

1-4.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

88. ÉVFOLYAM

1954. 1. SZÁM

1954

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, VIII., PUSKIN-UTCA 26
88. ÉVFOLYAM, 1954. I. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:

ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYÓZÓ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, KOSÁRY DOMOKOS, LÉDERER EMMA, MÉREI GYULA,
MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, PACH ZSIGMOND PÁL, RÉTI LÁSZLÓ,
ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1954-es ÉVFOLYAM I. SZÁMÁNAK TARTALMA

TANULMÁNYOK:

<i>Pach Zsigmond Pál:</i> A nemzeti összefogás kérdése a Rákóczi szabadságharcban... 1	1
<i>Várkonyi Ágnes:</i> A Rákóczi szabadságharc kibontakozása Erdélyben..... 15	15
<i>A. Sz. Jeruzsálimszkij:</i> Kísérletek a mai reakciós történetírásban a német imperializmus rehabilitására 74	74
<i>Csepányi Dezső:</i> Népgazdaságunk hároméves tervének első éve..... 98	98

VITA

A Századok szerkesztőbizottsági vita befejező része 148	148
<i>Sándor Pál—Berend Iván:</i> Gazdaságtörténetírásunk és oktatásunk néhány kérdése a párt- és kormányhatározatok útmutatásai után..... 189	189

SZOVJETUNIO ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZ FRONTJA:

<i>Mihail Roller:</i> A Román Népköztársaság történetkutatásának néhány problémája 196	196
--	-----

SZEMLE:

A Köznevelés 1952/53. évfolyama és a történettanítás (ism. <i>Beller Béla</i>) 213	213
<i>Maskin, N. A.</i> Augustus principátusa (ism. <i>Hahn István</i>) 218	218
Magyar Május Elsejék. Szerkesztette: <i>Réti László</i> (ism. <i>Lukács Lajos</i>) 222	222
Sopron és környéke műemlékei (ism. <i>T. Berkovits Ilona</i>) 225	225
Két könyv a nagy német parasztháborúról, <i>W. Zimmermann:</i> Der grosse deutsche Bauernkrieg, <i>A. Mausel:</i> Thomas Münzer und seine Zeit. (ism. <i>Székely György</i>) 227	227
<i>Li Csen Von:</i> Korea rövid újkori története (ism. <i>Gömöri Endre</i>) 230	230

KRÓNIKA:

A Magyar Történelmi Társulat 1953. évi pályázatának eredményei (ism. <i>Rév Ágnes</i>) 232	232
B. D. Grekov (Nekrológ)..... 234	234
PEŽIOME..... 236	236
Résumé..... 230	230

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

88. ÉVFOLYAM

1954. 1—4. SZÁM

1954

A SZÁZADOK 88. ÉVFOLYAMÁNAK (1954) TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

<i>Aranyossi Magda</i> : A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság hatása a magyar nőmunkásmozgalomra 1917—1919-ben.....	266
<i>H. Balázs Éva</i> : A parasztság helyzete és mozgalmi (1780—1787).....	547
<i>Csepányi Dezső</i> : Népgazdaságunk hároméves tervének első éve.....	98
<i>Esze Tamás</i> : II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa.....	285
<i>Gosiorovskij, Miloš</i> : Az 1944. évi szlovák nemzeti felkelés.....	593
<i>Győrffy Sándor</i> : Adalékok az antant hatalmak magyarországi politikájához (1919 január—március).....	569
<i>Hajdu Tibor</i> : A tanácsok szerepe a magyar októberi polgári demokratikus forradalomban.....	245
<i>Jeruzsalimszikij, A. Sz.</i> : Kísérletek a mai reakciós történetírásban a német imperializmus rehabilitálására.....	74
<i>Pach Zsigmond Pál</i> : A nemzeti összefogás kérdése a Rákóczi-szabadságharcban	1
<i>Szabó István</i> : Az 1351. évi jobbtörvények.....	497
<i>Szidorov, A. L.</i> : A nemzetközi munkásmozgalom központja Oroszországba való áthelyeződésének kérdéséhez.....	528
<i>Tretjakov, P. N.</i> : A szlávok eredete.....	317
<i>Várkonyi Ágnes</i> : A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben.....	15

KÖZLEMÉNYEK

<i>Biró Jenő</i> : Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténetéhez.....	335
<i>Szecczinowski, Waldemar</i> : A »Keletkutatás« szervezete Nyugat-Németországban	619

VITA

<i>Annási Ferenc</i> : A Magyar Történelmi Társulat Északmagyarországi Csoportjának vitája a Századok szerkesztőbizottsági ülésének anyagáról.....	651
<i>Berend Iván—Sándor Pál</i> : Gazdaságtörténetírásunk és oktatásunk néhány kérdése a párt- és kormányhatározatok útmutatásai után.....	189
<i>Makkai László</i> : A »Magyarország története« egyetemi tankönyv első kötetének vitája.....	636
<i>Sándor Pál</i> : A magyar agrár- és paraszttörténet polgári irodalmának kritikájához	373

<i>Sándor Pál—Berend Iván</i> : Gazdaságtörténetírásunk és oktatásunk néhány kérdése a párt- és kormányhatározatok útmutatásai után.....	189
A Századok kibővített szerkesztőbizottságának vitaülése.....	148

A SZOVJETUNIO ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSFRONTJA

<i>Arató Endre—Székely György</i> : Beszámoló a csehszlovák történészek liblicei konferenciájáról.....	433
<i>Erényi Tibor—Szabó Ágnes</i> : A szocialista tábor párttörténezeinek budapesti tanácskozása.....	420
<i>Réti László</i> : Beszámoló a Szovjetunióban tett tanulmányútról.....	658
<i>Roller, Mihail</i> : A Román Népköztársaság történetkutatásának néhány problémája	196
<i>Szabó Ágnes—Erényi Tibor</i> : A szocialista tábor párttörténezeinek budapesti tanácskozása.....	420
<i>Székely György—Arató Endre</i> : Beszámoló a csehszlovák történészek liblicei konferenciájáról.....	433
A Szovjetunió és a népi demokratikus országok történezeinek alkotó együttműködése.....	654

SZEMLE

<i>Dutt, R. Palme</i> : The Crisis of Britain and the British Empire (Ism. <i>Elrick Doris</i>)	472
<i>Faller Jenő</i> : A magyar bányagépesítés úttörői a XVII. században (Ism. <i>Hajnal István</i>).....	451
<i>Foster, William Z.</i> : Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának története (Ism. <i>Szamuely Tibor</i>).....	467
<i>Gollum, John</i> : The British Political System (Ism. <i>Elrick Doris</i>).....	712
<i>Győri György—Szabó László</i> : A budapesti MÁVAG története (Ism. <i>Ránki György</i>)	455
<i>Illerickij, V. E.</i> : Belinszkij történelemszemlélete (Ism. <i>Hegedüs Viktor</i>).....	466
<i>Jefimova, V. V.</i> : Módszertani segédkönyv az újkori történelem tanításához (1642—1870) (Ism. <i>Urbán Aladár</i>).....	461
<i>Kangyel, J. P.</i> : Marx és Engels a Kommunista Szövetségének megszervezői (Ism. <i>H. Haraszi Éva</i>).....	694
<i>Kavka, František</i> : Husitská revoluční tradice (Ism. <i>Gogolák Lajos</i>).....	695
<i>Klaniczay Tibor</i> : Zrínyi Miklós (Ism. <i>Makkai László</i>).....	666
<i>Koszev, Dimitár</i> : Jegyzetek Bulgária újkori történetéből (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	691
<i>Kovács István</i> : A burzsoá alkotmányosság válsága (Ism. <i>Bónis György</i>).....	454
<i>Kumorovitz Bernát</i> : A Veszprémi regeszták (Ism. <i>Komjáthy Miklós</i>).....	448
<i>Li Csen Von</i> : Korea rövid újkori története (Ism. <i>Gömöri Endre</i>).....	230
<i>Ljubimova, V. V.</i> : Franciaország gazdasága és a francia dolgozó tömegek helyzete a második világháború után (Ism. <i>Solt László</i>).....	463
<i>Macek, Josef</i> : Ktož jsú Boží bojovníci; Tábor v husitském revolučním huuti; Husité na Baltu a ve Velkopolsku; Zdeněk Nejedlý a husitství (Ism. <i>Gogolák Lajos</i>).....	695
<i>Makkai László</i> : A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen (Ism. <i>Wittmann Tibor</i>).....	445
<i>Maskin, N. A.</i> : Augustus principátusa (Ism. <i>Hahn István</i>).....	218
<i>Meusel, Alfred</i> : Thomas Müntzer und seine Zeit (Ism. <i>Székely György</i>).....	227
<i>Oelssner, Fred</i> : Rosa Luxemburg (Ism. <i>Erényi Tibor</i>).....	473

<i>Rudocsay Dénes</i> : A középkori Magyarország falképei (Ism. <i>Berkovits Ilona</i>)	689
<i>Réti László</i> : Lenin és a magyar munkásmozgalom (Ism. <i>Klein Jánosné</i>)	668
<i>Ruzsás Lajos</i> : A pécsi Zsolnay-gyár története (Ism. <i>Hajnal István</i>)	680
<i>Saville, John</i> : Ernest Jones Chartist (Ism. <i>H. Haraszi Éva</i>)	709
<i>Schreiner, Albert</i> : Zur Geschichte der deutschen Aussenpolitik I. Bd. 1871—1918. (Ism. <i>Gonda Imre</i>)	705
<i>Smith, Bradford</i> : Captain John Smith. His Life and Legend (Ism. <i>Benda Kálmán</i>)	708
<i>Stern, Leo</i> : Gegenwartsaufgaben der deutschen Geschichtsforschung (Ism. <i>Weiner Magda</i>)	476
<i>Stern, Leo</i> : Martin Luther und Philipp Melancton — ihre ideologische Herkunft und geschichtliche Leistung; 450 Jahre Martin Luther-Universität Halle-Wittenberg; Zur Geschichte und wissenschaftlichen Leistung der Deutschen Akademie der Naturforscher »Leopoldina« (Ism. <i>Weiner Magda</i>)	478
<i>Szabó László—Györi György</i> : A budapesti MÁVAG története (Ism. <i>Ránki György</i>)	455
<i>Szidorova, N. A.</i> : Tanulmányok a korai francia városi kultúra történetéből (Ism. <i>Bácskai Vera</i>)	465
<i>Farga János</i> : Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén (Ism. <i>Mérei Gyula</i>)	452
<i>Farga Jenő</i> : Az imperializmus gazdaságának és politikájának fő kérdései (Ism. <i>Hazai Lujza</i>)	676
<i>Visinszkij, A. J.</i> : Perbeszédok (Ism. <i>Beér János</i>)	457
<i>Zimmermann, Wilhelm</i> : Der grosse deutsche Bauernkrieg (Ism. <i>Székelgy György</i>)	227
A Köznevelés 1952/53. évfolyama és a történettanítás (Ism. <i>Bellér Béla</i>)	213
A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának évkönyve (Ism. <i>Kubinyi András</i>)	683
A »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft« 1953-as évfolyama (Ism. <i>Gonda Imre</i>)	702
Ausländische Beteiligungen an westdeutschen Unternehmen (Ism. <i>Magos György</i>)	481
Az amerikai munkások és farmerek helyzetéről (Ism. <i>Ujházi Lászlóné</i>)	707
Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés (Ism. <i>Spira György</i>)	671
Az illegális Szabad Nép (Ism. <i>Galintai József</i>)	678
Lenin Magyarországról (Ism. <i>Klein Jánosné</i>)	668
Magyar Május Elsejék (Ism. <i>Lukács Lajos</i>)	222
Sopron és környéke műemlékei (Ism. <i>Berkovits Ilona</i>)	225
Tanulmányok az állam és jog kérdései köréből (Ism. <i>Sarkady János—Unger Mátyás—Nevelő Irén</i>)	684

KRÓNIKA

<i>Gerelyes Éde</i> : »A népi demokratikus országok munkásmozgalmának története« múzeum	725
<i>H. Haraszi Éva</i> : A népi demokratikus országok küldötteinek beszámolója a Magyar Történetész Kongresszusról	485
<i>Szántó Imre</i> : Kolacskovszky Lajos (Nekrológ)	235
A Magyar Történelmi Társulat 1953. évi pályázatának eredményei (Ism. <i>Rév Ágnes</i>)	232
A Magyar Történelmi Társulat kibővített igazgatóválasztmányi ülése	483
A történetészfront hírei	715
B. D. Grekov (Nekrológ)	234

BIBLIOGRÁFIA

A Magyarországon megjelent történeti munkák jegyzéke (1954. jan. 1. – okt. 1.) 729

A NEMZETI ÖSSZEFOGÁS KÉRDÉSE A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCBAN*

A Rákóczi-szabadságharcot megelőző egész évszázadon, a XVII. századon, úgyszólván végigvonultak függetlenségi küzdelmeink, nemzeti harcaink az elnyomó, gyarmatosító törekvésű feudális Habsburg-abszolutizmus ellen. A Habsburg-abszolutizmus és a vele szoros szövetségben álló katolikus reakció erőszakával időről-időre kénytelen volt szembehelyezkedni a magyar uralkodóosztály egy része, bár megelőzőleg — nem vállalva a török elleni harc áldozatait és félve a jobbágyság mozgalmaitól — a Habsburg-uralom szállás-csinálója volt (és jelentős részében továbbra is az maradt). Kénytelen volt szembehelyezkedni azért, mert az udvar és a katolikus klérus törekvései nemcsak az ország politikai vezetéséből akarták kiszorítani, hanem csorbították birtokállományát, veszélyeztették kizsákmányolási lehetőségeit. Ez a magyarázata annak, hogy XVII. századi függetlenségi harcaink táborában időről-időre ott találjuk az uralkodóosztály egyik-másik csoportját; hogy ezeknek a harcoknak az élén egyes nagybirtokosok állottak, — holott a magyar uralkodóosztály általában történetünk ezen a szakaszán is a hazaárulás politikáját folytatta és eladta a magyar népet minden ellenségnek, ha ebből anyagi haszna volt.¹

De történetünknek ezen a századán végigvonultak az elnyomott magyar dolgozó nép felkelései is, a jobbágyság meg-megújuló mozgalmai. Az árutermelés fejlődésével kapcsolatos növekvő földesúri kizsákmányolás, az ellenreformáció erőszakos térítése, a császári zsoldosok garázdálkodása egyre súlyosabbá tette a helyzetét, állandó forrongásban tartotta a parasztságot s újból és újból szembefordította elnyomóival és az idegen betolakodókkal. Ezek a parasztmozgalmak korántsem különültek el a függetlenségi küzdelmektől, hanem szorosan összefüggtek velük. Összefüggtek velük annyiban, hogy a parasztság harcai azok ellen a nagybirtokosok és nemes urak ellen irányultak, akik feudális kiváltságaik védelmében elárulták a haza érdekeit; összefüggtek velük annyiban, hogy a parasztmozgalmak — amint a XVI. században gyakran a török hódítókkal is szembeszálltak — úgy a XVII. században nem egyszer a Habsburg-betolakodókkal is szembefordultak; összefüggtek velük végül annyiban, hogy a függetlenségi harcot több ízben éppen a kizsákmányolt népi tömegek kezdeményezték. A parasztság osztályharca tehát egyben *nemzeti* harcot jelentett.

A XVII. századi függetlenségi küzdelmek döntő kérdése éppen a rendi-nemesi ellenállás és a parasztság harca közötti kapcsolat kérdése volt; az a

* A Magyar Történelem Kongresszuson 1953. június 6-án tartott korreferátum bővebb szövege.

¹ *Rákóczi Máttyás*: A magyar jövőért. Bpest, 1947. 9. 1.

kérdés, hogy a birtokos osztálynak a Habsburg-abszolutizmussal szembe forduló csoportja képes-e támaszkodni a parasztságra, meri-e igénybevenni a dolgozó tömegekben rejlő hatalmas forradalmi erőforrásokat; másszóval: meg tudja-e teremteni az idegen elnyomással szemben azt a széles, a dolgozó tömegeken alapuló nemzeti összefogást, amely egyedüli biztosítéka a nemzeti függetlenség kivívásának és megtartásának. A század nemzeti harcainak fő tanulsága éppen az volt, hogy csak akkor sikerült eredményt elérni, amikor a nemzeti összefogás többé-kevésbé megvalósult (pl. a Bocskai-felkelésben); viszont a jobbagysággal való együttműködésre nem törekvő Wesselényi-féle összeesküvés rosszul sikerült főúri kalanddá sekélyesedett; amint a nemesség megnyerését meg nem valósító hegyaljai szegénylegény-felkelés ugyancsak kudarcra volt kárthatva. A megelőző harcok fő tanulsága tehát a nemzeti összefogás megteremtésének *szükségessége* volt a közös ellenséggel szemben.

Ezt a tanulságot, a nemzeti összefogás szükségességének tanulságát le is vonták azok a — túlnyomórészt jobbagyszármazású — szegénylegények, bujdosók, Esze Tamás és társai, akik 1703 első hónapjaiban »az elnyomatott szegénység között szüntelen munkálkodván«² szervezték, toborozták a falvak népét az idegen elnyomók elleni harcra, és akik éppen ennek a belátásnak alapján küldötték el követeket Lengyelországba, az emigrációban élő Rákóczihoz, felkérve, térjen haza, álljon a felkelés élére. A nemesség nem mozdult, nem tett semmiféle kezdeményezést a függetlenségi küzdelemre. »... romlását édes nemzetünknek nem béhunyit szemmel nézik vala-é« — kérdezhetette utóbb Esze Tamás teljes joggal a fejedelemtől.³ Nem a nemeseké, hanem a bujdosóvá süllyedt parasztoké az érdem, hogy megtették az első, a kezdeményező lépést a nemzeti összefogás megteremtéséhez.

A szegénylegények kezdeményezése, a bujdosók követsége hozta meg az elhatározó fordulatot Rákóczi fejlődésében is. Megelőzőleg — bármilyen nagy utat is tett meg a neuhausi jezsuita rendháztól a lengyelországi emigrációig — lényegében nem jutott sokkal tovább nagyapja elképzelésén, a Wesselényi-féle összeesküvéshez hasonló, alapján külföldi segítségre építő, főúri-rendi mozgalom tervén. A bujdosók követségei ébresztették rá — és nem is egyik napról a másikra, hanem sok vívódás után — a dolgozó tömegekkel való együttműködés, a széles népi alapon nyugvó nemzet összefogás szükségességére. Ezt a felismerést, ezt az elhatározó fordulatot jelzi 1703 május eleji brezáni kiáltványa, amely »minden igaz magyar, hazaszerető és édes országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó, egyházi és világi, *nemes* és *nemtelen*, fegyverviselő és otthon lakos igaz magyaroknak« szól, hogy fogjanak fegyvert »édes hazánkért, nemzetünkért, régi szabadságunkért«, s egyben »az szegénységnek teljes nyomorúságinak megváltása« végett.⁴ A brezáni kiáltványnak a hazafias erőket tömörülésre szólító keményvervű mondatai, a kiáltvány nemzeti és társadalmi programja, a seregyűjtésre jogosító zászlók átadása megmutatja, hogy Rákóczi ekkor már oda jutott el, ahová

² Károlyi Sándor önéletrajzának ismeretlen részlete. Magyar Könyvszemle. 1945. 113. l. — E helyütt is köszönetet mondok Esze Tamás és Heckenast Gusztáv elvtársaknak, akik több forrásadat rendelkezésemre bocsátásával segítettek munkámat.

³ Esze Tamás levele Rákóczinak. 1707. dec. 2. Tarpa. Országos Levéltár. (Továbbiakban OL.) A Rákóczi-szabadságharc levéltára. (Továbbiakban R. szh. lt.) II. 2. e/A.

⁴ *Thaly Kálmán*: A székesi gróf Bercsényi-család. Bpest, 1887. II. köt. 469—471. l.

egyetlenegy felkelő elődje sem tudott igazán eljutni: oda, hogy főúr létére, sőt az ország legnagyobb, legtekintélyesebb birtokosa létére szövetséget kössön a parasztfelkelőkkel; oda, hogy lássa, a nemzeti függetlenség kivívása elválaszthatatlan a belső megújulástól, a jobbágyság szociális emelkedésétől.

Amikor 1703 tavaszán létrejött Rákóczi és a tiszaháti parasztfelkelők szövetsége, ugyanakkor adottak voltak a nemzeti összefogás megteremtésének egyéb feltételei is, inkább mint valaha a megelőző évtizedekben. A Habsburg-gyarmatosítás és a katolikus reakció garázdálkodása legkeményebben a parasztságot sújtotta és helyzetét szinte elviselhetatlenné tette — de a magyar társadalom többi osztályára és rétegére is nyomasztó súllyal nehezedett. »A királyi városok — írta később a fejedelem Emlékirataiban — ... tanúbizonyságai voltak az osztrák uralomnak. Szegénységük, a polgárok kis száma, az iparban való járatlanság és a kézművesség hiánya megmutatta, hogy az ország árvaságra jutott és hogy az árvák javait a gyámok élik fel...«⁵ A mezővárosok sok esetben falvakká süllyedtek; a kismesek közül számosan pedig — Rákóczi szavai szerint — »a német elnyomás okozta szegénység kényszere miatt inkább a pór néphez, mint a nemesek osztályához tartoztak.«⁶ A középnemesség is komoly tehernek érezte a Habsburg-uralmat; a hadiadót, a porciót néki is fizetnie kellett,⁷ a császári helyőrségek féktelenkedése belőle is sok keserűséget váltott ki. Végül a nagybirtokosok egy része a bécsi hadi és kamarai kormányzat befolyása, az ország vezető tisztségeiből való kiszorulása, valamint gazdasági sérelmei miatt elégedetlenkedett. »... ami a főurak helyzetét illeti, — írta Rákóczi — amióta a népet elszegényítették az osztrákok végrehajtásai, azóta az ő jövedelmük is nagyon lecsökkent, örökös birtokaik elzüllöttek.«⁸ A kirobbanó parasztfelkelésen kívül érlelődött a rendi-nemesi ellenállás is. Ilyen körülmények között előállottak a feltételei egy, a társadalom különböző osztályait és rétegeit megmozgató függetlenségi harcnak, másszóval: a Habsburgok ellen irányuló széles nemzeti összefogás megteremtése nemcsak szükséges volt, hanem lehetővé is vált.

De a lehetőség önmagától nem lett valósággá. A tiszaháti parasztfelkeléshez a többi osztályok korántsem csatlakoztak azon nyomban, bármennyire érdekében állott volna maguknak is megszabadulni a Habsburg-elnyomástól. A parasztmozgalommal szemben a nagybirtokosok és a megyei nemesek eleinte ezúttal is ugyanolyan állást foglaltak, mint máskor: szembefordultak vele és elfojtására törekedtek, inkább vállalva az idegen uralmat, mint a néptömegekkel való együttműködést. Jellemző erre Károlyi Sándor szatmári főispán példája, aki már május elején kemény rendeletet adott ki a kurucok ellen: »Valahol falun, városban, erdőn, mezőn azok mellé állott vagy szándékozó s azokkal egyetértő embereket eszékbe vesznek, mindjárt egész falustól üldözésekre felkelni el ne mulassák.«⁹ Ugyanő vagy egy hónappal később nemesi csapataival a felkelő jobbágyok egy részét szétverte és »örömeiben és büszkeségében elvitte a bécsi udvarhoz az ez alkalommal szákmányolt öt lóbogót, mint hűsége zálogát és hiteles tanúságát annak, hogy szétverte a felkelőket.«¹⁰ »Várjakat ördögadták, — mondotta ekkoriban Perényi Miklós

⁵ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Bpest, 1951. 75—76. l.

⁶ II. Rákóczi Ferenc önéletrajza. Bpest, 1876. 141. l.

⁷ V. ö. Cantio alia de porcione. — Szentsei-dalokönyv. (Régi magyar verses-könyvek. I.) Bpest, 1943. 37. l.

⁸ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. 73. l. — II. Rákóczi Ferenc önéletrajza. 65. l.

⁹ Ld. *Esze Tamás: A tiszaháti felkelés.* Bpest, 1952. 5. l.

¹⁰ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. 40. l.

báró jobbágyainak — elbízottok magatokat Rákócziban, de eljön a német és mind karóba vonatunk benneteket».¹¹ Nem kevésbé jellemző egy Nagy-
 idai István nevű nemes példája, aki a jobbágyok iránti gyűlöletében így
 beszélt: »Ha egy köből kölesem volna, s ha tudnám, hogy német teremne
 belőle, mindgyárast elvetném a földbe».¹² A nemesek váraikba és udvar-
 házaikba húzódtak. Voltaképpen csak a paraszti kuruc seregek számának
 rohamos növekedése, gyors katonai sikerei és a Rákóczi által élesen hang-
 súlyozott Habsburg-ellenes célkitűzések vitték át a köznemesség többségét
 és a nagybirtokosok egy részét a szabadságharc táborába. De jellemző, hogyan
 ingadozott még ekkor is a megyék nemessége: »Nem tudta melyik pártra
 álljon, — írta a fejedelem — mert egyformán félt a néptől és a németektől».¹³
 A megyék, a hajdúvárosok és a királyi városok csak akkor csatlakoztak,
 amikor a kuruc seregek területüket már elérték és ellenőrzésük alatt tartot-
 ták. A szabolcsi nemesek pl., mielőtt elindultak a kuruc táborba, gondosan
 beiktatták a vármegye jegyzőkönyvébe a császárhűségüket bizonyító doku-
 mentumokat; Debrecen városának jómcédu polgárai pedig csak a városi
 plebejusok és a város előtt álló kuruc hadsereg együttes nyomásának kény-
 szere alatt nyitották meg a kapukat. Még inkább áll ez a nagybirtokosokra,
 a »kértelenségből lett kurucokra»,¹⁴ akikben inkább csak akkor »ébredt fel»
 a nemzeti érzés, amikor a kurucok váraikat ostrom alá vették. A nagybirtok-
 osok jelentős része persze egyáltalán nem csatlakozott a szabadságharchoz,
 sem előbb, sem később; a világi, de különösen az egyházi főurak nagy több-
 sége nyíltan is elhatárolta magát a nemzeti összefogástól, szembehelyezkedett
 a hazafias erők tömörülésével, teljesen leleplezve magát mint hazaárulót,
 mint az idegen elnyomás szekértolóját. Jellemző pl., hogy 1704 elején, amikor
 a szabadságharc a Dunántúlon kibontakozó népmozgalom alapján oda is
 kiterjedt, a dunántúli főurak és főpapok — Ausztriába menekültek.¹⁵ Hang-
 súlyozni kell: amint a tiszaháti parasztfelkelők voltak a nemzeti összefogás
 kezdeményezői, úgy a paraszti tömegek lelkes csatlakozása és harcckészsége,
 »a népi katonaság áradása»¹⁶ volt a nemzeti összefogás megvalósításának
 is egyik fő tényezője.

A másik fő tényező pedig: Rákóczi személye és politikája. A nemzeti
 összefogás csak Rákóczi vezetése alatt válhatott valóra, egyrészt, mert —
 saját szavaival szólva — »az én személyem volt az, amely az én hazám, az én
 őseim tekintélyénél fogva az egyformán gondolkodók szándékait egyesíteni
 bírta»,¹⁷ másrészt mert nemcsak a tekintélye, hanem a politikai érzéke és
 képessége is megvolt ahhoz, hogy átfogó és céltudatos nemzeti politikával
 tömörítse a társadalom erőit a közös ellenség, a gyarmatosító Habsburgok
 ellen. Ez a nemzeti politika lényegileg két feladat megoldását jelentette:
 egyfelől a felkelő parasztság számának és harcckészségének biztosítását és foko-
 zását, másfelől a nagybirtokosok és a nemesség minél nagyobb részének
 megnyerését és megtartását a nemzeti ügy számára.

¹¹ Ld. *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. Századok, 1951. 36. 1.

¹² Ld. uo.

¹³ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. 48–49. 1.

¹⁴ V. ö. Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése. Magyar költészet
 Bocskaitól Rákócziig. Bpest, 1953. 332. 1.

¹⁵ V. ö. *Várkonyi Ágnes*: A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Századok. 1952.
 400–402. 1.

¹⁶ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. 59. 1.

¹⁷ II. Rákóczi Ferenc önéletrajza. 67. 1.

Az első feladat jóval könnyebb volt: a jobbágyság az első időben teljesen azonosította magát a nemzeti harccal, mert a legtöbbet szenvedett az elnyomó idegen uralomtól és mert a jobbági szolgálatból való felszabadulását várta a felkelés győzelmétől. Rákóczi biztató szavaival táplálta ezt a jobbágyváradalmat; még Brezánban, majd a határon, a klimieci és zavadkai táborban, »azt fogadta, hogy valaki fegyvert köt a szegény magyar nemzetnek igája alól felszabadítására, mindenféle úr dolgától, adózástól immunáltatik.«¹⁸ Ezeket az ígéreteket persze nemcsak személyes jóindulata sugallta, hanem mindenekelőtt az a felismerése, hogy a jobbágyság az alapja a szabadságharcnak, a nemzeti összefogásnak. S nem is csalódott benne: a parasztok — akik a szegénylegényekből lett tisztek pátensei révén szereztek tudomást a fejedelem ígéreteiről — ezekben bizva tízezres tömegekben sereglettek a szabadságharc zászlói alá. A kuruc hadak — mondja egy folyamodvány 1704-ben — »nagyobb részent... jobbági rendekből állanak, kik is szabadságnak megnyeréseért biztattattván először, fogtanak fegyvert.«¹⁹

Sokkal nehezebb volt a másik feladat megoldása, hiszen a nemesség eleinte — mint láttuk — szembefordult a felkeléssel és a jobbágyság fellépésében osztályérdekeinek súlyos veszélyeztetését látta. De mégis, mindenképpen meg kellett oldani ezt a feladatot, mert az adott körülmények között csak a nemesség lehetett a nemzeti szabadságharc vezető osztálya. Ehhez azonban nem volt elegendő a közös sérelmek, a Habsburg-elnyomás nyomasztó terhének éles megvilágítása, hanem azt is be kellett bizonyítani, hogy a szabadságharchoz csatlakozó földesuraknak nincs mit tartaniok a jobbágyoktól; félelemre csak akkor van okuk, ha ellenük fordulnak. Rákóczi ezért már a brezáni kiáltványban nemcsak a közös sérelmeket hangsúlyozta, hanem a nemesség és az egyháziak személyének és birtokainak háborgatását is nyomatékosan tilalmazta,²⁰ naményi pátensében pedig (július 18.) már elsősorban az »uri, nemesi« lakosokat hívta fegyverbe, »harmad napok alatt« táborba szállásra, de egyben — a népi felkelés erejére támaszkodva — keményen megfenyegette az ellenkezőket: ezek »ha az fegyvernek, tűznek, vasnak keménységét magokban, jószágokon érzik, magok hazafiúságtalanságának, németes pártosságának tulajdonítsák.«²¹ A nemesség megnyerése a parasztság támogatásának biztosítása mellett, az ellentétes érdekeknek a közös érdek alá való rendelése — ezek a vonások jellemzik Rákóczi többi intézkedését is 1703 nyarán és őszén: a kóborlók ellen kiadott rendeleteit vagy a katonai ediktumot, amelyekkel védelmébe vette a falusi szegénységet is a garázdálkodókkal szemben, de elsősorban a nemeseket kívánja megnyugtani, oltalmazni,²² — céljául tűzvén ki, hogy »az országra és a szegénységre (vagyis: a nemességre és a jobbágyságra) annál inkább gondot viselhessen.«²³ Ez jel-

¹⁸ Soltis, Balogh Gábor és Kövesdi seregének folyamodványa, Rákóczi válaszával. 1704. febr. 17. Miskolc. Kuruc katonák és hozzátartozóik folyamodványai. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltárban. (Továbbiakban: Folyamodványok.) — OL R. szh. lt. II. 2. f.

¹⁹ R. Kiss István: II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. (Közlemények a br. Radvánszky-család levéltárából. V. 4.) Bpest, 1906. 144. l. — 1704. júl.

²⁰ V. ö. *Thaly*. i. m. II. köt. 471. l.

²¹ OL R. szh. lt. II. 3. e. 1703. júl. 18.

²² L. pl. az 1703. júl. 24-én kelt gyulaji pátent vagy a szept. 7-én kiadott Edictum Militare-t.

²³ Rákóczinak 1703. szept. 7-én a domahidi táborban kelt rendeletéből. Történelmi Tár. 1901. 398. l.

lemzi híres vetési pátensét, az 1703. szeptember 28-án kiadott »jobbágyságrul való pátens«-t, amely egyfelől a fegyverben álló jobbágyok felé biztosította sajátmaguk és házuk népe — feleségük és kiskorú gyermekeik — mentességét a közterhek és a földesúri szolgálatok alól, valamint többi családtagjaik védelmét a földesúri túlkapásokkal szemben; másfelől a jobbágyszolgáltatások megszüntétől féltő földesurak felé biztosította, hogy az otthonlakos jobbágyok »földesurok szolgálatjoktól és rendes censusoknak praestálásától nem immunitáltak«, hanem »mint annak előtte, úgy ezután is hasonló jobbági köteleességeket és engedelmisségeket mutassák«.²⁴ A vetési pátens a nemzeti összefogás jegyében fogant; amikor komoly lépést jelentett előre, a jobbágyság követeléseinek kielégítése felé, a határon tett ígéretek bevétele felé, — ugyanakkor biztosítékot nyújtott a nemességnek kiváltságos helyzete megtartására; így alkalmas volt arra, hogy odakapcsolja a szabadságharc ügyéhez.

1703 őszére tehát a jobbágyfelkelés katonai sikerei és Rákóczi helyes politikája következtében lényegében készen állt a nemzeti összefogás műve. Ezt jelzi, ezt szolgálja a vetési pátens. De jelzi egyben a nemzeti összefogás belső ellentmondását is; a pátens ugyan lehetővé tette a nemesség és a parasztság közös harcát a közös ellenség ellen, de nem elégítette ki sem az egyiket, sem a másikat. Az osztályok mozgásának eddig két fő vonala volt: a hatalmas erejű parasztfelkelés és a köznemesség zömének csatlakozása. A pátens az e két vonal eredőjeként kialakult egyensúlyállapotot fejezi ki. De az egyensúlyállapot szükségképpen csak ideiglenes lehetett; a parasztság tovább folytatta harcát szabadságáért, a nemesség tovább folytatta harcát a parasztság feletti hatalma teljes visszaállításáért.

Milyen hatása volt az osztályharc további folyamának a nemzeti összefogásra? Milyen hatása volt a parasztság, ill. a nemesség osztálytörekvéseinek a nemzeti harc erőforrásaira és menetére?

Ami a *parasztság* osztályköveteléseinek megítélését illeti, hibát követnénk el, ha csupán abból indulnánk ki, hogy a társadalmi fejlődés adott fokán a nemzeti összefogáson belül szükségszerű volt a nemesség vezetése, a termelés folytonosságának biztosításához szükségszerű volt a feudális gazdasági rend fenntartása. Ez igaz, de a dolognak csupán az egyik oldala. A másik oldala az, hogy amint a nemzet történelmi kategória, mégpedig a feudalizmus hanyatlása és a kapitalizmus keletkezése korszakának történelmi kategóriája,²⁵ — úgy a nemzeti összefogás történelmi feltételeihez is hozzátartozik, hogy az nem alapulhat a feudális rendszer merev, érintetlen fenntartásán, hanem csak a feudális viszonyok bizonyos mértékű lazításán, a jobbágyság szociális emelkedésén. 1848-ban, amikor már megérett a polgári forradalom, a nemzeti összefogás csak a feudalizmus *felszámolásával* együtt volt lehetséges. 1703-ban persze Magyarországon polgári forradalomról, a feudalizmus felszámolásáról még szó sem lehetett, de a nemzeti összefogás megteremtésének már ekkor is össze kellett kapcsolódnia a belső megújulással, a társadalmi haladással, a feudális iga *enyhítésével*.²⁶ A parasztság osztályharcra tehát a nemzeti összefogásnak, a szabadságharcnak nem korlátozója, hanem feltétele, előrelendítője volt.

²⁴ OL R. szh. lt. I. 2. a. — V. ö. Történelmi Tár, 1909. 280. stb. 1.

²⁵ V. ö. J. V. Sztálin Művei. II. köt. Bpest, 1949. 328. l.

²⁶ V. ö. Révai József: Marxizmus és magyarság. Bpest, 1946. 147. l.

Hogy az első hónapokban a jobbágyfelkelés vitte-hajtotta előre a nemzeti szabadságharcot, nem szükséges hosszasan bizonyítgatnunk. Csak egy tényt említünk: ez időben Szabolcs-megyében Esze Tamásnak olyan pátensei hozták mozgásba a jobbágyokat, amelyekkel »megparancsoltatott mindenütt: élete elvesztése alatt egy jobbágy is olly földesúrnak ne szolgáljon, aki Rákóczi úr részére nincs«. ²⁷ Világos tehát, hogy a jobbágyok a haza szabadsága mellett a maguk felszabadulására is gondoltak, amikor fegyvert fogtak; de világos az is, hogy ez a két cél egybeesett, egymást erősítette. — És Vetés után? Igaz, a jobbágykatonák azt is elkeseredve emlegették, — és joggal voltak emiatt elkeseredve — hogy »ha az gazda az táborban vagyon, az fiát otthon hajtják; ha az fia az hadban, otthon az apját szolgáltatják«; ²⁸ hogy szerették volna a földesúri szolgálattól való mentesítést *otthonmaradt* családtagjaikra szélesebben kiterjeszteni. Az is, igaz, hogy ez az adott viszonyok között lehetetlen volt, mert a feudális rendre olyan csapást mért volna, ami feltétlenül a nemesség elfordulását, a nemzeti összefogás felbomlását idézte volna elő. De főkövetelésük nem ez volt, hanem a *fegyvertkötő* jobbágyság felszabadulásának biztosítása. Elsősorban annyiban mentek túl a vetési pátensen, hogy — míg az nem tartalmazott a jövőre való ígéretet — ők arról akarták magukat »bizonyossá tenni... , hogy az mely jobbágyok kegyelmes urunkat fegyverekkel híven szolgálják, jobbágyok *ez után* nem lesznek«; ²⁹ hogy »valamely jobbágy Önagysága mellett felül, kardját felkötöi, szabadságot nyer, »ha Isten Önagyságának boldog elemene-telt ad, az országot megbírhhatja«; ³⁰ hogy tehát a szabadság nemcsak a hadakozás idejére szól, hanem azon *túl* is. A forrásokból kiderül, hogy milyen formában gondolták el a fegyverviselő jobbágyok felszabadulásukat. Hajdúszabadságot akartak: vagy lakóhelyüknek hajdúvárossá nyilvánítását (mint Salánk, Nagyszöllős és Tarpa kívánsága mutatja), ³¹ vagy pedig az ezredek számára új hajdútelepülés létesítését (mint Kajdi István ezerének folyamodványa tanúsítja). ³²

A parasztságnak ez a főkövetelése nem volt az adott viszonyok között sem megvalósíthatatlan, vagy a nemesség számára elfogadhatatlan (amint ez az események későbbi menetéből ki is tűnt). Pontosabban szólva: amilyen mértékben szűkítette, korlátozta volna a nemzeti összefogást *felülről*, a nemesség oldaláról, — annál sokkal nagyobb mértékben tágította, szilárdította volna *alulról*, a népi tömegek, a parasztság oldaláról. A szabadságharc folyamán hajdúszabadságot nyert Tarpa és Diószeg hősi példája, valamint maga az a tény, hogy a fegyvertfogó jobbágyok az országot a függetlenségi harc során és győzelme után is fegyveresen, hajdúszervezetben akarták szolgálni, azt bizonyítja, hogy a hajdúszabadságra irányuló *osztálykövetelés* kielégítése a *nemzeti* harc hatalmas erőforrását nyitotta volna meg.

Miben álltak ezzel szemben a *nemesség* osztályköveteléseinek csatlakozásuk után? Mint a nagy számban fakadó jobbágypanaszok mutatják: a

²⁷ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hung. 1389. (Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye) XXVIII. 186. l.

²⁸ OL. Radvánszky-lt. III. o. XLIII. 42.

²⁹ R. Kiss, i. m. 144–145. l. — 1704. júl.

³⁰ U. o. 145. l. — L. még Soltis, Balogh Gábor és Kövesdi seregének folyamodványát. L. 16. jegyzet.

³¹ L. Archivum Rákócianum. I. o. I. k. Pest, 1873. 233–234., 240. l.

³² L. Kajdi István ezerének folyamodványát. 1706. (Folyamodványok. OL. R. szh. lt. II. 2. e./A.)

földesurak zöme felrúgta a vetési pátens jobbágyvédő intézkedéseit és vissza akarta állítani korlátlan feudális hatalmát. Sok jobbágy panaszkodik Rákóczi-nak arról, hogy a fejedelem rendelete ellenére »feleségét otthon úr dolgával, vármegye dolgával terhelik«; ³³ hogy »az kik nem mennek, zálogollyák, marháinkat hajtyák«; ³⁴ hogy »otthon a mi atyáinkat és cselédeinket... a Nemes Vármegye tisztjei... mindennemű húzással és szolgálattal szüntelen terhelik«, és »földesurunktól még nagyobb igát szenvedünk, ha pedig kedve szerint nincs a dolog, azt mondja, hogy meny ki a földemről, ha nem akarsz szolgálni«; ³⁵ hogy — mint egy öreg vitéz írja — »leítül fogvást két fiammal együtt szolgálom fegyverrel Herczeghségedett« és mégis »az mely földes Ur alatt... feleségem, gyermekim laktanak, elvevén az teleket tóllök, kiüztek«. ³⁶ — Milyen hatással voltak ezek a követelések a földesurak magatartása, a nemzeti harc ügyére? A földesúri túlkapások arra vezetnek, — adják meg kérdésünkre a választ a Kis Albert ezerében levő katonák — hogy »tellyességgel el pusztulunk és Nagyságodnak és Nemes Országnak közönséges szolgálatát nem continuállhattuk«. ³⁷ — De a földesurak és papok tevékenysége még közvetlenebbül is bomlasztotta a szabadságharc táborát. A beregmegyei mezőterebesi lakosok írják 1704 első hónapjaiban: »... az falunkban be jüvin ujhelyi barát, Pater Hyacintus nevü... aszt mondotá... , hogy az kik Nagyságodat fegyverünkel szolgállyuk, csak menyünk ki... , csak feleségeiket, gyermekeket vigyék onan és az mezőt és erdőt ne uzuállyák az olyanok, hanem olyan jobbágyokat szálétok helyyetek, a kik engemet urallyanak és uralni fognak«. ³⁸ Erdélyben pedig 1704 közepén az »uri rendek« már azon a ponton kezdik ki a nemzeti összefogást, ahol az a legérzékenyebb; attól a reménytől akarják megfosztani a fegyverviselő jobbágyokat, amely harcuknak éltetője és lelkesítője: a felszabadulás reményétől. Azt híresztelik, — panaszolják több sereg főhadnagyai az erdélyi országgyűlésnek — »hogy csak hiában fogott volna az jobbágyosság fegyvert, mert mihelyt az had száll, ismé« ugyancsak jobbágyok léznek. Mely beszéd annyira elolvastotta sokaknak szíveket és meglankította sokaknak karjokat, hogy az fegyvert letötték, vagy ha még le nem tötték, letenni igyekeznek és az tábort kerülni«. ³⁹ A földesurak törekvései tehát közvetve vagy közvetlenül a nemzeti összefogás aláásását szolgálták, a szabadságharc erőforrásainak korlátozására irányultak.

Hogyan állt helyt Rákóczi a nemzeti összefogás belső ellentmondásának kiéleződése közepett az ellentétes osztálytörekvések kereszttüzében? Ki tudott-e tartani a nemzeti összefogás politikája mellett ezekben az években, a szabadságharc felfelé ívelő szakaszán? Rákóczi messze kiemelkedett osztályából, feudális környezetéből, és ez áll a jobbágykérdésre, a nemzeti összefogás e döntő kérdésére is. Báró Sennyei Istvánt pl., aki erőszakosan

³³ L. pl. Bési Bereznai András folyamodványát. 1704. febr. 11. Miskolc. (Folyamodványok. — OL R. szh. lt. II. 2. f.)

³⁴ L. Soltis, Balogh Gábor, Kövesdi seregének folyamodványát. 16. jegyzet.

³⁵ Suponyo Gergely és társai folyamodványa. 1705. máj. 10. Eger. (Folyamodványok. — OL R. szh. lt. II. 2. f.)

³⁶ Karácson Péter folyamodványa. 1705. ápr. 4. (Folyamodványok. — OL R. szh. lt. II. 2. f.)

³⁷ Kis Albert ezerében levő katonák folyamodványa. 1704. ápr. 13. Eger. (Folyamodványok. — OL R. szh. lt. II. 2. f.)

³⁸ A sztrabicsói lakosok folyamodványa. 1704. ápr. 14. Eger. (Folyamodványok. — OL R. szh. lt. II. 2. f.)

³⁹ R. Kiss, i. m. 144. l. — 1704. júl.

lépett fel egy jobbágyfalu ellen, nyomatékosan kérte: »moderáljuk még magunkot az kárunk visszaszerzésétől. Mindent megad az Isten az szabadsággal, — az nélkül pedig semmink sem léssen.«⁴⁰ Ebeczky Sámuel, Bercsenyi kancelláriájának vezetőjét, aki szökött jobbágyait akarta visszaszerezni, lakonikusan így oktatta ki: »Most a jobbágyok keresésének nincs ideje.«⁴¹ A hozzáforduló jobbágyok panaszait meghallgatta; országlása alatt a parasztok közvetlenül és bizalommal fordulhattak a fejedelemhez. A kuruc katonák és hozzátartozói nagyszámú folyamodványa egész sereg olyan intézkedését őrizte meg, amelyek a jobbágyok javára szóltak; sebesült katonáknak gyógyítási költséget biztosított, rabságból szabadult kurucoknak visszamenőleg is kiadatta fizetését, özvegyeknek egy ideig folyósította elesett férjük zsoldját és egy évre felmentette őket mindenféle tehertől, szolgáltatástól; stb.⁴² Hogyan foglalt állást a jobbágyság és a nemesség között felmerült főellen-
tettekben? A földesurakat és a megyéket egyfelől arra kötelezte, hogy a katonák »cselédgyeket semmi szolgálatra ne kényszerítsék«,⁴³ másfelől ismételten kimondotta, hogy ha a katona otthon maradt »attya... jobbágyodik, az adózástul s szolgálattul ment nem lehet.«⁴⁴ Egyfelől katonai erővel vitette vissza a telekre az elűzött katonacsaládokat, másfelől az engedetlen otthonlakos jobbágyokat ugyancsak karhatalommal szorította rá a szolgáltatások teljesítésére, »oly militaris assistentiát« rendelve ki, »akik efféle szófogadatlan jobbágyságot az előtt observáltatott rendes szolgálatra compellálhassák...«⁴⁵ Mindez azt jelenti, hogy Rákóczi kitarzott a nemzeti összefogás politikája mellett; pontosabban szólva: a földesúr-jobbágyviszony rendezésének azon formája mellett, amelyet annakidején a vetési pátensben fogalmazott meg a nemzeti összefogás biztosítására.

De a földesúr-jobbágyviszony rendezésének az a formája, amely 1703 őszén még a nemzeti összefogást szolgálta, a következő években mind alkalmatlanabbá vált erre a szerepre. 1703 őszén még arról volt szó, hogy a hatalmas erejű népi felkelés körülményei között a csak az imént és csak »kémentelenségből« csatlakozott nemességet megtartsa a nemzeti harc táborában; így a jobbágykérdés rendezésében szükségképpen a *nemesség* felé kellett több engedménnyel fordulni. Azóta azonban az osztályok erőviszonyaiban jelentős eltolódás következett be: a parasztsággal szemben, a parasztságnak a nemzeti harc előrelendítésével egybeeső osztályköveteléseivel szemben egyre inkább megszilárdult a nemesi vezetés, amely korlátozóan hatott a nemzeti összefogás belső erőforrásaira. A megváltozott helyzetben már szükségképpen a *jobbágyság* felé kellett volna több engedménnyel fordulni, éppen a nemzeti

⁴⁰ Archivum Rákóczianum. I. o. I. k. 151. l. — 1703. dec. 11.

⁴¹ OL R. szh. lt. II. 2. f. — 1705. máj. 29.

⁴² L. pl. Patai Istvánné folyamodványát. 1704. ápr. 16. Eger; Bud Györgyné folyamodványát. 1704. ápr. 20. Jászberény; Cseh Györgyné folyamodványát. 1705. máj. 19. Eger; Ocsovai Szkukska Máté özvegye folyamodványát. 1706. szept. 2. Esztergom; stb. (Folyamodványok. — OL R. szh. lt. II. 2. f.)

⁴³ L. pl. a nagyfalusi katonák folyamodványát. 1705. máj. 24. Eger; Bési Bereznai András folyamodványát. 1704. febr. 11. Miskolc. (Folyamodványok. — OL R. szh. lt. II. 2. f.)

⁴⁴ L. pl. Karabélyos Tót András folyamodványát. 1705. jún. 12. Eger. (Folyamodványok. — OL R. szh. lt. II. 2. f.)

⁴⁵ Archivum Rákóczianum. I. o. I. k. 166–167. — 1704. jún. 2.; u. o. 153. — 1703. dec. 22.; Károlyi Oklevéltár. V. 192. — 1705. máj. 2.; Történelmi Tár. 1901. 401. — 1705. jún. 17.; stb.

összefogás biztosítása érdekében. Tovább kellett volna menni a vetési pátensen, tovább kellett volna menni egy fontos lépéssel, a fegyvertkötő parasztság fő követelésének teljesítésével: a szabadságharc *utáni* időre is szóló szabadság biztosításával, a hajdúvárosi kiváltság kilátásbahelyezésével.

Rákóczi azonban — jóllehet ki akart tartani a nemzeti összefogás politikája mellett — ennek a lépésnek a szükségességét most, a szabadságharc felfelé ívelő szakaszán még nem ismerte fel. Bármennyire is kimagaslott környezetéből, nem tudta magát teljesen kivonni annak hatása alól, nem tudta leküzdeni osztálykorlátait. 1704-ben »a Munkácsi vár alatt nyomorgó katonák és hajduknak«, akik folyamodványukban arra az ígéretére emlékeztették, hogy »mindenektől immunitáltatunk«, így válaszol: »... mi sem a végre fogtunk fegyvert, hogy a földesurak jussát s szabadságát bontogassuk«, így lehetetlen, »hogy teljességgel urok szolgálattjátul fel szabadicsuk«, hanem »a még hadban szolgáltnak...«, eselédgyek urok szolgálattjára nem compellálattnak«. ⁴⁶ 1705-ben pedig a szécsényi országgyűlés — amely a nemzeti összefogás szervezeti formáját a *rendek* konföderációjában határozta meg — hasonlóképpen adós maradt a jobbágykérdés rendezésének továbbfejlesztésével. A szécsényi országgyűlés 19. artikulusa kimondotta, hogy akik kezdetben fegyvert fogtak, mindvégig kötelesek hadban maradni. E rendelkezés után a kuruc zászlók alatt hűségesen kitartó jobbágykatonák megjutalmazását, felszabadulásuk ígéretét tartalmazó törvénycikknek kellett volna következnie. De ezt hiába keressük: a szécsényi törvénykönyv lezárult a 19. artikulussal... A szécsényi országgyűlés által életrehívott Gazdasági Tanácsnak Rákóczitól származó utasítása ugyancsak nem ment túl a jobbágykérdésben egy tapodtat sem a vetési pátensen, — legfeljebb a »szarvat emelő« otthonlakos jobbágyok elleni rendszabályok keménységében. ⁴⁷

Nem véletlen tehát, hogy Szécsény után nem erősödik, hanem gyengül a nemzeti összefogás, tovább éleződik a szabadságharc belső ellentmondása. A nemzeti vérszemet kap: a következő években nemcsak az otthonlakos jobbágyság teljes földesúri alávetését hajtja végre, hanem mind gyakrabban teszi túl magát Rákóczi rendeletein a fegyverviselőkkel szemben is. »... kik ide az hadakba szenvedünk is, — panaszolják a porcsalmi katonák a fejedelmnek — kevés jószágocskánkbul is mind dézmát, mind ház és pusztá adáját szintén úgy meg veszik az tiszték szegény családinkon, kiknek semi gazdájok nincsen is házaknál, mint szintén németh világban.« ⁴⁸ »... Tyrannus képen... földes uram, hogy otthon nem szolgálunk, bánik velem« — írja kétségbeesetten Rákóczi palotás ezerének egyik vitéze, s hozzát teszi: »... mi módon lehessen szolgálnom, ha otthon is pusztítatom?« ⁴⁹ S a földesurak erőszakoskodásai nemcsak a fegyverviselők közvetlen családtagjait sújtják, hanem magukat a jobbágykatonákat is: a földesurak kitűzik a fegyverviselő parasztság restitúciójának programját. Amikor pl. Esze Tamás 1706 nyarán ezredének újratorzolásához fog, a földesurak ellenállnak, visszatartják jobbágyaikat, nem törődnek Rákóczi pátensével, amely karhatalommal fenyegeti azokat, akik jobbágyaikat »lappagtatják és földesuri juris dictiójuk

⁴⁶ Soltis, Balogh Gábor, Kövesdi seregének folyamodványa. L. 16. jegyzet.

⁴⁷ V. ö. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1897. 119. — 1705. okt. 7.

⁴⁸ Porcsalmi katonák folyamodványa Ilosvay Bálint ezres kapitány ezeréből. 1706. nov. 17. Lőrinci. (Folyamodványok. — OL R. szh. lt. II. 2. f.)

⁴⁹ Gőr Péter palotás folyamodványa. 1706. szept. 25. Ujbars. (Folyamodványok. — OL R. szh. lt. II. 2. f.)

alól ki nem adnak»⁵⁰ nem törődnek azzal, hogy önző osztályérdekeik érvényesítésével egyre inkább aláássák a kuruc seregek harci erejét. Még tovább mennek a nyílt fellépésben az erdélyi rendek: amikor az 1707 áprilisi marosvásárhelyi országgyűlésen Rákóczit beiktatják a fejedelmi székbe, minden tiltakozása ellenére felújítták azt a törvényt, hogy a földesúr visszakövetelheti a hadseregtől engedélye nélkül katonáskodó jobbágyságot. Az erdélyi földesurak — írta ekkoriban Esze Tamás elkeseredetten a fejedelemnek — »nem akarják a haza szolgálattyaiban való munkálkodásokat, hanem csak kinek-kinek az jobbágy fogdosásra, üldözésre vagy gongyára.«⁵¹ »A székelyeket pedig — a fejedelem szavaival szólva — saját tisztjeik vetették... szolgáltságba, mert ezek hallatlan és a törvénnyel ellenkező visszaéléssel visszatartották őket a hadiszolgálatból, hogy földjeiket műveljék.«⁵² Ilyen körülmények között Erdély csakhamar védtelenül állt az ellenséges támadással szemben. — De a magyarországi urakat ez éppen nem riasztotta vissza az erdélyi példa követésétől. 1707-ben — írta Rákóczi — »A nemesség napról-napra jobban visszanyerte hatalmát jobbágysági fölött (Magyarországon is) és elvette kedvüket a háborútól, hogy saját hasznára dolgoztasson velük.«⁵³ A dunántúli rendek sümegi gyűlése nemsokára azt követelte, hogy a földesúri engedély nélkül katonának állott jobbágy »ad requisitionem adassék vissza az úrnak.«⁵⁴ A Felvidéken — adta hírül ugyanekkor Esze Tamás felforrt vérral a fejedelemnek — a jobbágykatonákat visszatartják vagy egyenesen elszöktetik a földesurak, élükön Károlyi Sándorral, aki mentesítő levelekkel szerzi vissza a hadból saját és családja jobbágyságait. »Ő nagyságok — úgymond — nem a hadat, hanem a jobbágyot szaporítják.«⁵⁵ — Mindez azt jelentette, hogy a nemesség, fegyverviselő jobbágyságotól való félelmében és a feudális kizsákmányolás fenntartása érdekében, a hadak jó részének lefegyverezésére törekedett — a háború kellős közepén.

De a földesúri túlsúly megszilárdításának volt egy másik, nem kevésbé veszélyes következménye a nemzeti összefogás ügyére: a hadseregben szolgáló jobbágyok elkedvetlenedése, a katonáskodó szegénylegények harcászati képességének ellankadása. »Midőn mi uraink ez országba jöttek, Sok szegény legénynek böcsületet tettek« — panaszkodik 1706-ban a »mezőben« beszélgető két szegénylegény; — hanem most már: »Vége nagyon böcsi szegénylegényeknek, De nagyon világa a sok prémeseknek.«⁵⁶ Ezek a »prémesek« az okai a szegénylegények »becstelenségének«, sérelmeinek. Miattuk van, hogy a »szegénylegénynek olcsó a vére«;⁵⁷ hogy elértéktelenedett a rézpénz, s már »egy pár bocskort sem vehet egy hajdú egy hó pénzen.«⁵⁸ De főleg miattuk kellett elszenvedniök fő sérelmüket, a felszabadulás ígretében való csalatkozást. »Igen kedveltük a kurucságot, Nyerünk, gondoltuk, szabadságot« —

⁵⁰ Ld. *Esze Tamás—Köpeczi Béla: Esze Tamás*. Bpest, 1952. 62. l.

⁵¹ Esze Tamás levele Rákóczinak. 1707. jun. 8. Ekemező. OL R. szh. lt. II. 2. e/A.

⁵² II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. 167. l.

⁵³ Uo. 169. l.

⁵⁴ Történelmi Tár. 1899. 199. — 1708. jan.

⁵⁵ V. ö. Esze Tamás levele Rákóczinak. 1708. jan. 27. Smizna prope Iglo. OL R. szh. lt. II. 2. e/A.

⁵⁶ Két szegénylegények egymással való beszélgetése. I. m. 330, 332. l. — V. ö. *Esze Tamás: Két szegénylegény egymással való beszélgetése*. Irodalomtörténet. 1949. 256. l.

⁵⁷ A szegénylegények éneke. I. m. 335. l.

⁵⁸ Esze Tamás levele Rákóczinak. 1707. júl. 6. Harság. OL R. szh. lt. II. 2. e/A. — V. ö. Magyar Századok. 136. l.

önti verssorokba keserűségét a szegénylegény. De a várt szabadság nem jött el; az ígéreteknek »már amint látjuk, lött változtatása«. »Ezért nincsen kedve sok szegény legénynek«. ⁵⁹ Ezért oszlanak szét egyes csapatok, vagy keserednek el — mint Erdélyben és a Tiszántúlon — annyira, hogy »sok had az hegyekben kiállott, rövid nap alatt urakat ölnek«. ⁶⁰ — A jobbágykatonák mindennek ellenére még mindig számos példáját nyújtják a kitarásnak, vitézségnek és a hazafias öntudatnak. Sokan még mindig világosan látják, — amint egy jobbágykatoná írja a fejedelemnek 1706-ban — hogy »azon szabadságnak helyreállítása egy könnyen nem mehet, hanem Nagyságod szerencsés erős győzedelmes fegyvere által és sok Nagyságod igazán hazája mellett sérényen táborozó, vérét kiontani nem szánó haza fiai által...« ⁶¹ »Nógrád vármegyében jött némely tiszteim relatiójukból értem, — írja nem sokkal később a fejedelem Bercsényinek — mely készséggel ment az oda való föld népe az Kegyelmedtől hirdetett insurrectióra«. ⁶² ... »nem is gondolkodik már az had az fizetésről, — jelenti Bercsényi még két évvel később is a fejedelemnek — maga látja: nem lehet!... Supervacaneum az fizetés; míg bízik megmarad... most sem az pénz, hanem az sok szép szómmal nyujtott reménység ujitotta meg sziveket«. ⁶³ De éppen az volt a baj, hogy »a szép szóval nyujtott reménység«, a felszabadulás reménysége — minthogy annak megvalósítása eddig elmaradt — egyre inkább kezdett kiveszni a jobbágykatonák, a szegénylegények szívéből.

Rákóczi nagyságára, politikai érzékére vall, hogy már 1707-ben sok mindent meglátott ezekből a változásokból, holott ez az év még bel- és külpolitikai vonatkozásban egyaránt tetőpontja volt a szabadságharcnak. Sok mindent meglátott és előbb-utóbb a következtetéseket is levonta belőle. Hozzájárultak ehhez keserves erdélyi tapasztalatai, ahol — mint szenvedélyes haraggal írta 1707 márciusában — »felháborítá elmémet... az hatalmasok kegyetlen uralkodása, sarcoltatása; úgy is látom, hogy csak azért fogtanak némellyek fegyvert, hogy magok azt el nem követhetnék az német idejében, az mit az német, és nem azért, hogy köz légyen a szabadság...« ⁶⁴ De hozzájárultak magyarországi tapasztalatai is, ahol a vármegyék, az ónodi országgyűlésen elhatározott köztelherviséssel a gyakorlatban szembeszegülve, »az elébbeni időkben magokat minden féle contributióktul el vonni és kimélni meg szokván, most is csak a Szegény Parasztság nyakában, Égben kiáltó véteknek nem tartván a nyomorultnak meg nyomorittatását, kívánnják vetni«. ⁶⁵ 1707 végén a kassai országgyűlésen már világosan kimondja: »Az elkezdett hadakozást inducálván, mellyet az föld népének jó kedvével és szives hajlandóságával kezdettünk el, annak... el idegenedését mindenek felett szükség eltávoztatnunk«, mert különben »valamint mi az ellenség ellen fel

⁵⁹ A szegénylegények éneke. I. m. 335. l. Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése. I. m. 333, 331. — V. ö. *Esze Tamás: A szegénylegények éneke. Magyar Századok. Bpest, 1948. 131. l.*

⁶⁰ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hung. 1389. (Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye) VII. 126–127. l. — 1707. jún. 9.

⁶¹ Rimaszombati Gyürki Pál folyamodványa. 1706. aug. 1. Érsekújvár. (Folyamodványok. — OL R. szh. lt. II. 2. f.)

⁶² Archivum Rákócianum. I. o. I. k. 617. l. — 1706. szept. 12.

⁶³ Archivum Rákócianum. I. o. VI. k. 78–79. l. — 1708. szept. 15.

⁶⁴ Archivum Rákócianum. I. o. II. k. 61. l. — 1707. márc. 27.

⁶⁵ OL R. szh. lt. II. 3. e. — 1707. szept. 15.

lobbantottuk az tüzet, azon tűz támad az szegénységtől ellenünk».⁶⁶ Már ekkor levonja azt a következtetést, hogy a közteherviselést a jobbágyság javára kell szabályozni és a vármegyék visszaéléseit meg kell akadályozni, de csak éppen egy év múlva, Trencsén után, az 1708 november—decemberi sárospataki országgyűlésen vonja le azt a következtetést is, hogy teljesíteni kell a fegyverviselő jobbágyság, a szegénylegények fő követelését: a földesúri hatalom alól való végleges felszabadulást, földet és hajdúvárosi szervezetet azoknak a jobbágyoknak, akik a háború végéig fegyverben maradnak.⁶⁷

A pataki végzés fontos dokumentuma a szabadságharcnak, Rákóczi nemzeti politikájának. Megmutatja, hogy a fejedelem végül is maradéktalanul beváltotta, törvénybe iktattatta a felkelés elején a szegénylegényeknek tett ígretét, és a jobbágykérdésben, osztályának többi tagját messze meghaladva, elment addig, ameddig csak az adott viszonyok mellett a nemesi vezetésű szabadságharcban el lehetett menni; megmutatja, hogy kitartott a nemzeti összefogás politikájá mellett. De a pataki végzés ekkor — a szabadságharc hanyatló szakaszán — mégsem erősíthette meg már a nemzeti összefogás táborát, mégsem bővíthette ki, szilárdíthatta meg annak népi bázisát. Ahogy a vetési pátensben elfoglalt álláspont a nemzeti összefogást biztosította *1703-ban*, de a mellette változatlan formában való kitartás már időszerütlenné vált *1705-re*: úgy a jobbágykérdés rendezésének a pataki végzésnek megfelelő továbbfejlesztése új erőforrást nyithatott volna a nemzeti összefogásnak *1705-ben*, de már nem menthette meg azt *1708-ban*. Az 1705 óta eltelt évek ugyanis — mint láttuk — további jelentős eltolódást hoztak az osztályok helyzetében és magatartásában: fordulatot hoztak a nemzeti összefogáshoz való viszonyukban. A nemesség ezekben az években nyíltan fellépett a katonáskodó jobbágyok lefegyverzésének és földesúri hatalom alá visszahelyezésének programjával; a fegyverviselő szegénylegényeket pedig a felszabadulás reményében való csalódásuk és a földesurak restitúciós kísérletei mindjobban elkedvetlenítették, egyre inkább eltávolították a szabadságharctól. A pataki végzés megkésett; tömegeket már nem tudott mozgásba hozni. A belső ellentmondás már végsőikig éleződött, megkezdődött a nemzeti összefogás bomlása.

S ez a bomlás a következő években rohamossá vált. A »kénstelenségből lett kurucok«, az elmúlt évek során Rákóczihoz csatlakozott nagybirtokosok s a köznemesség számos tagja dezertált a nemzeti harc táborából, vagy ha ott is maradt, már csak a »megegyezésre« gondolt, a Bécsnek való meghódolásra, feudális kiváltságainak fenntartása, birtokainak megőrzése fejében. Ezekben az években az udvar, ill. az egyházi reakció azzal is megpróbálkozott, hogy a parasztság egy részét maga mellé állítsa, Rákóczival szembe fordítsa. Ezek a kísérletek azonban csúfos kudarcba fulladtak. Az áruló vagy árulásra készülő földesurakkal szemben sokezer jobbágykatonára, szegénylegény fegyverét mindvégig kezében tartotta a nemzeti ügy *mellett*; de az elfáradt és a feudális osztályérdekek kiméletlen érvényesítésétől elkedvetlenített jobbágyok sem voltak hajlandók arra, hogy fegyvert fogjanak a nemzeti ügy *ellen*. A parasztság a szabadságharc bukása után is hű maradt Rákóczihoz; a nemzeti harc szükségességének tudata olyan mélyen élt benne, hogy

⁶⁶ Wellmann Imre: Az 1707. évi kassai országgyűlés tárgyalásai. Levéltári Közlemények. 1935. 50—51. l. — 1707. dec.

⁶⁷ L. Gróf Eszterházy Antal kuruc generális táborigénye 1706—1709. Bpest, 1901. 286. l. — 1708. dec. 18.

még késő évtizedek multán is fegyvert ragadott Rákóczi nevének varázsára, a fejedelem visszatérésének reményében.

Miért ünnepeltük néhány hónappal ezelőtt, megindulásának 250. évfordulóján, jogos büszkeséggel, dicsó történelmi hagyományunkként a Rákóczi-szabadságharcot? Elsősorban éppen azért, mert a nép tömegeire, a parasztság erejére támaszkodva minden eddiginél szélesebb nemzeti összefogást teremtett és az idegen elnyomók ellen hosszú éveken át hősi harcot vívott nemzetünk független fejlődéséért. És mit tanulunk a Rákóczi-szabadságharcból? Elsősorban éppen azt, hogy a nemzeti összefogás csak akkor lehet igazán szilárd és megbonthatatlan, ha a dolgozó osztályok szövetségére épül, az ő érdekeiken alapul, és kíméletlen harcot folytat a dolgozó nép minden ellenségével szemben. »Magyarországot meg nyertük volna, Ha sok fondorkodó urak nem lettek volna«⁶⁸ — öntötték versbe ezt a tanulságot vagy 250 évvel ezelőtt a kuruc szegénylegények. A magyar népi demokrácia, amely a »sok fondorkodó urakat« végleg kiütötte a nyeregből, valóban megnyerte Magyarországot.

PACH ZSIGMÓND PÁL

⁶⁸ A szegénylegények éneke. I. m. 335. — V. ö. Magyar Századok. 137. l.

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC KIBONTAKOZÁSA ERDÉLYBEN

(1703—1704 júl.)

A tiszaháti jobbágyok kezdeményezéséből II. Rákóczi Ferenc vezetésével országos méretű nemzeti szabadságharc bontakozott ki. A Rákóczi-szabadságharc a történelem folyamán eddig soha nem látott széles nemzeti összefogás jegyében indult; társadalmi, vallási és nyelvi különbség nélkül szólította fegyverbe az ország minden lakosát a közös elnyomó ellen. Méltán vetődik fel a kérdés, hogy ez a nagy nemzeti megmozdulás milyen mértékben mozgósította Erdélyt; a függetlenségi harcok hajdani bástyája hogyan kapcsolódik be és hol foglal helyet a magyar nemzet egyik legnagyobb szabadságharcának történetében.¹

Tanulmányunk célja vázolni azt a belső fejlődést, melynek során Erdély különböző társadalmi osztályai helyzetüknek megfelelő módon és mértékben

¹Történetírásunk még nem tisztázta Erdély szerepét a Rákóczi-szabadságharc idején. Míg a későbbi évekkel számos feldolgozás, tanulmány foglalkozik, addig a szabadságharc megindulásától a fejedelemválasztó országgyűlésig terjedő időszak története csaknem teljesen feldolgozatlan.

Kövári László: Erdély történelme (Pest, 1859—1866. 1—6. köt.) A 6. köt. foglalkozik Erdélynek a Rákóczi-szabadságharc alatti történetével. Az elbeszélőforrások bő felhasználása alapján csupán az események leírására szorítkozik.

Szilágyi Sándor: Erdélyország története (Pest, 1863. 1—2. köt.) korszakunkra csak vázlatos összefoglalást ad.

Zieglauer: Drei Jahre aus der Geschichte der Rakóczyschen Revolution in Siebenbürgen. Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde (Nagyszeben, 1867-1869) és

Szádeczky Lajos: A Rákóczi forradalom Erdélyben (Erdélyi Múzeum 1900.) U. ö. Rákóczi Ferenc Erdélyben (Kolozsvár, 1907.). Ugyancsak vázlatos képet ad.

R. Kiss István: II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása (Bpest, 1906). Közlemények a báró Radvánszky-család levéltárából. V. 4. (Ugyanez megjelent a Századok és a Történelmi Tár 1906. évf.) Főleg a fejedelemmé választás formális külsőségeire helyezi a hangsúlyt, bár széles forrásanyag alapján társadalmi kérdésekre is utal. (Ebből a szempontból igen hasznos a monográfiához mellékelt Adattár.) De nem ad megnyugtató feleletet arra a kérdésre, hogy Erdély különböző társadalmi rétegei hogyan kapcsolódnak be a szabadságharcba.

Márki Sándor nagy monográfiája (II. Rákóczi Ferenc. Bpest. 1907—1910. 1—3. köt.) számos addig ismeretlen adatot közöl az erdélyi kurucok harcaira vonatkozóan, de végső soron R. Kiss megállapításait veszi át.

Erdélyi Levéltárak anyaga alapján készült *Csapó Vilmos*: Az utolsó gyulafehérvári országgyűlés (Erdélyi Múzeum, 1913) című monográfiája, mely jól kiegészíti R. Kiss monográfiáját, de az erdélyi főnemesség magatartását idealizálja.

Markó Árpád: Az 1704-i erdélyi kuruc hadjárat (Hadtörténelmi Közlemények 1933.) c. tanulmányának bevezetőjében rövid összefoglalásban vázlatosan utal ennek az időszakra a történetére.

Thaly Kálmán: A székési gróf Bercsényi család (Bpest, 1885-1892. 1—3. köt.) c. munkájában foglalkozik Erdély 1703—1704-i történetével. (III. köt. 89—92. l.) Erről

felsorakoznak a szabadságharc mellett és amelynek eredményeként a fejedelemválasztó országgyűlésen Erdély nyíltan a szabadságharc ügye mellé áll.²

Az Erdélyben a szabadságharc megindulása idején, 1703 nyarán uralkodó belső viszonyok az aránylag rövid ideje tartó Habsburg katonai elnyomásnak

az időszakról csak töredékes adatai vannak, de ezeket sem használja fel pontosan s így csak az események rövid és sokszor felületes leírására szorítkozik, Erdély alapvető társadalmi kérdéseit fel sem veti.

Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata (Századok, 1951). Felvetette a Rákóczi-szabadságharc erdélyi sajátosságainak legfontosabb kérdéseit, s ezzel megjelölte a további kutatás irányát.

² Az erdélyi kuruc mozgalom a szabadságharc egyik mellékeseménye volt. A szabadságharc központi nagy feladatai nem engedték meg, hogy a vezetők a kezdeti időktől fogva nagy figyelmet fordítsanak az erdélyi eseményekre. Ez a magyarázata annak, hogy az Országos Levéltár (OL) a *Rákóczi-szabadságharc Levéltára* c. sorozatában viszonylag kevés anyagot találunk a szabadságharc erdélyi történetére vonatkozóan, azok is főleg 1704-ből származnak. Rákóczi figyelme 1703 végén, s még inkább 1704 elején fordul Erdély felé, ezt bizonyítja a Rákóczi elküldött leveleinek, utasításainak rövid kivonatát tartalmazó *Protocollum Expeditionum 1703—1706.* kötete. (Széchenyi Könyvtár Kézirattár [SzKK] Fol. Hung. 978). Az 1703-as eseményeket a kuruc forrásnak főleg visszaemlékező, elmúlt eseményekre utaló adataiból tudjuk rekonstruálni. Ebből a szempontból alapvetően fontos adatokat szolgáltat az OL *Radvánszky-Levéltárának* III. osztálya. Hasonló természetű adatokat találunk *A kuruc katonák és hozzátartozóinak Rákóczihoz intézett instantia-gyűjteményében.* (Hadtörténelmi Levéltár, kéziratban). Töredékes adatokkal szolgál az OL Újkori iratok kibontott része: *Tunyogi gyűjtemény. Thaly Kálmán kuruckori okmány-gyűjteménye* 1—22. köt. (SzKK Fol. Hung. 1389) korszakunkra vonatkozó fasciculusi viszonylag kevés anyagot tartalmaznak. Feltehetőleg ez a magyarázata annak, hogy Thaly 1703 és 1704 felének erdélyi eseményeivel részletesen soha nem foglalkozott.

A Rákóczi-szabadságharc nagy forrásgyűjteményében, az *Archivum Rákócianum* (AR) I. kötetében találunk a kuruc csapatok kezdeti erdélyi működésére vonatkozó leveleket. Az AR IV. kötetében összegyűjtött Bercesényi-levelek is tartalmaznak rövid utalásokat az 1703—04-i erdélyi eseményekre.

A nagykarolyi gróf Károlyi-család oklevéltára (Budapest, 1897) (KOklt) c. gyűjtemény V. kötetének 1703 őszén kelt levelei kevés, de annál fontosabb adatot tartalmaznak az erdélyi eseményekről.

Tanulmányunk alapvető forrásanyagát különösen az erdélyi fő- és köznemesség állásfoglalására az erdélyi hivatalszervezet iratai szolgáltatták.

OL Erdélyi Levéltárak: Gubernium Transylvanicum (in Politicis) 1703—1704. iratai (Gub. Pol.)

— *Protocolla Sessionalia* 1704-től 1705. kötete és az 1708—1710. kötet, mely 1704-es adatokat is tartalmaz (Prot. Sess.)

— *Thesauriarius Acta Generalia* 1703—1704-es iratai (Thes.)

— *Gubernium Transylvanicum — Liber Conceptuum Regius Latinus* — H. kötet (L. C. R. L.) és — *Liber Conceptuum Regius Hungaricus* — G, I. kötet (L. C. R. H.)

— *Erdélyi Kancellária: Acta Generalia* 1703—1704-es iratai (E. K. A. G.)

— *Regestrum Supplicationum* 1698-as iratai közé véletlenül kerültek 1703 őszének hadieseményeire vonatkozó fontos adatokat tartalmazó levelei gróf Bethlen Miklósnak, Apor Istvánnak és a Guberniumnak. Ennek az anyagnak felkutatásában nagy segítségemre volt *Trócsányi Zsolt* levéltáros, ezúton mondok köszönetet érte.

Az elbeszélő források közül elsősorban *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratait* (Bpest, 1951. Vas István fordítása) kell megemlítenünk. A fejedelem aránylag sok időt szentel visszaemlékezéseiben az erdélyi kérdéseknek. Az események időrendjében nagy eltulodások, felcserélések fordulnak elő, ezért eseménytörténetileg nem vehetjük biztos alapnak, de az erdélyi helyzet jellemzésénél és az egyes emberek alakjának megrajzolásában a kérdések tisztázásához alapvető segítséget adnak megállapításai.

A császári hadak Generálisának, Rabutinnak emlékirata: *Mémoires sur les Campagnes faites en Hongrie, au Service de l'Empereur, par le comte de Bussy-Rabutin.* (Vienne, MDCCXCV.) Erdély belső helyzetére és a császári haderők állapotára főleg általánosságokban mozgó jellemzéseket ad.

Cseréi Mihály Historiájában (Pest, 1852. Újabb Nemzeti Könyvtár I.) bőbeszédű részletességgel mondja el az erdélyi eseményeket. Császárhű mivolta azonban egyoldalúvá,

és gazdasági kizsákmányolásnak a következményei. Az erdélyiek állásfoglalásának, a szabadságharc idején tanúsított magatartásának mélyrehatóbb megértéséhez szükségesnek tartom röviden vázolni ennek a 15 esztendőnek a történetét.

I. A Habsburgok elnyomó politikája és hatása Erdély társadalmi viszonyaira

1. A Habsburg császári udvar kelet felé terjeszkedő politikájában — mely a XVII. századvég központi törekvése — Erdélynek, a magyar szabadságküzdelmek százados bástyájának jelentős szerepet szánt. 1687-ben, mikor a császári csapatok előtt megnyílik Erdély kapuja, Caraffa császári tábornok a következőkben jelöli meg a Habsburg-politika erdélyi feladatait: »Tartománnyá kell változtatni, élére elnököt állítani, hogy az összes birodalmak e védőfala valahára megnyughassék.«³ A nyugatról kiszorulóban levő Habsburg birodalom keleti terjeszkedését ugyanis két veszedelem fenyegette: az el-

részreahlóvá teszi. Sokszor mint szemtanú számol be a történetekről, de az események rendjét teljesen felforgatja és összekavarja — csak erős kritikával használhatjuk. A kuruc mozgalmak kezdeteire értékes egykorú adatokkal egészíti ki Historiáját *Szilágyi István*: Adverzariák Csereihez. (Új Magyar Múzeum V. 1855, I.)

*Második Teleki Mihály*nak életéről való maga írásai ab anno 1703. Thaly Kálmán javított másolata a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában. Naplószerű feljegyzései különösen a kezdeti kuruc felkelésekről és a kuruc csapatok 1704 eleji erdélyi hadműveleteiről tartalmaznak nélkülözhetetlen forrásanyagot. A feljegyzések egyes vonatkozásai azonban arra engednek következtetni, hogy Teleki naplójában igen sok utólagos bejegyzést is tett, melyeket a másolatban már nem lehet az eredeti feljegyzésektől megkülönböztetni, ezért különösen Rákóczihoz állására vonatkozó mondanivalóját csak feltételesen és kritikával fogadhatjuk el.

Gróf Bethlen Miklós Önéletrása (Kiad.: Szalai László: Magyar Történelmi Emlékek Pest, 1860, I—II. köt. Új kiadása a Magyar Századok c. sorozatban Bpest, é. n. kiadta Tolnai Gábor.) Az erdélyi kancellár bécsi fogságában írta, tehát itt is számolnunk kell az események megítélésénél és leírásánál a torzulással, ami az utólagos visszaemlékezés és az egyoldalú megítélés során következik be.

br. Dániel István: Descriptio vitae (Nagyszében, 1764). Magyar fordításban közölte *Dániel*: A vargyasi Dániel család eredete (Bpest, 1896). Ugyancsak egy öreg ember visszaemlékezésének sokszor homályos tükrén keresztül mutatja az eseményeket.

Tanulmányunk számára alapvető forrásanyagul az egykorú naplók szolgáltak. *Czegei Vass György* (az általunk feldolgozott időszakban még labanc kolozsvári városkapitány) *naplója*. (Kiad.: Nagy Gy.: Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum XXXV. k.)

Szaniszló Zsigmond (tordamegyei alispán) *naplója* (kiad.: Torma K.: Történelmi Tár 1889—1890 és kny.).

Szakál Ferenc (kolozsvári asztalosmester) *naplója*, *Vizaknai Briccius* (Bereck) *György* (kolozsvári orvos és bíró) *Naplója*. Kiad.: Szabó Károly és Szilágyi Sándor. Történeti emlékek a Magyar Nép községi és magán életéből II. Pest. 1860.

Wesselényi István (Közép-Szolnok, majd Kolozs vármegye főispánja) *Naplója* (Széchényi Könyvtár Mikrofilm-tárában lévő mikrofilmjét használtam) a Szebenbe szorult főnemeselek életéről tartalmaz igen fontos adatokat.

Csak az alapvető és legfontosabb forrásanyagot soroltam itt fel, az egyes adatokat tartalmazó, de az egész kérdésre vonatkozóan nem elsölegesen fontos elbeszélőforrásokat a szövegközi jegyzetben említtem meg.

Az erdélyi levéltárak anyagából csak töredékekhez jutottam hozzá, bár az erdélyi városi levéltáraknak és kéziratáraknak az anyaga számos olyan kérdésre fényt derítene, melyet tanulmányunkban a rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján nem tudtunk megnyugtatóan tisztázni.

³ Gr. Caraffa császári tábornok emlékirata. Közli: *Kövár*, i. m. V. köt. 210—213. l.

nyomott népek szabadságküzdeme, s a most hátráló, de még mindig jelentős hatalmat képviselő és kiszámíthatatlan támadási lehetőséggel rendelkező török birodalom. Erdély nemcsak területileg jelentett határt a Habsburg-törökvésekben; a birodalom legkeletibb tartományának biztos házissá való kiépítése azt eredményezheti, hogy örökre zárókövet tesznek a magyar szabadságküzdelmek hagyományos forrására és ugyanakkor erős katonai támaszpontot építenek ki a török esetleges támadásaival szemben.

Lotharingiai Károly csapatainak bevonulása és a megvesztegetett Teleki Mihály közreműködésével létrehozott balázsfalvi egyezmény után Erdély katonai megszállása befejezett tényvé vált.⁴ Ezzel olyan éket vert Bécs Erdély megnyitott kapujába, mely lehetetlenné tette, hogy akár a főnemesség meglehetősen fáradthangú ugyan, de kezdetben igen szorgalmas tiltakozása, akár Thököly gyors és meglepetésszerű betörése, s vele együtt a török próbálkozások becsukhassák előtte azt.

Háborús lekötöttsége és az a jelentős politikai szerep, melyet Erdélynek távolabbi terveiben szánt, arra készítették a császári udvart, hogy a diplomácia sima útvesztőin láncolja magához ezt az országot, melynek »leigázása nélkül Magyarhont fékentartani nem lehet.«⁵

I. Apafi Mihály halála után (1690 április) bár nyíltan nem vallja be, megteszi az első óvatos, de annál határozottabb lépéseket a fejedelemség megszüntetésére. A *Diploma Leopoldinum*-mal (1691. december 4.) még a műveltségével és képzettségével a szüklátókorú erdélyi főnemességen messze felül-emelkedő Bethlen Miklós is biztosítottnak véli Erdély alkotmányát és az ország törvényeinek megtartását. Vagyoni és társadalmi súlyának következtében az országot vezető, de a maga érdekein túl nem néző főnemesség nem látja meg, hogy Bécs ezzel biztosította az állandó berendezkedést és azt, hogy rövid idő során tartománnyá tegye az erdélyi fejedelemséget.

A császári ház az állandó berendezkedés érdekében igyekszik a maga számára megnyerni és az udvar engedelmes híveivé tenni Erdély politikai vezetőjét, a főnemességet. A gyermek II. Apafi Mihály nagykorúságáig felállított Guberniummal látszólagos önkormányzatot biztosít. A magas hivatalba helyezettek kitüntetésekkel kötelezi feltétlen hűségre az uralkodó iránt. Az erdélyi főnemesség mohó örömmel kap az új helyzetben a fiskális birtokok és regalék bérelein, melyeket az udvar részben zavaros pénzügyi viszonyaira való tekintettel, részben pedig a főnemesség megnyerése érdekében az első években biztosított számukra.⁶ Ez a főnemesség nem képes, de nem is igyekszik átlátni azon a színes fátylonon, melyet Bécs tisztségekből, kitüntetésekéből szőtt a szeme elé. A vagyonszerzés soha vissza nem térő idejének tartja ezeket az esztendőket és belemerül az árendák erkölcstelen kihasználásának, adás-vételének az ország erejét bomlasztó üzelmeibe. A Habsburgok pedig ezalatt biztos kézzel készítik a vermet, amelybe Erdélynek évszázados küzdelmeivel kivívott és féltve őrzött szabadságát fogják eltemetni.

⁴ A katonai megszállás Erdély védelmének a főnemesség részéről történt elhanyagolása következtében vált lehetségessé. A várak és városok önként megnyitották kapukat, egyedül Brassó szegült ellene.

⁵ *Kövári*, i. m. 210. l.

⁶ *Sinkovics István*: Az erdélyi kamarajövedelmek a Habsburg uralom kezdetén. Domanovszky Emlékkönyv. Bpest, 1937, 540. l.; u. a.: Esterházy Pál nádor és az erdélyiek kereskedelmi társasága; A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Bpest, 1937. 178. l.

Az *Alvincziana Resolutio* utolsó cikkelye már jelzi, hogy az udvar vallás-politikája eltér a százados erdélyi hagyománytól: megerősíti s mintegy előnyben részesíti az erdélyi három bevett vallással szemben a katolikus vallást. A magyar művelődés végvárai; a kollégiumok, iskolák ellen indul támadás. A kolozsvári református és unitárius templomot a kollégiummal át kell adni a katolikusoknak. A fehérvári Báthory-templomot is kivesszük a reformátusok kezéből. Egyházi célokra visszaváltják Kolozsmonostort. A katolikusok a császár kegyes beleegyezésével mindenféle templomokat építhetnek. Az igazságosság, méltányosság hangoztatásával történik mindez, de a valódi cél az, hogy lefoglalják az ausztriai ház ideológiai előharcosai számára az iskolákat és szöszékeket, a XVII. századnak azokat az erősségeit, ahonnan a szó és írás fegyverével a lakosság széles tömegeit lehet irányítani.⁷

Ebben az óvatos és leplezett — bár határozott célkitűzéseitől soha el nem térő — császári politikában a 90-es évek második felében igen szembetűnő és jól felmérhető fordulat állt be. A változást a külpolitikai események hozták meg. A nyugati háború befejezése után közeledik a török békekötés ideje is. Ausztria helyzete megerősödik, politikai tekintélye növekszik, már nincsen szüksége az előző évek diplomatikus módszereire, hogy valódi célját elérje. Viszont most fontossá válik, hogy birodalma határát biztosítsa, hódításait védje, s valóban számottevő katonai támaszponttá építse ki Erdélyt. Ugyanekkor a háború költségei következtében katasztrofálissá vált pénzügyi zavarain csak úgy tud segíteni, ha jövedelmeit növeli, igyekszik a meghódított országok gazdasági erőforrásait felkutatni és minél inkább kihasználni. Erdély katonai bázissá való kiépítése és gazdasági kiaknázása az a cél, melynek érdekében Bécs most már nyíltan és gyors ütemben felszámolja Erdély látszólagos szabadságát, névleges kiváltságait.

Az erdélyi főnemesség felfigyel erre a változásra, de olyan véletlen eseményhez fűzi, mint a lugosi veszedelemben elesett Veteráni császári tábornok halála. A kortársak által méltányosnak mondott, katonái között szigorú fegyelmet tartó parancsnok halála után a császár 1696. április 29-én *Rabutin* de Bussy grófot nevezte ki Erdély hadiparancsnokának. Az újonnan kinevezett parancsnok mögött kétes politikai múlt állt. Fiatal korában a Habsburgok ellen harcolt, de ez nem akadályozta meg őt abban, hogy később, mikor zavaros ügyei miatt hazájából menekülnie kellett, ne álljon Bécs szolgálatába. Az udvar most azzal a hátsó gondolattal küldte a francia ügyekben járatos grófot Erdélybe, hogy innen, a birodalom legkeletibb tartományából tartsa szemmel a francia udvar portai követeit. Rabutin erőszakos ember volt, akit rossz egészségi állapota csak keményebbé, kíméletlenebbé tett. Beköszöntő szavai nem sok jóval biztatták a Gubernium tagjait. »Úgy viseljük magunkat, hogy ő bizony akármelyikünknek elütteti a fejét, osztán megírja a császárnak, hogy ha rosszul cselekedte, üttese el a császár az ő fejét is.« »Az erdélyi urakat zaboláról itatá« — írja működéséről a császárhű Cserei. Az erdélyiek nem látják Rabutin mögött a bécsi udvart, s mintegy a maguk felelősségét kisebbítik azzal, hogy a császári generáli hatalmi túlkapásait okolják Erdély szabadságának elvesztéséért.⁸

II. Apafi Mihályt még ebben az évben Bécsbe rendelik. A fiatal fejedelem

⁷ Kővári VI. köt. 18. l.; Cserei 284—286. l.

⁸ *Sinkovics*, i. m. 528. l.; Bethlen Önéletírása II. köt. 142.; 151—152.; 165. l.; Cserei 257. l.

1701-ben megtörtént lemondása pusztá formáság: Erdély fejedelmi székét már évek óta lomtárba tette a császári elnyomás.

A Gubernium elvesztette minden önállóságát, elhatározó képességének, intézőerejének utolsó cseppjét is. Tagjait tehetetlenné kötötte a császár kegye. A gubernátor Bánffy György, aki visszakarta apja, az I. Apafi Mihály idején kivégzett Bánffy Dénes elkobzott jószágait. Bánffy György neve szerepel legtöbbet az árendátorok névsorában. »Hiú tetszelgő férfiú. . . szerette a fényt, lakomákat, kártyát és szépasszonyokat.« Legfőbb jellemvonása a feltétlen hűség az őt kitüntető uralkodó iránt. »A gubernátor alszik vagy kártyázik«, jellemzi működését Bethlen Miklós kancellár, aki maga is résztvett a fiskalitások árendájában. A kancellár valódi alakját önéletrírásának az események tanulságait évek távlatából latolgató sorai meglehetősen elhomályosítják. A korabeli adatok mélyebb elemzése azonban arra enged következtetni, hogy Bethlen csak annyiban különbözik társaitól, amennyiben műveltsége, szélesebb látóköre következtében a maga egyéni számításait sokkal leplezettebben igyekezett elérni.⁹ A kincstárnok Apor István különböző bérleteivel annyit szerzett, hogy »mint igaz gróf élt és Bethlen Gábor fejedelem óta senki nem végrendelkezett akkora vagyonról mint ő«. Akiknek az ország vezetése, bajainak orvoslása lenne a feladata, meddő vitákkal mulatják az időt. A tanácskozó terem ajtajai sohasem voltak csukva: vihogó asszonyok és kíváncsi szolgák nap mint nap végighallgatták ezeket a szócsatákat. Nem politikai ellentétek fordították szembe a Gubernium egyes tagjait. A császár igájába mindannyian egyöntetűen behajtották fejüket, mert arra számítottak, hogy ily módon egyéni érdekeik megvalósulásának széles tere nyílik. Az egyéni számítások érvényesítéséért azonban kegyetlen hajsza és tülekedés folyt. Anyagi haszon, irigység, címhajhászás, visszaélések leleplezése és takargatása foglalta le a Gubernium tagjainak érdeklődését. Császárhű politikai állásfoglalásuk végsősoron azt jelenti, hogy már nincs politikai meggyőződésük, az elvtelenség áll annak az egyetlen elvnek szolgálatában, hogy egyéni számításait megvalósítsák.¹⁰ Az erdélyi főnemesség, belemerülve az önző frakcióharcokba, képtelennek bizonyult a kormányzásra és gyorsan elvesztette minden hatáskörét: a belügyre az udvari kancellária tette rá a kezét, a kincstár szervezése és igazgatása csak névleg maradt kezükben, a nemzeti insurrectio a császári katonaság mellett csak másodrangú szerepet játszott és ezzel a hadügy is közvetlenül Bécs hatáskörébe került. A gubernátor bizalmas viszonyban volt a generálissal és rövidesen Rabutin mintegy fölöttes hatóságává vált a Guberniumnak. Bethlen Miklós évek mulva találoan jellemzi a helyzetet: a Gubernium a generális lába kapcája.¹¹

A kamarai jövedelmek számbavételére a közvetlen ürügyet az erdélyi főnemesség hallatlan visszaélései szolgáltatták, lényegében azonban Bécs végleg és teljes mértékben a maga számára akarta biztosítani az ország gazdasági erőforrásait. 1699 őszétől kezdve a *Cameratica Commissio* vezetésével évekig tartó vizsgálat, számadás, felmérés indul meg. A commissio kimosdatá a haza

⁹ Bethlen Miklós alakjával nem kívánok érdemben foglalkozni. Portréjának megrajzolása olyan feladat, mely széleskörű történeti kutatást és alapos irodalomtörténeti elemzést követel. Tanulmányunkban csak politikai szereplését említjük, és azt is annyiban, amennyiben az általunk tárgyalt eseménysorozat egyes mozzanataiban feltűnik alakja.

¹⁰ Sinkovics, i. m. 525. l.

¹¹ Bethlen Önéletrírása II. köt. 159. l.; Cserei 279—280. l.

fiait a fiscális tisztekből, — végezetre az országot szabadságából, diplomájából — foglalja össze működését utóbb Bethlen Miklós, aki maga titkos tanácsadója volt a Commissionak. A bizottság a fehérvári fejedelmi épületekbe telepedett be, lényegében feleslegessé tette az erdélyi thesaurariatust, megfosztotta az erdélyi főnemességet jövedelmeitől és helyet készített egy idegen császári hivatalnokréteg számára. A főnemesség tétova tiltakozása mitsem változtatott a helyzeten.¹²

A *Mikes-féle 5 pont*, melyet ugyancsak ebben az esztendőben adtak ki, a katolikus vallást már nyíltan a protestáns fölé helyezte »az erdélyi pápisták kívánsága szerént«. Kihirdetésekor »elszörnyűködnének mindnyájan a más religión valók, látván, mely szemlátomást rontanák ki az ország kezéből a pápisták mind a magok régi szabadságát, törvényét, mind a császártól adott diplomát«. Rövidesen megtörtént az Erdélyből kitiltott jezsuiták hivatalos és ünnepélyes bevonulása. A »fejérvári skolát«, a protestánsok szellemi végvárárt német muskétások foglalták el.¹³

A bécsi udvar a Habsburg-uralom erdélyi helyzetét akarta megszilárdítani a jelentős tömeget alkotó görögkeleti vallású román lakosság katolizálásával is. Az *Unió* vallásos jelszavai mögött politikai cél rejtőzött: az erdélyi románságot szervezetileg elszakítani a bukaresti metropolitától és a Habsburg-ház ideológiai képviselőinek hatalma alá vonni őket. Ily módon kívánta Bécs elérni azt, hogy a román néptömegeket szembefordítsa a protestánsokkal és a központosító törekvéseinek útjában álló rendekkel. A görögkeleti egyház erdélyi vezetői — híveik és alsópapságuk tudta és beleegyezése nélkül — Bécs megvesztegetésére egyezséget kötöttek. Ez nem eredményezett mást, mint zűrzavart, szakadást és a tömegek egyöntetű tiltakozását. »Az réghi szülejektől rájuk maradott vallásokat tartják ezután is úgy mint eddigh«. . . »a mely valásba eddig voltak, ez után is abban lesznek mint holtig« — tiltakoznak a rájuk kényszerített Unió ellen. A vezetőitől elárult erdélyi románság felemelt szava egyik hangja lesz a századfordulón országos méreteket öltő Habsburg-ellenes mozgalomnak.¹⁴

Az Ausztria sikeres török háborújának végére pontot tevő karlovici béke félreérthetetlenül ítélkezik Erdély fölött is: »Maradjon Erdély tartománya úgy, mint jelenleg van, a császár birtokában«. Ezzel az önálló erdélyi fejedelemséget a Habsburg-ház tartományai közé sorolják.

2. A bécsi udvar céltudatos és következetes törekvése Erdély teljes leigázására olyan veszedelmet jelentett Erdély lakossága számára, mely társadalmának minden rétegét sujtotta és megmozgatta. A XVII. századvég társadalmi rétegződése bizonyos mértékben eltérő a magyarországi viszonyoktól és sokkal változatosabb képet mutat. A lakosság zömét a *magyar és román jobbágyosság* alkotta. Az aránylag jelentős *főnemesség* mellett a *középbirtokos nemesség* elenyészően kevés, sokkal jelentősebb a bocskoros ú.n. *egyházi nemesség* (egy házhellyel rendelkező), melynek anyagi helyzete a jobbágyéval majdnem azonos. Erdély társadalmi képét a különböző *kiváltságokat* élvező rétegek (székelyek, szászok) és a fejedelmi korban katonáskodásukkal bizonyos szabad-

¹² Bethlen önéletírása II. köt. 182—183. l.; *Kövári*, i. m. VI. köt. 46, 49. l.; *Trócsányi Zsolt*: Erdély kormányzata Rákóczi Ferenc korában. Kéziratban.

¹³ Cserei 291—292. l.; Bethlen önéletírása II. köt. 186. l.

¹⁴ *I. Tóth Zoltán*: Az erdélyi román nacionalizmus első százada. Bpest, 1946. 18. és köv. l.; *Lupai János*: Az erdélyi görög-keleti egyház és a vallás unió a XVIII. század folyamán. Bpest. 1904.; A román jobbágyok és alsópapság ellenállására: *Kövári*, i. m. 41. l.; Cserei 290. l.; OL Erdélyi levéltárak — Gub. Pol. 1699/316; 1699/603.

ságra emelkedett *félszabad elemek* teszik színessé. Hangsúlyoznunk kell a *szabad székelvények* számarányának viszonylag jelentős voltát és a *királyföldi szabad románok* számottevő tömegét. Meg kell említenünk az Erdélyi Érc-hegység *bányászait*, s nem hagyhatjuk figyelmen kívül a jelentőségben és számban egyaránt megnövekedett *városi polgárságot* sem.

A fejedelmi kor *katonáskodó szabadjait* a Habsburg-elyomás a régi gazdaságra való visszasüllyedésre ítélte; nemcsak további felemelkedésük útját zárta el, hanem megfosztotta őket megélhetésüktől is. A várórségek magyar és román katonaságát a császári parancsnokok megbízhatatlannak tekintik és nem alkalmazzák. A várakba mindenütt idegen őrség kerül. A hunyadmegyei dévai puskásokat »nemesi szabadságok ellen való dolgokra erőltetik«, pedig »még Rákóczi György fejedelem idejétől fogva«st igaz nemesiségekről való armálisok exta!«, »Apafi Mihály fejedelem idejében voluntarie puskássággal szolgáltak«. Joggal kéri »nemesi szabadságokban való« megtartásukat. A fogarasi bástyások »talán száz esztendejénél is több... mikor Bástyásságra felvetettek, jobbágyi hivatalból«. Azóta »soha jobbágyképpen nem szolgáltak«, várat őriztek, rabokat, vekturát kísértek, tehetős emberek voltak. A Habsburg-uralom nagyot fordított szekerük rúdján; »minekutána pedig az Ő Felsőge presediuma ide a várba be jött, nem látván Commendáns uram őket szükségesnek; attól az őrizéstől eltiltattak és az Várból Generális Úr ő excellenciája akarattýából ki küldöttek.« Nem szükséges már szolgálatjuk, mert a várban »az eő Felsőge Vitézi strásálnak«, »kalapos Bástyások«. »Sem az kapukban, sem az Bástyákon még, be sem bocsáttyák őket az németek«, jobbágyi munkára akarják mindannyiukat szorítani, de tiltakoznak ellene, »mert eők eddig nem szolgáltak ilyen paraszti munkával senkinek«. Erdély számos erősségének hasonló helyzetbe került katonái jelentős tömeget alkotnak. Milyen sors vár ezekre az emberekre? Vagy felveszik ismét a régi letett és elfelejtett jobbágyi igát, vagy széthullva, elszóródva, az országban hanyódva és szomszéd országrészekbe vándorolva próbálják megtalálni a talajt, ahol ismét gyökeret verhetnek. Életük Erdély akkori viszonyai között mindkét esetben a kilátástalan bujdosásba torkollik.¹⁵

A Habsburg-elyomás nyomorúságát Erdély közvetlenül a császári katonaság tartásában és szolgálatában érezte legjobban. A hadiadó fizetése mellett tartania, élelmeznie kellett az Erdélyben állomásozó császári hadakat, melyeknek száma évről-évre növekedett. Minél jobban nehezedett az országra ez a teher, annál inkább kimerült, és minél szegényebb lett az ország, — mivel a katonaság ellátását innen kellett biztosítani — annál több gyötrelmet okozott a lakosság számára a kiéhezett és tönkrement császári hadak követelése. Rabutin végromlásra ítéli Erdély lakosságát: »Fáj a lelkem, — írja — ha egyfelől a hadak, s másfelől a szegény nép nyomorúságát nézem. Ennek nincs miből kielégítse amazt, s a katonaság kéri, hogy maga hajthassa be szükségleteit, megengedem ezt a legnagyobb szükségben levőknek, mert inkább a népet áldozom fel, mint a hadakat.«¹⁶

¹⁵ A rendeknek az 1696. szeptemberi gyűlés elé terjesztett postulatuma. Monumenta Hungariae Historica III. o. *Erdélyi országgyűlési emlékek* (E. O. E.) Bpest, 1898. 21. köt. 448—454. l. »A 1700 die 25 julii Fogaras földön difficultásoktól való memoriale« és tanúvallomás.« OL Erdélyi levéltárak = Gub. Pol. 1700/625; Bánffy György a fogarasi bástyások ügyében. 1702. jún. 1. Uo. Újkori Gyűjtemény kibontott része. Thunyogi iratok; *Szentgyörgyi Mária*: Adalékok az erdélyi parasztság történetéhez a XVI—XVII. században. Kéziratban.

¹⁶ Rabutin barátjához 1697. márc. 28. Idézi: *Szilágyi*, i. m. 391. l.

A katonaság zaklatásainak az ország mindenrendű lakossága ki volt téve, még a nemesség is. »Nagy károokra és praeiudiciumokra nemes atyánk fiainak nemes udvarházokra a német vitézek reá szállanak és az mit akarnak, azt követelik« — panaszolják 1698-ban a rendek. Az executio sem kerüli ki őket »még a nagy rendek közül valóknak is, nem kevés megsértődésekre«. ¹⁷

Az *egyházi nemesség* számára — a falu jobbágysághoz hasonlóan — állandó zaklatást és terhet jelentett a katonatartás. Hiába panaszkodnak a rendek: »ezt is nemesi szabadságunknak sérelmével érezzük, hogy falunként nemes atyánkfiaink elégyesleg lakván a jobbágysággal, a német vitézek a státiók és quartélyoknak helyein szintén úgy reászállanak nemes atyánkfiaink helyekre, mint szintén a parasztokra, sőt magok is postálkodással, marhájuk vecturázásával egyaránt terhelhetnek«. Két esztendő múlva csak rosszabb a helyzet: »szegény egyházi nemes atyánkfiaink a nagy teherviselés miatt, már majd a jobbágnál is alább valókká tétettek.« ¹⁸

A Diploma Leopoldinum a kiváltságos *székely nemzetet* fegyveres szolgálata fejében mentesítette a kvártélyozástól és adózástól. A császári katonaság azonban nem kerülte el a székely végeket. Visszaéléseik, erőszakosságaik a székelység általános tiltakozását váltják ki. 1699-ben egységesen emelik fel szavukat az őket ért sérelmek ellen. Elviselhetetlen terhekkel sújtatnak annyira, hogy »értékünknből, fegyverünknből, szolgálatra való alkalmatosságinkból, szabadságunknak rendünknek meghomlásával edgyütt. Annyira jutottunk« hogy mind a császár, mind pedig »az Haza szolgálattvára elégtelenek vagyunk«. A sok vekturázás, postálkodás, szekerezés és kvártélytartás következtében teljesen elszegényedtek: »lovaink oda-vadnak, elromlottak, a mink volt fegyvereinkkel edgyütt nagyobb részét szolgáló rendekül eladtuk«. Annyi adósságuk van, hogy maradékaik se fizethetik meg. Az execturok mérték nélkül vonják az embereket »és így el kell romlani nemzetünknek«. A régi szokásokat, kiváltságukat semmibe veszik. Az udvarhelyszékieknek »Királybírójukat is ... fogva vittik Szebenbe, mely szomorú példa«.

Külön teher rajtuk az erődítési munka. »A várak építésére naponta erejükön felette erőltetnek«, szekereken és munkásokon felül készpénzt is kell adniok. Egész életüket felforgatják a hadak: a nyári mézárszékét nem használhatják miattuk, a strázsák a falvakon élnek s a vonuló katonaság is nap mint nap rájuk száll. Kérik, hogy olyan súlyos kvártéllyal és porcióval »mellyel az ő Felsege Diplomája szerint nem is tartoznánk«, ne terheltessenek ¹⁹.

1701-ben a katonaság kihágásainak kivizsgálására kiküldött bizottság csak a panaszokat írja össze. Ezek a panaszok arról tanúskodnak, hogy a székely falvak lakói teljesen ki voltak szolgáltatva a császári hadak önkényének. Szent Domonkoson (Csik-szék) Kotori Györgynél 4 katona volt. Ezek naponta követeltek kását, túrót, lisztet, sajtot, — ha nem adott, akkor korbáccsal fenyegették. Szócs Andrást, mert nem engedte, hogy elvigyék a disznáját, a hadnagy szolgálja megverte, »ingit nyakából kihalogatta«. Keristály Mihályt öreganyjával együtt a kapitány szolgálja verte meg, mert nem akart éltel

¹⁷ A rendek postulatumai 1698. jun. 7., júl. 14. E. O. E. 358. l.

¹⁸ A rendek postulatumai 1696. szeptemberi és 1698. júniusi E. O. E. 452. és 355—360. l.

¹⁹ A székely nemzet postulatuma 1697. júl. 4. és 1698. jún. 7.—júl. 14. E. O. E. 316; 366—368. l.; *Székely oklevéltár* (Sz. Oklt.) szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1872—1898, 1—7. köt. VII. 29—30. l.; *Inquisitio contra militiam Ceasareo Regiam ...* OL Gub. Pol. 1699/411; *Postulata Universorum Dominorum Siculorum ...* OL Gub. Pol. 1699/426.

adni. A dézsafalviaknak falustól 200 napig kellett dolgozniok aratás és kaszálás idején. Gál András özvegyének festékesét (szőnyegét), a katonák elvagdalták, »kit nem adott volna 5 forintért«. Kozma Pétert úgy megverte a katona, »hogy két ódalcsontját berontotta, ki mián soha jó nem leszén«. A karczafalviak azt sérelmezik, hogy a gyergyai kompániában lévő katonák »sok puskát és lakatos műszert vettek be rajtok«. A Delnén lakó Benkes Mihály szolgáját úgy megverték, hogy »mind az száján orrán egyaránt jött az vére«. Mint megáradt folyó úgy ömlik a panasz az emberek szájából. A székely falvak »mint a vendégfogadó« olyanokká lettek.

A diploma adómentességet biztosított a székelyek számára. 1692-ben a 400 000 rh. forint évi adóösszeg kiegészítésére katonáskodásuk megváltására 22 000 rh. forintot ígértek. 1699-ben már 90 000-et kell fizetniök. 1701-ben hiába tiltakoznak az adózás rendszeressé tétele ellen, 1703-ban már 100 000 rh. forintot fizetnek.²⁰

A számos kiváltságot élvező *szászok* sem fogadták lelkesen a Habsburg-uralmat. Brassó szász polgárainak ellenállása a császári hadak bevonulása idején egyedülálló volt egész Erdélyben. A bizalmatlan gyanakvást csak fokozták a vallási sérelmek, melyek a katolizáló Habsburgok részéről az evangélikus szászokat templomaik elvesztésével, papjaik elűzésével érték. Le kellett mondaniok a dézsma árendájáról is, mely az anyagi hasznon túl megmentette őket a dézsmafedők visszaéléseitől. Legjobban azonban ők is a katonatartás terhes voltát sérelmezik és helyzetük könnyítését kérik.²¹

A katonatartás és a Habsburg-megszállás az erdélyi *magyar és román jobbágyságra* nehezedett a legjobban. Kolozs megyéről már 1698-ban azt írják, hogy utolsó pusztulását közelíti »az alá-feljárók miatt«. Szekereiket, ökreiket Szatmárig, Károlyig, majd onnan új terheléssel Szebenig is elviszik. A Szamos-újvárott lévő németek a dobokavármegyei falvakat húzzák vonják, fosztogatják, hódoltatják. Fogaras vidéke csaknem teljesen elpusztult a terhek alatt. »Kínozták őket, dorbézoltak rajtuk, részeg német katonákkal mentek rájuk, raboltak, mindenért pénzt követeltek rajtok.« Szomorú embersorsokról olvashatunk: »kezeimet hátrakötötték, kínoztak, csak azért, hogy a porciót hamarjában nem adhattam«. »Nekem volt 2 ekebeli vonómarhám, annyira terheltem, egy ekebeli sem maradt, mind el kellett adnom, más marháimat sőt örökségemet is elattam a rettenetes húzás-vonás miatt már semmim is nincs.« A tátai (Fehér vármegye) jobbágybíró, Vána Bogdánt a német kornétás úgy megverte, hogy három nap és három éjjel feküdt és most is úgy fáj a karja, hogy nem dolgozhat vele. Fodor Makavét áristomba csukták volna, he el nem szalad. A Vonka Gyorgyenál beszállásolt kornétás 5 szekér szénáját, pokrócát elvette, összerontotta a kemencéjét és kiszórta az utcára; csűrénének szalmáját a lovakkal etetik. Borissza özvegyének a karja már soha meg nem gyógyul, mert a kornétás szolgálai a csontját is összetörték. Ki a lovát, ki az üszőjét, más ökreinek elvesztését panaszolja. Hunyad vármegye a vekturázás, szekerezés miatt szenvedett sokat. Vég nélkül lehetne folytatni a katonatartás terheit, a visszaélések és erőszakoskodások nyomán támadt panaszok, kérések és orvoslás utáni esdeklések felsorolását. Az egész országra ráillik az,

²⁰ Sz. Oklt. VII. k. 69; 109-110. l.; *Csutak Vilmos*: Háromszék fölkelése a Rákóczi szabadságharc elején. Sepsiszentgyörgy, 1906. 8. l.; Sz. Oklt. VII. k. 41-42, 47-48, 44-45, 93-94. l.

²¹ *Pukánszky Béla*: Erdélyi szászok és magyarok. Pécs, 1943. 72-73. l.; *Sinkovics*, i. m. 515. l. A szászok postulatuma 1697. júl. 4., 1698. jún. 7.-júl. 14. E. O. E. 320, 373-376; l. Cserei 304 l.

amit Hunyad vármegyéről mondanak: »Illyen romlása ennek a földnek soha nem volt, a minemű most vagyom.«²²

A Habsburg katonai elnyomás Erdély egész lakosságára elviselhetetlen teherként nehezedett. A városok sem képeztek ebben érintetlen és békés szigetet. Helyzetüket csak súlyosabbá tette az, hogy állandó császári őrseget kellett tartaniok, nem térhettek ki az adózás terhei elől. Kolozsvárott Pálffy regimentje 3 évig kvártélyozott, 1699-ben a Gubernium executiót küldött a városra. A császári katonaság »sok méltatlan dolgot követett el a városon.«²³

Nagybánya polgárai és a beszállásolt német katonaság között már 1689-ben véres összetűzésre került sor. A város azóta is védtelenül ki volt szolgáltatva a környék katonai parancsnokainak. Hol a kovári kapitány üzen át »orczátlanul egy kanna borért, lágykenyérért, borjuért, gyümölcsért, medvebőrért«, hol pedig a szatmári katonai parancsnok fenyegeti meg őket, hogyha a hátralékban lévő adójukat nem fizetik meg, »duló német katonákat küld a városra«. A város hiába tiltakozik a magas adó ellen, hiába küldi követeit az adókivetés ügyében Bécsbe vagy Pozsonyba; a követeket nem hallgatják meg. Az udvar maga veti ki a megyékre és városokra a kvártélyt. Ez pedig olyan aránytalanul magas (Nagybányánál 3 000 forint félévre), hogy »voltak a tanács és képviselőtestület tagjai között is akár hányan, kik adójukat megfizetni félv alatt sem bírták«. Az adó mellett a királyi biztosok és kerületi tanácsosok fizetéséből és a segélycsapatok élelmezéséből is ki kellett vennie a részét. Ilyen körülmények között Nagybánya fokozatosan szegényedik, már 1693-ban a városi tanács, hogy segítsen a »lakosságnak a teljesíthetetlenségig felcsigázott adók miatt való végképeni« kimerülésén, malmának bizonyos részjövödelmeit egymásután zálogba adja. 1695-ben, hogy adóhátralékából törleszthessen, a »kopasz hegyen« levő szőlőjét adja el gróf Teleki Mihálynak 800 forintért. 2 év múlva megint malmából zálogosít el egy részt. A város elszegényedése folytán a fekvő birtokok ára igen leszállott s az oda áthelyezett kincstári tisztviselők könnyűszerrel »szép és terjedelmes« birtokokra tehetek szert.²⁴

A városok számára a Habsburg-elnyomás azonban nemcsak az adófizetés, a katonatartás megerőltető terheit jelentette. Nagybánya végig az 1690-es évek során súlyos harcokat vív kiváltságai megőrzése érdekében. Az évi tisztújítások a kamara által kiküldött királyi biztos s a szabad választáshoz ragaszkodó polgárok heves összetűzését jelentették. A kamara a császári parancsra hivatkozva megkövetelte, hogy a főbíró, jegyzőt és a tanács felét a katolikusok közül válasszák. A túlnyomórészt protestáns város ezt nem fogadta el s inkább vállalta a magas büntetéseket. A vallási ellentétek mögött nyilvánvaló a politikai háttér. 1700-ban Jakus Pál jezsuita rendfőnök panaszt tesz a város ellen, mert megengedi, hogy a katolikus ünnepeken a protestánsok dolgozzanak. A vallásügyben kinevezett felsőmagyarországi bizottság erre meghagyja, hogy az ünneprontókat Nagybánya »nemcsak botbüntetéssel, de egyéb — pénzbeli — bírsággal is sújtani el-ne mulassza.«²⁵

²² A rendek postulatumai 1698. jún. 7.—júl. 14. E. O. E. 358—59. l. Fogaras vidék pusztulásának okairól 1699. OL Erd. Fisc. VI. 409.; a tatei jobbágyság tanúvallomása a bekvártélyozott katonák garázdálkodásairól. Tate, 1699. szept. 12. OL Gub. Pol. 1699/377.; Naláczy István a Guberniumnak. Bábolna 1701. márc. 21. Gub. Pol. 1701/161.

²³ Szakál-napló 41. l.; Vízkeleti Zsigmond levele a Guberniumhoz. Kolozsvár, 1699. nov. 3. OL Gub. Pol. 1699/436.

²⁴ »Nagybánya és vidéke« c. újság (N. V.) 1881. júl. 12., jún. 14., ápr. 26., máj. 24., dec. 13. számai.

A katonai megszállás s a harmincadbérlők hallatlan visszaélései megbénították Erdély eleven, lüktető kereskedelmét. A külföldi kereskedők a bizonytalan utak és a magas harmincadok miatt elkerülték Erdélyt. A belső kereskedelem sem virágzott, mert a »sokadalmakra s heti vásárookra járó kereskedő rendek is mindenütt rendkívül taxáltak«. A Nagybányán elszállásolt német katonaság parancsnoka a kereskedő emberektől és a városba bejáró vidékiektől, mikor eladásra szánt holmijaikat hozzák, 1 dénár helyett minden ló és szarvasmarha után 3 polturát szedett (1 poltura tett három dénárt).²⁶

Erdély kereskedőinek és iparosainak megerősödése és felemelkedése elé áthághatatlan falként emelkedtek a bécsi udvar gazdasági intézkedései. Az ökörrrel való kereskedés a fiskus kiváltsága volt. 1695-ben az erdélyiek kísérletet tettek, hogy a marhakereskedelmet a maguk számára biztosítsák, de minden igyekezetük hajótörést szenvedett az udvar merevségén. Továbbra is császári katonatisztek és kamarai tisztviselők üzérkedtek az erdélyi marhákkal, ami annál is inkább sérelmes volt, mert ezek mint hivatalos személyek harmincad kedvezményt élveztek.²⁷ 1702-ben császári leirat tiltja meg, hogy a következő esztendőktől kezdve külföldről bármiféle vásznat, bőrt, bőrfeldolgozáshoz szükséges vegyszert behozzanak az országba. Ugyanekkor a nyersbőr kiviteli vámja kétszeresére emelkedik. Ezeket az intézkedéseket azzal indokolják, hogy a belföldi ipar felvirágoztatása érdekében történtek. De hogy a belföldi iparon nem Erdély, hanem az osztrák örökös tartományok iparát érti az udvar, az hamarosan kiviláglik abból a nagyméretű tiltakozásból, amit ez a császári rendelet Erdély mesterembereiből kivált. Ha megtartják az udvar parancsát, megbénul Erdély egész ipara. A posztócsináló céhek az erdélyi gyapjúból nem tudnak jóminőségű posztót készíteni; megáll a munkájuk, ha nem kapnak külföldről festéket. Behozott gyapjú és festék nélkül a takácsok sem dolgozhatnak. A brassói szíjgyártók és tímárok, a fogarasi tímárcéh és az Erdélyben levő tímár- és szíjgyártó unió egységesen kijelenti, hogy ha nem hozhatnak a Havasalföldről — mint eddig — berbécs-, kecske- és tehénbőrt és feldolgozásukhoz szükséges vegyszereket (szkumpia, karaboi és timsó), képtelenek »mindennapi életük táplálására« s a császár porciójának megadására, mert mesterségüket nem folytathatják. Ugyanezt vallják az »egész Erdély országban levő s lakó« csizmadiák és vargák. Az erdélyi céhek egységesen a császári rendelet ellen foglalnak állást, mert a védvám érdekeiket sérti. A Habsburg-elynomás az erdélyi kereskedők, mesterek és iparosok létét alapjaiban ássa alá.²⁸

A Habsburg-megszállás tíz esztendeje Erdély minden lakosát sujtotta és kiélt, tönkretett vidékké tette a nemrég még gazdag és virágzó országot. Az ország vezetői tétlenül nézték, miként veszi birtokába az idegen hódító Erdély minden kincsét. A Gubernium »pipogyaságán« és közömbösségén minden kezdeményezés megtörik. 1698-ban a megyék a terhek csökkentését követelték. A Gubernium azonban visszautasította követeléseiket. Nem azért. —

²⁵ N. V. 1881. ápr. 5., szept. 27., dec. 13., júl. 12. számai.

²⁶ A rendek postulatumai 1698. jún. 7. — júl. 14. E. O. E. 359. I. N. V. 1881. jún. 21.; *Sinkovics*, i. m. 527. l.; *TK*: Erdély áruforgalma 1701-ben. M. G. Sz. 1897. 383. l.

²⁷ *Károlyi Ödön*: Az erdélyi marhakereskedés monopóliuma 1695-ben. M. G. Sz. 1898. 486. l. Erdélyi diéták és országos végzések foglalata. Kolozsvár, 1837. III. köt. 19—20 l.

²⁸ *Karlovsky Endre*: Erdély iparosai az 1702-iki védvámokról. M. G. Sz. 1897. 419—423. l.

írják nekik — mintha a Gubernium nem akarná azokat elkövetni, »mert a gubernium az ő kötelessége szerint mindazokat utóbb is elkövetné — ha az ország ellenezné is, hanem az az oka, hogy az olyan színű protestáció, ami nemű az volt ebben a hazában, hallatlan«. Hamis felsőbbbséggel néhány »nyughatatlan elméjű« »szapora beszédű« embernek tulajdonította az egész protestációt csak azért, hogy a megvalósítás végrehajtásának kényelmetlen kötelessége alól mentse magát. Az uralkodó személyének megközelíthetetlen, bírálhatatlan felsőbbbségével mentesítik magukat a felelősségtől. A Guberniumot nem bírálhatják és gyanúsíthatják dolgainak jó el nem végzésével, mert a Gubernium a király személyét képviseli.²⁹

Hasonló eredménytelenséggel járt az a felterjesztés is, melyet Rabutin generálisnak adtak be a rendek 1701 elején a katonatartási terhek csökkentése ügyében. A bajok gyökerét abban látják, hogy több had van Erdélyben, mintsem annak tartására az ország elégséges volna és hogy a hadak télenyáron kvártélyokra széledve laknak. Javaslatot dolgoztak ki a bajok orvoslására. A generális ebben lázadást látott, aki ezt írta, — mondja — az »ő Felsőségének nem igaz híve«, javaslata »Rebellió vagy Tumultus le nem csendesítésére való út«; azért akarják csökkenteni az országban a katonaság létszámát.³⁰

Erdélynek az osztrák birodalom biztos bázisává való kiépítése Rabutin szigora s a Gubernium szolgálékúsége ellenére, melyen elolvadt a rendek tétova tiltakozása, mégsem ment simán, zökkenőmentesen. Az udvar kizsákmányoló törekvésével, Rabutin katonai elnyomásával szemben, mint áttörhetetlen erőd emelkedik fel az 1700-as évek első esztendejében Erdély népeinek Habsburg-ellenes mozgalma.

3. Erdélyben a német megszállás hatására az 1690-es évek második felében kialakuló és a századfordulóra országos méreteket öltő népi mozgalomnak az ad különös jelentőséget, hogy a Rákóczi-szabadságharc közvetlen erdélyi előzményének tekinthetjük. Az 1703—04-es kuruc felkelés ennek a ma még részleteiben nem ismert, de körvonalaiban is jelentősnek mutakozó mozgalomnak egyenes folytatása. Valódi mivoltának felvázolása, széles kiterjedése, Erdély számos társadalmi rétegét magábafoglaló jellege miatt nehéz. Nem kis területre lokalizálható törekvés ez, melyben egyetlen társadalmi osztály vagy réteg emeli fel tiltakozó szavát és öklét, hanem Erdély sokszínű lakosságának széles tömegeit megmozgató, egész területén fellelhető sajátos formákat öltő forrongása. Gyökerei a Habsburg megszállás következtében tönkrement emberek keserűségéből, falvak panaszából, a régi jólétükből kiforgatott városok kézműveseinek, kereskedőinek elkeseredéséből táplálkoznak. Megnyilvánulása is sokrétű, a néma tiltakozástól a nyílt szembehelyezkedésig területenként és rétegenként változik. Széles kiterjedése és mélyreható gyökerei ellenére a helyi viszonyok nem tették lehetővé, hogy egyetlen összefogó hatalmas lángban csapjon fel már 1703 előtt, de Pintye (Pintea) Grigore mozgalma és a székelyek felkelési kísérlete ezeknek az izzó törekvéseknek fényes fellobbanásai.

Az erdélyi lakosság nem viselte a csendes béketűrés megadó nyugalomával az idegen elnyomó hatalmát. Egyaránt ellenségnek tekintette a császár és a Gubernium embereit. Császári katona vagy guberniumi tiszt-

²⁹ A gubernium elhatározása az áprilisi országgyűlés protestatiojáról 1698. jún. 24. E. O. E. 385—387. l.

³⁰ OL. Gub. Pol. 1701/129. Prot. Sess. 1701. k. 201. l.

viselő számára egyaránt bizonytalan volt a járás, ha egyedül indult útnak.³¹ A császár erdélyi kancellárjának regisztrátora, Horti István, megjelenésével valóságos vihart támasztott Bélien. A bíró először szállást sem akart neki adni, mikor éjszakának idején bekopogott hozzá, végre nagynehezen egy »alkalmatlan házhoz« vezette. Az egész falu felkelt ellene, szállóhelyét botokkal, vasvillákkal felfegyverzett emberek vették körül. Mikor a Gubernium megbízólevelét mutatta, »néhány paraszt ott való lakosok azt mondván, hogy semmit nem hajtanak arra a levélre, nekik a Gubernátor nem parancsol.«³² A katonaság követeléseinek sem tettek szótlan megadással eleget. »Sok panaszok hallatván mindenfelől, hogy mediate a Gubernium által folyó eő Felsőge szolgálatyában expediált katonáknak nemcsak nem gazdálkodnak meg szálló helyeken az Haza fiai, sőt némellyeknek még szállást sem adnak.«³³ A Gubernium szigorú büntetést helyez kilátásba az engedelmességet megtagadóknak, de a fenyegetés és tilalom eredménytelen marad.

A Habsburg-megszállás elleni tiltakozás az otthonukat elhagyó bujdosók, megélhetés nélkül kóborló emberek tömegének nagyranövésével válik általános mozgalommá. Ez a tömeg az elbocsájtott várkatonákból, falvak tönkrement jobbágyaiból és elszegényedett nemeseiből toborzódik. A lakosság nem távoli tervek reményében, vagy biztató lehetőségekre gondolva hagyja el otthonát: elmegy, mert a létfenntartás kényszeríti erre, nem tudja tovább viselni a terheket és ez az egyetlen lehetősége, hogy megszabaduljon tőlük.

A bujdosás, a jobbágyság szétfutása a 90-es évek második felében lesz általános jelenség. A rendek már az 1696 szeptemberi országgyűlés elé terjesztik jobbágyaik állandó oszlásának, elbujdosásának panaszát.³⁴ Ez nemcsak egy kerületben, vagy kisebb vidékeken fellelhető jelenség, mindenütt megvan, ahol kvártélyozás és porciózás sújtja a lakosságot. Panaszkodnak miatta a szászok: »mivel szegényeink a nagy teherviselés miatt szöktének és bujdosának el«, általános Fogaras környékén, Fejér és Zaránd vármegyében, különösen Szolnok-Doboka és Hunyad vármegyében ölt katasztrofális méreteket. A »szegény magyar-régeni« (Torda-vármegye) lakosok azért bujdosnak el, mert 6 esztendeje volt rajtuk szüntelen a kvártély; Nagylakról és Káptalanról is a katonai terhek miatt széled el a parasztság.³⁵ Ennek az Erdély határain belül már általános jellegű elváندorlásnak elsősorban politikai oka van. A megnövekedett feudális, földesúri terhek is súlyosan nehezedenek a parasztságra, de ha ettől szabadulni akar, akkor csak a faluját vagy a vidéket hagyja el a jobbágy s a szomszédos falvakban vagy megyékben, más földesurak birtokán hamarosan megállapodik. Erdélyből az ország határain túlra igyekszik az otthonát elhagyni kényszerült szegény ember. A szász végekről naponta szöktének »Magyarország részeire«, Szolnok-Dobokából a szomszédos Szatmár és Bihar vármegyébe mennek, leginkább azonban arról számolnak be a források, hogy külső országokba bujdosnak. »Csoportosan megy el az szegény a Török földre«. Moldva, Havasalföld mellett a »Török-föld« fordul elő legtöbbször, amikor elfutó, elbujdosó jobbágyokról írnak. Mi vitte a nemrég még betöréseivel annyi vért és könnyet fakasztó törökök területére Erdély tönkrement falvainak lakóit? Erdély határain belül már nem találnak helyet maguknak,

³¹ OL Prot. Sess. 2657/68, 393. l.

³² A Fejérvármegyei alsójárásí vicetiszteknek 1701. nov. 30. OL L. C. R. H.—G. 629—630 l.; Gub. Sess. 303. l.

³³ OL L. C. R. H.—G. 642—643. l.

³⁴ A rendek postulatumai 1696. szept. 9. E. O. E. 452. l.

³⁵ E. O. E. 357—358. l.; OL Prot. Sess. 1701/40, 275; 1703/95.

a terhektől való szabadulás reménye viszi Magyarországra, vagy a kuruc hagyományok szálai húzzák ki őket a Török-földre menekült Thököly-kurucok és hegyaljai felkelők közé.³⁶

Bécs számára különösen a Törökországba transfugiálók jelentettek gondot, ezért erőlyesen utasította a Guberniumot ennek megakadályozására. Az idegen országba futó emberek feltartóztatása a passzusokon 'vigyázó »plájások« és »gornyikok« feladata. Tisztségükkel való visszaélésért — ha a szökő emberek pénzért vagy ajándékért elengedik — halállal bűnhődnek. A Gubernium körlevélben utasítja a megyéket is a szökések megakadályozására. Eredményt nem értek el: »a föld népe bodorgásra, s vándorlásra adta vala magát«. Féltő volt, hogy nemcsak a falvak üresednek meg, hanem egész területek lesznek elhagyottá.³⁷

A szabadságharc megindulása előtti esztendőben egész Erdély tele volt nyugtalansággal, bizonytalan hírekkel, az elnyomottak reménykedő tervezésével, az elnyomók kapkodó, fejvesztett intézkedéseivel. Az a császári terv, mely Erdélyt biztos bázissá és békés tartománnyá akarta tenni, semmivé foszlott az erdélyi lakosság ellenállásán. 1702-ben »az egész országban — írja Cserei — rettenetes tolvaj hír futamodék«. Cserei nem tud semmi biztosat, de mégis meglátja a dolgok lényegét. »Kétségkívül a következő esztendőben támadott kuruczjárásnak előljárói valának azok a tolvajok, ha valahol lappangottanak.«³⁸ A »tolvajok« megjelenésének egész országot bejáró híre mögött a népi kurucság eddig még nem ismert mozgalma lappang, melyről a jelenlegi kutatás is csak töredékes adatokkal szolgálhat. A tanulmány nem ennek a problémának megoldását tűzte ki céljául, ahhoz azonban, hogy az 1703-as Erdély nagy belső kurucmozgalmát megértsük, feltétlenül szükséges ismerni az előzmények körvonalait is.

A töredékes adatokból nehéz leszűrniünk a valóságot, annyit azonban megállapíthatunk, hogy a mozgalomnak két gyújtópontja van: az egyik a Szamoson innen Kővár és Nagybánya vidéke, Székelyföld s a Maros felső-folyása a másik.

A Kővár-vidéki mozgalom Pintye Grigore névéhez fűződik. Hatásának jelentőségét mutatja a napjainkig fennmaradt néphagyomány s az emléket őrző román népköltészet. Nem szándékozunk kimerítő és részletes képet rajzolni Pintye Grigore működéséről, mivel azonban ez a mozgalom szerves része és egyben legjelentősebb képviselője volt a szabadságharc előtti erdélyi népi mozgalmaknak, ebben az összefüggésben nem mellőzhetjük, de csakis ilyen fenntartásokkal foglalkozunk vele. Pintye Grigore története hasonló a tiszaháti felkelők egyik szervezőjének, Kis Albertnek történetéhez. Román hajdú volt, aki a Habsburg-megszállás következtében Erdélyt ért számos jogtalanság, igazságtalanság és az erőszakos Unió hatására, hozzá hasonló érzelmű emberekkel együtt, bevette magát a máramarosi és Kővár-vidéki hegyekbe. Számuk gyorsan növekedett és a nép széleskörű támogatása mellett a hatóságok nem értek el velük szemben semmi eredményt. Nem tudjuk, hogy híriük vagy

³⁶ E. O. E. 376. l.; OL. Gub. Pol. 1701/40, 161.; L. C. R. L.—H. 167—168 l.; Prot. Sess. 1701—1705. k. 481; 488. l.

³⁷ Az erdélyi diéták foglalatlja 18. l.; OL L. C. R. L.—H. 182. l.; L. C. R. H.—G. 937. l.

³⁸ E. O. E. 342—343 l.; a Gubernium körlevele a vármegyékhez 1698. aug. 21. E. O. E. 402. l.; a plájásokról: OL Gub. Pol. 1700/625 és E. O. E. 405—406. l. OL Gub. Pol. 1699/336; Prot. Sess. 1701—1705. k. 283. l.; Cserei 311. l.

erejük volt-e nagyobb, de Nagybánya számára 1699 tavaszán súlyos problémát jelentett Pintye. »Már fényes nappal felverik a falukat. . . még két Hadnagyot várnak századmagával, onnan alól, Várad és Gyula vidékéről, kik Rátz, Oláh és Magyarságbul confluáltak, itt azok is minden-nap szaporodnak.« Minden biztonnal Pintye hívei voltak azok a kurucok — akik 1699. augusztus 15-én Nagybányára ütvén a Kerekes Ferenc kertjében szállottak meg. Miután eredménytelen volt minden kísérletezés, hogy kézrekerítsék őket, a szatmári katonai parancsnokság megkísérelte szolgálatába fogadni Pintyéeket. Megindultak a tárgyalások, de nem jutottak dülőre. Pintye Grigore és társai »hegyi tolvajok« maradtak, évről-évre rettegésben tartván a vidék földesurait, német őrségeit és tisztviselőit. Mozgalmuk a nép tiltakozását juttatta kifejezésre az idegen elnyomás ellen, ezért a lakosság körében számos támogatójuk van. »Az egész Máramaros-vidék, Bányavidék, Szatmár vármegye tele van a kuruc tolvajok orgazdjával és postásával.« Pintye Grigore mozgalmát részleteiben nem ismerjük. Egy adat azonban rávilágít arra, hogy a Rákóczi-szabadságharcban 1703 nyarán sokan nem láttak mást, mint a Kővárvidéki hegyitolvajok mozgalmaihoz hasonló próbálkozást, »Németes« emberek Máramaros vidékén azt beszélték, hogy »Pintye jobb módjával kötötte fel a fegyvert mint Rákóczit«. Ez a megállapítás, mely még Rákóczit el is marasztalja Pintyével szemben, számunkra azt mondja, hogy a kuruc szabadságharc kezdetét, akik még nem ismerték fel annak nagy nemzeti távlatait, hasonlóan találták Pintye mozgalmához. Pintye Grigore tehát olyan úton járt, melynek szükségszerűen, minden sajátos kitérése ellenére is, a Rákóczi-szabadságharcba kellett torkollnia.³⁹

A Habsburg-ellenes mozgalom másik gyújtópontja a Székelyföld. A székely nemzet 1698-i postulatumaiban a következőket olvashatjuk : »a tolvajok székeinkben igen meg kezdettek sokasodni, nevezett szerint pedig a csíki székely helyekben és az mint ő kigyelmek jelentik, mind ebben, mind az másik esztendőben feles emberek halálokkal egyéb sok károkat is töttek, kik is az mint gondolhatják ő kigyelmek, vagy az lengyel pártról, vagy az moldvai vajda birtokairól származnak«. 1702-ben az a hír támadt, hogy a háromszéki és csíki székelyek rebellálni készülnek. A vizsgálat semmi bizonyosat nem derített ki, de ezeknek az adatoknak a jelentőségét csak akkor tudjuk a maguk valójában felmérni, ha számbavesszük, hogy 1703-ban Csíkszék és Háromszék Erdély legforrongóbb vidéke.⁴⁰

1702-ben valószínűleg erről a két vidékről terjedt szét Erdély minden zugába a tolvajoknak nevezett, de valójában magukat kurucoknak mondó bujdosók feltűnésének híre. A nyári hónapok végére éri el tetőpontját ez a nehezen felmérhető, de meglétét tényekkel bizonyító mozgalom. 1702. augusztus 11-én Lőrinc-nap táján nagyszámú »prédo«-csapat táborozik Szentbenedek környékén a Tövis völgyében. Mikeházi Mohai László nemesember ellen a következő év elején azért indítanak vizsgálatot, mert ezeknek a »prédok«-nak élelmet adott.⁴¹

³⁹ *Pintea Viteazul — cele diatii documente — Pop. Darin. Familia 1934 — VII. sz. 85—94. I. N. V. 1881. júl. 12. 19., aug. 16., szept. 27., okt. 11.; OL Prot. Sess. 1701—1705. k. 209, 349, 353, 411. l.; Gub. Pol. 1701/273. L. C. R. L.—H. 116. 117. l.; Pintye román népköltészeti emlékei Köpeczi Béla közléséből; OL A Rákóczi-szabadságharc levéltára. Nagybánya 1699. ápr. 28.*

⁴⁰ E. O. E. 367; Cserei 311. l.

⁴¹ *Szilágyi S. : Adversáriák Csereihez. 34. l.*

A Maros és Küküllő völgyében általános lesz a »tolvajjárás«. Augusztus 17-én arról értesül a kancellária, hogy »bizonyos számú tolvajok ott Balázsfalva körül az Füzében háltanak volna«, ételt, italt kértek, »és hogy magok felől hirdették volna azt is, hogy ők széllyel az országban ezeren volnának, sótt Balázsfalva körül akarvának össze gyűlni«. Pár nap múlva Szászsebes körül tűnnek fel, szeptember elején a holt Maros mellett látják őket. Az enyediék és tordaiak előljárói, akik »tolvajok kergetni menvén« beszéltek »az Tolvajok tiszteivel«, azt mondják, hogy az »holt Marus szigetiről 9 százló allja Tolvaj iött ki«. Udvarhelyszéken az a hír terjedt el, hogy a tolvajok a Magyarhidegkúti erdőben vannak. Erdély északi részén, fönt választótnál pedig augusztus közepén (15-én) az ott megjelenő »kurucok« megverték az ellenük kiküldött kolozsvári német őrséget.⁴²

A Gubernium országos vizsgálatot rendelt el a tolvajok és pártolók felkutatására. Az ország minden részébe kiküldött inkvizítorok azonban nem érnek el semmi eredményt. Elfognak egy-két tolvajnak mondott jobbágyot, vagy predokról tudó embert, akiket azután szigorú őrizettel kísérek Szebenbe. Hasonló a sorsa azoknak is, akik híreket híreszteltek róluk. Itt, a török szomszédságában az udvar különösen fél minden nyugtalanságtól. A Gubernium mindenáron meg akarta őrizni Erdély »nyugalmának« látszatát, s szigorú büntetéssel fenyegeti meg azokat, akik beszélnek a bujdosókról. »A hazug híreket terjesztő embereket fogják el, — parancsolják a segesvári magistratusnak — az orrukat vágják le s egy bélyeget sütvén homlokokra relegáltassanak, üzzék ki a hazából.« Török Istvánt, mivel a tolvajokról híreket terjesztett, a Gubernium háromszori pálcázásra ítélte, egyiket Fejérvárott, másikat Enyeden a vásár idején kell végrehajtani rajta, nagy nyilvánosság előtt, elrettentő példaként.⁴³

Erdélyben, Bécs legkeletibb tartományában, a török szomszédságában az udvar különös gonddal őrzi a nyugalmat és fél minden nyugtalanságtól. Thököly neve még elevenen él az emlékezetben, s elég, hogy valakiről azt beszéljék, hogy összeköttetést tart vele, máris börtönbe kerül. Jósika Imrét Szász János azzal vádolta, hogy Thököly Imréhez járatja embereit Törökországba. Jósikát »megfogák«, »Szamosujvárott tarták sokáig«. A Gubernátor lányának lakodalmán két idegenországi jövevénynek látszó ember tűnt fel, megjelenésük nagy nyugtalanságot okozott. A hatalmát féltő generális, aki tisztában van az általános helyzettel, minden gyanús embertől fél, mert jól tudja, hogy csak egy szikra hiányzik ahhoz, hogy egész Erdély lángralobbanjon.⁴⁴ Az erdélyi kormányzervek igyekeznek leplezni és lejáratni ezeknek a mozgalmaknak igazi mivoltát. »Elhisszük nyilván nem kevésé terhelte ez a tolvaj hír is az udvart ahhoz képest azt is Kegyelmetek nagy szorgalmatossággal így tsendesittse meg, hogy itt bizony semmi olyan idegen nemzetből álló Tolvaj nem volt se ex ipso gremio Provinciae álhatatos és lakos emberek kiváltképpen. . . nemessi akármely szabadsággal élő emberek között nem hogy — insurgáltak volna de sótt csak egy is nem találtatott, hanem afféle

⁴² OL Prot. Sess. 1701—1705. k. 435—437. l.; L. C. R. H.—G. 762, 764, 781. l.; L. C. R. L.—H. 330. l.; Szakál-napló 42. l.

⁴³ Erdélyi diéták foglalatlja. 21—22. l.; OL Prot. Sess. 1701—1705. k. 413, 428, 431, 432, 446, 456, 458, 459. l.; L. C. R. L.—H. 344. l.; L. C. R. H.—G. 772, 777, 778—779, 786, 789, 821—22. l.; Erd. Kanc. 1702/282.

⁴⁴ Cserei 307. l.; Bethlen Önéletírása II. köt. 258—259. l.; Mémoires de Rabutin, 104—105. l.; OL. L. C. R. H.—G. 776. l. L. C. R. L.—H. 349. l.

tömlöczből ellabált gyilkosok s egyéb gonosz tevők» útonállók és effélék. »Pásztorok kenyerén éltek, némely falukba beüzentek élést kértek«, »némelyek magukrul formált híreket hinteggettenek«, »az hire is azért nevededett volt annyira egymást az olyan Pásztorok s gonosz emberek megfélemlítetvén.«⁴⁵

A szigorú intézkedések, figyelmeztetések azonban nem tudták sem megfélemlíteni, sem elkedvetleníteni a lakosságot. A falvak lakói barátai és bujtatói, támogatói voltak a bujdosóknak, soha nem tekintették őket tolvajoknak, gonosztevőknek, hanem vitéz embereknek, akik szembeszállnak a fennálló renddel, a népet elnyomó császári hatalommal és az elnyomók parancsait készségesen végrehajtó Guberniummal. A Limbán lakó Csiszár Gergely, mikor a tolvajok felől érdeklődtek tőle, azt válaszolta »igen is itthon voltam és beszélgettem is vélek, nem úgy kell azok felől gondolkodni, hogy azok Tolvajok volnának, mert azok vitéz emberek, azoknak három-három hópénzek jár, minden háznál tiz-tiz török kilinekkal befedett lovaik vadnak, magok pedig mind páncélosok«, Csiszár Gergely egy pohár bor köszöntésével fejezi be mondanivalóját, mely messze jár a valóságtól, de a parasztság vágyát juttatja kifejezésre »a Gubernium egészségéért, Isten változtassa Principátussá, mert irni is nehezen tudom azt a Guberniumot.«⁴⁶ Az erdélyi fejedelemség visszaállítását az erdélyi kuruc harcok teszik majd lehetővé, de gondolata már megcsillan itt az első csráknak örvendő ember beszédében.

1702 nyarán Erdély olyan, mint a forrongó láva, nap mint nap tartani lehet egy általános felkelés kitörésétől. Az idegen elnyomás a feudális ellentéteket is kiélezte, mert a jobbágyok fokozott gyűlölettel fordultak a császáriakat kiszolgáló főuraik ellen. Az elégedetlenség helyenként nvílt ellenszegülésbe csapott át, mert Erdélynek már csontjáig hatolt a Habsburg-iga, de a bajok forrását a különböző társadalmi csoportok helyzetüknek megfelelően másban és másban látják.

A bujdosó kuruc mozgalom mellett ott van a román jobbágyok tiltakozása az Unió ellen. A torockóiak is elérkezettnek látják az időt, hogy ismét felvessék évszázados pörüket, kiharcolják régi szabadságukat s megszabaduljanak a földesúri függés alól.⁴⁷ Az erős katonai elnyomás a szétszóródottság, a különböző társadalmi rétegek sokszor nem egyirányú érdekei, törekvései, a vezető hiánya azonban megakadályozták azt, hogy ez a sok elégedetlenség már 1703 előtt egyetlen közös felkelésben lobbanjon lángra.

II. A kuruc mozgalmak társadalmi bázisának kialakulása

1. A Rákóczi-szabadságharc fegyverbeszólító kiáltványa, a brezáni pá-tens Erdélyország lakóihoz is eljutott.

Nagybányáról egy tanácsbeli ember több másolatot küld Teleki Mihálynak Erdélybe. Igy értesül Rabutin a franciára fordított kiáltvány lelkes szavaiból a Rákóczi-szabadságharc zászlóbontásáról.

⁴⁵ OL L. C. R. L.—H. 344. 1.

⁴⁶ OL L. C. R. H.—G. 770. 1.

⁴⁷ *Jakó Zsigmond*: Adatok a torockói jobbágylázadások történetéhez. Kolozsvár. 1945. (Kny. Erdélyi Múzeum 1945. 1—2 f.)

Az erdélyi főnemesség ugyancsak a brezáni pátens harcbaszólító hangjaira figyel fel először a magyarországi eseményekre. »Az megirt pátensben — fordítja rá a szót ebéd közben Bethlen Miklós kancellár — feltött rátiók oly helyesek s igazak, hogy egész lehetetlennek tartja, az ne ponderáljon az elkeseredett popule előtt; meglátja minden, generalis insurrectio léssen és hamar időre más bíró járása léssen, minden jót omílnálván édes nemzetünk javára.« Bethlen szavainak hitelességét Teleki további sorai mindjárt kétségbe is vonják: »Nem győztem s győzők eleget csudálkozni rajta, — írja Teleki naplójába — hogy az jó gróf Bethlen Miklós nemzetünk igyében most olyan poklos. Bizony ő is alkalmasint megadta az hűségeskedésének és az sok nemzetünk ellen való projectizálásnak az árát. Ugy tudom, mint hogy: Az ki ördögnek szolgál, kinnal fizet.«⁴⁸

Magyarországon 1703 nyarán a szabadságharc további sorsát eldöntő kérdés, hogy a nemesség megérti-e a tiszaháti jobbágycsoportok kezdeményezéséből II. Rákóczi Ferenc vezetésével kibontakozott felkelés nagy nemzeti lehetőségeit és csatlakozik-e a szabadságharcokhoz. Erdélyben sokkal többetű a kérdés. Itt erősebb a katonai elnyomás mint Magyarországon. Nincs az a széles kis- és középbirtokos nemesi réteg, mely Magyarországon a nemzeti összefogás egyik oszlopát képezte. A főnemesség, a Gubernium vezető- és tisztviselőikara — közülük nem egy a hajdani Rákóczi-birtokon növelte nagyobbra vagyonát (pl. Bánffyak) — Rákócziban csupán magyarországi főurat látott, akinek távollatása Erdélytől személyes érdekük. A felkelést pedig nem vélte másnak, mint jobbágycsoportok és nincstelenek lázadásának, akiknek megmozdulása hasonló az előző esztendő »erdélyi tolvajjárásához«. Ugyanakkor azonban van egy széles réteg, melynek nemcsak érdeke, de egyetlen lehetősége is a felkelés, és az egyedüli járható út kényszerítő hatása alatt már az első naptól kezdve a szabadságharc mellett áll. Az első lépés tehát, hogy a szabadságharc célkitűzései tudatosodjanak ezekben az elégedetlenekben és egyetlen tömeggé kovácsolják őket. Az erdélyi nemességnek a szabadságharc mellé állítása érdekében nemcsak a jobbágyfelkeléstől való félelmet kell legyőzni, hanem arról is meg kell győzni, hogy Erdély számára s egyben a maguk számára is az egyetlen lehetőség Magyarországgal együtt harcolni a Habsburg-elnyomás ellen. Magyarországon Rákóczi politikája s a szabadságharc sikerei állították kuruc zászlók alá a bizalmatlan, kételkedő, ingadozó nemességet. Erdélyben ezen a téren is több tényezővel kell számolnunk majd. A kuruc fegyverek, a Rákóczi-csapatok sikere, s a fejedelem politikája, mikor a nemesség meggyőzéséről van szó, háttérbe szorul az erdélyi *belső* mozgalmak hatalmas ereje és kényszerítő követelése mellett. Erdély nem külső hatásra, kényszeredetten, hanem *belső* fejlődése során nő fel a magyarországi Rákóczi-szabadságharc mellé.

Erdély vezetői a »tolvajok«, »rablók« feltámadásához, Pintye Grigore feltünéséhez az előző évek alatt már hozzászoktak. Nem látták meg benne az erdélyi kuruc mozgalmak kezdeteit, mint ahogy sokan nem veszik észre a megrepedt föld alatt fészülő, fejlődő csírákat. Erdély lakói előtt nem maradnak rejtve a magyarországi események. »A kurucság feltámadott Rákóczi is készül ki Lengyelországból« — írja Vizaknai Briccus György kolozsvári orvos. Nyár elején egész Erdélyben »Rákóczi Ferenc híre lengedez«. A dolhai csata

⁴⁸ Teleki-napló máj. 22., júl. 2.; Bethlen Önéletírása nem említi az esetet — általában az 1703-ra vonatkozó rész igen szükséges és a »Noe Galambja« írójának állásfoglalását tükrözi: a Rákóczi-szabadságharcot külső, Erdélytől független ügynek tartja.

híréről a beszterceiek Czech Márton nagyváradai evangélikus pap leveléből értesülnek.⁴⁹

Hamarosan megmutatkozik, hogy Rákóczi ügyének Erdélyben is vannak gyökerei. A felkelés gyújtópontjával érintkező és azzal szomszédos területeken megjelennek az előző év nyugtalanító emberei. Az északi végeken, a Máramarosi havasokon, Belső-Szolnok vármegyében, Kővár és Beszterce vidékén hallatnak magukról a bujdosók. A falvakon Pintye híre jár és a nagybánya-vidéki elégedetlenek vezetőjével ismét számolniuk kell a hatóságoknak.⁵⁰

A napról-napra növekvő Rákóczi-felkelés számukra csupán külső, magyarországi eseményt jelentett. Rabutin 8—10 000 főnyi reguláris katonasággal, 3 lovas- és 3 gyalogezreddel állomásozott Erdélyben. Főfeladatának Erdély déli határainak — az osztrák birodalom keleti végeinek — védelmét tartotta, Rákóczi felkelésének hírére — különösen várható török támadással szemben — nem volt szándékában fegyveres erővel beleavatkozni a magyarországi eseményekbe. Egyetlen célja az, hogy a válságos külső körülmények között Erdélyt a Habsburgok számára biztosítsa. Az előző évek tapasztalatai alapján tisztán látta azt, hogy milyen könnyen lángrollobbanhat az elnyomott és kifosztott tartományban az elégedetlenség. Meg akarta akadályozni, hogy Rákóczi mozgalma Erdélybe is átterjedjen: bevágatta a passusokat, megerősítette az északi és nyugati határt, szigorú büntetésekkel akarja elnémítani a »hamis hirt hintő«, vagyis a kurucokról beszélő embereket, végül kiáltványban szólítja fel az erdélyi lakosságot, hogy ne kövessék a magyarországi példát, legyenek hűségesek a császárhoz.⁵¹

Erdély főnemessége ezekben a kezdeti időkben semmi jelét nem mutatta annak, hogy felismerte volna Rákóczi vállalkozásának nagy nemzeti távlatait. A legtöbb volt, amit Bethlen Miklós mondott: Rákóczi kiáltványa az elkecsereedett nép számára nyit lehetőséget. De nagy jövőt senki sem jósolt a felkelésnek. »Ez a rebellió elolvad mint az harmat« — írja gr. Kálnoki Sámuel Apor Péternek.⁵²

Tévedett azonban a császári generális, mikor úgy vélte, hogy kívülrekesztheti a kuruc felkelést, mert azok a gyökerek, melyekből a Tiszaháton kibontakozott, Erdélyt is beágták. Tévedett az erdélyi főnemesség is, mikor a nagy nemzeti szabadságharc indulásában csak ideig-óráig tartó jobbágy-rebélió ellobbanó lángját vélte látni.

Azok a hadiesemények, melyek a szabadságharc első hónapjaiban Erdély északi és nyugati részét is lángrollobbantották, Rákóczi első nagy vállalkozásának, a szabadságharc további sorsát eldöntő tiszántúli hadjáratnak mellék-eseményei voltak.

Ezeket az eseményeket, melyeknek során Erdély kurucérmű lakossága az első segítséget nyújtotta a fiatal szabadságharcnak, csak annyiban

⁴⁹ Vizaknai Briccius György naplója 94. l.; Szakál-napló 45. l. Czech Marton evangélikus pap Strassburgi Klein János besztercei szolgabírónak, Nagyvárad 1703. jún. 14. idézi *Virgil Sotropa*: Urme din timpul Cururilor. Archiva Somesana 1933; OL Prot. Sess. 1701—1705. K. 582. l.; Az erdélyi Rákóczi birtokok: OL Rákóczi Aspremont lt. c. 24. f. 3. nro. 5.

⁵⁰ Bethlen Önéletírása II. köt. 303. l.; OL L. C. R. H.—G. 965. l.; *V. Soprcsa*, i. m.

⁵¹ *Csntak V.*: Háromszék fölkelése 13—14. l.; Teleki napló OL L. C. R. H.—G. 1011, 1022—1023. l.

⁵² gr. Kálnoki Sámuel erdélyi udvari kancellár Apor Péterhez 1703. aug. 22. MHHS II. o. 37. k. 17. l.

említjük, amennyiben Erdély népeinek része volt bennük és amennyiben hatással voltak a további eseményekre Erdélyben.

A tiszántúli hadjárat során Rákóczi 1703 július végére »egy trapéz alakú síkot tartott birtokában, melyet a Tisza, a Körösök és az erdélyrészi hegyek fogtak közre«⁵³. Rabutin, felmérve Rákóczi harcának eddigi sikereit, br. Glöckelsberg tábornokot küldte Rákóczi szemmeltartására kb. 500—600 lovasal. »Erdély felől németek is gyünek, ma vöttük Generalis Rabutin uram ó Kegyelme levelét«. Ez a Glöckelsberg-vezette császári különítmény azonban nem váltotta be a még bizalmatlan nemesek reménykedését. Glöckelsberg megszállta ugyan Somlyó várát, Erdélynek egyik fontos kapuját, de Szücs János kuruc ezredes közeledtének hírére — akit Rákóczi az Erdélyből jövő esetleges támadások elhárítására küldött Glöckelsberg ellen — kitért az össze-csapás elől, 500 lovasával a Kraszna-közbe húzódott és augusztus 5-én bevonult Szatmár várába. Ezzel az Erdélyt megszállva tartó császári haderőnek egy jelentős része a legtehetségesebb császári tábornokkal együtt kikapcsolódott az eseményekből. Somlyó a kurucok kezébe került. A vár magyar katonáié volt az érdem, akik miután »lágý«, »félénk« parancsnokuk, Boér Ferenc főispán »odahagyá« őket és »beszökék Erdélybe«, Kaszás Pál hadnagyot választották meg vezérüknek, majd megadták a kurucoknak a várost és a közös erővel bevették a várat. Somlyó elfoglalásával a császáriak egyik számottevő bázisukat veszítették el. A kurucok »betörték Erdély egyik jelentős kapuját«, olyan erősségre tettek szert, mely hónapokon keresztül kiindulópontja lesz az erdélyi kuruc támadásoknak. A somlyói kurucság mozgósítja az egész Szilágyságot és szervező központja a vidék felkelőinek. Ekkor kapcsolódik be Szamosköz a szabadságharcba. »A kurucok pedig már az Szamosközön ugy annyira megszerezték a járást, hogy fülöknél fogvást rángatják az embereket magok köziben.« Somlyó megvétele után »a Szamos más felin zászlóstul járt a kurucság«.⁵⁴

A Szamoson túli — Szamos jobbparti-vidék fölött Kővár vára őrködött. Ennél az erősségnél, mely Erdély északi részének, az évek óta forrongó Kővárvidékének fontos kulcsa volt, nem végződnek ilyen gyors sikerrel a kuruc próbálkozások. A vár parancsnoka gróf Teleki Mihály, aki Rabutin parancsára csak kedvetlenül és vonakodva vállalta el ezt a tisztséget. Rákóczi felismerve Kővár jelentőségét, megpróbálja vér nélkül megnyitni Erdélynek ezt a másik kapuját is. Teleki azonban — bár látja a kuruc felkelés Kővár vidékén is kibontakozó hatalmas méreteit — nem fogadja el Rákóczi ajánlatát, nem vállal közösséget a felkeléssel, hanem a vár védelmére készül. Telekit a vidék *ármásainak* (fegyveres félszabadok) magatartása hamarosan meggyőzi állásfoglalásának helytelenségéről, de a kedvező perccel elmulasztotta és ezzel csaknem félesztendővel elodázta Kővár kuruckéze kerülésének idejét. A Szamos-jobbpart lakói, román és magyar jobbágyok, ármások és szegény-nemesek, mikor Telekia vár köré szólítja őket, leteszik a hűségesküt, de a további események azt bizonyítják, hogy szívükben a kurucokhoz húznak. A vidék kurucérzelmű népének és felkelőinek szervezése a nagybányai kurucok feladata lesz.

Nagybányát augusztus 13-án a kővárvidéki kuruc csapatok hadnagyai szólították fel megadásra. A város másnap fejet hajtott a fejedelem előtt. Hódó-

⁵³ *Esze Tamás* : II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. Századok 1951. 70. 1.

⁵⁴ Somlyó megvétele : *Esze T.*, i. m. 79. 80. 1. ; K. Okt. V. K. 20, 23—24. 1. OL L. C. R. H.—G. 989 1. ; L. C. R. L.—H. 440. 1.

lása nagy gazdasági erőforrást nyitott a szabadságharc számára. Különösen pénzverőháza volt fontos nyereség. Ugyanakkor azonban a város meghódolása Pintye Grigorenek az életébe került. A vidék messze ismert »tolvaj« vezére heted-nyolcad magával ott volt a város alatt megjelenő hadnagyok között. A támadás kezdeményezője is ő volt, s már megtette az első lépéseket arra, hogy csatlakozzék a fejedelemhez. A várossal már megegyeztek, mikor félreértés folytán mégis puskázásra került a sor s az egyik golyó Pintye Grigore életét oltotta ki. Halála veszteség volt a kuruc tábor számára, mert az egész Nagybánya-környék, Kővár-vidék bujdosó és elégedetlenkedő lakossága a vezetőjét veszítette el benne. Személye biztosította volna ezeknek mindjárt a kezdeti időben a szabadságharc mellé sorakozását.

A kuruc kézre került Nagybánya a Szamos jobbparti vidék kuruc harcai-
nak kiinduló-pontja lett és megteremtette az összeköttetést a vidék felkelői és Rákóczi kurucjai között.

A Nagybányát megadásra szólító kurucok a kővári védők között is elhintik a felkelés magvát. A pénzverde berendezéséért Kővárról küldenek francia muskétásokat. Ezek Nagybánya kuruc kézre kerülése idején a városban rekedtek, s ugyancsak összebarátkoztak Rákóczi híveivel. »Boroznak, nyájasan társalkodnak, hogy ők is kurucokká lesznek.« Ezek a muskétások azután visszamennek Kővárba és híreikkel, beszédeikkel bomlasztják az amúgy sem lelkes őrséget. A román hajdúk és császári muskétások közül nap mint nap szöknek át a kurucok táborába. A várat Mósa László remetei postamester vezetésével a vidék román és magyar felkelői tartják szoros ostromzár alatt.⁵⁵

Augusztus végére a Szamos balpartját, a Szilágyság és Meszes vidékét, ezzel átellenben pedig a Gutin-, Lápos- és Ilosvai-hegységgel körülzárt kővári dombokat előzőnlük a felkelők szervezetlen, csak hármásával, négyesével a falvakat járó, magukat kurucoknak mondó kis csoportjai. Behatolnak Erdély belsőbb vidékeire is. Beszterce környékén, a Sajó völgyén is felbukkan Rákóczi pátense: »ami pedig a Sajó vidékén Rákóczi Ferenc pátenseivel járó hadatgyűjtő oláh dolgát illeti Kegyelmetek azt az embert mindjárt külgye Besztercei Commendás ur kezébe és ott akasztassák fel, parancsoljuk.«⁵⁶ A Szamos mentén pedig lemennek Désig, sőt Kolozsvár alatt is felbukkannak a kuruc portyák. »Szilágyi és zilahi kurucok nyargalódván Válaszuton, mely miatt az faluk és az mezőség többire mind elfutott és még Fejérvárig is behatolt volt ez az nagy lárma.«⁵⁷

Rákóczi ebben az időben a körülzárt Szatmár alatt a kuruc katonaság megszervezésének nehéz munkáját végzi: nincs módja arra, hogy erős csapatokkal biztosítsa ezt a vidéket, vagy a szervezett katonaságba vonja a távoli területek felkelőit. Ennek azonban az a következménye, hogy Erdély északi része ki van szolgáltatva a kolozsvári császári őrség kicsapásainak. A kis összecsapások, apró csetepaték áldatlan területe lesz ez a vidék, mely először áll a Rákóczi-szabadságharc mellé. Augusztus 19-én 180 rác és 150 német lovas ment el Kolozsvárról, ezek támadták meg és verték fel augusztus 21-re virradólag Somlyó városát »és égették meg nagyobb részét«. A kortársak leírásai

⁵⁵ *Esze T.*, i. m. 81—83. l.

⁵⁶ OL L. C. R. H.—G. 1019—20. l.

⁵⁷ Czegei Vass-napló aug. 16. MHHS II. o. 35. k. 563. l. Szept. 3.-án Gyulafehérvárott összeírták a kurucokhoz állott és a kurucokat pártoló embereket. OL Gub. Pol. 1703/448, 451.

szörnyű kegyetlenkedésekről számolnak be : »Sok gyermekeket házakba égettek, fejekre hágtak az asszonyoknak« »nem kedvezvén sem ifjúnak, sem vénnek, sem asszonyembernek, sem leánynak, sem paraszt embernek, sem cigánynak, sőt még az gyermekeskéket s csecsemőket is fegyverre hányták«. Ez az első a császáriak megtorló akciói közül, mely az 1703—1704-es esztendőök folyamán a császáriak számára gyakorlattá vált, mert ezzel akarták megfélemlíteni a kurucokhoz húzó lakosságot.⁵⁸

Ezeknek a helyi jellegű kis összecsapásoknak az erőviszonyaira jellemző a kolozsváriak dési próbálkozása. A városban a kurucság előzönlése miatt teljes volt a fejetlenség »minden órán még változott a dispositió.« Augusztus 21-én Dés környékéről nagyobb kuruc csapatot jelentettek, 100 muskétást küldtek ellenük. A muskétások megtalálták a kurucokat, »de rá nem mervén ütni, egy dési kertben a török-buzában vonván meg magokat, ott lesték a magyarokat«. Ezeket a kurucokat másnap a szolnokvármegyei vicetisztek a désiekkal együtt támadták meg és szórták szét.⁵⁹

A kezdeti kuruc harcok másik bázisa Erdély délnyugati része, az Érc-hegység vidéke, Zaránd és Hunyad vármegye területe. Augusztus végére itt is fellángol a felkelés és ide is eljutnak a kuruc csapatok. Csakhogy míg a Szamos mentének felkelése a helyi lakosok és Rákóczi katonáinak nevéhez fűződik, addig a délnyugati végeken három forrás táplálja a kuruc harcokat. Az Erdélybe beszállingózó volt Thököly-katonák itt kapcsolódnak ahhoz a három kuruc lovasezredhez, mely szeptember elsején Bélfenyérnél megveri az aradi rációkat. Rákóczi és Thököly kurucái szervezik azután az Érc-hegység és Aranyosszék román és magyar felkelőit. Az Érc-hegység fiskális tisztjei alig menthetik élüket az elementáris erővel kirobbanó felkeléstől. A jobbagység szétfut ; sokan a kurucok közé állnak, mások még nem ismerve fel a kuruc harcok jelentőségét, biztos helyet keresnek maguknak. A vármegyei tiszteknek megtagadják az engedelmességet. A zaránd- és hunyadmegyei szegénynemesség a hegyek között bujkál. A felkelők elhajtják az állatokat, erőszakosan hódoltatják maguk közé az embereket. Ebből az általános zűrzavarból egyre határozottabb körvonalakban bontakozik ki a kuruc felkelés, mely »de die in dies profundis versus Transylvania Marusium serpent et penetrant et praesertim Plebem Rusticam inficiunt«.⁶⁰

Erre a kétoldali kuruc támadásra Erdélynek a felkelés fészkeitől távoli vidékei is megmozdulnak. A falvak szegény lakói otthagyják házaikat, szétfutnak lakóhelyeikről. Kolozs, Doboka, Szolnok, Torda vármegyékben »sok emberek, sőt még faluk is, nem gondolván, sem magok, s Földes Uruk öeconomíája kün vesztésével, magok helyeket el hagyván, elfuttanak«. A generális és a Gubernium parancsára a megyei tiszték szépszóval és erőszakkal próbálnak gátat vetni ennek az általános megmozdulásnak, de a falvak népének makacosságán megtörik minden kísérlet.⁶¹

⁵⁸ Somlyó égetésére : Szakál-napló aug. 21. 47. l. ; Czegei Vass-napló aug. 21. MHHS 35. k. 363. l.

⁵⁹ Szakál-napló aug. 20—21. TE II. 48. l. ; Czegei Vass-napló aug. 22. MHHS 35. 363 l.

⁶⁰ Száva Mihály zarándmegyei főispán jelentése a Belényes- és Halmágy-környéki kuruc harcok állásáról 1703. aug. 29. OL Gub. Pol. 1703/47 ; Sebesi Melchior aranyváltó jelentése 1703. szept. 11. OL Thes. 1703/111. ; Baresai Ábrahám levele a hunyadmegyei kurucokról. 1703. szept. 22. OL Gub. Pol. 1703/302 ; A délnyugaterdélyi kuruc mozgalmakra ld. m. OL Prot. Sess. 1701—1705. k. 585. l. ; OL L. C. R. H. — G. 466 — 67, 473. l.

⁶¹ OL L. C. R. H. — G. 992. 1002, 1017, 1020. l.

A nemesség sem marad veszteg. Félti életét és vagyonát s családotól, elmozdítható javaival együtt városokba, várakba, védett kastélyokba menekül. Beszterce környékének földbirtokosai, a Bánffy-, Bakó- és Földvári-családok felajánlják, hogy élelmet, gabonát visznek a városba, csak beköltözhesse nek. Szolnok és Doboka vármegyék nemessége részben Besztercére, részben Görgény várába húzódik. A nemességnek ezt a törekvését a Gubernium is segíti. Rabutin parancsban utasítja őket arra, hogy szemelőtt tartás végett gyűjtsék a várakba és városokba az erdélyi középbirtokos nemességet.⁶²

Rabutin és a Gubernium számára rövidesen világossá vált, hogy Erdély belső nyugalma már megzavarta a magyarországi rebellió, melyhez augusztus végére már a magyarországi nemesség soraiból számosan csatlakoztak. A tiszaháti jobbágyok felkelése Rákóczi vezetésével a győzelem jegyében növekszik országos méretű szabadságharccá. »Ezeknek a nagy gonoszoknak orvoslására végzők azt — írja Bethlen Miklós — kínáljuk meg a generálist az ország hada felültetésével.«⁶³ Ebben a seregállítási tervben nyíltan kifejezésre jutott, hogy a Gubernium nem vállal közösséget Rákóczi ügyével. Tehetetlensége és kiszolgáltatottsága azonban most még inkább megmutatkozott. Rabutin nem fogadta el tervüket. Az ajánlatukat hozzá vivő Naláczy Lajost egyenesen lecsukatással fenyegette meg: »mer övéle oly mosolyogva beszélt, hogy ő minden gesztusból, szava járásából és ábrázatjából kitanulta, hogy Naláczi kurucz és a kuruczvilágnak örül, mert soha azelőtt olyan vigan nem látta.«⁶⁴ Rabutin gyanakodott minden magyarra, s még a császáriakat készségesen kiszolgáló guberniumi vezetőknek sem engedett semmi önállóságot. Bethlent és Aport Szebenbe rendelte: »állítsatok egy lovast egy jó fővel, a ki szálljon a Kis-Szamos mellé; ti üljetek veszteg Fejérvárott; én gondom a többi;« — adta ki az utasítást. Ilyen előzmények után indult Bethlen Sámuel a maroszéki hadakkal — az első erdélyi csapattal, melyet a kurucok ellen küldenek — a Szamos vidékére. A maroszékiek nem szívesen mentek Erdély határára, aki tudott, visszaszökött a seregből, még az sem rettentette őket vissza, hogy a szökevényeket felakasztották. Bethlen Sámuel serege így meglehetősen megfogyatkozva érkezett Kolozsvárra, s a sereg erősítésére a Gubernium kénytelen a Kolozs, Doboka, Szolnok és Torda vármegyei nemességet is felültetni.⁶⁵

A zarándmegyei kurucok szemmeltartásával a generális Száva Mihályt bízza meg, melléje rendeli a zalatnai nemességet is.⁶⁶ Maga is kimozdul Brassó alól a Barcaságból, ahol eddig a déli határt őrizte a várható török betöréstől. Bethlen Miklós szerint későn szánta rá magát, mert »addig őrzé Barczát, elveszté a császártól Magyarországot s Erdélyt.«⁶⁷ Ebben a pillanatban azonban, amikor meglehetősen erős sereggel Erdély északi határára indult, még nem billent el a mérleg nyelve: Rákóczi Szatmár alatt táborozik és gyakorlatlan

⁶² Rabutin rendelete 1703. szept. 3. »diejenigen Nobbiles, Welche sich in exponirte Orte, die keine k. Besatzung haben, geflüchtet haben, sollen in andere ziehen, wedrigenfalls sie als Feinde behandelt und gestraft werden«. Idézi: *Höchsmann: Die Commandirenden Siebenbürgens in den Jahren 1704 und 1705. Zur Geschichte der rakozyischen Revolution.* (1877) 7. l.; OL L. C. R. H. — G. 991 — 993. l.

⁶³ Bethlen Önéletírása II. köt. 305. l.

⁶⁴ Bethlen Önéletírása II. köt. 307. l.

⁶⁵ Bethlen Sámuel aug. 24.-én érkezett Kolozsvárra. Czegei Vass-napló aug. 24. MHHS 35., 364. l. A maroszéki sereg: OL L. C. R. H. — G. 989, 1014 — 15, 1021. l.; A megyei nemesség felültetésére: OL L. C. R. L. — H. 466 — 67. l.

⁶⁶ OL L. C. R. H. — G. 1020. l.

⁶⁷ Bethlen Önéletírása II. köt. 303. l.

hadinépe számára, akiket ezekben a napokban kezd »rendelt« sereggé szervezni, fölöttébb nagy veszélyt jelent egy esetleges erdélyi hátbatámadás. Rabutinnak csak látszólagos célja Kővár megsegítése.

Kővár válságos helyzetben volt. A védők kijelentették Telekinek, hogy »ha ostromlani jönnek a külsők, azaz a kurucok, ők magokat nem vesztegeték, sőt idején megtudjuk hogy sem mint miattunk elveszenek, inkább másképen kénytelenéttetnek gondolkozni«. Teleki igyekszik kétoldalról biztosítani magát; többrendbeli levélben kér Rabutintól sürgős segítséget, de a várat körülzárva tartó kurucok parancsnokával, Szintai István főhadnaggyal is megkezdte a tárgyalásokat az erősség átadásáról. Aznap estére tervezték a kezesek kicserélését, Teleki már kiküldte a hitlevelet, de Kővár feladásából megint nem lett semmi, mert Rabutin szeptember 13-án déli 12 órakor, a Kolozsvárnál hozzácsatlakozott Bethlen Sámuellel együtt bevonult a várba. 25 kornétaalja lovas német, 500 lovas rácz, 400 muskétás, 4 sugárgyú volt vele, Bethlen Sámuel 500 lovas székelyén kívül.⁶⁸ A felelősségrevont Teleki azzal vágta ki magát, hogy számított Rabutin megérkeztére, s addig úgy gondolta, kihúzatja a tárgyalásokat. Rabutin részletesen kikérdezte Telekit Rákóczi holléte, seregeinek létszáma felől, majd elárulta valódi célját: »Mon sieur Teleki készüljön Kegyelmed, mert magammal elviszem Szatmár alá, felkeresem Veled Rákóczi fejedelmet«. »A lovam az obsidióban eléhezett; nincsen lovam arra való — húzódott Teleki a számára kényelmetlen úttól. »Van nekem, adok én; van magyar nyerged, s nyergeltesd meg«, de Telekinek mégsem kellett Rabutin-nal Szatmár alá mennie. Az Érc-hegység vidékein egyre fenyegetőbb tömeggé szaporodtak a kurucok, egész Erdélyben számolni kellett egy általános felkelés kirobbanásával. Rabutin a hírek hatása alatt eltért eredeti tervétől: »Na én már csak befelé megyek. — változtatta meg szándékát — mert Szatmár nincs az én commendómban, hanem Erdély. Bánnám, az rebellisek túl a földnépét confusióban hoznák.« Így történt, hogy Rabutin lemondott Rákóczi megtámadásáról és szeptember 15-én visszaindult Erdélybe. Hadai rövid kétnapos kővári tartózkodásuk alatt végigpusztították az egész környéket. Kővárt, ahol nem sok segítséget hagyott, Mósa László a föld népével ismét körülzárta. A várból pedig — mintegy válaszul Rabutin erősítésére — négy hajdú ismét kiszökik.⁶⁹

A nyárvég erdélyi hadieseményeit a *brádi győzelem* és a *szentbenedeki csata* zárja le, s ezzel végleg megerősödik a kurucok fölnye Észak-Erdélyben és az Érc-hegység vidékén.

A bélfenyéri győztes kuruc csapat a Fekete-Körös völgyei közé behatolva *Brádnál* ütközött meg Száva Mihály zaránd-megyei és zalatnai nemeseiből, kolozsvári fizetett katonákból, s két kompánia németből álló seregével (szeptember 19-én). A kurucok győzelmét Szávaék vesztésén mérhetjük le; seregét szétszórta, vicecolonellusuk, gróf Koszta egy kapitánnyal együtt elesett.⁷⁰

Másnap Bethlen Sámuel serege is hasonló sorsra jutott. Rabutin visszaindulva Szeben felé, Bethlen Sámuel csapatával Szamosújvárhoz rendelte a kurucok szemmeltartására, Rákóczi pedig a visszavonuló császári generális után Ilosvai Bálint vezetésével kétezer lovas kurucot küldött. A sereg előőrsei, Szuhay és Kaszás a generális csapatát eltévesztették szemük elől és helyette Bethlen Sámuel seregét lepték meg, mely a Szamos völgyében útban volt

⁶⁸ A kővári eseményekre ld. *Esze T.*, i. m.-ben 98—99. l. idézett adatait.

⁶⁹ Teleki-napló szept. 14., 17.; idézi *Esze T.*, i. m. 99. l.

⁷⁰ OL Gub. Pol. 1703/277, 279, 287, 302, 303; L. C. R. L.—H. 475—477. l.; Teleki-naplónak a brádi csatára vonatkozó megállapítása nem hiteles.

Szamosújvár felé. A székely sereg támadástól mit sem tartva, Szentbenedekkel átellenben a dési réten táborozott. Itt ütöttek rájuk szeptember 20-án reggel 7 óra körül Ilosvai Bálint kurucai, akiket a vidék népe is tájékoztatott és támogatott. »A lakók tudatosították őket a tábor helyzetéről és a sűrű, reggeli köd védelme alatt nagyon vitézül megtámadták az ellenséget.« Bethlen Sámuel serege a reggeli ködből váratlanul előbukkanó kurucokra még csak fegyvert sem fogott. »Igen megverettették és elszéjztettek úgyhogy maga is Bethlen Sámuel uram alig szaladhatott.« Bethlen Sámuel első volt a futók között és személyesen adott hírt Rabutinnak csúfos vereségéről. Ez nagyobb volt, mintsem számítani lehetett. A maroszséki seregből sokan maradtak a csatatéren, sokan estek sebbe, s aki menthette életét, az is otthagya fegyvert, lovat és felszerelést, igyekezett haza a falujába. Volt aki egyetlen ingben érkezett, más csizma nélkül, csak dolmányban. Maroszsék minden falva tele volt sebbe esett, kárvallott emberekkel. Ha csak a csatatéren hagyott fegyvereket, lovakat, szerszámokat számítjuk, meg azt a hét zászlót és több rézdobot, melyet a források említnek, akkor is a kurucok számottevő nyereségét jegyezhetjük fel.⁷¹ A brádi és a szentbenedeki győzelemnek messzeható következményei voltak. Rabutin, aki a csata alatt Kövednél állomásozott, a lesújtó hír hallatára megváltoztatta eredeti tervét; nem ment egyenest Szebenbe, hanem Fehérvárra hívta össze az ország főrendeit, a várható további támadások megakadályozására pedig fegyverbe szólította Kolozs, Doboka, Torda s Zaránd vármegye nemességét.⁷²

Erdély népeinek inkább csak most bontakozó, mintsem már szányra kapott friss megalma mindjárt megszületésénél meghatározólag hatott a szabadságharc történetében. A vidék lakosságának támogatásával megvívott brádi és szentbenedeki győzelem meghiusította azt a lehetőséget, hogy a császári haderő, mely pillanatnyilag a szabadságharc ellen állítható legjelentősebb császári haderő volt, beleavatkozhasék az induló szabadságküzdelem első hadműveleteibe és megakadályozza a kuruc felkelők felszabadító harcainak kibontakozását.

Seeau, a Cameratica Commissió elnöke ezekben a napokban részletes jelentéseket írt az erdélyi helyzetről. A szeptember 18—20. és 26-iki, történelmi irodalmunkban már sokat idézett helyzetképek — nyilván túlozva, a pillanatnyi zűrzavar hatása alatt — nagyranövelt híreiből kiindulva, de hozzávetőlegesen mégis hű képét adják Erdély szeptembervégi napjainak.⁷³ Seeau Erdély általános forrongásáról számol be; Belső-Szolnok, Kolozs, Zaránd megye és a Kővár-vidék már kuruc. Csaknem 40 ezer ember kelt fel Rákóczi mellett. A főbaj az, — írja — hogy Erdély gyűlöli a németet, járma lerázásánál egyébről nem beszél, s kik eddig hosszú haját és kalapot viseltek, most magyarosra nyíratják hajukat. Az elmúlt év alatt nem lehetett annyi fekete süveget látni, mint most. A lázadók olyanok mint a mesebeli sárkányok. Ha egy helyen sikerül elnyomni az elégedetlenséget, másutt tízszer olyan erővel támad fel. Az erdélyiekben bízni nem lehet, — írja — mert a németet nem szeretik és a régi szenvedés és a régi gyűlölség olyan mint a rozsdá. Az adót nem lehet

⁷¹ A szentbenedeki csatára az *Esze T. i. m.* 100 l. idézett adatain kívül: *OL Gub. Pol.* 1703/287; *L. C. R. L.—H.* 475—76. l. A veszteségre: Erdélyi levéltárak — székely lustrák, *Maroszsék lustrakönyvei* 3437, 282—85 l.

⁷² *OL Gub. Pol.* 1703/287; *Prot. Sess.* 1701—1705. k. 591. l.

⁷³ Gr. Seeau a Cameratica Commissio elnökének jelentései (*Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens* II. köt. 302—309 l.) (Idézi: *Kővári*, i. m. 6. köt. 85. l. és *Esze T.*, i. m. 10. l.). A jelentések a zavaros hírek első benyomásait rögzítik, ezért az egyes adatok nem megbízhatók, pl. szept. 26-án Kolozsvár kurucokékre kerüléséről ír.

behajtani s a fizetetlen császári katonaság is a felkelőkhöz húz.⁷⁴ Seeau általános helyzetképébe szépen beleilleszkednek az erdélyi adatok. Egy besztercei örmény arról számol be, hogy »ha bizonyos számú had menne be : csak könnyen meghódolna az ország s bizonyos városokat is megadnának«. Besztercén még az előző hónapban 500-an »kézfogással« megígérték, hogy Rákóczi mellé állnak, amikor beérkezik. »Maros Vásárhely is azt mondja, ha a fejedelem bemegyén, megsegéti 700 fegyveres emberrel.« Azok az ezeres kapitányok, akik értesülnek az erdélyi állapotokról, égnék a vágytól, hogy bemehessenek, mert alkalmas dolgokat vihetnének véghez : »mivel az országnak is szive az Méltóságos Fejedelemhez vonódott.«⁷⁵ Nem szándékunk részletesen foglalkozni azzal a kérdéssel, mi készítette Rákóczit arra, hogy elhaladjon Erdély nyitott kapui előtt. Meg kell azonban említenünk Rákóczi külpolitikai koncepcióját, a Habsburgokkal ekkor még szerencsésen harcoló francia csapatokkal való egyesülésének tervét, mely elsősorban azt tette szükségessé, hogy Magyarország nyugati határai felé forduljon. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a szabadságharc társadalmi alapja, a jobbagyság és nemesség összefogásának kialakulása, ekkor Magyarországon már eldőlt kérdés. Mindezek átgondolásával könnyen megérthetjük a fiatal fejedelem szándékát.⁷⁶

2. Az a tény, hogy Rákóczi 1703 szeptember végén nem lépte át Erdély határát, bizonyos mértékig lassította Erdély bekapcsolódását a Rákóczi-szabadságharcba. Főleg ez a körülmény tette sajátossá, a magyaroszágitól eltérővé a kuruc szabadságharc társadalmi bázisának, a nemzeti összefogásnak létrejöttét Erdélyben. Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy lényegében nem Rákóczi személye, hanem Rákóczi politikája hiányzott ekkor Erdélyben. Az erdélyi nemesség, de még nagyobb mértékben a főnemesség bizalmatlan volt a fegyvert fogott jobbagyokkal szemben és előítélettel viseltetett a magyarországi főnemes Rákóczi Ferenc iránt is. A brezáni pátensből megértették, hogy Rákóczi a jobbagysághoz is szól, s amíg figyelemmel kísérhették a Rákóczi-szabadságharc eseményeit, csupán jobbagyfelkelést láttak benne. A naményi pátens nemességhoz szóló szavai már nem tudták áttörni az erdélyi kurucság erősen népi jellegű felkelése támasztotta bizalmatlanságot és a Rabutin katonai elnyomása következtében létrejött elszigeteltséget.

Ugyanekkor Rákóczi távolmaradása az erdélyi kurucmozgalmakra is hatással volt. Mint már említettük, ez a mozgalom fiatalabb a magyarországinál. »Ez esztendőben ősszel, de *kivált télben* támada Erdélyben paraszt had« — írja Czegei Vass György⁷⁷. Ősszel még nem alakulnak ki a mozgalom gócpontjai,

⁷⁴ Erdély képtelen az arra az évre kirótt 800 000 frt. adó megfizetésére, viszont Bécs — tekintet nélkül a háborús viszonyokra — követeli rajtuk. OL Gub. Pol. 1703/464 ; Thes : 1703/20 ; L. C. R. L. — H. 475. l.

⁷⁵ A. R. I. 169—170. l. Georgij Dolnay, 12. Octobris ex Sziget, ad Stephanum Sennyeyi ; u. o. 170—171. l. Gregorij Törsök, 11-ma Octobris, ex Sziget, ad Georgum Dolnai, Arcis Huszt Supremum Capitaneum ; V. *Sotroza*, i. m. 128. l.

⁷⁶ L. *Esze*, i. m. 101. l. Erdemes megemlíteni Rákóczi egy későbbi megállapítását, mely az 1710-es helyzetre is érvényes »Allegálják sokan, elhittem magammal, ott is eleimnek példáját, a kik Erdélyből szokták Magyarországot oltalmazni, — és onnan dedukálják, hogy igyünknek fundamentoma Erdélynek felszabadulása legyen ; de nem veszik ezekre az időnek különbözősét : mennyivel könnyebb volt akkor Erdély nyugodalmas bizodalmból Magyarországot segíteni, — mintsem most, felháborodott állapotjában, maga saját erejével mindkét ország boldogulását exoperálni ; és ha lehet-e Erdélyt akkor elnyerni kívánni, az midőn Magyarországot is oltalmazni kell, külső erő — az melynek segítségét várni nem győzik — nélkül«. Rákóczi Dániel Péternek Szerencs 1710. szept. 8. A. R. III. 159. l.

⁷⁷ Czegei Vass-napló MHHS II. köt. 374. l.

nincs határozott irányvonala ennek az általános megmozdulásnak. Augusztus-szeptember hónapja Erdélyben két táborra osztotta Erdély társadalmát: az erősségekbe húzódó nemesek és az otthonukat elhagyó, az engedelmisséget megtagadó jobbágyok tábora áll egymással szemben. A főnemesség és a megyék kisebb birtokosai nem feltétlenül a németek iránti rokonszenvből, császárhűségből húzódtak a várakba: védelmet keresnek jobbágyaik elől és biztonságot a zavaros viszonyok között. Erdély magyar és román jobbágyainak megmozdulása az első hónapokban még messze áll a kuruc szabadságharc politikai célkitűzéseitől, csak Erdély peremvidékein, ahová elérnek a kuruc csapatok, ott terelődnek ezek a megmozdulások ideig-óráig abba a mederbe, melyben a szabadságharc halad. De itt is és Erdély belső vidékein még határozottabban kiéleződik a jobbágyok földesúr- és nemesgyűlölete. Végsőkéig tönkretette életüket a német elnyomás s ebben az állapotban fokozottan nehezedett rájuk a földesúri teher és kötelezettség. Most, mikor elérkezettnek látták az időt a terhek lerázására, jobbágyi állapotukból való szabadulás reményében vették fel a fegyvert. A felkelés keltette első félelmében és Rabutin parancsaira a várakba húzódó nemesség eleve a császár oldalán áll. A jobbágyok így kettős gyűlölettel, az elnyomott nép és a kiszipolyozott jobbágy gyűlöletével fordultak a földesurak ellen, mikor a németek táborában látták őket. »Rákóczi vallás-szabadságot és jobbágyfelszabadítást ígért« — magyarázza Seeau kamarai elnök az erdélyi jobbágyok lelkesedésének okát jelentésében. Valóban, Erdélybe nem értek el a vetési pátens szavai, melyek a jobbágyok reményeit a nemzeti szabadságharc kereteihez mérik. Az erdélyi jobbágyok és a jobbágyi sorba szállt régi szabadok a kuruc hadnagyok toborzó szavaiból és az általuk szerkesztett vagy másolt pátensek ígéreteiből leghőbb vágyuk elérésének szép biztatását kapták.⁷⁸ A hadgyűjtő, toborzó emberek pedig a sikeres sereggyűjtés érdekében sokszor elvetették a sulykot. Így történt, hogy Erdélyben erősebb hangon kértek beteljesülést a jobbágyok szabadulás után vágyó reményei. A kurucság nevében felkelő erdélyiek elsősorban a földesurak ellen fordultak. A zilahi és tasnádi parasztlakosok az ottani nemesség ellen támadnak. »A nemeseknek marhájakat elhajtották sok üdőkig ott tartották s éhezettették.« Mikor Közép-Szolnok vármegye felelősségre akarta vonni őket, azt válaszolták: »Nekik bizony a nemes vármegye tisztjei semmit nem parancsolnak.«⁷⁹ Kővár parancsnoka nem utolsó sorban a kuruc agitáció miatt vonakodott a vár átadásától. »A Rákócziana practica ebben a vidékben igen grassál; megparancsoltatott mindenütt: élete elvesztése alatt egy jobbágy is oly földesurat ne szolgáljon, aki Rákóczi úr részére nincs.«⁸⁰ A Kővár-vidékiek ugyancsak nem kímélték a labanc várparancsnok jószágait: »Az Lápos mellett levő istállómat és boglyáimat és az fiskus csürinél levő buzáimat« — írja Teleki — a román jobbágyok égetik. »Az fiskus és némely várbeliek marháját elhajtják.« »Éz többire magam jobbágyai, kivált egy Pável nevű szakállasfalvi jobbágyam fia cselekedte: füleim hallatára szidott.«⁸¹ »Mind szolgálaim lovaim kurucz bőrben öltözének« — mond búcsút a labanc Cserei Mihály lovainak, melyeket szolgálival biztonságosabb helyre küldött.⁸² Kolozsvár parancsnoka, Czegei Vass

⁷⁸ Sok kérdésre fény derülne, ha ismernénk azokat a pátenseket, melyekkel a hadgyűjtők járták a falvakat.

⁷⁹ OL Erdélyi Levéltárak. Collectio Historica Diplomatica. K. (Acta Patrium reincorporatorum feliratú köteg) 1703/19.

⁸⁰ SzKK Thaly Gyűjtemény. XXVIII. 186.; idézi: *Esze R.*, i. m. 81 l.

⁸¹ Teleki-napló szept. 2.

⁸² Cserei 324. l.

György alig győzi felsorolni veszteségét: »marháimat ökreimet majd százötvenet, csordabeli marháimat circiter háromszázat, juhaimat circiter ezret, feles bihalimat, sertésimet elhajtották s prédálták, s többire mind az magam emberin prédálták, pusztították házaimat«. 1703 őszén kevés jobbágy dolgozott a földesúrnak. »Az szótfogadatlan jobbágy miá nagyobbára vetetlen maradtunk.«⁸³ Az erdélyi udvari kancelláriának egy jelentése, mely az egész ország helyzetéről számol be, a jobbágyság engedetlenségében látja minden veszedelem gyökerét. A magyarországi rebellió szele — írják — »az esztendőnek legdrágább Holnapit juliust, augusztust, szeptembert futással elvonta«. Erdély északi, nyugati része Zaránd, Hunyad, Torda, Kolozs, Doboka, Szolnok vármegye és a Szamos-köz falvai teljesen elhagyottak és kihaltak. »Az országnak belsőbb részei is mint az ághon ülő madár csak úgy vagyton, senki semmi oeconomiajához nem láthat«. »Ur, Feö-ember sok marad vetés és szüret nélkül, . . . mert az jobbágy mindenütt szófogadatlan, sem portiót adni, sem az urat szolgálni nem akarja, mind udvari, mind béres szolgák mind a jobbágyságh szökik ki egyenesen a kurucok közé, ki más felé.«⁸⁴ A feudális államban az ország gazdasága a jobbágyság munkáján nyugszik, ha a jobbágy nem dolgozik, megáll az egész termelés. Ezt látta át Rákóczi és ezt akarta megakadályozni, mikor (vetési pátens, 1703. szeptember 28.) megszabja, hogy az otthon maradt jobbágyok kötelesek továbbra is a föld sűr iránti kötelezettségüknek eleget tenni. Erdélyben a kuruc szabadságharc nem tudta biztosítani a termelés folytonosságát.

Így állt Erdélyben a helyzet, amikor 1703 október első felében az ország vezetői Gyulafehérvárott összegyűltek. Fehérvár már nem volt biztonságos hely, a kurucok alig 3—4 mérföldnyire álltak a várostól. Hogy mégis itt történt meg ez a találkozás és nem a sokkal biztonságosabb Szebenben, abban éppen ennek a jelentősége mutatkozik meg. Az erdélyi urak a viszonylagos függetlenség látszatát igyekeznek fenntartani, mikor utoljára van alkalmuk arra, hogy döntsenek Erdély sorsáról. Az egész tanácskozásról csak vázlatos képünk van, jelentőségét azonban a szórványos adatok is megvilágítják. »Balogh Zsigmond nevű emberséges nemes ember jött az nap Fejérvárrul, a ki azt beszéllette, hogy az urak mind Fejérvárott vadnak, a hol trakta van; hogy hódolnak-e a Fejedelem hűségére, vagy nem?«⁸⁵ A pillanatnyi helyzet Rákóczinak kedvezett, a főnemesség azonban elmulasztotta ezt a pillanatot: a jobbágyaitól való félelem, az erdélyi kuruc mozgalom erős földesúr-ellenessége arra készítette őket, hogy végleg fejet hajtsanak Rabutin előtt. Ezen a fehérvári megbeszélésen Rabutin végleg fölénybe került az erdélyi főnemességgel szemben. A főurak lehetővé tették számára, hogy helyzetét katonailag és gazdaságilag megerősítse s a nemességet elszigetelje a szabadságharctól. Rabutin az erdélyi főnemesség vagytonát és politikai tekintélyét a császár erdélyi haderejének erősítésére használja fel. Hatalmas adót vetett ki rájuk (Bánffy Györgyre és Aporra 30 ezer forintot, Bethlen Miklósrá 20 ezer forintot), fokozott mértékben vonta be őket a szabadságharc kibontakozását akadályozó katonai hadműveletek vezetésébe. Erdély minden számottevő embere és családja tartózkodási

⁸³ Czegei Vass-napló MHHS 35. k. 374. l.

⁸⁴ Bánffy György és Bethlen Miklós Kálnoki Sámuel vicekancellárnak. Gyulafehérvár 1703. okt. 7. OL Erd. Kanc. 1703/126; Gub. Pol. 1703/323.

⁸⁵ Gregorij Törsök, 11-ma Octobris, ex Sziget ad Georgum Dolhai, Arcis Huszt Supremum Capitaneum. A. R. I. 170—171. l.

helyének véglegesen Szebent jelölte ki, mert szorosán kézben akarta tartani a főnemességet.⁸⁶

Ez volt az a mélypont, ahonnan a főnemesség egy része eljutott a fejedelmválasztó gyulafehérvári országgyűlésig.

Annak a nyolc hónapnak a története, mely az októberi gyulafehérvári megbeszélés és az 1704 júliusi fejedelmválasztó országgyűlés között eltelt, az erdélyi kurucmozgalmak kifejlődésének és tudatosodásának ideje. Különös jelentősége ennek a mozgalomnak, hogy mintegy kierőszoalja a nemesség és főnemesség csatlakozását. Ez állítja Erdély különböző társadalmi osztályait a szabadságharc mellé, ez készíti elő Rákóczi erdélyi fejedelmválasztását és teszi lehetővé Erdély elszakadását a Habsburgoktól. Nem szabad azonban abba a tévedésbe esnünk, hogy Erdély teljesen elszigetelődött a magyarországi szabadságharctól. Rákóczi ismételten küld csapatokat, ezeknek Somlyó vára az egyik kiindulási pontjuk. A Körösök és a Maros völgyén és az Érc-hegység lejtőjén jönnek be Erdélybe a brádi győzelem kurucjai. Rákóczi Erdély társadalmi, katonai és gazdasági megszervezésére is kísérletet tesz. Jelentős erőt képviselnek majd az 1704 elején Orlai Miklós vezetésével bejött Thököly-csapattöredékek is. Tisztázandó kérdés azonban, hogy ezek a csapatok, csapatrészek és intézkedések mennyiben segítik vagy nehezítik meg a szabadságharc társadalmi bázisának kialakulását Erdélyben.

3. A kuruccá lett jobbágyoknak Erdélyben két szövetségesük van: a városi lakosság és a székelység. A fejlődés során a városi lakosság csak szétforgácsolódva és nem mint egységes tömb lehet segítségükre: a székelység viszont kézbeveszi a kezdeményezést és a felkelés előharcosává, motorjává válik. Ez a két ellentétes irányú fejlődés az egymást gyorsan követő események során megy végbe.

Vegyük fel ismét a történet fonalát, mely új színnel, a városi polgárság magatartásával gazdagodik.

A bihari Érc-hegység magyar és román felkelőiből, Rákóczi kurucjaiból és a volt Thököly-katonákból alakult kuruc csapatok vezetését Thököly ezeres kapitányai, Guthi István, Szapannos Mihály és István kapitányok vették kezükbe.⁸⁷ Első jelentős haditettük Abrudbánya felszabadítása volt. A város megvételeinek körülményeit csak vázlatosan ismerjük. Október 17-én, vagy 1—2 nappal azelőtt történhetett, mert Seeau császári kamarai elnök október 17-én számol be a rájuk nézve jelentős veszteségről. »A felkelők elfoglalták Abrudbányát — lehet, hogy ebben az órában lerombolták Zalaknát és ily módon valamennyi vámjövendelmünk elveszett«, veti papírra az első zavaros hírekből leszűrűt benyomásait. Az általános zűrzavarban azonban a város kuruc kézre kerülésének körülményeit nem látta világosan. Sennyei István ugyanis a hónap végén azt írja »Abrudbánya is vidékével együtt önként Kegyelmes Urunk hűségére adta magát«. A felkelők kb. 5 zászlóaljjal szálltak a városra, mely ezentúl az érchegegyeségi kuruc szervezkedés központja, s a délkelet-erdélyi kuruc harcok kiinduló bázisa lett. Ezenkívül gazdaságilag is nagy nyereség a jelentős bányaváros kuruc kézre kerülése, az ott való bányák művelését Sennyei István Bágyoni Zsigmondra bízta.⁸⁸

⁸⁶ Mémoires de Rabutin 111. l.; »Egy lengyel tanácsos levele...« Közli: *Thaly-Történelmi Kalászkok*. Pest, 1862, 199 l.; Cserei 321. l.

⁸⁷ *Tal'y*: A székési gróf Bercsényi család. II. köt. 90. l.

⁸⁸ Seeau jelentése (franciául) 1703. okt. 17. OL Thez. 1703/42; Stephani Sennyei, 30. Octobris, ex Castris ad Szathmár ad Georgium Vajda, Provisorem Halmagyensem.

Az Abrudbánya kuruccá állását követő napokban Guthi István katonáival Fejérvár közelében Sárdnál van. Guthi múltjáról csak annyit tudunk, hogy Thököly ezeres kapitánya volt. Miként került az érchegységi kurucok élére, annak kiderítése a további kutatások feladata. Az elkövetkezendő hónapok eseményei azonban teljes képet adnak Guthi emberi alakjáról: felelőtlen, végletekbe csapó, fegyelmezetlen katona, aki többet van ittas állapotban mint józanul. A magát nem fegyelmező parancsnok azután katonái között sem tudja megtartani a rendet, s az ilyen vezető inkább árt, mint használ a szabadságharc ügyének szolgálatában. Egyelőre nagyszabású tervei vannak: Nagyenyed, Torda meghódoltatása, innen Kolozsvár kuruccá hajlítása. A Maros jobbparti vidék felszabadítását azonban *Gyulafehérvár* megvételeivel kell kezdeni. Ha a kurucok kezükbe kerítik a fejérvári Maros-hidat, lehetetlenné teszik, hogy Rabutin nagyobb császári csapattestet küldjön a Maroson inneni vidékre. Mindezeket túl azonban főleg a vidék és a város kurucérmű lakossága vonzotta Fejérvár alá Guthi Istvánt és csapatait.

Gyulafehérvár lakossága már a szabadságharc megindulásának első hónapjaiban kereste az összeköttetést a kurucokkal. Guthi István ezeres kapitánnyal is megtalálta a kapcsolatot. Élelmet adott és híreket szolgáltatott a felkelőknek. A sószállító marosi hajósok hozzák-viszik a híreket, s a városban lakó vagabundusok (Török István és Kolozsvári András) szervezik a lakosokat. A város polgársága megígérte, hogy ha Guthiék megtámadják a várost, megtagadják a császári őrsgének az engedelmességet, sőt fegyvert is fognak ellenük és ezzel segítik a felszabadító kurucokat.

Ilyen előzmények után október 20-án hajnalban Guthi István ezereskapitány kb. 1500 lovassal és 900 gyalogossal megjelent Gyulafehérvár alatt. Katonái — mint egy szemtanú feljegyezte — nem füstélyokkal felfegyverzett parasztok, hanem igazi katonák voltak, mind puskával és karddal, de a gyalogság között számos román jobbágyot is látott. A megállapodás értelmében a polgárok egy puska lövést sem tettek ellenük, a császári parancsnok nagy bosszúságára, de Gyulafehérvárra még sem került 1703 októberében kuruc zászló. A harc legválságosabb pillanatában a Maros-hídon át megérkezett báró Tige császári ezredes Szászsebesről 250 lovassal és ez eldöntötte a harc kimenetelét. A kuruc foglyok szerint a vereség okához az is hozzájárult, hogy a város nem tartotta be a megállapodást; a polgárok ugyan nem lőttek a kurucokra, de azt az ígéretüket nem tartották be, hogy a németek ellen fordulnak. S ezért terjedt el azután a hír: »a fejérváriak csalárdsága« miatt kellett elfutni Gyulafehérvár alól a kurucoknak.⁸⁹

Az elhibázott és kudarcot vallott gyulafehérvári támadásnak a város és a vidék lakosságára nézve szomorú következményei voltak. A városból

A. R. I. 231. l. Kémjelentés Abrudbányáról, Zlakna 1703. okt. 18. OL Thez. 1703; Bágyoni Zsigmondra vonatkozóan ld. *Takács János*: Közteherviselés II. Rákóczi Ferenc korában. Zalaegerszeg, 1941. 62—63 l.; *I. Tóth Zoltán*: Parasztmozgalmak az erdélyi Érchegységben. Bpest, 1951. 48. l.

⁸⁹ A fehérvári harcról részletes képet ad egy ismeretlen szemtanú leírása (franciául) OL Thez. 1703/96.; Cserei 325, l.; Szaniszló Zsigmond-napló T. T. 1890. 313. l.; Szakálnapló 1703. nov. 3. TE II. 50—51. l.; Bethlen Önéletírása II. köt. 315. l.; Dobozi István debreceni bíró Károlyi Sándornak Debrecen 1703. nov. 6. K. Okt. V. k. 42—43 l. Stephani Szappanos, 1-ma, Decembris (1703), ex Belényes, ad Stephanum Sennyei 185—186 l.; *Szilágyi*: Adversáriák Csereihez. 37. l.; Lista illorum Incolarum et Nautarum Albensium qui Kuruczonibus Adhaeserunt, perierunt, aut alimenta subministrarunt. Alba Julia, 1703. nov. 3. OL Gub. Pol. 1703/448; 1703/451.

50 lovasnak sikerült kiszöknie a kurucok után, hogy csatlakozzanak hozzájuk. A városból főleg marosi hajósok, aranymunkások mentek a kurucok közé, de volt közöttük mesterember, csizmadia, takács, tímár is. A városra nehéz napok következtek. Az elmentek feleségét, hozzátartozóit a várba rekesztették, akik pedig bármivel is segítették a felkelőket, börtönbe kerültek. A kurucokat élelmező gyulafehérvári lakcsok között főleg marosi hajósok szerepelnek, de börtönbe került a katolikus kántor felesége és Alvinczi provizorja is, mert támogatni merte a felkelőket. A kurucokkal való paktálás gyanújába került embereket pedig elfogták, Szebenbe küldték, vagy ott a városban mérték rájuk mások elrettentésére és példamutatásra a kegyetlen büntetést. »Az embernek javát mind felnyársolták s felakasztották és meglövöldözték, a fehérnépet a várba berekesztették«. A császáriak nem bíztak a vár magyar hajdúiban, ezért nem bocsájtották ki őket a falak közül. A mesterlegényeket pedig — akikben a kurucság fő támogatóját látták — »mind tömlőzre hánták«. Hasonló kegyetlenséggel bántak a vidék népével is. A kurucokat támogató falusiakat, akiket a fehérvári események bűnrészeseknek tartottak, a fogságbaesett kurucokkal együtt könyörtelenül lemészárolták. A császáriak megtorló törekvése azonban éppen az ellenkezőjét érte el, mint amire számítottak; a fehérvári katonák közül kiszökik egy fogadott zsoldos, Györe János és a fehérváriak nagy kurucbarátságáról számol be. Azt vallja, hogy a hajdúk »ha a kuruczot közel hallják, vagy látnák: nagy örömmel kiszöknek«. ⁹⁰

A gyászosvégű fehérvári próbálkozás nagy tanulság volt az erdélyi kurucok számára. A városi kurucérzelmű lakosság nem tudja hathatósan támogatni a kurucságot, mert megkötik kezét a megalkuvó polgárok és főleg az erős császári őrség. Az egész város nem lehet szövetségese, a lakosság csak egyenként, vagy csoportonként kiszökve támogathatja az erdélyi kuruc harcokat.

A nagy veszteség következtében Guthinak egyelőre le kellett mondania eredeti tervéről, a Maros-jobbpart felszabadításának megvalósításáról.

4. A szabadságharc társadalmi bázisának létrejöttéhez a nemesség megnyerése jelenti a legfontosabb lépést. Azon a magas válaszfalon, melyet az erdélyi nemesség ellenszenvé és féltelme maga és a szabadságharc között húzott, 1703 novemberében a *bonchidai csata* és ennek következményei ütik az első nagyobb rést.

A szen benedeki győzelem biztosította a kurucok számára az egész Szamos-mentét. Megvették Dés városát, majd innen keletnek fordulva felmentek a Nagy-Szamos völgyén és kuruc zászlót tűztek a bethleni várra. Csapataik már Besztercét fenyegették. ⁹¹ Ugyanakkor a Szamos másik ága mellett a kolozsvári portyázó kuruc csapatok miatt állandóan tartani lehetett Kolozsvár felégetésétől is. Kolozsvárott a császáriaknak Jantis alezredes parancsnoksága alatt jelentős őrségük volt. Ennek a feladata lett volna megakadályozni a felkelés továbbterjedését. ⁹² A város őrsege azonban még Kolozsvárott sem tudta megakadályozni a kurucok iránti rokonszenv terjedését. A kolozsváriak nehezen tűrték a császári katonaság tartását. A városban

⁹⁰ Diószegi Ferenc és Pap Gábor lovas-hadnagyok Zalánkabányáról 1703. nov. 23. A. R. I. 183. l.; A császáriak kegyetlenkedésére vonatkozóan: OL Thez. 1703/96.; Prot. Sess. 1701—1705 619, 621; Gub. Pol. 1703/360.

⁹¹ Bethlen Miklós és Apor István a Guberniumnak Szeben 1703. okt. 11. OL Regestrum Supplicationum 1698. IV. füz.; Kos Mihály Sennyei Istvánnak Nagybánya 1703. okt. 17. A. R. I. 171.; Sennyei István a tokaji táborból 1703. okt. 23. A. R. I. 134. l.

⁹² Csáki István, Vass György és Bánffy Farkasnak 1703. okt. 20. OL Reg. Suppl.

őszre már alig maradt férfi, mert aki csak tehette, kiszökött a kurucok közé.⁹³ Most, hogy a kuruc támadás veszélyével fokozott mértékben kellett számolni, a Gubernium Rabutin utasítására a Marosszéken gyülekező székely hadakat küldte Toroczkai Isván aranyosszéki főkapitány vezetésével Kolozsvár mellé.⁹⁴

Somlyót és környékét az otlévó kuruc csapatok rendezetlensége és egyenetlensége következtében október elején a kolozsvári németek ismét felprédálták és égették.⁹⁵ A hadak összegyűjtésére s a vár megtartására Sennyei István Orosz Pált küldte. »Rendeltetvén ottvaló hadainknak főkapitányának« s az »ott kívántato haza szolgálattjának folytatására.«⁹⁶ A somlyói dolgok egyenesbehozása mellett Orosz Pálnak, aki október 27-én indult Somlyóra, az erdélyi németet is szemmel kellett tartania. Két nap mulva Bóné Andrást, egy kemény, szigorú katonát rendel hadaival együtt Sennyei István Orosz Pál mellé, »hogy magát Orosz Pállal conjungálja«. A parancs már támadásra ad utasítást: »Azon Kolozsvárnál lévő, székelyből, valami kevés németből álló ellenséggel, — mely ellen is könnyen subsistálhatnak, — ütközzenek: hadd vegye az is észre mind azon hadainknak mivoltát, s egyszersmind, hogy nemcsak defensive viseljük magunkat, hanem offenzíve is ellenek.«⁹⁷ Bóné Váradról Somlyóra mentében megvette Sebesvárt. »Hitetlenek lévén benne az emberek, s hamissak — írja az akkor még labanc Czegei Vass — feladták.« Sebesvár kuruc kézre kerülésével ismét egy út nyílt Erdélybe: Bánffyhunyadi, Gyalun át Kolozsvárra.⁹⁸ November 6-án már Nagymásznál »gyülekeznek és szaporodnak« az Erdélybe szándékozó kurucok. Itt izmosodik meg Bóné András és Orosz Pál csapata a vidék felkelőinek friss, harcrakész tömegeivel.⁹⁹

Míg Nagymásznál nagy mértékben szaporodik a kuruc tábor, az ellenséges csapatban is sokasodik a kurucokhoz húzók száma. A székelyeket — akik közt sokan Szentbenedekről vitték haza a falujukba a kurucok híret — már elindulásuk idején nagy bizalmatlansággal bocsájtotta útjára a Gubernium. Toroczkait titkos parancsban utasította, hogy mindenképpen egyesítse seregét a Somlyóról győztesen megtért németekkel. Toroczkai a Guberniumnak egy másik levelét is viszi magával. Fenyegető pátens ez, mely a székelyek hadnagyainak szól, akiket császárhűsége figyelmeztet és arra, hogy ne hallgassanak »Rákóczi kevés napok alatt függésbe menő« hitegetésére. Ezt a keményhangú figyelmeztető levelet azonban Toroczkai csak zavar esetén mutathatja meg a hadnagyoknak.¹⁰⁰ Felhasználására azonban előbb került sor, mintsem arra számítani lehetett. A Bonchidánál táborozó székelyek között titkos

⁹³ Czegei Vass-napló MHHS 35. l.; Szakál-napló aug. 24. TE. II. 70–71. l.

⁹⁴ Bethlen Miklós és Apor István a Guberniumnak és Marosvásárhelyre, Szeben 1703. okt. 11. OL Reg. Suppl.

⁹⁵ Czegei Vass-napló okt. 5, 6, 7, 8.; MHHS 35. k. 367. l.; Stephano Sennyei, Affini, ex Castris in Campo Karoliens' positis, 9. Octobris (1703): A somlyói dolgok »fundamentuma az egyetlenség, senkitől nem függés és szófogatatlanság«. A. R. I. 128–129. l.

⁹⁶ Sennyei István a tokaji táborból 1703. okt. 16. A. R. I. 131. l.

⁹⁷ Sennyei István a tokaji táborból 1703. A. R. I. 137–141. l. Rákóczi Károlyihoz a tokaji táborból 1703. nov. 1. K. Okt. 37. l.

⁹⁸ Czegei Vass-napló nov. 2. 35. k. 369. l.; Bercsényi Károlynak 1703. nov. 10.; Rákóczi Tár II. 9. l.; Rákóczi Ugrai György sebesvári kapitánynak tokaji tábor 1703. nov. 20. OL Radványszky lt. III. o. XII. cs. 48. sz.

⁹⁹ Czegei Vass-napló nov. 6. MHHS 35. k. 369. l. és Bélteki Tivadar levele Sennyei Istvánhoz a bonchidai csata után dec. 7.-én (1703): »Erdélyből, Bonchidától való kijövetelünkkor, majd minden kapitányság alatt levő hadak dispergálódtanak, annyival inkább az magamé: mivel azok majd többire odavalók voltak«. A. R. I. 190–191. l.

¹⁰⁰ OL Regestrum Supplicationum 1698. IV. Füv.

szervezkedés indult és nyílt elégedetlenség ütötte fel a fejét. A hadak között már szájról-szájra jártak a kuruc hírek, elégedetlenségüket csak növelte az, hogy nincs rendes felszerelésük és rossz az ellátásuk. Az egész tábor forrong, annyi a szökés, hogy a sereg elszéledésével is számolni kell. Kolozsvár parancsnoka, Czegei Vass György, aki ezekben a napokban tért meg »kicsiny« szüretéről, azzal próbált segíteni a dolgon, hogy az egész hadat beszállásolta Kolozsvár külvárosába. A székelyek zsbongásának azonban nagyobb volt a híre és súlyosabb következményekkel fenyegetett, mintsem hogy a Gubernium, helyesebben a generális nyugodtan szemét hunyhasson felette. Október 25-én megérkezett Kolozsvárra »Bethlen László uram az urak parancsolatjával és egy instrukcióval az székely atyafiak zugolódásuk complanálására«. Ez az utasítás jól megvilágítja a hadbaállított székelyek törekvését. Úljön össze gróf Bethlen László Vass Györggyel és Toroczkai Istvánnal s beszéljék meg, mi módon csendesíthetik le a »sibongó« székely katonaságot. Tudják meg a szervezkedés méreteit, különösen azt kutassák, — utasítja őket a Gubernium — hogy »mások ösztökélésére« ütötte-e fel közöttük fejét a pártoskodás. Attól tartanak tehát, hogy a székely hadak között a kurucok megbizottai lappanganak. Hívassák maguk elé a hadnagyokat — sorolják Bethlenék elé a tennivalókat, — és tudják meg tőlük a szervezők neveit. »Mutassanak utat, mint lehessen azokat a rosszindulatú embereket kézhez venni.« »Mint lehetne az miliciát fenntartani, szolgálatra vonni.« Toroczkaiék cselekedjenek belátásuk szerint; fogassák meg alattomban a szervezkedést indítókat, vagy hívják össze az egész sereget és beszéljenek velük. Másnap megtörtént a tárgyalás, de a tisztekkel s az egész sereggel, akiknek »a Gubernium levelét megadván«, nem mentek semmire. »Az mint kitanáztuk, — írja Czegei Vass bizakodó hangon — nem volt oly derék dolog, csak Toroczkai István uram megijedvén, tekerte nagyra.« Ezzel pontot is tesznek a székely sereg lázongásának kérdésére és október 31-én már ismét kiszállnak a hadak Bonchida mellé. Toroczkai István ijedtsége annak az ellentmondásos helyzetnek következménye volt, melybe jómage az egész erdélyi főnemességgel együtt került: a katonái között voltak azok, akik ellen tulajdonképpen védekezni akart. Hogy a Kolozsvárhoz rendelt székely sereg »sibongása« és Toroczkai félelme mennyire volt »derék« dolog, azt a közeli napok eseményei mutatták meg.¹⁰¹

November 10-én reggel a Bonchidánál táborozó székely csapatokra ráütöttek Orosz Pál és Bóné András kurucai. A székely sereg semmi ellenállást nem tanúsított: vagy elfutottak, vagy a kurucok közé álltak. Toroczkai István behúzódott Bonchidára, de reménytelennek tartván helyzetét, megadta magát. Henter Mihály a háromszéki székelyeknek vicekapitánya ottan mindjárt midőn az ellenség érkezett, abban munkálódott és volt sollicitus, hogy maga életének megtartásának consulállyon, onnen elfuthasson és szaladhasson.« Henter Mihály a háromszéki székely felkelés egyik vezetője lesz.

A bonchidai csata tulajdonképpen csak ezután kezdődött. A kolozsvári német parancsnok megtudván, hogy a kurucok Bonchida felé tartanak, mitsem sejtve a székely had szétszórásáról, Steinville őrnagyot a német dragonyosokkal, a városi katonasággal és rácokkal együtt mintegy kb. 600 főnyi sereggel ellenük küldte. Steinville még nem tudott a székelyek vereségéről és hírvivőket

¹⁰¹ Czegei Vass-napló okt. 21, 25, 26. MHHS 85. k. 368. l.; Instructio pro ex J. C. Ladislas Bethlen, Stephano Toroczkai et Georg Vass. 1703. okt. 22. OL Gub. Pol. 1703/333; Toroczkai István levele 1703. okt. 31. OL Gub. Pol. 1703/334.; Prot. Sess. 1701—1705. 607—608. l.

küldött előre. Orosz Pálék ezektől a hírvivőktől értesültek a császáriak jötéről. »Az mieink mindjárt lóra kapván, oly szörnyűképpen meggytek rajta, mint az vak veréb, úgy hogy fele sem lőheti ki az puskáját, megszagatják őket, ha be nem setétedett volna, egy sem ment volna el, de így talán vagy husz elszaladt. Halumba raktak 508 testet.« »Az német kapitányok és tisztek többnyire odavesztek. . . veszett három főkapitány leitmányokkal és egyéb tisztekkel együtt.« A »dicséretes harc« legnagyobb eredményéről Kos Mihály számol be : »A székelyek kapitányát, Toroczkai Istvánt, és Toroczkai Mihály-nak egy fiát, az harczen elfogták, — Andrassy István uram Ő Nagyságát gyiresi házától elhozván«. Velük, s az »urunk zászlója alá« állt székelyekkel jelentősen növekedett számban és jelentőségben az erdélyi kurucok tábora.¹⁰²

A bonchidai győzelem tanúságot tett a kurucok erdélyi lehetőségeiről. A friss támadókedv, ha a kurucokhoz húzó erdélyiek nyílt vagy rejtett rokonszenvével párosul, könnyen győzedelmeskedik a császári csapatokon. Orosz Pálék bonchidai győzelme után Erdély egész északi határa nyitva maradt. »Ha kérték volna Kolozsvárt hevenyébe, bizonyosan feladták volna.«¹⁰³ Bármennyire is kezükbe adta a kurucoknak a bonchidai győzelem Erdély kapujának, Kolozsvárnak kulcsát, a szabadságharc fontosabb haditettei — Várad, Szatmár, Munkács vívása — nem engedték meg, hogy jelentősen megoszolják a kuruc főerő. Ez szólította el Bonchidáról pár nappal a csata után Orosz Pálék hadait.¹⁰⁴

5. A bonchidai csatának az erdélyi kuruc mozgalmak történetében első-sorban társadalmi és politikai jelentősége volt : Toroczkai Istvánnal a kuruc táborba került az első erdélyi főnemes, aki még egyelőre fogoly, de rövidesen az erdélyi kuruc csapatok katonai parancsnoka s Rákóczi ügyének lelkes hirdetője lesz. Toroczka:t Bonchidáról Rákóczihoz vitték a tokaji táborba. Rákóczi megnyerte az aranyosszéki főkapitányt a szabadságharc számára, Toroczkai viszont azzal, hogy beszámolt az erdélyi eseményekről és az ottani

¹⁰² A bonchidai csata hadászati leírásával nem foglalkozunk — bár a forrásokból az derül ki, hogy ez Orosz Pálék igen szép haditette volt.

Számunkra az a problematikus kérdés, hogy Toroczkai és székelyei hogyan fogadták a kurucokat : tanúsítottak-e ellenállást, vagy azonnal átálltak. Rabutin részletesen foglalkozik a bonchidai csatával (Mémoires de Rabutin. 114—115 l.). Szerinte Toroczkai előzetes megegyezési alapján csatlakozott a felkelőkhöz és ő csalta ki hamis jelentésével a kolozsvári németeket. Toroczkainak ezt az állítólagos hamis jelentését a többi forrás nem említi. Személyére vonatkozóan a források megegyeznek abban, hogy őt a kurucok erőszakkal elfogták (A. R. I. 180. l., Cserei 321—22 l. Szaniszló-napló T. T. 1890. 313. l.). A körülményekről Károlyiné számol be legelfogadhatóbban urának írt levelében, mert ő magától Toroczkaitól értesült az eseményekről : »tegnap nálam hálván András István és Toroczkai István uraimék egész historiáját elbeszélétek« (1703. nov. 24. K. Okt. 51—52. l.) Az ő leírása jól kiegészíti a többi forrás adatait s így nyilvánvalóvá válik, hogy előzetes megegyezésről nem volt szó. A székelyek — mikor Orosz Pálék rajtuk-ütöttek — nem tanúsítottak nagy ellenállást, azt a kurucok könnyörtelem-nél levágták. (ld. Torna András levele a fodorházi táborból 1703. nov. 15. A. R. 239. l.) Ugyanakkor a források arról is beszámolnak, hogy számos székely kuruc zászlók alá esküdt. »Bonchidáról lévő székelyek, mondják hogy urunk zászlója alá hódoltanak«. A. R. I. 239. l.; a székelyek kurucnak állásáról és megfutamodásáról : OL Prot. Sess. 1701—1705. I. 623, 629, 636. Gub. Pol. 1703/365, 431. L. C. F. H. — I. 4—5. l.; A bonchidai csatáról még OL Erd. Kanc. 1703/141; Radvánszky Lt. III. o. VIII. és 2. sz. XLIII. cs. 111. sz. 132. A. R. I. 243. l.; Czegei Vass-napló nov. 10. MHHS 35 k. 369—370. l.; Bethlen Önéletírása II. köt. 314. l.; Szakál-napló T. E. II. 52. l.; *Szilágyi I. Adversáriák* 4^a. l.

¹⁰³ K. Okt. 51—52. l.; Cserei 322. l.

¹⁰⁴ OL Erd. Kanc. 1703/141; Czegei Vass-napló nov. 17. MHHS 35. k. 370—371. l.; Szakál-napló TS II. 53 l.; Szaniszló-napló TT 1890 313. l.; Cserei 322. l.; Orosz Pálék kimenetelének részletesebb megokolására ld. A. R. I. k. 144, 148—49. l.

helyzetről, Erdély felé irányította Rákóczi figyelmét. Ezért fordul a fejedelem pár nap múlva Erdély minden rendű embereihez és kiáltványában (november 29.) fegyverbe szólítja őket a német elnyomók ellen.¹⁰⁵ Rákóczi eddig csupán úgy tekintett Erdélyre, mint ahonnan jelentős császári támadás lehetősége ellen kell magát biztosítani. November elejére azonban az erdélyi kuruc harcok és mozgalmak következtében lehetővé vált, hogy megtegye az első kezdeményező lépést Erdélynek a szabadságharc mellé állítása érdekében. Kísérletet tesz arra is, hogy az erdélyi harcok ne legyenek ezentúl alkalomszülte és védekezés parancsolta becsapások és tervszerűtlen portyák. A zavaros állapotok megszüntetése érdekében a pápens kibocsátását követő napon (november 30-án) »Erdélyben levő leendő lovas Gyalog Hadaink Directiojára« rendeli Orosz Pált.¹⁰⁶ Ugyancsak itt illeszkedik be az események sorába a fejedelemnek az a rendelete, melyben megtiltja, hogy az Erdélyben lévő kuruc csapatok Moldvára vagy Havasalföldre csapjanak át és megzavarják a szomszédságos jó viszonyt.¹⁰⁷

Orosz Pálék győzelme, melyet az erdélyi kurucok és kurucérezelmű székelek segítése hozott meg, felelősséget ébresztett Rákócziban Erdéllyel szemben is. Az elégedetlenség és gyűlölet pusztító tűzvészé válik, ha nem szab irányt és célt; ha nem teremt rendet, ha nem tudatosítja minden emberben az egyetlen járható utat. Ezért szól Erdély minden rendű embereihez és ezért teszi meg az első kísérletet Erdély hadi viszonyainak rendezésére. Jelentős lépés volt ez. Nem adott ugyan végleges megoldást, de fogódzó és támaszkodó volt a további lendülethez.

A bonchidai kuruc győzelemnek és Rákóczi kiáltványának hatására az erdélyi kuruc mozgalmak területi és társadalmi bázisa kiszélesedik. A parasztok és az egyházi szegénynemesek mellett már a kisbirtokos nemesség soraiból is kezdenek kurucnak állni.¹⁰⁸ Rabutinnak jó szeme volt; hogy mennyire felismerte a helyzet veszélyességét, azt intézkedései bizonyítják. Az elkövetkezendő hetek folyamán sajátos harc indul meg Rabutin és az erdélyi kurucok között a lakosság, főleg a nemesség egyik vagy másik oldalra állítása, illetve biztosítása érdekében. Rabutin a szebeni országgyűléssel elérte azt, hogy Erdély politikailag számottevő embereit végleg Szebenbe zárta. A november 15-én megnyitott gyűlésre berendelte nemcsak a főrendeket, hanem a megyék, székek és városok képviselőit és követeit is.¹⁰⁹ Szász János királybíró, a szebeni szászok politikai vezetője kivégeztetésével pedig kettős célt ért el: Megfélemlítette a főnemességet és megfosztotta az elégedetlen szászokat vezetőjüktől.¹¹⁰

¹⁰⁵ Kétségtelen, hogy Toroczkai megjelenése s a kiáltvány kiadása között összefüggés van. Toroczkai nov. 23-án Károlyban volt — másnap továbbmentek a Fejedelem tokaji táborába. A pápens nov. 29-ről datálódik. *Rákóczi pátense Erdélynek* — különösképpen Udvarhelyszék világi, úri, nemesi fegyverviselő s viselhető mind felső-, közép-, alsórendű lakosainak. SzKK Thaly-gyűjtemény 31/298. Az irodalom ezt nem ismerte, csupán a Brückenthal-levéltárban (Szében, Benignische Sammlung Miscellanea 45) lévő másolatát említi (*Márki*, i. m. i. köt. 491. l.). A két szöveget nem volt módomban összehasonlítani.

¹⁰⁶ Csicseri Orosz Pál directiojáról Tokaj 1703. nov. 30. OL A Rákóczi-szabadságharc levéltára I./2.

¹⁰⁷ SzKK Fol. Hung. 978/44.

¹⁰⁸ A Bécsbe indítandó Bethlen László számára adott instructio (1703. nov. 16.) jól jellemzi az általános helyzetet. OL Gub. Pol. 1703/374.

¹⁰⁹ Bethlen Önéletírása II. köt. 339. l.; Az erdélyi diéták foglalata 22. l.

¹¹⁰ *F. Ziegler*: Harteneck, Graf der Sächsischen Nation, und die siebenbürgischen Partekämpfe seiner Zeit 1691—1703. Nagyszében, 1869. Szász János történetének nincs modern feldolgozása, bár a jelentős levéltári anyag bizonyára sok vitás kérdést tisztázna.

Rabutin eddig csak fenntartásokkal vonta be a kuruc elleni harcokba a megyei- és a főnemességet, mert nem bízott hűségükben. A nagyobb veszély azonban nagyobb kártyák kijátszására készíti. Új elgondolása biztosabb eredménnyel kecsegteti. Ha a megyei nemességnek és a főnemességnek szerepet ad a szabadságharc leverésére irányuló katonai hadműveletekben, ezzel véglegesen a császáriak oldalára láncolja őket. Rendeletet ad ki, hogy a megyék a beljebb és beljebb törő és a »hazának allyas népéből« szaporodó kurucok ellen a fő- és köznemesség szolgálóiból, az egyházi nemességből meghatározott számú lovasokat és gyalogosokat állítsanak ki. Keményen megparancsolja az »úri és fő rendeknek nemeseeknek«, hogy a fő- és vicetiszteknek engedelmességedjenek. A megyei tisztek feladata a katonaság összegyűjtése, kiállítása s a még esetleg otthonlakó nemesség erősségekre való szorítása.¹¹¹ A császári parancsot teljesíteni vonakodó nemeseket kemény fenyegetéssel akarja maga mellett tartani: »Úgy tántorodjanak hűtlenségben; — írja — ahhoz ne bízzanak, ne mongyák a szivekben: én bizony kuruc leszek, meg hódolok konzerválom a mitském vagyon, ma holnap, ha a német fellyül fordul, gratiat kérek — csak jó lesznek dolgom. Mert bizony az rosszul számít« — fenyegeti meg Rabutin az ingadozó és számító nemességet. A generális tervének végrehajtása a megyék főispánjaiból odaküldött főtisztektől függött.¹¹² Az események azt bizonyították, hogy Rabutin kísérlete nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket.

6. A bonchidai csatát követő rövid nyugalom után Guthi István kuruciai folytatják sajátos portyázó hadműveleteiket. Gyulafehérvár alatt ezeket a kuruc csapatokat igen nagy vérveszteség érte. Guthi alig rendelkezett 50—60 lovassal. Megfogyott seregét a vidék lakosaiból kívánta növelni. A Gubernium ugyan inti a sárdi, krakkói, igeni, zalaknai, abrudbányai falvak román lakosait, hogy a kurucok mellé magukat ne adják, velük szót ne értsenek.¹¹³ Az intés azonban mitsem használt, mert a lakosok nagy számmal csatlakoztak a kurucokhoz. Guthi november végén kiűtött Toroczkóra, onnan Toroczkó-Szentgyörgyre, majd Tordára csapott. A lakosság mindenütt csatlakozott: »Mint hogy örömetst hódolnak«, »kevés üdő alatt Aranasszékről és Tordáról sokan conjugáltak vélek magokat«. Aranyosszék 4—5 száz lóval kész volt mellette felülni. Guthi azonban nem tudta a szabadságharc számára kihasználni a nép lelkesedését. »A gonoszság eláradott annyira Guthi uramba, hogy pennára nehéz volna azt venni.« Csak a prédát tartotta szemé előtt, a kuruccá lett városokat magára hagyta és védtelenül kiszolgáltatta a császáriak bosszújának.¹¹⁴ A gyakorlatlan, hadimesterségekben járatlan, máról-holnapra összeverődött csapatoknak nincs aki rendet szabjon, és nincs aki összefogja őket. »Eljűnek egyűnne másonna, kapitány nevet viselnek, 5, 6, 10, 12 emberek

¹¹¹ Pl. a 'Marosvásárhelyre rendelt Sárosi Jánosnak meghagyja: Az egész Maros-szék gyermekestől, feleségestől vagyonokkal együtt költözzék be Marosvásárhelyre. Akik kurucokká lettek, azok javait vesse el és úgy bánjon velük, mint az ellenséggel. OL L. C. R. H. — I. 15. l.

¹¹² Balázsfalvára Gr. Pekry Lőrinc, Marosvásárhelyre Sárosi János, Görgénybe Bánffy László, Kerelő Szent Pálra Balog Ferenc ment. OL L. C. R. H. — I. 16, 19, 20. l.

¹¹³ Márki, i. m. I. k. 487. l.

¹¹⁴ Toroczkó-Szentgyörgyöt Toroczkai Mihály és id. és ifj. Toroczkai Péter adta fel a kurucoknak »Mint hogy erdélyi urak practikusok az árutatásban«, Guthi könynyen a szabadságharc mellé állíthatta volna őket, ha kiküldi Rákóczihoz. Ő azonban felelőtlenül elvonult Toroczkó-Szentgyörgyről, s a nyomában megjelent németek felégették a várost, az ifj. Toroczkai Pétert Szebenbe vitték. A. R. I. 188—189, 255. l.; Szaniszló-napló TT 1890. 313—314. l.; Czegei Vass-napló nov. 30. MHHS 35. k. 371. l.

vagyon ; jól nyernek, s elébb állanak vele.« Mindenki hadnagy, akinek 4—5 embere van. Míg Magyarországon Rákóczi kemény hadiszabályzattal szabja meg hadseregének rendjét, addig Erdélyben a volt Thököly-tisztek által vezetett csapatokban elburjándzik a senkitől nem függés, a szabad préda és fegyelmezetlenség.¹¹⁵

Guthi tervszerűtlen portyáinak, katonái fegyelmezetlenségének katasztrofális következményei lesznek. Ahol a portyázó kurucok megjelennek, könnyen maguk mellé hajlítják a lakosságot, de nem maradnak ott. Mivel pedig maguk után hordják az ellenséget, a császáriak kegyetlen égetéssel, prédálással állnak bosszút rajtuk. Kuruc portyák járnak föl a Küküllő és a Maros völgyében és az aranyosszéki falvakon. Rabutin ezekről a vidékekről városokba, erősségekbe rendeli a lakosságot. A falvakon csak a férfiak maradhatnak, de figyelmezteti őket, hogyha azzal a szándékkal maradnak házukban, hogy a kurucoknak meghódoljanak, úgy fognak velük bánni, mint az ellenséggel. A kurucokhoz pártoló falvakból három-három embert felakasztott. Minden falu köteles hírt adni a portyázókról, s ha ezt elmulasztja, a bírót vagy akárkit, aki ott volt, felakasztják. Azokat a falvakat »akik már a kurucságra kezdenek hajolni«, keményen megfenyegeti, hogyha nem térnek hűségre, tűzzel-vassal fogják lakóhelyüket eltörölni a föld színéről, a falusiakat pedig nyársba húzzák. Mindez nem marad csupán elrettentő fenyegetés. Toroczkót, Toroczkó-Szentgyörgyöt és az egész Aranyosszéket felégették. De Rabutin nem gondolt arra, hogy a megpiszkált tűz szikrái messze szállanak és másutt is tüzet gyújthatnak.¹¹⁶

Erdélyben már hatalmas lánggal lobogott a szabadságharc tüze és ezt a falvak lakosságának lelkes csatlakozása táplálta. Torda, Kolozs, Doboka, Szolnok vármegyék, Hunyad vármegye északi része kuruc. A mezőség lakói azokat, akik a császár mellett állanak, »fogják, fosztják, vágják«, kuruccá lett társaikat és a bejött kuruc katonákat mindenkor hírekkel, éléssel tartják, barátsággal, jó gazdálkodással fogadják, a kurucok leveleit, pátenseit hordozzák. Van olyan hely is, »az kiknek falujokban kurucz is nem lévén, hanem magoksaját jóakarattyukbul lettenek kuruczokká.«¹¹⁷ Ebben az időben alakult ki az erdélyi népfelkelés általános és határozottan németellenes profilja.

December közepén báró Tige császári ezredes kb. 2 500 főnyi serege Kolozsvárra indult, hogy onnan az erősen szorongatott Kővárba élést vigyen. Útját felégetett falvak jelezték : Szentmihályfalva, Köven, Bágyon, Kerecsed, Dés, Akna, Néma, Széplak üszkös falait hagyta maga után, Torda városa csak úgy kerülte el a veszedelmet, hogy a tordaiak kijöttek a császári csapatok elé »sok szekereket megrakván éléssel, számával«. Tordára ekkor hol kurucok szálltak, hol pedig a németnek hódolt a város. Guthi csapatainak fegyelmezetlen magatartása csak még jobban elmélyítette az amúgyis ingadozó városi polgárságnak a kurucok iránt táplált bizalmatlanságát. Nem bíztak abban, hogy a kuruc csapatok megvédik őket a császáriak megtorlásától, napjaik nagy szorongásban teltek.¹¹⁸

¹¹⁵ Guthi aranyosszéki portyájáról és következményeiről A. R. I. 187, 188—89, 253—255. l. ; Czegei Vass-napló nov. 26. MHHS 35. k. 371. l. ; Szaniszló-napló TT 1890. 314. l.

¹¹⁶ OL L. C. R. H.—I. 9—10, 20, 22. l.

¹¹⁷ OL Gub. Pol. 1703. — L. C. R. H.—I. 25. l. ; Mémoires de Rabutin 121. l.

¹¹⁸ A. R. I. 192, 196, 197, 198. l. Czegei Vass-napló dec. 19, 20, 21, 22, 23, 24. MHHS 35. k. 372—373 l. ; Szakál-napló TE II. 55. l. ; Szaniszló-napló T. T. 1890. 314. l. ; Rákóczi emlékiratai 78. l.

Guthi portyáinak azonban mégis volt eredménye; radikális, de célravezető módon igyekszik Rákóczi táborának számát növelni. A Küküllő völgyében portyázó Guthi december 23-án Balázsfalvára ütött. A fehérmegyei és fogarasföldi lovasok és puskások gyülekeztek itt Pekry Lőrincz fehérmegyei főispán és több nemes vezetésével. Guthi felgyújtotta a balázsfalvi fejedelmi udvarházat és a »tűz alatt« a kurucok nagy sietséggel elfogták Pekry Lőrincet, Pekry Gábort, Haller Sámuel, Jósika Dánielt, Barcsay Istvánt, Toldi Györgyöt »feles emberséges nemes emberrel egyetemben«. A meglepetés-szerű rajtaütés félóránál nem tartott tovább, de hallatlan zavart és tanácsatlanságot keltett. Az elfogott nemesek közül számosan visszamentek, de Pekryéket sikerült Rákóczihoz vinni. Pekry Lőrincsel Erdély egyik legszámottevőbb embere került a kuruc táborba »ez az ember természettől és kiművelés által is ravasz volt — jellemzi őt Rákóczi; — Pekry otthagyta Kálvin tanát, áruba bocsájtotta vallását, hogy elnyerje a németek kegyét, mert az én időmben megint első vallását gyakorolta. Egyébként, mint ahogy később kiderült, nagy híve volt Thököly partjának, a Petroczy-családból való feleségének rokonsága révén. A közvélemény állhatatlannak és zavargónak tartotta«. Nyilvánvaló, hogy ez az ember a kuruc táborban is igyekszik majd megtalálni a maga helyét. Az erdélyi kancellária igyekszik csökkenteni »a balázsfalvi szerencsétlen kázus« jelentőségét, a kurucokhoz került nemeseket szép ígéretekkel csalogatja vissza, de amint visszatérnek, különös gonddal igyekszik biztosítani ezek Szebenbe kísértetését. A fehérmegyei nemesség számára a »balázsfalvi kázus« elgondolkoztató és figyelmeztető esemény volt. Választaniok kellett a kurucok és a Generális fogsága között.¹¹⁹

A megyei és a közbirtokos nemesség állásfoglalásában 1703 decemberére döntő fordulat következett be. Kolozs, Szolnok és Doboka vármegye nemességén török meg a jég. Magatartásuk számos momentumnak és nem egyetlen oknak következménye volt. Rákóczi novemberi pátense, Rabutin kíméletlen erőszaka, a kuruc harcok magávalragadó ereje és gazdasági helyzetük válságos állapota mind közrejátszott állásfoglalásukban.

Az év végére Küküllő vármegyén kívül nincs Erdélynek olyan megyéje, mely a harcok tüzeiben ne volna, de főleg Kolozs, Szolnok és Doboka vármegye a kurucok állandó vonulási területe. Görgény, Beszterce és Vécs vára, mely ezeken a vidékeken a nemességnek is menedékhelyül szolgált, »megmaradásnak okáért vonván oda magokat«, már nem biztos fedezék, hanem kisebb-nagyobb kuruc portyáktól állandóan szorongatott fogság.¹²⁰ A várban lévő katonák és drabantok részben önként a kurucok közé mentek, részben pedig »kifogták« őket onnan. Akik maradtak, azokat inkább a várba szorult nemesek őrzik, mintsem hogy ők őriznék az odamenekülteket. »Az egész földet ellepte a kurucság és akik nem adnak parolát nekik, azoknak mindenét felégetik, prédálják.« A kuruc »prédálás« a nemesség számára elsősorban nem

¹¹⁹ *Rác Imre*: Pekrovinaí gr. Pekry Lőrinc II. Rákóczi Ferenc fejedelem hadvezére. Debrecen 1929.; *Szádeczky Lajos*: gr. Pekry Lőrinc levéltára. Századok 1908. 418. l.; OL Pol. Gub. 1703/153; L C R. H. — I. 34, 35, 36, 88. l.; Prot. Sess. 1701 — 1705. k. 639.; Czcegi Vass napló dec. 29. MHHS 35. k. 373. l.; Szaniszló-napló TT 1890. 314. l.; Bethlen Önéletírása II. köt. 313 l.; Cseroi 325. l.; Thaly (Gr. Bercsenyi család III. köt. 91. l.) azt állítja, hogy Guthi Orlayval együtt fogta el Pekryt. Összefoglalja az eseményeket, Orlay csak 1704 elején jött be s akkor Pekry már Rákóczi táborában volt.

¹²⁰ Besztercére Kolozs vármegyéből 8, Doboka vármegyéből 18, Szolnok vármegyéből 31 nemes menekült, főleg megyei tisztek, alispánok, bírók stb. OL Gub. Pol. 1703 428.

vagyonának elvesztése miatt volt veszélyes. A földet nem vihették el talpuk alól, de szokássá vált, hogy a felkelők ezeken a prédákon szereztek maguknak fegyvert és lovat. A kárvallott nemesek állandóan arról panaszkodnak, hogy lovaiktól és fegyvereiktől fosztják meg őket rebellált jobbágyaik.¹²¹ Számolniok kellett azzal, — különösen amikor a császári csapatok veszteségeiről és visszaszorulásáról értesültek — hogy a kuruc felkelés teljes fölénybe kerül velük szemben. A kolozs-, szolnok-, doboka- és torda-megyei nemesség császárhű magatartásával olyan zsákutcába került, amelyből egyetlen kiút volt csak számára: élére állni a kurucoknak. A nemesség nem lelkesedésből vagy megfontolt politikai latolgatások után, hanem a körülmények kényszerítő hatása alatt csatlakozott Rákóczi erdélyi kurucjaihoz. — Ezért állnak olyanok is kurucokká, »akiket nem reménlett volna az ember« — ahogy azt Bánffy László írja Görgény várából. Már nemcsak olyanok lesznek kuruccá, akiket erővel fognak el, hanem egyre több megye »a maga jó akarattya szerint« közéjük: A falubeli nemesség mind kurucnak esküdött, hiába intik őket a császári parancsok, hogy »őfelsége hűségétől ne tántorodjanak el.« Pongrácz György és András uramék Balog uramékkal (Balogh László) edgyütt, a több Szolnok és Doboka vármegyei nemességgel mind kuruccá lettek, egyszóval csak azok maradtak meg, az kik az vénség vagy betegség miatt el nem mehettek a Regálisokon és Vármegye tisztein kívül. Ezen az mi földünken levő nemesség is már nagyobbára köztök vagyon. Vécsen Buday Mihály egyezkedett meg a kurucokkal, mert Buday marháit nem bántották a felkelők. Azt mondták mikor a vár körül prédáltak, »az már kuruc«. A Görgénybe küldött kuruc levélben a parancsnok egy »radnoltai nemes ember Sátár György« írását ismerte fel.¹²²

Rabutin erre a császári amnesztia szépen hívó ígéreteivel válaszolt: ha valaki kurucságból császárhűsége tér, semmi bántódása nem lesz, csak a szervezők és gyújtogatók megbüntetését követeli.¹²³ A császári pápens csábító szavait azonban már nem hallja meg Erdély lakossága.

7. Azt a felfelé ívelő szakaszt, mely a bonchidai csata után az erdélyi kuruc mozgalmak történetében bekövetkezett, *Kővár kapitulációja* zárja be. Kővár szigetként emelkedett ki a kuruc felkelőkkel előzőnlött Szamos-vidékből. Rabutin szeptemberben kevés élelemmel és fegyverrel hagyta ott a várat, de Teleki Mihály családját és minden ingóságát Görgénybe vitette. Ezzel biztosítottnak vélte Teleki hűségét. A várat körülvevő hatalmas kuruc gyűrűn át azonban aggasztó hírek jutottak Szebenbe. A muskétások a még ottmaradt hajdúkkal és szolgálóemberekkel együtt nap mint nap szöknek, csaknem minden éjjel kiereszkedik valaki közülük a kurucok közé; ha pedig kicsapnak a várból, ugyancsak megfogyatkozva térnek vissza, mert jórésztük a felkelők-höz pártol. A német muskétások fellázadtak parancsnokuk ellen. Élés dolgában is igen megfogyatkoztak. Nemcsak a dohány, tüzifa és élelem dolgában szenvednek hiányt, de már ivóvizük sincs elegendő. A katonák megmondták, »hogy ők egészen seregestől nem is szolgálnak, hanem a hetes tizedet ott hagyván el mennek«. Teleki még elfogatja a zavartkeltőket, de november végére már torkig volt »az árestom forma obsidiovalk. December 1-én a vice-

¹²¹ OL Radvánszky lt. III. o. XLIII cs. 89, 90, 91, 92. sz.

¹²² OL Gub. Pol. 1703/435. Prot. Sess. 1701—1705. k. 736. l.; V. *Sotropa*, i. m.

¹²³ OL L. C. R. H. — I. 40, 41, 43, 44, ; Ugyancsak amnesztiát hirdet Aranyos-széknek OL L. C. R. H. — I. 43, 44—46. l.; Erdélyi Diéták 36, 37. l.; Akik vonakodtak letenni az esküt, azokat elfogták, Ld. OL Gub. Pol. 1704/644 és L. C. R. H. — I. 62. l.

kapitánnyal, Katona Mihállyal és Csatári István várbeli udvarbíróval elhatározták a vár csendes, vérontás nélküli feladását. Elhatározásukban nyilván az udvarbíró unokaöccsének, Csatári Zsigmond kuruc főhadnagynak volt nagy szerepe, aki december 10—13-án beszélt is bátyjával. Csak megerősítette őket szándékukban Rabutin üzenete, aki azt a parancsot küldte, hogy adják fel a várat, mert ő segítséget adni nem tud és menjenek be Szebenbe. December végén, karácsony napja előtt Teleki ír Kos Mihálynak Nagybányára: »vár feladásától idegenek nem vagyunk«. Tárgyalási feltételeiből még érezzük a főnemes gőgjét: a fejedelem küldjön olyanokat, akikkel tárgyalhat, mert »semmiképen Kővár vidéki emberrel — írja — accordázni nem akarok és nem is admittálom«. Teleki lenézi a várat állandó ostromzár alatt tartó Mósa Lászlót, és a környék népéből, főleg jobbágyokból verődött kurucokat. A meg egyezést január 3-ára megírják, de az aláírás és a pecsét napokat késik. Teleki még mindig igen forgatta fejében a maga személyének hovafofordulandóságát. Végső elhatározásra Toroczkai levele készítette: »Nem javasolja, hogy egyik árestomból más árestomba menjek, — szűri le a tanulságot leveléből Teleki — hanem hogy felséges fejedelem és az igaz magyarok ügyének folytatására elmenjek.«¹²⁴ Az accorda aláírása után bejelenti Rabutinnak, hogy nem megy Szebenbe. »Mert édes nemzetemnek ily igaz és szent ügyében szolgálni kívánok, lelkem ismereti ellen nemzetem ellen nem fegyverkezhetem.« Az általános helyzetre is utal: »Ugy látom, generális insurrectio vagyon, az elveszett és törvénytelen uralkodással eltapodtatott magyar szabadságot keresik«. A commendánsnak hasonló szavakkal jelenti be kuruccai hajlását: »Rákóczi, több magyarokkal együtt az ausztriai háztul eltapodtatott, és majd elveszett magyarok nemesi szabadságát keresi s azt felállítani igyekszik« — »Erdély, magam nemzete vérének árulója nem lehetek, magamat elvonnom nem lehet, lelkem ismereti ellen egyet kell értenem.« Azt ajánlja a német commendánsnak, amivel Toroczkai őt intette: »Egyik árestombul másban — egyik várszorulásból másban ne menjen.« A commendáns maga is ígéretet tett, hogy Kolozsvárott majd, ahová Kővárból megy, Rákóczi ügyét segíti. »Arra is kötelezé magát, hogy többeket is hajt a felséges fejedelem hűségére«.

Teleki minden szép szava ellenére még bizalmatlan a felkelők iránt és kijelenti, hogy amíg Rákóczival nem beszél, nem teszi le a hűségesküt. Kővárt Kos Mihály három zászlóalj gyalogsága veszi át (január 18-án). A német commendáns hadnagy megmaradt katonáival Kolozsvárra vonul, Teleki pedig Somlyón át Miskolcra indul Rákóczihoz, miután előzőleg már jelezte jöttét a fejedelemnek. Kővárral az egész Szamosvidék legjelentősebb erőssége került így kuruc kézbe. Az erdélyi császári csapatok elvesztették a Kolozsvártól északra fekvő területen utolsó erősségüket is. A vár megvétele a környékbeli felkelők kitartásának, a kuruc propagandának s a várvédő katonák bátor, kurucokhoz állásának eredménye volt.¹²⁵

¹²⁴ Teleki-napló okt. 15, 17, 24, nov. 10. 20.; OL L. C. R. H. — I. 10—11. Mósa László Sennyei Istvánhoz Somkút (†1703) nov. 16. A. R. I. 179.; Teleki-napló jan. 12.; »remélem, hogy Toroczkai István uram fascínálván és conturbálván elméjét.« Czegei Vass-napló jan. 23. MHHS 35. k. 376. l.

¹²⁵ Teleki-napló jan. 17. Teleki Rákóczihoz írott levelére Teleki-napló febr. 2.; a kővári vár feladására: Capituláció Kőváriensis, Remete 1704. jan. 17. OL A Rákóczi-szabadságharc levéltára I/2. f.; Inventarium 1704. jan. 18. 4. uo., Szakál-napló jan. 22. T. E. II. 56. l.; Cserei 323. l.; Czegei Vass-napló jan. 22. MHHS 35. k. 376. l. és a Teleki-napló.

1704 elejére a népi kezdeményezés a kuruc csapatok segítségével ledöntötte a nemességet a szabadságharctól elválasztó falakat s ezzel előkészítette a talajt a szabadságharc mellé álló Erdély politikai, gazdasági és katonai megszervezése számára.

III. A nemzeti összefogás megteremtése

1. A szentbenedeki, főleg pedig a bonchidai csatából hazajutott székely hadnagyok és katonák a kuruc híreket és kapcsolatokat is magukkal hozták. Az Orosz Pálékhoz felesküdt székelyek visszatértek otthonukba, mert az Erdélyből kihúzódó csapatokkal nem akarták elhagyni szülőföldjüket. Ők teremtik meg az első összefűző szálát a magyarországi szervezett kuruc csapatok és a népi belső kezdeményezés között. Rabutin mindent megtesz, hogy még idejekorán eltérje ezeket a szálakat: elrendeli Henter Mihálynak, a Bonchidánál gondolkodás nélkül hátat fordított vicekapitánynak és a hadnagyoknak szigorú megbüntetését. A Bonchidáról megtért székelyeket kierőszakolt hűségeskável akarja lekötni a császár oldalán.¹²⁶ A Székelyföldön — ahol az elmúlt 10 esztendő alatt évről-évre vette el a császár a régi kiváltságokat és elviselhetetlen terhekkkel nyomorította a falvakat — termékeny talajra talált a felkelés terve, a fegyveres harc gondolata. A szervezkedést megkönnyítette a székelyek régi katonáskodási kötelezettsége, meglévő hadszervezetük és a csíki, gyergyói, háromszéki medence bizonyos természetes védeltsége. A vezérést a régi Thököly-kurucoktól visszajött tisztek vették kezükbe. Háromszéken Székely Zsigmond »ki az előtt is Thökölyvel sokat bujdosék«, Henter Mihály, aki Bonchidáról hozta magával a kuruc barátságot és Nemes Tamás kezdi számbavenni, Rákóczi mellé hajlítani az embereket. Csíkban Sándor János, Tamás deák és Horváth György szítják az ellenállás tüzét.¹²⁷

Rabutin tudta, hol inog legjobban talpa alatt a föld, ezért gróf Mikes Mihályt, Bethlen Ferencet és Henter Benedek fő- királybírókat odaküldve — komoly fenyegetésekkel intette a székelyeket hűségre, a császár melletti kitartásra. Elrendeli a szófogatatlan, tumultust csináló emberek elfogatását.¹²⁸ Késő kísérlet ez már arra, hogy a székelyek elfelejtsék évek nyomorúságát.

A szervezkedés Rákóczi nevében és széles társadalmi alapokon kezdődött. A lecsendesítésükre küldött Henter Benedeket »árestálták, erőszakosan Rákóczi hűségére eskették«. Magukhoz eskették a passusokat tatár-betörésektől őriző hajdúkat, akiknek Lázár Ferenc volt a vezetője. A parolát adni vonakodó német hajdúkat, akik ugyancsak a passusokat őrizték, levágták. Székelyföldön feszítve volt a húr; január közepén úgy látszott, elérkezett az alkalmas pillanat arra, hogy a székelység nyíltan felsorakozzék Rákóczi zászlói alatt.

¹²⁶ OL Gub. Pol. 1703/365, 431; L. C. R. H. — I. 4—5. l.; Prot. Sess. 636. 1.; Bethlen Önéletírása II. köt. 314. l.

¹²⁷ Sándor János Csíkszéknek a követe volt 1702. márc 19-én, mikor a székelyek a székelyek adómentességének visszaállítását kérték. Sándor-család levéltára (szerk.: Sándor Imre). Kolozsvár, 1914. I. k. 185. l.; Horváth György »azelőtt Rabutin regementje főstrázmesterének Donecnek szolgálója lévén«, Cserei 326. l.

¹²⁸ Csutak, i. m. 15. l.; Cserei 326. l.; OL L. C. R. H. — I. 7. l.

Nem a székelyeken múltott, hogy az első kísérlet reményeinek beteljesedése hamis hangon halt el.¹²⁹

Az új esztendő Guthi Istvánt Tordán találja. Ott van Kaszás Pál ezeres kapitány is, akit még novemberben küldött be Orosz Pál, valószínűleg a bajok és zavarok orvoslására.¹³⁰ Kaszás Pál megjelenése mítsem változtatott az ott elhatalmasodott szervezetlenségen és fegyelmetlenségen; csak az ellentét éleződött ki közöttük. Január elején, mikor Guthi a Maros völgyén felfelé megindult s Kaszásék Enyed felé csaptak, már robbanásig feszült ellentét maradt közöttük.¹³¹

Január 6-ra Guthi Kerelő-Szentpálra érkezett csapatával, »az kik is voltakane circeiter nyolcszázan«. Kerelő-Szentpál kisebb erősség volt 30 lovas és 40 főnyi gyalogságból álló őrséggel. A vidék nemessége is odaszorult, akik főleg kuruccá lett román jobbágyaiktól mentették magukat. Guthinak nem volt célja Kerelő-Szentpál elfoglalása, mikor azok vonakodtak fejet hajtani előtte, továbbment Besenyő felé.¹³² Két nap múlva Marosvásárhely alatt jelennek meg Guthi kurucjai.

Maroszáéken már a szentbenedeki csata óta érik és terjed a kuruc pártolás és felkelés gondolata. Rabutin az egész Maroszáéket Marosvásárhelyre költöztette be és bizonyos számú katonaság kiállítását rendelte el, de a maroszáékiek vonakodtak császári zászlók alá állni. Benn a városban, Marosvásárhelyen is sok a kuruclelkű ember.¹³³ Guthi megjelenése mégsem hozhatta meg a hozzáfűzött reményeket. Serege útközben nyilván megsokasodott, mert itt már 13 zászlóaljnyira becsülik népét. Ez a nagysokaságú hadi nép a maroszáéki falvakat élte fel útközben s Marosvásárhelyen sem jegyezték fel sok jót róluk: »Prédáltak, tűzzel-vassal fenyegettek.« Az egész Maroszáék fellélegzett, mikor nagy könnyögrésre elmentek. Nem tudjuk, hogy Guthi határozott céllal ment-e a Székelyföld felé, de feltételezzük, hogy előzőleg már volt híre a csiki és háromszéki székelyek készülődéséről. Marosvásárhelyről délkeletnek fordult és január 18. körül már Udvarhelyszéken volt.¹³⁴

Udvarhely várát kb. 50 főnyi császári helyőrség védte. Guthi »mind ijesztéssel, mind szép szóval« könnyen rávette a német kapitányt a vár feladására, aki muskétásaival együtt csatlakozott a felkeléshez.¹³⁵

A Maros völgyén végivonuló kurucok ellen Rabutin nem tudott pillanatnyilag császári csapatokat küldeni. Tige ezredes Szamosfalván volt, ahonnan Kővár felmentését kísérte meg, sikertelenül. A császári hadak másik része Hunyad vármegyében az ott feltűnő Thököly-katonákkal volt elfoglalva. Csak ilyen kényszerhelyzetben juthatott Rabutin arra a képtelen elgondolásra, hogy a székelyeket ültesse fel a kurucok ellen. Ezzel úgy vélte, elejét is veheti a székelyek kurucokhoz pártolásának. Január közepén végighordozzák a székeken Rabutin pántenseit. Parancsolja, hogy »mindgyárt mindenféle Rend

¹²⁹ Cserei 325—326. l.

¹³⁰ Orosz Pál Sennyei Istvánnak Somlyó (1703) nov. 27. A. R. I. 249—50. l.

¹³¹ OL Gub. Pol. 1703/644; Czegei Vass-napló jan. 3, 4, 5, 6.; MHHS 35. k. 375. l.; Szaniszló-napló jan. 1. 3. TT. 1890. 315. l.

¹³² Balogh Ferenc a Guberniumnak Kerelő Sz. Pál 1704. jan. 6. OL Gub. Pol. 1704/35.

¹³³ Botos Imre a Guberniumnak Marosvásárhely 1704. jan. 2. OL Gub. Pol. 1704/37. és A. R. I. 170—171. l.

¹³⁴ »Bölösi Zsigmond Maroszáéki Kisbédi méltatlan lelki tanító panasza« OL Radványzky lt. III. o. XLIII. cs. 80. k. Gub. Pol. 1703/37.; Cserei 328. l.

¹³⁵ OL Prot. Sess. 1701—1705. köt. 650. l.; Mémoires de Rabutin 118. l.; Cserei 328—29. l.; Szaniszló-napló 315. l.; Czegei Vass-napló jan. 28. MHHS 35. k. 376—377. l.

mindenféle tiszték, vice királybírók, Hadnagyok, Szolgák, Kettősök, Nemes, Lófő, Darabant, egyszóval minden erejével teljességével felkeljen» a kurucokat üsse, vágja. Ha nem teljesítik parancsát, úgy bánik velük, mint ellenséggel: falujukat felégetteti, gyerekeiket, feleségüket kardra hányatja.¹³⁶

Így történt, hogy mire Guthi Udvarhelyre ért, a székelység nagyrésze fegyverben állt, de nem a kurucok ellen, — ahogyan azt a császári generális kívánta — hanem mellette, mert Guthi »megüzeni a hadak melléje jöjjenek«. Udvarhelyszéken kívül az egész Csíkszék és Háromszéknek is egyrésze felült a kurucok mellé. Az erdélyi székely kezdeményezés s Rákóczi kuruc csapatai találkozásának nagyszerű pillanata volt ez. A körülmények szükségszerű következménye azonban nem a további fejlődés, hanem hatalmas vérvesztéssel végződő elbukás lett.

Guthi csaknem háromezerre szaporodott hadával, meggondolatlanul, vaktában Segesvárhoz szállott. A várost könnyűszerrel beveszi, de a német őrség a várat nem adja fel, sőt támadó fellépésével hátrálásra készíti a felkelőket. Ekkorra azonban már odaérkezett báró Tige császári ezredes lovas németjeivel. Az Ebesfalva felé húzódó kurucokat a *Holdvilági-völgyben* január 28-án egy vasárnapi napon érte el. A felkelők tétlenül várták, míg a német »rendbe vette« magát. »Hadd gyűljenek az ebadták, hadd!« — mondta a rendszeres hadviseléshez nem szokott Guthi kapitány. A németek tarackkal lőttek a rendezetlen székely hadakra; csatáról nem is beszélhetünk, fejvesztett futás, szörnyű mészárlás jellemzi a holdvilági harcot. Guthi elsőnek fordított hátat — magukra hagyva a székelyeket Tordára futott. Ez volt utolsó »haditette«, mert Kaszás Pál, akiben megért a régi ellentét, megölte a város főterén.

Tige Holdvilágról Udvarhelyszékre ment. »Udvarhely várában maradtott kurucok meg sem várták a miliciát, hanem kimentek belőle, melyet báró Tis uram újabban recuperált és praesidiált az városát pengig egynehány körüllevő falukkal felégettette.« A kurucok veszteségét a források 400—3 000-re becsülik. A legrealisabb szemtanú Cserei véleménye, aki kb. 1 300-ra mondja a Holdvilágnál elesettek számát. A környék falvaival még napok múlva is hordatják halomba a holttesteket. A foglyokkal kegyetlenül bántak. A felkelt nemeseket Szebenbe vitték. Egyik »tisztüket elevenen felégyelték a szebeni piacon, ötnek fejét vették, kockáztatván hetet benne felkasztottak, tizenegyet más könnyebb büntetésre hagyván,« számolt be róla Wesselényi István. Tige egész Háromszéket és Udvarhelyszéket felégettette. Nem nézte, hogy ki a kuruc és ki nem, mert még a Szebenben tartózkodó kancellár jószágát és házáat is felverték. »Iszonyú öldöklést, égetést teszen a német: a férfigyermeket is megöli, úgy hallatik.« A holdvilági veszteséget sirató szép kuruc ének drámai szavakkal írja le a császáriak kegyetlenkedését:

»Hazánk ékességét tűzzel elrontattya
Meg maradot népet széjjel el oszlattya.«

Az egész székely föld siralommal volt tele:

»Ki Atyát sirattya ki szép Házas Társát,¹
Ki kedvesen nevelt szerelmes magzattját,
Mint szeme világát elesett Istapját
Bánkodvan sirattya kedves Atyafiát.«¹³⁷

¹³⁶ OL L. C. R. H. — I. 57—58 l.

¹³⁷ Cserei a holdvilági csatáról a feketealmi ütközet után ír (328—29), részleteiben azonban adatai megegyeznek más források adataival; Bethlen Önéletírása II. köt. 346. l.;

A holdvilági csata nem csupán a hatalmas vérveszteség miatt volt katasztrofális, hanem azért is, mert vérbefulladt az erdélyi kuruc kezdeményezés első kísérlete, mely a szervezett kuruc csapatokhoz akart kapcsolódni. De ennek a kísérletnek szükségszerűen bukással is kellett végződnie, mert az akkor Erdélyben lévő fegyelmezetlen csapatok nem tekinthetők szervezett hadaknak.

2. Orosz Pált Somlyón főleg a szatmári és nagybányai események kötötték le. Távol is volt ahhoz, hogy az erdélyi csapatokat keményen kézbe vehesse. Erdélyben a hadak között uralkodó zavarokban csak az teremthet rendet, aki minden energiáját csak erre fordítja és személyesen megy le Erdélybe. Rákóczi ismerte Erdélyt, tisztában volt azzal, hogy külső embert bizalmatlanul és idegenkedve fogadnának: ezért nevezte ki Toroczkai István aranyosszéki főkapitányt az erdélyi hadak generálásának.¹³⁸

Toroczkai január 23-án már Somlyón van, útban Erdély felé, ahová Rákóczi határozott feladatokkal küldte. Az Erdélyben lévő hadakat kemény büntetés alatt gyűjtse össze, vegye számba és vigye véghez, hogy »az igazság a hadak között jobban folyjon«. A fejedelem hadireguláját zászlóaljanként ismertesse meg a katonákkal, a szófogadatlanokat, a hadirend ellen vétőket minden kedvezés és válogatás nélkül szigorúan büntesse, a hadak számáról a fejedelmet tudósítsa, a szegénység húzás-vonását szigorúan büntesse, a hadak élelmezésére, tartására rendeljen alkalmas komissáriust, az égetést ne tűrje, csupán a pártos, hűségre hajlani vonakodó urak jószágainak prédálását engedje meg. Az instructio-ból kitűnik, hogy Rákóczi elsősorban rendet akart teremteni az erdélyi hadak között. Toroczkai elé harci feladatot alig tűz ki: »Teljes tehetséggel azon igyekezzék, hogy Törökországra jó securitást és passust szerezzen, melyet is (Kegyelmednek) Hunyad, Zarád s Békés vármegyékben leendő hadaink által effectuálnak.« A hadakhoz küldött patens is — mely Toroczkai küldetéséről számol be — hadgyűjtő, szervező feladatát emeli ki.¹³⁹

1704. január 27-én, egy nappal a gyászos kimenetelű holdvilági csata előtt indul be a feltétlenül becsületes, de katonai képességekkel kevésbé rendelkező Toroczkai István kuruc generális Erdélybe.

Rákóczi Erdély katonai szervezésén kívül most teszi meg az első kísérletet a gazdasági ügyek összefogására és kézbevételére is. Az állapotokra

Czegei Vass-napló jan. 30., febr. 3, 4. MHHS 35. k. 377—78. l.; Szakál-napló II. T. E. 158. l.; Szaniszló-napló TT 1890. 315—316. l.; Wesselényi-napló márc. 10.; OL L. C. R. H. —I. 79, 81, 93. A csata időpontjára vonatkozóan *Szabó T. Attila*: Egy ismert és egy ismeretlen kuruckori ének. E. M. 1930. 273. l.; itt közli »A holdvilág veszedelméről való ének« c. költeménytöröredéket.

¹³⁸ »Nemzetes vitézlő Orosz Pált distraháltak, helyébe Tekintetes Nemzetes Toroczkai István hívünket rendelvén«. Rákóczi Károlynak a tokaji táborból 1704. jan. 12. A. R. I. 156—157. l.; ld. még A. R. I. 202. l. Orosz Pál nem szívesen vette Toroczkai erdélyi generálisságát: »Elhiszem hallhatta az úr, — panaszkodik Telekinek — miképpen becsültem én meg az urat Toroczkai István uramat és Bonczhidán mint tartottam meg életét: mégis már ő kegyelme magának szerezte az erdélyi generalis commendanságát«. Teleki-napló 1704. jan. 22.

¹³⁹ Instructio pro sp/ectabi/li ac G/ener/oso D/omin/o Stephano Toroczkai. Tokaj 1704. jan. 14. OL A Rákóczi-szabadságharc levéltára I/2. f.; »Tekintetes és nemes Toroczkai István Erdélyben levő Hadaknak összevgyűjtések iránt való Patens«. SzKK Fol. Hung. 978/61. l.; Rákóczi 1704 elején fel akarja mérni, mennyi embere van Erdélyben, azért Ugrai György sebesvári kapitánytól is elsősorban azt kérdi, hogy mennyi ember van a keze alatt (Miskolci táborból 1704. febr. 2.). OL Radványszky lt. III. o. XII. cs. 49. sz.

jellemző, hogy pl. a harmincadokra Hunyadban a Thököly katonák, Székelyföldön pedig a felkelt székelyek tették rá a kezüket. Teleki Mihály hamarosan otthon érzi magát Rákóczi táborában: »Az udvari kapitánynál Vai Ádám uramnál voltam ebéden; jól is ittam volt... sokat is táncoltam volt s vígan voltam az új világnak örültem.« Értesül arról is, hogyha a fejedelem ügye szerencsés lesz, a Teleki familia megyeri Kóvart és Magyarországon is kap birtokokat. Rákóczi viszont Erdély gazdasági ügyeinek kézbe fogását kívánja tőle. Február 8-án kinevezi Erdély főárendátorának, rábízva a labanc jószágok elkobzását és gondviselését, a kincstári felügyelők, udvarbírók, kamaraispánok, harmincadosok kinevezését.¹⁴⁰ Teleki számára két fehér és veres tafota lovas zászlót küld Rákóczi komornyikja Kőrösi. Ezekkel indul be február 13-án Erdélybe.¹⁴¹

Teleki feladata nem kevésbé nehéz, mint Toroczkaié. Erdély 1704 első hónapjaiban feldúlt, kifosztott ország szomorú képét mutatja. Az állandó hadműveletek, portyák, seregvonulások teljesen kiélték az egyes vidékeket. Az állatállomány, ha kikerülte a prédálást, a takarmányhiány, az ide-oda hajtás miatt pusztult el. A Moldvába, Havasalföldre kihajtott vagy a havasokra felvert állatok hasonló sorsra jutottak. Ilyen viszonyok között csak súlyosbította a helyzetet a császáriak kíméletlen rablása. A kincstári jószágokból az elvonuló császári seregek elvitték a felszerelést, eszközöket és még a készletek nagyrészét is. A várak és erősségek messze környékéről behordatták a búzát, zabot, tekintet nélkül arra, hogy nemes vagy jobbágy gabonája. Különösen a Szeben- és Fogaras-környéki vidék szenvedett sokat, mert innen elégítette ki Rabutin a császári katonaság zömének tetemes gabona- és takarmány szükségletét. Ahhoz, hogy a kuruc csapatok ne jelentsenek újabb és elviselhetetlen terhet a lakosság számára, a lehetőségek felmérésére, a fiskális jószágok számbavételére, a labancok javainak felszámolására volt szükség.¹⁴²

Itt illeszkedik az események közé Rákóczinak február 9-én a szászokhoz írott pátense.¹⁴³ A fejedelem most gondol először arra, hogy Erdély természeti kincseivel mekkora nagy gazdasági erőforrása lehetne a szabadságharcnak, ezért döntő fontosságúnak tartja, hogy a gazdag szász városokat is a szabadságharc mellé állítsa. A szász városok, amelyeknek iparosai maguk is érezték, hogy Bécs kerékkötője lesz fejlődésüknek, most nehezen viselik a generális végnélküli követeléseit és nem egyszer előfordul, hogy megtagadják az engedelmességet, »őfelsége szolgálatával nem gondolnak«, még »ha a szebeni börtönbe viteti is őket« Rabutin.¹⁴⁴ Jelen pillanatban erős császári

¹⁴⁰ Teleki-napló febr. 7, 8. Rákóczi Telekinek ezt a megbízást csak ideiglenesen adja »az ország és az ő tovább való dispositiójáig, mivel — őfelsége nem erdélyi fejedelem, idővel az ki leszen az adhatja állandóképpen«.

¹⁴¹ Toroczkai és Teleki kinevezésére válaszképpen Rabutin Teleki anyját, feleségét és gyermekeit Görgényből Szebenbe vitette és Toroczkai hozzátartozóival, Vay Lászlónéval és Pekrynével együtt szigorú áristomba vetette. Javaikat conscribáltatta, magukat pedig nyilvánosan rebelleseknek nyilvánította. OL Prot. Sess. 1701—1705. k. 654, 657, 658, 659, 664, 665, 666, 670, 671, 674 l.; Wesselényi-napló febr. 1. 3, 4, 12, 13, 16, 21.; Teleki-napló febr. 23.; Czegei Vass-napló febr. 10, 26, MHHS 35. k. 380. és 371. l.

¹⁴² Erdély gazdasági kifosztottságára és az egyes vidékek igénybevételére vonatkozóan: OL Thes. 1703/16, Erd. Kanc. 1703/151, 153.; Gub. Pol. 1704/12, 36, 40; L. C. R. H.—I. 19, 31, 38, 53, 61. l.

¹⁴³ Rákóczi pátense a szász nemzethez 1704. febr. 9. Szeben, Bruckenthal-t. Említi Márki, i. m. I. köt. 491. l.

¹⁴⁴ Rákóczi Erdély gazdasági talpraállítására tett kísérletére jellemző: »A Kővár környéki lakosok közül, akik Kapnikbányát megszállják és az ottlévő bányát művelni kezdik, azok nemcsak fizetést kapnak, hanem a hadakozás alatt minden tehertől mentesek

katonai elnyomás alatt állnak, de nincs elzárva a csatlakozás lehetősége.

1704 elején tehát Rákóczi megteszi az első lépést Erdély katonai és gazdasági megszervezésére. Ez a lépés a holdvilági vereség megelőzésére elkészített, de a legjobbkor következett be ahhoz, hogy átsegítse a szabadságharc ügyét azon a holtpontra, melyre Guthi hadainak fegyelmezetlensége s szervezetlensége következtében jutott. Ki kell azonban emelnünk azt, hogy Rákóczi a gazdasági és katonai rendcsináláson kívül többet nem igényel Erdélyben. Rá jellemző tartózkodással fel sem veti Erdély alapvető politikai kérdését, az erdélyi fejedelemség visszaállításának gondolatát.

3. Az erdélyi fejedelemség kérdése mégis most vetődik fel először, nem nyíltan, hanem az események kényszerítő hatására az erdélyiek és az erdélyi kurucok gondolatában. 1704 február elején a dobrai passuson át megjelenik a Maros völgyében Thököly Imre ezredese, Orlay Miklós kb. félezer régi Thököly-katonával. Thököly Imre, Erdély választott fejedelme, a szabadságharc megindulásakor érkezettnek látja az időt, hogy elfoglalja fejedelemségét. Rákóczi maga sem mond ellent mostohaapjának, mikor az erdélyi terveiről ír. Orlay Miklóssal jön be az első szervezett, nagyobb létszámú Thököly-csapat; nem tudhatjuk, hogy nem Thököly bejövetelét szándékoznak-e előkészíteni. Orlay Miklós Törökországból jött kurucainak megjelenése azonban mitsem változtat azon a tényen, hogy Erdély viszonyai Thököly fejedelemmé választása óta nagyot fordultak és az új viszonyoknak megfelelően Erdélynek ismét állást kell foglalnia, vezetőjét, fejedelmét újra meg kell választania.¹⁴⁵

Orlay a Maros mentén nyomult előre. Elfoglalta Illyét, Branyicskát, Kolcz várát,¹⁴⁶ Déva alatt véres harcot vívott, de a várost nem tudta bevenni.¹⁴⁷ A Gyulafehérvár felé vezető út kulcsa Szászváros volt. A Gubernium a Generális utasítására Csulai Balázs hunyadmegyei nemest rendelte 180 megyei katonával a város védelmére. Csulai, mikor Orlay jöttének híreről értesült, kiüzent neki, hogy kész a »kuruczság derék megújéré«¹⁴⁸ lépni s vitézeivel együtt ki is ment közéjük. A városban maradt német katonáktól így könnyűszerrel megvették Szászvárost.¹⁴⁸ Szászváros megvétele után nyitva állott Orlayék előtt a Fehérvárhoz vezető út. Alvincz megvétele nem okozott különösebb nehézséget. A Szászsebesről kicsapó németek közül háromszázat levágtak és elfoglalták a fehérvári passust.¹⁴⁹

maradnak.« 1704. febr. 19. SzKK Fol. Hung. 978/67. l. A szászok magatartására. *Márki* I. köt. 491—2. l.

¹⁴⁵ Szepesi János Buday Istvánnak Mezőkövesd (1704) márc. 8. A. R. I. 112. l.; Bercesényi Károlynak Sente 1704. márc. 7. R. T. II. 55—61. l.; Cserei 335. l.; Czegei Vass-napló febr. 24. MHHS 35. k. 384. l.; Csulai Balázs szászvárosi kapitány febr. 7. előtt jelenti Orlayék bejövetelét. OL Prot. Sess. 1701—1705. köt. 660. l. Thököly erdélyi fejedelemségének visszaállítására vonatkozóan: Thököly Rákóczinak 1703. okt. 31. MHHS 24. k. 520. 21. l.; u. a. 1704. ápr. 2, uo. 522—524. l. A tanulmány nem tűzte feladatául, hogy a volt Thököly-csapatok erdélyi működését részletesen feldolgozza (SzKK Thaly-gyűjtemény).

¹⁴⁶ A Thököly hadi tiszteinek levele Rákóczihoz Gyulafehérvár, 1704. máj. 11. OL A Rákóczi-szabadságharc levéltára.

¹⁴⁷ A dévai harcról: Diószöghi Joseph folyamodványa Rákóczinak. Kuruc katonák és hozzájartozóik instantiája (kéziratban).

¹⁴⁸ OL Prot. Sess. 1701—1705. köt. 660. l.; Nemes Hunyad vármegyei Nagycsulai Csulai Balázs memorialisa. Radvánszky lt. III. o. XLIII. cs. 96. sz.

¹⁴⁹ Cserei 335. l.; A. R. I. 216. l.; Czegei Vass-napló febr. 24. MHHS 35. k. 384. l.

Orlay szerencsés bejövetelének azonban nemcsak ilyen helyi jellegű eredményei voltak. Csapatái felszabadították Fehérvárig az egész Maros völgyét és maguk közé szervezték a környék felkelőit. Formát adtak a hunyadvármegyei román parasztok mozgalmának. A hunyadmegyei román kurucok február 9-i brádi gyűlése nyilván összefüggésben van Orlay megjelenésével.¹⁵⁰ Thököly ezerekapitánya pátensben szól a vidék nemességéhez: üljenek fel csapatai mellett, a jobbágyság pedig állítson zsoldosokat.¹⁵¹ Kialtványa más hangszerelésű, mint Rákóczi hadbaszólító levelei, de Orlay arra törekszik, hogy közvetlen kapcsolatot teremtsen Rákóczival és keresi csapataival az együttműködést.¹⁵²

A fejedelem nyilván tudott Orlay Erdélybe indulásáról, ezért utasította Toroczkaik a törökországi passusok megszerzésére, de Orlay bejövetelének hírére határozottabb formában tűzött célt Toroczkaik erdélyi működésének. Toroczkaiknak az a feladata ezután, hogy a Kolozsvár és Gyulafehérvár között elterülő vidéket végleg vegye kézbe és teremtsen meg a kapcsolatot Orlayval.¹⁵³

Toroczkaik azonban már elsősleges feladatát, a kuruc csapatok megszervezését és rendbeszedését sem tudta végrehajtani. A prédálás, húzás-vonás megszüntetésén hiába fáradozott, Kaszás Pál, Vájo András hadainak fegyelmét képtelen volt megszilárdítani.¹⁵⁴ Katonai rátermettségének hiánya most, mikor komplikálódott a helyzet és többrétű feladatot kellett megoldania, különösen megmutatkozott. A következmény *Nagyenyed* elpusztulásának jóvá nem tehető katasztrófája volt.

A református Enyed számára a Habsburg-uralom a jogtalanságok, anyagi sérelmek végnélküli sorát jelentette, de a lakosság politikai állásfoglalása nem volt egységes. Mikor Toroczkaik hadai Egerbegyén feltűntek, Enyedről sokan kiszöktek a kurucok közé. Ugyanakkor a városi polgárság a fehérvári és szászsebesi német őrségtől kért segítséget Toroczkaik 6 ezer kuruca ellen. A 30–40 főnyi császári őrség nem állt ellent a kurucoknak. Toroczkaik a város kapitányát, Földvárit Rákóczihoz küldte, a vagyonosabb polgárságot pedig a szabadságharc mellé eskette. A kurucok három napig mulattak a városban. »Az élelmiszereken kívül más becsesnek látszó portékára is kezet tevén.« Majd Toroczkaik kevés kuruc őrséget hagyva a városban, Fehérvár alá vonult. Nem is annyira a városi polgárság kétkulacsosságára, mint inkább arra a kétkedésre és bizalmatlanságra, amit a kurucok eddigi működése váltott ki, jellemző, hogy »a város eleji és professorok küldettek vala be titkon, hitván rongyos ruhában egy deákot Szebenbe a gubernátorhoz... hogy a generális valami rossz dolgot ne kövessen rajtok, mert 5000 kurucznak ők ellene nem állhatnak, de a mennyire lehet ők az hűséget ó felségéhez ma is megtartják.« Az elkövetkezendő események majd megmutatják, hogyan változott ez a megalkuvó magatartás a császáriakkal való egyértelmű szembefordulással.

A városi polgárság félelme nem volt alaptalan. Mikor Toroczkaik elfogott kémek útján értesült, hogy báró Tige császári ezredes Udvarhelyszékről Enyedre vette útját és az enyediek segítségkérő levéllel hívták a város védelmére, nagy késéssel küldött parancsot Telekinek, hogy vonuljon az enyediek

¹⁵⁰ Márki, i. m. I. köt. 487. l.

¹⁵¹ Orlay Miklós pátense 1704. márc. 28. OL Gub. Pol. 1704/66.

¹⁵² Toroczkaik István Sennyei Istvánnak Tövis: A. R. I. 211. l.

¹⁵³ Czegei Vass-napló febr. 24. MHHS 35. k. 384. l.

¹⁵⁴ Teleki-napló márc. 9.; Szaniszló-napló TT 1890. 316. l.

megsegítésére. Teleki, aki Toroczkaival az utóbbi időben nem a legnagyobb egyetértésben volt, nem sietett a parancs végrehajtásával és így báró Tige megelőzte őt. Rabutin azzal a paranccsal küldte a császári ezredest Enyedre, hogy a föld színéről is törölje el a várost. Tigétől a kollégium professzorainak küldöttsége (Pápai Páriz Ferenc, Kolozsvári István professzorok, Csepei András, Bajcsi András, Krámer János papok) kért kíméletet a város vagy legalább a kollégium számára, eredménytelenül. Tige csapatai rátámadtak a városra, a kastélyba menekült lakosságot levágták, nem kegyelmezvén »még a terhes asszonyi állapotoknak sem«. A nemrég még ingadozó, csak a maga biztonságával törődő városi lakosság rádöbbsent, hogy járhatatlan a harmadik út; szembefordult a fosztogató és öldöklő császári katonákkal. A kezdeményezők a diákok voltak, de a város egész férfilakossága csatlakozott hozzájuk. Kétségbeesett harc kezdődött. A németek végül felgyújtották a várost; porig égett a templom és a kollégium is, s az üszkös utcákat »tógás diákok«, szörnyen megcsonkított emberek holttetemei borították. A sok sebesült között ott volt Enyedi István tanár tizenkétesztendős kisleánya is.¹⁵⁵

A hajléktalanná vált enyedik, mint Erdély más vidékein már annyian, március 13-ika véres napja után nem ámitották többé magukat a császári oltalommal vagy a harmadik út illúziójával. Bebizonyosodott az is, hogy a Rákóczi által kezdeményezett katonai és gazdasági szervezés, ha kívülről jön és nem kapcsolódik Erdély társadalmának egységes akaratához, csak olyan mint az alapelküli ház. Összedúl, omlik minden szélfúvásra.

Míg Enyeden iskolás gyerekek és védtelen asszonyok hulltak el a császári fegyvereitől, a Barczaságon már szedik szavakba a kuruc székelyek mondanivalóját, mely Erdély minden hazaszerető emberéhez szól. A barczasági hadak kiáltványa megmutatta a kivezető utat ebből a felemás helyzetből és felvetette Erdély leglényegesebb kérdéseit.

4. A háromszéki és csiki székelyeket a véresvégű holdvilági csata után bekövetkezett császári dúlás és fenyegetés nem tudta letörni. Nem tették le a fegyvert. Rabutin hosszú alkudozást kezdett az »igen vakmerő« háromszékiekkel. A vezetők kiadását, kezesek Szebenbe küldését sürgette. Mikes Mihályt indította közéjük, hogy hűségesküt csikarjon ki tőlük. »Az székbbeliek pedig a passusokról és mind egyúnnem, mind másunnem takarodgyanak házokhoz és tegyék le a fegyvert és az mint eő Felsége Hiveihez illik, hűségeknek és kötelességeknek feleljenek meg.« Végül hosszú huza-vona után Mikes megírta a Generálisnak, hogy a »Homágiumot le tette az szék«. Nem az egész Háromszék és Csíkszék hűségére téréséről volt itt szó, hanem látszatengedményről, a pusztítás elkerüléséről. Elég is volt annyira, hogy Mikest visszarendeljék Szebenbe és az egész dolgot befejezettek tekintsék.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Enyed felégetésének történetéről részletesen ír *P. Szathmáry Károly*: A nagyenyedi főiskola kultúrtörténete 1662-től 1704-ig. Századok. 1867.; OL Prot. Sess. 1701–1705. köt. 663. l.; 1708–1710. köt. 49–50. l.; Oláh Lapádi Szegedi László folyamódványa Rákóczihoz, melyben mint szemtanú ír az enyedi eseményekről. *Kuruc katonák és hozzátartozóinak instantia gyűjteménye*. (Kézirat, Hadtört. Levéltár); Wesselényi-napló márc. 3, 17, 18, 24.; Teleki-napló márc. 13, 16, 17–18.; Czegei Vass-napló márc. 19–20–21. MHHS 35. k. 393. l.; Bethlen Önéletírása II. köt. 351–356. l.; Dobozi István Sennyei Istvánnak 1704. márc. 5. A. R. I. 214. l.; Rákóczi máj. 17-én Nagyenyed városát minden terherviselés alól felmenti. *Csutak V.*: Az utolsó gyulafehérvári országgyűlés. EM 1913. 33. l.

¹⁵⁶ OL Prot. Sess. 1701–1705. köt. 658, 662, 662, 663. L. C. R. H.—I. 97–98, 99, 103, 104, 105, 113. l.

Háromszék ezzel időt és viszonylagos nyugalmat nyert a további szervezkedésre. Már összeköttetésben voltak Rákóczival és Toroczkaival.¹⁵⁷ A nőket, a falvak háznépét Moldvába, Havasalföldre költöztették ki, hogy menetsék a császári bosszútól. Újabb felkelésre készülnek. A háromszékiek felhúzódnak a holdvilági csatából már harci tapasztalatokkal rendelkező Csíkba. Valószínűleg itt volt a szervezkedés központja. Tamás deák és Horváth György pátensekkel árasztották el egész Háromszéket. Itt most is Henter Mihály a szervezkedés vezetője.¹⁵⁸

Március elejére robbant ki a háromszéki és csiki székelyek számos falut megmozgató hatalmas erejű felkelése. A fegyvert fogott »sokaság, székely közkatonák és nemesek rendjeiből álla«. Vezetőik között ott van Kálnoki Péter, Székely Zsigmond és »két jeles főnemes Tompa Miklós és Mihály Nagyborosnyóról«. Csatlakoztak hozzájuk az Olt és Maros völgyében felmenő kisebb kuruc csapatok is (pl. Horváth Ferenc kapitány 12 zászlóval). A generális alkudozását, a holdvilági és az enyedi példával való fenyegetését elnyomta a Barca mezejére kiszállt, Brassót körülfogó székely hadak kiáltványának mindenkihez szóló hangja.

A *barczasági kiáltvány* sorai arról tanúskodnak, hogy megfogalmazói jól átgondolt mondanivalót vetettek papírra. Keserves csalódással látták — kezdik a »haza fiaihoz« szóló kiáltványukat — nemzetük romlását, mely a Habsburgok bejövetele óta következett be. A Diplomától a » régi török adójánál is nagyobb könnyedséget az országunknak megépülését« szabadságuk és törvényük megmaradását várták. De a Habsburg-uralom az »úri, főnemesi köz rendre« egyaránt elviselhetetlen terheket rótt, az egész magyar világ végső romlásra jutott. Az igazság helyett az igazságtalanság, a szabadság helyett az erőszak, az egyenes ítélet helyett a csalárdság uralkodik. Az országban senki semmihez, még életéhez sem bízhatik és »nem lehet semmiben bátorságos«. Ezért fogott Magyarország is fegyvert. Az ország szomorú helyzetét vázoló szavai után higgadtan mond ítéletet »gonosz életű kapitány, Guthi István« kényszerű hódoltatása felett. Majd tárgyilagosan rámutat Rabutin gratiával kínál, de valójában elvesztésüket kereső módszerére. »Az nekünk küldött gratiája nem egyéb, hanem megfogó háló és tőr.« »Minden színes csalárdsággal azon igyekezett, hogy az alávaló nemességet magunk tiszteli által és azon tiszteinket meg mások által elfogassa és rabságra veresse és így magunkat magunk által elfogasson és megemésszen teljességgel«. Ezért kénytelenek fegyvert fogni — lendül magasba a kiáltvány hangja — »non cupidine praedae, nec libidine dominandi, hanem hogy szegény országunk s édes nemzetünk, feleségünk, gyermekünk, hazánk, javaink, árvák, özvegyek ellen fegyverrel és tűzzel dühösképen grassáló idegen nemzet fegyveres szabadsága ellen... magunkat megoltalmazzuk«. Ezért készek mindannyian életüket »letenni«. Keményen rámutatnak Rabutin megosztó, az elnyomottakat egymással szembe fordítani igyekező, egymás által elveszejtő politikájára. Ha mindezt tétlenül nézik, odajut az ország, ahol Básta idején volt. Ezért szólítják egész Erdélyt fegyverbe az idegen elnyomó ellen. »Intünk és kérünk, sőt

¹⁵⁷ »In Transylvania intercepti Domini Kálnoki, Toroczkai et ex Siculis alij, hac ivere ad Principem«. Dobozi István Sennyei-Istvánnak Debrecen febr. 20. és 22. A. R. I. 205. l. ; »Siculi etiam circa Coronam bene se gerunt.« Toroczkai István Szászsebes ápr. 10. (1704) A. R. I. 218. l.

¹⁵⁸ A további kutatások feladata kideríteni azt, hogy ezek a pátensek maguk által írott fegyverbe szólító levelek voltak-e, vagy a fejedelem valamelyik kiáltványának másolatai. ÖL L. C. R. H. — I. 140, 144—145. l.

kényszerítünk is ez hazában lakó akármely nemzetből álló igaz haza fiait, hogy ez igaz ügyünket látván, az minket pusztító közönséges ellenségünk ellen közönségesen velünk együtt fegyvert fogni és szegény hazánkat végső pusztulástól megoltalmazni, ne késsenek, »az idegenek kiirtásán velünk együtt munkálkodjanak«. ¹⁵⁹

A barczasági kiáltvány jelentős állomás: felvetette a legégetőbb kérdéseket s ezzel megmutatta Erdély számára az egyetlen járható utat. A Rákóczi-szabadságharc a Habsburg-elnyomás ellen kezdett harcot, mely elnyomásnak terhét Erdély mindenrendű embere éri. A szabadságharc céljai azonosak Erdély céljaival, de eredményes harcot csak széles nemzeti összefogás jegyében kezdenek. A kérdést bátran és egyértelműen felvetették. A továbbiakban arra kell válaszolni, miképpen vált valóra a hermányi tábornak egész Erdély számára megadott programja.

A barczasági hadak gyakorlatban méginkább kifejezésre juttatták elgondolásukat: a széles, mindenkit egy táborba tömörítő nemzeti összefogás megteremtését, mindenáron, még erőszakkal is. Mikes Mihályt azzal küldte Rabutin a székelyek lecsendesítésére: »kegyelmed azért ama nagy Politika Regula szerént, divide et impera munkálkodjék«. Előbb a vezetőket, az előkelőbbeket nyerve meg s utánuk — ha lehet, a tömeget is. ¹⁶⁰ Mikes Mihály nem kezdhetette meg »munkálkodását«, bármennyire kézzelfoghatóan szabta is azt elébe a generális. Brassó felé vezető útjában Rozsnyó alatt Sárkány erdejében az örmény püspökkel és maroszséki nemesekkel együtt a barczasági székely kurucok egyik csapata elfogta és kényszerítette, hogy »Rákóczi fejedelem és a szövötközött magyarok hűségére a szentséges esküt letéve, azok előtt való hódolatát jelentse«. Toroczkait Orosz Pálék, Pekryt Guthi kurucok fogták el és vitték Rákóczihoz, Mikes Mihályt már a kuruc székelyek vetették a szabadságharcosok fogságába. Hermányból Háromszékbe, onnan Tordára vitték és Nagy Gáspár, egy Kolozsvárról hetvened magával kiszökött katona csapata kíséerte Somlyóig. ¹⁶¹

A hermányi táborba szállt székelyek felégették Brassó külvárosait, teljesen megbénították a város életét, elzárták Szebentől és a vidéktől, de többet nem tudtak elérni. ^{161a} Programjuk valóráváltásáért vérrel kellett adózniuk. Rabutin április 11-én este Graven császári ezredest küldte ki ellenük és április 13-án reggel a *Feketehalom völgyében* megismétlődött a holdvilági katasztrófa. A székelyek gyanútlanul és rendezetlenül futottak a császáriak csapdjába. A csata után 406 fekete condrás székely holttestét rakták halomba, »kikben sok nemesség is volt«. Elesett Sándor János, a csíki kurucok egyik

¹⁵⁹ A »Barczaságon levő hadak rendeinek a haza fiaihoz és különösen a brassóiakhoz intézett kiáltványja.« Hermány melletti tábor 1704. márc. 14. OL Radvánszky-lt. III. o. XXXV. cs. 63. sz. Idéz belőle *Thaly Kálmán*: Történelmi Kalászkok. Pest, 1862. 202. l. és *R. Kiss István*: II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választása. 3. l., de politikai jelentőségére csak *Csutak* (Az utolsó gyulafehérvári o. gy.) utal (34.l.). *Csutak*: a kiáltvány-nak a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban levő másolatát közli az idézett tanulmányhoz csatolt okmánygyűjteményben (167—170 l.). A székely felkelésre vonatkozóan ld. m. OL L. C. R. H. — I. 150. l.; *Csutak* Háromszék fölkelése a Rákóczi-szabadságharc elején — 17. — 19. l.; Vargyasi Dániel István életrajza 350—51. l.

¹⁶⁰ OL L. C. R. H. — I. 147. l.

¹⁶¹ Mikes Mihály elfogatásáról és Rákóczihoz kíséréséről: OL L. C. R. H. — I. 164. l.; Wesselényi-napló 1704. márc. 17, 19, 24, 27, 28, 29, ápr. 12. Czegei Vass-napló ápr. 5. MHHS 35. k. 397. l.; Bethlen Önéletírása II. köt. 315. l.; A. R. I. 218. l.; Vargyasi Dániel István életrajza 354—355. l. Nagy Gáspárról: Teleki-napló ápr. 3, 13.

^{161a} Vargyasi Dániel István életrajza 348—49. l.; OL Gub. Pol. 1704/67.

szervezője is. A barczasági tábor véres vereségéről egy szép kuruc ének emlékezik meg :

Jaj, hamar azután az Barcza mezeje,
Sok vitézlő rendet az vérbe kevere,
Kiket az Háromszék kedvekre nevele,
Feketehalomnak völgye eltemete.

Felserdült ifiak, nemesi virtussal
Kiket ikesített az szép szabadsággal,
Mindeneknek fénylő arany titulussal,
Testek vérben fetreng egymásra hullással.

A feketehalmi csata ismét nagy vérveszteséget jelentett, de nem okozott végleges letörést. A Sepsiszéket végig égető Graven már megtorpan a még mindig fegyverben álló Csíkszék előtt és a háromszéki nemesek ingóságaival rakott szekereit már gyors kuruc portyák kapdossák meg.¹⁶²

5. A barczasági hadak a feketehalmi völgyben vérükkel pecsételték meg Hermány mellett kimondott szavukat : »Készek életüket letenni hazájuk, otthonuk, családjuk védelméért.« De a barczasági kiáltvány szavát nem temette el a feketehalmi gyász. Indításai, elgondolásai ugyan tudósabb megfogalmazásban, pallérozottabb formában és a diplomácia érett nyelvében, de mégis lényegében megtalálhatók a Rákóczinál lévő erdélyi főnemeseknek május 12-én Bécsbe küldött »*Planctus agonizantis Transylvaniae*« című röpiratában.

Az események egymásutánja azt bizonyítja, hogy csak a március végén Rákóczihoz vitt Mikes buzdítására — akit viszont a barczasági hadak ösztökeltek szép szóval és az erőszak erejével kurucságra — határozták el magukat a Rákóczinál levő erdélyi főnemesek arra a döntő lépésre, hogy nyíltan fel-emeljék szavukat a Habsburgok ellen. A még 1703-ban Rákóczi táborába vitt főnemesek kiszakadtak az erdélyi események sodrából, s csak mikor értesültek a dolgok szerencsés és biztató előrehaladásáról, akkor kísérelték meg azok élére állni és azokat irányítani. Könnyű megsütni a mások által meghajszolt és elejtett vadat : az erdélyi szegénylegény kurucok, fegyvert fogott román jobbágyok és a kuruc katonákkal együtt harcoló szegénynemesek, félszabadok vérrel vontak utat a Rákóczi szabadságharcnak hazájukban. Most, mikor már félreérthetetlenül megmutatkozott, hogy ez az út a nemesség, főnemesség számára is járható és nem veszedelmes zsákutca, a főnemesek egyrésze igyekszik az erdélyi kuruc mozgalmak irányítását kezébe venni.¹⁶³

Gróf Száva Mihály, aki — miután Rabutin kivonta a német lovasságot az Orlay és Toroczkai csapatai által szorongatott Fehérvárból — sokat latolgatja hova álljon. A város őrzésére hagyott kb. 200 gyalogságból egyetlen éjszaka 70-en szöktek el, de Rabutin azzal biztathatta Szávát kitartásra :

¹⁶² A feketehalmi csatát Cserei írja le színes részletességgel (328. l.). A székely felkelés eseményeinek időrendjét összekeveri, de az egyes események leírásában adatait — labanc túlzásaitól eltekintve — a levéltári kutatások eredményei általában megerősítik. OL L. C. R. H. — I. 171, 175, 176. l.; Erd. Kane. 1704/11; Wesselényi-napló ápr. 15, 17, 19, 25.; »*A holdvilági és feketehalmi harcról*«, »Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig«. Bpest, 1953. 285, 288. l.

¹⁶³ Pekry szerepét — bár nagy fenntartásokkal — R. Kiss i. m.-ben eltúlozza. Az ő nyomán azután kialakult egy általános kép arról, hogy Pekrynek kezdeményező és vezető szerepe volt a fejedelmválasztásban. Számolnunk kell azzal, hogy Pekry 1703. dec. 21-től kiszakadt az erdélyi események sodrából. Nem ismeri az erdélyi állapotokat, ezért soha nem lehet a kezdeményező. Rákóczi Emlékirataiban (91—92. l.) bár előzőleg 87. találóan rajzolja jellemét, több év távlatából már nem látja világosan az eseményeket.

»gondoljon arra, hogy hozzá a császár különösen ritka kegyelmes volt.«¹⁶⁴ Pillanatnyilag azonban nem volt a legelőnyösebb számára a kegyelmes császár iránti hálából lemondani az új lehetőségekről. Száva megnyitotta a város kapuját Orlay kurucjai előtt: Gyulafehérvárott, Erdély fejedelmi székhelyén is fellobogott a kuruc zászló.¹⁶⁵ Fehérvár commendánsa a hadak rendezetlensége miatt feladatát igen nehezen végző Teleki lett, Száva Mihályt pedig Rákóczi táborába vitték.¹⁶⁶ Így vett részt Száva Mihály Zaránd megyei főispán a Mikesék által Bécsbe küldött, a császáriak erdélyi politikáját elítélő és nyíltan a fegyvert fogottak mellett állástfoglaló, egész Erdély nevében szóló röpirat megírásában.

Ezek az erdélyi urak, akik semmi részt nem vállaltak a szabadságharcos Erdély harcaiban, most mint ennek az új Erdélynek képviselői és vezetői lépnek fel. Pekry Lőrincz már megkezdte a maga műveleteit az erdélyi fejedelemség kiárusítása érdekében, Mikesék pedig az akkor Széchényi Pál kalocsai érsek által kezdeményezett, a szabadságharcot leszerelni igyekvő béketárgyalásokon szólnak Erdély nevében. Beadványuk az előző röpirat átdolgozott, kibővített és módosított formája: »*Transylvaniae iam-iam exspirantis gemitus.*« A Diploma Leopoldinumot tekintik mindennek alapjául, sarkkövéül és azokat a sérelmeket sorolják fel, melyek a Diploma ígéreteinek meg nem tartása miatt érték őket. Ez a röpirat a már megtörtént eseményeket kommentálja, de nincs továbblendítő ereje a Rákóczi-szabadságharc erdélyi kibontakozásában. Hogy ez a Rákóczi udvarában élő, Erdélyt képviselő főnemesség valójában mennyire nem ismerője az erdélyi eseményeknek, azt éppen ez az elszakadás, az eseményektől való elmaradás mutatja meg.¹⁶⁷

1704 május közepén az erdélyi főnemességnek az a része, mely akaratán kívül, a körülmények kényszerítő hatása alatt a szabadságért küzdők táborában állt, még nem képvisel aktív kezdeményező, politikai vezető erőt. Azzal azonban, hogy nyíltan állást foglal nem is annyira még Rákóczi mellett, mint inkább Béccsel szemben, kétségtelenül pozitív szerepet játszik. Különösen akkor kell kiemelni ezeknek a főnemeseknek a szabadságharc szempontjából pozitív szerepét, — amelybe akaratukon kívül cseppentek — ha az erdélyi főnemesség más politikai állásfoglalást valló csoportjait nézzük.

Csoportokról tulajdonképpen nem is beszélhetünk. A Rákóczi táborában lévő főnemeseikkel szemben áll a Szebenbe rekesztett Rabutin katonai terrorját megadással tűró főurak táborára. A kuruc harcok híréből megijedt, fegyvertfogott jobbágyaitól féltő vagy Rabutin parancsára az 1703. november 15-i országgyűlésre Szebenbe húzódott nemesek megalkuvásuk, határozatlanságuk következtében a valóságtól elzárva az egyéni gondok, pletykák és időtöltő szórakozások világában élnek. Szeben olyan börtönné vált számukra, melynek vasrácsait maguk készítették. A Guberniumnak megszűnt minden látszólagos

¹⁶⁴ OL L. C. R. H. — I. 1.; Wesselényi-napló márc. 24, 29, 31. l.

¹⁶⁵ Gyulafehérvár megvétele előtt Teleki említi naplójában, ápr. 7-én. Mivel őt hivatalból értesítették, feltehető, hogy aznap vagy az előtte levő napon vagy napokban történt meg Fehérvár felszabadítása. Megvételenek körülményeiről: Wesselényi-napló ápr. 18. MHHS 35. k. 400 l.; A. R. I. 218. l.; OL Radvánszky-lt. III. o. XLIII. cs. 81. sz.

¹⁶⁶ Teleki-napló ápr. 8.; OL Radvánszky-lt. III. o. XLIII. cs. 39. sz.

¹⁶⁷ »*Plancius agonizantis Transylvaniae*« idézi Csutak, i. m. 35. l. »*Transylvaniae iam-iam exspirantis Gemitus*«. OL Radvánszky-lt. III. o. XLIII. cs. 139. sz. befejezetlen. Van egy egykorú, de igen hibás másolata OL Újkori gyűjtemény kibontott rész Tunyogiggyűjtemény; R. Kiss, i. m.-ben (12. l.) megemlíti, de főleg a memorialis szempontjából értékeli.

önállósága. Rabutin parancsainak, melyeket a felkelők leverésére adott ki, szolgálai teljesítője és »mennyköveket, pestist, bacillust« — okádó förtelmes hangú pátenseinek szócsöve lett. A császári generális készítette szebeni rabságuk jobban megkötötte kezüket, mint bármilyen bilincs. Magyarok nem hagyhatták el Szeben várát, a kapun senkit nem bocsájtottak ki. A Generális még gondolatainak is határt szabott: a Szebenben lévő összes papokra és prédikátorokra ráparancsolt, hogy prédikációjukba »a külső dolgokat ne vegyítsék«. ¹⁶⁸ A bennlévők nem számítottak hosszú ottartózkodásra, s így nem látták el magukat megfelelő mennyiségű élelemmel, takarmánnyal. Helyzetüket csak nehezítette, hogy egy esztendő alatt Szebenben csaknem kétszeresére szökött a legszükségesebb élelmiszerek ára. ¹⁶⁹ Emellett Rabutin alaposan ki is fosztotta őket: az általános pénzhiányon úgy akart segíteni, hogy a szebeni magyarok ezüstjéből veretett pénzt. Megtudatja, kinek mennyi ezüst holmija van és 3 500 gira ezüstöt követel rajtuk. ¹⁷⁰ A szebeni főnemesek egy ideig a császár méltányosságának és jóságának illúziójával csalták magukat s ezért szorgalmazták Csáky László Bécsbe menetelét; küldetésének lényege a katonai adó leakudása volt. Mennyire nem ismerték a valóságos helyzetet! A kettős félelem Rabutintól és a győzelem jegyében harcoló kurucoktól végül teljesen megbénította őket. Egyazon tehetetlenséggel túrték maguk kifosztását és az ország pusztulását. Szebenből kiszöktek a gombkötők, ajtónállók, inasok, otthagyták a kényszerű fogságot a dajka, szakácsné, a kertész, úgyhogy az ottlévő urak szinte szolgálak nélkül maradtak. Ezek az emberek világosan látták, hogy hol a helyük és nem félték életüket is kockára tenni, csakhogy szabaduljanak a szebeni rabságból. A főnemesek közül csak elvétve akad, aki megpróbálja magát kiszakítani Rabutin árestomából. Az ifjú Toroczka Mihály kalandos és merész vállalkozása, Csajághi guberniumi szekretárius jól előkészített szökése, Sebesi Jób királybíró, Nalácz Lajos guberniumi tisztviselő elmenetele és Olasz Mihály esete, aki a Generális hallatlan szűkmarkúsága és kegyetlen gyanúsításai miatt fordított egyet a köpenyegén, ki is meríti a Szebennek hátat fordított nemesek névsorát. Rajtuk kívül csak Teleki Sándor és a fiatal Macskásy kísérelte meg, sikertelenül, elhagyni a szebeni várát. Meg kell állapítanunk, hogy a Szebenbe szorult főnemesség — a Gubernium vezető tagjait is beleértve — tehetetlen és akarat nélküli megalkuvása a szabadságért küzdő Erdély kerékkötője volt. ¹⁷¹

A szebeni főnemesek között egyetlen ember van, aki segíteni akart a császáriak által égetett és dúlt, harcoktól felzavart és megbolygatott ország szomorú állapotán, és kifejti politikai elgondolásait. »Az haza és proxime Enyed romlása, kit bizony mint egy gyermeket, úgy megsirattam, indíta a Noé galambja megírására«. Bethlen Miklós kancellár az »Olajágot viselő Noé galambja« című politikai röpiratában a Habsburg-elynyomás és a független Erdély között középutat javasol. Német családból származó, de református

¹⁶⁸ »A Rákóczi-forradalomkor a császár hűségében megmaradt s Szebenbe behúzó-dott magyar és székely urak és úrnők hivatalos jegyzéke« (közli): *Jakab Elek*: Adatok a Rákóczi-forradalom történetéhez. Tört. Lapok 1874. I. köt. 302. l.; Bethlen Önéletírása II. köt. 347. l.; Wesselényi-napló márc. 7. és jún. 29.

¹⁶⁹ *Instituta super pretio nauralium in foro civitatis Cibiniensis vendibilium 1703, 1704.* OL Gub. Pol. 1704/74.

¹⁷⁰ OL L. C. R. H. — I. 189. l. Wesselényi-napló ápr. 30, máj. 2, 3, 7, júl. 28.; *E. Hurmuzaki*: Documente privitoare la istoria Romanilor (Bukarest, 1878) 1506. l.

¹⁷¹ Bethlen Önéletírása II. köt. 360—364. l.; Wesselényi-napló márc. 7, 8, 24, ápr. 3, 5, 8, 10, 18. jún. 11, 13.

fejedelem jegy-ajándékként kapja meg a töröknek és a Habsburg császárnak egyaránt adófizető Erdélyt. Az erdélyi főnemesség egyetlen nagykoncepciójú politikusa is csak ilyen irreális utat látott Erdély számára. Elgondolásának valószerűtlenségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy művével csupán egyet ért el: Rabutin még önálló gondolkozást sem engedett a körülötte levő főnemességnek s Bethlen Miklós kancellár azért a vakmerőségért, hogy Erdély sorsán gondolkodni merészelt, örökös rabsággal fizetett.¹⁷²

A főnemesség Szebenbe szorult, tehetetlen és akaratnélküli csoportja és a középutat javasló, megvalósíthatatlan elképzeléseit szövő Bethlen Miklós mellett a kuruc táborba került erdélyi főnemesek a szabadságharc mellett foglalnak állást, az aktív politikai kezdeményezést azonban nem tudják kézbevenni. 1704 májusában, mikor a szabadságharcos Erdély történetében bekövetkezik a döntő és elhatározó lépés, ismét belülről jön kezdeményezés.

6. 1704 május elején a kuruc haderők zöme Fehérvár környékén van. Torockai ezereskapitányai, Kaszás Pál, Vai László a Maros völgyében fölmennek Besztercégig; sűrű portyák járnak a Küküllő vidékén, ahol Medgyes és Segesvár is megnyitotta kapuit a kurucok előtt. Fehérvártól délre és délnyugatra a törökországi hadak és az azokhoz csatlakozott, főleg román felkelő csapatok működnek. Csáky András a törökországi hadak kapitánya Hunyad megyében Dévát ostromolja, amelynek magyar kapitánya, Barcsay György már kiment közéjük. A helyi felkelőkből alakult csapatoknak, Csulai Balázs, Haczogán Markuly, Fonáczai Mátyás katonáinak Hunyad, Zaránd vármegye, Aranyosszék, Torda és Torockó vidéke a portyaterülete. Kolozsvárt Csáky László hadai tartják ostromzár alatt. A Székelyföldet Tamás deák, Kálnoki Péter, Kurucz János, Horváth György kapitánysága alatt a szabadságharchoz csatlakozott székely felkelők őrzik.¹⁷³ Számottevő császári őrség csak Kolozsvárott, Görgényben, Besztercén, Brassón és Fogarason volt a szebeni császári főhadiszálláson kívül. Szebenben Kolozsvárról és Besztercéről már hetek óta nem kaptak hírt. Beszterce környékének egész népe felkelt s Pongrácz György ezeres kapitány május elején parancsot kap a vár körülzárására.¹⁷⁴

A császáriak kezében lévő erősségek és városok lakosai szívvel-lélekkel a kurucokhoz húznak. Kolozsvárt Csáky László hadai február végétől tartják állandóan körülzárva. A város zsoldoskatonái csaknem mind a kuruc táborban harcolnak már. Nem egy közülük már a városban toborzott magának csapatot és úgy ment ki a kurucok közé. Otthagyta a császár szolgálatát a német strázsamester és a városba zsúfolt rác katonaság is. A lakosság körében valóságos tömegmozgalommá vált a kurucpártolás és parola-adás. Aki csak tehetett, menekült a katonaság által kiélt és tönkretett városból. A külváros lakói feleségestül hagyták ott Kolozsvárt. Az asztalos céh fő céhmestere, Pesti György tizenharmad magával ment ki Bonchidára, Csáky Lászlóhoz. Az ácscéh pedig azzal adott parolát, hogy a kezében tartott egyik kaput megnyitja majd Csáky csapatai előtt, ha ostromra kerül a sor. Az ottlévő nemesek közül

¹⁷² Olajágat viselő Noe Galambja (Fridericus Gottfridus Veronensis álnéven Hága, 1704). Magyar Történelmi Emlékek (Szalay Lászl. kiad.); Bethlen Miklós Önéletírása. Pest, 1860. II. köt. 396—415. l.; TT. 1891 és *Gyűrfás Elemér*: Bethlen Miklós kancellár. Dicsőszentmárton, 1924. 193—205. l.

Nem bizonyítható *Torma K.* (két nevezetes okmánygyűjtemény nyoma, Századok 1887) állítása, aki elveszett iratokra hivatkozva felteszi, hogy Bethlennek kapcsolatai voltak a francia udvarral és ezért fogták el.

¹⁷³ OL Radvánszky-lt. III. o. XLIII. cs. 29. sz. alapján.

¹⁷⁴ SzKK. Fol. Hung. 978/181.

nem egy hagyta már el a várost. A város parancsnoka, Czegei Vass György feljegyzi Szilvási Boldi 12 esztendőös gyermek »kurucnak állását«: »Méltó feljegyzésre, — folytatja — hogy a mi collégiumunkból és más rendbéli városi gyermekek is 7, 8, 9, 10, 11, 12 esztendőös gyermekek szöktek és szöknek ki innét Kolozsvárról a kurucok közé.«¹⁷⁵

A kolozsvári kurucok sokrétű és színes társadalmi összetétele jellemző egész Erdély kurucságának társadalmi összetételére. 1703 őszének erdélyi kurucjai 1704 tavaszára nemcsak számban növekedtek meg, de társadalmi bázisuk is kiszélesedett. A Toroczkaival bejött kuruc katonákon és a törökországi Thököly-csapatokon kívül az erdélyi kuruc csapatok zöme a különböző vidékek felkelt lakosságából és a császáriaktól elszökött katonákból állt. A sereg zömét magyar és román jobbágyok, félszabadok és ármások alkotják, de számukat növelik az egyházi nemesek, városi szegények is.¹⁷⁶ Ezek az 1703-as kuruc jobbágyok, félszabadok, városi szegények és egyházi nemesek a maguk erős mozgalmával, öntudatlanul vagy tudatos erőszakkal magukhoz hajlították a nemesség zömét és számos főnemest. Az erdélyi kuruc mozgalmak leg-erősebb bázisa a Székelyföld, ahol egész Erdélyben legelőbb jött létre a különböző társadalmi rétegekhez tartozó székelyek összefogása.

A felületes szemlélő számára ez a két tény, a hadi fölény és a széles társadalmi bázis a Rákóczi-szabadságharc erdélyi győzelmét jelentené. Pedig alaposabb szemügyrevétel után meg kell állapítanunk, hogy a kép korántsem olyan kedvező, mint ahogy azt az első áttekintésre láttuk. Kétségtelen, Erdélyben 1704 tavaszára a szabadságharc két hatalmas pillére jött létre: a területek nagyrésze felszabadult és megnyerték a nemességet a szabadságharc számára. A ház még nincs kész, ha már állanak a falak: Erdély sem volt még biztos bástyája a szabadságharcnak.

A Rákóczi- és Thököly-katonák között rejtett ellentét lappangott. Ezt az ellentétet a Toroczkairól szállongó szóbeszédék és Orlay gyanús körülmények között bekövetkezett hirtelen halála csak jobban szította.¹⁷⁷ A hadi regula, a szervezett katonai rendtartás a legkezdetlegesebb állapotban volt. A katonaság állandóan fluktuált az egyik seregből a másikba, vidékről-vidékre, ezeres kapitánytól ezeres kapitányig.¹⁷⁸ A gazdaságilag tönkrement, a császáriak által pusztasággá égetett és kifosztott Erdélyben a hadak rendszeres ellátása, élelmezése a teljes szervezetlenség miatt csaknem lehetetlen volt. A hadak magukat látták el, a szabad préda bevett gyakorlattá vált, bár minden fegyelmetlenség ellenére is, még a császári források is elismerik, hogy

¹⁷⁵ OL Radvánszky-lt. III. o. XLIII. cs. 36, 79. sz. Említésre méltó Rác István instantiája: »Ennek előtte öt hónapokkal Kolozsvárott létemben értvén meg Nagyságod Istenes intentumát, egyszer is, másszor is kolozsvári katonáimmal kijüvén, már alkalmasson gyűjtöttem Nagyságod hívségére vitézeket.« (Kuruc katonák és hozzátartozói instantiája. Kéziratban). OL. Prot. Sess. 1701—1705. k. 654. l.; SzKK. Fol. Hung. 978/182.; Teleki-napló ápr. 3. 13, 21.; Czegei Vass-napló febr. 13, 19, márc. 1, 28, ápr. 27, 30, máj. 15, 16.; MHHS 35. k. 382, 383, 389, 393, 401, 404. l.; Vizaknai Briccius György naplója TE II. 96. l.; Szakál Ferenc naplója TE. II. 67. l.; A. R. I. 207. 211.

¹⁷⁶ OL Radvánszky-lt. III. o. XLIII. cs. 99. sz.

¹⁷⁷ Teleki-napló 1704. ápr. 9, 11.; Czegei Vass-napló ápr. 26. MHHS 35. k. 401. l.; A Thököly-hadak tiszteinek levele Rákóczihoz, Gyulafehérvár 1704. V. 11.; OL A Rákóczi-szabadságharc levéltára. A volt Thököly csapatok erdélyi működésének részletes és kimerítő elemzése nélkül is az adatok arra engednek következtetni, hogy a Rákóczi- és a Thököly-csapatok között erős ellentét volt.

¹⁷⁸ Fonácz Máttyás kapitánysága alatt levő hadak panasza. OL Radvánszky-lt.; III. o. XLIII. cs. 31. sz.; Kaszás Pál ezerének folyamodványa uo. 35. sz.

»a rebellisek igyekeznek kímélni a népet.«¹⁷⁹ A katonai és gazdasági bajok mellett a társadalmi ellentétek is kezdtek kiéleződni. A jobbágyból lett katonák, akik szabadságuk elnyeréséért kötöttek fegyvert, csalódottan hallgatták a táborban immár megjelent földesurak beszédét, akik öröknek mondták a régi jobbágság megúnt igáját. Ez »annyira elolvasztotta sokaknak szíveket és meglankította sokaknak karjukat, hogy az fenyvert letöltték vagy ha még le nem tölték, letönni igyekeznek.«¹⁸⁰ Ugyanakkor a nemesség semmi biztosítékot nem látott arra, hogy jobbágyságai fölött hatalmát megtarthatja-e, ezért a katonáskodók otthonmaradt hozzátartozóit mód és szám nélkül terhelte. Az elért sikerek mellett gazdasági szervezetlenség, kezdődő társadalmi ellentét és tisztázatlan politikai kérdések támasztotta bajok kezdenek kifejlődni. Erdély a társadalmi-gazdasági-katonai zavarok és ellentétek melegágya lett. Olyan volt az ország, mint a gazdátlanra vált kert, ahol a feltörő gazt nem gyomlálja a gondos gazdakéz. Valóban a bajok gyökere abban rejlett, hogy Erdélynek nem volt gazdája. Azt a láncot, mellyel Rabutin fogta rabságra, már elszakította, de a szabadságharc vezetőjét, Rákóczi Ferencet sem mondhatja urának. A bajok, méltánytalanságok, katonai visszaélések és társadalmi zavarok pedig csak akkor szűnnek meg, ha megszűnik az ellentmondás, amely Erdély 1704 tavaszi valóságos állapota és államjogi helyzete között fennáll.

Ennek az ellentmondásos helyzetnek a felszámolásához az első lépést az az erdélyi követség tette meg, mely május végén érkezett Rákóczi táborába »az ország ünnepélyes ajánlatával, hogy Rákóczi vegye birtokába Erdélyt azon mód szerint miként elődei bírták«. A követség feltehetőleg a Székelyföldről jött, de semmi többet működéséről nem tudunk.¹⁸¹ Június 3-án ismét erdélyiek érkeztek a solti táborba: Torda, Kolozs és Doboka vármegyék küldöttei, középbirtokos nemesek. Szaniszló Zsigmond unitárius köznemes, tordamegyei alispán a vezetőjük. »Én peroráltam Urunk előtt« — jegyzi fel naplójában.¹⁸² Az a tény, hogy ő adta elő a követség mondanivalóját, mindennél jobban bizonyítja, hogy a június 3-án Rákóczi előtt megjelent küldöttségben nem volt főnemes. Arról nem beszél a napló, hogy miről szolt a beszéd. A Szaniszló Zsigmond által Rákóczi előtt elmondottakról csak feltevéseink vannak. Valószínű, hogy az erdélyi állapotok megjavítása érdekében felvetik fejedelemválasztó országgyűlés összehívását.

A Rákóczi táborában élő erdélyi főnemesek, Pekry Lőrinc, Mikes Mihály és mások nem önálló kezdeményezésből munkálkodnak az erdélyi országgyűlés összehívásán. Már jó ideje kiszakadtak Erdélyből és nem is ismerhetik az ottani állapotokat. Az erdélyiek törekvéseiről csak a követség megjelenésével lesz tudomásunk. Kihaszználva társadalmi helyzetüket, politikai jártasságukat és tapasztalatukat, állnak 1704. június 3-ika után a Rákóczit fejedelemmé választó erdélyi mozgalom élére.¹⁸³ Hogy a székelység és az erdélyi középbirtokos nemesség által kezdeményezett mozgalomnak mennyire határozott célkitűzése volt, azt Bercsényi sorai bizonyítják legjobban, aki — Rákóczi sajnos ismeretlen — beszámolójára válaszolt: »Az erdélyieknek dicséretes resolúciók; el is hiszem ha lehet, nem is lesznek többül az ausztriai iga alatt.«¹⁸⁴

¹⁷⁹ OL Erd. Kanc. 1704/6; Főleg a törökországi hadakra sok a panasz. OL Radvánszky-lt. III. o. XLIII. cs. 29. sz.

¹⁸⁰ OL Radvánszky-lt. III. o. XLIII. cs. 31, 35, 99 és 108. sz.

¹⁸¹ *Csutak*, i. m. 36. l.

¹⁸² Szaniszló-napló TT 1890, 316–317. l.

¹⁸³ Rákóczi Emlékiratai. 91–92. l.

¹⁸⁴ Bercsényi Rákóczinak Nagy Födémésnél 1704. jún. 8. A. R. IV. 50. l.

Rákóczi Thökölyt tekintette az erdélyi fejedelemség jogos örökösének. Most, hogy az erdélyiek szükségesnek látják az erdélyi fejedelemség önállóságának visszaállítását, Rákóczi érkezettnek tartja az időt Thököly reményeinek beteljesítésére. »Erdélyországnak nagyobb része az sulyos iga alól fel szabadulván, gyűlést kíván, melyet is szükségesnek látván, leginkább az hadakozó rend sok csinjának megzabolására nézve is — megengedtem. Nagyságod méltóságos személyét tehetségem szerint recommendálván nékiek: magam disinterressentiáját bőségesen deklaráltam, s azt securáltam fiui alázatossággal Nagyságodat« — írja Thökölynek 1704 július elején.¹⁸⁵ A fejedelemválasztásra beküldött biztosának, Radvánszky Jánosnak is külön meghagyta, hogy ne befolyásolja a rendeket szabad elhatározásukban.

Az erdélyi kuruc mozgalmak ereje és a magyar szabadságharc dicsőséges győzelmei azonban más irányt szabtak az eseményeknek. Az erdélyi kurucok már túljutottak azon, hogy a török barátságára és támogatására építsenek. Thököly újraválasztásával pedig ismét ajtót nyitnának az évszázados ellenségnek. A fejedelemválasztástól az erdélyi nemesség, a katonaság megfegyverezését, a jobbagyság fékentartásának kézbevitelét is várta. Erdélyben 1704 nyarának elején már nem volt jelentős Thököly-párt. Ugyanakkor a Rákóczi táborában időző főnemesek meggyőződtek a szabadságharc immáron külpolitikai viszonylatban is számottevő jelentőségéről. A szabadságharc sikerei bizonyossá tették előttük azt, hogy Erdély egyedül a szabadságharcos Magyarország mellett vívhatja ki és tarthatja meg függetlenségét. Erdély függetlenségén ők elsősorban a maguk függetlenségét értették és olyan fejedelmet akartak választani, aki mellett nem lesz megkötte a kezük.

Ilyen előzmények után gyűlt össze 1704. július 7-én a fejedelemválasztó országgyűlés.¹⁸⁶ A rendeken kívül megjelentek a vármegyék, a székely és szász székek követei. A városok közül csak a császáriak által megszállott Szeben, Brassó és Szászsebes nem küldött követeket. Rabutin szigorú tilalma ellenére csaknem az egész Erdély képviseltette magát.¹⁸⁷ A fejedelemválasztás napjára Gyulafehérvárra gyűltek messze vidékek parasztjai is, akiknek itt szavuk ugyan nem volt, de harcaikkal és helytállásukkal leginkább részesek voltak a fejedelemválasztás lehetőségének megteremtésében.¹⁸⁸

1704. július 7-én Gyulafehérvárott egységes akarattal II. Rákóczi Ferencet választották meg Erdély fejedelmének.

A kuruc szabadságharc vezérének Erdély fejedelmévé választása az erdélyi kurucok harcainak nagy eredménye volt. Azt jelentette, hogy Erdély elszakadt a Habsburgoktól, és a török gyámságától is függetlenítette magát. Kifejezésre juttatta, hogy a Rákóczi-szabadságharc célkitűzéseiért, a magyar szabadságharc mellett kíván harcolni. Erdély csatlakozása a Rákóczi-szabadságharc számára is jelentős győzelme volt, területi és társadalmi bázisának kiszélesítését jelentette. Növelte szabadságharca külpolitikai súlyát és tekintélyét. A bányakincsekben gazdag Erdély pedig gazdasági erőforrásait szaporította.

¹⁸⁵ Rákóczi Thökölynek 1704. júl. eleje; MHHS 24. k. 535. l. Rákóczi Thököly iránti személyes és politikai magatartása között bizonyos ellentmondásokat látunk. Ennek felfedése még további kutatás feladata.

¹⁸⁶ R. Kiss, i. m. 39. l.; Csutak, i. m. 39. l. R. Kiss, júl. 7-re, Csutak júl. 8.-ra teszi (adatokra nem hivatkozik) az országgyűlés kezdetét.; Rákóczi Emlékiratok, 91—93. l.

¹⁸⁷ Rákóczi Emlékiratok 92—93. l.; R. Kiss, i. m. 38—39. l.; Márki, i. m. I. köt. 492—493. l.

¹⁸⁸ Czegei Vass-napló júl. 9, 10, 11, 12. MHHS 35. k. 413. l.

*A fejedelemválasztáson azonban az erdélyi kurucpárti főnemesség diktálta a választás feltételeit. Az országgyűlés articulusait úgy fogalmazták meg, hogy a legmesszebbmenően biztosították beleszólásukat Erdély ügyeinek irányításába. Fejedelmi abszolútizmus helyett nemesi köztársaság megvalósulásának első jeleit és feltételeit fedezhetjük fel. Rákóczi fejedelemmé választásának fényére azonban még nem vetettek árnyékot a nemesség önzésének hátrányos következményei.¹⁸⁹ Hogy a szabadságharc vezetőjének erdélyi fejedelemmé választása mit jelentett valójában, arra Bercsényi mutat rá: »Hogy minden külső speciális követje, külső segítsége, külső fegyvere nélkül Nagyságodnak, — magok elszánt akaratjokbul, intra belli et pacis tractatus, minden konzideratioknak posthabitiójával, az belső ellenségnek megvetésével, Nagyságodat választották fejedelemnek.«¹⁹⁰

*

Az elmondottakból megállapíthatjuk, hogy az erdélyi kuruc mozgalmak más úton, de ugyanazt eredményezték mint a magyarországiak; egy zászló alá sorakoztatták Erdély széles tömegeit és uralkodóosztályának egy részét. A fejlődés sajátos útját a körülmények és helyi viszonyok véletlen találkozása tette indokolttá. A nemzeti összefogás létrejötte pedig olyan történelmi szükségszerűség volt az adott történelmi helyzetben, melynek az erőviszonyok Magyarországtól eltérő alakulása mellett is létre kellett jönnie. Erdélyben nem volt vezető, aki felismerve a történelmi szükségszerűséget, irányító lehetett volna. Rákóczi politikája, mely Magyarországon már 1703 őszén megteremtette a szabadságharc széles, nemzeti bázisát, Erdélyben csak késve és közvetett formában érvényesülhetett. A kuruc szabadságharc társadalmi bázisát Erdélyben az erdélyi nép, magyar és román jobbágyok, székely felkelők harcai hozták létre.

VÁRKONYI ÁGNES

¹⁸⁹ Az 1704. július 5—12. gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkei; közli Csutak Vilmos E. M. 1913. 172—185. l.

¹⁹⁰ Bercsényi Rákóczinak Királyfalvánál 1704. júl. 31. A. R. IV. 80. l.

A MAI REAKCIÓS TÖRTÉNETÍRÁS KÍSÉRLETEI A NÉMET IMPERIALIZMUS REHABILITÁLÁSÁRA

Írta : A. Sz. Jerusalimskij. (Voproszi Isztorii, 1953. 8. sz.)

I

Régen elmúltak azok az idők, amikor a burzsoa történettudomány még némi joggal büszkélkedhetett azzal, hogy új dokumentumokat tud feltárni és a forráskutatás magas technikájával rendelkezik. Miután a burzsoázia megszilárdította uralmát, a történelem küzdőterén pedig megjelent az a forradalmi osztály, amely felismerte történelmi feladatát, hogy felszabadítsa az emberiséget a kapitalizmus járma alól, a burzsoa történetírás mélyreható válság szakaszába került és hovatovább elvesztette a tudományosság elemi követelményeit is. K. Marx szavaival szólva, »Nem arról volt ezentúl már szó, hogy ez vagy az elméleti megállapítás igaz-e, hanem arról, hogy a tőkének hasznos-e vagy káros, kellemes-e, vagy kellemetlen, rendőrileg tilos-e, vagy sem? Az önzetlen kutatás helyére megfizetett áltudomány lépett, az elfogulatlan tudományos vizsgálat helyére a rossz lelkiismeret és az apologetika gonosz szándéka.«¹

Még a XIX. század hetvenes éveinek az elején, alighogy a kapitalizmusnak az imperializmusba való átnövése elkezdődött, Edward Freeman, az angol liberális történetírás egyik jellegzetes képviselője levetette a tudományos »objektivizmus« álarát. »A történelem — írta Freeman — a múlt politikája, a politika a jelenbe vetített történelem.«²

Ez a tétel, amely lényegileg tagadja, hogy a történelem tudomány és azt nyíltan az uralkodóosztályok politikai szolgálójának színvonalára alacsonyítja, a reakciós burzsoa történetírás alfájává és omegájává vált. Negyedszázaddal ezelőtt, a burzsoa objektivizmus egyik epigonja, F. Meinecke német történész megpróbálta történelmileg megindokolni az imperialista Németországnak Angliával a Szovjetunió ellen kötött szövetségét és cinikusan ezt írta : »Valljuk be őszintén, hogy a történelem itt politikába csap át és ennek annál inkább így kell lennie, minél közelebbről érint bennünket a kutatás tárgya.«³

És valóban, az imperializmus szakaszában a reakciós burzsoa történetírás egyre inkább olyan történeti koncepciókat dolgoz ki, amelyekkel az ural-

¹ *Marx Károly*: A tőke. I. köt. Bpest, 1948. 17. l.

² *E. A. Freeman*: Comparative politic. Six lectures read before the Royal Institution in January and February 1873. London 1873 ; The methods of historical study. London, 1886.

³ *F. Meinecke*: Geschichte des deutsch-englischen Bündnisproblems 1890—1901. München—Berlin, 1927.

mon lévő kizsákmányoló osztályok érdekében igazolni próbálja a reakció uralmának megerősítésére és az agresszió fokozására irányuló törekvéseket.

Németországban a »Pángermán Szövetség« ideológusai olyan koncepciókat gyártottak, hogy az imperialista Németország »Európa szíve«, a németek pedig az egyedüli faj, amely Európában és az egész világon uralkodni hivatott.⁴ Ezeknek a militarizmus és a reakció, az imperialista agresszió és a háború kultuszát dicsőítő eszméknek igazi embergyűlölő mivolta a fasiszta német történetírásban a hitleri rendszer uralmának idején jutott kifejezésre. Jelenleg Nyugat-Németországban újból felburjánzanak ezek a nézetek.

Angliában az imperialista ideológia egyik ősapja a XIX. század végén John Seeley volt. »Anglia expanziója« c. könyve⁵ máig is a brit gyarmati terjeszkedés bibliája; »A brit politika fejlődése«⁶ c. másik munkája pedig a világoralmának megerősítéséért küzdő angol imperializmus agresszív céljainak és sajátos módszereinek apológiája.

Az Egyesült Államokban a történetírás terén A. Mahan volt a korai imperialista ideológusok egyike. Felfogását »A tengeri hatalom hatása a történelemre«⁷ c. könyvében fejti ki, amelynek megírásával Carnegie multimilliomos bízta őt meg. Ezt a koncepciót az Egyesült Államok uralkodó körei még ma is magasztalják, mert alátámasztja az amerikai imperializmus »történelmi missziójá«-t. E szerint az Egyesült Államoknak az a hivatása, hogy uralkodjék az összes tengereken és óceánokon és vezetőszerepet játsszon az egész világon.

Seeley és Mahan elgondolásaiban már keletkezésükkor jelentős ellentmondások mutatkoztak: Seeley szerint az »angolszász faj« körében Anglia a vezető politikai erő, Mahan viszont az Amerikai Egyesült Államokat állította az első helyre. Később ez a tendencia még feltűnőbbben és élesebben mutatkozott meg ezeknek az országoknak imperialista politikájában és reakciós történetírásában.

Seeley és Mahan, az angol, illetve az amerikai imperializmus e régi trubadurjai, a fajelmélet és a világoralom mellett azt a reakciós »eszmét« is felvetették, hogy a történelmi szükségszerűség és politikai célszerűség értelmében a népeknek semilyen befolyást sem szabad gyakorolniuk a külpolitikai és diplomáciai kérdések megoldására. Ezzel próbálják megindokolni a titkos diplomáciát, amely tág teret nyit a terjeszkedés, az agresszió és az egész világ békéje elleni összeesküvés megszervezésének sötét üzelmeihez.

Éppen azért nincs semmi csodálatos abban, hogy Joseph Chamberlain és Cecil Rhodes — akik V. I. Lenin szerint az angol imperializmus kialakulása befejező szakaszának legtipikusabb képviselői — azonnal felkarolták a John Seeley és angol történetírói iskolája által hirdetett »angol-szász« fajelméletet és a gyarmati terjeszkedés apológiáját; Theodor Rooseveltt, az agresszív amerikai imperializmus egyik legjellegzetesebb képviselője pedig

⁴ Például: »Alldeutsche Blätter« 1894—1919. *E. Hasse*: Deutsche Politik. B. I—II. München, 1905—1908; *D. Frymann*: Wenn ich der Kaiser wär. Leipzig, 1912; *H. Oncken*: Das alte und das neue Mitteleuropa. Historisch-politische Betrachtungen über deutsche Bündnispolitik im Zeitalter Bismarcks und im Zeitalter des Weltkrieges. Gotha, 1917.; *H. Claas*: Gegen den Strom. Stuttgart, 1928; *Jäck*: Deutschland als Herz Europas. Berlin, 1929; *Lothar Werner*: Der Alldeutsche Verband 1890—1918. Berlin, 1930.

⁵ *J. R. Seeley*: The expansion of England. London, 1921.

⁶ *J. R. Seeley*: The growth of British policy. Cambridge, 1922.

⁷ *A. Mahan*: The Influence of Sea-Power upon History. London, 1890.

sietett kijelenteni, hogy Mahan tanítványának vallja magát, osztja és gyakorlatilag megvalósításra alkalmasnak tartja Mahan történeti síkon megalapozott felfogását, mely szerint a hadiflotta nagy szerepet játszik a világoralomért folytatott harcban.

Az első és második világháború közti időben az angol-amerikai történetírásban a Byrd és Fey, Gooch és Temperley típusú hivatásos történészek játszottak vezetőszerepet. A maga területén mindegyikük az uralkodó osztályok politikai érdekeit és nézeteit juttatta kifejezésre, fogalmazta meg, vagy egyenesen az amerikai, illetve az angol külügyminisztérium megbízásait hajtotta végre. De a második világháborúban és a különösen a háború utáni időszakban ezek a történetírók a háttérbe húzódtak. Az angol-amerikai történetírás színpadának előtérében most maguk a monopolisták és közvetlen politikai bábjaik jelentek meg. Ezt a történetírásban eddig még példa nélkül álló tényt beismeri az amerikai Business Historical Society hivatalos lapja is: »Öröm látni, hogyan omlanak le szemünk láttára fokozatosan a válaszfalak a tudósok és üzletemberek között és miként fejlődik ki köztük a szoros együttműködés.«⁸ Értékes beismerés.

Nem kevésbé szoros együttműködés létesült, különösen a második világháború után, az amerikai történetírás és az amerikai hadügyminisztérium között. Amint az Egyesült Államokban megjelent »A közoktatás militarizálása« c. broszúra közli, »az ország katonai és közoktatási tényezői közötti szoros kapcsolat jelentősége mélyreható és magában véve is szembetűnő«. A Business Historical Society lapjának beismerése szerint a mai amerikai történetírás egyik legfontosabb feladata az, hogy meghamisítsa az amerikai imperializmus külpolitikájának történetét, mivel az amerikai monopoliumok terjeszkedésének a valósághoz hű kitergetése »meghiúsítaná a külügyminisztérium jelenlegi erőfeszítéseit«. Minthogy az amerikai külügyminisztérium és hadügyminisztérium az utóbbi időben arra törekszik, hogy visszaállítsa a német monopoliumok hatalmát és újjáteremtse a hitleri tábornoki kar vezetése alatt a revansista fegyveres erőket, — az Egyesült Államok reakciós történetírása mindeképpen igyekszik fehérre mosni a német imperializmust, militarizmust és fasizmust. Ez a »történetírás« kezébe ragadta a kezdeményezést és most ki akarja terjeszteni ideológiai befolyását az Egyesült Államoktól függő országokra, elsősorban természetesen Nyugat-Németországra, amelyet az amerikai imperializmus hitbizományának tekint. Anglia és Nyugat-Németország reakciós történészei alapján véve ugyanazt az irányt követik, mint az amerikaiak, amikor Németország újkori és legújabbkori történetének problémáit tárgyalják.

II

Még a második világháború idején, amikor a Szovjetunió népei és Európa többi szabadságszerető népei hősiiesen harcoltak a hitleri imperializmus ellen, az Egyesült Államok monopolistái széleskörű expanziós terveket dolgoztak ki világoralmi pozíciójuk biztosítására. A Wall-Street iparmagnásai és finánciókései a német monopolistákat az Egyesült Államok egyik legnagyobb és legveszedelmesebb imperialista versenytársának tekintették és arról ábrándoztak, hogy megsemmisítik Németország gazdasági hatalmát, eltávolítják Németországot a világpiaconról és ily módon kiterjesztik uralmukat. Henry

⁸ »Business Historical Society« Bulletin. Boston. Vol. XXII. No. 1. February 1948.

Morgenthau, a monopolista csoport egyik vezetője, aki egyben pénzügyminiszter volt, 1944 őszén előterjesztett egy tervet Rooseveltnek, az Egyesült Államok elnökének, hogy miként kellene a német ipart megsemmisíteni, Németországot agrárországgá változtatni és gyarmati színvonalra süllyeszteni. A háború után Morgenthau kiadta »Németország a mi problémánk« c. könyvét,⁹ amelyben megkísérelte történeti alapon megindokolni tervét. Az állandóan Karthágó elpusztítását sürgető Cato római szenátorhoz hasonlóan az új amerikai Cato azt követelte, hogy pusztítsák el Németországot — ne csak a hitleri birodalmat, de az egész német államot, ne csak a hitleri agresszió hadi és gazdasági gépezetét, de az egész német gazdaságot is. »A német agresszió veszélyének megszüntetése tekintetében programom — írta Morgenthau — a legegyszerűbben úgy foglalható össze, hogy Németországot meg kell fosztani nehéziparától.« Morgenthau, hogy kellő politikai alapot teremtsen politikai tervének megvalósításához, elhatározta, hogy mindenképp előttről az amerikai tőke uralkodó köreiből elterjedt történelmi legendákat »rombolja le«. Nem minden ironia nélkül írja például, hogy az amerikai történetírásban Németország a XIX. század első felében »meseország, ahol Albert és Ernő herceg füveket gyűjtött az erdőben, vagy düledező ódon kastélyokban négykezest játszott zongorán; olyan ország, ahol a paraszt kínos gondossággal rendbentartott udvarában tömte karácsonyi libáját, s ahonnan a legtöbb európai király és herceg kizárólag csúnya felesége származik.«

Morgenthau ezekkel az érzélgős történelmi mesékkel szemben figyelmeztet arra, hogy van az éremnek egy másik oldala is, nevezetesen az, hogy »Európa évszázadokon át ezekben a festői falvakban toborozta a zsoldosokat«. Morgenthau szerint már ez a tény is tanúsítja, hogy a német népre történetileg, sőt biológiailag ősidőktől fogva az agresszív szellem volt jellemző. Mi több, azt bizonygatja, hogy »a német nép hódítási vágya« szolgált elsőleges okul minden háborúhoz, amelyet Németország valaha is viselt, beleértve a XX. század első felében kirobbantott két világháborút is. Morgenthau futólag és mellékesen megemlékezik ugyan a junkerek szerepéről, akik »nemzedékek során át a legmakacsabb háborús gyújtogatók voltak Európában«, de nem tekinti őket meghatározott társadalmi erőnek, hanem egyszerűen a német nép alkotórészének. Ami a másik reakciós osztályt, a fináctőke mágnásait illeti, egyáltalán nem tartja szükségesnek megemlíteni, hogy ezek milyen szerepet játszottak a háborús agresszió szításában és megszervezésében. Morgenthau az egész háborús felelősséget a német népre és különösen a német proletariátusra hárítja. Mivel a német ipar — mondja Morgenthau — mindig főképpen háborús szükségletek kielégítésére dolgozott, a német munkásosztály volt a német agresszió egyik fő mozgatóereje.

A történelemnek ez az ocsmány meghamisítása két célt szolgált. Először is: amikor Morgenthau felállítja azt a tételt, hogy »a háborúra való törekvés« és a »demokrácia iránti ellenséges érzélem« a német nép alapvető tulajdonsága, ezzel a német népet akarja megrágalmazni és demokratikus hagyományait kompromittálni; másodsor pedig rehabilitálni kívánja a német fináctőkét, amelyet már régen számos szál fűz össze az Egyesült Államok fináctőkéjével. Az amerikai pénzügyminiszter náciellenes szövegekbe burkolt történelmi elmefuttatásainak már akkor határozott politikai céljuk volt.

⁹ *Henry Morgenthau: Germany is our problem. New-York—London, 1945.*

Morgenthau amellett tört lándzsát, hogy Németországot nemcsak agrárországgá kell tenni, a német proletariátust tömegesen földmunkára kényszeríteni s így megbontani és deklasszálni, hanem szerinte Németországot fel kell darabolni. Hamis megvilágításban mutatja be a német nép állami és nemzeti egységének kialakulását, s azt állítja, hogy ez az egység a német agresszió mozgatóereje. »Két Németországgal — jelenti ki Morgenthau — könnyebb dolgunk lesz, mint eggyel . . . mivel a különös külpolitikai számtan szerint két fél nem egyenlő egy egészszel, hanem sokkal kevesebb annál.« A háború utáni évek történetének tapasztalatai megmutatták ennek a politikai számtannak egész hazug voltát. Ezek a tapasztalatok azt bizonyítják, hogy Németországnak a Wall-Street agresszív céljai érdekében elkövetett szétszakítása nemcsak nem csökkenti, de sokszorosan fokozza a háborús veszélyt Európában. Csak a német nép békés, demokratikus fejlődésén alapuló egysége — ahogy azt a potsdami konferencia határozatai leszögezték — biztosíthatja a békét Európában és mozdíthatja elő a béke megerősödését az egész világon.

Hasonló programot hirdetett a második világháború éveiben lord Vansittart is. Vansittart, mint az angol külügyminiszter állandó helyettese, valamint a kormány diplomáciai tanácsadója, nagy szerepet játszott az angol imperializmus külpolitikájának kialakításában. Több könyvben¹⁰ és számos cikkben fejtette ki történeti elgondolását. Vansittart a német nemzet és államiság megsemmisítésének egyformán reakciós és utópista eszméjét kétesértékű paradoxonokba öltözteti. Kijelenti például: »A történelmi múlt elveszti hatóerejét, ha az illető nemzet fejlődése során túlnőtt rajta. A német történelmi múlt hatóereje megmaradt, mert a németek nem fejlődtek tovább, sőt silányabbak lettek.« Vajjon ez azt jelenti-e, hogy Németország történetében a militarizmus kimagaslóan nagy szerepet játszott? De milyen társadalmi erők képviselik az agresszív militarizmust? Kinek az érdeke ezeknek az erőknek a támogatása és megszilárdítása? Vajjon miből fejlődhetett a német militarizmus ennyire veszélyes méretekig? Ezekre a kérdésekre Vansittart a következő feleletet adja: »A kapitalizmus oka lehet más bajoknak, de nem ennek a bajnak. A szocializmus talán segíthet más bajok ellen, de nem ez ellen a baj ellen. Az adott esetben a bűnös nyilván a nemzet.«

E tételével Vansittart először is rehabilitálni akarja az imperialista Németország uralkodó osztályait, a militarizmus képviselőit, a junkereket és monopolistákat; másodsor diszkreditálni akarja a szocializmust, melynek győzelmében a népek felvirágzásuk és békés fejlődésük biztosítékát látják; harmadszor pedig megrágalmazza a német népet azzal a váddal, hogy ő robantja ki a háborúkat más népek leigázása céljából. Vansittart azt bizonygatja, hogy hiába keresnők az első és második világháború okát »egyik vagy másik gazdasági rendszerben«, mert az ok »a német lélek zsarnoki törekvéseiben« rejlik. Azt állítja, hogy Németországban a szocialista mozgalom már keletkezése pillanatától militarista mozgalom volt. Amikor Vansittart ezt a torzszülött tételt felállította, egyáltalán nem a Scheidemann és Noske-féle jobboldali szociáldemokrata vezetők tevékenységére gondolt, hanem a német nép nagy fiaira, Engelsre és Bebelre. Könnyű elképzelni, hogy a történeti dokumentumok milyen aljas meghamisításához kellett folyamodnia hazug kitalálásainak megindokolása céljából.

¹⁰ *R. G. Vansittart: Lesson of my Life. London, 1944; Bones of contention. New-York, 1945; Events and Shadows, A policy for the remnants of a century. London, 1947.*

Vansittart attól félt, hogy a hitleri hadigépezetnek a Szovjet Hadsereg által történt szétzúzása után a német nép a demokratikus fejlődés ragyogó útjára lép, és ezért nem a német imperializmus megsemmisítését követeli, hanem a német nép leigázását, az egységes német állam megsemmisítését, Németország huzamos angol-amerikai megszállását. Vansittart a német néppel való kíméletlen leszámolás eszméjének hirdetője, aki a történelem síkján próbálta bizonyítani, hogy a hitlerizmus és áldozata, a német nép, egy és ugyanaz — ma, az új körülmények között ezt hirdeti: »Egyedüli remény-ségünk Adenauer.«¹¹

III

Nem sokkal a világháború befejezése után a megváltozott politikai helyzetben a reakciós történetírás régi »motívumaiban« új változatok jelentek meg. Az angol-amerikai imperialisták elvetették azokat a terveket, hogy a német ipart teljesen megsemmisítsék és Németországot mesterségesen agrárállammá tegyék. Ennek az a magyarázata, hogy Európában új helyzet alakult ki, miután a Szovjetunió világtörténelmi jelentőségű győzelmet aratott, létrejött a béke, a demokrácia és a szocializmus hatalmas tábora és magában Németországban is megnőttek a demokratikus erők, — a nyugati hatalmak viszont megvalósították Németország kettészakítását és a fennhatóságuk alatt álló nyugati részen visszaállították a német monopoliумokat, a militarizmust és a reakciót. A Wall-Street és a City urai, lábbal tiporva a potsdami konferenciának az egységes, független, békeszerető, demokratikus Németország megteremtéséről szóló határozatait, arra törekszenek, hogy visszaállítsák és megerősítsék Nyugat-Németország katonai potenciálját és Nyugat-Németországot katonai hídfővé és fegyverraktárrá alakítsák. A Németország történetéről vallott korábbi felfogást hozzáidomították az új politikai feladatokhoz s ebben a csúrés-csavarásban a Wall-Street számos tekintélyes üzletembere is résztvett. Az amerikai monopoliумok vezetői és képviselői Európában, többek között Nyugat-Németországban járt vezetői és képviselői, »tanulmányokat« írtak az amerikai imperializmus terjeszkedésének céljairól, kifejtették azoknak az országoknak történelmi fejlődéséről szóló elgondolásaikat, amelyeket a Wall-Street teljesen uralma alá akar rendelni.

Így Lewis Brown, a »Jones Manvill« részvénytársaság elnöke, aki a háború után meglátogatta Nyugat-Németországot, könyvet írt »Jelentés Németországról«¹² címmel. Megállapításait gondosan tanulmányozták a Wall-Streeten, a külügyminisztériumban és a hadügyminisztériumban. Brown könyvét »a jelenlegi helyzet előzményeinek« elemzésével kezdi. Belemerülve a történelem útvesztőjébe, páratlan cinizmussal jelenti ki, hogy ezeket a kérdéseket is üzletemberként nézi. »Úgy közelíték ehhez a problémához, — írja Brown — mint mikor egy gyáros próbálja elemezni a csődbement társaság helyzetét és meghatározza azokat a józan elgondolásból folyó legegyszerűbb elveket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a társaság minél gyorsabban újból hasznot hajtson.« Lewis Brown túlaradó nagylelkűségtől elragadtatva, Németország történelmi fejlődésének szentelt külön fejezetben megmagyarázza olvasóinak e »cég« csődjének történetét, kijelentvén, hogy a beteg gyógyítása előtt ismerni kell betegsége történetét.

¹¹ »Daily Sketch«, 1953. szept. 1. sz.

¹² L. H. Brown: A Report on Germany. New-York, 1947.

E történeti elmfuttatás szerint Németországban már voltak olyan idők, mint amelyek a hitleri hadigépezet szétzúzása után következtek, még pedig a harmincéves háború (1618—1648) idején. Lewis Brown a német imperialisták igazolására kijelenti, hogy ez után a háború után a német népet militarista érzések hatották át és »kész volt bármi árat fizetni ütőképes hadseregért.« A történész szerepében tetszelgő amerikai üzletember feltámasztja azt a mesét, hogy a militarizmus a német nép régen kialakult jellemvonása. Megpróbálja bizonyítani, hogy Németország uralkodó osztályai — a junkerek és a fináncmágnások — semmiképpen se bűnösök az első és második világháború kirobbantásában. Ki hát a bűnös? Lewis Brown véleménye szerint mindenekelőtt az a félelem, amely kezdett erőt venni Franciaországon annak hatására, hogy a német lakosság a XIX. század végén és a XX. század elején megszorodott és Németországban fejlődni kezdett a korszerű ipar. E félelem hatására Franciaország sietve szövetséget kötött Oroszországgal, ami »viszont a Hármasszövetség — Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország szövetségének — megalakítását idézte elő«. Még az iskolásgyermek is tudja, hogy a Franciaország és Oroszország közötti szövetség megkötése (az 1891—1893-as években) nem vezethetett a Hármasszövetség 1882-ben történt megkötéséhez, hanem éppen fordítva, — aligha nevezhetjük tehát ezt a »magyarázatot« történelemhamisításnak, hiszen ez inkább csak a szerző tudatlanságának bizonyítéka. Durva történelemhamisítás viszont Brownnak az az állítása, hogy az első világháborút nem a német és angol imperializmus közötti ellentétek váltották ki, hanem egyedül az Oroszország és Németország közötti konfliktus, amely érthetetlen okokból »Nyugatra is áterjedt«. Brown nyíltan kifejezi sajnálkozását, mert mennyivel jobb és főképpen hasznothajtóbb lett volna, ha csupán Németország és Oroszország gyengítették volna le egymást hosszú, véres mézszárlásban.

Lewis Brown ugyanilyen hamisítások segítségével igyekszik fehérre mosni a német imperialisták második világháborús ténykedéseit is. E célból azt bizonygatja, hogy Hitler nem a monopolistákra és a militarista junkerekre támaszkodott, hanem a német népre. Elmondja, hogy Hitler éppen a monopolisták és a junkerek vállán kapaszkodott fel, mert ezek arra számítottak, hogy majd felhasználják őt »saját érdekükben«, de »mikor Hitler hatalomra jutott, gyorsan sutba dobta őket«. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy : »a feudális származású hagyományos militaristák és az újsütetű nagyiparosok régen, már a császár alatt szövetséget kötöttek egymással«, és a második világháború időszakában ők voltak Hitler ártatlan áldozati bárányai. Brown magas történeti piedesztálra emeli német üzletbarátait. Szerinte a német monopolisták »okos, szakképzett emberek«, és ez elég alap ahhoz, hogy őket »Németország emberanyagának legjobbjai közé sorolja« és megindokolja jogukat az uralomra Németországban.

Még jobban magasztatja Lewis Brown az amerikai imperialistákat. A történelem legdurvább meghamisításával nekik és csak nekik tulajdonítja a Hitler és hadserege felett aratott katonai győzelmet. Elhallgatja a Szovjet Hadsereg nagy történelmi szerepét — amely azt a hősiességet teljesítette, hogy felszabadította az európai népeket a fasiszta német zsarnokság járma alól, — és úgy ábrázolja a dolgot, mintha Berlin »az amerikai motorizált oszlopok nagyszerű ütőképessége következtében« esett volna el. Ezek az amerikai történelemhamisító elmfuttatásainak sarokkövei. »Okuljunk a történelem tanulságaiból« — mondja Brown — és forduljunk a harmincéves háború idejéhez,

amikor — szerinte — a német nép a militarizmusban kezdte látni megmentését. Brown kénytelen ugyan elismerni, hogy a német nép nem akarja, hogy bevonják a harmadik világháborúba, hogy zsoldosokat szállítson az amerikai imperialistáknak és részt vegyen a Szovjetunió elleni új agresszióban. De mint történész, ebben a beállítottságban a német népben meggyökeresedett »reménytelenségi komplexumot« lát, viszont mint olyan üzletember, aki profitszerzés érdekében szociális gyógyászattal foglalkozik, tisztára amerikai receptet ajánl a német népnek a békevágy-hangulatból való kigyógyítására. »A beteg jellemének reális felismerése alapján — írja Brown — kettős gyógymódot kell alkalmaznunk, fel kell tárnunk előtte a remény ajtaját és egy erős rúgással rá kell kényszerítenünk, hogy belépjen ezen az ajtón.« Rövid és világos!

Brown bizonygatja azt is, hogy a német nép további történeti fejlődése csupán úgy valósulhat meg, ha azoknak a német monopolista és militarista quislingeknek az uralma alá helyezi őket, akiket »Uncle Sam jelölt ki«. Kénytelen elismerni, hogy az agresszív amerikai imperializmus fegyvertárában nincsenek olyan eszmék, amelyek az ő oldalára vonhatnák a »népek lelkét«. Éppen ezért a múlt tanulságára hivatkozva megállapítja, hogy a német népet kényszeríteni lehet »a parancsok elfogadására, különösen, ha feje fölött lebeg annak a kormánynak az ökle«, amelyet az amerikai katonai hatóságok tákoltak össze Nyugat-Németországban.

A németországi amerikai politika agresszív céljainak és ökölmódszereinek célszerűségét hangoztatva, Lewis Brown a következőket írja : »Nem hiszem, hogy az amerikai életforma ellenségei velem egyetértenek.« Brown »tanulmányában« ez az egyetlen állítás, amely nem szorul cáfolatra. Bizonyítja ezt a német népnek az egységes, demokratikus, békeszerető Németország megteremtéséért vívott harcra.

IV

Ha áttekintjük a Németország újkori és legújabbkori történetével foglalkozó mai amerikai és angol reakciós történetírás fejlődését, könnyen észrevehetjük, hogy a figyelem központjában főképpen a német tábornoki kar és különösen a német vezérkar apológiája áll. Ha közelebbről vizsgáljuk a dolgot, kiderül, hogy a téma iránti nagy érdeklődés oka, még történeti síkon is, nagyon is gyakorlati jellegű. Az »United States News and World Report« c. amerikai folyóirat (1950. február 10-i száma) a következő szavakkal tárta fel ezeket az okokat : »Az Egyesült Államok megvizsgálta a német vezérkar eszméjét.« Azt hisszük, hogy az első és még inkább a második világháború tapasztalatai teljes világossággal megmutatták, hogy ez az »eszme« éppúgy, mint a német militarizmus és háborús ideológia egész rendszere, nem állotta ki a komoly történelmi próbákat és teljesen csődöt mondott.

A Szovjet Hadsereg szét tépte a német hadsereg legyőzhetetlenségének mítoszát, megsemmisítette azt a nimbuszt, amelyet a német vezérkar körül évtizedeken át mesterségesen kialakítottak. Ami az agresszív porosz-német militarizmus legjellegzetesebb rablóvonásait és szokásait megtestesítő német tábornoki kar erkölcsi és politikai értékelését illeti, ezt megtalálhatjuk a nemzetközi bíróság szovjet tagjának a hitlerista háborús bűnösök nürnbergi perében adott különvéleményében, amely a történelmi dokumentumok összessége alapján bebizonyította, hogy a német vezérkar bűnös szervezet, amelyet

meg kell semmisíteni. A nyugati hatalmaknak a bíróságba delegált képviselői azonban arra törekedtek, hogy a német szoldateszkat fehérre mossák.

Mi több, amióta a világalom új igénylői nyíltan a német fegyveres erők feltámasztására törekednek, a reakciós történetírás egyes amerikai és angol képviselői annak a kérdésnek a feldolgozásához fogtak, hogy milyen mértékben lennének hasznosíthatók a német vezérkar tapasztalatai egy új világháborúban. Ez összefügg azzal a kérdéssel, hogy az Egyesült Államok vezérkarát és az amerikai militarizmus egész rendszerét német minta szerint akarják átszervezni. Ezt az átszervezési tervet az Egyesült Államok katonai köreinek megbízásából Guderian volt hitleri tábornok dolgozta ki. A »United States News and World Report« közleménye szerint »Guderian tervezetének az az alapja, hogy a hatalmat a hivatásos katonák kezében összpontosítja. A katonák és az elnök között ne legyenek közbenső polgári hatóságok.« Ez a tervezet nyílt katonai diktatúra felállítását, a szélsőséges reakció megerősítését és agresszív háború kirobbantását irányozza elő. Kiderült tehát, hogy ez a »német vezérkar eszméje megvizsgálásának« eredménye.

A reakciós angol és amerikai történetírás minden erejét latba veti, hogy a német militarizmust két szempontból is fehérre mossa. Először mentesíteni akarja az aljas háborús bűntettekért való felelősség alól, másodsor pedig azt akarja elhitetni, hogy a német tábornoki kar, különösen a vezérkar, nem viselheti a felelősséget Németország katonai szétzúzásaért. A háborús bűnösök érdekében nemcsak a nyugatnémet, hanem az amerikai és angol sajtóban és történetírásban is széleskörű kampány folyik. Az amerikai történetírás nyíltan és cinikusan dicsóítja nemcsak a német militaristákat és vezérkart, hanem magát Hitlert is. Ebben a vonatkozásban Trovar Royer »Hitler értékelése tíz év távlatából« c. cikke a legjellemzőbb (New-York Times Magazine — 1949. évi szeptember 4. száma). A szerző, a történelem professzora, olyan »történeti forrásokra« támaszkodik, mint a »Mein Kampf«, Hitler levelezése Mussolinival, Göbbels naplója, a fasiszta Rauschning feljegyzései és más hasonló anyagok. Mivel Trovar Royer ilyen sötét »forrásokból« táplálkozott, nincs mit csodálkozni azon, hogy Hitlert olyan szellemben »értékeli át«, amely a göbbelsi propagandának is díszére vált volna.

Az amerikai történetírás már a második világháború alatt dicstelen kísérletet tett annak a tételnek az igazolására, hogy a német vezérkar igenis a legkiválóbb katonai szakemberek, nem pedig bűnözők testülete. Ezzel foglalkoznak Simpson, Gearl és mások könyvei és cikkei. Jelenleg ezt a hamisító munkát folytatja nemcsak az amerikai, de az angol történetírás is. Így Fuller tábornok, angol katonai történész és teoretikus »A második világháború«¹³ c. könyvében szószerint a következőket mondja: »A Hitler-féle sztratégiai terv alapeszméje helyes volt. Azonban a terv kivitele során az egyik durva hibát a másik után követték el.« Hitler »hibáiról« beszélve, Fuller igazolni igyekszik a hitleri imperializmus agresszióját a Szovjetunió ellen és minden eszközzel kisebbiteni akarja a szovjet hadsereg döntő szerepét a hitleri hadigépezet szétzúzásában.

Ugyanilyen szellemben lép fel Liddel Hart angol katonai történetíró és publicista is. A szovjet olvasók ismerik »Mi az igazság a háborúról«¹⁴ c. könyvét az első világháborúról. Ebben a néhány morzsányi igazság elvész

¹³ J. F. C. Fuller: The second world War. 1939—1945. London, 1948.

¹⁴ B. H. Liddel Hart: The Real War 1914—1918. London, 1930; Liddel Hart: Mi az igazság a háborúról. Ford. angolból. M. 1935.

az ügyesen font hazugságok szövevényében. A kapitalista országok reakciós köreiben azonban Liddel Hart, mint ismert történész és ideológus elég nagy tekintélyt élvez. Liddel Hart jelenleg a hitleri tábornoki kar eszmei szövetségeseként száll sikra. Ezt bizonyítja »A domb túloldalán«¹⁵ c. könyve, amely nagy port vert fel. Liddel Hart könyvének fő forrásául a német imperializmus reakciós tábornoki kara vezetőségének meghamisított anyaga szolgált. Seekt és Blomberg, Fritsch és Brauchitsch, Halder és Kluge, Guderian és Rundstaedt, Mannstein és Rommel — mindnyájan szerepelnek itt.

Liddel Hart állítja, hogy a császári rezsimhez viszonyítva a német vezérkar szerepe lényegesen megváltozott; a vezérkarnak nem volt nagy befolyása Hitlerre és inkább fékezte, semmint ösztönözte Hitler agresszív terveit. Így tehát Hart a német szoldateszkat a szent békeangyalok karába sorolja. Másrészt, mivel mentesíteni akarja a háborús felelősségtől, azt állítja, hogy »a német hadsereg a harctéren általában jobban betartotta a háborús szabályokat, mint 1914—1918-ban«. Mivel ez az állítás szöges ellentétben áll a közismert tényekkel, Liddel Hart óvatosan azzal a fenntartással é, hogy ő a »nyugati szövetségesek elleni« háborús cselekményeket vette tekintetbe. Tehát a hitleri rablóknak a Szovjetunió, Lengyelország és Csehszlovákia, valamint a nyugateurópai népek ellen elkövetett szörnyű bűneit kihagyhatónak tartja a történelem számadásából. Viszont a német vezérkar szervező tevékenységét és a hitleri tábornoki kar szakmai tudását elsőrendű történelmi tényezőnek minősíti. Azt állítja, hogy a német tábornokok a második világháborúban mint szervezők »matematikai pontossággal dolgoztak« és »szakmájuk legjobb képviselőinek bizonyultak«.

A német vezérkar és az egész hitleri tábornoki kar ennyire fellengzős értékelése után természetesen felmerül a kérdés, hogy akkor mi a magyarázata a hitleri Németország katonai bukásának? Honnan erednek a Szovjetunió világtörténelmi győzelmének gyökerei? Liddel Hart egyszerűen hazudik, amikor azt állítja, hogy »Oroszország megmenekülését elsősorban nem a korszerű haladásnak, hanem elmaradottságának köszönheti«. Kleist és a többi megvert hitleri tábornok jelentéseire hivatkozva megismétli azt a nevetséges mesét, hogy a szovjet népet a fagy és a járhatatlan utak mentették meg. Liddel Hart a hitleri Németország katonai csődjének okait abban a »domb túloldalán« kialakult lélektani helyzetben látja, hogy Hitler »sztratégiai intuíciója« és a vezérkar »szabványtervei« között lényeges ellentétek voltak.

A Liddel Hart »tanulmányából« levonható következtetések maguktó adódnak. Liddel Hart fel akarja támasztani a német hadsereg legyőzhetettségéről szóló tételt, feltéve, hogy a tábornoki kar »mélyültebb megértést« tanúsítva, a szakmájából folyó funkciók végrehajtására szorítkozik a »háborús politika« és a »nagy sztratégia« világméretű megvalósítására törekvő erők vezetése alatt. Világos, hogy az ilyenfajta történelmi megállapításokat azok a széleskörű politikai tervek diktálták, amelyeknek cőja a német militarizmus feltámasztása és az agresszív atlanti blokk érdekében való felhasználása.

¹⁵ B. H. Liddel Hart: The other side of the hill. Germanys generals, their rise and fall, with their own account of military events 1939—1945. London, 1948. A könyv egyidejűleg megjelent az Egyesült Államokban, 1950-ben pedig Nyugat-Németországban, Ditmar volt hitlerista tábornok és propagandista fordításában.

V

Kétségtelen a mai reakciós irányú angol-amerikai történetírásnak az az erőfeszítése, hogy fehérre mossa a német imperializmust, militarizmust és fasizmust, előmozdítsa Nyugat-Németországban a reakciós militarista és revansista ideológia újjászületését. Ezt a következő tények mutatják: röviddel a hitleri Németország szétzúzása után az angol-amerikai megszállók fedezete alatt Nyugat-Németországban összpontosult reakciós monopolista és militarista körök a megszállók támogatásával nekiláttak, hogy saját magukat mind történeti, mind politikai síkon fehérre mossák. A történetírásban ez eleinte abban jutott kifejezésre, hogy »átértékelték az értékeket«. Új magyarázatot gyártottak az egy nemzedék alatt két szörnyű katonai csődöt vallott Németország történelmére. A nyugatnémet érdekelt körök s amerikai és angol pártfogók meghamisították a történelmet és a régi történelmi legendákat az új politikai viszonyokhoz és az új agresszív imperialista célokhoz idomították.

A reakciós német történetírásnak nagy gyakorlata van ebben. A burzsoa és junker körökben még az első világháború előkészítésének időszakában nagy sikert aratott gróf Reventlow¹⁶ könyve, amely azt igyekezett bebizonyítani, hogy Németország »világpolitikájának« már első lépéseinél kiderült, hogy nem támasztotta eléggé alá ezt a politikát a harc hatékonyabb eszközeivel, nagy hadsereggel és nagy hadiflottával. Ez felhívás volt arra, hogy a »világpolitikában« még a császári kormánynál is agresszívebb irányt kövessenek. Így nem is csodálható, hogy Reventlow, a német történetírás tipikus képviselője, később belépett a Hitler-pártba.

Az első világháború után a német történetírás több olyan legendát teremtett, amelyeket ideológiai fegyverként használtak fel a revansista propagandára és az új háború politikai előkészítésére. E legendák egyike úgy hangzott, hogy az 1914—1918-as világháborúban a német birodalom voltaképpen nem is szenvedett katonai vereséget, hanem azért volt kénytelen kapitulálni, mert 1918 novemberében a forradalmi események a német hadsereget »orvul leszúrták«. A reakciós német történetírás ily módon igyekezett fenntartani a német hadsereg legyőzhetetlenségéről szóló hírhedt mítoszt. A felelősséget a vereségért a német népre és elsősorban a forradalmi harcot vívó német munkásosztályra hárította. Ennek következményeképpen az »orvul leszúrás« legendája bevonult a német fasizmus ideológiai fegyvertárába s a munkásosztály és a kommunista párt ellen használták fel.

Az ugyancsak akkoriban keletkezett másik történelmi legenda szerint a német hadsereg katonai győzelmeit azért nem tudta kamatoztatni, mert a kormány sorozatos hibákat követett el a politikában és a diplomáciában. Nem volt meg az összhang a legfőbb parancsnokság s a vezérkar sztratégiája, valamint a kormány számos melléfogást elkövető politikája és diplomáciája között. Így jött létre »az elmulasztott lehetőségek háborújáról« szóló legenda. Ennek az volt a feladata, hogy történetileg megindokolja a német imperializmus legagresszívebb köreinek azt a törekvését, hogy a fasiszta diktatúra formájában teljesen összpontosítsák a politikai és katonai hatalmat az új háború megnyerésére és az imperialista Németország világuralmi aspirációinak biztosítására.

¹⁶ E. Reventlow: Deutschlands auswärtige Politik. Berlin, 1913.

A német reakciós történetírás legfőbb erőfeszítései arra irányultak, hogy alátámasszák a »háború bűnöseiről« szóló nacionalista-revansista mesét. Ismeretes, hogy a nyugati imperialista hatalmak rákényszerítették Németországra a rabló versaillesi szerződést és azután ráhárították az egyoldalú felelősséget az 1914. évi világháború kirobbantásáért. Ezzel akarták a népek előtt elhárítani magukról a háborús felelősséget. A Németország egyoldalú felelősségéről szóló tannak az volt a feladata, hogy erkölcsileg igazolja a német nép rendszeres kifosztását a jóvátételek útján. A reakciós német történetírás igyekezett megdönteni ezt a tant, hogy ideológiailag alátámassza a revansizmust és egy újabb agresszió előkészítését. Külön erre a célra létesült a »Központi iroda a háborús felelősség kérdésének tanulmányozására«, amelyben a szoldateszka képviselői (Wegerer, Schwertfeger ezredesek stb.)¹⁷ az ebben a kérdésben kifejtett reakciós német propaganda speciális vezérkarát alkották.

Később, a német imperializmus és militarizmus feltámadása során, az új agresszív háború politikai és ideológiai előkészítésének megfelelően a német reakciós történetírás megváltoztatta taktikáját és az egyik mesét a másik után gyártotta. Az első időkben azt bizonyította, hogy a német kormány semmivel sem volt bűnösebb az első világháború kirobbantásában, mint a többi európai hatalmak kormányai. Ezt a mesét részben az amerikai történetírás is támogatta, mivel nem érintette az amerikai imperializmus szerepét. Ezután azt a mesét propagálták, hogy a német imperializmus egyáltalában nem bűnös az első világháború kirobbantásában. Az Egyesült Államok és Anglia reakciós monopoltőkés körei ekkor aktívan támogatták és finanszírozták az újjászülető német imperializmust és militarizmust. Nincs tehát semmi csodálkoznivaló abban, hogy ilyen körülmények között Németország imperialista köreinek rehabilitációs próbálkozásai támogatásban részesültek az angol és amerikai történetírás részéről. Ez viszont egy régi történeti legenda újjászületéséhez vezetett, amely szerint Németország csupán azért kényszerült fegyvert ragadni, hogy elhárítsa a »Németország bekerítését« célzó politika végzetes következményeit. Ezért a fő felelősséget az angol imperializmusra hárították.

Viszont az angol és amerikai történetírás az első és a második világháború közötti időszakban azt a másik mesét terjesztette, hogy Anglia és az Egyesült Államok uralkodó körei állandóan igyekeznek kiküszöbölni a világpolitika fő kérdései tekintetében a köztük és Németország között fennálló ellentéteket és nézeteltéréseket. Az angol és amerikai imperializmus Németországgal megegyezésre akart jutni, hogy agresszióját Kelet felé — a Szovjetunió ellen — »vezesse le«. Ily módon a »háború bűnöseiről« folytatott vita abba a szakaszába lépett, hogy Németország, Anglia és az Egyesült Államok uralkodó körei kölcsönös amnesztia és rehabilitáció alapján sajátos kompromisszumra jutottak. Ebben az időben azt az új történelmi legendát terjesztették, hogy az első világháború fő előidézői Oroszország, valamint a Balkánon és Ausztria-Magyarországon élő, nemzeti felszabadító harera fel-

¹⁷ Ezeknek és más szerzőknek a tollából sok könyv került ki, többek között: A. Wegerer: Die Widerlegung der Versailler Kriegsschuldthese. Berlin, 1928; ugyanaz: Wie es zum Grossen Kriege kam. Berlin, 1930; ugyanaz: Im Kampf gegen die Kriegsschuldfrage. Berlin, 1936; ugyanaz: Der Ausbruch des Weltkrieges 1914. Bd. I—II. Hamburg, 1939; B. Schwertfeger: Deutschlands Schuld am Weltkriege. Berlin, 1921; ugyanaz: Der Fehlspruch von Versailles, Berlin, 1921; ugyanaz: Der geistige Kampf um die Verletzung der belgischen Neutralität 1919; ugyanaz: Im Kampf gegen die Kriegsschuldfrage. Berlin, 1936; Graf Max von Montgelas: Leitfaden zur Kriegsschuldfrage. Berlin-Leipzig, 1923.

kelt szláv népek. Ezt a legendát messzemenően támogatta az angol és amerikai történetírás.¹⁸

Érdekes megjegyezni, hogy miután a hitleri imperializmus háborút indított a nyugati hatalmak ellen (1939), a német történetírás haladéktalanul levetette álarcát; azt hirdette, hogy a második világháború az első világháború közvetlen folytatása. Ilymódon a reakciós nacionalista beállítottságú német történetírás teljesítette a revans és agresszió politikája által diktált feladatokat és ha ezek megfeleltek az angol és amerikai imperializmus érdekeinek, úgy még a leghazugabb történeti koholmányokat is támogatták. Ez az oka annak, hogy a második világháború után, amikor Nyugat-Németország az angol-amerikai imperializmus hitbizományává vált, a reakciós német történetírásnak a német monopolisták és militaristák tisztáramosására irányuló kísérleteit az Egyesült Államokban még jobban támogatták, mint az első világháború után. Az amerikai imperializmus agresszív politikájának érdekében megkezdődött Európában a régi történelmi legendák felelevenítése és újak összetakolása.

Figyelemreméltó, hogy az új körülmények között már nem folytatják a régi vitát Németország háborús bűnösségéről és a háborús bűncselekményekért való felelősségről. William Ebenstein az »Annals of the American Academy of Political and Social Sciences« (1949) c. folyóiratban eléggé nyíltan megmagyarázza ezt: a »Németország bűnösségéről folytatott vita... elvesztette gyakorlati jelentőségét. Az orosz kérdés annyira lefoglalta gondolatainkat, hogy az elmúlt háborúkkal összefüggő problémák nem eléggé fontosak ahhoz, hogy elvonják a figyelmünket egyedüli fő problémánkról.« A Szovjetunió elleni háború ideológiai előkészítését vezető amerikai imperialista propaganda s annak alkotó része, a történetírás sutba dobja a német imperializmus történelmi felelősségének kérdését a második világháború kirobbantásáért és indokokat keres a fasiszta német háborús bűnösök politikai amnesztiájához és rehabilitálásához. Ennek során szívesen támaszkodik a német reakció ideológusainak apologetikus értekezéseire. Az egyik német ideológus, Karl Jaspers »A bűnösség kérdése«¹⁹ c. könyvében a bűnösség négy elvont kategóriáját állítja fel: a büntetőjogi, politikai, erkölcsi és metafizikai bűnösséget. Ezeket a kategóriákat a második világháborúra alkalmazva Jaspers azt bizonygatja, hogy még a metafizikai bűn kérdése sem vethető fel Németországban bizonyos személyekkel, illetve körökkel szemben.

Jaspers könyvében vannak más megállapítások is, amelyek felette teteszenek az amerikai imperialistáknak. Ilyen az az állítása, hogy a német nép történetéből hiányoznak a nemzeti felszabadító harc hagyományai. Ez a kérdés felette időszerű az amerikai imperializmus számára, mivel nyilván attól kell tartania, hogy Németország kettészakításának és leigázásának politikáját a német nép meg fogja hiúsítani. Az »Annals of the American Academy of Political and Social Sciences« Jaspers véleményét visszhangozva éppen ezért megállapítja: »Németország (Japán mellett) — az egyedüli ország, amely soha nem ismert népi, felszabadító jellegű forradalmi mozgalmat.« Ilyen egyszerűen és könnyen kihagyják Németország újkori történetéből a német népnek a

¹⁸ Például: *G. P. Gooch: Studies in Modern History. Cambridge, 1931*; *S. B. Fay: The Origins of the World War. I—II. New-York, 1932.* Orosz fordításban: *A világháború keletkezése. I. köt. A. Popov előszavával. M. 1934*; a II. kötet *A. Jeruzsálomszki* előszavával. M. 1935.

¹⁹ *Karl Jaspers: Die Schuldfrage. Ein Beitrag zur deutschen Frage. Zürich, 1946.*

napoleoni uralom alatt vívott nemzeti felszabadító harcát, az 1848-as forradalmat és demokratikus felszabadító hagyományait, a német proletariátusnak a Ruhr-vidék idegen megszállói elleni forradalmi harcát. De az Egyesült Államok ünneplőkéjének uralkodóköréi ezekből a hazug állításokból merítenek érveket ahhoz, hogy továbbra is megvalósíthassák Nyugat-Németországban azt a reakciós irányzatot, amely a német nép életbevágó érdekeit veszélyezteti. Csodálkozhatunk-e azon, hogy Jaspersnek angol nyelvre lefordított könyve felkeltette a reakciós amerikai és angol publicisztika figyelmét.

Nagy érdeklődést keltett az Egyesült Államokban Friedrich Meinecke reakciós eszméje is. Meinecke »A német katasztrófa«²⁰ c. könyvét Sidney Fay (a történetírás területén a német imperializmus amerikai védelmezője) fordította angolra. F. Meinecke, akinek könyve röviddel a háború befejezése után jelent meg Nyugat-Németországban, a két világháború történeti tapasztalatai alapján a következő, számára fájdalmas megállapításra jut: »Az a vágy, hogy világhatalommá váljunk, hiú ábrándnak bizonyult.« Meinecke elismerte, hogy a német imperializmus világhatalmi törekvése hiú ábránd, de nem tagadja annak a történelmi jogosultságát, hogy az Egyesült Államok megteremtse hegemoniáját Európában, sőt magában Németországban is. Megkísérli, hogy Németország történeti sorsát az amerikai imperializmus szekeréhez kösse, sőt nem ártallja még Németország kettészakítását is igazolni; Németország történetének eseményeit saját politikai kaptafájára húzva azt bizonygatja, hogy nem a német nép, hanem csak Bismarck törekedett Németország egyesítésére. Meinecke helyteleníti a német népnek Németország egységes, demokratikus államba való egyesítéséért vívott harcát és »Goethe korának Németországát« dicsőíti, amikor az ország fel volt darabolva és az egyes német területek uralkodói a külföldi államoknak zsoldos katonákat szállítottak. Meinecke az akkori német udvarok kultúréletének gyönyöreit vázolva a következőket írja: »Kövessük hát példájukat. Csak úgy tudjuk visszaszerezni erőnket, ha tagjai leszünk a Közép- és Nyugat-Európa államaiból majd önként alakuló államszövetségnek.« Meinecke tehát azt a kozmopolita eszmét hirdeti, hogy Nyugat-Németország részvételével az amerikai imperializmus égisze alatt »Európai Egyesült Államokat« kell alakítani. A Bismarck elleni harc ürügyével akarja alátámasztani ezt a tételt, amely szöges ellentétben áll a német nép haladó történelmi hagyományaival. Az »európai közösség« eszméjét magasztalva Meinecke azt próbálja bizonyítani, hogy a német nép csak úgy kerülhet el egy újabb katasztrófát, ha lemond a nemzeti érdekeiért való harcáról. Ezt az áruló kozmopolita elgondolást az amerikai reakciós sajtó melegen támogatta. A »New-York Herald Tribune« c. lap (1950. évi január 29-i száma) dicsérőleg megállapítja, hogy Meinecke megpróbálta revideálni Németország történetének tanulságait az amerikai imperializmus érdekében és azt állítja, hogy a hitlerizmus újjáéledése nem jelent veszélyt. »Reméljük, — fejezi be a lap — hogy az 1945. évi vereség komor légkörében nevelkedett német ifjúság visszatér — amint ezt Meinecke nyilvánvalóan várja — a régi német hagyományokhoz«, vagyis azokhoz az időkhöz, amikor ágyútölteléknek lehetett őket felhasználni a külföldi hatalmak érdekében. Tehát nem a háború okozóinak és a háborús bűnösöknek a kérdése, hanem az foglalkoztatja elsősorban a reakciós német történetírást, hogy ki

²⁰ Friedrich Meinecke: Die deutsche Katastrophe. Betrachtungen und Erinnerungen. 3. Auflage. Wiesbaden, 1947.

viseli a felelősséget a hitleri állam katonai szétzúzásaért és katasztrófájaért. A háború után Nyugat-Németországban sok olyan könyv és cikk jelent meg, amely a »német katasztrófa« történeti gyökereit próbálja megvilágítani. Ténybeli és hitelességi szempontból ezeknek a munkáknak az ismeretközlő és tudományos értéke majdnem a semmivel egyenlő, de a bennük tükröződő politikai nézetek és irányzatok jellemzők.

Tanulságos például Ludwig Heilbrunn »Császárság, köztársaság, náciuralom« c. könyve. Heilbrunn azt a politikát akarja történetileg alátámasztani, amely az egységes, békeszerető, demokratikus Németország megteremtéséről hozott potsdami határozatok ellen irányul. E célból felveti azt a tételt, hogy Hitler fasiszta uralma Németország huzamos történeti fejlődésének eredménye. »A felelősség — írja Heilbrunn — a múltba, Bismarck idejéig nyúlik vissza.«²¹ Még nyíltabban lép fel Ed. Hemmerle, aki az »általános történeti kép határozott felülvizsgálását« követeli, »nemcsak politikai és katonai, hanem a szellemi katasztrófa«²² okainak és eredményeinek tisztázása végett. Azt állítja, hogy ezt a »katasztrófát« nem Hitlernek és segítőitársainak hibái okozták, hanem Németország általános szellemi fejlődése, kezdve a német birodalom megalakulásának idejétől.

Tehát újból az a kérdés került előtérbe, hogy milyen szerepet játszott Bismarck Németország történetében és újból arról kezdtek vitázni, hogy Bismarck a hódító politika híve volt-e, vagy pedig Németországot »jóllakottnak« tekintve, sohasem gondolt hódításokra. Könnyen észrevehetjük, hogy mi ennek a vitának a politikai indítéka. A német reakciós történetírás el akarja terelni a figyelmet Hitler véreskező diktatúrájáról és lényegében felmenti Hitlert a felelősség alól, másodszor pedig a Bismarck — a burzsoa-junker reakció e bálványja — elleni támadás örve alatt akarja befeketíteni Németország nemzeti és állami egységének eszméjét, pedig ez az eszme a népé, s a német nemzet történeti fejlődésének objektív igényét fejezi ki. Ez a demokratikus erők által hirdett haladó eszme nemcsak a német, hanem minden szabadságszerető nép érdekeinek is megfelel. A reakciós irányzatú mai német történetírás ezzel szemben azt tekinti fő feladatának, hogy igazolja azt a politikai irányzatot, amely Németország szétszakítását és államszövetségi felépítését hirdeti és Nyugat-Németországot revans-célokból az imperialista hatalmak nyugati blokkjába, az agresszív atlanti paktum rendszerébe akarja bekapcsolni.

Hemmerle történeti »koncepciója« ebben a vonatkozásban eléggé jellemző. Hemmerle a »bismarckellenesség« ürügyén lényegileg Németország egyesítésének eszméje ellen, az angol-amerikai megszállók által terjesztett »föderalista« elv érdekében száll síkra. A »nacionalizmus-ellenesség« leple alatt nyíltan »a nyugati kultúra kozmopolita világa felé való orientálódást« hirdeti, »amely világgal Németországnak egységes elveket kell vallania«. Végül, az »antimaterializmus« ürügye alatt hadjáratot hirdet a német nép haladó köreinek s elsősorban a német proletariátusnak gazdasági és politikai ideáljai ellen. Ezt a történeti »koncepciót« Hemmerle azzal akarja alátámasztani, hogy vallásos újjászületésre van szükség.

²¹ *Ludwig Heilbrunn*: Kaiserreich, Republik, Naziherrschaft. Ein Rückblick auf die deutsche Politik 1870—1945. Hamburg, 1947. Lásd továbbá *Albert Hegeler*: Die deutsche Tragödie und ihre geschichtlichen Ursachen. Celle, 1947.

²² *Ed. Hemmerle*: Deutsche Geschichte von Bismarcks Entlassung bis zum Ende Hitlers. München, 1948.

Így a végletekig elfajult reakciós német történetírás a Wall-Street és az amerikai hadügyminisztérium pártfogása alatt álló nyugatnémet monopoliumpok revansizmusának és nemzetellenes politikájának politikai szócsövénévé vált s az utóbbi években már nyíltan bekapcsolódott a militarizmus visszaállításáért folyó kampányba és még a Hitler-rezsim legvisszatartóbb alakjait is felmagasztalta. Ez az irányzat olyan messzire ment, hogy még olyan figurát is fehérre akar mosni, mint Canaris admirális. Ezt a háborús bűnöst, a hitleri kémszolgálat vezetőjét, mint »katonát és hazafit« magasztalják; mivel pedig egyidejűleg az angol és amerikai kémszolgálattal is összeköttetésben állt, »nemzetközi politikai nézetekkel rendelkező embernek«, sőt »vallásos érzelmű, hitlerellenes harcosnak«²³ minősítik.

Az utóbbi időben az Egyesült Államokhoz hasonlóan Nyugat-Németországban is maguk a fináncmágnások és a szoldateszka képviselői léptek a reakciós történetírás színpadára. Nemcsak a »szövetségi köztársaságban«, de az Egyesült Államokban és Angliában is megjelennek »történeti« értekezéseik és emlékirataik, amelyeket a »Daily-Mail« c. angol lap (1949. június 2-i száma) kalmár kifejezése szerint »úgy szétkapkodnak, mint a friss süteményt«. Ezeket a süteményeket semmiesetre sem jóminőségű történelmi anyagból sütötték és reavansista, agresszív és fasiszta eszmék mérgével töltötték meg. A reakciós sajtó Angliában és az Egyesült Államokban éppen ezért dicséri ezt a káros történeti szennyirodalmat.

Hjalmar Schacht hitlerista háborús bűnös is azok között az újonnan feltűnt szerzők között van, akik Németország történetének »felülvizsgálását« vállalták. A burzsoa memoárirodalom már régen és jogosan kiérdemelte a cinikus, szennyes és, véres gaztettek legaljasabb védelmezőjének hírnevét. Ezeknek a gaztetteknek az elkövetői itt egyben sajátmaguk hamis tanúi, felbérelt prókátorai és megvesztegethető bírái. Ezen a téren Schacht történeti politikai »fejtegetése« felülmúlhatatlan példa, »Leszámolás Hitlerrel«²⁴ c. könyve valójában arcátlan kísérlet arra, hogy leszámoljon a német nép haladó, demokratikus erőivel, felmagasztalja a finánctóke mágnásainak szerepét és történelmileg igazolja az amerikai imperializmussal való lepaktálásra irányuló törekvésüket. Micsoda arcátlanság, Németország legújabbkori történetét fejtegetőre állítva kijelenteni, hogy Hitler hatalomra jutásáért és a németországi fasiszta diktatúra felállításáért a német népet terheli a teljes felelősség és »senki mást«, s hogy Németországban a demokrácia igazi és egyedüli oszlopai a múltban is, most is . . . a német monopolisták, a finánctóke! Milyen hazug demagógia az, hogy Németországban a demokrácia fő fellegvára . . . a »Német Bank«! Jól tudja, hogy simán megússza a dolgot, különben nem merné azt az arcátlan kijelentést tenni, hogy a demokrácia fő apostola és védelmezője ő maga, a háborús bűnös Hjalmar Schacht, aki ugyan tagja volt a hitleri kormánynak, de — saját bevallása szerint — »tudatosan ellene« dolgozott. Végül, micsoda jezsuita képmutatás azt állítani, hogy csak azért vállalta a hitleri hadigépezet finanszírozásának vezetését, hogy lehetlenné tegye a hadigépezet agresszív célokra való felhasználását! Schacht mindenáron azt igyekszik bizonyítani, hogy a hitleri hadsereg és a hitleri állam nem a szovjet hadsereg megsemmisítő csapásai alatt omlott össze, hanem ebben nagy része volt neki is azzal, hogy igyekezett megakadályozni a hitleri kormány »igazságtalanságokra és erőszakos rendszabályokra« való »hajlamosságát«.

²³ K. H. Abschagen: Canaris, Patriot und Weltbürger. Stuttgart, 1950.

²⁴ Hjalmar Schacht: Abrechnung mit Hitler. Hamburg-Stuttgart, 1948.

Az első világháború előidézőiről folytatott régi vitáról Schacht a következőket írja: »Most nem lehet szó bűnösségről. Ezt a kérdést nem vitathatjuk meg a nélkül, hogy mindkét felet ne kellene vádolnunk.« Hangsúlyozza, hogy a második világháború előidézőiről szóló újabb vita csak megsemmisíténé a német és angol-amerikai monopolisták közötti »közösség érzését«, majd így kiált fel: »Én pedig a megbékélést akarom elősegíteni! . . .« A reakciós sajtó Angliában és az Egyesült Államokban elragadtatással fogadta ezt a szándékot. Schachtot »német Talleyrandként« kezdte magasztalni, ami nyilvánvalóan a legmagasabb történelmi és politikai elismerést jelenti.²⁵ Schacht történelmi alapon akarja megindokolni, hogy a nyugati hatalmaknak érdeke a német imperializmus és militarizmus támogatása és ezért feleleveníti a Pángermán Szövetség ideológusai által gyártott régi sovinszta német legendát, amely szerint »Róma bukása után Németország lett a nyugati kultúra szíve«. S nyíltan a Wall-Streethez fordulva ezt kérdezi: »Élhet-e vajjon ez a kultúra szív nélkül?« A hitlerista miniszter, előre bízva a támogatásban, új legendát táal fel, amely történelmi síkon igyekszik alátámasztani a nyugatnémet monopolistáknak azt a törekvését, hogy a német népet az amerikai imperializmus háborús érdekeinek szolgálatára kényszerítse. Megismétli a német fasiszta propagandának azt a tételét, hogy a második világháború közvetlen folytatása az első világháborúnak és ezt írja: »A német népnek már egyszer végig kellett szenvednie hasonló méretű katasztrófát, mikor a testvérgyilkos harmincéves háború tombolt a földjén. Amikor a kerek 300 évvel ezelőtt lezajlott mézszárlás befejeződött, Németország éppen olyan feldúlt és tönkretett volt, mint most.« Schacht nem vette a fáradságot magának, hogy összeszedjen valóságban nem létező történelmi bizonyítékokat, hanem éppen olyan ellentmondást nem tűrően, mint amennyire hazugan állítja, hogy a német nép akkor, a harmincéves háború után azért ocsúdott fel, mert »inkább az Új-világhoz, mint az Ó-világhoz igazodott szellemi téren«. Most Schacht azt ajánlja a német népnek, hogy ugyanezen az úton haladjon. Ezt a »leszámolást Hitlerrel« az váltotta ki, hogy Hitler képtelen volt biztosítani a német tőkemágnások terjeszkedési terveinek megvalósítását. Schacht szerint ezeket a terveket Németországnak a második világháborúban elszenvedett veresége ellenére, sőt éppen veresége folytán meg lehet és meg is kell valósítani, mivel e terveknek mély történelmi és gazdasági gyökerük van. Schacht könnyen igazolja a német imperializmus európai és gyarmati hódító terveit annak a régi pángermán és fasiszta »elméletnek« a segítségével, hogy a »német nép mártú nőtt azon az élettéren, amelyet a történelem juttatott neki«. Schacht nem titkolja, hogy az első világháború keletkezésének fasiszta ideológiájára a revans és a világháború harmadízbeni kiobbantásának igazolásához van szüksége. »Ha — írja Schacht — 1914 előtt is lehetetlen volt eltartani a német népet a tulajdon földjéből, úgy ez most még inkább lehetetlen«. Schacht határozottan tiltakozik a demokratikus földreform ellen, amelynek a bevezetése kétség-telenül emelné a dolgozó tömegek életszínvonalát Nyugat-Németországban. A német monopolisták fő történelmi feladatát a nagy junkerbirtokok támogatásában és abban látja, hogy készülniök kell az »élettérért« (ezúttal a nyugati imperialista hatalmakkal együttesen, az Egyesült Államok égisze alatt) folytatandó új harcra.

Ilyen lenne az újsütetű »német Talleyrand«-nak a programja, aki a hitlerellenes irányzat történézésének és ideológusának szerepében tetszeleg,

²⁵ *Anna B. Dodd: Talleyrand. The training of a statesman. New-York, 1927.*

valójában azonban a német imperializmus újabb agressziójának védelmezője. Schacht azt követeli, hogy a történettudomány foglalkozzék a német monopolisták rehabilitálásával, mivel, szerinte »az, akinek hivatásánál fogva pénzzel van dolga, nem lehet sokáig népszerű«. Éppen ezét szükségesnek tartja, hogy a porosz-német militarizmus legnagyobb képviselőjének a neve mellett minden történelemkönyvben benne legyen Georg Siemensnek, a »Német Bank« igazgatójának, David Hansemannak, a »Disconto Társaság« bankigazgatójának és a német imperialista agresszió más kimagasló sugalmazóinak a neve, akiknek nyomdokaiban jelenleg a Wall-Street és az amerikai hadügyminisztérium védnökségét élvező Schacht, Krupp és Pferdmenges haladnak.

Így támogatja az angol-amerikai imperializmus a német militarizmus rehabilitálására irányuló kísérleteket.

Ezeket a kísérleteket mind a történeti tanulmányokban, mind a történeti memoáirodalomban megtalálhatjuk. A legerjedelmesebb közülük Walter Görlitz »A német vezérkar« c.²⁶ munkája. Ez megvilágítja ennek az intézménynek a történetét, amely olyan nagy szerepet játszott Poroszország, majd az elporoszosított és végül hitlerizált Németország három évszázados (1657—1945) agresszív háborúinak előkészítésében és megvalósításában. Görlitz egyes esetekben kénytelen volt objektív történeti tényeket megállapítani. Így elismeri, hogy »a sztálingrádi csata nagy szerepet játszott az illúziókra és presztizsre alapított hitleri sztratégia csődjének előidézésében«. Görlitz azonban egyáltalában nem akarja leleplezni a vezérkar működését. Ellenkezőleg, az »objektív« értékelések leple alatt szemlátomást arra törekszik, hogy visszaállítsa a vezérkar presztizsét, azt próbálja bizonyítani, hogy a hitleri Németország széthúzása nem jelentette a német militarizmus és imperializmus évszázadok során kialakult háborús ideológiájának csődjét. Makaesul próbálja bizonyítani, hogy a hitleri diktatúra felállítása után a vezérkar volt az a fő erőközpont, amely a háború ellen küzdött; a porosz-német tábornoki kart, a vezérkart és sztratégiáját pedig mindenáron szembeállítani igyekszik Hitlerrel, a Hitler-klikkel és a hitleri sztratégiával. Görlitz fő célja, hogy diszkreditálja a nürnbergi bíróságnak a hitleri Németország háborús főbűnősei felett mondott ítéletét. A »tárgyilagosság« elvét hangoztatva, Görlitz ellenzi, hogy a történelem az ügyész, illetve a bíró szerepét játssza, viszont ő prókátora a német szoldateszkanak, amely jelenleg nyíltan a Wall-Street és az amerikai hadügyminisztérium szoldosává szegődött.

Érdekes megjegyezni, hogy Nyugat-Németország, az Egyesült Államok és Anglia reakciós köreiben Görlitz könyvét általában tartózkodóan fogadták. A könyv apologetikus irányzata ugyanis e körök szerint nem elég éles, szóval nem felel meg annak a nyílt törekvésüknek, hogy teljesen rehabilitálják a német militaristákat és a legzabolátlanabb revansizmus szellemében propagálják céljaikat. Ezzel szemben nagy érdeklődéssel kísérik azt a történeti memoáirodalmat, amelyet a hitleri szoldateszka az általunk már ismert »Leszámolás Hitlerrel« szellemében teremtett meg. Különösen nagy sikert ért el Halder vezérezredes, a hitleri vezérkar volt főnöke, akit a Nyugat-Németországban feltámasztott fegyveres erők vezérkarában az egyik vezetőállás jelöltjének tartanak. Halder, aki a háború alatt katonai téren teljesen csődöt mondott, jelenleg történészként lép fel.²⁷ »Hitler, mint hadvezér« c. könyvéhez írt előszavában azt állítja, hogy történeti fejtegetésének az a célja,

²⁶ *Walter Görlitz*: Der Deutsche Generalstab. Frankfurt am Main, 1951.

²⁷ *Franz Halder*: Hitler als Feldherr. München, 1948.

hogy lerombolja Hitler, mint katonai sztratégia hírnevét. Valójában azonban Halder célja az, hogy a saját és az egész hitleri tábornoki kar hírnevét emelje. Halder a hitleri sztratégia csődjének okát abban látja, hogy Hitler »hadvezéri« szerepet próbált játszani, holott ez a történelemben már idejé múlt, tarthatatlan szerep és nem felel meg a mai háború jellegének. »A 'hadvezér' számára, azaz a szó korábbi értelmében vett hadvezér számára — írja Halder — a mai háborúban nincs többé hely.« Halder nem fukarkodik az erős szavakkal, hogy diszkreditálja volt »Führerét«. Gúnyolja gyávaságát és határozatlanságát, leleplezi felelőtlenségét és nagyzási hóbortját. A fődolog, amit Halder bizonyítani akar az, hogy Hitler sztratégiájának csődje egyáltalában nem jelenti a német tábornoki kar sztratégiájának csődjét. A hitleri Németország szétzúzásának fő okát, sőt egyedüli okát Halder abban látja, hogy Hitler a maga kezében egyesítette a politikai és katonai hatalmat és ily módon a döntő pillanatokban fel tudott lépni a német tábornoki kar egész tapasztalatát és eszét megtestesítő »katonai szakemberek« érvei ellen és saját terveit legfelső politikai megfontolásokkal indokolta. Azonban magának Haldernek a fejtegetéseiből látható, hogy ezek a tábornoki »érvek« kevésbé különböztek a hitleri »legfelső politikától«. Halder helyesli a hitleri hadseregnek a Szovjetunió elleni támadását s csupán abban hibáztatja Hitlert, hogy rosszul készítette elő a hadjáratot. Halder helyesli Moszkva (1941) és Sztálingrád (1942) elfoglalásának kísérleteit, s csupán azt rója fel Hitlernek, hogy nem tudta elérni ezeket a célokat, mivel figyelmen kívül hagyta »a legfelsőbb hadseregpáncsnokságnak az összes lehetséges tartalék összpontosítását javasló kétségbeesett felhívásait«, Halder mindenképpen megkerüli azt a kérdést, hogy milyen szerepet játszott a szoldateszka a hitleri agresszió előkészítésében. A hitleri Németország vereségének fő oka szerinte az volt, hogy a tábornoki kar a sztratégiai kérdések eldöntésénél nem tudta befolyását érvényesíteni. Kitér azonban az elől a kérdés elől, hogy a német hadsereg szétzúzásában milyen szerepet játszottak a Szovjet Hadsereg megsemmisítő csapásai. Mivel nem tud megbirkózni a kérdéssel, istenre apellál, mint döntő erőre, aki mindig a német tábornoki kar oldalán van. A német militarizmus rehabilitációja érdekében Halder így végzi »leszámolását Hitlerrel«.

Halder nem áll egyedül. A hitleri militarizmusnak a tengerentúli védnökök által támogatott egész táborra felélénkült, megmozdult és máris az amerikai imperializmus fontos eszközévé vált egy újabb agresszió előkészítésében. A német imperialisták, akik vállalták a német zsoldosok szállításának feladatát, most már militarista eszméket is szállítanak, melyeket az amerikai imperializmus agresszív körei intenzíven felhasználnak. A történeti tárgyú nyugatnémet militarista irodalom széles körben elterjedt és nagy ideológiai befolyást gyakorol az Egyesült Államokban valamint Nagy-Britanniában.

VI

Helytelen volna azt állítani, hogy a mai reakciós történetírás — amelynek alapvető irányvonalát közvetlen a nagy monopolisták és legintimebb politikai bábjaik dolgozzák ki, illetve sugalmazzák — a német imperializmus és militarizmus rehabilitálása során csupán egyes problémákat ferdít el. Nem, ez a történetírás Németország történetének kérdéseit egy szélesebbkörű politikai koncepció alkotórészének tekinti, amely viszont bizonyos reakciós és agresszív jellegű politikai céloknak van alárendelve.

Jellemző ebben a vonatkozásban George Kennan koncepciója, amelyet Kennan a chicagói egyetemen tartott előadásában, majd pedig »Az amerikai diplomácia az 1900—1950-es években«²⁸ c. könyvében fejtett ki.

A szerző, aki a Wall-Street fináncoligarchiájával szoros összeköttetésben álló külügyminisztérium egyik vezető embere, határozottan elvetette a burzsoa tárgyilagosság fügefalevelét és nyíltan kijelenti, hogy első nyilvános szereplését történetírói minőségben »egyáltalán nem a történelem iránti elvont érdeklődés váltotta ki, . . . hanem a most előttünk álló külpolitikai problémák miatti aggodalom«. Kennan Németország történetének megvilágítását, helyesebben elferditését, az amerikai terjeszkedés egyik fő színterének — Európának — a megszervezése szempontjából közelíti meg. Kennan nem titkolja, hogy ennek és a többi (távolkeleti és latinamerikai) színtereknek teljes alárendelését az Egyesült Államok befolyásának úgy értékelné, mint az amerikai imperializmus világhatalmának megszilárdításához vezető út legfontosabb szakaszát. A német problémát az összeurópai probléma részének tekinti és megállapítja, hogy e kérdés megoldása a XX. század második felében az Egyesült Államok egyik legfontosabb feladata. Kennan koncepciója eléggé primitív, alapja az »erők egyensúlyának« régi elmélete. Ez az elmélet annakidején arra szolgált, hogy fedezze az angol politikát, amely az európai kontinensen ellentéteket szított Anglia gyarmati terjeszkedése érdekében. »Hogy a kontinensen az 1914. évet megelőző száz év leforgása alatt nem volt nagy háború, — írja Kennan — ez az erők egyensúlyának köszönhető. Az erők egyensúlyához szükség volt Franciaországra, Németországra, Ausztria-Magyarországra és Oroszországra, mint fő pillérekre, a szárnybiztosíték Anglia volt. Ez a bonyolult rendszer nemcsak Európa békéjét, de az Egyesült Államok védeltségét is biztosította.« Kennan sutba dobja mindazokat a háborúkat, amelyek Napoleon trónfosztása után zajlottak le Európában, valamint a gyarmatok és félgymatok felosztásáért, újrafelosztásáért lefolyt számos véres háborút. Mint ismeretes, az imperializmus keletkezését az Egyesült Államoknak Spanyolország ellen Kuba megszerzéséért és a Fülöp-szigetek meghódításáért folytatott rablőháborúja tette emlékezetessé. Kennan azonban a Fülöp-szigetek meghódítását az amerikai imperializmus részéről a béke és az európai »erőegyensúly« még mindig ugyanazon rendszerével szépítgeti. »Ha nem foglaltuk volna el ezeket a szigeteket, — írja Kennan — akkor értük nyilvánvalóan elkeseredett harc robbant volna ki Anglia és Németország között.« Ily módon az »erők egyensúlyának« régi angol elméletét az új amerikai hangnemre áthangolva, azt próbálja bizonyítani, hogy már a XIX. század végén és különösen a XX. században a békének és a nemzetközi viszonyok szilárdságának megóvása az Egyesült Államoknak köszönhető. Ilyen »felfedezések« után nincs mit csodálkoznunk Kennan-nak azon az állításán sem, hogy az 1914-ben kitört és ma is tartó »világválság« tisztára európai eredetű. Az első világháború okait részben »a török birodalom szétesésének megoldatlan problémáiban«, részben pedig abban látja, hogy »a Dunamedencében az alárendelt népek megmozdulásai« révén Ausztria-Magyarország elvesztette »életerejét«. Ily módon Kennan szerint az első világháborút előidéző fő tényező a leigázott, elsősorban szláv népek nemzeti felszabadító mozgalma. Ez a tétel széles körben elterjedt az amerikai reakciós történetírásban. A háborút előidéző többi okok között Kennan az utolsó helyen említi meg a »Német-

²⁸ George F. Kennan: American diplomacy 1900—1950. Chicago, 1952.

ország és Anglia közti vetélkedést». A háború előidézőinek kérdését érintve, Kennan a felelősségnek egész skáláját állítja fel, amit semmiképpen sem tud érvekkel alátámasztani és annyira zűrzavaros, hogy maga is »elég homályos képnek« nevezi. Ebben a skálában — írja Kennan, — az »osztrákok és oroszok kétségtelenül az első helyen állnak; a németekre a bűnnek kisebb, de kétségtelenül jelentős része hárul; nincs senki, aki teljesen büntelen volna«. Ebben a valóban nagyon is homályos képben csak az egész világos, hogy a szerző az amerikai imperializmust az európai, sőt a világtörténelem fölé állítja, és azt tartja, hogy az Egyesült Államoknak semmi köze sem volt a háború kitöréséhez. Kennan tétele távolról sem eredeti. Byrd, Fay, Langer és az amerikai történetírás más képviselői már régen hirdetik ezt. A diplomácia történetének felületén tallózva, gondosan kikerülik azt a kérdést, hogy az imperialista háborúknak mélyreható gazdasági és osztályalapjuk van. Azt próbálják bizonyítani, hogy az Egyesült Államok imperializmusának semmi köze sincs az első világháború keletkezéséhez, sőt éppen az USA beavatkozása volt az, ami a háború befejezését siettette. Kennan nem tagadja, hogy az első világháború idején Németország »militarista és antidemokratikus ország volt«, de az a véleménye, hogy a történelmi események további fejlődése szempontjából ennek nincs hátrányos jelentősége, sőt inkább előnynek számít.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme Kennanból a forradalom iránti vak gyűlöletet és azt a szenvedélyes kívánságot váltja ki, hogy akár egy újabb véres háború útján visszafordítsa a történelmet. Semmiképpen sem tud megbékélni azzal, hogy a versaillesi szerződés aláírásának idején az a terület, amelyen a nyugati, és főleg az amerikai államférfiak »vissza tudták volna állítani az állandó felvirágzást és békét a nyugati civilizáció számára . . . sajnos, tragikusan összezsugorodott«. Ezzel Kennan nyíltan beismeri, hogy a forradalom győzelme Oroszországban megücskította az amerikai imperializmusnak azt a tervét, hogy megszilárdítsa világuralmát. Kennan a német fasiszta történetírás hagyományait követve, a második világháborút az első világháború egyenes folytatásának tekinti. »Ezeknek a háborúknak — írja — az volt az áruk, hogy a kontinensen felborult az erők egyensúlya, Nyugat-Európában pedig veszélyes és talán végzetes fogékonyság alakult ki a szovjethatalom iránt.« Kennan ezzel nemcsak az agresszív német imperializmust akarja rehabilitálni, hanem egyenesen igazolni akarja a hitleri propagandának azt a meséjét, amely a népek elnyomásának és leigázásának rabló céljait »a kommunizmus elleni harc« jelszavával igyekezett álcázni. Kennan a háború okozóiról szóló német fasiszta mesét az amerikai imperializmus érdekében akarja felhasználni. Egyben igyekszik elkendőzni az Egyesült Államok monopóliumainak azt a szerepét, hogy a német monopóliumok és a hitleri rendszer támogatásával és segítkezésével előmozdították a második világháború kitörését és mindenekelőtt a német imperializmus agresszióját a Szovjetunió ellen. Éppen ezért azt állítja, hogy ő nem talált »olyan adatokat, amelyek szerint bármely nyugati ország felelős körei abban az időben egyáltalában akartak volna háborút, akár Oroszország és Németország közötti háborút is«.

Ezt a hazugságot leleplezte a Szovjet Tájékoztató Irodának a történelemhamisítókról kiadott »Történelmi megállapítása«. A »Megállapítás« számos tényt közöl, amely meggyőzően feltárja a nyugati hatalmak háborús gyujtogató tevékenységét a második világháború előestéjén. Kennan nem akar tudomást venni ezekről a tényekről. Arról ábrándozik, hogyan lehetne

kitörölni azt az egész történelmi utat, amelyet az emberiség az első világháború és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után megtett és hogyan lehetne mindent előlről kezdeni: »kiindulási időpontnak, mondjuk, az 1913-as évet venni«. Az amerikai imperializmus mai európai érdekeihez alkalmazva ez annyit jelentene, hogy újjá kell teremteni . . . »az erős (vagyis militarista — A. J.) Németországot, mely Európában Oroszország ellenfeleként újból határozott szerepet játszhatna«. De, amikor Kennan Németország ilyen újjáteremtéséért száll síkra, egyúttal arra hívja fel a figyelmet, hogy ebben az esetben »Amerikának biztosítani kellene azt a jogot, hogy különböző helyeken bizonyos katonai támaszpontokat létesítsen, hogy ezáltal bizonyos súlya legyen és hogy a hatalmak engedelmeskedjenek nekünk«. Tehát durván és cinikusan vissza olja a múltba a mai politikát és a történelmet csupán azért vonja be, hogy igazolja az Egyesült Államok vezető kőreinek agresszív terveik megvalósítására és az amerikai imperializmus világuralmának felállítására irányuló törekvését.

A burzsoa történetírás teljes elfajulásának egyik legragyogóbb példája áll előttünk. Semmi nem lelkesíti jobban ezt a történetírást, mint a szélsőséges reakció és az agresszív monopoltőke érdekei. Csak az eszmeileg terméketlen burzsoa történetírás képes visszafordulni a régi, idejétmúlt történeti elméletekhez, elképzelésekhez és fogalmakhoz. Így például megpróbálja feltámasztani a történeti folyamat ciklusos lefolyásának, illetve körforgásának régi elméletét, és ezt modernizált és felette leegyszerűsített alakban az emberi fejlődés progresszív világtörténeti folyamatának eszméjével állítja szembe. Kennan Németország és Európa történetének kerekét 40 évvel vissza akarja fordítani és így megvalósítani a mai amerikai imperializmus agresszív terveit. Elképzeléseiből a ciklusos körforgási elmélet csupán az egyik változat. Ezek a ciklusok a reakciós történetírásban különféle földrajzi és történelmi kiterjedésűek lehetnek, de — furcsa dolog! — mindig azzal a próbálkozással fejeződnek be, hogy megindokolják az Egyesült Államok világuralmának felállítását.

A mai amerikai történetírás reakciós elméleteinek propagálói üzletemberek és ideológusai történelemmel foglalkozó politikusok, valamint politikával foglalkozó történészek. Donald Mitchell amerikai történész a »Current History« c. folyóiratban, mint az agresszív atlanti paktum katonai jelentőségének szakértője, Hanson Baldwin újságstratégája pedig az »Atlantic Monthly«-ban, mint a második világháború történésze arra figyelmeztet, hogy e háború tapasztalatait az amerikai imperializmus új agresszív terveinek szemszögéből kell számításba venni. S. Fay történész »Németország: az újraegyesítés problémája« c. új könyvében Németország kettészakításának amerikai politikáját próbálja alátámasztani, Kennan pedig, aki külpolitikai és diplomáciai téren a nagymonopoliások fullajtárja, Németország történetének a legutóbbi 40 évre terjedő időszakával foglalkozik, a ciklusos körforgás szellemében.

Frederic Kramer professzor, amerikai történész visszatér ehhez az elmélethez, egy ciklusban egyesíti az emberiséget az utolsó 40 év alatt megrázó két világháborút, sőt megpróbálja megtalálni annak történelmi analógiáját az ókorban is. »Nyugat-Európa hanyatlása és csődje«²⁹ c. cikkében Nyugat-Európának az első világháború kezdetétől végbement gazdasági és politikai fejlődését a görög-római civilizáció fejlődésével hozza párhuzamba. A hanyat-

²⁹ »Current History« 1948. évi 87. száma.

lás okait mindkét esetben »a polgárháborúkban és a politikai szervezet akut kimerülésében« látja. Nyugat-Európa hanyatlásának és csődjének okairól szólva, Kramer különösen kiemeli Németországnak a történelemben játszott szerepét. A militarista és imperialista Németország létezését Kramer a nyugat-európai civilizáció egyik legjelentősebb tényezőjének tartja. Az európai népek függetlenségi harcát viszont »rákos megbetegedésnek« tekinti. Ezzel a harccal a kozmopolitizmus »eszmeit« állítja szembe, amelynek segítségével az amerikai imperializmus most az uralmát próbálja megerősíteni. Végül — Kramer szerint — »Nyugat-Európa hanyatlásának és csődjének« egyik legfontosabb oka az, hogy széthullott a nemzetközi viszonyoknak a múlt század végén kialakult rendszere, amikor is »Nagybritannia, Oroszország, Németország, Ausztria-Magyarország és Franciaország együttesen kormányozták a világot«. Mi — írja Kramer — »szemtanúi vagyunk, hogy miként múlik ki ez a példanélküli európai erő és presztizs«. Kramer az idő kerekét előreforgatva, már lehetségesnek tartja, hogy gyászszertartást tartanak a régi és hatalmas Európa sírjánál, amely »a század elmúlt harmadában múlt ki« és ünneplik ez alkalomból, hogy a világuralom az Egyesült Államok kezébe »került«.

Az amerikai reakciós történetírás e jellegzetes képviselőjének szerepe : az amerikai imperializmus agresszív terveinek trubadurja és az európai államok szuverenitási eszméjének sírásója. Példa nélküli és visszataszító szerep ez, amely arról tanúskodik, hogy milyen úton halad napjaink reakciós történetírásának fejlődése.

Az újkor és legújabb kor történetében a német probléma mindig az európai népek sorsával összefüggő egyik legfontosabb, legkritikusabb és legnehezebb probléma volt. Most, amikor a német nép történetének legfelelősségteljesebb szakaszába lépett, a német probléma a reakció és agresszió erői és a haladó erők közötti éles ideológiai harc küzdőterévé vált. Ilyen körülmények között a reakciós történetírás, amely minden módon a német imperializmus rehabilitálására törekszik, alkotórésze annak az általános ideológiai agressciónak, amely az összes békeszerető népek s köztük a német nép ellen is irányul. Az a tény, hogy a mai reakciós történetírás alapeszméit közvetlenül maguk a monopolisták és politikai bábjaik dolgozzák ki, bizonyítja, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak az ideológiai agressciónak a német kérdésben.

A német nép élenjáró erői a békés demokratikus Németországért vívott harcukban történelmük nemzeti és demokratikus hagyományaira támaszkodnak. Minden ország, így Németország haladó történetírása is tevékenyen leleplezi a militarista és revansista koncepciókat. A Német Demokratikus Köztársaság történetírói jelentősen hozzájárulnak a reakciós történetírás elleni harc ügyéhez. Közülük J. Kuczynski, A. Norden és A. Schreimer nevét kell megemlítenünk. Sőt, még Nyugat-Németország egyes burzsoa történészei is elég józanul ellenzik a hitlerizmus rehabilitálására irányuló kísérleteket. Ebben a vonatkozásban jellemző Gerhard Ritternek, a freiburgi egyetem tekintélyes professzorának, a nyugatnémet történeti társulat elnökének az álláspontja. Ritter a hitleri Németországnak a Szovjetunió ellen intézett támadása 10. évfordulója alkalmából a következőket írta a sajtóban : »Végül le kell számolni azzal a náci legendával, hogy az Oroszország elleni háború preventív háború lett volna . . . Két dolog kétségtelen : először is a Szovjetunió elleni háború bűnös kaland volt és másodsor, Hitler azt tisztára mint

hódító háborút vezette. Ez a háború nem Európa védelmét szolgálta, hanem az egész kontinens feletti uralmat.³⁰

A haladó német történetírás a reakciós militarista és fasiszta legendák leleplezésével népének — a világ népeinek érdekeivel egybeeső — érdekeit, a béke ügyét szolgálja.

³⁰ »Stuttgarter Zeitung« 1951. évi június 22-i sz.

A HÁROMÉVES TERV ELSŐ ÉVE

(1947. augusztus 1-től 1948. július 31-ig¹)

A magyar nemzetgazdaság a második világháború folyamán majdnem teljesen elpusztult. Polgári közgazdászok és politikusok azt erősítették, hogy Magyarország újjáépítése 20—30 évet fog igénybe venni. Ezt nemcsak 1945-ben, de még 1947-ben is hirdették. A Magyar Kommunista Párt bízott a Szövjetunió segítségében, népünk életerejében, hitt abban, hogy a dolgozó népre támaszkodva, érte alkotva, egy pár év alatt újjá lehet építeni az országot.

Az infláció lezárulásával, az 1946 augusztusi stabilizációval új szakasz kezdődött népi demokráciánk történetében. A stabilizáció megerősítette a népi demokrácia gazdasági alapját és hitelét. A dolgozók a stabilizációt kiindulópontnak tekintették ahhoz, hogy a termelés növelése útján emeljék saját életszínvonalukat. A nagytőke viszont arra törekedett, hogy a stabilizáció előnyeit a maga számára biztosítsa és terheit a magyar dolgozó rétegek vállaira rakja. Még nem dőlt el az alapvető kérdés, ami a stabilizációval még élesebben vetődött fel, hogy milyen irányba haladjon politikailag, gazdaságilag az ország. Továbbhaladjon-e a népi demokrácia útján, a proletárdiktatúra megteremtése, a szocializmus építése felé vagy visszafejlődjön a polgári demokrácián keresztül a kapitalista rendszerhez. E körül folyt a harc.

A tőkések profitját már ebben az időszakban is korlátoztuk. A dolgozók életszínvonalát ebben az időben még a jelentős tőkés szektor mellett is emelni tudtuk, hiszen a felszabadulás után az életszínvonal még jelentősen alatta maradt a háborúelőttinek. Átmenetileg, a helyreállítás munkájában, a tőkéseket is fel tudtuk használni olyan feladatok végrehajtására, amelyek végső fokon a dolgozó nép érdekeit szolgálták. Persze ez csak bizonyos fokig volt lehetséges. Szükséges volt, hogy a tőkéseket mind kisebb területre szorítsuk az ország gazdasági és politikai életében.

1946 szeptemberében a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa világosan kijelölte az irányvonalat: »Nem a tőkéseknek, hanem a népnek építjük az országot.« A kongresszus újabb részletköveteléseket állított fel a tőkések korlátozására és visszaszorítására. A pártkongresszus a háborúütötte sebek begyógyítása, a termelés helyreállítása, a dolgozók életszínvonalának emelése érdekében állást foglalt egy hároméves népgazdasági terv kidolgozása mellett, amely »felvetésének és kidolgozásának időpontjában nem volt ugyan

¹ Ez a cikk a népgazdaságunk hároméves tervének történetéről készülő tanulmány egy fejezetének előzetes feldolgozása. Ehhez a cikkhez a sajtóanyagot és az irodalmat használtam fel. Cégom az, hogy a tanulmányhoz felhasználom a hozzáférhető irattári és levéltári anyagot is. A bevezető részben a terv előzményeit és magát a tervet csak annyiban tárgyalom, amennyiben az első tervét történetének megértéséhez szükséges.

a kapitalizmus elleni frontális támadás terve, de bevezette ezt a támadást, döntő emelője volt a támadás megindításának².

Már Engels rámutatott arra, hogy »a társadalmi termelés előre meghatározott terv szerint« akkor valósítható meg, amikor »a proletariátus magához ragadja a társadalmi hatalmat, és a hatalom segítségével a társadalmi termelőeszközök köztulajdonba veszi«. ³ A Szovjetunió gyakorlati tapasztalatai is azt mutatták, hogy a tervgazdálkodásnak két alapvető feltétele van: az államhatalomnak a parasztsággal szövetséges munkásosztály kezében kell összpontosulnia; a termelőeszközök döntő részének köztulajdonban kell lennie.

Meg voltak-e ezek a feltételek nálunk? Az államhatalomra ugyan döntő befolyása volt a Kommunista Pártnak, de a hatalom nem volt még a parasztsággal szövetséges munkásosztály kezében; részese volt a hatalomnak a burzsoázia is. Egyik legfontosabb feladat volt a tervgazdálkodás politikai feltételeinek megteremtése.

Gazdasági téren úgy állt a helyzet, hogy a hároméves terv felvetésekor már az állam rendelkezett az ipar olyan alapvető ágaival, mint a szénbányászat vagy a legfontosabb nehézipari üzemek. Az állami szektorhoz — a munkavállalók százalékában — a gyáriparnak, a szénbányászattal együtt, 43,2%-a tartozott. ⁴ Az ipari termelés már elérte a háború előtti 60%-át. Ezért mondotta Rákosi Mátyás: »... gazdasági fejlődésünk elérte azt a fokot, amikor az egész országra kiterjedő tervszerűség parancsolóan jelentkezik«. ⁵

A tervgazdálkodás megindulását még az is lehetővé tette, hogy a munkásosztály olyan fontos szervekkel rendelkezett, mint a Gazdasági Főtanács és az üzemi bizottságok. A Gazdasági Főtanács a többségben lévő kisgazdapárti és szociáldemokratapárti minisztériumokkal szemben olyan központi gazdasági szerv volt, amely a gazdasági irányítás döntő kérdéseiben a Kommunista Párt célkitűzéseinek érvényrejtését biztosította. Az üzemi bizottságok ellenőrizték az üzemek termelését, leleplezték a tőkés üzemlelőket. Ezek tették lehetővé, hogy a termelőeszközök állami birtoklásának adott foka mellett a terv megvalósításához lehetett fogni.

Tervgazdálkodásunk megindulását lehetővé tette még a Szovjetunió gazdag tapasztalatainak felhasználása, a Szovjetunió és a népi demokráciák mindenirányú segítsége.

A tervgazdálkodásnak tehát csak részben voltak meg az előfeltételei. Mégis helyes volt ebben az időben a tervgazdálkodás felvetése és megvalósítása. A Kommunista Párt nem merev tételekből, nem a nemzetgazdaság aritmetikai arányaiból indult ki, hanem a társadalmi és gazdasági élet objektív törvényeire, a dolgozó tömegek erejére támaszkodott, a megszerzett kulcspozíciók erőteljes, aktív felhasználására építette fel a hároméves terv megvalósítását. Magát a tervgazdálkodást is a társadalmi szektor további megerősítésének és évvel a szocializmus alapjai lerakása fontos tényezőjének tekintette.

Tervgazdálkodás csak a szocializmusban, a szocializmust építő országban lehetséges. 1946 végén, 1947 elején nálunk még csak csírájában voltak

² Révai József: A magyarnépi demokrácia jellege és fejlődése. Bpest, 1950. 14. l.

³ Engels: Anti-Dühring. Idézi Berei Andor, Gazdaság (a továbbiakban Gazd.) 1947. jan.

⁴ Rédei Jenő: Osztálytagozódás népi demokráciánkban. Bpest, 1953. 26. l.

⁵ Hároméves terv. A Magyar Kommunista Párt javaslata. Bpest, 1947. 5. l. Rákosi Mátyás előszava.

meg a szocializmus építésének feltételei. A harc még nem dőlt el teljesen. Ahogy a tervgazdálkodás előfeltételeit megteremtettük, úgy vált a szocializmus építése is lehetővé. Ezt a lehetőséget a »fordulat évében«, Nagy Ferenc bukásától az egységes marxi-lenini munkáspárt létrehozásáig tartó időszakban teremtettük meg.

A tervgazdálkodásnak a Horthy-rendszerből örökölt jórészt lerombolt, elmaradt kapitalista nemzetgazdaságból kellett kiindulnia. A háborúelőtti magyar gazdasági fejlődésre döntő befolyást gyakorolt egyrészt az ország függő viszonya az imperialista hatalmaktól, másrészt a félf feudális nagybirtokrendszer. E tényezők hatása alatt a két világháború között megrekedt a magyar nehézipar fejlődése, illetve a nehéziparnak csak egyes ágai fejlődtek, elsősorban azok, amelyek a külföldi tőkeérdekeltségnek megfeleltek. Igen fontos ágak, így elsősorban az alapanyagipar, a szerszámgépipar nagyon lemaradtak. A háborús konjunktúra a nehézipar fejlődését meggyorsította ugyan, de az alapvető aránytalanságokat természetesen nem szüntette meg. A mezőgazdaságban változatlanul a külterjes szemgazdaság volt túlsúlyban és az állattenyésztés az 1930-as években alacsonyabb színvonalon állott, mint az első világháború előtt. A széles néprétegek alacsony életszínvonalának következtében a belső piac csak szűk elhelyezési lehetőségeket biztosított, ami viszont akadályozta az iparban a nagy sorozatokban való tömegtermelést, és még a legnagyobb üzemekben is a gyártás elaprózódására vezetett, ami megdrágította az iparcikkeket. A drágaság döntő oka azonban a monopoliумok uralma volt. Az ország külkereskedelme — a félgymarmati országokra jellemzően — jelentős mértékben a mezőgazdasági és bányászati nyersanyagok kivitelére és készáruk behozatalára volt felépítve.

A Magyar Kommunista Párt tervjavaslata és az ennek alapján készült terv mindezekkel szemben célul tűzte ki:

1. A háborús károk helyreállítását, az újjáépítés befejezését, a termelés háborúelőtti színvonalának elérését és a legfontosabb termelési ágakban annak túlhaladását.

2. Az állami szektor bővítését, a nagytőke fokozatos korlátozását és kiszorítását.

3. A dolgozók életszínvonalának emelését olymódon, hogy az 1938-as életszínvonalat három év alatt átlagosan 8%-kal túlhaladják.

4. Az újjáépítés olymódon való végrehajtását, hogy az egyben korszerűsítést jelentsen, helyesebb arányokat hozzon létre a gazdaság egyes ágazatai között és az egyes gazdasági ágazatokon belül.

A hároméves terv alapvető célja az életszínvonal felemelése volt. A tervjavaslat leszögezte: »Az alapvető feladat, amelyet tervünk meg kíván valószínűsíteni: a dolgozó lakosság életszínvonalának gyorsütemű emelése.«⁶ Ennek érdekében 6,5 milliárd forintot kellett három év alatt a népgazdaság egyes ágaiban beruházni. A beruházások százalékos megosztását a népgazdaság különböző ágai között a következőképpen tervezték: a mezőgazdaság fejlesztésére, a falusi lakosság anyagi és kulturális jólétének emelésére 30,4%, a bányászat és az ipar termelőképességének növelésére 26,5%, a közlekedés és posta javítására 25,4%, építészeti szociális és kulturális célú beruházásokra 17,7%.⁷

⁶ Hároméves terv. A Magyar Kommunista Párt javaslata. Bpest, 1947. 11. 1.

⁷ Magyarország hároméves terve. Az Országos Tervhivatal kiadványa. Bpest, 1947.

Annak, hogy az alapvető célt, a dolgozók életszínvonalának emelését, el tudjuk érni, két alapvető feltétele volt: egyrészt a termelés emelése; másrészt a nemzeti jövedelemből való részesedésnek megváltoztatása a dolgozók javára. Az ipari termelésnek a tervjavaslat szerint 26,5%-kal kellett meghaladnia az 1938-as termelési színvonalat. A tervjavaslat tehát nagyobbarányú iparosítást tűzött ki célul. Az iparosítás a szocialista társadalom gazdasági megalapozása. Sztálin állandóan hangsúlyozta, hogy az iparnak nem minden fejlesztése jelent iparosítást. »Az iparosítás központi alapja a nehézipar fejlesztése (fűtőanyag, fém), végsőfokon a termelési eszközök termelésének fejlesztése, saját gépgyártásunk fejlesztése.«⁸ A szocialista iparosítás követelményének, a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének megfelelően úgy tervezték, hogy az I. osztályba tartozó iparágak 140–150%-ot érjenek el, a II. osztályba tartozók pedig 100–120%-ot. A II. osztályba tartozó, a közvetlen fogyasztásra szánt árukat előállító iparágak ilyen fejlesztés mellett is biztosítani tudták a kitűzött célt, a háború előtti életszínvonal elérését, illetve egypár százalékkal való meghaladását. A mezőgazdaság területén az volt a terv célkitűzése, hogy általánosságban elérjük az 1938-as színvonalat. A mezőgazdasági termelést belterjesebbé kellett tenni. Meg kellett kezdeni a mezőgazdaság korszerűsítését, gépesítését.

A hároméves terv tehát kettős értelemben volt az ország újjáépítésének terve. Célja egyrészt helyrehozni a háború pusztításait, túlhaladni az utolsó békeév színvonalát a mezőgazdaság kivételével. Másrészt újjáépíteni Magyarország egész gazdasági szerkezetét, megváltoztatni az ország egész gazdasági struktúráját és a kapitalizmustól örökölt arányokat. A hároméves terv tehát nem egyszerűen az újjáépítés terve volt. Nem ugyanazt állítottuk helyre, ami a háborúban elpusztult és nem ugyanúgy, hanem a helyreállítás feladatát összekötöttük az ország gazdasági szerkezetének megváltoztatásával, gazdaságunk technikai korszerűsítésének, bővítésének feladatával. A cél tehát az volt: újjáépíteni az országot úgy, hogy az egyben a szocializmus alapja lerakásának megkezdését is jelentse.

A Kommunista Pártnak, a munkásosztálynak sok harcot kellett még addig vívnia, amíg a tervgazdálkodás augusztus 1-én megindulhatott.

A hároméves terv felvetése, majd megvalósítása nagymértékben hozzájárult a proletárdiktatúra megvalósításához, ahhoz, hogy a széles dolgozó tömegeket pártunk zászlaja alá tömörítsük. A terv részletei, amelyek felsorolták, hogy minden egyes megye, város, járás, sőt falu mit és mennyit kap a hároméves terv folyamán, az egész nép érdeklődését felkeltették és foglalkoztatták. Ezek általános helyesléssel találtak és elősegítették, növelték a dolgozók rokonszenvét pártunk iránt. Ez egyben egyik döntő biztosítéka is volt a terv sikeres végrehajtásának. Amíg a néptömegek között a terv népszerű lett, addig a burzsoázia és képviselői megkezdtek a támadást a terv ellen.

A kisgazdapárti reakció általában nyíltan támadott, a szociáldemokrata-párti reakció pedig burkoltan. A tervszerű gazdálkodás népszerűsége miatt a nyílt támadásnak kevesebb lehetősége volt, annál gyakoribbak voltak azonban a burkolt ellenvetések, a reakciós elemek álcázott áskálódásai a terv ellen.

A kisgazdapárti szakemberek és általában a Kisgazdapárt köré tömörült reakciós polgári szakemberek támadását a tervgazdálkodás és a Kommunista

⁸ Sztálin Művei. 8. köt. Bpest, 1952. 129. 1.

Párt tervjavaslata ellen az jellemezte, hogy teljesen a kapitalista gazdaság talajára helyezkedtek. A »szakemberek« egyrésze elméletileg igyekezett bebizonyítani, hogy a »tervgazdálkodás mint olyan« nem lehetséges és különösképpen nem lehetséges a II. világháború pusztításai után Magyarországon. A szabad kezdeményezés teljes kibontakozásának elősegítése, támogatása volt szerintük az egyetlen lehetőség az ország újjáépítésére. A »szakemberek« másik része, ha a tervgazdálkodásról beszélt, akkor kapitalista tervgazdálkodásra gondolt, amelynek során »a terv vezetőszerző lehet, de nem szabályozó erő.«⁹ »Ha Magyarország jelenlegi helyzetében tervgazdálkodásra gondolunk, elsősorban az a cél lebeg előttünk, hogy a különböző egyéni — részben egyes állami szervektől, részben a magángazdaság köréből kiinduló — terveket a nemzet érdekeinek és az országra háruló feladatoknak megfelelő módon egymással összehangzásba hozzuk, az alapul elfogadott célkitűzéseknek megfelelően koordináljuk vagy szubordináljuk.«¹⁰ Tehát lényegében arról van szó, hogy a helyreállítási időszakban, a nagyobb kizsákmányolási lehetőség érdekében, az egyes kapitalisták »terveit« magasabb kapitalista szempontokból összehangolják, mert — amint Mayor Róbert a Kis Újság állandó gazdasági cikkírója megjegyzi — »a pártot az a gondolat vezérli, hogy a hároméves állami beruházó tevékenység annyira megerősíti a magyar gazdaságot, hogy népünk a lemondás és áldozatok árán újból *visszakanyarodhasson a magántevékenység útjára*«. ¹¹ Tehát nekik a tervgazdálkodás csak azért kellett volna, hogy a finanszírozást »tervszerűen« az állam lássa el a dolgozó adófizetők terhére, míg a gazdasági élet el nem éri normális menetét, a békebeli szintet.

A Kiszgazdapárt nem akart tervszerű gazdálkodást, a párt tervet nem készített, célja a Kommunista Párt tervjavaslata elfogadásának meggátálása volt, illetve amennyiben az nem lehetséges, átalakítása olyan tervvé, amely a kapitalistáknak teljes mértékben megfelel. A Kommunista Párt a Kiszgazdapárt minden egyes bírálatát szétzúzta, mint ellenséges, rosszindulatú kritikát.

Rácز Jenő pénzügyminiszter már Gerő Ernő tervismertető előadásakor a »győri programhoz« hasonlította a tervet és kijelentette, hogy mint abban az időben, támogat minden tervszerű beavatkozást. Ugyanakkor aggályát hangsúlyozta, hogy a nemzeti jövedelem felbecsülése túl optimista és hogy túlzott a beruházásokra előírányzott 11% is. Szerinte a beruházásokat csakis a nép életszínvonala rovására lehet végrehajtani »...vaskézzel kell majd az életszínvonal emelésére irányuló természetes törekvést visszaszorítani« — mondotta. Rácз felszólalásának lényege és később általában a reakció támadásának lényege : fogadjuk el a tervet, de egyezzzünk meg abban, hogy közös erővel fogjuk biztosítani, hogy az életszínvonal alacsony maradjon ; tehát ez azt jelenti : biztosítsuk, hogy a tőkés profitja a legmagasabb legyen. Gerő Ernő válaszában kijelentette : »Mi általában ismeretesek vagyunk arról, hogy javíthatatlan derűlátók vagyunk — de ez nálunk reális, tényeken nyugvó, megfontolt következtetésekből származik... A dolgozók életszínvonalát abban a mértékben kell emelni, ahogy azt felvázoltuk.«¹²

A kiszgazdapárti reakció egyik demagóg támadási területe volt a mezőgazdaság kérdése. Keveselték a mezőgazdasági beruházást. Az igazság ezzel

⁹ Szabad Nép (a továbbiakban Sz. N.) 1946. dec. 22. Rácз Jenő beszéde.

¹⁰ Judik József: A 3 éves gazdasági terv. Közgazdasági Szemle 1947. jan.-febr. 3. 1.

¹¹ Kis Újság (a továbbiakban K. U.) 1947. ápr. 19. (Kiemelés az eredetiben.)

¹² Sz. N. 1946. dec. 22.

szemben az volt, hogy a háború előtti 10 év átlagában a mezőgazdasági célokat szolgáló beruházások az összes beruházásoknak csak mintegy 6 és fél %-át jelentették. A Kommunista Párt terve szerint most több mint 30 %-ot szándékoztunk beruházni a mezőgazdaságba. Az agrárdemagógia arra szolgált volna, hogy a parasztságot megpróbálja szembeállítani a Kommunista Párttal és a munkásosztállyal.

Végső fokon megállapították: a Kommunista Párt terve megvalósíthatatlan. Az, hogy a mezőgazdaság elérje a háborúelőtti termésátlagot és ezzel egyidejűleg az eredményes iparfejlesztés, — az objektív okok következtében — az »ábrándok világába tartozik«; »... azt az eredményt, amelyet a MKP hároméves tervezete gyöngyözü számokban foglaltan csillogtat meg előttünk, — ha szerencsénk lesz — csupán évtizedek kemény, céltudatos munkája árán érhetjük el.«¹³ Egyrészt így akarták már eleve szárnyát szegni a munkásosztálynak, amely lelkesedett a hároméves tervért, másrészt így akarták megokolni és a közvéleménnyel elfogadtatni a külföldi, nyugati kölcsön gondolatát és ennek politikai és gazdasági következményeit. Ők a külföldi kölcsönt nem azért akarták, hogy a hároméves terv beruházásait fokozhassuk, hogy az életszínvonalat még magasabbra emelhessük, hanem a kölcsönnyújtó külföldi tőkészek politikai feltételeire és az ország demokratikus fejlődését ellensúlyozó külföldi erők behatolására törekedtek. A Kommunista Párt és a munkásosztály az évszázadok óta elvesztett, de most kiharcolt függetlenségünket védte az ilyenfajta külföldi kölcsönnel szemben. A reakció nyíltan kijelentette, hogy a külföldi kölcsön érdekében szuverénitásunkat is fel kell adni.¹⁴ Erre is hajlandó volt, csak hogy saját uralmát, a kapitalizmust megmentse. A Kisgazdapárt »szakértője«, Judik József — aki egyébként a Darányi-féle hírhedt »milliárdos beruházási terv« kidolgozásában tevékeny részt vett — azt próbálta bizonyítani, hogy a hároméves terv végrehajtásához évi 140 millió dollár külföldi kölcsönre van szükség. Azt ajánlotta, hogy ezt az összeget a legfontosabb, legjövődélmezőbb beruházásoknak a külföldi tőke számára történő átengedésével szerezzük meg. »A külföldi tőke részére — írja — elsősorban a gazdaságfejlesztést eredményező lukratív beruházásokat kell fenntartanunk, a nyereséggel nem járó szociális beruházásokat pedig a magunk eszközéből kell megvalósítani.«¹⁵

A Kisgazdapárt terve az volt, hogy Magyarország gazdasági struktúráján ne változtasson, ne iparosítson, maradjon agrárország. »A Független Kisgazdapárt abból az adottságból kiindulva, hogy agrárország vagyunk és ezen a jellegén semmiféle művi beavatkozással nem lehet, de nem is volna érdemes változtatni, elsősorban a mezőgazdaság talpraállítására, korszerűsítésére... kíván törekedni.«¹⁶ A mezőgazdaság fejlesztése azonban nem képzelhető el az ipar fejlesztése nélkül. A Kisgazdapárt igyekezett Magyarországot gazdaságilag, politikailag hozzáidomítani a Marshall-tervhez, ahhoz, hogy Magyarország az USA gyarmatává váljon.

¹³ *Ujlaki Nagy Árpád*: Különvélemény az MKP hároméves tervéről. Közg. 1947. márc. 9.

¹⁴ »De tévesnek, elhibázottnak, rosszul hangsúlyozottnak tartom az adós ország szuverénitásának és függetlenségének emlegetését akkor, amikor a hitelezők évszázados természetes jogáról és kötelességéről van szó.« *Kallós Béla*: Változások a »deszócseke körül. Közg. 1947. márc. 30.

¹⁵ *Judik*, i. m.

¹⁶ K. U. 1947. ápr. 27.

Amíg a kisgazdapárti reakció támadása többé-kevésbé nyíltan folyt, addig a jobboldali szociáldemokraták inkább burkolt formában támadtak. A Szociáldemokrata Párt jobboldala a tervgazdálkodás gondolatát természetesen szóban kénytelen volt elfogadni, de lényegében a tervgazdálkodás és a hároméves terv ellen volt.¹⁷ Míg a Kommunista Párt a Szovjetunió tervgazdálkodását tekintette példának, addig a Szociáldemokrata Párt az angol, ú. n. demokratikus szocializmust és az ottani »tervgazdálkodás« elméletét, amely a »Keynes-féle elmélettel kapcsolatban fejlődött ki.«¹⁸

A Szociáldemokrata Párt Angliából hozatott szakértőkkel dolgoztatta ki a maga ellenjavaslatát. Ennek lényege: több beruházással, kevesebb eredmény elérése. Az ipari termelésnek — a Kommunista Párt tervével szemben — sokkal csekélyebb emelését javasolták. A vas- és fémiparban még a háborúelőtti színvonal elérését sem tartották indokoltnak. Évtizedes politikájukhoz híven a parasztságnak sokkal kevesebbet akartak nyújtani, mint a Kommunista Párt terve. A reakciós szakemberek szerint ezért a Szociáldemokrata Párt terve »realisabb« volt, mint a Kommunista Párté. A Szociáldemokrata Párt tervét, mint »realis« tervet reklámozták, szemben a kommunisták állítólagos »túlfeszített« tervével.

Megegyezett a Szociáldemokrata Párt terve a kisgazdapárti reakció tervével a külföldi kölcsön szükségessége tekintetében. A tőkeképződés mértéke a szociáldemokratapárti szakemberek szerint kisebb lesz, mint azt a Kommunista Párt feltételezi.¹⁹ »A terv előkészítésénél azért azt feltételeztük, hogy az elkövetkező 3 évben kivitelünk fedezni fogja a termelés szükségleteit szolgáló nyersanyag- és a fogyasztás céljait szolgáló készárubehozatalt és csupán a beruházási terv készárubehozatalának fedezetére válik külföldi kölcsön felvétele szükségessé. Ez a kölcsönszükséglet . . . 1.972,800.000 forintot tesz ki.«²⁰ Tehát itt a gépek kölcsön formájában való behozataláról van szó, és éppen ez az, amit nyugatról nem tudunk kapni, illetve nagyon minimálisan.

¹⁷ Lásd *Szakasits Árpád* beszédét az egyesülési kongresszuson. Az MKP és SzDP egyesülési kongresszusának jegyzőkönyve. 185. l.

¹⁸ *Káldor Miklós*, a londoni School of Economics tanárának nyilatkozata az SzDP gazdasági tervéről Népszava (a továbbiakban N.), 1947. febr. 9. Káldor a Labour Party tagja volt, az ő vezetésével dolgozták ki a SzDP tervét. A Keynes-féle »irányított gazdaság« a világkapitalizmus hanyatló korszakának burzsoa közgazdasági elmélete. A kapitalizmus ellentmondásait, különösen a tömegek fogyasztásának nyomorúságos színvonalát már nem lehetett többé elhallgatni. Keynes egész elmélete arra irányult, hogy elpalástolja a kapitalizmus rőhadásának valódi okait és mentesítse a burzsoáziát az alól a felelősség alól, amelyet viselni kell mindazért a nyomorúságért, amelyet a dolgozók millióira zúdít. Azt hangoztatta, hogy mindennek az oka valami »pszichológiai alaptörvény«, amely folytán az emberek jövedelmeik növekedésével hajlamosak fogyasztásukat fokozni, de kisebb mértékben, mint ahogy jövedelmük növekedett. Szerinte ez az oka a munkanélküliségnek, a gazdasági válságnak. Keynes megpróbálta bizonyítani, hogy a kapitalizmus ellentmondásai és »nehézségei« megoldhatók a kapitalista rend talaján, mégpedig úgy, hogy a kormányok állandóan és rendszeresen a legkülönbözőbb eszközökkel ösztönzik az ipart, akkor, amikor a kapitalista gazdaság normális működése nem tudja az ipar megfelelő foglalkoztatottságát biztosítani. Az »irányított gazdaság« állítólag megszünteti a tőkés rendszer alapvető fogyatékoságait s ennél fogva feleslegessé teszi a szocializmus perspektíváját. Ez azonban a kapitalizmusban lehetetlen és egyetlen burzsoa vagy szociáldemokrata kormánynak sem sikerült megvalósítania.

¹⁹ Lásd pl. *Kemény György* pénzügyi államtitkár hozzászólását Gerő előadásához. N. 1946. dec. 22.

²⁰ Az SzDP gazdasági terve — kézirat gyanánt 18. l. Lásd még: A szociáldemokrata hároméves terv. N. 1947. febr. 9.

A Szociáldemokrata Párt kijelentette, hogy külföldi kölcsön nélkül a terv megvalósíthatatlan. Nyilvánvaló, hogy a Szociáldemokrata Párt célja az volt, hogy a tervgazdálkodás bevezetését megakadályozza.

A szociáldemokrata párti tömegek akarták a hároméves tervet és a tervgazdálkodást, azért a Szociáldemokrata Párt vezetősége kénytelen volt tárgyalásokat folytatni a Kommunista Párttal terveik összeegyeztetésére. A Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt tervgazdasági egyeztető bizottsága február 21-én tartotta első ülését. Ezen elhatározták, hogy március 15-ig összeegyeztetik a két munkáspárt gazdasági tervét.²¹ Ez azonban csak a március 29-i ülésen sikerült.²² A Szociáldemokrata Párt vezetősége hosszú alkudozás és kibúvókeresés után, kisebb változtatásokkal kénytelen volt elfogadni a Kommunista Párt tervét. A két párt elhatározta azt is, hogy egy állami tervhivatal felállítását javasolja. Április 14-én a Baloldali Blokk képviselői megbeszélést folytattak a hároméves terv ügyében, ahol megállapították, hogy nézeteik nagy vonalakban megegyeznek és sürgősnek tartják, hogy a hároméves terv mielőbb kormányprogrammá váljék.²³

A párt jól látta, hogy »a hároméves tervet nem lehet másképpen végrehajtani, csak a magyar tőke, a volt nagybirtokosok, az egyház, a városi reakció, a zsiros parasztság ellenében. És a hároméves terv, amennyiben a nép helyeslésével találkozik, feltétlenül szembe fogja állítani a paraszttal a tőkést, a volt nagybirtokost, egyszóval elősegíti azt a demokratikus politikát, amellyel meg akarjuk szüntetni azt a természetellenes koalíciót, amely a Kisgazdapárton belül van.«²⁴

A burzsoázia támadására a párt elkészítette a maga ellentámadási tervét. Az ellentámadásnak fontos előfeltétele volt, hogy a terv gondolata és szükség-szerűsége még mélyebb gyökeret verjen a dolgozók között. »Ha kényszerítenek, harcban fogjuk megvalósítani a hároméves tervet és a harcot győztesen vihetjük végig. Ha — mint a földreformnál és a stabilizációnál történt — bízunk a népben, a hároméves terv problémáit a tömegek kérdésévé tesszük, megvalósításukra összefogjuk a demokratikus erőket.«²⁵ Ézért a párt elhatározta, hogy a Baloldali Blokk-on keresztül kiáltvánnyal fordul a magyar dolgozó néphez, hogy május 1-ét változtassa a hároméves tervért való küzdelem napjává. »Május 1-én a hároméves terv megvalósításáért küzdünk! — szólt a kiáltvány. — Félre a hároméves terv szabotálóival, a kishitűekkel és a gáncsoskodókkal! Követeljük, hogy a hároméves tervet emeljék haladéktalanul kormányprogrammá, és megvalósítását kezdjék meg augusztus 1-én!... Május 1-én megmutatjuk, hogy a nép ellenségeinek sötét tervei homokra épülnek!«²⁶

A május 1-i hatalmas felvonulás valóban megmutatta, hogy a dolgozó nép felismerte a hároméves terv fontosságát és kész érte küzdeni. Miután erről a párt meggyőződött, a tervet is azonnal felhasználta a reakció elleni harcra. Bebizonyította, hogy a Kisgazdapárt jobbszárnya nem akarja megvalósítani a hároméves tervet, leleplezte, hogy a Kisgazdapárt csak hirdeti, hogy a terv mellett áll, holott a végrehajtása nem áll szándékában.

²¹ Sz. N. 1947. febr. 23.

²² Uo. 1947. ápr. 1.

²³ Uo. 1946. ápr. 16.

²⁴ *Rákosi Máttyás*: A fordulat éve. Bpest, 1950. 104. 1.

²⁵ Gerő Ernő felszólalása a kommunista műszaki értelmiség I. országos konferenciáján. Sz. N. 1947. ápr. 27.

²⁶ Sz. N. 1947. ápr. 27.

A párt elhatározta, hogy most már erősíti a harc osztályjellegét, döntő támadásra indul, felveti a terv gyakorlati megvalósításának biztosítékait. Rákosi Máttyás angyalföldi beszédében kimutatta, hogy a terv megvalósításához szükséges összeget az eddigi adózással előteremteni nem lehet, ezért szükséges igénybevenni a háborús és inflációs nyereséget, haladó arányban egészen 75%-ig és be kell vezetni, hogy a gazdagok vagyondézmát fizessenek. Majd felállította a párt második követelését: »A hároméves terv, a dolgozók élet-színvonalának komoly és gyors emelése parancsolóan megköveteli, hogy hitelgazdaságunkban is létrejöjjön végre az elengedhetetlen tervszerűség, amelynek előfeltétele a Nemzeti Bank és a három nagy bank államosítása.«²⁷

A nagybankok államosítása próbaköve volt annak, hogy ki az, aki komolyan kívánja a hároméves tervet. A Kisgazdapárt nem akarta a hároméves tervet. Balogh István államtitkár, a Kisgazdapárt főtitkára nyilatkozatában kijelentette: »A bankok államosításába nem megyünk bele... Az államosítás követeléseiivel szemben azt kívánjuk, hogy tegyük teljessé a nagybankok ellenőrzését.«²⁸ Érdekes megemlíteni, hogy 1946. október 24-én fogadta el a Kisgazdapárt a Baloldali Bloknak a bankok állami ellenőrzését sürgető követelését, de azóta éppen a Kisgazdapárt ellenállása miatt semmi sem lett belőle.

A Szociáldemokrata Párt álláspontja a reakciót, a tőkéseket támogatta. Azt követelték, hogy vagy az egész hitelrendszer államosítsák, vagy helyezzék teljesen állami felügyelet alá, mert a Szociáldemokrata Párt a részleges államosítást nem tartja célravezetőnek. A párt hangsúlyozza, hogy az államosítást megfelelően elő kell készíteni.«²⁹ Ezzel kapcsolatban a Kommunista Párt Politikai Bizottságának május 27-i ülése leszögezte: »Minden olyan javaslat, amely az MKP javaslatán látszólag túlmenően, az egész hitelszervezetet akarja államosítani, csak az azonnal szükséges és augusztus 1-ig végrehajtható rendszabályok elodázását célozza.«³⁰ Ha szerényebb, de közvetlenül megvalósítható, aktuális célt tűzünk ki, ezzel többet teszünk, mintha túl nagy célokat akarnánk elérni »majd akkor«, ha azok megvalósulása lehetséges lesz. A Szociáldemokrata Párt nyilvánvalóan azért foglalt el vagylagos álláspontot, mert meg akarta akadályozni a bankok államosítását és csak ellenőrzést akart, mert ezt bármikor sokkal könnyebb visszacsinálni, mint az államosítást. Ezért írta Mayor Róbert már május 18-án: »... úgy látszik, a Kisgazda Párt és Szociáldemokrata Párt állásfoglalása ezt a kérdést (t. i. a bankok államosításának kérdését) egyelőre negatív irányba már eldöntötte.«³¹ Az öröm azonban korai volt.

A Kommunista Párt országszerte nagyszabású gyűléseket rendezett, ezeken a dolgozó nép hitet tett a nagybankok államosítása mellett, a hároméves terv mellett.

A bankok kérdésében még folyt az éles harc, amikor a párt előtt a dokumentumok alapján nyilvánvalóvá vált, hogy az összeesküvők feje Nagy Ferenc miniszterelnök. A május 28-i minisztertanács ezért Nagy Ferencet felkérte szabadsága megszakítására és hazatérésre. Ő azonban jobbnak látta lemondani és kint maradni. »Nagy Ferenc leleplezése volt a fordulópont.«³² Ezzel a bankok

²⁷ Rákosi Máttyás: A magyar demokráciáért. Bpest, 1948. 424. l.

²⁸ Hírlap 1947. máj. 15.

²⁹ N. 1947. máj. 25. A máj. 23-i pártvezetőségi ülés közl.

³⁰ Sz. N. 1947. máj. 28.

³¹ Mayor Róbert: ...Contra...Közh. 1947. máj. 18.

³² Rákosi Máttyás: A fordulat éve. 7. l.

államosítása is eldőlt. Szakasits május 29-i beszédéből már eltűnt a vagylagos álláspont, az ellenőrzés csak mint az államosítást bevezető előkészítő lépés szerepelt.³³ És már május 29-én megjelent a Gazdasági Főtanács rendelete, amely azonnali hatállyal állami ellenőrzés alá vette az összes nagybankokat.

A nemzetgyűlés július 1-i ülésén tárgyalták le a hároméves tervjavaslatot. A Szabadság Párt és a pártunkívüliek csoportjának állandó zaja között fogadták el a törvényt. A viharcsengő is többször megszólalt. De ez már csak szármalás kísérlete volt a reakciónak. Ha nem is volt teljesen leerve, már döntő vereséget szenvedett. A vitában az ellenzékéről végleg lehullott a lepel. Megmutatkozott, hogy az ellenzék a magyar fasizmus képviselője, amely engedelmes szócsöve a nemzetközi reakciónak.

A Szovjetunió mindenben segítette a magyar népet, hogy rátérhessen a tervgazdálkodás, a szocializmus építésének útjára. 1947. július 15-én írták alá a Szovjetunióval az egyéves árucsereforgalmi és kereskedelmi szerződést. Ez volt az első nagyobbarányú kereskedelmi szerződésünk a felszabadulás óta (az USA, Anglia csak a régit léptette életbe). A szerződés a legnagyobb kedvezmény elvén épült fel. Az árucsereforgalom mintegy 700 millió forintos értékvolumennel az 1947/48-ra előirányzott külkereskedelmi forgalmunknak egyik legjelentősebb részét képezte. Míg a háborúelőtti külkereskedelmi forgalmunkra a félgymarmati jelleg nyomta rá bélyegét, a szovjet-magyar szerződésre alapozott árucsereforgalom szöges ellentéte volt annak. A behoza-tal túlnyomó részét nyersanyag, a kivitelét pedig ipari termék képezte. Ez azért volt lehetséges, mert a Szovjetunió és Magyarország közötti együttműködésnek alapja a »kölcsonös segítségnek és a közös gazdasági fellendülésnek ószinte vágya« volt.³⁴ Ez a szerződés a magyar ipari termelésnek lendítő erőt adott. Ezenkívül még több országgal kötöttünk kereskedelmi és gazdasági szerződést.

Míg a Szovjetunió mindenben segített, addig az imperialista hatalmak — főleg az Amerikai Egyesült Államok — mindent elkövettek, hogy megakadályozzák tervgazdálkodásunkat, népünk életszínvonalának emelését. Az USA, amely a 15 millió dolláros UNRRA hitelt Nagy Ferenc bukása után beszüntette, augusztus első felében letiltotta a 7 millió dolláros pamuthitel folyósítását is. Ha nem kötöttünk volna le a szovjet-magyar kereskedelmi szerződésben elég pamutot, a 8 ezer tonna pamut elmaradása súlyos gondot okozott volna a magyar textiliparnak, mivel ez a mennyiség pamutfonódáink és szövődéink 5—6 hónapi nyersanyagszükségletét jelentette.

1947 augusztusig jelentős eredményeket értünk el a termelés területén. Az ipari termelés elérte az 1938-as termelés 85—90%-át. A munkatermelékenység terén az eredmény gyengébb volt, ezen a téren az 1938. évinek csak 70—75%-át értük el.

*

A hároméves terv összberuházásainak kb. 28%-át, 1,796 millió forintot kellett az első évben a népgazdaság különböző ágaiában beruházni. Ebből bányászati és ipari beruházásokra 554 millió forintot, mezőgazdasági beruházásokra 579,4 millió forintot irányoztak elő. A mezőgazdasági termelés fejlesztését közvetlenül szolgáló beruházás 263,4 millió forintot tett ki. A többi közvetve szolgálta a mezőgazdasági termelést. (Mezőgazdasági ipar fejlesztése,

³³ Sz. N. máj. 30.

³⁴ *Sztálin*: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Bpest, 1952.

faluvillamosítás stb.) A közlekedésre 427,3 millió forintot kellett fordítani. Az építés, szociális és kulturális célú beruházások 235,3 millió forintot tettek ki.

Az első tervévben a bányászat és az ipari termelés előirányzata a következő volt (1938=100):³⁵

Bányászat	110,2
Kohászat	101,7
Vas- és fémipar	94,0
Gépgyártás	105,3
Villamosenergia termelés	114,4
Építőanyagipar	68,7
Úvegipar	166,7
Faipar	82,6
Papíripar	66,0
Bőripar	48,3
Textilipar	84,8
Ruházati ipar	71,4
Mezőgazdasági ipar	89,2
Vegyészeti ipar	87,4

Láthatjuk tehát, hogy már az első évben arra törekedett a terv, hogy a nehézipari ágakat gyorsabb ütemben fejlessze, mint a könnyűipari ágakat. Ez akkor helyes volt, ezt kívánta meg az ország újjáépítése és a terv sikeres végrehajtása.

A mezőgazdasági termelésnek meg kellett közelítenie a háborúelőtti évek átlagtermelését. A nemzeti jövedelemnek el kellett érnie a 19 029 millió forintot.

A hároméves terv végrehajtása 1947. augusztus 1-én nehéz politikai és gazdasági körülmények között indult meg. Politikailag az indulás a választással esett egybe; ez egyrészt lendületet adott a termelésnek, másrészt azonban az éles politikai harcok hátrányosan hatottak a termelés emelésére.

A választási harcok folyamán világossá vált, hogy a reakció tömörítését a széthullott Kiszgazdapárt helyett a Szociáldemokrata Párt akarja elvégezni. Erős tevékenységet fejtettek ki a polgári reakciós pártok is. A Magyar Kommunista Párt a hároméves terv, a bankok államosítása mellett a reakció elleni kíméletlen harc jelszavával indult a választási küzdelembe. Az augusztus 31-én lezajlott választások a Kommunista Párt nagy győzelmét eredményezték. A Kommunista Párt lett az ország első pártja. A választási eredmények megmutatták, hogy már nemcsak a munkásosztály többsége áll a párt mögött, hanem a dolgozó parasztság és értelmiség mind nagyobb százaléka tömörül a párt mögé. Kezdték megérni a proletárdiktatúra előfeltételei.

A Kommunista Párt választási győzelme jótékonyan hatott ki a terv megindulására és eldöntötte további sorsát is. A Kommunista Párt vezette munkásosztály még nagyobb energiával folytatta az ország újjáépítését és a reakció elleni harcot. Ebben a harcban döntő fegyver volt a hároméves terv, amely népünk túlnyomó többségének helyeslésével és támogatásával találkozott.

Szeptember 6-án a Kommunista Párt nagygyűlést tartott Budapesten, ahol Rákosi Mátyás ismertette a választás után kialakult helyzetet, az előttünk

³⁵ Magyarország hároméves terve. Az Országos Tervhivatal kiadványa. 1947.

álló feladatokat és a Kommunista Párt követelését. A párt szeptember 7-én nyilvánosságra hozta a kormány programjavaslatát. A párt gazdasági téren a hároméves terv végrehajtása érdekében többek között a következő legsürgősebb kormányzati feladatok megoldását követelte:

1. A Magyar Nemzeti Bank és a nagybankok államosítását az országgyűlésen hozott törvény útján 1947. október 31-ig.
2. A külföldre kiszökött tőkések vagyonának elkobzását.
3. Takarékoságot minden vonalon.
4. Az állami kezelésbe vett vállalatok és állami vállalatok deficitjének 1948. május 1-ig való megszüntetését.
5. A munkanélküliség csökkentése érdekében olyan munkák megindulását, amelyeknél a felhasznált összegnek legalább 50%-a munkabér.
6. A kollektív szerződések megkötésének biztosítását október 15-ig.³⁶

A Kommunista Párt kormányprogramjavaslata, amely a tömegek kívánságát fejezte ki, nagy mozgósító erő volt. A dolgozók nagy helyesléssel fogadták a Kommunista Párt kormányprogramjavaslatát. A szociáldemokratáknak a munkások többsége is helyeselte. A Szociáldemokrata Párt vezetői, hogy tömegeiket el ne veszítsék, kénytelenek voltak meghátrálni és lényegében elfogadni a Kommunista Párt kormányprogramjavaslatát, amelyet azután a többi koalíciós párt is elfogadott. Végre hosszas huza-vona után szeptember 28-án megalakult az új kormány, melyben a Kommunista Párt erős pozíciókkal rendelkezett.

A tervgazdálkodás sikeres megindulását, a hároméves terv végrehajtását egy sor politikai, pénzügyi és gazdasági nehézség is befolyásolta. Hátrányosan hatott ki az is, hogy nem voltak még meg a tervgazdálkodás összes feltételei.

A terv első évében tervgazdálkodásunknak még sok hiányossága volt. A terv indulásakor gyáriparunknak még csak 34,5%-a volt államosítva.³⁷ Voltak egyes iparágak, ahol semmi állami érdekelttség nem volt. Így a csont- és műanyagiparban, bőriparban, gummiiparban, ruházati iparban, sőt a textiliparban is csak 1,4% volt az állami érdekelttség.³⁸ Az egész külkereskedelem a tőkések kezén volt.

Tehát a bankok és az egész nagyipar államosítása még nem történt meg, a többi gazdasági ágban pedig jelentéktelen helyet foglalt el a szocialista szektor. Ennek megfelelően a népgazdaság helyreállításának tervfeladatai nagyrészt csak általános utasítások jellegével bírtak: részletesebb terveket csak olyan fontosabb népgazdasági ágakra dolgoztak ki, mint a nagyipar és a közlekedés. A terv csak a főbb nagyipari ágak és a közlekedés számára tűzött ki állami feladatokat; ezek már államosítva voltak. Ez a terület a végrehajtás folyamán az államosításokkal egyre szélesült. A gazdasági élet többi területén, a kisárutermelés és a magánkapitalista gazdaság túlsúlya miatt a tervfeladatok csak tájékoztató jellegűek voltak. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy tervünk figyelmen kívül hagyta a népgazdaság magánszektorát. A mezőgazdaság, a kereskedelem stb. feladatait a fejlődésnek ebben a szakaszában is meghatároztuk. A mezőgazdaságban arra törekedtünk, hogy a szocialista átszervezés szakaszában is kihasználjuk a kisárutermelő gazdaságokban mutatkozó — viszonylag korlátozott — lehetőségeket a termelés fokozására.

³⁶ Sz. N. 1947. szept. 7.

³⁷ Jelentés a hároméves terv első évről. 7. l.

³⁸ Uo.

Tervezésünk még nem volt fejlett. A tervek még nem voltak teljes részletességgel kidolgozva. Így például az egyes iparágak terveit nem bontották még fel üzemekre. Ennek oka részben az volt, hogy 1946—47-ben igen sok időt kellett elvesztegetnünk a tervgazdaságért, a szocializmus építésének megkezdéséért és a reakció ellen vívott küzdelmekre, részben pedig oka volt saját tapasztalatlanságunk a tervezés terén.

Lényegében csak beruházási és termelési tervünk volt. A külkereskedelmi terv csak a harmadik hónap végén jelent meg. A Tervhivatal a beruházások terén is csak a beruházások pénzügyi tervezésének kérdésével foglalkozott, a beruházások műszaki tervezésének központi kérdésével nem. A terv kidolgozásakor csak néhány legfontosabb anyagmérleg hozzávetőleges számításait készítették el. Az anyagmérlegek nagy része hiányzott, nem voltak anyagnormák és szintetikus mérlegek sem. Nem volt még értékesítési terv, hiányzott az önköltségszökkentési terv, a műszaki fejlesztési terv.

A terv első hónapjaiban még hiányoztak a sikeres végrehajtásokhoz szükséges szervek és szervezetek. Nem volt meg a megfelelő együttműködés egyrészt a terv központi irányítására hivatott hatóságok, másrészt a tervet végrehajtó intézmények és vállalatok között. Az Országos Tervhivatalt a kormányzó koalíció jobbszárnyán meghúzó reakciók szabotálása nem engedte idejében megalakulni. Ez a hivatal a közvetlen augusztus 1-ét megelőző időben született meg. A Tervhivatal munkája két részből állt: a tervek kidolgozása és végrehajtásának ellenőrzése. Az adott szervezettel még az első feladatot is nehezen lehetett megoldani. A tervmegbízottak munkaköréről és hatásköréről szóló rendelet csak november 28-án, tehát csaknem 4 hónappal a terv indulása után jelent meg. A tervmegbízottak intézménye biztosította volna a tervek végrehajtásának ellenőrzését. Legalább 6 000 tervmegbízottnak kellett volna működnie, de az év végéig csupán kb. 1 100 tervmegbízottat neveztek ki.³⁹ Igaz, a legfontosabb vállalatoknál a tervmegbízottakat elég hamar kinevezték. Ezek sok helyen hasznos ellenőrző munkát végeztek és jelentették a Tervhivatalnak, ha a terv végrehajtásával kapcsolatban lókés ellenállás volt tapasztalható. A tervmegbízottak egyrésze azonban nem látta el feladatát, mert a tőkés emberek voltak. Az ipar döntő részének államosítása után a tervmegbízottak jelentősége csökkent.

Magyarországon kb. 4 ezer gyár volt. A MÁSz és a NIK kivételével nem voltak olyan szervezetek, amelyek egyes iparágakat összefogtak volna. Mivel a két döntő iparágon kívül megfelelő irányítószerv nem volt, a nagy- és középüzemekkel közvetlenül a Tervhivatal foglalkozott. Egyenként felülvizsgálta a hozzá beküldött nagyszámú üzemi tervet. Ez a felülvizsgálat természetesen hiányos volt, de az akkori helyzetben feltétlenül szükségesnek mutatkozott, mivel más lehetőség nem volt. A továbbiakban meg kellett teremteni iparáganként és gazdasági áganként a legfőbb irányító szerveket, ezekre azonban csak az 1948. márciusi államosítások után kerülhetett sor.

A tervgazdálkodást irányító legfontosabb szervek közül a Gazdasági Főtanács és nagyrésztben a Tervhivatal a kommunisták befolyása alatt állott. Az üzemi bizottságok nagyrésze is sikeresen segítette a tervgazdálkodás megvalósítását. Azonban még a tőkés és ügynökeik kezén is sok pozíció volt. Ezeket többé-kevésbé sikerrel használták fel a terv végrehajtása ellen.

³⁹ Lásd: *Forgács István: A hároméves terv eredményei és feladatai.* Gazd. 1948. 83. 1.

A legfontosabb gazdasági szervek közül az iparügyi minisztérium a jobboldali szociáldemokraták kezében volt, az Anyag- és Árhivatal reakciós kisgazdapárti és jobboldali szociáldemokraták vezetése alatt állott. A jobboldali szociáldemokraták elhatározták az Országos Tervhivatal rendeleteinek, rendelkezéseinek szabotálását, így próbálták megakadályozni a hároméves terv végrehajtását.⁴⁰ Az iparügyi minisztériumban a tőkésék, a GyOSz emberei tartották kezükben a tényleges hatalmat. Az iparügyi minisztérium a tervet saját dominiumába való beavatkozásnak tekintette, és nem akart a Tervhivatallal együttműködni, sőt bizonyos fokig gátolta annak munkásságát. ~~A~~ra törekedett, hogy legalább az ipar egyes szektoraiban az övé legyen a vezetős szerep.

Az Anyag- és Árhivatal a tőkéséknek kedvező árpolitikát folytatott. »Az Anyag- és Árhivatal... fennállása, azaz a stabilizáció óta lényegében azzal foglalkozik, hogy botot rak a demokrácia szekerének kerekéi közé.«⁴¹ Az Anyag- és Árhivatal az árszámításokat az ú. n. kalkulációs sémák alapján készítette. A vállalati sémakalkulációknál az 1939. évi költségtényezőkből indultak ki. Bizonyos kisebb korrekciókkal az 1939. évi tőkés árrendszer maradt érvényben. Ez az árdrágításnak számtalan lehetőségét rejtette magában, hiszen az árak túlnyomó többségének megállapítását lényegében a tőkésék kénye-kedvére bízta. Az Anyag- és Árhivatal a szorzószámokat már eredetileg is magasan állapította meg, és ezt igyekezett is fenntartani. Az a körülmény, hogy a haszon az önköltség bizonyos százalékában nyert megállapítást, a vállalatok általános törekvésévé tette a költségtényezők szaporítását, az önköltség növelését, ami az Anyag- és Árhivatal elégtelen ellenőrzése folytán rendszerint sikerült is. A tőkésék olyan költségeket mutattak ki, amilyenek a valóságban nem is voltak. Emellett az Anyag- és Árhivatal a kereskedelmi kalkulációt is valóságos dzsungellé változtatta, amelyben a tájékozódás úgyszólván lehetetlen volt. Ilyen körülmények között 1947-ben a tőkéséknek sikerült az árakat emelni.

Az iparügyi minisztérium és az Anyag- és Árhivatal 1947-ben a hároméves tervtől teljesen függetlenül adtak ki utasítást bizonyos vállalati tervek kidolgozására, ami az üzemekben elég sok zavart okozott. Különösen az Anyag- és Árhivatal volt veszélyes, mert az anyagelosztáson keresztül irányító befolyása volt a termelés alakulására.

A földművelésügyi minisztériumban, mint ahogy később kiderült, az összeesküvők tartották nagyrészt kezükben a vezetést, akiknek az volt a céljuk, hogy mezőgazdaságunk fejlődését gátolják.

A terv végrehajtása ilyen politikai és gazdasági viszonyok között nagy nehézségbe ütközött. Egyrészt nem lehetett egységesen ellenőrizni és irányítani a terv végrehajtását, másrészt ez a helyzet nagy szabotálási lehetőséget rejtett magában a tőkésék és ügynökeik számára a hároméves tervvel szemben. Gazdasági téren a legfontosabb termelőeszközök köztulajdonbavételére, államosítására volt szükség, hogy a hároméves terv keresztülvitelét szilárdan biztosítani lehessen. Ehhez pedig szükséges volt, hogy a munkássztyály, szövetségben a dolgozó parasztsággal az államhatalmat teljesen a kezébe vegye.

*

⁴⁰ Lásd: A magyar munkássztyály egységéért. Szociáldemokrata Párt 36. kongresszusának jegyzőkönyve. Timár László felszólalása, és N. 1948. márc. 26.

⁴¹ Gerő Ernő: Harcban a szocialista népgazdaságért. Bpest, 1950. 233. l. Lásd még Árpolitikánk. MDP. Központi Előadói Iroda előadásai. Bpest, 1952. 37—41. l.

A tervgazdálkodás első hónapjaiban az ország gazdasági helyzetét feszültség jellemezte. A gazdasági élet fejlődése, a termelés emelkedése mellett egy sor olyan nehézség jelentkezett, amely — úgy látszott — megingatja az elért eredményeket. Ilyenek voltak elsősorban: a mezőgazdaság gyenge termése, a pénzügyi nehézségek, a drágaság, a közellátási zavarok és az igen jelentős munkanélküliség.

Különösen hátrányosan hatott ki a tervgazdálkodás első évére a nagyarányú aszály. Mi jó közepes termést vártunk és ezzel számoltunk, de a nyári nagy szárazság és az aratás előtti hóguta következtében gyenge lett a termés. 1873/74 óta nem volt ilyen száraz nyarunk. A szárazság azonban csak egyik oka volt a rossz termésnek, a másik: szántóföldjeink kizsároltsága, amit a Horthy-rendszer rablógazdálkodása hagyott örökül.

Az aszálykár igen nagy volt. A kalászosok aszálykára legkisebb volt Csanád megyében, de itt is 14%-os volt. A legnagyobb Abauj-Tornában, ahol 77%, Borsodban 75%, de még több megyében 50% felett volt. Az északi és keleti megyékben sokhelyütt még a vetőmag sem termett meg.⁴²

A hét főtermény adatai: ⁴³

Termény	1934—38	1938	1947
	millió métermázsában		
Búza	22,2	26,9	12,6
Rozs	7,0	8,0	5,6
Árpa	6,0	7,2	4,0
Zab	2,7	3,1	1,7
Tengeri	23,0	26,6	17,8
Burgonya ..	21,3	21,4	14,6
Cukorrépa ..	9,6	9,7	11,6

A termésátlagok alakulása: ⁴⁴

Termény	1934—38	1938	1947
Búza	8,1	9,6	5,5
Rozs	6,4	7,3	5,1
Árpa	8,4	9,2	6,0
Zab	7,1	8,0	4,8
Kukorica ..	11,5	13,0	8,2
Burgonya ..	42,2	42,3	31,5
Cukorrépa ..	119,1	126,7	72,2

⁴² Nagy Kázmér: Mi lesz tavasszal? Közg. 1947. október 26.

⁴³ Az adatokat a Tervhivatal jelentéséből: »Jelentés a hároméves terv első évről» (172. l.) vettem. Az adatok kikerekítettek.

⁴⁴ Uo. 173. l.

Az 1938-as év kivételesen jó gabonatermést hozott. Ezért az 1947-es eredményeket, hogy helyes képet kapjunk, össze kell hasonlítani a háború-előtti öt év átlagával is. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a cséplési felvételek alapján feltüntetett eredmények és a tényleges eredmények között nem jelentéktelen különbség volt, — egyes közellátási szakemberek szerint a különbség elérhette a 20%-ot — akkor az eredmény jobb. A gabona holdankénti termés-átlaga kisebb volt ugyan mint 1946-ban, de a bevetett terület valamivel nagyobb volt s így a termés valamivel meghaladta az 1946. évben termett gabonamennyiséget.⁴⁵

Amikor az aratás után felállítottuk kenyérgabonamérlegünket, közel 16 000 vagon gabonahiány mutatkozott, ami mintegy 3 havi szükségletet jelentett. A beadási kötelezettség alatta volt az 1946. évinek. Emellett a beszállítás is lassabban ment, mint 1946-ban. A beszállítás lassú menetéhez hozzájárultak a választási és kormányalakítási nehézségek is, ezzel kapcsolatban az állami gépezet bizonyos lazulása és ezenkívül a háborús uszítás, amely októberben érte el tetőfokát. A kormányzat a párt kezdeményezésére erőlyes intézkedéseket hozott, hogy a gabonában mutatkozó hiányt előteremtse. Kénytelen volt a fejadagot is 20 dkg-ra csökkenteni. De meg kell jegyezni, hogy fejadagunk még mindig magasabb volt, mint az európai államok átlaga. Elrendelték a gazdák elszámoltatását, hogy a rejtett készleteket, amelyek főleg a módosabb gazdáknál voltak találhatóak, felkutassák. Ez 1947 végéig 2 500 vagon kenyérgabonát eredményezett. Ugyanakkor, mint mindig amikor nehézségeink voltak, a Szovjetunió is segítségünkre sietett és haladékat adott 6 600 vagon jóvátételi gabona szállítására.

A rossz termés következtében az ország lakosságának mintegy felét jelentő mezőgazdasági népesség jövedelmében 30%-os kiesés mutatkozott, ami azért volt különösen súlyos, mert ez elsősorban a gazdaságilag még meg nem erősödött úgazda réteget terhelte. A mezőgazdaság terméshozama majdnem 2 milliárd forinttal maradt alatta a háborúelőtti évek átlagának⁴⁶, tehát közel elérte az első tervév beruházásainak összegét.

A mezőgazdasági termelés csökkenése révén nemzeti jövedelmünk is csökkent. A hároméves terv közepes termeléssel számolt és ezért az 1947—48-as évre a mezőgazdaság netto hozzájárulását a nemzeti jövedelemhez 5 115 millió forintban irányozta elő. Az aszály folytán ez az összeg 4 579 millióra csökkent (1947. januári áron). Ez a csökkenés visszahatott a nemzeti jövedelmet alkotó tételek közül a kereskedelemre, a szállítási tevékenységre. Ílymódon a 19 029 milliós nemzeti jövedelem előirányzat lecsökkent volna 18 377 millióra (1947. januári áron). A valóságban azonban nem csökkent le ennyire, mert a bányászati és ipari termelés révén 1947 tavaszán túlhaladtuk a várt eredményeket.⁴⁷ A bányászat és ipar hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez nagyobb volt, mint ahogy vártuk.

Mindamellett a mezőgazdaságban bekövetkezett kiesés károsan hatott vissza az állami bevételekre. A rossz termés az állami bevételekben mintegy 1/2 milliárd forint kiesést jelentett, ami kihatott a beruházások alakulására is.⁴⁸ Ezenkívül károsan hatott még exporttevékenységünkre is. Az aszály miatt a tervezett 800 milliós agrárkivitel mintegy 30%-a elmaradt.

⁴⁵ 1946-ban 11,3 millió q búza és 4,2 millió q rozs termett. Lásd uo. 172. l.

⁴⁶ *Rákosi Máttyás*: A fordulat éve. 308. l.

⁴⁷ Vö. A hároméves terv eredményei az első kilenc hónapban. Közg. 1948. 714. l.

⁴⁸ *Rákosi Máttyás*, i. m. 308. l.

A gazdasági nehézségek folytán az iparcikkek, de főleg a mezőgazdasági cikkek terén drágulás következett be. A drágulást nagymértékben elősegítette a tőkésék és jobboldali szociáldemokraták tevékenysége. A tőkésék arra törekedtek, hogy mértéknélküli hitelfolyósítással az áruforgalommal arányban nem álló módon fokozzák a bankjegykibocsátást és így egy lassú ütemű inflációt indítsanak el. Ezt tetszetős érveléssel akarták elérni (az újjáépítés ütemét fokozni kell, fel kell emelni a béreket, mert enélkül a termelés nem fejlődhet stb.), ebben segítette őket a Szociáldemokrata Párt reakciós szárnya is. Valutáris, pénzügyi vonatkozásban az ország egyébként is bizonyos veszélyzónában volt. Külsőleg államháztartásunk rendben volt, de voltak olyan kiadások, amelyeket nem a normális államháztartási úton fedeztünk, hanem bankhitel, tranzakciók útján és ily módon elfedtük a büdzsében költségvetési hiányként való szereplésüket. Ebből az a veszély állhatott elő, hogy pénzjegyforgalmunk nagyobb mértékben nő mint áruforgalmunk.⁴⁹

Ehhez hozzájárult az, hogy a nyár elején, tekintettel a jó terméskilátásra, kissé könnyebben kezeltük a mezőgazdaságnak nyújtott kölcsönöket és a bankjegykibocsátást. A forgalomba került pénz egy része spekulációs kezekben volt és ez fokozta a drágaságot. A bankjegyforgalomnak tekintélyes részét, közel 10%-át (180—200 millió forint) tette ki az az összeg, amely nem gazdasági életünket, termelésünket szolgálta, hanem a spekulációt.⁵⁰

A bankok előnyben részesítették az árspekulációt tápláló rövidlejáratú ú. n. »forgótőke«-hitelt, a hosszúlejáratú hitelekkel szemben. Ezzel nehezítették a termelés emelését és elősegítették a spekulációt.

Hozzájárult a drágasághoz az is, hogy a tőkésék nem törődtek a gazdaságos termeléssel. A tőkés üzemek egy része deficittel termelt, de a deficit nagyrészt — éppen a termelés érdekében — az állam költségvetési úton fedezte. Így a tőkésék nem fizettek rá a deficités termelésre. Sőt azok a tőkés üzemek is deficitet mutattak ki, amelyek nem termeltek deficittel, amit az Anyag- és Árhivatal tőkéséknek kedvező költségsémái tettek lehetővé. A tőkésék más módszerekkel is igyekeztek inflációt előidézni. Így például augusztus első felében a GyOSz provokációs bérpolitikájával áremelkedési hullámot akart elindítani. Ugyanakkor, amikor a kollektív szerződés megkötését elszabotálta, a 15%-os béremelésen kívül egyes gyárakban még külön egy heti keresetnek megfelelő segélyt kezdett kifizetni, vagy ilyen kifizetésről tárgyalt. Ezzel nyilvánvalóan az volt a célja, hogy így egyszerre nagyobb mennyiségű pénz kerüljön forgalomba, ami az áruhiány miatt áremelkedést fog előidézni. Ez kihatott volna a választási eredményekre is. A Szakszervezeti Tanács az öntudatos dolgozókra támaszkodva, augusztus 12-i ülésén visszautasította a GyOSz provokációs áremelési politikáját.⁵¹

A drágaságnak nemcsak a tőkésék tevékenysége volt az oka. Oka volt még a világpiacon nyersanyagárak emelkedése. A munka termelékenysége is csökkent a háborúelőttihez képest. Ez részben az üzemi berendezésekben elszennvedett háborús fegyverek hatására, másrészt a dolgozók háborús élelmézeése okozta fizikai legyengülésére, de nem utolsó sorban a tőkésék és a jobboldali szociáldemokraták szabotázsára vezethető vissza. A Gazdaságkutató Intézet adatai szerint az első stabilizációs évben, 1946—47-ben, a gyárpar 3%-kal

⁴⁹ Lásd Révai József beszédét. Országgyűlési Napló (a továbbiakban ON.) I. köt. 1947. okt. 8-i ülés.

⁵⁰ Révai, uo.

⁵¹ Sz. N. 1947. aug. 13.

teljesített kevesebb munkanapot, mint 1938-ban, a termelés netto értéke viszont mindössze 72,4%-a volt az 1938. évinek.⁵² Az arány nem javult a terv első hónapjaiban sem, tehát drágábban termeltünk, mint a második világháború előtt.

Ugyanakkor a bérek jobban növekedtek, mint a termelés. Így a bérek növekedésének a termelés ütemét meghaladó üteme árufedezetnélküli vásárlóerőt hozott létre, ami szintén elősegítette az árak növekedését. Gazdasági életünk egyik kulcskérdése a teljesítmény növelése volt párhuzamosan a helyesebb bérendszer kialakításával.

A rossz termés és a spekuláció árfelhajtó tevékenysége következtében a stabilizáció után kialakult 30%-os agráröllő eltűnt.⁵³ Ebben még része volt annak is, hogy 1947 januártól kezdve, a mezőgazdasági termelés ösztönzése érdekében végrehajtott árfelszabadtítás hatása alatt az agráröllő összezárt. Az agráröllő eltűnése egyben a parasztság jövedelmének emelkedését is jelelte. Ennyiben ez hasznos volt. Azonban az agráröllőt 1947 novemberében már 15%-os ipari öllő váltotta fel.⁵⁴ (Ekkor az agrárcikkek szorzószáma 6, az iparcikké 5,2 volt, 1946 augusztus végén 3,3, illetve 4,6.) Az ipari árszínvonal emelkedése elsősorban a világgpiaci nyersanyagárak emelkedésével magyarázható. Az iparcikkek emelkedése azonban nem volt jelentős és általános jellegű. A kormányzat egyik legfontosabb feladata volt a mezőgazdasági és ipari árak tartós egyensúlyát megteremteni.

Egy másik, nem lekicsinyelendő körülmény az volt, hogy egyes tőkések szabotáló magatartása folytán az államkasszába a vagyondézsma-bevételek nem folytak be a kívánt mértékig. A vagyondézsma-bevétel előirányzata az egész 1947—48-as évre 360 millió forint volt, ami átlagos havi 30 milliónak felelt meg. Az első hat hónap folyamán (1947. augusztus 1-től 1948. január 31-ig) összesen csak 68,5 millió folyt be e címen, vagyis 110 millióval kevesebb, mint amennyi fél évre esett volna az előirányzatból.⁵⁵

Az elmondottak következtében az állam bevételei csökkentek. Ugyanakkor a kiadások megduzzadtak. Ehhez hozzájárultak a hadifoglyok hazahozatalának és a szlovákiai magyarok egyrészen áttelepítési költségei, de nem utolsósorban a reakciók és a jobboldali szociáldemokraták befolyása alatt álló hatóságok és állami üzemek felesleges költsége, pazarlása.

Inflációs jelenségeket nem idézhettünk elő. Ebből következett, hogy a tervgazdálkodás első hónapjában beruházásokra alacsony összeget kellett előirányozni. Ehhez hozzájárult még az is, hogy a beruházások nem voltak megfelelően előkészítve, ehhez bizonyos időre volt szükség. A beruházási összegek csak fokozatosan emelkedhettek. Ezért az első tervhónapra, azaz 1947 augusztusra csak 74,6 millió forint értékű beruházást irányozott elő a Tervhivatal állami eszközökből. A már fentebb kifejtett politikai és gazdasági nehézségek következtében e hónap alatt azonban ténylegesen csak 58,6 millió forint értékű beruházást lehetett végrehajtani. A beruházási terv végrehajtása az előirányzott összeghez képest tehát az első tervhónapban mindössze 79%-os volt. A beruházási előirányzatok, augusztustól kezdve, hónapról-hónapra emelkedtek és a tényleges teljesítés %-a is állandóan nőtt.⁵⁶

⁵² Idézi: *Vas Zoltán*: A hároméves terv a teljesítés útján. *Gazd.* 1948. jan. 15.

⁵³ Az agráröllő 1938-hoz viszonyítva értendő.

⁵⁴ *Szita János*: A gazdasági helyzet. *Társadalmi Szemle* (a továbbiakban T. Sz.) 1947 dec.

⁵⁵ A hároméves terv eredményei az első 9 hónapban. *Gazd.* 1948. 715. l.

⁵⁶ Jelentés a hároméves terv első évről. 19—20. l.

Nehézséget jelentett az is, hogy a kollektív szerződés megkötését a tőkés sokáig szabotálták. Mikor megkötötték, a jobboldali szociáldemokraták segítségével sikerült olyan kollektív szerződést keresztülvinni, amely nem tette eléggé érdekeltté a munkásokat a termelés emelésében. »A Kelemenék fasiszta kooperációja hozzájárult ahhoz, hogy a GyOSz elamerikázhatta a kollektív szerződéseket és olyan normákat állapíthattak meg, amelyek nem mozdították elő a többtermelést, de rontották a forint vásárlóerejét.«⁶⁷ A kollektív szerződés rendszere túl komplikált volt, a munkás csak utólag, 2–3 hét múlva tudta meg, hogy mennyi a keresete. A normákat sokhelyen helytelenül túl alacsonyan állapították meg.

A teljesítménybérben dolgozók közül egyesek kisebb-nagyobb megerősítéssel el tudtak érni 6–8 forintos órabért, ugyanakkor ezzel szemben azokban a munkáskategóriákban, amelyek természetüknél fogva nem állíthatók be teljesítménybérbe, a legmagasabb órabér 2,60 forint volt. Ez olyan bérkülönbséget teremtett az egyes dolgozók között, amely a termelés menését zavarta, nyugtalanságokra és a fegyelem lazulására vezetett, amit a tőkésék és ügynökeik, a jobboldali szociáldemokraták jól ki tudtak használni.

A nehézségeket fokozta még a nagyobbarányú munkanélküliség is. Az ipari munkáslétszám 1947 július-november között ugyan 9,4%-kal, 348 200-ról 380 900-ra emelkedett, de a foglalkoztatottság emelkedése mellett a munkanélküliség is emelkedett.⁶⁸ A nem mezőgazdasági munkanélküliek száma a Szakszervezeti Tanács kimutatása szerint 1947 júliustól novemberig 23 632 fővel 73 229-ről 96 861-re emelkedett.⁶⁹ Az emelkedés aránya vidéken és Budapesten egyforma volt. A munkanélküliség növekedése a következő okokra vezethető vissza. Hatással volt a munkanélküliségre a rendkívüli aszály. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak egy része nem tudta megkeresni az évi kenyerét, az iparban akart elhelyezkedni s ez növelte a munkakeresők számát. Az aszálynak az ipari munkanélküliségre való kihatása abban is megmutatkozott, hogy nem tudtunk kellő mennyiségű ipari nyersanyagot behozni, mert az ellenértéket képező mezőgazdasági cikkek az aszály miatt nem álltak rendelkezésre. A hiányzó mezőgazdasági export következtében sokszor az ipari termelésből elvont alapanyagokat vagy félkész árut kellett kiszállítani. A Csehszlovákiából áttelepítettek, valamint a hazatérő hadifoglyok, az újonnan jelentkezett nők munkába állítása is csak fokozatosan történhetett és ezek a tömegek is növelték átmenetileg a munkakeresők számát.

A kormányzat úgy próbált a munkanélküliség problémáján segíteni, hogy olyan munkákat kezdeményezett, amelyeknél a kiadásoknak legnagyobb százalékát munkabérre fordították. A kapitalizmus átkos örökségét, a munkanélküliséget azonban csak a hároméves terv végére sikerült teljesen felszámolni.

A gazdasági nehézségek, a reakció, a jobboldali szociáldemokraták aknamunkája és szabotálása következtében a munkásosztály életszínvonala nem nőtt, sőt csökkent. November 15-én a létfenntartási eszközök árai a stabilizáció óta az eddigi legmagasabbra emelkedtek. Ha 1946 augusztusban 100-nak vesszük, az index most 148 volt. Ezzel kapcsolatban a munkásság reálbére csökkent.

⁶⁷ A magyar munkásosztály egységéért. A Szociáldemokrata Párt 36. kongresszusának jegyzőkönyve. 153–54. l.

⁶⁸ A munkapiac a hároméves tervben. Közg. 1948. febr. 15.

⁶⁹ Uo.

A reálbér a következőképpen alakult: (1938 = 100)⁶⁰

1946 augusztus	51,2	
1947 augusztus	70	(az aug. 1-i 15%-os béremelés következtében)
1947 november	54	

Tehát azt a reálbéremelkedést, amit a munkásság augusztusra kiharcolt, legnagyobb részt ismét elveszítette.

A reakciók a jobboldali szociáldemokratákat s az ország gazdasági helyzetét igyekeztek felhasználni arra, hogy a tervgazdálkodást megbuktassák, hogy népi demokráciánk fejlődését megakadályozzák.

A reakció első dolga volt a nehéz viszonyok között a tényleg meglévő problémákat sokszorosan felnagyítani. Ez annál is könnyebb volt a reakciónak, mert a rossz termés következtében a dolgozók között csalódás volt tapasztalható. Közellátási vonatkozásban, az aszály következtében, a reakciók éhínségről beszéltek, de ezzel kapcsolatban azt sem mulasztották el, hogy mindezért elsősorban a földreformot tegyék felelőssé. A tőkés a közellátási nehézségeket felhasználták egyéni vagyonszerzésre, ezenkívül az árufelhalmozás és az árak felhajtása révén a hároméves terv számításainak összezavarására, a reálberek csökkentésére, a mezőgazdasági, ipari árszínvonal amúgyis nagyon labilis egyensúlyának megbontására: végeredményben a hároméves terv meghiúsítására s ezzel együtt a demokratikus gazdaságpolitika, sőt az egész magyar demokrácia megbuktatására törekedtek. A reakció nyíltan a hároméves terv megbukásáról beszélt. Barankovics István a parlamentben már a »hároméves terv részbeni végrehajtásáról« szónokolt⁶¹.

A reakciók nagyarányú népellenes háborús propagandába kezdtek. Nem volt véletlen, hogy ez a népellenes propaganda a hároméves terv megkezdésével esett egybe. A nemzetközi helyzet is kiéleződött 1947 végén. A reakció ezekre támaszkodva októberben még nagyobb arányú rémhírterjesztésbe kezdett. Kósza háborús rémhírek járták az országot. Légvédelmi óvóhelyeket tataroztak. Egyes rétegekben bizonytalanság és reménytelenség lett úrrá. A reakció minden újabb eredményünkre nagyarányú háborús rémhírterjesztéssel felelt. »Úgy sem érdemes tervezgetni, dolgozni, hiszen karácsonyra jön a háború«. — Ehhez hasonló rémhírek járták az országot. A reakció a bizonytalansági érzést, az »úgyis mindegy« hangulatot terjesztette, hogy ezzel tönkretegy a gazdasági élet nyugalmát.

A reakció a rendelkezésre álló sajtón keresztül, hetenként legalább háromszor közölte a közönséggel, hogy a nagyhatalmak között a nyílt összecsapás már küszöbön áll és ha ugyane lapok másnapi számait megnézzük, ahol a drágaság emelkedéséről szóló adatok olvashatók, akkor a kapcsolat a rémhírek és az árak emelkedése között logikussá válik. A külföldi imperialista körök által támogatott háborús pszichózis a lakosság széles rétegében indokolatlan készletgyűjtéshez vezetett; az ennek következtében megnyilvánuló fokozott kereslet természetesen túlzott mértékben igénybe vette a kereskedelem rendelkezésére álló készleteket. A vásárlási roham az árak

⁶⁰ A Szakszervezeti Tanács adatai. Idézi *Markos György*: Új feladatok előtt. Közg. 1947. dec. 21.

⁶¹ ON. I. kötet. 62. l. 1947. okt. 7-i ülés.

hirtelen emelkedésére vezetett. A drágaság mellett számos cikkben átmeneti aruhiány keletkezett.

A dolgozó munkásság joggal el volt keseredve a drágaság és a nehézségek láttán. Elkeseredését még fokozta az a tény, hogy amikor a munkásság életszínvonala alacsony, a városi lakosság egy része fényűző életmódjával tüntet. A reakció és a jobboldali szociáldemokraták a dolgozók jogos elégedetlenségét a gyárakban a demokrácia ellen akarták fordítani és ez nem egyszer sikerült is. Izgattak a kollektív szerződések ellen. Uszították a dolgozókat azok ellen a gazdasági és más hivatalos intézmények ellen, amelyek élén a kommunisták állottak. A Szociáldemokrata Párt a nagyüzemi munkásságot többször megpróbálta felvonultatni a Gazdasági Főtanács ellen.⁶² A jobboldali szociáldemokraták minden módon zavarták a termelést. Nézzünk egy példát. Szeptember 1. után, amikor az egyik legnagyobb váciúti üzemben a Kommunisták Párt egy egyszerű segédmunkást akart elhelyezni, Sille szociáldemokrata-párti üzemi bizottsági elnök kikapcsoltatta az áramot, leállította az üzemet és 2 000 munkás közel 3 óra hosszáig nem tudott dolgozni. Csak a Kommunisták Párt erélyes közbelépésére indították meg újra az üzemet és távolították el Sillét.⁶³ A jobboldali szociáldemokraták, fasiszta elemekkel együtt, októberben országszerte vadsztrájkot szerveztek. Kiáltó példája volt ennek a csepeli sztrájk. »Az a vak gyűlölet (t. i. a szociáldemokraták részéről), ami a Kommunisták Párt és a Szovjetunió ellen próbálta szervezni és nevelni Csepel dolgozóit, nem ismert határt. Szociális demagógia, vadsztrájkok szervezése, az elégedetlenség szítása volt a módszerük, és így akarták újabb szakadékba taszítani az egész magyar népet... A Gazdasági Főtanács ellen Pfeifferrel együtt szerveztek tüntetést. A termelés nem érdekelte őket, a szabotálás annál inkább. Ez a katasztrófa-politika napról-napra több és több dolgozónak nyitotta ki a szemét és kiábrándultak belőle... Az 1947 októberi vadsztrájkok, amelyeket ők szerveztek, és a háttérből irányítottak (t. i. Ivancsék — a csepeli jobboldali szociáldemokrata vezetők), koronát tett az egész politikájukra.«⁶⁴ Amikor a szakszervezet és az üzemi bizottság megvizsgálta a csepeli esetet, megállapította, hogy a sztrájkra buzdítók között a gyárba felvett volt csendőrök, B-listázottak, nyilasok és SS-katonák voltak. Hasonló jelenségek voltak az ország más területén is. A sztrájkok hátterében mindenhol a jobboldali szociáldemokraták állottak.⁶⁵

Pártunk leleplezte és a munkásság öntudatos részére támaszkodva visszaverte ezeket a manővereket.

A reakció tevékenysége tehát 1947 októberében bizonyos megtorpanást idézett elő a hároméves terv teljesítésében. A Kommunisták Párt az összes demokratikus erők élén támadásba ment át a háborús uszítók, rémhírtérjesztők, szabotálók és spekulánsok ellen. A párt éles harcot indított a fasiszta erőket tömörítő Pfeiffer-párt ellen is.

Pártunk rámutatott arra, hogy a nehézségek egyáltalán nem olyan nagyok, mint azt a hazai és a nemzetközi reakció állítja. 1947-ben gabona-termelésünk meghaladta valamivel az 1946. évit és aratásig biztosítani lehet a kenyérellátást. A burgonya mennyisége pedig 30%-kal nagyobb mint

⁶² Lásd: A magyar munkásosztály egységéért. A Szociáldemokrata Párt 36. kongresszusának jegyzőkönyve. 141. l.

⁶³ Uo. 133. l.

⁶⁴ *Varga Jenő*: Egységben a szocializmus útján. Fogaskerek. 1947. máj. 8.

⁶⁵ *L. Drahos Lajos* interpellációja az országgyűlésen. ON. I. köt. 837—838. l.

1946-ban volt. Jobb a zöldségellátás is. A kukoricatermelés 40%-kal nagyobb. A cukorrépa-termelés pedig majdnem megduplázódott, a cukorfejadagot 40%-kal fel tudják emelni. Jól állunk az ipari termelés területén is. A szén-termelés októberben elérte az előirányzatot és megfelel az 1938. évi havi átlagos termelésnek. Ugyanez a helyzet a vas- és acélttermelés területén is. A textiltermelés augusztusban kétszerannyi volt, mint a múlt év augusztusában és míg a cipőtermelés augusztusban 323 ezer pár volt, addig októberben a termelés már fölötte volt a 370 ezernek.

»A termelési front adatai azt mutatják, hogy az idei ősszel több élelem, több ruha, több cipő került a magyar dolgozók elé. Amire most szükség van, az az olyan rendszabályok sorozata, amelyek biztosítják, hogy a cikkek első-sorban oda kerüljenek, ahová a nemzet szempontjából a legfontosabb, az ipari munkásokhoz és a dolgozó parasztokhoz.«⁶⁶

A reakció erős volt még a kormányon belül, de főleg a kormányon kívül. A pártnak minden követelés végrehajtásáért valóságos közelharcot kellett vívnia. Ez a harc azért járhatott győzelemmel, mert pártunk mögött sorakozott fel dolgozó népünk nagyrésze, a párt hívó szavára harcba indult az újjáéledő fasizmus erői ellen és a gazdasági nehézségek legyőzésére.

Az október 3-i minisztertanács pártunk követelésére állást foglalt a »kötött gazdálkodás« fokozottabb megvalósítása,⁶⁷ a fényűzési cikkek nagyobb mérvű megadóztatása, az állami bevételek emelése és széleskörű takarékos-sági rendszabályok mellett. Egy sor, a drágaság ellen irányuló és a dolgozók életszínvonalának emelését célzó rendeletet fogadtak el.⁶⁸ Megbízta a minisztertanács a Gazdasági Főtanácsot, hogy dolgozzon ki olyan rendszabályokat, amelyek az államháztartás teljes egyensúlyát biztosítják és amelyek a drágaság ellen szükségesek.

Pártunk az elmúlt két és fél év tapasztalatai alapján belátta, hogy a spekulációval szemben az eddigi megtorló intézkedések nem vezetnek eredményre. Ezért követelte a dolgozók bíróságának felállítását, olyan bíróságét, amelynek tagjai munkások, akik nem fogják olyan kesztyűs kézzel kezelni a feketézőket, mint az eddigi bíróságok. A reakció a legélesebben támadta az uzorabírósági különtanácsról szóló törvényjavaslatot. A kormány sürgősen akarta tárgyalatni a javaslatot. A reakciós pártok támadása ellenére, a néptömegek nyomására az országgyűlés megszavazta a sürgősséget és október 24-én magát a törvényt is.

A munkásosztály támadása, a Kommunista Párttal az élen, meghozta a kívánt eredményeket. Az új termés sikeres begyűjtése és forgalombahozatala következtében november végén, december elején az árak már nem emelkedtek, sőt egy sor cikkben olcsóbbodás állott be. Egyre olcsóbbodott pl. olyan fontos közszükségleti cikk, mint a zsír. Cukrot a hivatalos ár alatt

⁶⁶ Rákosi Máttyás: A fordulat éve. 317. l.

⁶⁷ Kötött gazdálkodás alatt ekkor azt értették, hogy a meglévő élelmiszer- és iparcikkeket a dolgozók érdekeinek megfelelőbben o-szák el és lehetővé tegyék, hogy ezeket a dolgozók megvegyék. Tehát kiterjesztették a jegyrendszert és a jegyre az árukat olcsóbban adták. A gazdagabb fogyasztóknak a jegyek kiadásakor árkülönbözetet kellett fizetniük. Ezt kettős árrendszernek nevezték. A termelésben az irányt a dolgozó tömegeknek szükséges és már megkedvelt jó típusárúakra vették. Ezt olcsón vehették a dolgozók, a különbözetet a luxuscikkek áraiból fedezték. Ezekkel az intézkedésekkel megakadályozták az árufelhalmozást és biztosították a dolgozók ellátását a legszükségesebb cikkekkel.

⁶⁸ Sz. N. 1947. okt. 4.

lehetett kapni. A lakosság életszínvonalának tényleges emelkedését mutatta, hogy 1947 karácsonyán az áruházak forgalma 2–3-szorosa volt az 1946. évinek.⁶⁹ A Weltwoche című svájci folyóiratban írta egy amerikai újságíró, hogy ami Magyarországon történik, az »Európában kétségkívül egyedülálló fejlődés.«⁷⁰

*

A Pfeiffer-párt szétzúzását óriási jelentőségű gazdasági intézkedés követte. 1947. október 20-án az országgyűlés elfogadta a Nemzeti Bank és az első kúriához tartozó pénzügyintézetek részvényeinek államosítását. A nagybankok államosítása a földreform óta az egyik legnagyobb jelentőségű lépés volt előre. A nagybankok államosításának az egész magyar életre és demokráciánk egész fejlődésére kiható, alapvető jelentősége volt.

A bankok államosítása a további fejlődés érdekében már elkerülhetetlen volt. A felszabadulás után a bankok ugyanúgy üres kasszával kezdtek, mint a legtöbb vállalat és állami pénzek kihelyezésével és elosztásával kapcsolatban keltek életre. A háború után, az infláció alatt, a nehézségek kihasználásával, spekulációval gazdagodtak meg. A nép nyomora a bankok gazdagodását jelentette. Gazdasági élet, termelés és közellátás nincsen hitel nélkül. A kormány a gazdasági élet megindításánál, a termelés, a közellátás feladatainak megoldásánál, minden nagyobb jelentőségű lépésnél hitelműveletekhez volt kénytelen folyamodni. Meg sem mozdulhatott a hitelszervezet nélkül és a demokratikus kormány az újjáépítés és a közellátás minden nagyobbarányú műveleténél kénytelen volt feladatainak megoldása során bekapcsolni a bankokat. A bankok magánérdekeltségi jellege, egész régi szervezetük és vezetőségük nagy részének fennmaradása mellett ez szükségképpen azt jelentette, hogy az újjáépítéssel a fináncetöke is gazdagodott. Eppen itt volt egyik forrása annak a visszásságnak, hogy az újjáépítés terén elért komoly eredmények ellenére a dolgozók életszínvonala nem emelkedett megfelelően és emiatt a dolgozók elkeseredése az utóbbi időben egyre inkább növekedett. Ezt a visszásságot a további előrehaladás érdekében meg kellett szüntetni és meg is szüntettük.

A bankok államosításával a nemzetgazdaság szerkezetében nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változások is történtek.⁷¹ A bankok államosításával 264 ipari és kereskedelmi vállalat került az állam kezébe. Az ipar kulcspozíciói, a szénbányászat, a villamosipar, az acél- és vastermelés szinte teljesen az állam kezén volt már.

A gyári jellegű ipar, a foglalkoztatottak létszámát tekintve kb. 50%-ban a szocialista szektorhoz tartozott. Az egyes iparágak szerint az eltérések igen nagyok voltak. Különösen a könnyűipar két legfontosabb ágában, a textiliparban és a bőriparban volt a tőkés szektor aránya magas. A textiliparnak 77%-a, a bőriparnak 91,4%-a maradt még a tőkés kezén. Ha a nehézipar és a könnyűipar arányát nézzük, akkor azt látjuk, hogy míg a nehéziparban a társadalmi szektor 87% volt, addig a könnyűiparban a kapitalista szektor volt 72%. Az, hogy a különösen jövedelmező és a széles tömegek ellátását

⁶⁹ Rákosi Mátyás: i. m. 352. l.

⁷⁰ Idézi Rákosi Mátyás, uo. 155 l.

⁷¹ A bankok államosításának következményeit Gerő Ernő: Nemzetgazdaságunk szerkezeti változásai és jövője című munkája alapján tárgyalom. Lásd: Gerő Ernő: Harcban a szocialista népgazdaságért. 222–245. l.

biztosítani hivatott könnyűipar még 72%-ban kapitalista magánvállalkozás volt, állampénzügyi és a széles fogyasztó tömegek érdekeinek szempontjából nagyon hátrányosnak mutatkozott. Ez a körülmény magyarázza nagyrészt azt, hogy pl. a textilárak terén sokáig nem lehetett rendet teremteni. Ez a helyzet sem volt sokáig tartható.

Ha az ipart, a bányászatot, a nagyipari közlekedést tekintjük, akkor a szocialista és a kapitalista szektor közötti arány: $2/3 : 1/3$ (a foglalkoztatottak számát tekintve). Ha figyelembe vesszük a termelési értékeket, ez az arány a bányászatban és a közlekedésben nem változik. A nehézipar egyes ágaiban azonban másként állt a dolog. Pl. a vas- és gépipar, a foglalkoztatottak számát tekintve, 88%-ban a társadalmi szektorhoz tartozott, de az értékösszegben csak mintegy 60%-kal vett részt. Ennek okai voltak, hogy egyes magánkapitalista üzemek (Standard, Elzett stb) az árak tekintetében monopóliumhelyzetet élveztek, hogy a NIK ráfizetéssel dolgozott. Ez a magánkapitalista üzemek javát szolgálta, minthogy az állami üzemek — és ebben része volt a reakciós Anyag- és Árhivatal politikájának is — önköltségi áron alul látták el a magánkapitalista üzemeket félkészgyártmányokkal, hengerelt áruval stb.

De ha a termelési értéket vesszük is tekintetbe, az iparban, a bányászatban, a közlekedésben a társadalmi szektor döntő állásokkal rendelkezett. Mindamellett azonban még alapvető fontosságú vállalatok maradtak a tőkés kezén. A külkereskedelemben a társadalmi szektor ekkor már az egész forgalomnak mintegy 33%-át bonyolította le. Ezzel szemben a belkereskedelem minden ága túlnyomóan magánkapitalista kézben volt.

Ezek a változások azt jelentették, hogy »nálunk már nem uralkodnak korlátlanul a tőkés gazdasági rendszer törvényei, hogy ezeknek a törvényeknek hatása nálunk korlátok közé van szorítva, mert a népi demokratikus államhatalom kezében tartja nemzetgazdaságunk kulcsállásait és meghatározza a további fejlődés irányát, a nép érdekeinek megfelelően... ez az út a kapitalizmus fokozatos és szervezetszámolásának útja...⁷² A magyar nagyipar többségében már nem kapitalista volt, hanem államosított, szocialista. A termelési viszonyok döntő megváltozásával utat tört magának a szocializmus gazdasági alaptörvénye és törvényei. Hatóköre azonban még nem terjedt ki a népgazdaság minden területére, mert még volt jelentős tőkés szektor is. Fejlődésünkre azonban, különösen a 100-nál több munkást foglalkoztató vállalatok államosítása után, a szocializmus gazdasági alaptörvénye és törvényei nyomták rá bélyegüket.

A népi demokráciánk két szakasza közötti átmenet, átmenet a proletárdiktatúrába, fokozatosan, lassan ment végbe. Ezért a változást a dolgozók között is tudatosítani kellett. »A magyar nagyipar — mondotta Rákosi Máttyás a Magyar Kommunista Párt funkcionáriusainak 1948. január 10-i értekezletén — többségében már nem kapitalista, hanem államosított, azaz útban van a szocializmus felé. Ennek a konferenciának egyik feladata az, hogy tudatosítsa pártunk útján ezt az alapvető változást.⁷³ »Ez a felismerés, ha a tömegekben elterjed, új erőforrást nyit meg, új áldozatkészségre serkent és meggyorsítja hazánk felemelkedésének menetét.⁷⁴

⁷² Gerő, i. m. 243—244. l.

⁷³ Rákosi, i. m. 348. l.

⁷⁴ Uo. 361. l.

Ennek a változásnak tudatosítása volt pártunk legfontosabb politikai feladata. Pártunk kiadta az új mozgósító jelszót: »Tiéd az ország, magadnak építed«.

*

1948 elején a kormány benyújtotta az 1947/48-as állami költségvetést. A költségvetési javaslat 22 459 forint bevételi többlettel zárult. Nagy eredménye volt népi demokráciánknak, hogy a stabilizációt követő második évben tisztán belső gazdasági erőkre támaszkodva, deficitmentes költségvetést produkált.

Tervgazdálkodásunk egyik főfogyatékosága eddig az volt, hogy nem voltak részletesen kidolgozott gyári, üzemi tervek. A terv még nagyon általános volt, a dolgozók nem tudták, hogy mennyit kell nekik termelni ahhoz, hogy a tervet teljesítsék, holott ez nagy mozgósító erő lett volna. Az 1948. január 8-i hivatalos lapban jelent meg az üzemi tervek elkészüléséről szóló rendelet. Ezzel a hároméves terv egyik legnagyobb hiányosságát igyekezett a Tervhivatal korrigálni. Az üzemi részlettervek elkészítése azonban nem ment simán. Szabotálták a gyárosok és a jobboldali szociáldemokrata vezetés alatt álló iparügyi minisztérium. Az év elején az üzemi tervek ügye még az iparügyi minisztériumhoz tartozott. A Bán-Kelemen vezette minisztérium, összejátszva a tőkésekkel, szabotálta az üzemi tervek elkészítését. A tervek beadása vontatottan folyt, többszáz üzem még április végén sem küldte meg tervét a Tervhivatalnak, holott a határidő február 1-én lejárt.⁷⁵ De az elkészült terveknek egy részében is komoly hiányosságok voltak. Az üzemi tervek hibáinak egyik oka az volt, hogy annak ellenére, hogy a Tervhivatal rendelete ezt előírta, a dolgozókat nem vonták be a tervek elkészítésébe. Az üzemi tervek egy részét a vállalatok régi vezetői készítették el. Ezek a tervek egyáltalán nem feleltek meg a hároméves terv céljainak. Felületesen voltak összeállítva, sokszor komolytalanok voltak. Kevesebb készárú előállításához több nyersanyagot igényeltek mint eddig, kijelentették, hogy az önköltségsökkentés megoldhatatlan. Sok helyen felesleges beruházásokat terveztek. A jobboldali szociáldemokraták, összefogva a tőkésekkel, így próbálták akadályozni a hároméves tervet, a dolgozók életszínvonalának emelését.

A dolgozók a hiányosságok, a szabotálások ellenére magukénak érezték a tervet, harcoltak a terv teljesítéséért. A pécsvidéki MESZHART-bányák dolgozói ünnepélyesen megfogadták, hogy a hároméves terv rájuk eső részét két és fél év alatt valósítják meg és ugyanilyen eredmény elérésére szólították fel a többi bányák munkásságát is.⁷⁶ A párt és a kormányzat felismerte ennek a kezdeményezésnek nagy fontosságát és teljes súlyával támogatta ezt a mozgalmat. A felhíváshoz rövid időn belül nemcsak a bányák, hanem az üzemek egész sora csatlakozott. Nemes verseny indult meg a terv határidő előtti teljesítéséért.

Gazdasági életünk legdöntőbb feladata a munkafegyelem megszilárdítása, a munkateljesítmény növelése volt. A dolgozók életszínvonalának emelésére irányuló törekvésünk csak úgy járhatott sikerrel, ha a munkásság többet termel. 1947 végén az iparban kb. 100 munkás termelt ugyanannyit mint 1938-ban 70. Ugyanazt a szénmennyiséget most 45%-kal több munkás

⁷⁵ Sz. N. 1948. ápr. 21.

⁷⁶ N. 1948. jan. 17.

termelte ki.⁷⁷ Mindezek miatt a termelés drága volt. Ehhez járult még az, hogy a munka termelékenysége a mezőgazdaságban is csak 70%-a volt a békebelinek. Ugyanakkor a munkabér gyorsabban emelkedett mint a termelés. Pl. a WM-ben 1946 augusztus és 1947 december között a termelés 193%-ra, a munkabér 231%-ra emelkedett.⁷⁸ Országos viszonylatban pedig úgy állott a helyzet, hogy 1947-ben az ipari termelés értéke 74%-kal növekedett, míg a kifizetett munkabérek összege ugyanabban az időben 89%-kal lett nagyobb.⁷⁹ Ez hosszabb ideig így nem mehetett, ezen változtatni kellett. Ezt a változtatást próbálta részben megvalósítani az 1947 végén megkötött új kollektív szerződés és ennek későbbi kiegészítése.

A munkafegyelem meglazulásának legfontosabb oka az volt, hogy megszűnt a régi kapitalista munkafegyelem, s az új szocialista munkafegyelem még nem alakult ki. A szocialista munkafegyelmet alulról a munkásság legöntudatosabb rétege, felülről a kormányzat igyekezett kialakítani.

A kollektív szerződés megkötése hosszas vita tárgya volt. A keretszerződés 1947. szeptember 29-én lépett életbe, majd ezt követte a keretszerződés I. számú függeléke, amely a normák kérdését rendezte. A normák körében azonban a jobboldali szociáldemokraták tevékenysége következtében teljes összevisszaság uralkodott. A jobboldali szociáldemokraták munkabérdemagógiát folytattak, olyan bérekért szálltak síkra, amelyek egyes szakmák számára a legnagyobb kiugrásokat tették lehetővé. A 150%-on felüli teljesítményt az I. számú függelék szerint nem számolták el, emiatt bizonyos fokig visszaesett a termelés is. Ennek az állapotnak a megszüntetésére keletkezett 1948. januárban az ú. n. II. számú függelék. Ez rendezte a normák kérdését és a munkásságnak a teljesítménnyel arányos bérrendszert biztosított. Történtek azonban hibák is. A normákat sokhelyütt helytelenül állapították meg.

A tőkésék és jobboldali szociáldemokraták az üzemekben új bedóról kezdtek beszélni és a bérletörés meséjével rémitgették a munkásságot. A munkások azonban három év alatt már sokat tanultak. A tőkésék és lakájaik, a jobboldali szociáldemokraták nem okozhattak nagyobb zavart, de voltak, akiket sikerült félrevezetni. Az ellenségnek Csepelen, Tatán, de még másutt is az országban, sikerült vadsztrájkokat szerveznie. Ez annál könnyebben sikerült, mert a hibák és az ellenség tevékenysége következtében az első három hétben (a január 19-i bérhéttel kezdődött az új rendszer), a munkások bére ténylegesen csökkent. Pártunk követelésére az esetleges tévedéseket és az ellenség által okozott hibákat kiküszöbölték. Pártunk leleplezte az üzemekben a jobboldali szociáldemokraták igazi arcát és tevékenységét. Ennek következtében február végére már 6.2%-kal emelkedett az egy órára eső termelés értéke. Ezzel párhuzamosan a dolgozók reálbére is nőtt.⁸⁰

*

1947 végén és 1948 elején fejlődésünk legnagyobb kerékkötője a jobboldali szociáldemokraták tevékenysége, aknamunkája volt. A szociáldemokrácia hazai viszonylatban lelepleződött a dolgozók között. A nyugati imperialisták a kiscgazdapárti összeesküvés szétzúzása, a Kiscgazdapárt széthullása után elsősorban a Szociáldemokrata Pártot használták fel a Kommunista Párttal

⁷⁷ Rákosi, i. m. 411. l.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Napirenden: a munka termelékenysége. Közg. 1948. jan. 11.

⁸⁰ Sz. N. 1948. ápr. 21.

szemben. A szociáldemokrata vezetők nyíltan védelmükbe vették a tőkéseket és reakciósokat. A »harmadik utat«, tehát végsőfokon a kommunista- és szovjetellenességet hirdették. Ennek következtében mind jobban kezdtek elveszíteni munkástömegeiket. A Kommunista Párt vezette munkásosztály döntő támadásba kezdett a munkásosztály árulói ellen, a munkásegység megvalósításáért. Az üzemekben sorra leleplezték a legnyiltabb jobboldali szociáldemokratákat, nagyrészüket sikerült eltávolítani. A Nitrokémiánál és a Péti Nitrogénműveknél folyó nagyarányú szabotázsakció felfedezése elindította az iparba beépített szociáldemokrata reakció leleplezését. Január végén hivatalos közleményben nyilvánosságra hozták, hogy többhetes nyomozás adatai alapján letartóztatták a Nitrokémia Gyártelepek Rt. végrehajtó bizottságának tagjait: Szabó Kornél igazgatót, Sárkány József honvédelmi államtitkárt és Kelemen Gyula iparügyi államtitkárt, akik hűtlenség tárgyát kimerítő ipari kémkedést és valutabűnügyet követtek el.⁸¹

Ebben a bűnszövetkezetben a szociáldemokrata Kelemen Gyulától a horthysta Makai Miklósig, a nyilas Steller Lajosig együtt volt a magyar reakció minden árnyalata. Az összeesküvők az állami vállalat külföldi kövételését, amely többszáz ezer dollár értéket képviselt, nem jelentették be a Nemzeti Banknál, ezt az összeget különböző külföldi vállalatok létesítésébe fektették be. A külföldön létesített vállalatok üzembehelyezésére kicsempészték Magyarországból az állam tulajdonát képező és katonai titok alá eső különleges gyártási eljárásokat, a gépberendezések műszaki rajzaival együtt. A szabadalmak kicsempészésével egyidőben megindult a szakemberek és a népi demokrácia ellenségeinek kicsempészése is az országból.

A végrehajtó bizottság megbízta a gyár külföldön lévő mérnökét, Makai Miklóst a szabadalmak eladásával a világ bármely részén. Makai volt az, aki szoros kapcsolatot tartott fenn Horthyékkal.

Ugyancsak nagyarányú szabotázst lepleztek le a Péti Nitrogénműveknél is, amely szintén állami tulajdon volt és az iparügyi minisztérium alá tartozott. A Péti Nitrogénművek újjáépítése az első tervén nagyszabású alkotása volt. A szabotálók a műtrágyagyár újjáépítésére előirányzott állami hitelek szabotázs szándékkal szükségtelen beruházásokra használták fel. Ugyanakkor »elfelejtették« felépíteni a pétisó tárolásához szükséges raktárházakat, így a só nem lehetett volna tárolni, ha a gyártás megindul.⁸² Ezekkel a bűncselekményekkel az államot sokmillió forinttal károsították meg, a parasztság számára pedig lehetetlenné tették, hogy idejében műtrágyához jusson.

Mikor az államvédelmi szervek felderítették Kelemen és társai példátlan arányú bűncselekményeit, a magyar munkásosztály és az ország népe számára tulajdonképpen ekkor kezdett megfogható módon testet ölteni a jobboldali szociáldemokrácia fogalma. A szociáldemokratapárti munkások többsége most kezdett rádöbbedni arra, hogy a jobboldali szociáldemokraták a tőkések érdekeit védik, a tőkésekkel játszanak össze. Mikor csak elméletileg folyt a vita a »harmadik útról«, a széles tömegek nem látták világosan miről is van szó, most azonban láthatták, hogy a »harmadik út« tulajdonképpen nem egyéb, mint megtévesztő álarca a burzsoázia és a reakció kiszolgálásának. A munkások jól látták: azért, hogy Kelemen és Makai üzelmeiket az iparügyi

⁸¹ Sz. N. 1948. jan. 30.

⁸² Sz. N. 1948. febr. 17.

minisztérium égisze alatt, annak fedezetével gyakorolhatták, nemcsak Kelemen a felelős, hanem a jobboldali szociáldemokraták is.

A jobboldali szociáldemokraták egyik fellegvára volt az iparügyi minisztérium. Ez a minisztérium gátolta az ország újjáépítését. A Bán-Kelemen vezette iparügyi minisztérium tűrte a tervgazdálkodás szabotálását. A visszahúzó tőkésék itt találták meg utolsó menedéküket. A magyar ipar talpraállításában igen kevés része volt az iparügyi minisztériumnak. A talpraállítás a magyar munkásság, a szakszervezetek, és nem utolsósorban a Gazdasági Főtanács ismételt beavatkozása révén sikerült. Az iparügyi minisztérium céltudatos szakszervezetellenes politikát folytatott. A rendeletek kiadásakor nem kérdezték meg a szakszervezeteket, ugyanakkor egyetlen egy esetben sem feledkeztek el kikérni a GyOSz urainak véleményét. Ezeket állandóan ott lehetett találni az iparügyi minisztériumban, ahol nem a magyar ipar érdekeit, hanem a tőkésék érdekeit nézték. A vállalatok élére nem szakembereket neveztek ki, hanem a Bán-Kelemen klikk embereit. Így szőnyegügynököket faipari vállalatokhoz, bukott könyvkereskedőt vegyészeti gyárba, bankárok fiait pedig a vasiparba neveztek ki vállalatvezetőkkel. Ugyanez történt a vállalati igazgatóságok elosztásakor is. Nem munkásokat neveztek ki az iparügyi minisztérium érdekkörébe tartozó vállalatokhoz, hanem minisztériumi tisztviselőket. Így egyik-másik iparügyi tisztviselő 10–15 igazgatósági tagsággal is rendelkezett. Ez a minisztérium védte az Anyag- és Árhivatal reakciós vezetőjét, Varga Istvánt és a tőke érdekében folytatott árpolitikáját.⁸³ Az iparügyi minisztérium a GyOSz megbízottait küldte külföldre nyersanyagvásárlás céljából. A tőkésék a minisztérium vezetőivel és a külföldi üzletfelekkel összejátszva, titkos ármegállapításokat kötöttek, és így dollármilliókat csempészték külföldre az ország vagyonából. Az iparügyi minisztérium elszabotálta az üzemi bizottsági rendeletet. Úgy is próbálták az ipar fejlődését gátolni, hogy megakadályozták a tanoncok fölvételét a gyárakba, hogy így a szakmunkáshiány a jövőben fokozódjék. Elszabotálták a demokratikus tanonctörvény megvalósítását is. A tanoncok demokratikus nevelését gátolták. Az iparügyi minisztérium költségvetésében 120 ezer forint volt a tanoncotthonok támogatására. Ebből 100 000 forintot kaptak a klérus által vezetett tanoncotthonok és csak 20 000 forint jutott a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt vezette tanoncotthonok szövetségének.⁸⁴

A Szociáldemokrata Párt vezetősége még a leleplezések után is védte az iparügyi minisztériumot. Amikor Kelemen államtitkár bűnössége bizonyosodott, a Kommunista Párt kérte a Szociáldemokrata Párt vezetőit, hogy ismertessék Kelemenék esetét és ezen keresztül mutassák meg a munkásság nyilvánossága előtt, hogy hova vezet, ha valaki jobboldali szociáldemokrata. A Szociáldemokrata Párt lapjai, a Népszava, a Világosság nem voltak hajlandók ezekkel a kérdésekkel foglalkozni, azt hangoztatták, hogy ez egyáltalán nem nagy ügy, holott az egész iparügyi minisztérium kérdése volt.⁸⁵

Mindez azonban már nem tudta megakadályozni azt, hogy a munkásság elforduljon a Szociáldemokrata Párttól és követelje a munkásegység megvalósítását.

⁸³ Lásd *Kossa István* parlamenti felszólalását. ON. III. köt. 1948. febr. 26-i ülés.

⁸⁴ A magyar munkásosztály egységéért. A Szociáldemokrata Párt 36. kongresszusának jegyzőkönyve. 59—60. l.

⁸⁵ *Rákosi Mátyás* beszéde a MÁVAG-ban. Sz. N. 1948. febr. 12.

A munkásárulók leleplezése lendületet adott a termelésnek is. A munkásosztály még nagyobb energiával fogott hozzá a közös cél, a hároméves terv teljesítéséhez.

*

Az év elején a gazdasági életben lassú javulás volt tapasztalható. A lassú javulásnak nagy fellendülést adott a március 15-én megindult első országos munkaverseny és a március 25-én végrehajtott újabb államosítás.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 100 éves évfordulóján, 1948. március 15-én indult meg az első országos munkaverseny. Már ezt megelőzőleg is, főleg a bányászatban folytak munkaversenyek. A bányászatban 1947 decemberben kezdődött munkaverseny folyamán az első versenyhónapban a termelés a békebeli 110,5%-ról felugrott 132,2%-ra.⁸⁶ A verseny azonban még nem volt országos jellegű. Ahhoz, hogy a munkaverseny országos mérete-kig kiterjedjék, át kellett lépünk azt a határt, amely népi demokráciánk fejlődésében a proletárdiktatúrára való átmenetet jelentette. Szükséges volt a jobboldali szociáldemokraták leleplezése, Bán, Kéthly, Szélig és Szederék bukása. A dolgozók most már világosan érezték, hogy az államhatalom a parasztsággal szövetséges munkásosztály, tehát saját kezükben van, hogy az ország a népé s magának építi, ha többet dolgozik. A munkásság figyelme így tudott csak teljesen a termelés felé fordulni. Eddig az üzemekben a termelési problémákat gyakran háttérbe szorította egy-egy bizalmi megválasztása, vagy egy-egy üzemi bizottság tagsági hely betöltése. A munkásság most tudott csak teljes figyelmével a termelés felé fordulni.

Az országos munkaverseny csak akkor bontakozhatott ki, mikor szilárdan rátértünk a szocializmus építésére, mert »a verseny valójában a szocializmus építésének kommunista módszere, amely a dolgozók milliós tömegeinek a lehető legnagyobb fokú aktivitásán alapul. A verseny valójában az az emelő, amelynek segítségével a munkásosztály hivatva van arra, hogy az ország egész gazdasági és kulturális életét a szocializmus alapjaira állítsa.«⁸⁷ A szocialista verseny a szocialista társadalom fejlődésének sajátos hajtóereje. A munkaverseny a szocializmus építése, a dolgozók szocialista öntudatának fejlődése arányában fokozatosan terjedt és a hároméves terv végére már a munkásosztály nagyrésze részt vett benne.

A centennáriumi munkaversenyt a csepeli WM dolgozóinak március 9-i felhívása indította el. »Most, — szólt a felhívás — hogy 3 esztendő kemény politikai harcaival sikerült megtörni a nagybirtokosok és a nagytőkésosztály hatalmát s az ország ura a munkásság, a magyar dolgozó nép lett, úgy érezzük: több és jobb munkával tartozunk hazánknak... Elhatároztuk, hogy a Terv megindulásának egy éves évfordulóját: 1948. augusztus 1-ét méltóképpen fogjuk megünnepelni.

Ézért... munkaversenyre hívjuk fel munkátestvéreinket...«⁸⁸

A párt, a Szakszervezeti Tanács, a kormány azonnal felismerte a csepeliek kezdeményezésének jelentőségét. A Szakszervezeti Tanács teljes súlyával kapcsolódott be a verseny megszervezésébe, országos méretűvé tételébe. Az állam is a legteljesebb politikai és gazdasági segítséget nyújtotta ehhez. A Gazdasági Főtanács 9 millió forintot szavazott meg az országos munka-

⁸⁶ Sz. N. 1948. márc. 28. *Horváth Márton*: Honfoglalás.

⁸⁷ *Lenin-Sztálin*: A szocialista munkáról és munkaversenyéről. Bpest. 1949. 84. l.

⁸⁸ Sz. N. 1948. márc. 10.

verseny támogatására. az összeget a versenyt irányító bizottság rendelkezésére bocsátotta, ennek legnagyobb részét a legjobb eredményt elért munkások jutalmazására kellett fordítani.

A régi világ hívei, a szociáldemokrata reakció, alattomos eszközökkel igyekeztek ártani a munkaverseny mozgalomnak. A munkanélküliség emelkedéséről, a normák szigorításáról, a fizetések csökkenéséről beszéltek. Pártunk leleplezte ezeket a manővereket. A mozgalom sikere nem utolsósorban azon múlt, hogy a munkaverseny megindulásakor az üzemekből a jobboldali szociáldemokraták legaktívabb részét eltávolították.

A csepeliek felhívása széles visszhangra talált a munkásság között. A munkásosztály egyre inkább valóságnak érezte azt a mondást, hogy »tiéd az ország, magadnak épited«. Már másnap több nagyüzem bejelentette csatlakozását. Rövid pár hét alatt 3 600 üzem 470 000 dolgozója kapcsolódott a munkaversenybe.⁸⁹

*

A munkaversenynek újabb hatalmas lendületet adott a március 25-i újabb államosítás. Ez népi demokráciánk fejlődésének is fontos határköve volt. A tapasztalatok azt mutatták, hogy az eddigi államosítások nem jelentik a gazdasági élet olyan mérvű ellenőrzését és irányítását, amely a tervnek a dolgozó nép érdekében történő végrehajtását biztosítaná, ezért további államosítások váltak szükségessé, melyeket a jobboldali szociáldemokraták felszámolása tett lehetővé.

A március 25-i minisztertanács határozta el, hogy törvényjavaslatot terjeszt az országgyűlés elé a 100-nál több munkást foglalkoztató ipari vállalatok államosításáról, ugyanakkor, hogy a tőkésék tőkéjüket ne tudják kimenteni, a vállalatok élére azonnal vállalatvezetőket — nagyrészt munkásokat — nevezett ki.

Ez a rendelkezés óriási örömet keltett az ipari munkások között. Sok helyen megható jelenetek játszódtak le. A munkások összelelkeztek, öreg munkások könnyel a szemükben mondtak hálát, hogy megérhették ezt a napot. A táviratok és levelek ezrei érkeztek a kormányhoz és annak tagjaihoz. Ezekből a levelekből kicsendült a dolgozók mélységes felelősségérzete is.

Ahogy a nagybankok állami tulajdonbavétele szükséges volt a terv pénzügyi végrehajtásához, ugyanúgy a terv beruházási, termelési eredményeit nem lehetett biztosítani mindaddig, amíg a döntő fontosságú vállalatok állami tulajdonbavételével nem szűnt meg annak a lehetősége, hogy az iparvállalatok egész sora beruházásait és termelését a tervvel ellentétesen folytassa. A különböző állami szerveknek ugyan eddig is módjukban volt a termelés és a vállalatvezetés kérdésébe beleszólni, a végrehajtás azonban a tőkésékre volt bízva, akik az intézkedéseket kijátszották. A tőkésék indokolatlan, szükségtelen beruházásokat eszközöltek, hogy ezáltal a terv végrehajtásától vonják el a pénzt.⁹⁰

A tőkésék tőkéjüket kivonták vállalatukból, a vállalatot eladósították, kölcsönöket vettek fel az államtól, ezeket nem fizették vissza, nagyszegű adó-, különösen forgalmiadó tartozásuk volt. Ez már 100 millió forintot

⁸⁹ Fogaskerék. 1948. júl. 17. Piros László beszéde.

⁹⁰ Lásd Piros László parlamenti felszólalását. ON. IV. köt. 1948. ápr. 28-i ülés.

tett ki.⁹¹ A tőkésék ugyanekkor külkereskedelmi ügyleteik révén vagyონukat igyekeztek — és sokszor nem is sikertelenül — külföldre juttatni. Az egyébként nyereséges vállalatok deficitet mutattak ki, az államtól kölcsönt vettek fel, ami elől az állam már csak azért sem zárkozhatott el, mert az egyes üzemek működtetése egyéb iparágakkal való összefüggésük miatt elengedhetetlen volt. A kölcsönt a tőkésék nem fizették vissza. Így előállott az a túrhetetlen helyzet, hogy a termelés fenntartásának és a külkereskedelemnek a terheit jórészt az állam viselte, míg a termelés és a külkereskedelem haszna magántőkésék kezébe került. Az a helyzet keletkezett tehát, hogy amíg a már régebben államosított vállalatok gazdaságos ügyvitelére és a deficit megszüntetésére érdekében minden intézkedés megtörtént, és ezen a téren jelentős eredményeket értünk már el, addig a tőkés vállalatoknál éppen az ellenkező tendencia érvényesült. A további fejlődés csak úgy volt lehetséges, ha ezeket az ellentmondásokat megszüntetjük.

Pártunk helyesen választotta meg az államosítás időpontját és mértékét. A munkások egy tekintélyes része eddig még tőkés üzemből dolgozott, munkájának hasznát a tőkés élvezte. Ha ez a helyzet tovább megmaradt volna, a. március 15-én megindult országos munkaversenynek az ipar egy részében nem lett volna meg az alapja. A munkások ellentmondást láttak volna a szocialista verseny és a kapitalista üzem között. Szocialista munkaverseny csak szocialista iparban bontakozhat ki.

Az államosításnál addig a határig mentünk el, ameddig indokolt és szükséges volt. Ha tovább mentünk volna, nem tudtuk volna szervezetenként jól átfogni a szocialista szektort, számolni kellett volna a termelés átmeneti visszaesésével. De azok a vállalatok, amelyeket nem államosítottunk, sem voltak már pusztán tőkés vállalatok. Az állami szerveknek befolyásuk volt ezeknek a vállalatoknak a vezetésére is.

Népi demokráciánk történetében ez volt a legnagyobb méretű és legjelentősebb államosítás. Az államosítás 594 vállalatra és 164 ezer munkavállalóra terjedt ki. 47, száz munkásnál kevesebbet foglalkoztató vállalatot is államosítottak, amelyeknek vagy speciális termelési fontosságuk volt, vagy ezt más vállalatokkal való összefüggésük indokolta.⁹²

Az államosítás következtében a szocialista szektor a bányászatban és iparban az eddigi 58%-ról 83,5%-ra nőtt.⁹³

Az új államosítás folytán a szocialista szektor aránya a legfontosabb iparágakban, a munkáslétszám figyelembevételével, a következőképpen alakult:⁹⁴

vas- és fémipar	92,5
gépipar	87,6
szénbányászat	98,6
villamosenergia	88,1
faipar	41,6
bőripar	86,6
textilipar	78,8
vegyi ipar	68,2

⁹¹ Friss István: Újabb mérföldkö. Lásd: *Friss István: A jövőt építjük.* Bpest, 1951. 65. l.

⁹² ON. IV. köt. 104—105. hasáb.

⁹³ Rédei Jenő: *Osztálytagozódás népi demokráciánkban.* Bpest, 1953. 20. l.

⁹⁴ Az adatok: Magyarország gazdasága és a hároméves terv.

papíripar	65,0
élelmiszeripar	73,7

A nehéz és könnyű gyáriparban egyaránt a szocialista szektor lett a döntő. Az állami iparhoz tartoztak — egy-két külföldi vállalat kivételével — a legjelentősebb üzemek. Ezzel a gyáriparban megbízható alapra helyeztük a tervezést, biztosítottuk a terv maradéktalan végrehajtását.

Az államosítás után legfontosabb feladat volt az ipar, az ipari vállalatok vezetésének megszervezése, a deficit üzemeknél a deficit eltüntetése, a termelés jobb megszervezése, a termelékenység emelése, az önköltség csökkentése.

Az első lépés az eddig szociáldemokrata befolyás alatt álló iparügyi minisztérium átszervezése volt, amelynek átszervezését már Bán eltávolítása után megkezdjük. Ez a minisztérium eddig, ugyanúgy mint az ellenforradalmi rendszerben, az ipart a gyárosok kívánsága szerint csak adminisztrálta. Most az átszervezés folytán a termelés irányítására képes minisztériummá vált.

Ugyanekkor ipari igazgatóságokat szerveztek. Ezeknek feladatuk volt egy-egy iparág termelési, pénzügyi, üzemgazdasági kérdéseinek irányítása. Az ipari igazgatóságok hatósági szervek voltak, alájuk tartoztak a nem állami vállalatok is. Az ipari igazgatóságok biztosították a tervek végrehajtását, ellenőrzését az egyes iparágakon belül.

Az államosítással 235 szanálásra rászoruló üzemet vettünk át. Az állami vállalatok deficitje kerek 40 millió volt havonta.⁹⁵ A deficit üzemek szanálására irányuló munka azonnal megkezdődött. Az első lépés a deficit különböző forrásainak feltárása volt, mely megmutatta, hogy a deficit sok esetben a tőkés vezetés következménye.⁹⁶ Az államosított üzemek május hónapban befizetett nyeresége az egész iparban 5.2 millió forintot ért már el.⁹⁷ A tett ígéretnek megfelelően a NIK deficitjét sikerült májusra megszüntetni. Április 21-én jelentette a NIK, hogy termelése túlhaladta az 1938-as szintet és az előirányzatot is túlteljesítették. Még 1938-ban az egy főre eső teljesítmény 2 280 forint volt (1946 decemberben, amikor az állam átvette, 1 030 Ft), 1948 márciusában elérte a 2 340 forintot. A termelékenység a kezelésbe vétel idejétől kezdve 227%-ot emelkedett és az 1938-as termelékenységet több mint 2%-kal meghaladta.⁹⁸ Ezzel megszűnt a NIK deficitje. Nem úgy, ahogy a deficitet a kapitalista üzemek igyekeztek megszüntetni: munkáselbocsátással és a megmaradt dolgozók fokozott kizsákmányolásával, hanem úgy, hogy a NIK üzemekben 10%-kal több munkást foglalkoztattak és gazdaságosabb termelést folytattak. A márciusban megindult munkaverseny is nagy mértékben hozzájárult a deficit megszüntetéséhez. A jobboldali szociáldemokraták kiszorítása az üzemekből és a munkaverseny megindulása azt eredményezte, hogy a márciusi termelési érték 167 millióra emelkedett, 14 millióval többre az előirányzatnál. Ez 11%-kal volt több az előző havi előirányzatnál.⁹⁹

⁹⁵ *Karcag Imre*: Tervgazdálkodás és ipar. Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle (a továbbiakban MSzKKSz) 1949. febr.

⁹⁶ Erre vonatkozólag példákat hoz fel *Szita János*: A nagyüzemek államosításának mérlege c. cikkében. T. Sz. 1948. jún.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ *Rákosi Mátyás*: Építjük a nép országát. Bpest, 1949. 153. l.

⁹⁹ Sz. N. 1948. ápr. 11.

Az államosítás után egyes üzemeknél a viszonylag legkomolyabb nehézség az értékesítés terén mutatkozott. A nagykereskedők úgy próbálták az államosítás végrehajtását gátolni, úgy próbáltak zavarokat okozni, hogy főleg a fogyasztási cikkekkel (textil, cipő, edény stb.) foglalkozó nagykereskedelem tartózkodott a vásárlástól, csökkentette raktári készleteit. Ez nem egy üzemnél, sőt iparágnál kisebb-nagyobb zavarokat okozott. Pl. a textilipar lényeges állami hitelre szorult, míg ezelőtt nem.

A kapitalizmusban a termelés terén anarchia uralkodott. A népi demokrácia az államosítással megteremtette a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének lehetőségét. Megteremtette annak a lehetőségét, hogy egész iparágakat észszerűen megszervezzünk, egyes üzemek speciális profilját kialakítsuk. Megnyílt a lehetőség a termelőeszközök bizonyos fokú átcsoportosítására is. Az ipar eddigi tőkés rendszere következtében termelészervezetünk elmaradottabb volt, mint felszerelésünk. Ez alkotta a racionalizálás egyik legnagyobb tartalékát. Ezekkel alapot teremtettünk a termelés olcsóbitására, a termelékenység nagymérvű emelésére.

A MÁVAG-ban megszüntették az autógyártást, mert erre a győri Rába jobban fel volt szerelve. A budapesti MÁVAG-ból az egész mozdony-kerékpárgyártást áttették Diósgyőrbe, hiszen ott volt a nyersanyag és a kovácsműhely. Az eredmény az volt, hogy a MÁVAG-ban a mozdonygyártás havi 20 db-ra emelkedett, míg 1938-ban csak 16 volt.¹⁰⁰ A csavargyártás, melynek elsőrendű fontossága van a termelésben, eddig a különböző gyárakban volt szétszórva. Ennek következményeképpen 50%-os selejttel és hulladékkal dolgoztak. A csavargyártási anarchia megszüntetésére a csavargyártást egyesítették. Ennek következtében a selejt 7%-ra csökkent és az egyesített csavargyár 33%-kal többet termelt. Ez nemcsak a belső fogyasztást fedezte, — a termelés eddig erre sem volt elegendő — hanem még jelentős exportra is jutott.¹⁰¹

Gépgyártásunk viszonylag eddig is elég fejlett volt, ami jobban elmaradt, az a mezőgazdasági gépgyártás volt. Az ellenforradalmi rendszer alatt olcsóbb volt a mezőgazdasági munkaerő, mint a gép. A terv a mezőgazdaság nagyarányú gépesítésének megkezdését írta elő. Azonban ott tartottunk, hogy azokat az összegeket, amelyeket a hároméves terv a mezőgazdaság gépesítésére szánt, nem tudtuk teljesen felhasználni, mert nem tudtunk elég mezőgazdasági gépet termelni. A legnagyobb mértékben racionalizálásra szorult a traktorgyártás. A háború előtt 4 gyár, a Hofherr-Schranz, a MÁVAG, a WM, a Győri Waggon és Gépgyár nyolcféle típusú traktort készített, köztük olyan típusúakat is, amelyek egyáltalán nem váltak be. Ezt az észszerűtlen, költséges, a mezőgazdaság érdekeit semmibevevő termelést csak azután lehetett megszüntetni, miután a traktorgyártásra leginkább alkalmas Hofherr-Schranz vállalatot márciusban államosították. A Hofherrt 4 millió forintos beruházási hitel segítségével kizárólag traktorgyártásra rendezték be és ezután csak ott gyártottak traktort. A példákat még lehetne folytatni. Ezekkel csak érzékeltetni akartuk, hogy az államosítás milyen lehetőségeket nyitott meg a magyar ipar számára.

A tőkéseknek az sem volt érdekükben, hogy üzemükben újításokat, racionalizálásokat hajtsanak végre. Az erre vonatkozó javaslatok a páncélsekreányben feküdtek. Egyes üzemekben, csupán azzal, hogy a tőkések

¹⁰⁰ Sz. N. 1948. ápr. 11.

¹⁰¹ N. 1948. júl. 13.

által szabotált újítási, racionalizálási javaslatokat az államosítás után bevezették, máris 8—10%-kal emelték a termelés mennyiségét.¹⁰²

Az üzemek közötti tapasztalatcserének is új formája bontakozott ki. Megkezdődött a tapasztalatcsere tudatos és tervszerű megszervezése. Minderre kapitalista viszonyok között sohasem kerülhetett volna sor. Ezek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a hároméves terv alatt viszonylag csekély beruházással gyorsan nőtt a dolgozó nép életszínvonala. Az életszínvonal gyors emelkedésének másik döntő oka a munkaverseny széles kibontakozása volt.

*

Az államosítás nagy lendületet adott a március 15-ével kibontakozó első országos munkaversenynek. Már az első országos munkaverseny megmutatta, milyen hatalmas erőforrás a nép öntudatos ereje.

A munkaverseny megindulása idején a verseny még sok helyen csak formális volt. Alig volt nagyobb üzem, amely március, április hónapban ne jelentette volna be csatlakozását a munkaversenyhez. A csatlakozás azonban nem jelentette a verseny megindulását is. A munkaversenyhez csatlakozó üzemek közül kevesebb mint a fele állott tényleges versenyben és ezek között is sok olyan volt, amelyeknek nem volt részletesen kidolgozott versenyterve. A verseny kezdetben sokszor kizárólag csak az egyéni rekordért, a magasabb bérért történt. A munkások tekintélyes része nem értette még meg a szocialista munkaverseny jelentőségét. Az üzemeken belül maguk a versenyzők nem egyszer szinte kiközösítés számba menő lenézésben részesültek. A földbirtokosok és tőkések uralmának megdöntése után a dolgozók természetesen nem szabadultak meg egycsapásra a múlt nyomaitól, a régi szokásoktól, mint amilyen a külön végzett munkával és a társasgazdálkodással szemben érzett bizalmatlanság volt. Az új munkafegyelem »nem az égből pottyan és nem jámbor óhajok szülötte«, hanem igen komoly, állandó, aprólékos munkát igényel. A jobboldali szociáldemokraták eltávolítása, a párt, a munkásosztály legjobbjainak felvilágosító tevékenysége, az elért sikerek, az életszínvonal emelkedése később meghozták az eredményeket. A versenyt mind többen érezték sajátjuknak. Júniusban már valóban versenyben állt az üzemek többsége. A verseny során a szakszervezetek megállapították az élüzemeket és az élmunkásokat. Ez is lendületet adott a versenynek.

A munkaverseny során tovább szilárdult a munkafegyelem, növekedett a munka termelékenysége. »A munka termelékenysége, ez végeredményben, az új társadalmi rend győzelme szempontjából a legfontosabb, a legfőbb dolog.«¹⁰³ A szocializmus csak akkor tudja végérvényesen legyőzni a kapitalizmust, ha a munka termelékenysége terén túlszárnyalja, ha nagyobb jólétet biztosít a dolgozóknak.

1948 áprilisban, a munkaverseny második hónapjában az ipari termelés értéke a márciusi 1 266 millió forintról 1 370 millió forintra emelkedett. A termelés értékének 8.2%-os növekedésével szemben a munkáslétszám gyarapodása csak 2.6%-os volt.¹⁰⁴ Ez a körülmény a teljesítmény fokozódására és egyben a termelési költségek csökkenésére mutatott.

U...

¹⁰² Lásd: *Piros László* országgyűlési beszédét. ON. IV. köt. 1948. ápr. 28.-i ülés.

¹⁰³ *Lenin*: A nagy kezdeményezés. Válogatott Művek. II. köt. Bpest, 1949. 583. l.

¹⁰⁴ *Gazd*. 1948. jún. 15.

Az első munkaverseny alatt az 5 nagy nehézipari vállalat termelése a 166,9 millió forintról 199 millióra emelkedett (változatlan árakon számítva). Ugyanakkor az egy munkaóra-ra eső termelés értéke a márciusi 12,34 forintról 15,44 forintra emelkedett.¹⁰⁵ A munkatermelékenység kimagasló példáját mutatták a Margit-híd építkezésének munkásai. Itt a termelékenység 1936—37-hez viszonyítva 1947-ben 33, 1948-ban további 36%-kal növekedett.¹⁰⁶

Az első országos munkaverseny folyamán, főleg az első hónapokban a munka termelékenységének növelése még elsősorban a munka intenzitásának és nem a munkahatás fokának növelése útján történt. A munkásság előtt a legközvetlenebb adottság saját testi erőfeszítése fokozásának lehetősége volt. A munka intenzitásának növekedése lehetséges volt a háború után leromlott munkafegyelem miatt anélkül, hogy az a munkásság kárára történt volna. Lehetőség nyílt azonban arra is, hogy a meglévő technikából a munkások többet hozzanak ki. Az élenjárók újításait, tapasztalataikat kezdték átadni munkatársaiknak. Májustól fogva, mikor a munkaverseny szélesebben bontakozott ki, a munkásság élt is ezzel a lehetőséggel. A verseny folyamán mind gyakoribbá vált, hogy élmunkások, munkásújítók elmentek egy másik üzembe, hogy a termelés módszerét, felfedezéseiket átadják a másik gyár munkásainak, hogy ezzel is hozzájáruljanak a termelés általános emelkedéséhez. Pl. a Láng-gépgyár öntődéje, amely selejtmentesen dolgozott, átadta munkamódszerét olyan gyáraknak, ahol ezelőtt 15 öntésből csak 1—2 sikerült. A tapasztalatcsere átadása folytán ezekben a gyárakban is megjavult a munka.¹⁰⁷ A Hofherr, a MÁVAG vezetőiből, dolgozóiból bizottság alakult, amely kölcsönösen látogatta egymás üzezeit és nagy segítséget nyújtottak egymásnak.¹⁰⁸ A pécsi Zsolnai-féle kerámiagyár átadta jobbminőségű masszáját a Drasche-gyárnak, amely az eddigi 40%-os selejttét 10—15%-ra tudta csökkenteni.¹⁰⁹ A tapasztalatcsere már nem kivételes jelenség volt gazdasági életünkben, hanem mindennapivá vált. A tapasztalatcsere folytán emelkedett a termelés, fokozódott a munkások fegyelme.

Új jelenség volt, hogy az egyik üzem munkásai kezdték megbírálni egy másik üzem munkásait, munkáját. A kezdeményező kilenc WM gyári mintaasztalos volt. Levélben bírálták meg a MÁVAG mintaasztalosokat, akik közül többen rosszul értelmezték a munkaversenyt.¹¹⁰ Ezzel a levélváltással indult meg a kritika és önkritika alkalmazása, a hibák nyílt feltárása a munkaversenyben. Ez indította el a dolgozók öntevékeny harcát az új munkaerkölcs kialakításáért.

A termelés, a munka termelékenysége növekedésével párhuzamosan növekedett a dolgozók keresete, életszínvonala is. Egy jellemző példa: A MÁV főműhelyeiben a munkaverseny előtt a szakmunkás átlagos órabére 2.74 forint volt és egy egységkocsi javítása 136 ezer forintba került. Kéthónapi munkaverseny eredményeként a szakmunkás átlagos órabére 3.26 forintra emelkedett, ugyanekkor az egységkocsi javítása 106 000 forintra csökkent.¹¹¹

¹⁰⁵ Munkaverseny a nehéziparban. Gazdasági Élet (a továbbiakban Gazd. É.) 1948. szept. 19.

¹⁰⁶ *Mód Aladárné*: Az első országos munkaverseny mérlege — új jelenségek a magyar munkásmozgásban. T. Sz. 1948. aug.-szept.

¹⁰⁷ N. 1948. júl. 11.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Lásd: Fogaskerék, 1948. júl. 17.

¹¹¹ *Gerő*, i. m. 259—260. l.

A NIK üzemekben az átlagos órakereset a márciusi 2.83 forintról júliusban 3.29 forintra emelkedett.¹¹² Ha a kereset emelkedéséhez hozzávesszük a jó termés nyomán az élelmiszerárak csökkenését, megállapíthatjuk, hogy az ipari dolgozók életszínvonala már elérte az 1938-as szintet. A munkaverseny folyamán az ipari munkásság reálbére a következőképpen alakult: (1946. augusztus-december = 100)¹¹³

1948. február	140,0
március	147,8
április	149,7
május	159,3
június	176,2
július	196,1

A stabilizáció óta tehát a reálbér már majdnem kétszeresére emelkedett. A stabilizációkor a munkabéreket a békebelinek 50—55%-án stabilizálták, azóta a reálbér kétszeres emelkedése azt jelentette, hogy elértük a háború előtti színvonalat.

Az ipari munkásság munkaversenye magával ragadta dolgozó paraszt-ságunk széles tömegeit is. Az úgagzák és a kisbirtokosok termelési versenyre kezdték egymást kihívni. A szórványos kezdeményezések, az ipari dolgozók nagyszerű eredményének hatása alatt, egyre szélesebb paraszti tömegek mozgalmává alakultak. A termelési verseny kezdetben néhány ezer főre korlátozódott, március végén már tíz-, áprilisban már százazrek álltak egymással versenyben. Június 15-én 700 ezer földműves állt versenyben.¹¹⁴ A parasztság jó munkájának volt az eredménye, hogy az ország összes szántóterületének 99,5%-át felszántották és bevetették. A szántóföldnek mindössze 1/2%-a maradt felszántatlan parlag. A háború előtti évek átlagában ez 2—3% volt.¹¹⁵

Az első munkaverseny során nagy eredményeket értünk el. Az eredmények mellett voltak hiányosságok is. A munkaverseny hibái jórészt a tervgazdálkodás hiányosságaiból adódtak. Egyes üzemekben, műhelyekben nem határozták meg mindig azokat a rövidebb lejáratú feladatokat, amelyek a hároméves tervből egy-egy üzem, műhely számára adódtak. Ezért nem sikerült összeforrasztani a munkaversenyt a hároméves tervvel. Az üzemekben a propaganda nem volt eléggé konkrét. Ennek következtében a verseny sokhelyütt a könnyebb megoldás vonalára lendült és önállósította magát az üzemi tervtől. A munkaverseny másik fogyatékosága az volt, hogy a termelés mennyiségi emelése mellett elhanyagolták a minőségi és gazdaságossági tényezőket.

A munkaverseny folyamán márciustól a 100 forint munkabérré eső termelési érték nem nőtt, hanem csökkent. Ez azt jelentette, hogy az önköltség növekedése meghaladta a termelés értékének növekedését. Ezért az életszínvonal tartós felemelkedésének alapja nem volt szilárd. Ez azért követelődött be, mert az üzemekben sokhelyütt lazították a normákat, máshol a munkakörülmények megjavultak, de a normák változatlanok maradtak.

Miután a munkásmozgalomból a jobboldali munkásáruló elemeket nagyrészt eltávolították, júniusban egyesült a két munkáspárt a marxizmus-

¹¹² Munkaverseny a nehéziparban. Gazd. É. 1948. szept. 19.

¹¹³ Zala Ferenc: Életszínvonal és nemzeti jövedelem. MSzKSz. 1949. okt.

¹¹⁴ Sz. N. 1948. júl. 2.

¹¹⁵ N. 1948. jún. 3.

leninizmus alapján. A Magyar Dolgozók Pártja megalakulása határkövet jelentett népi demokráciánk, a szocializmus építésének történetében. »Most tárulnak ki előttünk a magyar demokrácia, a magyar munkásság fejlődésének igazi lehetőségei. Most térhetünk nyugodtan egyenesen a szocializmus építésének útjára.«¹¹⁶ Miután a munkásság a hatalmat szilárdan kezébe vette és tartotta, élesebben felvethette és megoldhatta a szocialista iparosítás kérdését, a nehézipar nagyobbarányú fejlesztését, amely alapja az életszínvonal tartós emelésének, a mezőgazdaság szocialista átalakítása megkezdésének. Egyetértésben a parasztsággal, fokozatosan rátérhetett a szocializmus építésére a mezőgazdaságban.

*

A terv eredményes teljesítéséhez, a tervgazdálkodás nehézségeinek leküzdéséhez a Szovjetunió minden segítséget megadott. A háború utáni újjáépítés eredményei lehetővé tették a szovjet kormánynak, hogy a jóvátétel terén engedményeket adjon. A szovjet kormány 1948 elején több fontos jóvátételi cikk árát felemelte és hozzájárult ahhoz, hogy az eredeti jóvátételi egyezménytől eltérően a jövőben nem szovjet kikötőben, hanem magyar dunai kikötőben adjuk át az árut. Ezek az engedmények azt jelentették, hogy a Szovjetunió elengedte a még hátralévő szovjet jóvátételi szállítmányok csaknem 15%-át.¹¹⁷

A Szovjet kormány a Magyar Kommunista Párt javaslatára, a magyar kormány kérésére június 8-án a még fennálló jóvátételi kötelezettségünk felét, ami 2 milliárd forintot tett ki, elengedte. Ez azt jelentette, hogy jóvátételi kötelezettségünk végeredményben 65,1%-a lett az eredetinek.^{117a} A Szovjetunió igen messzemenően teljesítette arra irányuló kérelmünket, hogy mire vonatkozzék a jóvátétel felének elengedése. A rossz termékek következtében nekünk fontos volt, hogy ezek a kedvezmények elsősorban a mezőgazdaságot érintsék. Így is történt. A gabonából pl. az eredeti kötelezettségünkől csupán egy kis névleges tétel maradt fenn. A Szovjetunió teljesen lemondott arról, hogy jóvátételben sertést szállítsunk számára.¹¹⁸ Ezek az engedmények lehetővé tették, hogy hazánk talpraállítását ugrásszerűen előbbrevigyük. A jóvátétel felének elengedése következtében az állami költségvetésben kb. évi 500 millió forint szabadult fel, ami kb. 10%-a volt 1947/48-as költségvetésünknek.¹¹⁹ Ez lehetővé tette, hogy míg 1947—48-ban az állami költségvetésben a beruházások a kiadások 15%-át tették ki, addig 1949-ben a jóvátétel felének elengedése, a termelés emelkedése, a dolgozók életszínvonalának emelése mellett a beruházások arányát 35,6%-ra emeljük s ezzel meggyorsítsuk az ország újjáépítését.

Míg a Szovjetunió minden segítséget megadott Magyarországnak, addig a nyugati imperialisták, ahol csak tudták, gátolták hazánk helyreállítását. Elhurcolt javainkat Németország nyugati övezetében visszatartották. Az elhurcolt magyar javak visszaadásának kérdését a békeszerződés 30. paragrafusára rendezte, amely megállapította, hogy elhurcolt javainkat a

¹¹⁶ Rákosi Máttyás: Építjük a nép országát. 201. l.

¹¹⁷ Pékler Ferenc: A jóvátétel szerepe a magyar gazdasági életben. M.SzKSz. 1948. febr.

^{117a} Gazd. É. 1948. aug. 22.

¹¹⁸ Lásd Horváth Márton parlamenti felszólalását. ON. IV. köt. 598. l.

¹¹⁹ Sz. N. 1948. jún. 9.

megszálló hatalmaknak vissza kell szolgáltatniok. Az USA kormánya a nyugatra hurcolt javak visszaadását politikai feltételekhez kötötte, majd amikor a magyar kormány sürgetése elől kitérni nem tudott, bizonyos kulturális, egészségügyi és ehhez hasonló javak visszaszolgáltatását engedélyezte, de az újjáépítés szempontjából elsősorban fontos ipari javakat és közlekedési eszközöket nem.

1948. április 15-én az amerikai katonák által provokált hegyeshalmi incidensre hivatkozva nyíltan is megtagadták a visszaszolgáltatási kötelezettség teljesítését és a magyar visszaszolgáltatási bizottságot kiutasították Németország amerikai övezetéből.

Az amerikaiak a nyugatra hurcolt magyar javak egy részét önhatalmúlag a Németországba menekült magyar fasisztáknak és véenceiknek ajándékozták, egy másik részét elárverezték a német és osztrák lakosság között, természetesen elfeledkeztek arról, hogy az árverésből befolyt összeget Magyarországnak juttassák. Elhurcolt javainknak egy másik részét, ugyancsak jogtalanul, az osztrák vagy a német hatóságok kezelésébe adták át. Így került jogtalanul idegen tulajdonba több magyar gyár gépi berendezése, teljes tenyészlő-állományunk, rengeteg mozdony és vasúti kocsis és más különféle árucikk. Az amerikaiak nem adták vissza az ú. n. »aranyvonatot« sem, amelynek 24 vagonja azokat az értéktárgyakat tartalmazta, amelyeket a német fasiszták Magyarországon áldozataiktól összeraboltak.

Jugoszlávia áruló vezetői is gátolták az ország újjáépítését. Az 1947. július 24-én aláírt 5 éves magyar-jugoszláv kereskedelmi szerződés szerint Jugoszlávia és Magyarország között nagyarányú árucsereregálgalomnak kellett volna kibontakoznia. A jugoszláv árulók azonban szabotálták a szerződés végrehajtását.

A jugoszláv kormány képviselői már 1948 januárban a szerződés kereteinek szűkítését, a szállításoknak egy-egy oldalon 120 millió dollárra való csökkentését javasolták. A magyar kormány a jugoszláv kormány kívánságát jóidulatuán teljesítette, noha ez a magyar termelési és külkereskedelmi szervek átállítását tette szükségessé. A gazdasági kapcsolatok zavarása még jobban megnyilatkozott a végrehajtásnál. A jugoszláv kormány képviselői rendszeresen hátráltatták a szükséges technikai adatok közlését, a megjelölt javak szállítását nem kötötték le az egyezményben előírányzott időpontra. Ennek az volt a következménye, hogy a Jugoszlávia ré zére fenn tartott termelési kapacitás kihasználatlanul maradt. A Jugoszláviából Magyarországra irányuló behozatal szempontjából pedig Jugoszlávia hátralékban volt.¹²⁰

A belső reakció, összejátszva az imperialistákkal, különböző szabotázs cselekményeket hajtott végre hazánkban.

1948 elején — amint ezt már részletesebben kifejtettem — nagyarányú szabotázszt lepleztek le a Péti Nitrogénművek Rt-nél.

Február elején a Hutter és Lever-gyárban lepleztek le szabotázszt. Itt több esetben robbanás és géprombolás történt. A gyár vezetősége a munkások részére kiutalt élelemiszereket elfeketézte. A szabotázsakció vezetői a Magyar Közösség tagjai voltak.¹²¹

¹²⁰ Sz. N. 1949. jún. 19. A magyar kormány jegyzőke Jugoszlávia kormányához, amelyben felbontja az öt éves gazdasági egyezményt.

¹²¹ N. 1948. febr. 3.

Áprilisban az amerikai tulajdonban lévő Vacuum olajfinomító üzemnél lepleztek le szabotázst.¹²²

Júliusban nagyarányú összeesküvést sikerült leleplezni a földművelésügyi minisztériumban. A földművelésügyi minisztérium szinte teljesen az összeesküvők kezén volt. Az összeesküvő társaság teljesen deorganizálta a minisztérium működését. A logikusan összetartozó ügyköröket szétválasztották, másokat, amelyek nem voltak egymással semmi összefüggésben, egygyé olvasztottak. Céljuk az volt, hogy a rendszeres és állandó ellenőrzést ezzel is lehetetlenné tegyék. Az összeesküvők elherdálták a dolgozó parasztok támogatására kiutalt százezreket.

Különösen súlyos volt a bűnik az állattenyésztés terén. Az aszállyújtotta vidékek állattartó gazdáinak segítségére, a takarmányszükséglet beszerzésére kiutalt összegeket csak részben használták fel. Ennek következtében az ország állatállományában nagy súlyvesztés állott be, amelyhez még hozzájárult 60 000 kényszerlevágás. Ugyanekkor »takarmányhiány miatt« a világhírű és tenyészcélokat szolgáló bábolnai ménest tetőfedő náddal etették s egy éven át nem cserélték az alomszalmát az istállókban, minek következtében a ménes nagymértékben elpusztult. A lótenyésztés céljaira kiutalt $1\frac{1}{2}$ millió forintból 200 000 forintért autókat vásároltak. Az agrártudományi egyetem hely eállítására kiutalt 100 000 forintot csaknem teljes egészében a rektori szoba fényűző berendezésére használták fel. A kolorádóbogár leküzdésére kiutalt összegből 300 000 forintért gépkocsikat vásároltak és garázsokat építettek.¹²³ A földművelésügyi minisztériumot megvisztították ezektől az elemektől és itt is a nép fiai foglalták el az őket megillető helyeket.

Az Államvédelmi Hatóság augusztus elején vizsgálatot indított annak felderítésére, hogy mi az oka a MAORT termelése rohamos csökkenésének a felszabadulás óta. A vizsgálat során megállapították, amit a bírósági tárgyalás is alátámasztott, hogy ipari szabotázsról van szó, a demokratikus Magyarország gazdasági fejlődésének politikai indokokból való akadályozásáról. Az első tervén legnagyobb szabotázsa volt a MAORT szabotázs. A MAORT által okozott kár kb. $1\frac{1}{2}$ milliárd forintot tett ki.¹²⁴ A MAORT vezetői 1945—48 között pénzügyi, műszaki és termelési téren folytatták a szabotázst. Pénzügyi téren mindent elkövettek, hogy ne kapjanak pénzt, hogy ne keljen beruházni, a termelést emelni. Kintlévő követeléseiket, főleg az angolszász olajfinomítóktól, nem hajtották be, ugyanakkor nyomást gyakoroltak a magyar kormányra, hogy az olaj árát emelje fel, mert máskülönben csökkenni fog a termelés. A Gazdasági Főtanácstól 1948. július 17-én is az olajárak közel 90%-os felemelését kérték, holott az olaj eddigi ára az engedélyezett 8%-os haszonkulcsot lényegesen meghaladó hasznot biztosított a vállalat számára.¹²⁵ A rendelkezésre álló pénzt következetesen olyan kiadásokra fordították, amelyek a termeléssel semmiféle összefüggésben nem voltak. Ugyanakkor, amikor a magyar gazdasági hatóságok felszólítását beruházások eszközzésére azzal utasították el, hogy nincs pénz, reprezentációs költségekre 190 000, ajándékokra 77 000, jogügyi költségek címén 165 000 forintot fizettek

¹²² Sz. N. 1948. ápr. 25.

¹²³ Lásd Gazd. É. 1948. aug. 15. A földművelésügyi összeesküvés gazdasági megvilágításban, és N. 1948. júl. 25.

¹²⁴ Sz. N. 1948. dec. 4. Székely Pál tanúvallomása.

¹²⁵ Székely Pál: a MAORT-ügy háttere. Gazd. 1948. 1145. l.

¹²⁶ Székely, uo.

ki 1948 januártól májusig.¹²⁶ A magyar kormány még arra is hajlandó volt, hogy a vállalatnak beruházásokhoz kölcsönt nyújtson. Ekkor a vállalat amerikai geológusa kiment az USA-ba és ott külön megtárgyalta a Standard Oil Company termelési osztályának vezetőjével, hogy a szükséges gépeket ne szállítsák le.¹²⁷

Műszaki téren még tervszerűbb és tudatosabb volt a szabotázs. Nem fúrattak olyan helyen, ahol előzetes geológiai kutatás alapján olaj remélhető volt. Ellenben olyan helyen fúrattak, ahol eleve tudták, hogy nem találnak olajat. Ezek a meddő fúrások több mint 13 millió forintba kerültek. Elszabotálták azt a tervet is, hogy a lisei földgázt Budapestre vezessék.

Ez a nagyarányú és előre megfontolt szándékkal végrehajtott szabotázs oda vezetett, hogy míg 1945 februárban, tehát közvetlenül a harcok megszűnése után, a MAORT átlagos napi teljesítménye 2145 tonna olaj volt, 1948 júniusában, az újjáépítés negyedik esztendejében, a napi átlag 1292 tonnára esett vissza. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a háború utolsó esztendejében, 1944-ben a fasisztáknak 80997 vagonot tudtak termelni, előtünk áll a MAORT népellenes politikája.¹²⁸ Mindennek következtében a terv első évében az ásványolaj termelési tervét csak 91,9%-ban tudtuk teljesíteni.

1948. szeptember 21-én őrizetbe vették a MAORT szabotáló vezetőit és szeptember 25-én kormányrendelettel állami kezelésbe vették a vállalatot. Ennek következtében a nyersolaj termelése 2 hónap alatt mintegy 10%-kal emelkedett. Megszüntették a gázpazarlást is. A MAORT-nál kitermelt gázból csakhamar a magyar gumigyártás egész koromszükségletét biztosítani tudták. A lisei földgázt néhány hónap alatt felvezették Budapestre.

A külföldi imperialisták és belföldi ügynökeik, ha egyes esetekben tudták is zavarni gazdasági építőmunkánkat, ha egyszer-másszor komoly nehézségeket sikerült is teremteniök, mégsem sikerült megakadályozni az ország újjáépítésének munkáját, a hároméves terv teljesítését, dolgozó népünk életszínvonalának emelését. A kártevések nagyrészt aránylag hamar lepleztük le, mélyebb nyomot nem hagytak a népgazdaság fejlődésében. Az első terv-évre nem a bel- és külföldi reakció aknamunkája, hanem dolgozó népünk alkotó munkája nyomta rá bélyegét. Ha a cikk keretében eléggé részletesen foglalkoztunk a reakció tevékenységével, azt elsősorban azért tettük, hogy ezen keresztül is megmutassuk a Magyar Dolgozók Pártja vezette dolgozó népünk minden nehézséget leküzdő nagyszerű alkotómunkáját, amelyet a hároméves terv első évében végzett el.

*

1948. július 31-ével zárult a terv első éve.¹²⁹ Az elért eredmények azt mutatták, hogy a hároméves terv alapjai szilárdak és előirányzatai reálisak voltak. A kezdeti nehézség, az 1947-es rossz termés ellenére a népgazdaság majdnem valamennyi ágában elértük, sőt túlhaladtuk az előirányzatot.

Ebben nagy része volt annak, hogy a beruházási tervet sikerült túl teljesíteni.

¹²⁷ A Magyar Belügyminisztérium közlése a MAORT-szabotázs ügyéről. Bpest, 1947. 59. l.

¹²⁸ *Boldizsár Iván*: Összeesküvés a magyar nép ellen. Bpest, 1952. 46, 52. l.

¹²⁹ A terv első évének eredménye megírásához elsősorban a Tervhivatal jelentését; Jelentés a hároméves terv első évéről és *Berei Andor*: A hároméves terv első esztendejének mérlege. T. Sz. 1949. jan. 7—20. l. használtam fel.

A beruházások megoszlása : 130

	Előirányzat		Teljesítés	
	millió Ft	%	millió Ft	%
Mezőgazdaság	580	32,2	688	27,6
Ipar	554	30,9	792	31,8
Közlekedés	427	23,8	545	21,9
Építés, szociális, kulturális.....	235	13,1	449	18,7
Összesen	1,796	100,0	2,494	100,0

Az előírt 1 796 millió forint helyett 2 494 millió forintot ruháztunk be. Így tehát a beruházási tervet 38,9%-kal túlteljesítettük. Figyelembe kell azonban venni, hogy az év folyamán árváltozások is voltak. 1947 januári változatlan árakon számítva az első tervesztendő folyamán teljesített beruházások értéke 10,6%-kal haladja meg az előirányzatot. Tehát a beruházások tényleges túlteljesítése 10,6%-os volt.

Az ipar százalékos részesedése az összberuházásból az előirányzatnál 0,9%-kal nagyobb volt. A bányászatnál, az iparnál a beruházás 43%-kal haladta túl az előirányzatot (folyó árakon). Ez többek között azzal magyarázható, hogy a bankok, illetve a bankok érdekkörébe tartozó iparvállalatok államosításának tényleges végrehajtása után, továbbá a márciusi államosításokkal, az ipari vállalatok termelőerőinek növelése mint elsőrendű feladat, még inkább előtérbe került. A terv végrehajtása folyamán egyre jobban nyilvánvalóvá vált, hogy csak az ipar és ezen belül a termelőeszközöket előállító iparágak erőteljes fejlesztése teremti meg a többi gazdasági ágak felvirágoztatásának és az egész hároméves terv sikeres végrehajtásának alapját is. A szocialista iparosítás következetes politikája csak a jobboldali szociáldemokraták veresége után vált lehetségessé. Nem véletlen, hogy az ipari beruházások a terv utolsó három hónapjában, tehát a szociáldemokraták veresége után, haladták meg először a mezőgazdasági beruházások összegét.

A tervév nagyobb ipari beruházásai közé tartoztak az Ózdon és Diósgyőrött épült ércelőkészítők. Igen jelentősek voltak a csepeli WM-ben, a budapesti MÁVAG-ban, a győri Magyar Waggon és Gépgyárban végrehajtott beruházások.

A Ganz Villamosági gyár újjáépítésére az első évben közel 30 millió forintot fordítottunk. Felépült az új nagy transzformátorműhely és az öt emeletes vasbetonműhely. A gyár most már újra szállíthatott hazai és export célokra Kandó-mozdonyokat.

Nemzetgazdaságunk egyik legszűkebb keresztmetszete a villamosenergia termelés volt. A háborúelőtti 1,4 milliárd Kwo-ról 1946/47-ben a termelés 1,5 milliárd Kwo-ra nőtt és az első tervév folyamán már elérte az 1.93 milliárd Kwo-t. Több nagy erőmű építése folyt. A legnagyobb jelentőségű a Mátrai Erőmű építése és a csepeli nagynyomású erőtelep építése volt.

A Dunavölgyi Timföldgyár Rt. megépítendő almásfűzitői gyára volt a terv legnagyobb beruházása. Az építkezések azonban csak később indultak meg. A legfontosabb beruházások egyike volt a Hungária Vegyi és Kohó-

művek új marónátron, illetve kénsavgyárának felépítése, amely már az első tervévben meg is kezdte működését. Ugyancsak tavasz óta dolgozott már a Péti Nitrogénművek is.

A pamutipar teljesítőképességét az Angliából — az ott munkanélkül heverő 12 millió orsóból — vett 120 ezer orsóval növeltük és létrehoztuk az Állami Fonódat.

A bányászat, kohászat és gyáripar együttesen 5,3%-kal teljesítette túl termelési tervét.

Az ipar a tervét az alábbiak szerint teljesítette.¹³¹

	Tervtelj. %-ban	A termelés indexei 1938 = 100
<i>Nehézipar :</i>		
Bányászat.....	105,9	116,8
Kohászat	104,0	105,9
Vas- és fémipar.....	129,2	121,5
Gépgyártás	124,8	131,4
Villamosenergia termelés	120,9	138,2
Építőanyagipar	117,4	80,7
Üvegipar	83,3	138,9
Vegyészeti ipar	88,8	89,3
Nehézipar együtt	113,0	114,6
<i>Könnyűipar :</i>		
Faipar	107,0	98,1
Papíripar	108,2	71,5
Sokszorosító ipar	117,5	82,6
Bőripar	131,1	63,4
Gummiipar	230,4	122,9
Textilipar	96,8	82,1
Ruházati ipar	107,5	76,7
Mezőgazdasági ipar ..	89,2	76,7
Könnyűipar együtt ..	98,2	79,4
Könnyűipar mezőgaz- dasági ipar nélkül....	—	81,5
Összesen	105,3	94,2

A bányászat, kohászat, gyáripar 94,2%-ig érte el az 1938. évi termelést és több mint 50%-kal haladta meg az előző év termelését. Ha a mezőgazda-

¹³¹ Az adatokat *Vas Zoltán*: A hároméves terv befejezése: népünk győzelme (Bpest, 1950) című munkájából vettem át. A Tervhivatal első évről szóló jelentése egyes esetekben némileg eltér ettől, de mivel az előbbi munka újabb keletű, annak az adatait vettem át.

sági ipartól, amely főleg a rossz termés miatt nem tudta teljesíteni a tervét, eltekintünk, akkor a gyáripar már alig 1–2%-kal maradt csak el az 1938-as termelés mögött.

Gazdasági fejlődésünknek gyors üteme lehetővé tette, hogy már az első tervév folyamán lényegesen megközelítsük és egyes szektorokban el is érjük a hároméves terv által kitűzött alapfeladatot: a háború által lerombolt termelőerők helyreállítását, a termelés háborúelőtti színvonalának elérését és túlszárnyalását. Ezt a nehézipar legfontosabb ágaiban értük el. Ez főleg azért történhetett így, mert az ipari beruházások összegének 79,6%-át a termelő-eszközöket előállító nehézipar fejlesztésére használtuk fel.

Iparunk fejlesztésének iránya az alábbi táblázatból is kitűnik:

A gyáripar szerkezeti eltolódása (százalékban):¹³²

Iparág	1938	1947/8
Vas-, fém- és gépgyártás	20,6	27,7
Villamosenergia termelés	3,6	5,5
Építőanyag- és üvegipar	3,6	3,7
Vegyészeti ipar	9,7	10,1
Faipar	2,6	2,5
Papíripar	1,6	1,3
Sokszorosítóipar	1,5	1,3
Bőripar	3,6	2,9
Textilipar	21,2	18,6
Ruházati ipar	4,7	3,4
Mezőgazd. ipar	27,3	23,0
Gyáripar összesen	100,0	100,0

Az első tervezetendő átlagában a bányászat 16,8%-kal, a vas-, fém- és gépipar 23,5%-kal, az elektromos erőművek 38,2%-kal termeltek többet, mint 1938-ban. Kohászatunk, vas- és fémiparunk teljesítményét akkor tudjuk méltányolni, ha összehasonlítjuk az előző, 1946-os évi termeléssel. Ha az 1946. év termelését 100-nak vesszük, az eredmény az első tervévben a következő:

nyersvas :	218
nyersacél :	290
hengereltárú :	206
vasöntvény :	250
acélöntvény :	199
ferrómangán és	
ferrószilícium :	225 ¹³³

¹³² Jelentés a hároméves terv első évéről. 86. l.

¹³³ I. m. 68. l.

Míg 1938-ban egész gyáripari és kohászati termelésünknek 34,9%-a esett csak a termelőeszközök előállító iparágakra, a terv első esztendejében arányuk 43,9%-ra emelkedett.

A fogyasztási cikketek termelő iparágak közül az egyik legfontosabb a textilipar. Textiliparunk teljesítőképessége a háború után a rombolások és elhurcolások következtében erősen leromlott. Az életszínvonal emelése szempontjából azonban igen fontos volt, hogy textilgyáraink kapacitását legalábbis a háborúelőtti színvonalra emeljük. Az első tervén céljai között szerepelt ezért a két legfontosabb textilipari ágazatnak: a pamutszövet és gyapjúszövet termelése háborúelőtti színvonalának elérése. Ezért az ipari beruházások 8,7%-át a textiliparba fektettük be. E beruházások $\frac{2}{5}$ -e a márciusban államosított üzemekre esett. Egészben véve textiliparunk csak 96,8%-ban valósította meg termelési tervét. Textiliparunk egyetlen ágazata sem érte el a háborúelőtti színvonalat; viszont a műselyemszövet, a len-, kender- és jutaszövettermelés elérte a tervelőirányzatot.

Élelmezési iparunk termelési tervét az aszály okozta rossz termés miatt nem teljesíthette. Két téren találunk túlteljesítést a tervelőirányzatokkal szemben: a cukorgyártásnál és a sörgyártásnál, míg a többi ágazatok lényegesen elmaradtak az előirányzatok mögött.

A mezőgazdaság részesedése az összberuházásból az előirányzott 32,2% helyett 27,6% lett. Ez az eltolódás főleg az építési, a szociális beruházások javára történt. A mezőgazdaságot közvetlenül fejlesztő beruházásokat végrehajtottuk. A mezőgazdaságot »közvetve« szolgáltató beruházásokat azonban nem teljesítettük. Nem teljesítettük elsősorban a mezőgazdaság érdekében tervbevett gyáripari beruházásokat, ugyancsak elmaradtak az előirányzat mögött a faluvillamosítás és kisvasútépítés, valamint a falusi szociális és kulturális kérdések megoldására hivatott beruházások is. Ezeknek főleg szervezési okai voltak. A mezőgazdasági gépgyártás megindulását hosszú ideig húzódo tárgyalások clózték meg. A mezőgazdasági gépgyártás fejlesztésére csak 6,3 milliót fordított a terv, azaz a teljesítés itt csupán 35%-os volt.¹³⁴ Itt azonban figyelembe kell azt is vennünk, hogy pl. a traktorgyártás kérdését csak a 100 munkásnál többet foglalkoztató üzemek államosítása után és az azt követő átszervezésekkel kapcsolatban lehetett megoldani. A faluvillamosítás lemaradásának oka elsősorban abból következett, hogy a műszaki és szervezési előkészületek nem folytak megfelelő ütemben és a munkálatok döntő része csak 1948 tavaszán kezdődött meg.

Az első tervén folyamán megkezdődött a mezőgazdaságnak a belterjes gazdálkodásra való átállítása. Ennek egyik előfeltétele volt a mezőgazdaság gépesítése. Felállítottuk az első 38 gépállomást. A gépállomások hálózatának kiépítésével nemcsak a mezőgazdaság gépesítését mozdítottuk elő, hanem egyben a falu szocialista átalakításának egyik alappilléret kezdjük lerakni.

A háborúelőtti helyzethez viszonyítva a mezőgazdaság rendelkezésére álló igaerő összetételében jelentős változás következett be. Míg 1935-ben az igaerő 8 2%-a volt csak gépi erő, 1947/48-ban már 17,8%.

A szélsőséges magyarországi éghajlat mellett termőföldjeink gyakran kevés csapadékot kapnak, ezért mezőgazdaságunk belterjessé tételének egy másik alapja megfelelő öntözőrendszer kiépítése. Az öntözési tervet 239%-kal

¹³⁴ I. m. 31. l.

túlteljesítettük. A 18 000 hold öntözött területet nem 6 000, hanem 19 000 holddal növeltük.¹³⁵

Mezőgazdaságunkban a belterjesebb növények vetésterülete általában nőtt. A külterjes művelést kívánó gabonaneműek vetésterülete a háború előtti 53,7%-ról 47,8%-ra csökkent. A kapásnövények területe a háború előtti 27,5%-ról 31%-ra, az ipari növények és főzelékfélék 2,7%-ról 7,5%-ra nőttek. Különösen nagy mértékben növekedett a háború előtti állapothoz képest a cukorrépa, a napraforgó, a rizs, a kender, a dohány vetésterülete.¹³⁶

Az 1948. évi jó közepes mezőgazdasági termés, a három aszályos év után a jó időjárás és a dolgozó parasztság szorgalmas munkája mellett jelentős mértékben a hároméves terv nagyarányú beruházásainak: nemesített vetőmag- és műtrágyaakcióinak, öntözéseinek köszönhető. A termésátlagok a legtöbb növénynél elérték az előirányzatot, és kivétel nélkül meghaladták az 1947. évi eredményeket, noha a békeévek átlagát nem mindenütt érték el.

A belterjes gazdálkodás egyik legfontosabb eleme és alapja az állattenyésztés, amelynek fejlesztésére a terv már eredetileg is jelentős összegeket irányzott elő és ezt 34,7%-kal túlteljesítettük. Különösen gyorsan szaporodott szarvasmarha- és juhállományunk. Szarvasmarha állományunk 1947 tavaszától 1948. tavaszáig egy év alatt 1,47 millióról 1,75 millióra szaporodott. A növekedés tehát 20%, ami igen jó eredménynek tekinthető.¹³⁷ Végső fokon állattenyésztésünk hozama 78%-ig közelítette meg a háborúelőtti színvonalat, ami — figyelembevéve a nagyarányú háborús pusztítást —, jelentős eredmény volt.

A Péti Nitrogénművek helyreállításának és a Hungária Vegyiművek bővítésének eredményeként a műtrágyaellátás megháromszorozódott.

Jelentős összegeket fordítottunk az állami birtokok újjáépítésére. A 101 állami birtok mindegyike részesült beruházásban. Megkezdtük a Hortobágy művelés alá vételét.

Magyarországon évtizedek óta beszéltek a bekötőutak megépítésének szükségességéről, de csak a hároméves terv folyamán indult meg a bekötőutak problémáinak nagy mértékben való megoldása. Az első tervévből 225,1 km bekötőutat építettünk.

Tehát a mezőgazdaságban is jelentős eredményeket értünk el, de még sem mutattunk fel olyan eredményeket, amelyeket nemzetgazdaságunk más ágazataiban elértünk. A természeti tényezők mellett ennek elsősorban társadalmi, szervezeti kérdések voltak okozói. A földművelésügyi minisztérium összeesküvő tisztviselőinek szabotázsja jelentős károkat okozott mezőgazdaságunknak. A mezőgazdaságban a kiscgazdaságok ellenére is igyekeztünk a modern technika előnyeit felhasználni, ami népi demokráciánk viszonyai között bizonyos mértékig lehetséges is.

A közlekedési beruházásokat teljesítettük. A közlekedés terén egyes esetekben (pl. a teherautók száma) sikerült meghaladnunk az 1938-as színvonalat. A vasúti forgalom fejlődése általában az 1938-as színvonal fölé emelkedett.

A beruházások teljesítésénél a legnagyobb emelkedést az építkezési, illetve szociális, kulturális beruházásoknál találjuk. A tervteljesítés itt 199,2% volt (folyó árakon). Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy a túlteljesítés

¹³⁵ I. m. 28. l.

¹³⁶ *Facsády Kálmán*: Mezőgazdaságunk átalakulása. Gazd. É. 1948. szept. 5.

¹³⁷ I. m. 44. l.

azért is volt ilyen nagy, mert az építkezések indexe nagyon magas volt, drágán építettünk. Ugyanakkor emellett még más egészségtelen jelenségek is mutatkoztak. A középítkezési beruházásokat 1860,8%-ban túlteljesítettük (folyó áron).¹³⁸ Ez egészségtelen, helytelen volt. Már a terv megkezdése előtt, a gazdasági helyzet javulásával párhuzamosan, túlméretezett közigazgatási építkezések indultak meg. Az első tervév folyamán így igen sok esetben befejezett tények előtt áltunk, a megkezdett építkezéseket be kellett fejeznünk.

A terv első évének leggyengébb oldala a külkereskedelmi terv rendkívül alacsony teljesítése volt. A behozatali előirányzatot 90%-ig, a kivitelét 68%-ig teljesítettük. Az előző 1946/47. év forgalmával szemben a behozatal több mint 100%-os, a kivitel pedig 70%-os emelkedést mutatott.¹³⁹ Ugyanakkor azonban a behozatal nagyobb emelkedése következtében a külkereskedelem deficitje az 1946/47. évinek négyszeresére emelkedett.

Ennek ellenére az első évben lényegében sikerült a behozatal útján az itthon nem termelt, vagy nem elegendő mértékben termelt árukban mutatkozó hiányt fedezni. Arra viszont már nem jutott, hogy a behozatali nyersanyagokból készleteket gyűjtsünk. Ennek következtében az időközi szállítási nehézségek sok esetben zavarták a folyamatos nyersanyagellátást és egyes esetekben visszahatottak a termelési menetére is.

Kivitelünk elmaradásának okai között szerepet játszott az aszály. Kihatott a kivitel alakulására az is, hogy termékeink önköltsége magasabb volt a nemzetközi világpiaci árnál. A nemzetközi tőkés spekuláció is, sok esetben nem egészen sikertelenül, gördített akadályokat termékeink elhelyezése elé. A külkereskedelemben később tértünk rá a tervgazdálkodásra. Az első külkereskedelmi terv a hároméves terv harmadik hónapjában megkésve jelent meg. Az államosított szektor kiépítése a külkereskedelemben később következett be, mint a gazdaság más területein. A tőkés a külkereskedelemben csak a profitlehetőségeket vették figyelembe. Nem az ipari nyersanyagok beszerzésére fektették a főszűlyt, ami a terv teljesítését segítette volna, hanem a nagy és gyors hasznot biztosító készárú és luxusárú importot igyekeztek fokozni.

A külkereskedelemben is tükröződtek azok az alapvető változások, amelyeken a magyar nemzetgazdaság a felszabadulás óta keresztülment. Exportunknak 68,5%-a iparilag megmunkált árukra esett. Behozatalunkból pedig 77,0% esett a magyar ipar által feldolgozandó nyersanyagokra és félgyártmányokra. 1938-ban a két arányszám 40,4% és 69,5% volt, a háború alatt pedig ennél is rosszabb.¹⁴⁰

Külkereskedelmünk földrajzi iránya is lényegesen átalakult. Az összes államok közül legnagyobb forgalmat — a behozatal 15,3%-át és a kivitel 19,7%-át — a Szovjetunióval bonyolítottuk le.¹⁴¹ A Szovjetunió most első helyen állt, mint nyersanyagforrásunk és mint gyártmányaink felvevő piaca egyaránt. Közvetlenül utána következett Anglia, majd Csehszlovákia és a többi keleteurópai népi demokráciák. A Szovjetunió nagymértékben elősegítette iparosításunkat. A Szovjetunióból való behozatalunk sokkal nagyobb hányada volt nyersanyag, mint amekkora hányadot egész behozatalunkban a nyersanyag képviselt. Ugyanakkor a Szovjetunióba irányuló kivitelünkben

¹³⁸ I. m. 109. l.

¹³⁹ I. m. 11. l.

¹⁴⁰ I. m. 114. l.

¹⁴¹ I. m. 117. l.

sokkal nagyobb hányad esett ipari készgyártmányokra, mint egész kivite-lünkéből.

Az első tervévben a nemzeti jövedelem 18 746 millió forint volt, tehát a tényleges nemzeti jövedelem 2,7%-kal haladta meg az előirányzatot, csak 13,3% kal volt kevesebb, mint az 1938. évi és 37,5%-kal volt több, mint az 1946/47. évi. Míg a két világháború között a nemzeti jövedelem évenként átlag csak 4,1%-kal növekedett, most a növekedés 37,5% volt.¹⁴²

A nemzeti jövedelem emelkedése a szocialista társadalomban, de az átmeneti időszakban is, a dolgozók életszínvonalának emelkedését is jelenti. A fogyasztásra fennmaradó jószágmenyiség ugyan a háború előttinek csak 85,5%-át érte el, de a dolgozók életszínvonala sokkal nagyobb mértékben emelkedett és a gyáripari munkásoké már elérte és meghaladta a háború előtti színvonalat. A beruházási és jótételti szolgáltatások ellenére a nemzeti jövedelem 74%-a maradt fenn belső fogyasztás céljaira. 1938-ban a munkabérekre és fizetésekre (mezőgazdaság nélkül) a nemzeti jövedelem 38%-át fordították, 1947/48-ban pedig 46%-át. Tehát a kizsákmányoló osztályok nagyrészenek felszámolásával megjavítottuk a jövedelemelosztás arányát, ami lehetővé tette, hogy bár a nemzeti jövedelem még nem érte el a háború előtti, az életszínvonal már elérte.¹⁴³

A tervév végén 30 231 munkással (13% kal) több dolgozott a gyáriparban, mint a hároméves terv megkezdése előtt. Az évi átlagos munkaslétszám magasabb volt a háború előttinél. A bányászatban 48,3%-kal, a kohászatban 16%-kal, a gyáriparban 0,9%-kal, a közlekedésben 66,8%-kal több ember dolgozott, mint 1938-ban.¹⁴⁴ Ennek ellenére még volt kisebb munkanélküliség, elsősorban a tanulatlan munkások között.

A gyáriparban kifizetett bérek összege 1948 júliusban 75%-kal haladta meg az 1947 júliusában kifizetésre került bérösszeget. Az egy munkaóra-ra eső átlagbér 54%-kal emelkedett. Az év átlagában a létfenntartási költségek 15%-kal haladták meg az előző évét, de júliusban ezek a költségek már csak 65%-kal voltak magasabbak mint az előző év júliusában. Mindezek következtében a munkásság reálbére az 1947 júliusi 100-ról 1948 júliusig 144-re emelkedett. Ha az évi átlagokat vesszük, akkor a növekedés 40%-os.¹⁴⁵ Ehhez még hozzá kell venni a különböző szociális juttatásokat. Az ipari dolgozóknál az egyéb közvetett juttatások elérték a fizetések 20%-át. A munkásság életnívója tehát már az első tervév végén elérte az 1938-as életszínvonalat, azt a nívót, amelyre csak a harmadik évben számítottunk. De nemcsak a munkásság életszínvonalát emeltük jelentősen. A stabilizáció érdekében a közszolgálati alkalmazottak fizetését lényegesen alacsonyabban kellett tartani, mint a kollektív rendszerben dolgozókéét. Ezt a helyzetet a párt, a kormányzat kezdettől fogva átmenetinek tekintette és célja az volt, hogy fokozatosan, az elért sikereknek megfelelően, a közalkalmazottak fizetését a kollektív fizetési rendszer színvonalára emelje. Az első tervévben elért sikerek lehetővé tették, hogy efelé egy jelentős lépést tegyünk. A kormányzat a tervév végén a közigazgatási alkalmazottak törzsfizetését 17% kal, a pedagógusok fizetését 20%-kal, a MÁV és Posta alkalmazottainak fizetését 10%-kal emelte.¹⁴⁶

¹⁴² I. m. 150—151. l.

¹⁴³ Lásd *Zala Ferenc*: Életszínvonal és nemzeti jövedelem. MSzKSz. 1948. szept.

¹⁴⁴ Jelentés a hároméves terv első évről. 125. l.

¹⁴⁵ I. m. 128. l.

¹⁴⁶ N. 1948. júl. 30.

Az élelmezési viszonyokról csak Budapestre vonatkozólag vannak pontos kimutatások. Itt a számok azt mutatják, hogy a legfontosabb élelmiszerek fogyasztása szempontjából lényegesen magasabb színvonalon éltünk, mint 1946/47-ben, noha a felhozatal még sok cikkben nem érte el a háború előtti színvonalat.¹⁴⁷ 1948 júliusban azonban 35%-kal (329 818 q) több élelmiszer érkezett Budapestre, mint 1938-ban.¹⁴⁸ Talán a legjellemzőbben mutatja az életnivó emelkedését a textiláru fogyasztása: 1948 első felében 27%-kal több gyapjúszövet, 30%-kal több pamutszövet, 70%-kal több selyem és műselyemszövet, 73,1%-kal több lábbeli fogyott el, mint az azt megelőző év azonos időszakában.¹⁴⁹

Szociális intézményekre az első tervévben 100 millió forintot fordítottunk. Az ország lakossága egészségvédelmi intézményekkel jobban volt ellátva, mint a háborús pusztítások előtt. Ennek meg is mutatkoztak az eredményei. A természetes szaporodás az első tervévben 6,8%- volt, ezt az arányt csak az első világháború előtt tudtuk felmutatni. A halandóság a háborúelőtti 14⁰/₀₀-ról 11⁰/₀₀-re csökkent. Különösen örvendetes volt a gyermekhalandóság alakulása, amely a háborúelőtti 14%-ról 10%-ra csökkent.

A hároméves terv első évében a nagy eredmények mellett voltak hiányosságok is. Ezek részint következményei a terv első évi megvalósítása objektív körülményeinek, annak, hogy a társadalmisított szektor még az ipar egészére nem terjedt ki, hogy a tervgazdálkodás egész menetét, szervezeteit tulajdonképpen már a tervgazdálkodás folyamán kellett kialakítani. A magántőke mindenütt, ahol csak módja nyílt, szívós ellenállást, szabotázszt fejtett ki a tervvel szemben. Ezenkívül a népi demokrácia intézményeiben is még erősek voltak a kapitalista gazdasági rendszer szervezeti és ideológiai maradványai.

A végrehajtásban nagy egyenlőtlenségek voltak. Míg a tervet egészében túlteljesítettük, olyan fontos iparág, mint a textilipar, lemaradt. A termelt áruk értékesítése sok esetben nagy nehézségekbe ütközött. Hiányzott még a termelési tervekkel összhangba hozott értékesítési terv, így nem volt meg a tervszerű forgalomnak az alapja. A nagytőke túlnyomó szerepe a kereskedelemben megnehezítette a fennálló értékesítési lehetőségek áttekintését és a lényeges szükségletek tervszerű ellátásának előirányzatát.

Az első év tervteljesítésének leggyengébb oldala volt, amint erre már rámutattam, a külkereskedelmi terv rendkívül alacsony teljesítése.

Nem volt megfelelő a termelékenység és az önköltségi árak alakulása sem. Az ipari termelékenység 1947 július hónapban csupán 88,3%-a volt az 1947 januárinak. Ezzel szemben 1948 első 7 hónapjában a tényleges termelékenység 17,5%-kal növekedett. Az elért sikerek ellenére, a munkateljesítmények átlaga az év átlagában a háborúelőtti munkateljesítmények átlagának csak 86%-át (a bányászatban 80%-át) érte el és még a tervév végén is 7%-kal az 1938-as termelékenység mögött maradt.¹⁵⁰ A termelékenység növelése nem jelentette egyúttal az önköltség csökkenését is. A tervév folyamán ezen a téren még kevésbé értünk el kielégítő eredményeket, mint a termelékenység terén. A tervév első felében az önköltség általában emelke-

¹⁴⁷ I. m. 132. l.

¹⁴⁸ *Horváth Márton*: A dolgozók felelőssége. Sz. N. 1948. aug. 29.

¹⁴⁹ Jelentés a hároméves terv első évéről. 134—135. l.

¹⁵⁰ I. m. 138. l.

dett és csak a tervév utolsó hónapjában indult meg a termelési költségek lassú csökkenése.

*

A terv első évének végrehajtása egészséges változásokat hozott nép gazdaságunk szerkezetében. Megváltozott a szocialista és a kapitalista szektor aránya. Az átmeneti időszakban a tervgazdaság egész menetét az dönti el, hogy a szocialista és kapitalista szektor közül melyik fejlődik erősebben, melyik terjeszkedik a másik rovására, melyik gyakorol döntő befolyást a kisárutermelő gazdaságok százezreire, melyik kerül ki győztesen. A tervnek egyik fontos feladata volt a szocialista szektor kibővítése és megerősítése. Ezt szolgálták az államosítások és az állami beruházások, amelyeknek 85%-át a szocialista szektor fejlesztésére és kiszélesítésére fordították. A tervév végén a bányászati termelésnek 9%-a, a gyáripari termelésnek 20%-a (a tervév elején 60%-a) esett már csak a tőkés szektorra. Az első tervév átlagában a szocialista szektor a nemzeti jövedelem számítás alapját képező nettó termelési értékhez 35%-kal járult hozzá, de a tervév utolsó hónapjaiban ez az arány már 43%-ra emelkedett, szemben az előző évi, a 25%-ot alig meghaladó részesedéssel.¹⁵¹

Egy ország gazdasági fejlettségét többek között az ipari és mezőgazdasági termelés aránya és az iparon belül a nehéz- és könnyűipar aránya mutatja meg. Amint már erre az előzőekben rámutattam, az első tervévben megváltozott az iparon belül a termelőeszközöket és a fogyasztási cikkeket termelő iparágak aránya a termelőeszközöket előállító iparágak javára. Az ipar egészének nemzetgazdaságunkban elfoglalt helye erősödött. A bányászati és gyáripari termelés értéke 1938-ban 45%-kal haladta meg a mezőgazdasági termelés értékét, 1947/48-ban pedig már 80%-kal.¹⁵² Ha az arányt befolyásolta is az 1947-es rossz termés, kétségtelen, hogy az adatokban visszatükröződik az ország iparosodásának ténye.

Az elmondottakból meg lehet állapítani, hogy az első tervévben a népgazdaság helyreállítása terén nagy lépést tettünk előre, a helyreállítás feladatát egy sor területen teljesen megoldottuk, sőt egyes területeken — egyes nehézipari ágak termelésében, a közlekedés egyes ágainak forgalmában — már az első tervévben túlhaladtuk a háborúelőtti színvonalat. Már a hároméves terv első éve sem egyszerűen helyreállítási feladatokat oldott meg, hanem megkezdte a kapitalizmus bizonyos aránytalanságainak felszámolását és a népgazdaság szerkezetének olyan átalakítását, amely nélkülözhetetlen volt a szocializmus építésének megkezdéséhez.

A hároméves terv első éve a magyar tervgazdálkodás kezdete, első éve volt. A hároméves terv megindulásakor még csak a tervgazdálkodás feltételei megteremtésének lehetősége volt meg. Ezt a lehetőséget az első tervév folyamán lényegében valóra váltottuk. A hároméves terv első évének ez volt az egyik legnagyobb eredménye.

A terv első évének idején vette szilárdan a kezébe a parasztsággal szövetséges munkásosztály a hatalmat. Az államosításokkal szilárdabb alapra helyeztük a tervezést, a tervek végrehajtását, elsősorban az iparban. Biztosítva volt, hogy népgazdaságunk a szocialista gazdasági rendszer felé fog fejlődni. A proletárdiktatúra megvalósításával, az ipar szocialista szekto-

¹⁵¹ Berei Andor: A hároméves terv első esztendejének mérlege. T. Sz. 1949. jan.

¹⁵² Berei, i. m. 11. l.

rának nagymértékű kiszélesítésével, megteremtettük a szocialista munkaverseny reális alapját. A tervév végére a munkaverseny szélesen ki is bontakozott.

A Magyar Dolgozók Pártja vezetésével a munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztsággal, valóra tudta váltani azokat a lehetőségeket, amelyekkel pártunk számolt, akkor, amikor helyesen felvetette a tervgazdálkodás megvalósítását. A Szovjetunió segítségével, a népi demokratikus országok támogatásával le tudtuk győzni azt a számtalan nehézséget, amely az év folyamán felvetődött. Megteremtettük annak előfeltételét, hogy az országot még rövidebb idő alatt felépítsük, hogy a dolgozók életszínvonalát még gyorsabb ütemben emeljük.

Az első tervévben elért nagy eredmények és a dolgozók munkaverseny-mozgalma teremtette meg az alapot a hároméves terv két év és öt hónap alatt való megvalósításához.

CSÉPÁNYI DEZSŐ

A SZÁZADOK KIBŐVÍTETT SZERKESZTŐBIZOTTSÁGÁNAK VITAÜLÉSE

Az alábbiakban közöljük a «Századok» mult számának vitarovatában megkezdett vitaanyag folytatását. A most közölt anyag a »Századok« kibővített szerkesztőbizottsága 1953 decemberi üléseinek jegyzőkönyvi kivonata.

Révész Imre:

Révész Imre akadémikus felszólalásában az egyetemes történelmi fordításokkal és a Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatos kiadványok néhány problémájával foglalkozott. Felszólalásában azokat a gondolatokat ismételte meg, amelyek egyidejűleg az Akadémia II. Osztályának írásban is előterjesztett.

Kiemelkedően fontos feladatnak látom az egyetemi történelmi tankönyvek mielőbbi elkészítését a lehetséges legmagasabb színvonalon, továbbá a Magyar Enciklopédia haladéktalan munkabavételét. Mindkettő nemcsak a felnövekvő új történelem- és néprajztudományi kutatások, hanem a marxista kifejtésében nélkülözhetetlen, hanem mindegyik, fogyatékos marxista képzettségű régebbi historikusoknak is hatalmas segítséget jelentene az általunk még elvégezni remélt munkákban.

Örömmel üdvözlöm azt a gondolatot, hogy az anyag- és adatgyűjtésnek nem szabad túltengenie elméleti általánosítás, az eredmények összefoglalása, a következtetések levonása nélkül. A marxista-leninista történettudomány meggyőző erejét, nevelő és szocializmust építő hatását csökkentjük, hogyha bármilyen értékes tartalmú és mintaszerűen publikált nagy tömeg adatgyűjtést megfelelő bevezető tanulmányok és kommentárok nélkül bocsátunk közre. Egyébről nem is beszélve, pusztán az egyetemi oktatás és káderképzés nagy érdekei is nyomtatékosan szólnak ezen kívánalom mellett.

Sajnálatosnak és érthetetlennek tartom, hogy a kitűnő *Szmirin M. M.* történelemnek Münzer Tamás népi reformációjáról és a nagy német parasztháborúról szóló, pár éve megjelent kötete, amely a marxista szempontok alkotó alkalmazásával is, de feldolgozott anyagának (mely Zimmermann és Engels óta természetesen nagyban felszaporodott) rendkívüli gazdagságával is a XVI. század minden kutatója számára nélkülözhetetlen, és amely közben már (1952) a Német Demokratikus Köztársaságban német fordításban is megjelent — magyar nyelven, noha lefordították és kiszedték, még mindig nem hagyhatta el a sajtót, hanem évek óta csak egy kefelevonathoz lehet nehezen hozzáférni, előttem ismeretlen okok alapján.

Rámutatni kívánok arra, hogy nemcsak az Akadémia II. Osztályán belül vannak hiányosságok az egyes tudományágak együttműködése tekintetében — amely hiányokat mások több illetékességgel tudnak felsorolni, mint én — hanem az I. és II. Osztály együttműködésében is vannak hiányosságok, pedig ennek az együttműködésnek a szüksége éppen haladó hagyományaink és tudománytörténetünk feltárása tekintetében nagyon is szembeeső.

Legértékesebb haladó hagyományaink közé tartozik II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, amelyet, mint nagyjelentőségű történelmi kongresszusunkon legutóbb is meggyőződhettünk róla, a szovjet történettudomány is nagyra értékel. Örömmel és elismeréssel kell ennél fogva helyeselni, hogy Rákóczi alakjának és szabadságharcának a haladó magyar tudomány és az egész dolgozó magyar nép számára való feldolgozása a közelmúlt években és a jelen pillanatban is értékes tudományos és irodalmi vállalkozások egész sorát foglalkoztatta és foglalkoztatja. Az Akadémiai Kiadó Ráday Pál iratainak több kötetre tervezett kiadását készíti elő, sőt az első megbeszélés már megtörtént Rákóczi összes műveinek az Akadémia gondozásában megjelenendő kiadása tárgyában is. Mindezzel a magyar irodalom- és általános történettudomány régi, súlyos és nem egy tekintet-

ben szégyenletes (bár a ferencjózsefi és a Horthy-korszak népellenes és a nemzeti függetlenséget eláruló beállítottságából nagyon is érthető) mulasztásai lesznek, ha későn is, de a jelen és a jövő számára annál gyümölcsözőbben jóvátéve.

Véleményem szerint azonban jobban kellene ügyelni arra, hogy éppen ennek a témakörnek és feladatcsoportnak az eltervezésében és kimunkálása megszervezésében csőstől elő ne álljanak olyan jelenségek, amelyek miatt történettudományunk művelése a jelen pillanatban egész területén szenved és amelyeket, mint a Századok szerkesztőségi értekezletén közhelyesléstől kísért megállapítást nyert, a »maximalizmus« gyűjtőneve alá lehet összefoglalni. Rám nézve igen nagy megtiszteltetés, hogy a Rákóczi-Ráday kiadványok egy részének előkészítésébe részint mint fordító, részint mint lektor bekapcsolódhattam. Azonban éppen ezen tevékenységem során sajnálattal kell tapasztalnom, hogy a kiadványok már működő vagy működésre felkért készítői (fordítók, lektorok, szerkesztők stb.) között, akiknek e téren való hivatottsága vitán felül áll, hiányzik az összedolgozásnak az a mértéke és folytonossága, amely biztosíthatná a kiadványoknak a terv ütemében, a kitűzött vagy azt legalább megközelítő időpontra, kifogástalan színvonalon elkészültét. Szerkesztők, lektorok érintkezése a többi munkatársakkal a legkritikább jelenségek közé tartozik. Irodalom- és köztörténeti témacsoportok gazdáinak alig nyílik alkalom eszméik kicserélésére.

Már most, ennek a bajnak egyik legfőbb és közismert oka: tudományos dolgozóink egy részének (s épp a Rákóczi-kiadványok munkásai közül különösen soknak) abnormisan sokoldalú megterhelése, szorosan vett tudományos munkakörön kívül számos tudományszervezési, adminisztratív, társadalmi — s kivétel nélkül igen fontos, de egy ember munkabírását már erősen meghaladó — feladat számára való igénybevétele is. Én nem tudom a módját a segítségnek, de azt látom, hogy valamiképpen sürgősen segíteni kellene, mert előbb-utóbb az egész magyar tudomány nagy kárára mind teljesebben igazolódik a Századok említett szerkesztőségi értekezletének alapjául szolgáló előadvány ama találói megállapítása, hogy az ilyen és kapcsolatos jelenségek »demoralizálóan és demobilizálóan hatnak« s hozzáteszem, hogy látásom szerint nemcsak a szaktudomány embereinek szűk körében hatnak így, hanem az egyre jobban felébredt történelmi és irodalmi érdeklődést tanúsító magyar dolgozó nép széles rétegeiben is.

Akadémiánk még nem tudta központi irányító feladatát maradéktalanul kivitelezni, pedig a sok között éppen ez volna az egyik legelőnyösebb megkülönböztető vonása a régi szellemű, »liberális« felépítésű Akadémiával szemben. A központi irányítás elvi biztossága minden kétséget kizárva érvényesül, a tervezés egysége, nagyvonalúsága és sokoldalúsága biztosítva van, azonban a részletek terén, a kivitelezésben még nagyon sok zökkenőre akadunk, a kerékfogak nem vágnak pontosan egymásba, a magukban véve kitűnő elgondolások nem egyszer keresztelik és rontják egymást. Ismét a Századok szerkesztőségi értekezletére kell visszatérnem, ahol az alapelőadvány nyomán történettudományunk egész területére nézve teljes egyértelműséggel hangzott föl a kívánság: *Kevesebbet, de jobban!* — ami szerintem egyúttal azt is jelenti: a *központi irányítás éberebbé, következetesebbé és egységesebbé válásával!*

*

Mód Aladár:

Engedjék meg, hogy röviden, néhány gondolattal én is hozzácsóljak a Századok kibővített szerkesztőbizottságának ehhez az igen értékes üléséhez, amely — úgy gondolom — történettudományunk feladatainak felvetése és tisztázása terén jelentős lépés lesz előre.

A magam részéről az itt felmerült vitás kérdések közül *először az előterjesztett cikk címéhez és tárgyához kívánok néhány megjegyzést fűzni.* Egyetértek azokkal, akik felvetették, hogy helytelen a Központi Vezetőség határozatai után a magyar történettudomány helyzetét csak a kongresszus tanulságaira leszűkíteni. A kongresszus értékes és nagyjelentőségű volt számunkra, voltak pozitívumai, de egyben megmutatta hiányosságainkat is. A probléma megoldásához egyrészt a Központi Vezetőség júniusi határozatai, másrészt a Szovjetunióban a történettudomány új feladataival kapcsolatban megjelent cikkek és határozatok döntően új előkitűzéseket állítanak elénk.

Egyetértek az elvtársakkal, akik felvetették, hogy legyen a cikkből két tanulmány: egy a kongresszus tanulságairól, s egy a történettudomány feladatairól pártunk politikájának új szakaszában.

Véleményem szerint a Századokban megjelenő bővebb tanulmányban részletesebben lehetne ismertetni a Kongresszust s — túlmenve a Társadalmi Szemlében megjelent

rövid, értékelő cikken — az elvi kritikát és útmutatást ebben kellene elmélyíteni. A kongresszusi tanulmányok sokáig készültek, de az ellenőrző lektorálásokra nem maradt elég idő, s az ebből eredő hiányosságokat lenne hivatva a Századok kongresszussal foglalkozó beszámolója tartalmilag kijavítani. Az értékelésnél mint főhiányosságot a kritika, a vita hiányát, a magyar történettudomány elvi kérdései felvetésének hiányát kell kiemelni.

Ami a Központi Vezetőség határozatával kapcsolatos második, a történettudományunk helyzetével és feladataival foglalkozó cikket illeti, úgygondolom, az értékelés főkérdéseként azt kell előtérbe állítani, mennyiben támasztotta alá, ideológiailag mily eredménnyel szolgálta történetírásunk a szocialista nemzeti egység kialakítását. Ez az alapvető kérdés, ebből kell kiindulnunk. Ezen belül kell feltárni: 1. történetírásunk mennyiben mutatja meg a magyar történetén keresztül a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek érvényesülését, 2. mennyire mutatja meg népünk alkotó szerepét a magyar történelemben, 3. hogyan érvényesíti, tudatosítja a munkásosztály, a párt, valamint a marxizmus-leninizmus vezető szerepét.

Ha így vizsgáljuk történetírásunkat, mérlegre állítjuk munkánkat, elsősorban annak pozitívumait kell megállapítanunk. Valóban, ha visszanezünk a magyar marxista történetírás eredményeire az elmúlt néhány esztendőben, helytelen volna a pozitívumokat számításán kívül hagyni. Vannak jelentős eredményeink: az egyetemi tankönyvekkel kapcsolatban komoly anyaggyűjtő munka folyt; megjelentek értékes monográfiák (Elekes, I. Tóth monográfiái fiatalok közül pl. a XVIII. századi parasztság történetével kapcsolatos tanulmánykötet, az 1848—49-es népfelkelők szerepét feldolgozó munka); ilyen komoly eredményként kell számbavenni a Munkásmozgalmi Intézet anyaggyűjtő munkálatait, s mindennek betetőzéséként magát a kongresszust is. Ezekről az eredményekről lehetetlen nem beszélnünk, hiszen ezekre kell támaszkodnunk a további munkánkban is. Az eredmények bemutatása mellett azonban — véleményem szerint — a fősúlyt a problémák feltárására kell helyezni, az előttünk álló feladatokat kell tisztázni. Éppen ezért a szóbanforgó Elekes cikk arányait helyes volna megváltoztatni, mégpedig oly módon, hogy lényegesen nagyobb súlyt kapjon a kritikai feladatokkal, a történetírásunk problémáival és feladataival foglalkozó rész. *Miben kell megjelölnünk történetírásunk fő problémáit?*

Ezen a téren is *elsősorban az elméleti munkánk hiányosságaiban*. Ez érvényes először is a történész munka irányítására. Helyes volt, hogy elsőrendű feladatnak az egyetemi tankönyvek anyaggyűjtő és megírási munkáját tűztük ki. Ennek ellenére a gyakorlatban ezt a munkát bizonyos spontaneitás és praktikizmus jellemezte, az állandóan közbejött egyéb feladatok erről a fő feladatról elvették a hangsúlyt, a közbejöttteket nem kapcsoltuk magához a főfeladathoz. Lukács elvtárs felvetette felszólalásában, hogy helytelen volt a monográfiák leállítás, illetve az eredetileg engedélyezett méretek redukálása, viszont magam úgy látom, a főhiba ott volt, hogy a monográfiák elszakadtak a főfeladattól. Az évfordulókkal kapcsolatos feladatok megoldása közben is, a Kossuth Emlékkönyv megírásánál is rengeteg időt, energiát áldoztunk, és ez eltérített bennünket magától a főfeladattól. A kongresszuson sem állítottuk kellőképpen munkánk középpontjába a magyar történelem fő elvi kérdéseinek tisztázását, pedig a kongresszusnak ezeket az ideológiai problémákat kellett volna feltárni s megmutatni. Mi visszaríadtunk ettől a feladattól, bizonytalanok voltunk, minthogy magunk sem láttuk ezeket tisztán.

Ha hiányosságok voltak a munka irányításában is, természetesen *a munkában magában még inkább megmutatkoztak ezek*. Az egyetemi tankönyvekkel kapcsolatban, melyek munkálatai két-három esztendeje folynak, kevés vita volt, s ha volt is, csak a Történettudományi Intézetben belül, a munkaközösségek keretén belül, a párt elméleti munkaközösségén belül, meglehetősen szűk körben folytak, nem volt széles történész nyilvánosságuk. A viták anyagát nem publikálták. Kevés elvi jelentőségű probléma került megvitatásra, illetve, ami kevés vita volt, az sem került nyilvánosságra.

Az egyetemi tankönyvek prospektus vitáin merült fel pl. korszakhatár probléma, — mint az, hogy 1825 vagy 1831 legyen a reformkor kezdete, amit e vitákon akartunk eldönteni, holott egy ilyen — a régi történetírással alapvetően ellentétes — változtatást nyilvánosan kellene megvitatni, pártonkívüli professzoraink, történészeink bevonásával. Az ilyen viták, problémák nem jutottak ki a nyilvánosság elé, még hozzá sem jutottak el, aki pedig igyekszem érdeklődni. Vagy az a baj, hogy nincsenek problémák, vagy pedig nem látjuk ezeket eléggé, azért nem vitatjuk meg ezeket az elvi problémákat. Pedig semmi kétségem nem lehet a tekintetben, hogy a magyar történelem marxista szellemű újraértékelése teljességgel lehetetlen a régi történetírás anyagának, beállításának kriti-

kája, az új, a helyes értékeléssel kapcsolatos beható viták és nézeteltérések nélkül. E komoly és nemzeti fejlődésünk, népünk történetének alapvető kérdései körüli elvi viták helyett a tankönyvek prospektus vitáin bizonyos praktícizmus tapasztalható, hiányzik a bevezetőkből, a kiindulásnál az adott történelmi korszak problémáinak elvi összefoglalása, annak felvetése, mit jelent ez a korszak a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek szempontjából hazánkban, mi a speciális benne. Ehelyett az eseménytörténet ismertetésével kezdődik, például hogy Rákóczi Ferenc mikor született. Ez is az elméleti, elvi kérdések felvetésének hiányosságát mutatja.

Makkai László hiányolja felszólalásában azt, hogy nem adunk gazdaságtörténeti alapot. Véleményem szerint ezt megtesszük, de nem foglalunk alapvetően állást e tekintetben, hogyan is jellemezzük a korszakot, mi a döntő az adott korszak gazdasági alapja szempontjából, vagyis itt is hiányzik az elvi állásfoglalás.

Az elméleti megalapozottságból, az elméleti hiányosságból következő elvi jobboldali hiba történetírásunkban a történelmi személyiségek, hősök előtérbeállítására, ugyanakkor a nép és a tömegek harcának elhanyagolása. Monográfiai készültek Bocskairól, Bethlen Gáborról, Kossuth Lajosról, ugyanakkor lényegesen kevesebbet foglalkoztunk a népi mozgalmak feltárásával. Fennáll történetírásunkban a történelmi hősök szerepének bizonyos egyoldalú beállítása. Fiatal történetírásunk viszonylag nagyobb mértékben — bizonyos értelemben túlméretezzen — foglalkozik a történelmi személyiségekkel.

A jelen és a közelmúlt kérdései történelmi feldolgozásának hiánya — ugyancsak jobboldalisággal, — a munkásosztály és a népi demokráciák történelmi szerepének és jelentőségének elhanyagolásával jár együtt. Bizonyos szakadék van a múlt és a jelen, illetve a közelmúlt története között. Bizonyos kettősség van. Amellett, hogy a munkásmozgalom vezetőszerének bemutatása hiányzik, fennáll népi demokráciánk történetének elhanyagolása, hiányzik a kapcsolat a Munkásmozgalmi Intézet és a Történettudományi Intézet között, az újabbkori és a régi magyar történelemmel foglalkozó történészek között. Véleményem szerint ez a szakadék két oldalról hátrányos és bizonyos értelemben ellentétes irányú hibákra vezet a Történettudományi Intézet és a Munkásmozgalmi Intézet munkájában. Egyik oldalról jobb-, másik oldalról baloldali hibákban jut kifejezésre. A Történettudományi Intézet munkásságában mutatkozó jobboldali hibák mellett ez részben éppen abból is következik, hogy bizonyos elszakadás van a magyar fejlődés általános kérdéseitől. *Miben van a történettudományunkban fellelhető hibák forrása?*

Mint Rákosi elvtárs a Központi Vezetőség októberi ülésén kiemelte: a baloldaliságnak. A történetírás frontján is az történik, hogy a fordulat éve után a marxista történetírás elfoglalta a maga helyét, szerepét, de ugyanakkor — annak ellenére, hogy helyesen tűztük ki a célt, s annak igyekeztünk is érvényt szerezni — bizonyos értelemben a pártönkivüli, régi történészekkel való együttműködést illetően, valljuk meg, a közeledés formális maradt.

Hiányzott elsősorban a kritika a polgári, régi történészek és a marxista, kommunista történészek között, ez súlyos hiányosság volt. A Központi Vezetőség határozatainak után most ezen a fronton is változás történt, a pártönkivüliek bátrabban mondják el véleményüket, aktivizálódásuk fokozott mértékben mutatkozik meg. Mutatja ezt az itteni vita is. Lehet vitatkozni Kosáry hozzászólásának tartalmát, az általa felvetett problémákat illetően, de a kritikájának egészében pozitív jelentősége van. Felszólalása véleményem szerint igen hasznos, s nagy szükség van az ilyen hozzászólásokra. Bizonyos hibákat korábban vettünk volna észre, ha a kritika erőteljesebb lett volna, ha korábban jelentkezett volna a pártönkivüliek bátor bírálata. Megjegyzem még, hogy mi a pártönkivüliek, a régi történészekre nemcsak bibliográfiai, anyaggyűjtő feladatokat bízunk — bár volt ilyen is, — hanem résztvettek pártönkivüliek például a Kossuth Emlékkönyv megírásában is, de az együttműködés kétségtelen ennek ellenére formális volt. Ez pedig alapvető hiba s rányomja bélyegét nemcsak a mai, velünk együtt dolgozó pártönkivüli történészek működésére, hanem még inkább megmutatkozik abban, hogy mi egyszerűen háttérfordítottunk a polgári történetírásnak, használjuk ugyan anyagát bizonyos kiválogatás szerint, adatokat, feldolgozásokat igénybeveszünk, másokat elvetünk, de komoly, elvi bírálatot a régi történetírás, az ellenforradalom történetírása felett nem gyakoroltunk.

A magam részéről megegyezően szeretném aláhúzni azt, hogy Központi Vezetőségünk határozatainak számunkra is megadja azt az iránymutatást, amelyekből kiindulva, történettudományunk pártunk politikájának ideológiai alátámasztását sokkal eredményesebben tudja segíteni. Meg vagyok róla győződve, hogy ez a vita igen jelentős lépés e feladat megoldása terén.

Pach Zsigmond Pál:

Hozzászólásomban csupán két szempontra szeretnék röviden utalni; két olyan szempontra, amely már felmerült a vitában, de talán érdemes rá további figyelmet fordítani. Az egyik: az elvi kérdések felvetése, történettudományunk termékeinek elvi kritikája Elekes elvtárs referátumában; a másik a magyar történészek egységfrontjának létrejötte és megszilárdítása.

Ami az elvi kérdések felvetését, történettudományunk termékeinek elvi kritikáját illeti, Elekes elvtárs a magyar történészek elméleti színvonalának nem elegendő mértékű emelkedéséből indul ki; ebből az elméleti hibák két típusát vezeti le: a szematizmust egyfelől, az empirizmust másfelől; s a továbbiakban ennek a kétféle hibatípusnak a keretei között ad kritikái megjegyzéseket egyes könyvekről, cikkekről, jegyzetekről stb. A kiindulás helyes és helyénvaló a kétféle hiba körülírása is. De úgy vélem, helytelen az egész elvi kritikának e két szempont korlátai közé iktatása, a történettudományi művekben fellelhető mindenféle hibának a szematizmus és empirizmus Prokrustes-ágyába való beszorítása. Ebből szükségszerűen következik egyrészt az, hogy Elekes elvtárs kritikái megjegyzései számos esetben általánosságban maradnak, nem eléggé konkrétak, úgy is mondhatnám: meglehetősen szematikusak; másrészt az, hogy bizonyos mértékben letompítottak, nem adják azt az éles, harcoss bírálatot, amelyre történettudományunknak a mai viszonyok között, a Történészkongresszus tanulságai nyomán, de különösen a Párt Központi Vezetőségének határozatai alapján égető szüksége van.

A referátum kritikái módszerének gyengéssége rögtön szemünkbe ötlik, ha egybevetjük a szovjet történettudományban a közelmúltban megjelent hasonló célú tanulmányokkal, mint a Kommunizist 1953. 6. számában megjelent cikke a szovjet történettudomány legfontosabb feladatairól, vagy a Voproszi Isztoriinak ugyancsak 1953. 6. számában közzétett hasonló című tanulmánya. Ezek is rámutatnak az elvont szematizmus, dogmatizmus és az üres empirizmus, faktográfia veszélyére; de kritikai szempontjaik távolról sem merülnek ki ezek ismételt hangoztatásában. A szovjet cikkeket felvetik az egyes történelmi korszakok legfőbb elvi kérdéseit, az orosz nép, az orosz burzsoa nemzet kialakulásának, a szovjet társadalom történetének stb. fontos problémáit, s bár viszonylag rövid, a most tárgyalt referátumnál jóval rövidebb cikkekről van szó — konkrét bírálatot adnak az egyes történelmi korszakok fő problémáinak tárgyalásában elkövetett hibákról. Úgy vélem, a mi esetünkben is helyes lett volna, a megjelent történelmi tanulmányok és a tankönyvmunkálatok tanulságai alapján néhány ilyen konkrét kérdést megvizsgálni, akár a prefeudális korszakra, akár az államhatalom centralizációjára, a második jobbágyságra, vagy a kapitalizmus magyarországi fejlődésének sajátosságaira, a magyarországi munkásmozgalomra stb. vonatkozólag. Igen kézenfekvő lett volna pl., hogy Elekes elvtárs — aki több ízben utal Molnár elvtárs két évvel ezelőtt tartott akadémiai beszámolójára, s többek között erre támaszkodva fejti ki a szematizmus és empirizmus kritikai szempontjait is — megpróbálja megvizsgálni, hogy az abban felvetett történelmi problémák, pl. a centralizáció és függetlenségi harcok problémájának megvilágításában milyen eredményt ért el azóta a magyar történetírás stb. Erre azonban: a magyar történelem egy-egy korszakát, egy-egy főkérdését tárgyaló történelmi tanulmányok rövidre fogott, de konkrét bírálatára Elekes elvtárs nem vállalkozott.

Aminthogy nem vállalkozott arra sem, hogy a szematizmus és empirizmus általános szempontjaiból kiindulva konkrétabb, élesebb kritikai szempontokat is kidolgozzon referátumában. Pedig önként kínálkoznak ilyen szempontok. Sztálin utolsó művének megjelenése óta pl. az érdeklődés homlokterében áll a társadalmi-gazdasági törvények objektív jellegének a tanulmányozása. A szovjet közgazdászok, történészek alaposan megvitatták a saját és mások régebbi munkáiban ezzel kapcsolatban fellelhető hibákat, szubjektív-idealista, voluntarista nézeteket. Nálunk ez lényegében elmaradt. Elmaradt a sztálini mű megvitására szánt üléseken, elmaradt azóta is. A referátum beszél ezeknek az üléseknek az érdeméről és hiányairól; de maga sem mutat rá, hogy történelmi tanulmányainkat máig sem vetettük kritikai elemzés alá ebből a szempontból, a szubjektivistavoluntarista hibák szempontjából. Molnár elvtársnak két idevágó előadása az Akadémia tavaszi nagygyűlésén, ill. a történészkongresszuson, magas elvi színvonal mellett ugyancsak adós maradt a magyar történetirodalomban mutatókozó ilyenfajta hibák konkrét elemzésével.

Egy másik, ugyancsak az érdeklődés előterében álló elvi kérdés a személyiség történelmi szerepének a kérdése, az ezzel kapcsolatos antimarxista hibák és túlzások. Ez a kérdés nyilvánvalóan olyan jelentőségű, hogy megérdemelte volna, hogy a referátum mint kritikai szempontot alaposan kidolgozza és számos példán keresztül konkrétan megvilágítsa. Elekes elvtárs azonban ezt a kérdést is a szematizmus, a leegyszerűsítés

címzava alatt tárgyalja s így szükségképpen néhány rövid szóval intézi el, hogy azután áttérjen a sematizmusnak más megnyilatkozási formáira, s a későbbiekben is csak igen röviden, általánosan térjen vissza »a marxista-leninista történetfelfogástól merőben idegen személyi kultusz« jelentkezésére. A kérdés azonban több figyelmet igényel. Rá kell mutatni többek között arra, hogy egyes történéseket nemcsak a hősiük iránti lelkesedés heve kapta el, s ezért estek túlzásokba, — mint a multkori ülésünk egyik hozzászólója mondotta — hanem erőnek-erejével ki akartak mutatni a tárgyalat egyéniségben *mindenféle* pozitív tulajdonságot, erőnek-erejével le akartak vonni történeti tevékenységéből *mindennemű* aktuális tanulságot, abban a téves hitben, hogy a történeti munka csak *ebben* az esetben töltheti be politikai, nemzetrevelő, harcok feladatát. Az ilyenfajta aktualizálás, vulgarizálás veszélyeire a Párt Központi Vezetőségének a propaganda-munkáról szóló legutóbbi határozata nagy nyomattal hívja fel a figyelmet.

Itt rá kell mutatnunk azonban: az, hogy a referátum csak igen röviden és felszínesen foglalkozik a történeti személyiségek ábrázolásának kérdésével, távolról sem egyedül Elekes elvtárs hibája, hanem jelentős mértékben a Történettudományi Intézetet terheli. Az Intézetben a vonatkozó pártdokumentumok publikálása után még a nyár végén helyes kezdeményezés merült fel arra vonatkozólag, hogy mielőbb rendezzünk vitát erről a kérdéstről s alaposan tárgyaljuk meg történettudományunk termékeit ebből a szempontból. Az Intézet néhány munkatársának s különösen nekem azonban az volt a véleményem, hogy egy ilyen vita közeli megrendezése még csak növelné az amugyis igen nagyfokú túlterheltséget, s ezen az alapon a vitát távolabbi időre halasztottuk. Ezt az álláspontot azzal támasztottuk alá, hogy az Intézet tapasztaltabb munkatársainak nagy része a mostani hónapokban nagyon el van foglalva, elsősorban a tankönyvmunkával, az ő tevékeny részvételük nélkül viszont a vita nem lenne eléggé színvonalas. Ez az érvelés rávilágít az intézeti túlterheltségre egyik — bár nem kizárólagos és nem alapvető — forrására; arra, hogy a menetközben felmerülő új feladatok megoldását csak a káderek meglehetősen szűk körére merjük rábízni, ami akadályozza a káderproblémáink megoldásának, a káderek fejlődésének.

Egy további elvi kérdés, amely a referátumban elemzésre várt volna, a parasztság történeti szerepének ábrázolása, ill. az ezzel kapcsolatos hibák irodalmunkban. Nem szorul bővebb indoklásra, hogy ez a kérdés igen időszerű népi demokráciánk fejlődésének adott, új szakaszában. Elekes elvtárs ezt a kérdést csak rendkívül futólag említi, — persze megint a sematizmus vezérszava alatt. Erre vonatkozó megállapítása abban merül ki, hogy: »Az ökonomiai elhajlás régebbi veszélyének leküzdése után a parasztmozgalmak kutatóinak körében szinte futótűzként terjedtek el Porsnyev professzor nézetei, amelyeknek hibái az alap és az osztályharc voluntarista elválasztásában gyökereztek«. Igen, ez volt a gyökere — mint a szovjet kritika rámutatott — Porsnyev hibás nézeteinek; de mi volt a gyökere, jellege e nézetek »futótűzként való elterjedésének« a magyar történetirodalomban? Az elméleti megalapozottság hiánya, a kritika sematikus alkalmazása — amelyre ezzel kapcsolatban a referátum utal — persze igaz, de nem elégséges elemzés. Rá kell mutatni arra, hogy itt a parasztság narodnyik idealizálásának veszélyéről, a parasztság önálló forradalmi lehetőségeiről szóló antimarxista tétel felbukkanásának veszélyéről van szó; arról a veszélyről, hogy a parasztság osztályharca és a proletariátus osztályharca közti gyökeres különbséget elmoszuk, a parasztságban csupán a kizsákmányolt tömeget látjuk, s ne egyben a telekbirtokost, a kisárutermelőt is. Ez a hiba elég gyakran felbukkan parasztságtörténeti irodalmunkban; bár meg kell mondanunk, hogy az ellenkező hibának, a parasztság lebecsülésének, a parasztság forradalmi lehetőségei lebecsülésének maradványait sem számoltuk fel teljesen.

Nem akarom szaporítani azoknak az igen jelentős elvi kérdéseknek, kritikai szempontoknak a felsorolását, amelyek kidolgozása, vagy legalábbis felvetése — nézetem szerint — joggal hiányolható Elekes elvtárs referátumában. Csupán egy kérdést említek még; a burzsoa nacionalizmus maradványainak elemzését. Minthogy régebbi történetirodalmunknak a nacionalista-sovinizista szemlélet egyik fővonása volt, nyilvánvaló, hogy történeti kritikánk egyik főfeladata: az éberség fokozása a burzsoa nacionalizmus jelenségei, maradványai ellen. Ez a kérdés korántsem nyer megfelelő figyelmet Elekes elvtárs referátumában. Hadd utaljak csupán egyetlen problémára: Magyarország gyarmati, ill. félgymarmati helyzetének kérdésére a Habsburg-monarchián belül. Nem magához a probléma lényegéhez kívánok szólni — a megvitatás szükségességét Pankratova elvtársnő felvetette a történetkongresszusról szóló cikkében s Mickun elvtársnő is multkori ülésünkön; tisztázását második öt éves tervvázlatunk fontos pontjával javasoljuk. Akárhogy áll is azonban a dolog, annyi bizonyos: történelmi munkáink nagy részében — összefoglaló művekben s részlettanulmányokban egyaránt — igen sok szó esik hazánk gyarmati helyzetéről, a habsburgi Ausztria részéről szenvedett nemzeti

elnyomásról, de messzemenően kevesebb a magyarországi nem-magyar népek elnyomásáról és kizsákmányolásáról a magyar uralkodóosztályok részéről. Viszonylag igen sokat beszélünk történeti fejlődésünk gyarmati-félgymarmati sajátosságairól — messzemenően kevesebbet azokról a sajátosságokról, amelyek a magyarországi nemzetiségi elnyomásból folytak. Az arányoknak ez az eltulodása — függetlenül attól, hogy joggal használjuk-e a gyarmati, ill. félgymarmati helyzet fogalmát — feltétlenül a nacionalizmus veszélyét, annak tudatos vagy öntudatlan maradványát jelzi. — Hadd említsem meg, hogy komoly hibája ez a magyarországi eredeti felhalmazásról írt könyvemnek is, s a nemzetiségi elnyomás e kérdésben való konkrét kidolgozásának hiányát nem pótolhatja, hogy a csehszlovák kiadás előszavában, ill. egy nemrégben megjelent rövid cikkben megpróbáltam a kérdésre legalábbis elvileg utalni. Itt említtem meg, hogy Elekes elvtársnak munkámat illető kritikái megjegyzéseivel egészében egyetértek.

A történettudomány elméleti kérdéseinek felvetése, a történelmi munkák elvi kritikája tehát meglehetősen fogvatékos Elekes elvtárs referatúrájában. Megint hozzá kell tennem: ez nem csupán Elekes elvtárs hibája, — bár ő a megélvő lehetőségeket sem aknáztta ki megfelelőképpen — hanem bizonyos mértékben hibája egész történetfrontunknak, ahol az elméleti kérdések mélyreható megvitatása s főként a megjelent történeti művek alapos ideológiai-szakmai bírálata, a helytelen nézetek leküzdése elvi harcban nem kapta meg az öt megillető helyet. S éppen ezen a vonalon szeretném a történészek egységfrontjának kérdését röviden érinteni.

A referátum és multkori ülésünk több hozzászólója — úgy vélem — joggal állapította meg, hogy a Tudományos Akadémia és a Történelmi Társulat számottevő eredményeket ért el a történészek nemzeti egységfrontjának kialakításában és megszilárdításában. Ugyanakkor a hozzászólásokból kiderült az is, hogy egyáltalán nem lehetünk megelégedve az eddigiekkel, komoly hibák is történtek ezen a téren. A hibák közül talán a legkomolyabb éppen az ideológiai-szakmai kritika gyengesége, a helytelen nézetek elméleti harcban való leküzdésének hiányossága, az elvi meggyőzés, nevelés hiányosságai. Kétségtelen ugyanis, hogy a történészek egységfrontja csak akkor lehet szilárd, ha elvi alapon nyugszik, ha a hibák, az ellenséges vagy helytelen nézetek éles bírálatán és leküzdésén alapszik; ha nem a problémákra fátylat borító valamiféle látszategységet, hanem meggyőzésből és meggyőződésből fakadó valóságos egységet fejez ki. Ezen a téren végzett munkánk — úgy érzem — nem volt kielégítő. Nem segítettük elő megfelelőképpen számos régi szakember, képzett történész elvi tudományos fejlődését, aminek döntő eszköze — s egyben a fiatal marxista káderek fejlődésének is döntő eszköze — a tudományunk fontos kérdéseiről, termékeiről szóló alapos elmélyült viták, akár szóban, akár írásban, ahol kellő elméleti-szakmai felkészüléssel és elvi szenvedélyességgel vetjük fel és küzdjük le a helytelen nézeteket. A történész intézmények, a Történettudományi Intézet, a Történelmi Társulat stb. bizonyos mértékig magárahagyták az egyes régi szakembereket, képzett kutatókat, holott nyilvánvaló, hogy egyedül, ill. kevés segítséggel sokkal nehezebben és lassabban tudnak fejlődni, mint a kollektíva támogatásával.

Kosáry elvtársnak multkori ülésünkön tett igen tanulságos felszólalása megmutatta, hogy ő ilyen körülmények között is — elég kevés elvi támogatást, elég kevés kritikát kapva is — tudományos nézeteiben komolyan előrehaladt. Nem vitás, hogy felszólalásában számos nagyon helyes megjegyzést tett mind a történészkongresszusra, mind történettudományunk általános kérdéseire vonatkozólag. Úgy vélem, hogy multkori ülésünknek egyik fontos pozitívuma, hogy Kosáry elvtárs őszintén és bátran elmondotta véleményét és az sok tekintetben találó volt. Ugyanakkor — úgy gondolom — hiba lenne — s eddigi hibáink bizonyos fokú folytatását jelentené — ha nem látnánk meg s nem mutatnánk meg Kosáry elvtárs előrehaladásának, ill. ezt tükröző felszólalásának korlátait; ha Kosáry elvtárs felszólalására csak úgy reagálnánk, hogy megszívleljük számos helyes megjegyzését, de — azon a címen, hogy felszólalásában a helyes elem volt túlsúlyban — nem tennénk szóvá legalábbis egy, eléggé kritikus pontra vonatkozó helytelen, elfogadhatatlan állítását.

Kosáry elvtárs vitába szállt a referátumnak azzal a pontjával, amely a Történettudományi Intézet elődjének és más történetkutató szervezeteknek a fordulat éve előtti tevékenységéről szól. Ugyanakkor, amikor joggal igazította helyre a referátum egy homályos fogalmazását, ill. ténybeli tévedését (a folyóiratok szüneteltetéséről, a könyvkiadás pangásáról mondottakat), kifejtette azt a — nézetem szerint — elfogadhatatlan tételt: a Történettudományi Intézet elődjének és egyéb történetkutató szervezeteknek a fordulat éve előtti tevékenysége méltán illethető komoly kritikával azért, mert nem volt marxista; de semmiképpen sem mondható, hogy ez a tevékenység bizonyos politikai irányt, nevezetesen nyugati orientációt képviselt volna. E tétel mellett — azt hiszem — nem mehetünk el szó nélkül.

Először: Az a megállapítás, hogy ezek az intézmények, ill. vezetőik »nem voltak marxisták« önmagában túl keveset mond; úgy tünteti fel a dolgot, mintha csupán valami-féle *passzív* magatartásról lett volna szó a marxizmus irányában. Gondolom: őszintén meg kell mondani, hogy nemcsak erről volt szó, hanem eléggé *nyílt, aktív* magatartásról a marxizmussal szemben, eléggé határozott és harcoss antimarxizmusról. Vajjon mi másra vallanak olyan ismert tények, mint pl., hogy a Századok a felszabadulás után megjelent első számában a Történettudományi Intézet egyik munkatársának tollából cikket közölt a középkori államfoglalomról, amely cikk a középkori magyar történetben úttörő marxista történelmi munkáért, Molnár elvtárs társadalomtörténetéhez kapcsolódva kifejtette, hogy a történelmi materializmus éppolyan képtelen a mult idők történetének ábrázolására, mint a liberális vagy a szellemtörténeti irány; de ha mégis választani kell közöttük, akkor mindenestre — a szellemtörténetet választja, kiindulópontul a középkor kutatásához, mégpedig a hitlerfasiszta Otto Brunner könyvét, amely »fémér célok szolgálatában is számtalan... igazságot tárt fel...« (Századok, 1945—46. 199. l.) Említsem-e, hogy a régi Történettudományi Intézet a fordulat évéig lényegében mereven elzárkózott a marxista történetesek elől; hogy folyóiratában, a R. H. C.-ban még 1948-ban is ú. n. szerkesztői javításokkal, vagyis: a lényegét kihagyva közölte ismertetésemet, amely Révai elvtársnak Kossuth Lajosról szóló tanulmányát méltatta stb.

Mindez persze szorosan összekapcsolódik a dolog *másik* oldalával; azzal, hogy a régi Történettudományi Intézet kezdettől fogva mindvégig *kifejezett politikai irányt* képviselt, 1943-ban megjelent első Évkönyvétől a felszabadulás utáni években napvilágot látott kiadványaiig. Már az első Évkönyvből kiderült, hogy az Intézet, ill. annak több vezető tagja — a második világháború alakulásának világosan kirajzolódó irányát látva — a magyar uralkodóosztályok politikájának »második vonalát«, a nyugati hatalmak felé való orientációt kívánta szolgálni.

Pach elvtárs ezzel kapcsolatban az Akadémia Történettudományi Intézetének Értesítőjében (1952. július) már közölt megjegyzéseire utalt.

S ezt a politikai irányvonalat, a nyugati orientációt vitte tovább az Intézet meg évekig a felszabadulás után. Nem is kell itt a nyugati közönség számára íródott R. H. C-re utalnunk; elég, ha az Intézet magyarnyelvű kiadványaira, a Hazánk és a Nagyvilág sorozatra, pl. az ennek keretében megjelent Magyarok és svédek, Magyarország és Svájc c. könyvekre vetünk egy pillantást. A Magyarok és svédek előszavában pl. (1946-ban) ilyeneket olvashatunk: »Néha valami honvágyféle érzéssel gondolunk Svédországra, az európai kultúra, az erkölcsi törvények, az emberi műveltség lelkiismeretére... Vonzóadás, vágyakozás az igazi szabadság, az igazi egyenlőség, az igazi demokrácia felé... a világ népeinek fegyveres igazságtéveséi, politikai ambíciói és hazugságai között...« (5. 7. l.) Az ilyenfajta világos beszéd után persze nem csodálkozhatunk, hogy a könyv — ismétlem 1946-ban jelent meg — utolsó fejezetében a fasiszta Arnóthy-Jungerth h. külügyminiszter, s főleg — Horthy szerepének mentegetésével foglalkozik. — Nem kevésbé félrcérthetetlen a Magyarország és Svájc c. munka politikai tendenciája, amely nemcsak a svájci demokrácia, »a demokrácia nyugati formái« (222. l.) dicséretét zengi, a »demokrácia keleti és nyugati, orosz és angolszász megvalósítási formái«-ról szólva, s hozzáfűzve azt a megállapítást, hogy »A Népszövetség letelepedése Svájcban mintegy nemzetközi elismerése volt az idillikusan békés politikai és gazdasági fejlődésnek, a csúf forradalmaktól meg nem bontott... Rend szellemének...« (230. l.); s nemcsak a különböző reakciós, misztikus és kozmopolita áramlatokat propagálja, köztük Wilhelm Röpké hírhedt »elméletének« nagy erősségét, amely abban áll, hogy »a kollektívizmus és egy reakciós liberalizmus között, 'a harmadik út' lehetőségét és járhatóságát bizonyítja« (233. l.); hanem Svájcot főként mint a »konföderáció példáját«-t (uo.) állítja a magyar közönség elé, hangsúlyozva azt a »gondolatot, hogy a Dunatáj nemzeti problémáinak megoldására Svájcban keressen példát« (185. l.); hivatkozva Jászi Oszkár »keleti Svájc« tervére éppúgy, mint Bajcsy-Zsilinszky Endrének kantonális-konföderációs elképzelésére, amelyet 1944-ben Genfben megjelent angolnyelvű könyvekben fejtett ki. Hogy a Közép- és Keleteurópára vonatkozó konföderációs-államszövetségi tervek felevenítése és propagálása a felszabadulás utáni években — milyen érdekeket szolgált; hogy ezek a tervek a nyugati imperialista hatalmak tervei voltak kordon létesítésére a Szovjetunió ellen, — mindenki előtt ismeretes.

Nem hiszem, hogy szükséges lenne ez alkalommal hosszan folytatni azoknak a tényeknek felsorolását, amelyek a régi Történettudományi Intézet politikai állásfoglalására vallanak. Egyet azonban — úgy vélem — még el kell mondani mindezzel kapcsolatban. Helytelen Kosáry elvtárs okfejtésének az a pontja, hogy ezeket a tényeket, ezeket a kritikai szempontokat, azt ami a történészintézmények felszabadulás utáni tevékenységében elfogadhatatlan volt, — mindezt — mint Kosáry elvtárs kifejtette — csak *annak*

idején, akkoriban, a fordulat éve körüli szakaszban kellett hangsúlyozni, de ma már nem. A kormányprogram, a nemzeti egység megszilárdítása nemcsak hogy nem jelenti ezeknek a kritikai szempontoknak a háttérbeszorulását népi demokráciánk, szocialista építésünk adott új szakaszán, — hanem éppen fokozott elvi éberségre kötelez, a kritika terén való elmaradásunk pótlására, a helytelen nézetek maradványainak elvi harcban való leküzdésére. A kormányprogram, a nemzeti egység megszilárdítása arra kötelezi történettudományi intézményeinket, folyóiratainkat, hogy messzemenően több támogatásban, segítsében, kritikában részesítsék a történetkutatókat, régi szakembereket és fiatal történészeket egyaránt.

S éppen ez az a pont, ahol új s bizonyos eredményeket felmutató Történettudományi Intézetünk súlyos hibát követett el: a történészek — régi kutatók és új káderek — nevelésében, fejlesztésében, tudományos és politikai előrehaladásuk előmozdításában. Sok szó esett már arról a komoly hibánkról, amelyet évről-évre magunkkal hordozunk anélkül, hogy mindeddig segíteni tudtunk volna rajta: a tervezés túlméretezettségéről és zsúfoltságáról, az intézeti munkában kétségtelenül megmutatkozó maximalizmusról, ami erőink bizonyosfokú túlbecsülésével, túlgyors eredmények elérésére irányuló törekvésünkkel függ össze. Ez gátja az alapos, elmélyült kutatómunkának, a munkatársak beható specializálódásának; felszínességre, kapkodásra vezet; számos munkatársnál jelentős túlterhelést, a munkaidőnek a minőség és az egészség rovására történő meghosszabbítását vonja maga után. Hasonlóképpen éles önbírálattal kell felvetnünk az Intézet kadernevelő munkájának gyengeségét, fogyatékoságát. Ez legkirívóbban éppen külső munkatársaink esetében mutatkozott meg. Ha tankönyvmunkálataink pozitívuma volt nagyszámú — Intézetben belüli és kívüli, régi és új történészekből álló — munkatársi gárda mozgósítása, akkor rá kell mutatnunk, hogy általában korántsem foglalkoztunk eléggé mélyrehatóan ezekkel a munkatársakkal, a megbeszélések, konzultációk gyakran formálisak voltak; csak ritkán került sor az elméleti-szakmai problémáknak menetközbeni alapos megvitatására. Az ellenőrzés sokszor bürokratikus-adminisztratív jellegű öltött — amiért személy szerint engem terhel a legsúlyosabb felelősség; — a tankönyvírók előrehaladása iránti tájékozódásunk pl. nem egyszer abban merült ki, hogy a határidők iránt, s nem a munkájukban felmerült problémák iránt érdeklődtünk. De nem volt sokkal jobb a helyzet a belső munkatársak, különösen a fiatal, kezdő kutatók nevelése terén sem. A fiatal munkatársak problémáiról sokat beszéltünk, de megoldásuk irányában viszonylag keveset tettünk; nem gondoskodtunk képzettségük hiányainak pótlásáról, s nem egyszer túl nagy feladatot elé állítottuk őket anélkül, hogy a megfelelő támogatásról gondoskodtunk volna. Arra sem figyeltünk fel idejekorán, hogy Intézetünk fejlettebb, tapasztaltabb munkatársainak tervei, teendői annyira túlméretezettek, sokirányúak, hogy nem tudják megfelelően biztosítani egyéni fejlődésüket, hogy elmaradnak az önképzésben, a klasszikusok tanulmányozásában, történeti olvasottságban, az orosz nyelv elsajátításában, nem is beszélve a tágabb értelemben vett olvasottságról, a rokontudományok termékeinek ismeretéről, vagy éppen szépirodalomról. Márpedig mindez — ha kádereink jeleleg még többé-kevésbé helyt is tudnak állni munkájukban — amennyiben nem segítünk, előbb vagy utóbb feltétlenül megbosszulódik.

Pártunk Központi Vezetőségének határozatai, a kormány programja arra készítet bennünket, a Történettudományi Intézet munkatársait, hogy kritikusan felülvizsgáljuk eddigi teljesítményünket, feltárjuk hibáinkat és fogyatékoságainkat, mélyen átgondoljuk további terveinket, hogy megalapozottabban és színvonalasabban folytathassuk feladataink teljesítését. Éppen ezért mi is kollegiális, elvtársi — s éppen ezért kemény és kándóztelen — bírálatot kérünk, olyan éles és őszinte bíráló hangot, amelyet Kosáry elvtárs ütött meg múltkorai ülésünkön. Meggyőződésünk, hogy a kölcsönös elvi bírálat és segítség — ez a legfőbb módja a magyar történészek hazafias egysége további megszilárdításának.

*

Hajnal István:

Mindenekelőtt üdvözlöm tudományunk vezetőségének elhatározását, hogy a régi szakembereket fokozott mértékben be akarja vonni a közös munkába. A mult ülés vitájának magas színvonala, sokoldalúsága megragadott engem; a szókimondó őszinteség pedig szinte szenzáció a magamfajta régi ember számára. Azt hiszem, felszólalásom úgy hozhat valami hasznot, ha életmunkám tapasztalataira támaszkodom és a magam régi tégláit igyekszem beépíteni az új épületbe. Mert a kritikák között, amik értek, gyakorta éreztem ki a méltánylás hangját is, amiből következtethettem, hogy munkásságomat nem tartják merőben hasznavetetlennek.

Ami a vita alatt álló kérdést illeti, úgy látom, annak bizonyos genezise van. Elekes Lajos a történészkongresszussal kapcsolatban akart kitekintést adni tudományunk helyzetére és feladataira, de már maga is túllépte eredeti célját. A vita során aztán egyre tágultak az arányok. A magyar társadalomvezetés új irányának megfelelően egy korszak lezárásáról van szó a mi tudományunkban is és egy új korszak megindításáról. Vagy megmaradunk az előttnk fekvő tanulmány kezdeti céljai mellett s akkor egyszerű aktuális elmefuttatás színvonalára s méretei közé kell azt visszaszorítanunk. Vagy pedig egy alapvető okmány készítésére határozzuk el magunkat egy új korszak bevezetéséül s akkor talán a legjobb mód az, hogy folytatjuk az írásos javaslatok egybegyűjtését és gondos feldolgozás után bocsátjuk végső döntés alá.

A vita, úgy hiszem még inkább fokozta a maximalizmust, s a további javaslatoktól is újból ez várható. A történetírás minden területén elő akarunk nyomolni pár esztendő leforgása alatt. Lehetséges vajjon ez? Mária általános a túlterheltség. Viszont tény az, hogy hacsak egyes pontokon, csak egyes részletekben akarunk új eredményeket elérni, az ilyen elszórt csatározás elveszíti a bizalmat abban, hogy a magyar mult megismerésével gyorsan és gyakorlatilag szolgálhatjuk jelen társadalmunk egész fejlődését. Magam is azon a véleményen vagyok, hogy hacsak egy lépéssel is, előre kell haladnunk az egész vonalon, multunk ismert képeinek pár év múlva újnak kell lennie, hogy azt érezhessük, haladtunk a törvényszerűségek feltárása irányában, amely érzés minden tudománynak éltető eleme. Miként egyeztethető azonban ez össze erőinkkel? Nézetem szerint oly módon, hogy nem a feladatokat halmozzuk egymásra, hanem kiválgatjuk az egyszerű és könnyebben végrehajtható feladatokat, amelyeknek megoldása azonban általános érvényű eredményekre vezet történetünk minden területén.

Mielőtt azonban erre vonatkozóan konkrét javaslatokat tennék, legyen szabad a túlterheltségnek egyéb okaira is rámutatnom. Az egyik ok ősi eredetű. Régi dolog, hogy pl. az archeológia vagy a művészettörténet viszonylag nagyobb anyagi és személyi felszereléssel működik, mint maga az anyatudomány, a történelem, mert hiszen egyéb szervezeteik mellett a múzeumok is nagy mértékben számukra dolgoznak. A mi tudományunktól, a történelemtől várják azt, hogy feleljen az emberi fejlődés összes nagy kérdéseire anélkül, hogy gondoskodnának a munkának ehhez szükséges nagy arányairól. Már a multban is kifogásoltuk ezt, velem együtt azok, akik hittek a történettudomány gyakorlati jelentőségében, a társadalomfejlődés irányítására felhasználható törvényszerűségeiben. Fel kell tennünk a kérdést: valóság-e az, hogy pl. a földművesosztály és földművelés nemzetközi fejlődésének alapos és teljes megismerése már önmagában legalábbis oly súllyal szerezpel az emberi fejlődés megértésére szükséges feladatok között, mint a művészet fejlődésének ismerete? Ha igen, úgy maga az agrártörténet önmagában is ugyanolyan arányú apparátust kíván, mint amilyent a művészettörténet rendelkezésére bocsátanak. S ugyanez áll sorjában tovább, a többi társadalmi osztályok történetére is és a történettudomány többi nagy kérdéseire. Ha a történettudomány valóban politikai tudomány, úgy felszerelésének arányait hatalmasan meg kell növelni, mert így ahogy vagyunk, nehezen tudunk megfelelni alapvető feladatainknak.

A túlterheltség másik okát abban látnám, hogy nem tudjuk ott fogni meg a dolgokat, ahol egyenesebben haladhatunk általánosabb eredmények felé. A feladatok, amiket magunk elé tűzünk, túl súlyosak, túl komplexek. Ennek a következménye az, hogy a feldolgozások gyakran elsietve, a tények változatosságát elmosva vonják le következtetéseiket, elsietve kapcsolják be a törvényszerűségekre a jelenségeket, azaz sematizmusba tévednek. Ha pedig ragaszkodnak a tényekhez, az ok egyszerű leírásánál maradnak. Az előttnk fekvő tanulmány többszörösen kitér ezekre a hibákra, de a vita mindezeideig aránylag kevésbé foglalkozott ezzel a fontos módszertani kérdéssel. Törvényszerűségek felé haladás nélkül nincs történettudomány. A mult években, a szovjet történetírás hatását vizsgálván a nyugati történetírásra, meglepődve láttam, hogy a régi nyugati iskola fokozatosan feladta addigi tanítását, hogy a társadalomfejlődésben törvények nem kereshetők. Sokasodtak az összefoglaló feldolgozások, amelyek különböző kísérleteket tettek valamiféle fejlődéstörvények megállapítására; ha gyakran leplezve is, az egész nyugati történetírásban előnyomult az utolsó negyedszázadban ez a tendencia. Gyakran nyíltan a marxizmust veszik példának, gyakran tagadják ezt, vagy elhallgatják, de szemmel láthatólag mégis sandítanak feléje. Kétségtelen e szempontból a marxizmusnak és a szovjet példának általános hatalmas expanziója. A sematizmus és a puszta tényhalmozás egyaránt akadályozzák ezt a folyamatot. Nézetem szerint tehát, mint mondtam, egyszerűbb, homogénabb kezelést kívánó problémákon kell kezdenünk, amelyek alkalmasabbak általánosabb érvényű eredmények kidolgozására; másrészt pedig a magyar problémákat a hasonló jelenségek nemzetközi összehasonlításával kell általános jelentőségű problémákká kitágítanunk. Nagy örömmel láttam Elekes tanul-

mányában az egyetemes történetbe való bekapcsolódásnak következetes hangsúlyozását. Kellő felkészültség esetén nem munkatöbblet ez, hanem könnyebbség. Az összehasonlító anyag hirtelen rámutathat a magyar anyagban a közörsre, a lényegre, rendszerezi az adatok halmazát és a kutatóban a nagy összefüggések felé való haladás örömet ébreszti. Nézetem szerint az a munka, amely addigi ismereteinket meghaladva, általános összefüggések hiteles megállapításáig jutott, máris kész, teljes feldolgozásnak számítható, mert egy fokkal közelebb visz bennünket az objektiv törvényszerűségek felé.

Hajnal István professzor ezután hosszasan ismertette a közeljövőben megjelenő könyvének eredményeit, az írástörténet köréből.

Nem érzem magamat hivatottnak arra, hogy még csak megközelítőleg teljes programot is ajánljak a középkori magyar és idegen társadalmak feudális szerkezetének összehasonlítására. De hivatkozom a szovjet történetíró szavaira: a feudalizmus is a termelés története, az anyagi javakat termelők története, a nép története. Molnár Erik szerint a feudalizmus lényeges vonása az, hogy az úr feudális földtulajdona egybekapcsolódik a földnek, a legfontosabb termelőeszköznek birtoklásával a paraszt részéről. Az úr csak gazdaságankívüli kényszerrel veheti ki hasznát a földből. A parasztság mindennapos haladó küzdelme tehát e történet a termelőeszközök birtokában tartásáért. Úgy látom, ez a lényeges vonás, ami a feudalizmust magasabb fejlődésfokká teszi az antik rabszolgatársadalommal szemben, a bekövetkezett kultúrsüllyedés és a nyomor és szenvedés ellenére is. A haladó küzdelem örökös harc és nyílt forradalom is; de széles alapja a nép mindennapos termelőmunkájának módszereiben keresendő.

Úgy gondolnám, hogy ha konkrét anyagon általános képet akarunk kialakítani a magyar feudalizmusról, célszerű lenne elsősorban a termelőeszközök összehasonlító vizsgálatára irányítani munkánkat: a föld birtokjogára és az agrártechnika minden módszerére. Ez azonban még mindig óriási feladat s az agrártechnikát illetően a források igen elmosódottak. A források bősége és egyszerűsége szempontjából igen célszerűnek látszanék az, ha a *hatalmaskodási porék* anyagát vennénk elő egy bizonyos időszakból és hasonlítanánk össze más országok ily nemű anyagával. De még ez a feladat is talán túlságosan sokoldalú a megindulás számára. A magam részéről egyetlen feladatot tudnék határozottan javasolni, mert oly konkrétan megragadható, akár az archeológia problémái és mert forrásanyaga bőséges. Az agrártechnikával összefüggő, a paraszt, az úr és a kézműves közt elhelyezkedő *vizimalomnak* történetére gondolok. Az antik ismerte ezt a mechanizmust, az elsőt, amit a természetere bízott az ember, de csak kuriózumként használta, mert a rabszolgáerőben jobban megtalálta számításait. A középkor paraszti társadalmában azonban már korán és általánosan beillesztette termelőeszközei közé. Mi volt a vizimalom sorsa Kelet Európában és Magyarországon? Jól szervezett s aránylag nem is nagyarányú munkaközösség, úgy vélem, biztos és új eredményeket hozhat e kérdésben, amelyben a társadalom széles rétegeinek érdekei tükröződnek. S úgy képzem, hogy egy kiadvány a vizimalom történetéről kedvelt olvasmány is lehetne társadalmunk legszélesebb köreiben is.

Egyáltalán úgy érzem, szükséges felhívunk a figyelmet akkor, amikor a nép örökös szenvedéseiről szólnunk a feudális rendszerben, egyúttal a nép halhatatlan érdekeire is, dicsőségére a termelőeszközök fejlesztése, tehát az európai kultúra megalapozása körül. Nem középkor-imádat az, ha a termelőmunka szervezetében rejtett haladó elemeket kiemeljük. Mai munkásságunknak ismernie kell a régi szenvedéseket, de ismernie kell a régi termelőmunka Európát megalapozó világraszóló teljesítményeit is.

Pályám elejétől foglalkoztam azzal a feladattal, hogy a polgári osztály fejlődésének mégértését ugyancsak a mindennapos munka egyik, materiálisan érzékelhető eszközének, az *írás-használatnak* vizsgálatával közelítem meg. Már említettem, hogy Akademiánk megbízásából már elkészült munkám, amely talán egy lépéssel előrevizti ismereteinket. Az írás-használat kérdését igyekeztem kiemelni eddigi szűkebb paleográfiai-diplomatikai korlátozottságából és az írásos iskolázás kialakulásával és fejlődésével kapcsolatba hozni. Az egyetemi oktatás nagy szerepe kínálkozóvá teszi számunkra ezt a feladatot, hogy beható összehasonlító vizsgálat alá vegyük a magyar és a szomszédos lengyel, cseh és osztrák írás-használatot, — hiszen a XVI. század derekától a magyar diákok ezrei és ezrei tanultak a krakkói, a prágai és a bécsi egyetemen. Nyilvánul-e az iskolának ez a közössége Kelet Európában az írás-használat formáiban, módjaiban, társadalmi szerepében is? A kelet-európai írás és egyúttal iskolázás sajátos vonásainak vizsgálatára Akademiánk nagyobbarányú fényképanyag beszerzését kezdeményezte a szomszéd országokból.

Utalok Lajos tanulmánya erősen hangsúlyozza a *kultúrtörténeti és tudománytörténeti* kutatások fokozott szükségességét. Véleményem szerint a legkonkrétebb anyagot az *iskolatörténet* kínálná, amely egyben a legalkalmasabb a nemzetközi összehasonlításra is.

Az iskolatörténetet azonban nem szabad a pedagógiai elméletek történetének felfognunk, mint az régebben így gyakori volt. Köztudomású, hogy azonos pedagógiai elvek és tananyagok funkciója, hatása mennyire átalakul a különböző szerkezetű társadalmakban. Az iskola a társadalomnak egyik szerve. Kik és miért mennek és mehettek iskolába? Az iskola szerepét mindenütt elsősorban a növendékek társadalmi környezetének, s az életben való elhelyezkedésüknek szempontjából kellene vizsgálni.

Mindez átvezet egy másik kinalkozó problémára, az *iskolázott hivatások* történetére. Igen határozatlan a képünk a magyar ügyvéd, mérnök, *gazdász*, tanító hivatásának kialakulásáról, aránylag az orvostörténet van adatszerűen a legkimerítőbben feldolgozva. Nekünk a különböző iskolázott hivatások társadalmi funkciójának ismeretére lenne szükségünk, különösen viszonyukra a széles dolgozó rétegekkel. Nem kell külön hangsúlyoznunk azt, hogy mily jellemző oldala a történetnek a *hivataltörténet*, mily élénken tükrözheti a nép helyzetét-sorsát, s másrészt hogy mily alkalmas terület a nemzetközi összehasonlításokra is. Azt hisszük, hogy mindezen munkálatok már magukban foglalják a magyar *tudománytörténet* alapvetését is.

Hosszadalmas felszólalásomért elnézést kérek; s felszólalásom egyoldalúságáért is, ami abból következett, hogy egyrészt elsősorban az egyetemes történethez kapcsolódás szempontjai vezettek, másrészt pedig törekvés, hogy oly kiegészítő feladatokról szoljak, amelyeket a vita alatt álló tanulmány szükségesnek jelez, de amelyekről a vitában eddig kevés szó esett.

*

Siklós András:

Felszólalásom első részében a munkásosztály és a parasztság történetének kérdésével szeretnék foglalkozni. Ez a kérdés itt az értekezleten bizonyos vonatkozásban már szóba került, nem árt azonban — úgy gondolom — újra elővenni, mert az új kormányprogram alapján, az utolsó hónapok eseményeit figyelembevéve, ennek a kérdésnek, úgy hiszem, sokkal nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk, mint amilyen jelentőséget a történetkongresszus, vagy annak határozatai annakidején tulajdonítottak.

Ha megnézzük, hogy az utolsó években mennyit tettünk pl. a munkásosztály történetének, a munkásosztály helyzetének feltárása, kidolgozása terén, úgy nyugodtan megállapíthatjuk, hogy keveset és véleményem szerint ez a kevés (gondolok itt olyan munkákra, mint Ince Miklós: *Válság és nyomor* a Horthy-rendszerben, vagy Ince és Kubitsch elvtársaknak a Magyar Szovjet Közgazdasági Szemlében régebben megjelent cikkére) sem tekinthető kielégítőnek, vagy teljesen elfogadhatónak. Kutatónk a munkásosztály helyzetével kapcsolatban lényegében megelégedtek azzal, hogy minél több helyről — kétégy kivül értékes — adatokat szedjenek össze és munkáikban, tanulmányaikban ezeket az adatokat többé-kevésbé rendszerezve egymás mellé sorakoztassák. Azt hiszem, hogy semmiesetre sem elégedhetünk meg ezzel a módszerrel. Egyetlen tudomány, így a történettudomány sem elégedhet meg — ha valóban tudomány akar lenni — a felszíni jelenségek egyszerű leírásával, hanem kötelessége kutatni a mélyebben fekvő összefüggéseket, az objektív törvényeket, amelyek a felszíni jelenségeket meghatározzák. Az az objektív törvény, amely a kapitalizmus körülményei között a munkásosztály helyzetét meghatározza, a munkásosztály abszolút és relatív elnyomódásának Marx által felfedezett és feltárt törvénye. Tehát, ha mi a magyar munkásosztály helyzetével akarunk foglalkozni, úgy a feladatunk nem az, hogy különböző helyekről egyszerűen csak összegyűjtjük a munkásosztály helyzetére vonatkozó adatokat, hanem elsősorban az, hogy megvizsgáljuk a mi viszonyaink között, a speciális magyarországi körülmények között hogyan érvényesült, hogyan tört utat magának a munkásosztály abszolút és relatív elnyomódásának törvénye. A munkásosztály helyzetének vizsgálata igen bonyolult kérdés. A munkásosztály helyzetét egész sor tényező határozza meg: a reálbér, a munkaintenzitás, a munkanélküliség, a munkaidő, a lakásviszonyok, az egészségügyi viszonyok; hogy csak néhány fontosabbat említsek. Különbözik a munkásosztály helyzete szakmák szerint és az egyes szakmákon belül is. Másként alakul a munkásosztály helyzete a konjunktúra és a gazdasági válság időszakában. A nyugat-európai munkásság reálbére pl. — mint ezt Kuczyuski elvtárs kutatásaiból tudjuk — a múlt század második felében általában emelkedett és mint ismeretes, a revizionisták éppen e kiragadott tény segítségével igyekeztek Marx elnyomódási elméletét cáfolni. Az a körülmény, hogy a reálbérek abban az időszakban Nyugateurópában emelkedtek, természetesen semmiesetre nem jelenti, hogy ez a törvény érvényét veszítette volna, csupán azt jelenti, hogy a törvény nem egyszerűen és simán, hanem ellentmondásokon keresztül, a gazdasági élet bonyolult fejlődésén keresztül érvényesül. Aki ezzel a kérdés-

sel foglalkozott, az tudja, hogy Nyugateurópában ugyanakkor, amikor a reálbérek emelkedtek, más ellentétes tényezők, mint pl. a munkaintenzitás is növekedett, a lakásviszonyok, egészségügyi viszonyok romlottak és a monopolkapitalizmusra való áttéréssel a reálbérek emelkedése is megállt, illetve csökkenni kezdett. Hogy ez a kérdés Magyarországon hogyan áll, hogy Magyarországon a munkásosztály abszolút és relatív elnyomódásának törvénye hogyan, milyen ellentmondásokon keresztül érvényesült, ezt nem tudjuk, mert ezt a kérdést ilyen alapról valóban marxista igénnyel, akik ezzel foglalkoztak, fel sem vetették és ha talán furcsán is hangzik, talán nem is nagyon merték felvetni. Pedig ha ezt a kérdést nem tudományos igénnyel vizsgáljuk, úgy az nemcsak azt fogja eredményezni, hogy ezen a téren tudatlanok maradunk, hogy a munkásság politikai harcainak egyes kérdéseit, közte pl. olyan kérdést, mint a szociáldemokratizmus, nem fogunk tudni kellően megoldani, hanem hogy felvilágosító munkánk gyenge lesz és nem lesz meggyőző.

Siklós elvtárs ezután a parasztság történetét feldolgozó munkákkal foglalkozott. Hiányolta a legújabb korról foglalkozó munkáknál a mélyebb elemzést, melyet itt is az adatok egymás mellé sorakoztatása helyettesít.

A helytörténettel kapcsolatban rámutatott Budapest története megírásának fontosságára, miután a főváros történetének korszerű, a mai követelményeknek megfelelő feldolgozását mind a mai napig nélkülözzük.

Az üzemi monográfiákkal kapcsolatban megállapította, hogy az ilyen irányú munka az utóbbi időben egy kissé irók, újságírók feladatává vált. A történettudomány második öt éves tervének szempontjai között ennek a kérdésnek jelentőségének és fontosságának megfelelően szerepelnie kell. Felszólalását így folytatta:

Felszólalásom második részében a Munkásmozgalmi Intézet egyes kérdéseivel kívánok foglalkozni. Úgy hiszem, indokolttá teszi ezt egyrészt az a körülmény, hogy Elekes elvtárs referátumában is kitér erre a kérdésre, indokolttá teszi másrészt Réti elvtárs legutóbb elhangzott felszólalása is, amit én semmiesetre sem tartok kielégítőnek. Réti elvtárs felszólalásából megtudtuk és természetesen helyesen tette, hogy ezt elmondotta, hogy miben állt az Intézet megalakulásának történelmi jelentősége, hogy az Intézet fennállása óta a kiadványok egész sorát jelentette meg, hogy az Intézet az első volt a többi népi demokratikus ország hasonló intézményei között és azok a mi tapasztalatainkat vették át, de azt, hogy Réti elvtárs az új kormányprogram alapján hogyan látja az Intézet helyzetét, hogy ebből a szemszögből nézve nem találhatók-e hibák az Intézet eddigi munkájában, nincsenek-e problémák a jövőt illetően, erről semmit sem hallottunk.

Siklós elvtárs felszólalása további részében bírálta Réti elvtársnak a Munkásmozgalmi Intézetről írt cikkét, mely a Századokban 1953 októberében jelent meg. Ez a cikk nem tükrözi vissza azt a változást, mely az utolsó hónapok folyamán ideológiai téren is végbement. Megállapította, hogy Réti elvtárs felszólalásából hiányzott az önkritika. Az Intézet munkáját és kiadványait ért bírálatokra adott válasza elutasító volt. Siklós elvtárs részletesen foglalkozott az Intézet múzeumi munkájában megmutakozó hibákkal, a magyar munkásmozgalom történetét és a népi demokratikus országok munkásmozgalmának történetét bemutató műzeumok megnyitásának sorozatos elhalasztásával. A tudományos alosztály munkájától szólvá rámutatott a tervezésben megmutakozó maximalizmusra. Az alosztály a terveit nem teljesítette, az 1952-ben és 1953-ban tervezett tudományos munkáknak csak kis töredéke jelent meg. Ezután a »Magyar május eszéjék« című kötetrel foglalkozott. Ezzel kapcsolatban a következőket mondotta:

A kötet anyagának összegyűjtésében az Intézet egész kollektívája résztvett, a kötet szerkesztését maga az Intézet vezetője, Réti elvtárs végezte és ugyancsak ő írta a kötet terjedelmes bevezető tanulmányát. Érthető, hogy ilyen körülmények között a történészek nagy várakozással néztek a kötet megjelenése elé, mint olyan könyv elé, mely nemcsak anyagával, hanem módszerével, a feldolgozás módjával, minőségével is iránytmutató lesz számukra. Meg kell mondanom, hogy a könyv ezeket a várakozásokat nem váltotta valóra. A kötet bevezető tanulmányát az eszmei gazdagság, az eszmei tartalom mélysége helyett a tényanyag egyszerű egymás mellé sorakoztatása jellemzi. A tanulmányon lényegében véve három elem vonul végig; a reakciós kormány, mely akadályozza május 1. megünneplését, a szociáldemokrata párt, mely elárulja május 1-ét, és a kommunista párt, mely harcosan és bátran mozgósítja a tömegeket május 1. megünneplésére. A kormány tevékenysége, a kommunista párt hőies harca azonban nem fakad a mindenkori bonyolult történelmi, politikai helyzet mélyenszántó elemzéséből, hanem ténymegállapításszerűen, sokszor egyszerű adatközlés formájában jut az olvasó tudomására. Az 1921. évi május 1-ről például megtudjuk, hogy: »Ebben az évben a magyarországi ellenforradalmi hatóságok engedélyezték Budapesten a szociáldemokrata párt tattersaali nagygyűlését és néhány pestkörnyéki gyűlést is. Hogy ez az engedélyezés esetleg összefüggésben állott a Bethlen-kormány közvetlenül ezt megelőző kinevezésével, a meghiusult királypuccsal, a szociáldemokratákkal tervezett paktum előkészítésével — erről semmit sem tudunk meg. 1922. május 1-ével kapcsolatban a tanulmány megállapítja, hogy ebben az évben sem engedélyeztek szociáldemokrata gyűlést«, de hogy ez a gyűléstilalom esetleg összefüggésben állott az 1922 májusában megtartott nemzetgyűlési választásokkal, erre vonatkozólag semmit sem tudunk meg a tanulmányból. A kommunista párt harcaira vonatkozólag a 20-as évek elején

azt tudjuk meg, hogy a párt ebben az időben több kiáltvánnyal, felhívással fordult a munkássághoz. Az 1925/26-os évekről is az derül ki, hogy a párt ebben az időben is kiáltványokat és felhívásokat adott ki, de hogy ebben az időszakban, a szervezeti változásokon túlmenően a párt politikájában is lényeges változás ment végbe, hogy a párt ebben az időszakban, az akkori körülményeknek megfelelően, helyesen összekapcsolta a proletárdiktatúráért folyó harcot a demokratikus szabadságjogokért vívott harcral és ezen keresztül tömegbefolyását ugrásszerűen megnövelte, hogy a párt felhívásaiban is ez a helyes politika tükröződik, erről a tanulmányból nem tudunk meg semmit. Ellenkezőleg, a tanulmány azt állítja, hogy a MSzMP »... elszántan harcolt a proletariátus és szegényparasztság ügyéért«, holott a MSzMP egész politikáját, programját és május 1-i felhívását is az jellemzi, hogy nemcsak a munkásság és szegényparasztság, hanem az összes dolgozók ügyéért harcolt. A MSzMP 1926. május 1-i felhívásában világosan benne van, — bár Réti elvtárs ezt nem idézi — hogy »Május elsején a munkásságnak arra is kell gondolnia, hogy ebben az országban ő a természetes vezetője valamennyi dolgozónak. Ezért kell a proletárságnak május 1-én a dolgozó parasztság komoly földhözjuttatását, új földreformot követelnie«. Schematikusan mutatja be a tanulmány a magyar és nemzetközi munkásmozgalom összefüggéseit. Megtudjuk ugyan, — évről-évre felsorakoztatva — hogy amikor Magyarországon ez történt, ugyanakkor Oroszországban, vagy a Szovjetunióban, esetleg Nyugat-Európában mi volt a helyzet. Ez a merev párhuzambaállítás nem történelmi tanulmány, hanem egy szinkronisztikus táblázatnak a feladata. Amikor a történészek a nemzetközi összefüggések fontosságáról beszélnek, ez nem azt jelenti, hogy a különböző eseményeket egyszerűen egymásmellé állítsuk, hanem azt, hogy azok tényleges összefüggéseit ragadjuk meg, nem azt jelenti, hogy a nemzetközi események között merev párhuzamot vonjunk, hanem azt, hogy ezek kölcsönhatását vizsgáljuk.

Nem tartozom azok közé, akik azt vallják, hogy egy tanulmányban nincs helye az idézeteknek. De az idézeteknek az a halmozása — mely különösen a tanulmány befejező részét jellemzi — megengedhetetlen.

Ez a tárgyalási mód, melyet a felszínesség, a tények egyszerű egymásmellé sorakoztatása, a sematizmus, az idézetek halmozása jellemez, együttvéve azt eredményezi, hogy az egész tanulmány szürkévő, egyhangúvá és — ami egy népszerű kiadvány értékét erősen rontja — unalmassá válik.

Siklós elvtárs ezután a kötettel kapcsolatban néhány részletkérdéssel foglalkozott. Hibáztatta, hogy a bevezető tanulmány a »Bábképart«-ról, mint pártokról beszél és ezt a kifejezést idézőjel nélkül hozza. Ellenkezik a tényekkel a tanulmányban az a megállapítása, hogy 1944-ben alig egy évvel a KMP itthoni feloszlása után a magyarországi kommunisták is felismerték, hogy ez milyen végzetes hiba volt.

Az Intézettel kapcsolatban az alapvető hibát abban jelölte meg, hogy az Intézet olyan sokrétű, messzeágazó és olyan sok konkrét feladat megoldására vállalkozott, mely jelenlegi erejét meghaladja. Ennek következménye az, hogy az Intézet munkáján, kiadványain keresztül nem tud ideológiai, tudományos életünkben olyan kiemelkedő helyet elfoglalni, mely az Intézet helyzeténél és feladatainál fogva szükséges lenne.

Siklós elvtárs hozzájárulását azzal fejezte be, szilárd meggyőződése, hogy felszólalása előre fogja vinni történelmi frontunk e vajúdo kérdésének megoldását és felszólalásával hozzájárul ahhoz, hogy a Magyar Munkásmozgalmi Intézet mielőbb elfoglalja és betöltse ideológiai életünkben azt a helyet, amelyet még nem tölt be.

*

Eperjessy Kálmán:

A vidéki történetkutatók nevében szólok. A referátumnak ahhoz a részéhez fűzöm szavaimat, amely megállapította, hogy a helytörténeti kutatásnak vonalán nem történt elég előmunkálát. A felszólalások során is élesebben hangzott el egy-két hozzászóló részéről, hogy a vidéki történetkutatók és a főváros között nincs meg a kapcsolat. Elszakadva a központtól, elszigetelten dolgoznak és nem kapják meg a megfelelő irányítást. Ez többé-kevésbé így van. Sajnos az elszigeteltség, amely a múltban a vidéki történetkutatók és a központ között megvolt, a jelenben sem oldódott még fel teljesen, pedig kívánatos volna. Hiszen történetkutatókat végezni vidéken nehezebb és hálátlanabb feladat, mint a fővárosban, a központban. Elszigetelten, többé-kevésbé segítség, irányítás nélkül dolgozunk kötelességtudatból, mert tudjuk, hogy a vidék számára is van tennivaló. A tömegek történelmi tudatának fejlesztése, nevelése szempontjából nagy szükség van a helytörténet művelésére. Tapasztalatból tudjuk, hogy a falunak, a tanyának, a kisvárosnak történelmi érdeklődése a helyi kapcsolatokon keresztül mozgatható meg. Országos történelmi kérdések iránti érdeklődés mindig csak a helyi problémákon, adatokon alapuló történelmi előadások alapján indul meg a tömegekben. Éppen ezért több segítséget és megértést kérünk a mi munkánk számára. Hiszen az a helyzet, hogy jelen-

leg alig beszélhetünk vidéki történeti kutatásról. A Történelmi Társulatnak vidéki csoportjai voltaképpen csak formálisan működnek. Márpedig ezeknek kapcsolata az országos központtal feltétlenül megteremtendő volna. Javasolom, hogy az elkövetkező öt éves tervbe vegyük erősebben gondozásba a helytörténeti kutatást, ami lényegesen gazdagítani fogja az egész magyar történettudományt. Vannak olyan problémák, mint pl.: a falu, a tanya, a kisváros, a parasztság, a munkásság kérdése, a proletariátusnak, a proletárdiktatúrának, a világháborúknak a kérdése, amelyek a vidéket közelről érdeklik és nemcsak a központban, hanem a perifériákon is jelentőséggel bírnak. Javasolom, hogy készítse el a Társulat a helytörténeti monográfiák katasztrétét. Nem bibliográfiai összeállításra gondolok, hanem arra, hogy korszakokként állapítsuk meg a súlypontokat: a városoknak, falvaknak eddig megjelent történetében mi az értékesíthető, mi az, ami módosítandó, mik benne a haladó hagyományok, és mely tekintetben egészítendőek ki azok. Tapasztalatból tudom, mert évek hosszú sora óta a vidéken dolgozom, hogy a helyi vezetőknek a történeti kultúrája milyen módon emelhető. Javasolom, hogy az elkövetkező öt éves tervben vegyünk irányt a magyar falu és a magyar város történetének összefoglaló megírására. Szükséges ez gyakorlati szempontból is. Kezébe kell adnunk a helyi vezetőknek ilyen könyveket, mert az a helyzet, hogy a vidéknek a történeti látóköre eléggé fogyatékos. Azonkívül a helytörténet fokozott művelésének továbbmenő jelentősége is van. A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulatnak direktívákat kell adnunk. Olyan helyeken, ahol vannak egyetemek, vagy amelyek nagyobb kultúrközpontok, könnyebb a feladat. De vannak olyan megyék is, ahol alig van helytörténeti anyag vagy broszúra, amit jelenleg a kezükbe adhatunk. Ezzel segítenünk kell a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulatot céljai és feladatai megvalósításában.

*

Hanák Péter:

A most folyó vita nemcsak történettudományunk, de a Századok új feladatainak kijelölése szempontjából is igen jelentős. A Századoknak új történettudományunk kialakításában szerzett érdemei mellett — igen komoly hiányosságai is vannak. Általában egyetértek azokkal, akik főként a Századok kritikai rovatának kritikátlanságát bírálták, akik felvetették, hogy a folyóirat nem elég eleven, mozgékony, súlyos hibája a folytonos lemaradás, témaköre sem kielégítő, ez főként az utóbbi számokra áll. A Századok valóban nem serkentette, nem ösztönözte a bíráló szellemet, nem közzölt vitákat, szemlerovata gyenge, színvonalatlan volt. Tagadhatatlan tény, hogy kevés tanulmányt közzölt a XX. századi történelem tárgyköreiből, s mindezideig egyet sem hozott a magyar népi demokrácia történetéből. A folyóiratra is teljes mértékben vonatkozik a Központi Vezetőség októberi határozatainak legtöbb megállapítása, így az, hogy sajátságban alacsony színvonalú az elméleti munka, a marxizmus-leninizmus elméletének alkalmazása a magyar viszonyokra. Ez elsősorban a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet magyarországi sajátosságainak kutatására érvényes. A Századoknak ezekért a hiányosságaiért, a szinte krónikussá való elúszásáért, az események mögött való elmaradásáért magam is felelős vagyok.

A Századok e hiányosságaiban ugyanakkor egész történész frontunk hiányosságai is tükröződnek. Eddig — erőfeszítéseink ellenére — nem sikerült megfelelő színvonalú tanulmányt szerezni népi demokráciánk történetéből. A Századok kritikai rovata nem lehetett lényegesen színvonalasabb, amikor egész történész frontunk gyenge az elvi bírálat terén. A Századok szerkesztőségének legfőbb és sajátos hibáját, sajátos felelősségét nem abban látom, hogy nem tette meg a maga erejéből azt, amire egész történettudományunk erejéből nem futotta. A szerkesztőség hibája az, hogy egyrészt a szerkesztésbe nem vonta be elég szélesen a történészeket, nem hívta össze rendszeresen a szerkesztőbizottságot, nem kérte segítségét, másrészt, hogy nem lépett fel elég kezdeményezően új témák kiadásában, az érdeklődés és kutatás irányításában, a vitaszellem fellendítésében.

*

Másodszor a történész kongresszus egyes előadásait ért bírálat helyességének kérdéséhez szeretnék hozzászólni. A megbíráltak közül Réti elvtárs is, Nemes elvtárs is szóváltette az őt ért bírálat hiányosságait. A magam részéről elfogadom Nemes elvtársnak azt a megállapítását, hogy a bírálókat is bírálni kell — ha tévednek — és elismerem azt is, hogy a bírálat meggyőzőbb, ha tömör néhányszavas elvi jellemzés helyett alapos elemzéssel, konkrét érvekkel, bizonyítékokkal támasztjuk alá. Nem értek azon-

ban egyet azzal, hogy a hibát röviden, elvileg jellemző bírálatot már *eleve* nem lehet elfogadni. A továbbiakban néhány példával szeretnék rámutatni Nemes és Réti elvtársnak kongresszusi referátumának egyes hiányosságaira.

Nemes elvtárs referátuma számos ponton adós marad a tényszerű bizonyítással. Referátumának elején például megállapítja, hogy a hazatért hadifoglyok megőrizték s terjesztették a Szovjetunió iránti barátság érzését. Még azt is hozzáfűzi, hogy bizalmas beszélgetésekben bizonyára számos munkás és paraszt mesélte el, hogy Bugyonni-huszár, vagy vörös gárdista volt. A referátumból azonban sehonnán sem derül ki, mire alapozza Nemes elvtárs ezt a szívesen feltételezett, de nem bizonyított állítást. A referátum több bizonyító anyaga, illetve értékelésük sem teljesen meggyőző. A referátum második fele általában gyengébb, bizonyító anyagában gyérebb, mint a 20-as évek elejének jó ábrázolása. Szűkkörű és szétszórt az anyag, amivel Nemes elvtárs a Szovjetunió iránti szeretet és bizalom *erősödését* alátámasztja.

A főhiba mégsem az, hogy Nemes elvtárs gyakran csupán »deklaratív« hangoztatja, hogy a Szovjetunió léte, harcai, sikerei mint világító fátyla hatoltak be az ellenforradalom által teremtett sötét éjszakába. A referátum legnagyobb hiányosságát abban látom, hogy nem elemzi alaposan, történetírói módszerekkel a Szovjetunió iránti szeretet újabb és újabb forrásait, *erősödésének*, illetve az *erősödéssel szemben ható ellenséges tendenciáknak történelmi körülményeit*. Nemes elvtárs például a Szovjetunió iránti szeretet fejlődésének egyik fontos tényezőjeként *említi* annak a segítségnek a *hatását*, melyet a Szovjetunió a fehér-terror áldozatainak megmentésével nyújtott népünknek. Sokoldalúan ismerteti a Szovjetunió nagyszerű harcát a volt néphiztosok és a bebörtönzött kommunisták megmentéséért, de éppen e harc *hatásának* megmutatásával marad adós. Ezáltal azután nem sikerül bizonyítania, hogy a kommunista vezetők megmentése nemcsak a kommunisták ügye, és nemcsak történeti perspektívában volt országos jelentőségű, hanem az adott időszakban a magyar dolgozó nép ügye is volt, a nép is sajátjának tekintette.

Nemes elvtárs referátumának II. fejezetében (»A Szovjetunió iránti szeretet és bizalom fejlődésének körülményei Magyarországon a magyar nép között«) *említi*, hogy a fasiszta propagandának, rágalomhadjáratnak, sovíniszta demagógiának, a szociáldemokraták áruló politikájának volt befolyása a dolgozók egy részére. Ezek után — a nagyobbára elvileg kifejtett — megállapítások után minden átmenet, bizonyítás, elemzés nélkül, váratlanul leszögezi: *mindennek ellenére az ellenforradalom semmiféle üldözés és semmiféle rágalomhadjárata nem volt képes kioltani a Szovjetunió iránti barátság és bizalom lángját, amely a magyar nép nagy tömegeinek a szívében lobogott*. Elhisszük és valljuk ezt a tételt, tudjuk, hogy a Szovjetunió iránti hálának és szeretetnek évtizedes, mély gyökerei vannak. Annál inkább meg kell követelnünk Nemes elvtárstól, hogy ne csak általánosan ismert és vallott politikai tételekre, hanem *tényekre* támaszkodva, a tények mély elemzésével bizonyítsa e tételt.

Réti elvtárs referátumával kapcsolatban a témából adódó új elméleti kérdések kidolgozásának hiányáról, bizonyosfajta pozitivista maradványokról írtam; Elekes elvtárs — valóban enyhébben — zsúfoltságáról, egyhangúságról. A magam részéről továbbra is fenntartom, hogy Réti elvtárs sok új, kitűnő tényanyaggal gazdagított, pártos, lelkesítő referátumában a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatásával kapcsolatos fontos elvi kérdéseket nem érint, nem igyekszik tisztázni. Nem veti fel a referátum azt a kérdést, mi a Nagy Októberi Szocialista Forradalom helye az orosz-magyar kapcsolatokban, pontosabban: népünk felszabadulásának az orosz nép, az orosz forradalom sorsával való összekapcsolása folyamatában, a nemzeti és internacionalista haladó hagyományok összefonódásának folyamatában. Réti elvtárs nem elemzi, jóformán nem is *említi* a forradalmi válság érlelődésének, a forradalmi helyzet kialakulásának folyamatát. Nem határozza meg a háború, a belső osztályerők és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom szerepét ebben a folyamatban.

A KMP megalakulásának forrásait kutatva Réti elvtárs azt írja, hogy a párt megalakulását előkészítette a szociáldemokrata baloldali évtizedes harca a szociáldemokrata vezetők árulása ellen, előkészítette 1912. május 23.; a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyomán fellángoló sztrájkharok, az a tény, hogy a szociáldemokraták árulása mind nyilvánvalóbbá vált. De sem itt, sem másutt nem elemzi, mi volt a *bolshevik párt eszmei hatása*, a Párt elméletével, a taktikájával való megismerkedésnek, a lenini tanítások gyakorlatban való megismerésének szerepe, ami pedig valóban elsődrendű *tényező* pártunk megalakulásában. Az adott témánál elengedhetetlen ennek — a még kevésbé kidolgozott — elméleti problémának a tárgyalása.

A Tanácsköztársaság tárgyalásánál az eseménytörténetet a tényanyagok felsorakoztatása háttérbe szorítja, vagy kiszorítja a kérdések elvi felvetését. Vannak

tehat pozitívista vonásai a referátumnak, vagy — ha ez a megjelölés elméletileg nem teljesen pontos — erősen jellemzi az empirizmus.

*

Foglalkozni kívánok végül a multkori szerkesztőbizottsági vitán tapasztalt túlzásokkal, elhajlásokkal.

Túlzásnak tartom I. Tóth Zoltán elvtárs felszólalásában, hogy a minőségi követelményt a multa vonatkozóan bizonyos mértékig irreálisan állítja fel. Túlzásnak tartom, ahogyan Lukács elvtárs a tankönyvmunkák rendszerét, az előtanulmányok rendszerét hibáztatja. Ha részmonográfiákkal kezdtük volna, vagy ha ma félbehagynók a tankönyvek befejező munkálatait azért, mert jónéhány kérdés tisztázása monografikus feldolgozásra szorul, akkor ad graecas kalendas kitolódnék a tankönyvek befejezése.

Mód elvtárral egyetértek abban, hogy Kosáry Domokos felszólalása igen értékes volt mostani vitánkban, valóban, bírálatát meg kell szívlelnünk, Kosáry elvtárs bátor, sok hasznos, megszívlelendő kritikai szempontot tartalmazó felszólalásában igen figyelemreméltóan tartom, ahogyan a polgári történészek németellenes, a Teleki Intézet körül csoportosuló irányzatát értékelte. Komoly *kritika* volt ez is a marxista történetírásunk felé, amiért a polgári történetírás eme irányzatának — csakúgy mint a többinek — elemzését, mélyenszántó bírálatát mindeddig elhanyagolta. Kosáry elvtárs elfogadja az alapreferátumnak azt a megállapítását, hogy a Teleki Intézet irányzata a nyugati orientációt képviselte, elismeri, hogy »nem voltak marxisták«. Azt az inszinuációt azonban visszautasítja, hogy bárminő imperialista törekvést képviseltek volna.

Szeretnék néhány példával rávilágítani arra, hogy csupán apolitikus volt-e a Revue d'Histoire Comparée a felszabadulás után. A Revue d'Histoire Comparée nyíltan vallott programjának fővonalaiban az az önmagában vége helyes törekvés állott, hogy a történettudomány eszközeivel elősegítsék a dunavölgyi kis népek megbékélését, a nacionalizmus felszámolását, a baráti kapcsolatok ápolását és elmélyítését. Ennek érdekében a Revue szívesen melengette a dunavölgyi konföderáció eszméjét, gyakran visszatért ennek történelmi gyökereire, tervezeire, gyakran visszanyúlt a mult század polgári demokratáihoz, pl. Kossuthhoz és Mazzinihez, vagy a burzsoa szocialista Proudhonhoz. Felidézte a magyar nép és a szomszéd népek együttműködésének, egyenlőségének, konföderációban való egyesülésüknek előnyeiről írt műveiket. A Revue szembeállt az ellenforradalmi rendszer által kompromittált nacionalizmussal és Pirenne-t választva mesterül, az »objektív szemlélet«, a nacionalizmuson való felülemelkedés, az összehasonlító történeti módszer szükségességét vallotta. Ennek a látszatra demokratikus célkitűzésnek, szemléletnek mélyén azonban más törekvések is meghúzódtak. Így mindjárt a Revue felszabadulás utáni első kötetéből kitűnik, mit kell értenünk a szomszéd kis népekkel való összefogás, a konföderáció, a szupranacionalista szemlélet alatt. A kötet foglalkozik az 1867 utáni osztrák-cseh kiegyezési kísérlettel. A szerző elítéli a magyar kormány, Andrássy Gyula és a magyar »közvélemény« cseh-ellenes fellépését, amelynek nagy szerepe volt az osztrák-cseh kiegyezés megghiúsításában. Helyteleníti, hogy az akkori magyar politika vezető férfiai a cseh függetlenségi törekvésekben pánszláv veszélyt láttak. A szerző Kossuth cseh-barát állásfoglalását idézi, amely szerint a »kis népek közti egyenlőség a leghatalmasabb akadály a nagyhatalmakkal szemben«. És hogy kétség ne férjen hozzá, hogy itt *milyen nagyhatalmakról* van szó, a szerző a Revue e kötetének egy más helyén néhány Kossuth-cikket is közöl. Kossuth 1871-ben a többi között azzal indokolta a csehek szabadsága mellett állásfoglalását, hogy ezzel lehet elejét venni a pánszlávizmuskak. Az elnyomás a cseh és a többi kis szláv népet »a muszka karjaiba kergeti«.

A cseh-magyar összefogás igénye — éspedig ezzel — a Kossuth nevével hitelesített — indokolással — 1945-ben, a felszabadulás utáni első számban, félreérthetetlen céltzottságú.

A Revue-nek ugyanez a köteté »L'Europe de Proudhon« címen nagyobb tanulmányban ismerteti Proudhon nézeteit Európa újjárendezéséről. A szerző bevezetésében bemutatja Proudhont, aki harcok élete során a szocializmus fő irányzatának szélén foglalt helyet és »minden pártdogma ellenzője« volt. Nos, hogyan rendezné be Európát ez a pártdogmáktól mentes szocialista? Proudhonnak zavaros nézeteiből az bontakozik ki, hogy az európai államoknak az egyenlőség és a liberális szabadságjogok biztosítása alapján nagy konföderációba, esetleg »konföderációk konföderációjába« kell egyesülniök. Ennek érdekében az európai államoknak le kell mondaniok régi vágyálmaikról, így az olaszoknak a nemzeti egységről, Ausztriának és Oroszországnak a hódításról. Ha a nagyhatalmak meghozzák az áldozatot és lemondanak a további hódításról, akkor semmi

akadály a sines többé az egységes, föderatív állam megalkotásának, amely a *Duna partjaiig terjedne* és magába foglalná Boszniát, Szerbiát, Bulgáriát, Ruméliát, Moldvát, Havasalföldet és végül Albániát.

Az ilyen történelmi hagyományok »felújítása«, amelyekhez a következő évfolyamokban Mazzininék a dunai népek jövőjére, szövetkezésére vonatkozó elképzeléséről szóló tanulmány stb. sorakozik fel, objektíve azoknak az ismert angol-amerikai imperialista terveknek propagálása volt, amelyek Délkelet Európában egy szovjetellenes dunai monarchia vagy konföderáció létrehozását célozták. A Revue ez irányvonalát Kosáry Domokos összegezte egy Párizsban tartott előadásában, amelyet a Revue 1947. 2. száma közöl »Nationalisme et internationalisme dans l'histoire des peuples danubiens« címen. E cikkében Kosáry elvtárs több példával mutatja ki, hogy a dunai népek együttélésének évszázados történetét nemcsak nacionalista ellentétek jellemezték, hanem összefogási kísérletek, szövetségek is. Megállapítja, hogy a konföderációs tervek a maguk idejében irreálisak voltak egyrészt, mert a nagyhatalmak hosszú ideig megakadályozták Ausztria felbomlasztását, másrészt, mert maguknak e népeknek nemzeti mozgalmi is önálló nemzeti államok megalakulására törekedtek. A nacionalizmus győzedelmeskedett és — bár sok emberi értéket is alkotott — olyan konfliktusokat, veszeléket hozott létre az egymással viszálykodó kis népek között, amelyek már az *öngyilkossággal* egyenlők. A dunai népek történészeinek, akiknek elődei Franciaországra tekintettek mint példaképre, most az a feladatuk, hogy közreműködjenek a nemzetközi együttműködés, az új internacionalista szellem kialakításában.

Azt hiszem nem tévedek: a Kosáry elvtárs által hirdetett internacionalizmus lényegében *kozmpolitizmus*, amely az adott esetben a burzsoa világ egységének, a keleteurópai kis államok ezen egységen belüli szövetkezésének, a *nyugati hatalmak* vezetésével kialakítandó szövetkezésének ideológiájául szolgált. Mi lenne már most Magyarország szerepe ezen a keleteurópai szövetségen belül? Kosáry elvtárs idézett cikke is, a Revue egyéb cikkei is gyakran utalnak a magyarság bizonyos múltbeli »történelmi érdemeire«, vezető szerepére a kis dunai népek védelmében. Az 1945-ös kötete a Teleki Intézet nagyszabású tervezetét közölte »L'histoire et le rapprochement danubien« címen. Ez a tervezet több konkrét javaslatot tesz a történészek együttműködésére vonatkozólag. Így indítványozza, hogy a *Revue szerkesztősége* körül alakítsanak nemzetközi bizottságot a dunai népek történészeinek részvételével. Ebben, ha egyelőre szerényen és csak burkolt formában, a magyar kultúrfőlény gondolata húzódik meg.

Aligha fogadhatjuk tehát el Kosáry elvtársnak azt a beállítását, mintha a Teleki Intézet történész gárdája a felszabadulás utáni években csupán a marxizmusban járattalan, relatíve haladó polgári történészekből állott volna és nem képviselt volna semilyen politikai törekvést.

A Századok szerkesztőbizottságának most folyó vitája még jobban aláhúzza azt a feladatunkat, hogy amikor élesen és mélyen feltárjuk marxista történettudományunk hiányosságait, fogjunk hozzá végre a polgári történetírás és egyes irányzatainak bírálatához is.

*

Kató István:

Elekes elvtárs előadása alapján véve sok pozitív vonást tartalmazott. Két hibáját látom; az egyik az, hogy bírálatára rendkívül bizonytalan, hocsánatkérő, éppen olyan felemás jellegű, mint ahogyan ő jellemzi a történész fronton eddig uralkodó bíráló módszert. Következésképpen ez annak a bírálati stílusnak, amely eddig történész frontunkra jellemző volt. Meg vagyok győződve arról, hogy Elekes elvtárs élesebben látja e hibákat, mint ahogyan felvetette, kritikájának hangját a kritikátlanságnak az a légköre gyengítette, amely történész frontunkon eddig uralkodott.

A másik hiba a feladat határozatlansága. Két adósságot szeretne törleszteni egyszerre. Egyik adósságunk az, hogy a történész kongresszust nem értékeltük, — ez sem kis adósság — de mégis eltörpül amellett a nagy feladat mellett, hogy a júniusi és az októberi párthatározatok összefüggését megvizsgáljuk a történész front munkájával kapcsolatban. Elekes elvtárs egy csapásra próbálta ezt a két feladatot elvégezni, és ez arra vezetett, hogy sem a kongresszus értékelését nem tudta következetesen megadni, sem pedig a párt határozatainak történész frontunkra való alkalmazását nem tudta megoldani. Elekes elvtárs a kongresszust kiragadta a történész front eddigi munkájából és külön vizsgálta. Pedig valójában a történész kongresszus mindazokat az eredményeket és mindazokat a fogyatékoságokat, amelyek történész frontunk eddigi munkájában megmutatkoztak, összesűrítve mutatja. Bár nagy feladat előttünk a kon-

grosszus helyes értékelése, energiánkat mégis a másik feladatra, a párt határozatainak és a történésmunka összefüggésének feltárására kell összpontosítanunk.

Ez a vita kétségtelenül túlmént az Elekes elvtárs által felvetett problematikán és olyasmint is irtunk az ő rovására, ami nem őt terheli, hanem a problémákkal függ össze. De úgy érzem, hogy a vita túlmént a kereteken, s ez előnyére vált az ügynek.

Történész munkánkra vonatkozóan már érintettük többen azt a kérdést, amit a párthatározatok úgy vetnek fel, milyen volt kapcsolatunk a régi értelmiséggel, hogyan valósult meg a történész egységfront, megadtuk-e az anyagi előfeltételeket minden hazáját szerető történésznek, aki komolyan akart dolgozni a történettudomány területén. E kérdést nemcsak a multra kell vonatkoztatnunk, hanem a jelenre is. A magam szűkebb ismeretci körében sajnos tudok olyan esetekről, hogy évekkal ezelőtt, vagy a közelmúltban fiatal s idősebb történészek kisebb, nagyobb hibákért elvesztették a lehetőségét annak, hogy mint történészek folytathassák munkájukat.

A másik kérdés, melyet ugyancsak a párthatározat nyomán vetek fel, — ha még meg is adtuk az anyagi előfeltételeket egyes történészeknek, nem vette-e körül őket a bizalmatlanság olyan légköre, ami a munkát megnehezíti. Ezen a területen is több fogyatékoságunk van. A magam szűk területére vonatkozóan önkritikusan megmondhatom, hogy az Egyetemen az elmúlt évek során akarva-akaratlanul olyan munkát folytattam, hogy néhány jelentősebb történésznünk nem érezhette eléggé maga körül a bizalom légkört, ami nyilvánvalóan nehezítette fejlődésüket.

Ennek a kérdésnek még egy oldala van az egyetem területén, az új káderek nevelésének a kérdése. Úgy vélem, hogy ezen a területen is bizonyos baloldali jellegű hibákat követtünk el, ami jelentkezett az egyetemi hallgatók felvételétől kezdve — az egyetemi hallgatók munkájának különféle módszerekkel való segítésén keresztül — az egyetemi hallgatók elosztásáig. Elferdítve azt a feltétlenül helyes elvet, hogy a munkás- és parasztszülők gyermekeit fokozatosan segítsük és támogassuk az egyetemi oktatásban, hogy ezeknek nagyobb fokú előrejutását segítsük elő, sokszor olyan alapszabán véve derék munkáshallgatókat is felvettünk az egyetemre, akiket más pályára kellett volna irányítani, mert nem volt meg a képességük ahhoz, hogy az egyetemet jól elvégezzék. Másutt pedig, kiemelkedően tehetséges embereknél, akik esetleg nem voltak munkás- vagy parasztszülők gyermekei, nem adtuk meg eléggé a lehetőséget fejlődésük számára. Ebben a kérdésben az én hibám és felelősségem igen nagy, különösen ezelőtt két-három évvel végzett tevékenységem során. Ezt a hibát később valamennyire felismertem, de bizony elég bizonytalanul küzdöttem ellene. Ez a kérdés nemcsak a multnak, hanem a jelennek is kérdése, és ennek megoldása túlmegy mai értekezletünknek hatáskörén, de eleven, mai probléma és úgy érzem, hogy a különböző egyetemi, állami és társadalmi szerveink a párthatározatoknak ezt a részét nem dolgozták fel megfelelően.

Történettudományi frontunk munkájának összkepe — kétségtelenül — jelentős eredményeket mutat fel. Ez különösen azért kiemelkedő, mert a társadalomtudományok egyéb területén ugyanezt nem állapíthatjuk meg. Megmutatkozik a fejlődés a kiadványok számában, a folyóiratok munkájában, az egyetemi oktatásban is. De az a benyomásom, hogy e munkákban mégis van bizonyos kirakatjelleg és ezt mi nem tárjuk fel elég önkritikusan.

A legdöntőbb fogyatékoságnak látom és nagyon szeretném az értekezlet elé tární: kritikai életünk hiányosságát! Hogyha ezt nem állítjuk a legmélyebb fogyatékosággként magunk elé, akkor nem fogjuk tudni területünk más hibáit sem leküzdeni. Ha visszatekintünk az elmúlt évek munkájára, azt látjuk, hogy a kritika terén visszaesés van. 1948-ban, amikor a Történelmi Társulat működése új vezetőségével megindult, Andics elvtársnő akkor elhangzott beszéde, a Központi Előadói Iroda első ülésén Molnár elvtárs könyvéről folytatott vita, ha nem is volt elegendő, de mégis több volt, mint amit azután tettünk. Anyira visszafejlődött az elmuldult kritikai élet nálunk, hogy számos munkáról nem jelentek meg bírálatok. Hiányzott a bátor, őszinte, személyekre való tekintet nélküli kritika és önkritika. A párthatározatok azt mutatják meg, hogy az alul elkövetett hibák hogyan függték össze a vezetésben lévő hibákkal. Ezt a módszert történész frontunkon is alkalmazni kell. A kritikai életnek az a fogyatékosága, mely eluralkodott körünkben, onnan van, hogy azok a vezető elvtársak, akik a történész munkákat irányították, a kritika-önkritika kérdésében helytelen módszert követtek. Az itt-ott felhangzó kritikát is tompítani igyekeztek, arra törekedtek, hogy a kritika élét elvegyék, s ezért az a benyomás alakult ki, hogy nem helyes dolog kritikát gyakorolni a párt- és állam életében vezető szerepet betöltő történész elvtársak felé, mert az lejáratja tekintélyüket. Ilyen módon olyan légkör alakult ki, amely a kritikát belső ügynek tartotta. Nem lehet csak gyakorlati szempontokkal indokolni, hogy a Központi

Előadói Irodában elhangzott helyes bírálatok megmaradtak a Központi Előadói Irodai falai között és nem kerültek nyilvánosságra.

Ezután a kritikai szellem hiányosságait példákkal illusztrálta.

E hibákhoz hozzájárult az is, hogy a történész front vezetése nem volt demokratikus. Meg kell mondanunk a vezető elvtársak felé, hogy olyan módszerekkel dolgoztak, amelyek mellett a történészek — nem csak én, hanem mások is — nem merték szempontjaikat felvetni és többször, amikor az ember elég sokat küzködve magában, felvetett bíráló szempontokat, akkor leintették és ezért komolyabb hibák sem kerültek feltárára. Ebben látom történettudományunk legdöntőbb fogyatékoságát.

Felvetem azt a kérdést is, hogy nincs elég terünk a történeti kritikára. A Századoknak — még ha kibővítjük is a kritikai rovatát — nem megfelelő a terjedelme. A Társadalmi Szemlében itt-ott megjelenő kritikai anyag sem elég. A történelmi termést nem vagyunk képesek elegendő kritikával fogadni. Javasolom, hogy valami mozgékonyabb és társadalmibb jellegű, gyakrabban megjelenő történelmi folyóiratot hozzunk létre, amely a történelmi propagandát is szélesebben folytatná, hírközlő jellege is lenne, sokkal inkább szólna a középiskolás tanárok, diákok és a szélesebb nyilvánosság felé, mint jelenlegi sajtótermékeink.

Kató elvtárs befejezésül az egyetemi történeti oktatás néhány kérdését vetette fel. Az egyetemi oktatásban az utóbbi évek folyamán nagy hibák történtek, eltűntek a nélkülözhetetlen egyetemi oktatási módszerek. Kató elvtárs itt rámutatott saját felelősségére, valamint azoknak az elvtársaknak a felelősségére, akik az egyetemről érkezett jelzéseket nem vették figyelembe.

*

Gyórfy Sándor :

Az SzKP 50. évfordulójára megjelent tézisek legfőbb módszertani tanulságai

A referátum szükségszerűen és jelentőségének nem megfelelően, egyes felszólalók bővebben, már érintették ezt a problémát.

A tézisek számunkra talán legfontosabb része a SzKP propagandamunkájára vonatkozó bíráló megjegyzései. Hiszen a marxizmus-leninizmus alapvető elveitől való eltérés ezeken a területeken (személyi kultusz, dogmatizmus) megnyilvánult a szovjet történetírásban is. Megnyilvánult a mi pártunk propagandamunkájában, következésképpen: a mi marxista történetírásunkban is. A tézisek jelentősége éppen abban van, hogy a SzKP bátor és példamutató önkritikával rámutat ezekre a hibákra, kijelölve egyben kijavításuk útját is.

Mi a legfontosabb tanulság számunkra a tézisekből? Véleményem szerint annak a régi, marxizmussal egyidős alapelvnek, hogy — *»a nép — a történelem alkotója»* figyelmünk központjába állítása. Ezt az alapelvet a tézisek megjelenése előtt is ismertük, és igekeztünk is azt alkalmazni. Ezt mutatja *»A magyar nép története«* c. munka is.

Ha közelebbről megnézzük ezt a munkát, mégis jelentős aránytalanságokat fedezhetünk fel. Pl. a VIII. fejezetben *»A feudális viszonyok mélyreható válsága a gyarmati helyzetben lévő Magyarországon«* — 75 oldalából mindössze az egyenlőoldarésze, összesen 9 oldal foglalkozik a jobbágyság és a kialakuló munkásság helyzetével és harcával. Ezek a részek is olyan alfejezetcímek alá vannak elbujtatva, mint pl. *»A magyar közép- és kisbirtokos nemesség harca és megalkuvása az osztrák gyarmatosítókkal«* vagy *»Kossuth harca és megalkuvása az osztrák gyarmatosítókkal«* vagy *»Kossuth harca nemzeti egységfront megteremtéséért«*. De hasonló aránytalanságokra a könyv bármely részéből lehetne példákat felemlíteni. A könyv újabb kiadásában nyilvánvalóan *fokozni* kell a dolgozó néptömegek termelő tevékenységének, életviszonyainak, mindennapi életének, osztályharca különböző formáinak, a haza védelmében, a nemzeti kultúra megteremtésében játszott szerepének ábrázolását, és ennek megfelelően tovább kell *csökkenteni* az uralkodó osztályok politikájának, egyes királyok, államférfiak történelmi szerepének bemutatását.

A tézisek még egy olyan hibára felhívják a figyelmet, amely az utóbbi időben eluralkodott a SzKP propagandamunkájában, a mi pártunk propagandamunkájában is: *a dogmatizmus, a talmudizmus, a marxizmus mechanikus alkalmazásának veszélye.*

Elekes elvtárs referátuma egyaránt súrolja mind a személyi kultusz, mind a dogmatizmus határait és megállapítja pl., hogy pártunk vezetői *»egy-egy rövid megjegyzéssel évszázados folyamatok lényegét világították meg«*. Nem szólna arról, hogy az évszázados történelmi folyamatok lényegére a marxizmus klasszikusai világítottak rá munkásságuk egészével, a referátum megfogalmazása alkalmas arra, hogy továbbra is szentesítse a megfogalmazás *mögött* lévő, az utóbbi évek során kialakult gyakorlatot.

Győrffy elvtárs ezután a dogmatizmus egyik megjelenési formájára, az idézetek halmozására mutatott rá több példán. Saját kéziratban lévő munkájában az idézetek nagyobbik fele elhagyható, nem egyszer erőszakoltak. Zsigmond László és Orbán Sándor elvtárs tanulmányaikban közismert történeti tényeket Rákosi elvtársról vett idézet formájában közöltek. De a döntő hiba ezen a téren nem egyszerűen a citátumok halmozása, ez a dogmatizmus primitívebb megjelenési formája, a döntő a *ma riximus alkotó alkalmazása*.

Nincs mit tagadnunk, továbbhaladásunk érdekében el kell ismernünk: a dogmatizmus betegsége jellemezte, gátolta, nehezítette marxista történetírásunk fejlődését. Úgy szólván valamennyi, az utóbbi években megjelent munka ilyen vagy olyan arányban, tartalmazott dogmatikus eredetű hibákat. Hisz lektori és kritikusi szempontra volt az, hogy a könyvben, illetve a kéziratban benne legyen minden számbajelölhető citátum, hogy a munka egy sora se legyen ellentétben a klasszikusoknak, pártunk vezetőinek, a szovjet történészeknek eddigi megállapításaival, akkor sem, ha a tények nyilvánvalóan az eddig használt formulák korrekcióját követelik. Annál rosszabb a tényeknek!

A dogmatizmussal függött össze a szovjet történetíráshoz való viszonyunk eltorzulása is. Míg a szovjet történetírói iskola *lényegét*: a tények tiszteletét, a marxista elemzés módszerét, a pártos, polemikus, ugyanakkor mélyen tudományos, az objektív törvényeket tekintetbevevő történetírói magatartást rendkívül *lassan*, nehezen sajátítottuk el — egynehány szovjet történetíró néhány hibás *nézetét*, a személyi kultusznak és a dogmatizmusnak helyenként megmutatkozó *módszerét* viszont annál könnyebben és annál *gyorsabban*. Gondoljunk csak a nálunk 2—3 évvel ezelőtt annyira felvirágozott Porsnyev-kultuszra, vagy a magyar történetírás »Péter-elvtársaira«. El kell ismernünk, hogy közelebb állt hozzánk, sokszor fejlett érzékkel tapintottunk rá és tettük mintaképünké az, ami helytelen volt a szovjet történetírásban. Annál inkább fontosabb ma, hogy ezt ne féljünk beismerni, világosan lássuk. Szükséges, hogy gondosan kísérjük figyelemmel a szovjet történetírásban a tézisek nyomán megindult harcokat az elkövetett hibák, a történelmi materializmus alapelveitől elfordult elhajlások ellen. Nem *kevesebbet*, egyre *többet* kell tanulnunk a szovjet történetírástól, de egyre *jobban* is kell tanulnunk: a lényegét kell elsajátítanunk. Szovjet elvtársaink nyilván nem fogják zokon venni, ha nem idézzük őket derűre-borúra, még azt sem, ha helyenként vitába is szállunk (amire még nem volt példa tudtommal a magyar marxista történetírásban) egyes megállapításaikkal. Jó alkalmul szolgálna erre az 1848/49-es forradalmakról megjelent, a magyar forradalomról több vonatkozásban pontatlan, helyenként egyenesen helytelen képet adó könyv kritikus ismertetése.

Az MDP Központi Vezetősége legutóbbi ülési határozatainak, a Párt nyilvános önkritikájának vonatkoztatása történész-frontunk problémáira

Azoknak az eredményeknek, amelyeket történettudományunk eddig elért a felszabadulás, különösen pedig a fordulat éve óta, népünknek pártunk vezetésével kibontakozott hatalmas arányú kultúrforradalma volt az alapja. Pártunk tanított bennünket a marxista tudományosság alapelveire, szocialista hazafiságra, dolgozó népünk szeretetére. Pártunk vezette államunk, kormányunk teremtette meg azokat a gazdasági feltételeket, tudományos intézeteket, amelyek nélkül elképzelhetetlen lett volna tudományunk felvirágzása. Ugyanakkor azonban néhány olyan hiba, amely az utóbbi évek során felütötte fejét pártunkban, kihatott történész frontunkra is.

A leglényegesebb hibákat az elvtársak a vita során már érintették.

A *kollektív vezetés* elvének elhanyagolása megmutatkozott abban, hogy nem működtek a társulat választott szervei, bizottságai.

A párt önkritikájának másik, számunkra fontos vezetési módszertani vonatkozása a *kritikai légkör*, az *alkotó viták feltételei* megteremtésének problémája.

Ebből a szempontból egyenesen furcsán hat, hogy a referátum az előadókat teszi felelőssé azért, hogy a történészkongresszuson »mellőzték a vitát«, hogy »megfosztották« a hallgatóságot a nyilvános viták tanulságaitól. Itt nyilván nem az előadókban volt a hiba. A kongresszuson mint gyűjtőelence fókuszában megmutatkoztak történész-frontunk eredményei, de hibái is. A vitáknak — mert viták voltak — szűk körre szorítása, titokban tartása: ez volt a történészfrontunk vezetésének is legfőbb fogyatékosága.

Hiányzik továbbá a referátumból a *Tudományos Akadémia Történelmi Állandó Bizottságának*, történészi frontunk legfelsőbb állami vezető, irányító szerve munkájának bíráló elemzése. Úgy gondolom, hogy éppen a Társulat szerveinek, mint választott, *társadalmi* szerveknek lenne feladata állami, operatív szerveink működésének bírálata.

Ami a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetét, történész frontunk központi szervét illeti, ugyancsak hiányolni lehet, hogy annak vezetését a referátumban nem érte érdemleges konkrét bírálat. Arató elvtárs szerint a referátumban *túl nagy* helyet foglalnak el az Intézet problémái. Én ezt nem vettem észre. Ellenkezőleg. A Történettudományi Intézetnek szerepe, jelentősége, felelőssége — négy éves munkájának eredményei és hibái, vezetésének fogyatékoságai — teljesen elmosódnak. A Szovjetunióban pl., ha a történészfront eredményeit és hiányosságait számbavezzük, mindig központi helyet kap az ilyen bírálatokban az Akadémia Történettudományi Intézete.

A referátum is, a vita is érintette a *Munkásmozgalmi Intézet* kutatói részlegének, tudományos alosztályának munkáját. Az Intézettel kapcsolatos két félreértést szeretnék eloszlatni.

Az egyik, hogy Lukács és Siklós elvtársak szerint az Intézetnek, mint a Párt tudományos intézetének feladata, hogy történész frontunk »irányító és vezető szerve« legyen. Azt hiszem ez irreális, mind a Szovjetunióban, mind a népi demokráciákban, mind a nálunk kialakult gyakorlatnak ellentmondó követelmény. Nyilvánvalóan Pártunk kongresszusai, a K.V. ülésai határozataival irányt szabnak, tágabb értelemben vezetik történész frontunk munkáját. De az operatív, irányító és vezető szerv, mind *szervezeti* természetű, mind *ideológiai* kérdésekben — a Tudományos Akadémia Állandó Bizottsága. A magyar nép története kutatásának központja, központi szerve pedig: a Történettudományi Intézet. A Munkásmozgalmi Intézet feladata ugyanúgy, mint a többi népi demokráciában az egyes párttörténeti intézeteké: a párt, a munkásmozgalom történetére vonatkozó anyagok, dokumentumok gyűjtése és rendezése, publikálása és feldolgozása. Természetesen az Intézet munkatársaitól jogos megkövetelni azt, hogy törődjenek az *egész* magyar történetírás fejlődésével, ne zárkózzanak el a történész frontnak egészétől. De nem lenne helyes összezavarni történész frontunk kialakult, nagyjából megfelelő szervezeti felépítettségét, ha a mi Intézetünk valamiféle »irányító« és »vezető« szerepet kezdene magának vindikálni.

A másik ilyen félreértés: Elekes elvtárs referátuma beszél arról, hogy a történészek a MMI megalakulása után annak monopóliumának tekintették a magyar munkásmozgalom történetének tanulmányozását, Lukács elvtárs szerint pedig maga az Intézet igyekezett ezt monopolizálni. A kérdésnek, különösen az utóbbi beállítása, nem felel meg a valóságnak, ellentmond a tényeknek. Ismeretes, hogy a történész kongresszuson az Intézet kutatási körébe eső területekről öt előadó és tíz korreferens közül egy előadó és két korreferens került ki csupán az Intézetből, a másik négy előadó és nyolc korreferens az Intézet anyaggyűjtésére is, konzultációs segítségére is támaszkodva készült fel a kongresszusra. A tények tehát nem igazolják a monopolizálás vádját. A főprobléma nem ez. Munkánk legfőbb hiányossága — véleményem szerint — éppen ennek az ellenkezője. Az előttünk álló legfőbb feladat éppen az, hogy az Intézet minél előbb megjelenesse nyers kéziratban levő dokumentumköteteit, hogy tudományos munkatársai maguk is kezdhessenek hozzá a dokumentumkötetek megjelenítésének befejezése után, esetleg azzal párhuzamosan is, tudományos monográfiák készítéséhez.

Joggal merül fel továbbá az Intézet eddig megjelent munkáival kapcsolatban az *eszméi és szakmai színvonal emelésének igénye*. Figyelembe kell venni azonban azt, hogy munkatársainknak mentközben kell szakemberré válniok kutatási területükön. Figyelmet érdemel az a tény is, hogy teszem a feudalizmus korának kérdéséről számtalan forrásközlés, monográfia, tanulmány jelent meg a felszabadulás előtt, melyek eredményére e kor feldolgozói támaszkodhattak, ugyanakkor pl. a munkásmozgalom történetéről — néhány gyalázkodó soron és szociáldemokrata munkán kívül — semmi sem jelent meg.

A Munkásmozgalmi Intézetnek éppen az a feladata, hogy ráirányítsa történészeink és közvéleményünk figyelmét a magyar proletariátus történelmi szerepére, központjává váljék a munkásosztályunk történetével foglalkozó kutatásoknak. Ebből a szempontból helyes volt, hogy mi először a magyar munkásmozgalom történetének tíz kötetre tervezett válogatott dokumentumai kiadásához fogtunk hozzá, hogy egyrészt ezzel felderítsük, megismertessük a legfontosabb tényanyagot, másrészt hogy ennek a munkának a során kineveljük a munkásmozgalom történetének szakembercseit. Azokat a bíráló megjegyzéseket, — sajnos kevés ilyen kaptunk — melyek az első kötetet szakmai, archeográfiai szempontból érték, igyekszünk kijavítani, reméljük a most sajtó alatti levő második kötet, majd pedig a továbbiak, magasabb színvonalúak lesznek.

Ami a feldolgozások kérdését illeti, ezen a téren az Intézet munkatársai eddig inkább csak tudományos-népszerű jellegű könyveket és brosúrákat készítettek, ezek színvonala is sok kívánnivalót hagy maga után. Feladatunknak tekintjük — mivel a szükségletek ezt továbbra is, sőt fokozottabban megkövetelik —, hogy ezt a fajta tevékenységünket folytassuk. A Művelt Nép által kiadott, ill. a Szikra által kiadott népszerű

munkák mennyisége között így is nagy az arányeltolódás a munkásmozgalom története rovására. A főfeladat természetesen: *tudományos monográfiák* készítése Pártunk történetének egyes alapvető kérdéseiről. Az egyes dokumentumkötetek megjelentetése után ezt tekintjük a következő láncszemnek.

A vita során Lukács elvtárs felvetette a *baloldali elhajlás* problémáját, olyan értelemben, mintha az jellemezte volna történettudományunk vezetését *általában*. Azt hiszem, ez a megállapítás ebben a formájában kicsit sommás, nem felel meg a valóságos helyzetnek.

Lukács elvtársnak véleményein szerint abban van igaza, hogy állandóan *jelentkezett* történész frontunkon belül a *baloldali elhajlás tendenciája*, irányzata. Ennek fő gócpontja volt az Egyetem Történeti Intézete, amely uszályába kerülve egyes hallgatók hangoskodó baloldaliaskodásának, nagyban hozzájárult a történezsoktatás I. Tóth Zoltán által is említett szakmai színvonala hanyatlásához. Nem egyszer a baloldali elhajlás jellemezte Zsigmond, Spira, Kató, sőt magának Lukács Lajos elvtársnak is néhány fellépését. De történészfrontunk *vezetését*, véleményem szerint nem helyes baloldaliságban elmarasztalni. Történészfrontunk véleményem szerint cseppet sem »baloldali« vezetésének eredménye az, hogy sikerült felszabadulás előtti polgári történezszeink közül egyeseket egyenesen a Párt aktív tagjai sorába felfejleszteni (Ember Győző, Lederer Emma, Elekes Lajos és mások), hogy sikerült úgyszólván minden aktív, fejlődőképes történezszt megismertetni a történelmi materializmus módszerével, hogy I. Tóth Zoltán, Makkai László, Sinkovics István *marxista* történezszeikké fejlődtek. Sikerült a jó és termékeny együttműködés légkörét megteremteni régi történetírásunk olyan nagy tudású képviselőivel, mint Szekfü Gyula, Révész Imre, Domanovszky Sándor, Szabó István, Hajnal István, sőt Pártunk és népi demokráciánk messzemenő nagylelkűséggel még azok számára is megadta a tudományos munka lehetőségét, akik régebben a *német fasizmus*, illetve az *amerikai-angol imperializmus* szolgálatába állították tudományos tevékenységüket, akik súlyosan vétkeztek népünk nemzeti érdekei ellen.

Ezzel kapcsolatban szeretném érinteni a *nemzeti* egységfront problémáját, amit Kosáry Domokos vetett fel felszólalásában — és vitázni szeretnék vele. Félreértés ne essék, felszólalását én is egészben véve nagyon örvendetesnek tartom, jelentős lépésnek Kosáry Domokos fejlődésében. Szimptomája volt ez a felszólalás annak a folyamatnak, amely Pártunk nyilvános önkritikája óta erősíti értelmiségünk tömörülését a Párt zászlója köré.

Attól a céltől vezetett, hogy elősegítsük Kosáry Domokos *további* fejlődését, azt hiszem mégis célszerű lesz néhány kérdésben vitába szállni vele, márcsak azért is, mert rendkívül jelentős *elvi* problémákat is érintett felszólalásában. Nem lehet egyetérteni a nemzeti egységfront kialakításának olyanfajta tárgyalásával, hogy: de szép dolog is ez az egységfront, milyen kár, hogy nem 1945/46-ban hoztuk létre. Történezszekek legalább is két dologról nem lenne szabad megfeledkezniük ezzel kapcsolatban. Az egyik, hogy tudományunk a *legpolitikusabb tudomány*, egyik legaktívabb segítőtársa a hatalomért harcoló osztálynak, a másik, hogy 1945 és 1948 között éles politikai és ideológiai harc folyt a magyar fejlődés irányáért. Voltak, akik a nyugati imperialisták felé orientálódtak, a kapitalizmus fenntartására vettek irányt, a magyar nagybirtokos és nagytőkés osztályok érdekeit képviselték, tudatosan vagy jobb szándékuk ellenére, többé-kevésbé nyíltan vagy burkolton. Voltak mások, akik a magyar proletariátus és dolgozó parasztságunk osztályérdekeit képviselve, a Szovjetunióval és a szomszédos népi demokráciákkal való szövetségre, hazánk szocialista irányú fejlődésére vettek irányt. Népi demokráciánk első szakaszát éppen ennek a két irányzatnak éles harca jellemezte a *történettudományon belül is*. Ebben a periódusban nem egyszerűen a »polgári objektivitás«, a világ »kettészakadásának« fel nem ismerése volt történész frontunk akkori polgári vezetésének »hibája«. Ebben a periódusban éles harc folyt, a proletárforradalomnak népi demokratikus formák közt lezajlott időszaka volt ez a 2–3 év. Alapvetően ellentétes érdekű osztályok között, különösen a forradalmi átalakulás időszakában »ideológiai egységfront« persze nem jöhetett létre. *Az elvek tudvalevőleg győznek és nem békülnek.*

Milyen alapon jött létre, milyen eszmei alapokra épül *mai* egységfrontunk? Nyilvánvalóan a magyar nép történelmi érdekeinek tudatos szolgálata alapján, Pártunk, a proletárdiktatúra funkcióját betöltő államunk politikájának helyeslése, iránymutatásának elismerése alapján jött létre *ez az egységfront*, a *marxizmus* szilárd eszmei talapzatán. *Ilyen* egységfront létrejöttéről beszélni a fordulat éve *előtt*, és ezzel kapcsolatban felvetni a »növekedési zavarok« csökkentésének, a »hibák elkerülhető többletének« megtakarítását — naivitás. Miről van itt szó a dolog lényegét illetően? Arról, hogy régi történezszeink — meggyőzve a történelmi fejlődés új tényei által — tudatosan átjöttek, illetve átjövöben vannak az arisztokrácia és burzsoázia osztályálláspontról a proletariátus osztály-

álláspontjára, a kapitalizmus védelmezőinek táborából a szocializmus építőinek táborába. Már pedig erre az átállásra csak történészeink igen kis hányada volt képes a fordulat éve előtt, zömüknek átállása, fejlődése nyilvánvalóan csak a fordulat éve után indulhatott meg. Maga Kosáry Domokos is helyesen felismerte és elismerte annak a harcnak a történelmi jelentőségét, amit kommunista történészeink vívtak a magyar történelemszféra megújításáért. Nos, a mi egységfrontunk ennek a harcnak eredményeként jött létre, nem az elvek kibékítése — hanem a marxizmus elveinek győzelme talaján.

Nem akarom tagadni persze azt sem, hogy pártunk, kormányunk, történelemszféra vezetésének néhány, a Központi Vezetőség ülésén feltárt hibája nem korlátozta, különösen az utolsó 2—3 évben nemzeti egységfrontunk erősödését, szélesítését. Mostani ülésünk jelentősége éppen abban van, hogy támaszkodva pártunk, kormányunk legújabb határozataira, el tudjuk mélyíteni egységfrontunkat, természetesen a legcsekélyebb elvi engedmények nélkül, ellenkezően: egyre szilárdabban a marxizmus elvi alapján.

*

Heckenast Gusztáv:

Két kérdésről szeretnék beszélni. Az első kérdés, a történészkaderek foglalkoztatottságának kérdése. Sokan elmondták itt az elvtársak közül, hogy széles történelemszféra van és nagyon helyes, nagyon egészséges, hogy ez így van. Viszont ennek a történelemszféra felhasználásában nagyon az aránytalanságok. Nagyszámú történész gárdánkból aránytalanul kevesen végeznek feldolgozó, monografikus munkát, nagyon sok olyan történésznk van, aki — munkahelyénél fogva — más jellegű történész munkára van korlátozva. Ahogyan az egyetemi tankönyvmunkákkal kapcsolatban megismerkedtem a helyzettel, csak a Történettudományi Intézet, a Munkásmozgalmi Intézet, a Dunántúli Tudományos Intézet, a Hadtörténelmi Levéltár és a Református Konvent dolgozói vannak abban a helyzetben, hogy szabadon választhatnak a történettudomány különböző területei között és végezhetnek monografikus vagy egyéb történelmi munkát. Nincs merceven elzárva, de erősen korlátozva van a feldolgozó munka lehetősége az egyetemi oktatásban résztvevő elvtársak számára, és szinte lehetetlen a levéltári dolgozók és könyvtári dolgozók számára. Pedig igen sok történész dolgozik ilyen intézményekben. Itt érvényesült bizonyos profilizálás, amely elapjában lehet, hogy helyes, de olyan következetesen keresztülvive, mint ahogyan ez most történik, akadályozza a történelemszféra kibontakozását. A levéltári dolgozóknak szabad levéltári ismertetést és forráskiadványt készíteni, feldolgozást azonban nem. A könyvtárban dolgozó történészeknek szabad könyvtörténettel foglalkozni, de szélesebb értelemben vett történelmi munkát nem. Az egyetemi oktatásban, különösen a pedagógiai főiskolai oktatásban a történészeknek elsősorban történelmi szakdidaktikával lehet foglalkozni és egyeteme és főiskolája válogatja, hol lehet ezen túl menni és hol nem. Például a budapesti pedagógiai főiskolán nem adnak rá lehetőséget.

Javasolom, hogy teremtsük meg a lehetőségét minden történész bekapcsolódásának a második ötéves tervben az alkotó feldolgozó munkába. A megoldás útja erre vonatkozólag véleményem szerint az, ami az egyetemi tankönyv munkatársainál már egy időben megvolt, hogy az Akadémia biztosította számukra a heti egy kutatónapot, amikor nem a maguk intézményében, hanem az Akadémia számára végeztek történelmi munkát. Ezeket a kutatónapokat az elvtársak megkapták az egyetemi tankönyvhöz, azóta nem kapják; éppen ezért valami intézményes lépésre volna szükség, hogy a jövőben a kutatónap újra biztosítható legyen. Ha ezt nem tesszük meg, a második ötéves tervben történészeinknek körülbelül egyharmadára számíthatunk csak.

A másik kérdés, amiről beszélni szeretnék, a Századok terjedelmi korlátaival függ össze. Sok szó esett arról, hogy a Századok nem elég mozgékony, lemarad.

Az irodalomtörténetek elvi folyóiratuk, az Irodalomtörténet mellett megindították az Irodalomtörténeti Közlemények c. anyagközlő és kisebb terjedelmű munkákat hozó folyóiratukat. Nagyon meg kellene gondolni, nem szükséges-e nekünk is egy ilyen történettudományi közleményeket indítani? Ebben lehetne publikálni olyan kisebb munkákat, amelyek akár jellegüknél, akár tartalmuknál fogva a Századokba nem férnek bele és nem érdeklik a széles közönséget. Konkrétan gondolok például kisebb parasztmozgalmak forrásanyagára. Ezeket mint előtanulmányokat kellene publikálni. Eddig az ilyen munkák eltűntek egyes elvtársak íróasztalfiókjaiban. Vagy gondolok kis, — egy-, másfél íves — életrajzokra, tanulmányokra, amelyeket szintén itt lehetne közölni, olyan történelmi személyiségekről, akik egy bizonyos társadalmi réteg nagyon jellemző alakjai, mondjuk a kialakuló magyar gazdatiszti réteg egyes képviselői, vagy az egyes prédikátorok a reformáció idején, vagy a parasztmozgalmak vezetői, azaz olyan típusok, akiknek

élete a Századok számára nem érdekes, mert nem vezető történelmi személyiségek, nincs politikai történelmet alakító szerepük, viszont egy társadalmi réteg küzdelmeinek ábrázolásában jelentősek. Itt lehetne közölni a helytörténeti dolgozatokat, amelyek a Századokba szintén nem férnek bele. Nagyon helyesnek tartom Eperjessy elvtársnak javaslatát, hogy a helytörténeti kutatásokat felemlítette, ebben a »Történettudományi Közlemények«-ben ilyeneket is közölni lehetne. Továbbá közölni lehetne nagy monográfiáknak melléktermékeit. Minden nagy monográfiának vannak olyan melléktermékei, esetleg már a munka készülése közben, amelyeket helyes előzetesen szélesebb történet-szrétegek elé tární. A Századok ezeket a feladatokat mind nem teljesítheti. Végül, nem utolsó jelentősége lehetne ennek a »Történettudományi Közlemények«-nek, hogy az itt közölt kisebb terjedelmű értékes forrásanyagok előkészítsék nagy elvi cikkek megírását, amelyeknek aztán a Századokban lehetne helyet adni.

Nem láthatja el ezt a feladatot a két születőben lévő történelmi folyóiratunk, a Hadtörténeti Közlemények, amely kifejezetten katonai térre szorítkozik és nem veheti át ezt a szerepet a Levéltári Közlemények sem, mert évenként egyszer, viszonylag kis terjedelemben, s csupán levéltári kérdésekre korlátozva jelenik meg.

Kosáry Domokos :

Ki kell igazítanom Zsigmond László néhány félreértését. A referátumtól nem Elekes régi Hunyadi-tanulmányainak önkritikáját, hanem csak azt kértem számon, hogy a Hunyadi könyv önkritikai hiányosságát *nem* említi, holott ehhez csak egy-két mondatra és egy kis hajlandóságra lett volna szükség. A hajlandóság hiányzott, — de hogy ezt kifogásolni személyeskedés volna, azt nem tudom elfogadni. Az ilyen vád, ha komolyan vennénk, eleve gátolná a kritikát, itt pedig alkalmas lenne a figyellem elterelésére a lényegről. Ténybeli tévedés továbbá, mintha nekem Elekes cikkeihez az érdekelt folyóiratok »felelőseként« bármí közöm lett volna. Egyiknek sem voltam felelőse. A Revue d'Histoire Comparée pedig, az egyetlen folyóirat, melynek létrehozásáért és működéséért valóban felelős vagyok, 1947-ig nem hozott cikket a referátum szerzőjétől.

Komoly ellenvetés az általam mondottakkal szemben tehát csak a Történettudományi Intézet 1949 előtti szerepének megítélésében hangzott el, főleg Pach Zsigmond Pál és Hanák Péter részéről, bár ők is elismerték, hogy a referátum fogalmazása sem fogadható el.

Szeretném mintjárt megmondani, hogy ezt a komoly és nyílt kritikai fellépést mennyivel célravezetőbbnek tartom a kérdések tisztázása és mindannyiunk okulásá szempontjából, mintha ezekről a dolgokról zárt körben, távollétünkben esnék szó, amint az tavaly a pártosságról tartott intézeti vita alkalmából történt. Sőt továbbmegyek : az elhangzott bírálatot, bár nem egészében, de elég lényeges elemeiben *tartalmilag* is el tudom fogadni.

Sajnálom, hogy ezt némileg megnehezítette számomra az a sajátos forráselemzési módszer, melyet egykorú intézeti kiadványaink különböző szövegrészein főleg Hanák Péter próbált alkalmazni. Azt még talán fel sem vetném, hogy mennyiben helyes minden kiszedett szövegrészt, vagy Századok bírálatot olyannak feltüntetni, mint amely az Intézet vezetőségének saját véleményét céltudatosan propagálja. Ennél nagyobb baj, ha valaki kiragadott idézetekkel, vagy akár azok nélkül olyan állítást, olyan gondolatmenetet imputál egy cikknek, amilyen abban *így* fel nem fedezhető. Hanák Péter szerint *Nationalisme et internationalisme dans l'histoire des peuples danubiens* c. párizsi előadásomnak 1947-ben kiadott szövege Hegel dialektikájával támasztja alá, hogy a nemzet-fölötti feudális birodalmakat követő nacionalizmus után újra magasabbfokú supra-nacionalizmusnak kell jönnie. A valóságban a szövegben erről *nincs* említés és Hegelről is egész más vonatkozásban van mindössze egy kritikai megjegyzés. A továbbiakban Hanák a cikk gondolatmenetének lényegét abban látja, hogy a dunai konföderáció ugyan a múlt században nem jöhetett létre, most azonban a viszonyok megváltozásával nyugati égisz alatt létre kellene hozni. Én ugyan hivatkozhatnék arra, hogy a szöveg nem ezeket mondja, ez azonban gyenge fegyver volna önmagában. Ugyanezt az előadást azonban ugyanakkor egy másik, olyan változatban is megtartottam, mely a végén azokat a konklúziókat is tartalmazta, melyek szerintem 1947-ben az előzményekből következtek. Ez az előadás (Quelques aspects du problème danubien. Politique étang re, 1947) világosan kimondja, hogy nem térhetünk vissza a múlt század közepén javasolt megoldásokhoz, hogy a dunai konföderáció gondolata az akkori viszonyok születtje volt és e viszonyok megváltoztak. »Bármennyire előnyös is a különböző nacionalizmusok korlátozása, a konföderáció gondolatának felújítása, egykori formájában, egy olyan blokk alakítá-

sának jellegét venné magára, mely a nemzetközi politika alapkérdéseibe ütközik. « Ehhez az idézethez azt szeretném még hozzátenni, hogy ha a múltból a nacionalista gyűlölködés témái helyett olyanokat vettünk elő a Revue hasábjain, melyek a dunai népek közös problémáit, együttműködési kísérleteit ábrázolták, akkor az békésebb légkör kialakítása céljából történt és nem azért, mintha Mazzini, Kossuth, vagy éppenséggel Hohenwarth vagy Proudhon egykori elképzeléseit a mai helyzetre akartuk volna receptként alkalmazni. A Proudhon-idézet egyébként nem az általános európai konföderáció, hanem csak egy balkáni szövetség határvonalát vonta meg délről a Duna partjáig. Ami pedig végül a szomszédos népek történéseihez a tudományos együttműködés érdekében intézeti 1945-ös, általam írt javaslatunkat illeti, erről nehezen híhető, hogy a klebelsbergi kultúrfőlnyhez való visszakanyarodást képviselte volna. Mi itt azért léptünk fel kezdeményezéssel, amint a Revue hasábjain meg is mondtuk, mert úgy éreztük, hogy elsősorban magyar részről kell a nacionalizmus önkritikájának kezdődnie, hogy elsősorban nekünk van javátenni valónk.

Miután az Intézet múltjáról annyi szó esett, engedjék meg, hogy röviden én is beszéljek róla. A Történettudományi Intézetben — miután az a Teleki intézet keretében 1941 végén megalakult — két fő irányzat jelentkezett. Az egyik az akkori politikai vezetés hivatalos vonalához kapcsolódott és az Intézet elnökének személyén át jutott kifejezésre. Ez az irányzat a történeti magyar állam visszaállítását akarta igazolni, vagyis az akkori feltételek között ténylegesen azt a magyar imperializmust, mely a hitleri német imperializmusra tamaszkodott. Ezzel szemben mi — néhányan — úgy láttuk, hogy ezen az úton a történeti igazságot sem lehet megtalálni. A hitleri agresszió ellenségei voltunk, egyre határozottabban kezdtük felismerni, hogy a magyar imperializmusnak is minden formájától meg kell szabadulnunk és ezért a kelet európai népek közös problémáit igyekeztünk előtérbe tolni. Korántsem voltunk elég következetesek, magunk is igen nehezen szakítottunk a múlt hibáival, de mégis ebben az irányban haladtunk. Azért mentünk az Intézetbe, hogy azt hivatalos irányítói elfordítsuk és saját célkitűzéseinknek szerezzük meg, ami végül, 1945-ben nagyjából sikerült is.

1945-től, amikor az Intézet vezetését átvettem, és amikor Magyarország, mint a hitlerizmus utolsó csatlósa beszennyezve, mélyponton állt az egész világ szemében, meg akartuk mondani mindazoknak, akiket a nagyvilágból ismertünk, és akik meghallgatták szavunkat, különösen és elsősorban pedig szomszédainknak, hogy egy új, más Magyarországgal állanak szemben. Tanúságot akartunk tenni arról, hogy ez a Magyarország végleg szakított minden elnyomási, sovíniszta és imperialista törekvéssel és történelmi szerepét a békés alkotó munkában látja.

Mindez azonban csak egyik oldala a kérdésnek. Semmi szándékom magunkat másnak feltüntetni, mint ami voltunk. És itt, ezen az oldalon, valóban sok mindenben igaza van Pach és Hanák bírálatának, mely teljesen függetlenül a bizonyítási eljárás hiányosságaitól, komoly és elgondolkoztató problémákat vetett fel. Mi kritikával illettük a nacionalizmust, de nem mentünk bele annak kifejtésébe, saját utána minek kell következnie. Azon túlmenően, hogy nem voltunk marxisták, saját álláspontunkkal és az elért eredményekkel megelégedve, bizalmatlanul fogadtuk a marxizmus egyre határozottabb jelentkezését. Közöltük ugyan néha marxista szerzők, így Molnár Erik és Pach Zsigmond Pál írásait, de ugyanakkor nyílt teret engedtünk antimarxista, polgári törekvéseknek is. Elvben az egész világhoz szóltunk, de nyugati egyetemi éveink, nyelvtudásunk, ismeretségeink, polgári voltunk következtében ténylegesen mégis elsősorban a francia, a nyugati történetírással találtunk kapcsolatot. Az alternatíva talán úgy áll, hogy aki a történelem szakterületen belül nem foglalt el határozott harci állást a marxizmus fegyverével, a szovjet történetírásra tamaszkodva, a polgári, a nyugati történetírás és hasonló hazai jelenségek ellenében, az objektíve nyugati orientációt képviselt. Ebből világosan az következik, hogy az Intézet az én vezetésem alatt objektíve ténylegesen nyugati orientációt képviselt. Csak azt nem fogadhatom el éppen azért, mert emlékszem egykori célkitűzéseinkre, hogy bennünket bármilyen imperialista, nacionalista, vagy más egyéb elnyomási törekvés vezetett volna.

Simon Péter :

*

Mostani vitánk olyan időben foglalkozik a magyar történettudomány helyzetével és feladataival, amikor új szakasz kezdődött népi demokráciánk történetében. A mi vitánk csak akkor lesz igazán gyümölcsöző, ha a magyar történettudomány munkásait segíti bekapcsolódnia abba a nagy népmozgalomba, amely most pártunk iránymutatásával országszerte kibontakozóban van, amely a mezőgazdaság elmaradásának behozásán és

a könnyűiparnak az eddiginél fokozottabb fejlesztésén keresztül népünk életszínvonalának emeléséért indult meg, hogy ezáltal sokkal biztosabban, eredményesebben építhessük a szocializmust.

Elekes elvtárs cikkje jó abból a szempontból, hogy módot ad a történezmunka minden lényeges kérdésének megvitatására, mert e cikk eddig a legrészletesebb, legáltalánosabb összefoglalója történettudományunk felszabadulás utáni fejlődésének. Van azonban e cikknek egy alapvető hibája, ami ugyan nem egyedül a cikk hibája, hanem több felszólalásé is. E hibát fel kell számolnunk, mert akadályozza azt, hogy történettudományunk ezután is betölthesse feladatát. Alapvető, elvi hibáról van szó. Ezt a hibát Elekes elvtársnak és az egyik felszólaló elvtársnak az a kitétele fogalmazza meg sűrített állapotban, hogy történettudományunk továbbfejlődését a történettudomány »fehér foltjai«-nak kell megszabni. Ez idealista, metafizikus álláspont.

A történettudomány fejlődésének alapvető mozgató rugóját, meghatározóját nem magában a történettudományban kell keresni, nem is a kultúrforradalomban, — hiszen marxista-leninista történetírásunknak a burzsoa történetírás különböző iskolái felett aratott győzelme is része a hazánkban is lejártszódó kultúrforradalomnak, — hanem társadalmunk fejlődésében. Ez az alap. A burzsoa történetírás feladatait alapvetően a kizsákmányoló osztályok szükségletei szabták meg és szabják meg ma is a tőkés országokban. A marxista-leninista történetírás feladatait a munkásosztály és az általa vezetett dolgozó tömegek osztályharcának szükségletei szabják meg alapvetően. Nincs osztályok feletti történettudomány, mint ahogy más tudomány sem osztályok feletti.

Vajjon eddig az öncélúság jellemezte a magyar marxista történetírást? Legjobb termékeit nem. S ezek nemcsak arra szolgáltak, hogy átneveljék tudósainkat, hanem nagy mozgósító erejük is volt.

Simon elvtárs ezután néhány példával illusztrálta, milyen segítséget jelentettek népünk harcában Révai József, Andics Erzsébet, Molnár Erik, Mód Aladár elvtársak történeti munkái a felszabadulás utáni években.

Dolgozó népünk harcát szolgálta történetírásunk a honvédő hagyományok feltárással, amit pártunk II. kongresszusa tett kötelességünké. Nagyjelentőségűek az imperialisták leleplezésére szolgáló tanulmányok, valamint a Szovjetunió népeivel és a népi demokratikus országok népeivel fűződő multbeli kapcsolataink feltárássá irányuló kutatások.

Nem mondhatjuk azonban, hogy nem terhel mulasztás is bennünket. Pártunk Központi Vezetőségének határozatai elméleti frontunk lemaradásáról beszélnek, s ne képzeljük mi történészek azt, hogy a lemaradás ránk nem vonatkozik, vagy csak kevésbé vonatkozik, mint az elméleti front más területeire. A legkevesebb, amivel népünknek és pártunknak tartozunk az, hogy ezt beismerjük, s eddigi munkánkat is felülvizsgáljuk. De ha se be nem ismerjük, se az új szakasz feladatait nem vesszük figyelembe, hanem elmerülünk valami magunk képzelte, népünk harcától független történelem feladatok dzsungelében, akkor bárki ujjal mutogathat ránk: ezek elszakadtak a néptől.

Egyetértek azok felszólalásával, akik a referátumnak a Központi Vezetőség 1953-as júniusi és októberi határozatait feletti elsiklását bírálták. De engedjék meg, hogy még néhány szót fűzzek az ő általuk mondottakhoz. E határozatok népi demokráciánk fejlődése új szakaszának minden döntő kérdését felvetik. E határozatok — valamint az ezekben foglaltakat a propagandamunkára konkrétizáló határozat — alapvető útmutatás a történelem munkára is. E határozatok felett nemcsak elsiklani nem szabad, mint ezt a referátum teszi, de még csak felszínes elemzésükkel sem szabad melegegdnünk, amint ezt a »Szemponatok a történettudomány második öt éves tervéhez« c. utólag megküldött irat teszi, — hanem el kell mélyedni bennük, sokoldalúan feltárni és kidolgozni az ezekből következő történelem feladatokat. E feladatok azonban nem mellékfeladatok lesznek. Ezeket nem lehet egyszerűen hozzácsapni a korábbi feladatokhoz. Ezek a központi feladataink, belőlük kell kiindulni, belőlük kiindulva felülvizsgálni a kongresszusi határozatokat és így átrendezni egész történelem munkánkat.

A Központi Vezetőség határozatainak figyelembe nem vétele, felszínes elemzése olyan hiba, amely egyértelmű a határozatokkal szembeni ellenállással, — bármilyen jóindulatú történelem részéről nyilvánul is ez meg. Tudom, hogy történelemszeink valamenynyien lelkesedéssel fogadták pártunk és kormányunk határozatait, rendeleteit és azok eredményeit, de nem elég tétlenül lelkesedni, hanem a magunk területén dolgozni is kell megvalósításukért. Hadd kezdjem mindjárt az Akadémiával.

Azok a feladatok, amikért most népünk harcba megy, megnövelik általában a társadalomtudomány jelentőségét, s ezen belül a történettudomány jelentőségét is. Tudomásom szerint az Akadémia vezetősége nem fordít elég figyelmet a társadalomtudományok problémáira.

Pártunk Központi Vezetőségének határozatai és kormányprogrammunk célkitűzései kell, hogy alapul szolgáljanak új történészfrontunknak. Ezeknek a feladatoknak a megoldására kell egyesülnünk. S kikkel kell együtt mennünk? Akik őszintén, becsületesen akarják szolgálni e feladatok megoldásán keresztül dolgozó népünket. Széles egységfront kell: párttagok és pártonkívüli történészek, idősebb és fiatalabb, fővárosi és vidéki kutatók között. Egyet azonban állandóan szem előtt kell tartanunk: A széles egységfront nem jelentheti azt, hogy a kritika szabadságának zászlaja alatt a régi elméleteket is vissza engedjük csempészni. A dolgozó népet szolgáló történetírás csak marxista-leninista történetírás lehet. Másképp nem is tudnók megoldani azokat a történész feladatokat, amelyek reánk várnak. Sőt, a marxizmus-leninizmus alaposabb tanulmányozására, elmélyült, dogmatizmustól mentes, alkotó alkalmazására van szükség.

Úgy gondolom, népünk harcát történetírásunk most akkor tudná legjobban szolgálni, ha kutatásunk központjába a termelőerők, termelési viszonyok történetének, de főleg a dolgozó osztályok történetének kutatását s az ő harcaikat állítjuk. S ebben egyetértek Makkai elvtársal. Nem értek azonban egyet azzal, hogy e téren a legnagyobb hiányok a XV—XVI—XVII. századi történetünk kutatása területén vannak. Ez is fontos, de — mint ma Mód elvtárs is megállapította — legnagyobb lemaradás a XIX—XX. század történetkutatása területén van. Lehetetlen helyzet, hogy ma jobban ismerjük és tanítjuk azt, hogy milyen terhek nyomták a XIV—XV. században a parasztságot, ugyanakkor nem tudjuk megnyugtatóan kimutatni a munkásosztály magyarországi számbeli fejlődését. Nincs feldolgozva a munkásosztály múltbeli gazdasági helyzete. Nem dolgoztuk fel, hogyan bomlott fel a parasztság Magyarországon a kapitalizmus idején. Semmit se tettünk — *s ez a legnagyobb hibánk* — népünk felszabadulás utáni történetének feldolgozására. Erről a hibáról már a kongresszus is megemlékezett, s Elekes elvtárs ekkor ezt mégsem említi. Ez annak a szemléletmódnak a következménye, amelyet igyekeztem az előbb bírálni.

Úgy gondolom tehát, hogy munkásságunk súlypontját, mind a forráskiadványok, mind a helytörténeti munkák, mind az összefoglaló jellegű feldolgozások esetében át kell tolnunk az utolsó száz év történetére. Ezen belül is a legfontosabb népi demokráciánk történetének feldolgozása, s azon túl az 1917—1945-ig terjedő időszak történetének feldolgozása. Ne értsenek félre az Elvtársak, nem azt akarom mondani, hogy meg kell szüntetnünk 1849 előtti történetünkre vonatkozó kutatásunkat, csak nem ide kell erőink többségét csoportosítani.

Ha a népünk előtt álló mai legfontosabb feladatokból indulunk ki, s így rendszerezünk munkánkat, akkor el tudjuk kerülni azt, hogy új öt éves tervünk kidolgozásakor a maximalizmus hibájába essünk, s mégsem fognak kimaradni belőle a legfontosabb feladatok.

A személyekre menő tervezést nem szabad dogmaként kezelni. Személyeknél bizonyos képzettség, hajlamok, adottságok kötik ugyan a tervezést, de a tervezés során azt is el kell érniük, hogy már kész történészek, sőt vezető történészeink közül is többen átmenjenek a legújabbkori magyar történelem kutatásához.

Népi demokráciánk új szakaszában megnövekedett a történész propaganda jelentősége is. Bár e téren is értünk el eredményeket, talán többet mint a társadalomtudomány más ágai, de a történész propaganda helyzete ma mégsem kielégítő. Tapasztalható körünkben lebecsülés is a történész propagandával szemben. Történészeink jelentős része elsősorban még mindig történészek számára, legfeljebb az egyetemisták számára ír. Könyvekben is, a Századok hasábjain is. Ez is kell, de elsősorban a széles tömegek számára kell írunk. Ennek érdekében szükséges, hogy megszüntessük az egyes művek »tudományos« és »népszerű« művek alapján való kategorizálását. Emelni kell az eddigi ú.n. népszerű tanulmányok tudományos színvonalát. Eleve nebbé kell tennünk a stílusát, világosabbá kell tennünk a gondolatmenetét az ú.n. tudományos műveknek. Ezen túlmenően — és itt egyetértek Hajnal professzor véleményével — olyan témákat kell választanunk, amelyek valóban érdeklik a dolgozókat. S mindenekeelőtt úgy kell írunk, hogy ne csak az eszünk, de a szívünk is benne legyen abban, amit írunk. Így tudjuk magunkkal ragadni az olvasókat.

Friss, mozgékony tudományos folyóirattá kell tenni a Századokat is. Havi folyóiratra van szükségünk. De hogy a Századokat havi folyóirattá tehesük, ahhoz az kell, hogy az Akadémia engedélyezzen a Századok számára legalább egy függetlenített tudományos munkatársat is. De a Századokon túlmenően, fel kell használni a történészeknek az eddiginél jobban a Szabad Nép, a Természet és Technika, az Irodalmi Újság, a Csillag stb. hasábjain adódó lehetőségeket is.

S végül rendezni kellene könyvkiadásunkat is. Létesíteni kellene egy történész könyvkiadót, ahová tömöríteni lehetne a most különböző kiadóknál elszórtan dolgozó történész lektorokat, s központi irányítás alá tudnók vonni történész propagandánkat.

Paulinyi Oszkár:

Tisztelt Értekezlet! Hivatásomnak, a levéltári szolgálatnak szűkebb glóbusáról kívánnék hozzászólni egyrészt a referátumhoz, másrészt pedig a magyar történeti egységfront problémájához. A történelmi materializmus magyar honfoglalása a levéltári szolgálatban valóban a felszabadulást hozta. Magyar vonatkozásban olyan helyzetben, amelyben csak ötletszerűen jutottunk hozzá tulajdonképpeni hivatásunkhoz, a tudományos munka szolgálatához. De nemcsak, hogy lefejtette a levéltári szolgálatról a nemességkutatásnak multból itt felejtett feladatkörét, és a sokszor észszerűtlenül is rárótt közigazgatási terheket, hanem a szocialista Magyarország, a Kommunista Párt kultúrpolitikája — és ez a legnagyobb plusz, amit nemzetközi, európai vonatkozásban is plusznak értékelhetünk a levéltári szolgálat számára — egyszersmind megteremtette a magasabbrendű munka anyagi feltételeit is. Elmondhatom, hogy ma a külföldi kartársak irigyelnének bennünket, ha tudnák azt, hogy milyen lehetőségek állnak előttünk és milyen feladatok megvalósítására tudunk vállalkozni. Az új horizont természetesen jelentékeny feladatszorulatot is jelent számunkra. Nemcsak a háború pusztításainak helyreállítása, nemcsak a levéltárszervezetnek a nagy társadalmi változás folytán szükségessé vált átépítése, egy lezárt történeti korszak, a családok és magánvállalatok hatalmas levéltári állagának a begyűjtése képezte feladatunkat, hanem e mellett az a súlyos feladat is reánk hárult, hogy évtizedek mulasztásait hozzuk be a levéltári anyag tudományos hozzáférhetővé tétele terén.

A magyar levéltári szolgálat tervszerű munkával fogott hozzá a feladat megvalósításához, s e munkának első állomása volt az úgynevezett alapleltár elkészítése, amely tulajdonképpen egy belső feladatot lett volna hivatva teljesíteni: az anyag számbavételét. A magyar levéltárnoki kar utólag elmondhatja magáról azt, hogy többet nyújtott, — a feladat megoldása újszerű kezdeményezést jelent a polgári korszak hagyományos leltárszerkesztési módjaival szemben, újszerűt nemcsak hazai, hanem nemzetközi vonatkozásban is.

Alapleltáraink nemcsak számbaveszik, nemcsak felsorolják az egyes állagokat, a szokásos módon megadva csomó, illetőleg kötetszám az iratanyag és segédkönyveinek a terjedelmét, hanem a nagy irattári egységektől kezdve le a legkisebb különorozatig állagról-állagra részletesen kifejtik annak belső szerkezeti felépítését és segédkönyveinek a rendszerét. Tekintettel arra, hogy még feudális kori levéltáraink is zömükben megőrizték eredeti irattári rendjüket, igen sok esetben bonyolult rendszerekkel van dolgunk. Azok rögzítő leírása tehát nagy mértékben elősegíti a kívülről jövő kutató munkáját, megkönnyíti tájékozódását. További előnye alapleltárainknak, hogy *részletezve, a tárgyi vonatkozások felfedésével* veszik számba a nagy irattári sorozatokból bármi oknál fogva kieső ú. n. különösomókat, amelyek a maguk különállásában gyakran rendkívül értékes forrásanyagot tartalmaznak.

Levéltárigazgatásunk ezeket az eredetileg házi használatra készült leltárakat sokszorosítva az érdekelt tudományos intézetek használatára közreadta, ily módon is szolgálja óhajtván a levéltári anyag használhatóságát. *Ernek a ténynek a regisztrálását sajnálattal nélkülözzük a beszámolóban.* Nem az elismerést hiányoljuk, hanem a figyelmet felhívó tájékoztatást az érdekelt kutatótudomány felé. Hiszen nem vitás, hogy a mélyen szántó számbavétel hasznos segédlete, bázisa lehet már a kutató munka szervező servkészítésének is.

A történetiszfűnt egységének kialakulásával kapcsolatban sürgetném a művelő tudomány és a levéltári front szorosabb együttműködésének a kiépítését. Nem a kutatók tájékoztatására, nem is a levéltárnokoknak a történetirő tevékenységére gondolok, hanem a magunk speciális munkájára, a levéltár-elmélet alapvetésére.

Két rövid példával világitánám meg a fennálló helyzet fonákágát. A párt és az új Magyarország kultúrpolitikája felismerte a levéltári szektor jelentőségét. Ékes bizonyága ennek, hogy az egyetemi oktatásba beépítette a levéltárnok-képzést. Felállította a külön levéltári tagozatot. S itt az egyik pólus, ahol az együttműködés még nem kielégítő.

A kivitelezésben sajnos nem gondolhattunk mindjárt a tapasztalat igazolta legkielégítőbb megoldásra. Ennek formája, mint ahogy ez megvan a Szovjetunióban, a népi demokráciákban, sőt tovább megyek, a polgári nyugat gyakorlatában is, az lett volna, hogy a levéltárnok-képzést a tudományos alapképzettség, a történelmi szak előzetes elvégzésének a követelményével felsőbbfokú szaktanfolyamként építettük volna ki. Meg kell állapítanunk, hogy ennek megvoltak a maga objektív, a történetileg kialakult helyzetből adódó okai. Az új helyzet szabta követelmények folytán hirtelen kiszélesedett levéltári szolgálatnak a káderverszükséglete olyan nagy volt s azt annyira gyors ütemben kellett kielégíteni, hogy be kellett érnünk az alapvető általános történelmi studiumnak

és a különleges levéltári ismereteket közvetítő szakképzésnek egy menetben történő összevonásával. Le kellett hát eleve mondanunk a szovjet példában adott méretekről, ahol a levéltárelmélet nem kevesebb mint 780 órával van beiktatva a tanmenetbe. Az egyenletes megoldásnak szükségyszerű következménye volt a szűkebb keresztmetszet. De mert ezt objektív adottságok határozták meg, nem találunk rajta semmi kifogásolni valót. Ami azonban kritika alá esik, az az, hogy ezt a szűk keresztmetszetet nem tudtuk kitélni a kellő tartalommal. A szorosabb értelemben levéltárinak nevezhető oktatás három vonalon mozog: az oklevéltan, a közigazgatástörténet és az ügyirattan vonalán. Az első még csak hagyján, mert ennek tanmenete elméletben és gyakorlatban egyaránt biztosítja az alapvető ismeretek közvetítését. Amit a másik két diszciplináról már nem lehet elmondani. A közigazgatástörténet nem jutott el még csak a nagyvonalú, de a fejlődést a maga fő vonásaiban következetesen felvázoló, a diszciplína problematikáját feltáró összefoglalásig sem. Az ügyirattani oktatás pedig merő praktizmus szélesebb-körü elméleti rendszerezés nélkül.

Kétségtelen, hogy itt a levéltári szakembereknek szélesebbkörű bevonása a levéltárnokképzés reformjának a megvitatásába, és levéltári szakembereknek az állandóbb jellegű bevonása az oktatásba főfoglalkozás formájában üdvös változást hozna.

Ez az egyik pólus.

A másik pólus a mi legsajátabb levéltári munkánk. Levéltárszolgálatunk a kútfőanyag széleskörű hozzáférhetővé tétele terén rálépett a második lépcsőre. Megindult a nagy ismertető leltárak készítése. Égető probléma a magyar levéltári kézikönyv, a magyar levéltárelmélet és az alkalmazott levéltártan megírása.

A leltárak leíró, tájékoztató ismertetésének vannak hagyományos járt útjai, de éppen úgy vannak új útkeresési lehetőségei is. Ha van pozitívista módszere, éppen úgy lehet genetikus, dialektikus módszere is. Nos, munkánkban valamelyest előrehaladtunk, de távolról sem beszélhetünk egységes felfogásról. Nem kisebb a bizonytalanság a kézikönyv kérdésében. Mutatja már az is, hogy a Levéltárak Országos Központjának tudományos osztálya minden mélyebbre ható tematika kidolgozása nélkül az indulásnál beérte a mechanikus téma-elosztással.

Ismertető leltár, levéltárelmélet egyaránt ezer szálon van egybeszöve a történelemmel — az élet dialektikájával és a tudományéval is, a történetiszemlélettel. A levéltári munka, célkitűzései, megoldásai csak úgy érintik a levéltár szakembereit, mint a művelő tudományt magát is. Egészen biztos — hiszen a tudományos igazság szomja hajt bennünket is — akár így, akár amúgy keresztülverjük magunkat a nehézségeken. De nem vitás, hogy megrövidítette volna a szülés fájdalmait, hogy munkánk gyorsabb ütemben jutna tető alá, ha már az indulásnál a művelő tudománnyal karöltve vitattuk volna meg a célt, a szempontokat és a módszert.

További kérdés a levéltárak közreműködése a történettudomány új ötéves tervének kidolgozásában. Itt nemcsak annyi volna a levéltárnok szerepe, hogy az Országos Levéltár összeállítja a maga kiadványtervét. Hogy vannak ezen túlmenő lehetőségek is, arra példának felhoznom a XVI—XVIII. századdal foglalkozó történészek baráti munkaközösségét. Itt a levéltárnokoknak a tervjavaslat kidolgozásával kapcsolatban az a feladat jutott, s véleményem szerint igen helyesen, hogy a Történettudományi Intézet által kidolgozott tematika egyes pontjaira nézve kimerítő tájékoztatást nyújtottak arról, hogy minők a kútfőadottságok és hogy e kútfőadottságok mellett miként, mely oldalról lehetne az egyes kérdéseket a legeredményesebben felgöngyöltetni. Aligha tévedek, hogy ilyen adatszolgáltatás messzemenően megkönnyítené az Akadémia Történeti Bizottságának a tervező munkáját, döntéseit.

Idézem a multat, a magyar polgári történetírás haladó korszakait, az abszolutizmus korát, a kiegyezés első éveit, amikor a *kutató*, a *művelő* tudomány volt a *levéltárügy zászlóvivője*, az Országos Levéltár megteremtője.

Ma is együtt kell haladnunk, összefogásban az erőnk.

Spira György:

*

Két olyan kérdéssel kívánok foglalkozni, amelyeket Elekes elvtárs referátumában csak igen röviden érintett. Az egyik a kritikai szellem hiányának, a másik a káderutánpótlásnak a kérdése.

I. Kató elvtárrsal egyetértésben én is a kritikai szellem hiányában látom történetírási frontunk jelenlegi hibáinak legfőbb okát. Melyek a kritikai szellem hiányának forrásai?

1. *A szektaszszellem*. Sokszor beszélünk már arról, mennyire helytelen, hogy korábban nem-marxista történetírói irányzatokhoz tartozott, idősebb történészeink

általában nem gyakoroltak még nyilvános önkritikát, nem írtak arról, milyen tévedéseket követtek el a multban s mennyiben jutottak túl ezeken a tévedéseken. Az önkritika sürgetése véleményem szerint alapjábanvéve helyes volt, de ezzel kapcsolatban sokszor türelmetlenek voltunk. Az önkritika gyakorlását meg kellett volna könnyítenünk, de ezt nem tettük meg kielégítő módon. Nemcsak annyiban, amennyiben általában adósok maradtunk az egyes multbeli történetírói irányzatoknak vagy ez irányzatok egyes képviselőinek megbírálásával, hanem annyiban is, hogy ha mégis bíráltuk őket, akkor ezt sokszor nagyon helytelen módon tettük. Én magam is azok közé tartozom — ez különben is inkább a fiatal marxista történészekre érvényes — akik sok esetben igazságtalanul, ledorongolóan, valóságos hibáik között általuk el nem követett hibákat is felfedezni vélve bíraltunk idősebb történészeket, olyanokat, akiknek a szaktudása mellett a mi szaktudásunk eltörpült. Így jártam el például én Szabó István esetében. Ez a módszer nyilván nem hogy nem könnyítette meg, hanem ellenkezőleg: megnéhezítette idősebb történészeink számára, hogy felismerjék és bátran fel is tárják régebbi hibáikat.

Ezek a »baloldali« hibák azután szükségszerűen átsaptak önmaguk ellentétébe is. A továbbiakban sokszor már a valóban meglévő hibák bírálatát is kerültük, mert láttuk, hogy a korábbi, túlzó bírálatok nem vezettek célra, és most már attól féltünk, hogy a valóságos hibák bírálata is csak elmérgesítené a helyzetet. Pedig mértéktartó, túlzásoktól mentes, de a tényleges hibákat következetesen, körültekintően feltáró bírálat bizonyára sokat használt volna. S minél kevesebb ilyen bírálatot olvashattunk az előző években, annál nagyobb szükség van rá most és a következő időkben. Mert továbbra sem adhatjuk fel azt a követelményt, hogy idősebb történészeink foglaljanak állást határozottan multbeli hibáikkal szemben, de ezt nagy mértékben meg kell könnyítenünk éppen ilyen helytálló bírálat gyakorlásával. S ezért mindjárt szeretném is bírálattal illetni Kosáry Domokost, aki megemlékezett itt arról, hogy a Kossuth-Emlékkönyvben bírálta önmagát a régebbi írásaiban fellelhető Szabó Ervin-hatások miatt. Véleményem szerint Kosárynak elsősorban nem emiatt, hanem szellemtörténeti nézetei miatt kellett volna és kellene most is önkritikát gyakorolnia.

A szektaszellem megnyilvánulása volt továbbá az is (amit már több felszólaló említett), hogy vitáink igen szűkkörűek voltak. De ezen a téren nemcsak az volt hiba, hogy a viták eredményeit többnyire nem hoztuk nyilvánosságra, hanem az is, hogy magába a viták lebonyolításába sem vontunk be kellő számban pártunkívüli történészeket. Ez a hiba különösen a Központi Előadói Iroda történelmi munkaközösségének munkáját jellemezte, bár az egyébként — azt hiszem — nagyjelentőségű volt. A szektaszellem megnyilatkozása volt végül az a szakmai elzárkózás is, amely gátolta, hogy megismerjük munkáink olvasóinak véleményét. A Művelt Nép Könyvkiadó egy-két évvel ezelőtt még igyekezett feltárni népszerű kiadványaink olvasóinak bírálatát, ez a helyes kezdeményezés azonban — amelyet érdemes volna feleleveníteni — folytatás nélkül maradt.

2. *A »kírákatpolitika«.* Ez a kritikai szellem kibontakozásának különösen a kongresszus alkalmával ment rovására. Volt például, aki azért helytelenítette, hogy a kongresszus előadásait viták kövessék, mert attól tartott, hogy a viták során elhangzó bíráló megjegyzésekre az előadók nem tudnának olyan előre jól kidolgozott válaszokat adni, amilyenek maguk az előadások voltak.

3. *A bírálat megkétsége.* Ez igen sokszor még az amúgy is elégtelen bírálat hatékonyságát is csökkenti. Néha egy-egy könyv csak akkor kap bírálatot, amikor szerzője már önmagától és rég túljutott a könyvben elkövetett hibákon. Erre kirívó példákat szolgáltathat a *Századok* kritikai rovata, amelynek nemcsak az a hibája, hogy szűk, hanem az is, hogy időnkint csak többéves késéssel foglalkozik egyes munkákkal.

4. *Személyi megkülönböztetések.* Még marxista történészeink között is vannak olyanok, akik nem tudták leküzdeni ezt az ártalmas burzsoa szokást, akiket kritikai tevékenységükben személyi rokonszenvek és ellenszenvek vezérelnek. Így ez a hiba sok esetben jellemző a *Századok* szerkesztőbizottsági titkáranak, Hanák Péternek a folyóirat kritikai rovatának szerkesztésével kapcsolatos munkájára. (Itt a felszólaló példát is említett.) Ez a hiba egyes esetekben igen éles bírálatok közlésére vezet — ami önmagában, ha a bírálatok nem túlzottak, persze helyes —, más esetekben viszont a bírálatok élenek tompítására vezet — ami már semmiképpen sem helyeselhető.

5. *Az önkritika hiánya.* A kritikai szellem kibontakozását gátolja az is, hogy történészeink jelentős része sokszor visszariad nyílt önkritika gyakorlásától. Kosáry Domokos felszólalásában joggal hibáztatta emiatt például Elekes Lajost, s az ő bírálatát szeretném magamra is alkalmazni. A Kossuth-Emlékkönyvben megjelent tanulmányomban ugyanis igyekeztem kijavítani egyes helytelen megállapításaimat, amelyeket a *Századok* 1948-i évfolyamában közölt tanulmányomban fejtettem ki s amelyek helytelen

voltát utóbb bírálóm segítségével felismertem, de én sem gondoltam arra, hogy ezt — akár csak újabb tanulmányom jegyzeteiben is — megemlítssem. De a bírálatok nyílt elfogadásának hiányára a mostani szerkesztőbizottsági ülésen is számos példát lehetett látni. A november 21-i ülésen — ha nem csalódom — valamennyi felszólaló vissza-utasította az ő személyét illető bírálatokat, pedig nem valószínű, hogy valamennyi ilyen kritikai észrevétel alaptalan lett volna.

6. *Vezető történelemszervezői tevékenységének fogyatékoságai.* Hogy egymás munkáinak megbírálása még korántsem vált általános gyakorlatunkká, ebben része van annak is, hogy legjobb történelemszervezőink nem kielégítő mértékben illetik bírálattal a megjelenő munkákat s így nem mutatnak eléggé példát a kevésbbé tapasztaltaknak arra, hogyan kell helyesen forgatni a kritika fegyverét.

A felszólaló erre az állítására is hozott fel gyakorlati példát.

7. *A történelem-pótlás kritikai szemlélet nevelésének hiánya.* Fiatal történelemszervezőink már egyetemi tanulmányaik során kritikai szemléletre kellene nevelni. Ez azonban nagy mértékben hiányzik. Az egyetemen az elmúlt években eluralkodott középiskolai módszerek hatására a hallgatók általában elvárják, hogy az előadók lezárt eredményeket ismertessenek meg velük, amelyeket minden további erőfeszítés nélkül elismételhessenek majd a vizsgákon, s a legnagyobb zavarban vannak, ha egymással szembenálló tudományos nézetek között kell állást foglalniuk. S a középiskolai módszerek alkalmazásából fakadó hibákat politikai hibák is elmélyítik. A hallgatók sok esetben azért is félnek véleményt nyilvánítani vitás kérdésekben (például szemináriumokon), mert már nem egyszer tapasztalhatták, hogy egyes szakmai tévedéseikből politikai — reakciós politikai — felfogásukra próbáltak következtetni. Ezeket a hibákat sürgősen ki kell küszöbölni: az előadásokban jelentős helyet kell adni a ma még vita tárgyát képező történelmi problémák ismertetésének, a szemináriumok vezetésével rátermettebb előadókat kell megbízni stb.

II. A káderutánpótlás kérdésével kapcsolatban egyáltalán nem törekszem teljes ségre, csak néhány égető hibára szeretném felhívni a figyelmet.

1. *Középiskolai történetoktatásunkat* jelenleg az a veszély fenyegeti, hogy az Oktatásügyi Minisztérium csökkenteni kívánja a történelemórák számát.

2. *Egyetemi történetoktatásunk* egyik alapvető problémája jelenleg az, hogy a hallgatók nem szeretik eléggé a történelmet. Kellőképpen bizonyítja ezt az egyetlen példa is, hogy tavaly, amikor a IV. éves történet-magyar-szakos hallgatókat megszakszították, a budapesti egyetemen az érintett hallgatóknak mintegy 90%-a a magyar-szakot választotta. Ennek legfőbb okát ismét az egyetemi történetoktatásban helytelenül elterjesztett középiskolai módszerekben látom. Hallgatóink keveset foglalkoztak például történelmi forrásokkal, pedig a történelmi mult gazdagságát, érdekességét csak ezeken keresztül ismerhették volna meg. De a történelemtől való idegenkedésnek oka a hallgatók túlterhelése is. Különösen nagy a kötelező tárgyak heti óraszámára, s ezen a bajon a történelmi főköllégiórák óraszámának tervezett heti egy-két-órás csökkentése sem fog gyökeresen segíteni. Gyökeres javulást csak a túltengő melléktárgyak számának erős korlátozása hozhatna. A kötelező tárgyak heti óraszámának területén mutatkozó túlterhelés egyébként a kötelező irodalom anyagának összeállításánál ellentétes irányú hibára, »minimalizmus«-ra vezetett. Ez különösen abban mutatkozott meg, hogy egyes művekből csak egészen rövid, alig néhánylappos részletek megtanulását tették kötelezővé, s ezek a részletek azután — összefüggéseikből kiragadva — valósággal megtanulhatatlanokká váltak. Ez a módszer természetesen nem csökkentette, hanem növelte a hallgatók nehézségeit s szintén nem eredményezhette szaktudományunk megszerettetését.

3. *Az aspiránsképzés* egyik komoly fogyatékoságát jelenleg abban látom, hogy a tananyag még mindig nagy mértékben az egyetemi oktatás hiányainak pótlására szolgál, nem pedig elmélyült szaktudás kialakítására. A tananyag jelentős részében az egyetemi vizsgák anyagát ismétli s nem eléggé specializált. Nem tartom helyesnek például, hogy munkásmozgalom-történelemszervezőknek készülő aspiránsaink ugyanolyan részletesen kénytelenek tanulni középkori történelmet, mint újkorít vagy legújabbkorit.

4. *Végzett történelemszervezőink elméleti továbbképzésének* elmélyítése érdekében egy eddig nem említett feladatra szeretném felhívni a figyelmet. Nemcsak elméleti viták rendezésére kell nagyobb súlyt helyezni, mint a multban, hanem — elsősorban a *Századok* hasábjain — rendszeresen közzé kell tenni egyes fontos elméleti kérdéseket elméleti síkon tárgyaló cikkeket is. Szükségesnek tartom, hogy ilyen cikkek egész sorának megiratása nagyfontosságú feladatként szerepeljen második öt éves tervünkben is.

*

Elekes Lajos:

Azt hiszem egyetérthetünk abban, hogy ez a vita nagy lépést jelent a mi történezmunkánkban. Eredmény, hogy a kutatásnak aránylag széles területét fogta át, a kutatóknak viszonylag széles körét szólaltatta meg. Sok konkrét javaslattal fontos problémákat segített tisztázni, legalább felvetni, részben megoldani. Bár a felszólalások jelentős része szervezeti oldalról közelítette nem a kérdéseket, ezt sem tekinthetem hiányosságnak, mert a szervezeti hiányosságok számottevően befolyásolják, nehezítik munkánkat. Úgy gondolom azonban, emelte volna a vita értékét, ha még több elvi probléma vetődött volna fel és ha ezek megtárgyalása még mélyebbre ment volna. Abban, hogy ez nem így történt, elsősorban nem a vita résztvevőit tartom hibásnak, hanem részben a vita előkészítőit és elsősorban magamat, a referátum készítőjét. A vitának ezek a hiányosságai ugyanis elsősorban a referátumban gyökereztek. A hozzászólók közül többen tárgyalták a referátum alapvető gyöngéjét, hogy kongresszusunkból indul ki, holott azóta annál sokkal fontosabb, a történezmunkát is mélyebben érintő események történtek, tehát ezekből kellett volna kiindulni. Ez tény. Olyan tény, amely bizonyos mértékig fényt vet történezmunkánk egyik komoly fogyatékoságára, az immár szinte rendszeressé váló késésekre és lemaradásokra. Szélesebben is áll, hogy a történezmunkában nem eléggé tartunk lépést azokkal a fontos eseményekkel, amelyek politikai életünk, ideológiai fejlődésünk egészét érintik. Hogy ez mennyiben függ össze a megterheléssel és egyéb ilyen körülményekkel, amelyekre a vita során utaltak, arra most nem akarok kitérni. A dolog szubjektív oldalára szeretnék rámutatni: nem egyszer sokat markolunk, keveset fogunk. Ez a referátum egyik hibája; ezzel függ össze a felvetett kérdések kifejtésének s a megállapítások bizonyításának terjedelemszabta fogyatékosága. A referátum másik hibája, hogy clyan időben akarta levonni a kongresszus tanulságait, amikor ezek már nem a főkérdést jelentették. A referátum az októberi párthatározatok előtt készült, azokra tehát nem térhetett ki. De kitérhetett volna egy sor olyan kérdésre, amelyek már az októberi határozatok előtt, a júniusi párthatározatok, valamint a tézisek alapján felvethetők, részben tisztázhatók lettek volna. A referátum ezt nem tette, mert ragaszkodott az elgondoláshoz, hogy a kongresszus tanulságainak levonásával törekszünk adottságainkat. Ez a kisebb, könnyebben megoldható, de kevésbé fontos és időszerű feladat. A párthatározatok tanulságainak levonása sokkal idősebb és fontosabb, de sokkal nagyobb tennivaló. Nem hinném, hogy ez a mi viszonyaink közt egy referátum alapján, egy vita keretében megoldható volna. Ilyesmit várni ugyanaz a felületességgel párosult maximalizmus, amelyre más vonatkozásban a referátum és több hozzászólás utalt. Ebbe a hibába esett a Századok szerkesztősége, amikor egy referátumban és ennek alapján egy vitában megoldhatónak vélt olyan kérdéseket, amelyek beható tisztázása, sőt pusztá felvetése viták egész sorozatát kívánna meg. Hasonló maximalizmus nyilvánult meg a hozzászólások egy részében is. Akár azt javasolták, hogy egy ember, akár azt, hogy egy munkaközösség dolgozza át a referátumot, mindkét esetben lebecsülték a feladatot, amely ennél sokkal szélesebbkörű, alaposabb, behatóbb munkát kíván. Ebben a kérdésben Nemes elvtárs foglalt el helyes álláspontot, kiemelve, hogy sok kérdéstről, sok feladatról van szó. Következésképpen ennek megfelelően kell megszervezni a munkát. Nézetem szerint a tennivaló az, hogy ennek a vitának eredményeit indítékul használva, a vitát tovább gyűrűztetve, az itt fel sem merült problémákat is felvetve, szélesebb alapot teremtsünk tudományunk helyzetének beható, alapos felméréséhez és feladataink kijelöléséhez.

Az eredeti elképzelés és a referátum hibái ellenére a vita kiemelkedő eredményekkel járt. Messze túlmint a referátumban felvetett problémák keretein. A vita során több oldalról felvetődtek olyan alapvető kérdések, mint például, hogy mit jelent az új szakasz a történettudományban; hol tart történezmunkánk egységfrontunk fejlődése; érvényesül-e tudományunkban a demokratikus vezetés elve; mi a helyes viszony az elvi irányítás és az alulról jövő kezdeményezés között; főfeladatunk ezen a téren is eredményeink megszilárdítása és ez szorosan összefügg az inkább kevesebbet, de jobban elvéne alkalmazásával. Ezeknek a kérdéseknek felvetése is eredmény. A vitában ennél jóval több történt, mert az elhangzott vélemények jórészt kijelölik a tennivalókat is.

A továbbiakban nem szándékozom kitérni mindazokra a kérdésekre, amelyek a vita során felmerültek. Abban a reményben, hogy vitánk lezárása új viták kiindulópontja, engedjék meg, hogy nagyjában beszámolóm kereteire szorítokozva, csupán néhányat érintsek a problémák közül, melyeknél a vita során kialakult álláspontokat nem látom megnyugtatónak.

A hozzászólók általában helyesen vitték tovább a beszámolóban a kongresszusra vonatkozó megállapításait. Ezeket általában el lehet fogadni. Néhány esetben lehet szó

tulzásról, illetve félreértésről. Például: téves az a beállítás, amivel Györffy elvtársnál lehetett találkozni, hogy a beszámoló a vezetés és a szervezés hibáit is az előadók rovására írja. Ez természetesen súlyos hiba volna, de nem erről van szó. Ki kell emelni, hogy a viták, különösen a szervezett vitaalkalmak elmaradása a vezetés, illetve a szervezés hibája. Ugyanakkor azonban emellett meg kell mondani azt is, hogy az előadók azzal a kerettel sem éltek, ami rendelkezésükre állt a megadott lehetőségek mellett. Ezt az oldalát a kérdésnek hiba volna elhanyagolni.

Ami a történész problémákat és feladatokat illeti, a hozzászólások egész sereg kérdésben túlmentek a referátum keretén és általában helyes, elfogadható szempontokat hoztak. Helyes, különösen a további viták szempontjából, hogy többen — így Mickun, Pach, Simon elvtársak és mások — rámutattak történettudományunk fő problémáira és szükségesnek tartják ezek beható, alapos megbeszélését. Bírálják a referátumot, helycsen, czek felvetésének hiányáért. E kérdések külön vitákat kívánának, de legalább ilyen szempontból helyes lett volna a referátumban foglalkozni velük. Bírálták a referátumot abból a szempontból, hogy a felvetett kérdéseket egyoldalúan fogja meg, hogy a bírálat alá vont műveket főképpen a sematizmus szempontjából vizsgálja. Igaz, hogy a vizsgált könyveknek számos más hibájuk is van. Ha a referátum teljességre törekedett volna, akkor ezeket minden oldalról kellett volna megvilágítani. Azonban a referátum nem törekedett ilyen teljességre és nem hiszem, hogy ez hiba lett volna. A referátum a közös vonást kereste, melyben a hibák érintkeznek. Igen fontosnak tartom, hogy ezt a közös vonást megtaláljuk, mert a hibák közös gyökerét ezen a ponton lehet feltárni. Változatlanul állítom, hogy a sematizmus történettudományunk központi problémája, vagy legalább is egy a központi problémák között. Meg kell tehát ragadnunk minden alkalmat arra, hogy a sematizmusra mint igen komoly problémára, súlyos veszélyek forrására rámutassunk. Én úgy vélem, — azt hiszem, nem alaptalanul — hogy a sematizmus egyike azon hibáinknak, amelyek utat nyitnak az ellenséges nézetek előtt, megkönnyítik azok érvényesülését. Már csak ezért is külön, nagy nyomatékkal kell foglalkozni vele. Sajnos, a vita erre a kérdésre aránylag kevésbé terjedt ki. Helyes azonban a hozzászólásoknak az a része, mely rámutat, hogy a sematizmus mellett nagyobb súllyal kell foglalkozni a dogmatizmus problémáival. Nem tartom ugyan helyesnek a módot, ahogyan Györffy elvtárs a dogmatizmust, ami történetírásunkban csak bizonyos területekre jellemző, kiszélesítette, mintegy általánosította, de kétségkívül helyes felszólalásból az a figyelmeztetés, hogy a dogmatizmus mindenfajta megnyilvánulása ellen komolyan kell küzdeni, akkor is, ha csak bizonyos területeken jelentkezik is, s annak ellenére, hogy ott is, ahol megvan, csökkenő tendenciát mutat. Gondolok a pártfőiskola tanszékeire, ahol a dogmatizmus különösen mélyen gyökerezett, de már a tézisek megjelenése előtt sikeresen vették fel ellene a harcot.

Konkréten, behatóbban kell tárgyalni a provincializmus kérdését. Ezzel kapcsolatban egy félreértést szeretnék tisztázni. A vita során többen félreértették a párhuzam kifejezést, melyet a referátum használ. A kifejezés lehet vitatható, de a vele jelzett követelmény helyes. Nem arról a követelményről van szó, ami az összehasonlító történet formájában a polgári történetírás különböző iskoláinál felbukkant. Azzal a párhuzamkutatással nem sokat kezdetünk, arra visszatérni helytelen volna. A párhuzamok vizsgálatán mást értünk. Az objektív, egyetemes törvényszerűségek érvényesülését konkrétan kell vizsgálni egy-egy ország, egy-egy nép történetének sajátos körülményei között. De annak felismeréséhez, hogy mi az általános, mi a sajátos, feltétlenül szükséges az egyetemes történet tényanyagának ismerete, azon belül az egymáshoz hasonló, egymáshoz közelálló fejlődések analógiáinak és eltéréseinek ismerete és elemzése. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne elsősorban a kapcsolatok, az összefüggések kérdését vizsgáljuk, de emellett a párhuzamok vizsgálata — véleményem szerint — nélkülözhetetlen ahhoz, hogy ez egyetemes, objektív törvényszerűségek érvényesülésében a sajátos vonásokat konkrétan megállapíthassuk. A párhuzamok elemzése fog fényt deríteni egyes — eddig véletlenszerűként vizsgált — kapcsolatok mélyebben fekvő alapjaira is.

Szeretnék vitába szállni azzal a véleménnyel, ami a tudományosság kritériumának megállapításával kapcsolatban elhangzott, főként Réti elvtárs részéről. Réti elvtárs felszólalásában a tudományosság a monografikus bizonyítással, annak módszerével egy értelemben fordult elő. Ezt az álláspontot nem tudom elfogadni. Ha ezt az álláspontot elfogadjuk, akkor egyszersmindkorra le kellene mondanunk minden beszámólóról, amely szükségképpen összevont, lerövidített megállapításokat ad. Nyilvánvaló azonban, hogy semmiféle beszámoló nem pótolhatja a könyvek kritikáit, amelyeknek valóban behatóan, a részletekig kell menniük és pontos bizonyítást kell alkalmazniuk. Ezen a területen, mint ismeretes, komoly mulasztások terhelik tudományunkat.

Ugyanakkor azonban óvakodnunk kell a túlzásoktól. Ezt főként azért emelem ki, mert történettudományunkban eléggé elterjedt jelenségnek tartom. A vita során is több példáját láthattuk, hogy egyesek helyes szempontokból kiindulva, túlzásba estek és emiatt a helyes álláspontot eltorzították. Engedjék meg, hogy ennek néhány példájával foglalkozzam. Helyes kiindulás Simon elvtárs hozzászólásában, hogy népi demokráciánk történetének kutatása következő munkánk súlyponti kérdése. Helytelen túlhajtás, ha ezt úgy akarja érvényesíteni, hogy minden élő, mozgó embert ráállít a népi demokrácia kutatására. Ez azoknak a — mint a Történettudományi Intézetben szokták mondani — »túlzó« módszereknek felelevenítése volna, amelyek ellen küzdeni akarunk. Ugyanígy elvileg helyes, hogy tervünk megállapításánál nem tudományunk fehér foltjaiból kell kiindulni. Ezzel a megállapítással Simon elvtárs nyitott kaput döngött. Senki sem állítja, hogy a fehér foltokból kell kiindulni. Elfogadott elv, hogy a feladatokból kell kiindulni. De vajjon a feladatokat s különösen végrehajtásuk lehetőségeit felmérhetjük-e, ha fel nem mérjük a fehér foltokat? Régebbi munkánk nagy eredményként kell értékelnünk, hogy eljutottunk a fehér foltok felméréséhez, mert ez a valamennyire reális tervezés egyik döntő feltétele.

Nem tudom megváltoztatni álláspontomat a fordulatot megelőző pangás, illetve a Történettudományi Intézet elődjének nyugati orientációja kérdésében. A »pangás« kifejezés csak a fordulatot közvetlenül megelőző időre vonatkozik, s nem hiszem, hogy erre az időre bárki is tagadhatná helyességét. Első fogalmazásom az idő meghatározásában volt pongyola, ezt kijavítottam. Ami a nyugati orientáció kérdését illeti, egyetértek azokkal, akik szerint hiba volt, hogy ezt eddig nem elemeztük kielégítő módon. De ez nem változtat az általában ismert tényeken.

Engedjék meg, hogy egy kérdéscsoportot kiemeljek: az önbírálat érvényesülésének egyes kérdéseit. Azú lehet mondani, itt van történész munkánk leggyengébb pontja. Nem véletlen, hogy — bár a vita ebben is sok haladást mutatott — a haladás aránylag itt látszott a legkevésbé. A vitának nagy pozitívuma volt, hogy amellett, hogy bizonyos haladást tett e téren, rávilágított az itt mutatkozó komoly fogyatékokra. A hozzászólók felvetették a kommunista példamutatás problémáját. Meg kell mondani, hogy ez nem kielégítő. Amikor van, akkor sem eléggé elmélyülten, nem kielégítően jelentkezik. A vita során — meg kell mondanom — ebből a szempontból nem tartottam helyesnek Réti elvtárs válaszát, amely bizonyos részleteiben lehet helytálló, de ennek ellenére lényegében a bírálat elutasítását jelentette. Ha a Munkásmozgalmi Intézet törekedett is összekapcsolni a munkásmozgalom történetét a nemzeti történettel s mindezt beilleszteni a nemzetközi események láncolatába — tény, hogy a történet s az eredmény mégsem egészen kielégítő. Fogyatékok vannak, amelyeket ki kell javítani. Ugyanez áll a különböző intézmények kapcsolataira is. Igaz, történeti lépések e kapcsolatok elmélyítése, megjavítása terén, de ezen a területen is tovább kell menni.

Sajátos, külön problémát jelent olyan kommunisták önbírálata, akik valamely polgári iránytól váltak el, onnan fejlődtek kommunistává. Amint ezen gondolkoztam, saját mulasztásom terhére egyre súlyosabban éreztem. A régi történészeknek a felszabadulás óta volt lehetőségük fejlődésre, de nem vitás, hogy azoknak volt a legtöbb lehetőségük, akiket ebben a párt segített, nevelt. Ha ezek az emberek a saját, multbeli életüket s munkásságukat komoly bírálat tárgyává teszik, azzal igen jelentős segítséget adhatnak másoknak is. Ha ezt elmulasztották, kétszeres hiba terhelte őket. Meg kell mondanom, engem ez a kétszeres hiba terhel. Hunyadiról írott könyvemben nem ragadtam meg az alkalmat, hogy saját régebbi hibáim nézeteimet kielégítően, kimerítően bíráljam. Nem itt a helye, hogy a régebbi nézeteimet elemezzem. Röviden azonban, úgy gondolom, nem helytelen érinteni a kérdést, annyival inkább, mert van bizonyos része, ami szélesebben felvethető. Régebben elkövetett hibáim gyökerét változatlanul a nacionalizmusban látom, de világos, hogy erre csupán utalni nem elég. Azt kell megvizsgálni, mennyire terjedt, miben jelentkezett, mire lehetett felhasználni. Nem osztom azt a nézetet, hogy valaha is a német »kulturlejtő« elnéletét képviseltem volna. Helytelennek tartottam ezt a nézetet. Azonban írásaim a középkori magyar nagyhatalom, a politikai és kulturális hegemonia gondolatát tartalmazták és ezáltal alkalmat adtak arra, hogy az akkori kormányok a saját reakciós, fiókimperialista propagandájuk érdekében felhasználják. Ma már tudom, hogy nagyobb mértékben felhasználták, mint ahogyan ezt akkor vagy jödeig azután gyanítottam.

Ezzel kapcsolatban azt szeretném leszögezni, hogy ha a multban vagy bármikor elkövetett hibáinkat vizsgáljuk, azt kell megnézni, hogy munkáink objektíve mit jelentettek. Másodrangú kérdés, hogy mit szándékoztunk tenni vagy mondani, hogy mit gondoltunk e munkáink hatásáról és jelentőségéről. Ebben az esetben is úgy áll a dolog: nem tudunk fedni egymást az elképzelés, amit én annakidején formáltam munkássá-

gomról, azzal, amit ez ténylegesen jelentett. Világos azonban, hogy a főkérdés: mit jelentett munkásságom ténylegesen; a másik legfeljebb minősítő szempont lehet. Ezt azért emelem ki, mert úgy gondolom, itt kell szélesebb következtetéseket levonni. Nemcsak saját példamból, hanem sok esetből tudom, hogy különösen a régi történészek, amikor hibáikról gondolkoznak, a dolog szubjektív oldalából indulnak ki, saját régebbi elképzeléseiket, törekvéseiket állítják előtérbe. Többek között ez is olyan tényező, ami gátolja, fékezi a valóságos önbírálatot, a hiba feltárásának alaposságát. Ez ellen küzdeni kell. Le kell szögezni azt is, hogy leküzdéséhez több segítségre van szükség. Nemcsak arról van szó, hogy több és elvibb legyen a bíráló, hanem elsősorban arról, hogy folyamatos legyen. Nem elég, ha elhangzik a bíráló; biztosítani kell, hogy folyamatosan hasson. Ebben az összefüggésben külön jelentőséget nyer a feladat, hogy az ellenforradalmi korszak történetírásának iskoláit, árnyalatait vizsgálat alá vegyük. Emellett különös jelentőségük lehet azoknak a vitáknak, amelyeket klubokon, vagy más alkalomkor, például munkaközösségekben egy-egy korszak, vagy szakasz egymáshoz kutatási területben közelálló szakemberei folytatnak egymással. Ilyen vitákon gyakorlatilag már eddig is vitáltak, bíráltak megjelenés alatt álló, vagy frissen megjelent munkákat. Egy lépés kell ahhoz, hogy ezt a vizsgálatot, vitát-kiterjesszük egymás régebben megjelent munkáira is. Meg vagyok győződve arról, hogy ez a módszer igen nagy segítséget jelentene az önvizsgálat elmélyítéséhez; ugyanakkor mintegy előkészületet jelentene a polgári történetírás iskoláinak elmélyült, széleskörű, átfogó bírálatához is.

Befejezés előtt még egy kérdést szeretnék említeni. Amint bevezetőmben már érintettem, legfőbb feladatunk az, hogy ennek a vitának eredményeire támaszkodva, a vitát tovább gyűrűztessük a legkülönbözőbb körökben. Úgy gondolom, erre megvan a lehetőség. Olyan módon is, hogy a vita résztvevői a maguk körében felvetik az itt elhangzott problémákat, még mielőtt a vita anyaga nyomtatásban megjelenne. További lehetőség, hogy a vita anyagát leközzöljük a Századokban és felszólítjuk történészeinket, szóljanak hozzá minél szélesebb körben, felszólítva őket egyben arra is, hogy vessenek fel további problémákat, minden olyan kérdésben, ami a történész munkát érintheti. Meg vagyok róla győződve, hogy ilyen felszólításnak országszerte széleskörű visszhangja volna. Amellett természetesen nem mondhatunk le arról, hogy további vitákat rendezzünk különböző intézmények, vagy akár csak munkaközösségek keretében is történettudományunknak mindazokról a lényeges problémáiról, amelyeket itt többen felvetettek, — a legrendszerezesebben talán Pach elvtárs. Ezek részben kapcsolódnak a tankönyvek soron következő vitáihoz. Feltétlenül javasolható, hogy tartsunk vitákat egyes megjelent, vagy megjelenés alatt álló könyvekről. A vitáknak ezt a formáját különösen szeretném előtérbe állítani, mert eddigi tapasztalataink szerint ez igen gyümölcsöző, amellyel ezt hiányolják a legtöbben, mint kritikánk megjavításának, történész közvélemény formálásának hatékony módját.

Itt csak röviden szeretnék utalni két fontos javaslatra. Az egyiket Benda Kálmán tette, az olvasókonferenciák felvetésével, a másikat — ezt továbbvive — Spira György azzal, hogy a Művelt Nép kezdeményezését elevenítsük fel és igyekezzünk tájékozódni olvasóink véleményéről.

A kritikai szellem élesztése, erősítése döntően fontos feladatunk. A kritikai szellem, a vita szelleme kölcsönhatásban fejlődik az elméleti színvonal emelkedésével. A kettő együtt fő feltétele munkánk minőségi színvonalának emelésének.

*

Andics Erzsébet zárószava:

Összefoglalva többnapos vitánkat, nem tartok igényt arra, hogy a felmerült kérdések tárházat kimerítsem. Igen értékes megbeszélésünk anyagát komolyan tanulmányoznunk kell, vissza-vissza kell térnünk a felmerült kérdésekre: ez hosszabb időt s nagy munkát vesz majd igénybe.

Teljesen igazuk volt azoknak az elvtársaknak, akik hangsúlyozták, hogy mostani vitánk és történész-frontunk egész további fejlődése szempontjából központi jelentősége van pártunk és kormányunk legutóbbi határozatainak. Valamennyien éreztük már az utolsó esztendő folyamán, hogy a történész-fronton is van némi megállás, valamennyien éreztük, hogy azt a cipőt, amiben eddig jártunk, nagyon kinőttük. Azt hiszem, valamennyiünk nevében elmondhatom: a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének és népi demokratikus kormányzatunknak határozatait a legnagyobb segítséget jelentik nekünk, történészeknek is. Segítenek felmérni hibáinkat, elvi útmutatást adnak.

Hibáink nagyrésze nemcsak abból adódott, hogy elhanyagoltunk dolgokat, amiket nem lett volna szabad elhanyagolnunk, hanem abból is, hogy lassan túlélték magukat azok a munkamódszerek, azok a szervezeti keretek, az a színvonal, amit megvalósítottunk. Hangsúlyozom, *kezdetül fogva* voltak hibák is munkásságunkban, de ha valami túléli magát, önmagától is hibává válik; s ha nem veszik észre idejében, akkor igen nagy hibává nőhet. Nem egy tekintetben ez történt velünk is.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének és népi demokratikus kormányunknak határozatai — ami lényegüket illeti — teljes egészükben vonatkoznak a történész frontra is. A tennivalók elsetése, a tervezés hiányosságai, a mennyiségre való törekvés gyakran a minőség rovására, a baloldali szektánság, a meggyőzés helyett sokszor adminisztratív eszközök alkalmazása, a nem kellő demokratizmus a vezetésben nálunk is tapasztalható volt. A mi területünkön sem volt elég erős a kritikai szellem, mi több, e tekintetben igen nagy gyengeségek és hiányosságok mutatkoztak. De a legnagyobb hibát az *elmélet elhanyagolásával* követtük el.

Engedjék meg, hogy ezekenél a kérdéseknél megálljak. A mennyiség hajhászása a minőség rovására, az alacsony színvonalon álló tervezés kétségtelenül megvolt nálunk s ennek következményeit tapasztaltuk is. Persze elmondhatjuk, hogy kezdők voltunk, hogy új feladatok megoldására vállalkoztunk, s tapasztalatok nélkül nagy fába vágtuk fejszénket. A tény azonban tény marad, és nekünk ezt az elkövetkező időkben nagyon is szem előtt kell tartanunk. Ami a minőség-mennyiség kérdését illeti, ennek két oldala volt. Semmi esetre sem szabad úgy felfogni a hibák feltárását, hogy megfélemlítsük az eredményekről. Ez nem lenne helyes. Pártunk nem erre mutat nekünk példát. Igaz, nagy mohósággal vetettük rá magunkat a történelmi anyagra, de sietnünk is kellett. Nem túrt halasztást, hogy a magyar történelem legalább legfontosabb kérdéseiben a marxizmus-leninizmus segítségével világosságot teremtsünk, hogy legalább a legfontosabb kérdésekben felvegyük a harcot a történelemhamisítások, s a történelemhamisítással sokszor egyértelműen káros elhallgatások ellen. Ha nem is tudtunk klasszikus műveket teremteni, halaszthatatlanul hozzá kellett látnunk ahhoz, hogy multunk nagy szabadság-kiüldelmeit, nagy alakjait, haladó hagyományait, a népi tömegek szerepét, a forradalmi mozgalmakat népünk helyesen ismerje meg. Munkánkon megérvődött a sietség. De ezt nem vagyok hajlandó *csak* hibának tekinteni, sőt mi több, elsősorban *érdemnek* kell tekinteni.

Ha munkánk nem is volt mindig elég magas színvonalú, ha jelentkeztek is a gyorsasággal járó, főképp a nem kielégítő elméleti felkészültséggel járó hiányosságok, mégis segítségére voltunk népiünknek ezekkel a munkákkal, tisztáztunk olyan kérdéseket, amelyeket az eddigi történetírás nem engedett tisztázni. Vigyázzunk, nehogy úgy tűntessük fel, mintha mindaz, amit eddig tettünk, rossz lett volna, mintha — ahogy egyesek mondták — kirakatpolitika lett volna. Ez nem volna helyes.

Sokkal nagyobb hibának tartom, hogy módszerünk nem volt eléggé demokratikus. Itt elsősorban a Társulatról kívánok beszélni, mert a Társulatnak, mint társadalmi szervezetnek valóban a legszélesebb demokratikus alapokon kellett volna működnie, és erről elsősorban nekem, a Társulat elnökének kellett volna gondoskodnom. A Társulat, amely az átszervezés után jól indult, később egyre bürokratikusabb lett, végül már nem is élt szervezeti életet. Antidemokratikus volt a Századok szerkesztése, s ezt úgy mondom, mint a Századok főszerkesztője. Öt év alatt közel száz szerzőt szólaltattunk ugyan meg, de ezzel nem elégedhetünk meg. A Századok százszor jobb lehetett volna a meglévő történész-erők nagyobbarányú bekapcsolódása, javasolataik, bírálataik alaposabb megszívlelése, a történelemmel foglalkozók legszélesebb köreivel való elevenebb kapcsolat megteremtése révén.

Rátérek népszerű munkáink kérdésére. Vitatkozni szeretnék egyes felszólalókkal, akik szerint népszerű kiadványaink nem eléggé tudományosak. Úgy gondolom, népszerű kiadványainknak más gyengesége van. Általában tartottuk magunkat ahhoz a helyes elvhez, hogy bármilyen kiterjedelmű népszerű munkát csak az írhat, aki kérdéssel tudományosan foglalkozott, annak szakértője. A fő hibát abban látom, hogy népszerű irodalmunk nem volt *elég népszerű*, nem is volt elég szépen, elég világosan, elég meggyőzően, elég lelkesen megírva, s arról sem gondoskodtunk, hogy kellő mértékben eljusson népiünk legszélesebb rétegeihez.

Engedjék meg, hogy ezzel kapcsolatban egy számomra megdöbbenő tapasztalatról számoljak be. Amikor egy alkalommal pártunk összehívta a tanyai tanítókat, hogy beszéljessen velük helyzetükről, kívánságaikról, problémáikról, a tanyai tanítók többek között arról számoltak be, hogy a gyerekek nem szeretik a történelmet. Akármilyen vastag tudományos köteteket adunk ki, mit ér, ha nem tudják elérni, hogy a mi gyermekeink, a kis magyarok megszeressék a magyar történelmet, azt a történelmet, amelyről mi többet és igazabbat tudunk, mint eddig tudtak a magyar történészek, és tanulmányo-

zását sokkal élvezetesebbé, érdekesebbé kell tennünk, mint amilyen a multban volt. Ez súlyos kritika, és az is kitűnik belőle, hogy a történelemtanárok gyakran nem is tudhattak az új eredményekről, mert amit írtunk, nem jutott el hozzájuk. Gondoskodnunk kell a jövőben arról, hogy legalább a népszerű munkák eljussanak a tanárokhoz, de ne csak a népszerű munkák.

Helyesnek, szükséges lépésnek tartom, hogy erőnket annakidején a kutatásra, a magyar történelem legfontosabb kérdéseinek felderítésére összpontosítottuk, s elsőrendű feladatnak az egyetemi történelmi tankönyvek minél gyorsabb elkészítését tekintettük. Ez továbbfejlődésünk kulcskérdése. De túlhajtottuk a dolgot. Amikor az erőket szinte kizárólag a kutatás szolgálatába állítottuk, elhanyagoltuk az iskolákban és egyetemeken folyó történelemoktatás kérdéseit.

Ami az elvi, elméleti kérdéseket illeti, egyetérttek Elekes elvtárral, hogy hibáinknak két fő válfaja volt: egyrészt a sematizmus, másrészt az empirizmus. Tulajdonképpen két front felé kellett harcolnunk, de a harcot nem elég következetesen, sokszor csak szavakban vettük fel ezek ellen a hibák ellen.

Mind az empirizmus, mind a sematizmus mélyen összefügg az elmélet elhanyagolásával. Az elvtársak ismerik Pártunk határozatait, tudják, hogy a gazdaságpolitikában, a pártvezetésben elkövetett hibák gyökere, forrása éppen az elmélet elhanyagolása volt. Természetes, hogy a tudomány területén különösen káros ez a hiba. Szeretném hangsúlyozni, hogy amikor az általánosan jellemző hibákra utalok, ezzel távolról sem akarom saját hibáinkat kisebbiteni. Az egyes területeken dolgozók felelősek azért, hogy a hibák előfordultak és milyen mértékben fordultak elő.

Mit jelentett az elmélet elhanyagolása? Elsősorban azt jelentette, hogy nem tanulmányoztuk és nem tisztáztuk az átmeneti korszak törvényszerűségeit. Az átmeneti korszak törvényszerűségeinek semmibevevése előreszaladásokat, rossz tervezést vont maga után, sematikussá tette ideológiai munkánkat. Az elmélet elhanyagolása idegen a marxizmus-leninizmustól. A marxizmus-leninizmust az elmélet mélységes megbecsülése, az elmélet és a gyakorlat állandó összekapcsolása jellemzi. Az átmeneti korszak általános törvényszerűségeinek elhanyagolásából következett, hogy nem tisztáztuk, melyek az átmeneti korszak kultúrpolitikájának törvényszerűségei, milyen legyen kultúrpolitikánk, s azt sem tanulmányoztuk, hogy az átmeneti korszak történész-frontunkon milyen politikát követel meg. Ezekben a kérdésekben egész felfogásunk mélyen ahisztorikus volt. Nem is éreztük magunkat átmeneti korszakban, azt gondoltuk, hogy az átmeneti korszak problémáit, magát az átmeneti korszakot átugrottuk. Megnyilvánult abban is, hogy a Szovjetunió gazdag tapasztalatait, amelyek példamutatók voltak számunkra a multban, példaadók számunkra a jelenben és a jövőben is, sematikusan vettük át, s nem néztük meg, hogy az adott történelmi korszakban, amelyben élünk, hogyan módosulnak egyes kérdések, amelyek ennek a korszaknak a sajátosságai. Nem vettük eléggé figyelembe, hogy a Szovjetunió már a fejlődés magasabb stádiumába érkezett, és hogy még a megfelelő fejlődési fok sem ismétlődhetik meg nálunk minden további nélkül ugyanúgy, mint az — más történelmi helyzetben és erőviszonyok között — a Szovjetunióban megtörtént.

A Szovjetunió egyik legfontosabb tapasztalatát nem vettük át: az elmélet mélységes tiszteletét, művelését, olyan művelését, ami megfelel forradalmi világnézetünk lényegének, olyan művelését, ami nem dogmatikus, nem sematikus, nem felületes, hanem lépést tart a történelem mélyen megvalósult fordulataival. Lenin mondotta, hogy a »történelem ravaszágát« is figyelembe kell venni. Nem szabad az elméletet sémának tekinteni, azt állandóan fejleszteni, gazdagítani kell. Lenin az életet, a gyakorlatot tette az elmélet helyessége kritériumává.

Nem vettük figyelembe az átmeneti korszaknak azt a törvényszerűségét, hogy az ideológia lassabban fejlődik, lassabban alakul át, mint általában a többi felépítmény, és lényegesebben lassabban mint az alap, mint a gazdaság, a termelési viszonyok. Ezen a téren sem tanulunk a Szovjetuniótól, ahol messzemenően figyelemmel vannak az ideológia fejlődésének erre a sajátosságára.

Az ahisztorikus felfogás szülte azt is, hogy nem törekedtünk eléggé az emberek meggyőzésére. Ez két irányban is megnyilvánult. Azokról, akik hozzánk közelebb álltak, azt gondoltuk, őket már szükségletlen nevelni. Pedig néha magunkat is megnézhetünk volna, hogy milyen marxisták vagyunk. Másrészt azokra, akik nem álltak közel hozzánk, gyakran túl hamar keresztet vetettünk, úgy vettük őket, mintha megállt volna felettük az élet. Így a hozzánk közelebb állóknál túlbecsültük materialista világnézetük, marxista tájékozottságuk fejlettségét. Viszont azokat, akik tegnap talán ellenfeleink voltak, úgy könyveltük el, mintha közel tíz év alatt semmit sem fejlődtek volna. Teljesen ahisztorikusan, mereven néztük a dolgokat. Emlékszem, amikor a Társulat 1949-ben újjá-

alakult, az első közgyűlésen arról beszéltünk, hogy vonjunk be a munkába mindenkit, aki ösztönelt segíteni akar. Nem elégedhetünk meg azzal, ahogyan ezt a szándékunkat valóra váltottuk!

Az elmélet elhanyagolása rengeteg bajnak forrása volt: benne látom a hibák fő gyökerét. Nem vettünk elő elméleti kérdéseket. Húzódoztunk a különböző polgári, reakciós, esetleg fasiszta történelmi nézetek elvi megbírálásától. Ha beszéltünk is elméletről, az többnyire jelszószerű, felületes volt. A marxizmus-leninizmus forradalmi elmélet, forradalmi világnézet, amely harcban született, harcban fejlődött és fejlődik. Mi ezt nem ilyen harcosan fogtuk föl. Az eredmény az lett, hogy történezeink ideológiailag nem fejlődtek eléggé s a téves nézetek egész sora konzerválódott.

Mi az országnak nemcsak gazdasági életét akarjuk átalakítani, hanem az emberek gondolkodását is. Tudjuk, hogy át is fogjuk alakítani, de azért harcolni kell. Ebbe a harcba világnézetünk nagyszerű tanításait, nagy igazságait nem vetettük bele eléggé.

Azt gondolom, hogy becsületes tudósokat, akik szeretik népüket, szeretik tudományukat, meg lehet győzni. Egészen bizonyos, hogy hajlandók tanulni és mi azzal, hogy kereszteset vetettünk rájuk, azzal, hogy nem bízunk fejlődésükben, elősegítettük régi előítéleteik megrögződését. Ez merev, fejlődésellenes, a marxizmus-leninizmus világot átfőrmálító szellemétől idegen felfogás volt. Elsősorban *tényekkel* szálltunk harcba a helytelen történelmi nézetek ellen. Ennek a harci formának megvan a létjogosultsága a történettudományban: hamis tényekkel igaz tényeket állítunk szembe. De helytelen volt az a felfogás, hogy ennyi elég is. Nem szögeztük le, nem rendeztük nézeteinket, az egyes történelmi iskolákat *egészükben* nem vettük kritika alá és ezért nem tudtuk elég mélyen és alaposan felszedni hibáikat.

A történelem kétségtelenül konkrét tudomány. Az igazság mindig konkrét, de ha a tényeket nem rendszerezjük s nem vonunk le belőlük elméleti következtetéseket, abból csak empirikus igazság lesz. Egészen bizonyos, hogy új történetírásunkba átmentettünk számos hibás, téves nézetet, mert az elvi harcot a régi, polgári történetírás ellen nem vívtuk végig.

Hadd mutassak rá ennek a fogyatéknak még egy súlyos következményére. Azért, mert nem vettük régi történetírásunkban kritika alá azt ami rossz, nem választottuk el attól ami jó, nem tudtuk a pozitív hagyományokat sem a szükséges mértékben átvenni. Nem differenciáltunk eléggé, a régi történetírást csaknem globálisan elvetettük: a konkollyal kiteptük a tiszta búzát is. Különösen az első években szinte nem voltunk hajlandók történelmi feldolgozásokat figyelembe venni, csak a levéltárak anyagát. Vajon szabad-e egész eddigi történetírásunkat, több történész nemzedék munkájának pozitív eredményeit is egyszerűen figyelmen kívül hagyni? Egyáltalán nem!

Szektánisan leszűkítettük haladó hagyományainkat is. Pozitív hagyományon többé-kevésbé csak a forradalmi hagyományokat értettük. Legfeljebb a honvéd hagyományok terén tettünk engedményeket. Pedig a társadalom dialektikus fejlődése nemcsak forradalmi ugrásokból áll, hanem azokat megelőzi a mennyiség fokozatos növekedése, ami egy bizonyos fokon túl — mint tudjuk — átcsap minőségbe. Hogy példával világítsam meg: pozitív alakunk nemcsak Kossuth, hanem Széchenyi is. Kossuth sokkal közelebb áll hozzánk, mint Széchenyi. Széchenyinéél a bírálatnak nagyobb tere lesz, mint Kossuthnál. Helytelen volna azonban azt mondani, hogy *csak* Kossuth számít haladó elődünknek és Széchenyi nem. Széchenyi messze állt a forradalomtól, de életének különböző korszakai voltak. Voltak haladóak, amelyeket magunkénak vallunk és voltak, amelyeket teljesen elvetünk. De helytelen az a szektáns értékelés, amely Széchenyi munkásságát teljesen elvetendőnek ítéli.

A szektánság nálunk sok területen megnyilvánult. Egyes régi történészek azt érezhették, hogy sorsukkal szemben közömbösek vagyunk, érezhettek bizonyosfokú bizalmatlanságot részünkről, ami sok esetben bénítólag hatott rájuk. Feladatunk most az, hogy a történész egységfrontot komolyan vegyünk. Kölcsönösen tanulhatunk egymástól nagyon sok vonatkozásban. Össze kell fogni azokat az erőket, akik dolgozni akarnak és tudnak. Bizzunk jobban igazságunk meggyőző erejében és bizzunk jobban azokban a tegnapi még tőlünk távol álló történészekben, akik azonban ma becsületesen törekednek arra, hogy részt vegyenek a munkában.

Ez a folyamat: az önbírálat, a régi helytelen nézetektől való megszabadulás, a hibák felszámolása, nagy és nehéz munkát igényel. Több alkalmat kell adnunk széleskörű vitákra, véleménynyilvánításra. A szabad, alkotó vita alapja azonban nem lehet valamiféle eszmei, ideológiai liberalizmus, mert az tévútra vinne bennünket.

Hadd térjek ki ezzel kapcsolatban Kossáry Domonkos felszólalására. Amikor mi azt mondjuk, hogy vitázzunk, bíráljunk, ez ott kezdődik, hogy a gyermeket nevének nevezzük. Nekünk valóban nagy mulasztásaink vannak abban a tekintetben, hogy eddig

nem vitatkoztunk eleget, nem vettük alapos bírálat alá a polgári történeti iskolákat. Így nem vettük bírálat alá az egykori Keleteurópai Tudományos Intézet működését és folyóiratát, a Revue d'Histoire Comparée-t sem. S amikor most egyes felszólalók rámutattak, hogy a Revue d'Histoire Comparée és a Keleteurópai Tudományos Intézet történetírásunkban tulajdonképpen nyugati orientációt képviselt, ez még nem a mély elemzésen alapuló kritika: csupán közismert tényt állapítottak meg. De Kosáry azt sem fogadja el. A vita folyamán tett bizonyos kezdeti lépéseket saját multbeli tevékenységének és az irányítása alatt álló Intézet működésének kritikusabb szemlélete terén (bár akkor is szubjektív érzelmeit, céljait állította előtérbe és ezzel bizonyos fokig elhomályosította az Intézet és a Revue irányzatának pontos értékelését) végülis azonban visszakozott: lényegében nem ismerte el a nyugati orientáció objektív tényét, hamis alternatívák felállításával igyekezett rossz vágányra sodorni vitánkat. Ilyen alapon nehéz tisztázni a nézeteket. Kosáry Domonkos munkásságát valamennyien ismerjük, ismerjük a Revue-t is, elég közről láttuk a Keleteurópai Tudományos Intézet tevékenységét. Csak bele kell lapoznunk a Revue 1945-ös számába: ebben hazánk felszabadulásának nagy történelmi ténye egyetlen vonatkozásban nyer említést: mint »ostrom és az ezzel járó bajok«. Ezzel a maga részéről a Revue el is intézte a Szovjetunió dicsőséges felszabadító szerepét, hazánk, népünk újjászületését. De nemcsak az elhallgatások jellemzőek a Revueben. Cikkei és kritikái kifejezetten nyugati orientációt képviseltek, erről bárki meggyőződhet, aki akár csak futó pillantást vet reá. Mi Kosáry képességeit sokra becsüljük, adunk arra, hogy dolgozzék, velünk együtt dolgozzék. De ehhez szükséges, hogy tovább haladjon a megkezdett úton, multbeli tevékenységének kritikusabb szemléletével, együttműködése elvi alapjainak tisztázásával.

A hibák előtérbe helyezése ezen a vitán helyes, szükséges volt, még akkor is, ha egyesek eltúlozták a hibákat, vagy ha egyes hibák taglalásába nem eléggé mentünk bele. Semmiesetre sem szabad azonban pánikba esnünk. Ugy vélem, egynémely elvtárs felszólalásában volt erre hajlandóság. Becsüljük meg eredményeinket, bebizonyítottuk: a magyar történelmi fejlődésre is érvényesek a marxizmus-leninizmus tanításai: a történelmi materializmus által felfedett törvényszerűségek. Bebizonyítottuk, hogy a marxista-leninista történelemszemlélet, a tudományos szocializmus történelemszemlélete és módszere termékenyebb, hatékonyabb és igazabb, mint bármely eddig létező történelmi irányzat, az egyetlen tényleg tudományos történelemszemlélet.

Becsüljük meg eddigi munkánk eredményeit, mert rövid néhány év alatt számos kérdésben világosságot teremtettünk, nem egy kérdésben többet tettünk, mint a polgári történetírás évtizedek alatt. Megszereztük a megbecsülést a marxista történetírásnak. Emlékezzünk csak vissza arra, hogy néhány évvel ezelőtt a marxista történetírást nem tudományak, hanem publicisztikának nézték. Az volt a felfogás, hogy a marxista történetírás a mai politikai problémák egyszerű visszavetítése a multba. Azt hiszem, hogy ma már nincs nálunk józanul gondolkodó ember, aki ezt merné állítani. Ugyanakkor látnunk kell, hogy eredményeink nem olyan nagyok, mint amilyeneknek sokszor hajlamosak voltunk tartani.

Ezekután hadd vázoljam röviden, melyek az előttünk álló legfontosabb feladatok.

Először is meg kell erősítenünk harcunkat mind a szemantizmus, mind az empirizmus ellen. Ebben a harcban természetesen különbséget kell tenni aközött, hogy baráti tévedésről van-e szó, vagy pedig ellenséges nézetekről.

Fel kell dolgoznunk kritikusán az egyes történelmi iskolákat. Az utolsó évek történetésztudományt úgyancsak vegyük bírálat alá. Ezt nem lehet a véletlenre bízni, hanem tervszerűen kell rajta munkálkodnunk. Az egyetemi tankönyveknél is nagy helyet kell biztosítani a historiográfiának, a polgári történeti irodalom bírálatának.

Alapvető feladatnak tartom, hogy az elmélet színvonalát emelnünk kell, s ezt szisztematikusan kell végeznünk.

Dolgozzunk ki tervet arra, milyen módon vonjuk be történészeinket jobban a marxizmus-leninizmus tanulmányozásába. Elsősorban a marxizmus klasszikusainak egyéni tanulmányozására kell gondot fordítanunk. E mellett elméleti konferenciákat kell létrehozni, kisebb csoportok számára, ahol intenzívebb, nyíltabb a vita.

Szeretném elismerni, amit már több ízben mondtam: a történelmi materializmus elméletének megismerését ki kell egészíteni az egyetemes történelemnek mély és széles tanulmányozásával, amelyre gazdag lehetőséget nyújtanak a szovjet történészek munkái.

Az elméleti munka további formája az lehetne, hogy a magyar történelem egyes elvi kérdéseit rendszeresen megvitassuk. Most jöttek vissza elvtársaink Csehszlovákiából, s elmondták, hogy a csehszlovák történészek rendszeres időközökben napokig tartó konferenciákra ülnek össze, ahol különböző szakbizottságokban megvitájkák a csehszlovák történetírás egyes problémáit.

Ilyen elméleti vitákat nekünk is kellene rendeznünk. Az elméleti vitáknak, az elméleti kérdések tárgyalásának sokkal nagyobb helyet kell biztosítanunk a Századokban is. Térjen vissza a Társulat az előadások, a viták tartásának rendszeréhez.

A politikai színvonal emelése szempontjából rendkívül fontosnak tartom a Horthy-korszak történetének és méginkább a felszabadulás utáni fejlődésünk történetének feldolgozását. Hajlandó vagyok Simon elvtárs, egyesek által »túlzottnak« nevezett követelést megismételni: bizonyos mértékben és értelemben csaknem valamennyi történetésznek bele kell kapcsolódnia a felszabadulás utáni korszak megírásába.

Különösen a felszabadulás utáni történet egyes problémáinak feldolgozása nemcsak az olvasóknak adna sokat, de rendkívül izgalmas és főként tanulságos lenne a történészeknek is az elmélet alkotó alkalmazását illetőleg. Meg vagyok győződve róla, hogy nem egy történészünk számára régi munkásságának átértékelése szempontjából is alkalmas és járható út lenne ez.

Tennivalóink vannak szervezeti téren is. A Társulat éljen társulati életet, tartsa be alapszabályait, hívjon össze közgyűlést, válassza meg az új vezetőséget, teremtsen meg szakbizottságait, s ne csak plenáris vitákat rendezzen. Sokkal többet kell törődnünk — ez a demokratikusság nagyobb érvényesítéséhez tartozik — a vidéki történészekkel. Igazuk volt azoknak az elvtársaknak, aki ezt hiányolták.

Szervezeti téren tovább kell menni, biztosítani kell egyes történetintézményeknek a nagyobb önállóságot. Eddig túlságos centralizmus érvényesült. Az egyes történetintézmények, a Történettudományi Intézet, a Levéltár, a Társulat, a Történettudományi Kar éljenek önálló életet, és az Akadémia Állandó Bizottsága csak alapvető tervezési kérdésekben foglaljon állást, elvi vitákban döntsön. Nagy lépéssel fogja előrevinni történetfrontunk demokratizmusát, ha megszüntetjük az eddig nagyon is gyakori perszonál-uniókat. Ha a demokratizmusról beszélünk, mindez érvényes természetesen a Társulatra és a Századokra is. A Századok szerkesztőségét meg kell erősíteni, a folyóirat megjelenését gyakoribbá kell tennünk.

Meg kell javítanunk káderpolitikánkat is. Azok a történészeink, akik komolyan akarnak és tudnak dolgozni, valóban dolgozhassanak. Elő kell segíteni történészeink számára a tudományos minősítések elnyerését. A minőség emelését illetően nagyon sok helyes javaslat hangzott el, azokat tanulmányozni és értékesíteni kell további munkánkban.

Végül szeretnék rámutatni arra, hogy a történészeknek általában többet kellene találniuk. A Társulatnak kell ezt megvalósítania, és ezt meg is tehetné, ha lennének szekciói. Javasolnám, hogy havonta egyszer jöjjenek össze a történészek, nem csupán vitára, hanem a vita mellett baráti beszélgetésre. Legyen alkalmuk véleménycserére; ismerjék jobban meg egymást.

)

*

E háromnapos vitánk a problémáknak csak egy részét tudta felölelni, csak a kezdet volt, amit folytatni kell. Főként azt nem engedhetjük meg, hogy a vitában elhangzott helyes javaslatok következmények nélkül maradjanak. Ez a vita újszerű volt, és már magábanvéve is egy lépéssel előre vitt bennünket. Engedjék meg, hogy ezzel kapcsolatban rámutassak arra, hogy mi történészek is milyen nagymértékben érezzük a Magyar Dolgozók Pártja határozatainak felfrissítő, előrevívó hatását. Pártunk erejének rendkívül meggyőző bizonyítéka az a fordulat, amit politikájában létrehozott az az önbírálat, amelyet gyakorolt. Ezek a határozatok nekünk, történészeknek is szárnyakat adnak, segítik kiszélesíteni, megjavítani munkánkat. Segítenek bennünket, hogy jobban összeforrjunk népünkkel, jobban meglássuk és jobban elősegíthessük az ország előtt álló nagy feladatokat megoldását. Újabb bizonyítékát adják ezek a határozatok annak, hogy a Magyar Dolgozók Pártja a magyar nép, a magyar munkásosztály igazi vezetője, hogy népi demokratikus kormányzatunk meg tudja oldani az előtte álló történelmi feladatokat.

GAZDASÁGTÖRTÉNETÍRÁSUNK ÉS -OKTATÁSUNK NÉHÁNY KÉRDÉSE A PÁRT- ÉS KORMÁNYHATÁROZATOK ÚTMUTATÁSAI UTÁN

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozatai és a kormány-programm nemesak a gazdaságpolitikában és a pártpolitikai munkában nyitnak meg új fejlődési szakaszt, de nagyjelentőségű fordulatot kell, hogy eredményezzenek az ideológiai fronton is. A Központi Vezetőségnek a propagandamunka helyzetéről és feladatairól adott értékelésében az a megállapítás, hogy a propaganda — és általában az ideológiai munka — »rendkívül gyenge színvonalú«, sok tekintetben igaz az egyetemi oktató és főként a tudományos munkára nézve is.

Ebből a megfontolásból kiindulva a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszéke mult év decemberében tanszéki értekezleten vitatta meg a KV-nek a pártpropaganda munka helyzetéről és feladatairól hozott határozatának azokat a tételait, amelyek közvetve vagy közvetlenül útmutatással szolgálnak a gazdaságtörténeti oktatás és az ezt megalapozó tudományos munka színvonalának lényeges emeléséhez.

Bár ez a vita tanszéki keretek között folyt le és így elsősorban azokkal a kérdésekkel foglalkozott, melyek a magyar gazdaságtörténet-oktatásnak és a tanszéki tudományos munkának körébe vágnak, mégis — éppen elvi jellegénél fogva — ezen túlmenő olyan általánosabb vonatkozásai is voltak, amelyek a tudományos dolgozókat és más történeti intézetek, tanszékek munkáját is érdekeltetik. Ezért az egyetemi történeti intézetek és tanszékek közti vitaindítás és tapasztalatcsere céljából úgy gondoljuk, nem haszontalan, ha röviden összegezzük az általunk tartott referátum, illetőleg korreferátum főkérdéseit. Ez annyival is inkább hasznos, mert elősegítheti, hogy ki-ki a maga területén a párthatározat fényénél felmérje eredményeit és hibáit, azokat a megnövekedett feladatokat, melyeknek a továbbiakban eleget kell tennie.

A párthatározat számos fontos útmutatást ad a tudományos és oktatómunka, a történelemírás és -tanítás számára is. Ezek közül különösen kiemelendő szempont, hogy sok tekintetben új megvilágításba helyezi a történelemtudomány, — ezen belül a gazdaságtörténet — szerepét. Eddig leszűkítettük tudományos munkánknak a gyakorlati élettel való kapcsolatát, főleg csak azt láttuk, hogy nevelőereje van. (Azon belül is elsősorban a haladó hagyományok, a hazafiság, a helytállás mozgósító példáit — és ezzel szemben különösen a kapitalizmus embertnyomorító rendszerét akartuk bemutatni.) Nem gondoltunk arra, hogy a történelem — és most különösen a gazdaságtörténelemtől akarunk beszélni — *jelenünk építő munkájának szempontjából közvetlenül is fontos*, hogy az alapos és jó tervgazdaságnak szüksége van erre a tudományágra. Ez viszont követelően állítja eléink a népi demokráciát közvetlenül megelőző ellenforradalmi Horthy-korszak gazdaságtörténetének feltárását. Pontosan ki kell mutatnunk ennek kapcsán, hogy az elmúlt rendszertől kapott örökségünk milyen átkos, milyen súlyos teher, nem feledkezve meg arról a feladatról sem, hogy mi az, amit fel tudunk és fel is kell használni a mult örökségéből. Ezzel kapcsolatban olyan feladataink is vannak, hogy elsősorban a közelmúlt történetéből — annak sajátos hazai vonásait nem tévesztve szem elől, tanulságokat szűrjünk le, melyek hasznosak lehetnek szocialista építésünk számára. Ezen a téren — nem beszélve a felszabadulás utáni igen jelentős évek történetének feldolgozásáról — még a kezdet kezdetén is aligha tartunk.

Új fényt vet a propaganda munkára vonatkozó októberi párthatározat a történetírás és -tanítás nevelő hatásának kérdésére is. Különösen felhívja a figyelmet a *materialista világnézet kialakításának jelentőségére*. A materialista világnézet kialakítása közel sem csupán a természettudományok művelői számára jelent elsőrendű feladatot. Ezt selenti a történészek számára is, akikre egyben komoly felelősséget is ró a társadalmi

jelenségek történelmi materialista szemléleti módjának széleskörű és egyben magasabb színvonalú propagálásában. A gazdaságtörténetre, a termelőerők fejlődésének, a termelőerők és termelési viszonyok történelmi kapcsolatának feltárásában.

Ugyancsak fontos nevelőhatást jelent az elméleti tanítások, a klasszikus útmutatások alkalmazása a sajátos magyarországi viszonyokra a történelem egyes példáin keresztül. Az általános útmutatások magyarországi viszonyokra való alkalmazása a multa vonatkozóan igen jó tanulság ahhoz, hogy e tanításokat napjainkra is alkalmazni tudjuk, mégpedig ne csak mechanikusan, a sajátosságok figyelembevétele nélkül.

Mindezek a feladatok természetesen sürgetően megkövetelik elkövetett hibáink felszámolását, — illetve mindenekelőtt az őszinte és alapos önvizsgálatot, a hibák feltárását.

A KV-nek különösen a propagandamunkáról hozott határozata szellemében helyes, ha a hibáink feltárását — hacsak feltevésszerűen is — *gyakorlati oktatómunkánk területén kezdjük*. Példázza ezt számunkra maga a párhatározat, amely a kérdések elvi kidolgozása alapján a gyakorlati munka megjavítását célozza. Ebből a szempontból nálunk is időszerű kérdés — amint erre a KV határozata rámutatott — hogy a *tananyagok* sokszor nem számoltak a hallgatók jelenlegi elméleti felkészültségével és éppen ezért *túlzott, maximalista követelményeket állítottak* eléjük. A magunk részéről, — ami gazdaságtörténetoktatást illeti, meg kell állapítanunk, hogy az eredmények ellenére — melyeket oktatásunkban elértünk — még mindig nem közelítettük meg eléggé a hallgatóságot, a reális követelményeket és az adott szükségességből keretek között sem hajtottunk végre olyan oktatási reformot, amelyet pedig az elmúlt esztendő tapasztalatai, különösen pedig a jelenlegi helyzet követelően előírnak számunkra. Éppen ezért fontos feladatunk a közeljövőben, hogy a tananyagot lényeges változtatásokat hajtsunk végre, hogy azt könnyebben tanulhatóvá tegyük. Az elvi tanulságoknak az eddiginél tisztább leszűrésével és jobban átgondolt, szerkezetében jobban összefogott anyaggal kívánjuk oktatómunkánk eszmei színvonalát emelni.

Amikor egyetemünkön az alapképzést nyújtó gazdaságtörténeti oktatásban meglévő maximalizmust itt szóvátesszük, feltétlenül utalni kell a dolog másik oldalára, a *speciális képzést* nyújtó oktatási formának, a speciálkollégiumoknak szükségessé vált lehetőségeire. Úgy gondoljuk, hogy ez — hol milyen mértékben — de általános jelenség egész egyetemi oktatásunkban. Ebben egyfelől hallgatóinknak bizonyos fokú igénytelensége mutatkozik meg, amellyel elválnak a fontos részletkérdések beható tanulmányozását és alapos ismeretét a szélesebb és átfogóbb jellegű tantárgyak tanulásától. Hallgatóink jelentékeny része nem gondol arra, hogy az alapítételek csakis a részletek kellő értékeléséből alakíthatók ki. Szeretik a végeredményeket, a főtanulástól készen kapni és mentesíteni magukat attól a — lehet, hogy fáradságosabb, de lényegesen hasznosabb — munkától, amely a részletek ismerete és értékelésének viszonylag önálló tevékenysége nyomán bontja ki a tanulságokat. Másfelől igaz az is, hogy a speciális kollégiumok terén mutatkozó áldatlan helyzet összefüggésben van egyetemi oktatómunkánk hiányosságaival. A régi burzsoa egyetemeken a speciális kollégiumok egész hálózatát építették ki és használták fel, egyes tiszteletreméltó kivételtől eltekintve, közvetve vagy közvetlenül haladásellenes politikai célok szolgálatában. Kétségtelen azonban, hogy marxista tartalommal, szocialista építésünk célját szolgálva a speciális kollégiumok a mi számunkra is hathatós fegyverként szolgálhatnának, elősegítve hallgatóink mélyebb szakmai képzését, önálló emléleti munkára és tanulásra szoktatását a legkülönbözőbb területeken. Éppen ezért a speciális kollégiumok rendszerének kiépítése — az adott követelményeknek és szükségleteknek megfelelően — szintén a közeljövő feladata kell hogy legyen.

*

Okatómunkánk hiányosságainak felmérésénél — és ez szorosan összefügg a tudományos munka kérdéseivel — elsősorban *egyetemi jegyzetünk* kritikájából kell kiindulni.

A magyar gazdaságtörténeti jegyzet szerzője Pach Zsigmond Pál elvtárs, aki a tanszék egyes munkatársai (elsősorban Sándor Pál) munkáját is felhasználta.

Mikor a jegyzet hírlatára rátérünk, előre kell bocsátanunk, hogy a gazdaságtörténeti jegyzet első, egészében tudományos színvonalú, évről-évre fejlődő, átfogó marxista feldolgozása a magyar gazdaságtörténetnek. Ennek hangsúlyozása mellett úgy gondoljuk, hogy jelenleg éppen az a feladatunk, hogy a jegyzet hibáira és hiányosságaira mutassunk rá.

Jegyzetünk és tudományos munkánk kritikai vizsgálatánál kiemeljük, hogy a hibák nagy része — mint ahogy a KV a propagandamunkára vonatkozóan mélyen

és középpontba állítva feltárta, — az elméleti munka hiányosságaiban és felszínességében gyökerezik. Az alább felvetett és sok formában megnyilvánuló hibák tehát, — melyeket megnyilvánulási formájuk alapján csoportosíthatunk, — egyazon elméleti hibák forrásából erednek.

A hibák egyik csoportja a kiragadott idézeteknek mint a bizonyítás fő formájának használatával kapcsolatosak. Ha a jegyzetnek vannak fogyatékségei, akkor elsők között az idézetek túltengését kell kiemelni. A jegyzeten végig vonul egy látszólag csupán módszertani hiányosság, az idézetek túlméretezett használata. Számítalan példája van ennek, s rendszerint elméleti kérdéseknél szembetűnő. Így pl. az 1437. évi, illetve a Dózsa-parasztháború szükségzerű bukásának elméleti indokolását a legnehezebb Marx és Sztálin idézetek variálásával adja a jegyzet, amit a hallgatók — kevés kivételtől eltekintve — ezideig sohasem értettek meg. Ugyanez a helyzet, hogy másik elvi kérdésnél is, nevezetesen az osztrák protekcionizmus előjeleivel, illetve előfutárainak ismertetésével kapcsolatban, amikor a protekcionizmus magyarázatát a jegyzet kizárólag Marx szavaival adja és nem oldja fel. Súlyosbítja a helyzetet, hogy ugyanezt az idézetet — szóról-szóra — a jegyzet egy későbbi, teljesen más történelmi időszakra vonatkoztatva, megismétli. Hasonló példa említhető az eredeti tökefelhalmozás ú. n. előjátékának ismertetése kapcsán is. A hűbéri kíséretek feloszlását, az állami uradalom elkötővetyélését stb. a Tókéből vett idézetek jelzik a jegyzetben anélkül, hogy ezeket a tömör jellemzéseket a hallgatók számára kézzelfoghatóbbá tettük volna. Különösen előfordulnak a kiemelt idézetek sűrű alkalmazásának példái a kapitalizmust tárgyaló fejezeteknél. Itt teljesen tárgyias részeket is gyakran idézetek formájában ad a jegyzet. Példa erre az 1873-as válságról szóló rész, ahol fél oldalak vannak idézőjelbe téve, teljesen szükségtelenül. Az ehhez hasonló hibák egyébként általánosak és a történettudományi karon is megvannak. A monográfiák szerzői jegyzeteikben nem dolgozzák át megállapításaikat didaktikai szempontból, hanem egészében, szinte változatlanul veszik át a monográfiákból. Világos, hogy a jegyzetírásnak ez a módszere pedagógiailag helytelen, a különben is nehezen tanulható jegyzetet még nehezebbé teszi. De ez nemcsak módszertani vagy pedagógiai hiányosság. Gyökere kétségtelenül elvi jellegű. A jegyzeten általában észrevehető egy olyan törekvés, hogy bizonyos elvi vagy tárgyi tételt, legyen az bármennyire is természetesen fogalmazható, a jegyzet mégis a párt vezetőinek vagy a marxizmus klasszikusainak, valamilyen más viszonylatban elmondott kijelentésével fogalmazza. Van egy bizonyos egészségtelen, mindenáron való idézgetése a vezetők megjegyzéseinek, mintahogy ez általános gyermekbetegsége egész történetírásunknak. Ez néha a fedezék célját szolgálhatja, különösen akkor, ha az elvi, történeti problémák megoldását az említett idézetekkel akarjuk helyettesíteni. Ez pedig a legkevésbé sem tekinthető tudományos módszernek. Az ilyen hiba a nem helyes értelemben vett tekintélytisztelőnek, a személyi kultusznak egyik formája is a jegyzetben. Ez átvezet az elméleti hibák egy másik, — egész történetírásunkra jellemző — megnyilvánulásához; *a személyi kultusz kérdéséhez.*

A személyi kultusz közvetlen formája a nagy történeti egyéniségek történeti szerepének, cselekedeteinek eltűlése, túlértékelése, nem jellemző a gazdaságtörténeti jegyzetre. Ellenben megtalálható a személyi kultusznak egy másik megnyilvánulása, a *tömegek leszűkített történelmi szerepének* beállítása formájában. A jegyzetnél, különösen mert gazdaságtörténeti jegyzetről van szó, ez különösen hibáztható. A tömegek történelemformáló erejét rendszerint csak a nyílt, fegyveres osztályharc, az anti-feudális osztályharc vagy a függetlenségi küzdelem esetében emeli ki. De egyáltalán nem, vagy csak a legritkább esetben teszi ezt a *viszonylag békés korszakokra* vonatkoztatva, amikor a tömegek alkotó, teremtő tevékenységének kiemelése volna a főcél. Különösen a termelőerők fejlesztése szempontjából fontos ez. Itt két dologról, illetve a dolog két oldaláról van szó; egyrészt a tömegek azok, akik tanulják a technika alkalmazását, mindennapi gyakorlatuk készíti elő és teszi lehetővé a találmányokat és azok alkalmazását, — de önmagában a termelők tapasztalata, ügyességének fejlődése is beletartozik a termelőerők fogalmába. Ezekkel a kérdésekkel, ennek történeti fejlődésével jóval többet kellene foglalkoznunk általában és különösen a jegyzet kereteiben.

Így pl. az iparfejlődés magyarországi kezdeteinek tárgyalásánál fontos lenne kiemelni a tömegek harcának szerepét (városba költözés), de nem emeli ki a jegyzet a nép termelő, alkotó munkáját a Mohács utáni időszakban és különösen nem a török kiűzését követő betelepítések idején. Ez utóbbi esetben pedig ezt a reakciós elméletek és politikai magyarázatok is szükségessé teszik. Hiszen köztudomású a polgári irodalomnak az a Székfü Gyulától elterjesztett véleménye, hogy a nagybirtokosok nemcsak a magyar függetlenség százados »talmazói«, de a török pusztította magyar föld »kultúr-tájjá« alakítói is lettek volna. Ezzel a tendenciózus beállítással kellene szembeszegeznünk

a magyar parasztság és a nem magyar nemzetiségű dolgozók döntő szerepét a török pusztította tájak termékeny földekké tételében.

Különösen feledésbe merült a tömegek alkotó tevékenysége a kapitalizmus viszonyai közepette. Ezen a téren elég egyetlen dolgot felvetni, azt, hogy nem elég és nem is helyes a kapitalizmus idejére vonatkozólag a munkásosztály kulturális helyzeténél csakis az embert nyomorító viszonyok bemutatása. Meg kell mutatnunk a műveltség fejlődését, a technikai tudás gyarapodását is — azt a folyamatot, aminek során kikovácsolódott a kiváló magyar szakmunkás, hiszen ez a termelőerők fejlődésének fontos kérdése. (Annál is inkább, mivel a gyárilpar fejlődésének első időszakában a szakmunkások nagy része külföldi, osztrák és német eredetű volt.)

A néptömegek alkotó, termelő tevékenységének bemutatása mindenestre csökkenti a személyi kultusz veszélyét a történetírásban.

A *KV*-nek a *klasszikus tanítások mechanikus alkalmazásáról, a történelmi helyzet különbözőségét figyelmen kívül hagyó, mechanikus azonosságkereséséről* mondott kritikái megjegyzései más, élesebb megvilágításba helyezik a jegyzet egyik lényeges anyagának, az eredeti tőkefelhalmozásnak egész tudományos és pedagógiai problematikáját.

Amennyiben az eredeti felhalmozás tárgyalását a jegyzet a Marx által jellemzett klasszikus fejlődésből indítja el, *elméletileg* vitathatatlanul helyesen jár el. De nem jár el helyesen akkor, amikor a párhuzambaállítást az angol és magyar fejlődés összehasonlításának keretei között teszi meg. A magyarországi eredeti felhalmozás útját elsősorban, ha nem is kizárólag, a kelet európai országok fejlődésével kell összehasonlítani, illetőleg párhuzamba állítani, mivel a magyar fejlődés csak hazai színváltozata volt a kelet európainak. Ebből következik, hogy az összehasonlítás, illetőleg párhuzamba állítás keretei *teljesen át kell szabni, át kell állítani* a magyar és kelet európai fejlődés követelményeinek megfelelően. Különben elkerülhetetlenül a mechanikus összehasonlítás hibájába esünk. Tulajdonképpen kissé furcsán is hat, hogy egy szabad parasztsággal rendelkező, a kapitalista fejlődés korlátaitól ment gyarmatosító ország fejlődését *elsősorban* egy alávettett jobbgáysággal rendelkező, az erdelt felhalmozás korlátaitól nem ment, gyarmatosított ország fejlődésével vetjük össze.

De ez az átállítás természetesen nemcsak az erdelt tőkefelhalmozás problematikájára vonatkozik. Vonatkozik például a majorsági gazdálkodás egész történelmi útjának ábrázolására is. Hiszen a majorsági gazdálkodás a jobbgárendszer »második kiadásának« terméke s mint ilyen ismét csak kelet európai jellegzetesség. Kézenfekvő tehát, hogy a magyarországi majorsági áru termelést a *kelet európai fejlődéssel való állandó párhuzamában* tárgyaljuk és szembeállítsuk a nyugati típusal; a kapitalista nagyüzemmel, illetőleg tőkés bérléttel. Ugyanakkor arra is figyelemmel kell lennünk, hogy mennyiben módosítja a gyarmati helyzet a majorsági gazdálkodást Magyarországon.

De nemcsak a majorsági gazdálkodást kellene a fenti módon tárgyalni, hanem rá kellene arra is mutatni, hogy a jobbgárendszer »második kiadása« a paraszti áru termelésre is rányomta a maga sajátos bélyegét. Lényegében ez abban mutatkozik, hogy a nyugati, szabad áru termelő parasztsággal szemben keleten olyan parasztság gazdálkodott, amely még fizette a kilencedet, dézsmát, szolgáltatta a robotot stb., ami lényegesen befolyásolta áru gazdálkodásának fokát, szintjét.

A mechanikus alkalmazás jelei fedezhetők fel Sztálinnak a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közti összhangról szóló tételével kapcsolatban is.

Elsőször is a jegyzet a termelőviszonyok és a termelőerők jellege közti éles ellentmondást a *reformkorban* inkább csak beveti az anyagba, mintsem feldolgozza. Másodször a kérdést teljesen indokolatlanul, rossz helyen, a nagybirtok kezdeti tőkés fejlődésénél exponálja. Véleményünk szerint az éles ellentmondás problematikáját még konkrétan ki kell dolgozni a jegyzetben és az *egész mezőgazdaság és az egész ipar ismeretése után*, közvetlenül a forradalom előtt kell exponálni. Harmadször hiba, hogy 1848-nál az összhang megalapozása nincs kidolgozva, holott 1848 történelmi jelentőségéhez az is szervesen hozzátartozik, hogy bemutassuk, miként alapozta meg a termelési viszonyok és a termelő erők összhangját. Félrevezető ezt az abszolutizmusban felvetni — miként a jegyzet teszi. Itt szeretnénk a sztálini tétel alkalmazásának mechanikus módját aláhúzni. A jegyzet azon az alapon, hogy Sztálin a polgári forradalom *utáni* helyzetről beszél, a 48-as forradalom *utáni* abszolutizmusban veti fel az összhang, illetőleg a teljes összhang kérdését, a megelőzőekhez képest valamivel, ha nem is sokkal konkrétábban. De a magyar fejlődés sajátosságának szem elől tévesztése az, ha elfelejtjük konkrétan kimutatni a forradalom által megalapozott, létrehozott összhang *módosulását az ellenforradalom viszonyai között*. 1848 ugyanis egyfelől összhangot teremtett a termelési viszonyok és termelőerők jellege között, másfelől azonban — a jobbgáviszonyok maradéktalan felszámolásának hiányában — nem hozta

meg a teljes összhangot. A forradalom utáni időszakban szintén nem alakult ki a teljes összhang, habár a termelési viszonyok összhangban maradtak a termelőerők jellegével. Következésképpen mind a forradalomban, mind az ellenforradalmi időszakban összhang volt, de mégsem ugyanaz az összhang. A forradalom teremtette összhang és az ellenforradalom által konzervált összhang között különbség volt. A győztes önkényuralom lényegesen korlátozta, szűkebb keretek közé szorította azt az összhangot, amit a 48-as forradalom alapozott meg. Csak a legismertebb példákra hivatkozunk: szőlődézsma visszaállítása, papi tized részleges szedése, a hitbizományi rendszer kiterjesztése stb. Ha erre nem mutatunk rá, úgy — véleményünk szerint — a forradalom és ellenforradalom módszerei közti különbséget mossuk el egy igen jelentős vonatkozásban és a sztálini tétel mechanikus alkalmazásának hibájába esünk.

Ugyancsak e tétel mechanikus — a sajátos magyar helyzetet figyelmen kívül hagyó — alkalmazásáról van szó akkor, amikor a jegyzet a teljes összhang lehetőségét a kiegyezéssel kapcsolatban ismét felveti. A jegyzet éppen a magyar fejlődés sajátosságait szándékozott szem előtt tartani, amikor a sztálini tételt itt is felvetette. Sztálin ugyanis — mint már utaltunk rá — a forradalom utáni időszakra vonatkozóan szól a teljes összhang lehetőségéről és miután a forradalmi szakasz lezárása nálunk 67-ben történt, logikusnak látszott 67 után is felvetni a kérdést. Ám ez csak látszatra helyes. A magyar helyzet sajátosságainak figyelembevétele itt éppen azt követeli meg, hogy a teljes összhang létrejöttének csak igen szűkre szabott történelmi lehetőségét emeljük ki. Magyarország az európai fejlődés keretében akkor lépett a kapitalizmus szakaszába, amikor Európa többi országa már túljutottak az első gazdasági válságokon, amikor tehát a termelőerők jellege és a termelési viszonyok közötti viszonyt nem az összhang, hanem az összhang megbomlása, sőt az éles ellentét jellemezte Európaszerte. És ez a tény a már kapitalista Magyarországra is kihatott. Az 1857-es gazdasági válság magyarországi — még tisztázatlan — hatásáról most nem is beszélve, logikailag és történetileg egyaránt feloldhatatlan ellentmondás, néhány évvel az 1873. évi nagy gazdasági válság kirobbanása előtt a teljes összhang lehetőségét felvetni. Hiszen az 1873-ban kipattanó túltermelési válság Magyarországon is évekre visszanyúló folyamat következménye.

*

Bár a kiragadott idézetek bizonyos egészségtelen és a klasszikusok tanításainak mechanikus alkalmazása is sok szempontból a sematizmus megnyilvánulása, mégis indokoltnak látszik, hogy a *sematizmus egyes írói példái* külön is megemlítsük. Példaként a legtípikusabbat szeretnénk kiemelni: a XVI—XVII. századi jegyzetrészt. Ez elsősorban szerkezeti, logikai megoldási kísérlet, mintsem tartalmi, történelmi. Ez a rész az árutermelés — kisajátítás — parasztnozgalmak egymást ismétlő, szegényes és monoton gondolatmenetébe van beágyazva. A jegyzetnek ebből a részéből sok tekintetben hiányzik a konkrét történelmi fejlődés kézzelfogható rajza. Az egyes kategóriáknak inkább ismétlése, mintsem a történelmi fejlődés új, változó, konkrét mozzanatainak bemutatása jellemzi ezt a részt.

A jegyzet nem tisztázza kielégítően a Dózsa-parasztháború antifeudalizmusa és a reformáció népi irányzataként megnyilvánuló antifeudális parasztnozgalmak kétségtelenül meglévő hasonlóságai mellett a történelmi különbségeket. De ugyanakkor összemossódnak a XVI. századi parasztnozgalmak a XVII. századiakkal is, csakúgy mint a XVI. századi árutermelés a XVII. századéval.

Ennek a jegyzetrésznek talán a legfőbb hiányossága az, hogy a fejlődés változó mozzanatait és szakaszait nem tudja élesen, konkrétan, tehát történelmi alapon tárgyalni. Ez természetesen szervesen összefügg azszal, hogy a magyar feudalizmus történetében éppen a XVI—XVII. század van a legkevésbé feldolgozva.

Másfelől ha a XVI—XVII. századi jegyzetrészt a konkrét történelmi ismeretek hiánya, a problémák logikai úton való megoldási kísérlete jellemzi, akkor főként az 1880-tól kezdődő részre bizonyos tekintetben éppen az ellenkezője, a *túltelítettség, az empirizmus* jegyei ütnek rá bélyegüket. Különösen kitűnik ez az ipar és a bankügy koncentrációjánál, a fináncetöke tárgyalásánál, a munkásosztály elnyomordása bemutatásánál. Felvetődik a kérdés, mi az oka az adatok elhatalmasodásának ezeknél? Véleményünk szerint ennek az az oka, hogy a korszak gazdaságtörténetének problémái még koránt sincsenek minden tekintetben tisztázva, a történelmi és elvi tanulságok korántsem olyan kézzelfoghatóak, mint pl. a XIX. század első fele esetében. Így azután a tényanyag kerekedik felül. Az adatok túlsúlya tehát csak azt mutatja, hogy az adatok tartalmazta tanulságok nincsenek eléggé kiszűrve az adatok közül. A sematizmus további megnyilvánulási formája pl. a parasztság felbomlásának tárgyalása, amelynek történelmi folyamatát még nem sikerült konkrétan, az egyes történelmi szakaszok változásainak

megfelelően bemutatni. A KV október 31-i határozata felveti a magyar parasztság fejlődésének és rétegződésének sajátosságait. Ezt nekünk is szem előtt kell tartani a történetírásban. Ezzel kapcsolatban például olyan kérdéseket is fel kell vetnünk és ki kell dolgoznunk, mint a kétféle: a dunántúli és az alföldi kuláktípus. Az ilyen és ehhez hasonló kérdések annál fontosabbakká válnak, minél inkább közeledünk az imperializmus szakaszához.

A szematizmusmal függnek össze a *»baloldali«* eltúlzások mind jegyzetben, mind pedig általában fiatal marxista történetírásunkban. Ilyen hibákat sok megjelent munkában és a gazdaságtörténet jegyzetben egyaránt jócskán találhatunk. Kiragadott példák sorát lehetne felhozni ennek bizonyítására. Véleményünk szerint azonban az ilyen fajta bírálat vagy önvizsgálat, ha hasznos is, nem visz sokkal közelebb a hibák kiküszöböléséhez. Mint arra fentebb már rámutattunk, az ilyenfajta szematizmus okáig kell lehatolnunk. Sok szematikus hiba nyitjára világítanak rá a párt- és kormányhatározatok. A *szocializmus építésében elkövetett hibák*: bizonyos kérdések túlhajtása, más kérdések elhanyagolása, vagyis lényegében a baloldali elhajlások hatása rányomta bélyegét *tudományos munkánkra is*.

Az *iparosítás túlzott üteme*, ami tetet öltött számunkra abban a plasztikus statisztikában, hogy minden 5 naphan egy új gyár létesül, történelemszemléletünkben is bizonyos túlzásokra vezetett. Az ilyen belső szempontok irányítottak az elmúlt idők történetének megírásánál, hogy alátámasszuk — most már tudjuk — az elkövetett hibákat.

Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy túlhangstúloztuk az árnyoldalakat. Mindenképpen elmaradottságot, lehetőleg minél nagyobb elmaradottságot akartunk kimutatni, aminek természetesen nagyon sok alapja volt — de túlzásokba estünk. Ez különösen élesen mutatkozik meg pl. a Horthy-korszakban végbemenő iparfejlődéssel kapcsolatban, amit lekicsinyelték, — de alaposan megmutatkozik a gyarmati helyzet kérdésénél is, ahol nem egyszer ott is a gyarmati helyzet korlátozott szerepéről beszélünk, ahol elsősorban — mint az azóta elért eredmények mutatják — a jobbágyrendszer második kiadását kellett volna ebbe a vonalba állítani. Természetesen megmutatkozik ez a hiba az ipar fejlődésének vizsgálatánál is, ahol eltúloztunk kell tekintenünk olyan fontosnak tartott következtetésünket, hogy Magyarország az imperializmus viszonyai között nem válhatott ipari országgá (mert az imperializmus rothadási tendenciái ezt már megakadályozták). Jellegetesen a túlzott iparosításból eredő hiba a vastermelés fejlődésének megítélésénél az általános iparfejlődésnél lassúbb ütemű vastermelés túlzott elmarasztalása. Az elmaradás alapvető okainak helyes felsorolása mellett teljesen figyelmen kívül hagytuk a magyarországi lehetőségeket — konkrétan az első világháború előtti évekről van szó — meg sem említettük, hogy Magyarországon a koxolható szén és a vas együttes előfordulása ritka, ami eleve drágábbá tette a termelési költségeket és ez okvetlen hozzájárult a lemaradáshoz.

Ezzel kapcsolatban szélesebben fel lehet vetni a *földrajzi környezet hatásának* figyelmen kívül hagyását. Ez esetben is, *»baloldali«* módon, nem vettük tekintetbe, hogy a földrajzi környezet, ha nem is döntő — de gyorsíthatja vagy lassíthatja a fejlődést. Fontos feladat a földrajzi környezet történelmi hatóerejének feltárása a feudális, — a kapitalista és a népi demokratikus viszonyok közepe tette.

Az utóbbi időben már többször felmerült a *munkásosztály helyzetének tárgyalásával* kapcsolatban — fogalmazhatjuk így is — a szematizmus kérdése. Ez megnyilvánul a jegyzet esetében abban is, hogy állandóan visszatérően tárgyalja a szörnyű nyomort, ahelyett hogy ezt a kérdést a maga konkrét történelmi változásaiban jellemezné. Ennek az lett az eredménye, hogy a munkásosztály helyzete — néhány adattól eltekintve — miben sem változott a kapitalizmus tárgyalt fél évszázadán át. Ami pedig az adatokat illeti, azok számos esetben eltúloztak voltak. De nemcsak egyes túlzott példákról, hanem sok szempontból szemléletünk *»baloldali«* túlzásairól is szó van. Ezek nem véletlen, mint ahogy nem is elszigetelt jelenségek és kétségtelenül összefüggésben állottak az elmúlt évek gazdaságpolitikájában tapasztalható hasonló jellegű hibákkal. Mi mindenképpen be akartuk bizonyítani a hatalmas különbséget a kapitalizmus és a szocializmus között az életszínvonal tekintetében is és bár ezek a különbségek minden túlzás és torzítás nélkül is óriásiak, mégis éppen az előbb felvetett okoknál fogva, túlzásokba estünk. Sokan — mint az előadásaink egyikén is előfordult —, olyan példákat hoztak jellemzésül, hogy a munkás alig-alig keresett, sőt olyan példáig is eljutottak, hogy alkalmankint egyenesen ráfizetett. Az ilyen szélső, határeseteket képező példák közül pedig általános következtetéseket vontak le. Megint csak hiba volt, — és nemcsak a túlzott példák esetében — hogy az átlagos munkáscsalád átlagos keresetének az alapvető kiadásokkal való összevetésénél — ami a reálbér számítás egyik döntő kérdése — szintén túloztunk. Egy munkás keresetét vettük alapul, holott, mint kimutatható,

egy átlagos családból (öt fő, gyerekekkel együtt) a viszonyok kényszerűsége következtében legalább ketten dolgoztak. Ennek figyelmen kívül hagyásával alakulhatott ki azután olyan eredmény, hogy a legeslegelemből élelmezési költségeken túl nem maradt semmire pénze a munkásnak. Hova vezethet az ilyenfajta túlzás? Arra, hogy nem hiszik, nem is hihetik el, amit tanítunk, és hogy ez elő is fordult, azt maguk az egyetemi hallgatók hozzánk feltett kérdései is bizonyítják. Nem kell megsérteni a tényeket, nem kell túlozni, torzítani, hiszen éppen mi és csak mi vagyunk abban a szerencsés helyzetben, hogy a tények pusztja valósága is minket igazol.

Hozzá kell még tenni, hogy a baloldalias túlzásokat csak egy lépés választja el a *felületességtől*, ha kell: felelőtlenségtől és bizony nem egyszer meg is tettük ezt a lépést. Ha valaki hozzákezd valamilyen kérdés vizsgálatához, az általános elméleti tanulságok, a tapasztalat és érzék által adódó kiinduló elképzelései vannak. Ezeket a hipotéziseket azután a tények és adatok sokszoros tüzeiben próbálja ki, veti el azokat, melyek nem állják ki a próbát; javítja, kiegészíti, amelyek arra szorulnak, megtartja, ami helyesnek bizonyult. És ennél a pontnál léphet közbe a felületesség, mint baloldalias túlhajtás. A kiinduló szempontokat nem vizsgáljuk felül eléggé a tények alapján — és, ha jól is ismertük ugyan Sztálin elvtárs mondását, mégis ha a tények nem egyeztek előzetes elképzeléseinkkel, előfordult, hogy úgy gondoltuk, — jaj a tényeknek. Hogy egy kiragadott példát mondjunk saját munkánk köréből, elég hivatkozni a munkaintenzitás növekedésének vizsgálatára a gyáriparban. Itt abból indultunk ki, hogy az intenzitásnak növekednie kell és ezért egyszerűen nem közöltük az akkord-bérezés elterjedésének alakulását 1900 és 1910 között, csak az 1910-es helyzetképet hoztuk, mivel az arány 1900-hoz képest visszaesett, vagyis a tények látszólag cáfolták elképzeléseinket. Azóta ezen a téren pótoltuk a mulasztást és természetesen az alaposabb vizsgálat tényei megmutatták, hogy nemcsak az akkord-bérezés, hanem az intenzitás más formáinak terjedésével az intenzitás valóban fokozódott, vagyis a tények így is minket — a marxizmus tanítását — igazolták.

Fel lehet vetni azt is, hogy vajjon véletlen jelenség-e, hogy a kapitalizmus időszakára vonatkozóan senki nem foglalkozott a kereskedelem történetével, a gazdaságtörténetjegyzet ennek megfelelően a belkereskedelemre vonatkozólag nem is érinti ezt a kérdést. Világos, hogy ez nem véletlen, hanem nagyon is összefügg a kereskedelem kérdéseinek elhanyagolásával a jelenben. Fontos feladat, hogy foglalkozzunk a város és falu közötti áruforgalommal, a kereskedelmi hálózat kiépülésével és sajátosságaival, nem utolsósorban a külkereskedelem kérdéseivel (ismét jellegzetes túlzással eddig ugyanis a külkereskedelem alakulásával csak a függő helyzet illusztrálása, bemutatászkapcsán foglalkoztunk).

Ami a mezőgazdaságot illeti, itt egyik fő hibánk, hogy a termelési viszonyokat kissé önénelúan kézeltük és *elhanyagoltuk* a mezőgazdasági technika, a mezőgazdasági termelés, a mezőgazdasági munka termelékenységének fontos kérdéseit. Különösen elhanyagoltuk az agrárpolitika vizsgálatát, illetve hatásának figyelembevételét a termelésre. Természetesen ezeknek a kérdéseknek az elhanyagolása is összefügg a jelenépítésünkben elkövetett hibákkal.

Általában el lehet mondani hogy *kevés súlyt helyeztünk a múltbeli fejlődés eredményeinek feltárására* — a negatívumok mellett a pozitív jelenségekre. Ezen a téren az utóbbi időben bizonyos vonatkozásokban a haladó hagyományok hangsúlyozása, — másrészt sokszor a makacs tények hatására történt ugyan változás, de *több figyelmet kell fordítanunk az olyan eredményekre*, a gazdasági, politikai élet minden területén, — hogy ne mondjunk mást, a mezőgazdaság, az iparfejlődés, a külkereskedelem vonatkozásában, — *melyek ma is értékesek, felhasználhatók*, illetve fejleszthetők. Fontos feladatunk, hogy számba vegyük ezeket a tényeket és nem szabad túlzásokba esnünk, mert ez nehézsíti mai feladataink felmérését is.

Mindezt azért tartottuk szükségesnek elmondani, — az elvi meggondolásokon túl — hogy ezzel is elősegítsük az egyetemi jegyzeteknek és általában a tudományos munkáknak kritikai és önkritikai megvitatását.

SÁNDOR PÁL — BEREND IVÁN

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSFRONTJA

A ROMÁN NÉPKÖZTÁRSASÁG TÖRTÉNETE KUTATÁSÁNAK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA, I. V. SZTÁLIN: „A SZOCIALIZMUS KÖZGAZDASÁGI PROBLÉMÁI A SZOVJETUNIÓBAN» CÍMŰ MUNKÁJÁNAK VILÁGÁNÁL*

A Román Népköztársaság történetének terén 1952-ben folyt kutatásokat elemezve, Mihail Roller akadémikus megállapítja, hogy a kutatók erőfeszítésének következtében egész sor eredményt értek el. Majd így folytatta:

Tevékenységünk elemzése kapcsán azonban nem elégedhetünk meg azzal, hogy előhaladást tettünk az 1944. augusztus 23. előtti történeti munkák színvonalához képest. Nincs jogunk megelégedni azzal, hogy előrehaladtunk a burzsoa történészek munkásságához képest. Felelnünk kell arra a kérdésre, hogy milyen mértékben felel meg munkánk azoknak az új feladatoknak, melyeket a szocialista társadalom építése állít elénk, hogy milyen mértékben tudjuk megvilágítani, általánosítani és magas tudományos színvonalon tárgyalni azokat a problémákat, melyeket tanulmányozunk.

Ezekre a kérdésekre a felelet nem kielégítő.

Sztálin elvtárs »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« című művében rámutat a politikai gazdaságtan s általában a tudomány törvényeinek objektív jellegére. Tudjuk, hogy országunk burzsoa történészei kétségbe vonták a társadalom törvényszerű fejlődését. A burzsoa történészek meg akarták fosztani a történeti kutatást tudományos jellegétől, elő akarták mozdítani a szubjektívizmust a történetírásban.

Xenopol burzsoa történész azt állította, hogy egy történelmi mű alkotása művészet s a művész tehetségétől függ, hogy a munka jó, vagy kevésbé jó lesz.¹

N. Iorga professzor műveit idealista, reakciós felfogásra alapozta, melyben a társadalom fejlődését a koronás fők határozzák meg, akik tetszésük szerint alkotják és rombolják a történelmet.

A fasiszta Giurescu azt állította, hogy »a történettudomány nem juthat el törvényekhez úgy, mint ahogy a fizika tudománya« stb.²

Ez szabad teret adott az önkénynek és a hamisításnak a történetkutatásban. Azzal az állítással, hogy a történettudomány nem juthat el törvényekhez, a burzsoa történészek a történetkutatásnak magát a tudományos jellegét tagadták. A burzsoázia és a földbirtokosok szolgálatában a burzsoa történészek meg akarták fosztani a népi tömegeket attól a lehetőségtől, hogy tudományos módon előre megláthassák az események menetét az ország életében. El akarták rejteni a tömegek elől a kapitalizmus bukásának történeti elkerülhetlenségét s meg akarták akadályozni a munkásosztályt abban, hogy a jobb felhasználás céljából megismerje a burzsoa-földbirtokos uralom megdöntéséért folyó harcnak és az új szocialista rend bevezetésének objektív törvényeit.

A történeti kutatás fejlődésének biztosítása kedvéért kéréllhetetlen harcot kell folytatni a burzsoa történetírás tudományellenes, reakciós jellegének leleplezésére. A burzsoa befolyásnak egyik megnyilvánulási formája a történettudomány terén éppen a kritikátlanág káros magatartása s a burzsoa történetírás konkrét leleplezésének majdnem teljes elhanyagolása.

* Részletek Mihail Roller akadémikus záróbeszédéből a Román Népköztársaság történészeinek 1953. január 16—17-én tartott tanácskozásán. (Megjelent a »Studii« c. folyóirat 1953. I. sz.-ban.) A román marxista történetírás e tanácskozás óta — amint ezt S. Vianu elvtársnak, a történettudomány kandidátusának, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében 1954. június 18-án megtartott beszámolója is mutatta — jelentős lépést tett előre. A magyar történészek körében nagy érdeklődés nyilvánul meg a román történetírás felé. Ennek az érdeklődésnek teszünk eleget, amikor közöljük Roller elvtársnak ezt az összefoglaló jellegű zárószavát, amelyet röviden követni fog a Századok hasábjain a román történészek 1953. évi munkájáról szóló újabb összefoglaló. (Szerk.)

¹ Istoria Românilor, az I. kiadás I. köt. előszavában.

² I. m. 5. 1.

A történeti kutatás egész területén — intézetekben, tanszékeken és történeti folyóiratokban — hiányzik a burzsoa történetírás támadására és leleplezésére irányuló törekvés. Elítélendő könnyelműséggel, *kritikátlanul* idézik a burzsoa történészek, Xenopol, Iorga stb. műveit és bátorítást adnak arra, hogy egyes munkákat inkább az idézetek mennyisége, mint a tudományosság ismerve szerint értékeljenek, a mű felfogásának, eredményei tudományos értékének elemzése nélkül.

A bukaresti, kolozsvári és iasi-i történeti intézetek vezetősége több ízben tanújelét adta békülékeny magatartásának a burzsoa történetírással szemben, azokkal szemben, akik még a tudománytól és a nép érdekeitől idegen »eszméket« képviselnek. A burzsoa történészeknek Románia történetével kapcsolatos hamisításait és torzításait leleplező harcoss magatartás helyett gyakran találkozunk a történeti intézetekben egyes burzsoa történészek ú. n. »erudíciója« előtti hajbókolással.

Ez a helyzet jellemzi a felsőoktatás tanszékeit is, ahol a Román Népköztársaság történetét a burzsoa történetírás kritikai tárgyalása nélkül adják elő, ugyanakkor pedig bibliográfiának burzsoa történészek műveit ajánlják.

A történettudományban a burzsoa történetírókkal szemben ú. n. akadémikus magatartást tanúsítanak, gondosan dédelgetve a »mestereket«. Ez a magatartás, melyet néha a múlt átértékelésének frázisával takargatnak, elaltatta a bukaresti Történeti Intézet vezetőségének éberségét. Ez a magatartás határozta meg a kolozsvári Történeti Intézet vezetőségének tevékenységét, mely egész sor területen helytelenül irányította a munkát.

Nekünk kritikailag kell értékelnünk a krónikásoknak, Cantemirnek, a forradalmár Bălcescunak és másoknak műveit. Ha fejleszteni akarjuk országunkban a történettudományt, akkor a legnagyobb körültekintéssel kell használnunk Xenopol, Iorga és a többiek műveinek adatanyagát s kérlelhetetlenül kell harcolnunk az idealista, objektivistá és reakciós felfogások ellen, melyek különböző formákban nyilatkoztak meg olyan burzsoa történészeknél, mint V. A. Urechia, Xenopol, Iorga, Giurescu, Panaiteescu stb.-nél.

A burzsoa történetírással szemben tanúsított békülékeny és önmegnyugtató magatartás az egyik nyitott kapu, amelyen keresztül az előadásokba és a történeti kutatásba erős szubjektivistá, kozmopolitá és sovíniszta hatások nyomulnak be.

A történeti kutatás tudományos fejlesztésének biztosítására meg kell szabadulnunk a burzsoa nézetek hatásától, s a történelmi jelenségek elemzésénél a gazdasági fejlődés törvényeinek objektív jellegéből kell kiindulnunk. Tanulmányoznunk kell, hogyan működtek ezek a törvények a társadalom fejlődésének különböző korszakaiban, s tanulmányainkat Marx, Engels, Lenin és Sztálin tanításaira kell alapoznunk.

A politikai gazdaságtan törvényeinek objektív jellegéből kiindulva, történelmi tanulmányaink során figyelemmel kell lennünk ezeknek a törvényeknek sajátosságaira.

Sztálin elvtárs arra tanít, hogy a politikai gazdaságtan törvényeinek egyik sajátossága abban áll, hogy azok — vagy legalábbis többségük — nem hosszú életűek, hogy egy meghatározott történeti korszakon belül működnek s azután átadják helyüket más gazdasági törvényeknek, új törvényeknek.

Tanulmányaink során vizsgálunk kell azokat a gazdasági törvényeket, melyek a Románia történetében ismert egyes társadalmi formációkban működtek. Vizsgálunk kell azokat a feltételeket, melyek között ezek a törvények megváltoztak. Ennek a problémának megvilágításához figyelembe kell vennünk a politikai gazdaságtan törvényeinek egy másik sajátosságát. »Eltérően a természettudomány törvényeitől, ahol egy új törvény felfedezése és alkalmazása többé-kevésbé simán megy végbe, gazdasági téren egy olyan új törvény felfedezése és alkalmazása, amely a társadalom magukat túlélt erőinek érdekeit sérti, ezeknek az erőknél legerősebb ellenállásába ütközik. Olyan erőre, olyan társadalmi erőre van tehát szükség, mely képes leküzdeni ezt az ellenállást.«³

Tanulmányoznunk kell minden társadalmi formáció esetében, hogy melyik volt az új törvények alkalmazásának ellenálló társadalmi erő és melyik volt az új törvények győzelmének biztosításáért harcoló társadalmi erő.

A gazdasági törvényekkel szoros kapcsolatban kell tanulmányoznunk, hogyan nyilatkozott meg és milyen formákat öltött az osztályharc. Csak így láthatjuk meg tisztán, hogy melyik volt az egyes társadalmi formációkban a haladó osztály, amelyik a társadalmi haladásért harcolt.

Miközben alaposan tanulmányozzuk mindazt, ami az emberi társadalom történetében ismert egyes társadalmi formációkra, az ősközösségre, a rabszolgatársadalomra, a feudáliszmusra, a kapitalizmusra jellemző, — tehát azokat a jellegzetes vonásokat,

³ I. V. Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. M.L.K.K. 1952. 10. I.

amelyek az egyes társadalmi formációkat a többiektől megkülönböztetik, — nem szabad beletévednünk a történeti jelenségek egyoldalú elemzésébe. Sztálin elvtárs arra tanít, hogy vannak gazdasági törvények, melyek az egész történelem folyamán működnek. A termelés anyagi erői és a termelési viszonyok minden társadalmi formációra nézve *közösek*. Például: a termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának törvénye. »A társadalmi alakulatok tehát nemcsak el vannak határolva egymástól a maguk saját-szerű törvényei által, hanem egybe is vannak kapcsolva egymással a valamennyi alakulatra nézve közös gazdasági törvények révén.«⁴

Ha ezeknek a tanításoknak fényében egy pillantást vetünk a történelem különböző — ókori, középkori, újkori és legújabbkori — területeinek a történészek által tanulmányozott egyes kérdéseire, súlyos hiányokat és hibákat állapíthatunk meg.

A sok kutatásra váró probléma közül kísérletképpen kiválasztunk néhányat: a dák állam gazdasági alapjának problémája, a feudalizmusra való áttérés a román országokban, a városok keletkezése és fejlődése, a kapitalizmus jelentkezése, N. Bálcescu személyisége, továbbá Románia újkori és főleg legújabbkori történetének néhány más problémája.

*

A Román Népköztársaság *ókori történetével* kapcsolatban szóban és írásban többször felvetődött például Dácia társadalmi rendje jellegének kérdése, a dák állam jellegének kérdése. Egyes történészek azt állítják, hogy a dák államnak rabszolgatartó jellege volt, de a dák állam sajátos vonásai megkülönböztették ezt a görög és római rabszolgatartó államok klasszikus formájától. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban azonban még sok a zavar és a tisztázatlanság. Mindmáig nem tanulmányozták alaposan hazánk területén az ősközösség gazdasági problémáit. Ma sincs még egy dolgozat sem, amelyek tudományosan megvilágítanák a dák állam alapját, gazdasági életét. C. Daicoviciu professzor sokat foglalkozott a »szent« várral, több elméletet állítva fel arra vonatkozólag, hogy a dák istenek szolgálói hogyan használták a Grádiştea Muncelului hegyen épült szent várat. De azok a kutatók, akik a dák települések feltárásián dolgoztak, akik a dák település monumentális építményeinek feltáráshoz hozzájárultak, még nem tanulmányozták komolyan a dák állam *társadalmi-gazdasági* szerkezetét, a dák állam idejében fennállott társadalmi formáció termelő erőit és termelési viszonyait stb. Ezért haboznak, mikor ezt a problémát kell megvilágítaniok, noha a marxista-leninista tanítás által megnyitott széles távlatok alapján meghatározhatnák a dáciai polgári, politikai, katonai és vallásos települések komplexumának jellegét.

Nem véletlen, hogy a »Studii şi Cercetări de Istorie Veche«⁵ c. folyóirat egyes szerkesztői vonatkoztak közzétenni egy tanulmányt, mely Románia ókori történetének termelőeszközeivel foglalkozott. A régészek munkásságának eredményeképpen gazdag anyag áll rendelkezésünkre, mely hozzásegíthet a dákok társadalmi-gazdasági életének megismeréséhez. De ezt az anyagot még nem értékesítették és nem általánosították a marxizmus-leninizmus alapján történeti tanulmányokban.

A »Marxizmus és nyelvtudomány« c. munkájában Sztálin elvtárs kifejtette az alap és a felépítmény szerepére vonatkozó tanítását a társadalmi fejlődés során ismert különböző társadalmi formációs tekintetében. De a történészek még nem alkalmazzák alaposan ezt a tanítást országunk konkrét viszonyaira. Nem lehet azt mondani, hogy nem olvasták a művet. Egyesek átböngészték és sok lapját kívülről fel tudják mondani. De a párt arra tanít, hogy nem ebben áll a marxista felfogás elsajátítása s nem így lehet országunk konkrét viszonyaira alkalmazni a marxista-leninista tanítást.

A marxista-leninista tanítás alapján tanulmányoznunk kell és meg kell világítanunk a dáciai társadalmi rend gazdasági alapjának és felépítményének problémáit, az alap és a felépítmény konkrét formáit a rabszolgatartó rendszerben ott, ahol egy ilyen rendszer hazánk területén létezett.

Összefoglaló tanulmányokat kell készítenünk a dák állam *társadalmi-gazdasági* történetéről, melyek a termelőerőknek és a termelési viszonyoknak a dák állam keretében végbement fejlődését tárgyalják. A termelőerők és termelési viszonyok tanulmányozása, továbbá az, hogy ezek milyen mértékben egyeznek meg, végül pedig a megegyezésük biztosításáért folytatott harc ismerete hozzásegíthetnek a dák állam jellegének meghatározásához s feltárhadják korai kezdeteit, a római korszakot megelőző fejlődését s azokat a feltételeket, melyek közt fejlődött és felbomlott a római hódítás idején és utána. Ezeknek a kérdéseknek tisztázása hozzásegít ahhoz, hogy tanulmányozzuk és megvilágítsuk a feudalizmusra való áttérés korszakát hazánk területén.

⁴ Sztálin, i. m. 70. l.

⁵ Ókori történeti tanulmányok és kutatások. (Szerk.)

Hazánk területének *prefeudális korszakára*, illetőleg arra a korszakra vonatkozólag, melyben a feudalizmus elemei megjelennek és a kenézségek kialakulásáig, továbbá az önálló feudális államok alapításáig fejlődnek, eredményeket értünk el. A tevékenység második évében elmélyültek a kutatások s afelé haladunk, hogy kialakuljon hazánkban a prefeudális és feudális régészet. Ezelőtt is megvoltak a prefeudális régészet egyes elemei. De a prefeudális és feudális régészet kialakítása olyan feladat, mely a népi demokratikus rendszer által létrehozott intézményekre vár s megvan a garancia, hogy országunk szakembereinek erőfeszítése által ez a tudományág létrejön hazánkban. Az ezirányú kezdeményéseknek megvannak első gyümölcsei. A Morești-i ásatásoknál például a súlyt a prefeudális és feudális kutatásokra helyezték. De ott, ahol azt hitték, hogy főleg prefeudális és feudális település van, a legtávolabbi időbe lehet visszafelé követni az emberi településeket, az újabb kőkorba, a bronzkorba, a dákok korába, az i. e. I—III. századokba és a római hódítás idejébe (I—III. sz. i. u.). A Morești-i munkaközösség jelentése megállapítja, hogy »a Pódei területén kimutatható legkorábbi prefeudális időszak a IV. és V. századokra tehető. Egy sor feltárt kunyhó, cserépedénytöredékek, díszítmények, fibulák, továbbá egy csontváz nyilvánvalóan olyan — keleti eredetű szokás szerint torzított — koponyával, amilyen területükön a prefeudális korszak kezdetének éppen abban a periódusában jelentkezik, melyhez az ugyanabban a rétegben feltárt szomszédos kunyhó is tartozik, ez az az anyag, amelyre a Morești-i munkaközösség támaszkodik előzetes megállapításaiban.

A Morești-i munkaközösség úgy véli, hogy a IV—V. századi anyag mellett egy sor kunyhó és régészeti anyag, edénytöredékek, szürke kerámia, szövetek, fibulák, sírok stb. a VI., VII., VIII. századokból származnak.

Nem elemezzük a munkaközösségnek a Morești-i telepről származó anyagát, sem a következő századokra vonatkozó bizonyítékokat. A fontos az, hogy ez az anyag a Morești-i település *időbeli folytonosságát* bizonyítja. Ha összekapcsoljuk a Morești-i adatokat a Spantov-i jelentésben bemutatott, a IV. századból keltezett anyaggal, a Garván-i jelentésben bemutatott, IV—X. századból származó anyaggal, a Hincea-Iași-i jelentés anyagával, melyben IV—XI. századból származó Tárgul-Iași-i telepekről van szó, megállapíthatjuk, hogy elindultunk a szükséges anyag összegyűjtésének útján azoknak a kutatásoknak az elvégzésében, melyek a hazánk területén a IV—XII. századokban létezett emberi társadalom fejlődését hivatottak tisztázni, egy olyan korszakét, melyet a burzsoa történészek teljesen elhanyagoltak.

Ez kétségtől a régészek és történészek tevékenységének egyik eredménye. De nem mehetünk el amellett, hogy maga a kevés feltárt anyag is új problémákat vet fel. Vegyük például azokat a problémákat, melyek Grădiștea Muncelului és Morești ásatási területein jelentkeznek. Megtehetjük-e, hogy teljesen elszigetelten tárgyaljuk őket, mint azt Daicovicu és Horedt professzorok teszik? Grădiștea Muncelului területén egy olyan települést találunk, mely a dákoknak a római hódítás előtti, viszonylag előrehaladott civilizációjáról tanúskodik. Egyidejűleg Grădiștea Muncelului és Morești között az i. e. II., III., IV. századokból származó településeket találunk. Tudjuk, hogy a dák települések lakossága a rómaiak előtti korban földműveléssel és pásztorkodással foglalkozott, s a mezőséget emberi táplálék megszerzésére hasznosította. Ez történt a római hódítás idejében és azután is. Miért nem használtuk fel támaszpontnak például a tordamegyei Moldovenești településeit, melyek Grădiștea és Morești közé esnek, arra hogy megtudjuk, milyen mértékben biztosíthatjuk nagyobb területen hazánk népessége életének és barcainak tanulmányozását a rómaiak megjelenése előtti és utáni időben.

Még elszigetelten, *helyi vonatkozásban* tanulmányozzuk a különböző területeken felmerülő problémákat. Még nem tárgyaljuk a kérdéseket általános történeti színvonalon. Ezért nem tanulmányoztuk alaposan egyrészt a Grădiștea-tól Morești-ig, másrészt a hegyeken túl, Olténia felé eső telepek problémáját azzal a céllal, hogy megfigyeljük a települések folytonosságát területünknek ezen a részén, ahol fejlődésükben közös vonások mutatkoznak.

Azt állítjuk, hogy Erdélyben, Olténiában, Munténia nyugati részén rabszolgatartórendszer volt, eltérően Moldovától és Munténia keleti részétől, ahol csak patriárkális rabszolgaság létezett. Nem készültek azonban tanulmányok ennek a folyamatnak különböző szakairól: a római hódítás előtti, alatti és utáni időről azzal a céllal, hogy tudományos elemzés alapján vonjunk le érvényes következtetéseket, ne csak egyes, elszigetelt településekre vonatkozólag, hanem a települések korszakokon áthaladó fejlődési folyamatának tekintetében is. A burzsoa történetírás hatása alatt egyes kutatók nem fogták fel, milyen fontos a feudalizmusra való áttérés problémájának tanulmányozása hazánk területének az Aurelianus-féle kiűritéstől az önálló feudális államok kialakulásáig tartó korszakában. Mások megkísérelték, hogy felületes módon, a probléma

elmélyítése nélkül, marxista-leninista alapokra való építés nélkül kezdjenek kutatásokat.

Sztálin elvtárs megállapította, hogy a rabszolgatartó rendszert a rabszolgák és a colonosok felkelései s a vándorló népek támadásai döntötték meg.

Hazánkban kezdtek figyelmet fordítani a dáciai felkelésekre, de hiányzik még az alapos tanulmány a felkelésekről. Hasonlóképpen megkezdődött a vándorló népek támadásainak megvitatása is. Dáciának a római uralom alól való felszabadítására vonatkozó átfogó tanulmányra még nem történt kísérlet. Hiányzik a *feudalizmusra való áttérés* problémáiról szóló alapos tanulmány.

Igaz, hogy történetírásunk legújabbán felvetette ezeket a problémákat; de nem történt kezdeményezés speciális kutatásokra Románia területén a *gazdasági alapra* vonatkozóan az Aurelianus-féle kiűrtést követő századoktól a román országoknak önálló feudális államokká való alakulásáig tartó korszakban.

Tanulmányoznunk kell a kenézségek (Farcaş, Litovoi, Seneslav stb.) gazdasági alapját s a korabeli szomszédos feudális államokhoz fűződő hűbéri kapcsolataik formáit. Meg kell vizsgálnunk és tisztáznunk kell az antok, a szlávok, a délszlávok és főleg a keleti szlávok szerepét, melyet a burzsoa történészek többsége elhanyagolt vagy meghamisított. Tanulmányoznunk és tudományosan tisztáznunk kell azt a hatást, melyet a román országok kialakulásának folyamatára a kievi feudális állam gyakorolt, melynek — mint Marx mondja — különleges fontossága volt Keleteurópiában. Ugyanez áll a bolgár feudális állam, a halicsi fejedelemség és mások szerepére. A régészeti kutatások elmélyítésével párhuzamosan meg kell ismernünk a szomszédos országok és főleg a szlávok történetét, hogy a *feudalizmusra való áttérésnek* az Aurelianus-féle kiűrtés utáni problémáját feltárhassuk.

Köztudomású, hogy a feudális rendszerre való áttérés több úton történt. Ismerjük a rabszolgatartó rendszerről a feudális rendszerre való áttérés klasszikus útját. De ismerjük a feudalizmusra való áttérésének egy másik formáját is. Ott, ahol nem létezett rabszolgatartó rendszer, ahol csak patriarchális rabszolgaság volt, mint pl. Oroszországban, Németországban, stb., — a régi társadalmi formákról a feudalizmusra való áttérés a rabszolgatartó szakasz *átugrásával* történt.

Horedt professzor, aki több ízben foglalkozott az erdélyi rabszolgakorszak egyes problémáival, a IV., V. és VI. századokról szólva az *ősközösség* formáinak eltűnéséről beszél Erdély területén a feudalizmusra való áttérés korszakában. Jó lenne, ha Horedt professzor egy tanulmányt írna, melyben megeáfolná — amennyiben így tartja igaznak — egy rabszolgatartó dák állam létezését Erdély területén. De, amíg Horedt professzor a dáciai rabszolgaságról beszél, elemeznie kell a rabszolgaságról a feudalizmusra való áttérés problémáját, és tisztázni akarja a bemutatott korszakot.

*

A történészek által elhanyagolt problémák közé tartozik a városok fejlődésének tanulmányozása hazánkban és az a szerep, melyet a városok a különböző társadalmi formációkban játszottak. Történeti kutatásaink során nem egyszer ütköztünk hamis magyarázatokba a városok eredetét és fejlődését illetően. Nem vitatjuk itt a nagy politikai-katonai központokba való népességtömörülések jellegét a rabszolgatartó rendszerben. De voltak városok a feudalizmusban, a kapitalizmusban s különösen felvirágoznak a szocializmusban.

A prefeudális időkben, mikor a természeti gazdálkodás uralkodott, mikor a kézművesség és a kereskedelem viszonylag kevésbé volt kifejlődve, előfordulnak települések, megerősített központi helyek, ahol a katonai-politikai vezetők (kenézek) éltek. Gazdasági szempontból abban az időben ezek nem különböztek lényegesen a falusi településektől.

Egyes burzsoa történészek azt állították, hogy voltak városok, gazdasági és kereskedelmi központok a prefeudális időkben is. Más burzsoa történészek különféle elméleteket állítottak fel arról, hogy a városok és a velük kapcsolatos intézmények vagy a feudális uradalmakból, vagy a régi szabad községekből (Mark), vagy a kiváltságokat szerzett vásárhelyekből, vagy a különböző előjogokkal rendelkező várakból fejlődtek ki.

A szovjet történészek (mint B. B. Veszolovszkij, B. N. Kazanhaus, M. N. Tyihomirov, N. B. Platiseva, L. S. Gordonov, D. E. Arkin stb.) cáfolják a burzsoa történészeknek a városok eredetét *politikai-jogi* elvekből kiindulva tárgyáló elméleteit, melyek elhanyagolják azt, ami elsőrendű és alapvető: a városok fejlődését meghatározó *társadalmi-gazdasági* okokat.

A városok, mint kézműipari és kereskedelmi központok — állapítják meg a szovjet történések — a *termelőerők általános fejlődésének, a munka társadalmi megosztásának, a kézművesség és a mezőgazdaság kettéválásának következtében* keletkeztek.

A városok lakossága rendszerint azokból a kézműves jobbágyparasztokból került ki, akik a feudális földbirtokról elköltöztek, vagy elszöktek és olyan helyen telepedtek meg, ahol munkájuk termékeinek rendszeres eladására számíthattak. »A középkor jobbágyaiból — mondja Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban — lettek az első városok polgárai...«⁶

Ez nem azt jelenti, hogy a városok, fejlődésük folyamán, ne mutattak volna fel — mindegyik külön-külön — sajátos vonásokat. A városok fejlődésének történelmi feltételei különbözőek. Egyes városok a feudális (egyházi vagy világi) székhelyek falai alatt jelentek meg, mások feudális várak és kastélyok közelében, vagy a kereskedelmi útvonalak kereszteződéseinél. Egyes esetekben falvak fejlődtek városokká. Vannak esetek, mikor a városok egyes régi, ókori települések alapján jöttek létre.

De a kizárólagos politikai-jogi elvekre alapozott elméletek nem tudják tisztázni a problémát. Azt a *társadalmi-gazdasági* alapot kell elemezni, amely meghatározta a városok fejlődését. Ennek az elemzésnek a során számba kell vennünk minden tényezőt, mely országunk helyi viszonyai közt működött. Tanulmányozni kell azokat a *társadalmi-gazdasági* okokat, melyek meghatározták a városok átalakulását, a városok szerepét a különböző korszakokban, a város és a falu közötti érdeellentétek keletkezésének és kiéleződésének folyamatát s egy sor más kérdést, melyeket egy ilyen tanulmányozás felvet.

Nem így járt azonban el Nestor professzor. Suceaván első ízben tártak fel egy Scheia nevű várat, ami Suceava város és Moldova feudalizmuskori várai történetének kutatása keretében kétségkívül sok mindent meg fog magyarázni. Nestor professzor azonban ezt a várat elszigetelt jelenségnek fogta fel, kétségbevonat minden kapcsolatot közötté és a közeli Zamca nevű vár, a fejedelmi vár és Suceava város között.

Suceava, mint fejedelmi székhely, az ország egyik legjelentősebb megerősített központja volt. Helyénvaló megjegyezni, hogy 1497-ben Suceavát 80 000 főnyi hadsereg ostromolta 3 hétig hiába. A történeti adatok a moldovai védelmi központok és hírszolgálat szervezett rendszeréről beszélnek.

Az uralkodó nagymértékben a városok polgáraitól támaszkodott uralma megszilárdításában. Egy sor várat használt fel az ország területének védelmére. Ezeknek a váraknak az volt a céljuk, hogy gyengítsék az ellenséget, hogy időnyerést biztosítsanak az ellenséggel való szembezállásra az uralkodó által kijelölt helyen.

Suceava várának problémája nem tárgyalható tehát a többi moldovai vártól, még kevésbé Zamca, Scheia váraitól és Suceava városától elszigetelten. Kétségtelen, hogy mindegyik várnak külön megvolt a maga jól meghatározott szerepe. De Suceava és minden moldovai település együttesen egy gazdasági, politikai, katonai és polgári rendszert alkottak, melyben a belső életnek sokoldalú vonatkozásaira kellett tekintettel lenni, köztük az ország és a függetlenségért harcoló uralkodók védelmére is. Egyéb tényezők közt azt is tekintetbe kell venni, hogy Suceava, Moldova fővárosa, jobban lévén megvédvé, vonzóerőt gyakorolt a gazdagokra, akik jobban tudták védelmezni vagyonukat a Konstantinápolytól távolabb eső várban, mint a török támadásoknak inkább kitett határszélen.

A problémáknak történelmi összefüggésükben való tanulmányozása elengedhetetlen feltétel, ha meg akarjuk magyarázni Suceava várának szerepét s ezzel kapcsolatban Suceava város problémáját.

A suceavai ásatásoknak nemcsak az a céljuk, hogy új forrásanyagot szolgáltatassanak, hanem az is, hogy sok problémánkat megvilágítsák: Suceava és Moldova társadalmi-gazdasági fejlődését, a munka társadalmi megosztását, a kézművesség és a mezőgazdaság szétválásának ütemét, a város és a falu ellentéteinek elmélyülését, a moldovai városok, mint politikai, kézműipari és kereskedelmi központok fejlődési folyamatát s ezzel kapcsolatban azt, hogy milyen szerepet játszottak Suceava fejlődésében — külön-külön és együttesen — Suceava vára és városa, továbbá Moldova várainak és városainak egész komplexuma.

Kétségtelen, hogy a mi országunkban is hosszú ideig egyes városi lakosok részben mezőgazdasággal foglalkoztak, ami a városoknak félföldművelő jellegét adott. De a kézműipar és a kereskedelem fejlődésének során új viszonyok, új szokások, az osztályharcnak új formái keletkeztek. A társadalmi-gazdasági átalakulás, az új társadalmi viszonyok következtében elmélyült a város és a falu ellentéte.

⁶ Marx - Engels: A Kommunista Kiáltvány. Bpest, 1952. 33. l.

A társadalmi-gazdasági átalakulás alapján új városi jog is keletkezett. A jogi elemeket is tekintetbe kell venni. Sztálin elvtárs azt tanítja, hogy a felépítmény nem passzív, hanem aktív: segíti az alapot fejlődésében és megszilárdulásában. Noha a problémák elemzésében a gazdasági tényezők primátusa és alapelviük, nincs jogunk elhanyagolni a felépítményi elemeket, melyek közé a létrejött jogszabályok is tartoznak.

Bár volt különbség város és város között jogi szempontból, a városi jog fokozatosan mindenütt kialakította a városi polgár fogalmát. A társadalmi egyenlőtlenség fennmaradt a városban. A városi polgár azonban kiszabadult a feudális földesúr gyámkodása alól. A városi kizsákmányolók érdekeit szolgáló városi jog hosszú harcok során jött létre. Ez a városi jog általában a kereskedelem, a hitel, az örökösödés és a családi viszonyok szabályait állapította meg, főként pedig azokat a szankeciókat, melyek a városi gazdagok új kiváltságai ellen lázadókat sujtották.

A mi konkrét viszonyainkra alkalmazott marxista-leninista tanítás fényében kell tanulmányoznunk a városok keletkezését és fejlődését s a román országok történetében vitt szerepüket. A kutatóknak elsősorban a gazdasági alapot kell tanulmányozniuk. Ugyanígy vizsgálunk kell az intézményeket és jogszabályokat, melyeket ez a gazdasági alap létrehozott, továbbá azt a hatást, melyet az új intézmények a maguk részéről az alapra gyakoroltak a városok fejlődése során, valamint az osztályharc formáit a városi fejlődés különböző szakaszaiban.

A termelőerők és termelési viszonyok jellegének szükségszerű összhangjáról szóló törvény alapján tanulmányozni kell a feudális rendszer feltételei között a termelőerők növekedése és a termelési viszonyok közötti ellentétet, mivel ez adja meg a parasztnak a bojárak és a városiaknak (polgároknak) a feudálisok ellen vívott harcához az objektív alapot.⁷

Figyelembe kell vennünk, hogy a román országokban a fejlődést nehezítette és akadályozta a török és Habsburg iga. Ennek következtében a harc élesebb lett, a társadalmi harc összefonódott a függetlenségi harccal.

Tanulmányoznunk kell azt a szerepet, melyet a városok a feudális széttagoltság ellenében játszottak, hogyan segítették a vajdákat az idegen elnyomás elleni harcban, hogyan történt meg és milyen következményekkel járt a városoknak *kézműipari és kereskedelmi központokból* proletariátussal bíró *ipari központokká* való átalakulása, azaz hogyan fejlődtek a városok s hogyan mélyültek el a város és a falu ellentétei a kapitalizmus korában.

»Ennek az ellentétnek a gazdasági alapja az, — tanítja Sztálin elvtárs 'A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban' c. művében — hogy a kapitalizmusban a város kizsákmányolja a falut, a parasztságot kiszajátítják, és az ipar, a kereskedelem és a hitelrendszer fejlődésének egész menete tönkreteszi a falusi lakosság többségét. Ezért a kapitalizmusban a város és a falu közötti ellentétet érdekellentétnek kell tekinteni. Ezen a talajon jött létre a falu ellenséges érzülete a várossal és általában a 'városi emberekkel' szemben.«⁸

Csak alapos kutatással küszöbölhetjük ki a hibás elméleteket és azokat a legendákat melyeket egyesek szándékosan terjesztenek a román országok városainak eredetére és fejlődésére vonatkozólag.

Így járulhatunk hozzá ahhoz, hogy megismerjük az ország összes városainak múltját, elsősorban a Román Népköztársaság fővárosának, Bukarestnek múltját.

A városok szocialista átalakulása az ország szocialista iparosításának során növeli a munkásosztály lehetőségét, hogy segítse a dolgozó parasztságot a mezőgazdaság szocialista átalakításáért vívott harcban. A Szovjetunió tapasztalatait összegezve, Sztálin elvtárs megállapítja:

»Az a hatalmas segítség, amelyet a szocialista város, munkásosztályunk nyújtott parasztságunknak a földbirtokosok és a kulákság felszámolása terén, megszilárdította a talajt a munkásosztály és a parasztság szövetsége számára, a parasztságnak és kolhozainak elsőrendű traktorokkal és egyéb gépekkel való rendszeres ellátása pedig barátságá válogtatta a munkásosztály és a parasztság szövetségét.«⁹

Sztálin elvtárs tanításainak fényében kiderül, hogy milyen fontos tanulmányozni hazánk városainak keletkezését és fejlődését s hogy milyen nagyszabású távlatok nyílnak a városok előtt a szocialista és a kommunista rendszerben.

Sztálin elvtársnak »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. műve hozzásegíti a történészeket, hogy világosan megértsék az áruterelés problémáját s az áruterelés szerepét a különböző társadalmi formációkban. Ez segítséget ad

⁷ Ld. A. L. Szidorov, Voproszi Isztorii. 1952. 10. sz.

⁸ Sztálin, i. m. 27. l.

⁹ Sztálin, i. m. 27. l.

ahhoz, hogy tanulmányozzuk a kapitalizmus keletkezésének problémáját a román országokban. Nagyfokú tisztázatlanság uralkodik abban a kérdésben, hogy hogyan keletkezett a kapitalizmus a román országokban. Egyes történészek arról beszélnek, hogy a kapitalizmus a XVIII. század második felében jelentkezik, mások szerint nem lehet kapitalizmusról beszélni, csak a XIX. század második felében. Még vannak olyanok is, akik tudatosan vagy öntudatlanul St. Zeletin burzsoa ideológus régi téves nézeteit elevénítik fel.

A manufaktúrák megjelenését a román országokban közvetlen kapcsolatba szokták hozni a kapitalizmus megjelenésével. Még nem tanulmányozták alaposan a manufaktúrák fejlődési folyamatát a román országokban, hogyan biztosították a manufaktúrák az árutermelést eleinte *jobbágyi* munkaerővel, a manufaktúra tulajdonosának birtokán élő *jobbágyiparasztok* munkaerőjével, hogyan kezdtek később a manufaktúrák *bérmunkaerővel* termelni. Az árutermelés problémáját közvetlen kapcsolatba szokták hozni a kapitalista termeléssel (Románia történetére vonatkozó okmányok e. gyűjtemény előszava). Sztálin elvtárs hangsúlyozta azt a marxista-leninista tételt, hogy az árutermelés régiebb, mint a kapitalista termelés. Létezett a kapitalizmust megelőző, más társadalmi formációkban is.

Az egyszerű árutermelésnek kapitalista árutermeléssé való átalakulásának folyamata olyan probléma, melyet tisztázni kell a román országok kapitalizmusának keletkezésére vonatkozó tanulmányok során. Az utóbbi években növekvő érdeklődés mutatkozik a Horia-felkelés és a Tudor Vladimirescu által vezetett 1821. évi felkelés problémái iránt. De az elkészült munkák (ld. pl. S. Știrbu, »Studii« 1952. 1. sz.) elhanyagolják a kor *gazdasági kérdéseit*, bármilyen szempontból is tárgyalják a témát.

Ki kell emelni azt a tévedést, melyet elkövetünk, mikor a XIX. századeleji kapitalista fejlődést Románia egész területén *általánosságban, egyenlősítve* tárgyaljuk. A probléma tárgyalásánál tanulmányozni kell a közös vonásokat, de a moldovai, munténi és erdélyi kapitalizmus keletkezésének és fejlődésének különböző vonásait is.

Ugyanígy általánosságban beszélnek a török elnyomásról s nem veszik tekintetbe, hogy ennek az elnyomásnak a következményei a török birodalom fejlődésének és felbomlásának különböző szakaszai szerint különbözőek voltak.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy Oroszországnak a XVIII–XIX. század folyamán a török birodalom ellen viselt háborúi s az azok során aratott győzelmek objektíve haladó szerepet töltek be a román országok történetében, objektíve jötevő, *pozitív következményekkel* jártak a termelőerők viszonylagos fejlődése, a kereskedelem szabadságának kivívása tekintetében, valamint a népnak a török iga lazításáért, majd lerázásáért folytatott harca szempontjából.

Másrészt tanulmányozni kell azt a sokféle utat, amelyen keresztül az angol, francia, német stb. tőke a román országokba behatolt és azokat alávetette. Az angol és francia tőkének elég fontos szerepe volt a török elnyomás meghosszabbításában, mely a XIX. században jobbra angol-francia elnyomást jelentett török cégjelzés alatt. Sokat beszéltek arról az érdeklődésről, melyet az angol kapitalista kormány országunk bűzaja iránt tanúsított. Érdemes volna pl. kimutatni, hogy mennyiben áll fenn kapcsolat az angol-francia tőke behatolása és a román országok néhány posztómanufaktúrájának megszüntetése között a XIX. század első felében.

Joggal állítják, hogy a XIX. század második felében az 1864. évi törvényhozás és a függetlenség 1874. évi kivívása után a romániai kapitalizmus üteme meggyorsult. De a kapitalizmus XVIII. századvégi és XIX. századi létrejöttének és fejlődésének tudományos tisztázásához még komoly tanulmányokra van szükség.

Ezekben a tanulmányokban figyelmet kell fordítani az 1821-es felkelés körüli, a XVIII. századvégi stb. *gazdasági helyzetre*. Annak ellenére, hogy az elmúlt években sokat írtak az 1848-as eseményekről, ma sincs alapos tanulmányunk, mely a román országoknak *gazdasági alapját* tárgyalná az 1848-as forradalmi évben. Ugyanígy tanulmányozni kell az iparfejlődés viszonylagos meggyorsulását a XIX. század második felében stb.

E tanulmányok készítésével egyidejűleg meg kell szüntetni azt a zűrzavart, mely a nemzettévalás és a nemzeti állam tekintetében fennáll.

Sztálin elvtárs a nemzetnek klasszikus meghatározását adta. Rámutatott arra, hogy a nemzet alkotó elemei a kapitalizmus előtti korszakban is megvoltak, de a nemzet, mint olyan, csak a kapitalista formációban alakul ki. Sztálin elvtárs vázolta a nemzettévalás folyamatát a burzsoa nemzetől a szocialista nemzetig s rámutatott mindegyiknek a jellemző vonásaira.

Ennek a tanításnak a nyomán tanulmányoznunk kell a burzsoa nemzettévalás folyamatát a román országokban, ennek a folyamatnak szakaszait és sajátos vonásait.

Ennek a problémának elemzése során tanulmányozniuk kell a burzsoa nemzetnek szocialista nemzetté való alakulását, ami ma a kapitalizmusról a szocializmusra való áttérés korszakában megy végbe a Román Népköztársaságban.

*

»A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. művében Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy :

»1. A gazdasági folyamatok, gazdasági törvények felhasználása a társadalom érdekében bizonyos mértékben megtörténik nemcsak a szocializmusban és a kommunizmusban, hanem más alakulatokban is.

2. A gazdasági törvények felhasználásának osztálytársadalomban mindig és mindenütt osztályháttere van és a gazdasági törvényeknek a társadalom érdekében való felhasználása terén a zászlóvivő mindig és mindenütt a haladó osztály, míg a magukat túlélt osztályok ellenállást tanúsítanak ezzel szemben.«¹⁰

Sztálin elvtárs e tanításának fényében nyilvánvalóbbá válnak hazánk egyes történészeinek és filozófusainak azok a hibái, melyeket különböző korok különböző osztályainak haladó szerepe megítélésében követtek el. Ez a hiba főként a Nicolae Bălcescu, a nagy forradalmi demokrata halálának 100-ik évfordulója alkalmából megjelent kiadványok egész sorában mutatkozott meg.

Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy a történelem folyamán nemcsak a proletariátus, hanem más osztályok is vezettek forradalmakat, felhasználták a gazdasági törvényeket osztályuk érdekében.

Ezt figyelembevéve felvetjük a kérdést : melyik volt az az osztály, amelyik hazánkban az 1848-as harc és forradalomélen állott? Ha a Nicolae Bălcescure vonatkozó, nemrég megjelent cikkeket olvassuk, azt látjuk, hogy a problémák elmélyítésének hiánya miatt, a marxista-leninista tanítás nem elég alapos tanulmányozása miatt egyes történészek és filozófusok azonosokra helyezik, mint az 1848-as forradalom ellenfeleit, a bojárokat és a burzsoákat, mások viszont nem tesznek kellő megkülönböztetést a burzsoázia és a nép célkitűzései között.

A Bălcescure vonatkozó, most megjelent gazdag irodalom hozzásegített ahhoz, hogy jobban megismerjük Bălcescu életét és műveit. Letépték a feledés fátylát, mellyel a burzsoázia és a földbirtokosság a román nép e történelmi alakját be akarta borítani. Ez nagy érdem. De a megkezdett munkát végig kell vinnünk. El kell érünk, hogy Bălcescu teljes értékében jelenjék meg előttünk. Ezért a kérdést alaposan kell tanulmányozni.

1848-ban a munkásosztály hazánkban még nem volt »önmagáért való« osztály, nem lehetett az 1848-as forradalom vezetője, melynek Munténiában is, Erdélyben is polgári jellege volt. Ezért a társadalmi erőik tanulmányozása során nem tekinthetjük az 1848-as román burzsoáziát egészében forradalomellenes osztálynak. Ugyanígy nem szabad elfelejtenünk, hogy a romániai burzsoázia különböző csoportjai egyenlőtlenül fejlődtek Moldovában, Munténiában és Erdélyben. Szükséges a probléma elmélyítése, a burzsoázián belüli társadalmi rétegeződés és csoportérdekek elemzése, a forradalom célkitűzéseinek a különböző fejlődési szakaszokban való megvizsgálása stb. azzal a céllal, hogy tisztán lássuk, melyek voltak azok az erők, amelyek fékeztek, amelyek elárulták és amelyek győzelemre akarták vinni a burzsoa forradalmat, hogy kiragadják a bojárok kezéből a politikai hatalmat, hogy felhasználják a gazdasági törvényeket osztályuk érdekében. Csak egy ilyen elemzés alapján láthatjuk meg tisztán, hogy Nicolae Bălcescu, a burzsoa forradalom győzelméért harcolva, milyen mértékben haladta meg korát és látott tovább a burzsoa forradalomnál.

Bălcescu nem emelkedett fel a tudományos szocializmus magaslátára. De Bălcescu túlhaladta a burzsoa ideológiát s a maga korában országunkban a leghaladóbb-eszmék hordozója volt, túlmutatva egyes kérdésekben a nyugati utópista szocialistákon.

Nicolae Bălcescu gondolatait és tevékenysége nagyrészt a munténiai agrárkérdés megoldásának szentelte. Harcolt a bojárok ellen — a bojár bojár és nem román, mondta Bălcescu — s arra törekedett, hogy mozgósítsa a tömegeket a feudális rend aláaknázására és felszámolására. Megállapította, hogy »nemzeti forradalom társadalmi forradalom nélkül nincsen«. 1848 előtti tevékenységét a forradalom eszméjének szolgálatába állította, 1848 után haláláig a tömegek forradalmi harcára fordította tevékenységét egy újabb forradalom előkészítése érdekében.

Bălcescu cáfolta azokat, akik a forradalmat egyes személyek törekvései eredményének fogták fel. Ő az 1848-as forradalmat történelmi szükségszerűségnek tekintette, a nép 18 évszázados önkifejlesztése következményének. Életfelfogása, tevékenysége

¹⁰ Sztálin: i. m. 50. l.

a nép forradalmi harcához kapcsolódik s ebben a kérdésben magasabb fokra emelkedett az utópista szocialistáknál, akik a XVIII. században Nyugat Európában a haladó eszmék hordozói voltak.

Ez a forradalmi állásfoglalás Bălcescut más, különösen értékes következtetésekre is indította. Társadalmi-politikai gondolkozása dialektikus volt.

Bălcescu ezt mondja: »... a nép rabszolgából *jobbágy*, azután *proletár*, majd *birtokos* lesz és most rázza le az utolsó kizsákmányolást... S e folytatólagos átalakulások közül mindegyik haladás volt a megelőző állapothoz képest és haladást szült.«¹¹

Bălcescu egyes problémákat nem látott tisztán. Hibázott például akkor, mikor belement az agrárbizottság létesítésébe. Nem szakadt el az idealista elvektől a társadalomfejlődés némely kérdésének tárgyalásában. De azt kívánta, hogy a nép — melyben elsősorban a parasztságot látta — az anyagi és kulturális javak birtokába jusson.

Nem látta, nem láthatta előre *minden* kisajátító kisajátítását, sem azt a forradalmi átalakulást, melyet ma a Román Munkáspárt vezetésével a munkásosztály hajt végre. De az a mód, ahogy a társadalmi átalakulások folyamatát látta, ahogy a társadalmi fejlődés egyik szakaszából a másikba való átmenetét értékelte, az a meggyőződése, hogy a népek *felkelnek és eltörlik a föld színéről a zsarnokság maradványait*, haladó gondolkozását tanusítják, mely őt a forradalom előestéjén és egész folyamán lelkesítette abban a harcban, amelyet azért folytatott, hogy összeromboljon mindent, ami régi. Ez a haladó gondolkodás erősítette és magas erkölcsi színvonalon tartotta őt 1848 után is, az utolsó pillanatig, mikor már végét érezte közeledni. Ezért nem szűnt meg a forradalomról gondolkodni, melyért harcolt s melytől hazája és népe boldogságát várta.

A forradalom, a nemzeti egyesülés és függetlenség, a népek közötti barátság problémáját Bălcescu a Romániában abban az időben ismert leghaladóbb eszmék megvilágításában látta. Előre látta, hogy a román nép forradalmi törekvései valóra fognak válni. »A zsarnokok megkettőzhetik a kegyetlenségeket, használhatják hatalmukat, de sohasem fognak győzni«.

Bălcescu még azt mondja: »Az emberiség történelme úgy jelenik meg, mint a jog szüntelen harca a zsarnokság ellen, mint egy jogfosztott osztály harca bitorló ellen, mint lángoló harc, melynek gyakran bosszú a jellege, mint végnélküli harc, mert folyik a mai időkben is és folyni fog, míg a zsarnokság árnyéka is eltűnik, míg a népek nem kapják meg jogaikat és az egyenlőség nem fog uralkodni a világon.«¹²

Bălcescu személyiségének értékelésével kapcsolatban tanulmányoznunk kell haladó álláspontját Oroszországra vonatkozóan.

*

Marx Károly kimutatta, hogy a XIX. század közepén a cárizmus az európai reakció zsandára volt.

V. I. Lenin több ízben rámutatott arra, hogy abban az időben két Oroszország létezett: 1. a cári Oroszország és 2. a dekabristák, Gercen, Belinszkij, Csernisevszkij, Dobroljubov által képviselt népi Oroszország. A cárizmus ellen fordulva, N. Bălcescu a kor leghaladóbb álláspontjára helyezkedett. Ő a népi Oroszországgal azonos harci állást foglalt el a cárizmus ellen és helyesen értette meg a cárizmus reakciós tartalmát.

N. Bălcescu a haladó orosz gondolkodásból merített ihletet, de a probléma nincs eléggé megvizsgálva s még tisztázni kellene, hogy ez a hatás közvetlen, vagy közvetett volt-e.

N. Bălcescu moldovai tevékenységéről is szó esik az 1848-as forradalom előestéjén. Kivel állott kapcsolatban Bălcescu Moldovában? Negruzzival és Donici-val, akik viszont Puskinnal tartottak fenn összeköttetést s az oroszországi haladó eszmék hatása alatt állottak, Asachival, aki elsőnek fordította románra Oroszország történetét s aki egyike volt azoknak, akik felvetették, hogy nem lehet Románia történelmét tanulmányozni a román és az orosz népek közötti sok évszázados kapcsolatok tanulmányozása és feldolgozása nélkül, N. Kogálniceanuval, aki az Oroszországi Történelmi Társaság tagja volt, aki tudott oroszul és közvetlenül merített a haladó orosz kultúra forrásaiból, Alecu Russoval, aki »Románia éneke« c. műve alkotásánál a nagy orosz gondolkodó, Belinszkij hatása alatt állott, s akinek ezt a művét Bălcescu különösen értékelte. N. Bălcescu ismerte a népi Oroszországot az 1848-as forradalom utáni években is. Haladó álláspontján N. Bălcescu, aki a tömegek történelmi szerepére felfigyelt, megértette a népek közötti testvériség nagy jelentőségét mindannak megdöntésében, ami reakció és zsarnokság a világon.

¹¹ N. Bălcescu: Opere I. 310. l.

¹² N. Bălcescu, i. m. 324—325. l.

Miután a romániai 1848-as forradalom hiába várta a Lamartine által megígért segítséget, miután az angol konzul azt »tanácsolta« Magherunak, hogy a török seregek támadásának fegyveresen ellenállni készül, Olténiában gyülekező pandúrokat oszlassa szét, miután kiderült, hogy az angol és francia kormány a török birodalom »rothadó és beteg testét« támogatja s mindenáron fékezni akarja a román népek a szabadságért és a függetlenségért folytatott harcát. Bălcescu mindenkinek megmondta, hogy »hiába térdeltek le és könyörögtek a császárok ajtajánál« s hogy az egyetlen megoldás a népeknek harcra való egyesítése, mivel a császárok, fejedelmek és bojárok csak azt adják meg, amit elragadnak tőlük a népek.

Ezért harcolt Bălcescu a népek, az oroszok, lengyelek, magyarok, csehek, románok stb. harci egyesüléséért is törekvéseik megvalósítása érdekében.

*

N. Bălcescunak a népi Oroszországgal szemben elfoglalt magatartását azonban még nem tanulmányoztuk eléggé. Ezt a problémát el kell mélyíteni.

Alkotó módon kell tanulmányoznunk N. Bălcescu harcát és művét. Kérlelhetetlenül kell harcolni azok ellen a hamisítások ellen, melyeket a burzsoa történészek a nemzeti történelem e nagy alakja ellen elkövettek. Ne feledjük, hogy a burzsoa történészek még 1944. augusztus 23. után is a legaljasabb eszközöket próbálták meg felhasználni N. Bălcescu nagy alakjának befeketítésére. A reakciós Zane megpróbálta, hogy felelevenítsen a reakció által egy évszázaddal előbb kezdeményezett *kihívást*, melyet Bălcescu már 1845-ben visszautasított. Ez Bălcescunak forradalmi működése elején a bojárok erőszakszervezete előtt tanúsított állítólagos magatartására vonatkozik.

A »Gazeta de Transilvania« 1845. július 6. számában N. Bălcescu egy Bukarestben, 1845. július 5-én keltezett nyilatkozatot tett közzé, melyben J. A. Vaillant »La Roumanie« című munkájába becsúsztott hibát helyesbít és többek között a következőt mondja: »Áldozata lettem a volt kormányzat egyes emberei aljas és törvénytelen cselszövésének, akik hitvány személyes bosszúvágyuk kitöltésére könnyen találtak olyanokat, akik hajlandók voltak egy koholt összeesküvésben az összeesküvő és a feljelentő kettős szerepét játszani. Én azonban elfelejtettem azokat a szenvedéseket, melyeken 1840-ben egy sor fiatalemberrel együtt átmentem s noha akkor is, mint most is, leleplezhettem volna az egész cselszövést, de nem akartam, mert a közvélemény eléggé állást foglalt ártatlanságom mellett s azokra hárította a gyalázatot, akik hatáskörükkel visszaélve, kiagyalták ezt a cselszövést.«¹³

Világos, hogy a román burzsoázia és földbirtokosság, amelyik meghamisította és egy évszázadon keresztül minden tőle telhetőt megtett, hogy elfelejtesse N. Bălcescut, nem hagyott volna »felhasználatlanul« egy ilyen tényt, hogy Bălcescu üssön egyet.

Ami nem sikerült a burzsoáziának és a földbirtokosságnak, azt kétségbeesésében megpróbálta az »epigon« Zane, visszaélve a Történeti Intézet egyik ülésén egyes fiatalok hiányos szakképzettségével és egyes idősebbek hiányos éberségével. Az intézetnek ezen a gyűlésén azonban leleplezték. (Ez azonban nem azt jelenti, hogy a dollárok »kiválasztottjai« felhagytak a cselszövéssel.)

Emnek az a tanulsága, hogy N. Bălcescu harcának és művének alkotó tanulmányozásával egyidejűleg erősíteni kell az éberséget az ellenséges cselszövés ellen, mely továbbra is megkísérli a nép történetét, Románia történetét meghamisítani.

A múltnak kritikai értékelése során tanulmányoznunk kell az elemzett mű korlátait, de egyúttal ki kell emelnünk a forradalmi felfogást, az eszmék gazdagságát s azt, hogy milyen mértékben segítette a tanulmányozott személyiség vagy mű a nép harcát, a társadalmi fejlődését. Úgy, amint azt Gh. Gheorghiu-Dej elvtárs tanítja nekünk:

»... A tanítóknak és tanároknak ápolniuk kell a népünk haladó forradalmi hagyományaira való nemzeti büszkeséget, N. Bălcescu, Victor Babeş, Gh. Marinescu, Aurel Vlaicu munkái, Mihail Eminescu, Ion Luca Caragiale, Ion Creangă, Gh. Coşbuc, Th. Aman, Nicolae Grigorescu és más írók és művészek realista művei iránti érdeklődést és szeretetet.«¹⁴

*

Sztálin elvtársnak »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. műve rámutatott arra, hogy vannak minden társadalmi formációban közös törvények, de minden társadalmi formációnak saját törvényei is vannak, amelyek az illető társadalmi formációval együtt eltűnnek. Ez felfegyverez minket a burzsoa történetírás ellen, amelyik

¹³ Gazeta de Transilvania, 1845. júl. 26. sz. 239. l.

¹⁴ Gh. Gheorghiu-Dej: Articole si cuvântări. Bucureşti, 1952. 616. l.

a burzsoázia érdekeinek szolgálatában megkísérelte elrejteni a kapitalista társadalmi formáció objektív törvényeit, melyekből a kapitalizmus elkerülhetetlen bukása következik. Ez az egyik oka annak, amiért a burzsoa történetírás elrejtteni törekszik országunk újkori és főleg legújabbkori történeti fejlődésének folyamatát. Ezáltal próbálja meg a burzsoa történetírás a munkásosztályt és a népi tömegeket megakadályozni abban, hogy a történeti kutatást fegyvernek használják fel a burzsoa-földbirtokos rendszer elleni harcban.

Az »objektivitás« és »z »apolitizmus« álarcában a burzsoa történetírás kevés kivétellel nem foglalta bele kutatásaiba a XIX. század második felében és a XX. században lefolyt eseményeket. A burzsoa-földbirtokos rendszer igyekezett meghamisítani és elrejtteni, főként az ezeknek az évtizedeknek fontosabb eseményeire vonatkozó adatokat s amennyiben tárgyalta ezeket a problémákat, csak a burzsoázia és a földbirtokosság képviselőinek dicsőítésével foglalkozott.

Különösen súlyos az az örökség, melyet a burzsoa-földbirtokos rendszer az újkori és legújabbkori történelem terén ránk hagyott.

De ha egy pillantást vetünk arra, amit a történészek az 1944. augusztus 23-iki felszabadulás óta máig alkottak, meg kell állapítanunk, hogy az ezen a téren történt minden tényleges alkotás ellenére a helyzet egyáltalán nem kielégítő. *Bátran be kell ismernünk, hogy az újkori és legújabbkori történelem terén az alapos munkák hiánya a burzsoa felfogás hatásának tulajdonítható.* Mulasztásunk annál súlyosabb, mivel ebben a tekintetben a párt vezetőségétől különleges segítséget kaptunk.

»A Párt Központi Bizottságának határozatai és javaslatai«-ban, továbbá Gh. Gheorghiu-Dej elvtárs műveiben meg van adva Románia újkori és legújabbkori története központi problémáinak elméleti alapvetése.

A Párt dokumentumai leplezték a burzsoa-földbirtokos »szörny-koalíció« mély-segésen reakciós jellegét s azt az áruló és nemzetellenes szerepet, melyet a Hohenzollern monarchia játszott.

A mi feladatunk az, hogy ezeknek a tételeknek világánál elemezzük a román burzsoázia fejlődését, leplezzük a burzsoázia különböző csoportjai közötti, nem alapvető ellentéteket és azokat a feltételeket, melyek között a román burzsoázia felhagyott a feudális rendszer elleni harcra, előbb reakciós, majd ellenforradalmi erővé válva.

Különösen fontos Románia XIX. századvégi és XX. századi gazdasági fejlődésének tanulmányozása. Még hiányoznak az alapos kutatások a következő vonatkozásokban: az ország ipari fejlődésének üteme és az egyes iparágak jelentősége, a mezőgazdaság elmaradottsága és a feudális maradványok fékező hatása, az imperializmus vonásainak megjelenési feltételei a XX. század elején (kartellek, tőkekoncentráció stb), párhuzamosan az ipar elmaradott helyzetével és feudális maradványok létezésével, az ország alávetése az amerikai, angol, francia, német tőkének, e tőkék képviselőinek összehúzóerőivel Románia gazdasági és politikai leigázása során, országunk javainak elrablása az imperialisták által stb.

Ilyen tanulmányok által tisztázhatjuk a burzsoa-földbirtokos koalíció jellegét és szociálpolitikai megnyilvánulási formáit, az amerikai, angol stb. imperialisták aljas politikáját, valamint országunk többi társadalmi erőinek helyzetét és harcának konkrét formáit, elsősorban a munkásosztály forradalmi harcát.

Mindmáig nem készültek tanulmányok a parasztság forradalmi harcáról, pl. az 1888-as parasztfelkelésekről, vagy az 1907-es nagy felkelésről.

Gh. Gheorghiu-Dej elvtárs rámutatott, hogy a romániai proletariátusnak már a XIX. század vége óta vezető szerepe volt az ország forradalmi átalakításáért folyó harcban. Még nem készítettünk ennek az útmutatásnak megfelelően alapos tanulmányokat a munkásosztály önmagában való osztályból, önmagáért való osztállyá alakulásának folyamatáról, a marxizmus behatolásáról és hazai terjedési feltételeiről, a szocializmusnak a munkásmozgalommal való egyesülési folyamatáról, az opportunisták szociáldemokrata irányzatokról, melyeket le kellett verni, hogy a marxizmus győzedelmeskedjék a hazai munkásmozgalomban, az oroszországi forradalmi mozgalom hatásáról és főleg a leninizmusnak a hazai forradalmi mozgalomra gyakorolt hatásáról stb.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai világos meghatározást adtak a háborúk különböző jellegéről. I. V. Sztálin elvtárs »A Szovjetunió Kommunista (Bolshevik) Pártjának története. Rövid tanulmány« c. művében klasszikusan meghatározta a párt elméletét és taktikáját a háború kérdésében. Sztálin elvtárs kimutatja, hogy amíg imperializmus van, addig a háborúk elkerülhetetlenek. Csak ezen az alapon tisztázhatjuk azoknak a különböző háborúknak jellegét, melyekben hazánk résztvevett. De még nem készítettünk alapos tanulmányt a függetlenségi háborúról (1877—1878), nem tisztáztuk Románia részvételének igazságtalan jellegét a második balkáni háborúban s főleg a burzsoa földbirtokos Románia részvételét az 1914—1918-as imperialista háborúban, nem is

beszélve Beszarábia lerohanásáról és a bűnös szovjetellenes háborúról. Ezért követnek el súlyos, nacionalista-burzsoa hibákat e háborúk egyike-másika jellegének megítélésénél mind az egyetemi tanszékeken, mind a Történeti Intézetekben.

Elemezve az 1917–1944 közötti történelmi korszakot, Mihail Rolle akadémikus rámutat a Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténelmi jelentőségére. Az előadó bemutatja, hogyan alakította át a burzsoázia és a földbirtokosság Romániát az imperializmus előőrsévé a szovjet állam határán. Elmondja, hogyan lendült fel az országban a forradalmi mozgalom a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására s hogyan vezették előbb a kommunista csoportok, majd a Romániai Kommunista Párt a munkásosztálynak a Szovjetunió forradalmi védelméért folyó harcát. Kiemutatja, hogy Románia legújabbkori története az Októberi Forradalom hatása alatt alakult. Kiemeli a gazdasági fejlődés és az osztályharc konkrét formáit a sajátos romániai vonások figyelembevételével a forradalmi lendület éveiben (1917–1923), a kapitalizmus viszonylagos megszilárdulásának éveiben (1923–1929) és az általános válság idején (1929–1933), mikor az ipari válság ráoltódott az agrárprobléma megoldatlanságából következő mezőgazdasági válságra. Vázolja a második világháborút megelőző évek és a bűnös szovjetellenes háború idejének harcát. Ebben az egész korszakban az imperialista trösztök, amerikai, angol, német stb. cégjelzés alatt, mindinkább alávetik Romániát.

Ezeket a problémákat elemezve — folytatja az előadó — Sztálin elvtársnak a modern kapitalizmus alapvető gazdasági törvényéről szóló tanítása fényénél megállapíthatjuk, hogy a kapitalizmus világrendszere általános válságának első szakaszára vonatkozólag nem lepleztük le határozottan történeti tanulmányokban és dolgozatokban azt a kegyetlen kiszákmányolást, melyben a munkásosztálynak a burzsoa-földbirtokos rendszer alatt része volt és azt sem, hogyan nyilvánult meg kézzelfogható módon a dolgozó nép rovására az imperialistának a maximális profit utáni hajszája, hogyan fasizálták Romániát és sodorták bele a szovjetellenes háborúba. Még nem készítettünk tanulmányokat arról, hogyan szervezte és vezette a Romániai Kommunista Párt az egész nép harcának forradalmi hagyományait, hogyan védelmezte a Romániai Kommunista Párt Románia nemzeti érdekeit azzal a harccal, melyet a Szovjetunió iránti baráti politikáért és az országnak az amerikai, angol, német imperialisták által való leigázása ellen folytatott, hogyan harcolt a Romániai Kommunista Párt a párt bolsevizálásáért, leleplezve a Gherea-féle maradványokat, a pártba behatolt idegen befolyásokat, hogyan fedezte fel Luca ellenséges, ellenforradalmi akcióját, melyet Pauker és Georgescu támogattak s hogyan biztosította és biztosítja a Romániai Munkáspárt Központi Bizottsága a marxista-leninista politikát a Román Népköztársaságban a szocializmus építéséért folyó harcban.

Az előadó ezután kifejti, hogy milyen szerencsétlen következményekkel járt Romániára nézve a fasizta diktatúra bevezetése s az országnak a hitlerizmus csallósávé váló alakítása. Ugyanakkor rámutat arra, hogy milyen történelmi jelentősége van annak, hogy a dicsőséges Szovjet Hadsereg felszabadította Romániát a fasizta iga alól, majd a Romániai Kommunista Pártnak Gh. Gheorghiu-Dej vezetése alatt az Antonescu-féle diktatúra megtöréséért folytatott harcát, a népi demokratikus rendszer bevezetését és a népi demokratikus rendszer fejlődési szakaszait fejtegeti.

A népi demokratikus rendszer első szakaszának antifasizta, antiimperialista és antifeudális jellege volt. A Romániai Kommunista Párt irányításával a munkásosztály vezette a dolgozó nép harcát a burzsoa-demokratikus forradalom befejezéséért.

Gh. Gheorghiu-Dej elvtárs rámutatott arra, hogy »a párt V. kongresszusa nem láthatta előre, milyen konkrét formákat fog ölteni a burzsoa-demokratikus forradalom befejezése. Nálunk ez a folyamat Romániának a szovjet állam katonai ereje által végrehajtott felszabadítása után ment végbe, ami megnyitotta országunk számára a demokratikus fejlődés útját, lehetőséget adott a román népnek, hogy saját kezébe vegye sorsát s a saját érdekeinek és akaratának megfelelő államrendet alakítson ki.«¹⁵

Ez az annyira fontos probléma, a forradalom hazánkban, még nem foglalkoztatta komolyan történészeinket. Nem készültek tanulmányok a hazai forradalom második szakaszára, a népi demokratikus forradalomról a szocialista forradalomra való átmenetre vonatkozólag sem. Pártunk politikáját a szocializmusnak Sztálin elvtárs által feltárt alapvető gazdasági törvénye irányítja: »az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítása a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése útján.«¹⁶

A párt vezetése alatt a szocialista ipar, elsősorban a nehézipar építéséért folytatott harc, a legújabb technikának bevezetése országunkban a Szovjetunió szocialista

¹⁵ Gh. Gheorghiu-Dej: A Párt 30 éves harca Lenin és Sztálin zászlaja alatt. II. kiad. București, 1952. 34. l.

¹⁶ Sztálin, i. m. 41. l.

testvéri segítségével, a nép anyagi és kulturális életének állandó javulásában tükröződő konkrét eredmények, a munkásosztály hősiessége a nehézségek legyőzéséért, a szocializmus győzedelmes építéséért vívott harcban, azok a konkrét történeti formák, melyeket a forradalom szakaszai során a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetsége öltött, a nép erkölcsi-politikai egységének kialakulási folyamata a sztálini nemzetiségi politika alkalmazásának következtében stb.: ime csak néhány alapvető probléma, melyeket tanulmányok tárgyává kell tenni.

*

Reánk, történészekre vár az a feladat, hogy hozzájáruljunk a szocializmus építéséhez a fiatal nemzedékeknek a szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség szellemében való nevelésével, hogy hozzájáruljunk a tömegek neveléséhez olyan tanulmányokkal és kutatásokkal, melyek a munkásosztály álláspontjáról tárgyalják hazánk legújabbkori történetének problémáit.

Ez az álláspont megköveteli a harcok magatartást. Kímélet nélkül le kell lepleznünk a dolgozó nép belső és külső ellenségeit. A marxizmus-leninizmus tanítása szerint a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakában az osztályharc nem szűnik meg, hanem élesedik. Ezt a törvényt az élet valóságában, az országunkban folyó osztályharc kiéleződésében látjuk tükröződni. Ez a harc a munkásosztály számára mind kedvezőbb feltételek között folyik, mivel kezében tartja az államhatalmat és a legfontosabb gazdasági állásokat. De a harc folyamán a reakciós erők minden eszközt megragadnak, hogy megakadályozzák, vagy legalább késleltessék eltűnésüket a történelem porondjáról.

Mi, történetkutatók konkrét tevékenységünkkel kell bebizonyítsuk, hogyan töltjük be a reánk váró feladatokat a szocialista forradalomnak ebben a szakaszában, Románia történetének eddig elért legkiemelkedőbb magaslátán.

Miközben harcolunk, hogy a reánk váró feladatok magaslátára emelkedjünk, tisztában láthatjuk egyrészt Romániának, a szocializmus és a béke táborában lévő országoknak ragyogó kilátásait, másrészt a kapitalista országoknak, a burzsoa ideológiának és hordozóinak felbomlását és hanyatlását.

*

Alapvető feltétel, mely nélkül hazánkban a történettudomány nem fejlődhetik, — a kritika és önkritika fegyverének felhasználása.

1934-ben Sztálin elvtárs, az ideológia területén dolgozók feladatairól beszélve, többek között azt mondta, hogy a harcosok egyik fő feladata nem takargatni, hanem merészen kritizálni egyes elvtársaknak a marxizmus-leninizmustól való elhajlásait.

Be kell vallanunk, hogy mind a kutató, mind a felsőoktatási történeti intézetekben hiányzik a bátor kritika. Ime néhány példa:

Nemrég jelent meg Mihail Roller akadémikus szerkesztésében »A Román Népköztársaság története« című tankönyv új kiadása a középiskolák és a pedagógiai főiskolák számára. Ez a kiadás az 1947. évihez viszonyítva ki van javítva. De a tankönyvben még vannak hiányok és egyes fejezetekben objektivista hibákat találunk.

Az ókori történelem periodizációjában a tankönyv a Morgan-féle felosztást használja (vadság, barbárság stb.). Morgan periodizációjának nagy fontossága volt a történettudomány fejlődésében, abban a zűrzavarban, mely 75 évvel ezelőtt az ókori történelem periodizációjának tekintetében fennállott. De 75 év alatt a régi történet tanulmányozása új eredményeket ért el, melyek a probléma újrafelvetését igénylik. Ezt a problémát a szovjet kutatók már megvitatták. De a tankönyv erről nem vesz tudomást. Ugyancsak nem világos, hogy miért teszi a kapitalista korszak kezdetét 1821-re, és mi a kapcsolat az 1821-es felkelés és az 1848-as forradalom között.

A tankönyvben nem leplezik a burzsoa történetírást és nem eléggé használják azokat a marxista-leninista forrásokat, a marxizmus-leninizmus klasszikusainak azokat a szövegeit, melyek közvetlenül vonatkoznak Románia történetének problémáira.

A tankönyvben nincsen kellő világossággal kiemelve a termelőerők fejlődése és a termelési viszonyok jellege a román történelem egyes társadalmi formációiban. Egyes társadalmi formációk tárgyalásánál nem derül ki, hogyan működött a termelőerők jellegének és a termelési viszonyoknak szükség szerű összhangjáról szóló törvény s hogyan használták fel a haladó osztályok ezt a törvényt saját érdekében.

A tankönyvben komoly hiányok vannak a XVI., XVII. és XVIII. századok problémáinak tárgyalásánál. Egy olyan fontos problémát, mint például az osztályharc ezekben a századokban, statikus módon tárgyalnak. Egy sor fejezetben magyarázat nélkül gyakran ismétlődik, hogy a *jobbágyzókés* az osztályharc egyik formája.

A jobbágyszökésnek azonban sokféle magyarázata van. Meg kellene például vitatnunk azt a vonatkozást is, hogy miért szöktek a parasztok Munténiából Erdélybe vagy Moldovába, és fordítva. Sokszor előfordul parasztok szökése Munténiából és Olténiából Bulgáriába, még Konstantinápolyhoz közel eső vidékre is, mely a román országokat elnyomó török birodalom központja volt.

A parasztok szökésének iránya nem volt véletlen. A parasztok rendszerint azok felé a központok felé igyekeztek, ahol élesebb harcok voltak az elnyomók ellen, ahol a jobbágsorsról való menekvésre, a felszabadulásra lehetőségek nyíltak. Ez magyarázza, hogy miért igyekeztek a parasztok gyakran a Dnyeperhez, a kozákokhoz. A kozák szervezkedés egyidőre kiszabadult a központi hatalom ellenőrzése alól. A szökött parasztok azért mentek oda, mivel abban az időben ott viszonylag szabadabb élet volt, mivel látták, hogy a kozákok ereje segíti a török elleni függetlenségi harcukat, melyhez a parasztok a jobbágyság alól való felszabadulás reménységét kapcsolták. A parasztok azért is igyekeztek Oroszországba, mivel Oroszországban látták azt az erőt, mely a román országokat leigázó törökök elleni harcot folytatja. A parasztok szökése történelmünk folyamán különböző vonatkozásokat, különböző jeleget vett fel és különböző visszhangokat keltett. Ezt a problémát érdemes tanulmányozni. Hozzásegítené, hogy ne topogjunk egy helyben ennek a kérdésnek a tekintetében s hogy tisztábban lássuk, hogyan növekedtek általában azok a társadalmi erők, melyek ebben a korban a felszámolásra ítélt osztályokat támadták s hogy ebben a keretben milyen szerepe volt a parasztság harcának, e harc különböző formáinak.

Objektivista hibák vannak a kultúra kérdéseit tárgyaló fejezetekben. A tankönyv elején helyesen van általában meghatározva a kultúra, a népművészet, a népi irodalom, a folklór stb. szerepe és ezzel kellett volna összehangolni a többi fejezetet, mely a XVI., XVII. és XVIII. stb. század kulturális problémáit tárgyalja. A román országok konkrét viszonyaihoz kellett volna alkalmazni a helyes elveket, Nem tettük. Ezért nem világlik ki a *haladó eszmék szerepe a román országok történeti fejlődésében*.

Még használják a tanszékeken a Román Népköztársaság történetének azt a programját, mely néhány éve készült a felsőoktatás számára. Ezt a programot még nem módosították Sztálin elvtárs műveinek és az utóbbi években megjelent pártdokumentumoknak megfelelően. Ez komoly hiba és súlyos elmaradásra mutat.

A kritika fegyverének használatában tanúsított bátortalanság megmutatkozott P. Constantinescu-Iasi akadémikus »Tömegszervezetek« c., 1952-ben megjelent munkájával kapcsolatban. Ez a munka egy sor felolvasásról számol be, melyeket a Román Népköztársaság Akadémiája Történeti Osztályán tartottak. Értékes bibliográfiai adatokat is tartalmaz. De a munkában komoly hibák vannak. Ideológiai színvonalra nem megfelelő. A tömegszervezetek működését elszakítja a kor társadalmi-politikai mozgalmaitól. A szerző néha elfelejti, hogy a tömegszervezetek létrejöttét a Kommunista Párt kezdeményezte és azokat vezette s egyes problémákat úgy mutat be, hogy azt lehet hinni, mintha a tömegszervezeteknek vezetőszerepe lett volna, ami téves és nem felel meg a valóságnak.

Sajtónk, a szakfolyóiratok, a kérdéseket vitató történetkutatók nem segítettek, nem foglaltak el nyilvánosan kritikai álláspontot. Kritikával és önkritikával kell elemeznünk történeti folyóirataink tartalmát, mely nem áll kielégítő színvonalon.

A »Studii și Cercetări de Istorie Veche« c. folyóiratnak nem sikerült ókori történeti folyóirattá válnia. Továbbra is olyan folyóirat maradt, mely dokumentációs tényanyagot közöl, igen kevés általánosítással.

A »Studii Revistă de Istorie și Filosofie« c. folyóirat még nem az a harcok orgánuma, amelyik alkotó módon mozdítaná elő a tudományos gondolkodást a történettudomány terén, amelyik hátrán vitatná a történeti problémákat. A jeleltős történeti problémák még nem jutnak elvi általánosításra a folyóiratban. A folyóirat tematikája nem tükrözi a szocializmus építéséért folyó harc legidősebb problémáit. A folyóirat egyes számai sem problémák, sem színvonal tekintetében nem egyenlő értékűek. Igen ritkán közöl általános jellegű cikkeket, melyek magas elméleti színvonalon tárgyalnának megvilágításra váró problémákat. A folyóirat el nem mélyült cikkeket (S. Știrbu) és a problémákat felületesen tárgyaló cikkeket (V. Maciu) stb. közölt.

A történeti folyóiratokra különösen nagy feladatok hárulnak. Széleskörű kritikai vitákat kell kezdeményezniük. A »Studii« folyóiratnak ahhoz, hogy hivatását betöltse, rendszeresen helyet kell adnia hasábjain történeti, főként új és legújabbkori történeti problémák megvitatására. Kritikai és bibliográfiai rovatot kell nyitni, több kritikai ismertetést kell közölni, főleg magasabb színvonalon.

A Történeti Intézet igazgatóságának és az osztályok vezetőinek segíteniük kell a munkaközösségek tagjait, főleg a fiatal kutatókat, hogy a »Studii« folyóiratot saját

orgánumuknak tekintsek, olyan fórumnak, melyen megvitathatják, meg kell, hogy vitassák a történeti problémákat, ahol értékelhetik saját munkásságukat, ahol fejleszthetik magukat és igazi történészekké válhatnak.

Alábecsüljük folyóirataink szerepét. A szerkesztőség nem mozgósítja az intézetek és az illetékes osztályok vezetőinek munkaközösségét, az intézetek igazgatósága, az osztályigazgatók és a történészek külön-külön nem használják ezt a fórumot a vélemények nagy küzdelmének, igazi harcának kialakítására, ami nélkül nem fejleszthetjük a történettudományt a Román Népköztársaságban.

Súlyos tévedése a történészeknek az, hogy nem szentelnek elegendő figyelmet az ideológiai színvonal emelésére és nem folytatnak kitartó harcot a forradalmi éberség erősítéséért a történeti kutatások terén. Az ideológiai problémákat, a társadalmi tudományok problémáit nem mindig értik meg igazi jelentőségükben. Egyesek még lebecsülik a helyes ideológiai tájékozódásért folytatott harc jelentőségét mind a társadalomtudományok, mind a természettudományok területén.

Nálunk még liberalizmus és elitelendő nemtörődömség nyilvánul meg az ideológiai tévedések és torzítások irányában. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. kongresszusán Malenkov elvtárs rámutatott arra, hogy »az ideológiai munka... lebecsülése helyrehozhatatlan kárt okozhat a párt és az állam érdekeinek. Sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a szocialista ideológia befolyásának legkisebb gyengülése is a burzsoa ideológia befolyásának erősödését jelenti.«¹⁷

Nem kétséges, hogy hibáink elemzése során nem állhatunk meg az V. osztály és a történeti intézetek tagjainál. Meg kell látnunk azt a segítséget is, amelyet nekünk a Román Népköztársaság Akadémiájának Elnöksége és Titkársága adott és főleg amit nem adott. Ha a Román Népköztársaság Akadémiájának Elnöksége és Titkársága gondoskodott volna arról, hogy működésünk kritikai elemzése által nem szórványos, hanem rendszeres segítséget kapjunk, tisztábban láthattunk volna s idejekorán elkerülhettünk volna tévedéseink közül sokat.

Ahhoz, hogy tévedéseinket kiküszöbölhessük, hogy emeljük kutatásaink színvonalát, meg kell erősítenünk a forradalmi éberséget az ideológiai arcvonalon, alaposan tanulmányoznunk kell a marxizmus-leninizmust, tanulmányoznunk és a lehető legnagyobb mértékben használnunk kell a pártdokumentumokat, Gh. Gheorghiu-Dej elvtárs munkáit, melyekben a marxista-leninista tanítás alkotó módon van országunk viszonyaira alkalmazva. Tudományosan kell használnunk a történelmi dokumentációt, forrásainkat, melyeket alkotó módon, nem dogmatikusan a marxista-leninista tudomány alapján kell értelmeznünk, és úgy, ahogy a párt tanítja, követnünk kell a haladó szovjet történettudomány példáját.

Országunk igazi tudósainak az a meggyőződése, hogy sikereinket nagyrésztben a szovjet szakirodalom felhasználásának köszönhetjük, arra kell hogy indítsunk, hogy megteremtjük a lehetőségeket ennek az irodalomnak erőteljesebb, közvetlenül az eredetiből való felhasználásához.

Sztálin elvtársnak »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. műve és a XIX. kongresszus dokumentumai minden tudós előtt széles fejlődési távlatokat nyitnak meg. Az a feladatunk, hogy a marxista-leninista tanításnak, a Sztálin elvtárs által »A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései«, »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. műveiben felfedezett új téziseknek az alapján oldjuk meg a történetkutatás elméleti problémáit, szoros kapcsolatban az iskolának, mégpedig az elemi, közép- és felsőoktatásnak problémáival, közvetlen kapcsolatban a fiatal nemzedéknek a szocializmus öntudatos építőivé való nevelésével, kapcsolatban a tömegeknek a szocialista hazafiság, a Szovjetunió iránti szeretet, a proletár internacionalizmus szellemében való nevelésével. Komoly erőfeszítéseket kell tennünk marxista-leninista ideológiai színvonalunk emelésére.

Használjuk a szovjet irodalmat még nagyobb mértékben, mint eddig, hogy alkotó módon, a marxista-leninista tanítás alapján fejlesszük hazánk történetének tanulmányozását és a történeti kutatást. Legyünk tevékenyebbek, termékenyebbek munkásságunkban. Írjunk tanulmányokat, monográfiákat, eredeti feldolgozásokat és ezekkel járuljunk hozzá a hazánkban a kultúra emeléséért folyó harchoz. Vitassuk meg ezeket a munkákat, mielőtt elkészülnek, amíg készülnek és megjelenésük után, kritikával és önkritikával, harcolva minden monopólium ellen, melyet egyesek — idősebbek vagy fiatalabbak — a történeti kutatásra akarnak ráerőszakolni.

Értsük meg, hogy munkánk termékenyebb, értékesebb lesz, ha új, fiatal történészkadereket nevelünk, a marxista-leninista tanítással és forradalmi éberséggel felfegyver-

¹⁷ A Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. Kongresszusa. Bpest, 1953. 107. l.

zett történészek seregét, amely tevékenyen hozzájárulhat hazánkban a történettudomány felvirágoztatásához. Ez nem könnyű dolog, de lehetséges. Ez a tevékenység távlatokat nyit előttünk s megadja azt az óriási elégtételt, amelyet egy igazi tudós akkor érezhet, mikor a szocializmus hazánkban való felépítésének nagy ügyét, az emberiségnek, a kommunizmusnak nagy eszméit szolgálja.

»Egy új élet hajnala — mondja Gh. Gheorghiu-Dej elvtárs — virradt hazánkra. Ragyogó jövő tárul dolgozó népünk elé. Ennek a nagyszerű jövőnek építése megérdemli, hogy mindnyájan beleadjuk minden erőnket, minden tudásunkat és egész forradalmi lendületünket.«

A KÖZNEVELÉS 1952-53. ÉVFOLYAMA ÉS A TÖRTÉNETTANÍTÁS

A Köznevelésnek, az Oktatásügyi Minisztérium hivatalos folyóiratának az a feladata, hogy szoros összekötő kapocs legyen az oktatásügyi kormányzat és a pedagógusok széles rétegei között. A folyóirat magyarázza, népszerűsíti a minisztérium rendeleteit, utasításait a pedagógusok körében, mozgósít az aktuális feladatok végrehajtására; ugyanakkor feltárja, általánosítja és széles körben elterjeszti a pedagógus munka bevált tapasztalatait. Így eleven és termékeny kölcsönhatást teremt az oktatásügy irányítói és dolgozói, a pedagógus munka elmélete és gyakorlata között.

A folyóirat 1952-53. évi, VIII-IX. évfolyamának 48. száma arról tanúskodik, hogy a Köznevelés igyekszik megoldani igen fontos feladatát. Akármelyik számot vesszük is kézbe és lapozzuk fel, valamennyiben ott találjuk — az elvi cikkek és tanulmányok mellett — a nevelés elméletével és gyakorlatával foglalkozó írásokat, a továbbképzés kérdéseinek ismertetését, a levelezők írásait, gazdag és változatos kulturális híryananyagot, s végezetül könyv-, színház- és filmszemlét. Ez a jól tagolt, arányos szerkezet lehetővé tenné, hogy a Köznevelésbe gazdagon áradjanak be az oktatás- és nevelésügy legváltozatosabb problémái, s ezek közül mindig a legfontosabbak, legtanulságosabbak kerüljenek a pedagógusok érdeklődésének homlokterébe.

Ami a Századok olvasóit egy pedagógiai folyóiratban elsősorban érdekli, az a történelemnek mint iskolai tantárgynak tanítása. Az iskolai történelemtanítás vizsgálata azonban ma már — akármennyire legsajátosabb és legegényibb feladata is a Századoknak — korántsem kizárólagos belügye. A kérdés túntott a történelemmel foglalkozó szakemberek és a történelem iránt érdeklődők táborán, és országos érdekű nemzeti ügyévé vált a Központi Vezetőség határozata óta. A Központi Vezetőségnek a közoktatás helyzetéről és feladatairól 1954. januárjában kiadott határozata (Társadalmi Szemle 1954, 96-103. l.) a tantárgyak rendszerében szinte a legfőbb figyelmet szenteli a történelemtanításnak, s döntő jelentőséget tulajdonít neki az ifjúság eszméi, politikai, hazafias, világnézeti és erkölcsi nevelésében. A Központi Vezetőség útmutatása nyomán tehát kettőzött figyelemmel kell szemügyre vennünk az iskolai történelemtanítás helyzetét a Köznevelés hasábjain, hogy a múlt kritikai vizsgálatával elősegítsük a jelen és jövő közvetlen feladatainak megoldását.

A Köznevelés két évfolyamában két cikk foglalkozik a történelemtanítás általános helyzetével, mindkettő *Csatáry Mária* tollából. Az 1952. november 3-4-i országos történelemtanítási konferencián elhangzott beszámolót (VIII. 682, 707. l.) — a legfontosabb felszólalásokkal együtt — a Századok egyik előző (1953. 1. sz.) száma már részletesen ismertette; a másik cikk a Rákosi Mátýás történelmi tanulmányi verseny tapasztalatait összegezi (VIII. 307, 332. l.). A két cikk lényegében egybehangzó eredményre jut, s így módot ad bizonyos általános következtetések levonására. Ezek szerint a tanulók történelmi tárgyi tudása — a topográfia és kronológia kivételével — lényegesen gyarapodott. Ugyanakkor azonban lemaradás van a történelem dialektikus és materialista szemléletének elsajátítása, a hazafias, az erkölcsi és világnézeti nevelés területén. Ennek a helyzetnek figyelembevételével állapítja meg Csatáry Mária idézett cikkeiben a történet-tanítás főfeladatait, amelyek a következők: 1. a szilárd tárgyi tudás további növelése, 2. a marxista történelemszemlélet elvélyítése, 3. a hazafiságra, nemzetköziségre és kommunista erkölcsre, világnézetre való nevelés. A Köznevelésnek a történelemtanítás érdekében kifejtett munkásságát jobban talán nem is tudnók lemérni, mintha ezeket a főfeladatokat tesszük a mérleg serpenyőjébe.

Akármennyire súlyos, történelemtanításunk *egész* helyzetét közelről érintő kérdések is ezek, a Köznevelésben nem szerepelnek jelentőségüknek megfelelően. A két évfolyamban keresve sem találni olyan cikkeket, amelyek elvi síkon vagy gyakorlati vonatkozásban fölvetnének olyan fontos, a fenti főfeladatok körébe eső problémákat, mint amilyenek például: a történelmi szemléletre való nevelés, a szemléletes történelmi

képzetek kialakítása, a történelmi alapfogalmak — különösen a társadalmi formák — tanítása, a dialektikus és materialista történetiszemléletre való nevelés, a hazafias nevelés a történelemórákon, a burzsoa ideológiák elleni küzdelem, a néptömegek és a személyiség történelmi szerepe, a kommunista erkölcsre való nevelés stb. Nincs egyetlen cikk sem, amely a történelemtanítás jelenlegi középponti feladatát, a történelmi gondolkodásra való nevelés fontosságát hangsúlyozná. Holott a tárgyi ismeretek növekedése — a történelmi gondolkodás fejlesztése *nélkül* — azzal a veszéllyel fenyeget, hogy történelemtanításunk egyrészt lassan visszacsúszik az elvtelen, minden történelmi elméletet és értékelést elvető pozitívizmusba, másrészt pedig képtelenné válik a szocialista építés időszerű feladatainak aktív, öntudatos szolgálatára. Ezeknek a cikkeknek a hiánya annál inkább feltűnő, mert más tantárgyaknál — különösen a természettudományos tárgyaknál, de a történelemmel rokon magyar tantárgynál is — találni hasonló témájú, igen tanulságos cikkeket.

Természetesen nem lehet azt állítani, hogy a Köznevelés *egyáltalán* nem ismeri az iskolai történelemtanítás tényleges helyzetét és legsürgetőbb feladatait, és *semmi* támogatást nem nyújt a történelemtanároknak. Vannak olyan cikkek a Köznevelés két évfolyamában, amelyek a fenti főfeladatok irányába mutatnak, és amelyek elindíthatnák volna ezeknek a kérdéseknek tisztázását. Ilyenek elsősorban Spira György és Pamlényi Ervin cikkei (XI. 220—21. l. különben Századok 1953. 1. sz.). *Spira György* a közismert s éppen ezért igen instruktív 48-as példákön mutatja ki a hazafiság és nemzetköziség elváhatatlan egységét, a hazaszeretet esztálytartalmát, a hazafiság fogalmának történelmi fejlődését. Emellett futólag, de igen találóan rámutat a történelemtanítás olyan fontos kérdéseire, mint a helyi hagyományok felhasználása, a pártosság és aktualizálás. *Pamlényi Ervin* a burzsoa történetírás maradványait vizsgálja történelemtanításunkban, s konkrét példákon keresztül tapint rá a klerikalizmus, burzsoa nacionalizmus, fasizmus, reformizmus csökevényeire. Ezek a cikkek azonban már jellegüknek fogva is (eredetileg a történettantási konferencián elhangzott felszólalások ezek) inkább csak problémafelvető cikkek, s nem igénylik ezeknek a bonyolult, sokrétű kérdéseknek teljes elvi kifejtését; másrészt — tekintve, hogy nem gyakorló pedagógusoknak, hanem a történettudomány művelőinek tollából valók — nem is támaszkodhatnak a pedagógus munka széleskörű tapasztalataira.

E két fontos cikknek, amely történettantásunk valóban legfontosabb problémáihoz kapcsolódik, sajnos alig akad folytatása. Folytatásként legfeljebb 3—4 cikk jöhet szóba, ezek között is főképpen *Faludi Szilárd* cikke egy »régí« történelmi tankönyvről (VIII. 8, 47. l.), amely a szellemtörténelmi felfogásban és módszerben marasztalja el a koalíciós idők egyik újkori egyetemes történetét. Akármennyire éleselmjű és leleplező erejű is ez a cikk, úgy hisszük, igen távol esik a pedagógusmunka gyakorlati problémáitól. A történelmet tanító pedagógusoknak a főgondot jelenleg nem egy »régí«, használatból kivont, elfelejtett tankönyv szellemtörténelmi tévedései okozzák, hanem a nevelőknek és főként a tanulóknak tudatában még tagadhatatlanul ott fészkelő szellemtörténelmi csökevények. Ezek a csökevények azonban korántsem azonosak a »régí« tankönyv szellemtörténelmi tévedéseivel és ferdítéseivel, sokkal »finomabb«, bonyolultabb és éppen azért nehezen leleplezhető formában jelentkeznek. Faludi Szilárd sokkal nagyobb szolgálatot tett volna a marxista szellemű történelemtanítás ügyének, ha nem egy »régí« tankönyvben, hanem jelenlegi történettantásunkban tárta volna fel s illette volna éles kritikával a szellemtörténelmi maradványokat. Vagy ha már a tankönyvek körén belül kívánt maradni, helyesebb lett volna nem egy »régí«, hanem egy új történelmi tankönyvet ismertetni, mint ahogy ezt a magyar szakosok és kémikusok el is végezték a maguk tankönyveivel. Minthogy a tanárok az egyik továbbképzési évben szervezeten tankönyvbírálattal foglalkoztak, bőséges tapasztalati anyag állt volna rendelkezésére a szerzőnek minden történelmi tankönyvről vonatkozólag. Így legalább felszínre hozta volna azt a feltehetőleg igen értékes anyagot, amely úgy látszik, nyomtalanul elsüllyedt az azóta már megszűnt Oktatásügyi Továbbképzési Főosztály feneketlen adminisztrációjában, s így jelenleg »holt kincs« mind a tankönyvszerzők, mind a Tankönyvkiadó számára. Egy ilyen bátor, magas elvi színvonalú bírálat nemcsak a tankönyvkiadást segítette volna elő (amelynek problémáival a Köznevelés különben csupán egy szűkreszabott ankétismertetés keretében foglalkozik), hanem a használatban lévő tankönyvek használhatóságát is nagymértékben fokozná, amennyiben jobban kiemelné a tankönyv pozitívumait, s ugyanakkor figyelmeztetné a tanárokat a tankönyv meglévő hibáira és fogyatékosságaira.

A múlt és a jelen kapcsolatát, az aktualizációt helyezi szilárd elvi alapra, s illusztrálja bő példaanyaggal — különösen a munkás-paraszt-szövetség el az árpádkori klerikális reakció területéről — *Csatáry Mária* cikke (VIII. 175, 207. l.). Fejtegetéseinek lényege

az, hogy az aktualizáció akkor sikeres, ha nem felületi hasonlóságon, hanem a történelmi fejlődés törvényszerűségein alapszik, s a jelen és múlt között tényleg meglévő összefüggéseket hozza felszínre. Az aktualizációnál — folytatja a cikk — célszerűbb a jelenből a múlt felé haladni s időben minél közelebbi eseményeket összekapcsolni. Ezekkel a fejtegetésekkel lényegileg nyilván egyetérthetünk, az aktualizáció kérdését azonban ezzel még nem tekinthetjük megoldottnak. A kérdés a gyakorlat síkján úgy merül fel, hogy miért oly kevés a sikeres, termékeny, a kérdést előbbrevívó, új összefüggéseket feltáró aktualizáció s miért oly sok még mindig az erőszakos aktualizálás, az üres »ápolitizálás«? Miért került az aktualizáció olyan rossz hírbe a gyakorló pedagógusok előtt, hogy sokan közülük — s éppen nem a legrosszabbak — nem alkalmaznak semmiféle aktualizációt, úgy hogy az aktualizáció területéről változatlanul tart a történelemtanítási konferencián is említett »elszakadó mozdulat«? A válasz csak az lehet, hogy az aktualizáció gyengeségében olyan hibák tükröződnek, amelyek eléggé jellegzetesek voltak az utóbbi időben nemcsak történettánításunkban, hanem propagandamunkánkban általában. amire a Központi Vezetőség 1953. október 26-i határozata nagy n élesen rávilágított. Mindaddig, míg a pedagógusok túlnyomó többsége nincs meggyőződve arról, hogy az ú. n. tárgyilagosság és pártosság a történelemtanítás területén lényegileg azonosak és amikor *marxista* történelmet tanítanak, akkor *igaz*, a történelmi valóságot *híven* tükröző történelmet tanítanak; s mindaddig, míg a történettanárok nem tudják dialektikus módszerrel és materialista szemlélettel a történelmi folyamatok lényeges összefüggését megragadni, mindaddig szó sem lehet sikeres, termékeny aktualizációról. A rossz aktualizáció pedig oktatási-nevelési szempontból sokszor rosszabb, mintha egyáltalán nincs aktualizáció, mert frázisokra, szólamtszerűsége, felszínességre, képmutatásra és álhazafiságra vezet.

Igen fontos, szinte nélkülözhetetlen eleme a történettánításnak a helytörténeti hagyományok felhasználása. A helytörténeti hagyományok révén nyeri el a történettánítás azt a személyes közvetlenséget, élményszerű frissiséget és érzelmi meleget, telítődik azzal az igazi népi szellemmel, amiről Nagy Imre, a minisztertanács elnöke is beszélt 1954. január 23-i parlamenti beszédében, s amely a történelemtanítás eredményességének is egyik legbiztosabb ismertető jele. A helytörténeti hagyományok felhasználása nemcsak a tanóráknak, hanem a szakköröknek is egyik legállandóbb és legtermékenyebb programpontja lehet. A Köznevelés három cikkben is foglalkozik a helytörténeti emlékek felhasználásával (VIII. 445, 573, IX. 173. l.), de az aktualitásokból kiindulva nem jut el a kérdés rendszeres és módszeres feldolgozásáig. Az idézett cikkek a helytörténeti elemek felhasználását egy-két ünnepi alkalomra, egy-egy — ezen a téren kivételesen kedvező helyzetben lévő városra (Eger, Debrecen) — leszűkítve tárgyalják, s nem adnak általános érvényű, mindenki számára értékesíthető útmutatást. A Köznevelés szűkkörű problémafelvetése annál különösebb, mert tudomásunk szerint a történettanárok helytörténeti kutatómunkája már nemcsak községi-városi, hanem olykor megyei keretben is folyik (például Heves, Győr, Baranya stb.). sőt már országos szervezet is összefogja kutatómunkájukat. A történettanárok helytörténeti kutatómunkája tehát máris igen számottevő eredményeket ért el s nemcsak a történelemtanítás, hanem a történettudomány szempontjából is hasznosítható eredményekkel járt. A feladatok, a munkamódszerek, a munkaszervezet tehát már egészen kialakult formában jelentkeznek, a Köznevelésnek csupán ismertetnie s széleskörben népszerűsítene kellene őket.

Nem mutat kedvezőbb képet a Köznevelés történelmi cikkanyaga akkor sem, ha az elvi jelentőségű cikkek után a módszertan felől tekintjük át őket. Miről szólnak ezek a módszertani cikkek? Az éveleji és évvégi ismétléscről, a táblai vázlatról és munkafüzetéről, a források felhasználásáról stb., egyszerűen ha nem is egészen másodrendű, de nem is a legfőbb kérdésekről. Az éveleji és évvégi ismétlések színvonalának megjavítására az utóbbi két esztendőben a köznevelés és a közoktatás minden tényezője rendkívül sok energiát fordított anélkül, hogy ezzel az erőfeszítéssel arányban álló eredményt értek volna el. Azt hisszük, ennek a szembetűnő eredménytelenségnek nem az éveleji és évvégi ismétlés rossz megszervezése az oka (hiszen a »szervezésben« éppen nem volt hiány!), hanem a két ismétlés közé eső idő, tehát a rendes haladási idő gyöngé termése. Itt röviden arról van szó, hogy történelemtanáraink olyan mennyiségű anyaggal, olyan gyors tempóban kénytelenek megterhelni a tanulókat, hogy a túlszűfolt anyag, a túlhasznolt tempó szorítójában éppen az alapvető ismeretek, képességek és készségek nem tudnak kibontakozni, illetőleg sorvadnak el idő előtt. Fokozza a bajt, hogy amikor a volt Továbbképzési Főosztály és a helyi továbbképzés irányító látványos erőfeszítéseket tettek a tanítási órák »gazdag változatosságának« biztosítására, s egyes igazgatók szinte sportszerűen, munkaversenyszerű feladatként adták ki a tanároknak, hogy hányféle óratípust tudnak »kihozni« tantárgyukból, nem fordítottak kellő figyelmet a leggyakoribb és az

alsóbbfokú oktatás szempontjából alapvető fontosságú ú. n. vegyestípusú (kombinatív) óra kidolgozására, »változatosabbá« tételére (l. minderre 'a Bálint—Nagy—Szokolszky-vitát, VIII. 678, 744, IX. 73, 1111.). Közismert tény az is, hogy az iskolai gyakorlatban túlnyomóan vegyes típusú óráinknak számonkérő és összefoglaló része általában sokkal gyöngébb, mint az új anyag tárgyalása, a magyarázat. Már pedig nyilvánvaló, hogy az oktatás folyamatában az óra ezen mozzanatainak van a legnagyobb jelentőségük az ismeretek begyakorlása, a képességek, készségek kialakítása szempontjából, amelyek nélkül semmiféle ismétlés nem lehet eredményes. De nem csupán az ismétlés eredményessége vagy eredménytelensége függ nagymértékben az óra ezen részeitől, hanem igen fontos oktatási-nevelési feladatok megoldása is. A számonkérésnek például nem csupán az ismeretek ellenőrzése a feladata, hanem a tanulók ismereteinek tökéletesítése, a tanulók gondolkodtató, kifejező-készségének fejlesztése, sőt munkaszeretetre, állhatatosságra, kezdeményező-készségre, öntevékenységre és több más értékes erkölcsi-akarati tulajdonságra való nevelés is. Ezeknek és az ezekhez hasonló döntő feladatoknak árnyékában bizony kisszerűnek és szűkkörűnek látszik a Köznevelés történelmi módszertani témafeletése. A táblai vázlatnál sokkal lényegesebb a tanár jó kérdésfelvetése, világos, közérthető, amellet színes magyarázata; a munkafüzetnél a tankönyv otthoni elmélyült tanulmányozása; a források felhasználásánál az ennél szélesebbkörű s nagyobb jelentőségű szemléltetés stb. Mit tett például a Köznevelés annak érdekében, hogy a történelemtanárok a szemléltetés terén olyan gyors és hatékony segítséget kapjanak, amilyet a hivatalos tényezőktől már többször ígért s mindezideig még ki nem adott »Mit rajzoljunk a történelemórán?« című kiadvány jelentene?

Anélkül, hogy jelenleg a történelmi továbbképzés fölmerésére vállalkoznánk, egy vonatkozásában mégis érintenünk kell ezt a rendkívül fontos problémát, éspedig a Köznevelés és a történelmi továbbképzés viszonylatában. Mint a bevezetőben említettük, a Köznevelésnek van egy állandó rovata, a Továbbképzés Hírei című rovat, s azonkívül időről-időre közöl a folyóirat a továbbképzés helyzetét általánosságban fölmerő cikkeket. (L. Kiss Gyula, Gubi Miklósné, Lőrincz László és mások cikkeit, VIII. 69, 507, IX. 393. l. stb.) Világos, hogy a továbbképzés általános helyzetét elemző cikkeik csak közvetve jelentenek segítséget a történelmi továbbképzés ügyének; viszont közvetlen segítséget nyújthatnának a Továbbképzés Hírei. Ebben a hírvonatban azonban legfeljebb programot, tematikát ismertettek, de sem a történelmi továbbképzés megfelelő előkészítéséről, sem az egyes továbbképzési »rendezvények« kellő értékeléséről vagy különösen a történelmi továbbképzés általános fölmeréséről nem közölnek cikkeket. Sajnálatos és végső fokon magára a történelmi továbbképzés ügyére ártalmas jelenség az is, hogy e két évfolyam egyetlenegy pedagógus-véleményt sem közöl a történelmi továbbképzés megítéléséről, úgy hogy az a látszat, mintha a történelmi továbbképzés nem támaszkodnék eléggé a pedagógus közvéleményre, nem állna elég közel az iskolai gyakorlathoz. A továbbképzéssel kapcsolatban kell számonkérnünk a Közneveléstől azt is, hogy sem a hazai gazdag történettantási tapasztalatok feltárásáról, összegyűjtéséről, tudományos feldolgozásáról, sem pedig a Szovjetunió és a népi demokráciák idevágó tapasztalatainak ismertetéséről nem gondoskodik megfélemlítőképpen. Amit ilyen címen a lengyel, csehszlovák, román, kínai közoktatásról közöl, általános jellegénél fogva nem igen alkalmasak a történelemtanítás továbbfejlesztésére. De éppily kevésbé tükröződnek a Köznevelés hasábjain a hazai és külföldi történettudomány aktuális problémái, eredményei, akár a nyelvtudományi vagy közgazdasági vitára, akár a Porsnyev-periodizációs vitára vagy a Magyar Történelem Kongresszusra, illetőleg legújabbban az őstörténeti vitára gondolunk. A történelmi továbbképzés és egyben az önképzés kérdéseit azért kell ilyen komolyan számonkérnünk a Közneveléstől, mert a történelemtanárok számára — a történettudomány felépítmény-osztályjellegét tekintve, — a továbbképzés és önképzés nem csupán a jobb vagy gyöngébb tanításnak egyik — bár igen fontos — tényezője (mint pl. a matematikánál vagy fizikánál), hanem egyszerűen létkérdés. Marxista történelmet lehetetlen tanítani marxista szellemű történelmi továbbképzés és önképzés nélkül.

Ez után a részletes elemzés után szembe kell nézni a váddal, amely a Köznevelés szerkesztőiben és olvasóiban önkéntelenül fölmerülhet, azzal t. i., hogy a Századok, a magyar történettudomány folyóirata, nem veszi eléggé tekintetbe a Köznevelés általános pedagógiai jellegét és a történelemtanárok részére akarja kisajátítani azt a lapot, amely minden pedagógusé. Távolról sem! A Köznevelés valóban nem változhat sem második Századokká, sem történelemtanárok szaklapjává. Itt csupán arról van szó, hogy a Köznevelés az adott keretek között, az ismertetett két évfolyamon belül nem foglalkozott kielégítő mértékben sem a történettanítás elvi, sem gyakorlati kérdéseivel

és nem emelte lehetőségeihez képest az iskolai történelemtanítás színvonalát, nem nyújtott igen nehéz feladatuk megoldásához kellő segítséget a történelemtanároknak. Arról sincsen szó, hogy mindezekért a hiányokért és mulasztásokért egyes-egyedül a Köznevelés felelős, vagy hogy ezeket a sokrétű, bonyolult feladatokat mind magának a Köznevelésnek kellett volna megoldania. Ami ebből a recenzióból a Köznevelés számára következik, az elsősorban az, hogy legyen határozott, jól körvonalazott programja *általában* a köznevelés és ezen belül a történelemtanítás fejlesztésére, szűnjék meg a történelmi tárgyú cikkek közlésének spontán, ötletszerű jellege, a »késztől« való gazdálkodás, s tervszerű, pontos, az iskolai munka lényeges kérdéseit, sőt azok megoldási szakaszait is hiven tükröző munkaprogramm lépjen helyébe. Egy ilyen programmal a Köznevelés képes lesz összefogni mindazokat a tényezőket, amelyek segíteni hajlandók és készek ebben a munkában, a gyakorló történelemtanárok mellett a Századokat, a Történelmi Társulatot, a Történettudományi Intézetet, a Magyar Munkásmozgalmi Intézetet és a Társadalmi és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulatot.

A Századok és a Történelmi Társulat elsősorban a történelemtanárok továbbképzésébe és önképzésébe kíván bekapcsolódni, eleget téve ezzel a gyakorló történelemtanárok sürgető igényeinek, akik a történettudomány legújabb, gyakorlati tanításukban hasznosítható eredményeinek közlését várják tőlük. 1953 decemberétől kezdve a Társulat egyetemi tanár tagjai rendszeresen előadásokat tartanak mind a két továbbképző intézetben, a budapestiben, központiban egyaránt. 1954 második negyedében a Társulat előadói Budapesten és — lehetőség szerint — vidéken is a két intézet közvetítésével szélesebb történettannár rétegekhez is szólnak önálló előadások, viták és konzultációs napok formájában, sőt a negyedéves továbbképzési napokat is fel fogják használni egy-egy időszaki történelmi kérdés rövid ismertetésére. A Társulat a maga előadásait, rendezvényeit is igyekszik — a lehetőségekhez képest — a koradélutáni órákra tenni, hogy azokon az esti előadásokon elfoglalt pedagógusok is résztvehessenek. A Századok következő számától kezdve maga is konzultációs rovatot nyit a történelemtanítás aktuális kérdéseinek megválaszolására. Ezenkívül a Társulat hajlandó a maga képviselőit elküldeni minden olyan értekezletre, összejövetelre, ahol a történettanítás *egész* helyzetét érintő kérdésekről van szó, és hajlandó résztvenni — gyakorló pedagógusokkal karöltve — olyan történelmi didaktikai és módszertani problémák megoldásában, amelyek előbbre vihetik a történelemtanítás ügyét. Gondol a Társulat a történelmi szakkörök patronálására és gyakorló tanároknak a történelmi kutatómunkába való szélesebbkörű bevonására is. Mindezzel a Történelmi Társulat és a Századok gyökeresen fel akarja számolni azt a merőben helytelen, a haladó magyar és szovjet történelemtudomány mindennapi gyakorlatával szögesen ellenkező magatartást és közönyt, amellyel történettudományunk egyes művelői az alsóbbfokú történelemtanítás ügyét és az iskolai gyakorlat által fölvetett történelmi kérdéseket kezelték. Ha a történettudomány minden művelője ledönti maga körül a magacsínálta elefántcsonttoronyt, és nem fél megjelenni a gyakorlati élet küzdőterén, ahol a tanulók, érdeklődők a történelmet *tanulják*, a dolgozó tömegek pedig a történelmet *éssináják*; ezzel nemcsak a gyakorlati élet nyer *történelmi* perspektívát és iránymutatást, hanem a történettudomány is telitődik a *gyakorlati* élet által fölvetett, a történelem által napirendre tűzött feladatokkal, s így soha sem szakad el a való élettől. Ehhez azonban a történettudomány művelői és tanítói-tanulói szorosabb együttműködésére van szükség. Ebben a kapcsolatban az egyik legfőbb láncszemnek kétségteljesen a Köznevelésnek kell lennie.

A Köznevelés — az 1952—53-as évfolyamok is bizonyítják ezt — máris fontos és nélkülözhetetlen szerepet tölt be közoktatásunk rendszerében. Jelentősége csak növekedni fog, ha a közeljövőben a tantárgyak rendszerében a történelemnek is megfelelő teret és súlyt biztosít. Erre kötelezi a Köznevelést a Központi Vezetőség 1954. januári határozata is, amely előírja, hogy »fokozottabb gondot kell fordítani az anyanyelvnek, a magyar irodalomnak, a *történelemnek* (kiemelés *tölem* — B. B.) s hazánk földrajzának oktatására«. (Társ. Szemle, 1954. 98. l.) Minthogy azonban a történelemtanítás problémái — különösen az új kormányprogram és az új központi vezetőségi határozat óta — valóban túlnőttek a Köznevelés körén, szükségesnek látjuk egy új típusú, a *Prepodovanie Isztorii v Skole* vagy *Geschichte in der Schule* folyóiratokhoz hasonló szaklap megjelentetését, amely a történelemtanítás valamennyi elvi és módszertani problémáját megtárgyalná. Úgy véljük, hogy a történelemtanítás fejlesztésében ennek a folyóiratnak a megjelentetése lenne ezidőszert a legdöntőbb láncszem. Ennek a történelmi szakfolyóiratnak megfelelő előkészítése lenne a legtöbbit, amit jelenleg a Köznevelés a történelemtanítás fejlesztése érdekében tehet. A történelmi folyóirat mellett a Köznevelésnek napirendre kell tűznie és szorgalmaznia kell az égetően szükséges magyar történelmi módszertani könyvek, egy »magyar Karcov«, »magyar Jefimov« megjelenteté-

sét is, amelyekben a magyar, szovjet történettanítási tapasztalatokat, a továbbképzési dolgozatok eredményeit a történetet tanító pedagógusok közkincsévé lehetne tenni. Mindkét feladatnak előkészítése a közeljövőben a Köznevelés egyik legfontosabb feladata kell, hogy legyen.

Úgy véljük, hogy a történelemtanítás sajátos feladatainak alaposabb, harcosabb, kezdeményezőbb szellemű szolgálatával a Köznevelés nem csupán egy tantárgy fejlődését fogja elősegíteni, hanem igen sokat tesz valamennyi tantárgy eszmei-politikai színvonalának emelése, egész oktatásügyünknek az új kormányprogramm és az új központi vezetőségi határozat szellemében való megújódása terén.

BELLÉR BÉLA

AUGUSTUS PRINCIPÁTUSA

* N. A. Maskin: Augustus principátusa. Kialakulása és társadalmi lényege. Fordította: Borzsák István, lektorálta: Szabó Árpád, Harmatta János, szerkesztő: Harmatta János.

(Budapest, Akadémiai Kiadó. 1953. 552 l. + X tábla és 34 mélynyomású kép.)

A római köztársasági államrendszer összeomlásának és a császárság kialakulásának kérdése egyike a történettudomány ama »örök kérdéseinek«, amelyek a legkülönbözőbb korok kutatóinak figyelmét vonták magukra. Caesar és Augustus kora és személye szinte beláthatatlan irodalmat foglalkoztatott, és — bár a források nyújtotta anyag már hosszú ideje csaknem teljesen feltártnak tekinthető — a császárság kialakulásának problémái még ma sem tekinthetők teljesen lezártnak.

A polgári tudományban Mommsen alapvető kutatásai (elsősorban a Römische Staatsrecht II. köt. 2. része) óta Augustus császárságának jogi jellege, a köztársasági államszervezethez való viszonya, a római alkotmányba való beilleszkedése áll az érdeklődés homlokterében. Azok a sokszor részletekbe menő kutatások, amelyeket az *imperium*, az *auctoritas*, a *principatus*, a *dyarchia* fogalmának tisztázása, jogi, alkotmányos és filozófiai előzményeinek feltárása érdekében folytattak, minden részleteredményeik mellett is abban az alapvető fogyatékoságban szenvednek, hogy jogi formalizmusba tévedtek: a közjogi és alkotmányos kérdéseket a társadalmi valóságtól elszigetelve tárgyalták és így legfeljebb arra vethettek némi fényt, minek akarta Augustus a maga uralmát *feltüntetni*, miképpen ágyazta bele a maga monarchiáját a meglévő keretekbe — de nem arra, hogy *mi volt ez* a monarchia *valóban*, mely társadalmi csoportok érdekében jött létre és mi volt a valóságos célja. Reális valóság helyett testetlen jogi fikciókra vezettek ezek a kutatások.

Augustus principátusának társadalmi gyökereit a polgári tudományban először E. Meyer kísérelte feltárni. *Caesars Monarchie und das Prinzipat des Pompejus* c. műve közvetlenül az első világháború után jelent meg, amikor a forradalmaktól való félelem a burzsoa tudományt már egyre mélyebben taszította a reakció szolgálatába. E. Meyer Augustus monarchiájában Caesar hellénisztikus és popularis jellegű monarchiájával szembeni arisztokratikus reakciót lát, amely a népi tömegekkel és a provinciák lakosságával szemben elsősorban a meglévő uralkodó-osztályokra és Itália municipiumainak vezetőrétegeire támaszkodik, s e tekintetben visszanyúl Pompejus elképzeléséhez, valamint a Cicero államböleletében kifejezett gondolatokhoz. E. Meyer tehát Augustus monarchiájában reakciót lát Caesar tágabb szemkörű kísérletével szemben — de ezt a reakciót *pozitívan* értékeli. E kutatások mindemellett jártak pozitív eredménnyel is: elmélyültebben vetették fel Augustus és Caesar egymáshoz való viszonyát és kiemelték Augustust Caesar — nála szerencsésebb — epigonjának szerepéből.

De még E. Meyer végső soron reakciós célokat szolgáló kutatásai is magasan felette állanak annak az irányzatnak, amely a harminces évek második felében, különösen pedig 1937, Augustus születése kétezredik évfordulója idején, a fasiszta Németországban és Olaszországban lábrakapott és a római császárság megalapítójában Mussolini »impero«-jának »előfutárát« és a »tekintélyuralom« egyik legnagyobb képviselőjét ünnepelte. Ez az áltudomány Augustusról vagy kritikátlan panegyricusokat zengett, vagy pedig valóságos misztikus elragadtatással »elemezte« Augustus híres önéletrajását, a *Res gestae divi Augusti*, ezekben egy új kor »kinyilatkoztatását« találva meg. Ezek az írásművek a fasiszta szolgálatába züllött polgári tudományt mélypontján mutatják meg.

Egészséges ellenhatás mutatkozik meg ezekkel a szellemtörténeti és »misztikus ködevés«-sé fajúlt irányzatokkal szemben R. Syme oxfordi professzor *The Roman revolution* c., 1939-ben megjelent művében, amely a polgári tudomány keretein belül új utakat mutatott a kutatásnak. A források mélyreható elemzése, különösen pedig gondos prosopographiai tanulmányok alapján, határozza meg Augustus pártjának és

ellenzékének társadalmi összetételét és tendenciáit és ezzel a kutatást a szellemtörténeti elmefu. tatósk és jogi fikciók birodalmából a reális valóság talajára viszi át. A polgári tudomány korlátozottsága azonban e kétségtelenül jelentős művön is meglátszik. Ezt maga a mű címe is kifejezi: a köztársaság utolsó évtizedeiben és a császárság megalakulásával bekövetkezett változásokat »forradalom«-nak nevezi, holott csupán az uralkodó osztály összetételében állt be bizonyos átalakulás, a társadalm *jellege* egyáltalában nem változott meg. Ez szükségyszerű folyománya annak, hogy a polgári ókortörténet az antik társadalmaknak rabszolgatartó jellegét képtelen felismerni, és ahol osztályharcokat észre is vesz, ezeket a szabadokon belüli réteg- és frakcióharcokra korlátozza s ezzel éppen a leglényegesebbet veszíti szem elől. Syme könyve a problémát nem oldotta meg, s az általa gyűjtött anyag és a felvetett szempontok legfeljebb *hozzásegítenek* a kérdés igazán tudományos — azaz: marxista-leninista megoldásához.

Ezt a feladatot vállalta magára N. A. Maskin hatalmas monográfiájában, amely Augustus principátusának legfőképpen *társadalmi* jellegét teszi kutatásának tárgyává, úgy, hogy Augustus principátusának éppen a rabszolgatartó római társadalom fejlődésében való helyét határozza meg. Az a pusztán tény, hogy a Szovjetunió minisztertanácsa ezt a művet Sztálin díjjal tüntette ki, fokmérője a korán elhunyt moszkvai professzor műve tudományos értékének és önmagában is indokolttá teszi magyar nyelven való megjelentetését.

Maskin professzor művét mindenekelőtt az igazi szovjet tudóshoz méltó rendkívüli alaposága, gondossága tünteti ki. A tanulmányozott tárgyat széles történelmi panorámában teszi vizsgálat tárgyává. Időben a köztársaság utolsó éveitől Augustus haláláig terjedő eseményeket, térben pedig Rómán és Itálián túl a provinciák életét is, a feldolgozott tényanyagot és problémákat illetően pedig a társadalmi, gazdasági és jogi kérdéseken túl a kultúra és szellemi élet, elsősorban az irodalom kérdéseit veszi vizsgálat alá. Az egyes nagyobb fejezeteket pedig igen széleskörű tudománytörténeti bevezetés előzi meg, amely az illető kérdés feldolgozásának történetét az antik szerzőktől napjaink kutatásáig kíséri nyomon, nem tévesztve szem elől a polgári tudomány alkotásait — pozitív eredményeikben, korlátozottságaikban és ferdtéseikben egyaránt — de különös részletességgel ismertetve a szovjet s a forradalomelőtti haladó orosz tudomány eredményeit.

Maskin professzor könyve a köztársaság utolsó évtizedeinek és Caesar monarchiájának kérdéseit tárgyaló terjedelmes bevezetés (7—92. l.) után két főrészre oszlik. Az első »A principatus kialakulása« címen az i. e. 44—30 évek eseménytörténetét és társadalmi fejlődését tárja fel, a második rész, »Augustus principátusa« címen Augustus hatalmának jogi alapjairól, társadalmi jellegéről, Itália s a provinciák viszonyairól, majd a római hadseregről, Augustus külpolitikájáról, dinasztikus törekvéseiről és a korabeli kultúráról nyújt összefoglaló képet.

A központi kérdés: Augustus principátusának helye a római *rabszolgatartó* társadalom fejlődésében.

Marx ismert megállapítása szerint a régi Rómában »az osztályharc csak egy kiváltságos kisebbségen belül, a szabad gazdagok és a szabad szegények közt folyt, míg a lakosság nagy termelő tömege, a rabszolgák, ezeknek a harcoknak passzív talapatát alkotta« (Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája. 6. l.). Ehhez hasonlóan állapítja meg Lenin, hogy »a rabszolgák . . . még a történelem legforradalmibb pillanataiban is mindig játékszer voltak az uralkodó osztályok kezében« (Az államról. Marx, Engels, marxizmus 398. l.). Ez tehát annyit jelent, hogy a rabszolgáknak az ókori társadalmi harcokban nem volt *kezdeményező* szerepük, a politikai felépítmény, az állam alakításában, fejlődésében nem vettek részt közvetlenül, de korántsem jelenti azt, hogy a dolgozók többségét kitevő rabszolgaosztály állásfoglalása, magatartása ne befolyásolta volna a szabadokon belül végbemenő társadalmi harcok lefolyását és kimenetelét. És — amint Maskin kutatásaiból kitűnik — éppen a köztársaság utolsó évtizedeiben áll be ezen a téren döntő fordulat. Az i. e. I. sz. első felében Spartacus (amint erre Utesenko és Bokscsanyin legújabb tanulmányai rámutatnak) a szabad lakosságtól lényegében *elszigetelten* harcolt, szabad *tömegek* nem csatlakoztak hozzá; amikor egy évtizeddel később Spartacus szétvert rabszolgaseregének maradványai Catilinához akartak csatlakozni, a »demokratikus« jelszavakkal kacérokodó deklaszált arisztokrata visszautasította ajánlkozásukat. De a szabadokon belüli társadalmi harc rohamos kiéleződése alig néhány év alatt lényegesen új helyzetet teremt. Clodius néptribunus csapataiban már nagy számmal találkozunk rabszolgákkal; Pompeius elleni polgárháborújának »kényszerhelyzetében« Caesar rabszolgákhoz is folyamodott; a II. triumviratus idején épperséggel *általánossá* válik a rabszolgák és felszabadítottak bevonása a szabadokon belüli küzdelmekbe; Cicero Antoniuszt vádolja azzal, hogy katonák szerzése érdekében »feltörette

az ergastulumokat is»; Sextus Pompeius seregét Augustus egyenesen »rabszolgahad-seregnék« nevezi és legyőzése után nem kevesebb, mint 30 000 szökött rabszolgát vet fogságba és ad át gazdáiknak. A proscriptio idején a rabszolgák sokszor juttatták hóhérekre kegyetlen gazdáikat; máskor a »jószívű« gazdák rabszolgáiknak köszönheték életüket. Mindez azt mutatja — és ez a lényeg Augustus principátusa létrejöttének megértésében — hogy a köztársaság végvonaglásának kataklizmájában a rabszolgák — minden közvetlen akciójuk nélkül is — jelentős szerepet vittek a társadalmi harcokban és ezzel — szinte öntudatlanul — aláaknázták a rabszolgatartó társadalmi rendet, amely éppen a rabszolgák »beszélő szerszáma«-ként való kezelésén alapult. Tehát *részben* a rabszolgák közvetlen osztályharca (Spartacus-felkelés), de *részben* — és ennek felismerése Maskin érdeme! — a szabadok társadalmi harcába való bevonásuk és ebben elfoglalt jelentős helyük magának a rabszolgatartó társadalomnak létét veszélyeztette. Ebben az összefüggésben világítja meg Maskin Augustus egész politikai rendszerét. A rabszolgatartó uralkodó osztálynak elsősorban olyan politikai rendszerre volt szüksége, amely a lehetőséghez képest kiküszöböli a szabadokon belüli réteg- és frakcióharcokat — akár katonai diktatúra árán is — és ezzel már *önmagában* is elejét veszi a fenyegető jelenségek megismétlődésének. A probléma ilyen felvetése mellett másodlagossá és esetlegessé szigorodnak a polgári tudomány olyan kérdésselvetései, hogy *a szabadokon belül* milyen csoportokra támaszkodott. E kérdés alapjában hibás felvetését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a polgári tudósok szögesen ellentétes eredményekre jutnak. E. Meyer és napjainkban a holland Laet, Augustusban a senatori rend érdekeinek képviselőjét látják, aki a régi »nobilitas« kiváltságainak fenntartására törekszik, Syme éppen ellenkezőleg a »homines novi« szerepét emeli ki Augustus pártjában; szerinte Augustus *tudatosan* törekedett a szenatori rend háttérbeszorítására. Maskin egyik felfogást sem teheti magáévá: Augustus az *egész* rabszolgatartó osztály képviselője; annál is inkább, mert kora ama történeti korszakok közé tartozik, amelyekben — Engels kifejezése szerint — »a küzdő osztályok (ez esetben: az uralkodó osztály egymással harcoló rétegei; H. I.) az öröknek olyan egyensúlyt teremtik meg, hogy az államhatalom egyidőre bizonyos önállóságra tesz szert a két osztállyal (ez esetben: az uralkodó osztály rétegeivel) szemben...« (ld. Maskin 488. l.) Főcélja az, hogy az uralkodó osztály három fő alkotórésze: a senatori és lovagrend és az itáliai municipiumok polgársága, valamint Róma lakossága között az egyetértést fenntartsa. Jelszava: »concordia ordinum«, vagy »consensus senatus et equestri ordinis populique Romani« — amint ez Augustus pénzén is olvasható (v. ö. Maskin VI. tábla 7. ábra).

Ez általános megállapításokon túlmenően Maskin konkrét adatokat is hoz Augustus társadalompolitikájára. Szembefordul azzal az E. Meyerre visszanyúló nézettel, amely Augustus társadalompolitikáját szembeállítja Caesarével és annak reakciójaként tünteti fel; Maskin mindkettejük egyaránt *lavírozó* jellegére mutat rá. Hasonlóképpen kimutatja, hogy Cicero filozófiája nem volt közvetlen hatással Augustus politikájára; ezt mindenkor a pillanat szükségletei határozták meg, de Augustus — aki kora filozófiai átlagműveltségének birtokában volt — megtalálta azokat a »jelszavakat«, amelyek eljárását filozófiailag is alátámaszthatták. Innen a Cicerótól átvett olyan kifejezések, mint »concordia ordinum«, »libertas« s a »princeps« fogalmának egyes vonásai.

Semmiképpen sem állítható azonban — ahogy Syme beállítani törekszik — valamiféle következetes antagonizmus Augustus és a régi szenatori rend között. Augustus szenátusának jelentős részét alkották a régi nemesi családok leszármazottai. Az elszegényedett nemeseket Augustus anyagilag is támogatta abban, hogy a szenátusi tagsághoz szükséges cenzussal rendelkezzenek. Azok az önmagukban érdekes adatok, amelyeket Syme a szenatori rend hanyatlásáról hoz, részben a Claudius császárok korára vonatkoznak, részben pedig számos szenatori család gyermektelenségére vezetődk vissza, tehát nem Augustus tudatos visszaszorító politikájának művei.

Augustus principátusának Maskin által tisztázott társadalmi alapjából vezethető le hatalmának politikai és jogi jellege. A szerző művében fordított sorrendben halad — előbb a hatalom jogi jellegét tárgyalja és csak azután tér rá annak — imént ismertetett — társadalmi alapjaira. Maga is elismeri, hogy fordított sorrend észszerűbb lenne (305—6. l.), de a források hiányos volta kényszeríti erre a sorrendre. Ennek ellenére talán előnyösebb lett volna a logikusabb sorrendet megtartani. Így derült volna világossággá Augustus problémáján keresztül az egyénné a történelemben való szerepére — a marxista-leninista történelemszemlélet egyik sarkproblémájára. Világosabban kidomborodott volna, milyen erők sodorták Augustust a monarchikus hatalom kiépítése felé. Maskin Augustus hatalmának kialakulását történelmi sorrendben tárgyalja. Rávilágít hatalmának két kritikus szakára. Az i. e. 27. év hozta meg számára az »Augustus« címet, 4 évvel később — Murenának, consultársának összeesküvése évében — mond le az addig folytatólagosan

betöltött consuli hatalomról és alapozza kivételes hatalmát az imperiumra, a néptribunusi hatalomra s a mindenki tőle emelkedő auctoritasra. Ennek a három tényezőnek egybekapcsolása alakítja ki Augustus principátusának jogi arculatát. Teljesen igaza van Maskinnak akkor, amikor szembefordulva a polgári tudományban elhangzott szelsőséges álláspontokkal, jogi formalizmusnak bélyegzi a Mommsen nyomán haladó német kutatók ama eljárását, hogy Augustus hatalmának kulcskérdését jogi fikciókban keresék, de ugyanúgy elveti Syme jogi nihilizmusát is, aki az alkotmányos kérdéseknek semmi jelentőséget nem tulajdonít. Ez olyan konzervatív politikusnál, mint Augustus és a jogi alapot oly sokra becslülő társadalomban, mint a római, már eleve elképzelhetetlen. Különösen finom Maskinnak az auctoritas fogalom fejlődésének történetét kibogozó filológiai elemzése. Ennek eredményeként szerencsésen fogalmazza meg a kérdésre adott feleletét, amikor Augustus hatalmának nem pontosan körvonalazott jellegét és főképpen nem magistratusi jellegét emeli ki (317. l.). Augustus hatalmának egyes komponenseit a Gaius Gracchustól, Mariuson, Sullán, Pompeiuson és Caesaron keresztül húzódó alkotmányjogi fejlődés adta meg, de legsajátosabb jegye az auctoritas, a mindenki más fölé emelkedő tekintély elve — amely a maga határozatlanságánál fogva alkalmas volt arra, hogy ebben minden hatalmi törekvés bennefoglaltassék.

Nem eléggé világosan domborodik ki azonban az a kérdés, kinek volt mindez az érdeke. Maskin egy helyen (315. l.) céloz arra, hogy Augustus pártja játszott közre ez elmélet kidolgozásában, de tézisének nem fejt ki. Pedig úgy látszik, hogy az i. e. 27. év és az i. e. 23. év eseményei, s az Augustusra »rátukmált« hatalom mégsem volt tiszta komédia. Nem annyira arról van szó, hogy Augustus, a hidegfejű, hatalomratörő ember teremtette meg e hatalom jogi feltételeit, hanem arról, hogy a rabszolgatartó uralkodóosztálynak éppen ilyen monarchikus hatalomra volt szüksége. Nem annyira magának Augustusnak kezdeményező szerepét, mint inkább az uralkodóosztálynak ilyen irányú tendenciáit kellene kiemelni. Dio Cassiusnak, Augustus párhíveinek vitájáról szóló értesítése és Agrippának szerepe azt mutatja, hogy a monarchiának éppen ilyen formában való megteremtése — amely biztosítja az uralkodóosztálynak belüli összhangot és Caesar monarchiájától eltérően ezen belüli egyetlen csoport érdekeit sem sérti — az uralkodóosztálynak volt érdeke. Augustus társadalompolitikájának lavirozó, kompromisszumos jellege és hatalmának jogilag nem egészen tisztázott, burkolt »köztársasági« jellege tehát szoros és szükségszerű kapcsolatban áll egymással.

Az ismertetés keretei nem teszik lehetővé, hogy mindazokra a találó megállapításokra rámutassunk, amelyeket Maskin értékes könyvének különböző fejezeteiben tesz. Néhány fontos és különösen értékes megállapítást azonban kiemelhetünk. Maskin a rabszolgák számának alakulásáról, a latifundium gazdálkodás terjedelméről és gazdasági hatásáról igen józan, a túlzásoktól tartózkodó megállapításokat tesz. Helyes felismerése pl. (375. l.), hogy Plinius sokat idézett mondása: »a latifundiumok tették tönkre Itáliát« retorikus és moralizáló jellegű, nem pedig gazdasági megállapítás. — Szubtilis és meggyőző elemzést ad az egyes társadalmi mozgalmakról és azokban szereplő személyekről. Nem veszíti szem elől az antik proletariátusnak a modern proletariátustól szögesen eltérő jellegét és ezért el tudja választani a valóban népi mozgalmakat a látszólag »népi« mozgalmaktól és ezen az alapon tartózkodik olyan »népvezérek« idealizálásától, mint pl. Clodius (27—28. l.), vagy az ál-Marius (107. l.). A polgári tudományban elterjedt feifogással szemben cáfolja, hogy a perusiai háború az italicusok harca lett volna a római államhatalommal szemben (190. l.). Helytálló az a megállapítása, hogy Caesar hadseregében arisztokrataellenes és plutokrataellenes tendenciák érvényesültek (130. l.), de azért e hadseregnek osztályukból kiszakadt zsoldoskatonáiban távolról sem szabad valamiféle népi hadsereget látni. Igen határozottan szögezi le, hogy az i. e. II. és I. században végbe ment társadalmi változások nem forradalmi jellegűek, mert csupán az uralkodóosztálynak belül vezetett bizonyos eltolódásra, elsősorban az itáliai municipiumok jómódú polgárságának előretörésére, de a rabszolgák helyzetében változás nem hoztak. Sem Caesarnak, sem Augustusnak a rabszolgákkal kapcsolatban önálló politikájuk nem volt. Augustus csak súlyosbította helyzetüket a rabszolgafelszabadítás megnehezítésével s a rabszolgatartó meggyilkolása esetén házirabszolgáinak kollektív embertelen felelősségrevonásával.

Bár egyes részletkérdésekben (pl. hogy Spartacus rabszolgaháborúja forradalom volt-e vagy felkelés) és más kisebb jelentőségű kérdésekben vita merülhet fel Maskin megformulálásainak pontosságával kapcsolatban, vitathatatlan, hogy itt egy nagy-szabású, az egész eddigi kutatás eredményeit számbavevő és azokon alkotóan túlmutató, új koncepciót adó tudományos alkotással állunk szemben. Olyan tudományos művel, amely a világtörténelem egyik kritikus szakaszát monografikus módon először vizsgálja meg a marxista-leninista történet-szemlélet fényével. Olyan tudományos mű ez,

amelynek magyar nyelven való megjelenése nagy nyeresége a magyar tudományosság-nak; közvetlenül az ókortörténetnek, de tágabb értelemben az egész magyar történet-tudományak, amely a marxizmus-leninizmus alkotó alkalmazásának módszerére példát és indítást kaphat Maskin professzor művében.

A magyar fordítás, Borzsák Istvánnak, Szabó Árpádnak és Harmatta Jánosnak, számos szovjet ókortörténeti mű fordítójának közös alkotása, mindenben méltó az eredetihez. Egy-két apróságától eltekintve a fordítás nemcsak hibátlanul pontos, hanem fordulatok, könnycsövek, az eredeti szöveg minden stílusárnyalatát érzékeltető, a bonyolult gondolatmenetek megértését megkönnyítő, alkotó fordítás. Külön kell kiemelnünk a mű pompás kiállítását, — amelynek egyetlen árnyoldala magas ára. Félő, hogy ez pedagógusok és egyetemi hallgatók számára megnehezíti a könyv beszerzését.

Hahn István

MAGYAR MÁJUS ELSEJÉK

Dokumentumgyűjtemény. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Réti László
(Magyar Munkásmozgalmi Intézet, Budapest, Szikra, 1953. 320 l. 6 kép)

A magyar marxista történetírás felszabadulásunk óta jelentős eredményeket ért el a magyar munkásmozgalmak története feltárása, bemutatása terén és egyre erőteljesebben vette fel a harcot a burzsoa történetírás és a szociáldemokrata »történet-írók« hamisításaival. Ezen a téren nagyjelentőségű lépésnek tekinthető a Magyar Munkásmozgalmi Intézet létrehozása. Az Intézet 1948 óta rendszeressé és szervezetté tette a magyar munkásmozgalmak történetének kutatását és számos kiadvánnyal segítette elő munkásosztályunk hősi küzdelmeinek megismerését. Ezek sorában 1953-ban adta ki a Magyar Munkásmozgalmi Intézet, Réti László előtanulmányával és szerkesztésében a »Magyar Május Elsejékre« vonatkozó dokumentumkötetet, melynek feladata munkásosztályunkkal, dolgozó népünkkel megismertetni a magyar munkásmozgalmak történetének azon harcokkal, küzdelmekkel teli fejezeteit, amelyek különösképpen május elsejével, a proletárinternacionális nagy ünnepével állnak kapcsolatban. A közzétett dokumentumok a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásának évétől, 1890-től kezdve napjainkig bemutatják a magyar május elsejék történetét, a munkásság harcos kiállítását a munkásosztály nemzetközi összefogásának, a tőke elleni közös harcának ügye mellett. Ugyanakkor a dokumentumok rávilágítanak a szociáldemokrata párt jobboldali, opportunisták vezetőinek sorozatos áruló magatartására, mellyel május elsejék harcos ünnepét a burzsoázia számára elfogadhatóvá kívánta változtatni.

A dokumentumkötet anyaga megmutatja, hogy milyen mértékben változtak meg a magyar május elsejék a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, az első szocialista állam megszületése és a Kommunisták Magyarországi Pártja megteremtése után. A szociálszocializmus meghamisított májusai helyébe a magyar kommunisták vezette harcos májusok léptek, melyek tudatosították a magyar munkásosztállyal történelmi hivatását, érettségét az imperialista burzsoázia által romlásba vitt nemzetünk megmentésére, vezetésére. A kommunisták vezette május elsejék sorát a dicsőséges Magyar Tanácsköztársaság alatti felejthetetlen ünnepségek nyitották meg. Az ellenforradalom győzelemrejutása után ugyan a Peyer és társai vezette jobboldali szociáldemokrata klikk mindent elkövetett, hogy a magyar május elsejék irányítását kezében tartsa és felhasználja eszközül a magyar munkásság harcoságának tompítására, azonban ezek a kísérletek sorozatos kudarcba fulladtak. A szociáldemokrata vezetők kívánta csendes majálisok korlátait a magyar kommunisták vezette proletariátus számos esetben sikerrel áttörte és harcos tüntetésekkel adott hangot a széles dolgozó tömegek követeléseinek.

A Szovjetunió által felszabadított magyar nép milliói 1945-től kezdve egy-egy május elsejei ünnepség alkalmával harcos kiállással támasztották alá a magyar munkásosztály egységének, a munkás-paraszt szövetségnek politikáját. A május elsejei ünnepségek a Szovjetunió iránti szeretet és hála jegyében teltek el és ugyanakkor hatalmas tiltakozó megnyilvánulással lettek a nyugati imperialista hatalmak hazánk függetlenségét veszélyeztető beavatkozási kísérleteivel szemben.

A »Magyar Május Elsejékre« dokumentumai jelentős segítséget nyújtanak ahhoz, hogy munkásosztályunk, népünk megismerje a magyar május elsejék történetét, melyet az uralkodóosztályok tollbérencei, az áruló szociáldemokrata vezetők oly sokszor meghamisítottak. A dokumentumkötet hasznos anyagot nyújt a magyar munkásmozgalmak, Pártunk történetére vonatkozóan, elősegíti, hogy pártoktatásunkban, egyetemi és

középiskolai történelemoktatásunkban elmélyítsük a magyar munkásmozgalom történetének a tanítását.

A dokumentumkötet két részből áll, magából a május elsejekre vonatkozó dokumentumokból, mely a kötet kétharmad részére terjed ki és az előtanulmányból, mely a magyar május elsejék történetével foglalkozik. A május elsejék történetére nézve a kötet igen jelentős *dokumentum-anyagot* mutat be, mely levéltári és sajtóanyagra egyaránt kiterjed. Bár meg kell jegyezni, hogy a kutatást ki lehetett volna szélesíteni és az 1918 előtti anyagban több olyan dokumentumot lehetett volna közléseni, mely az uralkodóosztályok, a reakciós kormányzat politikájára, a május elsejékkal kapcsolatos félelmére, rottegésére utalnak (különösen az 1900—1914 közötti időszakra vonatkozóan). Ilyen bizonyítékok nemcsak a bizalmasabb levéltári állagokban akadnak, de a polgári sajtóban is, melyet fővárosi és vidéki viszonylatban egyaránt fel lehetett volna dolgozni. Az 1918-ig terjedő időszakra vonatkozóan közzétett kb. 100 dokumentumból 65 a Népszavából került ki, ami kétségtelenül a dokumentumgyűjtés bizonyos egyoldalúságára utal. Minden bizonnyal még jelentős és számos részletet jobban megvilágító, bizonyító anyagok kerülhetnek elő a munkássajtóból általában, az egyes szaklapokból, a nemzetiségi munkás-szekciók újságjaiból. A Horthy-korszakra vonatkozólag is szükségesnek mutatkozott volna a kormányzat politikájának, május elsejékkal kapcsolatos intézkedéseinek és manővereinek dokumentumokkal való szélesebb alátámasztása. Különösen a 30-as évekre vonatkozólag érezhető ez a hiány. Kétségtelenül nagy nehézségbe ütközik az ellenforradalom időszakában lezajlott május elsejei ünnepségek, tüntetések bizonyító anyagainak összegyűjtése, hiszen a terror körülményei között lezajlott májusi elsejei ünnepségek, különösen ha azok a munkásság harcos kiállításához kapcsolódtak, legfeljebb az illegális kommunista sajtó vagy röpiratok hasábjain találhatóak helyet és jóformán kizorultak a szociáldemokrata és polgári sajtóból. Éppen ezért fokozott súlyt kellett volna helyezni, az illegális röpiratok mellett a kormányzati iratok tanulmányozására. A közzétett dokumentumok jelentős része inkább a Kommunista Magyarországi Pártjának, a Magyarországi Szocialista Munkáspártnak májusi elsejei *felhívásait* mutatják be és csak kisebb részben bizonyítják a munkásság tényleges megmozdulásait, tüntetéseit május elsején. Így nem látható, hogy 1923 és 1929 között, továbbá 1939 és 1942 között a munkásság milyen formában ünnepelte május elsejét, voltak-e megmozdulások, tüntetések ez alkalmakból. Gazdagította volna a dokumentumkötet anyagát, ha a gyűjtés köre kiterjedt volna az egyes nagyobb üzemek irattáráira is, és a munkásmozgalomban aktívan résztvett munkások körében is adatokat gyűjtöttek volna.

A továbbiakban szükségesnek látszik néhány problémát felvetni a dokumentumok közlési módszeréről. Nem emelhetünk az ellen kifogást, hogy egyes iratokat, sajtóközleményeket nem teljes terjedelemben közöl a kötet, de annyi feltétlenül megkívánható, hogy az iratok részlegességére megfelelő magyarázó utalás történjék. A kipontozás önmagábanve még nem mond sokat, legfeljebb arra utal, hogy itt valami hiányzik. Hiányolható, hogy megfelelő jegyzetekben nem kapunk magyarázó, eligazító útmutatást az egyes iratokkal kapcsolatban. (Az előtanulmány erre nem ad választ). A hatóság iratok egyes kijelentéseinek félreérthetősége, a sajtóközlemények nem minden esetben feltétlen megbízhatósága, az illegális röpiratok egyes kitételei ezt szükségessé tennék. Ezen túlmenően, egyes személy- és helységneveknél is szükségesnek látszik felvilágosító utalás. Utalni kívánunk arra, hogy a dokumentumokat bevezető előtanulmánynak egyik lényeges feladata éppen az lehetett volna, hogy a közzétett levéltári- és sajtóanyagokra vonatkozóan megfelelő felvilágosítást nyújtson. Így szóljon az anyaggyűjtés, kiválogatás szempontjairól, a kutatás köréről és jelölje meg egyben a további feladatokat is ezen a téren. Sajnos, az előtanulmányban ezekre a problémákra nem kapunk megfelelő választ.

A »Magyar Május Elsejék«-ről szóló *tanulmány* összefoglaló történetét adja tárgykörének 1890-től napjainkig terjedően. A szerző a magyar történelem, illetve a munkásmozgalom periodizációját vette helyesen alapul, ezzel is kifejezésre juttatja a magyar májusok szoros összefüggését a nemzeti történet, a magyar munkásmozgalom történetének egészével. Ezt a gondolatot azonban az anyag részleteiben történő kifejtésénél több vonatkozásban csak hézagosan látjuk alkalmazni. Így számos példa akad arra, hogy hiányos az összefüggés a május elsejei ünnepségek és a kor általános története, a munkásosztály harci feladatai között. Ilyen körülmények között több esetben a május elsejei ünnepségek önmagukban állnak, nem kapnak megfelelő magyarázatot, jelentőségük nem mutatkozik meg kellőképpen. Így utalhatunk az első, 1890-es május elsejei ünnepségekre, melyek az imperializmusra való átmenet, a monarchia kormányzati válságának és a nemzetiségi mozgalmak megerősödésének körülményei

között zajlottak le. A szerző lényegében ezek figyelmen kívül hagyásával vág bele egyenesen 1890. május 1. tárgyalásába. (7. és köv. l.) Vagy utalhatunk az 1897-es és 98-as május elsejékre, a Bánffy-korszakban, melyekre vonatkozóan a szerző szintén adós maradt a történelmi körülmények megfelelő elemzésével, illetve a május elsejéknek azokkal való összefüggései feltárásával (16–17. l.). Hasonlóképpen az 1906–1910 közötti május elsejék történetének vázolásánál hiányolható a történeti összefüggés, annak bemutatása, hogy mit jelentett az uralkodóval lepaktált koalíciós kormányzat uralma a munkásosztály számára és ez hogyan hatott ki a május elsejék megünneplésére (25–28. l.). A Horthy-fasizmus idején lezajlott május elsejei ünnepségek, tüntetések kapcsán is felvethető több esetben a megfelelő történelmi körülmények vázolásának a hiánya. (Pl. az 1921. 1922. évi május elsejei tüntetések kapcsán.) A felszabadulás utáni rész május elsejei ünnepségeinek tárgyalásánál is hiányolható, hogy a szerző nem mutatja meg kellőképpen az egyes május elsejék konkrét összefüggéseit az adott politikai küzdelmekkel. Általánosságokban ugyan itt is szó van a május elsejék történelmi körülményeiről, de hiányolható annak elemzése, mit jelentettek évről-évre a május elsejék a Kommunista Párt tömegbefolyásának fokozódása, a szociáldemokrata párt elszigetelődése szempontjából, hogyan követte évről-évre egyre több szociáldemokrata és pártonkívüli munkás a Kommunista Párt hívó szavát és hogyan állt ki annak iránytmutató programja mellett, hogyan váltak a május elsejék a harcos munkásegység kialakulásának világos példáivá.

A magyar május elsejék nemzetközi összefüggéseinek bemutatására az előtanulmány jelentős súlyt helyez és ez a történeti előadást gazdagítja. De feltétlenül vitatható az a módszer, ahogy a szerző a nemzetközi összefüggések bemutatására törekszik. Különösen hibásnak tartható a magyar május elsejéknek az orosz, illetve a nemzetközi munkásmozgalommal való szimpla összevetési módszere. A szerző évről-évre kronológiai sorrendben elénk tárja, mi történt május 1-én Magyarországon és mi történt Oroszországban. De az eseményeknek pusztá időrendi felsorolása és párhuzamba állítása nem mond sokat, nem érteti meg a problémák belső összefüggéseit, nem ad kellő magyarázatot a magyar és az orosz május elsejék hasonlóságára, vagy éppen különbségeire, egymásrahatására. Nem követett volna el a szerző erőszakot a történeti időrendiségen, ha az orosz munkásmozgalom egy-egy fejlődési szakaszába beleágyazva összefüggően tárgyalta volna az oroszországi május elsejéket, így mindjárt világosabbá váltak volna azok a konkrét történelmi körülmények, melyek meghatározták az orosz május elsejék sajátosságait, illetve eltéréseit a magyar május elsejéktől. Hiányolható, hogy a szerző csak igen elnagyoltan, hiányosan foglalkozik a magyar munkásmozgalom, a magyar május elsejék és a német, osztrák munkásmozgalom kapcsolatával, összefüggéseivel és éppen ennek következtében az orosz munkásmozgalommal foglalkozó részek eltúlzott terjedelműnek hatnak, melyet az idézetek sorozata még inkább fokoz.

Az előtanulmány feldolgozási módszerével kapcsolatosan utalhatunk arra, hogy a problémák elvi kifejtését megnehezíti a május elsejéknek mechanikus-kronológikus tárgyalási módja. Ennek következtében az előtanulmányban elkerülhetetlenül ismétlődésekkel, egészen azonos típusú jelenségek sorozatával találkozunk. A »Magyar Május Elsejék«-ben fellelhető hiányosságok is teljes mértékben igazolják, hogy történetírásunkban le kell küzdeni a sematikus ábrázolási mód maradványait. Ehhez igen nagy segítséget nyújtanak Pártunknak 1953 júniusi és októberi határozatai, melyek a marxizmus-leninizmus alkotó alkalmazására nyújtanak világos példát és egyben felhívják a figyelmet arra, hogy történelmünk tanulmányozásából küszöböljünk ki mindenfajta dogmatizmust, szörszálhasogatást, felesleges idézgetést, törekedjünk klasszikusaink tanításainak szellemében feltárni a magyar történeti fejlődés sajátosságait, bonyolult menetét. Ezeknek a feladatoknak csak akkor tudunk valóban megfelelni, ha a történeti irodalmunkban jelentkező hiányosságainkat az egész történettudományi közvélemény elé tárjuk, megvitátjuk és megkeressük a hibák kijavításának az útját. A Századok kibővített szerkesztőbizottsági ülései 1953. november és december hónapjaiban igen értékes hozzájárulást jelentettek e téren, hogy történész frontunk Pártunk határozatainak szellemében oldja meg feladatait. E megbeszéléseken, mind a bevezető referátumban, mind a hozzászólásokban és vita-zárszóban egyaránt kihangsúlyozták egyik legfontosabb feladatként az elvi elmélyültség fokozását. Felhívták a figyelmet a történeti események sematikus ábrázolásának és az egyszerű tényközlő, empirikus módszernek veszélyeire, melynek leküzdése előrehaladásunk egyik fontos követelménye.

Mindezekkel a problémákkal a »Magyar Május Elsejék« hiányosságaival kapcsolatban éppen azért szólnunk, mert ilyen jellegű hibák a jelen szakaszban történész frontunkon általában fellelhetők. Ezen módszerbeni hiányosságok feltárása — úgy gondoljuk — hozzásegíthet ahhoz, hogy egész történettudományi frontunkon a sematikus

ábrázolási módszerek egyre inkább kiküszöbölődjenek. Ez is egyik lényeges feltétele annak, hogy történettudományunk közelebb kerüljön dolgozó népünkhöz, eredményesebben elégíthesse ki a növekvő történelmi érdeklődést, sikeresebben támogathassa a társadalom átalakításáért folytatott küzdelmünket.

LUKÁCS LAJOS

SOPRON ÉS KÖRNYÉKE MŰEMLEKEI

Írták: *Csatkai Endre, Dercsényi Dezső, Entz Géza, Gerő László, Héjj Miklós, Mollay Károly, Radnóti Aladár.* Az előszót írta *Fulep Lajos,*
(Budapest, Akadémiai kiadó, 1953. 584 l. 564 kép. 2°)

Sopron és környéke műemlékei a »Magyarország műemléki topográfiája« c. sorozat II. köteteként jelent meg. A többévtizedes mulasztások pótlására törekvő sorozatnak az a feladata, hogy részletes és leíró feldolgozását, és nyilvántartását adja hazánk részben ismert, részben még feldolgozatlan s nem ismert műemlékeinek. A sorozat most megjelent második kötete Sopron és környéke régi művészetének igen értékes műemlékeit tárja fel. Jórészt Csatkai Endre sokévtizedes nagyszorgalmú gyűjtőmunkájának eredménye ez a kötet. Az ő munkáját egészítik ki Dercsényi Dezső, Entz Géza, Gerő László, Héjj Miklós, Mollay Károly és Radnóti Aladár leírásai, illetőleg bevezető tanulmányai.

A topográfiák művészettörténetírásunk számára nélkülözhetetlen források: alapvető fontosságuk van egy-egy város, vidék, táj kultúrájának, művészeti hagyományainak megismerése, és ezen keresztül egész művészettörténetírásunk számára. Sopron és környéke egyaránt gazdag műemlékekben. Sopron város történetében az egyházi és világi építészet párhuzamosan fejlődik. A kora Árpád-kori királyi vár körül kialakult mezővárosban a XII. század végén már több templom áll. Sopronban a XIII. században városfalakat, várostornyokat, erődítményeket építenek. Ez időben kezdődik a román kori Szt. Mihály plébániatemplom gótikus átépítése és fennmaradtak gótikus világi házépítkezések maradványai is. Az árutermeléssel erősödik a kézműves ipar, a polgárság gazdagodik, a város fokozatosan szépül. Az oklevelekben egyre több helyi művész, építőmester, kőfaragó, festő, ötvös neve található; kovács- és lakatoscéhek alakulásával fejlődik a vasművesség művészi ipara, fejlődik az iparművészet. A XVII. században tűz pusztítja a várost, a középkori épületek nagyrésze megsemmisül. A vagyonosodó polgárság ezután építkezéseivel nyerte a belváros mai barokk jellegét. Sopron környékének művészete is elvéteve őriz középkori művészeti emlékeket, így az árpádi, a balfi, a sopronhorpácsi templomokat, a Hidegség freskóit. A környéken a XVII–XVIII. században épül a kisebb-nagyobb falusi templomok jórésze, s a XVIII. században készülnek az Eszterházyak, Széchenyiek kastélyai, a pompázó »magyar Verszália« Eszterházán és a nagycenki s a sopronhorpácsi Széchenyi-kastély.

Sopron és környékének jelentős régi művészeti emlékeit, — mint már mondtuk — Csatkai Endre többévtizedes szorgalmas munkájával gyűjtötte össze és dolgozta fel. Gyűjtőmunkájának értéke rendkívül becses: a már ismert műemlékek mellett tömegesen ír le ismeretleneket. Új művészeti emlékek ismertetésével gazdagítja a vidék művészetének és kultúrájának megismerését. De bármennyire jelentős a gyűjtött anyag bősége, az egymástól gyakran sok-sok kilométerre fekvő anyag feldolgozásának módja, egységes fölépítésének a rendje sem lehet közömbös a művészettörténet számára. S így korántsem jelenti a munka értékének csökkenését, ha gyöngöskéinek részletezésével is foglalkozunk.

A kötet nagy hányadát kitevő leíró részben, helyrajzi keretben, helységek, utcák, terek sorrendjében helyrajzi, topografikus leírását adja a monumentális építészeti emlékeknek, s az ezzel kapcsolatos ingó emlékeknek, múkinckeknek. Az építészeti emlékeknek, így templomoknak, városi lakóházak történetének, majd külsejének részletes leírása után annak belső berendezése, majd a benne lévő emlékek, múkinckek rövidebb ismertetése, lajstroma következik. E mellett feldolgozza a kötet az önálló szobrászati emlékeket, s így a sarköveket is. Az efajta módszer természetéből következik, hogy a mű, jellegét tekintve tulajdonképpen helytörténeti monográfia, ahol az építészeti emlékek leírása dominál, míg az önálló művészeti emlékek; a festmények, a plasztikai alkotások, az ötvösművek és az egyéb iparművészeti tárgyak, feldolgozásuk arányában, mostoha sorsra kerültek. Akár részletező leírásukban, akár kurta lajstromozásukban, alig kerül sor az emlékek művészi értékelésére.

»A topográfia ne csak gyűjtemények katalogusához hasonló leltár legyen, — írja Fülep Lajos akadémikus e kötet előszavában — hanem a művészet monografikus vagy általános kronológikus történelmének minél teljesebb előkészítője... ne a földtől, környezettől, társadalomtól elszakított tárgyakat soroljon föl és írjon le, hanem legyen ott alattuk, mögöttük, körülöttük a valóság, melyben születtek, ami ha megváltozott is, éppen az emlékekben ma is jelen van, csak meg kell mutatni«. Továbbá az. »az elv keresi benne megoldását, hogy ha a művészet mindenkié legyen, a művészet történelme is mindenkihez szóljon«. Ugyanekkor Fülep Lajos elfogulatlanul lerögzíti, hogy a kötetben a »módszer és az eredmény még nem teljes, de jelentős lépést tettek feléje«. — A topográfiában csakugyan megtörtént mindezek irányában az első lépés. Ez azonban még korántsem kielégítő. A topográfia mint leltár és adattár jelentős forrása lesz a művészettörténetnek, és fontos segédeszközzé válik a történészeknek és az irodalomtörténészeknek is A »Sopron és környéke műemlékei« leírásai — gyakran elcsúszott feldolgozásuk, a témaábrázolások és a művészeti stílusok meghatározásának pontatlan fogalmazása, továbbá az értékelések bizonytalansága miatt — nem egy esetben a szakember számára sem áttekinthetők.

Az építészeti leírásoknál (amint a műkincseknél is) a kiadvány mellőzi azt, hogy az olvasó számára a katalogusok módszerével, egy-két kiemelt mondatban összefoglalva, pontosan meghatározza azoknak keletkezési idejét s művészeti stílusát. A leírások kis részletekre tagoltan tájékoztatnak az építészeti emlék történetére, külsejére, belső kiképzésére vonatkozóan. A művészeti stílus meghatározását a »*Jellege*« rovat jelzi, sok esetben nem kielégítő módon. Pl. a vöcseji templom: »*Jellege*. Romantikus külsejű, barokk emlékü templom« (529. l.). Ha az olvasó meg akarja tudni, mit is jelent e meghatározás, olvassa a templom történetét, megtudja, hogy ez egy 1864-ben lebontott XVII. századi templom helyén teljes egészében újonnan épült templomra vonatkozik. De miután a templom ábrája a kötetben nem szerepel, a »romantikus külsejű, barokk emlékü« jelleg nem tisztázható. — Csatkai Endre értékes gyűjtése nyomán a kötetben gazdag anyagát találjuk régi szobrászatunk eddig ismeretlen emlékeinek. Külön fel kell figyelniünk egyes útnemzeti, s önálló szoboralkotásokra, amelyek nem egyszer népi mesterek alkotásainak tekinthetők. Sajnálatos, hogy e szobrok részletesebb ismertetése helyett csak rövidebb felsorolásukkal találkozunk a topográfiában. Amint például a sopronbámfalvai kálváriának egy erőteljes realizmussal, portréjelleggel megmintázott töredékéről is mindössze annyi olvasható, hogy »a soproni Liszt Ferenc múzeumban van egy poroszló feje« (369. l.). Hasonlóan mostoha elbánásban részesülnek a klasszicizmus szobrászati emlékei. A »Sopron környékének művészete« c. bevezetőben olvassuk, hogy a »klasszicizmus elég nyomtalanul átsuhan a megyei szobrászat anyagán« (380. l.). Viszont, ahol nem nyomtalanul suhan át, hanem határozott és erőteljes művészi megnyilatkozással jelentkezik, mint Fertőszentmiklós egyes sírköszobrain, ott a következő szűkszavú jellemzést találjuk: »*Sírkövek*... 8. Magas talapzaton urna, mellette gyászoló nő. Nincs felirata, 1820 körül. Szép munka« (442. l.). Ugyanígyen szűkszavú az oltárfestmények, képek, iparművészeti tárgyak, ötvöskincsek lajstromozása. A leírások fogalmazása igen gyakran nemcsak szűkszavú, hanem laza és pongyola. Néhány példa: — »*Fafaragások*. I. Szt. Antal elragadtatásban, a látomásában megjelenő Jézuska nem csatlakozik közvetlenül hozzá« (448. l.); — »2. Szt. Sebestyén. Nagyméretű kép, korábban a prépostságban, ott Guido Reni nevén, a mesterhez közelálló festő munkája« (408. l.); — »az oltárépitményen a meanderos díszű urnák és két magyar szt. király kisebb szobra« (471. l.); — »fent Pieta, két oldalt síró angyalkák, közülük egy Mária szoknyája alól bújik elő és Krisztus kezét csókolgatja« (449. l.); — A fertőszentmiklósi templom főoltárán pedig: »kép helyett felhők és angyalok telett lebegő Mária, lent Szt. Miklós és egy kádban a lemészárolt leánykák. Jó munka a XVIII. század első negyedéből« (440. l.). A kiadványban a főoltárnak egy kis ábrája látható. Így az olvasó megállapíthatja, hogy a főoltárnak kép helyett nem mennyei csodát lát, hanem fafaragásos plasztikai díszítéseket, szobrot. De bizonytalan marad azonban annak meghatározásában, hogy bronz-, bádog-, porcellán-kádban, avagy notán fadézében van a három gyermek. Arra sem kap magyarázatot, hogy vajjon e főoltár gazdag plasztikai díszítését és számos faszobrárt egy vagy több mester készítette.

A kiadványt bibliográfia, továbbá hasznos mutatók egészítik ki. Helység- és általános névmutató mellett a művészek, műiparosok gondosan megszerkesztett névmutatója. Azonban az ábrázolások, a témák szerinti »ikonográfiai mutató« korántsem gondos munka eredménye. Ha az olvasót pl. különösebben érdekli »Jézus Krisztus különösebb jelleg nélkül« s felüti a jelzett 214. oldalt, a következőket tapasztalja: Itt egy szöszébk domborműjén található »Krisztus az apostolok közt«. Ez természetesen nem azonosítható a jelzett ábrázolással, tekintve hogy ha Krisztus felismerhető az apos-

tolok között, úgy valamiféle jellege már van. Így a jelzett ábrázolás ez oldalon vonatkozhatik még a következőkre: a *Fafaragványok* rovatban szerzpel »I. Szt. József szobra. Magasra nyúló alak, karján a kis Jézus»: továbbá a *Sírkövek* rovatban van egy sírkő »Két oromtörredék közt kereszt, bevésett Krisztus-monogrammal». Ezekután az olvasónak nem lehet további kételye arra vonatkozólag, hogy »Jézus Krisztus különösebb jelleg nélkül» vagy a gyermek Jézus ábrázolásában, vagy a Krisztus-monogrammban látható. Amennyiben az olvasót Krisztus »vizen és víz mellett» ábrázolás érdekli, s felüti a jelzett 340. oldalt, ott egy tollrajz ábráján, annak címének tanúsága szerint is, Krisztust víz helyett az olajfák hegyén találja.

Röviden meg kell emlékeznünk a topográfia leíró anyagát megelőző, összefoglaló bevezető tanulmányokról. Radnóti Aladár a terület honfoglalás előtti történetét és régészeti anyagát dolgozta fel. Dercsényi Dezső és Csatkai Endre közösen írt »Sopron művészete» c. tanulmánya a leíróanyag alapján a város művészete történetének összefoglalására törekszik. Csatkai Endre külön bevezetőben foglalja meg Sopron és környéke művészetének történetével. Mollay Károly hosszabb tanulmányában alapos vázlatát adja Sopron megye történelmének. Érdeme, hogy munkájában, bár nem következetesen, marxista-leninista igényeket tart szem előtt.

Összefoglalóan: a »Sopron és környéke műemlékei» kötet művészettörténeti irodalmunk gazdagodását jelenti. Remélhető, hogy a topográfia-sorozat további kötetei a mostani kiadvány hibáinak kiküszöbölésével a művészettörténeti tudományoknak pontosabb forrásai lesznek.

BERKOVITS ILONA

KÉT KÖNYV A NAGY NÉMET PARASZTHÁBORÚRÓL

Wilhelm Zimmermann: Der grosse deutsche Bauernkrieg.

(Berlin, Dietz Verlag; 1952. Hans Baltzer 115 rajzával. 796 l. 30 ezer példány. — Alfred Meusel: Thomas Müntzer und seine Zeit. Dokumente des grossen deutschen Bauernkrieges. Heinz Kamnitzer válogatásában.

(Berlin, Aufbau-Verlag. 1952. 180+156 l.)

Napjainkban, amikor a német nép haladó erői hazájuk egységének helyreállításáért, a demokrácia és a béke ügyének diadalrajuttatásáért harcolnak, nagy a fontossága a német patriotizmus megerősítésének a nemzeti nihilizmus és kozmopolitizmus elleni harcban, a haladó népi hagyományok felelevenítésének a hódító nacionalista rablóhagyományokkal szemben. Ebben az ideológiai harcban jelentős szerepe van a megújuló német történettudományak.

A haladó történeti tudat kialakításához és megerősítéséhez nagy segítséget nyújt az 1525-i nagy parasztháború történetének marxista feldolgozása és a német tömegekkel való megismertetése. Ez az esemény volt Németország középkori történetének csúcspontja. Leverése a német fejlődés sorsdöntő fordulata lett.

A német demokratikus egységért harcoló tömegek nevelésében azért is fontos a parasztháború igazi történetének feltárása, mert a nácizmus »tudománya» a német parasztháborút, »a német történelem legradikálisabb tényét» (Marx) is meghamisította s megkísérelte az ellenforradalom számára kisajátítani. Természetes az is, hogy Adenauer Nyugatnémetországában ismét a nácizmus alatt magát alaposan kompromittált Günther Franz hamis beállítású munkáját adják ki a parasztháborúról.

A demokratikus német történettudomány a fenti okok miatt nagy figyelemmel fordul a német parasztháború és kora, haladó eszméi és kiemelkedő személyisége, Münzer Tamás felé. Ernst Sommer Münzerről írt munkája (Die Sendung Thomas Münzers. Berlin, 1948) után a német tudomány kiadta M. M. Szmirin szovjet tudós ragyogó munkájának német fordítását (Die Volksreformation des Thomas Münzer und der grosse Bauernkrieg. Berlin, 1952) is.

A Német Demokratikus Köztársaság újra kiadta Wilhelm Zimmermann, az Engels által nagyrabecsült történész ma is jelentős értékű, haladó szellemű munkáját. A munka Wilhelm Bloss népies kiadásában korábban több lenyomatban jelent meg, most azonban a kiadó a Blossól kihagyott részeket is megjelentette.

Zimmermann a múlt század német értelmiségének egyik nagy alakja. Stuttgarteri kézműves fia volt. Egyetemi évei után a német történelemnek szentelte munkásságát. Már a Hohenstaufok történetéről a német nép számára írt könyvében is megmutatkozott haladó vonásai, főképpen antiklerikalizmusa, s a feudális uralkodókkal szemben a haladó itáliai polgárság nagyrabecsülése. Munkásságának legkiemelkedőbb alkotása a német parasztháborúról írott műve. Zimmermann 1848 forradalmi évében a frankfurti nemzeti gyűlés tagja lett s a szélsőbalon harcolt a nép érdekében, amiért 1851-ben

megtorlást is szenvedett. Később azonban ő is — a német polgárság legnagyobb részével együtt — megalkudott az uralkodó rendszerrel.

Zimmermann munkája mindenekelőtt mint hatalmas kutatói teljesítmény figyelemreméltó. A szinte teljes egészében nemesi és papi forrásanyagból hatalmas munkával állította helyre a történeti eseményeket, a parasztság és szövetségesi harcát. S mindezt beágyazta egész Németország nemzeti történetének nagy problémáiba. Munkáját ezekért a tulajdonságaiért értékelhette nagyra Engels is, mint a tények legjobb összeállítását, amelyet minden korlátja ellenére is realizisztikus munkának nevezett.

A hatalmas terjedelmű munka tartalmi ismertetésére itt nincs terünk. Kívánatos lenne a következő évek során magyarnyelvű kiadását is sajtó alá rendezni és a széles olvasó körökkel megismertetni. Itt csak az új kiadás rövid értékelésére szorítkozhatunk. Zimmermann munkáját a kiadó végre teljesen, hitelesen adta az olvasó kezébe. Ahol pedig a tudomány fejlődése túlhaladta az író egyes ténymegállapításait, s főleg értékelését, ott bíráló, módosító, értékelő vagy a tények okait bővebben magyarázó szerkesztői jegyzetek mutatják meg a helyes álláspontot az olvasónak. Közül két tucat ilyen rövid-hosszabb szerkesztői megjegyzés teszi helyesen felhasználhatóvá Zimmermann művét. A kiadó ezzel a maradandó értékű történeti alkotások új kiadásának helyes módszerét alkalmazta. A hatalmas műnél előszó formájában ez nem lett volna megoldható.

Szerkesztői megjegyzések a Zimmermannnál több oldalon tárgyalt Dózsa-paraszt-háborúnál (111–117. l.) is szükségesek lettek volna, sajnos hiányzanak. Így egyes szereplők nevei nem pontosak (Dózsa: Dózsa helyett, Teleyk: Telegdi helyett, Csánad: Csanád helyett), holott Engels »Német parasztháború«-jának 1940-es moszkvai német kiadása már Dózsára javította a rossz írást. Más tárgyi jegyzetek is szükségesek lettek volna (Zimmermann szerint a Szeged alatt kudarcot vallott sereget Dózsa György vezette; szerinte Dózsa azért is oszromolta volna Temesvárt, mert benne a feudális urakkal szemben a töröktől hátulról biztosított teret akart nyerni).

Zimmermann művének új megjelenése nemcsak a demokratikus német tudomány nyeresége. Feltétlenül elő fogja mozdítani hazánkban is az egyetemes történeti oktatást, elősegíti majd a német történelem haladó irányú küzdelmeinek megismertetését. A munka új kiadásával egyúttal beteljesült a jeles demokrata történetíró előszava végén kifejezett eszméje is: »Aki a történelemnek szenteli magát, annak az igazságért és az emberiség javáért kell cselekednie, nem pedig kegyért. Szép tetszeni a jelennek, de jobb megfelelni a jövőnek«. (9. l.)

*

A Zimmermann tárgyalta korszakkal foglalkozik az új német történettudomány jeles képviselője, Alfred Meusel most ismertetett munkája is. Meusel professzor, a Német Történeti Múzeum vezetője jeles marxista oktató, történeti kutató és népszerűsítő is. Munkásságáért 1953-ban Nemzeti Díjjal tüntették ki.

Alfred Meusel népszerű-tudományos munkája nagyrészt teljesíteni tudta feladatát, a marxizmus-leninizmus szellemében, Engels útmutatásai alapján a széles tömegek számára rendszerezni, hozzájuk közel vinni a német történelem egyik legragyogóbb korszakát. Meusel a hatalmas történeti irodalomban jártas írónak mutatkozik meg művében. A marxista klasszikusokra is helyesen támaszkodik. A modern szovjet irodalomból azonban sajnálatosan nem merített.

A munka erénye, hogy közérthető, a fogalmakat jól megmagyarázza, az anyaggal nem nyomja agyon az olvasót, a fejlődés fő vonalait általában jól kiemeli. Felépítésében a történeti időrendhez igyekszik ragaszkodni, de ahol szükséges, egy-egy kérdést többször is tárgyal, különféle vonatkozásaiban, kitekintésekkel. A könyv a XV. század végi parasztnozgalmakból kiindulva tér rá a társadalmi viszonyok ismertetésére. Majd részletesen és pártosan foglalkozik a lutheri reformációval s okaival. Itt igen jól érzékelteti Luther megrekedését, átállását a politikai és társadalmi reakció oldalára. Ezután a lovagi felkelésnek szentel egy fejezetet. Az előzmények együttes terjedelméhez képest Münzer Tamás és a népi reformáció kérdése nem kapott elég nagy helyet a könyvben. Ezért itt az események kibontakozása, az eszmék fejlődése, Münzer tevékenysége eleve-nen lüktet, de nem kapott eléggé kifejlett tárgyalást. Mindenesetre a harcok, szemléletes tárgyalás itt éri el tetőpontját.

Mialatt látnunk kell, hogy Alfred Meusel népszerű-tudományos munkája jobban megfelel e műfajnak, mint a mi népszerű történeti munkáink legtöbbje, nem hallgathatjuk el Meusel munkájának több hiányosságát.

Meusel a népszerűsítés egyik eszközeül gyakran aktualizál, ami elvileg nem helytelen, s a megtorlás leírásánál igen szépen sikerült. Sokszor azonban erőltetett, túlzott.

Kirívó pl. az 1520-as évek »birodalmi kormányzatának« (Reichsregiment) a Népszöveghez és az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez való szerencsétlen hasonlítása. (131—132. l. jegyzete).

A munka komolyabb árnyoldala, hogy a falusi és városi néptömegek és a bányamunkásság mindennapi életét, munkáját, kultúráját nem ábrázolja kielégítően. A városi plebejusok életét és szerepét leginkább Engels-idézetekből ismerheti meg az olvasó Meusel munkájában. A harcok, az eszmék, a népi hősiesség leírása ezt nem pótolhatja. (Egyébként a thüringiai-szászországi bányamunkások szerepe a felkelés leírásában sem kapott méltó helyet.) Az olvasónak látnia kellene a munkából azt is, hogy e korszak nemcsak a nagy haladó mozgalmak, hanem a kultúra sokoldalú fellendülésének kora is volt Németországban — s a kettő nyilvánvaló összefüggését is. Meusel munkája azonban ezt nem mutatja meg.

Komoly — mondhatjuk elvi — hibák is fordulnak elő a munkában. A paraszti harc céljainál, a 12 cikkely és a cikkelylevél szembeállításánál (33, 95—96. l.), mely egyébként jól sikerült, Meusel nem mutat rá világosan arra, hogy a feudális rendszer megszüntetéséhez, amire a Münzerhez közelálló cikkelylevél törekedett, a feudális földtulajdon megdöntésén át vezetett az egyetlen út. S bár a szerző idézi a plebejusok és parasztek következetes vezérének gyönyörű sorait, amelyekből látjuk, hogy Münzer paraszti tulajdonná akarta tenni az elrabolt földközösségeket (161. l.), nem értékeli ezt. Továbbá nem kapcsolja e kérdéshez Münzer állítólagos vallomásainak az »omnia sunt communia« elvtől megvilágító szavait sem. Ezt csak a mühlhauseni városi mozgalmak részeként tárgyalja, elszigetelten a parasztság harcától (166—167. l.). Holott a fejedelmek, grófok, urak tulajdonának elkobzásáról, felosztásáról van szó, mindenekelőtt nyilván a földről. Már pedig e kérdések helyes összefüggésben tárgyalása mutatná meg legjobban, hogy éppen Münzer Tamás, aki a legmesszebb ment el az elemeiben kibontakozó proletariátus érdekeinek felismerése terén és követeléseinek ideológiai formát adott, értette meg és képviselte egyben a legkövetkezetesebben a paraszti tömegek érdekeit is: a feudális földtulajdon és a feudális kizsákmányolás megszüntetését. Münzer tehát nem csupán valamely szekta, hanem az egész dolgozó német nép igazi vezére volt. A feudális földtulajdon kérdésének nem kellő elemzése folytán Luthernek a lassan kibontakozó kapitalizmushoz való viszonyát sem tárgyalja helyesen a könyv, Luthert szinte Kálvinnak rajzolja itt (116. l.). Amellett, hogy Luther kispolgári korlátait sem vette itt a szerző eléggé figyelembe, ebben a vonatkozásban figyelmen kívül hagyta Luthernek a nagybirtokos fejedelmekhez való pozitív viszonyulását is, amit pedig másutt részletesebben tárgyal.

Végül nem tárgyalja a könyv megfelelő súllyal Münzer következetes fejedelemségs-ellenes harcának a német egységgel való szerves összefüggését sem. Ezt nem pótolhatja az akkori hazafiatlan, partikuláris erők mai párhuzamba állítása, aktualizálása sem.

A függelék Heinz Kamnitzer válogatásában mai német nyelvre átültetve tartalmazza az 1476-os Bóheim-mozgalom, a századforduló Bundschuh-mozgalmait, a Szegény Konrád-mozgalom dokumentumait, az 1524—25. évek paraszti panaszait és követeléseit, a városok magatartására vonatkozó forrásokat, Florian Geyer beszédét, feudális urak szerepére vonatkozó dokumentumokat, s nagy számban a Münzerre vonatkozókat. Azután Luther írásából vett részletek következnek, majd a megtorlás egyes forrásait adja a kötet.

A sokoldalú és általában sikerült válogatásból hiányolni lehet a Münzer Tamás következetes antif feudális és igazi hazafias politikájára éles fényt vető 1525. május 8-i és 9-i leveleit (Thomas Müntzers Briefwechsel, Nr. 81., Nr. 83.).

*

A két munka bármily rövid ismertetése is megkívánja a kiadás nyomdai értékelését. Mindkét mű nyomása, kötése példamutató lehet a magyar tudományos könyvkiadás számára is. Mindkét munkát szebbé, élvezetesebbé és szemléletesebbé teszik illusztrációi. Zimmermann művét H. Baltzer illusztrálta az 1891-es kiadás képei- nek sokkal művészebb újrajrálásával. Meusel és Kamnitzer könyvét több metszet és fak-szimile sikerült közlése egészíti ki.

SZÉKELY GYÖRGY

LI CSEN VON:

KOREA RÖVID ÚJKORI TÖRTÉNETE

(Budapest, Szikra. 1953. 189 l.)

Korea neve, amelyet a magyarországi átlagújságolvasó éveken, évtizedeken keresztül jóformán alig ismert, néhány esztendeje nagyrabecsült és szeretett névvé vált népünk millióinak szemében. Azt a hősiessé közdelmet, amelynek során Korea népe az amerikai történelem legsúlyosabb katonai vereségeit mérte az imperializmus e leg-erősebb hatalmára — egész közvéleményünk a legmélyesébb érdeklődéssel és együtt-érzéssel kísérte. Hatalmasan megnövekedett az igény a koreai nép történelmének, harcainak és küzdelmeinek megismerésére. Ezt az igényt rendkívül színvonalasan elégíti ki Li Csen Von-nak a Szikra kiadásában megjelent »Korea rövid újkori története« c. könyve. Ennek a könyvnek — egyéb érdemei mellett — külön jelentőséget és súlyt ad az, hogy a legutóbbi évekig gyakorlatilag teljesen hiányoztak a Korea történetét tárgyaló tudományos igényű művek. Nem volt olyan Korea történetéről szóló marxista munka, amely koreai történészek tollából származott volna és tudományos kutatásaik eredményeit foglalta volna össze. Ennek alapvető oka az volt, hogy a japán imperializmus három és féltizedes uralma csak a reakciós tudományellenes művek számára biztosított lehetőségeket, a japán elnyomók szinte szervezeten fojtottak el minden történet-írói munkásságot, mert félték attól, hogy a mult küzdelmeinek képe felébreszti a tömegekben a harci vágyat a gyarmatosítók igájának lerázására. Li Csen Von is csak az elnyomás teljes súlyával a vállán, rendkívül méltatlan körülmények között dolgozhatott a japán megszállás idején. Sok esztendő elfojtott energiája és alkotási vágya tört ki belőle, amikor viszonylag rövid időre a felszabadulás után már megjelentette Korea történelmével foglalkozó könyvét. Li Csen Von-nak ez a munkája az első kísérletek egyike, amelyek Korea történetének egy rendkívüli időszakát marxista szemszögből tárgyalják.

A könyv Korea történetének fél évszázadát fogja át. Az első fejezet a XIX. század 60-as és 70-es éveivel foglalkozik, tehát azzal az időszakkal, amikor az európai kapitalista hatalmak között kiéleződött a küzdelem a befolyási övezetek felosztásáért a Távolkeleten. Az utolsó fejezet a koreai munkásosztály vezetésével végrehajtott dicsőséges, 1919. márciusi felkelés felidézésével végződik.

Korea történelmének ez az időszaka rendkívül sok olyan tanulságot nyújt az olvasó számára, amelyek mélyen megvilágítják a későbbi — sőt, a legutóbbi — események rugóit és lehetővé teszik azok igazán komoly megértését.

Melyek ezek a legfontosabb tanulságok?

Az első, amit e »történelmi leckék« sorából ki kell emelni — az, hogy a történelem során az amerikai kapitalisták — egyszer nyílt, máskor leplezett szövetségben a japán tőkészekkel — évtizedeken keresztül állhatatosan törekedtek Korea gyarmatosítására. Feltárja Li Csen Von, hogy a Koreába betolakodó amerikaiak már 1868-ban a legaljasabb és legkegyetlenebb módszerekhez folyamodtak céljaik elérésére, 1922-ben pedig diktátum-jellegű »egyenlőtlen szerződést« kényszerítettek Koreára, s a gyarmati rablás gyalázatos politikáját követték az országban.

A későbbiekben a konkrét történelmi helyzet lehetetlenné tette ennek a politikának ilyen formában történő megvalósulását. A gyarmatosító hatalmak közötti ellentétek élesedése eltorzította a japán-amerikai együttműködés ilyen politikáját, s végül is Washington kénytelen volt Koreában szabad kezű biztosítani Japánnak. Koreát így a japán gyarmatosítók igázták le, majd annektálták. Li Csen Von könyve, amely a legkülönbözőbb területeken széles bizonyító anyaggal leplezi le a japán imperializmus gyarmatosító politikáját Koreában — ilymódon egyenes vádirat minden olyan politika ellen, amely a japán militarizmus ujjaélesztésére törekszik. Az első, nagyfontosságú történelmi tanulság tehát az, hogy a japán militarizmus bármilyen formában történő felélesztése, a japán és amerikai imperializmus bármilyen formájú agresszív szövetsége rendkívüli veszélyt jelent Korea népe számára.

A második tanulság alapján véve az elsőből fakad és kiegészíti azt. Li Csen Von könyvének egyik érdeme, hogy feltárja: a japán imperializmus amerikai és brit jóváhagyással végrehajtott századeleji koreai gyarmatosító politikája csak láncszem volt egy nagyobb hódító terv megvalósításában. Korea volt az a támaszpont, amelyből kiindulva a japán imperializmus később rárohant Kínára és Mandzsuriát háborús támaszponttá építette ki egész Kína és a Szovjetunió ellen! Eppen így: az amerikai gyarmatosítók ezt megelőző XIX. századvégi agressziós kísérletei sem egyszerűen »csak« Korea gyarmatosítására irányultak. Ezek a törekvések szorosan összefüggtek azzal a küzde-

lemmel, amely a tőkés országok között abban az időben Kína felosztásáért folyt. Elmondhatjuk tehát: Korea újkori története arra tanít, hogy a japán militarizmus és a vele bármilyen konkrét formában szövetséges amerikai imperializmus szüntelenül agresszív, támadó erőt jelentett nemcsak Korea népe — hanem a *kinai nép és a Szovjetunió ellen is*.

Li Csen Von könyvének — ez természetesen is, ha tekintetbe vesszük a koreai történetírás rendkívül nehéz helyzetét — vannak hiányosságai. A könyv szovjet bírálói, akik rendkívül mélyen tanulmányozták Korea újkori történetét, mindenekelőtt azt róják fel, hogy a szerző nem szentel elég figyelmet az országon belüli osztályviszonyok megmutatásának, és több esetben, főképpen a parasztfelkelés (1894) során nem értékeli elég határozottan és pontosan a történelmi eseményeket és szereplőket.

Ezek a hibák kétségtelenül elhalványulnak a könyv érdemei: élesen leleplező és harcos jellege, sok esetben önálló és bátor értékelése, s nem utolsó sorban érdekessége mellett. Napjainkban, amikor a koreai kérdést — a történelem során először — úgy fogják megvitatni a genfi értekezleten, hogy a koreai nép érdekeit a Szovjetunió mellett egységes és forradalmi Kína védelmezi — Li Csen Von könyve nagy érdeklődésre tarthat számot és tanulmányozása lehetőséget ad a vita során felvetődő problémák mély megértésére.

GÖMÖRI ENDRE

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT 1953-BAN MEGHIRDETETT PÁLYÁZATÁNAK EREDMÉNYE

A Magyar Történelmi Társulat 1953 márciusában pályázatot hirdetett nemzeti multunk helyi haladó hagyományainak történetével kapcsolatos kutatások előmozdítására. A pályázati felhívásra 32 szerzőtől 45 különböző témájú pályamunka érkezett be. Ezek az adatok, összehasonlítva a Társulat legutóbbi pályázatának eredményével — melyre különböző szerzők 10 pályamunkát küldöttek be — szép bizonyítékai annak, hogy dolgozó népünk, a történelemmel foglalkozók körében fokozott érdeklődés nyilvánul meg hazánk történelme iránt. Nagy mértékben kiszélesedett a pályázók köre: középiskolai tanárok, levéltárosok, könyvtárosok, egyetemi hallgatók s a történettudomány egyes kérdései iránt érdeklődők juttatták el a Társulathoz tanulmányaikat, amelyek közül számosnak tudományos színvonala — hibáik ellenére is — kielégítő, s általában túlszárnyalja az előző pályázatokét. Az a tény, hogy a 32 szerző közül 22 vidéki, azt mutatja, hogy fokozottabban kell foglalkoznunk vidéki történészeinkkel, munkájukra, érdeklődési körükre, kutatási igényeikre jobban fel kell figyelnünk, érdeklődésüket elsősorban munkásosztályunk, parasztságunk történetével kapcsolatos kérdésekre kell irányítanunk, annál is inkább, mert tevékenységük nélkülözhetetlen a helyi haladó hagyományok feltárásában.

A pályadíjak kiosztására az 1954. március 12-én tartott díjkiosztó ünnepségen került sor, amelyen Ember Győző, a bírálóbizottság elnöke, ismertette a bizottság döntését a pályadíjak odaítélésével kapcsolatban: az első díjként kitűzött 3.000.— Ft-os pályadíjat a bírálóbizottság nem adta ki; 2.000.— Ft-os díjban két munkát, 1.000.— Ft-os díjban egy munkát, 800.— Ft-os díjban két munkát, 600.— Ft-os díjban négy munkát, 500.— Ft-os díjban két munkát részesített; majd Merényi László és Szakács Kálmán részleteket olvastak fel pályadíjnyertes munkáikból.

A bírálóbizottság határozata szerint 2.000—2.000.— Ft-os pályadíjat a következő munkák kaptak:

Merényi László (Debrecen): A debreceni munkásmozgalom története 1914 és 1919 márciusa között. A pályamunka a debreceni munkásság történetével, harcaival foglalkozik abban az időszakban, amelyben a munkásosztály forradalmasodása nagy mértékben előre haladt s eljutott a politikai hatalom megragadásáig. A szerző elvi megállapításait jelentős tényanyaggal támasztja alá, a debreceni munkásmozgalmat beállítja a nemzeti történet egészébe. Megmutatja — a valóságnak megfelelően — a debreceni munkásmozgalom és a hajdúsági paraszttömeg közötti kapcsolatot. A pályamunka nem használja fel eléggé az alap és felépítmény kölcsönös viszonyáról szóló marxista tanítást, amennyiben a debreceni politikai élet alakulását, a politikai mozgalmakat a — lényegében helyesen bemutatott — gazdasági helyzettől függetlenül ábrázolja. E hiányosság ellenére a munka célkitűzését jól oldotta meg és így látjuk, helyes és hasznos lesz, ha Merényi László továbbra is folytatja ezirányú tevékenységét.

Szakács Kálmán (Győr): A párt harca a munkásosztály egységéért Győr-Sopron megyében (1945—1948). A szerző népi demokráciánk történetének fontos és jelentős — s történetírásunk által eddig kevésbé feldolgozott — kérdését tárgyalja. Számos konkrét ténnyt hoz fel a jobboldali szociáldemokraták leplezésére, megmutatja imperializmust dicsőítő, szovjetellenes politikájukat, kapcsolatukat a reakció különféle irányzataival. Érzékelteti a dolgozó tömegek szerepét az események alakításában, a győr-sopron-megyei gazdasági, társadalmi, politikai viszonyokat. A MKP harcát, következetes politikáját néhány helyen jól ábrázolja, de a tanulmány egészéhez viszonyítva keveset foglalkozik ezzel a kérdéssel, s így a munka nem felel meg teljesen a címben megjelölt témának. Helyesen elemez több fontos elvi kérdést, de ezeknek körét ki kellene szélesíteni. Szakács Kálmán új anyagot feltáró, önálló kutatáson alapuló munkája — hibái ellenére is — méltán foglal helyet a legjobb pályaművek között.

1.000.— *Ft-os pályadíjban* részesült:

Mikulási Béla (Budapest): *A debreceni munkásmozgalom az 1929—33-as gazdasági válság idején* c. munkája, melyben a szerző igen sok értékes anyagot gyűjtött össze, számottevő budapesti és főként helyi levéltári állag felkutatásával. A tanulmány alapos képet ad a gazdasági válság debreceni hatásáról, de a debreceni munkásmozgalom tárgyalása nem elég részletes.

800—800.— *Ft-os pályadíjjal* a következő pályázatokat jutalmazta a bizottság:

Bárdos László (Tatabánya): *A tatabányai bányászok hősi harcai az 1917—1920-as években*. A szerző munkájában jelentős levéltári anyagra támaszkodva lelkesen, nagy meggyőző erővel fejtegeti a témát. A szerzőnek érdemes tovább foglalkoznia ezzel a kérdéssel, s a meglévő hiányosságokat további munkája során könnyen kiküszöbölheti.

Szabó Gyula (Kaposvár): *Somogy megye népének története a szatmári békétől a fel-szabadulásig (1711—1945)*. A tanulmány a tárgyra vonatkozó történeti irodalom helyes kritikai felhasználásával a Somogy megyében uralkodó viszonyokon keresztül ábrázolja az egész ország fejlődését, kidomborítva a dolgozó nép történetét. Hiányossága, hogy kevésbé mutatja meg a somogyi fejlődés sajátos vonásait.

600—600.— *Ft-os díjat* a következő pályázatok kaptak:

Dömötör (Kishomoki) János (Hódmezővásárhely): *Első útkezet (A hódmező-vásárhelyi 1902. évi építő-ipari sztrájk)*. A szerző témaválasztása helyes, a helyi munkásmozgalom jelentős és egyúttal olyan eseményét dolgozza fel, amelyhez hasonló az 1900-as évek elején Magyarországon számos más helyén is lejátszódott. A tanulmány hibája, hogy tárgykörét bizonyos fokig kívül rekeszti az általános magyar munkásmozgalomról.

Giday Kálmán (Szeged): *Szeged története*. A szerző bőséges és jó adatanyagra építi fel ismeretterjesztő elcádas céljára készített pályamunkáját. Előtérbe a dolgozó nép történetét és a haladó mozgalmakat állítja. Szükséges, hogy a szerző az anyag szerkezetén belüli egyes aránytalanságokon változtasson.

Giday Kálmán (Szeged): *Szeged népe az 1848/49-es szabadságharcban*. A tanulmány a szegedi eseményekkel példázza a népi tömegek előrelendítő szerepét az 1848/49-es szabadságharcban. A szerző gazdag helyi anyagot használ fel; az osztályok elemzésére, a gazdasági alapról való kiindulásra törekszik. Fogymatékossága, hogy csak helyi forrásanyagokra támaszkodik s hogy a munka nincs beépítve az országos eseményekbe.

Soós Pál (Debrecen): *Debrecen a román megszállás idején*. A tanulmány sok új anyagot tár fel a magyar uralkodóosztályok és a román intervenciós csapatok kapcsolatáról, bemutatja a debreceni burzsoázia és a klérus hazaáruló szerepét. A szerző kutatási területe szűk, kívánatos, hogy tovább dolgozzon ezen a témán.

500—500.— *Ft-os pályadíjban* a következő munkák részesültek:

Vathy Piroska—Hóbu a Miklós—Szüts Pál (Budapest—Lenin intézet): *Fejér megye munkásságának és parasztságának harca a Tanácsköztársaságért (1918—1919. márc. 21.)*. A szerzők az 1918-as polgári demokratikus forradalom korszakában tárgyalják Fejér megye munkásságának és parasztságának harcát, szoros kapcsolatban Magyarország fejlődésével, s elemzik a gazdasági-, osztály- és pártviszonyokat. Részletesebben kellene azonban foglalkozniuk az elvi kérdésekkel.

Bánkúti Imréné (Szeged): *A tanácsköztársaság Szegeden*. A pályamunka azt a harcot tárgyalja, amelyet Szeged dolgozói folytattak — a külföldi intervenció és a szociáldemokrata vezetők árulása közepette — a proletárdiktatúráért. Hiányossága, hogy nem mutatja be eléggé az események közötti összefüggést s a tanulmány arányai sem megfelelőek.

A beérkezett pályamunkák a Magyar Történelmi Társulat figyelmét felhívják arra, hogy a vidéken élő tanároknak, levéltárosoknak és más, a történettudomány iránt érdeklődőknek megvan a hajlam arra, hogy a helyi hagyományokat szorgalmas kutatómunkával feldolgozzák. A Társulat vezetősége figyelmet fog fordítani a vidéki érdeklődők és kutatók munkájára és levelező tagozatán keresztül szervez és élő kapcsolatot fog kiépíteni a budapesti és vidéki kutatók között.

RÉV ÁGNES

B. D. GREKOV
(1882—1953)

Nagy veszteség érte a szovjet történettudományt. Hosszú betegség után meghalt az egyik legnagyobb, legtermékenyebb szovjet történetíró és oktató. B. D. Grekovot mi is jól ismertük. Még mindnyájan emlékszünk rá, hisz néhány évvel ezelőtt itt járt közöttünk. Ő volt az első szovjet történész, aki hazánkat meglátogatta. Nagy figyelemmel halgattuk a tudományegyetem aulájában tartott előadásait, amelyek megismertettek bennünket a szovjet történettudomány néhány olyan eredményével, amelyek irányt mutattak számunkra a magyar feudalizmus kialakulásának és a magyar jobbagyság történetének kutatásában.

B. D. Grekov a forradalom előtti történészgenerációhoz tartozott. Már első munkáiban megmutatkozott a korai orosz feudalizmus társadalmi és gazdasági problémái iránti érdeklődése, amely megszabta további tudomány működése irányát. 1914-ben megjelent első nagyobb munkájában, magiszteri disszertációjában bemutatta Észak-kelet-Oroszország egyik legnagyobb egyházi birtokának, a novgorodi püspöki birtokának a szervezetét, népeinek gazdasági és társadalmi viszonyait, s eredményeiben mossze túljutott az akkor uralmon lévő formális jogi iskola nézetein és módszerein. Ezt első-sorban Marx »A tőke« c. munkája tanulmányozásának köszönhetette.

Ekkor kezdődött hosszú, különböző egyetemeken folytatott sikeres oktatótevékenysége is, melynek eredményeképpen számos kitűnő szovjet történész tartja ma magát Grekov tanítványának.

Egyetemi munkája nem szakította meg tudományos működését. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után Grekov behatóan tanulmányozta Marx, Engels, Lenin munkáit s új módszerrel fogott a felmerült problémák megoldásához. Problematikája azonban éppen az új módszer következtében kiszélesedett és munkássága főkérdésévé a keleti Oroszország társadalmi és gazdasági viszonyainak kialakulása vált. Kutatómunkája ezen a téren állandó viták között folyt. Szerinte a keleti Oroszország feudális állam, a keleti szlávok társadalmi fejlődése az ősközösségtől a rabszolgatartó formáció kikerülésével egyenesen a feudalizmus felé haladt. A rabszolgatartó orosz államelmélet híveivel folyó hosszú vitában sikerült tisztáznia a feudális fejlődés fő szakaszait és az oroszországi feudalizmus főbb problémáit. E tanulmányait foglalta azután össze »A keleti Oroszország« c., nálunk is jól ismert munkájában, amely 1950-ben ötödik kiadását érte meg.

Nem terjeszkedhetünk itt ki B. D. Grekov sokoldalú tudományos munkájának egészére. Meg kell azonban említenünk, hogy az oroszországi feudalizmus kialakulásának tisztázása után az orosz parasztság története felé fordult. Sokéves alapos kutatómunka és részlettanulmányok hosszú sora jelzi azt az utat, amely a legfontosabb vitás problémák megoldása után 1946-ban az orosz parasztság történetének negírásihoz vezetett. Ez a munka, amelynek első része azóta már második kiadásban is megjelent, az orosz parasztság történetét a legrégebb időktől a XVII. század közepéig tárgyalja.

A legújabb időkben B. D. Grekov az ősi szláv jog problémáival foglalkozott. Ennek eredményei »Vinodok« (1948) és »Polica« (1950) c. munkái, melyek e két horvát zsupa fennmaradt és ősi jogot tükröző statutumai alapján tárgyalják Horvátország e két kis részének társadalmi és gazdasági viszonyait. Ezek a munkák a magyar történetet egészen közelről érdeklik és utat mutatnak számos vitás problémánk megoldásához.

E mellett Grekov számos más történeti problémával és elméleti kérdéssel is foglalkozott.¹

Munkáit mindig a források alapos, igen sokszor filológiai pontossággal végzett tanulmányozása, a marxista-leninista módszer biztos kezelése és érdekes, a polgári nézeteket aprólékosan bíráló előadásmódja jellemzi. Munkáiban utat mutat számunkra a magyarországi feudalizmus és a magyar jobbagyság történetének tanulmányozásához.

B. D. Grekov azonban nemcsak egyszerű tudós, hanem szervező és közéleti tényező is volt. 1934-től akadémikus, 1939-től a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója és így nagy szerepet játszott a szovjet történettudomány irányításában. Rövidebb ideig az »Anyagi Kultúra Történeti Intézetének és a »Szláv Intézet«-nek vezetését is ellátta, s hosszú időn keresztül a Szovjet Akadémia történeti osztályának titkári tisztét is betöltötte. 1946-tól a moszkvai pártfőiskola

¹ Munkái jegyzékét I. Борис Д. Греков. М.—Л. 1947. c. füzetben.

történeti tanszékét vezette. Felkészültsége, kiváló egyéni tulajdonságai és elsősorban tudományos eredményei a Szovjetunió határain túl is megbecsülést és tiszteletet vívtak ki a szovjet történettudomány számára.

Megválasztották a lengyel és bolgár akadémiaák rendes tagjává, a prágai és pesti egyetemek díszdoktorává.

Tudományos működését és közéleti tevékenységét a szovjet kormány nagyra értékelte, Lenin renddel, a Munka Vörös Zászló rendjével és más rendjelekkel tüntette ki. Több munkája részesült Sztálin díjban. B. D. Grekov a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának és a Moszkvai Városi Tanácsnak képviselője volt és nagy tevékenységet fejtett ki a Szovjetunió békebiztonságában.

Munkássága szép példája a tudós és közéleti férfi egyesített tevékenységének.

B. D. Grekov sokat tett a népi demokráciák és a Szovjetunió közötti tudományos kapcsolatok kiépítése érdekében. Nekünk sem csupán tudományos műveivel mutatott utat, hanem közvetlen segítséget is nyújtott az új magyar történettudomány megszerzésében.

Soha el nem múló hálával gondolunk rá, mintaképpül tekintjük további munkánkban. Munkáját tanítványai folytatni fogják és újabb sikerekre viszik a szovjet történettudományt. B. D. Grekov emléke nálunk is fennmarad. Főműve, »Az orosz parasztság története« nemsokára magyar nyelven is napvilágot lát s kétségtelen, hogy nagy hatással lesz a fejlődő fiatal magyar történettudományra.

*

KOLACSKOVSZKY LAJOS

(1891—1954)

A Magyar Történelmi Társulat Északmagyarországi — egri — Csoportjának gyásza van. Január 4-én 63 éves korában meghalt alelnöke, Kolacskovszky Lajos elvtárs. Apja néptanító és egri újság szerkesztő volt, haladó baloldali nézeteket vallott. A fiatal Kolacskovszky Lajos korán megismerkedett a természettudományokkal, Darwinnal s már harmadéves joghallgató korában a Kommunista Kiáltványt olvasta. 1918-ban aktívan részt vett az őszirózsás forradalomban. 1919 márciusában a kommun kikiáltása után a megyei ötös direktórium egyik tagja lett.

A fehér terror hatalomrajutása után három évet töltött az ország különböző börtöneiben. 1922-ben szabadult, de a megye valamennyi községéből kitiltották. Szegeden, Budapesten, majd 1942-től ismét Egerben ír, tanít, szervez, a Természetbarátok Egyesületében politikai felvilágosító munkát végez.

A felszabadulás után mint tb. megyei főlevéltáros összegyűjtötte és részben feldolgozta a hevesmegyei munkásmozgalom történetét. Történeti tárgyú újságcikkeiben, előadásiban a történettudomány adatait könnyen érthető, zamatos, népies tréfákkal fűszerezett előadásban adta közre s ezáltal megkedveltette, népszerűvé tette a történettudományt.

Váratlanul bekövetkezett halála Eger város kulturális életében és Társulatunk szempontjából nagy veszteséget jelent.

SZÁNTÓ IMRE

РЕЗЮМЕ

Жигмонд Пал Пах:

ВОПРОС НАЦИОНАЛЬНОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ В ПЕРИОД ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ, ВОЗГЛАВЛЯЕМОЙ РАКОЦИ

Решающим вопросом борьбы венгерского народа за независимость в XVII столетии, предшествовавшей освободительной войне, возглавляемой Ракоци, являлось: способна ли выступающая против габсбургского абсолютизма группа помещичьего класса опираться на крестьянство; смеет ли она использовать богатые источники революционных сил, кроющиеся в трудящихся массах; сможет ли она создать широкое, базирующееся на трудящихся массах национальное объединение, которое является единственной гарантией завоевания и сохранения национальной независимости.

В освободительной борьбе Ракоци, благодаря почину бедноты, скрывающихся в лесах от угнетения помещиков крестьян и вследствие воодушевления крепостных солдат, а также целеустремленной национальной политики Ракоци, далеко превосходящей феодальное окружение, осуществилось широкое национальное объединение, сделавшее возможными успехи освободительной войны в ее первые годы.

Упадок освободительной войны в значительной степени можно объяснять обострением внутренних противоречий именно национального объединения, что являлось последствием укрепления феодального руководства. Феодальные помещики, боясь вооруженных крепостных и в интересах сохранения феодальной эксплуатации, стремились к разоружению большей части войск в самый разгар войны. Из-за беспощадного осуществления феодальных классовых интересов крестьянство все более теряло охоту к борьбе, слабея его готовность к бою.

Сам Ракоци твердо придерживался политики национального объединения; точнее: той формы урегулирования отношений между помещиками и крепостными, которую он изложил в первый год восстания, осенью 1703 года, в ветешком патенте в целях обеспечения национального объединения. Но эта форма урегулирования отношений между помещиками и крепостными, вследствие сдвига в соотношениях классовых сил, в последующие годы становилась все более непригодной для этой роли. Надо было бы сделать новый важный шаг вперед, выполнив главное требование вооруженного крестьянства, обеспечив свободу и на время после окончания освободительной войны, обещая дать привилегии гайдуцким городам.

Однако Ракоци в восходящий период освободительной войны еще не осознал необходимость этого шага; он еще находился под влиянием феодального окружения, не мог преодолеть классовые ограничения. Таким образом, это требование было осуществлено только в нисходящий период освободительной войны, в решении, принятом в Шарошпатаке в 1708 году. Это решение уже опоздало, не могло уже всколыхнуть массы. Внутренние противоречия обострились до крайности, началось разложение национального объединения.

Главный урок освободительной войны Ракоци заключается в следующем: национальное объединение может быть действительно прочным и нерушимым только в том случае, если оно базируется на союзе трудящихся классов, на их интересах и ведет беспощадную борьбу со всеми врагами трудящегося народа.

Агнеш Варконь :

РАЗВЕРТЫВАНИЕ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ РАКОЦИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ (8 ИЮЛЯ 1703—4 гг.)

Во время начала освободительной войны Ракоци, Трансильвания, этот бывший бастион борьбы венгерского народа за независимость, была уже не независимой страной, а самой восточной, и именно поэтому ревниво охраняемой сильными императорскими войсками провинцией Габсбургской империи. Трансильванская аристократия, имевшая в виду обеспечение только своих материальных интересов, погрузилась в эгоистичную борьбу между кликами и выпустила из своих рук руководство страной. Венгерское и румынское крепостное крестьянство, свободные секлеры, пользующиеся привилегиями саксонцы, свободные румыны королевской земли, многочисленное обедневшее дворянство и городская буржуазия одинаково гибли под чужим угнетением. Эти слои общества в соответствующей их положению степени и образом сопротивлялись иностранному гнету, но их изолированные движения не могли слиться в единое движение.

Начало освободительной войны Ракоци в Трансильвании означает размахистый прорыв вперед стихийных народных движений. В движениях куруцев (сторонники Ракоци), развернувшихся в начале освободительной войны, дворянство видит только *servile bellum* и скрывается в укреплениях, в крепостях. События, решившие дальнейшие успехи освободительной войны, разыгрываются в Венгрии. Ракоци, которого полностью связывали задачи освободительной войны непосредственно в Венгрии, в первые месяцы считался с Трансильванией только постольку, поскольку он должен был обеспечивать себя против наступления ожидаемой оттуда сильной императорской армии. И позже, после разгрома части императорских вооруженных сил в Трансильвании, когда его внимание полностью привлекают успешные бои трансильванских куруцев, Ракоци может послать в Трансильванию только небольшие отряды. Куруцские движения в Трансильвании к концу 1703 года тесно переплетаются с боями посланных из Венгрии куруцских отрядов. Восстание секлеров придает борьбе новый подъем. Барцашагское воззвание секлеровских войск в духе целей освободительной войны Ракоци призывает все население Трансильвании на вооруженную борьбу против иностранного угнетения. Борьба венгерских и румынских крепостных крестьян и вооруженных секлеров к лету 1704 года заставила часть аристократии и решающее большинство дворянства присоединиться, создав тем самым в Трансильвании общественную базу освободительной войны Ракоци. Избрание Ференца Ракоци II князем Трансильвании явилось результатом борьбы народных масс.

Дежё Чепань :

ПЕРВЫЙ ГОД ТРЕХЛЕТНЕГО ПЛАНА НАШЕГО НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА

Переход к плановому хозяйству, трехлетний план был выдвинут на III съезде Коммунистической Партии Венгрии, проведенном в сентябре 1946 года. Трехлетний план был планом восстановления народного хозяйства страны, но им мы начали заложение основ социализма. Переход к плановому хозяйству сделали возможным результаты стабилизации, политические и экономические успехи и, не в последнюю очередь, многосторонняя помощь Советского Союза.

Выполнение трехлетнего плана началось 1-го августа 1947 года. Проведенные в августе выборы в Государственное Собрание, результатом которых было укрепление КПВ, по существу разрешили судьбу плана. Однако надо было преодолеть еще много трудностей. Социалистический сектор еще не был широким, значительное влияние имели еще на политическую и экономическую жизнь страны капиталисты и их агенты. Ко всему этому прибавились еще плохие урожаи 1947 года. Капиталисты и правые социал-демократы, используя свою позицию и имеющиеся трудности, пытались создать неполадки в экономике страны. Однако рабочий класс, предприняв контрнаступление, отразил попытки реакции. В октябре были национализированы крупные банки, а в марте 1948 года — предприятия, на которых работало более ста рабочих. Капиталистический сектор в фабрично-заводской промышленности сузился до 16,5 процента. Благодаря этому планирование в промышленности было поставлено на надежную основу. После национализации важнейшей задачей являлась организация руководства промышленностью, государственными предприятиями.

15-го марта 1948 года на почве достижений развернулось первое общегосударственное трудовое соревнование, придавшее производству подъем. Советский Союз отказался от половины репарационных поставок, оказав и этим помощь восстановлению страны.

После поражения правых социал-демократов, в июне состоялось объединение двух рабочих партий. Теперь мы уже уверенно могли вступить на путь строительства социализма.

Результаты первого планового года свидетельствовали о том, что основы плана были прочными, его наметки — реальными. Фабрично-заводская промышленность перевыполнила план на 4,5 процента. Прежде всего развились отрасли промышленности, производящие средства производства, а в сельском хозяйстве — отрасли интенсивной системы. План повышения жизненного уровня был перевыполнен. Жизненный уровень рабочего класса достиг уровня 1938 года. Ошибками были неравномерности в выполнении плана и низкий процент выполнения плана в области внешней торговли.

Достигнутые в ходе выполнения первого планового года результаты и движение трудового соревнования трудящихся создали основу для выполнения трехлетнего плана в течение двух лет и пяти месяцев.

RÉSUMÉ

ZSIGMOND PÁL PACH :

LE PROBLÈME DE LA CONCENTRATION DES FORCES NATIONALES DANS LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE RÁKÓCZI

Au cours du XVIIe siècle, c'est-à-dire avant le mouvement organisé par François II Rákóczi, les luttes d'indépendance avaient déjà mis sur le tapis une question capitale : il s'agissait de savoir, dans quelle mesure le groupe anti-Habsbourg de la classe des propriétaires terriens était capable de s'appuyer sur la paysannerie, dans quelle mesure elle osait recourir aux puissantes sources d'énergie révolutionnaire qui se cachaient dans les masses, dans quelle mesure elle savait opposer à l'oppression étrangère cette large concentration des forces nationales qui, soutenue par l'appui des masses laborieuses, aurait été l'unique garantie de l'acquisition et de l'affermissement de l'indépendance nationale.

A l'époque de la guerre d'indépendance de Rákóczi, grâce à l'initiative de la paysannerie et des vagabonds dits «szegénylegény», on vit naître une réelle concentration des forces : elle était favorisée par les efforts enthousiastes des serfs enrôlés dans l'armée, ainsi que par la politique nationale de Rákóczi qui émergeait du milieu féodal comme un facteur particulièrement progressiste ; les succès obtenus pendant les premières années de la guerre d'indépendance s'expliquent précisément par la concentration des forces.

D'autre part, même le déclin de la guerre d'indépendance est inséparable de ce phénomène, puisqu'il résultait — par suite de l'affermissement de la ligne féodale dans les milieux dirigeants — des contradictions intérieures, de plus en plus aiguës, de la concentration des forces. Au milieu de la guerre les propriétaires féodaux de la terre, craignant les masses armées des serfs et cherchant à assurer par tous les moyens le maintien de l'exploitation féodale, désarmèrent une bonne partie des troupes. Cette prédominance impitoyable des intérêts de classe décourageait la paysannerie et diminuait considérablement sa combativité.

Quant à Rákóczi lui-même, il restait fidèle au principe de la concentration des forces nationales ; pour mieux dire, il cherchait à régler les relations des seigneurs et des serfs à la base de la patente de Vetés, émise à l'automne de 1703, première année de la guerre d'indépendance, précisément dans l'intérêt de la concentration des forces. Mais il ne se rendait pas compte du fait qu'au cours des années, à cause des changements survenus dans la répartition des forces de classe, cette solution devenait toujours moins satisfaisante. Il aurait dû encore faire un pas décisif et donner satisfaction à la principale exigence de la paysannerie armée : il aurait dû lui assurer la liberté même pour la période postérieure à la guerre d'indépendance et faire des promesses au sujet des privilèges des villes des *hajdus*.

Pendant la période ascendante de la guerre d'indépendance, Rákóczi n'avait pas reconnu la nécessité de cette démarche : ne pouvant se soustraire entièrement à l'influence de son milieu féodal, il était incapable de se débarrasser de ses entraves de classe. Ce n'est que pendant la période de déclin du mouvement qu'il pensa à satisfaire à ces vœux, comme en témoigne la résolution de Sárospatak (1708). Mais il était déjà trop tard ; la nouvelle décision ne pouvait plus ranimer les foules. Les contradictions intérieures étaient déjà si aiguës qu'il ne pouvait en résulter qu'une seule chose : la désagrégation de la concentration des forces.

Le principal enseignement qu'il convient de tirer de la guerre d'indépendance de Rákóczi consiste en ce que la concentration des forces nationales, pour être ferme et indissoluble, doit s'appuyer sur l'alliance des classes travailleuses, sur les intérêts qui les animent, ainsi que sur l'idée d'une lutte inexorable contre tous les ennemis des masses laborieuses.

ÁGNES VÁRKONYI:

**L'ÉPANOUISSEMENT DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE
DE RÁKÓCZI EN TRANSYLVANIE (de 1703 au 8 JUILLET 1704)**

Dans la phase initiale de la guerre d'indépendance la Transylvanie, cet ancien bastion des luttes nationales, n'était plus déjà un pays indépendant ; bien au contraire, elle était la province la plus avancée vers l'est de l'empire des Habsbourg, occupée par un fort contingent de troupes impériales. L'aristocratie transylvaine, n'ayant en vue que ses intérêts matériels, gaspillait son énergie aux vaines luttes de clique ; le gouvernail de la province n'était plus entre ses mains. Sous l'oppression étrangère dépérissaient toutes les classes de la société : les serfs hongrois et roumains, les Sicules libres, les Saxons jouissant de leurs privilèges particuliers, les Roumains libres de la Terre Royale, la noblesse appauvrie de la campagne qui constituait une classe très nombreuse et même les bourgeois des villes. Conformément à leur position sociale et dans la mesure de leurs possibilités, toutes ces couches s'opposaient à l'oppression, mais leurs mouvements ne pouvaient donner naissance à un effort concentré.

L'essor de la guerre d'indépendance impliqua en Transylvanie un puissant renouveau dans le domaine des mouvements spontanés de la paysannerie. Au début, la noblesse, considérant les efforts des Kouroutz comme un «servile bellum», se confinait dans ses châteaux. Les événements qui déterminaient le succès de la guerre eurent lieu en Hongrie. Rákóczi lui-même, concentrant toute son attention aux opérations militaires de Hongrie, ne tenait compte, au moins pendant les premiers mois, de la Transylvanie qu'à un seul point de vue : de ce côté-ci, il devait se garantir contre l'attaque des troupes séjournant dans cette province. Même plus tard, quand les luttes victorieuses des Kouroutz de Transylvanie eurent déjà anéanti une bonne partie des forces impériales, donnant beaucoup de souci au reste des garnisons, Rákóczi ne pouvait envoyer dans cette province orientale que des troupes relativement peu nombreuses. Néanmoins vers la fin de 1703 les opérations des Kouroutz transylvains se déroulaient déjà en connexion intime avec celles des troupes envoyées en Transylvanie. Les luttes furent ranimées par le soulèvement des Sicules. C'est dans l'esprit des principes préconisés par Rákóczi, chef de la guerre d'indépendance, que la proclamation des troupes sicules de Barcaság appela sous les drapeaux toute la population de la province, l'invitant à se lever contre l'oppresseur. En été 1704 les efforts communs des serfs hongrois et roumains, auxquels s'associaient aussi les Sicules armés, eurent pour conséquence l'adhésion d'une partie de l'aristocratie et de la majorité des nobles ; ainsi prit naissance en Transylvanie la base sociale de la guerre d'indépendance de Rákóczi. Une autre conséquence de la lutte consciente des masses populaires fut l'élection de François II Rákóczi comme prince de Transylvanie.

A. S. IEROUSSALIMSKI:

**LES TENTATIVES DE L'HISTORIOGRAPHIE RÉACTIONNAIRE
D'AUJOURD'HUI POUR RÉHABILITER L'IMPÉRIALISME
ALLEMAND**

L'auteur fait illustrer par plusieurs exemples le déclin de l'historiographie bourgeoise à l'époque de l'impérialisme, ensuite il constate que pendant la deuxième guerre mondiale et surtout après la guerre on pouvait observer quelques nouveaux phénomènes de ce processus. Les monopolistes, non contents d'imposer aux historiens les directives des ministères des Affaires Étrangères, paraissent eux-mêmes sur la scène de l'historiographie, en y introduisant aussi leurs pitoyables fantoches politiques.

La série des historiens représentant le capital financier est ouverte par Morgenthau, ministre des Finances aux États-Unis pendant la deuxième guerre mondiale. Ses falsifications s'étendent à deux domaines : d'une part, il cherche à dénigrer le peuple allemand et ses traditions démocratiques, d'autre part, il s'efforce de réhabiliter le capital financier allemand. La conception historique de Vansittart, autrefois remplaçant permanent du ministre des Affaires Étrangères de Grande-Bretagne, s'appuie sur les mêmes principes ; en outre, le second auteur vise à discréditer le socialisme. Un spécimen typique de l'homme d'affaires américain qui se plaît dans le rôle d'historien est Louis Brown, président de la S. A. «Johns Manville».

Un groupe à part des falsificateurs d'histoire est constitué par ceux qui se proposent d'examiner « l'idée de l'état-major allemand ». Les historiens réactionnaires anglo-américains font tout leur possible pour disculper le militarisme allemand. D'un côté, ils ne le reconnaissent plus responsable des crimes de guerre, de l'autre, ils essaient de prouver que la responsabilité de la guerre perdue ne pesait ni sur le corps des généraux, ni sur l'état-major allemand. En dernière analyse, par la révision de l'appréciation de Hitler, ces historiens arrivent à sa glorification.

Les défenseurs du militarisme allemand, entre autres leur prototype, Liddell Hart, citent à l'appui de leur conception les mémoires des généraux allemands et tentent de faire revivre, coûte que coûte, la thèse de l'invincibilité de l'armée allemande. En même temps ils s'appuient aussi sur l'historiographie allemande réactionnaire qui a une remarquable routine pour fabriquer des légendes historiques. A ce propos l'auteur passe en revue une série de telles légendes et signale aussi leur application d'aujourd'hui. Les idées cosmopolites — du genre de celles qui sont représentées par Friedrich Meinecke — répondent particulièrement bien à l'attente de l'impérialisme américain.

Pendant les dernières années l'historiographie ultra-réactionnaire de l'Allemagne occidentale accorde tout son appui à la campagne menée pour le rétablissement du militarisme. On assiste ici à un échange d'influences : l'historiographie réactionnaire anglo-américaine tire profit des théories réactionnaires des Allemands et en même temps elle prodigue ses encouragements pour régaler de nouvelles forces réactionnaires. Par suite des encouragements de ce genre, Hjalmar Schacht, ministre des Finances au temps de Hitler, et Franz Halder, ex-général hitlérien, font déjà entendre leur voix comme historiens.

A. S. Ieroussalimski renvoie à l'activité des historiens américains George F. Kennan et Frederic Kramer pour démontrer que les serviteurs idéologiques de l'impérialisme américain considèrent les problèmes allemands comme partie essentielle d'une vaste conception historique qui, à son tour, est subordonnée aux buts politiques réactionnaires et agressifs des monopoles. L'historiographie réactionnaire qui s'est fixé pour but de réhabiliter l'impérialisme allemand est inséparable d'une agression idéologique générale, dirigée contre tous les peuples épris de paix. A la lutte qui se poursuit contre cette espèce d'historiographie, participent les historiens progressistes de tous les pays. Les historiens de la République Démocratique Allemande fournissent, eux aussi, leurs précieux concours à cette campagne ; en même temps certains historiens bourgeois de l'Allemagne occidentale forment également une saine opposition vis-à-vis des tentatives visant à réhabiliter le régime hitlérien.

DEZSŐ CSÉPÁNYI:

LA PREMIÈRE ANNÉE DU PLAN TRIENNAL DE L'ÉCONOMIE NATIONALE HONGROISE

Le passage à l'économie planifiée, ainsi que l'idée du plan triennal furent mis sur le tapis par le Parti Communiste Hongrois, au IIIe congrès du Parti (septembre 1946). Le plan triennal fut un plan de reconstruction ; néanmoins, c'est grâce à lui qu'on a commencé à jeter les bases de l'édification du socialisme. Les conditions préalables du passage à l'économie planifiée furent créées par la stabilisation de la monnaie, par les succès politiques et économiques et tout particulièrement par l'aide de l'Union Soviétique qui se manifestait dans tous les domaines.

Le plan fut mis en pratique le premier août 1947. Les élections qui eurent lieu au cours du même mois et qui assurèrent l'affermissement du Parti Communiste Hongrois, décidèrent aussi du sort du plan. Néanmoins il fallait encore surmonter une série de difficultés. Le secteur socialiste n'était pas encore assez large. Les capitalistes et leurs agents exerçaient encore une influence notable sur la vie politique et économique. A ces difficultés s'ajoutait la mauvaise récolte de 1947. Les capitalistes et les sociaux-démocrates de droite, profitant de leur position et des difficultés d'alors, essayaient de créer une confusion dans la vie économique, mais la contre-attaque de la classe ouvrière anéantit ces efforts de la réaction. En octobre les grandes banques furent nationalisées ; au mois de mars 1948 le même processus s'étendit aux entreprises ayant plus de cent ouvriers. Par ces mesures le secteur capitaliste de la grande industrie s'est réduit à 16,5 p. c. et la planification industrielle fut posée sur des bases plus solides. Après la nationalisation la tâche la plus importante fut l'organisation de la direction dans le domaine de l'industrie, notamment dans les entreprises d'Etat.

Grace aux résultats obtenus, le 15 mars 1948 fut lancée sur le front du travail la première émulation socialiste qui donna à la production un essor nouveau. L'Union Soviétique contribua également à la reconstruction du pays par le fait qu'elle renonça à la moitié des réparations.

En juin, après la défaite des sociaux-démocrates de droite eut lieu la fusion des deux partis ouvriers. Dès ce moment, on pouvait s'engager d'un pas ferme dans la voie de l'édification du socialisme. Les résultats de la première année du plan triennal ont montré que la base du plan était solide et que ses prévisions se confirmaient en réalité. La grande industrie a surpassé son plan de 4,5 p. c. On constatait une évolution particulièrement rapide dans les secteurs réservés à la fabrication des instruments de production. Dans le domaine de l'agriculture ce fut surtout l'exploitation intensive qui fit des progrès. Les prévisions relatives à l'élévation du niveau de vie ont été également dépassées. Le standard de vie des ouvriers industriels a atteint celui qui avait caractérisé l'année 1938. Dans la réalisation du plan on constata pourtant certaines imperfections : il y avait des inégalités dans le domaine de l'exécution et le plan du commerce extérieur ne fut réalisé que dans une faible mesure.

Les résultats de la première année du plan triennal et le mouvement des travailleurs dans l'intérêt de l'émulation socialiste ont permis de réduire à deux ans et 5 mois le laps de temps nécessaire à la réalisation du plan triennal.

A kiadásért felelős: Mestyan János

Műszaki felelős: Tóth Ferenc

A kézirat beérkezett: 1954. IV. 30. — Példányszám 3200. — Terjedelem: 21. (A/5) fv

Akadémiai nyomda — 30988/54 — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

kiadásában 1953—54-ben megjelent munkák:

Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I. II. k.
Összeállította: *Barta István* Bp. 1953.

A magyar nép története. Rövid áttekintés. *Heckenast—Incze—Karácsónyi—Lukács—Spira*. III. kiadás Bp. 1954.

Varga János Népfelkelő- és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén
Bp. 1954.

Orbán Sándor A szovjetellenes háború klerikális támogatói Bp. 1954.

A Magyar Történészkongresszus. 1953 jún. 6—13. Bp. 1954.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK

kiadásában 1953—54-ben megjelent munkák:

Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerkesztette *Székely György* Bp. 1953.

Tanulmányok a parasztság történetéhez 1711—1790. Szerkesztette
Spira György

A Klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza. Szerkesztette *Balázs Bóla* 1953. Bp.

Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. (1631—1648.) Sajtó alá rendezte: *Makkai László*. Bp. 1954.

A MAGYAR MUNKÁSMOZGALMI INTÉZET

kiadásában a legújabban megjelent könyvek:

Magyar május elsejék. Szerkesztette *Réti László*. Bp. 1953.

Lenin Magyarországról. Bp. 1954.

A magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. Tanulmányok. Bp. 1954.

Az illegális Szabad Nép. Bp. 1954.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. I. II. k. Bp. 1954.

»Előre, harca ifjúnunkás!» válogatott írások a magyar ifjúnunkásmozgalom harcös multjából. I. II. k. Bp. 1954.

Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. I. II. k. Bp. 1954.

A *Studia Historica* sorozatban megjelent 1953—54-ben:

Győző Ember: Louis Kossuth à la tête du Comité de la Défense nationale. Bp. 1953.

István Hainal: L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales. Bp. 1954.

Золтан И. Томх: Kossuth i nacionalnij voprosz v 1848—1849. gg. Bp. 1954.

Lajos Elek: Die Verbündeten- und die Feinde des ungarischen Volkes in dem Kämpfe gegen den türkischen Eroberer. Bp. 1954.

Előkészületben a *Studia Historica* 10. száma

Megjelent az *Acta Historica* II/1—3. száma

Ára: 10,— Ft

Előfizetés 1 évre: 24,— Ft

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

szerkesztésében megjelent

NÉPSZERŰ KIADVÁNYOK

MŰVELT NÉP KÖNYVKIADÓ

<i>Fekete Sándor: A márciusi fiatalok (Szikra kiadás).....</i>	15,— Ft
<i>Kovács Endre: Bem apó.....</i>	4,— «
<i>Fekete Sándor: Vasvári Pál.....</i>	3,50 «
<i>Elekes Lajos: Hunyadi János.....</i>	2,50 »
<i>Esze—Köpeczi: Esze Tamás.....</i>	3,— «
<i>I. Tóth Zoltán: Varga Katalin.....</i>	3,— «
<i>Karsai—Pamlényi: A fehér terror.....</i>	6,50 «
<i>Hadrovics—Wellmann: Parasztmozgalmak a 14. században.....</i>	6,— «
<i>Várkonyi Ágnes: Vak Bottyán.....</i>	4,50 «
<i>Csonka Rózsa: A klerikális reakció az ellenforradalom győzelméért.....</i>	4,50 «
<i>Pálffy Ilona: Nők a magyar függetlenségért.....</i>	4,— «
<i>Nagy Kálmán: Stromfeld Aurél.....</i>	4,— «
<i>Incze Miklós: Válság és nyomor a Horthy-rendszerben.....</i>	4,— »
<i>Kossuth Lajos: Fel mindnyájan a hon védelmére II. kiad. (Összeállította: Barta István és Spira György).....</i>	11,— «
<i>Heckenast—Karácsonyi—Lukács—Spira: A magyar nép története. Rövid áttekintés.....</i>	23,— «
<i>Mérei—Spira—Lukács: Kossuth Lajos: Rövid életrajz.....</i>	22,— «
<i>Soós Imre—Szántó Imre: Eger vár védelme 1532-ben.....</i>	6,— «
<i>Wittman Tibor: Bethlen Gábor.....</i>	10,50 «
<i>Magos György: Az angol és amerikai monopoltőke szerepe a Horthy-fasizmus megszilárdításában.....</i>	6,— «
<i>Heckenast Gusztáv: A Rákóczi szabadságharc.....</i>	8,50 «
<i>Heckenast—Incze—Karácsonyi—Lukács—Spira: A magyar nép története II. kiad.</i>	37,— «
<i>Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben.....</i>	8,50 «
<i>Incze—Petőcz: A dolgozó parasztság helyzete az ellenforradalmi rendszerben</i>	11,50 «
<i>Bónis György: Hajnóczy: 1750—1795.....</i>	10,— «

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

88. ÉVFOLYAM

1954. 2-3. SZÁM

1954

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, VIII., PUSKIN-UTCA 26

88. ÉVFOLYAM, 1954. 2—3. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:

ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYÓZÓ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, KOSÁRY DOMOKOS, LEDEBER EMMA, MÉREI GYULA,
MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSÓ, PACH ZSIGMOND PÁL, RÉTI LÁSZLÓ,
ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1954. ÉVI 2—3. SZÁMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

- Hajdu Tibor* A tanácsok szerepe a magyar októberi polgári demokratikus forradalomban 245
- Aranyossi Magda* A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság hatása a magyar nőmunkásmozgalomra 1917—1919-ben.... 266
- Esze Tamás* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa 285
- P. N. Tretyakov* A szlávok eredete 317

KÖZLEMÉNY

- Bíró Jenő* Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténetéhez 335

VITA

- Sándor Pál* A magyar agrár- és paraszttörténet polgári irodalmának kritikájához 373

A SZOVJETUNIÓN ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSFRONTJA

- Erényi Tibor—Szabó Ágnes* A szocialista tábor párttörténéseinek budapesti tanácskozása 420
- Székely György—Arató Endre* Beszámoló a csehszlávok történészek liblicei konferenciájáról 433

A TANÁCSOK SZEREPE A MAGYAR OKTÓBERI POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOMBAN

Az első világháború borzalmai mind több ember előtt tették világossá, hogy a háború és a nyomor a kapitalizmus elmaradhatatlan kísérői, hogy a népek békéjéhez és boldogságához a tőkés rendszer sírján keresztül vezet az út.

Az orosz nép volt az első, amely a proletariátus és hős pártja vezetésével lerázta a kizsákmányolás bilincseit. Az Októberi Forradalom példát mutatott az egész világ elnyomottainak és új korszakot nyitott népünk történetében is.

A magyar munkások és parasztok az elsők között követték orosz testvéreik példáját. Harcukban kezdettől fogva sikerrel támaszkodtak a munkások, katonák és parasztok tanácsaira, melyeknek megalakítását, az orosz szovjetek példája nyomán, már az Októberi Forradalom győzelme után megkezdték. A tanácsok fontos szerepet játszottak az 1918. év sztrájkharcaiban, a katonák és matrózok felkeléseiben.

A tőkésék és földbirtokosok hiába próbálták szociáldemokrata ügynökeik segítségével megbénítani és leverni a nép forradalmi mozgalmát. A véres terror, a szociáldemokrata árulás, a forradalmárok üldözése ideig-óráig meghosszabbíthatták a Monarchia életét, de megmenteni nem tudták.

A Monarchia népei megértették, hogy a nép forradalma elpusztíthatja a nemzeti- és osztálynyomásra támaszkodó rendszert. A munkások januári és júniusi hősies küzdelme harcra hívott minden elnyomottat. Októberben már az egész nép készen állt a forradalomra. A Monarchia utolsó napjait élte.

A forradalmat megelőző hónapokban országszerte történtek kísérletek tanácsok alakítására és a januári sztrájk idején meg is alakultak Magyarországon az első munkástanácsok. A budapesti munkástanácsok alakítását a SzDP áruló politikája ellen harcoló forradalmi szocialisták kezdeményezték és szervezték meg. Az orosz példa nyomán alakultak meg a vidéki munkástanácsok is. A tanácsok a sztrájk folytatásáért, a béke kivívásáért harcoltak.

A sztrájk után is alakultak munkás- és katonatanácsok.

A SzDP, amely ellensége volt a forradalomnak, ellenezte a tanácsok alakítását is. Áruló vezetői attól féltek, hogy a munkások a tanácsok köré tömörülve szervezetten szembeszállnak a SzDP-nak az uralkodó osztályok érdekeit szolgáló politikájával. Éppen ezért a júniusi sztrájk idején a SzDP maga alakított tanácsokat, de gondoskodott arról, hogy a tanácsok forradalmi jelszavak hangoztatása közben leszereljék a munkások harcát. Ez a politika azt mutatja, hogy a SzDP nem mert már a munkások forradalmi követeléseit

vel szemben nyíltan megalkuvó politikát hirdetni és látszólag együtt haladva a tömegekkel árulta el őket, mert meg akarta akadályozni, hogy a tömegek vezetése kicsússzék a kezéből. Ez a viszony a tanácsokhoz az egész tárgyalt időszak alatt jellemző maradt a SzDP politikájára : ha már nem lehet megakadályozni a tanácsok megalakítását, be kell menni a tanácsokba és elérni, hogy ott valódi harc helyett pusztá szócséplés folyjék. Ez a politika azonban már júniusban is kockázatos volt. Budapesten sikerült a tanácsot a sztrájk leszerelésére felhasználni, de Győrött a központi utasításra megalakított tanács nem volt hajlandó beszüntetni a sztrájkot, csak akkor, mikor a sztrájkolók már az egész országban felvették a munkát.

Miután júliustól októberig nagyobb forradalmi megmozdulások nem voltak, a tanácsok alakítására irányuló mozgalom sem érhetett el nagy eredményeket. A munkások között azonban egyre népszerűbb lett a tanácsok alakításának gondolata.

A SzDP október 13-i pártgyűlésén, melyet főleg azért hívtak össze, hogy elfogadtassák a polgári pártokkal kötött megegyezést (ez ugyanis ellentétben állt a februári kongresszus határozatával), a munkásság képviselői a koalíció ellen, a forradalom és a tanácsok mellett foglaltak állást.¹

A SzDP és a Károlyi-párt vezetői, akik ismerték a Monarchia helyzetét és a nép hangulatát, tudták, hogy a forradalom hamar bekövetkezhet. Miután nem sikerült ezt megértetniök a kormánnyal, amellett, hogy igyekeztek a tömegek mozgalmát leszerelni, igyekeztek magukhoz ragadni az irányítást, hogy legalább mérsékelni tudják a munkásokat és katonákat, és megmenthessék a kapitalista rendszert. Mivel az összes politikai pártok közül őket ismerték leginkább »baloldaliaknak«, ez a törekvésük nem is maradt egészen sikertelen. Miután a Monarchia összes elnyomott népei megalakították a maguk nemzeti tanácsát, 1918. október 25-én a SzDP, a Károlyi-párt és a jelentéktelen Radikális párt megalakították a Magyar Nemzeti Tanácsot. Ennek a szervezetnek az volt a célja, hogy felhasználja a tömegek forradalmi megmozdulásait a király meggyőzésére (és megijesztésére), hogy Károlyit nevezze ki miniszterelnökké és így megakadályozza a forradalom kitörését, megbontsa a forradalom erőit. Abban bíztak, hogy a nép megelégszik egy »demokratikus« kormánnyal. A tömegek valóban sokat vártak egy ilyen kormánytól, de azért, mert forradalmi tetteket reméltek tőle. Pedig a Nemzeti Tanács megalakításakor, mint Batthyány Tivadar írja :

»...a jelen voltak javaslatomra elhatározták, hogy a tervezett új szervezetből minden forradalmi velleítés kizáratik... Álláspontunk tehát határozottan forradalom-ellenes volt.«²

Október utolsó napjaiban Budapesten mindennaposak voltak a tüntetések. 27-én a Nemzeti Tanács nagygyűlésén elfogadták a Nemzeti Tanács

¹ A jobboldali Milotay István lapjában a következőképpen írta le a pártgyűlést : »... a szónokok itt mind arról beszéltek, hogy a forradalmi proletárságnak nincs szüksége semmiféle szövetségre, bármelyik párttal is. Magától is elég erős rá, hogy kezébe vegye az uralmat az ország felett és megsemmisítsen itt minden, az övével ellenkező törekvést és akaratot. Mi szükségünk van, kérdezték, Károlyi Mihály grófra? és néhány szolgabíróból és néhány dzsentriből álló bandájára? Micsoda erőt képviselnek ezek? El velük, éljen a forradalom! Éljen a szovjet! és üdv a szent Oroszországnak, ahonnan a nap kel és megváltás érkezik. Tíz szónok közül nyolc így beszélt...« (Új Nemzedék, 1918. okt. 26.)

² Batthyány Tivadar : Beszámolóm. Bpest., é. n. I. köt. 248. l.

programját. Az ország különböző részeiben egymás után robbant ki a felkelés. A forradalmi hullám magával ragadta a katonaságot is.

A munkások, parasztok és katonák, akiknek az Októberi Forradalom mutatta meg az utat, bebizonyították, hogy az urak és kiszolgálóik csak játékszerek az egységes, öntudatra ébredt, forradalmi harcát vívó nép roppant erejével szemben. A nép, a történelem alkotója, kezébe vette sorsának intézését és új fejezetet nyitott hazája történetében. A nép forradalma elsöpörte a grófok és szociáldemokraták összeesküvését.

Ez a mozgalom, amely szinte az egész dolgozó népre kiterjedt, szervezeti formáját tekintve lényegében ösztönös volt, mert nem rendelkezett központi, átfogó irányító szervvel, és az utolsó napig nem voltak az egyes üzemekben, városokban, községekben sem a forradalmi tömegek összefogására alkalmas szervezetek.

Nem tekinthető azonban ösztönösnek a forradalmi mozgalom abból a szempontból, hogy a forradalmi tömegek egységes és határozott programot követtek. Ez a program a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, az orosz kommunisták programja volt. Ezt a programot ismerte az egész ország: a Szovjetországból hazatért katonák elmondták a magyar munkásoknak, parasztoknak, hogy Szovjetországban véget vetett a nép az imperialista háborúnak, elvették a gyárakat a tőkésektől, és a munkások megszabadultak a kizsákmányolástól, a nagybirtokosok földjét felosztották a parasztok között, összetörték az önkényuralom rendszerét és megteremtették a munkások, katonák és földművesek tanácsainak köztársaságát, megszüntették a nemzeti elnyomást. Ez volt az a cél, amelyért Magyarországon is harcba indultak a magyar, román, szláv, német dolgozók. A tömegek mozgósítását elsősorban az orosz példa elterjedése végezte el.

Mivel a forradalmat az összes pártok elárulták, a nép, elsősorban a munkásság, hozzálátott tanácsainak megszervezéséhez. Most már lehetséges volt a tanácsok nyílt szervezése, mert a tömegek meg tudták védeni és meg is védték őket a régi rend támadásai ellen.

A forradalomban nagy szerepet játszott a budapesti Katonatanács, melyet október 25-én fiatal tisztek alakítottak meg. Többségük lényegében nem volt több polgári demokratánál, de látták, hogy a forradalom elkerülhetetlen, és hajlandók voltak résztvenni a forradalomban. Nem akartak többet a függetlenség kivívásánál és polgári átalakulásnál, de e célok érdekében hajlandók voltak a fegyveres felkelésre is. Céljuk az volt, hogy megszervezik Budapesten a készülő forradalom fegyveres erejét. Felajánlották segítségüket a Nemzeti Tanácsnak. A Nemzeti Tanács azonban hallani sem akart fegyveres felkelésről. Károlyi így ír erről:

»A katonatanács először az én házamban akart ülésezni. Nem sok bizalommal voltam hozzájuk és egy-két nap alatt sikerült őket kitelepítenem. Soha semmiféle ülésükön jelen nem voltam és egészen őszintén szólva, a Nemzeti Tanács az utolsó napig nem is tartotta őket komoly embereknek. A Nemzeti Tanácshoz a katonatanácsnak nem is volt semmi köze.«³

A munkásság forradalmi harcának vezetői, akik bizalmatlanok voltak a burzsoázia Károlyi- és Jászi-féle képviselőivel szemben, mint mindig, ebben az esetben is hajlandók voltak együttműködni a polgárság és értelmiség valóban forradalmi elemeivel. Felvették a kapcsolatot a Katonatanácscsal

³ Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. Bécs, 1923. I. köt. 445. l.

a forradalmi szocialisták, a SzDP régi ellenzékének tagjai és azok a forradalmi érzelmű szocialisták, élükön Landler Jenővel, akik szembekerültek a párt áruló, a forradalmat ellenző és annak kitörése ellen harcoló vezetőivel. Ilyen módon a forradalom előestéjén létrejött a munkásmozgalom legjobb elemeinek egységfrontja. A Katonatanács elfogadta a munkástömegeket képviselő szocialisták vezetését, ezek pedig a Katonatanácsot a forradalom fegyveres előkészítésének irányító szervévé tették. A Katonatanács szervező munkája a budapesti csapatok közt igen gyorsan nagy eredményeket hozott.

»...egymásután jelentkeztek náluk tisztek, legénység és nemsokára meg volt szervezve a nyolcvan karhatalmi alakulás csatlakozása. Ezekkel bármelyik pillanatban rendelkezhetek, csak az utasítást várták.«

Ezek a gyors eredmények mutatják, mennyire megérett a helyzet a forradalomra.

»Magukat a Katonatanács vezetőit is meglepte, hogy a budapesti helyőrségnek és karhatalmi készülségnek csaknem minden nagyobb alakulata a forradalom pártjához csatlakozott.«⁴

A csatlakozott alakulatok tisztjei és legénysége bizalmiférfiakat jelöltek ki és ezek útján érintkeztek a tanáccsal. Így a Katonatanács néhány nap alatt a budapesti helyőrség katonáinak elismert vezetőjévé vált.

29-én este megbeszélést tartottak a nagyobb gyárak bizalmiférfiai és a Katonatanács. Elhatározták, hogy november 4-re megszervezik a fegyveres felkelést. A munkások azonban későinek tartották ezt az időpontot. Megkezdték a Munkástanácsok szervezését.

Ilyen széleskörű szervezkedés nem maradhatott titokban. Elrendelték a Katonatanács tagjainak letartóztatását, de nem akadt katonai alakulat, amely ezt a parancsot végrehajtotta volna. Tudták, hogy a Katonatanács mögött a városparancsnokságnál nagyobb erő: a felfegyverzett nép áll.

A budapesti munkásság is fegyverkezni kezdett, elsősorban a fegyvergyári munkások segítségével. A rendőrség megtudta, hogy a Fegyvergyárból eltűntek a puskák, Károlyi személyesen igyekezett rábeszélni a munkásokat a fegyverek visszaadására, de eredménytelenül. A Nemzeti Tanács nem tudta meggátolni a forradalmi mozgalom terjedését. Károlyi 29-én megüzente Bécsbe Andrassy Gyulának, hogy elvesztette hatalmát a »felforgató elemek« felett, a forradalomnak hamarosan ki kell törnie.

A munkásság szervezkedésében különösen aktívan vett részt az ifjúság. Megmozdultak a haladó diákok is. 25-én megalakult az egyetemi ifjúság 50 tagú Diáktanácsa. A Diáktanács »elhatározta, hogy követelni fogja a letartóztatott galileista ifjak szabadonbocsátását. Egyben elhatározták azt is, hogy a feltámadással kísérletező cenzúra ellen a legmesszebbmenő és legélesebb harcot veszik fel.«⁵

A Diáktanács »...a forradalmat megelőző napok mozgalmaiban, utcai tüntetéseiben élénk részt vett. Egyetemi hallgatók és hallgatónők nemcsak egymás között agitáltak, hanem a katonák között is híveket szereztek annak a mozgalomnak, amely elsősorban belső rendszerváltozást akar...«⁶

⁴ A diadalmas forradalom könyve, szerk. Gellért Oszkár. Bpest, 1918. 145. l.

⁵ Világ, 1918. okt. 26.

⁶ A diadalmas forradalom könyve. 144. l.

Október 30-án »az összes budapesti nagyüzemekben megalakultak a munkástanácsok, melyek a következő napra, október 31-re általános sztrájkot hirdettek.«⁷

Délután az üzemekben befejeződött a munka és a tüntető munkások elárasztották a főváros utcáit. Ekkor már Bécsben, Prágában, Zágrábban győzött a forradalom. A budapesti gyárak dolgozói sem voltak hajlandók tovább várni. A munkásokhoz most már nyíltan csatlakoztak a katonai alakulatok is. A Katonatanács csapatai csatlakozásra szólítottak fel két frontra induló menetszázadot, amelyek ezután a pályaudvarról a Nemzeti Tanács elé vonultak és csatlakoztak a forradalomhoz. Más katonai egységek kiszabadították a politikai foglyokat. A munkások és katonák, az orosz példa nyomán, részben előre kidolgozott tervek alapján, megszállták a hadászati fontos pontokat: kaszárnyákat, pályaudvarokat, telefonközpontokat, élelmiszerraktárakat, a térparancsnokságot és a főpostát.

»Az október 31-re forduló éjjel egész Budapest a munkások és katonák kezére került. A tömegek a Nemzeti Tanács és a szociáldemokrata párt háta mögött és annak közreműködése nélkül végrehajtották a forradalmat. A kaszárnyák, a pályaudvarok, a táviróhivatalok stb. megszállását maguk a katonacsoportok, vagy az egyes üzemek munkástanácsai intézték, amelyek ezekben az órákban önállóan működtek. Az esti órákban a munkástanácsok mellett akcióba léptek a katonatanácsok is. Ezek a szervek vitték bizonyos tervszerűséget a tömegakciókba...«⁸

A városparancsnokság semmit sem tudott tenni a forradalom győzelme ellen. Megpróbáltak katonaságot felhasználni a tüntetések szétverésére, de egész Budapesten nem akadt olyan katonai egység, amely erre hajlandó lett volna. A Budapesten állomásozó bosnyák ezred, melyről azt hitték, hogy fel lehet használni a magyar nép ellen, megtagadta az engedelmességet, csatlakozott a forradalomhoz és a tüntetők éljenzése közben elindult haza, Boszniába. Mint Lukachich tábornok, ezekben a napokban Budapest városparancsnoka, írta:

»Azon egyszerű okból maradt el a fegyver használata, mert a csapat megtagadta az erre vonatkozó parancs teljesítését. Nem volt kivel lövetni.«⁹

A Nemzeti Tanács — mint ezt visszaemlékezéseikben saját vezetői is elismerik — tehetetlenül állt szemben az eseményekkel. Ahogy Garami írta: »Mi terveztünk, a tömegek, elsősorban a fegyverben álló tömegek, végeztek.«¹⁰

Reggelre a régi rendszer hatalma teljesen megsemmisült. Budapest a forradalmi munkások és katonák kezében volt.

Vidéken villámgyorsan elterjedt a forradalom híre. A parasztnak a hazatért katonák vezetésével elűzték a régi rend falusi képviselőit: a jegyzőt és a csendőröket, sok helyen a papot is, hozzákezdték a földesúri birtokok kisajátításához. Ez a mozgalom, bár senki sem szervezte, az egész országra kiterjedt.

A budapesti forradalmat követő 2–3 nap alatt nem volt olyan járás Magyarországon területén, ahol a parasztnak ne keltek volna fel, hogy csatlakozzanak a forradalomhoz és saját kezükbe vegyék a hatalmat. Nem volt talán

⁷ Rákosi Máttyás: A K. M. P. megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért. A Magyar Tanácsköztársaság. Bpest, 1954. 11. l.

⁸ Uo.

⁹ Lukachich Géza: Magyarország megcsönkítésének okai. Bpest, é. n. 136. l.

¹⁰ Garami Ernő: Forrongó Magyarország. Leipzig—Wien, 1922. 30. l.

egy község sem az országban, ahol a jegyző meg tudta őrizni régi hatalmát. Bár a községek egy részében helyén maradt a jegyző, már nem az államhatalom, a csendőrség biztosította működését, csak az, ha a népet, a helyi tanácsot sikerült félrevezetnie.

A parasztság nagy, országos jellegű megmozdulásában mindenütt az Oroszországból hazatért katonák vettek részt a legaktívabban.

A nemzetiségi vidékeken együtt vettek részt ebben a harcban magyar és más nemzetiségű parasztok, közösen harcoltak a közös ellenség ellen.

Az »Aradi Hírlap« ugyanakkor, mikor megtorlást követel a parasztsággal szemben, kénytelen beismerni :

»Kétségtelen, hogy a zavargásoknak nemzeti jellege nincsen. Színmagyar és színromán községekben egyformán és szinte egyforma programmal megy a boltok kifosztása, a földesúr megrablása, a jegyzőnek vagy másnak megkergetése. A sok között, akik ellen a zavargók fölvonultak, van román boltos, román gazda is.«¹¹

A forradalom méreteit mutatja »a krasznai és szilágysomlyói járás jegyzői és aljegyzői karának« az alispánhoz intézett távirata november első napjaiból :

»Az ország jegyzői karának nagyrésze székhelyéről menekülni volt kénytelen, egy része mindenéből kifosztatott, egy része fel is koncoltatott.«¹²

A naszódi főszolgabíró 1918. november 6-án jelenti :

»A naszódi járásban a községi elöljáróságok ezidő szerint nem működhetnek, mert a nép magához ragadta a hatalmat.«¹³

A Heves megyei Kisköre községbe november 1-én érkeztek haza a katonák. Népgyűlést hívtak össze, melyre megidéztek a község vezetőit. A katonák nevében egy »minden elképzelhető altiszti éremmel kitüntetett egyén« szólalt fel. Felelősségre vonta a község vezetőit, mert a háború alatt nem teljesítették kötelességüket a nép iránt. A gyűlés »bizalmatlanságot szavazott« a régi elöljáróságnak és tanácsot alakított a község ügyeinek iptezésére. Az árdrágító, feketéző kereskedők üzleteit olcsón kiárnsították. A tanács fegyveres őrseget szervezett, »akiknek nem annyira a község belrendjének biztosítása volt a főcéljuk, hanem az, hogy a nép forradalmi törekvéseit élesszék és ébrentartsák«. A tanács elhatározta a szatmári püspökség földjeinek felosztását.¹⁴

A vidéki városokban erősebb volt az államhatalom, mint a falun, így a közigazgatás a legtöbb esetben egyelőre helyén tudott maradni, de csak úgy, hogy színleg csatlakozott a forradalomhoz és elismerte a forradalom vívmányait. Azokban a városokban, ahol erős volt a munkásság, a tényleges hatalom hamarosan a munkások kezébe került. Néhány helyen már a forradalom első napjaiban a munkások vették át a hatalmat. A VII. csendőrkerületi parancsnokság november 12-i jelentése szerint :

»Petrozsényban szervezett munkások a nemzeti tanácsot megalakították. A hatalmat kezükbe vették.« »Zsilvögyben a csendőrség működését nem tűrik.«¹⁵

A nemzetiségi vidékeken nem sokáig maradt meg a régi közigazgatás. A hatalmat a nemzeti tanácsok vették át. Ezekben a tanácsokban azonban

¹¹ Aradi Hírlap, 1918.

¹² Magyar Munkásmozgalmi Intézet archívuma (MMI) A XVI. 7.52.

¹³ MMI A XVI. 1/16.

¹⁴ MMI A Tanácsközt. adatait gyűjtő országos bizottság (TAGYOB) 2/17.

¹⁵ MMI A XVI. 1/16.

általában a reakciós nemzeti burzsoázia vitte a vezetős szerepet, amely igyekezett a szláv és román népeket szembeállítani a magyar néppel. Hasonló politikát követtek a magyar burzsoázia képviselői is, és ezzel elősegítették, hogy a különböző népek viszonya, ahelyett, hogy javult volna, mind jobban elmérgesedjék. Ezt azért tették, mert tudták, hogy a különböző népek együttműködése, a népek közti gyűlölet megszűnése meghatározná a forradalom erőit és gyengítené a kizsákmányolók erejét.

Október 31-én reggelre világossá vált a reakció legelvakultabb képviselői előtt is, hogy a forradalom győzött és a felfegyverzett néppel szembeállítani a biztos vereséget jelentené, tehát a rendszert meglévő formájában nem lehet fenntartani. A burzsoázia előtt nem maradt más út, mint megkísérelni áldemokratikus kormány alakítását a burzsoázia legkevésbé kompromittált képviselőinek és a SzDP vezetőinek bevonásával,¹⁶ a kormány és a SzDP segítségével leszerelni a forradalmat, időt nyerni a szervezkedésre s mikor ez megtörtént, visszaállítani a régi rendszert és kegyetlenül elnyomni minden olyan mozgalmat, mely a forradalom vívmányait akarja megvédeni.

Október 31-én a király nevében József főherceg kinevezte Károlyit miniszterelnökké. Károlyi eredetileg »koncentrációs kormányt« akart alakítani, melyben az összes számbajöhető polgári pártok és a SzDP vettek volna részt. A Nemzeti Tanács vezetői belátták, hogy egy ilyen kormány már nem tudná megnyerni a tömegek bizalmát, s ezért a miniszteri tárcákat a Nemzeti Tanács pártjai között osztották szét.

Hogy a kormány miben látta feladatát, azt így foglalta össze belügyminisztere, gróf Batthyány Tivadar :

»Mindent el kellett követni, hogy a nemzeti és polgári rendből minél többet átviessünk a vesztett háború utáni új korszakba...«¹⁷ Nyilvánvaló, hogy ez a kormány nem a forradalom megszilárdítását és továbbfejlesztését tűzte ki céljául. Csak nevében volt forradalmi, valójában ellene volt a forradalomnak, főcéljának a polgári rend fenntartását és megerősítését tekintette. A polgári rend védelme pedig egyértelmű volt a forradalmi nép elleni harccal. A magát forradalminak valló kormány kezdettől fogva és egyre következetesebben együttműködött a forradalom erői ellen az ellenforradalom erőivel.

A Nemzeti Tanács bízott abban, hogy a Károlyi-kormány kinevezése a király által meg nem történtté tudja tenni a forradalmat és megmenti a királyságot és a Monarchiát.

»A király — írta Jászi Oszkár — kinevezte a Károlyi-kormányt. Azt hittük, hogy ez a hír gyújtó lelkesedést fog kelteni s a király népszerűsége gyorsan helyre lesz állítva. Az ellenkező történt. A tömeg az éjszakai forradalom után a Károlyi-kormányt úgymint megalakultnak tekintette... amikor az Astoria erkélyére mentem, hogy a királyi elhatározást a tömeggel közöljem, sűrűn hallottam ilyenfajta közbekiáltásokat :

A király? Ki most a király? Károlyit nem a király nevezte ki... Károlyi a forradalom akaratából miniszterelnök! Éljen a köztársaság!¹⁸

A kormány mégis ragaszkodott a Monarchiához és azt remélte, hogy bizonyos formai változtatásokkal megakadályozhatják Magyarország független

¹⁶ »Most önökön a sor« mondta október végén a képviselőházban, Károlyiék felé fordulva, Tisza István.

¹⁷ Batthyány, i. m. I. köt. 234. l.

¹⁸ Jászi: Magyar kálvária, magyar feltámadás. II. kiadás. 42. l.

köztársasággá alakulását. A minisztertanács első ülésén, ahol meghatározták a kormány programját, Károlyi bejelentette a királlyal kötött megállapodását: tekintettel az

»óráról-órára fokozódó köztársasági hangulatra, a perszonal-uniót nyíltan programjába venni nem lenne célszerű, hanem kijelentette a királynak, hogy ő Felsege nekünk királyunk és nincs kifogásunk az ellen, hogy kívülről más országnak is uralkodója legyen...«¹⁹

A »függetlenségi«, »radikális« és szociáldemokrata miniszterek, tudomásul vették Károlyi közlését. A nép azonban egyhangúan követelte a királyság megszüntetését. Tömegesen érkeztek a Nemzeti Tanácshoz a táviratok, köztük a vidéki nemzeti tanácsok táviratai, melyek követelték a független magyar köztársaság kikiáltását.

A kormány nehéz helyzetbe került. Mint Garami írta:

»Hihetetlen, szinte csodálatos erővel tört ki a köztársaságra irányuló követelés, mégpedig nemcsak a munkásság, hanem a városi polgárság és a falusi lakosság körében is. Láttuk, hogy ha ezt a problémát meg nem oldjuk, akkor napok alatt bennünket is elsöpör a nép viharzó akarata... ha a kormány esküjének visszakérése nélkül tovább próbálta volna összeegyeztetni a forradalom erejét és lendületét a királyság államformájának fenntartásával, akkor már ezekben az esti órákban (a forradalmat követő napon. — H. T.) *súlyos katasztrófa*, talán *újabb forradalom* származott volna belőle.«²⁰

A kormány nem proklamálta önállóan a köztársaságot, bár ezt az egész nép helyeselte volna. A királyhoz fordult, hogy mentse fel esküje alól. Ez meg is történt, mire néhány nap múlva — november 16-án — kikiáltották a köztársaságot.

Ez nem jelentette azt, hogy a régi államaparátust meg akarják változtatni. A Károlyi-kormány teljesen a régi kormányok utódjának tekintette magát, fenn akarta tartani a régi rendszert. Csak ott vétették el a számítást, hogy azt hitték: a nép minden baját elfelejti afeletti örömeiben, hogy Hadik gróf helyett Károlyi gróf lett a miniszterelnök. A munkások és parasztok, ha voltak is még illúzióik a Nemzeti Tanáccsal és főleg a SzDP-tal kapcsolatban, ha sokat vártak is az új kormánytól, de kritikus szemmel figyelték működését és mind többben, mind világosabban ismerték fel, hogy nem a nép, de az urak érdekeit képviseli.

A forradalom napjaiban országszerte megalakultak a nép hatalmi szervei: a tanácsok. A munkások, katonák és parasztok tanácsai a forradalom végrehajtó szerveinek tekintették magukat és sok helyen kezükbe vették a hatalmat, ahol pedig ez nem történt meg, ellenőrizték a hivatalos szervek működését és igyekeztek érvényesíteni a nép érdekeit.

»Mindenütt megalakultak a munkástanácsok, paraszttanácsok és katonatanácsok. Az első hetekben, amikor a régi államapparátus szétesett, amikor a földbirtokosok főispánjai, főszolgabírái, csendőrtisztjei megszöktek és elbújtak, ezek a szervezetek léptek a szétesett közigazgatás helyébe s végezték az állami feladatokat, képviselték az államot. November közepén önként kimondta feloszlását a parlament és a felsőház. Ez a körülmény még inkább aláhúzta a munkás- és katonatanácsok jelentőségét. Növelte befolyásukat, hogy legális, választott szervek voltak.

¹⁹ *Batthyány*, i. m. I. köt. 274. l.

²⁰ *Garami*, i. m. 39., 41. l. (Kiemelések tőlem — H. T.)

A szerveződő hadsereg, népőrség és egyéb fegyveres alakulatok is nemannyira a kormányban, mint a munkás- és katonatanácsokban látták tulajdonképpeni vezetőiket. Elsősorban bennük bíztak; tőlük kértek és fogadtak el utasításokat, nem pedig a kormánytól. A hatalom tehát ezekben a hetekben már átcsúszott a munkás- és katonatanácsok kezébe.²¹

A tanácsok hatalmát növelte, hogy ebben az időben jelentős szervezeti erőt csak a munkásság, dolgozó parasztság és a katonák képviseltek. Az államhatalom és a tanács közötti összettközés esetén pedig a nép feltétlenül az utóbbit támogatta.

A kormány igyekezett megakadályozni, hogy a tanácsok magukhoz ragadják a hatalmat — kevés sikerrel. Mint Kozma Miklós, Horthy későbbi belügyminisztere írta:

»A nemzeti tanács igyekszik a vidéken gombamódra elszaporodó katonai és egyéb tanácsok ellen fellépni, illetve azok alakulását megakadályozni és amennyire tőle telik, a rendet is fenntartani, de hát schogy sem sikerül.«²²

A forradalom menetére a munkástanácsok gyakorolták a legnagyobb hatást. A fővárosi üzemek munkásai már október 30-án megalakították tanácsaikat és követelték a Budapesti Munkástanács megalakítását. A SzDP választhatott: ellenzi a Tanács megalakítását és akkor a munkások a pártvezetőség nélkül alakítják meg a maguk forradalmi tanácsát, amely ebben az esetben a munkásság harci szerve lehetett volna a forradalom ellenségei, elsősorban a SzDP ellen — vagy magukhoz ragadják a tanács vezetését, saját képükre formálják. végül pedig elsorvasztják és felszámolják. A SzDP kihasználva, hogy az ország egyetlen munkáspártja és a szakszervezeti tagok egyúttal SzDP tagok is, igyekezett a Munkástanácsot valamiféle kibővített pártválasztmányá változtatni, az új, népszerű forradalmi formát opportunistá lényeggel megtölteni.

A SzDP a Munkástanácsot szociáldemokrata pártintézménynek tekintette.

November 2-án a pártvezetőség által összehívott küldöttek megalakították a Budapesti Munkástanácsot. Ezen az értékesleten főleg párt- és szakszervezeti funkcionáriusok vettek részt.

A »Világ« így írja le ezt az értekezletet:

»Az új Városháza közgyűlési termében ma összegyűltek a szakszervezetek elnökei és titkárai, akik a fővárosi gyárak, üzemek és műhelyek munkásainak és tisztviselőinek nevében megalakították a munkástanácsot. ...a tanács helyesli a Nemzeti Tanács intézkedéseit, belép a Nemzeti Tanácsba...«²³
A Munkástanács képviselőiben 60 tagot küldtek a Nemzeti Tanács nagyválasztmányába.

A SzDP vezetősége tehát egyelőre el tudta érni, hogy jóváhagyják politikáját.

Ugyanakkor azonban már elhangzottak a munkásság követelése is a Munkástanácsban. Követelték a munkásság felfegyverzését, a reguláris hadsereg felváltását népi milíciával, javasolták, hogy a Munkástanács küldjön testvéri üdvözetet minden hadviselő állam munkástanácsának. Határozatban mondták ki, hogy a fővárosi vezetőségét nem tartják alkalmasnak az ügyek

²¹ Rákosi, i. m. 15. l.

²² Kozma Miklós: Az összeomlás. Bpest, 1933. 20.

²³ Világ, 1918. nov. 3.

további vitelére és a főváros vezetésére egy háromtagú bizottság kiküldését javasolták, melynek 2 tagját a Munkástanács, 1 tagját a Katonatanács delegálta volna. A pártvezetőség megakadályozta a határozatok végrehajtását. A főváros vezetőségét meghagyták, de »a tanács munkálataiban résztvesz a Munkástanácsnak, a Nemzeti Tanácsnak és a Fővárosi Alkalmazottak tanácsának egy-egy küldötte.«²⁴

A tömegek követeléseivel, mint a további üléseken is, gyakran közismert párt-és szakszervezeti bürokraták voltak kénytelenek fellépni, hogy a gyakorlatban annál könnyebben akadályozhassák meg megvalósításukat. Ezt a taktikát folytatták a Munkástanács egész működése során.

November 5-én megjelent a Népszavában a munkástanácsok szervezeti szabályzata, melynek kidolgozásánál még a budapesti Munkástanácsot sem kérdezték meg.

A szabályzat szerint a budapesti tanács 365 tagja közül 126-ot különböző szervezetek delegáltak, 239-et pedig a szakszervezeti szerveken keresztül választottak. Így gondoskodtak a vezetőség megbízható többségéről.

»Még akkor is, midőn a kommunista párt nyilvánosan már a munkásság többségét meghódította volt, a budapesti munkástanács majdnem kizárólag szociáldemokratákból állt.«²⁵

A szabályzat a következő pontokat tartalmazta :

1. A munkástanácsokat »a magyarországi szervezett munkásság osztályérdekeinek megfelelő képviselétére szervezik«. A »legfelsőbb fórumok«, a pártgyűlés és a pártvezetőség hatásköre érintetlen marad. Ez azt jelentette, hogy a munkástanácsok alá vannak rendelve a pártgyűlésnek és a pártvezetőségnek.

2. A munkástanácsok városonként alakulnak meg, és azokban a helységeikben, ahol szociáldemokrata pártszervezet van. Tanácskongresszusról, vagy más országos szervről nem volt szó a szabályzatban, ehelyett kimondta, hogy a tanácsoknak »központi képviselötük a pártvezetőség és a pártválasztmány végrehajtóbizottsága«. Ezzel az intézkedéssel elszigetelték a vidéki munkástanácsokat, lehetetlenné tették, hogy egységesen lépjenek fel a SzDP áruoló politikája ellen; megakadályozták egy olyan szerv létrejöttét, amely az egész munkásságot képviseli. Ennek következtében megnövekedett a budapesti munkástanács jelentősége, mert ez volt az egyetlen szervezet, melyen keresztül a munkásság beleszólhatott országos jelentőségű kérdésekbe is. Meg kell jegyezni, hogy az SzDP vezetői jobban félték a vidéki tanácsoktól, mint a budapestitől, mert vidéken, ahova a párt áruoló vezetőinek befolyása és az államhatalom keze nem mindig ért el és a tömegek közvetlenebbül ellenőrizték a tanácsot, több lehetőség volt arra, hogy a munkástanács a munkásság forradalmi képviselőinek, az »orosz példa« követőinek vezetése alá kerüljön és végrehajtsa a munkásság akarátát.²⁶

²⁴ Községi Munkás, 1918. nov. 15.

²⁵ *Varga Jenő*: A magyarországi szociáldemokrata párt. Új Hang (Moszkva). 1941. I.

²⁶ Hasonló volt a helyzet 1917-ben Oroszországban a februári forradalom után. Lenin rámutatott arra, hogy »a vidéken a Szovjetek kezében lévő hatalmat teljesebben használják ki. A fővárosi Szovjetek politikailag jobban függenek a burzsoa központi hatalomtól, mint a vidéki Szovjetek. A központokban nem lehet olyan könnyen magukra vállalni a termelés fölött való rendelkezést, a vidéken ez részben már megvalósult. Ebből az következik, hogy meg kell erősíteni a Munkás-, Katona- és Parasztküldöttek helyi szovjetjeit. Ebben a tekintetben az előrehaladás mindenekelőtt a vidékről kiindulva lehetséges.« (Lenin Művei. 24. köt. 255 l.)

3. A tanács feladata állást foglalni »minden, a munkásosztály érdekeit érintő fontosabb kérdésben« és »útmutatással szolgálni« a munkásságnak. Döntéseket hozni nem volt joga, ha a budapesti tanácsban vitás kérdés merült fel, azt döntés végett a pártvezetőség elé kellett terjeszteni. Ugyanakkor azt akarta a SzDP, hogy a tanácsok »útmutatással szolgáljanak« a munkásoknak a felvetődő politikai és gazdasági kérdésekben. Természetesen nem azt kívánta, hogy a tanácsok valóban tiszta képet adjanak a helyzetről, hiszen ezt maguk a pártszervezetek is megtehették volna, ha ez lett volna a céljuk; arra próbálta felhasználni a tanácsokat, hogy igyekezzenek kimagyarázni és elfogadtatni a munkásokkal a kormány néppellenes és ezért népszerűtlen politikáját.

4. A munkástanács üléseit mindenütt a pártvezetőség hívja össze. Ez lehetővé tette, hogy jelentős kérdések megtárgyalására már csak a döntés után hívják össze a tanácsot és így kész helyzet elé állítsák. Így történt az, hogy a budapesti Munkástanács a szabályzatot sem vitathatta meg.

5. A tanács tagja csak az lehet, aki *egy éve* tagja a politikai és szakmai szervezeteknek és egy éve előfizet a pártsajtóra. Eszerint nem lehettek a tanács tagjai azok a munkások, akik a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, annak hatása következtében kerültek a mozgalomba (az Októberi Forradalom pontosan egy évvel a szabályzat megjelenése előtt győzött). Nem lehettek tanácsstagok azok az Oroszországból hazatért hadifoglyok, akik Oroszországban lettek marxisták és — bizonyos technikai akadályok folytán — Moszkvában vagy Szibériában nem fizethettek elő a Népszavára, általában azok, akik nem voltak szociáldemokraták — tehát a kommunisták.

Mivel a tagságot a szociáldemokrata párttagsághoz kötötték, akit a pártból kizártak, azt kizárták egyúttal a tanácsból is. Az 5. pont rendelkezéseit azonban — főleg vidéken — általában nem hajtották végre.

A 6. pont a tanácsstagok választását szabályozta.

A budapesti Munkástanács »központi végrehajtóbizottságát« a pártvezetőség, a Szakszervezeti Tanács, a pártválasztmány végrehajtóbizottsága, a pártszervezetek, nemzeti bizottságok és szabadszervezetek küldöttéi képezték. Ebben a végrehajtóbizottságban tehát ott ültek volna a Munkástanácsban képviselt összes intézmények és szervezetek kiküldöttéi, kivéve az üzemek által delegált munkásokat.

A végrehajtóbizottság egyszer sem ült össze. Feladatát — amely nyilván az lett volna, hogy két ülés között a tanács nevében működjen — a pártvezetőség és a pártválasztmány látta el. Valószínűleg, hogy a felesleges ülésezéseket elkerüljék.

A tanácsnak tehát nem volt végrehajtó-bizottsága, szakbizottságok létrehozásáról volt ugyan szó, de ezek nem működtek. Nem voltak kerületi tanácsok sem, mert ezekben közvetlenebbül érvényesült volna a munkásság akarata.

A budapesti Munkástanács kezében összpontosult az országban a legnagyobb hatalom, mert a legerősebb, legforradalmibb, legaktívabb osztály számra, szervezettségre és öntudatra nézve egyaránt legerősebb csoportját képviselte. A tanács összetételére jellemző volt, hogy tagjai közé nagyon kevés olyan munkás jutott be, aki világosan látta a SzDP áruoló szerepét, viszont a hangadók a párt- és szakszervezeti bürokrácia képviselői voltak. A tanács többségét azonban mégis olyan munkások képezték, akik ugyan hittek még a SzDP áruoló vezéreinek, de becsületes harcosai voltak a munkás-

osztály ügyének, akik csak addig követték a SzDP politikáját, amíg meg nem győződtek arról, hogy az ellenforradalmi politika.

A tanács — melyet nemcsak a főváros, de az egész ország munkássága vezető szervének ismert el — a szociáldemokrata demagógia hatására nem élt hatalmával, de bármikor élhetett vele. A *munkástanácsok* hatalmával a kormány is tisztában volt. Károlyi később kijelentette: »a tényleges hatalom kizárólag a *szervezett munkásság* kezében volt«. ²⁷

Az pedig nyilvánvaló volt, hogy a munkások elsősorban a tanácsot tekintik a munkásság akarata képviselőjének és ha a tanács a pártvezetőséggel ellentétes határozatot hozna, a munkástömegek a tanácsot követnék.

A tanács súlyát mutatja az is, hogy a belgrádi fegyverszüneti tárgyalásokon a kormány képviselői mellett résztvettek a budapesti Munkástanács és Katonatanács megbízottai is.

A tanács működését a forradalom első napjaiban az jellemezte, hogy szociáldemokrata vezetői meg tudták akadályozni, hogy a tanács határozatainak megvalósítására végrehajtó, operatív szerveket hozzon létre. Ugyanakkor a tanács becsületos, forradalmi érzelmű küldöttei, ha egyelőre nem is nagyon élesen, de töbhízből kifogásolták már a párt egyes intézkedéseit és több beleszólást követeltek a tanács részére a munkásságot érintő kérdések eldöntésénél.

A SzDP mindent elkövetett a tanács jelentőségének és tevékenységének csökkentésére.

A forradalom sorsára nézve döntő napokban, november 2-től 13-ig nem hívták össze a tanácsot. Mikor a 13-i ülésen a munkástanács tagjai kifogásolták, hogy 11 napja nem volt ülés, Weltner a pártvezetőség nevében cinikusan azt válaszolta: hogy »a tizenegy nap óta semmit sem késtünk... viszont, ha tartottunk volna is ülést, ez az eseményeket nem siettetne volna«. ²⁸

A november 13-i ülés határozatot hozott kerületi munkástanácsok szervezéséről, illetve szervezeti szabályzatának kidolgozásáról. Azt a javaslatot pedig, hogy alakuljanak a tanácsnak szakbizottságai, a pártvezetőséghez utalták, de sem a határozatot, sem a javaslatot nem valósították meg.

A november 18-i ülést az ellenzéki hangulat további erősödése jellemezte. Egy felszólaló »kifejezést adott abbéli aggályainak, hogy ez a felemás kormány nem felelhet meg a néperdekeknek, éppen ezért... azt tartja, hogy nem állhatunk meg a forradalom mostani vívmányainál, hanem követelnünk kell a magántulajdon megszüntetését«. ²⁹

Még több támadás is hangzott el a SzDP és a kormány politikája ellen, sikerült azonban — ha nem is egyhangúlag — elfogadtatni egy javaslatot, amely szerint »az összes felmerült kifogásokat a pártvezetőség tárgyalja le«. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a vezetőség képviselője minden ülésen semmitmondó kifogásokkal intézte el az előző üléseken a vezetőség politikája ellen elhangzott felszólalásokat. Ugyanez lett a sorsa a tanács helyes, a dolgozók érdekeit képviselő határozatainak is.

A vidéki és üzemi munkástanácsokban közvetlenebbül érvényesült a munkásság akarata, mint a budapesti Munkástanácsban. Ezeket a tanácsokat is a helyi pártszervezet irányította. A közvetlenül a munkások által választott

²⁷ *Jászi*, i. m. 97. l.

²⁸ *Népszava*, 1918. nov. 14.

²⁹ *Népszava*, 1918. nov. 20.

tanácsok azonban a tömegek hangulatát, nézeteit tükrözték vissza. A forradalom első hónapjaiban még nem helyezkedtek ugyan határozottan szembe *elwileg* a SzDP politikájával, de a helyi konkrét problémákat a munkásság, a lakosság érdekeinek megfelelően, az orosz példa szerint oldották meg, a »népkormány« helyi szerveinek kétségbeesett, de eredménytelen tiltakozása ellenére. Ehhez hozzájárult, hogy sok helyen (pl. Somogy megyében) a SzDP szervezet is forradalmasodott a tömegek hatására.

Arról, hogy vidéken a tanács ne avatkozzék be a közigazgatás munkájába — ahogy a SzDP szerette volna — szó sem lehetett. Vidéken senki sem törődött a közigazgatás hivatalos szerveivel, valódi hatalmat elsősorban a tanácsok képviseltek és éltek is a hatalommal. Beleszóltak a közigazgatás munkájába, szükség esetén segítették — például ha a közellátás megjavításáról volt szó — de ha kellett, szembefordultak a hivatalos szervekkel és az ilyen összeütközésekből mindig a tanács került ki győztesen. Lefoglalták a feketéző tőkésék és kereskedők árúját, élelmiszert juttattak az ellátatlanoknak, kényszerítették a munkaadókat a munkaviszonyok megjavítására. Mind több eredménnyel követelték a nyílt ellenforradalmi politikát folytató főispánok, polgármesterek és más vezető tisztviselők elbocsátását; ebben a harcban az alacsonyabb beosztású és a néppel érző, becsületes tisztviselőkre is támaszkodtak. A szociáldemokrata befolyás következtében még nem vették maguk kézbe az államhatalmat, de szigorúan ellenőrizték a közigazgatás tevékenységét.

A makói munkástanács, melyben a forradalom továbbfejlesztésének hívei voltak többségben, követelte, hogy a közigazgatás — főleg a közéletelmzés terén — tartsa szem előtt a dolgozók érdekeit, szükség esetén pedig a közigazgatási szervek ellenére is, a dolgozókra támaszkodva, maga vette kézbe az ügyek intézését. Így rövidesen olyan tekintélyre tett szert, hogy a kormánybiztos szerint »magánosok idefordulnak legkülönbözőbb kéréseikkel és a hatóságok elleni panaszaiikkal« és a tanács »csakhamar igen nagy népszerűségre és közbizalomra tett szert.«³⁰

A SzDP igyekezett a vidéki munkástanácsokat a parasztság ellen, a burzsoa rendszer védelmére felhasználni. A Népszava november 3-i számának »Munkástanácsok -- Katonatanácsok« című vezércikkében így írtak a tanácsok feladatairól:

»Munkástanácsok alakulnak majd országsherte, és ezek a munkástanácsok lesznek a forradalom legszívósabb, legellenállóbb erődítései« — majd így folytatódik a cikk:

»Csak a tömegek szervezett ellenállása biztosíthatja a forradalmat két nagy ellenségével szemben. Az egyik a most meglapuló, de mindig támadásra kész ellenforradalom, a másik ennél még félelmetesebb ellenség: a tömeg anarchiája.«

Ez magyarul azt jelentette, hogy a tanácsokat a parasztnemzetségek leverésére akarták felhasználni. Sok helyen rá is vették a tanácsot, hogy a »rend« fenntartása érdekében agitáljon a parasztságot között és munkásokból fegyveres nemzetőralakulatokat szervezzen a munkásság természetes szövetségese, a parasztság mozgalmainak leverésére. Kezdetben sikerült a munkások egy részét, akiket a SzDP sohasem nevelt a parasztság iránti barát-

³⁰ Petrovics György: A forradalom és az idegen megszállás története Makón. Makó, 1921. 46—47. l.

ság és megértés szellemében, a munkás-parasztszövetség szellemében, beszervezni ezekbe a »rendfenntartó« alakulatokba. Mikor azonban a munkások megérkeztek a falvakba és saját szemükkel láthatták, hogy kik a forradalom igazi ellenségei, nem az utasítás szerint, hanem a forradalom szellemében jártak el. November 11-én például a kapuvári főszolgabíró jelenti az alispánnak, hogy a Győről kiküldött, ágyúgyári munkásokból álló rendesináló nemzetőrség» tagjai a parasztmozgalmak leverése helyett »járásom területén már jegyzőt, papot, katonatisztet, gyógyszerészt stb. tartóztattak le«, neki viszont még információt sem hajlandók adni.³¹

Az *üzemi tanácsok* elsősorban a munkások helyzetének javításával foglalkoztak. Gondosan ügyeltek a forradalom vívmányainak megvédésére. A budapesti nagyüzemek tiltakozásának is nagy része volt abban, hogy a kormány kénytelen volt megváltoztatni monarchista politikáját. Emellett már az első napokban is foglalkoztak a tanácsok a termelés kérdéseivel. A csepeli Weiss Manfred-féle gyár tanácsa közellátási és jóléti, munkáseosztó, panasz-felfevő és igazgatási albizottságokat küldött ki. Ezek az albizottságok egyre aktívabban vettek részt a gyár életének irányításában és 1919 januárjában ez az igazgatási albizottság vette át a gyár vezetését. A tanács a forradalom után megalakította a Csepeli Vörösgárdát.

A burzsoázia a *katonatanácsok* megalakulását sem tudta megakadályozni. Főleg a budapesti katonatanács működésétől félték, mely jelentős szerepet játszott a forradalom győzelmében és szoros kapcsolatban állt a forradalmi szocialistákkal. A kormány elhatározta a Katonatanács feloszlását. A munkások megtudták a kormány szándékát és a november 1-i Tisza Kálmán-téri népgyűlés résztvevői állást foglaltak a Katonatanács megszüntetése ellen. A kormány nem mert nyíltan szembeszállni a tömeggyűlés határozatával és a hadügyminisztérium nyilatkozatot tett közzé, mely szerint »Teljesen légből kapott az a hír, hogy bármely illetékes fórum a Katonatanácsot feloszlítani akarja.«³²

Egy nappal a közlemény megjelenése után rábeszélték a tanács tagjait, hogy a tanács maga mondja ki feloszlását és a hadügyminisztérium a SzDP-tal együtt szervezte meg az új katonatanácsokat. Ezeknek a kincstári katonatanácsoknak az lett volna a céljuk, hogy megakadályozzák igazi, forradalmi tanácsok alakulását, félrevezessék a katonákat és helyreállítsák a teljesen felbomlott fegyelmet. Ez veszélyes politika volt a kormány számára, mert a tanácsokban a katonák küldöttei voltak többségben, akik az őket megválasztó katonatömegek hatása alatt állottak. Amíg ezeket a tanácstagokat félre lehetett vezetni, sokkal alkalmasabbak voltak arra, hogy a katonákat visszatartsák a forradalmi fellépésektől, mint a katonák által el nem ismert tiszték. De a katonák és ezzel együtt tanácsaik forradalmasodása előbb-utóbb a proletárforradalom fegyveres erővel rendelkező szerveivé kellett hogy változtassa a katonatanácsokat.

A forradalom első napjaiban sok községben a hazatért katonák, akik a tanácsrendszer hívei voltak, megalakították a helyi katonatanácsokat. Ezek a leszerelt katonák tanácsai voltak ugyan, de mivel a hazatérő katonák általában fegyvereiket megtartották, fegyveres erőt jelentettek. Ezek a tanácsok segítették, sok helyen vezették a parasztság forradalmi harcát a földért

³¹ Soproni Állami Levéltár, alispáni iratok 1918—16, 927.

³² Népszava, 1918. nov. 2.

és a népellenes közigazgatás ellen. A hosszú háborút végigharcolt katonák nem ijedtek meg a puskaport is alig szagolt kulákcsemetékből toborzott nemzetőralakulatoktól és azokat nem egyszer szabályos ütközetben kiverték a faluból. Ezek a katonatanácsok nem ismerték el a régi közigazgatást. Egy csendőrségi jelentés szerint novemberben

»Nagysároson katonatanács megalakult. Községi előljáróság összes tagjait elmozdították, új választásokat rendeznek...«³³

November 11-én a nemzetőrség kormánybiztosa a következő táviratot kapta :

»Békéssámsomban kirabolt uradalmakból származó javakat ottani nemzeti tanács köztulajdonul foglalta le, katonatanács a határozatot fegyveresen végrehajtja, földbirtokot és jószágállományt maguk között felosztják. katonai erő egész környéken nem áll rendelkezésre, hogy törvényeknek érvényt szerezzenek, kérjük ezirányban segítségedet.

Andaházy Kasnya Béla
főhadnagy, Orosháza«³⁴

Sok községben tiszti vezetéssel alakítottak katonatanácsokat a rend fenntartására, de hamar rájöttek, hogy tanácsokkal nehéz dolog a földesúri birtok megőrzése, ezeket a tanácsokat megszüntették és helyüket a nemzetőrség vette át.

A forradalom győzelme után a legtöbb faluban megalakult a tanács. Tekintettel a tanácsok népszerűségére, várható volt, hogy a szegényparasztok és földmunkások a hazatért katonákkal együtt meg fogják alakítani a maguk tanácsait. Ezért a Nemzeti Tanács elhatározta, hogy polgári vezetéssel mindenütt helyi nemzeti tanácsot alakít. Ezeknek az áltanácsoknak szervezésével saját céljaikra akarták kihasználni a tanácsrendszer iránt érzett általános rokonszenvet, s egyben meg akarták akadályozni a nép igazi tanácsainak megalakulását. A *falusi tanácsok* megalakítása tehát két irányból is folyt : a parasztok az orosz példát követve megalakították a maguk tanácsait, a Nemzeti Tanács pedig a helyi közigazgatás vezetőit bírta meg helyi nemzeti tanácsok alakításával. A tanácsok elnevezése különböző volt : nemzeti tanács, néptanács, munkástanács stb. ; az elnevezés nem nyújt támpontot a tanács jellegének, osztálytartalmának megállapítására, csak az adott tanács tevékenységének vizsgálata.

Azokban a községekben, ahol maga a nép alakította meg tanácsait, általában a falusi lakosság kizsákmányolt és szegényebb rétegei voltak többségben, sok helyen azonban a gazdag parasztok be tudtak férkőzni a tanácsba és sokszor hatással is voltak működésére. Ahol a jegyző alakította meg a tanácsot, ott a dolgozó parasztság politikai érettsége döntötte el a tanács jellegét. A tagság többségét általában dolgozó parasztok alkották, akik sok esetben azonnal vagy hamarosan magukhoz ragadták a tanács vezetését. A községek többségében a forradalom kezdetén még nem volt egészen tisztázott, hogy ki vezeti a tanácsot, munkájában a gazdag parasztoktól a földmunkásokig a parasztság minden rétege résztvett. A tanácsok ebben az esetben is a polgári demokratikus forradalom szervei voltak. Fő céljuknak tekintették a község

³³ MMI A XVI. 1/16.

³⁴ MMI A XVI. 2/6.

önállósítását a központi hatalomtól és általában a közigazgatás hivatalos szerveitől, a földreform előkészítését és a helyi közellátási és egyéb bajok orvoslását.

A hatalom tehát a községek nagy többségében a tanács kezébe került, de sok helyen még nem dőlt el az első hetekben, hogy a szegények vagy a jómódú parasztok ragadják-e magukhoz a tanács vezetését.

A tanácsot csak a községek kisebb részében sikerült a közigazgatás alárendelt szervévé változtatni, ezeket a tanácsokat viszont sok helyen nem ismerte el a nép. A kormány kísérlete a helyi tanácsok felhasználására tehát nagyon kevés sikerrel járt.

A tanácsok természetesen ott álltak legközelebb az orosz szovjetekhez, ott váltak a forradalom népi szerveivé, ahol a vezetés a földmunkások és szegényparasztok kezében volt. Különösen erősek és működésükben következetesek voltak a tanácsok azokban a falvakban, melyekben a közeli üzemekbe bejáró ipari munkások vagy bányászok éltek, például Budapest környékén vagy a borsodi szénmedencében.

Móricz Zsigmond, aki a forradalom után fáradhatatlanul járta az országot és tanulmányozta a falu megváltozott életét, a nép helyzetét, mozgalmait és követeléseit, így jellemezte a földmunkások és szegényparasztok vezetete tanácsok megalakulását és működését Balmazújváros, Kaba, Kisújszállás, Debrecen vidékén:

»A forradalom napján azonnal megalakultak a Nemzeti Tanácsok s mindenütt a vagyontalan munkásság vezérei vették kezükbe a vezetést. Beültek a községek elöljárósága mellé s első kézből adtak intézkedést, magának az elöljáróságnak... Az alföldi magyar munkáselem rendkívüli intelligenciája még sohasem tűnt ki annyira, mint ezekben a napokban. Alkalmam volt e négy községben a nép vezéreivel bő tárgyalásokon részt venni, s olyan kész és képzett gondolkozókkal és szónokokkal beszéltem a semmitlen emberek, a vagyontalan, iskolázatlan kétkézi munkások között, hogy nagyobb öröm volt közöttük jelen lenni s vitájukat hallgatni, mint a földművelési miniszter által rendezett birtokpolitikai ankét szónokait.«

»A nagybirtokosok még rendelkeznek, intézkednek a tanyákon, csordáik, méneseik, kondáik, juhnyájuk felől: de már a munkások nemzeti tanácsai ellenőrzik őket, hogy el ne hajtsák a birtokról az állatokat.«³⁵

A községi tanácsok szinte teljesen egységesek voltak abban, hogy nem engedelmeskedtek a központi hatalomnak, »minden községet külön köztársasággá alakítottak s nem engedelmeskedtek sem a kormánynak, sem a különböző országos tanácsoknak.«³⁶

A legtöbb helyen szembefordultak a csendőrséggel és a jegyzővel is, vagy legalább is ellenőrizték az utóbbi tevékenységét.

A zentai főszolgabíró november 6-án jelenti a főispánnak, hogy a »nép régi alkalmazottakról hallani sem akar, Nemzeti Tanácsok, nemzetőrsegek alakulás alatt...« vagyis ekkor még a főszolgabíró szervezi a tanácsokat a közigazgatás erősítésére. 9-én viszont már azt jelenti, hogy a »községi alkalmazottak még mindig nem tértek vissza állomáshelyeikre, Nemzeti Tanácsok különben hallani sem akarnak róluk... községi elöljárók elcsapva, nemzeti tanácsok korlátlanul rendelkeznek, községi pénztárakból utalványoznak, vágómarhákat,

³⁵ Móricz Zsigmond: Új világot teremtsünk. Bpest, 1953. 37. l.

³⁶ Huszár Károly: A proletárdiktatúra Magyarországon. Bpest, 1919. 15. l.

állam részére lekötött sertéseket vágatják, lakosság között szétosztják, nemzetőrsek megalakítva, teljesen megbízhatatlanok... községek csőcselék kezében, hatóság tehetetlen...»³⁷

Isaszegen »A község lakossága követelte, hogy a község igazgatását a lakosság bizalmi emberei vegyék át, akik rendelkezésének magát szívesen aláveti. Közfelkiáltással ezután katonákból, ipari munkásokból és földművelőkből álló Néptanácsot választottak. A Néptanács azonnal intézkedett a közrend fönntartására szükséges polgárőrség felállítása, továbbá az élelmezés kérdéseinek megoldása iránt... A Néptanács azonnal átvette a község vezetését.«³⁸

Dévára a hadügyminisztérium »rendesináló« csapatokat küldött. Néhány nap múlva a dévai nemzeti tanács közölte a minisztériummal, hogy a leküldött »nemzetőrök« fosztogattak és ezért a tanács kénytelen volt letartóztatni őket.

A Nemzeti Tanácsnak nevével kívül semmi köze sem volt a tanácsmozgalomhoz, eltekintve attól, hogy igyekezett megakadályozni annak kibontakozását és fejlődését. Dekoratív szerv volt a kormány mellett, míg 1919. március 20-án — egy nappal a rendszer bukása előtt — ki nem mondta megszűnését.

A Nemzeti Tanács utasítására a főispánok alakították meg a *megyei nemzeti tanácsokat*. Tagjaikat a főispán maga jelölte ki a burzsoázia érdekeinek és a helyi erőviszonyoknak figyelembevételével. Az is megtörtént, például Bereg vagy Esztergom megyében, hogy a megyei törvényhatóság nemzeti tanácsnak nyilvánította magát. Hasonlóképpen alakultak meg a *városi és járási nemzeti tanácsok*, bár a járásokban nem mindenütt alakították meg a járási nemzeti tanácsot. Maros-Torda megye régeni felső járásában a főszolgabíró összeállította a tanácstagok névsorát, majd a következő értesítést küldte nekik:

»Folyóévi november hó ötödikén délelőtt kilenc órakor hivatalomban tartandó alakuló gyűlésre, mint a tanács leendő tagját tisztelettel meghívom.«³⁹

Ott, ahol erős és forradalmi volt a munkásmozgalom, a munkásság általában háttérbe szorította az urak érdekeit képviselő nemzeti tanácsot. Több városban viszont az történt, hogy a munkások komoly hatást gyakoroltak a nemzeti tanács működésére és lényegében átvették annak irányítását.

A győri nemzeti tanács megalakulása után ülést tartott, amelyen foglalkozott az államforma kérdésével. Indítványozták, hogy a Nemzeti Tanács a köztársaság mellett foglaljon állást. Erre szólásra emelkedett a Tanács egyik szocialista tagja és azt javasolta, hogy ha már a köztársaságot elfogadják, úgy legyen az szocialista köztársaság. Az elnök szavazást rendelt és a Nemzeti Tanács öt szavazat ellenében határozatban kimondotta, hogy szocialista köztársaságot kíván.«⁴⁰

Csongrád megye nemzeti tanácsa kimondta, hogy »a városi és községi képviselőtestületek fenntartását a jövő szabad, független Magyarországnak kiépítése szempontjából veszélyesnek tartjuk, mert a képviselőtestületek majdnem

³⁷ MMI A XVI 7/52.

³⁸ Népszava, 1918. nov. 2.

³⁹ MMI A XVI 1/16.

⁴⁰ Világ, 1918. nov. 16.

kivétel nélkül a régi rendszer erőszaka alapján lettek megválasztva s így a képviselőtestületek nem képviselik a mai népakaratot.⁴¹

A pozsonyi nemzeti tanács nem fogadta el Szmrecsányi főispáni kinevezését.

A munkások, katonák és parasztok tanácsain kívül ezekben a napokban igen sok magát tanácsnak nevező szervezet alakult. A legkülönbözőbb társadalmi rétegek és csoportok alakítottak tanácsokat, részben azért, mert a forradalom magával ragadta őket és tanácsaikön keresztül akartak résztvenni a társadalom átalakításában, részben pedig azért, hogy jól hangzó elnevezés mögött őrizzenek meg régi vagy új polgári érdekvédelmi szervezeteket, ellenforradalmi csoportosulásokat.

Az értelmiségnek a munkásmozgalomhoz való közeledését fejezték ki a Diáktanács, a fővárosi alkalmazottak tanácsa, különböző hivatalok tisztviselőinek tanácsai, az orvosok, gyógyszerészek és kórházi alkalmazottak által alakított »Közegészségügyi munkástanács« stb. Sok esetben megtörtént azonban az is, hogy ellenforradalmi, polgári elemek ezeket a tanácsokat saját céljaikra igyekeztek felhasználni.

A tanács népszerű nevét csak takaróul próbálták felhasználni a különböző kereskedők és gyakran az iparosok tanácsai, a főkapitány által irányított budapesti Rendőrtanács, a Budapesten grófokból és polgári politikusokból alakult úgynevezett »Székely Nemzeti Tanács« stb.

Az említetteken kívül mindenféle elképzelhető és elképzelhetetlen célú tanácsok alakultak, mint a Jegyző Tanács, Máramaroszigeti Zsidó Nemzeti Tanács, Rokkant Tanács, stb.

Érdeemes külön megemlíteni a katolikus Papi Tanácsot. Ez volt az első olyan szervezete a katolikus alsópapságnak, mely, legalább is közvetlenül, nem állt az egyház irányítása alatt. A tanácshoz csatlakozott papok száma már rövid idővel az alakulás után meghaladta a háromezretet. A tanács olyan követelésekkel lépett fel, melyek kevésbé forradalmi időkből súlyos retorziót vontak volna maguk után, ilyenek voltak: a Papi Tanács, mint érdekvépviseleti szerv elismerése, a papi nőtlenség megszüntetése stb.

A forradalom győzelme után tehát a hatalom országszerte a tanácsok kezébe került. A kormány megkísérelte szociáldemokrata segítséggel visszaszerezni a hatalmat a kizsákmányolók számára.

A tanácsok sokkal erősebbek voltak annál, hogy a letörésükre irányuló nyílt kísérlet ne vezessen a kormány bukására. A Kommunista Párt hiánya, a SzDP árulása, a tanácsok egymástól való elszigeteltsége és tapasztalatlansága, a helyzet bonyolultsága, azonban lehetővé tették, hogy fokozatosan, orvul vegyék vissza a tanácsoktól a hatalmat.

A reakció képviselői egy emberként sorakoztak fel a nép forradalmi mozgalmának letöréséért harcoló Károlyi-kormány mögött. ». . . kormányra lépésünk után — írja Batthyány — nem maradt Magyarországon egyetlen hazafias és nemzeti alapon álló párt sem, amely velünk szembehelyezkedett volna. A mi kormányunkkal szemben ellenzékben egyedül és kizárólag a legszélsőbb baloldali szociáldemokraták és kommunisták állottak.«⁴²

A szociáldemokrata vezetés alatt álló újonnan megalakult budapesti Katonatanácsal kimondatták, hogy »adminisztratív« ügyekkel nem foglalkozik és elismeri a hadügyminisztérium hatáskörét. Vidéken a hadügy-

⁴¹ MMI A XVI 1/16.

⁴² Batthyány, i. m. II. köt. 235. 1.

minisztérium irányításával szervezték meg a katonatanácsokat, melyeket igyekeztek a minisztérium propagandaszerveivé tenni.

A pártvezetőség a Munkástanács megkérdése nélkül megállapodást kötött a Nemzeti Tanáccsal, a Katonatanács vezetőségével és a kormánnyal.

»A forradalom első napjaiban elkerülhetetlen volt, hogy a győztes demokrácia új szervei bizonyos dolgokban intézkedjenek és a végrehajtó hatalom ügykörébe avatkozzanak. Miután azonban most a népakarat végrehajtó szerve gyanánt népkormány működik, ez a kormány gyakorolja az egész nép megbízásából a hatalmat. Sem a Nemzeti Tanács, sem a szociáldemokrata párton belül alakult Munkástanács, sem a Katonatanács nem törekszik erre, sőt az új szabadság veszedelmének tekint minden olyan törekvést, amely a végrehajtó hatalmat ki akarja venni az egész nép ellenőrzése alatt álló népkormány kezéből.«

»A Nemzeti Tanács, a Munkástanács, a Katonatanács a kormány ellenőrző orgánumai, a propaganda szervei, de nem intézkedés jogával felruházott kormányzó hatóságok.«⁴³

Ezzel a nyilatkozattal a SzDP nyíltan és határozottan leszögezte, hogy ellensége a tanácsrendszernek és ha kénytelen is elismerni a tanácsokat, határozottan fellép minden olyan törekvés ellen, mely a hatalmat a burzsoa kormány kezéből a munkások, parasztok és katonák tanácsainak kezébe akarja juttatni. Garami így értékelte ezt a nyilatkozatot :

»Közben megindult a kormányzás munkája. A feladat nem volt könnyű, az egész országban felbomlott a közigazgatás rendje, mindenütt helyi Nemzeti Tanácsok, Munkástanácsok alakultak, amelyek magukhoz ragadták a végrehajtó hatalmat... Egypár napos zűrzavar után a Nemzeti Tanács határozatot hozott, amelyben kimondta, hogy minden hatalom a kormányé, hogy ezentúl minden ügyben a régi hatóságok intézkednek és nem a Nemzeti- és Munkástanácsok, és hogy az összes tisztviselők megint csak a kormánytól kaphatnak utasításokat. Így azután valahogyan sikerült a felbomlott rendet lassacskán helyreállítani.«⁴⁴

A forradalom után azonnal hozzáláttak a leszerelt katonák és általában a nép lefegyverzéséhez, igen kevés sikerrel. A nép nem bízott annyira a kormányban, hogy ne lássa jobbnak megtartani a fegyvert. Országszerte fegyveres Vörös Gárdák alakultak a nép hatalmának biztosítására.

A kormány helyi szervei minden eszközzel, ha kellett, fegyveres erővel igyekeztek visszahelyezni hivatalukba a nép által elűzött, különösen gyűlölt tisztviselőket. Ha ez nem volt lehetséges, az ország másik végébe neveztek ki őket.

Kihasználva, hogy a forradalom erői országos viszonylatban szervezetlenek voltak, »megbízható« tisztekből és polgári elemekből, gazdag parasztokból fegyveres alakulatokat szerveztek és a legvéresebb erőszakkal igyekeztek letörni a földet, a reakciós közigazgatás megszüntetését, a közellátás megjavítását követelő parasztmozgalmakat. A parasztok ezreit gyilkolták és sebesítették meg. A Tanácsköztársaság négy és fél hónapja alatt kivégzett ellenforradalmárok száma meg sem közelíti az 1918 novemberének első hetében a »népkormány« szervei által legyilkolt parasztokét. Jellemző, hogy azoknak a szociáldemokrata vezetőknek, akik a Tanácsköztársaság idején »a huma-

⁴³ Népszava, Világ, 1918. nov. 5.

⁴⁴ Garami, i. m. 46. l.

nizmus nevében» mindent megtettek a nép ellenségei, az aktív ellenforradalmárok megbüntetésének megakadályozására, egy szavuk sem volt az ellen, hogy a kormány, melynek tagjai voltak, gépfegyverekkel és repülőgépekkel támadt a jogait követelő népre. Pedig Garami és Kunfi kegyelmes urak megakadályozhatták volna, hogy halomra gyilkolják azokat, akik semmi mászt nem követeltek, mint a SzDP programjának megvalósítását.

A terror kegyetlenségére jellemző Facsád község esete, ahol a csendőrség nem bírt a lakossággal. Az alispán gyors segítséget kért a temesvári katonai parancsnokságtól, amely repülőgépet küldött a falu ellen. A repülőgép bombákat dobott a falu éppen gyűlésező népére, a bombázásnak 104 halálos áldozata volt.⁴⁵

A kormány, főleg a központban, némi hatalomra tett szert. Sikerült megakadályozni, hogy a nép kezébe vegye a hatalmat. A valódi erő: a katonaság, a munkásság, a felfegyverzett nép azonban a nép hatalmi szervei, a tanácsok mögött állt. Ezek a tanácsok, amíg a SzDP hatása alatt álltak, nem tűzték ki célukul a kormány megdöntését, engedték, hogy a kormány gyakorolja a hatalmat. Ez elsősorban a budapesti Munkástanácson és Katonatanácson mult, melyekben a legerősebb volt a SzDP befolyása. Gyengységükhöz hozzájárult, hogy a SzDP vezetői »különválasztották a munkástanácsot és a katonatanácsot abból a megfontolásból, hogy ez a kettéosztás is megnehezíti, hogy a tanácsok nálunk azt a szerepet játszassák, amit 1917-ben Oroszországban.«⁴⁶

Nem sikerült azonban minden hatalmat elvenni a tanácsoktól, mert a tanácsok mögött álló erő, a tanácsok lehetősége az egész nép mozgósítására lehetővé tette, hogy a tanácsok bármikor kezükbe vegyék a hatalmat és elűzzék a nép erejével, a nép harca árán hatalomra jutott kormányt. A tanácsok nem mondtak le arról, hogy helyi, konkrét kérdésekben gyakorolják a kezükben levő hatalmat.

Így tehát *kettőshatalom* jött létre. Ez a kettőshatalom sok vonásában és főleg fejlődésének irányában különbözött az oroszországi kettőshatalomtól, de alapjában hasonló volt ahhoz. A különbségek oka, eltekintve a két ország közötti eltérésektől, egyrészt a forradalmi párt hiánya, másrészt az volt, hogy a magyar forradalomra már rányomta bélyegét a háború befejezése és az orosz forradalom hatása. Míg Oroszországban a fővárosi tanács — és bizonyos fokig a helyi tanácsok is — kezdetben éltek hatalmukkal és csak később, fokozatosan mondtak le róla, majd a tanácsok bolsevizálása után fegyveres felkeléssel ragadták magukhoz a hatalmat, addig Magyarországon a fővárosi tanácsok először egyáltalán nem éltek a potenciálisan kezükben lévő hatalommal, majd a forradalom fejlődése és főleg az időközben megalakult Kommunista Párt útmutatásának hatására a budapesti Katonatanács és a vidéki tanácsok mindinkább hatalmi szervekké váltak. Legkésőbb a budapesti Munkástanács került szembe a SzDP politikájával és ekkor a SzDP kénytelen volt meghátrálni és színelv elfogadni a Munkástanács követelését: a szocializmus megvalósítását.

Így Magyarországon a hatalom meghódítása »békés úton« történt meg, amennyiben a burzsoázia nem kísérelte meg az ellenállást a hatalmat magukhoz ragadó tanácsokkal szemben, a tanácsokon belül viszont nem ment végbe a szociáldemokrata szellemtől való megtisztulás folyamata.

⁴⁵ Arad és Vidéke, 1918. nov. 7.

⁴⁶ Rákosi M., i. m. 13–14. l.

Világos volt, hogy ez a kettőshatalom sokáig nem maradhat meg.

»... az ilyen összefonódás — tanítja Lenin — sokáig *nem állhat fenn*. Két hatalom *nem lehet* az államban. Egyiküknek meg kell semmisülnie... A forradalom fejlődésében a kettős hatalom csak *átmenetet* fejez ki, amikor a forradalom már túlhaladt a szokásos kispolgári-demokratikus forradalmon, de *még nem ért el* a proletariátus és a parasztság »tisztá« diktatúrájáig.⁴⁷

»Más megoldás nincs. Vagy vissza, a tőkésék teljhatalmához vagy előre a valóságos demokráciához, a többségi döntéshez. A mostani kettőshatalom nem tartja magát sokáig.«

Ezek a szavak teljes mértékben alkalmasak a magyarországi helyzetre is. A burzsoázia a létrejött kettőshatalmon belül megragadta a döntő pozíciókat, szociáldemokrata ügynökei segítségével megakadályozta, hogy a tanácsok országos gyűlései összeüljenek, hogy a forradalmi munkások és katonák döntő tömegét képviselő budapesti Munkástanács és Katonatanács felhasználják a kezükben lévő hatalmat a nép követeléseinek megvalósítására.

Nem sikerült azonban megsemmisíteni a munkás- és katonatanácsokat, a szegényparasztok és földmunkások tanácsait, nem sikerült lefegyverezni a forradalom erőit. A munkásság és dolgozó parasztság hazánk történetében először részese lett a hatalomnak és harcolt a hatalom teljes meghódításáért.

Úgy látszott, hogy a burzsoázia, amely mindent elkövetett a tanácsok felszámolásáért, megszerzi a hatalmat, mert hiányzott az az erő, mely vezetni és összefogni volt hivatott a tanácsokat és az egész nép forradalmi harcát. De a nép is el volt szánva tanácsai megvédésére. Ebben a harcban el kellett, hogy dőljön az államhatalom kérdése, »minden forradalom alapkérdése«.

Ebben a harcban döntő fordulatot jelentett a munkások és parasztok javára a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása 1918 november huszadikán.

HAJDU TIBOR

⁴⁷ Lenin Művei, 24. köt. 1952. 45. l.

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HATÁSA A MAGYAR NŐMUNKÁSMOZGALOMRA 1917—1919-BEN*

1917. november 7-én az orosz munkásosztály Lenin és a bolsevik párt vezetésével magához ragadta a hatalmat és létrehozta a proletariátus diktatúráját.

A szocialista forradalom híret hazánkban is határtalan lelkesedéssel és reménységgel fogadták. A frontok sáros és véres katonái, a hátsország munkától, nélkülözéstől elcsigázott dolgozó népe már tudta, mit kell tennie: meg kell dönteni a kapitalista társadalmi rendet, amely béke és háború idején is rabszolgaságban tartja a dolgozókat. Meg kell dönteni azt a rendszert, amelynek természetesen velejárója a háború.

Az egész országot hatalmas, békét követelő és a szocialista forradalmat éltető tüntetések rázták meg. A tömegekkel fellelkesülten mindenütt együtt tüntettek a munkások és szegény parasztasszonyok is.

*

A dolgozó nők megnövekedett politikai érdeklődését mutatta a szociáldemokrata párt Országos Nőszervező Bizottsága tevékenységének látszólagos balratolódása is.

A szociáldemokrata párt nőmozgalma 1903-ban kezdte el működését a pártvezetőség opportunistá befolyása alatt. Az 1910-es pártkongresszuson a növezetőség egyes tagjai szemére vetették a pártvezetőségnek, hogy a nőmozgalmat háttérbe szorítja és szabotálja a nők választójogáért folytatandó harcot. De mivel a növezetőség szószólói nem ismerték fel, hogy a pártvezetőség áruló politikája az egész magyar munkásosztály ellen irányul, nem csatlakoztak a szociáldemokrata pártvezetőség ellenzékéhez, ezért harcukat, amely csak egy kis rétegre szigetelődött, a pártvezetőség könnyen elgáncsolta. 1912-től olyan Országos Nőszervező Bizottság működött, amely a pártvezetőséget szolgalmódra követte, osztályáruló politikáját terjesztette a nőtömegek között.

Az Országos Nőszervező Bizottság éppúgy, mint a SzDP vezetősége, azt magyarázta a háború kitörése után, hogy »nem tehetünk ellene semmit« és »fokozott munkával teljesítenünk kell súlyos feladatunkat ... «¹ Később az imperialista háború mellett agitált: »... A háborút csak úgy lehet sikeresebbé tenni, ha az itthonmaradottak védelmezése a legkitünőbb ... Min-

* Szemelvények »A magyar nőmunkásmozgalom rövid története« c. készülő munkából.

¹ Nőmunkás, 1914. aug. 1.

den erővel segíteni kell őket, hogy a hadba indult sereg győzedelmesebben haladhasson előre ... »² A nőszervező bizottság a háború első szakaszában osztályegyüttműködést hirdetett és beszüntette a nők szervezését : » ... A háború megbénította ugyan munkaképességünket ... (de) enyhítette ... az osztályok különbségét ... »³

A dolgozó nők tömegeiben az ilyen agitáció hamarosan elégtelennek bizonyult. A háborús nyomer, az egyre növekvő kizsákmányolás és a termelésbe való magyarányú bevonásuk felkeltette a proletár nők politikai érdeklődését. Keresték helyzetük javításának, a szervezkedésnek, a háborúellenes harcnak az útját. 1915 tavaszától egyre nagyobb nőmunkástömegek kapcsolódtak be a bér- és háborúellenes mozgalmakba. Az újpesti Wolfner-gyári sztrájk, 1915 tavaszán⁴ a csepeli piaci tüntetés a rossz és drága élelmiszer ellen, 1915. június 9-én, hasonló megmozdulások Erzsébetfalván és Soroksáron,⁵ a pozsonyi Vorwärts munkásképző egyesület női osztályának *követelése*⁶ a kormánnyal szemben, 1916 januárjában,⁶ az almáskéri földműves-asszonyoknak belépése »férjük pótlására« a helyi földmunkásszervezetbe;⁷ a Weisz Manfréd-gyári szolidaritási sztrájk, 1916. július 3-tól 6-ig, e sztrájk megismétlődése a tölténygyárban, nőbizalmik választása az üzemekben;⁸ az 1916 márciusi Nőnappal megélenkült agitáció és szervezkedés a nagyüzemek (Ganz Villamossági, Magyar Repülőgépgyár, a Fegyvergyár) és számos kisebb gyár és műhely munkásnői és a háziasszonyok között — mind a nőtömegek balratolódását igazolták.

Az Országos Nőszervező Bizottság a hangulathoz »igazodva« rölapok kiadását tervezte. »E röpcédulák tartalma és tendenciája egyelőre nem lesz háborúellenes«, céljuk, »hogy a nőmunkások szövetségébe mennél több új elvtársnőt toborozzanak«⁹ — állapította meg 1916-ban titkos rendőri jelentésében Hetényi volt szociáldemokratapárti funkcionárius, detektívfőnök-helyettes, később főkapitányhelyettes.

*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására országszerte megszaporodtak azok a spontán vagy szervezett mozgalmak, melyek a nőtömegek elszánt akaratát tükrözték. A magyar proletárnők végét akarták vetni annak a borzalmas rendszernek, amely fiaikat, férjeiket háborúba hurcolta, őket magukat és serdületlen gyermekeiket gyárak poklába zárta, vagy az uradalom földjén robotoltatta 12—16 órás munkanapokon át, még éhbérnek sem nevezhető fizetésért, kiszolgáltatta a munkafelügyelők brutalitásának. A hadiipar katonai felügyelet alá helyezése, majd 1916-ban a munkásnők burkolt katonai mozgósítása¹⁰ teljesen kiszolgáltatta a proletárnőt a hajesárnak, az

² Nőmunkás, 1914. okt. 1.

³ Nőmunkás, 1914. dec. 1.

⁴ Nőmunkás, 1915. jún. 1.

⁵ MMI. Arch. A. XV. 1/1915/1.

⁶ Nőmunkás, 1916. jan. 1.

⁷ Nőmunkás, 1916. ápr. 15.

⁸ MMI. Arch. A. XV. 1/1915. és A. XV. 1/1916/2.

⁹ MMI. Arch. A. XV. 1/1916/13.

¹⁰ A hadügyminisztérium 1915. dec. 15. 89 000 sz. rendelete megparancsolta az összes hadianyagot gyártó üzemek és műhelyek vezetőinek, hogy minden, frontszolgálatra alkalmas férfimunkást 1916. jan. 1-ig, nőkkel helyettesítsenek. (Nőmunkás, 1916. jan. 1.)

üzemvezetőnek, ispánnak, földbirtokosnak, gyárosnak; katonai hatóságnak, az egész kapitalista államnak, minden jog, minden védelem és minden szociális támogatás nélkül. 1917 novemberében Magyarországon minden nagyobb üzemben katonai börtön volt a »fegyelmetlen« munkás számára. Ugyanakkor kevés volt az óvoda és az egész országban mindössze két bölcsődében gondozták a dolgozó nők gyermekeit.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása alatt a végsőig csigázott, lerongyolódott, elkeseredett munkásnőknek, parasztasszonyoknak, hadbavonultak feleségeinek és hadiözvegyeinek tömegmegmozdulásai hatalmasan megszorodtak, céltudatosak lettek. Serkentően hatottak a magyar dolgozó nők mozgalmaira azoknak a titkos és elismert csoportoknak, melyek az orosz forradalom hatása alatt működtek (Forradalmi Szocialisták, Gyárközi Bizottság, Galilei-kör) háborúellenes röpiratai és agitációja.

A magyarországi dohánygyári munkásnők, — akiknek, mint ú. n. »állami alkalmazottaknak« megtiltották szakszervezet alakítását, minden megmozdulásukat drákói szigorral nyomva el — 1917 novemberében követelték szervezkedési jogukat és 1917. december 16-án országos szakszervezeti alakuló értekezletet tartottak.¹¹ — A budapesti két telefonközpont 1800 kezelőnője tüntető sztrájkba lépett, majd szervezkedni kezdett.¹² — A magántisztviselők tiltakoztak a női munka kizsákmányolása ellen, a közalkalmazottak (férfiak és nők) szabadszervezetbe tömörültek. — 1917. november 24-én a a kisterenyei főszolgabíró azzal tiltja be a 25-ére tervezett nőgyűlést, hogy a »közel napokban ... a kisterenyei asszonyok a község házáat formálisan megostromolták, azért, mert ott egyházi közgyűlés volt, már pedig ilyen esemény semmi bizonyítékot nem nyújt arra, hogy a község nyugalalmát hasonló rendzavarással ne bontsák meg ... «¹³

1917. november 25-én, amikor százezernél több budapesti munkás követelte a béke azonnali megkötését, a tömegben tízezzrel tüntettek munkásasszonyok is.

1918. január 18-án a magyar munkásságnak a békéért és a háborús rendszer megdöntéséért folytatott harca az egész országra kiterjedő, napokig tartó általános sztrájkban robbant ki. Ebben a harcban nagyszerűen kivették részüket a proletárnők, Budapesten a tüntető munkások nagygyűlésein »a munkásnők szokatlanul nagy számban voltak képviselve.«¹⁴ »Szegeden minden olyan gyár sztrájkolt, melynek alkalmazottai túlnyomórészt nők voltak. Így a dohánygyár, a kenderfonó, az újszegedi kendergyár, a nőszervezet 300 tagja.«¹⁵ Hódmezővásárhelyen a tömeg, »különösen nagyszámú hadisegélyes asszony«¹⁶, »kenyeret és békét« követelt. A tüntetésen négy munkásnőt tartóztattak le, de a forrongó tömeg tiltakozására szabadonbocsátották őket. Az április 22-i budapesti nagy választójogi tüntetésen még a polgári lapok riportereinek is szemébe ötlött a munkásnők nagy száma. »Különösen feltűnt a gyári munkásnők nagy sokasága ... Tisza Istvánra haragudtak leginkább, mert a legtöbb nőta órála szólott ... nem a leg-

¹¹ Jászai S.: A magyar szakszervezetek története. Bpest, 1925. 287. 1.

¹² Nőmunkás, 1917. dec. 15.

¹³ Főszolgabírói végzésből. Nőmunkás, 1917. dec. 1.

¹⁴ Népszava, 1918. jan. 22.

¹⁵ Délmagyarország, 1918. jan. 23. Szeged.

¹⁶ Népszava, 1918. jan. 27.

szívesebb kívánságokkal halmozták el ...¹⁷ A riport még külön megemlíti a háztartási alkalmazottak, a dohánygyári munkások »nagy tömegeit«, a Gubaetsi-úti konzervgyár kétezernyi munkásnőjét.

1918 áprilisában Brennbergbányán volt sztrájk; májusban a Resica-és környéki szénbányákban és üzemekben. Resicán »azokat a munkásokat, akik a munkát felvenni vagy folytatni akarták, az asszonyok sértegették, kövel dobálták és ütlegették. Az iparvasút mozdonyait kövel dobálták ... egy vonatot úgy állítottak meg, hogy ... a nagyobbbrészt asszonyokból álló csoport a mozdony elé állott. Mindezek az egyének le lettek tartóztatva.«¹⁸

1918. június 20-án, a MÁV-gépgyári megszárlás után az egész országban általános sztrájk tört ki. A szociáldemokrata párt vezetősége a sztrájk leverésére a kormány segítségére sietett. Sztrájkolók és sztrájkőrök sok helyen összecsaptak. Az ütközetben a sztrájkolók oldalán asszonyok is harcoltak. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű RT. üzemében a katonai vezető azzal fenyegetőzött, hogy a frontra vezényelteti a munkát megtagadókat. Erre sokan szállingózni kezdtek a gyárakba. A sztrájkőröket az asszonyok megtámadták, kövel megdobálták. Csernák Ferencet figyelmeztették, »hogy összebeszél az összes asszony, hogy agyonverik, ha kilép a lakásából, mert tegnap sem volt a szakszervezetben ...« Péterbok József jelentette, hogy Barcs Andrásné »Kolónia 13-as sz. alatt lakó munkás neje leszamarazta, mindennek lehordta és leköpdöste azért, hogy a gyárba ment«. Pauló János panaszolja a »nagyságos igazgató urnak«, hogy »a Papp-féle lakásban lakom ... a feleséget az ottlévő munkásasszonyok leköpdösték, minket agyonkínoznak ... a feleségem ... kénytelen volt elmenni Salgótarjánból ... míg más lakásba nem mehetünk.«¹⁹ Hasonló bánásmódban részesült még jónéhány salgótarjáni sztrájkőrő.

Szegeden más körülmények közt folyt a harc. A szegedi kir. ügyész rendőrtisztekből, katonatisztekből, fegyveres rendőrökből és katonákból tizes csoportokat alakított. Ezek a csoportok a gyárak és üzemek munkás név-és lakjegyzéke alapján éjjel 12 és reggel 6 óra között lakásukon letartóztatták a sztrájkoló munkásokat és munkásnőket, bekísérték őket a 46. gyalogezred laktanyájába és fenyegetésekkel a munka felvételére akarták kényszeríteni. Azokat, akik megtörték, katonai felügyelet alatt dolgoztatták, a többieket tovább is fogvatartották. Elsőnek a Kenderfonó 19 férfi- és 129 nőmunkását hurcolták a kaszárnyába.

»Ezek közül — mondja az idevonatkozó jelentés — a 19 férfimunkás a munka újból való megkezdésére hajlandó volt ... a 129 nőmunkás a munka megkezdését mind megtagadta. Ennek folytán azok mindegyike a helybeli kir. ker. börtön helyiségébe helyeztetett el az éj folyamán.«²⁰

Sok helyen, különösen az egyre gyakrabban megismétlődő éhséglázadásokban a nők a harcok élén álltak.

»A mai napon — írja 1918. július 19-én a lajosmizsei jegyző jelentése — ... az 5—6 gyerekes anyák valóságos forradalmat idéztek elő a községházán, s a közigazgatás jegyzői irodáját valósággal megostromolták ... csak csendőri

¹⁷ Az Ujság, 1918. ápr. 23.

¹⁸ Hauser tábornok jelentéséből a Honvédelmi Minisztériumnak. H. L. H. M. 1918. 63. 4. al. 2. 252.

¹⁹ MMI. Arch. XXVIII. /14/28/— A XV/1/1917/2.

²⁰ MMI. Arch. Szeged város levéltára. Főispáni iratok. 1139. sz.

fedezettel mehettünk haza ... csak órák kérdése, hogy a lázadás vérengzéssé fajul ...»²¹

Csendőrségi távirat jelenti Nyitrabányáról (1918 júliusában): »22-én a déli órákban a munkábaálló bányamunkásokat összecsoportosított asszonyok munkábaállni nem engedték. A csendőrjárőröknek ellenszegültek, azokat megtámadták. A járőrök lő- és szuronyfegyvert használtak ... A tömeg a laktanyához vonult a legénység ellen és a laktanyát dinamittöltényekkel dobálta ... a nyitrabányai bányaigazgatóság két század katonaságot kért ...»²²

Ilyen és hasonló megmozdulások jellemezték a magyar nőproletariátus harcokétségét egész a háború végéig. Ugyanezekben az időkben nagy szervezkedési készséget is mutattak. Míg 1916-ban 8314 nő volt szakszervezeti tag, egy évvel később ez a szám 48 811-re emelkedett. Ez 487%-os növekedésnek felel meg. Ez idő alatt a férfiak taglétszáma 253,8%-kal emelkedett. A növekedés elsősorban a vas- és fémmunkásnők (15 000-nél többen), a dohánygyári munkásnők (7100), a magánalkalmazott nők (3500) és a húsipari munkásnők (3648) szervezkedésének eredménye volt.²³

Az Októberi Forradalom hatására, amikor a proletárasszonyok mozgalmi tudatossá váltak, az Országos Nőszervező Bizottság taktikát változtatott: a bolsevik forradalmat kezdte dicsőíteni, s közben tovább szolgálta a szociáldemokrata pártvezetőség munkásáruló politikáját. Nem beszélt a forradalom vívmányairól, a szovjetkormány nőket egyenjogósító dekrétumát (1918. január 1—2.) sem ismertette, nem mutatott rá arra, hogy a proletárforradalom természetesen szünteti meg a nők mindennemű törvényes elnyomását és hogy intézményekkel és propagandával szívós harcot folytat a hagyományokban és szokásokban továbbélő burkolt elnyomás ellen. A nőszervező bizottság a szocialista forradalom nagy példájából nem a forradalmi harc szükségszerűségének tanulságát vonta le, hanem »lassú fejlődésre« oktatott, mert »... az emberek lassan jutottak ehhez a megismeréshez ...»²⁴ A nőbizottság igazat adott a szociáldemokrata párt vezetőségének, amikor 1918 januárjában elgáncsolta az általános sztrájkot; elítélte azokat az elvtársakat, akik azt tovább akarták fejleszteni. Szerinte a pártvezetőség »jogosan tiltakozott azon körülmény ellen, hogy az elvtársak egyrésze ezekkel az érzelmeikkel akkor sem akart felvilágosítások útján szembeszállni, amikor nagy volt annak a veszedeleme, hogy egy demokrata pártban annyira *szükséges fejvelem teljes felbomlására* fognak az állapotok vezetni ...»²⁵ Az 1918 júniusi általános sztrájk elárulásával így azonosította magát a nőszervező bizottság. (A sztrájk) »megtanított mindenkit arra, ... *hogy nem vagyunk még elég erősek, nem vagyunk annyira erősek, hogy a velünk szembenálló, nagyszerűen felkészült és kitűnően megszervezett reakciót meg tudnánk buktatni* ...»²⁶

Az Országos Nőszervező Bizottság a tömeghangulatra való tekintettel kénytelen volt továbbfolytatni a szocialista forradalom dicséretését. 1918 márciusában megtartották a Nemzetközi Nőnapot és annak az egész országra szóló határozati javaslatát úgy fogalmazták meg, hogy az elsősorban az orosz

²¹ MMI. Arch. Pestmegyei Főispáni iratok. 3797/1918.

²² Csendőrkerület távirati jelentéséből. 1918. júl. 22. H. L. H. M. 1918. 63. 4. a 18650.

²³ Szakszervezeti Értesítő. XV. évf. 5. sz. 1918. máj. 41. l.

²⁴ Nőmunkás, 1918. jan. 15.

²⁵ Nőmunkás, 1918. febr. 15.

²⁶ Nőmunkás, 1918. júl. 15.

forradalmat üdvözölte: »... Testvéri üdvözetüket küldik az orosz forradalmi proletariátusnak, egyben szívélyes rokonszenvüknek és hálás köszönetüknek adnak kifejezést azon példátlan odaadással és áldozatkészséggel párosult törekvésért, amellyel a keleti béke létrehozásával — melyet az általános béke előhírnökének tekinthetünk — az általános békét előmozdítani igyekezett ...« — hangzott a javaslat, amelyet határozattá emeltek Budapest, Pozsony, Győr, Arad, Baja, Debrecen, Nagyvárad, Pusztakalán, Sopron, Temesvár, Monor, Szigetszentmiklós, Losonc, Magyaróvár, Petrozsény, Hódmezővásárhely, Szolnok, Bácskossuthfalva, Korompa, Gyoma, Pécel, Kassa, Vulkán, Székesfehérvár, Soroksárpéteri, Vecsés, Nagykanizsa, Felsőgalla, Sátoraljaújhely nőnapjai.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és békeharcának ünneplése az Országos Nőbizottság részéről egyszerű manőver volt, porhintés a tömegek szemébe. Valójában éppúgy, mint a pártvezetőség, igazságos béke helyett burkolt formában az osztrák-magyar imperializmus békéjét hirdette. A régi háborúelőtti állapotok fenntartását kívánva, a régi, háborúelőtti és háborús szociáldemokrata pártpolitikát folytatta tovább: látszatharcot az ellen a burzsoázia ellen, amelynek leghűbb szolgálói közé tartozott.

Jelszavai a hadisegélyek felemelése, az otthoni munka minimumának megállapítása, a polgári szociálpolitika kiépítése és mint főkövetelés, a nők választójoga voltak. Az általános sztrájknak, a háború polgárháborúvá változtatásának jelszavai még rejtett formában sem tűntek elő az Országos Nőszervező Bizottság akcióiban vagy határozataiban. A nőtömegek békevágya és forradalmisága a párt és nőbizottsága tevékenységétől függetlenül mutatkozott meg. »... a nép vénei még mindig a régit akarják megtartani. De mi nem engedhetjük ezt tovább. Fogjunk össze mi anyák és döntünk rommá ezt az átkozott, régi, korhadt, elvetni való, kizsákmányoló és csak egyesek érdekét képviselő rendetlenséget és teremtsünk egy szebb és jobb rendet ...« — hívta tette munkáslevelében asszonytársait egy balmazúvárosi proletárasszony.²⁷ Olyan hang volt ez, amelyet a szociáldemokrata párt nőmunkásmozgalmának sajtójában különben seholsem találunk.

Éppígy csak a titkos hatósági iratokban és visszemlékezésekben találkozzunk a nőknek az imperialista háborúellenes akcióival, katonaszökevények rejtegetéseivel stb. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására az orosz hadifogságból visszaszivárgó proletárok tanúságtétele nyomán az osztrák-magyar hadseregben a bomlás jelei mutatkoztak. 1918 első három hónapjában a csendőrség 44 000 katonaszökevényt fogott el, a bujdosók száma százezernyi volt: Ezek a szökevények csak a lakosság támogatásával rejtőzködhettek. A proletárasszonyok segítségét e forradalmi viszonyok között nem lehetett és nem is kellett nélkülözni. A bujkálók rejtegetésének, élelmezésének gondja elsősorban a nőkre hárult.

1918. május 20-án a Pécselt fellázadt helyőrséget csak véres harcok árán tudták leverni. A lázadásról szóló ügyészi jelentés »egyeseknek a lázadók-kal való együttműködéséről« számol be. Névszerint öt polgári egyént említ meg, köztük négy nőt, akik »a lázadókat kitartásra buzdították«, akiket »büntették« perbefogtak.²⁸

²⁷ Nőmunkás, 1918. máj. 1.

²⁸ MMI. Arch. A. XV. 1/1918/8.

Mindezekről az eseményekről az Országos Nőszervező Bizottság látszólag semmit sem tudott. Valami misztikus, ködbeburkolt békeagitációt folytatott a nőtömegek forradalmi tettkézségének érése idején: a »szegénységnek« kell összefogni, »akkor még lehet arra reményünk, hogy sivár és vigasztalatlan jelenünk helyett magunk fogunk jobb és szebb jövőt teremteni ...« Ezért »dolgozunk kell azon, hogy a szegénység kincse a gondolat, minden munkáscsaláddhoz eljusson ...«²⁹

A szociáldemokrata növezetők csak akkor változtattak hangot, illetve csak akkor engedtek szóhoz jutni baloldali érzelmű asszonyokat, amikor már a különböző haretéri és belső események következtében a régi Osztrák-Magyar Monarchia szétesőben volt.

1918. október 15-én a nőszervező bizottság nagygyűlést hívott össze az élelmiszeruzsora és áruuzsora ellen. Ezen a gyűlésen a napirend előadója *kormányváltozást követelt* és felhívta a munkásnőket, vegyenek részt a demokratikus átalakulásért folytatott küzdelemben.

A SzDP rátért a soronlévő legégetőbb kérdésre, a küszöbönálló átalakulásra, de nem tisztázta a demokratikus átalakulás útját. A forradalom előestéjén a nőszervező bizottság, akár maga a szociáldemokrata párt vezetősége, még mindig valami békés átalakulásban reménykedett. Abban bízott, hogy a forradalmat kormányváltozással el lehet kerülni. Mikor azonban a forradalom kitört, a nőbizottság felsorakozott a forradalom elgáncsolói, a tőkés termelési rendszer mentőinek táborába.

Az 1918-as októberi forradalomban Magyarországon polgári-szociáldemokrata kormány jutott hatalomra.

Az Országos Nőszervező Bizottság azonnal csatlakozott az új kormányhoz. »... Bizalommal és reménységgel vagyunk eltelve a Nemzeti Tanács és az új kormány iránt, mert benn vannak a mi embereink, a mi elvtársaink és ez garancia, hogy a program, amelyet zászlóikra írtak, diadalmaskodni fog.«³⁰

Ugyanilyen értelemben szólt a munkásnők szervezőbizottságának röplapja a »munkásnőkhöz, asszonyokhoz, lányokhoz«. »A nyugalom és rend helyreállításában vegyék ki részüket, hogy minél előbb élvezhessük a békés munka áldásait.«³¹

A nőmozgalomnak azok a tagjai, akik becsületesen bíztak a kormány forradalmiságában, hamarosan csalódtak benne. Az új kormány védte a földbirtokosokat, a bankárokat és gyárosokat, olyan hadsereget szervezett, mely mentes volt »a bolsevik mételetől«, és igyekezett a munkás- és katonatanácsokat a szociáldemokrata párt, illetve a honvédelmi minisztérium alárendelt szerveivé átalakítani.

Ugyanakkor az Országos Nőszervező Bizottság rendületlenül hitt a polgári-szociáldemokrata kormányban, bár ez kisémmizte a proletárasszonyokat a választójogból. Az új választási törvény, melynek alapján nemzetgyűlést akartak választani, szavazati jogot adott kivétel nélkül minden 21. évét betöltött férfinak. A nőknek csak abban az esetben, ha 24-ik életévüket betöltötték és írni-olvasni tudtak. Egy olyan országban, ahol az analfabétizmus, különösen a falusi, tanyai lakosság, elsősorban a nők között igen magas

²⁹ Nőmunkás, 1918. aug. vezércikk.

³⁰ Nőmunkás, 1918. nov. 1.

³¹ MMI. Arch. Rőpiratgyűjtemény. II. 11/1918/XI/1915/1.

volt, ez a törvény a nőproletariátus jelentős részének a politikai jogokból való kisémmizését jelentette.

A polgári-szociáldemokrata kormány az »egyenlő munkáért — egyenlő bére« elvét is megtagadta. Ez legszembeötlőbben a munkanélküliek segélyezésénél mutatkozott meg. A szabotáló tőkésék bezárták gyáraikat, üzemeiket, a birtokosok nem műveltették földjeiket, a harctérről özönlöttek vissza a katonák — borzalmas munkanélküliség szakadt a magyar proletariátusra. A kormány munkanélküliséglyt osztott. Férfiaknak napi 10.—, a nőknek napi 6.— koronát, — abban az országban, ahol a háború következtében százereivel voltak családfenntartó asszonyok.

Az osztályharcos magyar proletariátus nem nyugodott bele a forradalom szabotálásába. Városban, üzemben, hivatalban, faluban, nagybirtokokon elkeseredett harcot folytatott a kormány és az általa védett tőkés rend képviselői ellen. Proletárcsoportok elkergették a régi rend urait és szolgálait: a nagybirtokosokat, gyárosokat, bányabárókat, szolgabírákat, hivatali igazgatókat, falusi jegyzőket és csendőröket. A kormány az elkergetett vérszópóknak vérengzésekkel, sortüzekkel sietett segítségére, visszahelyezte őket hivatalukba. A magyar dolgozó nép minden erejével védekezett. Küzdelmüket a Kommunista Magyarországi Pártja vezette.

A kommunista párt megalakulásával (1918. november 20.) a munkásmozgalm kettévált: egy burzsoáziát támogató és egy a proletárforradalomért harcoló szárnyra. A burzsoáziát támogató szárny: a szociáldemokrata párt gyilkos harcot folytatott a kommunista párt ellen.

A kommunista pártban megalakulásától kezdve aktív szerepet játszott néhány munkásnő és értelmiségi nő. Ezekről az elvtársnőktől a nőszervező bizottság már a múltban is féltékenyen óvta a nőmozgalmat, amióta azonban a kommunista párt vezetése határozott célt tűzött eléjük, élesen harcolt ellenük. »Kútmergezőknek« nevezték, mindenféle rágalmakkal igyekeztek befeketíteni őket a munkásnők előtt.

»1918 decemberében -- mondja el visszaemlékezéseiben Hevesi Jolán — néhányan megjelentünk Óbudán a dohánygyári munkások szakszervezetének nőgyűlésén. A KMP forradalmi határozati javaslatát akartuk a dohánygyári munkásnőkkel elfogadtatni. A gyűlés szervezői, jobboldali szociáldemokrata nők, felismertek bennünket. Szónoklatainkban nagyhangon kezdték dicsérni a szovjeteket. Úgy beszéltek a szovjetrendszeréről, mint ami Magyarországon csak a messzi-távoli jövőben valósulhat meg. Majd ügyes fordulattal a reakció aknamunkájáról kezdtek beszélni, és bennünket, mint a keresztényszocialista szakszervezet álcázott küldötteit lepleztek le. Ilyen alapon nem engedtek szóhoz jutni és mikor mi nem hagytuk magunkat, a teremben lévő jobboldali szociáldemokraták verekedést provokáltak. Így vetettek véget az ülésnek, melynek számukra kedvezőtlen eredményétől méltán tartottak. E manőver ellenére a gyűlés utáni napon a dohánygyári munkásnők küldöttsége megjelent a KMP visegrádiutcai helyiségében és bejelentette csatlakozását»³²

A »Nőmunkás« ezidőtől kezdve mint »reakciósokat« támadta a kommunista nőket. A »Nőmunkás«-nál világosabban beszélt a »Tabakarbeiter«, a dohánygyári dolgozók németnyelvű szociáldemokrata lapja. Névszerint támadta azokat a munkásnőket, akik az Óbudai Dohánygyárban és a pesti

³² MMI. Arch. Hevesi Jolán visszaemlékezéséből.

dohánygyárakban csatlakoztak azokhoz, »akik Budapesten megzavarták a pártegységet, és a bolsevizmus hirdetésével kommunista pártot alakítottak.«³³ Az újság »kellemetlen következményekkel« fenyegette meg a denúciált elvtársnőket.

Így jártak el akkor, amikor a kormány politikájától felbátorodott ellenforradalom az egész országban emelgetni kezdte a fejét. Nemcsak általánosságban szervezkedtek, hanem a nők között is. Tormay Cecil író nő és gróf Zichy Rafaelné a katolikus női alakulatok szövetségével és a protestáns női táborral együtt megkezdte a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének (MANSZ) szervezését. A MANSZ programja alig leplezetten fajgyűlöletre és sovinizmusra izgatott. »A keresztény nemzeti világnézet, az ország oszthatatlansága és a család«³⁴ jelszóval azon igyekezett, »hogy védőbástyát építsen az asszonyi szíveken keresztül a kommunizmus romboló mételye ellen.«³⁵

Szociáldemokrata és reakciós fondorkodások ellenére az ország proletariátusa egyre növekvő arányban csatlakozott a kommunista párthoz, a férfiakkal együtt a munkás-, paraszt- és értelmiségi asszonyok is.

Így például Szegeden 1918 végén egy, a szociáldemokrata párt által összehívott gyűlésen, ahol Rákosi Máttyás nagy beszédben ismertette a kommunizmus lényegét, Szél Juliska, a »Vörös Újság« első szegedi terjesztője, azt javasolta a helybeli szociáldemokrata pártszervezetnek, hogy az »mondja ki nyomban való csatlakozását a kommunista párthoz ...«³⁶ Ez később meg is történt.

A kommunizmus és a kommunista párt felé vonzódás sok olyan megmozdulásban mutatkozott meg, amelyben nagyszámmal vettek részt nők, de maga a nőmozgalom vezetése továbbra is a szociáldemokraták kezében maradt. A kommunista irányítás alatt működő nőmozgalom hiánya sok nehézséget okozott a párt későbbi munkájában.

A szociáldemokrata nőmozgalom *bármilyen*, de el akarta kerülni a proletárforradalmat: »Ujabb rengésekre, véres válságokra van kilátás. Véres megmozdulások várhatók, amelyek rengeteg pusztulással is járhatnak. Ezt kellene megelőzni erélyesen és okosan. Vállalkozzék rá az ország érdekében, aki akar ... akár a mai összetételű kormány, akár tiszta polgári kormány ...«³⁷ Szóval akármilyen kormány, amely leveri a forradalmat.

A forradalmat a szociáldemokrata vezeték semmi mesterkedése sem tudta megakadályozni, hatalmas népi mozgalom volt, amelyben a proletár-asszonyok is a helyes utat keresték, a szervezkedést a tömegharcra. Az egész országban, még a kis falvakban is nőcsoportok alakultak, még az alkalmi munkásnők is (mint például a juhnyírónők) szervezkedni kezdtek. Régi helyi csoportok, vagy szakmaiak (háztartási alkalmazottak) éltek újjá. Ezeket a szervezeteket csatolta az Országos Nőszervező Bizottság a szociáldemokrata párthoz, és féltő gonddal ügyelt arra, hogy a bolsevizmus csírái meg ne fertőzzék. Ezeknek magyarázta az 1919 februári rendkívüli szociáldemokrata

³³ Tabakarbeiter, 1919. febr. 1.

³⁴ Tormay: Bujdosó könyv. Bpest, 1921. II. kiad. 1. köt.

³⁵ Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége Évkönyve. Szerk. Dr. Stolpa Józsefné. Bpest, 1944. 25. l.

³⁶ Szegedi Napló, 1918. dec. 31. A kommunisták zászlóbontása Szegeden.

³⁷ Némunkás, 1919. jan. 15.

pártkongresszus határozatait, ezekkel hitette el a kommunisták üldözésének helyességét.

»A kongresszuson sok szó esett a bolsevik agitáció káros hatásáról és az elfogadott határozati javaslat szerint a magukat kommunistáknak nevező bolsevikieket kizárják a pártból. Örömmel kell megállapítanunk, hogy mi nem a kommunizmus elve ellen küzdünk ... hanem éppen azért akarjuk minden körülmények között megőrizni a pártegységet, hogy annál nagyobb erővel, a felvilágosítás fegyvereivel harcolhassunk a felszabadításért, a kommunizmuson alapuló társadalmi rendszer mielőbbi megalakulásáért ...«³⁸

A harc egyrészt a forradalom szocialista forradalomná fejlesztéséért, vagy a forradalomnak teljes elnyomásáért tovább folyt a magyar proletariátus képviselője: a Kommunisták Magyarországi Pártja és a magyar burzsoázia képviselője, a kormánnyal szövetséges szociáldemokrata párt között. Ez a harc 1919. március 21-e után sem szűnt meg.

A Magyar Tanácsköztársaság idején

A magyar proletáraszcznyok a munkáshatalom boldog részeseivé váltak. A tanácskormány megnyitotta előttük a gazdasági, a politikai, a társadalmi és a kulturális felszabadulás útját.

A Forradalmi Kormányzótanács 26. számú rendelete kimondta a nők politikai egyenjogúságát:

»... A Tanácsköztársaság csak a dolgozó népnek adja meg a választói jogot. Választók és tanácsstagokká választhatók *nemre való tekintet nélkül* (Kiemelés tőlem — A. M.) mindazok, akik tizennyolcadik életévüket betöltötték és a társadalomra hasznos munkából élnek, mint a munkások vagy alkalmazottak stb. vagy olyan *háztartási munkával foglalkoznak* (Kiemelés tőlem — A. M.), amely az előbb említett munkásoknak, alkalmazottaknak stb. munkáját lehetővé teszi ...«

A Tanácskormány nemcsak megadta a nők szavazati jogát, de bátorította őket, hogy »éljenek szavazati jogukkal és valamennyien vegyenek részt a választásokon«. Röplapokon, újságokban, falragaszokon hívta fel őket politikai jogaik gyakorlására, az 1919. április 7-i tanácsválasztásokon való részvételre.

Míg a Forradalmi Kormányzótanács fentebb idézett, 1919. április 2-án kiadott rendeletét a szövetséges tanácsok országos gyűlése június 23-án változtatás nélkül elfogadta és ezzel a nők politikai egyenjogúságát törvénnyé avatta, — addig az »egyenlő munka — egyenlő bér« elvnek törvénybeiktatásával a magyar Tanácskormány adós maradt. Az »egyenlő munkáért — egyenlő bér« elvét ugyan elismerték akkor, amikor nem állítottak külön kategóriákat a női munka számára és csak *teljesítménybéréket* szabtak meg és azután párhuzamosan a növekvő drágasággal emelték azokat, de a Tanácskormány rendeletei és alkotmánya sohasem tért ki a nők munkabérére. Eszerint a férfi napszámának körülbelül háromnegyedét kapták az aratási

³⁸ Nőmunkás, 1919. febr. 15. .

munkálatoknál, ahol a kaszálás nehéz munkáját a férfi végezte. Az ifjúmunkás lányok és fiúk részére egyforma fizetést állapítottak meg.

Az »egyenlő munkáért — egyenlő bér« mind a nemzetközi, mind a magyar nőmunkásmozgalomnak régi követelése volt. Hiba volt tehát, hogy a Tanácskormány alkotmánya ennek törvénybeiktatását elmulasztotta. A Tanácskormány bérmegállapító rendeletei a gyári munkástanácsoknak, a bizalmi testületeknek és szakszervezeteknek meglehetősen tág teret engedtek a teljesítménybérek megállapításánál. Így a nők munkabérének kiszabásánál sok, a Tanácsköztársaság szellemével ellentétes, reakciós felfogás érvényesülhetett. Sok visszaélés történt ezen a téren. »Elvtársnőink kötelessége, hogy e tekintetben is résen legyenek és ügyeljenek arra, hogy a bérmegállapító rendelet alkalmazásánál ... őket hátrány ne érje, mert ez nem csupán az ő egyéni károsulásukat jelentené, hanem egyúttal meghamisítását a kommunista szellemnek« — figyelmeztetett a »Nőmunkás«. ³⁹

A polgári társadalomban a munkásnőket leggyakrabban mint tanulatlan munkaerőt alkalmazták, a szakképzett munkásnők száma alacsony volt és általában nagyon elmaradott volt a proletárnők iskoláztatása. Ezért voltak nagyon fontosak a Kormányzótanácsnak azok a rendeletei, melyek törvénybe iktatták a köteles 8 osztályos iskolai oktatást, megnyitották a közép- és főiskolák kapuit a munkásság és parasztság fiai és lányai előtt; minden szakiskolát megnyitottak a nők előtt; átképző, továbbképző tanfolyamokat létesítettek számukra, ezenkívül oly anya- és gyermekvédelmi intézményeket létesítettek, melyek nagymértékben közelebb vitték a nőket a régi háztartási rabságból való felszabaduláshoz (bölcsődék, napközi otthonok, gyermekétkeztetések, gyermeknyaraltatások stb.).

A Tanácskormány a nők társadalmi felszabadításáért rendkívüli küzdelmet folytatott, ezért harcolt mindazok ellen az előítéletek ellen, amelyek még a forradalmi gondolkodású munkásság körében is továbbéltek, férfiakban, nőkben egyaránt. A házassági, a válási, a »törvénytelen« gyermekekről szóló, a szülők egyenlő felelősségét meghatározó, a férfiakat és nőket egyenjogúsító rendeletek nem voltak elégségesek. Széles alapokon nyugvó, türelmes felvilágosító propagandamunkára volt szükség a begyökerezett előítéletek ellen. A Tanácskormány felismerte ezt a helyzetet, igyekezett segíteni rajta: agitátorképző tanfolyamokat állított fel. Az első tanfolyamon negyven nőhallgató vett részt. Hoztak ezenkívül helyi intézkedéseket is, melyeknek célja a proletárasszonyok öntudatának emelése, politikai érdeklődésük fejlesztése volt. Így például minden esütörtök este az egész főváros területén nőgyűléseket tartottak. »E nőgyűlések célja az volt, hogy a munkásasszonyok nagy tömegeit felvilágosítsák és hadisorba állítsák a proletariátus hatalmának megtartásáért ...« ⁴⁰

Külön kell szólanunk a Tanácsköztársaság anya- és csecsemővédelméről, mint olyanról, amely az akkori nehéz viszonyok között az imperialista támadás, az imperialista blokádnak és a belső ellenforradalom acsarkodása idején rendkívül rövid idő alatt forradalmi módon nagyot alkotott.

»... 1919. március 21-én Budapesten 30 000-nél jóval több olyan csecsemő volt, akinek újságpapiros volt a pelenkája, fekete kenyér a teje, 100 000-nél jóval több volt súlyosan beteg a tuberkulózistól, s az éhezéstől,

³⁹ 1919. máj. 10.

⁴⁰ Új Március, 1929. márc. Külön szám.

36 000 terhes proletárasszony nézett kétségbeesetten gyermeke világrahozása elé és 180 000 proletárgyermek élt heted-tizenkettőmagával egy szobában.»

»Amikor az első napokban egy harminctagú terhes proletárasszony küldöttség keresett fel, velük együtt sírtam az első napok tehetetlenségében. De napok alatt álltunk talpra. László Jenő szállította az Ullmann-palota három teherautót kitevő vászon-, selyem-, szövethézagát... Május legnehezebb napjaiban 52 métermázsa eldugott csokoládét fedeztünk fel a Thallmayer és társa gyógyszerkereskedésben és akkor heteken át csokoládét reggelizett Budapest proletárgyermekeinek jó része.»

»Ezeket a sürgős s a gyorssegély jellegével bíró kapkodó intézkedéseket azonban gyorsan felváltotta a rendszeres munka.»

»Az apácakolostorokból gyermekkórházak és gyermekotthonok lettek, a nagyúri villák napközi- vagy állandó gyermekházakká alakultak, a gyermekek tíz- és tízezrei jutottak napfényes, levegős, tiszta lakásokba, centralizálták a tejellátást, a csecsemőkelengye-ellátást és eltűnt az újságpapíros pelenka. Kötelező lett a terhesség bejelentése, a terhes asszonyok iskolája, jöttek a kormányzótanács intézkedései a »törvénytelen« gyermekről, a házasság rendjéről, a terhes asszony munkamentesítéséről. Előre beosztva várta minden proletárasszonyt a szülőintézeti ágy lebetegedése idejére s utána előre beosztottan a Balaton melletti üdülőtelep. Megszerveztük a nyaraltatási akciót s valahány üres telke, szabad kertje Budapestnek volt, gyermekjátzóterekké varázsoltuk át...« — emlékezik vissza a Tanácsköztársaság csecsemő-gyermek- és anyavédelmére az Új Március.⁴¹

A magyar proletár nőtömegek nagy lelkesedéssel fogadták a proletárdiktatúrát. A magukénak vallották és ezt számos tettel be is bizonyították. »A Kommün kitörése után... láttam meg tulajdonképpen, hogy azok az eszmék, amiket én hirdetek, azonosak a kommün eszméivel... Mindenütt hirdetem meggyőződésemet, így Kalocsán, Nagykátán, Bicskén, továbbá Bihar megye néhány községében, Salgótarjánban...«⁴² — mondotta Csorba Mária földmunkásasszony 1922 márciusában az osztálybíróság közegei előtt.

A magyar proletárasszonyok hűséges ragaszkodása a felszabadító proletárdiktatúrához azonban nem változtatott azon a tényen, hogy 1919. március 21-ig nem volt forradalmi szervezetük, hogy becsületes törekvéseiket rendszeresen félrevezette vagy elfojtotta a szociáldemokrata pártvezetőség. A magyar proletárnők ügyének elhanyagolásáért a KMP a diktatúra után nagy árat fizetett.

Az Országos Nőszervező Bizottság, mely egyik napról a másikra a szociáldemokrata párt propaganda csoportjából az egységes párt nőszervező bizottsága lett, már csak azért sem teljesíthette jól feladatát, mert addig kommunista gyűlöletben nevelték. Történtek ugyan változások a nőszervező bizottságon belül, a legdühösebb kommunistafalók közül néhány visszavonult, a kommunizmussal szimpatizáló nők, főképp munkásnők és a Nőtisztviselők Országos Egyesületének néhány tagja pedig előbbrelépett és munkába állott, — de ez a munka minden jóakarát ellenére továbbra is magán viselte a reformizmus bélyegét. Ahelyett, hogy akciókat szerveztek volna a feketézók, batyuzók, üzérkedők, árurejtegetők ellen, feltárták volna a nehézségeket

⁴¹ 1929. márc. Külön szám.

⁴² MMI. Arch. A. III. 1/1922/8/34.

és nagyarányú szervezőmunkát folytattak volna, főképp ideális kommunista jövőt ismertető előadásokat tartottak és erről írtak, cikkeztek.

Öt háborús év szenvedése, nélkülözése után, amikor a fiatal magyar Tanácsköztársaságnak új hadsereget kellett toboroznia, hogy a három oldalról rázúduló imperialista seregek ellen védelmezze a proletárhatalmat, a »belső front« megerősítése, védelme elsősorban a proletárásszonyokat illette volna. A belső front áttekintése és a tennivalók meghatározása éles szemet, kommunista gyakorlatot kívánt. Ez természetesen sokkal kevésbé volt meg a Tanácsköztársasághoz hí nőknél, mint a férfiaknál, akik közül számosan — a volt hadifoglyok — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vöröskatonái voltak.

A Tanácsköztársaság ezerféle nehézséggel küzdött. A négy és féléves háború és utána a polgári demokratikus köztársaság, amely lehetővé tette az államvagyon egy részének külföldre lopását és a termelés szabotálását, az állam kincstárát, magtárait és raktárait teljesen kiürítette... ugyanakkor az antant blokádja rendkívüli feladatok elé állította a proletárdiktatúrát. Hiányoztak a legfontosabb élelmiszerek, iparcikkek, patikaszeresek. Nem volt sem liszt, sem kenyér, sem hús, sem zsír. A falu petróleum híján már évek óta sötétben vagy házi olajmécesnél gunnyasztott. Nem volt tüzelő.

A Tanácskormány rendkívüli erőfeszítéssel igyekezett e helyzeten javítani. Az Országos Nőszervező Bizottság sem szervező, sem agitációs munkával nem járult kellő mértékben a nehézségek eloszlásához. Az ellenforradalom a helyzetszülte elégedetlenségben lelte aknamunkája számára a legjobb talajt.

»A papok a templomokban, a burzsoázia áruhában öltözötten a csarnokokban, a sorbanállásoknál, a villamosokon, a színházakban, mozikban, minden nyilvános helyen módot találtak arra, hogy különösen a proletárásszonyok között terjesszék az ellenforradalom mérges gombáit... Nem szabad többé módot adni arra, hogy a templomokban csak belépőjegyes megbízható keresztényszocialista hallgatóság mellett lehessen szervezni az ellenforradalmat, a politikai prédikációt hallgatni...« — állapította meg a »Nőmunkás«.⁴³

»A gyermekeket elrabolják a szüleiktől«, »az asszonyokat kommunizálják«, »a házasságot eltörlik« és más hasonló jelszavakkal bujtogatott az ellenforradalom a nők között, és nem is hatástalanul. Sikerült ijedelmet kelteni és elégedetlenséget szítani közöttük, és ezzel megnehezíteni a nőszervező bizottság nevelő munkáját. A félrevezetett proletárnők százaival ellentétben azonban sok tíz- és százezer asszony lelkesedéssel fordult a Tanácskormány és a politikai élet felé. Élni kívánva a számukra biztosított jogokkal, követelték a maguk részét a szocializmus felépítésében, megvédésében. Sokszor szembe kellett szállniok a mult előítéleteivel. A Magyar Tanácsköztársaság asszonyai megértették a nagy lenini igazságot: »A dolgozó nők igen nagy részének tevékeny részvétele nélkül szocialista forradalom nem lehetséges.«⁴⁴

Alig indult meg a magyar Vörös Hadsereg szervezése, »Proletárásszonyok!« megszólítással röplapok hívták a nőket a proletárdiktatúra támogatására. »Vigyázzatok! — intett a röplap. — Vigyázzatok arra, hogy abból,

⁴³ 1919. jún. 28.

⁴⁴ Lenin Művei. 28. köt. Bpest, 1952. 177. l.

amit eddig is hozott nektek a második forradalom, közönyösségekkel, nem-törődömséggel el ne engedjétek venni egy jöttányit sem. Az ellenforradalmi erők nem haltak meg, csak lapulnak...» A röplap felhívta a proletárnők figyelmét arra, hogy a Tanácskormány »felállította a Vörös Hadsereget. A forradalom hadseregét. Nektek anyáknak nem lehet kedves *semmiféle háború*, de ha most adunk katonát az államnak, tudjuk, hogy a mi államunk, a proletárok országáért és a proletárok jólétéért áldozzuk vérünket...«⁴⁵ A röplap sok asszony felfogását tükrözte. Nők számosan vettek részt a Vörös Hadsereg toborzómunkájában és a proletárok hadseregébe jelentkezők között nőket is találunk. »Székesfehérváron körülbelül 80 leány és asszony azt a kérelmet intézte a hadügyi népbiztossághoz, hogy sorozzák be őket a Vörös Hadseregbe.«⁴⁶

Budapesten »Vörös Amazon Gárda« alakult azzal a céllal, hogy nőket szakmunkásokká, szakemberekké képezzen ki, akiket az egész ország területére munkára oszthat be az egyes népbiztosságok munkájának könnyítésére, a hadbavonultak helyettesítésére. Az alakuló ülésen mondotta Nagy Zsuzsa: »... követeljük, hogy nemre való tekintet nélkül, a proletárdiktatúra alkotó munkájában, küzdelmes multunk elnyomatása után, mi is munkatertet kapjunk... Tagjainkat a választott szakmunka szerint csoportszerűen elkülönülve óhajtjuk kiképzésük tartamára elhelyezni...« Ugyanezen az alakuló ülésen Mentzer Berta javaslatára elhatározta a női gárda, hogy a nőkatonák közé a felvételt »háromhavi szakszervezeti, vagy párttagsági igazoláshoz« köti, de »a teljes garancia szempontjából jelentkező tagok csak egy havi próbaszolgálat után válnak a Gárda rendes tagjává, melyről külön igazolványt kapnak.«⁴⁷

A Vörös Hadsereg hősieis harcait mindvégig aggódó szeretettel kísérték a gyárak és földek proletárasszonyai:

Amikor 1919. május 1-én oly kritikussá vált a Magyar Tanácsköztársaság helyzete, a Központi Munkás- és Katonatanács május második ülésén a forradalmárok és ellenforradalmárok heves szócsatát vívtak a védelemről és megadásról, akkor a magyar proletárasszonyok nevében Mánuel Sári szabónő, a Munkástanács tagja többek között ezt mondta:

»... Budapesten tartottunk néhány értekezletet asszonyokkal, még mielőtt ennyire komoly lett a helyzet. Egy hang sem hangzott el akkor, amely azt mondta volna, hogy ha kell, gyermekeink jövőjéért nem akarnánk meghalni. Ebben a nagyon komoly helyzetben úgy érzem, hogy mi anyák, asszonyok talán jobban érezzük ennek a nagy-nagy jelentőségteljes pillanatnak a komolyságát, mint a férfiak. Asszonytársaim nevében kijelentem, hogyha kell, meg fogjuk védeni Budapestet és nemcsak Budapestet, hanem a proletárdiktatúrát is. Ha a férfiak nem fogják megvédeni, a feleségeikkel fogják magukat szembentalálni.«

»Eltársaim! Arra kérem önöket, ne becsüljenek le bennünket, nekünk is van erős akarunk... Becsületesen akarunk dolgozni. Nyugodt lélekkel kimehettek Pestről. Ha arra kerül a sor, állítom asszonytársaim nevében, Budapestet meg fogjuk védeni mindenem keresztül.«⁴⁸

⁴⁵ MMI. Arch. Röpiratgyűjtemény. II. 27/1919/III.—IV./1437/1. 23.

⁴⁶ Vörös Ujság, 1919. márc. 29.

⁴⁷ MMI. Arch. A.II.11/134/415. 1.

⁴⁸ MMI. Arch. A.II.14/14.

A proletárdiktatúrával mély közösséget éreztek az ipari munkások. A »Nómunkás«-ban⁴⁹ írta Abonyi Arany: »... Most elsősorban a magyar Proletárdiktatúrát, a Tanácsköztársaságot kell megvédenünk, mert ellenséges imperialisták csapatai már megkezdték az előnyomulást. Akinek fizikai ereje és családi körülményei (gyermek stb.) engedik, védje meg fegyverrel az egész világ proletariátusának szent ügyét... Akinek erre nincs hajlama, az dolgozzék a Vörös Hadsereg részére, mint ápolónő, vagy fegyver-, lőszer-, konzervgyárban, ruhakészítóműhelyekben, vagy végezze el egy fegyverforgató proletár munkáját a gyárban vagy bárhol, ahol dolgozik...«

»... Büszkeség tölt el bennünket elvtársaink hősie és kitartó lelkesedése, a győzelemre vezető harcban tanúsított magatartásáért. Fogadják harcban levő elvtársaink azon fogadalmat, hogy itthon is testestől-lelkestől úgy dolgozunk, hogy ezen felszabadító harcot a proletárság győzelmével fejezhessük be...« sürgönyözte a Hofherr-Schrantz gyár »itthon dolgozó elvtársai és elvtársnői nevében«⁵⁰ a gyári munkástanács a hadsereg főparancsnokságához 1919. június 4-én. Hasonló tartalmú sürgönyt tucatjával küldtek olyan gyárakból, ahol egymás mellett dolgoztak férfi- és nómunkások a proletár hadsereg sikeréért.

Amikor 1919 júniusában a Vörös Hadsereg hősi harcokban felszabadította Észak-Magyarországot és Kelet-Szlovákia nagy területeit, visszaszorítva a francia és olasz tábornokok által vezetett imperialista seregeket, a falvak lakói is lelkes tanúságát adták a proletárdiktatúrához tartozásuknak... katonáink látták, hogy a falu röpiratokat olvas. A faluban ingyen adnak katonáinknak enni, öntudatosan kiabálják nemcsak a felszabadított területek, hanem egyéb területeknek lakói is, hogy éljen a proletárdiktatúra. Beszélni lehet velük és meg tudják magyarázni öntudatosan, értik, hogy mi a végcél. Asszonyok, parasztasszonyok bíznak a végcél sikerében...⁵¹

Ugyanez a lelkesedés nyilvánult meg Szolnok és más városok visszafoglalása alkalmából. »A bevonulás valóságos diadalmenet volt. Munkások, katonák, munkásasszonyok éljenriadala közben vonultak a város főterére...«⁵²

A lelkesedés, mely erőt adott a proletárasszonyoknak a szocialista honvéd háború vállalásához, adott nekik erőt a belső ellenséggel folytatott — bár nem mindig helyes — küzdelemhez.

Nem megfelelő módszerrel dolgoztak a gombamódra szaporodó nőbizottságokon belül akkor, mikor a nehézségek leküzdésére nem szerveztek helyi akciókat a jobb ellátásért és a munkafegyelem megszilárdításáért. A legtöbb esetben megelégedtek a magyarázgatásokkal és türelemre intéssel. Ugyanakkor a nőtömegek közé dobták a »közös konyha« jelszót akkor, amikor a Tanácskormánynak a haza védelmére és nem a »közös konyhák«, vagyis üzemi konyhák felállítására kellett erejét összpontosítania. Az étkeztetést »közös konyha« jelszó nélkül úgyis be lehetett volna vezetni az üzemekbe, iskolákba stb. Ennek az intézkedésnek a családanyák és háziasszonyok csak örültek volna.

⁴⁹ 1919. máj. 10.

⁵⁰ MMI. Arch. A. II. 2—224.

⁵¹ Részlet Landler Jenő felszólalásából a budapesti központi munkás- és katonatanács ünnepi ülésén. MMI. Arch. A. II. 14/19. 794. l.

⁵² Vörös Ujság, 1919. máj. 6.

A »közös konyha« jelszót (mely tulajdonképpen üzemi étkeztetést jelentett) az ellenség fegyverül használta. »Először a házi tűzhelyeteket, aztán a gyermekeiteket és férjeteiket fogják elvenni«, rémítette a tájékozatlan nőket és tette gyanakvókká a Tanácskormány több helyes intézkedésével szemben.

Mindezek a hibák és aknamunka ellenére számban erősen megnövekedett üzemi és helyi nőbizottságokkal lépett az Országos Nőszervező Bizottság júniusban a kongresszusok elé (Pártkongresszus, Országos Nőkongresszus, a Tanácsok Országos Kongresszusa).

1919. június 12—13-án tartotta kongresszusát a Magyarországi Szocialista Párt (a kongresszus után a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja), június 14—15-én a párt Országos Nőszervező Bizottsága és június 14—23-án a Tanácsok Országos Szövetsége.

Az egyesült párt kongresszusán a nőmunkásság képviselői helyesen mutattak rá a pártnak a nőkérdésben elkövetett mulasztásaira, illetve a helyes intézkedések hibás alkalmazására: »Nagyon sok helyen megtörtént, hogy a központból kiküldött nőelőadókat nem engedték szóhoz jutni és pedig a direktóriumnak vagy a párttitkárságnak közreműködése mellett, sőt egyenesen az ő utasításukra...«⁵³

A nőmunkásságnak ezeket a sérelmeit a kommunisták siettek orvosolni. Június 17-én a párt felkérte a Forradalmi Kormányzótanácsot, utasítson minden direktóriumot, hogy a »nőmozgalom érdekében eljáró elvtársnőket támogassák és legyenek segítségére a nőmozgalomnak...«⁵⁴ A Forradalmi Kormányzótanács e kérelem értelmében utasította is a munkás-, katona- és földművestanácsokat a nőmozgalmak támogatására.

Az Országos Nőkongresszuson 62 vidéki és 52 budapesti nőszervezet képviseltette magát, összesen 286 küldöttel. Egy-egy nőszervezet több helyi csoportot is képviselt. A győri egymaga 53 helyi csoportot. A kongresszus iránya sokban eltért a régi szociáldemokrata nőkongresszusoktól: »... Kevesebbet foglalkozott a multak mulasztásaival, inkább a jövőbe nézett. Nem volt az az érzésünk, hogy összejöttek a munkásnők, meghallgatják az előadásokat, egyik-másik elpanaszolta a maga és társai baját, azután hazamentek és maradt minden a régiiben...«⁵⁵

A nőkongresszus elsősorban teljes szolidaritásról és a proletárnők forradalmi akaratáról biztosította a Forradalmi Kormányzótanácsot és a Tanácsok Országos Kongresszusát. Elhatározta, hogy minden erejével küzdeni fog a nők sorai közé furakodott ellenforradalmárok aknamunkája ellen. Felszólította a Forradalmi Kormányzótanácsot, valamint a Tanácsok Országos Kongresszusát, hogy a nők felszabadításában is érvényesítse a szocializmus elveit és sürgősen rendelje el, hogy »minden szakma és minden pálya a nők előtt is megnyitassék, minden szakmában és minden pályán valóban (és ne csak elvben) a nőknek a férfiakkal egyenlő munkáért teljesen egyenlő munkabért fizessenek...«⁵⁶

Követelte továbbá a kongresszus, hogy tizennégy évesnél fiatalabb gyermekeket ne lehessen dolgoztatni, a mezőgazdaságban semí. (Ez az utóbbi szélsőséges követelés volt, mert a kisbirtokrendszert elismerő Tanácsköztár-

⁵³ Nőmunkás, 1919. jún. 21.

⁵⁴ MMI. Arch. Miniszterelnöki, 1919. I/2831.

⁵⁵ Nőmunkás, 1919. jún. 21.

⁵⁶ Nőmunkás, 1919. jún. 28.

saság parasztasszonyában ellenséges hangulatot keltett volna egy olyan rendelkezés, mely a hajnali két órától dolgozó anyát megfosztja 12—14 éves gyermeke segítő munkájától.) Követelte továbbá a kongresszus a gyermekek kötelező oktatását 14 éves korukig, fiúk és lányok közös oktatását, a házasság megkötéséhez szükséges formások egyszerűsítését, a házasság megkötése előtt a kötelező orvosi vizsgálatot, szülés előtti és szülés utáni fizetett szabadságot, a terhes nők üzemi munkájának egészségügyi ellenőrzését, a szülész-nők jobb kiképzését, státusának rendezését, kórházak, anya- és csecsemő-otthonok és bölcsődék létesítését. Követelte továbbá a leányok testnevelésének megszervezését és a mindkét nembeli fiataloknak »értelmileg és lelkileg való előkészítését szülői hivatására«.

A nőkongresszus követelte a nyilvánosházak bezárását, a prostitúciónak átnevelés, szakmára oktatás útján való megszüntetését. Forradalmi törvényszéket kért minden nemi erőszakoskodás ellen és mind a lányok, mind a fiúk védelmi korhatárát 18. életévben kívánta megszabtatni...

A háztartási munka alól felszabadult nők részére pályaválasztási tanácsadók felállítását kérte.

Ezeknek a kívánságoknak és követeléseknek a teljesítésével remélték, hogy a proletárdiktatúra »a proletárnőt és gyermekeit a szó szoros értelmében emberi színvonalra emeli és a proletárférfi egyenjogú, együttérző, forradalmi elszántságú munkatársává teszi«.⁵⁷

A kongresszus kidolgozta továbbá a párt nőszervező bizottságának »agitációs és adminisztrációs munkatervét«,⁵⁸ amely helyesen, az egész országot behálózó, központilag irányított mozgalmat szolgáltat volna. De itt a Nőszervező Bizottság újra elkövette a régi hibát: nem tett különbséget a párt- és tömegszervezetek között. A Szocialista Kommunista Munkások Magyarországi Pártja Országos Nőszervező Bizottsága egyaránt feladatának vállalta a proletárnőknek a párt nőcsoportjaiba szervezését és szakszervezetekbe való tömörítését. A nőcsoportok tagjai egyúttal a pártnak is tagjai voltak, párttagokat megillető jogokkal.

Ennek a határozatnak ellentmondása szembeötlő. A nőcsoportok létjogosultságát mindaddig azzal magyarázták, hogy a gazdasági és politikai szervezkedéstől távolálló nők tömörítésére és felvilágosítására szolgálnak, és ugyanakkor e nőcsoportok tagjainak megadták a legmesszebbmenő jogot, a párt, az élcsapat tagjai voltak.

Ez csak azért volt lehetséges, mert maga a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja sem volt élcsapat, nem volt marxista-leninista párt. A jobboldali szociáldemokraták, régi szakszervezeti bürokraták segítségével többséget biztosítottak maguknak a párt kongresszusán és a párt vezetésében. A párton belül meginduló kommunista szervezkedésnek már nem volt ideje marxista-leninista pártot építeni. Így nem volt olyan szerv, mely az Országos Nőszervező Bizottság hibáit bírálta volna, szervezését, aktivitását irányította volna és elfogadta volna azokat a helyes javaslatokat, amelyekben a nőkongresszus bővelkedett.

Ilyen javaslat volt Singer Veráé, aki a városi és falusi nők érdekközöségéről beszélve azt kívánta, hogy a városi munkásnők járjanak elől a városi és falusi nők szövetségének a megerősítésében.

⁵⁷ Nőmunkás, 1919. jún. 28.

⁵⁸ MMI. Arch. Rőpiratgyűjtemény. II/27/1919.

Szűcs Róza, Győr és környéke 53 csoportjának küldötte, a szakszervezetek megváltozott feladataira figyelmeztette a munkásnőket. Ne bérharcoltak szervezzenek, hanem a proletárdiktatúrát szerettessék meg a munkásnőkkel és ismertessék azokat a kötelességeiket, amelyekkel a diktatúrának tartoznak.

A leninvárosi (Pesterzsébet) küldött a falusi küldötteket kérte fel: mélyítsék a vidéki propagandát, a városok jobb élelmezése a falutól függ, a jobb élelmezés a forradalom ügyét jelenti. — Nagykanizsa jólképzett agitátornőket kért fejlődő mozgalma számára. Ehhez a kívánsághoz csatlakozott Diósgyőr küldötte is, de figyelmeztetett arra, hogy »a vidéki agitátorok a vidék asszonyaiból kerüljenek ki«. Ugyanakkor szóváltette, hogy a gyermekek nevelése »még mindig a papok hatalmában van«.

Csorba Mária és mások figyelmeztették a kongresszust, hogy helytelen úton jár, mikor külön pártjárdulékot kíván a párt nőtagjai számára megállapíttatni. — A ceglédi küldött az »egyenlő munkáért — egyenlő bér« elvének be nem tartásáról beszélt.

A nőkongresszus bizonyosságát adta nemzetközi érzületének és ugyanakkor hazafias érzelmeinek. Üdvözlétét küldte a Tanácsok Országos Gyűlésének és a magyar Vörös Hadseregnek.

A Nőkongresszussal egyidőben kezdte meg üléseit a Tanácsok Országos Kongresszusa.

Ezen a kongresszuson is résztvettek a nőmozgalom képviselői és mint a magyar proletárnők követelését beterjesztették a nőkongresszus határozatait. Egy szónokuk, Csorba Mária, az élelmezésről beszélt. A batyuzás betiltását, az élelemfelhozatal jobb megszervezését javasolta.

Mind a három kongresszuson megmutatkozott a magyar nőmunkásmozgalom forradalmi irányú fejlődése. De megmutatkoztak a mult átkos örökségének fejlődést visszarántó tendenciái is, a gyanakvás a nők forradalmi tevékenységével, kezdeményező és alkotóképességével szemben, a forradalmi elméletnek és gyakorlatnak egymástól való elszakadása.

A Tanácsok gyűlésén alig volt a küldöttek között nő. A vidékről egyáltalán nem küldöttek nőket.⁵⁹

A kongresszusokon, kevés kivétellel, a felszólaló nők azt panaszolták, hogy nőket nem választanak be a tanácsokba, végrehajtóbizottságokba, a vezető tisztségekre. Így panaszkodtak Hatvan, Leninváros, Pécel, stb. küldöttei. Miskolcon a szakszervezeti titkár a nőket minden ténykedésből kizárta. A pártkongresszus több száz küldötte között mindössze nyolc nő volt; a budapesti tanács 80 helyéből csak kettő jutott Budapest nőproletariátusának. Felsőgallán, arra hivatkozva, hogy »sehhol nincs hivatalos értesítés arról, hogy mi a hatásköre a nőszervező bizottságnak«, gátolták annak munkáját. Nem volt jobb a helyzet Győrött sem. Kassáról is vannak adataink, ahol csak a Kormányzótanács átíratára adtak helyet a nőknek a tanácsban.

Olyan városok és községek, mint Újpest, Albertfalva, Sátoraljaújhely, Nagytétény, Tatatóváros, Rákosszentmihály, Hódmezővásárhely, ahol a nők tanácsstagok voltak, a ritkaságok közé számítottak. A forradalmi multú Hódmezővásárhely példamutató volt nőpolitikájában. 1919 március 24-én tíz bizottságot állított fel a Tanács munkájának segítségére. Ezek közül négybe (a piaci ügyek, a közegészségügy, a közművelés és a jóléti bizott-

⁵⁹ Nőmunkás, 1919. jún. 21.

ságba) nőket is választottak. A piaci bizottság öt tagja közül négy nő volt.

Így érthetők a nőkongresszusnak azok a határozatai, melyek a párttól és a Tanácsköztársaság Kormányától követelték a nőket megillető helyet a párt és az állam irányításában.

A kongresszusok vitái után a nőmozgalom fejlődésében javulás állt be. Július elejétől kezdve az Országos Nőszervező Bizottság helyesen fogta fel szerepét az ország élelemellátásában. Erre mutattak a nők felszólalásai a Munkás- és Katonatanácsokban. Így 1919. július 5-én a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács 80-as Intézőbizottságában Aladi Mária kérte az elnökséget, hogy »... a Vörös Őrségnél járjon el abban az irányban, hogy a párttitkárság által kiküldött 30—40 nőt, akik hivatva vannak az ácsorgó asszonyok között propagandát kifejteni, működésükben ne akadályozzák, hanem lehetőleg támogassák.«⁶⁰

Az Országos Nőszervező Bizottság július közepe táján újra felvetette a proletárasszonyok mozgósítását. A Népgazdasági Tanács a vidéken szervezett csereakciókkal próbált élelmiszert szerezni a városoknak, elsősorban Budapestnek és igyekezett, hogy azt jobb elosztási rendszerrel egyenesen a dolgozókhoz juttassa. Ekkor javasolta a »Nőmunkás«, hogy a nőbizottságok tagjai, azok a megvesztegethetetlen proletárasszonyok, akik képesek arra, hogy a hibákat és visszaéléseket felkutassák, a bűnösök ellen eljárást követeljenek, akik a közelmúltban is a nőgyűléseken ismételtén rámutattak a batyuzás ellenforradalmi jellegére, — ezek a proletárasszonyok vegyenek részt az élelemelosztás ellenőrzésében.

A proletárasszonyoknak cselekvő bevonása a Tanácsköztársaság működésébe kialakította volna azt a nőmozgalmat, amely a diktatúra idején, behálózva az egész országot, felsorakoztatta volna a városi és falusi dolgozó nőket a régi előítéletek elleni harcra, a fejlett politikai és társadalmi életre, kiharcolta volna a nők helyét a közéletben, számarányuknak és aktivitásuknak megfelelően.

A Tanácskormány bukása meggátolta a nőmozgalomnak széles marxista-leninista alapra helyezését. De mert ez a mozgalom minden hibája ellenére széles tömegmozgalom volt, tíz- és százezerszámra érintette a munkás-, a paraszt- és értelmiségi nőket; mert egy jobbágyi sorban tengődő ország asszonyai először emelték fel kettős járom alatt meghajtott fejüket, ezért nem veszhettek el nyom nélkül. Hámán Katók, Berzeviczy Gizellák, Csorba Máriák, Martos Flórák hirdették tovább a nők felszabadításának egyetlen útját. Hirdették, hogy a nők egyenjogúsága és szabadsága elválaszthatatlan az egész proletariátus felszabadításától, csak a munkásosztály hatalomra jutása után valósulhat meg. Ebben a szellemben éltek és működtek, szenvedtek börtönt és megkínzást. Példájukat fiatal munkás-, paraszt- és értelmiségi nők százai követték, akik minden áldozatot vállaltak a dolgozó nőket felszabadító proletárdiktatúráért.

ARANYOSSI MAGDA

⁶⁰ MMI. Arch. R-gyűjtemény, I/18. 39.

II. RÁKÓCZI FERENC BREZNAI KIÁLTVÁNYA

A nagy kuruc szabadságharc alapokmánya az a kiáltvány, amelyet Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós együttesen bocsátottak ki még lengyel földről »minden igaz magyar haza szerető és édes országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyver viselő és otthon lakós igaz magyarok«-hoz. E kiáltványt a tiszaháti felkelők követői vették át a fejedelem kezéből, s szabadságharcra voltaképpen akkor vette kezdetét, amikor Esze Tamás — elébb a felkelés gócaiban : Tarpán és Váriban, azután Beregszászon — felolvastatta. Az okmány jelentőségét Thaly Kálmán óta általában kiemeli történetírásunk, de a hozzáfűződő kérdéseket még nem tisztázta, pedig e feladat elvégzése nélkül a szabadságharc kezdetének sok igen fontos mozzanata homályban marad.

Azokban a napokban, amikor a Rákóczi-szabadságharc megindulásának 250. évfordulóját ünnepeltük, legsürgősebb feladatunknak a breznai kiáltvány köré sűrűsödő problémák tisztázását tekintettük. A kérdést az évforduló pontos dátumának meghatározása érdekében is fel kellett vetnünk : a kiáltvány kibocsátásának napját történetíróink általában nem ismerik, s csaknem kivétel nélkül valamivel későbbben keltezett példányaira hivatkoznak. A keltezés kérdése azonban csak egyik ága a sokrétű feladatnak. Tanulmányunk során a következő kérdésekre szeretnénk választ adni :

1. Rákóczi és a tiszaháti felkelők szövetségének kialakulására. Miként jutott el a fiatal Rákóczi herceg arra — a történelmünkben először jelentkező — elhatározásra, hogy az egész nemzetet a Habsburg-uralom ellen felkelésre szólító kiáltványát zendülő jobbágyok kezébe adja, s benne őket nyilvánítsa a meginduló nemzeti küzdelem első hivatalosainak?

2. Mikor adta át a kiáltványt a felkelők vezetőinek? Mi a magyarázata annak, hogy a breznai pátensnek vannak később keltezett példányai is, sőt valamennyi ismert másolatának dátuma : 1703. május 12.?

3. Milyen hatást keltett a kurucok és az ellenség soraiban? Mi lett a sorsa azoknak a példányoknak, amelyek a tiszaháti felkelők révén jutottak be Magyarországra és Erdélybe?

4. Végül a kiáltvány szövegéről szólunk. Közöljük hiteles példányának kéziratos magyar szövegét, s felvetjük a vele kapcsolatos filológiai kérdéseket

»A magyar történet nagy eseménye volt, mikor a nagyúr és a szegény jobbágyok egymásra találtak, s mikor Rákóczi 1703. május 12-én Breznán várából, Lemberg mellől, kiadta első manifesztumát »az egyházi és világi

nemes és nemtelen igaz magyaroknak». »Első eset az újkori jobbagység kifejlődése óta; hogy a privilegizált nemzet előkelő tagja az adózó, robotoló szegény népből szövetségest lát a nemzeti és állami élet védelmére.«¹ Hogyan jött létre a magyar történetnek ez a valóban váratlanul tetsző, de mégsem példa és előzmény nélkül való fordulata? E kérdés egy másik kérdést vet fel: a Lengyelországban bujdosó urak hogyan képzeltek el tervezgetéseikben a magyarországi támadás megindítását? Nyilván hosszú megfontolás után, a lehetőségek gondos számbavétele során jutottak el arra — a kortársak számára is egészen meglepő — elhatározásra, hogy jobbagy-kisnemesi felkelés élére állva veszik fel a harcot a hazában elterpeszkedő Habsburg-uralom ellen.

A varsói francia követtel, Du Héron-nal való tárgyalásaik, a francia udvarba küldött javaslataik² világosan mutatják: külső, lengyel-francia, vagy legalább is francia támogatás nélkül gondolni sem mertek a magyarországi akció megindítására.³ Viszont arról mind a ketten meg voltak győződve, hogy jelentős idegen segítség láttán, benn a hazában, mindjárt kezdetben nagy tömegek csatlakoznak mozgalmukhoz. Du Héron 1701. november 27-én ezt jelentette XIV. Lajosnak: »A két főúr . . . biztosított a felől, hogy ha rendelkezésükre állhat öt-hatezer főnyi idegen csapat, s ezzel a nemzet előtt bizonyíthatják Felsőged támogatását, egész Magyarország három hét alatt melléjük áll.«⁴

¹ *Szekfü*: Magyar történet. 3. kiad. IV. köt. 278. l.

² Rákóczi és a franciák érintkezésével a szabadságharc kitöréséig részletesen először *Thaly Kálmán* foglalkozott: A székesi gróf Bercsényi-család. 1470—1835. Második kötet: 1689—1703. Bpest, 1887. 352—524. l. — A francia külügyminisztérium levéltárának — részben Thaly által is értékesített — irataira épül *Pillias* két tanulmánya: Rákóczi és Franciaország közbelépésének igaz története (Rákóczi Emlékkönyv, II. köt. 309—336. l.) és *La France et Rákóczi* origines véritables de l'intervention de Louis XIV. (1701—1703). *Études sur François II. Rákóczi* prince de Transylvanie. Paris, 1939. 3—50. l.) — Korántsem teljes okirattárát Lukinich Imre adta ki 1935-ben az Archivum Rákócziánun XI. kötetében. (A kötet tartalma: II. *Rákóczi Ferenc felségárulási perének története*. — *Rákóczi Ferenc felségárulási perének okirattára*. I. A) *Rákóczi Ferenc személyére vonatkozó periratok*, B) *A felségárulási perben érdekelt személyekre vonatkozó iratok*. II. *Rákóczi és a francia udvar összeköttetéseinek történetéhez*. 1701. május 26.—1703. augusztus 2.)

³ A bujdosó urak és a franciák összeköttetései 1701 nyarától 1702. május 18-ig, amikor XIV. Lajos személyükre szóló támogatást állapított meg, az imént említett források szerint így vázolhatók: Bercsényi tervet készít Magyarország felszabadítására. Du Héron összefoglalja 1701. július 7-i jelentésében. Javaslataira a király július 28-án elutasítóan válaszol. (*Thaly*: Bercsényi-család, II. köt. 364—366. l.) — 1701. július 14-én Bercsényi tervezetet dolgoz ki Ágost lengyel király számára is. Du Héron másolatát megküldi Párizsba. (*Pillias*: *Études*. 18—19. l.) Lajos augusztus 4-én megismétli korábbi elutasítását. (*Thaly*: Bercsényi-család, II. köt. 367. l.) — 1701. augusztus 4-i és 11-i leveleihez Du Héron Bercsényi memorandumát mellékeli, melyet a követ fordított latinból franciára. A király ekkor is elzárkózott Rákóczi és Bercsényi támogatása elől. (Uo. II. köt. 381. l.) — 1701. november 6-án készült Bercsényi második memoranduma Lajoshoz. Du Héron mellékeli 16-i leveléhez. (Uo. II. köt. 391—398. l., *Pillias*: *Études*, 24—25. l. a király kedvezőtlen válaszával.) — XIV. Lajos 1702. március 2-án kelt levelében döntött Rákócziék támogatásáról. Levelére a követ március 19-én válaszolt és csatolta a bujdosó urak választát a király levelében feltett kérdésekre. (Magyar nyelven közli *Pillias*: Rákóczi Emlékkönyv, II. köt. 322—324. l.) — A király május 18-án adott választ az emlékiratra. (Uo. II. köt. 325. l.)

⁴ Uo. II. köt. 318. l. — Du Héron 1702. február 12-én is azt jelenti, hogy a Magyarországról jött kereskedők szerint »a nép csak vezérre vár, hogy fellázadjon. (Uo. II. köt. 321. l.)

E mondat tárgyilagos és pontos tájékoztatás a magyarországi helyzetről. A nemzet javarészeiben még égett a vágy, hogy leszámoljon a Habsburg-házzal, de a kezdeményezés kockázatát senki sem merete többé vállalni. Intő példa gyanánt ott állott minden ember előtt a századforduló két fájdalmas eseménye: 1697-ben a hegyaljai felkelés drámája,⁵ 1701-ben Rákóczi felségárulási pere.⁶ A nemesség egyébként is csekély kezdeményező készségét Rákóczi és a vele együtt elfogott nemes urak pere egészen megbénította: »Úgy consternáltatott az egész országh, hogy még az igaz is rettegett, tartván hamis vádra való törvénytelen megh fogattatástól és raboskodástól.«⁷ A jobbagság erejét és harci kedvét nem törte meg ennyire a hegyaljai katasztrófa, Rákóczi hivatkozott is a francia királyhoz intézett emlékiratában a népnek erre a hajlandóságára: »Belső eszközeink: a nép lelkesedése és elnyomatásunk jármának türhetetlen volta, az általános elégtelenség s a lelkek egységes hajlandósága a szabadság elnyomóinak megbosszulására. Sok eset, a legutóbbi tokaji példa nyilván mutatja: a nép felszabadítóinak még árnyékát is követi.«⁸ Viszont éppen a harcias tiszaháti nép könyörgött vezetőinek: »magukban ne kezdjenek semmit, s a tokaji esetet hozván fel például, kérték őket, hogy amit mívelni szándékoznak, halasszák a külső segély megérkezéséig.«⁹

Nincs is semmi nyoma annak, hogy a bujdosó urak Lengyelországból leveleket vagy embereket küldöttek volna be Magyarországra. Rákóczi maga is mondja, nem érintkezett senkivel, mert nem akart veszélyt hozni senki fejére: »Ámbátor az a vár, amelyben tartózkodtam, legfeljebb három napi járóföldre van Magyarország határától és munkácsi hercegségetől, jónak láttam minden levelezéstől és írásbeli érintkezéstől tartózkodni.«¹⁰ Minden erejét francia segítség kicszokzlására fordította.

A franciáktól elsősorban pénzt várt, hogy rajta zsoldos katonákat fogadjon, legfeljebb még néhány francia tisztet remélhetett. Erre irányuló kísérleteit elég jól ismerjük Pillias kutatásaiból. De nemcsak Párizs felé tekintett, amikor a francia támogatás lehetőségeit mérlegelte, hanem Sztambul felé is. Törökországban vesztgelt a Thököly-emigráció eléggé megfogyott katonasága, mely váratlanul felduzzadt a hegyaljai felkelők Thököly mellé vonuló csapataival. Rákóczi csak a franciák diplomáciai támogatása révén remélhette, hogy a török Thököly csapatait a döntő pillanatban futni engedi, s a kezdet idején majd ezek is elősegítik a nemzet függetlenségi harcának kibontakozását. Rákóczi törökországi akcióiról, a Thököly-emigrációval való érintkezéséről és a sztambuli francia követtel való levelezéséről azonban

⁵ Történetével utóljára *Benczédi László* foglalkozott: *A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben.* Bpest, 1953. — Eredményei lényegesen módosítják *Takáts Sándor* megállapításait (*A hegyaljai zendülés.* Megjelent a *Szegény magyarok* című kötetében, 33—82. l.) A felkelés okmánytára most készül.

⁶ *Lukinich* említett tanulmánya még kiegészítésre szorul. A kutatás még nem derítette fel eléggé a fiatal Rákóczi fejedelem körül kialakuló középnemesi csoport létrejöttét, terveit, magatartását.

⁷ *Károlyi Sándor* szatmári főispán mondja Önéletírásában.

⁸ A király 1702. március 2-i levelében feltett kérdésekre válaszolva.

⁹ *Károlyi* említi: Emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről. (Századok, VIII/1874. 322. l.)

¹⁰ A *Confessiones*-ban.

keveset tudunk.¹¹ Sokkal kevesebbet, mint amennyire szükségünk volna, mert e kérdés felderítésével eddig senki sem foglalkozott, s csak véletlenül előkerült adatokra vagyunk utalva. De ezek is segítenek bennünket feladatunk megoldásában.

Az előttünk fekvő szövegekből csak annyi világos, hogy a bujdosó uraknak volt valami összeköttetésük Thökölyvel. Erre vall a Bercsényi ellen 1701. november 16-án elkövetett, de sikertelenül végződő merénylet története is. II. Ágost lengyel király minisztere, Beuchling »a magyar nemzeti ügy felkarolásának reményével kecsegtette a grófot és elhitette vele, hogy a király a török császárhoz és Thökölyhöz elküldte megbízottait azon utasítással, működjenek a császár ellen indítandó háború érdekében, sőt megállapodás is történt oly irányban, hogy Thököly egy bizalmas emberét Czenstokowba küldi azon célból, hogy a gróffal titkos egyezsége lépjen.«¹² Bercsényi nem kételkedett Thököly követének érkezésében, mert nyilván tudott Ágost és Thököly titkos érintkezéséről, s Thököly tervezett követküldéséről, s ezért gyanútlanul indult el a találkozóra, mely csaknem életébe került.¹³

Biztos adatunk van arról, hogy Rákócziakat 1702 januárjában valóban meglátogatta egy Sztambulból érkező magyar. E rejtélyes látogatóról csak annyit tud történetírásunk, amennyit róla Sieniawski belzi palatinus, majd Bercsényi közlése nyomán Du Héron Párizsba küldött jelentései tartalmaznak. 1702. január 20-án ezt jelenti:¹⁴ »Az a férfiú, aki három évvel ezelőtt a Tokaj-környéki mozgalmakat szította, s azután Konstantinápolyban tartózkodott, eljött, hogy a belzi palatinusnál levő urakkal találkozzék. Néhány nap múltán

¹¹ Ferriol konstantinápolyi francia követ 1701. szeptember 3-án kelt jelentéséből arra következtethetünk, hogy Rákóczi magyarországi akciójának semmi kapcsolata nem volt a Thököly-emigrációval. »Úgy vélem — írja Perából —, hogy a magyarországi összeesküvés híre, melyről a németek annyit beszélnek, teljesen légből kapott . . . Rákócziinak semmi összeköttetése sincs Thökölyvel, s a fejedelem még az édesanyjának ígért 2 000 tallér évjáradékot sem küldi el.« (*Pillias: Rákóczi Em!ékkönyv, II. köt. 316. l.*) Érintkezésük Lengyelországban alakult ki.

¹² II. Ágost lengyel király 1697-ben I. Lipót császár támogatásával szerezte meg trónját XIV. Lajos jelöltjével, Condó herceggel szemben. Habsburg-barát hajlamainak gátat szabott az a körülmény, hogy a lengyel köznemesség nagy tömegei és a főnemesség egy része továbbra is francia-barátok maradtak, másrészt a spanyol örökösödési háború küszöbén XIV. Lajos is mindent elkövetett, hogy az új lengyel királyt a maga oldalára hajlítsa. Viszont Ágostnak a svéd háború közeli kitérésével kellett számolnia. Ez magyarázza, hogy magatartása a Lengyelországba menekült Bercsényivel és Rákócziával szemben ingadozó, kétértelmű volt. Az 1701 júliusában lefolyt titkos audiencián Bercsényi a király elé tárta a francia — lengyel — magyar szövetségre vonatkozó terveit, amelyek szerint Ágostnak Szilézia ellen kezdett támadással kellett volna támogatnia a francia pénzen toborzott csapatok benyomulását Észak-Magyarországba, Thökölynek pedig Erdélyt kellett volna elfoglalnia. A király látszólag tetszéssel fogadta a tervet, menedéket biztosított Bercsényi számára és gondoskodott eltartásáról. Nyilván a Bercsényivel való megbeszélés hatására küldött a király 1701 októberében megbízottat Thökölyhöz. Néhány hét múlva fordulat történt Ágost politikájában: megkezdődött a svéd háború és a Habsburg-ellenes nemzeti párt nyíltan fellépett a király ellen. Ágost szorongatott helyzetében Bécshez közeledett, támogatást egyedül innen remélhetett. Ez a magyar-barát tervek elejtését jelentette, az udvarban megnőtt Strattmann osztrák követ befolyása Du Héron-éval szemben. A császárbarát irányzat fő képviselője Ágost vezető minisztere, a szász Beuchling volt. (*Thaly: Bercsényi család, II. köt. 355—388. l.*)

¹³ A merénylet lefolyását Thaly részletesen megírta, elsősorban a *Confessiones* alapján. Előadását lengyel forrásokból kiegészítette *Thomasvskyj István: Adatok II. Rákóczi Ferenc és kora történetéhez. (Századok, XLVI/1912. 118—120. l.)*

¹⁴ *Thaly: Bercsényi család, II. köt. 429—432. l.*

ezeket írja :¹⁵ »Mult levelem írása óta gróf Bercsényi jött látogatásomra s megerősíté, amit a belzi palatinus mondott a Tokaj-vidéki felkelés vezetőjének érkezéséről. Hozzátette : ez a férfiú Konstantinápolyból való visszatérése óta új felkelés szításán dolgozik, s biztosra veszi, hogy már 3—4000 embert megnyert. Azonban ő és Varamits¹⁶ elhatározták : a felkelés kitörését visszatartják addig, míg Felsőged elhatározásáról tudomást nem szereznek, mert új forradalmi kísérlet csak növelné a magyarok szerencsétlenségét, ha Felsőged nem akarná felkarolni és nem támogatná az innét Magyarországra irányuló diverzió gondolatát.«

A követ személyéről e két tudósítás csak egyetlen adatot tartalmaz : része volt a hegyaljai felkelés előkészítésében. E sovány adatból Thaly színes mesét kerekített. Módszerének és műve értékének szemléltetésére tanulságos egész terjedelmében idézni : »Nem volt más — a látogató — mint az a becsületes jellemű, csodálatos tevékenységű köznemes, aki 1697-ben az ifjú Rákóczit el akará Szerencsen fogatni, csak azért, hogy vezérévé tegye : . . . a hegyaljai népzendülés egyik szervezője és vezére, Szalontay János . . . Tudjuk, hogy ő a nevezett év őszén, a fölkelők maradványával, Bercsényiék által menekülni engedve, elvergődött Thökölyhez, Törökországba. Most hazulról jött, fontos hírekkel ; parasztruhában — melyben egykori tevékenységének színhelyeit lappangva bejárta, — nekiindult Lengyelországnak a két bujdosó úr felkeresésére . . . Szerencsésen föllelvén azokat, akiket keresett, a hű Szalontay nevezetes leleplezéseket tőn Rákóczi, Bercsényi előtt. Elmondá, hogy a karlócai békekötés óta ő sem Konstantinápolyban Thökölynél, sem Bulgáriában, Havaselvén Petróczy s a többi bujdosók mellett tétlen ülni nem tudván, visszalopódzott a hazába ; álrühában bejárta a Tisza, Bodrog, Hernád, Sajó tájait. Mindenütt nagy elégedetlenséget, elkeseredést, fölkelési vágyat tapasztalt az immár végsőkig elcsigázott népnél. Alattomban megkezdé tehát régi hív társaival a szervezkedést, — oly csendesen, mint 1697-ben. S annyira haladt már, hogy 3—4000 embere volna, akik az első adott jelre készek fegyvert fogni. A támadásra pedig alkalmasabb idő a mostaninál alig várható, mert a császár olaszországi háborúja nagyon kiüríté az idegen hadaktól Magyarországot. Azonban ő, ki Tokaji Ferencsel már 1697-ben belátta, hogy a fölkelés élére, annak országossá tétele végett nem egyszerű nép fiai vagy köznemesek, hanem előkelő, nagynevű vezértérfiaik kellenek, az akkori szomorú tapasztalatból még inkább meggyőződött erről. Azért jött el tehát Lengyelországba fölkeresni a bujdosó két főurat — akiktől az egész nemzet remél —, s ezennel fölkeri és meghívja őket szervezkedett társai nevében : álljanak a fölkelők élére, kiket ő össze is fog az erdőkben gyülekeztetni, hogy Rákóczit, Bercsényit készen várják.«

E tetszetős meséből semmi sem igaz, mert az egész Thaly fantáziájának szüleménye. A hegyaljai felkelőknek azt a vezérét, akire Thaly gondol, nem Szalontay Jánosnak hívták, hanem Szalontai Györgynek.¹⁷ E két történeti

¹⁵ Uo.

¹⁶ Rákóczi álneve a francia diplomáciai levelezésben.

¹⁷ Hat esztendővel korábban (II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága, 1676—1701. Pozsony, 1881. 247. l.) még György-nek, de már Kárándi-nak írja : »Tokaji Ferencz nevű bujdosó . . . magához voná . . . az erdőkön lappangók mellé Szalontai (máskép Kárándi) Györgyöt, Rákóczinak pataki jobbágját.« — Mikor a Bercsényi család II. kötetében újból megírta a hegyaljai felkelés történetét, már Szalontai Kárándy Jánossal azonosí-

személyt következetesen összetéveszti. Szalontai György jobbágy volt, igen jómódú parasztember, s a hegyaljai felkelést megelőző időben bíróságot viselt a Sárospatakkal szomszédos Végardón. Alakját, jellemét, társadalmi helyzetét, cselekedeteit jól meg lehet ismerni a róla fennmaradt adatokból. Pataki kapitánya lett a felkelőknek, s mikor Vaudemont herceg a felkelés elnyomására küldött császári katonasággal Patak alá ért, a kuruc lovassággal odébb állott s sorsára hagyta a várat és a várost. Ez az utolsó adat, amit róla tudunk.¹⁸ Szalontai Kárándy János Tokajban lakott, s azért nevezte magát Szalontai előnévvel, mert Nagyszalontáról származott. Atyjafia volt a gályarabok nevezetes védőjének, Szalontai Kárándy Istvánnak, Mihály nevű testvére pedig később ezereskapitánya lett Rákóczinak. Ő is csatlakozott a hegyaljai felkelőkhöz, de jelentős része nem volt a mozgalomban.¹⁹ Nigrelli kassai generális mégis elfogatta, — pedig őreá is vonatkozott a meghódolóknak járó kegyelem —, mert neve miatt gyanakodott reá, hiába bizonygatta sokáig: ő Kárándy, s nem Szalontai, de végül is megszabadult.²⁰ A nagy

totta a végardói bírót. Érvelése jellemző kritikai érzékének fogyatékos voltára: »Szalontayt... Babócsay Izsák tarczali krónikájában (140. l.) Györgynek, Rákóczi Önéletrajzában Pálnak (Paulus; 51. l.) nevezi, Károlyi Sándor pedig Önéletrajzában (57. l. csak keresztnevé nélkül említi föl. Hogy 1697 előtt 'nem sokaktól ismert ember volt' Babócsay nyilván megjegyzi, s e körülmény okozhatta a keresztneve körüli bizonytalanságot. Ugyanis Szalontayt sem Györgynek, sem Pálnak, hanem Jánosnak hívták. Ama Bihar megyei Szalontay-családból való volt, melyet máskép Kárándy-nak is nevezének, s mely később alsó-Zemplénbe, Szabolcsba szakadt... Hogy a Szalontay és Kárándy-család egy: az a családi iratokból, valamint a Rákóczitól, Károlyitól Szalontay (s hol Kárándy) János tokaji révbíróhoz és hídmesterhez intézett levelek, rendeletek czimzéseiből bizonyos. Hogy pedig ez a Szalontay-Kárándy János, Rákóczi uralma alatti tokaji révbíró egy személy az 1697-iki népfelkelő vezérrel, legjobban bizonyítja magának II. Rákóczi Ferenc fejedelmi dekretumának szövege, amellyel őt kinevezi: Megtekintvén Nemzetes és Vitézlő Szalontay János Hívünk Hozzánk s Hazájához való igaz szeretetését és az Nemes Ország szolgálatjában való készségét, úgy a Magyar Úgy mellett való sokszori keserves szenvedését, ... erre nézve említett Hívünknek tokaji révbírósnak tisztit és hivatalját adtuk, engedjük kegyelmesen. Datum ex Castris ad Tokaj positis, die 2. 9-bris A. 1703.« ... »Nemzetes és Vitézlő«, azaz nemes és János nevű volt tehát Szalontay, mint ezen, 1697-hez oly közelkorú eredeti okmány mutatja. 1719-ben, mikor Rákóczi török földön 'Confessiói'-t ír — és pedig csak pusztá emlékezetből ír, — nem jól emlékezett volt már a népvezér keresztnevére, Babócsay pedig alkalmasint valamint más Szalontay nevével, a kit tán jobban ismert, zavarta azt össze.« (Bercsényi család. II. köt. 178—179. l.) — Thaly a »népvezér« Szalontaiból — nemesi történetiszemléletének megfelelően — így formált nemes urat.

¹⁸ Szalontai György személyéről jó tájékoztatást nyújtanak a pataki jezsuiták feljegyzései: a *Historia Domestica* és az atyák naplószerű beszámolóai a hegyaljai felkelés eseményeiről. Az egyéb forrásból meríthető adatok csak kiegészítik, de nem módosítják adataikat. (A *Historia Domestica*-t és az egyik atya naplóját *Visegrádi János* magyar fordításban közölte: Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez, XVI—XVII. 1910—1911. A másik két atya naplója még kéziratban van az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtárában.) — Anyagi helyzetére rávilágít pl. Sátoraljaújhely város 1698. augusztus 2-án kiállított tanúsítványa: a Veresharaszti szőlőhegyen másfél száz magyar forintot érő szőleje volt.

¹⁹ A felkelés idején, például, elfogta Keck András tokaji prófuntmester béreseit, akik uruk marháját a Tiszántúlra akarták hajtani, őket »említett Szalontay János megheskette az Ország és Thököly hűségére«. (A hegyaljai felkelés történetére vonatkozó okmányok levéltári jelzeteit nem adjuk; a felkelés rövidesen kiadásra kerülő okmánygyűjteményében jelzetükkel, teljes szövegükben megtalálhatók.)

²⁰ Fogságából a Consilium Bellicum-hoz szabadonbocsátása érdekében folyamodványt írt, s benne ezt mondja: Nigrelli kassai generális, aki őt elfogatta »hoc quoque

kuruc szabadságharc idején tokaji révbíró, majd Rákóczi udvari főkomornyikja volt néhány esztendeig.²¹ Thaly — nem törődve a keresztnév eltérő voltával és e két ember teljesen eltérő személyi adataival, — Szalontai György hegyaljai cselekedeteit Szalontai Kárándy Jánosnak tulajdonította, s őt tette meg Rákóczi Magyarországból érkező, Konstantinápolyt járt látogatójának is. Pedig sem Szalontai György, sem Szalontai Kárándy János nem járt ekkor, bizonyára máskor sem, Lengyelországban.

Azért kellett részletesen foglalkoznunk Thaly tévedésével, mert az elfogadott állítássá vált.²² Ennek következtében pedig senki sem kereste: ki volt hát Rákócziék vendége? Ez a kérdés igen fontos, mert az ő személyéhez fűződik az első adat a II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát előkészítő népi mozguldról. A bujdosó urak tőle tudták meg, hogy a Tiszavidék népét

scivit, eundem Szalontay plebeum fuisse, et non advocatum, me autem hunc esse... Quod autem Karándy vocer, denominationem hanc meam nunquam audivit, sed scripto vidit, signanterque in literis, quas tempore Generalatus Dominus Comes Aspermont de me sumpsit. A Consilium Bellicum 1699. június 24-én válaszolt a Magyar Kancelláriának Karándy János ügyében: »Etsi dictus Karándy merito cum Tokay Ferenz tanquam eiusdem reatus conscius et complex confrontari deberet, nec nobilitaris dignitas in causa laesae Majestatis aliquam exemptionem tribuere valeat, aut oblata cautio in tali causa criminali alias locum habeat, dictumque exinde arrestum ante causae determinationem jure haud solvi posset, nihilominus tamen, cum ipsa Inelyta Cancellaria Regia Hungarica Aulica pro eo sua dignetur interponere officia, si eadem sufficientem desistentis quoties ad dicendam causam citaretur, ab ipso Karándy habere posset cautionem, tandem ipsum quoque Consilium Aulae Bellicum non obstantibus superius allegatis retentionibus suam quoque collaturum operam, ut dictus Karándy practacto arresto interim liberari queat.«

²¹ A fejedelem 1705. március 11-én az Imsód-kömlödi Dunahíd építésére rendelte, július 8-án nevezte ki udvari komisszáriussá. (*Protocollum Expeditionum*, 114/b, 221/b, 230/b, 235/b. OSzK Fol. Hung. 978.)

²² Thaly tévedését a hegyaljai felkelésről írt tanulmányában megtette Takáts Sándor. Mikor a felkelés vezetőit felsorolja, Szalontairól ezeket írja: »Szántszándékkal a végére hagytuk Szalontai (s nem Szalontay-Kárándy) Jánost, akit Thaly és az ő nyomán járó írók a zendülés egyik fővezérének mondanak. A hivatalos írók és egykorú levelek azonban Szalontainak még a nevét is alig említik. A tereali krónika is azt tartja róla, hogy kevesektől ismert ember volt. Tehát nem játszhatott olyan nagy szerepet, amilyent neki tulajdonítanak, mert különben a többi vezetővel együtt őt is megemlítenék. Hiszen a kamarai írók a főkorifeusokat mind felsorolják, de azok közt a Szalontai nevét hiába keressük. Thaly összetéveszti őt a Szalontai-Kárándy család János nevű tagjával. A zendülésben szereplő Szalontai ugyanis nem volt nemes ember; egyszerű parasztember volt (amint Károlyi Sándor írja), aki azonban eszével és felfángjával társait jóval felülmulata. Thaly a zendülőknek azt a seregét, amelyik Patak visszafoglalása után északnak menekült s jó ideig a beregi, ugocsai és máramarosi hegyek között bujdosott, Szalontaiával vezetetti s mindig csak az ő vezérségét emlegeti. Aztán »csodálatunkra és teljes tiszteltünkre méltó«-nak mondja Szalontai katonai tudományát és szabadságszeretét. Mindez a dicséret magától elesik, ha két teljesen hiteles dolgot megemlítünk. Mikor Vaudemont herceg Patakhöz ért, Szalontai a zendülők főbb embereivel együtt Patakról megugrott s a szegény fölkelőket magukra hagyta. Az észak felé menekülő fölkelőket meg nem is Szalontai, hanem Csáni János vezette. Ez a Csáni János Thököly fejedelem főkapitányának írja magát. Seregében a helyettes vezér Kecskeméti Nagy István volt. Szalontai a seregben csak mint egyszerű hadnagy szolgált.« Takátsot Babócsayval szemben táplált — teljesen indokolatlan — bizalmatlansága vezette félre. A Szepesi Kamara gazdag iratanyagát nem ismerte. Nem tudott az 1698-ban fellobbant ugocsai kurucmozgalomról, Csáni seregének tanulmányában idézett levele az ugocsai mozgalom dokumentuma. Az aláírói között előforduló Szalontai János nem azonos a hegyaljai felkelés pataki főkapitányával, szervezőjével és Tokaji Ferenc után rangban első emberével, Szalontai Györggyel.

nem törte meg a hegyaljai felkelés kudarca, a nagy csapás után megint fel-emelte fejét, új támadásra készül, szervezkedik. Az ő tájékoztatásából merítették azt a meggyőződésüket, amelynek Párizsba küldött memorandumukban is hangot adtak, hogy »a nép felszabadítóinak még árnyékát is követi«.

Ha Thalyt szertelen fantáziája nem vezeti félre, könnyen rájöhett volna : kitől kapta Rákóczi az első híradást Magyarországról? Éppen abban a könyvében, ahol előadja Szalontay Jánosról szóló megható történetét, egy felettébb fontos, a képzelt történetnél jóval érdekesebb forrást idéz a Rákóczi-szabadságharc előzményeiről : Palugyay Lénárt debreceni harmincados feljegyzését a császárhoz intézett folyamodványából.²³ Ez az írás azért jelentős forrás, mert Palugyay értesüléseit részben a Rákóczinál járt embertől kapta. Ezeket írja : »Midőn — Rákóczi és Bercsényi — a jelenlegi felkelés elindítására ki akartak menni Magyarországra, előzőleg Szentiványi Sándort Törökországba küldték Thököly Imréhez, a francia király ügyvivőjének megnyerésére, hogy győzze meg a francia királyt : ők minden bizonnal készek Magyarországon felkelést indítani, éppen ezért pártolja, segítse és vegye oltalmába őket. Ez szintén Lengyelországba menekült volt a Tokay Ferenc által kezdett újhelyi támadás és . . . Vécsey Sándor bárónak megölése miatt, s azért is, mert őt tartották az említett lázadás kezdeményezőjének«. Semmi kétségünk nem lehet abban, hogy Szentiványi Sándor volt a Rákóczinál járt magyar hírhöz. Azok az adatok, amelyeket Du Héron-nál és Palugyaynál találunk a hegyaljai felkelésben való részvételéről, pontosan ráillenek Szentiványira. Valóban része volt a mozgalom előkészítésében, sőt a kurucok belső emberei közé tartozott, pedig Zemplén vármegye esküdtje volt.²⁴ Ő fogta el báró Vécsey Sándor császári ezredest, Thököly régi ellenfelét. Leveleket talált nála, nyilván a kurucokról tájékoztatást nyújtó, ellenük segítséget kérő leveleket, melyekért Szalontai György és emberei »azonnal felzendülének«, tömlőre küldték, de még a börtön ajtajában felkoncolták.²⁵

A két forrás között csak annyi ellentmondás van, hogy Palugyay szerint

²³ Ez az irat a Bercsényi család II. kötetének megjelenése után jutott Thaly kezéhez : egykorú másolatát »Bezerédj Andor levéltárában Magyar-Óvárrott« találta meg. Palugyay »humillima informatio«-jának e példányát már csak Thaly másolatából ismerjük. (Kuruckori Okmánygyűjteménye, XXVIII. 76. OSzK Fol. Hung. 1339.) Másik, szintén egykorú másolata megvan az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtárában, ez azonban nem teljes : zárómondatai az aláírással együtt hiányzanak. Aláírása : »Tricesimator Majestatis Vestrae Sacratissimae Debreceniensis, ex dira captivitate rebellium transfugus, modo exul officii et patriae — Leonardus Palugyay«. — Palugyay 1703 őszén még Rákóczi szolgálatában volt (*Protocollum Expeditionum*, 16/b.), nyilván Debrecen meghódolásakor állt a kurucokhoz. Nem tudjuk : miért vetették fogságra, mikor és hogyan menekült el. — Thaly e fontos forrás felfedezése után is ragaszkodott a Szalontay-fikcióhoz, s ezért nem is igen tudott mit kezdeni vele.

²⁴ Erre nézve lásd a kiadatlan jezsuita-naplókat. (Ld. 19. sz. jegyzetet.)

²⁵ Egy 1718. június 19-én keltezett inkvizícióban az egyik tanú így mondja el br. Vécsey Sándor halálának körülményeit : »Midőn Patakra hozták Szalontai eleiben Vécsey Sándor Uramot, . . . le ültették szegény urat magok köziben. Azonnal Szent-Ivány Sándor férre híván vagy kettőt az ott lévők közül valamely börtben és mihelyen ki jövének azon börtbul, mingyárt mutatták a' leveleket, mellyeket nálla találtanak. Azonnal fel zendülének ő Nagysága ellen, úgy vitették a' tömlőtben.« Egy másik tanú szemtanuja volt meggyilkolásának : »Ezen fatens a' tömlőtzhöz csak közel lévén arestomban, valamely lövő lyukon nézte, mikor hatan kikisérték Vécsei Sándor Uramot és a' tömlőt az ajtajában kisírvén, legeléször is Jankafalvi János ütötte a' hátában az hegyes tört, azután úgy lütték és vágták.« (l. 19. sz. jegyzetet.)

Szentiványi a hegyaljai felkelés összeomlása után Lengyelországba menekült, míg Du Héron értesülése szerint török földről jött Magyarországon át a bujdosókhoz. Ez az eltérés azonban könnyen kiküszöbölhető. A hegyaljai felkelők, akik nem hódoltak meg, mind Törökországba menekültek, Szentiványi is, s Rákóczi éppen azért adott megbízást néki érdekeinek képviselésére Thökölynél és a konstantinápolyi francia orátornál, mert már ismerte a török viszonyokat.

A további kutatás számára igen hasznos Palugyay jelentésének amaz adata, hogy Szentiványi első követük volt Rákócziéknak Törökországban Thökölyhez és Ferriol francia követhoz. Az is következik belőle, hogy látogatása óta folyamatos érintkezés alakult ki a Lengyelben és a török földön veszteglő kuruc emigráció között. Ferriol Párizsba küldött jelentése említi is Rákóczi követét. 1702. július 10-én leírja vele való találkozását: »Ez a nemes Nikomédiából jött ide, s azt mondta, hogy Rákóczi fejedelem Brezaneban van, Kaminieck közelében, egy lengyel főúr kastélyában.« XIV. Lajos utasítását kéri arra az esetre, ha Rákóczinak és Bercsényinek az I. Lipót császárral szövetségre lépő lengyel király elől Törökországba kellene menekülnie.²⁶ Szentiványinak bizonyára később is vállalnia kellett a közvetítés szolgálatát, s talán ezért nem találkozunk nevével többé a Rákóczi-szabadságharcot megelőző és előkészítő népi kuruc mozgalmak történetében.²⁷

Rákóczi és bujdosótársa az általa nyert értesülést a magyar nép megmozdulásáról bizonyítékul használták fel arra, hogy XIV. Lajos elé terjesztett javaslataik reálisak. De a király bizalmatlanságát a Magyarországból jött jó hírek sem tudták eloszlatni. Csupán személyi segítséget nyújtott a bujdosóknak: Rákóczinak 12 000, Bercsényinek 8 000 livres évjáradékot.²⁸ »Így a XIV. Lajos által nyújtott első támogatás még nem arra szolgált, hogy politika mozgalom, katonai támadás anyagi alapja legyen, vagy azt lánggra gyujtsa.«²⁹ Ennek ellenére Rákóczi még sem kereste az érintkezést a hazai mozgalommal. Tartózkodása magyarázható a már idézett megfontolásból is, de bizonyára oka volt a felkelő parasztok iránt érzett bizalmatlansága is. Nem akarta megismételni Thököly végzetes hegyaljai kísérletét, de meg nem is tartotta alkalmasnak a népi kurucságot arra, hogy fundamentuma lehessen az elkövetkezendő szabadságharcnak. De a nép sem nyújtotta ki kezét Rákóczi után. Szentiványi lengyelországi látogatása után még ötnegyedév telt el addig, míg a tiszaháti felkelők követei megkeresték Rákóczit, hogy vezérüknek kérjék a nemzet szabadságharcának kibontakoztatása érdekében. Mi a magyarázata ennek a hosszú hallgatásnak?

²⁶ Pillias idézi: Rákóczi Emlékkönyv, II. köt. 325—326. l. — A Thököly-emigráció megélénkülésére vall Ferriol 1702. október 2-án kelt javaslata: felajánlotta a királynak néhány Thököly környezetéből való magyar tiszti szolgálatát. XIV. Lajos azonban úgy vélekedett, hogy helyesebb őket Konstantinápolyban hagyni, számítva egy esetleges magyarországi mozgalomra. A javaslatot és a király 1702. november 13-án kelt válaszát l. uo., II. köt. 326. l.

²⁷ Palugyay ezt írja Informatiojában: »Nunc vero colonellus Rákóczianus.« Thaly szerint Szentiványi Jánossal téveszti össze, mert Sándor a »tatárok kapitánya« volt. (Bercsényi család, III. köt. 36—38. l.)

²⁸ »Nem nagyon látom, — írta 1702. március 16-án Marlyból Du Héronnak — miféle hasznunkra lehetne Ragotsky fejedelem és Berchini gróf, mégis hozzájárulok megélhetésükhöz.« (Uo. 321—322. l.)

²⁹ Ez Pillias helytálló megállapítása (Uo. 322. l.)

Pedig a szegénylegények mozgalma nőtt, izmosodott. Számuk 1703 tavaszán már 5700-ra növekedett. Szervezkedésük területi kiterjedéséről nincsenek pontos adataink, de a későbbi események adataiból jól bizonyítható: behálózta a Tiszántúlt, a Partiumot, a Rákóczi-birtokokat, s kiterjedt a császári hadseregbe toborzott katonaságra is, s talán Erdélyben is voltak meghitt embereik.³⁰ Mikor követeik megjelentek Breznában Rákóczinál és elmondták, »mily igen könnyű lenne a mozgalomnak az első lökést megadni«, adataik és érveléseik meggyőzték a fejedelmet, de meg akart bizonyosodni a mondottakról. Bercsényi egyik emberét, Barwinsky Gált küldte a követekkel Magyarországra: mérje fel a kuruc szervezkedés eredményét, hozzon híreket »a nép hangulatáról, a német katonaság számáról, a várak állapotáról« és biztosítsa a népet a bujdosó urak készségeiről.³¹ »Bizonyos leveleket« is küldött be Rákóczi általa az országra, mert Barwinskyknak az is feladata volt, hogy »az ismerősöket bejárja«.³²

Barwinsky megbízatása, magyarországi útja döntő esemény a kuruc szabadságharc előkészítésének történetében, mert eredménye ráeszméltette Rákóczit a népi kurucság értékére és hosszú idő eltelte után végre megteremtette a fejedelem és a felkelő nép érintkezését. Midőn a követ néhány hétig tartó útjáról visszatért Breznába, »megerősítette — mondja Rákóczi — igaz, amiről jelentést kaptam, . . . itt az ideje tehát, hogy láthatóbb jeleit adjam elhatározásomnak és biztosítékot arra nézve, hogy nem hagyom el őket«. Barwinsky útjának eredménye: Rákóczi döntése. A távoli, elégtelen és bizonytalan francia támogatás helyett most már a nép felkelésére építi szabadságharcát. Barwinsky körútja folyamán kezdett csirájában kialakulni a küzdelem alapjául szolgáló nemzeti egység: a felkelő jobbság és a nemzeti függetlenség ügyéhez ragaszkodó nemesség összefogása, mert Rákóczi levelei »egyhez is, máshoz is békeségesen kézhez jutottanak, mellyel annyival inkább gerjedett az igátúl elkeseredett népek szíve és sok nagyobb rendeknek hanyatlott elméje, úgy hogy alattomban a köznépet magok is igyekeztek elő segíteni és mozdítani«.

A breznai kiáltvány tehát nem egy alvó, sötétségbe borult, ismeretlen országhoz kiáltott. A kiáltvány azért oly jelentős dokumentuma nemzetünk történetének, mert Rákóczi és a nép közös erőfeszítésének eredménye. Sorait olvasva ne csak arra gondoljunk, ami belőle következett: a nyolc esztendőn át tartó nagy kuruc szabadságharcra, hanem arra is, ami mögötte van: a népi kurucság Rákóczi törekvéseit diadalra segítő hosszú erőfeszítésére is.

³⁰ A szegénylegények szervezkedésére nézve l. Du Héron idézett jelentéseit, *Palugyay* Informatio-ját, s Rákóczi megemlékezését Barwinsky tapasztalatairól, a *Confessiones*-ban. — Az eddig felmerült adatok összefoglalását pedig II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata (Bpest, 1951. A Történettudomány kérdései, 12.) és A tiszaháti felkelés (Bpest, 1952.) című tanulmányainkban.

³¹ Barwinsky követségére nézve legfontosabb forrás Rákóczi visszaemlékezése a szabadságharc kezdetének eseményeire a *Confessiones* és a *Mémoires* lapjain. Említi *Károlyi Sándor* is: *Önéletírásában* és *Emlékirataiban*. — A követ személyére nézve *Károlyi bizonytalanságot* támaszt: az *Önéletírás*-ban Berzeviczinek mondja, nyilván azért mert Berzeviczy Ádámra, a fejedelem bejárójára gondolt, aki vele volt fogságában is. Barwinsky Gálnak hívták. Rákóczi 1707. december 6-án »hűséges és alázatos szolgálatát kegyelmes tekintetben vévén« Nemzetes Barwinsky Gálnak adja 2000 forintban Orosz Farkas Csicsér faluban levő kuriáját és Korotnoky Pál kraptszi (valószínűleg az ungmegyei Kraska) udvarházát is »mindennemű appertinentiáival«. (OL. Kamarai lt. N.R.A. Fasc. 1584. No. 86.)

³² A Rákóczi által beküldött levelekről *Károlyi* szól.

Ezt a mozgalmat, mely nélkül a nagy küzdelem megindítása — ki tudja meddig — elhúzódott volna, nem Rákóczi hívta életre. Tudtán kívül keletkezett, s bár Szentiványitól tudomást szerzett róla, azután is segítsége nélkül fejlődött tovább. Eredetében és folyamatában kései hajtása volt a Thököly-szabadságharcnak, de gyümölcseit már az »új kurucság« számára hozta. A breznai kiáltvány két törekvés, két út találkozásából született meg. Rákóczi útját nyomon tudjuk jól követni: a belső érlelődésnek és a külső körülményekkel való megalkuvásnak nehéz útja volt a szegénylegényekkel való találkozásig. A népi mozgalom Thököly aldunamenti táborából, a hegyaljai katasztrófa árnyékából indult el, s szintén nagy utat járt meg, míg eljutott Breznába Rákóczihoz. Ennek az útnak a menetét már nem tudjuk nyomon kísérni, lehet, hogy elégséges nyom sem maradt róla, de az sem lehetetlen, hogy azért nem ismerjük, mert a kutatás nem is foglalkozott vele. Egyelőre bizonytalan értékű feltevésekkel kell megelégednünk, amikor felvetjük a kérdést: a népi kurucság Thökölyhez fűződő mozgalma mikor és miért állt át Rákóczihoz?

Próbáljuk a kérdést úgy megközelíteni, hogy a népi kurucság vezetőit vesszük szemügyre. A hegyaljai felkelés két Thököly-hadnagy: Kis Albert³³

³³ 1704-ben, amikor a Sennyey István tiszántúli generális ellen vezetett vizsgálat során kihallgatták, 40 esztendősnak mondotta magát. (A vizsgálat iratai: OL. Rákóczi-szabadságharc levéltára.) Egyidős volt tehát Esze Tamással. — Az első adatot róla 1693-ból találjuk, Gerseni László június 12-én Gersenőről Császi Miklóshoz írott levelében: »Nem kétlem, hogy nem volna hírével Kegyelmednek, az el mult napokban az mely Kis Albert nevű hajdut megh fogatott az Ur, Károlyi Sándor Uram. Kérem Kegyelmedet, mennyen vigire: mi formában vagyon dolga, ha megh szabadíthattnám-e vagy nem, mivel nekem örökös jobbágyom volna. Kérem is Kegyelmedett: mesterkedgyék szabadulásában.« — A következő adatot Thököly 1694. évi naplója szolgáltatja: november 12-én feljegyzí, hogy Kis Albert hadnagy embereivel hűtlenül elhagyta őt és átment a császáriakhoz. Említi november 30-án és december 20-án is, Kis ekkor már a kurucok ellen harcolt. (MHHS, XV. 682., 697.) — 1696. augusztus 18-án Sárpataky János írja Nagybányáról a Szepesi Kamarának: A »tolvajok avagy internus rebellesek itt e' tájon az egész tavaszon gyülekeztek, kik is az illobai hegyektől fogva az erdélyi havasokigh — a szorosokat — már tsak nem mindenütt állják, itt pedig Illoba táján legh inkább. . . Ezeknek egy Kis Albert nevű tavaly haza jöt rebellis, valami nyolcz hasonló rebellesekkel lévén az elől járójok és kegyetlen, vérén folyt emberek is lévén, nem merünk ki jární.« — A Rákóczi-háború kezdetéről az udvar számára készített Emlék-irataiban *Károlyi* életrajzi adatait az időrend tekintetében módosítja, ezeket írja: »Kis Albert, ki folytonosan a kurucok gyalogságánál, vagyis a talpasoknál szolgált, Thökölyt Törökországba kíserte s annak kedves embere volt. 1692-ben Thököly bizonyos törökök kísérésére rendelte őt a Dunához, hol is a felügyelete alá bízott törököket leoldöste, s magát gazdag zsákmánnyal s kincsekkel megrakván, a ráczok akkori kormányzójához, Antoniohoz jött Karán-Sebesbe. Veteráni tábornok részéről mentelmi levelet és kegyelmet nyervén, harminc hajdujával egy évnél tovább tartózkodott Karán-Sebesben és a császári seregeket szolgált. 1693-ban az említett mentelmi és kegyelmi levéllel Karán-Sebest hajduival együtt elhagyta. Épen ez időben az alvidéken levő nép a törököktől való félelem miatt Károlyig szétfutott, . . . s hírül hozták, hogy az említett jól fölfegyverzett hajduk a közelfekvő falvakban tanyáznak, megörlvén a hallott hírnak, nagyobb biztosság kedvéért Károlyba hívtam őket, . . . s a zavarok lecsendesedésig havi zsolddal köteleztem le őket. . . A rossz hírek lecsillapultával kifizettem és útnak eresztettem őket. . . 1694-ben a hegysekben számos oláh rabló mutatkozott, s tavasz kezdetén garázdálkodni kezdettek. . . Miután Kis Albertet . . . ösmertem, . . . első felhívásomra a megye szolgálatába lépett, . . . hajduival a rablókat becsületesen szét is verte. Egész nyáron át fizettetvén . . . a megye képtelenné vált díjazásukra, . . . ők maguk kezdettek a falvakban garázdálkodni. . . A megye a nagy adók . . . miatt képtelen lévén további díjazásukra, Kis hajduival együtt elbocsájtattott. (Századok, VIII/1874. 318 — 319. l.) — Károlyi igazoló jelentéséből, melyet 1696. szeptember

és Tokaji Ferenc³⁴ műve, mellettük Szalontai György és Esze Tamás³⁵ a felkelésre kész jobbágyság képviselői. A népi kurucság eredetére vonatkozó kutatásaink azonban egyre meggyőzőbben mutatják: a mozgalom lelke kezdettől fogva, s a hegyaljai felkelést követő esztendőekben is, egy eddig nem is emlegetett kuruc hajdúhadnagy, Pap János. Egy ugoceamegyei református prédikátor fia volt, s rokona Esze Tamásnak. Skottka Mihály szatmári harmincados 1697. július 30-án ezeket írja róla a Szepesi Kamarának, midőn tájékoztatni akarja a hegyaljai felkelés előzményeiről: »Tavaly s az előtt járt ezen dologban, Petróczihoz, Lengyel Országghra, s leveleket hordozott. Ha most Tokajban el nem veszett, in vivis ha volna, alkalmasint tudna dolgho-

24-én küldött Nigrelli kassai generálisnak, kitűnik, hogy Kis Albert 1695 kora nyarán jött ki Erdélyből embereivel, s ez év őszén négy hónapot töltött a főispán, azután pedig megyéje szolgálatában: »Az mi azon tolvajoknak dolgát illeti, — írja — mikor jöttek eő Felsőge gratiájára, mikor nem, azt Nagyságodnak bizonyossan megh irni nem tudom. Elég az, hogy tavaly az rosz hirek éppen ilyen tájban futtamodtak, Erdélyből akkor jöttek ki jó passussal és lévén circiter numero 24, recipiáltam be ide magam mellé eőköt. . . . Kik is jámborul magamnak ithon laktomban egy holnapigh vizselték magokat, s az uttán, mint hogy Isten az hireket le czendesitette, el eresztettem őket, levelet adván nekik, hogy szabadon eresztetem. Eők is el mentek, s el ozlottak, ki Gyulában, ki Bereg Vármegyében, ki együvé, ki másuvá le telepedett felesége s attyafiaihoz. Interea támadtanak holmi oláh hegyi tolvajok, kiknek is persequálását Laport Uram szüntelen parancsolván a Nemes Vármegyének, . . . recommendáltam az hadnagyokat az vármegyének, ki is compareálván, hitit le tötte, s le tévén, az latrokat öldözte, s ugy annyira, hogy megh is szünt az tolvajlás. Voltak penig conducálva három holnapig fizetésre holnaponként két forintra, de mint hogy idejek el telvén, fizetések az vármegyétül nem lehetett, s az kiért meg szolgáltak, azt sem adhatta meg az vármegye, tehát tisztességes levelek által el bucsuzván, passust kértek. Melly kívánságok szerint is ki adtam rajtok a passust adván nekik, szabadon eresztetem. . . . Én meletem . . . tovább egy holnapnál nem voltak, akkor is 7-berben és 8-ber elein el mentek.« — 1696 őszén Kis Albert áthúzódott szülőföldjére, Beregbe, Károlyi 100 forintot ígért annak, aki elfogja és kezéhez szolgáltatja, mert tisztázni akarta magát a vád alól, hogy titkos pártfogója a szegénylegényeknek. 1697. június 3-án jelentette La Porta váradi parancsnoknak Kis elfogását. (L.: Skottka Mihály szatmári harmincados levelét 1697. március 29-én a Szepesi Kamarának és La Porta június 5-én kelt válaszát Károlyi levelére.) A kurucok, ekkor már több száz főből álló serege június 13-án főhadnagya szabadon bocsátását követelte. (L.: Tiszay István levelét Károlyihoz. Károlyi lt. Kuruckori iratok. Irreg.) Kis Albert Károlynak megvallotta, hogy új kuruc felkelés van készülöben. Kihallgatását július 2-ra tűzték ki, július 1-én azonban a Hegyalján valóban kitört a »nova rebellio«.

³⁴ A hegyaljai felkelés vezérérol alig tudunk többet, mint amit Károlyi mond róla Önéletírásában: »Mind Szalontai, mind penig Tokaji Ferencz jobbára semmirekellök, irástudatlanok, egyik paraszt, másik penig közönséges talpas, és most utoljára falukon járó kalmár volt.« — Szirmay István »Tokaj Kis Ferencz« néven említette, mikor Rákóczi felségárulási perében vallomást tett. (Archivum Rákócziánium, XI. 308.) — 1682-ben Regécében »a vár kapuján lévő gyalogságnak hadnagya«. (Thaly: Adalékok Koháry István fogságának történetéhez. Századok. IV/1870. 652—653. l.) — Thököly 1684. vagy 1685. június 3-án kelt nyilteleve ama kuruc hadnagyk között említi, akiknek »hadnagysága alatt levök« »sokfelé rettenetes excessus«-t követnek el. (Sárospataki Füzetek. 1859. 894—895. l.) 1685. május 29-én viszont Tokaji írja a fejedelemnek, hogy a csetnekiek titkos labancok, kiméletet nem érdemelnek. (OL. Kamarai lt. Missiles.)

³⁵ A Rákóczi-ház tarpai örökös-jobbágya volt, mikor Kis Albert mozgalmához csatlakozott. Nemsokára Kis elfogatása után, egy református rektor társaságában Károlyi őt is közrekerítette. Hogy őt is elfogatta, ez arra vall, hogy jelentős része volt az új kuruc támadás előkészítésében. (L.: Károlyi Önéletírásá-t és Emlékiratá-t.) — Őseit 1665-ig lehet visszakisérni a tarpai jobbágyösszeírások segítségével. (L.: Esze Tamás származása című tanulmányunkat: Turul, 1947—1950. 18—25. l.) Vázlatos életrajzát Kópeczi Béla készítette el kiadásra váró Esze Tamás-monográfiánkából.

kat apperiálni, csak lenne kéznél. Factiozus canis filius volt, eő járt szélel némely praedicátorokhoz, nevezetesen Petróczi praedicátorához. Mégh tavaly akartak próbálni, de nem volt módgyok.³⁶ Kis Albert is őreá hivatkozott, mikor tortúrával vallatták a felkelés eredete felől. Károlyi Sándor szatmári főispán így jellemzi: «Gonosz volt a ravasz, több nyelvet tudott, uti és egyéb leveleket hamisított.» A hegyaljai felkelés összeomlásakor alighanem őreá maradt egészen a szegénylegény-mozgalom, míg őt is el nem fogták, mert Tokaji Ferenc rabságra esett, Szalontai Györgynek nyoma veszett, Kis Albert is raboskodott,³⁷ Esze Tamás pedig a börtönből való szabadulása után elhúzódtott a szegénylegényektől.³⁸ Pap János mozgolódásáról még 1701-ből is van adatunk,³⁹ éppen azon a vidéken lappangott, amelyet Bethlen Miklós a népi

³⁶ Skottka tudósítása új csapásra irányítja a népi kurucság történetével foglalkozó kutatás figyelmét. A pataki jezsuiták is azt mondják, hogy a hegyaljai felkelés szervezője egy református prédikátor: Kabai Márton volt, ő a »motor rebellionis«. Esze Tamást is egy református rektorral együtt fogták el. A kuruc érzelmű református és evangélikus prédikátorok szervező és előkészítő munkájára utalnak ezek az adatok, s egyben megmagyarázzák: miért kíséri mindenütt erős protestáns retorzió a jezsuitákkal és általában a katolikusokkal szemben a népi kuruc mozgalmakat. A kutatás kiterjesztése erre a területre igen fontos eredményeket hozhat és semmiképpen nem tekinthető egyház-történeti feladatnak.

³⁷ Kis Albert sorsa 1697 nyarától 1702 őszéig így alakult: miután tortúrával is vallatták, Károlyi átadta a szatmári német parancsnoknak. Börtönéből megszökött, hazament Beregbe s ott megölte azt az embert, aki elfogta. Majd Biharba ment át, de itt újból elfogták, valószínűleg ekkor esett rabságba Pap János is, mert vele együtt raboskodott. Gronsfeld tábornok mindkettőjüket béresként használta, könnyű volt megszökniök. — *Károlyi Emlékirat-a és Önéletírás-a* nem egyértelműen beszél el sorsának változását. Az utóbbi szerint Szatmárról nem szökéssel szabadult, hanem »hosszas raboskodása után Váradra vitették«, s innen szabadult szökés útján, az *Emlékirat* szerint viszont elbocsátották.

³⁸ »E közben Esze Tamás csendesen viselte magát otthon, adózásainak eleget tett« — írja róla *Károlyi az Emlékirat-ban*. »Maga élelmét sóval való kereskedésre adván, jött ment Debretzenben« — olvassuk az *Önéletírás-ban*. Akkor ment újból a szegénylegények közé, mikor »az tiszta-újlaki só tisztek beléje kötölözvén, lopott sóval való kereskedést praetendálván, annyira persequálták, hogy házánál sem maradhatott«. Mielőtt azonban elkobzott marháit erőszakkal visszazerezte volna a sótisztéktól, előbb ügye békességre elintézésére törekedett: bebizonyította ártatlanságát és főispánjának, Károlynak védelmét kérte. — A sótisztékkal való esete 1703 nyarán jütszódott le, már bujdosó volt, mikor »néhány hóval később egy éjtszakán az újlaki sóházba tör, az ott levő tiszteket megrohanja«. A király 1702. október 17. rendelte el felkutatását és megbüntetését. (A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. 2.) — Bujdosásában került össze megint Kis Alberttel. *Károlyi Emlékiratai* szerint »e közben Kis Albert Váradról kiszabadult, s a télen egyesült« Esze Tamással és társaival, az *Önéletírás* szerint azonban »Esze Tamás adta magát Kis Albert társaságában«.

³⁹ Löwenburg szatmári parancsnok 1701. április 26-án ezt a rendeletet küldi Nagybánya város tanácsának: »Siquidem famosus praedo ille nomine Pap Janko, qui etiam prioribus tumultum temporibus vel maxime proditione Thokaiensi ante biennium orta inter nonnullos inquietos et contra Suam Majestatem Sacratissimam recalcitantes homines correspondentias hinc inde portabat, actu hic in partibus istis divagari et latitare fertur. Ex eo si idem Pap Janko ibidem vel vero Felső Bányae apfius aut vero deinceps capiendus haberetur, praemisso examine nullatenus neque judicialiter condemnatus expediendus, neque vero ad fidejussione dimittendus sine praecitu meo erit, siquidem ab Excellentissimo Generali de eodem, ubi reperendus erit, aliter disponetur.« (A város levéltárában.) Azonos rendelkezést kapott Felsőbánya városa is. — Éppen nem lehetetlen, hogy erről a Pap Jánosról van szó Thököly 1691. évi leveleskönyvében is március 27-én: »Szebenből szabadult Pap Jánosról s véle eljött tizenkét rab kurucokrul az vajdát requirálni.« (MHHS XXXIV. 11.)

kuruc mozgalmak tűzfészkekének mond.⁴⁰ Még ebben az évben Esze Tamás megölte, a forrás nem adja okát, hogy miért.⁴¹ Esze Tamás csak az ő halála után, akkor is csak súlyos egyéni sérelem hatására került vissza a szegénylegények táborába, de ettől kezdve a vezetés mindjobban az ő kezébe kerül, s Breznában a döntő pillanatban, a kiáltvány kibocsátásakor, már ő képviseli a mozgalmat s ő ad hangot a felkelők kívánságainak.

Mivel magyarázhatjuk Esze Tamás elhúzódsát a szegénylegényektől Hegyalja után, s azután hirtelen élrekerülését? Miért ölte meg egykori fegyvertársát, aki atyjafia is volt? Kockáztassunk meg egy feltevést: mindez nem azért történt-e, mert meghasonlott a Thököly pártján levő kuruc szegénylegényekkel? A népi kurucság tábora korántsem volt olyan egységes, mint amilyennek kifelé látszik, belső válságok emésztették, a tiszaháti felkelés kudarcát is pártoskodásuk okozta.⁴² Thökölynek még 1703 tavaszán is erős pártja volt a szegénylegények között: azon az erdei gyűlésen, ahol a fegyveres akció megindításáról tanácskoztak, elsőnek Thököly nevét és Petróczyét említették, s csak másodsorban gondoltak a Lengyelországban bujdosó urakra. Semmi nyoma annak, hogy a kuruckirályhoz és Havasalföldön veszteglő tábornokához követséget küldtek volna.⁴³ Mintha ezen a gyűlésen történt volna meg a nagy változás: a mozgalom elfordulása Thökölytől és odafordulása Rákóczihoz.

Ez a változás azt jelentette, hogy az eredménytelen apró vállalkozásokban forgácsolódo népi kurucság rátalált az egyetlen járható útra. Józan ésszel nem lehetett remélni, hogy a megtépázott török hatalom, amely 1699-ben Karlócánál húsz évre szóló békét kötött a császárral, s azután szilenciumot parancsolt Thökölyre, megtöri a békét vagy a bujdosó fejedelem elbocsátásával provokálja a bécsi udvart. A kurucok reménysége csak Rákóczi lehetett. E felismerés eredményei az egymásután megismétlődő követküldések Lengyelországba.

⁴⁰ »Mivel hogy az a támadás nagybányai, máramarosi havasokon kezdődött, az én vice-ispányom igen szorgalmatosan tudósított engemet, néha egy héten kétszer is, s én nagyobb hiteléért in originali küldöttem a levelet Rabutinnak, és mind az önéki írt levellem copiát, mind az ő válaszait, úgy Eugenius fejedelemnek is írtam és mit felelt, én mind megtartottam volt.« (Önéletírása. Magyar Századok, 4. 572. l.) — A további kutatás érdekében Bethlen Miklós adatát a tiszaháti felkelés keletkezésének helyéről tanácsos összevetni Szentiványi János 1703. május 11-én Felsőviznicéről Sartori Sámuelnek írt soraival: »Confirmatur, quod circa Nagy Bányam adhaerentes attactorum (Esze Tamás, Kis Albert, Pap Mihály) corifeorum per praesidiarios Szathmarienses sint caesi, nonnulli autem capti; hi sunt examinati, intentio ipsorum prodibit in lucem.« (OL. Rákóczi-szabadságharc levéltára.)

⁴¹ »Bizonyos Pap János nevű nagy rablót, ki különben rokona volt, megölt« — írja *Károlyi* Emlékiratai-ban. Feltűnő, hogy Esze Tamást e gyilkosságért nem vonták felelősségre.

⁴² *Károlyi* Emlékiratai-ban kétszer is említi a felkelők meghasonlását: »Miután több ízben csalódtak: Rákóczi nem jött ki és e végett önmagok között is meghasonlottak«; »maguk között meghasonlván, másképp nem csillapíttathattak le, mint hogy mindkét részről küldessenek követek Rákóczihoz.« Ezért adták fel a Tisza vonalát és indultak el Rákóczi elé.

⁴³ »Azt hozták föl, hogy miután Thököly Törökországban, Petróczy Oláhországban, Rákóczi és Bercsényi Lengyelországban vannak, ezekhez küldhessenek követek. ... Ezután Pap Mihály és Bige a követséget magukra vállalták, husvét előtt *Lengyelországba* mentek.« (Uo.) — A tiszaháti felkelés szinterétől távoleső emberek úgy tudták itt-ott, hogy Szappanos nevű Thököly-tiszt, »ki azelőtt Fülekről származott vala a kuruczok közibe«, jelen volt a felkelők vereségével végződő dolhai csatában, pl. Dul Mihály szécsényi prefektus is ezt írja június 21-én Koháry Istvánnak, de ez a közvetlen forrásokból nem igazolható. Thaly azonban hitelt ad neki: Bercsényi család, II. köt. 496—497. l.

Mekkora része volt e fordulatban Esze Tamásnak? A változás egyidejű az ő visszatérésével a szegénylegények közé. Rákóczi Breznában őt tünteti ki bizalmával: ezerskapitánnyá nevezi ki, néki adja át a kiáltványt, az ő kezéhez küldi a kibontakozni készülő új kuruc szabadságharc lobogóit. Ezekből a jelekből arra következtetünk, hogy ő adott új irányt a népi kuruc mozgalomnak.

E feltevessel fejezzük be tanulmányunk első részét. Midőn a népi kuruc-ságról szólunk, gyér adatok fényénél vakóskodunk, s egyelőre nem tehetünk egyebet, minthogy feltevésekkel próbáljuk áthidalni történeti ismereteink szakadékeit. Ha a további kutatások során egészen nem is igazolódnak, egyelőre hasznosak lehetnek azért, mert a kutatók figyelmét felhívják a Rákóczi szabadságharc kialakulásának eddig észre nem vett problémáira, s talán a kérdések megoldásához is nyújtanak valami segítséget.

Ismételjük, a breznai kiáltvány mögött meghúzódó eseménysorozat nem kevésbé fontos részlete a kuruc szabadságharc történetének, mint ami belőle és utána következett.

2

A szegénylegények Lengyelországba küldött követségeiről két forráscsoport nyújt tájékoztatást a kutatók számára: II. Rákóczi Ferenc és báró Károlyi Sándor szatmári főispán feljegyzései, illetve visszaemlékezései.

Rákóczi a *Confessiones*-ban majd tizenöt esztendő távolából tekint vissza a breznai eseményekre, s nem sokkal előbb írta a magyarországi háborúra való visszaemlékezését sem, a *Mémoires*-t. E források azért elsőrendű forrásai a nagy kuruc szabadságharc történetének, mert bennük vezérének vallomásaival és ítéleteivel találkozunk, igen gyakran olyan adatokkal, amelyeket más forrásokban hiába keresnénk. De ha csupán ezekre a kései, a műfaj által, de a szerző látásszögétől is meghatározott emigrációs iratokra kellene építenünk, csak töredékes képét tudnánk adni az eseményeknek.⁴⁴

A hazából érkező követekről, a népi kuruc mozgalom és a fejedelem szövetkezésének mozzanatairól mind a két irat megemlékezik, de egyikben sincs meg a tények folyamatos ábrázolása. Rákóczi összefogja, redukálja a jelenségeket, mert csak annyi helyet akar műveiben juttatni számukra, amennyi elégséges a további események előkészítése és megértetése érdekében. Kivétel a szegénylegények követeivel való találkozásának finom, részletező rajza. A kutatót óvatosságra intik Rákóczi emlékezetének tévedései is, s itt jobban, mint műveiben bárhol, jól megfigyelheti szemléletének, előadásmódjának osztályhelyzetéből származó töréseit.

A *Confessiones* és a *Mémoires* mellett milyen nagy szükségünk volna Rákóczitól vagy környezetétől származó egyidejű iratokra, de nem hivatkozhatunk másra, mint a bujdosó urak Bonac danzigi francia követ útján

⁴⁴ A *Confessiones* és a *Mémoires* keletkezésével, egymáshoz való viszonyával, forrásértékével, kiadásaival, illetve fordításaival felesleges foglalkoznunk, mert készülőben van és még ez évben megjelenik a *Magyar Klasszikusok* sorozatában Rákóczi műveinek válogatott gyűjteménye. Bevezető tanulmányában és jegyzeteiben az érdeklődő részletes választ talál a felvetődő könyvészeti, irodalomtörténeti és forráskritikai kérdésekre.

Párizsba küldött memorandumára,⁴⁵ s ebben is csak egyetlen mondatra, de ez a mondat nagyfotosságú.

Károlyi műveiben az egykori ellenfél oldaláról szemlélhetjük az eseményeket. Nagyon jelentős forrás a szabadságharc kezdetéről összeállított iratgyűjteménye, a *Memoriale*,⁴⁶ s benne különösen a 26 pontba foglalt tájékoztatás a népi kurucság mozgalmáról, amely részben a dolhai útközetben elfogott kurucok vallomására támaszkodik. Jóval értékesebb, mint *Önéletrása*,⁴⁷ mert ebben az események rendje néhol megzavarodik, de azért ez is alapvető, nélkülözhetetlen forrásunk. Tanulmányozásuk közben elcsodálkozhatunk azon, hogy az ellenfél voltaképpen milyen keveset tudott meg az eseményekről.

E két nagy forrás-csoport mellett vannak a Rákóczi-szabadságharc idejéből értékes, a korábbi eseményekre visszatekintő egyes adataink. Az események időrendjének tisztázásához nem nyújtanak segítséget, de tartalmukra és lefolyásukra nézve nélkülözhetetlenek.

Próbáljuk meg kiküszöbölni a felsorolt források ellentmondásait az események időrendjére nézve, s tisztázzuk közben azt a nyitvavető kérdést is, hogy hány követséget küldtek a szegénylegények Rákóczihoz? A fejedelem mind a két művében csak két követséget említ, Károlyi mind a két helyen hármat.

A legkorábbi adatot Károlyi említi a *Memoriale*-ban: »Mint most a parasztok vallomásából kitűnik, húsvét előtt gyűlést tartottak az erdőségekben és az ország helyzetéről tanácskoztak.« A húsvét ünnepe 1703-ban április 8-ra esett. Az említett összejövetelt a szegénylegények ennél jóval korábban tartották, mert Rákóczi a Bonachoz küldött memorandumában március 17-én már ezeket írja: »Külön küldött által értesítettünk, hogy ötezerhétszáz ember esküdött össze nemzetünk és ő Felsége javára irányzott törekvéseink készsleges támogatására.« A *Mémoires* is azt mondja, hogy »ez év koratavaszán« küldöttek hozzá először követeket Magyarországról. Károlyi azonban az első követséget április elejére teszi: »mense Aprili — húsvét előtt«. A *Confessiones* is Károlyi adatait erősíti: »1703. év április hava volt folyamatban, amikor is néhanapján tett vadászatomból hazatérve, jelentették nekem, hogy két paraszt jött Magyarországból, akik a városban házról-házra járva, utánam kérdezősködnek.«

A szegénylegények második követsége a *Memoriale* szerint »húsvét ünnepe körül« ment ki Rákóczihoz, aki e követséggel küldötte be Magyarországra Barwinskyt, »hogy bizonyosságot szerezzen a tiszántúli nép hajlandóságáról és titkos megmozdulásairól.« »Ez az ember két hónap alatt járta be birtokaim javarészét és a tiszántúli vidéket« — írja a *Mémoires*-ban a feje-

⁴⁵ 1703. március 17-én.: *Thaly*: Bercsényi család. II. köt. 467. l.

⁴⁶ A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában levő eredeti példányt Walthert Imre adta ki »lehetőleg hű magyar fordításban«. Károlyi Sándor emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről. (Századok, VIII/1874. 312—330., 396—413. l.) — Forrásértékére nézve l. tanulmányunk 33. jegyzetét, ahol a Kis Albert multjára vonatkozó adatokat közvetlen forrásokkal vetettük össze.

⁴⁷ Pontos címe: Magam életének s az alatt történt állapotoknak emlékezetes folyási. Szalay László adta ki Károlyi szűkszavú, de — különösen az események időrendjére nézve — igen hasznos naptári bejegyzéseivel: Gróf Károlyi Sándor önéletrása és naplójegyzetei. Első rész. Pest, 1865. (Magyar Történelmi Emlékek, IV.) Szalay kiadása azonban csonka, mert a kézirat Károlyi-levéltárban levő példánya is az, hiányzik belőle az 1698. év végétől az 1703. november 15-ig terjedő rész. Ezt Pásztor Lajos találta meg és adta ki: Károlyi Sándor Önéletrajzának ismeretlen részlete. 1697—1703. (Magyar Könyvszemle, LXIX/1945. 99—121. l.)

delem. Rosszul emlékezett vissza, embere nem lehetett távol ilyen sokáig. Két hónap hosszú idő, ennyire nem is volt szüksége feladatának teljesítéséhez. Magyarországi útja egy hónapig sem tartott, hiszen április végén már sor került a felkelők harmadik követségére is, mely Barwinszkyt kísérte vissza Lengyelországba.

Egy eddig fel nem használt forrás, Reviczky Imre nagyszöllősi harmincados *Diarium Primum*-a,^{47*} úgy tudja, hogy a breznai kiáltványt már áprilisban átvették a követek Rákóczitól. A kiáltvány korábban ismert példányai május 12-éről vannak keltezve, ezek mind másolatok. Egyetlen Rákóczi pecsétjével hitelesített példánya azonban május 6-án készült. Május első napjaiban a követek már bizonyosan Breznában⁴⁸ voltak, tehát már áprilisban elindultak a lengyel határ felé. Barwinszky három-négy héten át járta Magyarországot. Hogy mennyire bizonytalan a *Confessiones*-ban Rákóczi emlékezete, erre nézve jellemző példa amaz állítása, hogy követe május végén ért vissza.

Az adatok mérlegelése és összevetése alapján az események időrendjét így állíthatjuk össze :

Március eleje (koratavasz) : A szegénylegények erdei értekezlete.

Március közepe : Első követségük Rákóczinál. E követség bizonyosan végbement, mert közvetve maga Rákóczi is megemlékezik róla, tartalma szerint utalva március 17-én kelt memorandumára a *Confessiones*-ban.

Április eleje : A bujdosók második követsége. Rákóczi beküldi Barwinszkyt Magyarországra.

Április havában : Barwinszky Pap Mihály kíséretében bejárja a felkelésre készülődő vidékeket.

Április vége : Rákóczi embere visszatér Lengyelországba, vele megy a harmadik követség.

Május eleje : Rákóczi döntése a hazulról kapott jóhírek hatása alatt.

Május 6. : A breznai manifesztum kelte.

Rákóczi műveiben e három követségről fennmaradt emléktöredékek szövődtek össze, Károlyi műveiben ezekről szóló elég hiányos értesülései maradtak fenn.

A kutatás mindmáig eléggé tájékozatlan a három követségben részvevő személyek kilétére nézve is. Rákóczi azt írja a *Mémoires*-ban, hogy először Bige László kereste fel egy orosz pap társaságában. A *Confessiones* Pap Mihály és Bige László nevű, parasztruhába öltözött nemeseket említ, akik »a német elnyomás okozta szegénység következtében már inkább a pórnéphez, mint a nemesek osztályához tartoztak«. Károlyi szerint az első és a második követségben Pap Mihály és Bige György vettek részt, a harmadikról csak ennyit mond : »A nép Barwinszkyval ismét visszaküldötte követeit.« Megemlékezik azonban Esze Tamás lengyelországi követségéről is *Memoriale*-ja 25. szakaszában : »Úgy hallatszott, hogy Esze Tamás is benjárt Rákóczinál, de erről nincs biztos tudomásom : hogy azonban ezredesi rangjáról pecsétes kinevezési okmánya van, — ez bizonyos.«

Az adatok egyeztetése, az ellentmondások kiküszöbölése ennél a kérdésnél is szükséges. Szinte bizonyosra vehetjük, hogy az első két követjárás Pap és

^{47*} Ismertetését, keletkezésének történetét l. sajtó alatt levő tanulmányunkban. Acta Reviczkyana. (Levéltári Közlemények, 1954).

⁴⁸ »Brzezan, Ilyvótól (Lemberg) nem messze, Stry és Tarnopol között fekszik, meglehetősen város fölött épült erős vár ... a munkácsi szélektől alig három napi járóföldre.« (*Thaly*: Bercsényi család. II. köt. 442. l.)

Bige feladata volt, az elsőnél azonban egy orosz hitű pap végezte a kalauzolási szolgálatát.⁴⁹ Bigét azonban nem Lászlónak, hanem Györgynek hívták. A harmadik követség részvevőire Reviczky Imre említett diáriuma nyújt felvilágosítást: Rákóczi és Bercsényi »Pap Mihály benei nemes és a tarpai Esze Tamás közvetítésével küldtek titokban bizonyos magyar nyelvű pátenseket Lengyelországból Magyarországra«. E tudósítás hitelét Károlyi idézett megjegyzésén kívül megerősíti Esze Tamás is, midőn ezt írja a fejedelemnek: »Felséges Uram, melyik uri, nemesi vagy közrenden valók merészlettek a németh nemzetnek igája alatt édes hazájoknak hasznára czélozó dolgot előhozni, annyival is inkább indítani és Felségedet az idegeny országon felkeresni és romlását édes nemzetünknek ne bé hűnt szemmel nézik vala-é? Melly alatt is előmenetelit és igaz hazafiúságotat megbizonyítani kívántam.«

Károlyi azt írja *Önéletrajzá*-ban, hogy csak a szegénylegények első követsége után kezdődött meg a nemesek csatlakozása a felkelőkhöz: »aprólékos nemesség is csatolván magát hozzájok«. Nemesek már kezdetben is voltak soraik között, hiszen követeik is nemes emberek voltak, és pedig nem is olyan inkább paraszt mint nemes »aprólékos nemesek«, amilyenek Rákóczi parasztgunyában látta őket.⁵⁰ Pap Mihály elég jómódú birtokos nemes lehetett, hiszen egy későbbi folyamodványában ezt írja Rákóczinak: »Benei possessor lévén, határjátul más possessorokkal együtt N. Keviczky Miklós Uram által nem igaz uton« megfosztatott, »kirül való donatiója . . . Rudolphus Római Császártul ma is megvan, melyet confirmáltak más keresztény királyok is.«⁵¹ E soraiból következtethetünk arra, hogy mi vitte őt a kurucok közé. Bige Györgyöt érzelmi szálak is kötötték a kurucsághoz. Ezzel a névvel gyakran találkozunk az első kuruc mozgalmak történetében. A század hetvenes éveiben többször említenek egy Bige Györgyöt a korai kurucság főemberei között. 1683-ban, Thököly uralma idején Bige György Bereg vármegye egyik szolgabírája. A népi kurucság tiszaháti mozgalmát tehát helytelen lenne tisztán parasztmozgalomnak, jobbágy-felkelésnek mondani. Társadalmi szerkezete lényegében azonos volt a hegyaljai felkelésével: az alapréteget és tömegét alkotó jobbágyok a Tiszaháton is inkább megnyerni, mint elriasztani akarták a nemeseket, de nem riadtak vissza attól sem, hogy erőszakkal eskessék maguk közé a vonakodókat. Bizonyára nem véletlenül történt Pap Mihály és Bige György⁵² követté választása az erdei gyűlésen, ezzel is bizonyítani akarták

⁴⁹ »Ezen évben tavasz kezdetekor ők küldenének hozzám egy Bige László nevű embert egy orosz pappal, megtudni: életben vagyok-e még?« — Az orosz pap személyéről semmit sem tudunk. Talán az ő javairól van szó Klobusiczky Gáspár Munkácsen 1703. május 23-án kelt jelentésében a Szepesi Kamarához. (OL. Kamarai lt. Repraesentationes, informationes et instantiae.)

⁵⁰ Tarpáról, 1707. december 2-án (OL. Rákóczi-szabadságharc levéltára).

⁵¹ Pap Mihály személyére, a jobbágy-felkelőkhöz való viszonyára nézve l. A szegénylegények éneke című tanulmányunkat: Irodalomtörténeti Közlemények, 1953. 20 — 22. — Károlyi is jól ismerte, 1701. április 15-én benei pusztá telkét elcserelte Pap Mihály margitai telkének felével. (Károlyi-levéltár.)

⁵² Rákóczi emlékeztetének tévedése miatt mondja Bige György nevét Lászlónak. Károlyi azonban mindig Györgyöt említ. — A kezdeti kurucság tekintélyes Bige Györgyre nem lehet azonos az 1683-ban előforduló beregi szolgabíróval (*Lehoczky Tivadar*: Bereg vármegye monographiája, I. köt. 174. l.) — A nagy kuruc-szabadságharc idején többször történik említés Bige György hadnagyról, pl. Borbély Andrásné Molnár Kata említi a fejedelemhez intézett folyamodványában; ural Majos ezredében, majd Bige György alatt szolgált, s mikor meghalt, Bige »lovára és fegyverére más katonát fogadott«. (OL. Rákóczi-szabadságharc levéltára: Protocollum Instantiarum, 156.) — Hadnagysága is arra vall, hogy Bige György nem volt jelentős személy.

Rákóczi előtt : ők nem a nemesség ellen, hanem a haza szabadságáért mozdultak meg. A mozgalom vezetését azonban jobbágy-származású vezetői : Kis Albert és Esze Tamás nem engedték ki a kezükből, s mikor a felkelők katonai szervezetbe tagozódtak, még Rákóczi jelenlétében sem akartak nemesi tiszteknek engedelmessékedni. A döntő percben Barwinskyval Esze Tamás ment ki a fejedelemhez, bár Pap Mihály ennek a követéségnek is tagja volt, mégsem ő már a felkelő nép szószólója. A nép kívánságait nem az erősen nemesi öntudatú Pap Mihály, hanem az öntudatos jobbágy Esze Tamás terjeszti Rákóczi elé.

A *Confessiones* és a *Mémoires* soraiból a segítségért könyörgő nép orcája tűnik elő. Ezt a képet módosítanunk kell. A felkelők valóban kérvén-kérték Rákóczit, álljon mozgalmuk élére, de nem feltétel nélkül fogadták el vezérségét. Bár forrásaink töredékesek, mégis meg tudjuk állapítani, miben egyezett meg a fejedelem az új kurucokkal :

a) Megesküdött arra, hogy a felkelőket akkor sem fogja magukra hagyni, ha a nemzeti küzdelem megindítása nem várt akadályokba ütközik.⁵³ Megígérte, hogy »elégséges segítő haddak« jön az országba, s pünkösödöt, tehát május 27. napját tűzte ki a zászlók és az újabb kiadványok beküldésére.

b) Megígérte, hogy a katonának álló parasztokat a jobbágyi állapotból fel fogja szabadítani. Ezen az ígéretén alapszanak a kuruc ezereskapitányok kiáltványai a néphez : hagyják abba a földesurak szolgálatát, álljanak katonának. »Hallottuk az mű Kegyelmes Urunknak ő Nagyságának kegyes jó ígéretit, — olvassuk az egyik katona-folyamodványban — hogy valamely jobbágy ő Nagysága mellett felül, kardját felköti, szabadságot ad nekie, ha Isten ő Nagyságának boldog előmenetelt ad, az országot megbirhatja ; mű is azért szegény igavisező jobbágyok a mű Kegyelmes Urunk mellett készek vagyunk életünk fottáig szolgálni országot, fejedelmet.« Sok ilyen folyamodványt tudnánk idézni, de sehohsem találjuk nyomát annak, hogy a fegyvert-kötő jobbágyok megnemesítésüket kérték volna, pedig korábban Zrínyi Péter is, a Tizenhárom Vármegye kuruc nemesei is »országos nemességet« ígértek a fegyveresen melléjük szegődő jobbágyoknak. Már kezdetben, még a tiszaháti felkelés idején, kialakulhatott a német uralom ellen feltámadó jobbágyoknak az a kívánsága, hogy jutalmul szabad katonaközösségekben, hajdúvárosok mintájára telepítsék le őket.⁵⁴

c) Rákóczi elismerte a felkelőket a maga hadinépének s vezetőikre bízta az ügyek intézését az országba való bejöveteléig : »Kimenetelünkig is azon előljáróknak s általok teendő tisztek alattokvalói engedelmeskedjenek, mások pedig közönséges jó értelemmel legyenek.« Az így katonai alakulatokba

⁵³ »Biztosítottam őket arról és esküvel megerősítettem, hogy azokat, akik parancsaimnak engedelmeskednek, nem hagyom el«, — mondja a *Confessiones*-ban. — Esküjére Esze Tamás is hivatkozik idézett levelében : »Emlékezzék meg Nagyságod előttem letöltött kötéséről«. Soraiból arra következtethetünk, hogy esküje kiterjedt személy szerint a tiszaháti felkelés vezetőire is. — A terminust Károlyi említi Emlékirataiban.

⁵⁴ A jobbágykatonák felszabadításának nagyfontosságú — de korábban figyelembe se vett — kérdéséről részletesen írtunk, főként II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata és A szegénylegények éneke című tanulmányunkban. Felesleges az ezekben felsorolt forrásokat itt újból felsorolni. — Az erdélyi jobbágykatonák folyamodványai közül a legfontosabbakat kiadta R. Kiss István: II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választása, Bpest, 1906. (Közlemények a br. Radvánszky-család levéltárából. V. 4.) A magyarországiak folyamodványai a Hadtörténelmi Intézet Rákóczi-korabeli folyamodvány-gyűjteményében fognak megjelenni.

szerveződő népi kurucságnak Esze Tamás lett a parancsnoka, Rákóczi őt nevezte ki első ezereskapitányának.⁵⁵

A későbbiekből látni fogjuk, hogy bár Rákóczi plenipotentiáriusává nevezte ki Pap Mihályt,⁵⁶ a breznai kiáltványt mégis Esze Tamás küldi meg Szatmár megyének. Ő lett a mozgalom feje, mellette Kis Albert is háttérbe szorult, pedig multjánál fogva a vezetés őt illette volna, hiszen már a hegyaljai felkelés előkészítése is az ő munkája volt.

Még arra a kérdésre kell felelnünk tanulmányunk eme részében, hogy ha Rákóczi május hatodikán bocsátotta ki a breznai manifesztumot, az említett példányon kívül valamennyi példánya miért viseli a május 12-i dátumot? E kérdés szorosan összefügg a felkelőknek adott zászlók dolgával.⁵⁷

A választ a *Memoriale*-nak ebben a mondatában találjuk meg: »Rákóczi-tól május 19-én kiáltványok és zászlók érkeztek be.« Vessük össze a *Mémoires* tudósításával: »Úgy döntöttünk, hogy ki kell használnunk a lelkek hevülését és néhány zászlót, lobogót kell nekik megbízottaink által elküldeni, nyílt levelek kíséretében, aláírással és Bercsenyi aláírásával ellátva s ezekben segínyt kell ígérnünk nekik. Szigorúan meghagytuk, hogy újabb parancsainkig ki ne tűzzék ezeket a zászlókat.« Ezek az idézetek nem egyeznek a *Confessiones* tudósításával, mert Rákóczi ott zászlókat is ad a Breznában megjelenő követek kezébe. Történetírásunk, amely a Rákóczi-szabadságharc kezdeteiről szólva mitsem törődött a források ellentmondásaival, az utóbbi adatot fogadta el és tette közkeletűvé. Pedig nyilvánvaló, hogy a díszes, piros selyem, aranybetűkkel, Rákóczi-címerrel ékesített lobogók⁵⁸ elkészítéséhez idő kellett, s a bujdosó urak előre nem készíthették el, hiszen nem tudták: jó hírekkel tér-e meg majd Barwinszky Magyarországról, tehát nem is adhatták május 6-án Esze Tamás és Pap Mihály kezébe. Május 12-re azonban elkészültek, s ekkor küldötték be a hazába a breznai kiáltvány újabb példányainak kíséretében, amelyeket az útnakindítás napjáról kelteztek. Rákóczi kancelláriai gyakorlatában később is megfigyelhetjük: ugyanazok az iratok különböző dátumokkal fordulnak elő, például: első hadiszabályzatát is újra keltezteti, mikor újból kiadja. A május 12-i példányok tehát mintegy második kiadásai a május 6-án kibocsátott breznai manifesztumnak, melyből valószínűleg csak egy-két példány készült és került a követek kezébe, 12-ikére azonban már elegendő példány volt készen, s ezért egyetlen példányban ismeretes az első szöveg, s ezért maradt sok másolati példány a másodikból.

⁵⁵ Ezredessé való kinevezését Károlyi is említi Emlékirataiban. — Szatmár vármegyéhez intézett levelének aláírása: »Thomas Esze Tarpaiensis, Supremus et Primarius Pedestris Ordinis Capitaneus Celsissimi Principis Francisci Rákóczi.«

⁵⁶ Nevét így írja alá 1703. május 27-én gr. Csáky István bereg-ugocsai főispánnak küldött levelén: »Munkácsi Pap Mihály, az én Kegyelmes Uramnak, Rákóczi Ferencz Magyarország Fejedelmének Plenipotentiáriussa.« (Századok, VII/1873. 12. l.)

⁵⁷ Károlyi Önéletírásában is megemlékezik a breznai kiáltvány újabb példányairól, s azt mondja, hogy ezeket a fejedelem a vármegyék számára küldötte be az országba. Ezt az adatot tanulmányunk következő fejezetében fogjuk értékesíteni.

⁵⁸ A zászlókról ezt írja Glögg szatmári kommissarius 1703. május 24-én: »Dem Fahn, welchen Sie in Wari aufgeschlagen, haben Sie aus Pohlen bekhomen, von rotten Kattund, des Ragozi sein Wappen mit Golt und sein Namben darauf, der anderte ist diessem gleich, auf dem dritten des Bercenj sein Namben und Wappen.« (OL. Kamarai lt. Repraesentationes, informationes et instantiae.) — A »le eresztett selyem s aranyos zászlókon nagy arany betűkkel szózatok vannak eképen: Franciscus Rákóczi Princeps Sacri Romani Imperii Princeps cum Deo pro Patria et Libertate.« (Károlyi írja Koháry Istvánnak 1703. május 27-én Károlyból. — Thaly Kuruckori Okmánygyűjteménye, II. 31.)

Tanulmányunk harmadik szakaszában a breznai kiáltvány hatásáról szóló adatokat gyűjtöttük össze. E kérdés tárgyalásakor két — csak látszólag felesleges — kérdést kell felvetnünk. Az egyik kérdés ez : mi volt Rákócziék célja a kiáltvány kibocsátásával, kinek és mire szánták? A másik : mit jelentett a nép számára, mivel segítette elő mozgalmá kibontakozását és megerősödését? Mikor e kérdésekre választ keresünk, megint csak apró, szórványos adatokra találunk, de nem ilyen adatok összekeresgetéséből, egymáshoz illesztéséből alakult-e ki és gazdagodik a nagy kuruc szabadságharc megindulásának története?

A kiáltvány az egész magyarságnak szólt, osztálykülönbség nélkül mindenkinek : a privilegizált nemzetnek éppúgy, mint a föld jogtalan népének. Értse meg mindenki a hazában, — ez a pátens fő mondanivalója — itt az idő a Habsburg-uralom lerázására, tehát mindenki fogjon fegyvert ellene : nemes és jobbágy, úr és paraszt, mert mindenkinek közös érdeke, hogy megszabaduljon tőle. A kiáltványról szólva történetírásunk arra szokott rámutatni, ami döntően újnak látszik benne, arra, hogy a »nemtelen igaz magyaroknak« is szól. De hát valóban *első eset* az újkori magyar történetben, hogy »a privilegizált nemzet előkelő tagja az adózó, robotoló szegény népben szövetségest lát?« Nem, a Habsburg-elnyomás ellen felemelkedő nemzeti ellenállás történetében, a kuruc harcok évtizedei alatt, már többször is előfordult. Már említettük : Rákóczi Ferenc anyai nagypja is fegyverbe hívta jobbágyait, amikor fegyvert emelt. A felvidéki Tizenhárom-Vármegye nemesurai is tudták : csak a jobbágyok segítségével kezhetnek fegyveres támadást, s ők is fegyverre szólították a parasztságot. Zrínyi Péter, Szepessy Pál, majd később Rákóczi Ferenc tisztában volt azzal, hogy a jobbágy csak akkor kel fel, ha tudja jól : miért harcol, ha az ország szabadságharca elhozza az ő felszabadulását is a gyűlölt, mert elviselhetetlenné vált jobbágyi állapotból. A kuruc mozgalmakban kezdettől fogva megvan a nép harcának ez a kettőssége. Rákóczi breznai kiáltványa, későbbi jobbágypolitikája történeti előzményekből következett, s nyitott úton haladt. Nem újság benne a jobbágyok fegyverbe szólítása és sérelmeik megemlítése. Az új, a rendkívüli Rákóczi döntése : bár kiáltványára csak jobbágyok sereglettek össze, a nemesek süket füllel, ellenséges szívvel fogadták, ő fegyvertelen, felkelő parasztok élén mégis megkezdte a harcot.⁵⁹

Mikor azonban kiáltványát írta, még remélte, sőt bizonyosra is vette a kuruc hagyományokban gazdag északkeleti megyék csatlakozását. Arra nem gondolhatott, hogy mindjárt fegyverrel állnak melléje, de remélte együtt-érzésüket, jóindulatú semlegességüket, hiszen Barwinsky jelentése is kedvező volt : leyeleit szívesen fogadták. Kiáltványával a megyéket is meg akarta nyerni. A tiszaháti felkelők vezetőinek parancsot adott : juttassák el a vármegyékhez.⁶⁰ Károlyi szerint a június 12-i keltezésű példányokat Rákóczi egyenesen a megyéknek szánta : »Az megh nevezett kapitányok által minden nemes vármegyéknek újabb pátensei transmittáltattanak az Méltóságos Fejedelemtől, kiben mind pogány, keresztény segítségseggel adhortáltattanak

⁵⁹ L. a kérdés kifejtését és forrásait II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata című tanulmányunkban.

⁶⁰ L. az 57. jegyzetet.

az eő Nagyságha s Nemes Haza hívségére s az iga alól való fel szabadításnak okáért animáltattanak is az fegyver fogásra.«⁶¹

Miként Rákóczi, a nép is remélte, hogy a nemességet meggyőzi és a felkelés ügye mellé állítja a kiáltvány. Breznában a követek beszéltek is erről a reménységükről a bujdosó uraknak: »A nemesség bizonyára csatlakozni fog azzal a katonasággal, amelyet a vármegeyeknek kell kiállítani.«⁶² A nemest és a jobbágyot egyszerre nyomorította a császári katonaság eltartására szolgáló hadiadó, a porció: a jobbágyokat koldussá tette, a nemeseket eladósította. Károlyi Sándor, a nemesi ellenállást szervező szatmári főispán is kételkedett a nemesi felkelés sikerében, mert »a nemesség elporciózta mindenét.«⁶³ A felkelő jobbágyok keresték is a nemességgel való együttműködést, s nagyon vigyáztak, valahogyan el ne idegenítsék maguktól a nemeseket. Mikor mégis kártételeket okoznak javaikban és halállal fenyegetik őket, nem a birtokos nemességgel szemben táplált »természetes gyűlölség« vezeti a kurucokat, hanem vagy bosszút akarnak állani a korábban elszenvedett személyes sérelmekért, vagy pedig fenyegetéssel is kényszeríteni akarják az urakat a kurucságra. Kis Albert azért dulta fel Domahidy Miklós kölcei kuriáját, mert az 1697-ben, mint Szatmár vármegye alispánja, tortúrával vallatta.⁶⁴ Kajdy Istvánt, Kis Albert regimentjének későbbi ezeres-kapitányát, azért akarták megölni, mert vonakodott közéjük esküdni, de mikor esküvel fogadta, hogy Rákóczi kijöve telekor kuruccá lesz, nem bántották többé.⁶⁵

Kajdy esete arra vall, amiről máshonnan is értesülünk, hogy a nemesség kételkedett a breznai kiáltvány hitelességében. Elképzelhetetlennek találta: Rákóczi, a Princeps, a Római Szent Birodalom hercege, erdélyi fejedelmek ivadéka, a nagyúr, vagonára és származására nézve első ember a hazában, zendülő jobbágyok élére álljon s velük indítson hadat a hatalmában megnövekedett Habsburg-ház ellen. Midőn Károlyi beszámolt Koháry Istvánnak, felesége nagybátyjának, Rákóczi kiáltványáról, tartalmának ismertetése után ezeket írja: »Az pátens az eő neve alatt vagon, subscriptióját, ha imitálták is, úgy írják, igen tanálták; pecsétye oly nagy, mint az Erdély országi; bal felől alatt Bercsényi subscriptiója vagon.«⁶⁶ E kételkedéssel azonban nem lehet megmagyarázni a nemesség elutasító magatartását vagy elhúzódsát. Bereg vármegyéhez a kiáltványnak egy olyan példánya jutott el, amely elejétől

⁶¹ Önéletírásában mondja.

⁶² A Mémoires szerint.

⁶³ Koháry Istvánnak írt levelében olvassuk: Károly 1703. május 25. (Thaly Kuruckori Okmánygyűjteménye. II. 29.)

⁶⁴ »Bárha a lakosságának s nemességének károkat nem tettek is, Kiss Albert azonban az előkelő nemesek egyikének, Domahidy Miklósnak, ki alispán volt akkor, midőn Kiss Szathmárt kinzás alá vétetett, kastélyát kirabolta.« (Károlyi Emlékiratai.)

⁶⁵ Esetét maga mondja el gr. Csáky István beregi főispánhoz intézett levelében. A levél keltezetlen, május 25. táján írta. »Váribul . . . reánk jüttenek, 17-ed magammal elfogtanak, kiket is mind közikben esküdtettek, és engemet is két izben is meg akartak ölni. Megesküdtek arra, hogy vagy megesküszöm, vagy fejemet veszik. Az benei biráknak és esküdt embereknek sok mellettem való reménkedések és törekedések után mitigálták dolgomat, arra esküdtettek: midőn az Méltóságos Fejedelem kijün, ez nemes vármegeyeknek az zászlót elküldi, ez nemes vármegeyével hive leszek, addig házammal ülök.« (Thaly: II. Rákóczi Ferenc kora a gr. Csákyak, Szepesvármegye és a b. Palocsay-család levéltáraiban. — Századok, VII/1873. 13—14. l.) — Május 25-i levelében Károlyi azt írja Kohárynak, hogy Rákóczi pátensében megtiltotta azoknak a nemeseknek háborgatását, »kik házoknál maradnak«, ilyen utasítás azonban nem fordul elő benne.

⁶⁶ Május 27-i levelében.

végéig Bercsényi kézírása volt,⁶⁷ a beregi nemesek mégsem állottak a tiszaháti felkelők mellé, hanem abban reménykedtek, hogy a szatmár-ugocsai nemes-séggel összefogva, szétszórhatják őket.⁶⁸ Mikor már Rákóczi állott a felkelők élén, sőt már a Tiszát is átlépte seregével, a nemesek még mindig nem siettek táborába, hanem közeledtének hírére várakba, a császári katonaság védelme alá húzódtak.⁶⁹ Viselkedésüket Rákóczi a jobbágyok tömeges megmozdulásával magyarázza, de nem csupán felkelő jobbágyaiktól félték, hanem a jövőtől is: nem bíztak Rákóczi vállalkozásának sikerében. Még a szívük mélyén kuruc nemesek is magukba húzódtak, s várakozóan, de kételkedéssel figyelték: megvalósul-e valami a kiáltvány nagy ígéreteiből?

A nemesség tartózkodó, elutasító, sőt részben ellenséges magatartása nagy csalódást és felháborodást váltott ki a tiszaháti felkelőkből. Esze Tamás Szatmár vármegyéhez intézett keményhangú leveléből századok múltán is érezhető: mekkora indulat lobbant fel bennük. A levél keltezetlenül, latin szövegű átirásban maradt fenn,⁷⁰ keletkezésének idejét és körülményeit mégsem nehéz meghatározni. Az ezeres-kapitány a zászlóbontást követő napok egyikén írta, mikor füléhez jutott, hogy Szatmár vármegye Bágoson tartott gyűlése nemesi felkelést rendelt el a kurucok ellen.⁷¹ »Sem a király, sem a fejedelem nem kívánta felkelésteket! — leckézteti a megyét — ez csak a nyomorult nép elnyomását célozza, a nagyságos fejedelem végtelen szomorúságára.« Rákóczi kiáltványával akarja meggyőzni a megyét cselekedete helytelen voltáról: »Más alkalommal is akartam már a nemes vármegyét az én urannak pátensével megvigasztalni, vagy megszorítani. Ime a pátens, olvassa és olvastassa el a nemes vármegye!« »Ha vissza nem adjátok, — fenyegeti a megye urait — meg ne próbáljátok gyalázattal illetni, mert fejetek lehullásával, javaitok elvesztésével fogtok fizetni érte. A németek kezébe se adjátok, mert meg fogjátok bántani!« A levélből a Rákóczi zászlóitól, kiáltványától fellelkesült nép harci készsége kiált: »Keljeteek át a Tiszán, s Isten tegyen igazságos döntést közöttünk!« Igen érdekes az a része, melyben első, elfogott és a szatmári német kezébe szolgáltatott követének szabadon-bocsátását követeli, mert követet rabságra vetni gázoság, ő sem bántotta a vármegye embereit, pedig nem egyet foghatott volna közülök.⁷² Az ilyen

⁶⁷ »A pátens egészen Bercsényi Uram írása« — olvassuk Orosz György beregi alispán május 28-án Csákyinak írt levelében. (Károlyi-levéltár, Kuruckori iratok.)

⁶⁸ Az eseményekre nézve l. A tiszaháti felkelés című tanulmányunkat. (Bpest, 1952.)

⁶⁹ L. a Mémoires-t és az 59. sz. alatt említett tanulmányunkban található adatokat.

⁷⁰ Thaly Kuruckori Okmánygyűjteménye, II. 4.

⁷¹ Május 19-én, Károlyi naptári bejegyzése szerint. — »Magát a gyűlést is keservesen meg fogjátok siratni« — írja a levélben Esze Tamás.

⁷² A levél nagy feltűnést keltett. Először Temérdek Ferenc szatmári jezsuita superior említi Károlyinak írt levelében május 30-án: »Minemű levelet írt Esze Tamás Domahidy László Uramnak, tudom Nagyságodnak in paribus eddig meg adták, Comendáns Uram kezében vagyon az originalis.« (Károlyi-levéltár, Kuruckori iratok.) — Csáky István gr. a következő napon ír róla Károlyinak: »Domahidi szolgabíró uram ma includálva külte Esze Tamás levelét, kiben adhortálja Szakmár vármegyét Rákóczi hűségére, Levenburg communicálta velem.« (Károlyi-levéltár, Kuruckori iratok.) — Június 9-én a levél már Bécsben volt; gr. Pálffy Miklós Bécsből írja ezen a napon gr. Barkóczy Ferenc zempléni főispánnak: »Kassay Generális Nigrely Uram velem correspondeálván, tovább is az ott való hirekről tudósít, többi között Esze Tamás nevű gyalogh tumultuariusok kapitánya mi némű levelet írt Szatmár Vármegye szolgabírájának, azt is in originali nekem megh küldette, kit én is Kegyelmednek praesentibus accludálva in paribus transmittálok. (Thaly Kuruckori Okmánygyűjteménye, II. 126.)

villanásszerű adatokból sejthetjük meg a kuruc propaganda mozgékonyágát, agitációs készségét.

A vármegye, hűségének bizonyítására, a kiáltványt átadta Löwenburg szatmári parancsnoknak, az pedig Bécsbe küldötte fel. Ez lett a sorsa a pátens azon példányainak is, amelyeket Pap Mihály küldött át a Tiszán, a folyó tulsó partján vigyázó nemesi tábornak. »Beregszászból a Tisza felé húzódván, midőn a tulsó részen megyém embereit megpillanták — olvassuk Károlyi *Emlékiratai*-ban —, ők Rákóczi kiáltványát mutogatták és a fegyverletélt sürgették. Kisüttetvén pedig egymásra a fegyverek, Pap Mihálynak, Rákóczi felhatalmazottjának neve alatt írt levelekkel küldötték át rögtön a kiáltványokat, melyeket a megyei tisztek Löwenburg gróf úrnak adtak át, és úgy hiszem, hogy a kiáltvány már eredetiben mutatattott be a Fölséges Udvarnak.«

Rákóczi kiáltványa tehát sem lelkesedést, sem bizalmat nem ébresztett a vármegyék nemességében, s hiába ismerte el a fejedelem Esze Tamás és Kis Albert parasztjait a maga hadinépének, kiáltványa sem hitelesítette őket a vármegyék szemében. A pátens a megyéket csak arról győzte meg, hogy a veszély nagyobb, mint gondolták, s gondoskodniok kell biztonságukról, úgy, ahogy tudnak. Támadásra azonban csak Szatmár és Ugocsa határozta el magát, Bereget mindjárt kezdetben megbénította a kuruc támadás, Máramaros nemessége kétértelmű viselkedést tanúsított, Bihar valami kevés segítséget nyújtott a kurucok ellen készülődő Károlyinak, Szabolcs vonakodott átkelni a Tiszán.⁷³

A breznai kiáltványnak nem csak a nemességet kellett meggyőznie, hanem a jobbagyságot is. »Nem annyira hadakozás céljára adom a zászlókat — mondotta Rákóczi a nála járt követeknek —, hanem inkább azért, hogy a nép hitelt adjon azoknak, akik ki fogják tűzni.«⁷⁴ Már utaltunk arra, hogy a nép korántsem követte vezetőit oly vak bizalommal, »riadó lelkesedéssel«, mint ahogyan azt a paraszttromantikára hajlamos történetírók feltételezik. Erős elszánás élt bennük, de óvatosság fékezte harcikedvüket, hiszen friss sebként sajgott még a Felső-Tiszavidék népében a hegyaljai nagy reménység fájdalmas megszégyenülése. A nép nagyhatalmú, nagytekintélyű vezérre vágyott, de mert hat esztendővel korábban ez a vágya nem teljesedett: Thököly nem jött el a hegyaljai kurucok közé, szívében gyanú élt: nem hitegetik-e most is vezetői Rákóczi vezérségével? A breznai kiáltvány s a fejedelem gyönyörű lobogói eloszlatták a bizalmatlanságot, s a gyanú csak akkor ütötte fel a fejét újra, mikor Rákóczi késett.

A fejedelem azt írja a *Confessiones*-ban is, a *Mémoires*-ban is, hogy a felkelők parancsának bevárása nélkül tűzték ki zászlóit, mert türelmetlenek voltak. »Ezeket csak rendeletem vétele után kellett volna kitűzni azért, hogy a nemzet lássa: ők nem garázdálkodni akarnak, hanem parancsomból ragadtak fegyvert.« A zászló ebben az időben még több mint hagyományos

⁷³ Szatmár és Ugocsa magatartására l. Károlyi *Emlékiratai*-t. — Beregre nézve Orosz György alispán május 28-án Munkácsról írt jelentését főispánjának: »Az nemesség mind dissipáltatott, itten négyen vagyunk, ez igen kurta tábor. Passusink praecludálttának, a réveket ők praeoccupálták, mellyeket is nagy várta alatt tartanak.« (Károlyi-levéltár. Kuruckori iratok.) — Máramarosra br. Eytner huszti parancsnok levelét a vármegyéhez. (OL. Rákóczi-szabadságharc levéltára.) — Biharra nézve Nordermann diószegi prefektus levelét Károlyinak június 5-én (Károlyi-Oklevéltár, V. 9—10.) — Szabolcsra *Zimmermann Rezső* publikációját: Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából (Történelmi Társ., 1909).

⁷⁴ *Confessiones*.

hadijelvény, jóval több ennél: a harc proklamálása, sereggyűjtésre való jogosítvány, felkelésre való felhívás. A vármegye például csak akkor köteles felkelni, ha az uralkodó megküldi néki a hadizászlót.⁷⁵ Dózsa óta ekkor adott először nagyrít parasztok kezébe sereggyűjtő zászlót. Rákóczi érezte is felelőssége súlyát: mi lesz akkor, ha zászlói alatt a nép a földesurak ellen fordul? Ez a lehetőség, ez a veszély nem egyszer merült fel később is a szabadságharc története folyamán. Rákóczi tilalma azonban teljesíthetetlen parancs volt; értelme sem egészen világos. Beleértette-e a fejedelem kiáltványa kihirdetésének tilalmát is? Hogyan győzzék meg a felkelés vezetői a Tiszahát lelkesedésre és kételkedésre egyaránt hajlamos népét arról, hogy nem hiába jártak Lengyelországban Rákóczinál, hanem pátense kihirdetésével, zászlói felemelésével?⁷⁶ Május 19-én érkeztek be a zászlók, 21-én Tarpán és Váriban, 22-én Beregszászon megtörtént a nagy esemény: az új kuruc szabadságharc proklamálása.⁷⁷

A Vári-beli zászlóbontásról elég részletes tudósítás maradt reánk: Keresztes András vári bíró Szatmárra küldött jelentésének summája. Tarpa után Vári volt a legjelentősebb kuruc fészek a Tiszaháton, kurucságát már 1697-ben is megmutatta. Tarpáról két zászló alatt 300 ember vonult a kis mezővárosba. A harmadik zászlót a bíró kapujába tűzték, s kifüggesztették Rákóczi kiáltványát is. A falu népe odagyűlt a fejedelem üzenetének és parancsának meghallgatására. Csakhogy a kiáltványban egy szó sem volt arról, amit belőle Váriban kiolvastak. Rákóczi okosan és méltósággal hőmpölygő mondataiból, mérséklettel ígérő, szigorúan tiltó üzenetéből interpretátora nagy biztatásokat és félelmetes fenyegetéseket formált: a fejedelem 15 000 emberrel áll a határon, jaj annak, aki parancsainak nem engedelmeskedik, vagy közömbös irántuk! Még az anyja méhében szunnyadó gyermeknek sem fognak irgalmazni.

Mikor azt olvassuk az egykorú jelentésekben, hogy a »kurucok fényes nappal Rákóczi s Bercsényi pátensével járnak, azt falukon és városokon olvastatják«, a vári eset szerint kell elképzelnünk az eseményeket. Beregszászon mindjárt máskor, 22-én tették közhírré a kiáltványt. A városnak már azelőtt is kuruc-híre volt, »plus quam kurucones« — mondotta lakóiról a Szepesi Kamara egyik tisztje. Itt — nyilván másutt is — megvendégelték a kurucokat. A beregszászi bíró, Kemsei Sámuel, bátrabb és egyenesebb

⁷⁵ L. erre nézve Kajdy István levelét a 65. jegyzetben.

⁷⁶ Barwinsky jelentéséből Rákóczi jól tudta, mire kellene a zászlók és a kiáltványok. »Megerősítette — olvassunk a Confessiones-ban — nemcsak igaz, amit mondtak nekem, hanem életbenlétem a népből oly vérmes reményeket ébresztett, hogy hosszabb ideig fékentartani nem lehet, itt az ideje tehát, hogy láthatóbb jelét adjam elhatározásomnak.« Mikor a kiáltványt átadta és a zászlókat megküldötte a felkelőknek, bizalmas utasítást adott nekik: »igyekezzenek alkalom adtán harszíni módra egy vagy több várat megrohanva elfoglalni«. A fejedelem tehát a hadakozás megkezdését kívánta a felkelőktől; nehéz elképzelni, hogy a zászlók kibontása, a kiáltvány proklamálásánálkül a nép hajlandó lett volna harszíni bocsátkozni, — csak a maga akciójaként, csak a maga felelősségére.

⁷⁷ Thaly a zászlóbontás előzményeiről és lefolyásáról szintén színes mesét kerétkített. Valójában csak levelek és jelentések apró adataira, jóformán csak a tény említésére vagyunk utalva. Csak két részletesebb tudósításunk van: Váriba nézve Glöggel Wolf Christian május 24-i, az 58. jegyzetben már említett jelentése (Thaly csak latin nyelvű kivonatát ismerte: Kuruckori Okmánygyűjteménye, II. 477—478.), Beregszászra nézve pedig Dul Mihály levele Szécsényből június 16-án Koháry Istvánhoz, amelyben P. Sárhegyi Mátyás beregszászi plebános levele nyomán mondja el az eseményeket. (Thaly idézi: Bercsényi család, II. köt. 482. 1.)

ember volt, mint a kétfelé is jóorcát mutató várbeli Keresztes András, a kurucokhoz csatlakozott, s elment velük »Rákóczit látni«. ⁷⁸

A breznai kiáltvány megnyugtatta és fellekesítette a népet, és naponta növelte a zászlók alá sereglők számát. Ha Rákóczi proklamálásának napjaiban a felkelők közé érkezik, felhasználja lelkesedésüket és él az alkalommal, szabadságharca két hónapos előnyt nyer. Készülődése közben lephette volna meg az ellenséget és nem került volna sor a tiszaháti felkelés összeomlására. Bizonyára boszankodva hallgatta volna, ha hallhatja, Váriban és másutt mivé ferdül kiáltványának megfontolt mondanivalója. Pedig a breznai pátens népi interpretációja a kezdet egy válságos pillanatában, mikor Rákóczi első harca után Tiszabecsnél az ellenség harapófogójába került, s egyik oldalról a szatmári katonaság és a megyék nemesi hada, másik oldalról a Montecuccoliezred fenyegette, — óriási, nem várt segítséget nyújtott számára. A hír a 15 000 főnyi idegen segítségről szájról-szájra járt, nőtt és szinesedett, mint a hírek általában, eljutott az ellenség fülébe is, és szétbomlasztotta a tiszabecsi ellenséges tábornot. ⁷⁹

A pátens sorsát és hatását eddig csak a »viharsarokban«, azon a területen vizsgáltuk, ahol fegyveres ellenállássá érett a szegénylegények nagy területre kiterjedő mozgalma. Mikor jutott el szervezkedésük gócaiba: a Tiszántúlra, a Rákóczi-birtokokra, a Partiumba, a császári ezredektől elmaradozó magyar katonák bűvőhelyeire? A titkon szervezkedő kurucokhoz, akikről először Szentiványi Sándor vitt hírt a Lengyelországban bujdosó uraknak, akikről azután Barwinsky Gál számolt be a fejedelemnek? Csak egyetlen forrás segítségével tudunk tájékozódni, amikor választ keresünk erre a kérdésre is: Palugyay Lénárt debreceni harmincados *Informatio*-jából. ⁸⁰

Ez a nagybecsű irat, melynek adatait a felkelés kezdetére vonatkozó levéltári anyag roppant méretű pusztulása miatt talán nem is tudjuk már kiegészíteni, szükséavú és nem is egészen világos értelmű mondataiban fontos eseményekre vet világosságot. Arról értesülünk belőle, hogy a szabadságharc első táborhelyéről, a magyar határ közelében, de még lengyel földön fekvő Klimiecről Rákóczi utasítására küldik a kiáltványt fontos üzenetekkel Debrecenbe és Biharba.

Debrecen bizonyára Esze Tamás révén épült bele a szegénylegény-szervezkedés hálózatába. Szekerei Debrecenbe hordták a sót, s mikor lopott só árulásával vádolták és földönfutóvá tették az újlaki sótiszteket, családját Debrecenbe mentette. Talán azért, mert felesége, Biró Anna is debreceni származású volt. Palugyay azt írja, hogy Esze Tamás és a tarpai molnár, Szász András már korábban is leveleztek a volt Thököly-kapitány Mónay Pállal és a református kollégiummal, s Klimiecről Szász András Sámuel nevű szolgáját küldötték hozzájuk, »megüzenvén nekik, hogy tüstént tegyék meg a tennivalókat«. Debrecen alatt, a derecskei mezőn lappangtak az Ebergényi-huszárezred katonaszökevényei, s csak üzenetre vártak, mikor indulhatnak

⁷⁸ Rákóczi »kegyelmes és méltó tekintetben vévén boldog emlékeztető eleinkhez és ezen nemzettséges ügynek kezdetin is hozzánk sokszori alkalmatossággal meg bizonyított hűséges szolgálattját, 1705. december 31-én szőlleit, augusztus 26-án beregszászi házat libértálta, s megerősítette őt Bucus faluban lévő két pusztá telkének birtokában is.« (OL. Protocollum Rákócziánium II. 38. — U. et. C. Fasc. 19. no 14. — Kemsei csatlakozására I. Századok, VII/1873. 12. l.)

⁷⁹ L. a Mémoires-ban Rákóczi visszaemlékezését erre az eseményre.

⁸⁰ L. a 23. jegyzetet.

Rákóczi elé. Sámuel viszi vezérüknek, Ocskay Lászlónak a fejedelem parancsát, Esze Tamás üzenetét: induljanak. Egy másik forrásból arról értesülünk, hogy Rákóczi pátensével alattomban hadat gyűjtenek a kurucok számára, s gyűlt is. A nép között járó kiáltványnak része lehetett abban, hogy a Montecuccoli-ezred támogatására küldött debreceni csapat java része Rákóczi táborára ment.⁸¹

Palugyay tudósításában, mikor a debreceni kurucokról beszél, van egy különös, első olvasásra hihetetlennek látszó adat, melynek hitelességét Thaly kétségbe is vonta: a kollégium kapcsolata a kuruc szegénylogény-mozgalommal. Mi ne kételkedjünk benne, csak a kollégiumon ne a profesz-szorokat értsük, hanem a diákokat. Azon kellene csodálkoznunk, ha a tiszavidéki falvakból származó jobbágy-származású diákok nem vettek volna részt az egész Tiszántúlt behálózó szervezkedésben. Már az első kuruc támadás idején is megmozdul a református iskolák tógátus diáksága, s később Rákóczi ezredeiben is sok a deákbold lett tiszt. A prédikátorfi Pap János atyjafia volt Esze Tamásnak, aki a tarpai prédikátor Eöri Lászlóval jó barátságot tartott, s nagyon is számontartotta egyháza sérelmeit. Miért ne élt volna azzal a nagy propagatív lehetőséggel, amit az évente többször is szétrebbenő diáksereg nyújtott a kuruc szervezkedés számára?⁸²

A Debrecen alatt elterülő Biharba küldik a klimieci táborból Marjay Ferencet, aki Várad mellett a Bocskayról híres Marja községben lakott, és Szabó Ferencet, volt temesvári hajdút, kispérecsi lakost »Rákóczi-pátensekkel az előzetes utasításokban megadott dolgok előmozdítására«. Hogy ezek a bihari emberek ott voltak mindjárt a kezdet kezdetén Rákóczi táborán, mikor még nem is érte el a magyar határt, beszédes, kiáltó jele annak, hogy a nagy kuruc szabadságharc kezdeteiben a népi kurucság szervezetére épült. Más forrásból tudjuk: ott van a határon Rákóczi mellett a bihari kuruc szervezkedés vezére: Bóné András is, s nem sokára ő is elindul »a régen megcsinált« diószegi, bihar-debrecen-táji felkelés fellobbantására. Marjay és Szabó már ennek érdekében kelnek útra a fejedelem kiáltványával meggyőzni a népet itt is, mint korábban Esze Tamás a Tiszahát népét: valóban Rákóczi a vezér, s nemsokára üt az óra.⁸³

A breznai kiáltvány, mint a kovász a tésztát, át meg átjárta a keleti Magyarországot, s Teleki Mihály kővári kapitány naplója⁸⁴ a bizonyosság: eljutott Erdélybe is. Roppant érdekes mindjárt első bejegyzése is a kiáltványról. Május 22-én ezeket írja: »Mentem Szebenben generális erdélyi commendáns Rabutinhoz. ... Egy nagybányai tanácsbeli ember küldi igaz párban felséges fejedelem és méltóságos gróf Székési Bertsényi Miklós Ur Lengyel Országbul, Praezingábul irt, Magyar- és Erdély Országára szóló pátenseket, kit is elvött tőlem és francziára fordította.«

⁸¹ A debreceni kuruc szervezkedésre nézve I. II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata című tanulmányunkat.

⁸² L. A református Esze Tamás című dolgozatunkban (Bpest, 1941.) felsorolt adatokat. — V. ö. a 36. jegyzettel.

⁸³ A bihari felkelésről fennmaradt adatokat a 81. jegyzetben említett tanulmányunkban foglaltuk össze. Újabb, de a felvázolt képet nem módosító, adatok találhatóak a Hadtörténelmi Intézet említett kiadványában.

⁸⁴ Második Teleki Mihálynak életéről való maga írásai ab Anno 1703. usque ad Annum 1720. (Thaly által revidéált modern másolata a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában.)

Két okból is elgondolkoztató, amit Teleki itt ír. A zászlókat és a kiáltványt a kurucok május 21-én mutatták fel, 22-én a pátens Nagybányán keresztül már elért Szebenbe. E két adat egymásmellé állításából nyilvánvaló, hogy a kiáltvány egyes példányai, esetleg másolatai, már a proklamációt megelőző időben eljutottak a Tiszaháttól távoleső vidékekre is. A kurucok bizonyára nem Nagybánya városának küldötték el azt a példányát, amelyről a Telekinek szánt másolat készült, hanem a Nagybánya környékén lappangó kurucoknak. Tőlük szerezhetette meg a naplóban említett tanácsbéli ember.

Az idézett naplórészlet másik fontos adata Teleki ama megjegyzése, hogy a breznai kiáltvány Erdélynek is szolt. Valamennyi ismert szövege Magyarország lakói számára készült, hiszen a »Magyar Országban . . . sanyorgató idegen nemzet« ellen szól, s nincs is semmi erdélyi vonatkozása. Egészen új fényt vetne Rákóczi erdélyi politikájára, ha a pátensnek olyan példánya kerülne elő, mely Erdély szenvedéseit is említi s Erdély népét is fegyverre szólítja. De még olyan példányát nem ismerjük, amely erdélyi levéltárból került volna elő.

A következő napon, május 23-án, már eredeti példány jut Rabutin kezébe. Érdemes szószerint idézni Teleki bejegyzését erről a napról : »Szebenbe beérkezik gróf Bethlen Miklós is és ő is azon patenst nem párban, hanem originálban praesentálja megírt generális Rabutinnak, kit Nemes Máramaros megye küldött neki, mint akkori főispánja kezéhez. De minthogy én már párban beadtam, contemnáta és semminek tartotta, sőt Bethlen Miklós Uramnak panaszából hallottam, hogy nehéz néven vette tőlle : miért kell azon Rákóczy Ferencz fejedelem és gróf Bertséni Miklós pátensén építeni, már abból senmi jó nem leszen. Ez nap gróf Bethlen Miklós Ur, én, az öcsém : Teleki Jóseph Rabutinnál voltunk ebéden, de látszott az maga viseletén, hogy marja valami az belit. Hihető, az praezingai purgátió operálódott benne.«

E sorokat olvasva felvetődik bennünk az előbbi kérdés : ilyen rövid idő alatt miképpen juthatott el a kiáltvány egy eredeti példánya is Erdélybe? S milyen példány volt ez? Vajjon az-é, melyet a tiszaháti felkelők, a fejedelem utasítása szerint a megyéknek szánt példányokból Máramaros vármegyének küldöttek? De miért küldötték volna meg előbb, még a proklamáció előtt. Máramarosnak, mikor a felkelők számára sokkal jelentősebb Szatmár vármegye csak a proklamáció után, s az után is csak egy hét múlva, kapta meg Esze Tamás kísérelőlevelével? Ezekre a kérdésekre még nem tudunk felelni. Fokozza a nehézséget az is, hogy a kiáltvány egyetlen ismert eredeti példánya is Máramaros vármegye levéltárból került elő. Arra kell gondolnunk, hogy a kurucok a pátens kéz alatt is terjesztették, illetve eljuttatták a felkeléssel rokonszenvező, velük személyes kapcsolatban lévő emberekhez, vagy pedig árulók voltak soraikban.

Rabutin egy perccig sem kételkedett abban, hogy a kiáltványt valóban Rákóczi és Bercsényi bocsátották ki, s mindjárt védelmi intézkedéseket tett. Július 2-án Teleki ezeket jegyezte naplójába : »Jöttem . . . cancellarius gróf Bethlen Miklóshoz Szent-Miklósrá, holott is asztal felett lévén, érkezik nekem szóló Rabutin levele, kiben urgeál : ha magam késem is valamit, az jószágimban tegyek előre dispositiót . . . Ezen levelét generális Rabutinnak ebéd felett az gróf Bethlen Miklós asztalnál szakasztom fel, holott is ebből alkalmatosságot vevén, az felséges fejedelem és generális gróf Bertséni Ur praezingai pátensét előhossa vagy mentiőt teszen róla, úgy szabadon discursust indit : Az megírt pátensben feltött ratiók oly helyesek s igazak, hogy egész lehetetlennek tartja, az ne ponderáljon az elkeseredett populé előtt. Meglátja minden

generális insurrectio léssen és hamar időre más bíró járása léssen, minden jót ominálván édes nemzetünk javára.« Mikor Teleki, esztendőök multán, naplóját végleges formába öntötte, e sorokat így egészítette ki: »Nem győztem s győzők eleget csudálkozni rajta, hogy az jó gróf Bethlen Miklós nemzetünk igyében most olyan poklos.«

Nem Bethlen Miklós volt az egyetlen nemesúr Erdélyben és Magyarországon, aki szívesen egyetértett volna Rákóczi kiáltványával, ha meg nem riasztotta volna a jobbágyok félelmes sereglése a pátens hangjára a fejedelem lobogói alá. A nemzeti királyság, az önálló fejedelemség gondolata kedves gondolat volt Magyarországon is, Erdélyben is a magyar érzésű birtokos nemesség számára. Megvalósítása azonban a nemesi osztályérdek korlátozásával járt volna együtt, Bethlen Miklós is megriadt, mikor taracközi gondviselője azt jelentette, hogy jobbágyai megtagadták az engedelmességet és a szolgáltatásokat,⁸⁵ s még inkább akkor, midőn a fejedelemségben árvíz módjára kezdett nőni és elhatalmasodni Rákóczi nevében, kiáltványaira hivatkozva a magyar történelem egyik legnagyobb jobbágytámadása, mely ellen nem használt semmiféle »dispositio«.

A breznai kiáltvány hangját elnémította a tömegek hangja attól kezdve, hogy a hegyek közé és a Tisza mögé zárt új kuruc mozgalom kitört korlátai közül s elöntötte az Alföld térségeit és Erdély tájait. 1703 júliusában és augusztusában, s még sokáig, nem Rákóczi lengyel pátensét olvastatják a falvakon, hanem a szegénylegényekből lett ezeres-kapitányok kiáltványait, amelyek már nem csak a német ellen, hanem a földesurak ellen is izgatják a föld népet.⁸⁶

4

Tanulmányunk záró részében a breznai kiáltvány szövegéről szólunk.

Keletkezésének évében nyomtatásban is napvilágot látott, de csak latin és német nyelven.⁸⁷ Latin szövege a Rákóczi szabadságharc bukásának esztendejében, 1711-ben már történeti forrásgyűjteménybe is belekerült.⁸⁸ Magyar szövege azonban majd kétszáz esztendőn át lappangott, a Spangár-krónika 1734-ben latinból fordította át magyarra.⁸⁹ Egykorú magyar szövegét először Thaly adta ki. Mondja el most a maga szavaival, honnan és hogyan:

»E nyiltlevélnek... magyar példánya eddigel nem volt ismeretes történetirodalmunkban, pedig, a néphez lévén intézve: éppen a magyar

⁸⁵ »A jobbágyok is úgy gondolkozzanak, ha szófogatatlankodnak, bizony az övéket veszem el« — válaszolta 1703. augusztus 16-án Lengyel András gondviselőnek. (Thaly Kuruckori Okmánygyűjteménye, XXVIII. 228.) — *Önéletírás*-ban nincs semmi nyoma a kurucok iránt való rokonszenvnek. Az ilyen adatok is figyelmeztetik a kutatókat arra, milyen sürgős és fontos feladat az *Önéletírás* kritikailag jegyzetelt kiadásának elkészítése és Bethlen Miklós levelezésének összegyűjtése.

⁸⁶ L. a 81. jegyzetben említett tanulmányban összefoglalt adatokat, továbbá az Erdélyi Consilium töredékesen fennmaradt s emiatt nem is datálható jelentését a fejedelemhez a kuruc ezerskapitányok jobbágyokhoz intézett pátenseiről.

⁸⁷ RMK III. 4435, 4436, 4437. A 4438. számú nyomtatvány valószínűleg a breznai kiáltvány lengyel nyelvű kiadása.

⁸⁸ »Des Fürsten Francisci Rákóczi Manifest, welches er im Königreich Hungarn publiciren lassen, de Anno 1701.« »Datum in Arce Regni Poloniae Breszna.« Megjelent: *Lünig, Johann Christian*: Des Teutschen Reichsarchivs Partis Specialis Continuation című kiadványának I. kötetében Lipse, 1711, 499—500. l.

⁸⁹ »Rákóczi Lengyelországban tartózkodott, ahol is el nem mulatá mindazokat elméjében folytatni, mellyekkel a Magyarországbán lévők és véle tartók számát megsokasíthatná. innen... az ország fölzendülésére ilyen manifesztumot bocsátott ki.«

az eredeti. Legjelesebb történetíróink: Szalay László, Horváth Mihály a számtalanszor megjelent latin szöveget fordították le, s az előbbi írja is sajnálkozva: »magyar példány még nem jutott kezemhez«. (Magyarorsz. Történ. VI. köt. 75. l.) Mi szerencsések valánk két magyar példányhoz jutni.« »Az egyik példány az Országos Levéltárban a néhai szepesi kamarai archivum lymbusában, s a másik, mely a gr. Barkóczy-Levéltárban unghi Pálócson maradt fenn, jelenleg gyűjteményemben. Mind a kettő egykorú másolat, de az első gondatlan, s itt-ott egyes szavakat kihagyogató; a másik gondosabb, azonban már oly romladozott állapotban vagyon, hogy közepén több helyütt olvashatatlan. A kettőnek egybevetésével lehetett csak a jelen szöveget összeállítanunk.«⁹⁰

A fentiek voltaképpen azt jelentik, hogy a breznai kiáltványnak mai napig megfelelő szövegkiadása. Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy Thaly mindkét szövege május 12-i keltezésű, ő nem is tudott a pátens május 6-i keltezésű alapszövegéről. Ez stílusában egyszerűbb, tartalmában azonban egyezik a későbbivel.

A május 6-i változatnak csak egyetlen példányát ismerjük: mikor Máramaros vármegye levéltárának Rákóczi-kori iratanyaga — bizonyára nem megengedhető módon — részben szétkallódott.⁹¹ és egyes darabjai vétel útján a Nemzeti Múzeum levéltárába kerültek, akkor bukkant fel. A múzeumi Törzsanyagból a mult esztendőben az Országos Levéltár át-helyezte a *Rákóczi-szabadságharc levéltára* című gyűjteményébe.

Valójában ez is csak másolata a Rákóczi és Bercsényi aláírásával ellátott eredetieknek. Károlyi Sándor idézett leveléből tudjuk, hogy a kiáltvány példányait a fejedelem aláírásával hitelesítette. A mi példányunk csak annyiban tekinthető hitelesnek, hogy rajta volt a fejedelem pecsétje, tehát Breznában készült. Nyilván sok ilyen, csak pecséttel hitelesített példányt bocsátottak ki a bujdosó urak. Mindaddig, míg egy eredeti aláírásokkal ellátott példány elő nem kerül, ezt kell elfogadnunk a breznai kiáltvány hiteles szövege gyanánt.

Ime, itt adjuk betűhív kiadásban:

Mi Felső Vadászi Rákóczi Ferencz, Fegyedelem, es Székesi Gorff (!) Berczenj Miklos, minden igaz Magyar haza szerető, es edes Országunk régi diczöseges szabadságát ohaytó Egyházi, es Világi, Nemes es Nemtelen, Fegyver viselő, es Othon lakos igaz Magyaroknak. Istentől minden jókat kivanunk. Etc.

Nem lehet Oly Magyar, hogy az eddigh Magjar Országon törvénytelenül, Isten es igasságh ellen, hatalmaskodó, es minden rendet képtelenül sonyorgató idegen Nemzetnek kegytelleniségit, portioztató s. képtelenül adoztató zaklatásit szabados Törvényünk szakadásit Nemzetünk szabadságunknak megh vetését es már mint láb alá vettetteknek csufolásit elegségessen nem erezhette, s. ertette volna; el annyira hogy már Országunknak s. regi szabadságunknak gyükeres veszedelménél egjebet senki nem remélhet vala, ha a minden biradalmokkal bíró *Kegyelmes Isten* czudálatos es váratlan háborukkal az Országunkat eddigh sonyorgató Német Nemzetett minden felől megh nem környékezte volna, es az altala mi régi szabadságát keservessen ohaytó igaz haza szeretetiért gjeriedező magyar *Nemzetünknek* is utat es alkalmatosságot, a kivánt szaba-

⁹⁰ Bercsényi család, II. köt. 469—471. l.

⁹¹ Az Ernst-gyűjtemény Rákóczi-kori iratai csaknem kivétel nélkül Máramaros vármegye levéltárából kallódtak el. (Melléklet ... az Ernst-Múzeum ... aukciójának katalógusához. Bpest, 1939. 202—204. l.)

dulásra nem mutatott volna, látván pedig e nagy iga alól való, szabadulásnak idejét, s. magát most egyszer oly alkalmatosságnak lenni, kinél sem több, sem jobb sem bizonyosabb alkalmatosságot Országunk soha sem remélhet. Ez a' mi Törvényünk es Nemessi szabadságunk ellen való keserves buydosásra jutott sorsunkat, s életünköt, minden napjait keserves edes hazánk régi szabadságunknak javara s. hasznára szenteltük sőt igyekeztünk gyükeresebb megh erőssítésére nézve a Magyar Hazának képtelen sanyargatásán szánakozó Országunknak használható királyoknak s. Fegyedelmeknek segítségéhez egy értelemmel folyamodnunk s. ragaszkodnunk, kihez képest lévén mégh egyszer ideie Országunkat ilyen törvénytelen es szenvedhetetlen iga alól fel szabadítani Országunk s. Hazánkhoz való szeretetüinktől s. kötelességüinktől viseltetvén minden igaz haza szerető Országunk régi diczőséges szabadságát Ohaytó Egyhazi es Vilagi, Nemes es Nemtelen, Fegyver Viselő és Othon lakos, egy szóval minden rendű igaz Magyarokat haza fiúságokra intyük es kényszerittyük s. kéryük hogy a' mint már Isten némelyeknek sziveket az hazáért fel gerieszette s egjben hozta, ugy ki ki edes hazaja szabadsaga nemzete mellett az Isten es Törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó zaklato, Portioztato, Adoztato, Nemessi szabadságunkat hatalmasson foglaló s. fogyató, bezületünköt tapodó, sönkat kenyerünket el vevő, életünkön uralkodó s, kegyetlenkedő biradalom ellen fogion fegyvert, a' ki mentelünk előtt is azon elől jároknak tiszteknek csoportyaival kikre ezen dolognak igazgatását biztuk edgyezzenek megh s. minden fegyver fogható igaz haza fiai, es az alattok valók engedelmeskedgyenek, mások pedigh közönséges jo értelemmel legyenek bizonyosak legyenek benne hogy magunk is minden késedelem nélkül megyünk elég segítő haddal es edes hazánkért, Nemzetünkért s. régi szabadságunkért az hatalmas Istennek segítse az ő hatalmas hadakozó karjainak ereievel tökéletes szivel szenteltük vérünköt ki ontani egjedük hazánk s. Nemzetünk szabadságaert, minden privátumra való vágyakozás nélkül, készen legyünk, s. hiszszük is az Özvegyek s. Árvák, megh keserettek s. meg Nyomoradtaknak kiáltását megh halgato Irgalmas Istenben s. Isten után Nemzetünk regi diczőséges, s mais vélle születet hadakozó bátorságában es hazájához való gerjedezésébcn, es ahoz vélünk megh edgyezet hadakozó Királyoknak s. Fegyedelmeknek seregében, hogy ezen egyedül Isten által megh uyttatott alkalmas Nemzetünknek s. regi szabadságát el érvük s helyére állattyuk mi magunknak munkáival es Isten által mind magunk s. mind maradékunk s. utánnunk diczőséges szabadságával boldogitva végezzük, s. napiainkat örökös megh maradásával hazánknek, azt mind az által előre is paranczoljuk nagy tilalommal hogy Isten aldasa raytunk maradhasson, ez Országunk minden rendez irtozás nélkül valo bizodalmat vehessenek es az szegényeknek telyes nyomorúságával megh váltása, nem változása (következzék) senkit se külön, se csoportal. se sereggel akar mely vallású Egyházi Személyeket, Templomot, Czintermet, Klastromokat, Nemessi szabad Személjeket, Nemessi házakat, Kasteljokat, Utonjárókat, Kereskedőket ne haborgasson, várast, falut, kastélt ne praedályon, es szegénységet ne praedályá ne zaklassa, életének vesztése alat hanem az elől jároknak az eleibcn adatott mód szerént keresvén az ellenséget mindenekben czendes értelemmel legyenek magok hazájok javára.

Költ Lengyel Országban Brezán Várában die 6 May 1703.

Feyedelem Rakoczi Ferencz mp.

Groff Bercezeni Miklos mp.

(P. H.)

Milyen feladatokat kell elvégeznie a kutatásnak a breznai kiáltvány körül?

Keresnie kell lappangó eredeti példányait. Itt közölt szövege gondatlan, hibás másolata az eredetinek, interpunkciója különösen rossz, bizonyára azért, mert sietve készült. A fejedelem által aláírt példányait bizonyára gondosabban írták le.

Tisztázni kell: volt-e valóban Erdély számára készült változata?

Tisztázásra vár a szerzőség kérdése is. A kiáltvány Rákóczi és Bercsényi közös gondolatait fejezi ki, stílusa azonban inkább Rákóczié, mint Bercsényié. Abból, hogy egyik példánya Bercsényi írásával készült, még nem következtethetünk Bercsényi szerzőségére.

Meg kell vizsgálnunk a május 6-i és a május 12-i szöveg, a magyar és latin másolatok esetleges eltéréseit, nem bukkan-e fel tartalmi módosítás vagy interpoláció?

Egykorú nyomtatott példányainak rendeltetéséről, keletkezéséről semmit sem tudunk. Bizonyára Rákócziék készítették a külföld tájékoztatására valamelyik lengyel nyomdában, talán éppen Lembergben.

Volt-e eredeti, Breznában készített latin szövege, vagy pedig sűrűn elforduló latin másolatai idehaza készített fordításai a magyar eredetinek?

Ezek a jórészt filológiai természetű kérdések megválaszolása kívül esett tanulmányunk körén. Mi a kiáltvány jelentőségéről, létrejöttének körülményeiről, hatásáról akartunk számot adni a további feladatok tisztázása érdekében is, — eredetileg csak a magunk számára. Nem gondoltunk arra, hogy vizsgálódásunk eredményét nyilvánosságra hozzuk. Ha valakinek szokatlannak tetszik a kérdés tárgyalásának módja, a dolgozat külső formája vagy tartalmi része, egészében vagy részleteiben, ebben találja meg a magyarázatot.

Mi a kérdés megvizsgálásának sok hasznát láttuk. A további kutatás feladatainak tisztázása, az ismert adatok töredékességi fokának felismerése maga is eredmény. Örülnénk, ha mások is hasznát tudnák venni tanulmányunknak.

ESZE TAMÁS

A SZLÁVOK EREDETE

Írta: P. N. Tretyakov (Voproszi Isztorii 1953. 11. sz.)

Az etnikai csoportok — a rokon törzsek és népek — kialakulásának és fejlődésének története az ókor és a korai középkor történetének egyik legbonyolultabb kérdése. Semilyen történeti jelenséget sem tudunk helyesen megvilágítani, ha nem derítjük fel forrásait, nem tanulmányozzuk létrejöttének útjait és körülményeit. Egy olyan bonyolult történeti jelenség, mint a nép — a nemzet történeti előfutára — sajátos vonásaival, nyelvével és kultúrájával csak akkor világítható meg minden oldalról, ha megoldjuk kialakulásának és a keretébe tartozó régi törzsek eredetének kérdését.

Az etnikai csoportok eredetének problémája viszont igen gyengén van kidolgozva történeti irodalmunkban. Az etnogenezisnek a távoli múltban lezajlott folyamata túlnyúlik a történeti kutatásnak az írásos forrásokon nyugvó szokásos keretein. Ezeknek a kérdéseknek a megvilágításához rendszerint be kell vonni az archeológiai, nyelvészeti, antropológiai, etnográfiai és egyéb adatokat, amelyek többnyire töredékesek, sőt gyakran ellentmondanak egymásnak. A burzsoa történetírásban az etnogenezis kérdését teljesen összezavarják, sőt részben meg is hamisítják, különféle tudománytalan koncepciók — »fajelmélet«, »kultúrkörök elmélete« stb. — érdekében. A szovjet történetírásban az etnogenezis kérdésének helyes megoldását sokáig akadályozták N. J. Marr akadémikus ál-marxista, vulgarizáló nézetei. Ezek a kutatókat — archeológusokat, etnográfusokat, nyelvészeket — hamis útra, a járhatatlan »jafetita útvesztőbe« vezették. Ebből a dzsungelből tudományunkat csak az 1950-ben lezajlott nyelvészeti vita és I. V. Sztálin ezt lezáró hozzászólása szabadította ki.

A nyelvészeti vita óta eltelt három év az etnogenetikai folyamatok tanulmányozása terén megfeszített munka éveit voltak. E munka során fontos mérföldkő volt a nyelvészeknek, archeológusoknak, etnográfusoknak és antropológusoknak az a közös tudományos ülészaka, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája 1951 őszen hívott össze Moszkvában. Megvitatásra kerültek itt az etnogenetikai kutatás módszerei.¹

De az etnogenezis nagy és súlyos kérdéseinek megoldására három év kevés idő. Ma még korai volna az elvégzett munka eredményeiről beszélnünk.

¹ Lásd: a Nyelvtudományi Intézet, az Anyagi Kultúra Történetének Intézete, a Néprajzi Intézet munkatársai által készített előadásoknak az ülészak alkalmából kiadott téziseit.

Csak a kutatómunkához szükséges néhány elgondolást, munkahipotézist vethetünk fel, amelyeket azonban nem tarthatunk megdönthetetlennek. Ez teljes mértékben vonatkozik a szláv etnogenezis területén végzett kutató-sokra is.

*

A szlávok — az orosz, ukrán, belorussz, lengyel, cseh, bolgár és más szláv népek elődei — eredetének kérdése az etnogenetikai kutatásokban az egyik központi helyet foglalja el. A szlávok Európa legnagyobb etnikai tömege, amely már régóta kiemelkedő szerepet tölt be Európa történetében. A szlávok távoli multjában számos olyan mozzanat van, amely fényt deríthet a régi Oroszország történetének sok jelenségére. Itt találjuk meg a kulcsot középkori történetünk számos vitás kérdéséhez. A szláv törzsek és népek fejlődésével szorosan összefügg Közép- és Kelet-Európa sok más törzsének és népének fejlődése (akár rokon a szlávokkal, akár nem), ha ezek a szlávok gazdasági, kulturális és politikai befolyásának hatása alá kerültek.

A XIX. század fordulóján nyelvészeti kutatások segítségével megállapították, hogy a szláv nyelvek az indoeurópai nyelvcsalád keretébe tartoznak, amely nyelvcsalád a szlávokon kívül a velük és egymással rokon latin nyelveket, a germán, görög, örmény, iráni, indiai, litván és több más nyelvet foglalja magába. Az indoeurópai nyelvek közül a szlávokhoz legközelebb a litván (balti) nyelvek állnak és kissé távolabb a germán nyelvek. A nyugat-európai nyelvekhez képest a szláv nyelvekben olyan elemek vannak, amelyek azt bizonyítják, hogy a szláv nyelvek régi kapcsolatban voltak az iráni csoport nyelveivel.

A nyelvek osztályozása, és többek között a szláv nyelvnek a többi indoeurópai nyelv között elfoglalt helyének meghatározása a XIX. század fordulóján a burzsoa nyelvészet nagy vívmánya volt, amely még máig sem veszítette el jelentőségét. Másként kell azonban értékelnünk azokat az etnogenetikai elméleteket, amelyek ennek az osztályozásnak az alapján a XIX. és XX. század folyamán láttak napvilágot. Ezek magukon viselték a burzsoa társadalomtudomány összes sajátos hibáit. Ezek az »elméletek« történelemellenes, metafizikus szemléletükkel az etnogenezis menetét főképpen a régi etnikai egységek egymást követő egyszerű széthullásának, a nyelvek és etnikai csoportok sokasodásának folyamataként ábrázolták, holott a valóságban a fejlődés menete a számos nemzetiségi és törzsi nyelvtől a népek és nemzetek nyelvének csökkenő száma, a jövőben pedig egy egységes világnyelv felé halad. A burzsoa tudományban érvényesülő politikai tendenciák oda vezettek, hogy meghamisították a szláv törzsek etnogenezisét és őstörténetét. A tények ellenére azt állították, hogy a szlávok késői jövevények egész mai települési területükön. Tehetetlen tömegként ábrázolták őket, amely részekre bomlott és csak szomszédaik — a germánok, avarok és frankok — nyomására mozdult meg.

Ezekre az »elméletekre« például szolgálhat A. A. Sahmatov akadémikus felfogása. Sahmatov azt vallotta, hogy a szlávok az indoeurópai »ősnép« széthullása után eredetileg egy törzset képeztek a Nyemen és a Nyugati-Dvina mellett élő litvánokkal. Ezután következett be a szlávok és a litvánok szétválása, mikor is a szlávok a Visztula medencéjébe költöztek. Az ezt követő időszakban a szlávok a mozgásba jött germán törzsek nyomására két részre oszlottak. Egyes törzsek ottmaradtak a Visztulánál, más törzsek — a keleti és a déli szlávok ősei — a Kárpátoktól északkeletre fekvő területre költöztek.

Az avarok és a frankok nyomására, azaz az első évezred közepét követőleg a Kárpátok mellett lakó szlávok is széthullottak. Egyik részük innen a Dnyeper, illetve a Dnyeper felső folyása mellé húzódott, a másik része pedig behatolt a Balkán-félszigetre. A. A. Sahmatov elgondolása szerint tehát a szláv etnogenezis a szétköltöző szlávok egyes csoportjai széthullásának és egymástól való elkülönülésének folyamata. A szlávok mindenütt jövevények voltak, hiszen hazájuk a litván törzsek területén feküdt. A szétköltözés pedig szomszédaiuk nyomására történt. Ennek a hipotézisnek méltó koronája volt A. A. Sahmatov hirhedt »normann elmélete« a régi orosz állam eredetéről.

A. A. Sahmatov elmélete, valamint A. L. Pogogyinnak, M. Sz. Hrusev-szkijnek és sok kortársuknak és elődüknek ehhez közelálló nézetei figyelmen kívül hagytak sok vitathatatlan tényt, amelyek mind arról tanúskodnak, hogy a szlávok már a régmúltban is ott éltek Közép- és Kelet-Európa nagy-kiterjedésű térségein. Már M. V. Lomonoszov kísérletet tett, hogy megkeresse a szlávok őseit a Herodotos és más ókori írók által felsorolt keleteurópai törzsek között. J. I. Venyelin, továbbá a normann elméletet tagadó Sz. Gegyeonov, D. I. Hovajszkij, I. J. Zabelin is ezt az utat követték.

Az orosz forradalmi demokraták hadat üzentek minden olyan tudománytalan elméletnek (így az etnogenezis terén is), amely az orosz és más szláv népek történeti szerepének lekicsinylésére és ezzel a nép szellemi lefegyverzésére törekedett. Emellett számos haladó gondolkozású nyelvész és etnográfus munkáiban arra az eredményre jutott, hogy a fent vázolt etnogenetikai elképzelések gyökerükben hibásak.

Engels óriási tényanyagra támaszkodva bebizonyította, hogy milyen úton történik a régi törzsek fejlődése és hogy ezeknek az alapján hogyan jönnek létre a népek. I. V. Sztálin pedig kidolgozta a nemzetek kialakulásának kérdését. Szerinte a nemzet olyan történelmi közösség, amely különböző törzsekből és népekből a felfelé haladó kapitalizmus korszakában alakul ki. Így jött létre az etnogenetikai folyamat marxista felfogásának alapja, amelyet I. V. Sztálin az 1950. évi nyelvészeti vitához való hozzászólásában később továbbfejlesztett és ezzel megtisztította a szovjet nyelvtudományt N. J. Marr akadémikus vulgármaterialista és idealista »elméleteitől«.

Itt nem foglalkozom N. J. Marr akadémikus nézeteinek általános hibáival, amelyek úgysis eléggé ismereteseek mindenki előtt, csak azt emelem ki, hogy Marr és követői a szláv etnogenezis megvilágításában nagy zűrzavart okoztak. Tagadták mind az indoeurópai, mind a szláv nyelvek genetikus rokonságát. Azt próbálták bizonygatni, hogy a szlávság olyan új alakulat, amely különböző »jafetida« törzsek összekeveredése és stadiális újjáalakulása révén jött létre. Egyformán a szlávok őseinek tartották a Fekete-tenger mellékének északi részén az i. e. első évezredben élő szkítákat és szarmatákat, az ebben az időben a Balkán-félszigeten és a Duna mellett élő trákokat és illíreket. és az archeológusok által az Odera, Visztula, Dnyeper és a Volga medencéjében stb. kimutatott számos régi törzset.

Különösen nagy hibákat követtek el a marristák annak a kérdésnek a megvilágításával kapcsolatban, hogy milyen szerepet játszottak a keleti szlávok kialakulásában a Fekete-tenger északi partvidékén élő szkíta törzsek. Mint tudjuk, a XIX. században egyes történészek és archeológusok azt próbálták bebizonyítani, hogy a gazdag, aranyban bővelkedő szkíta kultúra volt az a közvetlen alap, amelyből a keleti szláv törzsek kultúrája kisarjadt. N. J.

Marr a szkítákat szintén a szlávok őseinek tartotta. Osztálynyelv »elméletéből« kiindulva azt igyekezett bizonyítani, hogy az az iráni nyelv, amelyet a szkíták az ókori írók, a szkíta személynevek és helynevek tanúsága szerint beszéltek, csak a szkíta társadalom felső rétegeinek nyelve volt. A szkíta lakosság zöme N. J. Marr véleménye szerint viszont a régi »jafetida« nyelven beszélt, amely a szláv nyelv egyik elődje lett volna. N. J. Marr nézeteit sok történész és archeológus is támogatta. A Krimben és a Dnyeper alsó folyása mellett kialakult szkíta államot szintén a szláv államiság közvetlen elődjének tekintették.

Az a helytelen elképzelés, amely szerint a szlávok a középkorban a szlávok által lakott területen élő különböző régibb törzsek kereszteződéséből és stadiális átlnyegüléséből keletkeztek, a szláv etnogenezist zsákutcába, méghozzá idealista zsákutcába vezette. A marrista történészek, nyelvészek, etnográfusok és archeológusok azzal, hogy a mágius átlnyegülést és kereszteződést a szláv etnogenezis döntő tényezőjének tartották s a szlávokat új alakulatnak tekintették, lényegében feladták a szlávok régi történetének tanulmányozását, kultúrájuk forrásainak tisztázását, igazi őseik kutatását. A szlávok őseinek tartottak mindenkit, ami annyit jelent, hogy senkit sem tartottak annak. A szlávok rokotalanokká váltak. Ez nemcsak a történeti valóság súlyos elferdítése volt, hanem elkerülhetetlenül azt eredményezte, hogy lekicsinyelték a szláv törzsek és népek szerepét a történeti folyamatban.

Tudjuk, hogy az etnikai csoportnak — a nyelvek teremtoinek és hordozóinak — fejlődése sok évszázadot felölelő hosszú folyamat volt. A mai népek és így a szlávok is nem egyszerre és nem az írásos történet szeme előtt keletkeztek, nem a régibb törzsek stadiális »robbanásszerű« ugrása, ill. kereszteződése révén jöttek létre. A szlávoknak és nyelvüknek multja nem időszámításunk határáig és nem a szkíta korszakig nyúlik vissza, hanem sokkal régibb időkig, és így van ez más mai etnikai csoportoknál és nyelveknél is. A régi szlávok kortársai voltak a szkítáknak, trákoknak, illíreknek és sok más törzseknek. A szláv nyelv elemei nyilvánvalóan a távoli multban alakultak ki. A nyelvészeti, történeti és archeológiai kutatásoknak a szláv etnogenezis területén az a fő feladatuk, hogy ezeket az elemeket, a szláv nyelvet létrehozó törzsek multját kutassák.

Nem szabad azonban azt gondolni, hogy a marristák által hibásan a szlávok stadiális elődeinek tekintett összes nem-szláv törzseknek nem volt semmilyen kapcsolatuk a szlávok etnikai történetével. Éppen ellenkezőleg, ezek közül sok törzs kiemelkedő szerepet játszott a szláv etnogenezisben, de nem olyan szerepet, mint amelyet a marristák tulajdonítottak nekik. Nem kétséges például, hogy az i. e. első évezred végén és az i. u.-i időben a Fekete-tenger északi partján élő sok szkíta és szarmata törzsét a szlávok magukba olvasztották és asszimilálták. Ugyanilyen sors ért néhány illír és sok trák törzset is. Asszimilációs folyamat zajlott le a szláv földek északkeleti határán is, ahol a szlávok már a történelmi időkben magukba olvasztottak több finnugor törzset, többek között a krónikákból és archeológiai leletekből ismert muromákat, merjákat és veszeket.

Mindezek a régi törzsek, amelyek elvesztették nyelvüket és asszimiláció révén szlávokká váltak, kétségtelenül hagytak néhány nyomot a régi szláv nyelvben és a szláv kultúrában. De a szláv nyelvnek megmaradt a nyelvtani rendszere és alapszókinése és saját belső törvényei szerint fejlődött tovább. Megmaradtak a szláv kultúra külön nemzeti (törzsi, népi) sajátosságai is.

Az asszimilációs folyamatok tehát az orosz és más szláv nyelvek fejlődésében és a szláv etnogenezisben másodrangú, alárendelt szerepet játszottak. Ezeknek a folyamatoknak a tanulmányozása a szlávok multjával foglalkozó történészeknek fontos, de nem főfeladata.

*

A szlávok keletkezésének kérdését csak akkor tudjuk megoldani, ha előbb egy más, még szélesebbkörű és bonyolultabb kérdést világítunk meg, mégpedig a régi indoeurópai törzsek eredetének kérdését, mert ezeknek a törzseknek a nyelvei alkotják az összes ma élő indoeurópai nyelvek alapját.

A nyelvészek összehasonlítják egymással az indoeurópai nyelveket, feltárják közös elemeiket és így próbálják megállapítani, hogy megközelítőleg hogyan festhetett a régi indoeurópai nyelv (a pontos rekonstrukció lehetetlen). Ez a bonyolult kérdés még távol áll a megoldástól, annak ellenére, hogy a nyelvtudomány rendelkezésére most nemcsak a mai nyelvek állnak, hanem sok igen régi indoeurópai nyelv is. De már levontak bizonyos előzetes következtetéseket. Ezeknek a következtetéseknek az értéke jelentősen nő, ha egybevetjük őket az archeológia és a történettudomány megfigyeléseivel és következtetéseivel.

Az indoeurópai probléma megoldásával foglalkozó nyelvészek, történészek és archeológusok fő kérdése, hogy mikor és hol éltek a régi indoeurópai törzsek.

A tudományban ismert legrégebb (és csak írásos emlékekben fennmaradt) holt indoeurópai nyelvek az i. e. második és első évezredbe tartoznak. A tudomány legkorábban az indoiráni csoport nyelveit — az indiai szanszkritot és az óiráni nyelvet — ismerte meg. Az indiai irodalom legrégebb emléke, a szanszkrit nyelven írt Rigvéda az i. e. második évezred első feléből származik; a Zoroaszter híveinek szent könyvét képező Avesza himnuszait az i. e. IX. században írták óiráni nyelven. Az indoiráni nyelv emlékei tehát lényegesen régiebbek az ógörög és az itáliai nyelv legkorábbi emlékeinél.

Ezen az alapon az indoeurópaiak hazáját először Ázsiában, az iráni fensíkon keresték. Fantasztikus hipotéziseket gyártottak. Az indoeurópaiaknak Ázsiából Európába való átköltözését hol egy hirtelen bekövetkezett grandiózus átköltözés, hol pedig több egymást követő migrációs hullám formájában ábrázolták. Ezzel magyarázták az eredeti indoeurópai közösség széthullását és az egyes indoeurópai népek és nyelvek kialakulását. De hamarosan kitűnt, hogy a régi indoiráni nyelvek meglehetősen távol állnak attól az eredeti indoeurópai nyelvtől, amelynek körvonalait az összehasonlító nyelvtudomány segítségével rekonstruálták. Sőt; a régi indoiráni nyelvek elemzése megmutatta, hogy ezek nem Iránban fejlődtek ki, hanem máshonnan kerültek a Keletre. Amikor Kelet felé kezdtek terjedni, akkor már viszonylag fejlett nyelvek voltak, gazdag szókinccsel és kialakult nyelvtani rendszerrel, ami elősegítette, hogy a számos nem-indoeurópai helyi nyelvvel szemben felülkerekedtek. Amikor ezt a tényt megállapították, az indoeurópaiak ázsiai eredetének hipotézisét felváltotta az európai eredet hipotézise, amely századunk elejére végérvényesen győzedelmeskedett a tudományban.

Az utóbbi évtizedekben a régi indoeurópai nyelvekre vonatkozó anyag több új, Kis-Ázsiában tett értékes felfedezéssel gyarapodott. A kutatások úttörője, B. Hrozný csehszlovák orientalista volt, akinek a hettita írás meg-

fejtésében végzett sokévi munkáját pozitív eredmények koronázták. Hrozný megfejtette a hettita ékírást, amely az i. e. második évezred derekáról való. A hettita ékírás nyelve, ill. a neszita nyelv egyike volt azoknak a nyelveknek, amelyeket a hettita birodalom fennállása idején Kis-Ázsia keleti és középső részein beszéltek. Ez a nyelv, több nyelvtudós megállapítása szerint, indoeurópai volt. Indoeurópainak bizonyult a hettita birodalom másik nyelve, az úgynevezett hettita hieroglifák nyelve is, amelynek emlékei az i. e. második évezred derekáig nyúlnak vissza, de későbbi időből — az i. e. második évezred végéről, ill. az első évezred elejéről — is rendelkezésünkre állnak. A hettita birodalom korában Kis-Ázsia déli területein a sok törzs által beszélt luv nyelvről is megállapították, hogy indoeurópai. Az indoeurópai csoporthoz tartozik végül a Kis-Ázsiában, Pala város környékén lakó törzsek által beszélt palai nyelv is.²

A hettita királyok Bogaz-Köyben felfedezett híres archívumában a fent felsorolt indoeurópai nyelvek írásos emlékein kívül még más, nem indoeurópai nyelveken írt dokumentumokat is találunk, mint pl. hattit és hurrita dokumentumokat (ezek a nyelvek az urartuihoz állnak közel). A hettita birodalom, mint sok más ókori állam, ideiglenes katonai-közigazgatási egység volt, viszont nem volt olyan egységes nyelve, amelyet a lakosság mindenütt megértett volna. Szóval olyan törzsek és népek konglomerátuma volt, amelyek mind saját életüket éltek és saját nyelvüket beszélték. De ki kell emelnünk, hogy a hettita törzsek, amelyeknek arisztokráciája e régi kisázsiai birodalomban uralkodó szerepet játszott, indoeurópai nyelvet beszéltek.

A fent ismertetett felfedezések eredményeképpen felmerülhet az a kérdés, hogy nem volt-e Kis-Ázsia az indoeurópai törzsek hazája? Annál is inkább, mivel Kis-Ázsia nyugati részein, az Égei-tenger partvidékén, az első évezredből származó emlékek tanúsága szerint szintén felfedeztek régi, valószínűleg ugyancsak indoeurópai nyelveket, mint pl. a lidiai, lykiai és a később használatos indoeurópai frig nyelvet.

Ez a kérdés azonban nem merült fel a tudományban és az indoeurópaiak őshazájának hipotézise nem ingott meg. A régi kisázsiai nyelvek kutatói már a kezdet kezdetén arra az egyhangú véleményre jutottak, hogy a hettita birodalom területén beszélt indoeurópai nyelvek nem a benszületett lakosság nyelvei voltak. Az eredeti lakosság hattit, hurrita, urartui és egyéb egymással közeli rokonságban lévő nem-indoeurópai nyelven beszélt. Az indoeurópai hettiták jövevények voltak, sőt mi több, hódítók, akiknek arisztokráciája leigázta a helyi törzseket és korai rabszolgatartó államában egyesítette őket. Egyes adatokból ítélve (bár ezek nem teljesen megbízhatók), a hettiták Kis-Ázsiában csak az i. e. második évezred első századaiban jelentek meg. Hrozný professzor és több más nyelvtudós véleménye szerint a hettiták ide csakis Európából jöhettek.

A fent előadottak alapján a következő fontos következtetéseket vonhatjuk le: 1. az indoeurópaiak őshazája Európa volt; 2. az i. e. második évezredben a régi indoeurópai közösség már felbomlott; 3. az indoeurópai

² Б. Грозный: Хеттские народы и языки (A hettita népek és nyelvek). «Вестник древней истории». 1938. 2. szám; F. Sommer: Hethiter und Hethitisch. Stuttgart, 1947.; А. В. Десницкая: Древние языки Малой Азии и сравнительная грамматика (Kis-Ázsia régi nyelvei és az összehasonlító nyelvtan). «Вопросы языкознания». 1952. 4. sz. stb.

törzsek és népek ebben az időszakban már széles térségeket népesítettek be Európában és Ázsiában egyaránt.

Még hozzá kell fűznünk ehhez egy kiegészítést, amelyet az indoeurópai nyelvek összehasonlító tanulmányozásából vontunk le. A kutatás során kitűnt, hogy a régi indoeurópai nyelv — a különböző indoeurópai nyelvek fejlődésének alapja — a pásztorkodó életet tükrözi vissza. Másszóval, a régi indoeurópaiak jól ismerték az állattartást. Az archeológiai adatokból ítélve a pásztorkodó életforma Európa déli vidékeinek törzseinél alakult ki az i. e. negyedik évezred végén, ill. a harmadik évezredben, míg az északibb vidékeken lakó népeknél csak az i. e. második évezred során.³ Ebből következik, hogy az indoeurópai törzsek őshazáját Európa déli vidékeihez közelebb kell keresnünk, ott, ahol olyan törzsek laktak, amelyek már korán megismerkedtek az állattartással. Tehát nem kereshetjük Európa északi vidékein, mert ott az állattartás csak az i. e. második évezredben alakult ki, azaz akkor, amikor az indoeurópai közösség már felbomlott. A nyelvészeknek ezek a megfigyelései teljesen megcáfolják egyes archeológusoknak azt a nézetét, amely szerint az indoeurópai közösség a paleolitikumban állott fenn.

Ezt a nyilván teljesen kétségtelen következtetést hosszú ideig vitatták a burzsoa tudományban. Az imperializmus időszakában a nyelvtudományban és az archeológiában elterjedt tudománytalan »elméletek« következtében teljesen összezavarták azt a kérdést, hogy Európa mely területén fejlődtek ki az indoeurópai törzsek. Különösen sokat ártott e kérdés megoldásának a német nacionalista nyelvészet és archeológia, amely faji megfontolásokból indult ki és hamisítással a nordikus, északi indogermán fajról különleges »tanokat« terjesztett. Az indoeurópaiak, azaz indogermánok őshazáját G. Kossina, K. Schuchardt és más nacionalisták Németország területére lokalizálták. Ezek a hamisítók mesterségesen »régebbinek tüntették fel« az északi paleolit kronológiai adatait és az indoeurópai törzsek és népek fejlődésének egész történetét úgy ábrázolták, hogy az a nordikus indogermánok katonai expedícióinak sorozata, melynek során ezek nyelvüket és kultúrájukat szétvitték Európa és Ázsia különböző területeire.

Ennek a mesterséges tákolmánynak semmi köze sincs a valósághoz. Az i. e. 4—2. évezredben Európa fejlettebb vidékei a déli körzetek voltak, ahonnan a kultúra sok tontos vívmánya terjedt el északra, többek között a háziállatok és a kultúrnövények néhány fajtája, a réz, a bronz és a vas stb. feldolgozása. A lakosság vándorlása akkor szintén délről északra haladt, a kevésbé lakott vidékek felé.

Az indoeurópai törzsek lakóhelyének lokalizálása szempontjából nagy jelentőségűek V. Georgievnek, a kiváló bolgár nyelvtudósnak az eredményei⁴. Georgiev professzor az i. e. második évezredben az Égei-tenger

³ Az első háziállatok természetesen korábban jelentek meg, mint ahogy az állattartás megindult. (A szerző megjegyzése.)

⁴ В. л. Георгиев: История эгейского мира во 11 тыс. до н. э. в свете минайских надписей (Az Égei-tenger világának története az i. e. 2. évezredben a minosi feliratok megvilágításában). »Вестник древней истории«. 1950. 4. sz. V. Georgiev: État actuel des recherches et coordination du travail dans le domaine des langues anciennes balkano-asiatiques. »Archiv Orientalni.« XVII. 1. rész. Praha, 1949. — V. Georgiev: État actuel des études de linguistique préhellénique. »Studia linguistica«. 2. 1948. V. Georgiev: Vorgriechische Sprachwissenschaft. Sofia, I. 1941. II. 1945.

medencéjében élő ókori népek nyelveit — a »prehellént« vagy »mykeneit«, — valamint a krétai feliratok nyelvét tanulmányozta. A hagyományos felfogás az volt, hogy a Balkán-félsziget déli részén és az Égei-tenger szigetein élő prehellén lakosság nyelvei nem indoeurópai nyelvek voltak. Ezzel szemben V. Georgiev bebizonyította, hogy ezek a nyelvek különböztek ugyan az ógörög-től, de indoeurópai nyelvek voltak.

Tudjuk, hogy az i. e. negyedik és harmadik évezred során e régi nyelvek hordozói igen magasfokú civilizációt képviseltek, amely a krétai és mykenei korai rabszolgatartó társadalom fejlődésének szolgált alapjául. Ezzel a civilizációval igen szorosan összefüggött a Balkán-félszigeten és a Duna mentén élő állattartó-földművelő törzsek kultúrája. E — korához képest igen fejlett — kultúra északkeleti variánsa volt a Dnyeper jobbpartján élő ú. n. tripoljei törzsek kultúrája, amelyet a szovjet archeológusok — elsősorban T. Sz. Passzek és Sz. N. Bibikov — alaposan tanulmányoztak.⁵

V. Georgiev professzor hajlik arra, hogy az Apennin-félsziget északi részén lakó, nyelvük szempontjából egészen a legutóbbi időig talányt képező régi etruszkokat is indoeurópaiaknak tartsa.

V. Georgiev professzor komoly érvekkel támasztotta alá azt a már régebben kialakult feltevést, hogy az indoeurópaiak a Balkán-félszigeten keresztül jutottak Kis-Ázsiába. Ebből mintegy következik az a feltevés, hogy itt, a Balkán-félszigeten és a Duna mentén volt az indoeurópai törzsek őshazája.

De van egy másik felfogás is erről a kérdésről. B. Hrozný professzor azelőtt azt vallotta, hogy az indoeurópaiak a Balkánon keresztül kerültek Kis-Ázsiába, újabban viszont úgy nyilatkozott, hogy a hettiták a Kaukázuson keresztül hatoltak be Európából Kis-Ázsiába.⁶ Hrozný professzor feltevését támogatják azok a nyelvtudósok és archeológusok, akik az indoeurópaiak őshazáját a Fekete-tenger északi partvidékén, az Észak-Kaukázusban és a Volga-mellékén keresik.

Tehát, mint látjuk, a régi indoeurópai törzsek lakóhelyének kérdése még távolról sincs megoldva. E cikk szerzőjének archeológiai alapokon nyugvó nézete szerint a legvalószínűbbnek mégis a Balkán-dunai hipotézis látszik. Az i. e. negyedik és harmadik évezredben a Balkán-félszigeten — mint már rámutattunk — korukhoz képest magaskulturájú állattenyésztő-földművelő törzsek éltek, amit egyáltalán nem mondhatunk el a keleteurópai sztyeppék lakosságáról. A sztyeppéken a pásztorkodás nem terjedt el az i. e. harmadik évezrednél előbb. Elképzelhető, hogy a sztyeppelakók ebben és a későbbi korban indoeurópai nyelvet beszéltek, megengedjük, hogy a hettiták éppen erről az oldalról hatoltak be a Kaukázuson keresztül Kis-Ázsiába, elképzelhető végül, hogy a sztyeppéken élő régi állattenyésztő törzsek vitték az indoeurópai nyelvet Európából Keletre — Közép-Ázsiába és az iráni fensíkra, de igen nehezen képzelhető el, hogy itt lett volna az indoeurópaiak őshazája. Ha az indoeurópaiak őshazáját Kelet-Európa sztyeppéire helyezük, akkor nem tudjuk megmagyarázni, hogy milyen módon vált indoeurópaivá a Duna

⁵ Т. С. Пассек: Периодизация трипольских поселений (A tripoljei telepek periodizációja). »Материалы и исследования по археологии СССР«. 1949. I. sz.; С. Н. Бибииков; Поселение Лука Врублецкая (A luka-vrubleckajai település). »Материалы и исследования по археологии СССР«. 1952. 38. sz.

⁶ Б. Грозный: Доисторические судьбы Передней Азии (Elő-Ázsia sorsa a történelemelőtti korszakban). »Вестник древней истории«. 1940. 10. sz.

mentének, a Balkán-félszigetnek, Kis-Ázsia nyugati körzeteinek és az Égei-tenger szigeteinek lakossága, amely az i. e. negyedik-harmadik évezredben a társadalmi gazdasági és kulturális fejlődésnek már jóval magasabb fokon állt, mint a keleteurópai sztyeppék és a többi kelet- és középeurópai vidékek lakossága.

A nyelv története elválaszthatatlan a társadalom történetétől. Ahhoz, hogy az indoeurópai törzsek és indoeurópai nyelvek viszonylag rövidebb idő (1–2 évezred) alatt széles körben elterjedjenek Európa és sok ázsiai terület bennszülött lakossága között, e nyelvek hordozóinak koruk egyik leghaladóbb törzscsoportjának kellett lenniük. Közép- és Kelet-Európában ilyenek voltak az Égei-tenger partvidékén, a Balkánon és a Duna mentén élő törzsek.

*

Függetlenül attól, hogy végeredményben milyen megoldást nyer a régi indoeurópai törzsek őshazájának kérdése, kétségtelennek látszik, hogy az i. e. második évezred elejére az indoeurópai nyelveket már hatalmas területeken beszélték. Ebben a tekintetben Európa közepe és egyes keleti vidékei sem lehetnek kivétel. Fel kell tételeznünk, hogy az Európa e részein (melyeket az archeológusok az i. e. harmadik évezred ideje óta ismernek) élő állattenyésztő-földművelő törzsek nyelve indoeurópai volt. Ezek a törzsek élesen különböztek azoknak az északabbra lakó régi elő-finnugor törzseknek szélesebb csoportjától, amelyek az i. e. harmadik évezred óta az Ural mellékét, a Szovjetunió európai részének központi és északi területeit, a Balti-tenger partvidékét lakták és amelyekről A. J. Brjusov meggyőzően kimutatta, hogy keleti, uralontúli eredetűek.⁷

Hogy milyen módon terjedtek el Közép- és Kelet-Európában az indoeurópai nyelvet beszélő törzsek, ez a kérdés még kiderítetlen. Csupán feltételezhető, hogy itt két egymással kapcsolatos folyamat játszódott le. Először következett be az indoeurópai törzsek szétköltözése. Így például sok szovjet archeológusnak az a véleménye, hogy a tripoljei törzsek az i. e. harmadik évezrednél nem korábban telepedtek meg a Dnyeszter és a Dnyeper közén, és hogy ide a Duna mellől, de lehet, hogy a Balkán-félsziget délibb részeiről hatoltak előre. Az eddig csak igen gyéren lakott sztyeppéket pásztorkodó törzsek foglalták el. Másodszer pedig úgy terjedt az indoeurópai nyelv, hogy az indoeurópaiak asszimiláltak más törzseket. Ez kétségtelenül nagyon hosszadalmas, sok évszázadon keresztül tartó folyamat volt, melynek anyagi alapja európai viszonylatban — feltevéseink szerint — az volt, hogy az állattenyésztés és a mezőgazdaság s az akkori időkhöz mért élenjáró kultúra más vívmányai az indoeurópaiaktól lakott területekről terjedt el.

Mint már fentebb mondtuk, a régi indoeurópai törzsek az összehasonlító nyelvtudomány megállapítása szerint pásztorkodást űztek. Egyes kutatók, akik az indoeurópai nyelvet a nyelvi fejlődés egy bizonyos stádiumának tartották, ennek a stádiumnak a megindulását összefüggésbe hozták azzal, hogy Európa régi lakossága ekkor tért át a halász-vadász életformáról és a matriarchális-nemzetségi rendről az állattenyésztő és földművelő életre és a

⁷ А. Я. Брюсов: Очерки по истории племен Европейской части СССР в неолитическую эпоху (A Szovjetunió európai részét lakó törzsek vázlatos története a neolitik korban). М. 1952. 32–42. l.

patriarchátusra.⁸ Ez a hipotézis azon a helytelen elképzelésen alapul, hogy a nyelv felépítmény, és így semmi köze az igazi történelemhez. Ennek alapján sehogy sem lehet megmagyarázni, hogy állattenyésztést és kezdetleges földművelést űző törzsek egyes esetekben a matriarchátusról a patriarchátusra áttérve miért váltak volna indoeurópaiakká, más esetekben viszont, ugyanolyan társadalmi-gazdasági változások mellett, finnugorok, törökök vagy más nem-indoeurópai törzsek maradtak vagy azokká váltak volna. Nyilvánvalóan nem a patriarchális állattenyésztő-földművelő rendszerről, mint olyanról van szó, hanem arról, hogy Európában az i. e. harmadik évezredben az élenjáró és hatalmas indoeurópai centrumból terjedtek el a kultúra új vívmányai, amelyek új vonásokat hívtak életre a társadalmi rendben. És éppen ez volt a kedvező feltétel ahhoz, hogy az indoeurópai nyelv egyidejűleg elterjedjen és győzelmet arasson más nyelvek felett.

Az Európában széttelepült régi indoeurópai törzsek nyelve természetesen számos dialektusra bomlott. Az ősközösségi rendszerben, amikor az egyes törzsek közötti kapcsolat még nagyon gyenge volt és a széttelepülő törzsek felaprózódtak és széttelepültek, szükségszerűen új dialektusoknak kellett létrejönniük. Engels az irokézekről szólva rámutatott arra, hogy minden egyes törzsüknek megvolt a maga nyelvjárása és »a törzsek bomlása következtében új törzsek és új nyelvjárások keletkeztek.«⁹ Így állt a helyzet Európában a »kőkorszakban«. A későbbiek során a nyelvjárási különbségek nyilván méginkább elmélyültek. Az indoeurópai nyelv egyes dialektusai kezdtek önálló indoeurópai nyelvekké alakulni. Ezek közül az egyik nyelven olyan elemek kezdtek lassanként összegyűlni, amelyek a szláv nyelvekre jellemzőek és amelyek a többi indoeurópai nyelvtől — a germántól, tráktól, iránitól, stb. — megkülönböztetik. Legkésőbb kezdtek elkülönülni egymástól a szláv és a lett-litván (balti) nyelvek. A szlávok régi indoeurópai őseit az indoeurópai közösség bomlása idején protoszlávoknak vagy baltoszlávoknak kell neveznünk.

A szovjet archeológusok többségének véleménye szerint a legrégebbi protoszlávok, ill. baltoszlávok az indoeurópai törzseknek abból a csoportjából kerültek ki, amelyek az i. e. harmadik évezredben Közép- és Kelet-Európa jelentős részét lakták. Ez a terület magában foglalta nyugaton a Visztula medencéjét és a Visztula és Odera közti területet, keleten pedig a Dnyeper középső folyásának jobbpartját. Ezeket a »zsinóros kerámiáról« elnevezett állattenyésztő-földművelő törzseket az archeológusok számos temetkezési helyről ismerik. Sírjaikban sajátos, főként gömbölyűfenekű agyagedények, kőbalták és más tárgyak találhatók. Közülük több törzs elhamvasztotta halottait. Ez a szokás számos évszázadon keresztül a szlávok pogány vallási hiedelmeinek egyik legjellemzőbb vonása volt. Feltevésünk szerint ezek a

⁸ Е. Ю. Кричевский: Индоевропейский вопрос, археологически разрешенный (Az archeológia által megoldott indoeurópai kérdés). »Известия ГАИМК«. 100. f. 1934.; М. И. Артамонов: Археологические теории происхождения индоевропейцев в свете учения Н. Я. Марра (Az indoeurópaiak eredetének archeológiai elméletei N. J. Marr műveinek fényénél). »Вестник Ленинградского университета«. 1917. 2. sz.; А. Д. Удадьцов: Теоретические основы этногонистских исследований (Az etnogenetikai kutatások elméleti alapjai). »Известия АН СССР« Тörténettudományi és filozófiai sorozat, 1. köt. 1944. 6. sz.; У. 6. К вопросу о происхождении индоевропейцев (Az indoeurópaiak eredetének kérdéséhez). »Краткая сообщения Института этнографии«, 1946. 1. sz.

⁹ Engels: A család, magántulajdon és az állam eredete. Bpest, Szikra, 1949. 93. l.

törzsek a Volhíniában, a Visztula és Odera medencéjében lakó régebbi neolit lakossággal keveredve alakultak ki. Ezek nem voltak genetikus kapcsolatban a keleteurópai sztyeppék lakosságával, mint ezt egyes olyan archeológusok állítják, akik az indoeurópaiak őshazájának Kelet-Európa sztyeppéit tartják.

Az i. e. második évezred fordulóján a feltételezett baltoszláv törzsek nagy arányokban kiterjesztették szállásterületüket. Az archeológiai leletek tanúsága szerint ekkor gazdaságukban különösen nagy jelentőségűvé vált az állattenyésztés. Minden valószínűség szerint azért költöztek szét, hogy megfelelő helyet találjanak állattenyésztésük számára, mert ilyen vidék nem volt gyakori Európa erdőkkal borított középső övében. Így hát a Balti-tenger keleti partvidékére, a Dnyeper felső folyásának vidékére és a Volga felső folyásának medencéjébe költöztek, tehát olyan helyekre, ahol főképpen vadász-halász életmódot folytató finnugor törzsek laktak.

A baltoszlávok a Felső-Dnyeper vidékén (beleszámítva a Gyeszna mellékét is) és a Balti-tenger keleti partvidékének déli részén hamarosan felülkerekedtek a helybeli törzsekkel szemben és örökre megvetették itt a lábukat. A helyi törzsek által ezeken a területeken létrehozott anyagi kultúra fejlődése megszakadt. Ami viszont a Keleti-Baltikum északibb vidékeit illeti (Észtország és Dél-Finnország területeit) és a Felső-Volga-vidéket, itt a helyzet másként alakult. Itt a feltételezett baltoszlávok archeológiai emlékei, amelyek a helyi lakosság archeológiai leletei szomszédságában csak néhány körzetben kerültek elő, egy rövidebb időszakaszra vonatkoznak (az ú. n. fatyanovi kultúra a Volga-mellékén és a »magános sírok« kultúrája a Baltikum-ban). Ebből adódik, hogy a jövevényeket a helybeli elő-finnugor törzsek megsemmisítették vagy asszimilálták. A baltoszlávok nyomai legtovább a Volga jobbpartján, az Oka torkolata és a Káma torkolata közötti vidéken maradtak fenn. Igen valószínű, hogy a csuvasban található rejtélyes nem-török és nem-finnugor elemek (amelyeket N. J. Marr »jafetida« elemeknek tartott) egy a rokonaitól elszakadt indoeurópai csoport hagyatécai.

Az i. e. második évezred folyamán asszimilált baltoszlávok nyelvének nyomait vélik felismerni a nyelvtudósok a mai észt és más nyugati finn nyelvekben. Érdekes itt megjegyezni, hogy a nyugati finn nyelvek számos állattenyésztéssel kapcsolatos szót vettek át a baltoszlávoktól.¹⁰

Az ősközösségi rendben és a még továbbelő »kőkorszakban« annak a körülménynek, hogy a baltoszlávok szétköltöztek és bizonyos számú nem-indoeurópai lakosságot magukba olvasztottak, azt kellett eredményeznie, hogy mind nyelvükben, mind anyagi kultúrájukban jelentős lokális különbségek jöttek létre. Az archeológusok jól tudják, hogy az i. e. második évezredben a feltételezett baltoszláv törzsek egyivású anyagi kultúrájából több különböző kultúra ágazott ki. Az ezt követő fejlett »bronzkorban« (az i. e. második évezred második fele) a lokális elemek a baltoszlávok kultúrájában és valószínűleg nyelvében is továbbfejlődtek. Nagyon lehetséges, hogy éppen akkor kezdett kiválni a Baltikum területén egy nagy törzscsoport, amelynek a dialektusa egy külön nyelv — a balti, vagy lett-litván nyelv — alapját alkotta, amely közelebb áll a szlávhoz, mint a többi indoeurópai nyelv. Ugyanakkor valószínűleg a baltoszláv terület déli részén kialakult és egyre nagyobb teret hódított a szláv nyelv. Ez lenne az a közös szláv nyelv, amelyet a nyelvészeti rekonstrukciónál az összes szláv nyelvek kiinduló anyagának tekin-

¹⁰ »История Латвийской ССР« (A Lett SzSzk története). I. köt. Riga, 1952. 19. l.

tenek. Ezt a szláv nyelvet a balti nyelvtől eredetileg az átmeneti szláv-balti dialektusok széles övezete választotta el.

A baltiak keleti szomszédai és a régi szláv törzsek északkeleti szomszédai voltak a keleteurópai erdővidéken élő finnugor törzsek (a fésűskerámia kultúrájának törzsei), akikről fentebb szoltunk. Az i. e. második évezredben a régi szlávok délkeleti szomszédai a Fekete-tenger és az Azovi-tenger mellékén levő sztyeppéken élő, pásztorkodást űző indogermán törzsek — a kimmérek — akiknek emléke Herodotos koráig fennmaradt. Az i. e. első évezred kezdetén a Volga-mellékéről a Fekete-tenger mellékére más sztyepei törzsek — a szkíták ősei — hatoltak be, akik elődeiket az Észak-Kaukázusba és valószínűleg nyugatra szorították.¹¹ A régi szláv törzsek déli szomszédai a főleg földművelést űző tripoljei és dunai törzsek voltak, akiket trákoknak tartanak. Nyugatabbra az illírek és a kelták laktak. Az Elba mentén a proto-germán törzsek kezdtek letelepülni, amelyek az archeológiai leletekből és az összehasonlító nyelvészet anyagából ítélve abban az időben nagyon közel álltak a régi szlávokhoz.

Igy az i. e. harmadik és második évezredben kialakultak Közép- és Kelet-Európa etnikai térképének azok az első körvonalai, amelyeket az i. e. 1. évezred végén és időszámításunk kezdetén a régi görög és latin auctorok ismertek és amelyeknek alapján a középkori népek etnikai képe kialakult. A burzsoa-nemesi történészek és filológusok nézeteivel ellentétben teljes joggal állíthatjuk, hogy a szlávok — Európa egyik legrégibb etnikai csoportja — úgyszólván mindenütt őslakónak számítanak, ahol a középkorban is éltek.

*

Az i. e. első évezredben Közép- és Kelet-Európa törzsei fejlődésükben elérték az ősközösségi rend felsőfokát. Kb. az i. e. VII. században Európában elterjedt a vas, ami komoly hatást gyakorolt a termelőerők fejlődésére, különösen a földművelés és a kézműipar területén. Mindenütt bomlani kezdtek a régi nemzetségi viszonyok és kapcsolatok; Európa déli részén és különösen a Fekete-tenger mellékén létrejött a rabszolgatartó osztálytársadalom és kialakultak az első államok. Az a körülmény, hogy egyesek kezében vagyon gyűlt fel és az emberek rabszolgasorba hajtása révén lehetőség nyílt a kizsákmányolásra, elősegítette az összeütközések gyakoriságát. A háború és a katonai szervezettség most a népek életének rendszeres tényezőjévé vált, írta Engels az ősközösségi rend felbomlásának időszakáról.

Közép- és Kelet-Európa lakossága jelentős lépést tett előre az etnikai fejlődés terén is. Erre az időszakra az jellemző, hogy a törzsek széles körben szövetségbe tömörülnek, közös hadivállalkozásokra indulnak, az egyes törzsek megváltoztatják lakóhelyüket, az egyik törzs leigazza a másikat, felbomlanak a nemzetségi-törzsi kapcsolatok és megszűnnek a törzsi szállásterületek, megindul az árutermelés, nő a kereskedelem, stb. Mindez együttevén feltétlenül elősegítette a nyelvi és etnikai integrációt és differenciációt, és különösen egyes nyelvek asszimilációját mások által. Azelőtt, amikor a törzsek közötti kapcsolatok nem voltak elég szilárdak, a leggyakoribb jelenség az etnikai csoportok feldarabolódása, a dialektusok számának növekedése és az egyes dialektusok elkülönülése volt. Ekkor viszont az etnikai fejlődésben

¹¹ М. И. Артамонов: К вопросу о происхождении скифов (А szkíták eredetének kérdéséhez). «Вестник древней истории». 1950. 2. sz.

az integráció és asszimiláció folyamata került előtérbe, amely nemcsak rokon törzsi csoportokra terjedt ki, hanem másnyelvűekre is.

A fent vázolt folyamatok következtében éppen ebben az időszakban jött létre a szkíta törzsek nagyarányú tömörülése a Fekete-tenger északi vidékének sztyeppéin. A Duna mentén és a Kárpátok lejtőinél viszont több dák-trák törzs egyesült. Közép- és Kelet-Európa középső övében az archeológiai leletek tanúsága szerint az i. e. első évezredben szintén több jelentős etnikai alakulat jött létre, amelyeket a középkori népek közvetlen elődeinek tekintenek. Ezek között az egyik központi helyet a szláv törzsek — a fentebb bemutatott protoszláv törzsek utódai — foglalják el. Míg a szláv törzsek ősei számos helyi csoportra tagozódtak, addig utódaik ekkor tömörebb egészet alkottak. Ez a csoport keleten a Dnyeper medencéjében, délen a Dnyeszter felső folyásánál és a Kárpátok lejtőinél, nyugaton a Visztula és az Odera folyók medencéjében lakott, úgy mint elődeik is. A terület különböző vidékein lakó törzsek sorsa és kultúrája azonban nem volt egyforma. A déli törzsek a VII—VI. századtól kezdve a Fekete-tenger mellékén élő szkíta és trák lakosság gazdasági és politikai befolyása alá kerültek. A Visztula és Odera mellett élő nyugati törzsek (késői lausitzi kultúra) életének pedig szintén megvoltak a sajátos vonásai, amelyekre itt nem térünk ki. A Dnyeper felső folyásánál és a körülötte élő északkeleti törzsek (amelyeknek életét számos gorogyicséből ismerjük) szintén speciális körülmények között fejlődtek. Itt kiténik, hogy ezek a törzsek állandó kapcsolatban álltak a velük rokon lett-litván lakossággal és a tőlük mind nyelvük, mind kultúrájuk tekintetében idegen finnugor törzsekkel. Valószínűnek tartjuk, hogy éppen ebben az időszakban kezdtek elkülönülni a keleti és nyugati szláv nyelvek, melyeknek mind-egyike nagyszámú dialektusból állt.

Különösen nagy figyelmet szentelnek most a szovjet archeológusok a korai szláv törzsek ama csoportjának, amely a Dnyeper középső folyásánál és a Dnyeszter mellékén azoknak a szkíta törzseknek a közvetlen szomszédságában lakott, amelyek az i. e. első évezred derekán elérték az osztálytársadalom fokát és megalakították államukat, az első államot a keleteurópai síkságon. Azért foglalkoznak a szovjet archeológusok különösen behatóan a Dnyeper középső folyásánál és a Dnyeszter vidékén élő szláv törzsekkel, hogy egyrészt egyszersmindenkorra véget vessenek annak a zűrzavarnak és összevisszaságnak, amelyet N. J. Marr akadémikus és követői a szkíta-szláv viszony magyarázatában okoztak, másrészt pedig azért, mert ezek a törzsek később igen nagy szerepet játszottak a keleti szlávok történetében és etnogenezisében.

A történészek Herodotosz etnográfiai adatai alapján (ahol a szkíta törzsek mellett több nem-szkíta törzsről is történik említés) több ízben próbáltak szláv törzseket keresni. De az írásos források adatai annyira hézagosak, hogy ezek a kísérletek nem eredményeztek mást, csak vitákat. Az utóbbi időkben azonban mutatkozott némi lehetőség arra, hogy Herodotosz adatait a Dnyeszter és a Dnyeper vidékének archeológiai térképével összevegyessük, és ez a próbálkozás pozitív eredményeket ígér.¹²

¹² Б. Н. Граков: Основные культуры скифского времени (A szkíta idők fő kultúrái). Доклады VI. научной конференции Института археологии. К'ев, 1953.; М. И. Артамонов: Этнический состав населения Скифии (Szkítia lakosságának etnikai összetétele) u. o.

A rendszerint szkítának nevezett gorogyiscsék, települések és kurgánok elterjedési területének északi határa az a széles erdősztyeppe övezet, amely a Dnyeszter és a Bug felső folyásától a Dnyeper középső szakaszának jobbpartján mellékfolyói, a Rosz és a Gyaszmina, és balpartján a Szula, Pszol és a Vorszklá mentén a Donyec és a Don felsőfolyásának irányában halad. Ettől az övezettől északabbra, a Dnyeper-vidék erdős területén az i. e. első évezredben más, nem-szkíta kultúrájú népek éltek. Ezeknek a törzseknek az életét a zsitomiri és kievi terület északi részének kurgánjaiból, sírjaiból és telepeiből, valamint a Felső-Dnyeper és a Gyaszna medencéjének gorogyiscséből előkerült leletek révén ismerjük. Ezeknek a törzseknek az anyagi emlékeit csak az utóbbi években kezdték tanulmányozni. Az eddigi eredmények azt mutatják, hogy e törzsek földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, ismerték a bronz- és a vasolvasztást és sok olyan kulturális sajátosságuk volt, amelyekből arra következtethetünk, hogy genetikai kapcsolatban álltak az előző évezredben a Dnyeper vidékén élő protoszlávokkal, ill. baltoszlávokkal. Emellett tanúsodik az a körülmény, hogy települési területük majdnem teljesen egybeesik. Az i. e. első évezredben a Dnyeper-vidéken élt törzsek története a középkori szlávok történetéhez kapcsolódik. Kultúrájukban végül felismerhetünk számos olyan vonást, amely közös a Visztula és az Odera medencéjében élő korai szláv lakosság korabeli kultúrájával.

Tehát a szkítáktól északra számos szláv törzs lakott, amelyeknek egy részét Herodotos nevezte, ill. esetleg melanchlenek néven ismerte.¹³

Ezeknek a törzseknek a telepei keleten és északon egészen az Oka és a Volga felső folyásáig nyúltak, ahol az úgynevezett »gyakovoi« kultúrát hordozó törzsek területei feküdtek. Genetikai szempontból a »gyakovoi« törzsek a régi helyi elő-finnugor lakossággal állnak kapcsolatban. Ezek a »vesz«-ek, merják, muromák és a mordvin törzsek közvetlen elődei. Északnyugaton a Dnyeper-melléki szlávok a velük akkor közeli rokonságban lévő lett-litván törzsek csoportjával voltak határosak, akiknek szállásterülete itt-ott egészen a Dnyeperig nyúlt le. Nyugaton, a Pripjaty felső folyásán túl a Visztula-menti szláv törzsek földjei terültek el.

De a megrajzolt képen nyilvánvalóan egy igen lényeges javítást kell eszközölnünk. A szovjet archeológusok zöme jelenleg arra hajlik, hogy a Dnyeszter-mellékének és a Dnyeper középső folyásának északibb erdősztyeppés részein talált szkíta típusú telepek, gorogyiscsék és kurgánok nem a szkítáké, hanem szláv törzseké voltak, akik az északibb szláv törzsektől eltérően a Fekete-tenger melléki szkíta kultúra hatása alá kerültek, és hogy nem a fentemlített törzsek, hanem éppen ezek a törzsek voltak Herodotos neurjai és melanchlenjei.

Ezt az elgondolást támasztják alá Herodotos közlései, melyek szerint nincs alapunk arra, hogy a szkíták településeit a Dnyeszter középső folyásától és a Dnyeper-kanyartól északabbra lokalizáljuk. Az is ennek az elképzelésnek

¹³ M. I. Artamonov és I. V. Fabriciusz jelenleg azt az irodalomban már régen szereplő nézetet vallja, hogy szlávok Herodotos »budin«-jai is, akiknek lakóhelye állítólag a Dnyeper középső folyásánál volt. Ez a megállapítás azonban ellentmond Herodotosnak. Herodotos u. i. több ízben megjegyzi, hogy a budinok a Volgától keletre lakó szarmaták északi szomszédai. Lásd: М. И. Артамонов: Этнография Скифии (Szkítia etnográfiaja). »Ученые записки Ленинградского университета«. 1949. 85. sz. 185 skk. 1.; И. В. Фабрициус: К вопросу о топографизации племен Скифии (A szkítiai törzsek topográfiajának kérdéséhez). »Археология«, V. köt. Kiev. 1951. (ukránul); А. И. Тереножкин: Рецензия на работу И. В. Фабрициуса (I. V. Fabriciusz munkájának bírálata). »Вестник древней истории«. 1952. 2. sz.

a javára szól, hogy az erdőszyeppei »szkíták« kultúrája külön sajátosságokkal bírt, sőt teljesen más eredetű volt, mint a délebbi, kétségtelenül szkíta törzsek kultúrája. Nemrég ezt meggyőzően kimutatta A. I. Tyerenozskin¹⁴ és alátámasztotta B. N. Grakov, M. I. Artamonov és még más tudósok. Végül az is emellett a felfogás mellett tanúskodik, hogy a későbbi korszak kétségtelenül szláv (ú. n. zarubinyeckaja) kultúrája elég sok helyi »szkíta« elemet tartalmazott. A régi szlávoknak ez a csoportja, amely a szkíták szomszédságában lakott és a Fekete-tenger melléki szkíta kultúra sok elemét sajátította el, lett később a szláv gazdasági, társadalmi és később politikai élet egyik fő centruma. Ez a körzet volt kétségtelenül a keleti szlávok etnikai történetének legfontosabb központja.

Amikor az i. e. első évezred végén a szkíta törzsszövetség széthullott és a szkíta kultúra minden jellemző vonásával eltűnt, a Középső-Dnyeper és a Dnyeszter vidékén élő szláv törzsek — amelyek ekkor az ősközösségi rend utolsó szakaszaiba jutottak — mint a keleti szlávok teljesen önálló, társadalmi-gazdasági tekintetben korukhoz mérten magas fejlettségi fokon álló csoportja jelent meg (ú. n. zarubinyeckaja kultúra). Ezek a törzsek leigázták és asszimilálták a nomadizálással ekkor felhagyó és a földművelésre áttérő szkíta-szarmata törzsek maradványait. Az i. u. első évezred első felében ezek a törzsek kéziipari jellegű termelést folytattak, ami megváltoztatta kultúrájuk arculatát, és nagymérvű kereskedelmet űztek a Fekete-tenger mellékén és a Duna mellékén élő lakossággal, amiről az Ukrán SzSzK központi és északi területein talált, i. u. első századokból származó sokszáz római pénzérme tanúskodik. Ezek a törzsek hosszú és széles sávban húzódó telepeik jellegéből, fejlett szántóvető földművelésükből, a nehézeke ismeretéből, a fejlett kéziiparból származó anyagi kultúrájukból, a déli vidékkel folytatott élénk kereskedelmükből, valamint termelésük, kultúrájuk és mindennapi életük egyéb vonásaiból ítélve, i. sz. elején már búcsút mondtak a patriarchális rendszernek és területi kapcsolaton alapuló faluközösségekben éltek. Ezeket a törzseket az i. u. első évezred derekán »ant« néven ismerték Bizáncban és Nyugaton. Az ant törzsek hatalmas törzsszövetséget alkottak és egy évszázadon keresztül rendkívül nagy szerepet játszottak a Fekete-tenger északi vidékének és a Balkán-félszigetnek a sorsában. Jelentős mértékben előkészítették mindazt, ami a IX—X. századi Oroszország termelési, kulturális és politikai életére jellemző volt.

Az i. u. VI—VII. században az ant törzsek egy része a Bizánccal folytatott háborúskodás során szomszédaival, a Közép-Európában élő szláv népekkel együtt behatolt a Dunán túl fekvő területre; a Balkán-félszigetre, amelyen akkor igen tarka lakosság élt: trákok, illírek, a szkíták és a szarmaták maradványai, hun törzsek töredékei stb. A letelepedés során ezt a lakosságot a szlávok felszívták, majd néhány évszázad alatt asszimilálták. A trák és illír törzseket csak ebben az értelemben tarthatjuk a déli szláv csoport őseinek. A marristák azt hirdették, hogy a trákok és az illírek stadiális átalakulás során szlávokká váltak. Ezzel szemben az az igazság, hogy e törzsek elszlávosodása a félszigeten megtelepülő szlávok közvetlen és igen erős befolyása alatt ment

¹⁴ А. И. Тереножкин: Памятники предскифского периода на Украине (Az ukránai preszkíta időszak emlékei). »Краткие сообщения Института истории материальной культуры«. XI. VII. 1952.; — У. ő. Некоторые актуальные вопросы скифоведения (A szkíták kutatásának néhány aktuális kérdése). »Доклады VI. научной конференции Института археологии«. Киев. 1953.

végbe. A szlávok betelepedésük után a félszigeten hozzájárultak a rabszolgatartó rend megdöntéséhez, ők lettek az urak és a félszigeten megalakították első korafeudális államaikat.

A kéziipar és a kereskedelem nivelláló ereje, a gótokkal, hunokkal, Bizánccal és az avarokkal vívott szakadatlan háborúk, a lakosság jelentős vándormozgalmai, valamint a keleti szláv törzsek déli csoportjának életében domináló egyéb történeti sajátságok azt eredményezték, hogy az egyes ant törzsek kulturális tekintetben alig különböztek egymástól. Sokszor csak olyan másodrangú ismertetőjel alapján lehet őket egymástól megkülönböztetni, mint a női fejdíszek.¹⁵

Feltételezhető, hogy a déli törzsek körében korán eltűntek a lényeges dialektális különbségek is. A Dnyeper középső folyása mentén minden valószínűség szerint egy nagy keleti-szláv dialektus alakult ki, amely a későbbiek során az összes keleti szlávok közös óorosz nyelvének alapját képezte.

Kissé más arculatú volt az i. u. első évezredben, az Európa viharos eseményekkel terhes déli részétől távolabb lakó északi keleti-szlávok élete. Itt az i. u. első évezred derekáiig fennmaradt a patriarchális rend; a földművelésnek főleg »ógetéses« jellege volt; a kéziipar kevésbé volt kifejlődve, bár a vas feldolgozása nagyarányú volt. Ilyen körülmények között a helyi kulturális sajátosságok szembeszökőbben mutatkoztak meg, mint délen. Az archeológusok jól ismerik az egyes keleti szláv törzseket — a krivicseket, a novgorodi szlávokat, a szeverjánokat, vjaticsokat, stb. Ezek a törzsek jól megkülönböztethetők egymástól lakóházuk jellege, temetési szertartásaik részletei, fejdíszük és díszítőelemeik révén.¹⁶ Hihetőleg jelentős nyelvjárási eltérések is fennmaradhattak itt.

Az északi és déli keleti-szláv törzsek társadalmi-gazdasági fejlődésének színvonalában és kultúrájában mutatkozó eltérések csak az i. u. első évezred második felében kezdenek fokozatosan elmosódni. Az archeológiai leletek arról tanúskodnak, hogy ebben az időben mindenütt egyféle keleti-szláv kultúra terjed el, és ez a régi orosz nép kialakulásának egyik előfeltétele. E kultúra fő oszlopa a közép-dnyeperi és a Dnyeszter-melléki törzsek kultúrája volt. Feltehetjük, hogy ekkorra a hatalmas déli csoport dialektusa alapján a régi keleti-szláv dialektusok már nagymértékben kiegyenlítődték és így kialakult az óorosz nyelv.

Az északi keleti-szláv törzsek történeti és etnikai életében fontos szerepet játszott az a körülmény, hogy a Dnyeper mellékétől északra, az Ilmen- és a Csud-tó medencéjébe, keleten pedig a Felső-Volga és a Volga-Oka közében nyomultak előre. Ez valószínűleg lassú beszivárgás lehetett, egyre újabb területeket hódítottak el az erdőségektől a faluközösségek földművelése számára. Az első szláv telepek és kurgánok a Pszkovi-tó és a Felső-Volga körül jelentek meg az i. u. első évszázadokban. A szlávok az első évezred közepe után érték el az Ilmen-tavat és a Volhov partjait. A későbbi rosztovszudali fejedelemség területére, melyen addig merja törzsek laktak, a szlávok két hullámban a VIII. században nyomultak be. Az egyik hullám a Felső-Volga mellékről, a másik Novgorod vidékéről hatolt előre.

¹⁵ Б. А. Рыбаков: Поляне и северяне (A poljánok és a szeverjánok). «Советская этнография». VI—VIII. 1947.; У. ó, Древние русы (A régi ruszok). «Советская археология». VII. 1952.

¹⁶ П. Н. Третьяков: Северные восточнославянские племена (Az északi-keleti-szláv törzsek). «Материалы и исследования по археологии СССР». 6. köt. 1941.

Az elfoglalt területen élő helyi lakosságot — a »vesz«-eket, merjákat, muromákat és a mordva törzsek egy részét — az archeológiai leletek és a történeti források tanúsága szerint a szlávok nem szorították ki, hanem ezek legnagyobb része ott maradt helyben. A társadalmi-gazdasági fejlődés színvonala tekintetében ezek kissé alacsonyabb fokon álltak, mint a szlávok. A szlávok megérkezéséig itt a lakosság igen gyér volt, a földművelésre alkalmassá tett területek kis szigeteket alkottak a hatalmas erdőségekben. A szlávok főként új helyekre telepedtek, ahol kivágták az erdőségeket, amit égetéssel földművelési rendszerük követelt meg.

A következő évszázadokban a szlávok asszimilálták a rosztov-szuzdali és muromai területen élő helyi lakosságot. Különösen nagy lépésben haladt ez az asszimiláció a régi orosz állam megalakulásának előestéjén, amikor a termelés és a társadalmi viszonyok nemcsak a közép-dnyeperi, hanem az északi keleti-szlávoknál is újabb, magasabb fokot értek el, amikor kialakult a feudális osztálytársadalom. De újabb évszázadokra volt szükség, hogy a helybeli törzsek teljesen elveszítsék eredeti nyelvüket. Leontyij rosztovi püspök »Vita«-jában (mely a XI. század végéről szól) olvashatjuk, hogy Leontyij jól érti vala az orosz, meg a merja nyelvet.¹⁷ A Volga-mellék kosztrómai körzetében egész a XVI—XVII. századig fennálltak a »merja telepek«.¹⁸

A szovjet archeológusok ma nagy figyelemmel tanulmányozzák, hogy miként folyt le és milyen jellegű volt a keleti-szláv törzsek széttelepülése és hogyan ment végbe a helyi másnyelvű lakosság asszimilációja. Ezen a téren is le kell küzdeni a marrizmus káros befolyását. A marristák tagadták, hogy a szlávok a Dnyeper vidékéről települt át északra és keletre, és a szlávok jelenlétét ezeken a területeken azzal próbálták magyarázni, hogy a helyi lakosság stadiálisan átfejlődött szlávvá.

*

A szlávok eredetének a jelen cikkben felvetett megoldása, véleményem szerint, eloszlatja az archeológusok és egyes nyelvészek között ebben a kérdésben még fennálló véleményeltérést.

Az összehasonlító nyelvtudomány adatai azt tanúsítják, hogy valamikor, az indoeurópai közösség felbomlása után, volt egy közös ősszláv nyelv, és ez keleti, déli és nyugati szláv nyelvekre oszlott, amelyekből azután a többi szláv nyelvek kisarjadtak. Egyes nyelvészek minden alap nélkül keretek közé akarják szorítani a szláv etnogenezis folyamatát.

Miután megállapítást nyert, hogy a X—XI. században közös szláv nyelv kétségtelenül létezett, ezek a nyelvtudósok hajlamosak a keleti szlávok egész előző történetét úgy felfogni, hogy ez a szláv csoport úgyszólván egységes törzset alkotott, miután az eredeti ősszláv közösségből kivált. Ezzel lényegében azt a történelemellenes felfogást viszik tovább, amelyet a keleti-szlávok eredetéről a forradalomelőtti orosz nyelvészet vallott.

Az archeológusok rámutattak arra, hogy a keleti-szláv törzsek (krivicsek, vjaticskok, stb.) történetét jól lehet követni az i. u. III. századtól kezdve. Ugyan-

¹⁷ «Чтения Общества истории и древностей российских». 1893. IV. füz. 11. l.

¹⁸ В. А. Самарянов: Следы поселения мери, чуди, черемис, еми и других инородцев в пределах Костромской губернии (A merjákat, csudok, cseremiszek, jemek és egyéb idegen származásúak telepeinek nyomai a kosztrómai kormányzóságban). «Древности». »Труды Московского археологического общества«. VI. köt. M. 1876.

akkor pl. P. Sz. Kuznyecov professzornak az a véleménye, hogy »a nyelvészeti adatok nem igazolják a törzsek ilyen korai szétválását«, hanem éppen ellenkezőleg, arról tanúskodnak, hogy »a keleti-szláv nyelvjárások még a X—XI. században is majdnem teljesen homogén egységet alkottak.«¹⁹

Természetesen nem tagadhatjuk azt, hogy a keleti-szláv nyelvjárások a X—XI. században egységet alkottak, hiszen ebben az időszakban alakult ki a régi orosz nép és következésképpen az óorosz nyelv is, amely felülkerekedett az összes keleti-szláv dialektusokkal szemben. Ami azonban azt a felfogást illeti, hogy ez a nyelv az összes keleti-szlávok közös ősnyelve lett volna itt nem érthetünk egyet P. Sz. Kuznyecov professzorral. A valóságban különböző keleti-szláv törzsi csoportok éltek már az i. u. első évezred elején az i. e. első évezredben, sőt még korábban is. Kialakulásuk feltételei (a baltiák különválása, a szétköltözés, a finnugor törzsek asszimilációja) feltétlenül számos dialektus kialakulására vezetett. Úgy, ahogy a közös szláv nyelv a protoszláv ill. baltoszláv dialektusok nagy számát foglalta magába, amelyek mellett még más dialektusok is voltak, így a keleti-szláv (óorosz) nyelv is a közös szláv nyelv egy dialektusa volt (ill. közelálló dialektusok egy csoportja). Ez a nyelv azután, a konszolidálódás során kerekedett felül (bár nem teljesen) a keleteurópai síkságon élő szláv törzsek többi dialektusaival szemben, amelyek között olyanok is lehettek, amelyek feltehetőleg megőrizték a protoszláv (baltoszláv) jellegét.

Nem szabad úgy elképzelnünk a szláv törzsek és nyelvek történetét, hogy ez csak a kezdetben közös szláv törzsek és közös nyelv bomlási folyamata volt, úgy hogy ezek elkülönültek és azután ismét még kisebb részekre tagolódtak. Annakidején az indoeurópai nyelv is számos dialektusra oszlott, amelyekből azonban csak néhány vált önálló nyelvvé, és ezek közül a nyelvek közül csak egy jelentéktelen rész létezik még ma is. Az összes többi nyelvek valamilyen okból eltűntek, beolvadtak olyan erősebb nyelvekbe, amelyeknek hordozói erősebb, számbelileg nagyobb és kedvezőbb történeti viszonyok között élő törzsek voltak. Az ősközösségi rendben a protoszláv nyelv is feltétlenül nagyszámú dialektusra oszlott, az egyes törzsek, ill. törzscsoportok dialektusaira, amelyek közül csak kevés vált önálló nyelvvé. Ezek közül az egyik a közös szláv nyelv. Ennek dialektusa volt a többi régi keleti szláv törzs dialektusait magába olvasztó óorosz, keleti-szláv nyelv, amely később, a XIII—XV. században alapul szolgált három nyelv — az orosz, ukrán és belorussz nyelv — kifejlődéséhez.

A szláv etnogenezis és a szláv nyelvek kifejlődése igen bonyolult és sokrétű kérdés. A nyelvészek ennek a kérdésnek csak azt a részét kutatták ki, ami közvetlen kapcsolatban állt a mai nyelvekkel, ill. az írásos forrásokból ismert régi nyelvi adatokkal. De nem szabad azt a körülményt figyelmen kívül hagyni, hogy sok protoszláv, baltoszláv és ósszláv nyelv, ill. dialektus volt (amelyekre csak közvetett nyelvi adalékok lehetnek). Ezeket kell a nyelvészeknek, nyelvjáráskutatóknak és az archeológusoknak közös erőfeszítéssel kikutatniuk.

Még nagy munka vár ránk a szláv népek őstörténetével és etnogenezisével kapcsolatban és ezt csak úgy tudjuk megoldani, ha a szláv etnogenezis kérdéseivel foglalkozó különböző tudományágak művelői állandó és szoros kapcsolatban működnek.

¹⁹ П. С. Кузнецов: Сравнительно-историческое изучение славянских языков (A szláv nyelvek összehasonlító-történeti vizsgálata). «Вопросы языкознания». 1952. 5. sz. 52. l.

K Ö Z L E M É N Y

ADALÉKOK A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADTÖRTÉNETÉHEZ

Az 1919-es proletárdiktatúra a magyar történelem legfényesebb lapjaira tartozik, akár a Rákóczi-szabadságharc vagy az 1848/49-es forradalom. A Magyar Tanácsköztársaság élet-halál harcot folytatott az imperialista hatalmak ellenforradalmi intervenciójával. Ezeknek a harcoknak hőse a magyar dolgozó nép volt.

Az alábbi tanulmánnyal a Magyar Tanácsköztársaság harcainak hadtörténelmi feldolgozásához kívánunk hozzájárulni.

I

1918 őszen összeomlott a reakciós Osztrák-Magyar Monarchia, a Habsburgok birodalma, amely a mai Ausztrián, Magyarországon, Csehszlovákián kívül Ukrajna, Lengyelország, Jugoszlávia, Románia és Olaszország egy részét foglalta magában. Prágában, Bécsben, Zágrábban, Lembergben rövid időközökben egymásután tört ki a polgári forradalom s az események irányítását mindenütt nemzeti tanácsok vették kezükbe, amelyeket Károly császár-király egyik utolsó rendelkezése hívott életre.

Az olasz fronton harcoló osztrák-magyar hadsereg, a császári-királyi hatalom tényleges alapja, a forradalmak hatása alatt elszéledt. Utolsó harcait történelmileg egyedülálló körülmények között vívta; már szétesett az anyaország, a hadsereg pedig még harcolt, mert a hadvezetőség egy ideig meg tudta akadályozni, hogy a hátszói forradalmak híre és hatása eljusson a katonák közé.

Budapesten 1918. október 31-én győzött a polgári demokratikus forradalom; a hatalmat Károlyi Mihály vezetésével egy pártkoalíció vette át, amely a függetlenségi, a polgári radikális és a szociáldemokrata pártból állott.

A magyar proletariátus, amely eddig a félféudális-kapitalista és német kizsákmányolás alatt nyögött, fellélekzett és megvalósította a forradalmat, amelytől sorsának jobbrafordulását várta.

A fordulat azonban készületlenül érte az országot; a kormánykoalíció pártvezérei nem akarták a forradalmat, a forradalmi erők pedig szervezetlenek voltak s kimagasló, igazi forradalmi vezér sem akadt. Sőt, az átalakuláskor szereplő legtöbb politikus népellenes, ellenforradalmi beállítottságú volt, s célul a rothadó kapitalizmus megmentését tűzte ki. Pedig rendkívül súlyos feladatok vártak megoldásra: a béke megkötése a győztes antanttal, a jogfosztott ipari munkásság emberi élethez való juttatása s az egész földtulajdon 36%-át kitevő féudális nagybirtok felszámolása, stb. Mindezek

hátterében ott volt az új fegyveres erő szervezésének kérdése a feloszlott hadsereg helyett.

Ez a polgári koalíció 4½ hónapig vezette az ország ügyeit a csőd felé. Rövidesen fegyverszünetet kötött Belgrádban a Balkán-haderők főparancsnokával, a rosszemlékű Franchet d'Espéray francia tábornokkal. A fegyverszüneti egyezmény felhatalmazta a szerbeket és románokat, hogy a történelmi Magyarország egy részét megszállják,* nem tett azonban említést a csehszlovák követelésekről. A Károlyi-kormány tiltakozott, de fegyveres erő híján hatástalanul, s mindenbe beleegyezett. Ez a kormány éppen úgy az imperialista burzsoázia kormánya volt, mint ellenfelei vagy mint Oroszországban 1917-ben a Kerenszki-kormány. Budapesten az antant Vyx francia alezredes vezetésével missziót létesített, s az ő útján újabb és újabb területi követeléseket támasztott Magyarországgal szemben. A fegyverszüneti szerződésben megállapított demarkációs vonal keleten és északon egyidejűleg mindegyre közelebb került az ország szívéhez.

A Károlyi-kormány külpolitikája csődbe jutott. Erősödött a nagytőke és uszályhordozóinak hamu alatt lappangó ellenforradalmi mozgalma, amelynek nem egy jele mutatkozott s igen erős támaszt talált az államgépezetben. Ezt a kormány — egyes vezető férfiak kicserélését kivéve — teljes egészében érintetlenül hagyta.

Az olasz fronttól egyes sereg- és csapattesteknek sikerült zárt kötelékben hazavergődniük. A kormány attól félt, hogy a tartalékosok, akik a hosszú háborút végkép megutálták, kizsákmányolóik ellen fordulnak. Ezért már a határról hazabocsátotta őket, csak az 5 legfiatalabb korosztályt tartotta vissza, hogy belőlük megszervezze a 6 gyalog és 2 lovas hadosztályt, amelyet a belgrádi fegyverszüneti szerződés engedélyezett. A szervezési rendelet 1918. november 12-én jelent meg, mikor a csehek és románok már átlépték a határt. Rendszertelen harcok kezdődtek. A szervezés felborult. Hadosztályok szervezésére nem is került sor. Csak gyenge helyőrségi csapatok álltak rendelkezésre.

A hadseregben megalakultak a katonatanácsok. A budapesti katonatanács élére a jobboldali szociáldemokrata Pogány József került, aki befolyásos és felelősségteljes állását jóformán kizárólag egyéni karrierje érdekében használta fel.

A belgrádi fegyverszüneti szerződés értelmében a szerbek és a románok megszállták az ország területének egy részét, majd november 20-án a cseh kormány is közölte a magyar kormánnyal, hogy az antant szövetséges hadviselő félnek ismerte el s felhatalmazta, hogy most alakuló államuk egy részét, Szlovákiát elfoglalják. A cseh kormány állítását december 2-i jegyzékében az antant is megerősítette, majd december 24-én megállapította a csehszlovák-magyar demarkációs vonalat is.**

Ugyanekkor az időben Magyarországon gyors ütemben haladt előre a forradalmi fellendülés. Szovjet-Oroszországból hazatértek a Magyar Kommunista Párt alapítói, akik 1917-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom katonáivá szegődtek. Novemberben megalakult a Kommunista Párt, decemberben megindította lapját, a Vörös Ujságot, amely hetek alatt hihetetlen nagy példányszámot és népszerűséget ért el. Zűrzavaros világban indult

* L. 1. sz. térkép-vázlat.

** L. 1. sz. térkép-vázlat.

meg ez az újság, s az egyedüli lap volt, amely a koalíció ingadozó, erélytelen politikájával szemben határozott, a népi tömegeknek megfelelő, nekik tetsző utat tudott mutatni. Követelte, hogy a nagybirtokosok földjét sajátítsák ki s adják át azoknak a parasztnak, akik megművelik, a gyárakat pedig vegye át a dolgozók állama. Hangoztatta, hogy a proletariátus az imperialistáktól semmit sem várhat; egyedüli, amire támaszkodhatik, az orosz forradalom. Ez nyílt és egyenes beszéd volt s napról-napra szaporodott a párt követőinek száma.

A kormányzó pártok között viszonylag leghatalmasabb a szociáldemokrata párt volt, mert egyedül ez rendelkezett a szakszervezetek útján szervezett tömegekkel. Amikor ezek a tömegek látták, hogy a kormány a földosztást elodázza, elnézi a burzsoázia, a földbirtokosok ellenforradalmi akcióit s egy földbirtokos-burzsoa köztársaság megvalósítására törekszik, egyre nagyobb munkás- és paraszttömegek fordítottak hátat a szociáldemokrata pártnak s fordultak a kommunista párt felé. Mindez a kommunista pártot rövid idő alatt a politikai élet legjelentőségtebb tényezőjévé tette.

1919 februárjában a kormány a hatalom megtartására már nem látott egyéb utat, mint Kerenszki Oroszországban 1917-ben — erre utasították az angol-amerikai imperialisták is: a kommunista pártot törvényen kívül helyezte és vezetőit börtönbe vetette. A nemrég lezajlott német példa nyomán a jobboldali szociáldemokrata vezérek készek voltak akár véresen is leszámolni a kommunista mozgalommal s vezéreit, mint Németországban Liebknecht Károlyt, Luxemburg Rózát, meggyilkolni. De ennek nemcsak a párt nagy tömegei szegültek ellen, hanem a szociáldemokrata párt balszárnyának valódi szocialista, tisztán látó vezetői is. A munkásság is felemelte szavát a kommunista párt érdekében. A csepeli WM gyárban március 18-án nagy munkásgyűlést tartottak, amelyen olyan értelmű határozatot hoztak, hogy a bebörtönzött kommunista vezéreket azonnal ki kell szabadítani s felhívták az egész budapesti munkásságot, csatlakozzék ehhez a határozathoz.

A kommunista párt, amelyet vezetőinek letartóztatása és bebörtönzése nem bénított meg, március 23-án nagy népgyűlést hívott egybe az Országház-térre, a nyomdászok pedig sztrájkba léptek, a napilapok nem jelentek meg.

Ezzel csaknem egyidőben, március 20-án Vyx francia alezredes, az antant misszió budapesti vezetője újabb jegyzéket juttatott el a magyar kormányhoz. Ebben a győztes nagyhatalmak a románokkal szemben álló csekély magyar erők további visszavonását s keleten egy semleges öv létesítését követelték, amelyet francia csapatok szálltak volna meg; a burzsoa román csapatok pedig előnyomultak volna ezen semleges öv keleti határáig s birtokba vették volna az ettől keletre fekvő területet. A semleges öv nyugati határa Vásárosnamény—Debrecen—Gyoma—Szeged, keleti határa pedig Nagy-károly—Nagyvárad—Arad lett volna.

A jegyzék követeléseinek teljesítése azt jelentette volna, hogy az ország a Tiszántúlon ismét elveszít egy jelentékeny területet. Vyx alezredes szóbeli közlése szerint azonban azt is, hogy ez lesz a békekötés szerinti végleges határ, amelyre vonatkozólag az antant mindaddig vonakodott nyilatkozni. A külföldi sajtó arról is hírt adott, hogy az antantnak más elszakítási tervei is vannak, nevezetesen Ausztriához akarja csatolni Nyugat-Magyarország egy részét, sőt, Magyarország teljes elszigetelése céljából meg akarja valósítani a csehszlovák-jugoszláv korridor.

A kormány a Vyx-féle jegyzékre vonatkozólag a hadügyi államtitkár, Stromfeld Aurél vezérkari ezredes katonai szakvéleményét kérte ki. Ez a vélemény úgy hangzott, hogy az antant falánk imperializmusa az országot a belgrádi fegyverszüneti egyezményrel rítul becsapta, mert a csábító wilsoni elveket, közte a népek önrendelkezési jogát sutba dobta, s nem marad más hátra, mint a fegyverekhez fellebbezni és kelet felé, az orosz forradalomhoz orientálódni. A jegyzék követeléseit tehát el kell utasítani.

Távbeszélőn megkérdezték a román erőkkel szemben álló székely hadosztály parancsnokát is, aki röviddel ezután már a románokkal és franciákkal paktált, ő is ellenezte a követelések teljesítését, sőt azt is hozzáfűzte, hogy csapatai helyüket harc nélkül parancs ellenére sem fogják elhagyni.

A tömegek nyomása, a március 23-ára a kommunista vezérek kiszabódítása céljából meghirdetett népgyűlés s az elfogadhatatlannak nyilvánított antant-jegyzék megrendítette a burzsoa kormány helyzetét. A minisztertanács azt a határozatot hozta, hogy lemond s átadja a hatalmat egy tisztán szociáldemokratákból álló kormánynak.

A szociáldemokrata párt vezetősége azonban látta a fenyegető csődöt, amelynek felidézésében tevékeny része volt, tudta, hogy a dolgozók és a fegyveres alakulatok többsége már a kommunisták mögött sorakozott fel, s ha a kormány nem mond le, szocialista forradalom tesz pontot a Károlyi-kormány dicstelen működésére. Ezért, hogy hatalmon maradhassanak s a proletariátus uralmát belülről, a vezető pozíciókból gyengítsék, egyezsége léptek a Kommunista Párttal.

Öt tagból álló bizottságot küldöttek ki a gyűjtőfogházban letartóztatásban levő kommunista vezetőkhez, akikkel rövidesen megegyeztek az úgynevezett »egységkormányban«. Eszerint a két párt egyesül, felveszi a »Magyarországi Szocialista Párt« nevet, kikiáltja a proletárdiktatúrát, megalapítja a munkás-, paraszt- és katonatanácsok hatalmát, erős proletárhadsereget szervez, szövetséget köt az orosz szovjetkormánnyal, az antantjegyzéket pedig elutasítja.

Erős hadseregre azért volt szükség, mert semmi kétség nem lehetett aziránt, hogy az antant fegyverrel igyekszik érvényt szerezni akaratának, ami a háború továbbfolytatását, imperialista beavatkozást jelent a magyar nép ellen.

A kommunisták végzetes hibát követtek el, amikor a szociáldemokrata párt megtisztítása nélkül az egyesítésbe beleegyeztek. Lehetetlen volt rövid idő alatt a tömegeket kommunistává átnevelni s egységes, kemény kommunista pártot szervezni. Bennmaradtak a pártban és a kormányban a megalkuvók, az opportunisták, a karrieristák, sőt a kormányban többségben voltak a szociáldemokraták. Nem lehetett szó tehát marxi-lenini elvi alapokon nyugvó egységről, s ez rövidesen kezdte éreztetni hatását.

Mi történt, hogyan alakult a helyzet ezek alatt a hónapok alatt a környező szomszéd államokban?

Szerbia a világháború kezdete óta az antant oldalán harcolt és óriási vérveszteséget szenvedett. A belgrádi fegyverszünet biztosította számára a Délvidéket, ide számítva a baranyai háromszöget is Péccsel. A megszállást rövidesen be is fejezte. De egyes területek, főképpen Trieszt és Fiume birtoka miatt viszálya támadt Olaszországgal, azonkívül Ausztriával is.

Románia csak 1916 nyarán avatkozott be a világháborúba a központi hatalmak ellen, de leverték. Hadserege, akárcsak a szerbeké, gyenge volt,

de francia segítséggel lázasan fegyverkezett. Területi igényei Erdélyre, Dobruzsára és Besszarábiára terjedtek ki. Ellenséges viszonyba került tehát Magyarországgal, Bulgáriával és Oroszországgal, helyesebben az orosz forradalommal. Erdély egy részének megszállását a Marosig már a belgrádi fegyverszüneti szerződés biztosította számára, a demarkációs vonalat az antant hamarosan kitolta nyugat felé. Akkor, amikor a magyar proletárdiktatúrát kikiáltották, a demarkációs vonal Máramarossziget—Nagybánya—Zilah vonala előtt húzódtott, de a Párizsban üléselő békekonferencia a Vyx-jegyzékben követelt terület átadásához is ragaszkodott. Ezt a proletárdiktatúra elutasította.

A párizsi békekonferencia 1918 decemberében elismerte Csehszlovákia megalakulását és területi igényeit. A Károlyi-kormány a csehszlovákokkal szemben alig tudott kifejteni komoly fegyveres ellenállást. A csehszlovák csapatok hamarosan elfoglalták államuk területét. Csehszlovákiának három irányban kellett erőt kifejtenie: meg kellett szállnia új déli határát Ausztria felé, el kellett foglalnia Szlovákiát, s mivel a szintén antant szövetségesnek nyilvánított új Lengyelország rövidesen vitássá tette Tešin környékét, oda is be kellett vonulnia.

Ezen feladatok megoldására a csehszlovák burzsoázia nem rendelkezett elég erővel. Legszámottevőbb csapatai Szibériában harcoltak Kolcsak admirális seregében. Ezenkívül Francia- és Olaszországban is alakultak az ottlevő hadifoglyokból csehszlovák légiók, amelyeket a német, illetve az osztrák-magyar fegyverszünet megkötése után rövidesen haza szállítottak. Ezek segítségével Szlovákiában már 1918 végén megalakították a 6. és 7., majd később a 3. és 4. hadosztályt.

Philippe francia ezredes parancsnoksága alatt 3 gyalogezred, Piccione olasz tábornok parancsnoksága alatt 6 gyalogezred érkezett haza Franciaországból, illetve Olaszországból. Csehország területén a monarchia egykori haderejéből kb. 40 zászlóalj maradt; számításba lehetett venni ezen belül a Sokol egyesületek fiatalságát. Ez az erő összesen 78 zászlóaljat, 28 úteget, 8 lovas századot és 27 lovas századot (ló nélkül) tett ki.¹

Ez volt a helyzet a szomszéd államokban, amikor a Magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsa 1919. március 21-én átvette a hatalmat. Az országot teljesen bekerítették, a nyugati irányt kivéve. Határai mentén mindenütt burzsoa-imperialista seregek álltak. Ennek ellenére a környező államok kapitalista köreiben, sőt a párizsi békekonferencián is óriási riadalmat keltett a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása. Kommunista állam Európa közepén, amely megalakulása első percében legbensőbb szövetséget kötött Szovjetoroszországgal! Itt sürgősen cselekedni kell!

Clémenceau, a békekonferencia elnöke Foch tábornagyot szólította fel, hogy katonai szempontból adjon véleményt a teendőkre nézve. Foch tábornagy szerint tartani lehetett attól, hogy a két kommunista állam helyreállítja egymással az összeköttetést, tehát mielőbb gátat kell közjük emelni, nehogy a fegyveres érintkezés létrejöhessen. A csehszlovák és a román haderőnek mielőbb érintkezésbe kell egymással jutniok. Továbbá a Budapest elleni koncentrikus támadást ajánlotta. De a békekonferencia egyelőre csak az előbbi elgondolást tette magáévá. Nyilván tartott saját munkásságától, amely szembeszállt volna ilyen nyílt intervencióval, azzal, hogy a magyar

¹ Bujac: L'occupation de la Slovaquie. La France militaire. 1930. jan. 17. sz., febr. 4. sz.

proletariátus hősi vállalkozását az ő államaik fojtsák vérbe. Ezenkívül ellentétek mutatkoztak a francia és angol-amerikai politika között is. Anglia és Amerika nem nézte jó szemmel az európai kontinensen, különösen a Balkánon a franciák politikai-gazdasági terjeszkedését, elsősorban a román petróleumforrásokat féltette. A csehszlovák-román burzsoa hadseregek közti összeköttetést azonban hamarosan, április 7-én megteremtették (»keleti korridor«), s megszállták az Ungvár—Csap—Putnok—Losonc—Ipolyság—Szob vonalat.

*

A Magyar Tanácsköztársaság, mivel megalakulása pillanatától kezdve számolt az imperialista intervenció lehetőségével, már március 25-én intézkedett a proletár Vörös Hadsereg felállításáról, s ezzel egyidejűleg a belső rend fenntartására, a rendőrség és csendőrség helyett a Vörös Őrség megszervezéséről.

A hadügyi népbiztosság a polgári koalíciós kormánnyal ellentétben azonnal elrendelte, hogy a demarkációs vonalon lévő csapatok addig is, amíg a Vörös Hadsereg támadásba mehet át, az összes frontokat, ha kell fegyverrel is tartás, sőt az erdélyi erőket Szatmárnémeti környékén támadáshoz csoportosította.²

Mint már utaltunk rá, a szociáldemokrata párt balratolódása és a kommunistákkal való egyesülés elfogadása csak taktika volt. Ez élesen megmutatkozott a hadügyi népbiztosság vezetésében. A szociáldemokrata hadügyi népbiztosok szabotálták a hadsereg kiépítését s komoly ellentétbe kerültek Szamuely Tiborral. Ennek vége az lett, hogy a jobboldali szociáldemokrata Pogány népbiztost április 3-án lemondatták s ennek, az akkori helyzetben legfontosabbá lett népbiztosságnak vezetését egy tetterős, öttagú tanács vette át.

Ez a tanács azonnal lázas munkába kezdett, hogy az országot és a proletárdiktatúrát a külső és belső ellenségtől megvédelmezze. Először is a fegyelmetlenséggel vette fel a harcot. Hivatalba lépése másnapján bátor hangot ütött meg: »Rendet, fegyelmet, engedelmisséget követelünk a Vörös Hadsereg minden katonájától« hangozott a szokatlan parancs. A kilengések megtorlása s a fegyelem megszilárdítása érdekében elrendelte a katonai forradalmi törvényszékek felállítását, amelyek halálbüntetést is kiszabhattak.³ Határozottan a vasfegyelem megtartását követelte. A hivatásos tisztek és altisztek egy része ingadozott; ezért az öttagú tanács elrendelte, hogy ezek kötelessége szolgálatot teljesíteni és belépni a Vörös Hadseregbe. Intézkedett három nemzetközi vörös ezred felállítására,⁴ tüzér- és repülő csapatok gyors átszervezésére.⁵

Mivel a hadsereg létszáma csekély volt, ismét életrehívták a toborzó rendszert, a mely eddig alig tudott valami eredményt felmutatni. Jellemző a proletártömegek lelkesedésére, hogy 6 nap alatt 40 000 új katona állt a zászlók alá.

² 7010/4 eln. 5. sz. rendelet. Hadtörténelmi Intézet Levéltára (továbbiakban H. I. L.), Magyar Tanácsköztársaság Iratai (továbbiakban MTI.) csomó.

³ 7806/el. 6. sz. rendelet. H. I. L. — MTI. 4. csomó.

⁴ 7820/el. 6. sz. rendelet. H. I. L. — MTI. 6. csomó.

⁵ 7575/el. 6. sz. rendelet, illetve 7848/el. 6. sz. rendelet.

Az ütőképes magyar Vörös Hadseregre valóban égető szükség volt, mert egyre sűrűsödtek a megbízható hírek, hogy az antant a Magyar Tanácsköztársaság ellen intervencióra készül, célul tűzte ki annak megsemmisítését. Először azonban diplomáciai úton mesterkedett. A magyar proletárdiktatúra kikiáltásától és az orosz-magyar szövetségtől megrettent »négy nagy«, a négy nagyhatalom, Anglia, az Északamerikai Egyesült Államok, Franciaország és Olaszország kormányfője április elején elküldték megbizottjukat, Smuts angol tábornagyot Budapestre. Jellemző, hogy amíg Károlyi polgári koalíciós kormányával jóformán szóba sem álltak, csak egy alárendelt katonai személylyel küldözgették Budapestre parancsaikat, most ilyen magasrangú angol tábornokot bíztak meg azzal, hogy nyomást gyakoroljon a Forradalmi Kormányzótanácsra.

Smuts tábornagy látszólag enyhébb feltételeket terjesztett a Forradalmi Kormányzótanács elé, mint amilyeneket a március 20-án átadott Vyx-jegyzék tartalmazott. Az a mesterkedés azonban, hogy Magyarországot Oroszországtól elszigeteljék, Smuts tábornok javaslataiból rögtön kiütközött. Ezenkívül a javaslat fő célja az volt, hogy a románokat hare nélkül Erdély határáig elősegítsék és a semleges öv is bizonyosan a románoké lett volna.

A Forradalmi Kormányzótanács azonban átlátott a cselszövésen s a Smuts tábornagy által közölt feltételeket nem fogadta el. A tábornagy rövidesen doigavégezetlenül vissza is tért Párizsba.

Viszont az elutasítás következményével számolni kellett. Nem fért kétség ahhoz, hogy az antant rövidesen cselekedni fog, ehhez meg is volt az ereje. A Délvidéken felvonult francia sereg, a burzsoa román, szerb és cseh-szlovák csapatok több, mint háromszoros túlerőben voltak a Tanácsköztársaság erejével szemben, s ezek közül a legtávolabbiak is legfeljebb egy heti menettávolságra Budapesttől. A proletárdiktatúrának kemény küzdelemre kellett készülődnie.

II

Smuts tábornagy jelentéstétele alapján a »négy nagy« hosszás megfontolás után, tíz nap múlva megbízta Romániát, hogy fegyverrel foglalja el a kérdéses területet. Ebben az időben Magyarországon a román hadsereg hadrendje a következő volt.⁶

Egyéb, eléggé megbízható források szerint a románoknak a támadáshoz a 6., 7. és 2. vadász hadosztály, továbbá a 2. lovas hadosztály állt rendelkezésre. A 8. és 16. hadosztály Erdélyben még szervezés alatt volt.

Főparancsnok Mărdărescu tábornok, vezérkari főnöke Panaitescu tábornok. Főhadiszállás Nagyszebenben.

A haderő 3 csoportból állott.

Északi csoport (a 8. hadosztály) Olteanu tábornok parancsnoksága alatt a felső Tisza völgyében Máramarossziget környékén le egészig Nagybanjáig.

Középső csoport a 6., 7. és mögötte a 16. hadosztály és a 2. lovas hadosztály nagyjában Zilah—Bánffyhyunyad—Kolozsvár és Dés körzetben.

Déli csoport a 2. vadász hadosztály a Fehér Körös és Maros völgyében Körösbánya—Nagyhalmagy—Déva körzetben.

⁶ *Bujac*: Campagnes roumaines d'avril et de juillet 1919. contre les bolcheviks hongrois. La France militaire, 1929. jul. 11. sz., szept. 17. sz.

Összes erő 64 zászlóalj, 28 lovas század és 184 löveg.

Az északi csoport feladata volt, hogy a felső Tisza völgyében előnyomuljon és megteremtse az összeköttetést a csehszlovák erőkkel s ezáltal elvágja a Szovjetoroszország és Magyarország között megteremthető összeköttetést. Ez április 7-én meg is történt. Ezenkívül Tokajnál a Tiszán hídfőt kellett létesítenie. A középső csoport előretör Nyíregyháza—Debrecen—Nagyvárad körzetbe. A déli csoport a Fehér-Körös völgyében Békéscsaba felé nyomul elő.

A román hadsereg április 16-án kezdte meg az előnyomulást. A székely hadosztály arculó parancsnoka csapatait önként visszavonta. Ennek következtében az arcvonalon többi része kemény harcok után szintén kénytelen volt visszavonulni.

A székely hadosztály visszavonulásának súlyos következményeit fokozta, hogy a Vörös Hadsereg megteremtését célzó rendelkezéseknek, a fegyelem megszilárdítására tett intézkedéseknek az idő rövidege miatt még nem lehetett foganatuk. Azt a rendeletet, amely a magyar Vörös Hadsereg végleges szervezetét, a hadrakelt sereg, az anyaországi csapatok, alakulatok, intézetek hadrendjét véglegesen állapította meg, a hadügyi népbiztosság csak a támadást megelőző napcn, április 15-én adta ki.⁷ Már április 18-án megállapítható volt, hogy a Hadügyi Népbiztosság által tervezett és a székely hadosztály ellenállására alapított ellentámadás alig lesz keresztülvihető.

A Magyar Tanácsköztársaság s vele a proletárdiktatúra veszélybe került.

A súlyos helyzetben a Forradalmi Kormányzótanács április 19-ére összehívta a Budapesti Munkástanácsot a Városi Színházba, hogy a továbbiakról az döntsön.

Minden szónok, de különösen Szamuely Tibor népbiztos a végsőkig menő fegyveres ellenállás mellett szállt síkra s végül is egyhangúlag olyan értelmű határozati javaslatot hoztak, hogy a Forradalmi Kormányzótanács, a Budapesti Munkástanács és a budapesti munkásság fele kimegy harcolni a frontra, hogy a proletárdiktatúrát megmentsék. Ebben az időpontban a székely hadosztály már feladta Szatmárnémetit, Nagykárolyt. A románoknak szabad útja nyílt Debrecen felé. Nagyvárad is menthetetlennek bizonyult.

A határozatnak megfelelően lázasan folyt a fegyverkezés, a hadsereg teljes átszervezése. Először is a hátország, főleg Budapest rendjének megvédése céljából felállították a »Budapesti vörös vasas hadosztályt« a budapesti vasmunkásokból,⁸ a katonaviselt szocialista tartalékos tiszteket és tisztjelölteket bevonultatták a Vörös Hadseregbe; a Vörös Őrség arcvonalszolgálatra alkalmas tiszteket oda áthelyezték; megkezdték a budapesti munkásság felének lajstromozását, katonai kiképzését, illetve továbbképzését.⁹ A bevonuló munkásságból 16 új, kizárólag munkásokból álló zászlóalj telt ki. Az egész országban elrendelték az ünnepnapok munkanappá való tételét.

A demarkációs vonalakon lévő sereg- és csapattesteket eddig egyéb teendői mellett a Hadügyi Népbiztosság irányította, ami nehézkes volt és sok súrlódásra adott alkalmat. A harctérre küldött népbiztosok jelentései alapján a Forradalmi Kormányzótanács április 20-án elhatározta, hogy ehelyett az imperialista román hadsereggel szemben egységes harctéri parancs-

⁷ 8184/eln. 6. sz. rendelet. H. I. L. — MTI 7. csomó.

⁸ 8481/eln. 6. sz. rendelet. H. I. L. — MTI 7. csomó.

⁹ 8888/eln. 6. sz. rendelet. H. I. L. — MTI 7. csomó.

nokságot állít fel. Ennek következtében a veszélyeztetett tiszántúli csapatok feletti parancsnoklás céljából április 22-én Szolnokon megalakult a Keleti Hadseregparancsnokság. Hadseregparancsnok a jobboldali szociáldemokrata Böhm Vilmos lett ugyan, de vezérkari főnöke a kiváló szakember, Stromfeld Aurél vezérkari ezredes, aki a hadműveleteket teljhatalommal vezethette, mert szakügyekbe a főparancsnok nem avatkozott. Stromfeld egyik legkiválóbb honvéd vezérkari tisztnek számított, már békében a harcászat tanításával bízták meg Bécsben a császári és királyi hadiiskolában; fiatal kora ellenére a világháborúban hadtest vezérkari főnöki állást töltött be s ezáltal igen széleskörű vezetési gyakorlatra tett szert. Az összeomlás után Magyarországra sietett, belépett a szociáldemokrata pártba, amelynek bal-szárnyához tartozott. Hadügyi államtitkár lett; az ő szakvéleménye volt az alapja a Vyx-jegyzék elutasításának s most mint a hadsereg vezérkari főnöke igen nagy buzgalommal látott teendői elvégzéséhez.

Az április 16-án megindult imperialista román hadsereg eleinte gyorsan tért nyert. Az első három nap alatt a hegységben átlag napi 20—24 km-t tett meg. Az Alföldre kiérve előnyomulása lassabb lett ugyan, de folyamatos-ságából nem vezítette. A román támadás által érintett frontszakaszon a magyar proletár csapatok elosztása a következő volt:

Délen a Maros és Fehér-Körös völgyében a 6. hadosztály, azután Nagyváradnál a 39. dandár, majd széles kiterjedésben a székely hadosztály. Az 1. hadosztálynak Nyíregyházán kellett volna megalakulnia, de kijelölt zászlóaljai még szállításban voltak és április 23-án is csak körülbelül 4 zászlóaljból állott; végül Huszt—Királyháza környékén a csatlakozó csehekkel szemben az 5. hadosztály részei álltak. Igen csekély erő volt ez egy 250 km-es frontszakaszon! Szállítás alatt állott a 4. hadosztály, amelyet a hadvezetőség Debrecen—Püspökladány körzetben szándékozott kirakatni. Ez is távol állott a szervezett hadosztály fogalmától. A harcétren, egyenként összekapkodott zászlóaljakkal kellett volna megalakulnia, ami a tiszántúli harcok végéig sem sikerült.

Az április 22-én Szolnokra érkezett Hadseregparancsnokság délben kezdte meg működését a Nemzeti Szállóban. Stromfeld ezredesnek az volt a terve, hogy az arcvonalat általában igyekszik megszilárdítani, a 4. és 1. hadosztállal pedig ellentámadást indít, amelynek sikere esetén az ellenséget a demarkációs vonalra szorítja vissza.

A helyzet alakulása ezt a tervet nem tette kivihetővé. Az 1. és 4. hadosztályból még csak pár zászlóalj állt rendelkezésre. A székely hadosztály áruháza folytán az imperialista román csapatok hamarabb érték el a két hadosztály felvonulási területét, mint a saját csapatok. A felvonulási területet hátrább kellett helyezni, ami csak fokozta a zűrzavart.

Április 22-én a román csapatok sikeresen folytatták támadásukat, előnyomulásukat az egész arcvonalon; különösen tért nyertek Debrecen felé s a helyzet azzal fenyegetett, hogy az egész arcvonalat kettészakítják.

Mivel az 1. és 4. hadosztály nem tudott megalakulni, a két hadosztállal való ellentámadás gondolatát, noha az komolyan meg tudta volna fordítani az események menetét, el kellett ejteni.

Április 23-án a románok bevonultak Debrecenbe. Itt a magyar reakciós uralkodó osztály egyik vezéregyénisége, Balthazar református püspök vezetésével hódoló küldöttség fogadta őket.

Debrecen elestével az arcvonalban széles hézag keletkezett Hajdúszoboszló és Nyíradony között. A hadseregparancsnokság a 4. hadosztályt, amelyből

a valóságban mindössze 4 zászlóalj és 2 üteg állt rendelkezésre, ebbe a hézagba vetette be, és ellentámadásra rendelte Hajdúszoboszlón keresztül Debrecen irányába. Viszont az 1. hadosztály néhány zászlóalja ugyanakkor az ellenség nyomása alatt állott és április 25-én Nyíregyházára vonult vissza, ahol a beérkezett erősítéssel együtt 3 teljes, 2 gyenge zászlóalja és 3 ütege gyűlt össze.

A front északi részének helyzete nem volt tiszta a hadseregparancsnokság előtt, amit a parancsnokságok közötti hiányos távbeszélő összeköttetés okozott. Ez mozgó harcban, amikor a parancsnokságok gyakran változtatják álláspontjukat, könnyen előfordul ugyan, ebben az esetben azonban a székely hadosztály parancsnoka, Kratochwill ezredes, az összeköttetés fenntartását kirívó módon szabotálta.

Április 24-én csak a 4. hadosztály támadott. Ennek folyamán sikerült is Hajdúszoboszlót visszafoglalni, ami jelentős helyi siker volt és lehetővé tette a 40 km-es hézag lezárását. Az arcvonal déli része is megszilárdult kissé, de a székely hadosztálytól nem jöttek hírek, mert parancsnoka már fegyverletételről alkudozott az ellenséges főparancsnokkal, Mărdărescu tábornokkal, amit a bécsi ellenforradalmárok is helyesltek. Az alkudozás eredménye az lett, hogy a hadosztály nagy része április 26-án valóban letette a fegyvert, csak egy kisebb része maradt hű a Tanácsköztársasághoz.

Ezzel óriási űr keletkezett az arcvonalban. Ezen már támadással nem lehetett segíteni, lezárásáról szó sem lehetett. Hiányzott hozzá az erő. Stromfeld ezredes ezért elhatározta, az egész hadsereget visszavonja a Tisza mögé, hogy a megsemmisüléstől megmentse. Elrendelte, hogy a gyorsan hátravont csapatok Szolnoknál, Tiszafürednél és Tokajnál a keleti parton alakítsanak hídfőket, hogy a hadosztályok zöme a Tisza nyugati partjára biztonságosan átkelhesse. Ennek biztosítására pedig az 1. hadosztály Nyíregyházáról Nagykálló felé intézzen csapást az ellenséges északi szárnyra. Ez április 26-án meg is történt és oly sikerrel járt, hogy a román hadvezetőség nem mert gyors üldözésbe fogni s a proletár csapatok jóformán veszteség nélkül keltek át a Tisza nyugati partjára.

Ugyanezen a napon, április 26-án a románoknak Tokajnál is megvolt a lehetőségük, hogy érintkezésbe lépjenek a csehszlovák csapatokkal, ez azt jelentette, hogy a Tanácsköztársaságot még szorosabb ostromgyűrű veszi körül, miáltal az orosz szovjet csapatokkal való egyesülés még valószínűtlenebbé vált.

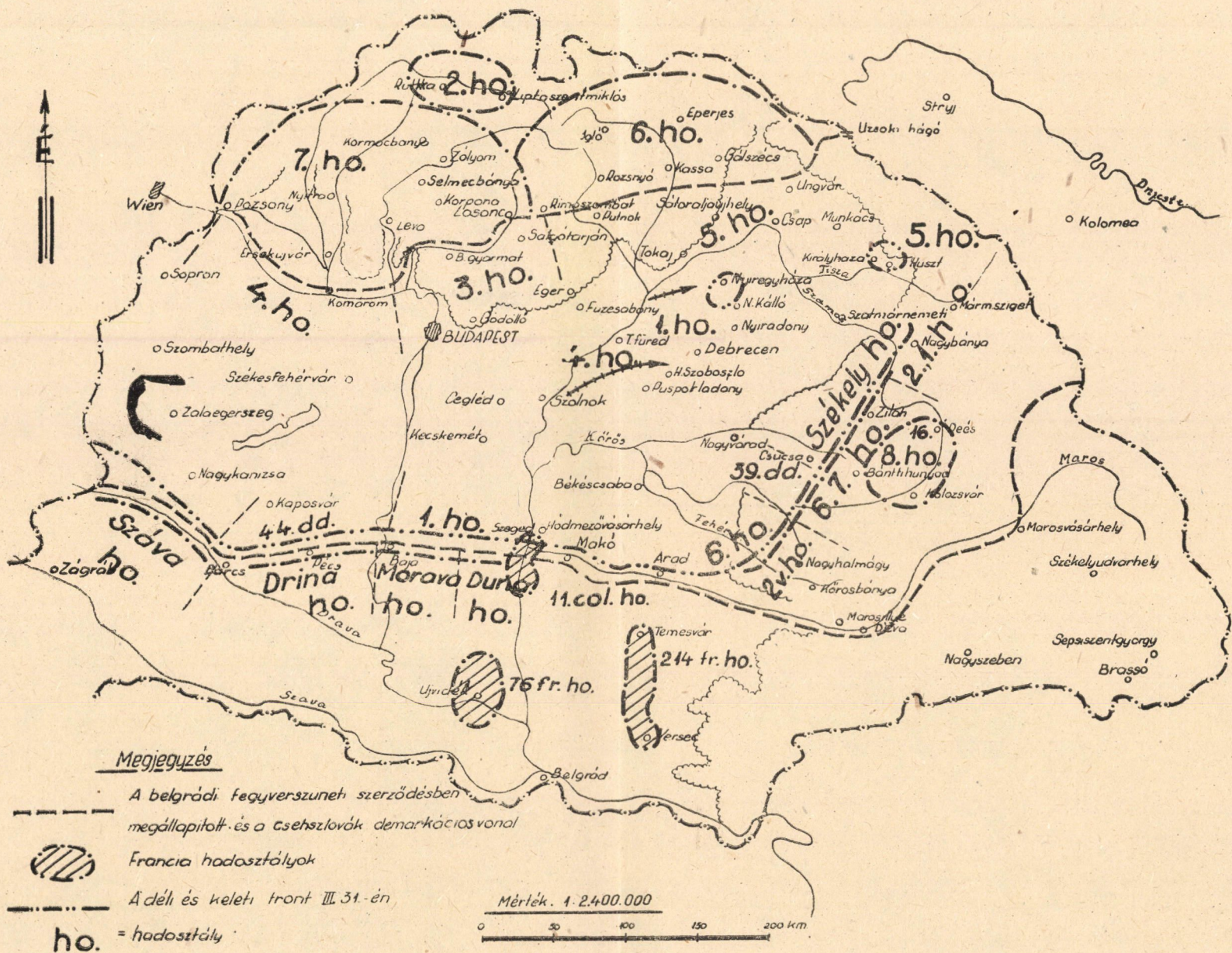
Az 1. hadosztály április 27-én önként visszavonult Rakamazra és 29-én éjjel, előzetes kisebb harcok után zavartalanul visszavonult a Tisza nyugati partjára, ahol a szintén visszavonuló 5. hadosztállyal egyesült. A románok pedig április 30-án mindenütt elérték a Tiszát.

Április 29-én megindultak a csehszlovák erők is. Május 1-én váratlanul, gyenge ellenállás után összeomlott a szolnoki hídfő védelme is, ami beláthatatlan zűrzavart okozott. A Magyar Tanácsköztársaság végveszélybe került. Úgy látszott, a magyar proletariátus hősi harca drámai befejezéshez közeledik.

A jobboldali szociáldemokrata fővezér elérkezettnek látta az időt a proletárdiktatúra felszámolására s hadi követeket küldött a románokhoz, szerbekhez és csehszlovákokhoz, hogy kérjék ki a fegyverszüneti feltételeket.

Rákosi Mátyás 1935-ben védőbeszédében mondotta, hogy amikor a románok elérték a Tiszát, »ugyanakkor a szerbek és franciák elfoglalták Makót, Hódmezővásárhelyt, a csehek is támadásba mentek át, Észak-Magyarország

Kölcsonos helyzet 1919. március 31.-én és a tiszántuli hadműveletek ápr. 16.-tól 30.-ig.

jelentékeny részét elfoglalták és egyesültek a román haderőkkel... A szociáldemokraták fel akarták használni a helyzetet a kommün likvidálására és már kész tervvel jöttek, amelynek egyik része végre is volt hajtva, mert Böhm kiadta a parancsot, hogy szüntessük be a harcot... A szoc. dem. párt jobbszárnyának és centrumának az volt a fixa ideája, hogy a proletárdiktatúrát vissza lehet csinálni... és lehet kezdeni előlről... Ha a kommunista párt sarkára nem áll, ... május 2-án vége lett volna a magyar proletárdiktatúrának...¹⁰

A kommunisták azonban sarkukra álltak. Május 2-án délutánra ismét összehívták a Budapesti Munkástanácsot s minden kendőzés nélkül ismertették előtte a súlyos, csaknem reménytelen harcéri helyzetet. Feltették előttük a kérdést, lemond-e a Tanács a proletárdiktatúráról, vagy hajlandó érte utolsó csepp véréig harcolni. A Tanács kitörő lelkesedéssel ismét a végsőig menő harcot választotta.

Ugyanakkor a román csapatok a Tisza-vonalon egészen váratlanul megállottak, s Tokajt kivéve, kísérletet sem tettek a Tiszán való átkelésre. Megállította őket az antant parancsa is, amely tartott saját országainak baloldali munkásságától s mert az antant hatalmak közt is nézeteltérések voltak a kérdésben. Végül, mivel nem ismerték a »különös anyagból gyúrt kommunistákat«, azt hitték, hogy a proletárdiktatúra úgyis magától összeomlik.

A fuldokló forradalom ... Lenin szavaival élve ... lélekzethez jutott.

III*

Ebben az időben a Vörös Hadsereg nyilvántartása szerint a déli demarkációs vonalon 4 szerb hadosztály állott, ebből 1 a Muraközben. Szeged környékén csoportosult az imperialista francia hadsereg 3 jól felszerelt, elsőrangú harcértékű hadosztálya, de újabb francia erők szállításáról is érkeztek hírek. Keleten a Tisza-vonalat 3 gyalog- és 1 lovas hadosztály tartotta, hátrább még 2 román hadosztály jelenléte is megállapítást nyert. Északon a csehszlovák arcvonal keleti részén olasz vezetés alatt 2 hadosztály, nyugati részén ugyan csak 2 hadosztály működött, de erre a frontra a hírek szerint állandóan érkeztek friss erők. Az ellenségnek ezek szerint 17 hadosztálya volt; a magyar Vörös Hadsereg nyomasztó, több mint háromszoros túlerővel állt szemben; a helyzet csak az újonnan felállított munkáscsapatok besorolása után javult valamennyire. De a túlerő ezután is kétszeres maradt. Jobb volt az ellenség felszerelése, sztratégiai manőverezés szempontjából azonban a Vörös Hadsereg helyzete előnyösebb volt, mert a belső vonalon működött s a centrálisan, Budapest felé kiépített vasúti hálózat ügyes vezetés kezében lehetségessé tette az erők tetszőleges helyen való gyors összpontosítását.

A katonai helyzet zűrzavara a szolnoki hídfő kiürítése után két napig tartott. Május 3-án Stromfeld ezredes előterjesztette nagyvonalú tervét a kibontakozásra. Javasolta a Tisza-vonal megszilárdítását, az 1. és 4. hadosztály maradványából a munkás zászlóaljok besorolásával egy hadműveleti tartalék alakítását és a hadműveletre kész 6. hadosztállyal a veszélybe került Salgó-

¹⁰ A Rákosi-per. Bpest, 1950. 412—413. l.

* L. a 2. sz. térkép-vázlatot.

tarján felmentését. Ezzel párhuzamosan az egész fegyveres erő átszervezését tervezte.

A Forradalmi Kormányzótanács a javaslatot jóváhagyta és a Keleti Hadseregparancsnokság hatáskörét kibővítette, amennyiben alárendelte neki az egész országban működő hadrakelt sereget. Elnevezése május 6-tól kezdve »Hadseregparancsnokság« lett, főhadiszállása Gödöllőn, a királyi kastélyban. Gödöllő helyi fekvése, Budapesthez való közelsége miatt — ami lehetővé tette a híradás kitűnő megszervezését — a célnak kiválóan megfelelt.

A hadrakelt sereg számbavételére a Hadseregparancsnokság május 5-én rendelkezett¹¹ és május 8-án kiadta intézkedését az újjászervezésre, amit május 15-ére kellett végrehajtani.*

Stromfeld ezredes a Vörös Hadsereget 3 hadtestbe és 2 önálló hadosztályba osztotta; a hadtestparancsnokok kommunista népbiztosok lettek, különben minden magasabb állást hivatásos tiszték töltöttek be. Ellenőrzésükre és a fegyelem megszilárdítására mindegyik mellett politikai megbízott működött. Ezeknek különösen a fegyelem helyreállítása körül rendkívüli érdemeik voltak.

A hadsereg tagozódása, elhelyezése s részeinek feladata a következő volt:

I. hadtest, hadiszállása Cegléd, feladata a Duna—Tisza közti szerb, a francia és a Tisza menti román arcvonala megfigyelése Kisköréig.

Itt csatlakozott a Hadseregparancsnokságnak közvetlenül alárendelt 5. hadosztály a parancsnokság — állomáshelye Füzesabony —, feladata egyrészt kelet felé a Tisza, másrészt észak felé a frontnak Verpelét—Pétervásár—Rimaszécs vonalig való megfigyelése. A hadosztály tehát részben románokkal, részben csehszlovákokkal állt szemben.

Az ugyancsak a hadsereg parancsnokságának közvetlen alárendelt 3. hadosztály — parancsnokság állomáshelye Aszód — feladata az említett vonaltól nyugatra a demarkációs vonal megfigyelése egész a Dunáig.

A II. hadtest parancsnoka Hamburger Jenő népbiztos, főhadiszállása Székesfehérvár, feladata északon a Duna-vonal, nyugaton az osztrák határ, délen a dunántúli szerb demarkációs vonal megfigyelése egészen a Dunáig. A II. hadtest parancsnoksága alá tartoztak a Dunántúl összes csapatai. Végül a

III. hadtest, parancsnoka Landler Jenő népbiztos, főhadiszállása Hatvan, alárendelve az 1., 4. és 6. hadosztály; feladata: hadseregtartalék.

A május 15-én kiadott hadrend 113 zászlóaljra és mint ütközetlétszámot 51 500 puskát, 682 géppuskát, 155 löveget, 37 repülőgépet mutat ki. Természetesen a gyalogság létszáma az élelmezési létszámmal és a nem tábori alakulatokkal együtt kétszeresre rugott.

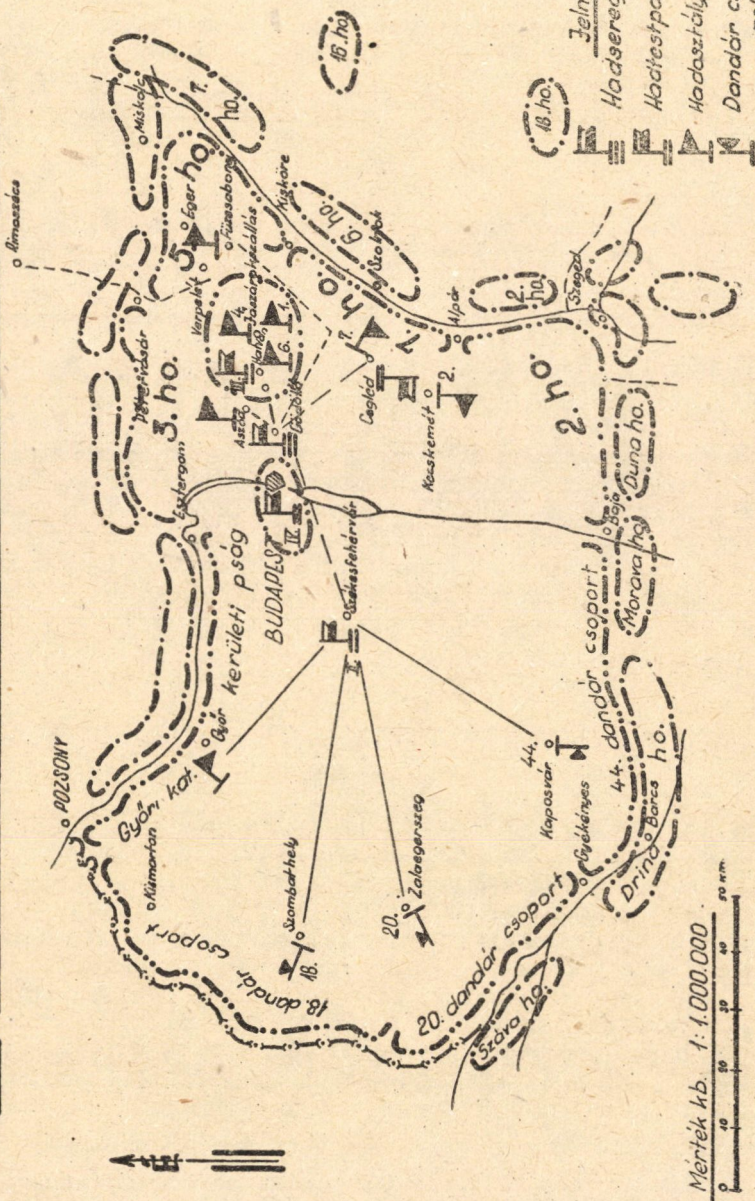
Az újonnan felszerelt 16 munkászászlóalj volt az újjászervezett Vörös Hadsereg gerince. Legénységét igaz proletár lelkesedés fűtötte s ezt a szellemet át tudták vinni a hadsereg többi részére is. A munkászászlóaljakat május 5-étől egymásután vitte a vonat a frontra vagy a Hatvan környékén összpontosított Landler-hadtest hadosztályaihoz. Az ellenforradalmi korszak elfogulatlannak egyáltalában nem nevezhető katona-történései is kénytelenek voltak

¹¹ Hadseregparancsnokság 505/17. hdm. sz. intézkedése. H. I. L. — MTI. 45. csomó.

* I. 2. sz. térkép-vázlatot.

2. sz. térkép-vázlat.

Sematikus vázlat az ellenséges helyzetről és a Vörös Hadsereg tagozódásáról az átszervezés után 1919.máj.8.-án.

Méret kb. 1:1.000.000

elismerni, hogy az 1919-es proletárdiktatúra megmentése és későbbi diadalmenete a munkászászlóaljok nélkül elképzelhetetlen lett volna.¹²

A Hadseregparancsnokság meghatározta a gyalogság, lovasság, tüzérség és a többi fegyvernem csapatrendjét, összeállítását, megszabta a fegyverzet- és egyéb hadianyaggal való felszerelést, beosztotta a munkás- és nemzetközi zászlóaljakat a hadosztályokba. A rendelkezés végrehajtására csak igen rövid határidőt, 1 hetet adott; május 15-én mindennek készen kellett lenni s már 16-ára kilátásba helyezte, hogy repülőbizottságok megkezdik az átszervezés végrehajtásának ellenőrzését s meggyőződnek arról, hogy a Vörös Hadsereg ezeket a szinte emberfeletti követelményeket végrehajtotta-e és hogyan. Az esetleg még rendelkezésre álló időt részben a kiképzés tökéletesítésére, részben a hadsereg erkölcsi erejének növelésére, a forradalmi szellem megszilárdítására kellett fordítani, amit a politikai megbízottak nagy odaadással végeztek.

A Vörös Hadsereg ezeket a feladatokat jól oldotta meg, de még mindig féltő volt, hogy az antant-túlerő beavatkozik. A Hadseregparancsnokság tehát a következőket jelentette:

»...8 hadosztályunk már ütőképes, ebből 5 hadosztály a demarkációs vonalak mentén az első vonalban van, 3 pedig tartalékban Hatvan környékén. Utóbbiak a legjobban felszerelt, legfegyvelmezettebb, legmegbízhatóbb seregtestek, amelyek immár offenzív feladatok megoldására is alkalmasak. Mivel azonban a jelek arra vallanak, hogy az antant rövid időn belül támadni fog, a Tanácsköztársaságnak létérdeke, hogy a szovjet erők Sztrijen át Csap felé törjenek elő, hogy a magyar hadsereget legalább kelet felől tehermentesítsék.« Kérte, hogy a Forradalmi Kormányzótanács tegyen ebben az irányban kezdeményező lépéseket Leninnél.

A Forradalmi Kormányzótanács a kérést el is juttatta Moszkvába, de az orosz forradalom akkor élet-halál harcát vívta az ellenforradalmi és intervenciós hadseregekkel. Megkísérelték mégis az előretörést a Dnyeszteren át, ami azonban jelentős veszteségek ellenére sem sikerült.*

Mielőtt a román csapatok a Tiszát elérték, a burzsoa csehszlovák csapatok is megindultak s átlépték a demarkációs vonalat, hogy a proletárdiktatúra felszámolásából ők is kivegyék részüket s újabb területet foglaljanak el.* Töketerestől délre megszálltak néhány községet s másutt is kisebb előretöréseket hajtottak végre. Előnyomulásukat akkor sem hagyták abba, mikor a román csapatok a Tiszánál megállottak. Május 2-án elfoglalták Miskolcot, 6-án megszállták Nagyszécsényt és előnyomultak Salgótarján felé is. Ennek a szénvidéknek megtartása életkérdése volt a proletárdiktatúrának, mert nélküle üzemanyag hiányában megbénult volna az egész ipar. Salgótarjánát igen széles kiterjedésben a Vörös Hadsereg 80. dandára védte, de ellene ezen a ponton az ellenség túlerőt összpontosított.

A Forradalmi Kormányzótanács Rákosi Mátyás népbiztost küldte a helyszínre. A visszavonulás, a felszerelés hiányossága és a túlerő miatt a 80. dandár hangulata felettébb nyomott volt. Rákosi Mátyás azonban nem esett kétségbe. Felszámolta az ingadozást s határozottan kijelentette, hogy a bánya-

¹² Breit József: Az 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború. Magyar Katonai Közlöny. 1921. 124. l.

* L. I. sz. térképvázlat.

vidéket a salgótarjáni dolgozók segítségével az imperialista rablóktól megfogja menteni.

A dandárparancsnokságról a Bányász Szakszervezeti Otthonba sietett. Ott értekezletet tartott a bizalmiakkal, majd népgyűlést hívott össze, amelyen lelkes szavakkal harcba szólította a dolgozókat. A bányászok lelkesen fegyvert ragadtak s a veszélyeztetett pontokra siettek. Rákosi elvtárs fegyverrel a kézben mindig ott vett részt a harcban, ahol legnagyobb volt a veszedelem. A siker nem maradt el. Először megállították, majd győzelmes harcban visszanyomták az imperialista csehszlovák csapatokat.

De a Hadseregparancsnokság sem maradt tétlen. Május 7-én Hatvan környékéről Kisterenyére szállította a megbízható 6. hadosztályt s meghagyta, hogy támadjon Salgótarjánon át észak felé, vesse tovább vissza az ellenséget.¹³ Egyben elrendelte, hogy a helyszínen levő 5. hadosztály Egertől északra szorítsa vissza az ellenséget s foglalja el a fegyverszüneti egyezmény megszegésével megszállt Apátfalvát. Mindkét támadás május 10-én kezdődött és sikerrel járt, bár Apátfalvát a csehszlovák csapatok az éj folyamán visszafoglalták.

De a jég megtört! Csodálatos dolog volt ez. Április végéig a Vörös Hadsereg még demoralizálva hátrált, alig 10 nap alatt pedig belsőleg annyira megerősödött, hogy részei sikeres támadásba mehettek át. A proletár szervező erő csodát művelt!

Sűrűsödtek azonban a hírek, hogy az antant erők a Duna—Tisza közén, ahol semmi természetes akadály nincsen, megkezdik előnyomulásukat. Azt akkor természetesen nem lehetett tudni, hogy az antant a csehszlovák, szerb, román burzsoázia érdekében nem hajlandó vért is áldozni. A Hadseregparancsnokság így ítélte meg a helyzetet:

»Az általános külpolitikai helyzet, valamint az ellenségről beérkezett hírek lehetségessé teszik, hogy az ellenséges csapatok általában dél felől az előnyomulást a legközelebbi napokban (május 12-én ?) megkezdik. A Hadseregparancsnokság szándéka ebben az esetben az összes rendelkezésre álló erőket egységesen felvonultatni és az ellenséget támadólagosan megverni.«

Stromfeld ezredest igazán nem lehet a merészség hiányával vádolni!

A Hadseregparancsnokság úgy tervezte, hogy az antant-támadás elhárítására Kecskemét környékére nagyobb erőket vet s ebbe az új felvonulási körzetbe napi 24 száztengelyes szerelvénnyel szállíttatja a seregtesteket, és pedig elsősorban a Landler-hadtestet, azaz a Hatvan környékén maradt 1. és 4. hadosztályt, melyek felvonulása 3 nap alatt befejeződött volna. Ezt azután megerősítette volna a többi fronton nélkülözhető csapatokkal.

A helyzetmegítéléssel és elhatározással egyetértettek a május 11-én Gödöllőre kiszállt vezető népbiztosok is és a Hadseregparancsnokság tervét jóváhagyták. A parancs kiadásával azonban Stromfeld ezredes még várt.

Ma valószínűnek látszik, hogy a déli előnyomulásról szóló híreket az antant hadvezetősége szándékosan terjesztette. Akár így volt, akár nem, a Szeged környékén felvonult francia sereg állandóan Damokles kardjaként lebegett a Hadseregparancsnokság s egyben a Tanácsköztársaság feje felett s azzal minden elhatározásnál számolni kellett.

Közben a kiváló 6. hadosztály folytatta a Salgótarján tehermentesítését célzó támadást és további szép sikerekről számolt be. Május 11-én további

¹³ Hadseregparancsnokság 509/8. és 9. hdm. sz. intézkedése. H. I. L. — MTI. 46. csomó.

tért nyert, 12-én pedig egész arcvonala előtt hátrálásra kényszerítette az ellenséget, miközben visszafoglalta az ipolymenti Rapot és Füleket. Ettől nyugatra a 3. hadosztály is visszanyomta az előretört ellenséget és újból elfoglalta az Ipoly-mentén régi állásait.

Az előkészületek tehát általában jól haladtak, csak az 5. hadosztály vezérkari főnöke ítélte Apátfalva visszafoglalása miatt a valóságosnál súlyosabbnak az ellenség nyomását. Amíg a hadosztály parancsnoka a helyszínen, a terepen Apátfalva felé szervezte az ellentámadást, Füzesabonyról a hadseregparancsnokságnak Eger kiürítését javasolta. Ehhez azonban Stromfeld ezredes hozzájárulását kereken megtagadta, sőt elrendelte, hogy a hadosztálynak másnap támadnia kell. Azeemények Stromfeld ezredest igazolták, a támadás sikerült, az ellenség itt is visszavonult.

Salgótarján felszabadulása után Stromfeld ezredes elhatározta, hogy északon első vonalait, már Salgótarján nagyobb biztonsága kedvéért is, a Sajó—Rima völgyéig viszi előre s ennek katonailag és politikailag is fontos pontját, Miskolcot visszafoglalja.

Erre a célra központi tartalékából a Miskolchoz legközelebb levő 1. hadosztályt szemelte ki. A kecskeméti felvonulást pedig akként módosította, hogy az 1. hadosztály helyett a Salgótarjánnál felszabadult 6. hadosztályt szállítja Kecske métre.

Terve az volt, hogy Miskolc elfoglalását az 5. hadosztály előnyomulásával köti össze. Ennek a közös feladatnak megoldása végett közös parancsnokság alá rendelte a két hadosztályt, és pedig a III. (Landler)-hadtest parancsnoksága alá, amely állomáshelyét Füzesabonyba helyezte át.

A Vámosgyörk környékén szállásban levő 1. hadosztály parancsnokát magához rendelte, hogy személyesen igazítsa el. Az 1. hadosztály háromnegyed részben budapesti munkáscapatokból állt. Ezt a hadosztályt gyors vasúti szállítással a Miskolctól délre fekvő területre szándékozott vetni, s ezáltal biztosítani a mit sem sejtő ellenség meglepetésszerű megrohanását. A kettős vágányú, nagy teljesítőképességű Budapest—Miskolc vasútvonal tette lehetővé a hadosztály igen gyors felvonulását.

Intézkedését május 15-én adta ki s személyesen beszélte meg a tervét Kerekes vezérkari alezredessel,¹⁴ az 1. hadosztály parancsnokával. A terv nagy vonásokban az volt, hogy az 1. hadosztály Emőd—Vatta—Harsány körzetben gyülekezik, majd május 19-én megkezdí a támadást. A hadosztály súllyal Harsány—Miskolc, részekkel Mályi—Kistokaj irányában tör elő. A cél Miskolc elfoglalása volt és a város biztosítása céljából a saját vonalat Miskolctól északra kellett előrevinni.

Stromfeld a Landler-hadtestnek a vonatkozó parancsot május 15-én adta ki. Május 16-án kulmináltak az antant-offenzíváról szóló hírek. A Hadseregparancsnokság tehát elrendelte a 6. hadosztály kivonását a salgótarjáni harcokból és vasúti elszállításának előkészítését Kecske méti környékére. De a miskolci támadás gondolatát mégsem adta fel. A Landler-hadtest parancsnoksága május 17-én lényegileg a következőket rendelte el:

Az 1. hadosztály, melynek az 5. hadosztály részeit is alárendelte, visszafoglalja Miskolcot s azt kelet felé Onga és Szikszó irányában elkülönített részekkel biztosítja, észak felé pedig előnyomul a Sajó sa jós zentpéteri szaka-

¹⁴ Az ellenforradalom megfosztotta rangjától; a népi demokrácia vezére zredessé léptette elő.

száig. A hadosztály zöme azonban Miskolc—Diósgyőr körletben marad. Az 5. hadosztály a megmaradó 7 zászlóaljával, 2 üteggel és egy páncélvonattal általában északi irányban támad Putnok felé és szintén a Sajóvonalig tör elő. A támadás 19-én kezdődik.

Ezek az események filmszerű gyorsasággal peregtek le. Például az 1. hadosztály parancsnoka csak május 12-én vette át a hadosztály parancsnokságát Vámosgyörkön; 13-án és 14-én sietve megsejmelte a csapatokat és amennyire lehetett, megismerkedett alparancsnokaival; 15-én Gödöllőn megkapta a felvonulási parancsot; 16-án 14 órakor elindult a hadosztály első szerelvénye, 17-én délután a szállítás már befejeződött, 18-án délig a csapatok megérkeztek a kiindulási helyzetbe és támadásra készen álltak. Ilyen gyors ütemben készítette elő a Hadseregparancsnokság, a legnagyobbfokú éberséggel, az ellenség meglepését.

Kerekes alezredes azonban a támadás egy nappal való elhalasztását kérte, mert alig ismert és részben gyakorlatlan alparancsnokaival előbb a támadás lefolyását a helyszínen, a terepen akarta megbeszélni. Az elhalasztáshoz a hadseregparancsnokság hozzájárult.

A Miskolc visszafoglalásáért vívott harccal kissé részletesebben foglalkozunk, mert ez volt a későbbi sikerek kiindulási pontja és kitűnően jellemezte az improvizált csapatok sikeres harcmódját.*

Az 1. hadosztály parancsnokának terve az volt, hogy első mozzanatként a 7. munkásezred délről és délkeletről, a 8. munkásezred délnyugatról le-rohanja Mályi községet; a 9. munkásezred pedig Harsányból a műút mentén tör előre Miskolc felé. A hadosztály negyedik ezrede, a 32. szezred a 9. munkásezredet tartalékviszonyban követi. Ha a csapatok Miskolcot átlagosan mintegy 6 km-re megközelítették, következik a második mozzanat, a tulajdonképpeni támadás Miskolc ellen, melyet a keleten, a síkságon harcoló rész Kistokajon át, a hegyekben harcoló rész a Miskolctól közvetlenül délnyugatra fekvő Avás hegy irányában hajt végre. 2 zászlóalj a hadosztály nyugati szárnyát biztosítja, a 10. dandár pedig keleten lépcsőben követi a hadosztály előnyomulását.

Ismeretes volt az ellenségről, hogy Miskolc körletében Zenkona olasz tábornok parancsnoksága alatt kb. 8 zászlóalj és 3 üteg van. De lehetséges, hogy Szikszó környékén még 2—3 zászlóalj áll, melynek módjában lesz a harcokba beavatkozni. A Hadseregparancsnokság ügyes rendelkezései ezek szerint némi túlerőt biztosítottak a Vörös Hadsereg csapatainak.

A Miskolc visszafoglalását célzó támadás május 20-án reggel indult meg. Mályi község rajtaütésszerű elfoglalása gyorsan és fényesen sikerült: a meglepetés teljes volt és az ellenség rövid harc után hanyatt-homlok menekült. A páncélvonat is már 19 órakor meglepetésszerűen befutott a miskolci pályaudvarra, s ott óriási riadalmat keltett.

A sikeres kezdet után azonban a támadási terület keleti részében, a síkságon, nyílt terepen az ellenséges géppuska- és tüzérségi tűz nagyon megnehezítette az előnyomulást és a csapatok komoly veszteségeket szenvedtek. A támadás 13 órakor mégis elérte Új Jenke puszta — Görömböly—Tapolca—Poklostető vonalát, pedig nyugaton a nehéz hegyes terep és erdőség is gátolta az előnyomulást.

Később a csapatok erős ellenállásba ütköztek, sőt ellentámadásokat kellett elhárítaniok, de végül is a harci vágtyól égő munkáscsapatok lendületes

* I. a 2/a. sz. térképvázlatot.

támadása előtt az ellenség nem tudta tartani magát s a hadosztály estére elérte Miskolc déli szegélyét. Mivel a harchoz, hadi fáradoalmakhoz eddig nem szokott csapatok rendkívül kimerültek, a városba való bevonulás csak másnap reggel történt meg. A nehéz terepen való előnyomulás, a véres harcok, a rendes étkezés elmaradása, a szabad ég alatt, az éppen elért helyzetben, sok helyütt az ellenséggel a legközvetlenebb érintkezésben töltött éjjelzés olyan teljesítménye volt ezeknek a csak napok óta együttlévő, rögtönzött forradalmi csapatoknak, hogy az egy régi, harcedzett csapatnak is becsületére vált volna.

Miskolc forradalmi érzületű lakossága örömujjongva fogadta a magyar Vörös Hadsereg bevonulását. A Hadseregparancsnokság sem fukarkodott a dicsérettel. A Forradalmi Kormányzótanácshoz intézett jelentés többek között a következőket tartalmazta :

»Csak a legnagyobb elragadtatással és bámulattal adózhatunk minden dicséretet megérdemlő csapatainknak... Bámulatos ezeknek a proletár katonáknak vasfegyelme, bátorsága, harckészsége, nagyszerű magatartása és ami még ennél is fontosabb, a tűz állásának az a biztonsága, amely mindenkiket meglep, aki ezeknél a csapatoknál az előnyomulást végig csinálta.«

A győzelmes csata után kiadott hadparancs pedig többek között ezeket mondotta :

»A Landler-hadtest proletár katonái minden dicséretet felülmúló lendülettel elfoglalták Miskolcot. Az új Vörös Hadsereg nagyszerű proletár katonáinak ez a sikere biztos záloga a jövő győzelmeknek. A proletárság örök hálája illeti meg önfeláldozóan harcoló vöröseinket.«

Kerekes alezredes a következő szavakkal fogadta Stromfeld ezredes elgondolását Miskolc visszavételéről : »semmi kétségem sincsen arra vonatkozólag, hogy az 1. hadosztály meglepetésszerű támadásával Miskolcot visszafoglalja. A feladat nehezebb része azonban csak ezután következik s ez Miskolc megtartása lesz.«⁵

Miskolc elfoglalása után az 1. hadosztályra valóban még komoly harcok vártak, hogy a város szilárdan a Vörös Hadsereg kezén maradjon : az egyesült csehszlovák — román erők ellentámadásának kivédése. Még be kellett bizonyítani, hogy a Magyar Tanácsköztársaságnak megvan az ereje ahhoz, hogy ellenfeleit a fegyverszüneti egyezmény becsületes betartására kényszerítse, ha kell, fegyverrel.

Amint láttuk, az 1. hadosztály parancsnoka számolt azzal, hogy az imperialista rablók mindent elkövetnek, hogy a lenézett vörös csapatok által kivívott első, komoly eredményt tőlük elvitassák s nyugodtan tartásukban az eddig jóformán minden kockázat nélkül elfoglalt területeket. Még akkor is, ha azok a demarkációs vonalon túl fekszenek.

Így is történt.

A Hadseregparancsnokság május 22-én felfogott és megfejtett egy rejtjeles rádiótáviratot. Ebből arra lehetett következtetni, hogy a csehszlovákok és románok másnap, 23-án Miskolc visszavétele céljából közös akciót indítanak. A hírt azonnal közölte a Füzesabonyban állomásozó Landler hadtestparancsnoksággal, amely megtette intézkedéseit a különben is már várt támadás elhárítására.

⁵ Az 1. hadosztályparancsnokság május 27-i memoranduma az előzetes megbeszélésről és az 1. hadosztály nagy teljesítményéről. Hadseregparancsnokság 522/7. hdm. sz. intézkedése. H. I. L. — MTI. 49. csomó.

Ekkor az 1. hadosztály zöme Miskolcon volt (5 munkászászlóalj), a többi pedig az alsó Hernád és Sajó mentén biztosított észak felé egész Sajószentpéterig, tehát már eleve az ellentámadás elhárításához volt csoportosítva.

A Landler-hadtest másik hadosztálya ez alatt az idő alatt a nehéz hegyi terepen lassan nyomult előre a Bükk-hegységben. Május 21-én Egertől északra Szilvásváradot, 22-én pedig Nádasd-Pétervásár magasságát érte el. Ezen a fronton komolyabb harci cselekmények eddig nem voltak.

Másnap, május 23-án reggel valóban megindult az ellentámadás. Az ellenség három irányból, északról, északnyugatról és keletről koncentrikus támadást indított Miskolc ellen. Ez a hadjárat folyamán az egyedüli eset, amikor a csehszlovák és román erők harcászatiilag együttműködtek.

A Sajószentpéternél megtámadott budapesti 32. gyalogezred a túlerő elől rövidesen a hegyekbe tért ki dél, azaz Miskolc felé. Az erősen tagolt, erdős, hegyes terepen a gyalogsági kötelékek elvesztették egymással a kapcsolatot, úgyhogy este az ezrednek csak 2 százada volt használható. Ezek Miskolctól kb. 2 km-re északra védőállásokba vonultak, ahová a hadosztály a 8. ezred egy zászlóalját küldte támogatásukra Miskolcra.

Az ellenség nem tudott a nehéz terepen gyorsan előnyomulni, a nap folyamán mindössze kb. 5 km. tért nyert. Miskolcot május 23-a folyamán tehát északról nem fenyegette közvetlen veszély.

Annál inkább kelet felől. A Felsőzsolca környékéről reggel megindult támadást az 1. hadosztály biztosító részei hiába igyekeztek feltartóztatni. Kemény harcok közepette kénytelenek voltak Miskolc keleti szegélyéig visszavonulni. Itt azonban közbelépett a miskolci tartalék, a derék 8. és 9. munkásezred, melyet az 1. hadosztályparancsnokság ellentámadásra rendelt.

Az ellentámadásból rendkívül súlyos, elkeveredett harcok fejlődtek ki. Szünet nélkül dörögtek az ágyúk, kelepelték a géppuskák. Dél felé a helyzet annyira válságos lett, hogy a III. hadtest szabotáló vezérkari főnöke, Julier alezredes el akarta rendelni a visszavonulást és Miskolc kiürítését. Mikor azonban ezt a felelőtlen elhatározását, amely súlyos következményeket vonhatott volna maga után, a Hadseregparancsnokságnak távbeszélőn jelentette, Stromfeld ezredes merészen közbelépett s a leghatározottabban megtagadta hozzájárulását Miskolc kiürítéséhez. Elrendelte, hogy a várost minden körülmények között tartani kell.

A vezetés szilárdságának s a jól vezetett 1. hadosztály hősie harcának meg is lett a gyümölcse. Miskolctól keletre ugyan még sokáig ide-oda hullámozott a harc, miközben vad kézitusákra került a sor, de a győzelem a késő délutáni órákban végül is a vörös lobogó mellé szegődött. A támadás elhárításában kiváló érdemeket szerzett a gyalogságon kívül a két páncélvonat is. Az 1. hadosztály estére visszafoglalta Felsőzsolcát s Miskolctól keletre a Sajó-vonalat.

A Sajó vonala Miskolctól délre szintén kemény tusa színhelye volt május 23-án. Reggel Sajólád környékéről is erős támadás indult és súlyos elhárító harcok fejlődtek ki, melyek késő délutánig tartottak, végül is egy sikeres ellentámadás a folyó keleti partjára vetette vissza az ellenséget.

Amint a helyzet Miskolctól keletre megszilárdult, Kerekes alezredes intézkedett az átcsoportosításra vonatkozóan, hogy Miskolctól északra is visszaűzze az ellenséget a Sajóvonatra. A nehéz harcok után a 23-ról 24-ére virradó éjszaka a 8. munkásezred s a tüzérség zöme átcsoportosult az északi

irányú ellentámadáshoz, hogy a 32. ezreddel s a diósgyőri munkásokkal együtt megoldja az új feladatot.

A fárasztó átcsoportosítás elrabolta a harcban kifáradt csapatok éjszakai nyugalma is. Ezért Kerekes alezredes úgy határozott, hogy először szét-szórja a tüzéségi tűzkörletbe jutott ellenséget, azt megingatja s csak azután rendeli el a gyalogsági támadást. Erre azonban nem került sor, mert másnap az ellenség az összpontosított tüzéségi tűz hatása alatt visszavonult a Sajó-vonal mögé.

Ezekben a harcokban a vörös csapatok lövegeket és 12 géppuskát zsákmányoltak.

A Hadseregparancsnokság még a miskolci csata előtt, május 18-án elindította a 6. hadosztályt Salgótarján környékéről Kecskemét felé. Rövidesen azonban újabb ellenséges támadás indult Salgótarján elfoglalására, amely május 20-án a város teljes körülzárására vezetett. A 6. hadosztály 46. dandárát sietve vissza kellett fordítani; ennek, a 80. dandárnak, és a 3. és 5. hadosztály részeinek közös erőfeszítése hamarosan másodsor is felmentette Salgótarjánt. Ezeknek az eseményeknek és a miskolci vereségnek hírére az ellenség Salgótarján környékéről is visszavonta összes csapatait. A III. (Landler)-hadtest 5. hadosztálya ezek után kisebb harcok közepette Putnok—Feled körzetig, a nyugat felé csatlakozó 3. hadosztály pedig, amelyik a kivont 6. hadosztály frontszakaszát is átvette, Salgótarjától északkeletre Fülekig jutott.

A csehszlovák csapatokat a miskolci vereség óta kizárólag francia tábornokok vezették; az olaszokat visszahívták Olaszországba.¹⁶ A főparancsnok, Pellé tábornok, a csehszlovák erőket a miskolci csata után 2 védőszakaszra osztotta. A nyugati szakaszon Mittelhauser tábornok vezényelt. Neki 2 hadosztály volt alárendelve, Chouler és Šnajdarek tábornok hadosztályai. A keleti szakasz parancsnoka Hennocque tábornok volt; neki Paris és Destremau tábornok hadosztályai voltak alárendelve. A szakasz közt a határvonal Szliács (Sajóvölgy)—Szántód—Jolsva—Dobsinán át húzódott.¹⁷

*

A miskolci és salgótarjáni győzelem fényes bizonyossága volt a súlyos megpróbáltatáson átment és új erőre kapott Vörös Hadsereg ütőképességének, és új helyzetet teremtett. A győzelmek és a pillanatnyi nyugalom az ország többi frontján időszerűvé tették annak megfontolását, mi legyen a további teendő.

A magyar Vörös Hadsereg lelkesült, forradalmi, de mégis csak rögtönzött hadsereg volt. Ilyenmel pedig nem tanácsos sem tartós védelmi harcokba bocsátkozni, sem sokáig tétlenül vesztegelni, mert a lelkesedés gyorsan lelohadt s a sereg elvesztheti kedvét. A megfontolásnál nagy szerepet játszott az a körülmény is, hogy a gazdaságilag kimerült országot az antant a világháborúban jól bevált módszer szerint a proletárdiktatúra megalakulásának pillanatától gazdasági ostromzár alá vette, útját vágta a külkereskedelemnek s ezzel a lakosság élelmezését napról-napra nehezebbé tette. Huzamosabb idő alatt előbb-utóbb megfojtotta volna a passzív ellenállást. A városokban különösen

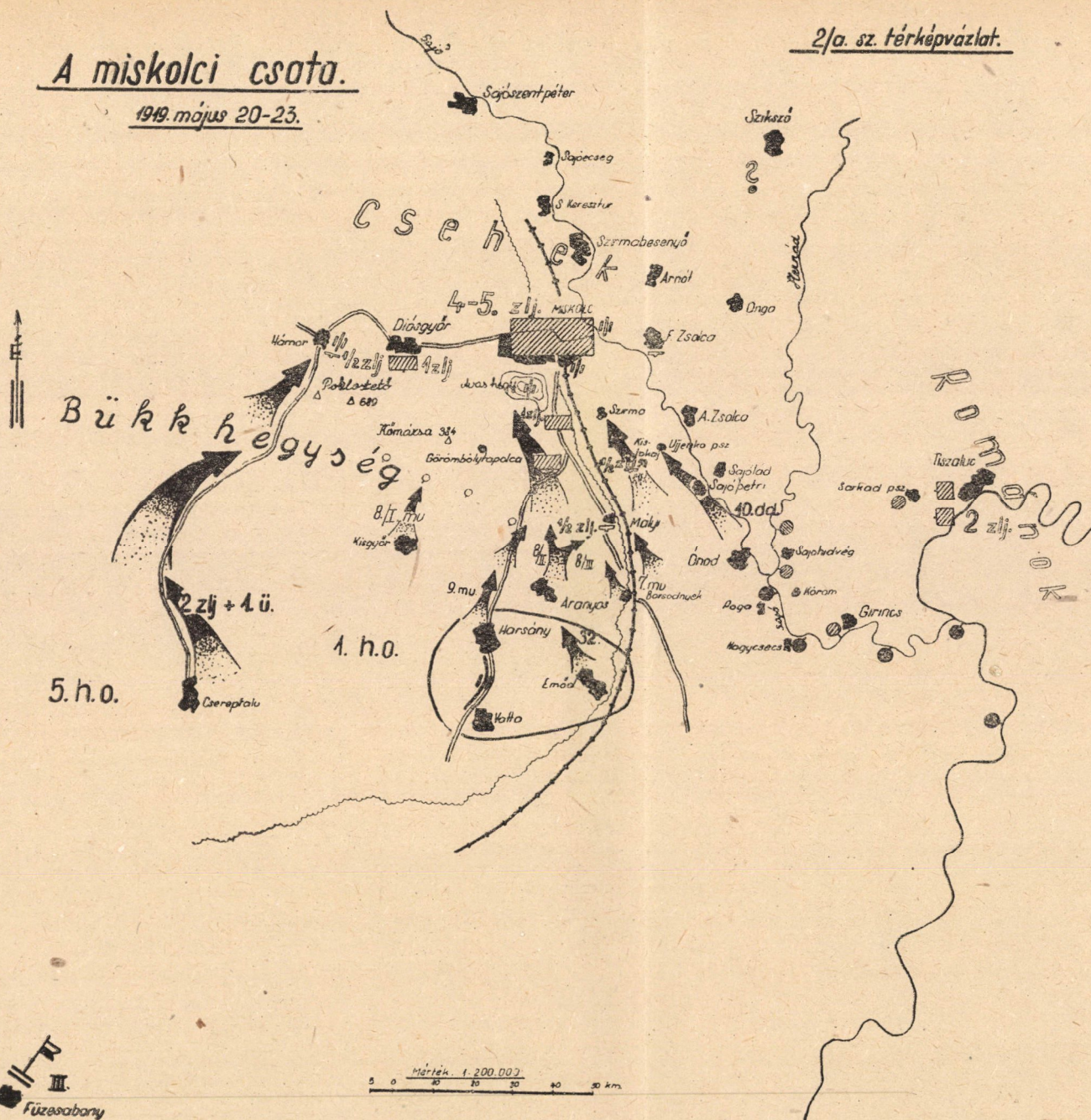
¹⁶ *Bujac*: L'occupation de la Slovaquie. La France militaire, 1930. jan. 17. sz. és febr. 4. sz.

¹⁷ Uo.

A miskolci csata.

1949. május 20-23.

2/a. sz. térképvázatlat.

nagy volt a zsiradékhiány. Tehát a gazdasági helyzet is parancsolólag követelte az ostromzár áttörését, a katonai támadást.

Dél felé ez túlságos kockázattal járt volna a szerb-antant túlerő és az utóbbi hatalmas tartalékai miatt; ezenkívül feltétlenül maga után vonta volna a román-csehszlovák offenzívát is. Mindez meghaladta volna a Tanácsköztársaság teljesítőképességét.

A keleti támadás ellen az szólt, hogy a románok egy tekintélyes akadály, a Tisza mögött álltak; a hadműveletekhez nagy mennyiségű hadihídanyagra lett volna szükség, az pedig egyelőre nem állt rendelkezésre.

Az északi fronton való támadást viszont indokoltá tette az a tény, hogy a cseh csapatok is improvizáltak, s minthogy hódító háborút viseltek, őket nem fűtötte a lelkesedés. Azonkívül az előnyomulás irányában Kassa felé nincs folyó vagy más természetes akadály; a csehszlovák csapatok a fegyverszüneti megállapodás ellenére lépték át a demarkációs vonalat s foglalták el többek között Miskolcot, Szerencset, Sátoraljaújhelyt. Nem utolsó sorban az északi irányú támadás mellett szólt, hogy ha sikerül szétpattantani az ostromgyűrűt, esetleg mégis közvetlen érintkezésbe juthatunk az orosz szovjetköztársasággal, ami elsősorban a Tanácsköztársaság számára mérhetetlen előnyt jelentett volna.

Ezeknek a katonai-politikai megfontolásoknak alapján a miskolci győzelem után a Forradalmi Kormányzótanács elfogadta az északi offenzíva gondolatát, s hozzájárult, hogy a Vörös Hadsereg az imperialista csehszlovák csapatokat űzze vissza egyelőre a demarkációs vonalra.

A déli irányból, a Duna—Tisza között indítandó szerb-francia támadásról szóló hírek, melyeket a szociáldemokraták is erősen terjesztettek, május közepén kulmináltak, azután a veszély csökkenni látszott. Május 24-én estig a támadás nem indult meg, sőt azt jelentették, hogy a szerbek erőket vontak el az olasz határra, Ljubljana környékére, a francia támadás pedig a francia-angolszász ellentétek miatt késik, sőt talán el is marad. Ha ezek a hírek igazak voltak, biztosra lehetett venni azt is, hogy a románok sem fognak támadni.

A kedvező hírek hatása alatt a Hadseregparancsnokság kiadta előkészítő intézkedéseit egy nagyszabású támadó hadműveletre a Tisza és Losonc között. Másnap, május 26-án a Hadseregparancsnokság döntő elhatározását naplójában a következő szavakkal rögzítette le: »a cseh és román haderő belső szárnyát áttörni, az előbbieket döntően megverni, majd a Tiszán átkelve utóbbiak ellen fordulni.«¹⁸

Ebből a célból Stromfeld ezredes minden másutt nélkülözhető erőt az északi frontra akart összehozni s a Landler-hadtest kötelékében hatalmas súlyt szándékozott létrehozni. Ezek az erők a következők voltak: a Miskolc körül csoportosított 1. hadosztály, a Kecskemét környékén levő 4. és 6. hadosztály, valamint a Dunántúlon alakulóban levő 8. hadosztály. A Forradalmi Kormányzótanács ezt az elhatározást jóváhagyta.

Forradalmi bátorság kellett ahhoz, hogy a kis területre összezsugorodott Tanácsköztársaság a nagyhatalmak akarata ellenére megkísérelje a területére betört imperialista rablók kiűzését.

Május 27-én a Hadseregparancsnokság közölte részletes támadási tervét. Az offenzívában részt vesz az egész északi front, a Duna vonalát

¹⁸ Hadseregparancsnokság: Napló. Május 26. H. I. L. — MTI. 744/XVII. csomó.

kivéve. Súly a keleti szárnyon a Landler-hadtestnél, amely támad a Tisza és a Bodva völgye között. Feladata előretörni Kassa felé és elválasztani a csehszlovák és román erőket. Alárendelve az 1., 4., 6. hadosztály és a 10. dandár. A Landler-hadtesthez csatlakozik nyugat felé a hadsereg-közvetlen 5. hadosztály, feladata Rimaszombatra, majd Rozsnyó és Tiszolcra előretörni. Tovább nyugatra csatlakozik a 3. hadosztály, melynek fő előnyomulási iránya Losonc—Zólyom. Végül az 1. dandár, feladata a Garam-vonalat elérni. Utóbbi kettő ugyancsak hadsereg-közvetlen, azaz közvetlenül a Hadseregparancsnokság rendelkezése alá tartozik. A Tisza mentét megfigyelő I. hadtest nem vesz részt a hadműveletben, de a román erők foglalkoztatása és megtévesztés végett vállalkozásokat hajt végre. De ha megvalósult a hadseregparancsnokság későbbi szándéka, hogy nagyobb erő Tokajnál átkel a Tiszán és Nyíregyháza felé tör elő, Szolnoknál szintén átkel a Tiszán s az előnyomuláshoz csatlakozik.¹⁹

Ha közben dél felől a francia-szerb támadás megindulna, a budapesti IV. hadtest — amely időközben a Vörös Vasas Hadosztályból alakult —, azt mindaddig késlelteti, amíg a Hadseregparancsnokság át nem csoportosítja az erőket s a Vörös Hadsereg olyan csoportosítást nem vesz fel, hogy támadólag léphet fel. Végül a súly, a Landler-hadtest körletébe vonja a 8. hadosztályt, mely a Dunántúlon erősen közeledett megalakulásának befejezéséhez.

Átütő erővel nyilvánult meg ebben a tervben az a hadászati elv: ahol a döntést keressük, nem lehetünk elég erősek. Stromfeld ezredes a nyolc hadosztályból négyet összpontosított azon a területen, ahol a döntést ki akarta csikarni; $2\frac{1}{2}$ hadosztályt hagyott a támadó arcvonal kevésbé fontos szakaszán és csak $1\frac{1}{2}$ -et az ország többi demarkációs vonalán, illetve frontján. Merész erőcsoportosítás, valódi súlypontképzés volt ez!

A kormányzat sem maradt tétlen a hátszágban. Zászló alá hívta az összes tényleges tiszteket 65 éves korig. Ugyanakkor Szamuely Tibor népbiztos Moszkvába repült, hogy Lenint a Magyar Tanácsköztársaság általános helyzetéről és katonai szándékáról tájékoztassa és segítségét kérje.

A Hadseregparancsnokság az offenzíva kezdetét május 30-ára tűzte ki. Ebben az időpontban a magyar Vörös Hadsereg csoportosítása a következő volt:*

Súly a Landler-hadtestnél volt, melynek 1. hadosztálya az alsó Sajó mentén biztosított; Sajópetrinél csatlakozott a 6. hadosztály, mely részeivel már a Sajó keleti partján helyezkedett el. Mindkét hadosztály mélységben tagozva készen állt a támadásra. A 4. hadosztály, amelynek vasúti szállítása Kecskemétről ezen a napon fejeződött be, E mód környékén hadtest-tartalék volt. Az 1. hadosztály feladata volt a Sajón Poga és Sajópetri között átkelni s jobb szárnyával Tiszaluc, a ballal a Sashalom 201-es háromszögelési pont felé támadni. A 6. hadosztálynak, súllyal a Hernád nyugati partján, Szikszó felé kellett előretörnie.

Az 5. hadosztály Putnok, Bánréve, Feled körzetébe jutott, onnan Rozsnyó és Rimaszombat volt a fő előnyomulási iránya. A 3. hadosztály az Ipoly mentén állott; súlyával Losonc, Zólyom irányába kellett előretörnie,

¹⁹ Hadseregparancsnokság 529/18. hdm.-sz. intézkedése. H. I. L. — M. T. I. 50. eszmó.

* L. 3. és 4. sz. térképvázlatot.

az 1. dandárnak pedig az alsó Garamra. Utóbbi 3 seregtest, mint említettük, közvetlen a Hadseregparancsnokság vezetése alatt állott.

Ezzel 1919. május 30-án megkezdődött a magyar Vörös Hadsereg diadalmenete, még légvonalban is több, mint 200 km-es kiterjedésben.

A Landler-hadtestnél az események eleinte nem teljesen a hadtestparancsnokság elgondolása szerint alakultak. Az 1. hadosztály a kemény román ellenállás, főképpen a kitűnően működő román tüzérség hatásos tüze miatt nem tudta átlépni a Sajóvonalat. Ellenben a 6. hadosztály a Hernád nyugati partján jelentékeny tért nyert, behatolt Szikszóra s visszaverte az itt ellentámadásra bevetett csehszlovák erőket. A Hernádot azonban keleti irányban ez sem tudta átlépni. Edelény környékén a Bodva völgyében előretörő 10. dandár is erős ellenállásba ütközött. Ez a dandár még a Landler-hadtesthez tartozott.

Az 5. hadosztály főereje erőteljes támadással foglalta el Bánrévét s estére a Rima völgyében kemény harcban állt Felednél, Putnok környékén pedig erős ellentámadást vert vissza.

A 3. hadosztály egész napon át, estig tartó kemény harcok után elfoglalta Losoncot. Foglyokat, géppuskákat és nagyértékű zsákmányt ejtett.

Az önállósított 1. dandár elérte a Garam alsó folyását.

Másnap, május 31-én a Landler-hadtest csapatai még mindig nem tudtak a Sajón, illetve a Hernádon átkelni. Azonban az 1. hadosztálytól délre harcbavetett 4. hadosztálynak sikerült Pogával szemközt egy szűkebb hídfőt létesíteni a túlparton. Remélni lehetett, hogy ha ezt sikerül tartani vagy kibővíteni, a románok folyóvédelme rövidesen összeomlik. A 6. hadosztály a Hernád nyugati partján ismét 10—15 km. tért nyert; a 10. dandár elfoglalta Edelényt. Az 5. hadosztály a lakosság nagy lelkesedése közepette bevonult Rimaszombatba.

Május 31-e tehát ragyogó sikerekkel zárult. A Hadseregparancsnoksághoz azonban rossz hírek is érkeztek. Ismét kísértett a francia-szerb offenzíva. A II. hadtest parancsnoksága pedig Székesfehérvárról jelentette, hogy Muraszombatban ellenforradalom tört ki, kikiáltották a vend-szlovén köztársaságot, amely jugoszláv protektorátus alá helyezkedett. Tartani lehetett attól, hogy az ellenforradalom a katolikus egyház palástja alatt kiterjed az egész Dunántúltra, amely ellenforradalmi szempontból az ország leginkább aláaknázott területe volt.

A Hadseregparancsnokság megtette ellenintézkedéseit, de a hiób-hírekkel mit sem törődött. A Vörös Hadsereg eddigi sikereire támaszkodva elhatározta, hogy a felvidéki offenzívát a legnagyobb eréllyel továbbfolytatja, s így is intézkedett.²⁰

Június elseje az eddigi eredményeknél is nagyobb sikereket hozott. Miután egy 30,5 cm-es mozsárüteg a román tüzérséget a Sajó mentén elhallgattatta, a 4. hadosztály tömör támadása dél felől, a Sajó alsó szakaszán át elseperte a hídfőbeli román csapatokat. A román folyóvédelem a Hernád mentén is összeomlott. Az ellenség vakrémületben menekült. A Landler-hadtest jelentékeny tért nyert Szerencs és Abaújszántó felé a Hernád keleti partján. Az 1. hadosztály, valamint a 6. hadosztály részei előtt szabaddá vált az út. A 6. hadosztály zöme jelentékeny távolságot hagyva maga után, a Hernád

²⁰ Hadseregparancsnokság 531/11. hdm. sz. intézkedése. H. I. L. — MTI. 50. esemő.

nyugati partján a hadművelet első kitűzött célja, Kassa felé haladt. A 10. dandár elérte Szendrőt. Az 5. hadosztály az előző nap elért helyzetben maradt ; a 3. hadosztály Losonc-tól északnyugatra több ellentámadást vert vissza. Az 1. dandárnak a Garamon túl előre küldött felderítő osztagai nem igen ütköztek ellenállásba.

Gyarapodott az erő is. Beérkeztek vasuti szállítással a 8. hadosztály élszállítmányai, melyeket a Hadseregparancsnokság ugyancsak a Landler-hadtest körletébe irányított.²¹ Ezzel a hadosztállyal az volt a terve, ha az offenzíva a románok ellen vesz irányt, ahhoz ezt a hadosztályt is igénybe veszi ; ha nem, Tokaj felé irányítja.

Június 2-án az ellenség ellentámadásokkal igyekezett lefékezni a Vörös Hadsereg előnyomulását. Rendkívül heves harcok lángoltak fel az egész felvidéki arcvonalon. A Landler-hadtest arcvonalán a 4. hadosztály lendületes üldözés után újból harchoz fejlődött a tokaji magaslatokon állásba ment román utóvéddel szemben. A 6. hadosztály megközelítette ugyan Göncruszkát, de a Magashegyen harcoló csoportját több ellentámadás érte s végül is a túlerő elől kénytelen volt kissé visszahúzódní. A 10. dandárt ugyancsak egy ellentámadás Szendrőtől délre szorította vissza.

Az 5. hadosztály a Rima völgyében Kecegét érte el, a Sajó völgyében pedig estére Tornaljától északra támadáshoz fejlődött fel.

A 3. hadosztály zólyomi különítménye egész nap harcban állott Lónyabánya környékén. Az 1. dandár egy zászlóaljjal rajtaütésszerűen megszállta Lévat s különítményekkel biztosította magát Selmecebánya, Korpona felé.

A Hadseregparancsnokság ezen a napon úgy intézkedett, hogy ha a románok a Tokaj-rakamazi hidakat épségben hagyják, a 4. hadosztály keljen át a Tiszán, az 1. hadosztály kövesse azt a Tisza bal partjára, s odaát szálljanak meg egy támadó hídfőt. A Landler-hadtest többi része, továbbá az 5., a 3. hadosztály és az 1. dandár folytassa tovább előretörését északi irányba.

Június 3-ára a románok kiürítették tokaji utóvéd állásaikat és csapatukat visszavonták a Tisza bal partjára. A sajomenti védelem összeomlása után harcaiknak ez volt a tulajdonképpeni célja. A 4. hadosztály tehát ügyes vezetéssel, aránylag kis veszteséggel elfoglalta Tokajt és Bodrogkereszturt. A 6. hadosztály jobbszárny-csoportja nehéz harcok árán, mindkét fél súlyos vesztesége mellett helység-harcban, kézitusában elfoglalta Göncruszkát, bal-szárnya pedig visszavette a Magashegyet.

Az 5., a 3. hadosztály és az 1. dandár a Tornaljától északra levő Gömörpanyit—Léva—Érsekújvár vonalig jutott.

A hadműveletek keleti irányú folytatásának kilátásai lényegesen romlottak. A románok a tokaji hidakat felrobbantották. Ezzel azonban annak a bizonyítékát adták, hogy a további támadás gondolatát feladták és a Tisza bal partján pusztá védelemre szorítkoznak. A Hadseregparancsnokság még tett néhány kísérletet, csak június 9-én adta fel tisztaátkelesí tervét.

A Tanácsköztársaság az offenzíva első kitűzött célját, a csehszlovák és román imperialista hadsereg szétválasztását kemény küzdelem után sikeresen elérte ; a két hadsereg között a közvetlen összeköttetés megszakadt, az ostromgyűrű szétpattant. Ennek igen nagy jelentősége volt. A Vörös Hadsereg akár a

²¹ Hadseregparancsnokság 601/14. hdm.sz. intézkedése. H. I. L. — MTI. 744/VIII. csomó.

burzsoa csehszlovák, akár a román hadsereggel fordul szembe, túlerőt tud összpontosítani, azonkívül jelentős akadályt hárított el a szovjet-magyar haderők közvetlen összeköttetésének útjából.

Az ellenség azonban, amely erősítéseket kapott, az egész arcvonalon heves ellentámadásokat intézett, de ezek nem jártak komolyabb eredménnyel.

Június 4-én a Landler-hadtest 3. dandára Sátoraljaújhely felé nyomult elő. Az ellenséges terveket gyors előretörésével halomra döntő derék 6. hadosztály jobb oszlopával Abaújvárt érte el, de mivel ott túlerejű ellentámadás érte, kénytelen volt ismét Göncre visszavonulni. A balszárny Buzitáig jutott. Ellentámadás érte a 10. dandárt is, amely valamelyest visszament Szendrőnél; és az 5. hadosztálynak a Sajó völgyében működő részét, amely a Tornaljától délre fekvő magaslatokra tért vissza. A hadosztály sürgős segítséget kért nyugati szomszédjától, a 3. hadosztálytól.²² A hadosztálynak a Rima völgyében előnyomuló 3. dandára Rimaszombattól északra állt harcban.

A Vörös Hadsereg előnyomulásának folytonosságát azonban ezek az ellentámadások nem igen zavarták meg. A megerősített 6. hadosztály június 5-én megkezdte külön tanulmányozásra érdemes, rendkívül érdekes támadását Kassára, mely a nagyidai áttöréssel megsemmisítő csapat mért az ellenségre.

Végül június 6-a megkoronázta a győzelmeket; a mindig élen járó 6. hadosztály bevonult Kassára. A lakosság lelkesülten fogadta az Internacionálé dallamára bevonuló vörös katonákat. Ugyanezen a napon a 3. hadosztály csapatai elfoglalták Selmecebányát.

Június 7-én az 1. hadosztály is bevonult Kassára, melyet a Hadseregparancsnokság Tokaj környékéről már június 5-én elindított a 6. hadosztály támogatására. Egyébként ezen a napon az arcvonalon semmi különös esemény nem történt.

Június 8-án az egész északi arcvonal igen kedvezően állott. Sátoraljaújhely és Kassa környékén a 6. hadosztály keleti, északi és nyugati irányban megszervezte a biztosítást, a helyzet szilárd volt. A vörös csapatok előnyomultak Torna, Rozsnyó és Tiszolc felé, a 80. dandár pedig Zólyomot szállta meg. A front egyedül a nyugati szárnyon volt gyengébb. A gyenge 1. dandár csapatai ugyanis óriási területre voltak elosztva. A Hadseregparancsnokság tehát elhatározta, hogy a nyugati szárnyat megerősíti. Terve az volt, hogy ott a parancsnokságot a 3. hadosztályparancsnokságra bizza, ezt friss csapatokkal erősíti meg, szinte teljesen új 3. hadosztályt állít össze. Ezzel megszilárdítja a nyugati szárnyat is, s ha lehet, előre tör és elfoglalja Nyitrát.²³ A 80. dandár Zólyomban maradt, de azt a feladatot kapta, hogy Körmöcbányán át Ruttkára törjön elé és szakítsa meg a Vág völgyében a vasútvonalat, s így a kelet-szlovákiai ellenséges erők visszavonulási útját vágja el.

Ugyancsak június 8-án fontos diplomáciai lépés történt. Ezen a napon érkezett meg a párizsi békekonferencia elnökének, Clémenceaunak a négy nagyhatalom nevében a Forradalmi Kormányzótanácsához intézett jegyzéke. Ez a jegyzék azt állította, hogy a békekonferencia már két ízben állította meg a Budapest felé nyomuló románokat s most éppen azon van, hogy a béke-

²² Hadosztályparancsnokság 604/16 hdm. sz. intézkedése H. I. L. – MTI. 744/VIII. csomó.

²³ Hadseregparancsnokság 608/9. és 13. sz. intézkedései. H. I. L. – MTI. 744/VIII. csomó.

feltételek átvétele végett meghívja Párizsba a magyar kormány megbizottait. Éppen ezért a Magyar Tanácsköztársaság haladéktalanul szüntesse be a felvidéki hadműveleteket, mert különben az antant a legerélyesebb eszközök igénybevételeitől sem riad vissza.

Természetes, hogy ezt a jegyzéket a magyar Vörös Hadsereg sikerei váltották ki és célja az volt, hogy további előnyomulásának ezzel véget vessen. A Forradalmi Kormányzótanács azonnal válaszolt: a hadműveleteket a csehszlovákok kezdték, mikor önkényesen átlépték a demarkációs vonalat. Egy szűkebb békekonferenciát ajánlott az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai között. A harcokat azonban nem szüntette be.

A tiszai átkelés gyenge kilátásai az I. hadosztály elvonásával tovább csökkentek s az antantnak adott válasszal sem lett volna összeegyeztethető egy új támadás megindítása a románok ellen. Ehhez járult még a csehszlovák burzsoa csapatok támadása június 9-én Léva ellen, melyet azonban az I. dandárnak még a 3. hadosztály megalakulása előtt sikerült visszavernie. Ez volt az első lévai csata. Francia források szerint Pellé tábornok azon elhatározásának bevezetője akart lenni, hogy a Nyitra és Garam közt súlyt képezve visszafoglalja az elvesztett területet. A támadást Mittelhauser tábornok június 8-án meg is indította. Azonban a Legfelsőbb Tanács, amely Clémenceau ultimátumára a magyar feleletet várta, ezt a támadást már másnap leállította. De mikor a magyar Vörös Hadsereg az ultimátum ellenére folytatta a hadműveleteket, Pellé tábornok is elrendelte az ellentámadás folytatását, melynek súlyát Mittelhauser tábornok csoportja viselte, részt vett benne Hennocque tábornok csoportja is.²⁴

Az idézett francia forrás beállítása azonban téves. Ezzel szemben tény az, hogy a burzsoa csehszlovák csapatok június 9-én támadtak, de visszavetették őket, mire június 11-én minden provokáció nélkül megismételték a támadást.

Az antantjegyzék, a tiszai átkelés megghiúsítása, a cseh támadás a nyugati szárnyon ismét új helyzetet teremtett. Itt volt az ideje, hogy a Hadseregparancsnokság új tervet készítsen. Nem volt vitás ugyanis, hogy a Vörös Hadseregnek a cseh hadsereget döntően meg kell vernie, amint azt a Hadseregparancsnokság naplójában május 26-án leszögezte. Ez háromféle haditerv szerint történhetett. A III. hadtest parancsnoksága azt javasolta, hogy a Vörös Hadsereg súlyal a Hernád—Vág völgyén törjön elő. Ez azonban tisztán frontális támadást jelentett volna. A második alternatíva szerint a Vörös Hadsereg a front balszárnyáról észak felé tört volna előre Ruttká felé. Ebben az esetben valóban elvágta volna Hennocque tábornok csoportjának visszavonulási útját, de ez az ellenséges erő kisebb része volt. A harmadik lehetőség az volt, hogy a hadsereg súlya a nyugati szárnyról nagyjában a Duna folyásával párhuzamosan Pozsony felé támad s csak azután vágja el a visszavonulás útját a Kiskárpátokban.

Stromfeld ezredes ez utóbbi megoldást választotta. Ehhez a Vörös Hadsereget természetesen át kellett csoportosítani, a súlyt a keleti szárnyról a nyugatira kellett vetni. Ezt a Hadseregparancsnokság június 12. és 14. között meg is valósította. A súlyt egy új, az V. hadtest kötelékébe vonta össze, amelybe a helyszínen levő 3. és a gyors vasúti szállítással nyugatra tolt 4. és

²⁴ Bujac, i. m.

8. hadosztályt sorolta be. A támadási intézkedést június 13-án adta ki,²⁵ s az nagy vonásokban a következőket tartalmazta:

Az V. hadtest nyugat, vagyis Pozsony felé előretörve verje meg a Mittelhauser csoportot. A zöm támadását az északi szárnyon, Zólyom környékén, az újból önállósított 80. dandár biztosítsa. A 80. dandár és Kassa között csak gyengébb erők maradnak, melyek feladata az ellenség pusztá megfigyelése. Az 5. hadosztály zöme Miskolcra, a 6.-é Kassa környékén gyülekezik, pihen s egyelőre hadseregtartalék.

A Landler-hadtest feladata úgy alakult, hogy általában a keleti szakaszt biztosítsa; a Tisza mentét figyelje meg, Tokajnál tartson erősebb tartalékot s minden átkelési kísérletet akadályozzon meg. Ugyancsak tartson tartalékot Sátoraljaújhelyen, amely kelet és észak felé biztosítson. Kassától északnyugatra, a Hernád völgyében üldözze az ellenséget.

Az I. hadtest feladata nagyjában változatlan, a Tisza déli szakaszának megfigyelése; ha délről antant-támadás indulna, minden erejét összehívva azt verje vissza. Ha ez nem sikerülne, halogatva vonuljon vissza és fedezze Budapestet. Ha a támadás nem következne be, készüljön elarra, hogy gyalogságát elszállítják és másutt vetik be.

Június 14-én befejeződött a főerők vasúti szállítása a nyugati szárnyra. Közben a 3. hadosztály a második lévai csatában június 11-én és 12-én visszaverzte a csehszlovák burzsoa erők újabb támadását, ezzel szemben a 80. dandár 13-án kénytelen volt Zólyomot kiüríteni.

Június 15-én Clémenceautól újabb jegyzék érkezett. Felhívta a kormányt, hogy a felvidéki offenzívát szüntesse be, s megjelölje a csapatok visszavonási vonalát. Közölte azt is, amit az ország addig nem tudott, hogy ez a vonal lenne az eljövendő végleges határ. Igéretet tett viszont arra, hogy a románok a Tiszántúlt kiürítik s ez a terület Magyarországhoz fog tartozni.

A Forradalmi Kormányzótanács külügyi népbiztossága azt felelte, Magyarország hajlandó a vérontásnak végetvetni, ha a proletárdiktatúra vivmányai épségben maradnak s a kapitalizmus külső imperialista erők segítségével nem igyekszik megdönteni az új államformát. Egyébként ismét javasolta a dunai államok külön békekonferenciáját. A Vörös Hadsereg dicsőséges északi hadjáratának hatására június 16-án Eperjessen megalakult a Szlovák Tanácsköztársaság, mely legbensőbb szövetséget kötött a Magyar Tanácsköztársasággal és Szovjetországgal.

A Hadseregparancsnokság Clémenceau jegyzékét és az arra adott választ közölte a csapatokkal azzal, hogy egyelőre maradjanak az elért helyzetben.

Azonban június 15-én a csehszlovák csapatok visszafoglalták Tiszolcot, 16-án pedig Rozsnyót. Ugyancsak 16-án, úgylátszik azért, hogy a jegyzéknek nagyobb nyomatékot adjanak s a kijelölt határvonalat elérjék, jóformán az egész fronton támadásba mentek át. Pellé tábornokot a támadásokban az a cél vezette, hogy magyar erőket a fronton lekötve, megakadályozza a súlyképzést a nyugati szárnyon, ahol nagyobb erővel maga akart támadni. De ezzel már elkészt, mert a Vörös Hadsereg átcsoportosítását 16-án már befejezte. Egyébként a csehszlovák támadások Sátoraljaújhely, Kisszeben, Rozsnyó, Rahó, Bakabánya és Léva területére terjedtek ki, s különösen ott, ahonnan a Hadseregparancsnokság már erőket vont ki, kisebb sikerekkel jártak.

²⁵ Hadseregparancsnokság 613/5. sz. intézkedése. H. I. L. - MTI. 744/VIII. csomó.

Kassánál és Lévánál azonban válságos helyzet fejlődött ki. Ekkor határozta el a Hadseregparancsnokság, hogy az egész vonalon ellentámadásba megy át.

A III. (Landler)-hadtestnek rendelkezésére bocsátotta a 6. hadosztályt s az egész hadtest megkezdte támadását, Igló és Branyiszko felé, hogy újból vérrel öntözze az 1849-i dicsőséges csatateret.

Az újjászervezés alatt álló 5. hadosztály felfrissített részeit az arcvonal középső részein a Sajó és Rima völgyében vetette harcba.

Június 17-ére az V. hadtest is végleg befejezte felvonulását és megkezdte mindhárom hadosztályával a támadást. A hadtestparancsnokság a következő támadási irányokat tűzte ki: 3. hadosztály — amelynek a hadtestparancsnokság ismét alárendelte az offenzíva kezdetén önállósított 1. dandárt —: Selmecbánya; 4. hadosztály: Verebély; 8. hadosztály: Érsekújvár. Ezt a támadást támogatni kellett a dunai hajórajnak is, amely akkor meglehetősen tüzéret képviselt.

A nagyszabású ellentámadás teljes sikerrel járt.

Az V. hadtest a Léva környékén június 17-én és 18-án kialakult csatában győzelmet aratott. Ez volt a harmadik lévai csata. A harc 18-án délig váltakozó szerencsével folyt, délben azonban kedvező fordulatot vett. A hadtestparancsnokság harcjelentésében kiemelte a tisztek hősiességét. Eszerint a csata kedvező fordulata nekik volt köszönhető: »Nemcsak értékes szak tudásukat, hanem életüket és vérüket is készséggel állították a Magyar Tanácsköztársaság szolgálatába« — olvashatjuk a harcjelentésben.

Stromfeld ezredes elrendelte, hogy a Landler-hadtest az 1. és a 6. hadosztállyal a Hernád két oldalán nyomuljon előre. A Tisza mellől időközben Léva környékére szállította a 2. hadosztályt. Ezzel megerősítve, az V. hadtestnek nyugati irányban kellett a támadást tovább folytatnia.

Ettől a koncentrikus előnyomulástól nagy eredményeket lehetett volna várni, ha a teljesítményekre nem hatott volna bénítólag az V. hadtest bizonytalan vezetése s emellett a csapatok elkedvetlenedése, amiről egyre több jelentés számolt be. A Vörös Hadsereget a hadműveletek fizikailag nagyon kimerítették, hiszen a követelmények eddig is óriásiak voltak. Ezzel együtt fokozták demoralizáló tevékenységüket a jobboldali szociáldemokraták és a hadseregen belüli ellenforradalmárok.

Június 19-én a Tanácsok Országos Kongresszusán is nagy külpolitikai vita zajlott le, amelyen a defetista jobboldali szociáldemokraták véleménye kerekedett felül. Bár hangzottak el olyan vélemények, hogy az eddigi győzelmek eredményét további offenzívára kell kihasználni, a hangulat és a határozati javaslat inkább a béke mellett nyilatkozott meg.

Június 20-án a harctéren sikeresen folytak a hadműveletek. A hátszágban ezen a napon robbant ki a dunapataji ellenforradalom, amit a IV. hadtest könnyen elfojtott. Június 22-én az V. hadtest könnyűszerrel visszaverte az ellenség Komárom és Zólyom között intézett támadását. Ugyanezen a napon a cseh szlovák főparancsnokság felhívta a Hadseregparancsnokságot, hogy a Vörös Hadsereg őrítse ki a Clémenceau második jegyzékében megjelölt területet. Az északi területek kiürítéséről hosszas vita folyt a Kormányzótanácsban. A kommunisták tiltakoztak a biztosíték nélküli terület-átadás ellen. Lenin táviratban figyelmeztette Kun Bélát, hogy ne higgyen az antant-hatalmakknak, melyek csak időt akarnak nyerni. Kun azonban titokban tartotta Lenin táviratát és a szociáldemokratákkal együtt keresztülvitte.

hogy a Forradalmi Kormányzótanács elrendelje a Felvidék kiürítését. Ezt június 24-én közölte is a Kormányzótanács a csehszlovák hadvezetőséggel. Hozzáfűzte, hogy a párizsi Legfelsőbb Tanácshoz jegyzéket intézett, amelyben biztosítékot kért a Tiszántúl megígért kiürítésére vonatkozólag és amíg erre a jegyzékre a válasz megérkezik, a csapatok az eddig elért helyzetben maradnak, de beszüntetik az ellenségeskedést.²⁶

A Hadseregparancsnokság a fegyverszünetet tudatta a csapatokkal. Egyben elrendelte, hogy ha az ellenség azt megszegné, a Vörös Hadsereg az egész fronton azonnal menjen át ellentámadásba.²⁷ Erre azonban nem került sor.

Rövidesen létrejött Pozsonyban a Forradalmi Kormányzótanács és a csehszlovák főparancsnokság között az a megegyezés, amelyik a kiürítés részleteit szabályozta. Ennek alapján, bár kedvetlenül, a Hadseregparancsnokság június 29-én elrendelte a csehszlovákoknak ítélt terület kiürítését. Ez nagyjából vasúton, teljes rendben történt.

A csapatok a visszavonulást lehangoltan, elkeseredetten hajtották végre. Úgy a Hadseregparancsnokság, mint a hadsereg vezérkari főnöke külön parancsban azzal igyekezett vigasztalni őket, hogy a Felvidék helyett, ahonnan kivertük a cseh burzsoázia csapatait, visszakapjuk a Tiszántúlt. A katonák azonban úgy érezték, hogy véráldozataik, nagyszerű erőfeszítéseik hiábavalók voltak.

Július 1-én feloszlott az offenzíva céljaira megalakított V. hadtestparancsnokság. Ugyanezen a napon vett búcsút a Vörös Hadseregtől a győzelem katonai szervezője, aki a vörös lobogónak csatákban, ütközetekben annyi dicsőséget szerzett, a kedvét vesztett Stromfeld ezredes is. Stromfeld után Böhöm is eltávozott a hadseregből. Bécsbe ment, mint a Tanácsköztársaság követe. Megbízását arra használta fel, hogy az antant képviselőit és a bécsi ellenforradalmárokat kiszolgálva siettesse a proletárdiktatúra bukását és átmentse a jobboldali szociáldemokraták befolyását, pozícióját az ellenforradalmi rendszerbe.

A magyar Vörös Hadsereg diadalmenete szűkebben értelmezve 1919. május 30-tól június 10-ig tartott. Későbbi kisebb tényereségét Eperjestől nyugatra és Pozsony irányában nem számítva, a támadó előnyomulás akkor érte el szélső határait.* Ez alatt az idő alatt az 1. és 6. hadosztály Miskolctól Bártfáig 150, a 10. dandár Sajószentpétertől Torna-Mecenzéfig 60—70, az 5. hadosztály Salgótarjántól Tiszolcig 70, Rozsnyóig 90, a nyugati szárny Balassagyarmattól Zólyomig 70—80 km-t tett meg s visszafoglalt majdnem 3000 km² területet.

Az offenzíva alatt sűrűn váltakoztak a csapások és visszacsapások, a támadások és ellentámadások; a Vörös Hadsereg ezen teljesítménye a hadtörténelemben is ritkítja párját. Az eredményt annál nagyobbra kell értékelni, mert ezt egy rögtönzött sereg érte el, melyet azonban forradalmi proletár lelkesedés fűtött.

Külön figyelmet érdemel a magyar proletár szervező erő, amely szinte csodát művelt, amikor áprilisban a székely hadosztály árulása következtében letört seregmardványokból jóformán napok alatt újabb, támadó fellépésre

²⁶ Hadseregparancsnokság 624/8. hdm. sz. H. I. L. — MTI. 744/XII. csomó.

²⁷ Hadseregparancsnokság 624/10. hdm. sz. H. I. L. — MTI. 744/XII. csomó.

* L. 5. sz. térkép-vázlatot.

alkalmas hadsereget állított fel. Ebben a nagy fordulatban döntő szerepe volt a frissen felállított budapesti üzemi-, postás-, Mémosz- stb. zászlóaljoknak s a politikai megbízottaknak, akik a lelkesedést szították, a fegyelmet helyreállították s végül, de nem utolsó sorban a legfelsőbb vezetésnek, a Hadseregparancsnokságnak s annak lelkének, Stromfeld ezredesnek.²⁸

A tervek jó végrehajtását merész, következetes, megtorpanást nem ismerő vezetés biztosította. Mint láttuk, a Gödöllőn székelő Stromfeld ezredes több esetben személyesen avatkozott bele az események irányításába, különösen ha kishitúséget tapasztalt: például mikor Julier alezredes Miskolcot, vagy az 5. hadosztály parancsnokság vezérkari főnöke Egert ki akarta üríteni. A front eseményeibe ilyen döntő esetekben messziről beavatkozni erős lelket, egész embert kíván. Mindkét esetben Stromfeld ezredesen múltott, hogy az események nem vettek kiszámíthatatlan, esetleg igen kedvezőtlen fordulatot.

Az ellenforradalmi korszak hadtörténeti írói az imperialista csehszlovák hadsereg számbeli és minőségi inferioritásáról beszélnek, mint a proletár sikerek egyik tényezőjéről. Ezzel ellentétben tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a Vörös Hadsereg csapatai sohasem álltak szemben számbelileg alárendelt ellenséges erőkkel, legfeljebb helyileg, ami a kiváló vezetésnek volt köszönhető. Felszerelés, fegyverzet, lőszer tekintetében az ellenség a nagyhatalmak korlátlan támogatását élvezte. Ami pedig a csehszlovák passzív vezetést illeti, számtalan példáját láttuk, hogy a Vörös Hadseregnek hány ellentámadást kellett elhárítania, hány visszacsapást kivédenie, míg felsőbb parancs meg nem állította diadalútjában.

IV

Az új hadseregparancsnok Landler Jenő lett, aki eddig a mindig győzelmes III. hadtestet vezényelte. A hadseregparancsnokság vezérkari főnökét igen szerencsétlenül, az éberség hiányával választották meg. A Forradalmi Kormányzótanács a hadsereg vezérkari főnökévé Julier alezredest nevezte ki, aki áruló összeköttetésben állt a bécsi ellenforradalmi bizottsággal, Bethlenékkel. Ezek a lezerepelt »urak« Bécsben, Szegeden idegen intervenciós seregekért könyörögtek, árulták a hazát.

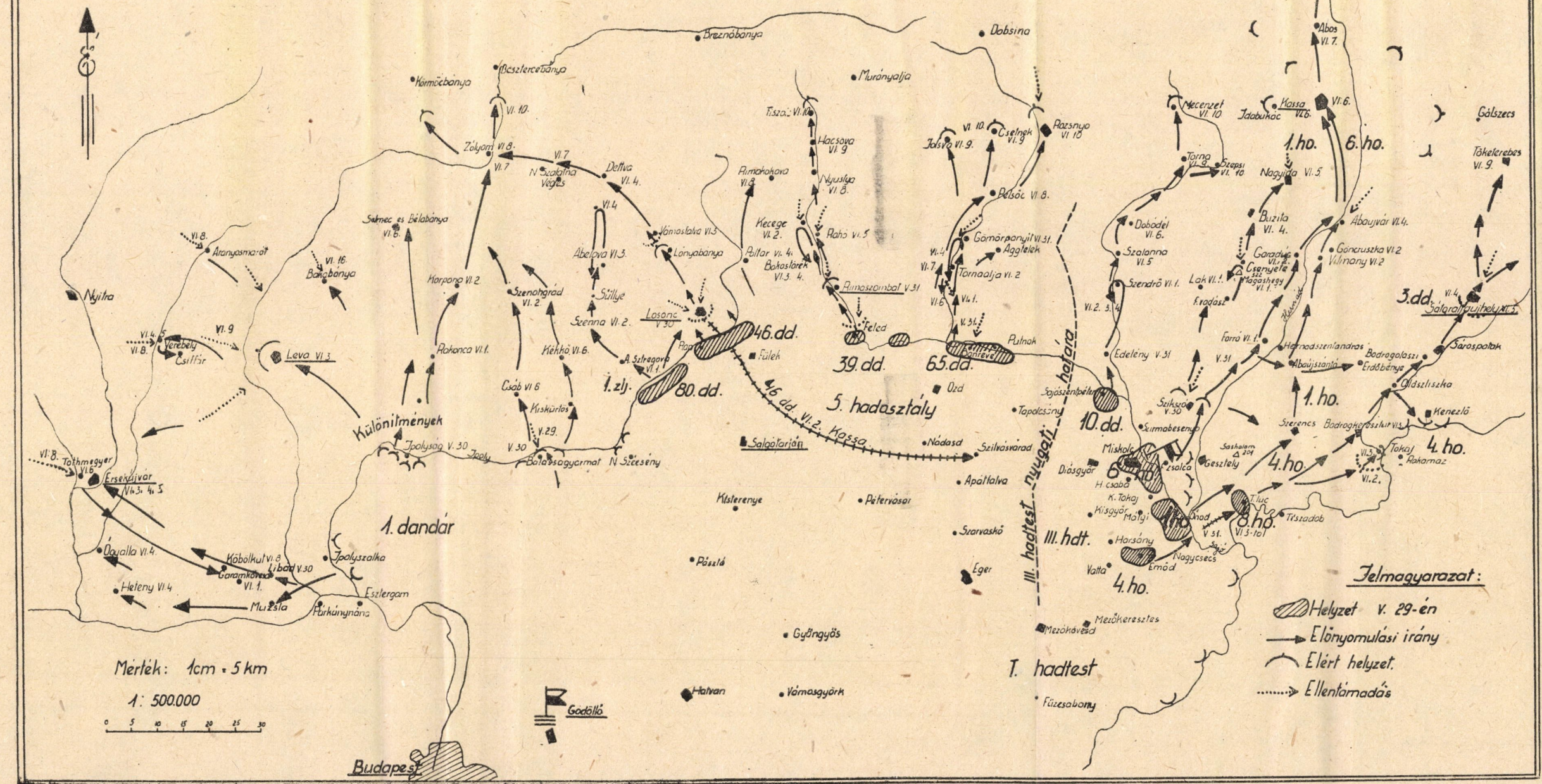
A Felvidék kiürítése után a vezetés új elhatározás előtt állott. Julier alezredes elérkezettnek látta az időpontot, hogy a Tanácsköztársaságot egy kockázatos kalandba sodorja. Sugalmazására Landler hadseregparancsnok azt a javaslatot terjesztette a Forradalmi Kormányzótanács elé, hogy a Vörös Hadsereget csoportosítsa át a Tisza nyugati partjára és ha az imperialista román hadsereg vonakodnék a Clémenceau-féle ígéretet teljesíteni, azaz a Tiszántúlt kiüríteni, ennek az ígéretnek teljesítését fegyverrel kényszerítse ki. A Vörös Hadsereg keljen át a Tiszán és verje ki onnan a románokat.

Javaslatát azzal támasztotta alá, hogy a tétlenség a hadsereg végzetes lehet, s gazdasági okokból az élelemben gazdag Tiszántúlt birtoka, ahol rövidesen betakarítják az új termést, a Tanácsköztársaság számára jóformán létkérdés. A városok és elsősorban Budapest élelmezése ugyanis az ellenséges ostromzár miatt egyre romlott, s ha a segítség késik, katasztrófával fenyegetett.

²⁸ A fehér terror megfosztotta rendfokozatától s 3 évi börtönre ítélte. A népi demokrácia Budán utcát nevezett el róla.

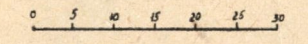
A magyar Vörös Hadsereg diadalmenete 1919. május 30.-tól június 10.-ig.

3. sz. térképvázlat

Mérték: 1cm = 5 km

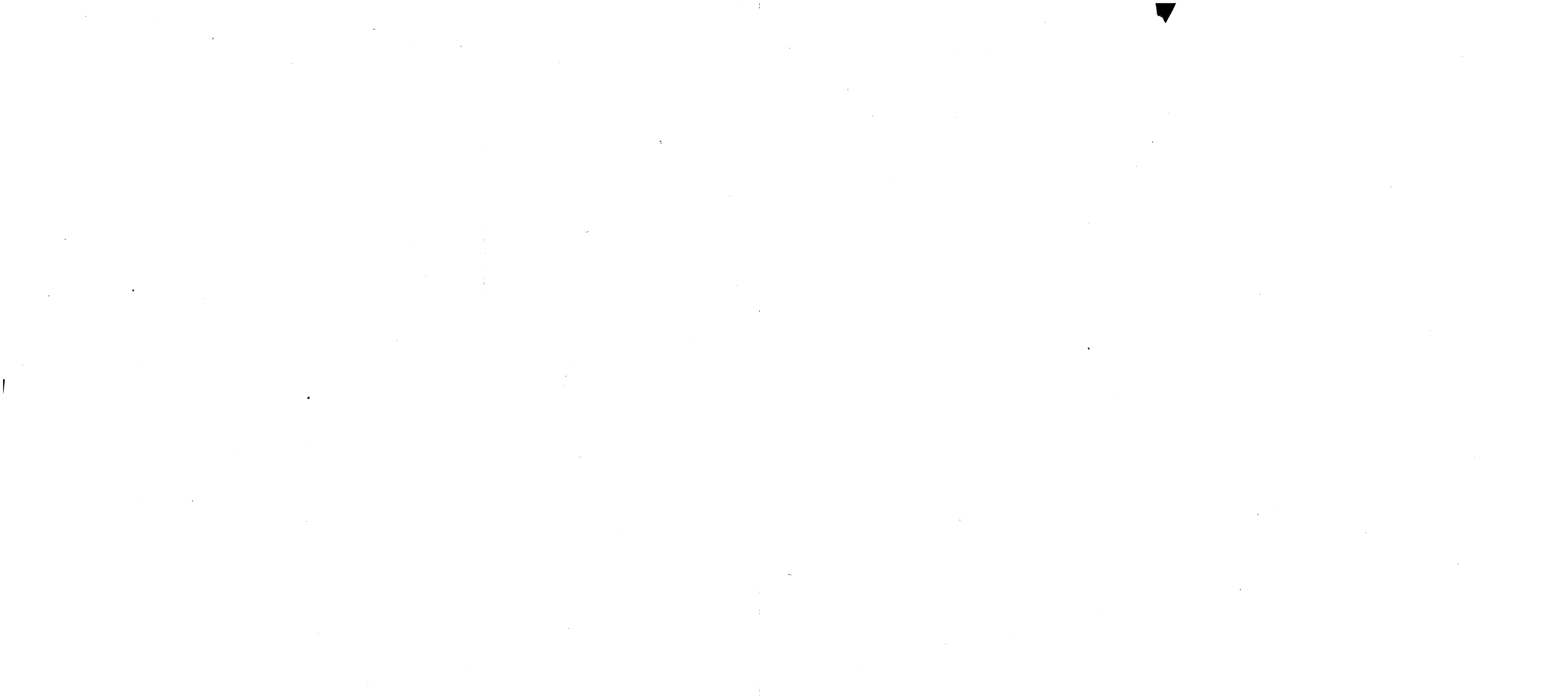
1: 500.000

Budapest

Jelmagyarázat:

- Helyzet v. 29-én
- Előnyomulási irány
- Elért helyzet
- Ellentámadás

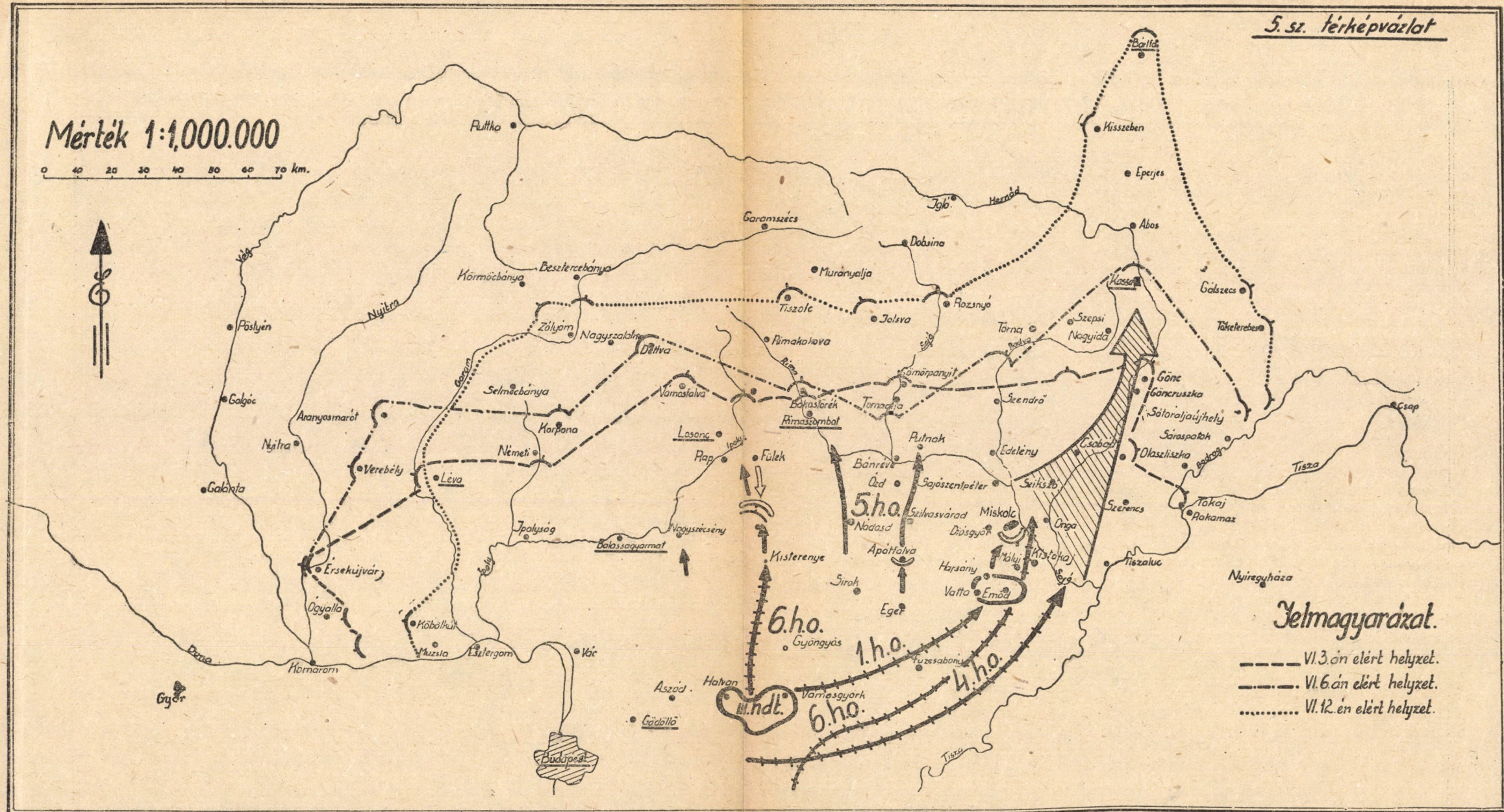

A bevezető hadműveletek és a felvidéki támadás során 1919. június 3-án, 6-án, és 12-én elért helyzet.

5. sz. térképvázat

Mérték 1:1.000.000

0 40 20 30 40 50 60 70 km.

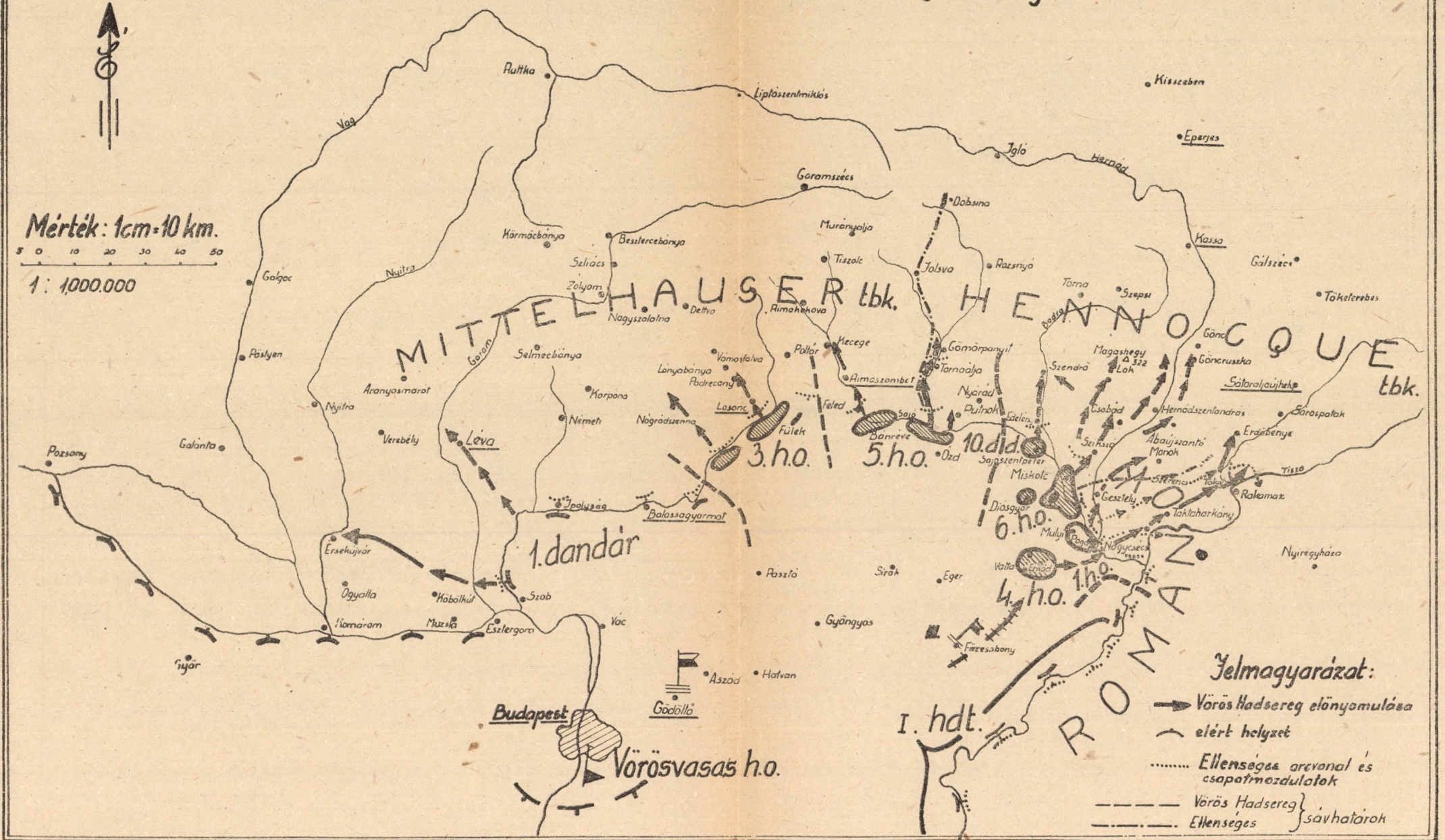

Jelmagyarország.

- VI. 3-án elért helyzet.
- VI. 6-án elért helyzet.
- VI. 12-én elért helyzet.

A cseh-román front szétszakítása 1919. május 30.-jun. 3.

4. sz. térképvázat.

A Forradalmi Kormányzótanács a tervet elfogadta. A Hadseregparancsnokság július 5-én adta ki intézkedését²⁹ az új hadműveletre, amely lényegileg a következőket tartalmazta : *

A Hadseregparancsnokság szándéka a hadsereg zömével a Tiszán átkelni s egyelőre a reánk erőszakolt demarkációs vonalig előnyomulni.

Ebből a célból két csoport alakul az I. és a III. hadtestparancsnokság vezénylete alatt.

a) Az I. hadtest sulya Szolnoknál. Ott gyülekeztesse az alárendelt 6. és 7. hadosztályt. A 2. hadosztályt a hadtestparancsnokság Csongrád környékére vonja össze. Később meghatározandó időpontban mindkét csoport átkel a Tiszán. A szolnoki csoport egyenest kelet felé, a 2. hadosztály zömével Békéscsaba, egy oszloppal Nagyvárad felé tör elő.

b) A III. hadtest, melynek kötelékébe az 1. és 5. hadosztály tartozik. továbbá a 2. és 3. dandár Tokaj környékén gyülekezik. A később közlendő időpontban ugyancsak átkel a Tiszán, zömével Debrecen, egy oszloppal pedig Nagyvárad felé tör elő. (A 3. hadosztályt utólag a szolnoki I. hadtesthez helyezték át.)

c) A két hadtest között Poroszlónál a 80. dandár kel át a Tiszán. Feladata tüntetés ; igyekezzék minél több erőt magára vonni.³⁰

d) A hadsereg déli oldalát a Duna—Tisza között a 4. hadosztály zöme biztosítja.³¹ (A déli irányt még mindig nem lehetett elhanyagolni.)

e) Hadseregtartalék a 3. hadosztály és a 4. hadosztály fennmaradó része.

Sajnos Julier alezredes, a Vörös Hadsereg áruló vezérkari főnöke ezt a haditervet néhány nappal az offenzíva kezdete előtt a bécsi ellenforradalmi komité vezére, gróf Bethlen István tudomására hozta. Bethlen átadta az angol titkos szolgálatnak, amely angol útlevelet állított ki őgróf Pallavicini Alfonznak, hogy a haditervet Szegedre vigye. A szegedi ellenforradalmi kormány azután gondoskodott arról, hogy a franciák és a románok is megkapják a terveket ; így a magyar ellenforradalom jóvoltából a román hadvezetőség a támadás megkezdése előtt 36 órával tökéletesen értesülve volt a Vörös Hadsereg hadművelési terveiről.³²

Arról, hogy a Magyar Tanácsköztársaság az imperialista román hadsereg ellen a Tiszán át támadó hadműveletre készül, a párizsi Legfelsőbb Tanács már jóval előbb értesült.³³

A román delegátusok július 11-én kérték a Legfelsőbb Tanácstól, hogy a román erőkkel a francia és szerb csapatok közösen működjenek közre a Magyar Tanácsköztársaság megsemmisítésében. Clémenceau ezt a javaslatot elvben el is fogadta s ismét megbízta Foch marsallt, hogy készítse el a közös hadművelési tervet.

Ebben az időpontban a román haderő Mărdărescu tábornok parancsnoksága alatt három védelmi szakaszban állott a Tisza keleti partján.³⁴

²⁹ Hadseregparancsnokság 705/9. sz.

* L. 6. sz. térképvázlat.

³⁰ Hadseregparancsnokság 709/6. sz. intézkedése.

³¹ Hadseregparancsnokság 709/2. sz. intézkedése.

³² *Andics Erzsébet* : Munkásosztály és nemzet. Bpest, 1945. 82. l.

³³ *Bujac* : Campagnes roumaines d'avril et de juillet 1919. contre les bolcheviks hongrois. La France milit. szept. 17. sz.

³⁴ *Bujac*, i. m.

a) Északi csoport Moşoiu Traján tábornok parancsnoksága alatt: ennek Olteanu vezette csoportja Munkács környékén ismét helyreállította az összeköttetést a burzsoa csehszlovák erőkkel.

b) Középső csoport Hanzu tábornok parancsnoksága alatt: a 16. hadosztály Rakamaztól Szolnokig állt a Tisza mentén; mögötte a 2. vadász hadosztály.

c) Déli csoport Holban tábornok parancsnoksága alatt: a 18. hadosztály Szolnoktól a Maros torkolatáig; mögötte lépcsőben az 1. vadász hadosztály.

d) Tartalék Mărdărescu tábornok rendelkezésére: a 6. gyalog- és a 2. lovas hadosztály.

A magyar Vörös Hadsereg átcsoportosítása és az új támadó hadművelet személyi és anyagi előkészületei mintegy két hetet vettek igénybe s a Hadseregparancsnokság július 20-ra tűzte ki kezdetét. Persze az árulás miatt megbeszélésről már szó sem lehetett.

Az I. hadtest 7. hadosztálya volt az első, amely Szolnoknál az átkelést július 20-án reggel 3 órakor rövid tüzérségi előkészítés után megkezdte. A román hadsereg gyenge ellenállást fejtett ki, tüzérsége alig tüzelt s hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a 7. hadosztálynak csak gyenge folyammegfigyelést kell leküzdenie.

A 7. hadosztály után a 6. is hamarosan megkezdte az átkelést és délelőtt 9 óráig a 7. hadosztály zöme Szolnoktól délre, a 6. hadosztály egy része jelentékeny tüzérséggel Szolnoktól északra a túlparton volt. Az 5. hadosztály a szolnoki pályaudvar környékén türelmetlenül várta a parancsot, hogy ő is megkezdje az átkelést, amely rövidesen meg is érkezett.

Este 9 óráig az I. hadtest mindhárom hadosztálya a Tisza keleti partján állott s ott egy tágabb hídfőt foglalt el, mely félkörben mintegy 20 km távolságra húzódott a várostól. Veszteség alig volt, az ellenség mindenütt visszavonult, csak 30 foglyot s 9 ágyút hagyott a támadók kezén.

Az I. hadtest déli csoportja, a 2. hadosztály Csongrád környékén komolyabb ellenállásba ütközött, de azért este 7 óráig sikerült két gyalogezredét a tulsó partra hozni. Egy gyalogezrede és a tüzérség zöme még a nyugati parton maradt. A hadosztályparancsnok este úgy rendelkezett, hogy az átkelt erők másnap indítsanak koncentrikus támadást Szentes ellen s a várost foglalják el. Poroszlónál a 8. dandár tüntető átkelését nem koronázta siker.

A III. hadtest Tokaj környékén kénytelen volt az átkelés megkezdését kissé későbbre halasztani, mert a nagy köd a tüzérségi előkészítést lehetlenné tette. Mindazonáltal este kilenc órára a hadtest fele a túlparton volt. Az átkelés itt is könnyen ment. Csak a legdélibb szárnyon érte kisebb visszacsapás, mert a Tiszadobnál átkelt zászlóalj egy túlerővel hajtott heves ellentámadás elől a Tisza nyugati partjára volt kénytelen visszamenni.

A hadtest 4 ágyút zsákmányolt és néhány foglyot ejtett. Este Tokajnál már teljes erővel folyt a hadihídverés.

A támadás első napja kitűnő eredménnyel járt, mert komoly erők jutottak át a Tisza keleti partjára. De nyilvánvaló lett az is, hogy a csapatok a román főerőkkel még nem jutottak érintkezésbe.

Másnap, július 21-én már komolyabb harcok bontakoztak ki a Tiszántúlon.

Az I. hadtest 2. hadosztályának Szentesre irányított központosan futó támadása eredményes volt, sikerült elfoglalni a nagy alföldi várost. Az azonnal közzétett örömhír az egész országban nagy lelkesedést váltott ki. A 7. had-

osztálynak Szolnoktól délre azonban nem sikerült tért nyernie. Súlyos harcokba keveredett, amelyek folyamán azonban sikeresen elhárított egy heves ellentámadást. Ettől északra az 5. hadosztály is kevés tért nyert. A 6. hadosztály átmenetileg behatolt ugyan Törökszentmiklóásra, balszárnya azonban nem jutott túl Tiszapüspöki környékén.

Az I. és III. hadtest közötti összekötő csoportnak, a 80. dandárnak július 21-én sem sikerült a Tiszán átkelnie. Parancsnoka azonban jelentette, hogy az átkelést az éj folyamán ismét megkísérli s reméli, hogy az sikerülni fog.

A III. hadtest, a tokaji csoport 1. hadosztálya 21-én sikeresen kivédett egy nagyszabású ellentámadást, sőt sikerült 1—2 km tért nyernie.

Ezen a napon a Tanácsköztársaság külügyi népbiztossága értesítette a párizsi békekonferenciát, hogy az imperialista román erők nem kezdték meg a Tiszántúl kiürítését, ezért Clémenceaunak a jegyzékben foglalt ígérete kiharcolása érdekében a Vörös Hadsereg átkelt a Tiszán.

Július 22-én Szentesenél a 2. hadosztály sikeresen hárította el a déli szárnya ellen irányított támadást. Ettől északra a románok a Kisújszállás—Szolnok vasúti vonaltól délre szintén heves ellentámadást indítottak. Ezt azonban a 7. hadosztály az 5. hadosztály támogatásával sikeresen kivédte; viszont egyik hadosztály sem tudott előbbrejutni. A 6. hadosztály előtt az ellenség visszavonult, kitért, úgy hogy a hadosztály különítményeket tudott előreküldeni Kisújszállás, Kenderes és Kunhegyes irányába.

A 80. dandár nagy részének az éj folyamán sikerült a Tiszán átkelnie és némi tért is tudott nyerni.

A Tokaj környékén harcoló III. hadtest közepe és északi szárnya is kissé előbbre jutott; de 92 fő veszteséget szenvedett.

A Vörös Hadsereg nézve július 22-e is eredményes harcok jegyében múlt el, bár nyilvánvaló lett, hogy a román haderők zömének aktív beavatkozása küszöbön áll, mert a hadosztályok egymás után frissellenséges erők harcbevetését jelentették. A Vörös Hadsereg veszteségei is napról napra nőttek.

Július 23-án a hadsereg legdélibb szárnyán, az I. hadtest 2. hadosztályánál súlyos harcok keletkeztek. A hadosztály mindszerinti csoportját túlerejű ellenséges támadás érte; a csoport heves harcok közepette kényszerült a Tisza nyugati partjára kitérni. A visszavonulás hatása alatt a csapatok Szentest is kiürítették, de a hadosztály parancsnoka intézkedett, hogy a várost visszafoglalják.

Az I. hadtest többi hadosztálya sikerrel harcolt. A 7. hadosztály harcok árán Mezőtúrt, az 5. Turkevét, a 6. Kenderest foglalta el, sőt egy lovasezred Karcag környékére jutott előre. Az ellenség több helyen menekülésszerűen vonult vissza. A 80. dandár folytatta az áthajózást a Tiszán.

A III. hadtest szilárdan tartotta állásait, sőt Tokajjal szemben közepe és balszárnya tért nyert; estére a hadtest a Tiszaeszlár—Gáva vonalba jutott előre.

A hadtestparancsnokság a sikerek hatása alatt másnapra általános támadást rendelt el.³⁵

Július 24-én délelőtt a Vörös Hadsereg még győzelmesen tört előre: az I. hadtest 7. hadosztályának lovas százada már Dévaványa felé nyomult

³⁵ Hadtestparancsnokság 723/7. sz. intézkedése. H. I. L. — MFI. 58. csomó.

előre, az 5. hadosztály Pusztacsesegnél elérte a Berettyót, a 6. hadosztály egy különítménye bevonult Karcagra, amikor az eseményekben *döntő fordulat* következett be. Az imperialista román hadsereg zöme mindenütt a csatatérre érkezett és tervszerűen beavatkozott a harcokba.

Márdárescu tábornok az ellenfél terveinek tudatában akként intézkedett, hogy a Tiszavonalat megfigyelő csapatok igyekezzenek az előnyomulást lassítani; ahol túlerővel kerülnek szembe, halogatva vonuljanak vissza, s közben csoportosuljanak át a hadseregpáncsnokság intézkedése szerint. Ha ez megtörtént, el fogja rendelni az ellentámadást.

Ehhez két csoport alakul:

a) Moşoiu tábornok csoportjához tartozik az 1., 6. gyalog- és a 2. lovas hadosztály; feladata délnyugati irányban oldalbatámadni a Szolnoknál átkelt magyar zömöt s elérni a Kisköre—Kisújszállás vonalat.

b) Hanzu tábornok seregével két csoportban támadjon. Pap tábornok a 2. vadász hadosztály egy dandárával és a 46. dandárral támad kelet-nyugati irányban, azaz a Turkeve—Mezőtúr vonal ellen. Feladata tüntetés, azaz vonjon minél több erőt magára. Lecca tábornok csoportja, a 2. vadász hadosztály másik dandára, a 18. hadosztály 4. zászlóalja és a 4. rosiori dandár a Tisza mentén átkarolólag támad északi irányban.

Ha a Tiszántúlról sikerül a magyar csapatokat visszavetni, mindkét csoport átkel a Tiszán és részben Budapest, részben Miskolc felé tör elő.

Az ellentámadás megindulása napján, július 24-én este a következő helyzet alakult ki:

A legdélibb arcvonalon harcoló 2. vörös hadosztálynak fel kellett adnia a nemrég visszafoglalt Szentest. Egy szűkebb hídfőbe vonult vissza. Ettől északra az I. hadtest északi szárnyán a 6. hadosztály a heves ellenséges támadás hatása alatt páncsnokság nélkül Kisújszállás—Kenderes vonalába tért ki. A visszavonulás magával ragadta az I. hadtest többi hadosztályát is, s nem lehetett őket megállítani.

A III. hadtestet közepén érte az ellentámadás súlya; heves kézitusákra került a sor. Hősies küzdelem után a páncsnokok nagy része elesett vagy megsebesült, de a hadtest zöme tartotta állásait. Este a hadtestpáncsnokság még a támadás Nyíregyháza felé történő folytatása iránt intézkedett.

Legnagyobb balszerencsével a 80. dandár harcolt, amelynek az volt a hivatása, hogy a két hadtest között az összeköttetést tartsa. Túlerejű ellentámadás veszteségteljes, gyors visszavonulásra kényszerítette, melynek folyamán azok közül, akik át akarták úszni a Tiszát, sokan a folyóba fulladtak. Ezt a vereséget a vezérkar tudatosan idézte elő, mert a teljesítőképes átkelőeszközök Füzesabonyban mellékvágányon álltak; emellett mesterséges municióhiányt idéztek elő. A vezérkar rút árulása kezdte megteremni gyümölcsseit. A román hadvezetőség a magyar erők elosztásának teljes ismeretében tehette meg ellenrendszabályait.

Mikor a Hadseregpáncsnokság az eseményekről értesült, július 24-én este jóváhagyta a visszavonulást s elrendelte, hogy az I. hadtest a Fegyvernek—fegyverneki vasútállomás—Pusztapó vonalába csoportosuljon s újabb támadásra készüljön fel. A III. hadtest ne hajtsa végre a másnapra Nyíregyháza irányában elrendelt támadást, hanem csapatait vegye vissza a Tisza nyugati partjára.³⁶

³⁶ Hadseregpáncsnokság 725/7. hdm. sz. intézkedése. H. I. L. - MTI. 58. esemé.

A Hadseregparancsnokság megerősítésül az I. hadtest rendelkezésére bocsátotta a tartalékul visszatartott 3. hadosztályt, mely Szolnoktól keletre állott.

A visszavonulás egyelőre kifogta a szeptet az ellenség vitorláiból. Az éjszaka és 25-én a délelőtt folyamán a helyzetben nem történt változás. Délután azonban az I. hadtest déli szárnyán harcoló 2. hadosztályt rendkívül heves támadás érte s 16 órakor megkezdte visszavonulását a Tisza nyugati partjára. Ez súlyos veszteségekkel, rendtelenségben történt. A délután folyamán megtámadták a szolnoki csoport mindkét szárnyát is s a csapatok estig újabb felvételi állásba mentek vissza Tiszaszajol—Nagyszanda vonalába.

Ehhez járult, hogy a burzsoa csehszlovák csapatok is megmozdultak. Megkezdtek az előrenyomulást Balassagyarmatnál, Putnoknál és a Hernád völgyében. Utóbbi irány különösen veszélyes volt, mert a III. hadtest hátát fenyegette.

Az események hatása alatt a Hadseregparancsnokság július 26-án este elrendelte,³⁷ hogy az egész hadsereg vonuljon vissza a Tisza nyugati partjára, csak az I. hadtest szálljon meg a keleti parton Szolnoknál egy szűkebb hídfőt. Ekkorra már mindenütt a defetizmus jelei mutatkoztak. Julier és a vezérkar áruháza teljes súllyal nehezedett a vitéz hadseregre, amely immár minden ponton túlerővel állt szemben.

Július 26-án délelőtt a románok óvatosan követték a vörös csapatokat; nem is fejlődött ki nagyobb harctevékenység, így a visszavonulás jóformán veszteség nélkül zajlott le. De a későbbi órákban az I. hadtest zömének déli szárnyát túlerőjű ellenség támadta meg, így a hadtest a szolnoki tágabb hídfőt sem tudta megszállni. A visszavonulásból visszaözlés lett, ami sajnos az I. hadtest zömét is magával rántotta; az arcvonat többi része is megingott s önhatalmúlag megkezdte a visszavonulást. Így csak egy szűkebb hídfőt tudtak megszállni a szolnoki közúti híd előtt mintegy 2 km átmérőjű félkörben. A román tüzérség szerencsére csak későn nyitotta meg a tüzet a közúti hídra s lanyhán tartotta azt fenn. Így Szolnoknál a partváltás nem járt különösebb veszteséggel.

A III. hadtest partváltása Tokajnál ugyancsak lényegesebb veszteség nélkül történt meg. Itt az összes csapatok július 26-án délután négy órára tüzérséggel együtt a nyugati parton voltak. Az ellenség nem üldözött.

Most a Hadseregparancsnokság a Tisza nyugati partján három folyam-megfigyelő csoportot alakított.³⁸ Az I. hadtest feladata volt a folyó megfigyelése Kisköréig, ebből a célból alárendelte a 3., 4. és 5. hadosztályt. Ehhez csatlakozott Kiskörénél a III. hadtest az 1. hadosztállyal, a 80. és 2. dandárral. Arcvonala onnan Sátoraljaúj helyig terjedt ki. Végül hadseregparancsnok tartotta vissza az újból felállított V. hadtestet, amely a 2. 6. és 7. hadosztályból alakult volna meg.

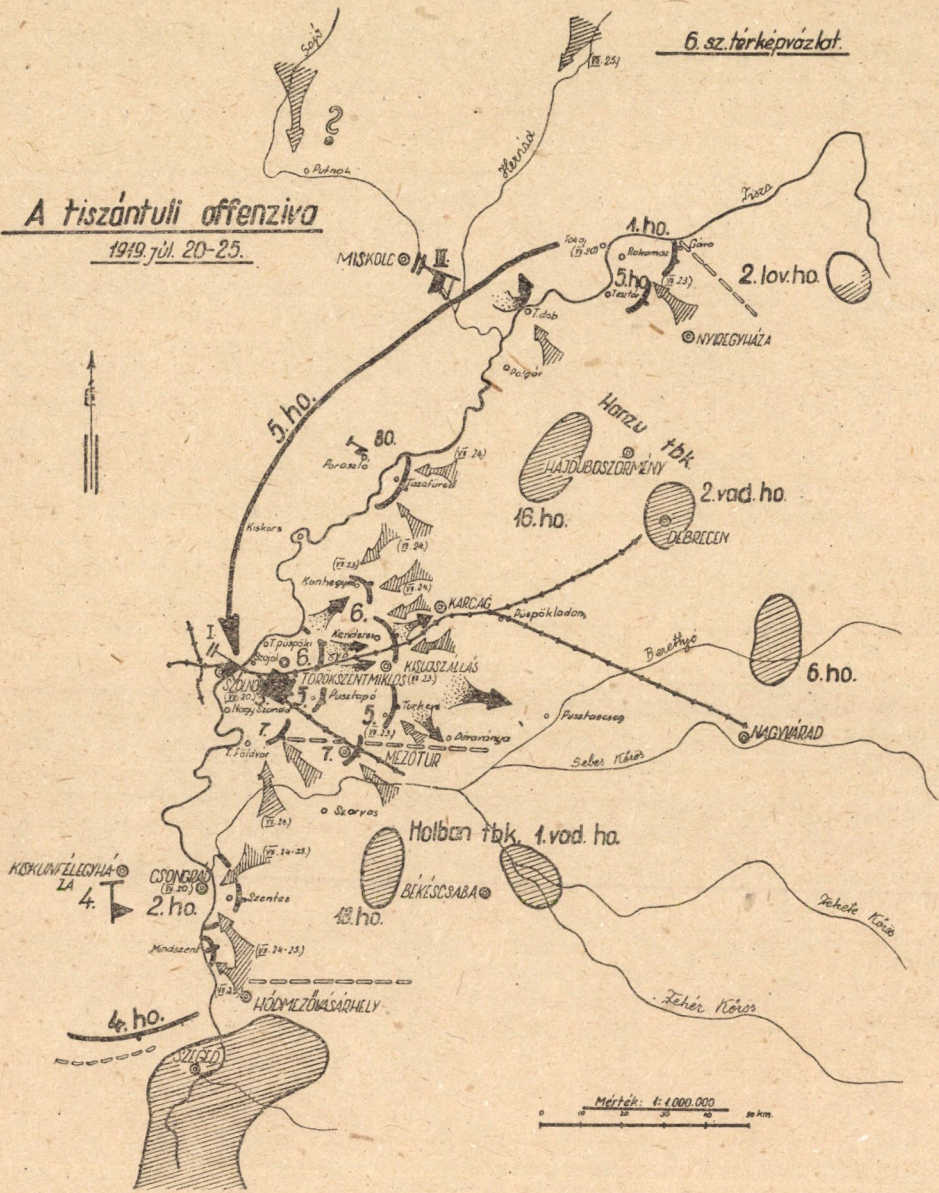
A Hadseregparancsnokság s vele együtt a Forradalmi Kormányzótanács abban a hitben élt, hogy a románok, mint májusban, most sem lépik át a Tiszát s lesz idő a Vörös Hadsereget ismét megszilárdítani. Azonban csalódtak. Az imperialista szellemű fűtött román hadvezetőség, mely most már az áruháza révén túlon túl jól értesült a belső állapotokról, tudta, hogy a harci lelkesedés a felvidéki és a tiszántúli két visszavonulás után alábbszállt. Ezért

³⁷ Hadseregparancsnokság 727/7. sz. intézkedése. H. I. L. — MFI. 58. csomó.

³⁸ Hadseregparancsnokság 726/3. sz. intézkedése. H. I. L. — MFI. 58. csomó.

A tiszántuli offenzíva
 1919. júl. 20-25.

6. sz. térképvázlat.

parancsot adott, hogy a hadsereg zöme július 30-án lépje át a Tiszát, nyomuljon előre Budapest és Miskolc felé és fojtsa vérbe a magyar proletárdiktatúrát, amely annyi gondot és aggodalmat okozott nekik, s ültesse nyeregbe a burzsoa ellenforradalmat.

A derülátó vörös Hadseregparancsnokság július 27-étől 30-áig igyekezett rendezni a csapatokat; és mikor az imperialista román csapatok 29-én eleinte járőrökkel, majd kisebb osztagokkal megkezdték az átkelést a Tiszán, még mindig azt hitte, hogy csak hídfőket akarnak megszállni a nyugati parton. Abból a célból, hogy ezt megakadályozza, ellentámadásra rendelte az egész hadsereget.³⁹ Ámde ekkor a túlfeszített húr elpattant, a hadsereg felmondta a szolgálatot. A szociáldemokrata vezetők romboló munkája, valamint a vezérkar árulása megtette hatását.

Július 31-én az I. hadtestparancsnokság jelentette, hogy a 6. hadosztály csapatai elszélednek, az 5. hadosztály zászlóaljai elhagyják helyüket és Szolnok az ellenség kezére került. A III. hadtest jelentése szerint az 1. hadosztály zöme a tüzéség nagy részével ugyancsak elhagyta helyét s hátrafelé vonult. A burzsoa román hadsereg a hídfőket könnyűszerrel kibővítette s zavartalanul egyre nagyobb erők keltek át a Tiszán. A csehszlovák frontról is olyan hírek érkeztek, hogy ott is nagyobb erők vonultak fel, melyek 3–4 nap múlva szintén megkezdik előnyomulásukat Budapest felé.

A front akkorra már felhomlott. Bár egyes alakulatok még folytatták a harcot, a fejvesztettség, a zűrzavar rövidesen teljes lett. Mégis a fegyelmet Vörös Vasas Hadosztály, melyet a szociáldemokraták nem engedtek harcba lépni, Budapestet — hova a román imperialista csapatok augusztus 4-én kezdték meg bevonulásukat —, megvédte a fosztogatástól és anarchiától.

*

A Magyar Tanácsköztársaság bukásának okai elsősorban katonaiak. A harctereken az intervenciós seregek nagy túlerőben voltak s mögöttük kimeríthetetlen tartalékok állottak. Az egyetlen szövetségessel, az Orosz Szovjetköztársasággal nem sikerült a közvetlen összeköttetést megteremteni.

Bár politikai és katonai téren egyaránt voltak súlyos belső hibák is, a belső ellenség soha nem tudta volna legyőzni a munkások és szegényparasztek akaratára támaszkodó proletárhatalmat. Ezt kétségtelenül bizonyítja az ellenforradalmi kísérletek könnyű felszámolása s a szegedi ellenforradalmi toborzás és hadseregszervezés csődje. A Tanácsköztársaság katonai történetének kutatása meggyőzően bizonyítja, hogy a sok dicsőséges harc után a csataterén elszenvedett vereség alapvetően az ellenséges imperialista hatalmak túlereje és a belső árulás miatt következett be.

A magyar munkásosztálynak és parasztságnak a felszabadulásáért vívott forradalmi harca 1919-ben vereséget szenvedett, de nem tört meg. A történelem igazolta Sztálin megállapítását arról, hogy a forradalom nem egyenes vonalban, hanem zeg-zugos úton halad, hol támadva, győzve, hol időlegesen vereséget szenvedve és visszavonulva.⁴⁰

Huszonöt év múlva a dicső Szovjet Hadsereg meghozta a magyar nép számára is a szabadságot, melyért magyarországi munkások és szegényparasz-

³⁹ Hadseregparancsnokság 730/7. hdm. számú intézkedése. H. I. L. — MTI. 58. csomó.

⁴⁰ Rudas László: 1919 jelentősége. Társadalmi Szemle. 1949. márc.—ápr. szám.

tok 1919-ben életüket és vérüket adták. Ha akkor elbukott is a vörös zászló, a küzdelem még sem volt hiábavaló. A Magyar Tanácsköztársaság magárvonta a reakciós antant és csatlósai haderóinek tekintélyes részét, amely az orosz forradalom ellen intervencióra készen állott s ezáltal megkönnyítette dicső szövetségének, az Oroszországi Szocialista Szovjetköztársaságnak, hogy az ellene küldött intervenció és ellenforradalmi seregeket felszámolhassa. A küzdelem hatalmas tanulságul szolgált a dolgozó nép és a párt harcában az ellenforradalmi rendszer idején.

A Magyar Vörös Hadsereg dicső harcai méltán sorakoznak történelmünkben Rákóczi és Kossuth nagy nemzeti szabadságharcaihoz, melyekből néphadseregünk honvédei okulhatnak. Történetírásunk feladatai közé tartozik, hogy az 1919-es harcokat, melyekhez ebben a tanulmányban néhány adalékkal kívántunk hozzájárulni, részleteiben is feldolgozza.

BÍRÓ JENŐ

A MAGYAR AGRÁR- ÉS PARASZTTÖRTÉNET POLGÁRI IRODALMÁNAK KRITIKÁJÁHOZ (A FELSZABADULÁS ELŐTTI IRODALOM BÍRÁLATA)

1. Késői liberális irodalom

A magyar agrár- és paraszttörténet polgári történeti irodalmának kritikai vizsgálata mindenekelőtt e tudományág megszületésének és fejlődésének kérdését veti fel.

Az agrár- és paraszttörténetírás a gazdaság- és társadalomtörténet fontos ága s mint ilyen, szoros összefüggésben volt a hazai gazdaság- és társadalomtörténet kialakulásával, fejlődésével. A születő magyar gazdaságtörténet helyzetét a hazai történetírás egész rendszerében Acsády Ignác — a magyar polgári gazdaságtörténetírás kiemelkedő képviselője — a következő találó szavakkal jellemezte 1895-ben: »Gyermekkorát éli ez a tudományszak minálunk, nem mondhatni, hogy... első éveit nálunk valami gyöngéd ápolásban, szerető gondozásban röpiültek volna el. Sorsa eddig bizony mostoha volt s az ifjú csemetét nemigen akarták befogadni, akárhányszor kopogtatott ama fényes és hatalmas intézetek kapuin, melyek nemzeti polgárosodásunk különböző ágait hivatvák szolgálni.«¹

Acsády szavaiból kitűnik, hogy a magyar gazdaságtörténetírás a XIX. század utolsó éveiben is csupán »gyermekkorát« élte s »elutasítva innen is, amonnan is«, »gazdátlanul bolyongott«, korántsem foglalva el azt a helyet, amely fontos szerepénél fogva a történettudomány egészében megillette.

Igen hasonló volt a helyzet az agrár- és paraszttörténetírással. A magyar polgári történet- és egyben gazdaságtörténetírás első nagyhirű mesterének, Horváth Mihálynak, agrár- és parasztságtörténetre is kiterjedő műve^{1a} után hosszú ideig nem született számottevő agrártörténeti feldolgozás.^{1b} Jellemző ugyanis, hogy a 48-as forradalmat követő kapitalista korszak fél-évszázadon át — Galgóczy agrárstatisztikáján² és a német Ditz Henrik

¹ *Acsády Ignác*: A magyar gazdaságtörténet feladatai. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (továbbiakban: MGT'Sz) 1895. II. évf. 137. 1.

^{1a}: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Buda, 1840.

^{1b} Csak viszonylag jobb a kép a paraszttörténet vonalán. A hatvanas-hetvenes években néhány, mint Szilágyi Sándornak a Péro-mozgalomról (Új Magyar Múzeum 1859), *Knausz Nándornak* a Dózsa-háborúról (Magyar Sion 1863) adott adatközlésénél mellett többek közt megjelent *K. Papp Miklós* munkája az 1735-iki zendülés történetéről (1865), *Teleki Domokosé* a Hóra-támadás történetéről (1865).

² *Galgóczy Károly*: Magyarország — a Szerb Vajdaság s temesi bánóság mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855.

munkáján³ kívül — alig egy-két agrártörténeti feldolgozás látott napvilágot. Ennek a *sajátságosan lassú és késői* megindulásnak egymással szükségképpen összefüggő, két alapoka volt.

Először a magyar agrártörténet — mint általában a gazdaságtörténet — a *kapitalista* fejlődés szülötte s így jellegzetesen *polgári* tudományág. Ismeretes azonban, hogy Magyarországon a kapitalizmus csak súlyos feudális maradványok s nem kevésbé terhes gyarmati, majd félgyarmati korlátok között *későn, lassan és nehézkesen* fejlődhetett. Ez a körülmény — objektív alapját szolgáltatva a politikai eszmék, a hazai tudományok feudális színezetének — lényegesen hátráltatta e különlegesen polgári tudományág kibontakozását. Ilyenképpen a magyar történeti irodalom termékei közé csak ritka kivételként kerül a szabadversenyen alapuló kapitalista korszak félévszázada során egy-egy gazdaságtörténeti vagy éppen agrártörténeti feldolgozás. A gazdaságtörténetírás — s benne a polgári agrártörténet — késői születése és korlátozott szerepe a politikai történelem túlsúlya mellett: ebben a formában is tükröződött a magyar kapitalizmus elmaradottsága, korlátozott fejlődése a történetírás területén. A múlt századvégi történetírás »egyszerűen kitért« a gazdaságtörténeti problémák elől »nem is sejtve, mennyire hézagos az a munka, melyet tényleg végzett, sőt mennyire eltörpül azzal a munkával szemben, amelyet végeznie kellett volna«⁴, jellemezte e sajátos helyzetet a kortárs Acsády.

Másodszor kétségtelen az is, hogy a reakciós uralkodó osztályok és hűséges szellemi kiszolgálóinak félelme is közrejátszott a gazdaságtörténet, illetőleg a polgári agrártörténet késői megszületésében. Az uralkodó osztály és az uralkodó feudális klerikális magyar történetírás ugyanis még a száraz tények leleplező hatásától is félt. Ez a félelem, elsősorban a tömegek súlyos helyzetének csak valamennyire is hűséges bemutatásától, szintén korlátozta az egész gazdaságtörténet s így az agrár- és paraszttörténet polgári irodalmának erőteljesebb kibontakozását a polgári forradalmat követő évtizedekben. Tulajdonképpen erre mutatott rá maga Acsády is, amikor a gazdaságtörténet fontosságát a következő figyelemreméltó szavakkal indokolta. A magyar történetírás »kitérve a gazdaságtörténeti problémák elől, kitért a magyar történelem legfontosabb eredményeinek megvilágítása elől s kifejejtette előadásából a történetírásnak legfőbb tárgyát, a gazdasági életben szerepet vivő összes tényezőket, tehát a múltak szociálpolitikai szervezete mellett a tulajdonképpen néptömegeket...«⁵

Mindenek következtében későn és lassan, a kapitalista fejlődés további térhódítása alapján, csupán a múlt század utolsó éveiben születhetett meg s fejlődhetett ki a magyar polgári agrár- és paraszttörténet is. Ennek a nehézkes fejlődésnek legelső állomása Wenzel Gusztáv úttörő munkájának megszületése 1887-ben, amely az első rendszeres agrártörténeti feldolgozás a magyar mezőgazdaság történetéről.⁶ Munkájának, amellyel ráirányította a figyelmet az agrártörténet területére, fontos jelentősége *úttörő jellegében* van. Wenzel — ha bármennyire hézagosan és hiányosan is⁷ — mégis valamelyes

³ A magyar mezőgazdaság. Pest, 1869. Magyarra ford. Halász Gábor.

⁴ I. m. 141—142 l.

⁵ I. m. 142. l. »Eddig történetírásunk... a magyar munkás népelemeket, a nemzet millióit kifeledte működése köréből s ezeket ma is történeten kívülálló népelemeknek mondhatni.« Acsády: Gazdaságtörténet. Közgazdasági Lexikon I. köt. 715. l.

⁶ Magyarország mezőgazdaságának története. Bpest, 1887.

⁷ Wenzel munkájának fogyatékoságaira lásd: Acsády híralatát (A magyar mezőgazdaság története) Kg. Szemle 1893. I. k. 14—24. l.

képet adott a magyar mezőgazdaság fejlődéséről a feudalizmus századain át. Munkájából ugyanakkor, sokféle korlátozottsággal ugyan, de kitűnt a *liberális polgári történet szemlélet alapmotívuma*, amely a mezőgazdaság tőkés fejlődésének méltatásában, a tőkés kizsákmányolás viszonylag leplezetlen hirdetésében jutott kifejezésre.⁸

A Wenzel könyvével későn születő polgári agrártörténet kritikai vizsgálatánál csupán a jellegzetes és egyben fontosabb szerzők, illetőleg munkák jellemzésére szorítkozunk. Így a továbbiakban a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle működésének jelentőségére kell röviden — éppen agrártörténeti szempontból — kitérnünk.⁹

Az 1894. év ugyanis — a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle megalapításával — újabb állomása lett a magyar polgári gazdaság- és főként agrártörténet fejlődésének. A Szemle pozitív jelentősége abban áll, hogy közölt tanulmányaival és sokszor értékes anyagközléseivel a gazdaságtörténeti tények nagy tömegét tárta fel — igaz, hogy többnyire a feudális korszak XVI—XVIII. századaira leszűkítve —, de ezzel mégis olyan előmunkálatot végzett, amely nélkülözhetetlen volt a történetírás számára, és amellyel az addigi történetírás adása maradt a magyar történettudománynak. »A történetírás... kellő dokumentumok nélkül többé-kevésbé fikció«, hirdette a Szemle.¹⁰ Rá fogunk mutatni arra, hogy ez a pozitívum egyben milyen negatívumnak vált forrásává. Jelenleg azonban néhány kiragadott példával kívánjuk igazolni a Szemle működésének, a polgári agrártörténetírás fejlesztésére gyakorolt hatását.

A folyóiratnak agrártörténeti tanulmányai, anyagfeltáró közleményei nélkülözhetetlen részét képezik a magyar mezőgazdaság és a magyarországi jobbágyosság feudális múltja történetének, általában a XVI—XVIII. századra vonatkozóan. Először is értékes anyagot tartalmaznak a nagybirtok XVI—XVII., egyes esetekben XVIII. századi gazdálkodásáról, a *majorsági* gazdálkodásról. Ezekből a közleményekből nem egyszer finom részletességgel rajzolódna ki a majorsági gazdálkodás *termelőerei* az adott időszakban.¹¹ A folyóiratnak ilyen közleményei, ha a későbbi agrár- és paraszttörténetirodalom valamelyest merített is anyagából, még távolról sincsenek kellően kiaknázva. Hangsúlyozzuk, hogy ezeknek a közleményeknek alapján a XVI—XVII. századi nagybirtok képét nem kis mértékben *másként* kell magunk elé képzelni, mint ahogy ezt a későbbi szakirodalom beállította. A nagybirtokok nagy többségén már a XVI—XVII. században is jelentékenyebb árutermelés, súlyosabb jobbágykizsákmányolás, jelentősebb jobbágykisajátítás folyt, mint ahogy erről a 30-as évek agrártörténeti irodalmának legtöbb szerzője beszélt, ha ugyan a jobbágykizsákmányolást egyáltalán szóvá tették.¹²

⁸ V. ö. : I. m. 407. l.

⁹ A MGTSz. értékes működéséről lásd : *Berlász Jenő* : A magyar gazdaság- és társadalomtörténetírás kialakulása c. (Bpest, 1943. 8. l.) leírójellegű, elvi kérdéseket nem érintő összefoglalását.

¹⁰ MGTSz. 1894. 2.

¹¹ Lásd pl. MGTSz. 1894. 270—272, 245. stb. l.

¹² V. ö. pl. *Berlász Jenő* : A Thurzó-birtokok a XVII. század első harmadában különös tekintettel a jobbágyosság gazdasági helyzetére. Bpest, 1936. vagy *Tholt Judit* : A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. sz. első felében. Bpest, 1934. Mindkét szerző a vizsgált uradalmak esetében, de anyagukon túlmenően, általános vonatkozásban is a jobbágyosság terhelését és kezdődő kisajátítását láthatóan csökkenteni igyekszik.

A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle sokszor szűkszavú, száraz adatközlései e tekintetben közelebb állnak a valósághoz, mint a közleményekből csak helyel-közzel merítő későbbi agrártörténeti munkák szerzőinek állításai.¹³

Különösen hangsúlyozni kell ezt az esetben, amikor éppen a Szemle szolgáltatja a legértékesebb adatokat a *fokozódó* jobbágyterhekről és a meginduló *jobbágykisajátítás* méreteiről a XVII. században. Ebben a vonatkozásban a folyóirat igen gazdag anyagot tartalmaz.¹⁴ Ezek az anyagfeltáró közlemények adták meg egyben a *tárgyi alapot* ahhoz, hogy fény derüljön a XVII. századi mezőgazdasági árutermeles egyik döntő fontosságú kérdésére: a *munkaerő kérdésére*. A Szemle ugyanis a jobbágyok kezdődő kisajátításáról szóló közleményei mellett főként a földdel való ellátás különböző formáiról (pl. pusztatelkek benépesítése) említ számos esetet.¹⁵ A polgári történetírásban pedig — éppen nem véletlenül — csupán ez utóbbi esetekre való hivatkozásokat találhatjuk meg. Emögött az a szándék húzódott meg, mint erre a továbbiakban részletesen kitérünk, hogy a polgári irodalom lehetőség szerint kedvező színben akarta feltüntetni a magyarországi jobbágyság helyzetét és a kezdődő, de mégis fontos szerepet játszó kisajátítás tendenciájának elhallgatásával a telepítés, a földesúri föld munkaerővel való ellátásának *ellentétes* tendenciáját emelte ki.¹⁶ A marxista magyar gazdaságtörténet azonban az adatok helyesértékelése alapján rámutatott arra, hogy a két tendencia ellentéte azoknak a módszereknek az ellentétét fejezi ki, ahogyan a feudális gazdálkodásban és a tőkés gazdálkodásban a terméktöbbletre szert tesznek: a feudalizmusban ez a termelőnek földdel való *ellátásán* — a kapitalizmusban a földtől való *megfosztásán* alapul.¹⁷ Eszerint a XVII. század olyan *átmeneti* időszak a hazai majorgazdálkodás fejlődésében, amikor a munkaerő megkötésének, a jobbágy földdel való ellátásának *uralkodó* szerepe mellett már a tőkés fejlődésre jellemző kisajátítás tendenciája is jelentkezik.

Fentiekből következik, hogy a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle agrártörténeti tanulmányainak és közleményeinek nem kis szerepe van a XVII. századi magyar mezőgazdaságtörténet fő mozzanatainak megismertetésében, illetőleg anyaggal való gazdag dokumentálásában. Az általa közzétett anyag alapján vált nagymértékben lehetővé a feudális árutermeles gazdaság XVII. századi jellemzése; annak megállapítása, hogy ezidőtájt a jobbágytelken alapuló gazdálkodás átfejlődőben volt az uradalmi gazdálkodás formájába. A majorsági gazdálkodás, amely a fejlődés meghatározott szakaszától az árutermeles magyar nagybirtok feudális gazdálkodására jellemző *típusos forma* volt: ezt a tényt *legelőször* éppen a Szemle közleményei dokumentálták, ha a fejlődés útját a szerzők akkor nem is ismerték fel.

¹³ Lásd: Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez c. kiadványsorozatot. Szerk.: Domanovszky Sándor. Különösen Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bpest, 1948.

¹⁴ Csak utalásképpen jelöljük meg azokat a helyeket, amelyek a jobbágyság súlyosbodó kiszákmányolására és terjedő kisajátítására vonatkoznak, többnyire a XVII. században: 1897. 241, 470, 1904. 142, 1901. 269—270, 1894. 317, 1898. 97, 1900. 328, 1902. 473, 1899. 235, 1901. 117, 123, 271, 1894. 317—318, 149. stb. 1.

¹⁵ Így pl. 1905. 304, 1899. 324, 132, 1901. 223, 116, 1898. 149—150, 155. stb. 1.

¹⁶ E felfogás legélesebb formájára lásd Szabó István id. munkáját 193, 195, 197. stb. 1.

¹⁷ V. ö.: Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bpest, 1952. 47—48. 1.

De a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle nemcsak a XVII. századi nagybirtok gazdálkodására vonatkozó anyagfeltáró munkájával járult hozzá az anyagiánnyal küzdő, fiatal magyar agrártörténelem kibontakozásához. Méginkább elősegítette a kibontakozás útját nagyjelentőségű munkák közreadásával, amelyek sorában — éppen agrártörténeti szempontból — kiemelkedő helyet foglal el Tagányi Károlynak a hazai földközösségről írott tanulmánya.¹⁸ Ezzel a dolgozattal a kialakuló magyar agrártörténet újabb fejlődési szakaszhoz érkezett. A magyar agrártörténetben Tagányi volt az első, aki a polgári történelemszemléletet és a széleskörű anyagfeltáró munkát magas színvonalon egyesítette. Ugyanakkor, mivel a földközösség nemcsak hazai specialitás, munkájának nemzetközi fontossága is volt.

A külföld Tagányi nagyjelentőségű felfedezésére azzal válaszolt, hogy kétségbevonta hitelességét.¹⁹ A magyar polgári történetírás pedig hallgatással igyekezett a nagyfontosságú felfedezés felett elsiklani, vagy — ha sehogyssem kerülhetne azt ki — sietett a földközösség hazai szerepét lekcinyelni, történelmi jelentőségét leértékelni.²⁰

Tagányi felfedezése ugyanis mind a történelmi múlt mind a történelmi jövő szempontjából nagyjelentőségű tudományos és politikai tanulságokat rejtett magában.²¹ A földközösség szerepének felfedezése a magyar történeti fejlődésben: ez alapozta meg *túrgyilag* azt a marxista tételt, mely szerint a magyar fejlődésre nézve is igaz, hogy a földközösség az ősközösségi társadalom maradványa az osztálytársadalomban.²² E tétel igazságának pedig nagy jelentősége volt, mivel bebizonyította, hogy a magyar történelemben is megelőzte a föld magántulajdonán alapuló társadalmi rendet egy olyan rendszer, mely a föld közös tulajdonán épült fel. A magyar farusi földközösség létének széleskörű anyaggal történő bebizonyítása tehát egyben az ősközösség létezésének közvetett igazolását is jelentette. És éppen ez ellen kelt ki a reakciós magyar gazdaságtörténeti irodalom, amely a hazai történelmet szintén a *magántulajdonnal* kezdte el, tagadván az ősközösség szerepét a magyar őstörténetben. Éppen ezért tartotta szükségesnek pl. Hóman Bálint Tagányi felfedezését »megcáfolni«, igyekezve a földközösség fogalmából kiirtani mindazt, ami csak valamelyest is az ősközösségre utalhatott volna. »Ez a nomád földközösségi rendszer — sietett megállapítani a földközösség egy formájáról odavetett félmondatában — egyébként nem valami kommunisztikus gazdálkodási közösség volt.«²³ A reakciós magyar gazdaságtörténészek megérezték Tagányi felfedezésében a forradalmi újat és ez ellen főként hallgatással, de tudománytalan és alig leplezett haragos cáfolatokkal is szembe szálltak.

De a falusi földközösség történeti szerepének nagy tényanyaggal történő igazolása nemcsak a történeti múlt helyes értékelését, hanem a történeti jövő távlatainak helyes felmérését is lehetővé tette. A marxizmus ugyanis a földközösségekben nemcsak az ősközösség létezésének közvetett bizonyítékát,

¹⁸ A földközösség története Magyarországon (MGTSz. 1894.).

¹⁹ *Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon* c. munkájában Molnár Erik előszava. 3. l.

²⁰ Lásd pl. *Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770.–1815. esztendőkre.* Bpest, 1933. 56, 57, 58. l. Wellmann itt rosszalja Tagányinak azt a »sajátságos« színezetű fejtegetését, amellyel »a földtulajdon ősi formáját a közös birtoklásban látta«.

²¹ Tagányi munkájának hiányaira a későbbiekben fogunk utalni.

²² Lásd Molnár id. előszavát.

²³ *Magyar Történet.* Bpest, 1936. I. köt. 319. l.

történelmileg kialakult maradványát látta, hanem egyben lehetőséget látott arra is, hogy összehasonlítást tegyen e rend és a szocialista közösségi rendszer között, rámutatva a szocialista közösség minőségileg eltérő tartalmára és ennek alapján felsőbbrendűségére. A marxizmus számára a földközösség kérdése nemcsak pusztán tudományos, elméleti, hanem egyúttal igen fontos politikai jelentőségű kérdés is volt, s ezért tanulmányozását a munkásmozgalom időszerű, gyakorlati tennivalóinak szolgálatába állította.

Jól mutatja ezt Engels példája. Engels ugyanis, amikor 1882-ben először dolgozta fel a német falusi földközösség történetét,²⁴ ezzel igen fontos politikai feladatot is teljesített. Mint maga állapította meg: a munka »megírásával az volt a szándékom, hogy a német szocialista párt köreiből bizonyos alapvető ismereteket terjesszek el a németországi földtulajdon történetéről.«²⁵ Engels munkájában bebizonyította, hogy ez a földtulajdon a paraszti faluközösségek erőszakos felszámolása, a parasztság véres kisajátítása révén született meg, s ennek alapján a XIX. századvégi német napszámos és kisparaszti kapitalista szolgálata élénk ellentétben volt »valamennyi szabad ember ősi köztulajdonával azon a földön, amely akkor számukra valóban 'szülőföld', öröklött, szabad. közös birtok volt.«²⁶ Ezt a nyomort és szegénységet, a hajdani viszonylagos jóléttel szemben — mint Engels kifejtette — a kapitalizmus hozta a falusi tömegekre. Ebből pedig csak egyetlen kivezető út volt: a munkások segítségével olyan *földközösségi rend* kialakítása, »amely nemcsak biztosítja a kisparaszti közösségek tagjainak a nagyüzemi gazdaság és mezőgazdasági gépek alkalmazásának minden előnyét, de eszközöket ad nekik, hogy a földműveléssel kapcsolatban megszervezzék a nagyipart... és pedig nem a kapitalista, hanem a közösség javára.«²⁷

Engels tehát a német faluközösség történetének feldolgozását és értékelését *összekötötte* az akkori német munkásmozgalom időszerű kérdésével, a parasztkérdéssel, értékelve — már a XIX. század végén — a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság jelentőségét »a közösség javára«. Ezután talán még inkább érthető, miért vonta kétségbe a külföldi polgári irodalom Tagányi felfedezésének hitelességét, miért igyekeztek itthon hol hallgatással mellőzni a kérdést, hol pedig lekicsinyléssel kerdőzni történeti jelentőségét.²⁸

••

Tizenkét évvel Tagányi felfedezése után újabb nagyértékű munkával gazdagodott a szárnyait bontogató magyar paraszttörténeti irodalom. 1906-ban jelent meg Acsády Ignác magyar jobbágyságtörténete.²⁹ Ennek a munkának a megszületése további előrehaladását jelezte lassan felfelé ívelő agrár- és paraszttörténetírásunknak. Acsády műve akkor látott napvilágot, amikor a magyar agrár- és paraszttörténetírás bizonyos mértékben már túljutott a

²⁴ Engels: A mark (A német parasztháború melléklete). Bpest, 1949.

²⁵ Uo. 120. l.

²⁶ Uo. 153. l.

²⁷ Uo. 172. l.

²⁸ A földközösség hazai történetének rövid, áttekintő összefoglalását lásd még: Tagányi: Falu- és földközösség. Kg. Lex. I. köt. 614—620. l. A polgári irodalomban úgyszólván egyedül Acsády volt az, aki elismerte a földközösség szerepét a magyar történelemben. (A magyar jobbágyságtörténete. Bpest, 1944. 22. l.)

²⁹ J. m.

kezdet nehézségein, amikor már jelentős mértékű anyagfeltáró munkával hozzálátott a mezőgazdaság és a parasztság feudális múltjának kiaknázásához. S bár Acsády számos — többségében időtálló — levéltári anyag felszínrehozatalával e téren szintén gyarapította a tények ismeretét, művének jelentősége mindenekelőtt *tudatos és kiérett polgári történetiszemléletében rejlik*.

Acsády könyve annyiban jelentett további fejlődést a megelőző, nem lebecsülendő eredményekhez képest, amennyiben az alapvetően fontos téma feldolgozását *céltudatos, a feudális kizsákmányolást leleplező, harcos, antifeudális történetiszemlélettel kapcsolta össze*. Jobbágyságtörténete fegyver volt a múltban — és fegyver marad a jelenben is — a régi, úri Magyarország, »a magyar ugar« feudális előítéletektől mentes, bátor hangú bírálata számára. És ebből, a maga korában progresszív történetiszemléletből fakadt művének minden további fontos eredménye és erénye.³⁰

Acsády volt az első magyar polgári történetíró, aki a kezdeti, bátortalan és sok tekintetben eredménytelen kísérletek³¹ után *rendszeres, áttekinthető, a részleteken felépülő összefoglaló képet* tudott adni a magyar jobbágyságtörténetéről. Az Acsády munkáját megelőző hasonló kísérletek eredménytelenségének példája mutatja a legjobban, hogy ezt a feladatot a feudális kizsákmányolás és általában a feudalizmus liberális kritikája nélkül nem igen volt lehetséges eredményesen megoldani.

Acsády volt az a polgári történetíró, aki új, mindaddig szokatlan — és a későbbi reakciós történetírás által oly sokszor rossznéven vett — fogalmakat és terminológiát honosított meg a magyar történetírásban, elsősorban a *feudális osztályelnyomás fogalomköréből*. Acsády nem leplezte el, hanem élesen feltárta a feudális társadalom ellentétes osztályokra tagolódását és a feudális kor határai között következetesen használta az »osztály« terminológiát. Acsády — amennyiben a feudális társadalomról volt szó — nem kendőzte, nem tompította az osztályellentétet, az osztályharc szerepét, sőt »a nemes és pór közti«, »a szegények és gazdagok közti ellentét« hangsúlyozásának megfelelően, számtalanszor használta az »uralkodóosztály«, »elnyomott osztály«, az »osztályharc«, az »osztályellentét« fogalmait. Annak, aki a feudális kizsákmányolás és elnyomás, »a rendi góg« ellen foglalt állást, szükségképp kellett az *osztályfogalom*, az *osztályelnyomás* fogalmait használnia, éppen úgy, mint ahogy az ellenforradalmi korszak történetírása az osztályelnyomás kendőzése céljából az *osztálybéke* hamis gondolatát hirdette a történetírásban.

Acsády volt az első a polgári irodalomban, aki nagy tényanyag felsorakoztatásával, viszonylag részletesen leírta a jobbágyságtörténet formáit a fejlődés különböző szakaszaiban és aki nagy hangsúllyal elemezte a növekvő jobbágysterheket a XIII. században, *tényszerű bizonyítékot* nyújtva³² ezzel ahhoz a későbbi megállapításához, amely — elsősorban az ő munkája alapján — a XIII. századi jobbágyságtörténet felfedezésével gazdagította a magyar történettudományt.³³ Ugyanakkor Acsády tette meg az első lépéseket abban az irány-

³⁰ Acsády osztálykorlátaira, munkájának hiányosságaira a továbbiakban fogunk kitérni.

³¹ V. ö.: K. Nagy Sándor: A jobbágyságtörténet Magyarországon. Nagybecskerek, 1891. E munka lényegében a jobbágysággal foglalkozó törvények és rendeletek ismertetése. Lásd még: Katona Mór: A jobbágyságtörténet jogi állása 1000 év alatt. Jogtudományi Közlöny. XXXI. 249, 258. l.

³² I. m. 1944-es kiadásban 84—115. l.

³³ V. ö. Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bpest, 1949. 67—78. l.

ban, hogy a XIII. századi *kezdődő* feudális árutermelés és a fokozódó jobbágykizsákmányolás között *összefüggést* találjon. »A földesúr általában emelni igyekszik a terheket — írja a XIII. századi viszonyokról — másrészt a munkások (értsd: jobbágyok) kezén lévő földterületből sokat saját gazdálkodása alá von, ami a föld... terményei eladásának könnyű voltát jelzi... Magyarország mindinkább kivergődött a régi kezdetleges terménygazdálkodás állapotából s a gazdasági életben fontos szerepre vergődött a pénzgazdálkodás.«³⁴

Acsády jobbágyságtörténetének egyik nagy érdeme — amiért a reakciós irodalom oly sokszor elítélte — a feudális uralkodóosztály s általában a feudalizmus felett mondott éles bíráló hangja. Az 1437. évi erdélyi jobbágháború kitörése előtti helyzetet jellemezve írja: »A társadalom homályos mélyéből jutott ugyan az uralkodóosztály nagyrésze a gazdság és hatalom fáján, de nem azért, hogy tanúságot tegyen azok inségéről, akik lennmaradtak, hanem azért, hogy résztvegyen kiaknázásukban... Az új földesúr sokkal irgalmatlanabban bánt jobbágyaival, mint a régi nemzetségek sarjai.«³⁵ *A feudális elnyomás elítélése a múlt történetében közvetett kifejezése volt a parasztnyúzó nagybirtok kritikájának a kapitalista jelenben.*

Acsády »a rendi jog« hírhedt képviselőjének, a magyar »jogásznemzet« ideáljának — Werbőczynek — éles bírálatán keresztül ostorozta az úri Magyarországon kísértő rendi elzárkózás, feudális úrhatnamság szellemét. »A rendi önérzet elfajulásának igazi fajképe« — írta Werbőczyről —, akinek törvénykönyvében »a bosszúvágy és az osztályönzés... kiölte a tömegek szívéből a ragaszzkodást az államhoz«.³⁶

Acsády volt a polgári történetírók közül az első, aki 1514, a nagy magyar parasztháború véres elfojtása és 1526, a nemzeti függetlenség elvesztése közti *összefüggésre* rámutatott. Ezzel nemcsak a nemzeti ellenállás kiapadhatatlan tömegerejét, de a nemzetáruló földesúri osztály felelősségét is hangsúlyozta. Arról az osztályról festett sötét képet, amelynek a parasztháborút megtorló véres jobbágypolitikája elkerülhetetlenül vezetett a nemzeti ellenállás népi bázisának meggyöngyítésén keresztül a függetlenség elvesztéséhez, Mohácshoz. »A legszorosabb kapcsolatban állt tehát az állami önállóság a tömegek sorsával s nem véletlen, hanem a dolgok természetes fejlődése okozta, hogy a munkásosztály rabláncra fűzését nyomon követte az önálló Magyarország összeomlása, mely nem is támadt fel mindaddig, míg 1848-ban azon eszméket törvénybe nem iktatta, melyekért a parasztok részben már 1514-ben küzdöttek.«³⁷

Acsádynak ez a kijelentése igen figyelemreméltó a maga korában, mivel ezzel ismét elsőnek utal a magyar polgári irodalomban 1514 *antifeudális, jobbágyfelszabadító irányára* és elsőnek vezeti ezt az irányt egészen a 48-as jobbágyfelszabadítás korszakos fordulataig. 1514 és 1848, a feudális magyar történelem e két nagy fordulópontjának ilyen *fejlődéstörténeti összekapcsolása* a legfényesebb példája annak, hogy Acsády — ellentétben az akkori és későbbi hivatalos történetírás felfogásával — nem múltbamutató, reakciós kísérletnek, hanem jövőbemutató, progresszív, antifeudális osztályharcnak tekintette 1514-et. Ugyanakkor kétségtelen az is, hogy mint korának felvilágosultabb, az uralkodó feudális ideológián felülemelkedő történetírója, *megsejtette* 1514

³⁴ I. m. 95. l.

³⁵ I. m. 156. l.

³⁶ I. m. 200. l.

³⁷ I. m. 207. l.

és 1848 belső tartalmi összefüggését, azt az összefüggést, amely a XVI. század-eleji, paraszt-polgári fejlődés *lehetősége* és a XIX. századközepi polgári fejlődés valósága között valóban fennállott a magyar történelemben. Egyazon »eszmék... vezették a köznépet« — fordítjuk le ezt a gondolatot Acsády nyelvére — 1514-ben és 1848-ban is, habár 1514-ben »az eszmék még nem voltak annyira kiforrva, tisztulva...«³⁸

Acsády egyúttal helyesen tapintott rá a magyar parasztháború időszakának, illetőleg vereségének *korszakos* jelentőségére a magyar történelemben, csakúgy mint a »parasztforradalmak Európa szerte« történő vereségének alapvető fontosságára, amellyel ez a vereség meghatározó tényezőjévé vált a további történeti fejlődésnek.³⁹ Amíg az ellenforradalom hivatalos történetírása — a legjobb esetben is — gyorsan elsiklott a véres tények felett, addig Acsády helyesen látta meg a parasztháború vereségének, amely »éppen nem magyar különlegessége«,⁴⁰ *történelmet formáló, az ütemesebb kapitalista irányú fejlődést megszakitó és évszázadokkal elhalasztó* kikerülhetetlen következményét. A parasztháború vereségével, az 1514-i törvényekkel — mutatott rá Acsády — »helotizálták... a magyar jobbágyságot« s ezzel a magyar történelem »az újkor küszöbén a középkorba« esett vissza.⁴¹ Acsádynak ezekből az utaló kijelentéseiből ismét kitűnik antifeudális, polgári történetiszemlélete, amellyel a jobbágyrendszer »második kiadását« helyesen értékelte a magyar történelemben.⁴²

Acsády figyelmét nem kerülte ki a magyar agrár- és paraszttörténetnek fontos kérdése: a földkérdés, a feudális birtokviszonyok kérdése sem. Külön tanulmányok⁴³ keretében foglalkozott a nemesi földbirtokmegosztás kérdéseivel a feudális múlt egyes időszakaiban. És Acsády — ha megállapításai ma már kiegészítésre szorulnak is — ezt a kérdést sem kezelte »politika-mentesen«. Acsády nem óvakodott a feudális múlt birtokviszonyai »aránytalan megosztás«-ának⁴⁴ kimutatásán keresztül kritikát gyakorolni a középkorból visszamaradt, óriási kiterjedésű birtokok hazája, a latifundiumok Magyarországa felett. A földből, — hangoztatta — »e vagyomból kevés jutott a kicsinyeknek, a legnagyobb részt mindig a nagyok, hatalmasok ragadták magukhoz«. ⁴⁵ Olyan, a sorok közt kibukkanó, vagy éppen meghűződő kritikai észrevételek voltak ezek, amelyeket a későbbi reakciós történetírás — amely érzékenyen reagált a nagybirtokot ért minden támadásra vagy éppen kritikai hangra — nem bocsátott meg Acsádynak. Tanulságos, hogy e bátorhangú és nagyértékű tudományos munkásságot kifejtő gazdaságtörténetíróról, aki nemcsak erőteljes kritikai megjegyzéseivel és lelkeshangú buzdításával, de elsősorban példamutatásával volt fejlesztője a magyar gazdaságtörténet-, illetőleg agrár- és paraszttörténetírásnak, hogyan nyilatkozott a későbbi ellenforradalmi korszak történetírása.

³⁸ A jobbágyság története. Közgazd. Lexikon, II. köt. 199. l.

³⁹ V. ö. 206. l.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² Marxista történetírásunk ezideig nem fordított kellő figyelmet a parasztháború vereségéből adódó gazdasági és társadalmi fejlődés problémáira, tekintettel az eredeti tökefelhalmozás feudális sajátosságaira Magyarországon.

⁴³ Acsády: A magyar nemesség és birtokviszonyai a Mohácsi-vész után. Bpest, 1893. Régi magyar birtokviszonyok 1494—1598. Bpest, 1894.

⁴⁴ Acsády: Agrártörténet. Kg. Lex. I. köt. 111. l.

⁴⁵ Uo. 112. l.

Hóman Bálint például jellemzően éppen azt vetette Acsády szemére, hogy »a birtokos osztályokkal szemben igaztalanul elfogult« és hogy a »kilen-cedadó lényegével és jelentőségével« azért nem »tud tisztába jönni«, mivel azt »új és súlyos tehernek« tüntette fel.⁴⁶ Wellmann Imre pedig — bár elismerte Acsády »értékes jobbágyságtörténetét« — mégis »egyoldalúan színezett« — értsd antifeudális — jellegét rosszalta.⁴⁷ Sőt 1944-ben írott »Parasztnépünk múltjának feltárása« (Hitel. 1944. V. 302—306. l.) c. kritikai írásában fejtette csak igazán ki mélyen elítélő véleményét a »történelmi materialista« Acsádyról. Mi az, ami Wellmannak nem volt rokonszenves Acsády történetírói munkáságában? Az, hogy Acsády a feudális társadalmat »két, egymástól mély és áthidalhatatlan szakadékkal elválasztott, mereven szembenálló világ«-nak festette. Az, hogy »nem annyira a parasztnép, mint inkább a földesúri kizsákmányolás történetét írta meg«. Az, hogy a jobbágy és földesúr viszonyát »ég és föld ellentétének« fogta fel s mindezek tetejébe még az »osztályharc-elmélet«-et is bevitte a történetírásba. Nem lehet csodálkozni, ha mindezek a szempontok ellenkezést váltottak ki a feudális társadalom idilljét a múltban talán a leg-erőteljesebben propagáló nagyjelentőségű munkát kifejtő történetíróból.

Hasonlóan nyilatkozott Szabó István is, aki Acsády művének »politikai színezetű szemléletét« és »következtetés«-eit túlságosan »korszerűtlen«-nek tekintette. Ezért sietett kijelenteni, hogy műve »már megjelenése idejében is« »sok tekintetben elavultnak tekintendő.«⁴⁸ Ugyanilyen módon vélte értékelni Acsády munkáját Szekfű Gyula is: »Acsády nagy műve már elavult«⁴⁹ állapította meg. Berlász Jenőnek pedig egyik nem titkolt célja éppen az volt, hogy az 1514. évi törvények súlyosságát a jobbágyságra nézve kétségbevonja, illetve hogy Acsádynak ezzel kapcsolatos döntő fontosságú megállapítását »helyreigazítsa«. »Az 1514-i törvényhozás határozatai a szegénységre nézve korántsem voltak olyan végzetesek — írta — mint azt a magyar jobbágyság történetírója gondolta. A parasztsztyály országos 'helotizálódása' 1514 után aligha következett be.«⁵⁰

E kiragadott példákban is⁵¹ látható, hogy a későbbi történeti irodalom Acsády munkájának politikai szemléletével határozottan szembehelyezkedett. Ugyanakkor sajtóságot, hogy ennek ellenére Acsády műve ott szerepel minden, a magyar sajtóság múltjával foglalkozó s így még a fent érintett történeti munkák lapjain is.

*

⁴⁶ Magyar Történet. II. köt. Bpest, 1936. 628. l.

⁴⁷ Wellmann Imre: Mezőgazdaságtörténetünk új útjai. Domanovszky-Emlék-könyv. Bpest, 1937. 668. l.

⁴⁸ Szabó István: A magyar parasztság története. Bpest, 1940. 79. l.

⁴⁹ Magyar Történet. II. köt. 645. l.

⁵⁰ Berlász Jenő, i. m. 107. l.

⁵¹ A példákat korlátlanul szaporíthatjuk. Így pl. Ula Bálint szerint még 1936-ban sem »rendelkeztünk egyetlen olyan munkával sem, amely 'a magyar jobbágyság történetének kérdését' helyes metodikával és az egyetlen célravezető úton igyekezett volna tárgyalni«. Acsády jobbágyságtörténetéből szerinte »téves képet kapunk«. Századok. 1938. 256. l. Berlász pedig megállapítja, hogy »a jobbágyságtörténet szigorúan szakszerű művelésére« a 30-as évekig »nem kerülhetett sor. Új korszakot ezen a téren is csak a Klebelsberg-féle történettudomány-restauráció nyitott. A Fontes-vállalat keretében végzett külföldi levéltári kutatások és a Domanovszky Sándor által kezdeményezett és irányított széleskörű hazai forrásanyag-feltárás végre elindították a jobbágytörténet tudományos művelését.« Századok. 1940. 113. l.

Amilyen jelentős volt Acsády írása a magyar jobbágság történetének antifeudális szemléletű összefoglalása tekintetében, olyan fontossága volt Márki Sándor a nagy magyar parasztháborúról, illetőleg annak vezérééről írott művének,⁵² amely szintén feudálisellenes élével váltotta ki az egykorú és későbbi reakciós magyar történetírás rosszaságát.

Bár Márki szemléletén is, akárcsak Acsádyén, kiütköztek a polgári osztály ideológiájának korlátai, aminek több elvileg és politikailag téves állítás⁵³ lett a következménye, művének mégis megvolt az a nagy eredménye, hogy a Dózsa-háború — tárgyilag széles alapokon történő — feldolgozásával ébrentartotta a feudális-klerikális szemléletű magyar történetírással szemben a *viszonylag haladó* polgári ideológiát és történetfelfogást.

Márki sem rejtette véka alá, hogy a magyar jobbágság zömének sorsa különösen a parasztháború idején »koldus«-sors volt⁵⁴, »koldussá pedig olyan földesurak tették, akik minden idejét és vagyonát saját pillanatnyi érdekeiknek áldozták fel s roppant költségeik fedezésére valóságos rablógazdaságot folytattak«. ⁵⁵ Amikor Márki »az urak elfajulás«-át »a kapzsiság, ravaszság«, a »hamis pörök« és hivatalkeresés elburjánzását bírálta a Dózsa-háború korszakának feudális rendjében, akkor ezzel közvetve afelett az úri Magyarország felett is ítéletet mondott, ahol »ki igazat szól, betörik a fejét«, ahol »hízkelődőknek áll a világ, a mely bűnben merült s a pénz kormányozza«. ⁵⁶ Nem lehetett rokonszenves az erősen feudális színezetű magyar történetírás szemében az sem, hogy Márki — mint Acsády is — az 1514. évi jobbágságot alávétő törvényektől számította »a török hódítás kor«-át. »Végső elemzésben — írja — igazán idejütnánk. A nemzet zömének a közügyek iránt való elfásulását oly gyorsan követte Nándorfehérvár eleste, a mohácsi esata, Budának török kézre jutása . . . , hogy a természetjoggal is ellenkező törvényezik végzetes hatása iránt. fájdalom, kétségünk nem lehet.« ⁵⁷

És amint a feudális elnyomásról, »úri kapzsiság«-ról hangoztatott elítélő megállapításai, úgy Dózsa-rajza is visszautasításra talált a hivatalos történetírás részéről. Már Salamon Ferenc is kijelentette, hogy a »munkában a politikai irány ellen« alapos kifogást lehet tenni, amit azután Závodszyky Levente — Márki második »bírálója« — megismételt. ⁵⁸ A Magyar Történet, az ellenforradalmi korszak történetírásának legnagyobb összefoglaló munkája pedig »naiv felfogással és itt-ott radikális kiszólásokkal« megírt munkának minősítette Márki könyvét. ⁵⁹

Wellmann Imre, aki egyébként nagy elismeréssel adózott Márki munkásságának, nála és általában a liberális történetirodalomnál azt hibáztatta, hogy »a szorgos munkával« feltárt anyagot »egyoldalú színezéssel« adták elő »mindig a földesúr rovására«. ^{59a}

Valójában Márki Dózsa-rajza távolról sem minősíthető radikális éleségűnek. Sőt, Márki *teljesen helytelen irányú* következtetéseket von le. pl.

⁵² Dósa György. Bpest, 1913.

⁵³ Konkréten lásd a továbbiakban.

⁵⁴ I. m. 122. l.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo. 406. l.

⁵⁷ Uo. 516. l., lásd még 88. l.

⁵⁸ V. ö. Századok. 1945. 415—418. l. Závodszyky »az érdekes munka tendenciáját« kifogásolta.

⁵⁹ Magyar Történet. II. köt. 648. l.

^{59a} Parasztnépünk múltjának feltárása. 301. l.

akkor, amikor Dózsa küzdelmét »a múlthoz tapad«-ónak értékei.⁶⁰ Ezzel ugyanannak a reakciós ideológiának az uszályában mozog, amely a parasztok jelszavai alapján, a parasztok »józan konzervativizmusát«, osztályharcának múltba forduló *feudális* irányát emelte ki. Ez a helytelen megállapítás Márki történelemszemléletének polgári korlátaiban leli magyarázatát. Márki Dózsa-ábrázolása tehát már csak ezért is nagyon távol áll attól, hogy az *igazi forradalmár népvészér* személyét életrekeltsse. De az erősen feudális jellegű magyar történetírás szemében még egy polgári előítélettel és mérséklettel megrajzolt Dózsa-arckép is ellenszenves volt. Márki pedig ilyen, az *elnyomó urak ellen küzdő jobbággyvezér* képét elevenítette meg több-kevesebb sikerrel, aki »milliók tűrhethetlen sorsát akarta megváltoztatni.«⁶¹ És ebben összpontosul Márki munkájának — minden polgári korlátozottsága mellett is — döntő eszmeci-politikai jelentősége. Művével ahhoz a politikai küzdelemhez járult hozzá a történetírás vonalán, amely a mágnások, püspökök uralma ellen irányult az ellenforradalmi Magyarországon. Márki művével egyben lezárult az agrár-paraszttörténet polgári, történeti irodalmának első szakasza.

Ha összegezni akarjuk e fejlődési szakasz fő eredményeit, úgy megállapíthatjuk, hogy e rövid két és félévtized alatt agrár-paraszttörténetírásunk számottevő tudományággá növekedett a polgári gazdaságtörténetíráson belül. Ezalatt az időszak alatt megindult — főként a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle működése nyomán — a tudományos munka számára elengedhetetlen anyagfeltárás és Wenzel kezdeményező kísérletén, valamint kisebb,⁶² néha csak az adatszolgáltatás jellegével bíró írásokon⁶³ túlmenően három kiemelkedő feldolgozás született meg a magyar parasztságtörténet tárgykörében. Ezek mindegyike, — Tagányi földközösségtörténete, Acsády jobbágyságtörténete, Márki Dózsa György-e — egy-egy fejlődési periódusát jelentette parasztságtörténetírásunk kibontakozásának. Mint e kiemelkedő példák tanúsítják, e munkák szerzői még nem húzódoztak, — mint később az ellenforradalom agrár-paraszttörténetírása — a magyar parasztság, de általában a magyar történelem fontos kérdéseinek feldolgozásától s munkáikat többnyire harcoss antifeudális történelemszemlélet hatotta át. Ez a történetírás az első világháború előtti félfudális Magyarországon, ahol »a történetírásban... a burzsoa-ideológia elemei mintegy beszorultak az uralkodó feudális-klerikális ideológia keretei közé«⁶⁴, *viszonylag haladó* szerepet töltött be. E művek szerzői annyira jutottak — a hivatalos magyar történetírással összehasonlítva — közelebb az igazsághoz, amennyire a polgárság, főképp a XIX. század még haladó polgársága, jobban kifejezte a magyar nép érdekeit, felvilágo-

⁶⁰ I. m. 191. l. Lásd hasonló felfogását az 1437. évi jobbágháborúról. 114. l.

⁶¹ I. m. 191. l.

⁶² Előjáróban utaltunk arra, hogy a polgári-agrár-paraszttörténetírás kritikai áttekintésénél — a szétforgácsolódás veszélyét kerülni igyekezve — nem terjeszkedünk ki minden egyes kisebb, a legtöbbször nem is feldolgozó írásra, hanem csupán a fontosabb, egy-egy fejlődési mozzanatot jelölő nagyobb munkák jellemzésére szorítkozunk. Itt tehát csupán megemlítjük Hensch Árpád: *A magyar mezőgazdaság fejlődése 1867—92-ig.* (Mezőgazdasági Szemle. X. 434. l.) c. kisebb írását és Gombos Ferenc Albin: *Az 1437. évi parasztlázadás története* (Kolozsvár, 1898) c., szintén antifeudális színezetű munkáját.

⁶³ Lásd pl. Márki: *Pérori lázadása*. Bpest, 1893. Ért. a tört. tud. köréből. A Hóralzadás magyarországi része. Századok. 1894. 609, 714. l.

⁶⁴ V. ö. Molnár Erik: *A magyar történetírás a felszabadulás óta; eredményei, hiányosságai és legsürgősebb feladatai*. Társadalmi Szemle. 1952. I. sz. 53. l.

sultabb és szélesebb látókörű volt a félf feudális nagybirtokos osztálynál és annak szellemi uszályhordozóinál.⁶⁵

E szerzők műveinek megbecsülése és, tekintve koruk politikai viszonyait, alapvetően pozitív értékelése azonban nem jelentheti hibáiknak, osztálykorlátaiknak, az uralkodó feudális ideológia írásaikon kiütöző hatásainak elhallgatását. A XIX. század vége felé megszülető és fejlődésnek induló agrár-paraszttörténetírásnak ugyanis nemcsak polgári, hanem — éppen a túlsúlyban lévő feudális ideológia nyomása miatt — feudális korlátai is voltak. Vegyük e negatívumokat is röviden szemügyre. Tagányi művében pl. ilyen osztálykorlátozottságra mutat az a körülmény, hogy a földközösség kérdését *teljesen elszigetelve* tárgyalja az *osztályviszonyok* kapcsolatától.⁶⁶ Ebből a hiányosságból azután egy sor téves megállapítás következett. Mivel Tagányi nem vizsgálta meg a falusi földközösségnek a feudális osztályviszonyokkal való kapcsolatát, nem is mutathatta be, illetőleg láthatta helyesen ezeket a viszonyokat. Tagányi alapvető hibája, hogy a feudális földtulajdont és a közös jobbágyi birtoklást *egymást kizáró* tényezőknek tekintette.⁶⁷ Ez objektíve a feudális földmagántulajdon monopoliumának elleplezésére vezetett, ami Tagányinál vagy úgy jelentkezett, hogy a közös birtoklás mögött nem látta meg az egyéni úri tulajdont, vagy pedig úgy, hogy a földközösséget *közös tulajdonnak* fogta fel. »A földközösségnek lényege — írja egy helyen —, hogy a község határa *közös tulajdon* képez.⁶⁸ Mindkét beállítás — a közös birtoklás a földmagántulajdon monopoliumának kizárásával, a közös birtoklás összetévesztése a közös tulajdonnal — a feudális osztályviszonyok mellőzésének hibájából következett és objektíve a feudális kizsákmányolás elhomályosításának veszélyét vonta maga után. És Tagányi rá is tévedt erre a helytelen útra, amikor a nemes *csak mint a közös birtoklásban részvevő* egyént jellemezte,⁶⁹ miközben elfelejtett rámutatni arra, hogy ugyanakkor a nemes *elsősorban a földbirtok monopolista tulajdonosa*, és ennek alapján jobbágysági kizsákmányolója. A feudális földmagántulajdon és jobbágyi földbirtoklás tisztázásának pedig éppen a feudális termelőmód alapvető ellentmondása szempontjából van fontos jelentősége. Eszerint ugyanis az az ellentét, amely a feudális földtulajdon és a jobbágyi földbirtoklás között fennállott, nem volt más, mint a feudális termelőmód alapvető ellentmondásának kifejezési formája.⁷⁰ Tagányi hibája tehát a feudális termelőmód lényegének a feudális kizsákmányolás alapjának kikerülését jelentette — természetesen nem véletlenül.

Osztálykorlátokra vezethető vissza Acsády jobbágyságtörténetének több fontos fogyatékossága is. Ha Acsády helyesen mutatott is rá a feudális kizsákmányolás és elnyomás tényeire, ez nem jelentette azt, hogy amikor a *polgári* osztálykövetelésekről, vagy a polgári célkitűzéseket képviselő középnemesség jellemzéséről volt szó, ne *ideatizálja* ezeket a követeléseket, illetőleg ennek az osztálynak a magatartását. Acsády szerint »a rendek szívvel-lélekkel« álltak a 48-as forradalom élére és segítették diadalra politikai esz-

⁶⁵ *Andics Erzsébet*: Elnöki székfoglaló. Századok. 1948. I—IV. sz. 2. l.

⁶⁶ V. ö. *Molnár Erik* Előszavát, 8. l.

⁶⁷ I. m. 18. l.

⁶⁸ I. m. 22. l. (saját kiemelésem).

⁶⁹ »A nemes ember is csak olyan tagja volt a községnek, mint más...« 59—60. l.

⁷⁰ *Molnár Erik*: Sztálin utolsó műve és a magyar történettudomány. Társadalmi Szemle. 1953. VII—VIII. 648. l.

ményeit.⁷¹ Természetesen ez a beállítás *eszményítése* annak a középnemességnek, amelyet a gazdasági fejlődés kényszere mellett elsősorban a külföldi forradalmak és a magyar paraszttömegektől való félelem billentett a forradalom útjára.

Különösen élesen jutott kifejezésre ez a polgári átalakulást és polgári rendet idealizáló beállítás Márkinál. Márki egyenesen arról ír, hogy 1848 után *megszűnik* a magyar társadalom osztályokra szakadása és valami megfoghatatlan osztály nélküli egység jön létre. 1848, mondja, »végre látni engedte azt az utat, melyen a nemzetnek haladnia kell, hogy osztályokra nem szakítva, közösen munkálkodjék a hon és a társadalom javára.«⁷² *A feudális osztály-elnyomás feltárása egyfelől, a tőkés osztály szerepének, a kapitalizmus osztályviszonyainak (s ezzel együtt a tőkés kiszákmányolásnak) idealizálása másfelől: ez jellemezte a késői liberális paraszttörténeti irodalom képviselőinek történet-szemléletét.*

De a polgári osztálykorlátok mellett, a magyarországi tőkés fejlődés elmaradott viszonyai következtében nem egy esetben az uralkodó feudális ideológia jelentékeny *maradványai* is átszűrődtek e polgári felfogású műveken. Sőt, a kapitalista fejlődés korlátozottsága a magyar agrár- és paraszttörténet kibontakozását nemcsak késleltette, de egyszersmind *erősen egyoldalúvá* is tette. Ez utóbbival függött össze az a szembetűnő jelenség, hogy a fejlődésnek ebben az első szakaszában Wenzel kísérletén kívül nem született meg magyar agrártörténeti feldolgozás. Amint az imperializmus a kapitalizmus rendszerében konzerválta a feudális maradványokat — ezzel is fékezve a polgári fejlődés ütemét —, úgy a későn születő polgári agrártörténeti irodalom sem fejlődött elég erőteljesen ahhoz, hogy az első gyenge kísérleteken túl maradandó értékű agrártörténettel gazdagította volna a magyar történettudományt. Amikor ugyanis a magyar agrártörténelem e téren még kifuthatta volna magát — a forradalom utáni évtizedekben —, még nem született meg. Amikor viszont megszületett — rövid életű fellángolás után —, már nem bontakozhatott ki a maga polgári, viszonylag haladó jellegében.

Jellemzően példázza ezt az elhanyagolást az alig megszülető kezdetek után a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle nem több, mint egyévtizedes értékes működésének kényszerű megszűnte. 1906, a folyóirat megszűnte után évtizedekig nem látott napvilágot a magyar mezőgazdaság történetét feltáró jelentősebb alkotás. Így a 30-as évek elejéig lényegében érvényesek maradtak Acsádynak azok a szavai, amelyek még 1893-ban hangzottak el, megállapítva, hogy »egyetlen egy idevágó probléma sincs még eddig megfejtve . . . nincs egyetlen egy termelési ág általános fejlődése, egyetlen egy vidék, város vagy uradalom gazdasági élete történetileg feldolgozva.«⁷³ A feladatot akkor abban jelölte meg, hogy olyan mezőgazdaságtörténetet kell írni, amely a kérdéseket »*történeti fejlődésében* világítja meg.«⁷⁴ De ilyen munka még hosszú ideig nem akadt.

Az uralkodó feudális ideológia behatása emellett még más formában is kitűnt. Wenzel munkája pl. a mezőgazdaság *kapitalista* fejlődésének korszakát szinte egyáltalán nem tárgyalja, sőt még a XVI—XVII—XVIII.

⁷¹ I. m. 558. l.

⁷² I. m. 521. l.

⁷³ *Acsády*: A magyar mezőgazdaság története. Közgazdasági és Közigazgatási Szemle, 1893. I. 19.

⁷⁴ Uo. 18. l.

századi rész leírása is »el van nagyolva«. ⁷⁵ Írása tehát jellemzően csupán a *feudális múlt* agrártörténetét igyekezett felölelni és még azt sem teljesen. Ezért a polgári gazdaságtörténeti munkák olyannyira jellemző vezérelve — a tőkés gazdálkodás felsőbbrendűségéről, a kapitalizmusról, mint a fejlődés betetőzéséről szóló elv — nála nem is érvényesült. ⁷⁶

Nem kevésbé nyomták rá bélyegüket e feudális korlátok a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle tartalmára. Bármilyen fontosak voltak is a Szemle cikkei, közleményei, jelentőségüket csökkentette, hogy a kutatásokat a XVI—XVIII. századra korlátozták. A Szemle sem terjeszkedett ki a mezőgazdaság kapitalista korszakának vizsgálatára, közleményeivel megmaradt a feudális korszak igen szűkrészabott korlátai között. Ebből pedig már szükségszerűen következett az is, hogy a feudális nagybirtok vizsgálatát kellett előtérbe állítania.

És nem voltak mentesek a feudális ideológia beszűrődéseitől Acsády és Márki művei sem. Még Acsádynál is találkozunk olyan felfogással, fogalmakkal vagy éppen terminológiával, amelyek az uralkodó, feudális ideológia hatásait tükrözik. Példaképpen hadd utaljunk itt csupán arra, hogy Acsádynál is olvashatunk a »jó földesúr« hamis ideáljáról. »Akadtak ugyan ebben az időben is — írja az 1514. évi parasztháború időszakáról — nemeslelkű, úgynevezett jó földesurak«. ⁷⁷ Ugyanez tapasztalható Márkinál is, aki »jőlelkű földesúr-ról« ⁷⁸ írva, a feudális rendszert nemcsak mint a jobbágyok úri kizsákmányolásának rendszerét mutatta be, hanem »az egymásra utalt földesúr és jobbágy« érdekazonosságáról írva, *néha* maga is idealizálta ezt a rendszert. ⁷⁹ A »jó földesúr« példáját azért emeltük ki, mivel az ellenforradalmi korszak agrár- és paraszttörténetírásában éppen ez volt egyike azon vezérszólamoknak, miknek folytonos hangoztatásával kísérelték meg fedezni a 48 előtti feudális kizsákmányolás és elnyomás rendszerét.

Bár ezek a hibák egyképpen a szerzők osztálykorlátaiból következtek, mitsem változtatnak műveik alapvető jelentőségén, történetiszemléletük *viszonylag haladó* voltán.

Ezeknek a vonásoknak kiemelésével kíséreltük meg körvonalazni a hazai agrár- és paraszttörténet késői megszületését és fejlődésének fő állomásait a XIX. század végétől az imperializmus első évein át az első világháború kitöréséig.

2. Az ellenforradalmi korszak polgári agrár- és paraszttörténetírása

Márki műve után hosszú évekig szinte lekerült a napirendről az agrár- és paraszttörténet művelése. Különösen állt ez az agrártörténetre.

⁷⁵ I. m. 16. l.

⁷⁶ »A mezőgazdaság fokozatos fejlődéséről még halvány, elmosódott képet, egyszerű fogalmat sem kapunk« — jegyezte meg Wenzel könyvéről Acsády, i. m. 16. l.

⁷⁷ I. m. 207. l. Ugyanakkor megtalálható Acsádynál a Habsburgok »jobbágyvédelmének« hamis gondolata is. Meg kell azt is jegyeznünk, hogy Acsády nem ismerte fel a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válásának a parasztságra nézve súlyos következményeit sem.

⁷⁸ I. m. 124. l.

⁷⁹ I. m. 116. l.

Kerek 40 esztendővel Wenzel írása után, 1927-ben, Kazal Zsigmond tett újabb kísérletet a magyar mezőgazdaság történetének megírására,⁸⁰ teljesen eredménytelenül. Könyve Wenzel munkájának hibákkal tetézett felújítása, amely még az alapvető adatokról sem vett tudomást. Kazal a másodrangú »forrásokból« kivagdalt — felettébb silány — anyagát teljesen rendszertelenül, a történeti fejlődés összefüggéseiből kiragadva ragasztotta egybe, sehohsem téve kísérletet a kérdések elvi és történeti kezelésére. Ez a fércmunka élesen jelezte a magyar agrártörténetírás válságos állapotát, azt a tendenciát, hogy 40 évvel az első kezdeményező kísérlet után a magyar agrártörténet nem előre, hanem visszafejlődött.

De a 20-as évek vége felé új mozzanatok váltak szembetűnővé a magyar agrártörténetírás területén. A századforduló rövidéletű fellobbanását követő tétlenség, majd válság hosszú évei után, lassan egyre mozgalmasabbá, egyre elevenebbé válik az a terep, amelyen a magyar agrár- és paraszttörténetírás — útjának második szakaszában — felfejlődik. Csakhogy a 30-as évek agrár- és paraszttörténetírása merőben más jellegű, mint a századfordulóé volt, mivel mások voltak azok a társadalmi és politikai viszonyok is, amelyek kibontakoztatták és szolgálatukba kényszerítették. Acsády a múlt század utolsó éveiben még több-kevesebb joggal róhatta fel a közvélemény előtt, hogy a gazdaságtörténetet »nem igen akarták befogadni... a hatalmas intézetek kapuin«, ami objektíve azt jelentette, hogy az *úri* Magyarországon még nem állították a reakciós osztályok politikai érdekeinek szolgálatába a *polgári* gazdaságtörténetet. Viszont a XX. század 20-as éveinek legvégétől az agrár- és paraszttörténet felfejlődésének éppen az volt az alapja, hogy az ellenforradalmi rendszer a lehető legteljesebben felhasználta és kiaknázta a maga politikai céljai számára. A késői liberális időszak viszonylagos ideológiai ellenzékiességét az ellenforradalmi korszak teljes szellemi kiszolgálása váltotta fel a polgári agrártörténetírásban, ami alapvetően meghatározta e tudományág egész jellegét.

A történeti múlt feltárásától való tartózkodás — s ez, tudjuk, több évtizedes szünetet eredményezett az agrártörténetírásban — most kezdett visszajára fordulni: egyre szélesebb érdeklődéssel közeledtek a múlt gazdaságtörténetének kérdései felé. De ezt az érdeklődést igen gyakran nem a mulasztás hiányait pótolni igyekvő, őszinte tudományos meggyőződés, hanem a legtöbb esetben az ellenforradalmi politika nyers érdekei diktálták. A századforduló viszonylag önzetlen kutatása helyére az ellenforradalmi rendszer által megrendelt kutatómunka és történetírás lépett, amely a történeti igazság felderítése helyett a reakciós osztályok és rendszer szellemi kiszolgálását tekintette főfeladatának. Ekkor már aligha lehetett arról szó, hogy ez vagy az a történeti tény igaz-e, inkább csak arról, hogy ez vagy az a történeti megállapítás a Horthy-rendszer politikájára nézve hasznos-e vagy káros, kellemes-e vagy kellemetlen. Ennek az irányzatnak az eluralkodása természetesen nem egyféleképpen, nem valami szemléleti sablon szerint, hanem a hazai történetírás egyes, különösen szellemtörténeti és pozitivisták irányzatainak sajátosságai szerint nyilatkozott meg. *És a pozitívizmus a szellemtörténettel szemben tudott felmutatni részeredményeket.*

⁸⁰ A magyar mezőgazdaság története a honfoglalás előtti időktől az újabb korig. Bpest, 1927. Kazal munkájára lásd *Wellmann* értékelését »Mezőgazdaságtörténetünk új útjai« c. összefoglaló igényű dolgozatában. Domanovszky-Emlékkönyv. 668—669. l.

a) A szellemtörténet uralkodóvá válása — Szekfű Gyula programadó cikkei a 20-as években

E régivel merőben ellentétes, új agrártörténetírásnak volt egyik legelső és jellegzetes terméke Szekfű Gyula tanulmánya »A magyar bortermelő lelki alkata«-ról.⁸¹

Ez a munka a *szellemtörténet bevitelét és döntő tényezővé emelését* jelentette a magyar gazdaságtörténetbe. Amint munkája előszavában Szekfű hangoztatta: »Célom inkább teoretikus: bemutatni azon hatást, melyet lelki tényezők, faji öröklött sajátosságok gyakorolnak a gazdasági életre«, mivel »a mi közönségünk, főként annak egyoldalúan, materialisan orientált része, hajlandó a gazdasági élet jelenségeit tisztán anyagi processusokra, nem pedig lelki tényezőkre vezetni vissza«.⁸²

A szellemtörténetnek Szekfű Gyulától elindított uralomrajuttatása a gazdaságtörténetben egyike volt azon jelenségeknek, amelyek polgári agrártörténetírásunk kibontakozásának útját az ellenforradalmi korszakban jelentékeny mértékben meghatározták. Ennek a szemléletnek az alkalmazása tűnik fel jól láthatóan Szekfűnek abban a — szintén »nem minden politikai mellékíztől szabadon« születő — áttekintésében, amelyet 1928-ban a magyar nagybirtok történeti szerepéről adott.⁸³ Cikkének — melynek kritikájára kitérünk — fő szemléleti tanulságát így foglalja össze: »a nagybirtok maga bármily anyagi jelenség is, éppen akkor volt leghatalmasabb, mindentől ellentmondás nélkül elismert, amikor nagy anyagi eszközeit nem csupán új anyagok, kenyér, bor, tej, bőr és gyapjú kitermelésére fordította, hanem a nemzet lelkének fenntartására...« »Az emberi történet eléggé mutatja itt is, más téren is, hogy az anyag csak ideig-óráig hat, s elmúlik, állandó, biztos és magasabb szempontból jogos uralommal a századokon át folyó történeti processusokban csak a lelkiek bírnak.«⁸⁴

Szekfű cikkét az egyre éleződő osztályharc időszakában írta, amikor a feudális múltból átmentett és az imperializmus által konzervált nagybirtokrendszer omladozó építménye fokozott védelemre szorult a tömegek meg-megújuló támadásai következtében. Ez a védelem — az agrártörténetírás eszközével — ideológiai térre is kiterjedt és mint a tények is mutatták, Szekfű is kézbevette azt a »fegyvert, mely ma a nagybirtoknak ellenséges törekvésekkel szemben rendelkezésére áll.«⁸⁵ Ezzel az agrártörténet is az ellenforradalom egyik ideológiai fegyverévé lett.

Szekfű — a nagybirtok történeti szerepének felvetésével — olyan kérdést ragadott ki a történelmi múltból, amivel már előtte is foglalkozott a polgári agrártörténet. A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, mint utaltunk rá, szintén a feudális nagybirtokot helyezte vizsgálatainak középpontjába. A Szemle ezt a kérdést a termelés, a gazdálkodás, Szekfű pedig átfogóan, a nagybirtok egész történeti szerepe oldaláról próbálta megközelíteni. De, amíg az előbbi esetben az ismretlenség homályából feltárt konkrét anyag alakította és formálta a történeti képeket, addig az utóbbi esetben már a nagybirtok védelmének reakciós szemlélete igazította át a történelmi múlt valóságát. A múlt-

⁸¹ Szekfű Gyula: A magyar bortermelő lelki alkata. Bpest, 1922.

⁸² I. m. 4. l. Az »anyag tisztelete — írja a szerző — néhol veszedelmesen közeledik az alacsony kultúrájú, félvad népeknek bálványimádásához«. (9. l.)

⁸³ Magyar Szemle. 1928. IV. II. köt. 305—314. l.

⁸⁴ I. m. 314. l.

⁸⁵ Uo.

századvégi, illetőleg századeleji agrár- és paraszttörténet antifeudális színezé-
tével szemben pedig Szekfű cikke már az imperialista kapitalizmus alapjain
álló *feudális történet szemlélet teljes előrenyomulásának reakciós fordulatát jelezte.*

Szekfű a magyar nagybirtok történeti »jogosultságának igazolása«
formájában nyilatkozott a latifundiumok fenntartása mellett.⁸⁶ A feudális
múlt örökségének legkorhadtabb építményéről — a hitbizományi rendszerről —
azt tartotta, hogy »az ilyen kötött, nem magán birtoknak értelme és célja nem
vitás, teljesen világos.«⁸⁷ Egy esetleges földreformmal szemben »a nagybirtok
mellett«, mint vallotta, »a termés hozamának katasztrofális csökkenése« szól,
»mely bekövetkeznék, ha a kitűnően vezetett és felszerelt üzemek atomizál-
tatnának...«⁸⁸

A nagybirtok védelmének időszerű politikai szempontjaihoz igazította
azután Szekfű Gyula a történelmi múlt egyes fejezeteit. A nagybirtok konser-
válásának politikai szemlélete a Horthy-korszak jelenében ugyanis a nagybir-
tok múltjának kedvező beállítását követelte meg a történetírásban. Ezért
színezte át Szekfű a nemzeti függetlenséget századokon át eláruló nagybirtok-
os *osztály* sötét arcképét, ezért kerekítette ki ezt a képet a magyar szabadság
önzetlen védelmezőjének hamis profiljává. »A török korszak magyar nagy-
birtokosai gyarapodtak, házasodtak, örököltek«, — ismerte el — »de emellett
harcoltak, véreztek, védték ezt a szegény, védtelen országot.«⁸⁹ Szekfű szerint
a magyar nagybirtokos osztály »vézett legelső sorban«⁹⁰ a hazáért, »a legmagas-
sabb nemzeti feladat teljesítését« vállalva.⁹¹ Fentiekből szükségszerűen követ-
kezett, hogy a cikk szerzője ellenérzését fejezze ki azon »hazai szegénység,
alsóbb néposztályok« mozgalmaival szemben, »melyek a nagybirtok megsemmi-
sítése árán könnyűszerrel remélték elérni saját életszínvonaluk lényeges
javítását« a 48-as polgári forradalom hajnalán.⁹² Ez a földreformellenes
történet szemlélet Szekfűnél csupán múltbavetítése volt annak a politikai fel-
fogásnak, amely az ellenforradalmi korszak jelenében is szemben állt a nagy-
birtok felosztásának történeti követelményeivel, a polgári átalakulás befejezé-
sére irányuló demokratikus törekvésekkel. Hangsúlyozni kell azonban azt is,
hogy a magyar nagybirtoknak ez az éles szellemi fegyverekkel történő védelme
— ami Szekfű szavaiból messzehangzón kiensündt — nemcsak a feudális
múltból átmentett középkori birtokmegosztás helyeslését jelentette. Közvetve
annak a magyar imperializmusnak az elfogadásával is egyértelmű volt,
amelyik magába olvasztotta és saját alkatrészévé merevítette — egyéb
feudális maradványokkal együtt — elsősorban a magyar nagybirtokot.
A magyar nagybirtok ideológiai védelme polgári történetírásunkban — főként
annak szellemtörténeti iskolájánál — éppen annyira nem választható el a
magyar imperializmus szellemi kiszolgálásától, mint amennyire a magyar
nagybirtokos osztály sem volt elválasztható a magyarországi fináncokétól.
A nagybirtok vörös fonálként végighúzódo magasztalása az ellenforradalmi

⁸⁶ I. m. 311. l.

⁸⁷ I. m. 305. l.

⁸⁸ I. m. 314. l.

⁸⁹ I. m. 309. l.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ I. m. 310. l. »A nagybirtok a XVIII. században is a nemzet produktív életének
szinte egyetlen alapja volt« — írja Szekfű. 312. l.

⁹² I. m. 313. l.

Magyarország egész polgári történetírásában éppen ezért nemcsak antidemokratikus állásfoglalás volt a földosztás történeti szükségességével szemben, de egyszersem elkerülhetetlenül az imperializmus helyeslését és elfogadását is jelentette. És ha Szekfű Gyula a nagybirtok további fenntartásának hangoztatása mellett külön is kiemelte a »nagytóke« »áldásos« szerepét — »amely a munkások tömegeinek ad életet, táplálékot,«⁹³ akkor ezzel az imperializmus ideológiájának egészen közvetlen kifejezését is adta.

E jellemző példák kétségtelenül igazolják, hogy az új agrártörténet valóban az ellenforradalom ideológiai támaszaként bontakozott ki, előnyben részesítve e rendszer számára kellemeset és hasznosat, sokszor a történeti igazság rovására. Kétségtelen, hogy Szekfű Gyula, a magyar polgári történetírás vezető képviselője, ekkor még nagyon is távol állott attól a politikai felfogástól és történet szemlélettől, amely előbb szembefordította őt az ellenforradalommal, végül pedig népi demokráciánk építő munkásává avatta, mint tudóst, mint politikust egyaránt.

De az ellenforradalom érdekeinek leplezetlen védelme és kiszolgálása szembeutó jellegzetessége volt az újabb paraszttörténetírás első termékeinek is. 1929-ben jelent meg Bodroγκzóy Zoltán: A magyar agrármozgalmak története c. terjedelmes írása, amelynek alig titkolt célja »az urakkal egy táblól cseresznyező parasztvezér,«⁹⁴ Nagyatádi Szabó István politikájának történeti »igazolása« volt.⁹⁵ Ha egyfelől a latifundiumok fenntartása és védelme, másfelől a parasztmilliók nagybirtokellenes küzdelmének erjesztése, bomlasztása is az ellenforradalom agrárpolitikájának szélesen alkalmazott módszerei közé tartozott. Őket vágni a nagybirtokellenes paraszti egységen, s főleg a parasztság jómódú, tehets rétegeit leválasztani a parasztság egészéről és az urak oldalára állítani: ez a fajta agrárpolitika tulajdonképpen már évtizedes »hagyományokra«, az első »agrárszocialista« mozgalmak idejére nyúlt vissza. Ennek a politikának a helyeslése tükröződött vissza Bodroγκzóy munkájában. »Minden elfogultság nélkül, mély meggyőződés alapján akarja hirdetni ez a könyv — írja bevezetőjében szerzője —, hogy *egységes magyar érdek az, ha minden osztályunk, de különösen az arisztokrácia teljes erejével a falu kisbirtokos társadalmának... felemelésére siet.*«⁹⁶ A nagybirtok urai, mint »a falu kisbirtokos társadalmának« — értsd jómódú rétegének — pártfogója a dolgozó többség elleni aknamunka érdekében; éppen ez a politika jutott kifejezésre a Nagyatádi—Bethlen-féle kézfogásban. Mi sem volt tehát időszerűbb az újabb paraszttörténetírás részéről, mint nagy propagandát csapni ennek a politikának és az áruló Nagyatádit dicséretes példaképként állítani oda a közvélemény elé. Nagyatádi, írja Bodroγκzóy, »a nép embere, akiről a történelem táblájába aranybetűkkel lehet bevésni... megsebzett országunk fájdalomra orvosságot adott.«⁹⁷ Nem csoda, ha a Nagyatádit »demokratikus« ideálként magasztaló Bodroγκzóy a XIX. századvégi forradalmi parasztmozgalmakat »döbbenetes dolog«-nak bélyegezte.⁹⁸

⁹³ I. m. 312. l.

⁹⁴ Révai József: Marxizmus és magyarság. Bpest, 1946. 144. l.

⁹⁵ E »publicisztikai irat« célja — írja Pleidell a könyvről — Nagyatádi Szabó Istvánnak és a nevéhez fűződő kisgazda mozgalomnak politikai igazolása«. Századok. 1932. 471-472. l.

⁹⁶ I. m. 7. l.

⁹⁷ I. m. 329. l.

⁹⁸ I. m. 37. l.

Ilyenképpen az ellenforradalmi rendszer érdekeit kiszolgálva, jelent meg a 20-as évek legvégén az újabb agrár-paraszti-történet, amikor a Magyar Művelődéstörténeti Iskola e téren kifejtett tevékenysége új fejezetet nyitott a magyar agrártörténetírás lapjain.

b) A Művelődéstörténeti Iskola pozitívizmusa

A Domanovszky Sándor vezette Magyar Művelődéstörténeti Intézet tervszerű bekapcsolása az agrártörténetírás területére,⁹⁹ az eddigiekhez képest fordulatot eredményezett: a hosszú szünet után megindult a tervszerű, módszeres anyagfeltáró és feldolgozó munka. Ennek a gyakorlati munkának az a helyes felismerés volt az elvi alapja, amely az adott esetben a *részletkutatás* módszerét jelölte ki egyedül célravezetőnek, hogy ezzel mintegy kimozdítsa az agrártörténetírást megrekedt helyzetéből. Az eddigi kísérletek ugyanis nagyrészt azon feneklettek meg, hogy összefoglalást akartak adni a részletek kellő ismerete nélkül.

A részletkutatás, mint a történettudomány művelésének az adott esetben egyedül helyes módszere, bizonyos tekintetben ma is időszerű és ezért az új magyar gazdaságtörténetírás számára nem mellőzendő példa. A hazai kapitalizmus gazdaságtörténetének s ezen belül agrártörténetének megírását sem lehet ugyanis összefoglaló jellegű, országos méretekre kiterjedő munkákkal *elkezdni*. Ez esetben is célravezetőbbnek fog bizonyulni a térben és időben szűkebb, kisebb témák részletkutatásokon alapuló feldolgozása. A magyar mezőgazdaság kapitalista korszakának feltárása például — tekintettel a témakör ismeretlen és problémákban gazdag voltára, valamint a vonatkozó hézagos és silány minőségű nyomtatott anyagra — szintén nem nélkülözheti az időben és térben körülhatároltabb, elvi és szakmai tekintetben viszont mélyebben járó részlettanulmányok alapvetéseit.

A magyar agrártörténet meghatározott területének Domanovszky Sándor által tervszerűen és módszeresen irányított feltárása azonban nemcsak a történettudomány művelésének, de a *történész-szakemberek kinevelésének és képzésének* is egyik fontos formája volt a múltban. Bár ez a tudományos és nevelő munka eredményei mellett, elsősorban elvi és politikai szempontból tartalmazott súlyos hibákat, s így részletes kritikára szorul, *módszertanilag* mégis olyan példa, amely mellett nem mehetünk el történetírásunkra nézve figyelmetztető tanulságok levonása nélkül.

Ismeretes ugyanis, hogy a Magyar Történész Kongresszus számos fontos tanulsága között ott szerepelt az egyetemi történetoktató munka eszmei és szakmai színvonalának jelentékeny emelése is, mint soronlévő feladat. Ehhez pedig megfelelő tudományos alap, a tudományos és oktatómunka helyes kialakított egysége, összeforrottsága szükséges. E cél eléréséhez a legjobb iskola a fontos és időszerű témák részletkutatáson alapuló feldolgozásának széleskörű megszervezése az egyetemeken. Az egyetemi történetoktatásnak a tudományos munkával való ilyen kialakítandó egysége és megalapozottsága, a kutatómunka megszervezése és irányítása, mint a történész szakemberek kinevelésének széles formája; ez olyan munkamódszer, amely ma már — ellen-

⁹⁹ Lásd: »Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez« c. kiadványsorozatot.

tétben a felszabadulás előtti időkkel — marxista tartalommal és szocialista-építőmunkánk céljait szolgálva további eredményekre fog vezetni. A felszabadulás előtti időszakban, a feudális színezetű burzsoa magyar történetírás — mint ezt Domanovszky Sándor és tanítványainak példája talán a legjobban mutatja — megteremtette a maga együttesét, iskoláját a nép érdekeitől elszakított történettudomány művelése érdekében, alapjában véve haladásellenes politikai célok szolgálatában. A marxista magyar történetírás viszont jelenleg még *nem* teremtette meg azt a munkaformát, amely — a szocialista építés érdekében — a tudományos szakemberek egységes irányítással kiképzett, módszeres munkát végző együtteseit hozza létre az egyetemeken. Erre pedig szükség van.

A Domanovszky-iskola munkásságának áttekintésénél nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a »Tanulmányok« *pozitivist* módszere — amely, mint utalni fogunk rá, nem zárta ki a szellemtörténeti behatásokat — *éles kontrasztként jelentkezett* a Szekfű-féle ultra szellemtörténeti irányzatnál szemben. Amíg Szekfű az objektív történeti folyamatokra utaló tényektől úgyszólván teljesen elrugaskodott és a szellemtörténet vakvilágának kísérelt meg gazdaságtörténetet írni, addig Domanovszkyék a tényanyag gondos feltárása — ha nem is mindig helyes értékelése — jellemezte. Történetet — hangoztatta Domanovszky Sándor — »nem lehet adatok nélkül konstruálni.«¹⁰⁰ A Szekfű-féle szellemtörténet és a Domanovszky-féle pozitivismus, igaz, egyaránt a polgári történetírás irányjai és így közös, osztálygyökerük és ebből eredő közös szemléleti korlátaik voltak, de bizonyos mértékig — a polgári történetírás keretein belül — szemben is állottak egymással. Domanovszky Sándor és tanítványainak jelentős munkássága, a félfudális-polgári történet szemlélet és az ehhez tapadó pozitivist módszer minden korlátozottsága és erőtlensége mellett is — *ideológiai ellenállás volt a gazdaságtörténetnek szellemtörténettel való elárasztásával szemben.*¹⁰¹ Ezt az ellenállást nekünk is látnunk kell és, az adott körülményeket figyelembe véve, részeredményeit meg is kell becsülnünk. Nem véletlen, hogy a Domanovszky Sándortól elindított és általa irányított »Tanulmányok« valóban új szakaszt nyitottak polgári agrártörténetírásunk fejlődésében.

A Domanovszky Sándor által vezetett együttes *tudományos* eredményeinek legfontosabbika a *majorsági (allodiális) gazdálkodás* alapvetően fontos hazai szerepének feltárásához fűződik. Ha a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle sok értékes dokumentumot tárt fel a majorsági gazdálkodás, főként XVII. századi viszonyairól, akkor a »Tanulmányok« szerzői a Szemle anyagát jelentékenyen kiszélesítve, nemcsak a kérdés elméleti kifejtésére törekedtek, de azt *történelmileg valóban fel is dolgozták.* Ennek a kutató és feldolgozó munkának pedig nagy fontossága van a kapitalizmust megteremtő eredeti tőkefelhalmozás korszaka hazai és egyben keleteurópai agrártörténete szempontjából.

A majorsági gazdálkodás hazai döntő szerepének felfedezése ugyanis azt bizonyította, hogy Magyarországon a mezőgazdasági árutermelés a *keleteurópai fejlődésnek megfelelő úton* haladt a kapitalizmus irányába. Amint

¹⁰⁰ Lásd Domanovszkynek a »Tanulmányok«-hoz írt előszavát. Idézi: Wellmann, Emlékkönyv 671. l.

¹⁰¹ Berlász Jenő is megállapítja, hogy Hóman Bálint mellett elsősorban Szekfű Gyula »névéhez fűződik a szellemtörténeti irányzatnak a magyar historiográfiában való uralomrajuttatása«. (A magyar gazdaság- és társadalomtörténetírás kialakulása. Bpest, 1943. 14. l.)

Engels a keletnémet fejlődésrőlmondotta: »A kapitalista korszak a falun, mint a jobbágyi robotmunkára alapozott mezőgazdasági nagyüzem korszaka köszöntött be.«¹⁰² Vagyis nálunk — mint általában Kelet-Európában — nem a tőkés nagyüzem, nem a tőkés bérleti rendszer, hanem a »robotmunkára alapozott« *feudális majorsági árutertermelés* bontakozott ki a XVI—XVIII. században. Ez a tény pedig szükségképpen összefüggött a magyarországi jobbágyiség helyzetének, az eredeti tőkefelhalmozás talaján végbemenő kisajátításának ismét csak keleteurópai sajátosságaival, bármennyire igyekeztek is ezt tagadni, mint rámutatunk, a »Tanulmányok« szerzői. A tőkés árutertermelés megközelítése a majorsági árutertermelés útján, a jobbágyiség kisajátítása elsősorban a földesonkítások útján, a zselléresedés formájában: ezek voltak a magyar agrárfejlődés sajátos mozzanatai, melyek egyaránt a keleteurópai fejlődésre jellemző késői feudalizmusban, a jobbágyrendszer »második kiadásának« uralmában gyökereztek.¹⁰³ A hazai agrárfejlődés tehát a *keleteurópai típus* egyik színárnyalataként jelentkezett. Ehhez járult még az egyre mélyülő gyarmati függőség hatása, amely mintegy konzerválta és megmerevítette az uralkodó feudális termelőviszonyokat, s ezáltal még jelentékenyebb szerephez juttatta a feudális majorsági gazdálkodás hazai rendszerét.

Mindez csupán tömörített összegezése a »Tanulmányok« adta tényanyag legfontosabb tanulságainak, a majorsági gazdálkodás hazai problematikájával kapcsolatban. Úgy gondoljuk, hogy már ezek az utalások is jelzik a majorsági gazdálkodás egész történeti útjának fontos voltát a magyar agrárfejlődésben. Ki fogjuk mutatni, hogy a »Tanulmányok« szerzői más irányú következtetéseket vontak le az általuk felfedett tényekből.

De a tanulmánysorozatnak további fontos eredményei, illetőleg tanulságai is voltak. A Magyar Művelődéstörténeti Iskola tárta fel a XV—XVIII. századi magyar nagybirtok egész gazdasági mechanizmusát és rajzolt eleven képet a nagybirtok gazdasági életéről, az adatok szabta korlátok között. Ennek a munkálatnak köszönhető, hogy agrártörténetírásunk egyáltalán képet alkothat magának a XV—XVIII. századi magyar mezőgazdaság fejlődésének fő mozzanatairól. E tanulmánysorozat keretében született meg olyan feldolgozás is, mint Wellmann Imrének a gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodásáról írott monográfiája, amelyik — nagybirtokot magasztaló, feudális szemléletű irányvonala mellett — elsősorban az anyag szakszerű kezelésével, a XVIII. századi nagybirtok gazdasági életének plasztikus, életeli rajzával emelkedik ki a sorozat hasonló irányvonallú többi példányai közül.

Az uradalomtörténeti sorozat további eredményei közé tartozott a majorsági gazdálkodás *termelőbörömei* feltárása és beható vizsgálata. Az egyes monográfiák többnyire finom részletességgel mutatták be az uradalmi és a túlsúlyban lévő jobbágytechnika szerepét a gazdálkodásban, a használatos művelési formákat, a piac alakulását és hatását az árutertermelés fejlődésére. Ennek a munkának szintén megvolt, a tényanyag puszta megismertetésén túlmenően, *elvi* jelentősége. A feltárt anyag megmutatta az uradalmi termelő-

¹⁰² Engels: A német parasztháború. A mark. Bpest, 1949. 108. l.

¹⁰³ A magyarországi eredeti tőkefelhalmozás problematikájával kapcsolatban kezdettől fogva alapvető követelmény volt a magyar fejlődésnek a keleteurópai fejlődéssel való összehasonlítása. E feladat megoldása felé tesz kezdeti lépéseket Pach Zsigmond Pál újabb elvi jellegű cikkében: Az eredeti tőkefelhalmozás sajátosságai Magyarországon. Propagandista. 1953. szept.—okt. sz. 52. l.

erők *alacsony színvonalát*, az egész majorsági árutermelés *lassú és nehézkes* fejlődését és ezzel kapcsolatban a fokozott robotra szorított *jobbágyság súlyos helyzetét*, bár ez utóbbi tény a szerzők többnyire igyekeztek elhallgatni. A feltárt tények kirajzolták a magyar agrárfejlődésnek azt az útját, amelyet elsősorban a jobbágyrendszer »második kiadásának« uralma árnyékolta sötétre. Ez az út nemcsak a mezőgazdasági termelőerők fejlődését hátráltatta, de a jobbágytömegek vállaira — a földrablások, telekesonkítások mellett — a mértéktelen robotterhek súlyát is ráarkta. Amint a kapitalizmusban a feudális maradványok korlátozzák a termelőerők fejlődését és súlyosbítják a falusi tömegek tőkés kizsákmányolását, úgy a jobbágyrendszer »második kiadása« is fékezi a tőkés árutermelés kibontakozását és tetézi a jobbágyság elnyomását, elnyomorodását. Ilyenképpen az uradalmi gazdálkodás korszaka, mint a kapitalizmus »porosz« útjának *történelmi előzménye* jelent meg a 48-as forradalom előtti Magyarországon.¹⁰⁴

De amennyire behatóan foglalkoztak a kiadványok szerzői a majorsági termelőerők vizsgálatával, annyira elhanyagolták a *termelési viszonyokat*, az *osztályviszonyokat* szemügyre venni. Nem ok nélkül. Az a kevés anyag is, amit a jobbágyviszonyokról megtudunk,¹⁰⁵ csak mutatóul szolgált. A szerzőket még a burzsoa osztálykorlátokon belül sem vezethették ennél a kérdésnél magasabb igények, ami meg is látszik a megoldásban. Az osztályviszonyok vizsgálatának mellőzése pedig abból, a »Tanulmányok« mindegyikén eluralkodó feudális történelemszemléletből fakadt, amely a nagybirtokos osztály, a nagybirtokrendszer és a XVIII. századot megelőző feudális idők kritikátlan magasztalását szolgálta. Az osztályviszonyokat azért kell kirekeszteni a tudományos vizsgálat köréből, nehogy a való tények megcáfolják feltáráik *feudális szemlélettel* kimondott helyt nem álló megállapításait.

Ez a szemlélet változatos formákban nyilatkozott meg a »Tanulmányok«-ban és szerzőinek egyéb írásaiban. Szekfű Gyulának a nagybirtok »nemzeti« hivatásáról és »történelmi szerepéről« hangoztatott véleménye termékeny talajra talált a szerzők munkáiban. Alig akadt olyan kiadvány, melynek írója ne hivatkozhatott volna valamilyen formában az arisztokrácia »hazafias« tevékenységére, »nemzetnevelő« szerepére. Így pl. a sárvári uradalom gazdálkodásáról szóló munka szerzője is megtalálta a módját, hogy — Szekfű nyomán — »a török elleni védelem legfontosabb tényezője«-ként tegyen említést a nagybirtokos osztályról.¹⁰⁶ Wellmann Imre pedig egyenesen arról írt, hogy »a Mohács utáni első évszázadban még jórészt a nagybirtok tartja fel s veri vissza a török seregek Nyugat ellen zúduló támadásait.«¹⁰⁷ De a nemzetáruló arisztokrácia mellett, amelyik így »nemzeti« osztályként tisztult és jelent meg az egyes feldolgozásokban, a magyar nagybirtok is »a mezőgazdasági haladás

¹⁰⁴ Erre a szempontra Pach Zsigmond Pál hívta fel a figyelmemet.

¹⁰⁵ *Berlász*, i. m. és *Gerendás Ernő*: Az esztergomi főképtalan garamszentbenedeki Birtokkerülete a XVIII. század második felében. Bpest, 1934. 76–91. l. Jóval értékesebb tényanyagot ismertet a szerződéses jobbágyok helyzetéről a XVIII. században *Lukács Zsófia*: A szerződéses jobbágyok helyzete hazánkban a XVIII. század folyamán a Mária Terézia-féle úrbérendezésig (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez) c. tanulmányában. Bpest, 1937. 13. l.

¹⁰⁶ *Thólt*, i. m. 7–8. l. »A magyar földesúr... saját vérének és erejének feláldozásával, önzetlenül, semmi elismerést nem várva veszi fel a küzdelmet hazája és a kereszténység legnagyobb ellenségével, a törökkel.«

¹⁰⁷ *Wellmann*: Az udvari ember. Magyar Művelődéstörténet. IV. köt. 282. l. Szerk.: Domanovszky Sándor.

zászlóvivőjé«-nek jelmezét öltötte fel.¹⁰⁸ Wellmann a magyar nagybirtok szerepét »a mezőgazdasági újítások« alkalmazásában pl. »örök feladat«-nak tekintette.¹⁰⁹

Legélesebben a *földesúr-jobbágy viszonyának* beállításában jelentkezett ez a feudális történet szemlélet. Szerzők már a feudális társadalom rendszerét is felettébb *ideális* módon képzeltek el. Wellmann említett tanulmányában kifejtette, hogy »a feudális társadalom... kisebb-nagyobb emberpiramisokból tevődött össze, melyet hűség és szolgálat, másfelől védelem és gondoskodás láncai kovácsoltak egybe.«¹¹⁰ Bakáts István pedig ezt a felfogást variálva, fontosnak tartotta hangsúlyozni: »Tévedés volna azt hinni, hogy a nemesség zárt kaszként, előjogainak fellegrvárába zárkozva, lenézéssel vagy éppen ellenszenvvel viseltetett a jobbágysággal szemben.«¹¹¹

A feudalizmus ez idilli rajzának legtipikusabb példáját azonban Wellmann egy másik munkájában nyújtotta. A már idézett »Parasztnépünk múltjának feltárása« című dolgozatában ugyanis — amely feudális-antimarxista szemlélettel megírt igen alapos áttekintése paraszttörténeti irodalmunknak — kifejti, hogy a feudalizmusban a jobbágyság élete »a meleg, életteli emberi kölcsönösség«-en alapul, amelytől igen messze esik »a mai, városi 'proletariátus' szélfúttá hordalék módján egybeverődő tömege.«¹¹² A jobbágyélet — Wellmann előadásában — »mint bensőséges családi tűzhely« jelenik meg az olvasó előtt, amit »a szokásszerűnek, intézményesnek uralma, a »nagy állandóság« valamiféle történetellenes mozdulatlanlanságba merevített meg.

De Wellmann Imre igyekezett erre a hamis szemléletre egy egész történetírói programot is felépíteni. Állást foglalt a liberálisok ellen, akik szerinte túl »forradalmi«-ak voltak. Szembefordult a pozitivistákkal, akik túl »haladó«-ak voltak. A történelmi materializmussal olyannyira hadilábon állt, hogy észre sem vette: akit történelmi materializmussal »vádol« — Acsádyt —, az csupán antifeudalizmusában következetes, liberális szemléletű történetíró volt és nagyon távol állott a történelmi materializmus felfogásától.¹¹³ Viszont a történelmi materializmus igazi képviselőjével — Szent-

¹⁰⁸ Wellmann: A gödöllői Grassalkovich-uradalom... 4. l.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Wellmann: Az udvari ember. 297. l.

¹¹¹ Bakáts István János: A magyar jobbágy a XVIII. században. Századok. 1936. 297. l. Nem tartjuk feleslegesnek, ha Berlász Jenő véleményét is ismertetjük. Berlász ugyanis kikel az ellen a felfogás ellen, amelyik »jellemező módon zsarnokságot, tervszerű kizsákmányolást, barbárságot« lát a »feudalizmus«-ban. »Az új szociológiai történetnézés — írja — mélyebbre hatol, nemcsak a felületi jelenségeket veszi észre... Igaz, hogy a hűbéri társadalomszerkezet sokféleleképpen kötött volt, ám a kötöttségek és korlátozottságok nem racionalisztikus« (magyarán — kizsákmányolási) »törekvéseket szolgáltak, ellenkezőleg: a teljes életet biztosították a közösség minden tagjának: szakszerű elmélyülést az alkotó munkában, méltányos viszonyulást és embertársak között és otthonos beilleszkedést a természet világába. A hűbéri struktúrában domináns szerepet játszik az intézményesség és hivatásszerűség módszere és ezen a réven mindenki existenciája, generációk biztos megélhetése válik lehetővé. A földművelő munkát elmélyítő parasztság és a közösségi falu, az ipari munkát elmélyítő kézművesség és a céhszervezet által létesülő város, az értelmiségi munkát elmélyítő papság és az ebből fejlődő világi értelmiség mind a hűbéri-rendi társadalomszerkezet alkotása; ezek azok az intézmények, melyek napjainkig eltörölhetetlenül biztosították a teljes emberség méltóságát az európai életben.« (Dr. Berlász Jenő magántanár »Magyar gazdaságtörténet« c. előadása a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi karán az 1946/47 tanévben. Bpest, 1947. 8—9. l.)

^{112a} I. m. 227. l.

^{112b} I. m. 313. l.

miklósy Lajossal — tudóstól szokatlan, de a marxizmus ellenségeitől megszo-
kott módon, nem tartotta érdemesnek vitázni, mondván : munkája tudomá-
nyos jellegének hiánya »felmenti« ez alól a kötelesség alól.^{111c} Ezt természe-
tesen nem tekinthetjük *elvi* vitának.

Mégis milyen történetírói szemlélet kialakításán fáradozott Wellmann?
Amelyik nem keresi »mindenáron a lázadó dacos vonásokat parasztnépünk
arculatán«. Pontosabb és világosabb fogalmazásban ez azt jelenti, hogy
küszöböljük ki az osztályharc szempontját a történetírásból. Helyébe pedig iktas-
suk be a paraszti élet »hagyományokon örökdő, konzervatív természet-
ének vizsgálatát. Az »ilyen sztatikus, állapotszerű vonásokat« kell »méltá-
nyolni« — hangoztatta Wellmann Imre.^{111d}

Kell-e külön hangsúlyoznunk, hogy 1944-ben a parasztság »konzervati-
vizmus«-ának, a »nagy állandóság«-nak, a »sztatikus, állapotszerű vonások«-
nak ez a megkülönböztetett dicsérete nem járult hozzá a demokratikus törté-
netszemlélet kialakításához? »Állandóságot« hirdetni a történetírásban 1944-
ben a demokratikus szemlélet bilincsbeverésének reakciós programja volt,
amit a gyorsan pergő történeti események kemény valósága — maradandó
tanulást adó szolgálata — tett semmivé.

E futó áttekintés meggyőzhet bennünket arról, hogy a Művelő-
déstörténeti Iskola felfogása szerint a feudális társadalom egyáltalán *nem*
osztálytársadalom s ezért benne *nincs* is kizsákmányolás, osztályelnyomás.
Földesúr és jobbágy viszonyát »a kölcsönös érdek«,¹¹² a »kettőjüket összefűző
patriarchális viszony belső meleg«-ének¹¹³ »természetes egysége olvasztotta
össze«. ¹¹⁴ Ilyenképpen a »Tanulmányok« szerzői tagadták, hogy a »paraszt-
telken... valami nagy, kiáltó nyomorúság« volna s inkább azt emelték ki,
hogy »kellő munka mellett szép vagyon gyűl össze a 'szegényember' kezén«. ¹¹⁵
Hiszen a földesurak »sem voltak egytől-egyig jobbágyművelők«, ¹¹⁶
mivel tetteikben »a szegény nép érdekeinek szem előtt tartása« vezette őket. ¹¹⁷
Ennek a felfogásnak megfelelően került előtérbe a feldolgozásokban a »jó föl-
desúr« mesterségesen kialakított, hamis eszményképe és a válságelőtti feuda-
lizmus »jobbágybarát szellem«-e. ¹¹⁸ Ezért hangsúlyozta Wellmann is »azt a
sok jóindulat«-ot, »anyagi áldozat«-ot, amellyel a földesúr a birtokára telepített
jövendő jobbágyokat elhalmozta. Ezért emelte ki azt az »atyai gondosko-
dás«-t, ¹¹⁹ amelynek alapján népeinek »jóságos földesúr«-aként festhette meg az

^{111c} I. m. 306. l.

^{111d} I. m. 313. l.

¹¹² *Bakáts*, uo. 291. l.

¹¹³ *Wellmann*: Az udvari ember. 300. l.

¹¹⁴ *Wellmann*: A gödöllői . . . uradalom gazdálkodása. 5. l. A feudális társadalom,
mint szerző más helyen írja, »földesurat, népet és földet *egy* megértő közösséggé« foglalja
össze. »A patriarchális közösség« a »kölcsönös bizalmon alapult«. (I. m. 12. l.)

¹¹⁵ *Sinkovics István*: A magyar nagybirtok élete a XV. század elején. Bpest,
1933. 44. l.

¹¹⁶ Uo. 53. l.

¹¹⁷ Uo. 54. l.

¹¹⁸ *Jármay Edit—Bakáts István*: A regézi uradalom gazdálkodása a XVIII.
században. Bpest, 1930. 66. l.

¹¹⁹ *Wellmann*, i. m. 42, 43, 71. l.

első Grassalkovichot.¹²⁰ Ugyanezért beszélt Berlász is a Thurzó-birtokok jobbágyságának kedvező helyzetéről, figyelmeztetvén olvasóját, hogy »a jobbágy-sággal való tisztesség bánásmód biztosításáról a volt földesúr lehetőség szerint igyekezett gondoskodni«, miért is »zsaroló, jobbágysanyargató tisztviselők a Thurzó-uradalmakban alig-alig szerepeltek.«¹²¹ Thurzó Szaniszló birtokain pedig »úgyszólván csupán feddhetetlen jellemű és jóindulatú tisztviselő«-re volt bízva a jobbágyság sorsa — kívánta hangsúlyozni a szerző.¹²²

A feudalizmus úr — jobbágy viszonyának ez a valóságellenes, idealisztikus felfogása és bemutatása alapvető jellegzetessége az uradalomtörténeti sorozatnak.¹²³ Ez a felfogás a szerzők munkáiban vörös fonálként húzódik végig, majdnem a feudális korszak egészén át és csak a XVIII. század második felének tárgyalásától kezdve szakad meg, hogy helyet adjon egy nem kevésbé jellemző történetsemleletnek. A XVIII. század második felétől kezdve ugyanis már nem volt lehetséges — a tudomány lejáratajának veszélye nélkül — »földesúr és jobbágyai patriarchális közösség«-éről,¹²⁴ a jobbágyak földesura iránt érzett »hűségéről«¹²⁵ beszélni. Ettől az időszaktól vált uralkodóvá a majorsági gazdálkodás, ami nemcsak fokozott robotkizsákmányolás alá vonta a jobbágyot, de főként a telekcsonkítások formájában nagyméretű kisajátításához is vezetett. »A magyar jobbágy a XVIII. században« az eddigiéknél is súlyosabb körülmények közé süllyedt, amit a »Tanulmányok« szerzői sem hagyhattak figyelmen kívül. És valóban, ettől a fordulattól kezdve beszél Wellmann a »patriarchális viszony felbomlása«-ról,¹²⁶ megállapítván, hogy »a XVIII. században már kezdett teljesen kihűlni az a belső meleg, amely a földesurat és népét természetes egységgé olvasztotta össze.«¹²⁷ Ettől az időszaktól kezdve ismeri el Bakáts is a magyar jobbágy helyzetének válságosra fordulását¹²⁸ és ír Csapody Csaba is a »nehezedő jobbágysors«-ról,¹²⁹ »a jobbágyság helyzetének megromlása«-ról.¹³⁰ Ekkor már maga Wellmann is hangsúlyozta »a robotterhek« emelkedését.¹³¹ Csapody pedig e terhek »állandó« növeléséről, »a súlyossá vált« falusi életről írt.¹³² A Művelődéstörténeti Iskola képviselői tehát a feudalizmus végső, bontakozó válságának szakaszában elismerték a jobbágykizsákmányolást, sőt e kizsákmányolás fokozásának mozzanataira is rámutattak. Vajjon miért e fordulat?

Az uradalomtörténeti sorozat megfelelő példányainak és a szerzők vonatkozó írásainak elemzése erre is választ ad. Bakáts István már említett dolgozatában a »patriarchális viszony« felbomlásának okát abban vélte felfedezni, hogy »a jobbágy és a földesúr közé a tisztviselő-személyzet« éke-

¹²⁰ Uo. 73. l.

¹²¹ Berlász, i. m. 103. l.

¹²² Uo. 104. l.

¹²³ Fentiek mellett lásd még *Gerendás*: 87, 88, 89. *Kalász Elek*: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. Bpest, 1932. 49. l. és *Csapody Csaba*: A falu élete. M. M. T. IV. köt. 358. l.

¹²⁴ Wellmann, i. m. 88. l.

¹²⁵ Bakáts, i. m. 291. l.

¹²⁶ I. m. 88. l.

¹²⁷ Uo. 5. l.

¹²⁸ I. m.

¹²⁹ Csapody Csaba, i. m. 361. l.

¹³⁰ Uo. 362. l.

¹³¹ I. m. 92. l.

¹³² I. m. 362—63. l.

lódott. Miután a földesúr távol birtokától a császárváros kényelmének¹³³ vonzókörében élt, a jobbágy »nem jut a földesúr, hanem csak az alkalmazottja elé, ez pedig nem veszi észre, hogy a földesúr érdeke a jobbágyéval azonos«. »Az a baj«, — írja Bakáts — hogy a »földesúr nem ismeri már jobbágyait«. Így az »hiába tudja hallomásból, hogy ura mennyire szíven viseli sorsát, ha vele nem érintkezhetik«. ¹³⁴ Enyhe kísérlet ez arra, hogy a földesúri kizsákmányolást a gazdatisztek nyakába varrja a szerző és felmenteni próbálja alóla az urakat. Ha tehát a jobbágy kiáltóan romló helyzetéről már nem lehet megfélemedezni, akkor e romlásnak semmiképpen ne az úri osztály jobbágyelnyomása legyen az oka. Hiszen »a földesúr érdeke a jobbágyéval azonos«, a baj forrása a gazdatisztek túlkapásaiban keresendő — kívánja megadni kérdésünkre a választ Bakáts István.

Ennek a felfogásnak érettebb s egyúttal élesebb formája található azután meg Wellmann Inrénél. Nála a századvégi árutermelő nagybirtok már »kapitalista üzem«¹³⁵ a »hidegen számító, vállalkozó, nyereségvágyó« földesúr már »igazi kapitalista«¹³⁶, és ennek megfelelően már a századforduló is »kapitalista törekvés«-eket mutat.¹³⁷ Mi tehát a »patriarchális közösség« felbonlásának oka? Az eddigiekből szükségkép következik: »az absentizmus« s még inkább a gazdálkodásba betörő »kapitalista termelés«. ¹³⁸ Vissza tehát a válság előtti feudalizmus patriarchális közösségének »melegébe«, ahol a »nyereségvágyó«, »igazi kapitalista« földesúr jobbágykizsákmányolása helyett a »jóságos földesúr« atyai gondoskodás«-a nyújt megbízható oltalmat a jobbágyoknak. Látható, hogy ennek a felfogásnak kapitalistaellenes jellege csak a feudalizmus dicséretének és magasztalásának célját szolgálta. Miközben elfelejtett rámutatni a kapitalizmus történelmileg haladó jellegére a feudalizmushoz képest, támadta a tőkés rendet, de nem balról, *hanem jobbról, a reakció oldaláról*. Ez a történet szemlélet a Horthy-reakció 30-as éveinek sötét Magyarországn a proletárforradalomtól terhes kapitalista jelenből nem előre, hanem *vissza, a feudális múltba mutatva az utat*.¹³⁹ Azt a feudális rendszert tartotta ideálisnak, amelyből nem törhet elő a szocialista forradalom »réme«. Elsősorban ez a magyarázata annak, hogy több szerző, mint Berlász is, látható megelégedéssel nyugtázta a XVIII. század előtti uradalmi gazdálkodás feudális jellegét,¹⁴⁰ azt, hogy ezek az uradalmak *távol álltak a piacra termelő újkori kapitalista nagyüzemektől*.¹⁴¹ Egyenes feltétele volt ez annak, hogy a jobbágyok helyzetéről kedvezően nyilatkozhasson. Elsősorban ez a magyarázata annak is, hogy a sorozat egyetlen példánya sem foglalkozott a kapitalista gazdálkodás kérdéseivel, hogy a »riasztó« polgári forradalom közelségébe sem akartak

¹³³ Wellmann: Az udvari ember. 301. l.

¹³⁴ Bakáts, i. m. 292—293. l.

¹³⁵ A gödöllői . . . uradalom gazdálkodása. 4. l.

¹³⁶ Uo. 13. l.

¹³⁷ I. m. 66. l.

¹³⁸ I. m. 98. l.

¹³⁹ A feudalizmusnak ez az eszményesítése élesen jelentkezik Hajnal István nagyjelentőségű, sok tekintetben pozitív munkásságában. Hajnal »Az osztálytársadalom« c. dolgozatában annak a véleménynek adott kifejezést, hogy »nem a történeti rendiség, hanem az üzletesedő célszerűség hozta az igazi parasztnyomorúságot.« Magyar Művelődéstörténet. V. köt. 184. l.

¹⁴⁰ Természetes, hogy ettől eltekintve a jobbágyrohozra épülő majorgazdálkodás nemcsak a XVIII. századig, hanem mindvégig feudális gazdálkodás maradt.

¹⁴¹ Berlász, i. m. 19—20. l.

eljutni a szerzők, aminek következtében mindössze egyetlen tanulmány nyúlt át időben a XIX. század első éveinek vizsgálatáig. Feudális történet-felfogás, amely a tárgyválasztásban és a történelmi korszak kereteinek megválasztásában is szembetűnő volt: ez is hozzátartozott a Magyar Művelődés-történeti Iskola működésének jellegzetes vonásaihoz.

Ehhez a feudális szemlélethez tapadt hozzá a magyar történetírásra is általában jellemző *klerikális* színezet. A »Tanulmányok« két példánya foglalkozik is egy közép-, illetőleg egy újkori egyházi birtok gazdálkodásával. A magyar agrártörténetre azonban egyébként is jellemző volt bizonyos széles érdeklődés, amellyel az egyházi birtokok gazdálkodásának története felé fordult. Ezek a kiadványok, ha lehet, még célzatosabban hangoztatták az egyház, illetőleg az egyházi földesúr »jobbágyvédő« és »oltalmazó« tevékenységét, elterjesztve a kizsákmányolásba való belenyugvás békés hangulatát. Eközben az egyházi birtokot igyekeztek a haladás éharcosának feltüntetni. Kalász Elek már említett munkájában arról írt, hogy a XIV. századi szentgotthárdi apátság monostori birtokain, »a jobbágyok helyzete általában jobb, mint más egykori birtokon«. ¹⁴² A jobbágyok szolgálmányai ugyanis, mint írta, »kisebbség is, mint a világi nagybirtokon«. ¹⁴³ Ugyanaz a beállítás látható Gerendás Ernőnél is, aki az egyházi birtok jobbágyvédelmét a »tradíciókban« jelölte meg. Gerendás külön kiemelte, hogy »olyan zsarolásoknak, félrevezetéseknek, amilyenek pl. külföldön vagy itthon is egyik-másik földesúr alatt érték a jobbágyokat, nyoma sincs« az általa vizsgált egyházi birtokkerületekben. ¹⁴⁴ A Szekfü-tanítvány Bojt Lajos pedig, aki a fejevári örkanonokság birtokának gazdálkodásáról írt tanulmányt, szintén azt tartja legfontosabbnak, hogy a vizsgált egyházi birtokon a XVIII. század folyamán »a jobbágyság állapota nem volt elnyomott«, »nem volt rossz«. ¹⁴⁵ Legfeljebb — teszi hozzá — az idegen bérlők zsákmányolták ki a jobbágyokat. ¹⁴⁶ A kapitalista korszak történetébe is átnyúló piarista kusztodiátus gazdaságtörténetében Szentiványi Béla szintén nyomatékkal hangoztatta, hogy »a rend valamiféle formában, de igyekezett mostohább körülmények közt élő *jobbágyain segíteni*«. ¹⁴⁷ A szerző Szentiványinak egyben legfőbb törekvése volt bizonyítani, »hogy a magyar nemzeti vagyonnak ez a kis darabkája ... a múltban ... nívós haladást képviselt, a jelenben pedig mezőgazdaságunk egyik értéke«. ¹⁴⁸ Meg is írta, hogy ennek hirdetésére bizonyos »felelőtlen hírverések«-kel szemben volt szükség, mivel voltak, akik »az egyházi birtokban öncélúságot« láttak és nem akarták »észrevenni a holt kéznek és az élő szenvedő társadalomnak nyújtott állandó áldozatát«. ¹⁴⁹ A világi nagybirtok védelme mellett tehát a magyar agrártörténetírás nem feledkezett meg — kivált 1943-ban nem — a hatalmas papi birtokok iránti hűségnyilatkozatokról sem, nehogy az egyházi földek most is, mint 1919-ben, »rabló kezekbe« jussanak. ¹⁵⁰ A magyar agrártörténet-

¹⁴² I. m. 49. l.

¹⁴³ I. m. 116. l.

¹⁴⁴ I. m. 87, 88, 89. l.

¹⁴⁵ *Bojt Lajos*: A fejevári örkanonokság (custodiátus) birtokának története a XVII. század végétől 1833-ig. Bpest, 1935. 70, 73. l.

¹⁴⁶ I. m. 39. l.

¹⁴⁷ *Szentiványi Béla*: A piarista kusztodiátus gazdaságtörténete. Bpest, 1943. 395. l.

¹⁴⁸ I. m. 4. l.

¹⁴⁹ I. m. 397. l.

¹⁵⁰ I. m. 91. l.

írás is segített tehát az ideológia fegyverével megtéveszteni az elégedetlen néptömegeket, mégpedig nem utolsó sorban »a felebaráti türés«, »a teljes lemondás« hamis jelszavainak hirdetésével. Ezek a hangok annál is inkább elterjedhettek, mivel az egyházi emberek nemcsak a szószéken, de mint a fenti példák is mutatják, az agrártörténetírás területén is terjesztették egyházuk politikáját. Nem véletlen tehát, hogy Kalász a birtokon dolgozó munkások »teljes lemondás«-át dicséri és állítja oda példaképnek a harmincas évek nemzedéke elé.¹⁵¹

Amint a Művelődéstörténeti Iskola munkásságára — éppúgy mint az ellenforradalmi korszak egész magyar történetírására — a feudális és klerikális történet szemlélet ütötte rá bélyegét, hasonlóan jellegzetes volt az a nyugati, elsősorban németorientációs irányzat, amely a Nyugattal való gazdasági sorsközösséget igyekezett történetileg megalapozni és igazolni.

A Művelődéstörténeti Iskola képviselői — és ezt a jellemző vonást itt kell érintenünk — elsősorban a német-osztrák gazdaságtörténet szellem-történeti iskolájának felfogását tartották magukra nézve irányadónak és azt szélesesen át is ültették a magyar agrártörténet talajába.¹⁵² Az egyes tanulmányokban a szerzők, különösen ha történelmi párhuzamvonásról volt szó, előszeretettel indultak ki Alfons Dopsch, Werner Sombart, Max Weber — hogy csak a legjellemzőbbeket idézzük — szellem-történeti megállapításai-ból. Ezeknek a nézeteknek, szellem-történeti magyarázatoknak a nyomai erősen érezhetőek is az egyes tanulmányokban. Nem véletlen — bár ellentmondásnak tűnhet, mivel a Domanovszky-tanítványok éppen a Szekfü-féle szellem-történeti irányzattal szemben emelni kívánták az anyagi tényezők történeti szerepét —, hogy a XVIII. századvégi magyar agrárfejlődést pl. Wellmann Imre a nyugati »újító tendenciák«¹⁵³ hatásából indítja el.¹⁵⁴ Ugyancsak nála olvashatunk — Sombart nyomán — a parasztra ható »kapitaista szellem«-ről, mint az árutermelés fejlesztőjéről¹⁵⁴ csakúgy, mint a »kapitalista légkört« teremtő »luxus« szerepéről.¹⁵⁵ A fejlődés gondolatával szembe-helyezkedő Dopsch nézeteinek hatása jelentkezik Sinkovics dolgozatában. Ismeretes ugyanis, hogy Dopsch: »Naturwirtschaft und Geldwirtschaft« c. munkájában — azt a hibás nézetet vaivalva, hogy a természeti- és pénzgazdálkodás mindenkor kiegészítették egymást — tagadta a fejlődés elvét a gazdaságtörténetben. Sinkovics, ezt a véleményt elfogadva, inkább a termény- és pénzgazdálkodás, »egymásmelletti«-ségét, mint a kettő közti történeti, fokozatbeli különbséget emeli ki.¹⁵⁶ Ugyancsak nála tűnik elő — ismét csak Sombart hatásaként — a »kapitalista gondolkodás« középkori ember kiformalódása, még mielőtt a kapitalista viszonyok kialakultak volna.¹⁵⁷

Kiragadott példák ezek, de annak igazolásához elégségesek, hogy a Művelődéstörténeti Iskola pozitívizmusa egyáltalán nem védte ki a legreakció-

¹⁵¹ Kalász, i. m. 54. l.

^{152a} A pozitívizmus nem zárja ki a szellem-történeti behatásokat, hanem utat enged azoknak. Jól mutatja ezt Domanovszky Sándornak a »Magyar Művelődéstörténet első kötetéhez írt előszava. Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky Sándor I. köt. 11, 12, 14, 16. l.

¹⁵² Wellmann A gödöllői ... uradalom. 3. l.

¹⁵³ I. m. 3. l.

¹⁵⁴ I. m. 98. l.

¹⁵⁵ I. m. 107. l.

¹⁵⁶ Sinkovics, i. m. 52. l.

¹⁵⁷ I. m. 64. l.

sabb szellemtörténeti tanítások hatásait, sőt ezeket átvette és elterjesztette a hazai agrártörténetírásban. E nyugati orientációnak azután egyenes feltétele volt a keletellenes történet szemlélet eluralkodása, sőt nem egyszer a magyar fejlődés szépléte rajza, mintegy a keleti »sötétséggel és nyomorral« ellentétben. Ezzel a szemlélettel függött össze a sorozat szerzőinek az a minduntalan hangoztatott kijelentése, hogy a magyar agrárfejlődés »nem a keleti fejlődés láncszeme«, hanem a nyugatival mutat rokonvonásokat. Bár éppen a Művelődéstörténeti Iskola képviselői tettek tényszerű utalásokat a magyar fejlődés keleteurópai jellegére, mégis, amikor a tények tanulságairól, a következtetések levonásáról van szó, nem egyszer ellentmondásba keveredtek a tényekkel.

Wellmann Imrénél bizonyos határozatlanság mutatkozik az elvi tanulságlevonásnál. Eleinte »óvatos«-an, csak kevés határozottsággal nyilatkozott a nyugati »agrárstruktúra« mellett.¹⁵⁸ Később megállapította, hogy »a hazánkra is kiterjedő keleteurópai agrárfejlődés... útját... kisebb vagy nagyobb mértékben, úgy látszik, mindenütt megjárta a magyar nagybirtok.«¹⁵⁹ Ezt a helyes gondolatot azonban tanulmányában mégsem vitte következetesen keresztül. Nem általánosította például a jobbágyság helyzetére — mint erre utalni fogunk —, nem is szólva arról, hogy más helyen a »nyugati hatások« jelentkezését kívánta hangsúlyozni az uradalmi gazdálkodásban.¹⁶⁰

Wellmann következtelen álláspontját azután a többi szerzők teljesen hibás véleménye váltja fel.

Berlász a Thurzó-birtokokról például kijelenti, hogy »a várbirtokok struktúrájában az új középeurópai agrárszervezeti fejlődés nyomai úgyszólván teljesen hiányoznak.«¹⁶¹ Nyilván a nyugati agrárfejlődéssel való rokonvonások kidomborítása végett írta Gerendás is, hogy »a hazai fejlődés követi a nyugatit.«¹⁶² Csak néhány utalás arról, miként kerültek ellentétbe a »Tanulmányok« írói az általuk ismertett tényekkel. Ezek ugyanis világosan mutatták, hogy az uradalmi gazdálkodás nem nyugateurópai, hanem *keleteurópai* »agrárstruktúra«. De ugyanez a szemlélet szélesedett és uralkodott el az ellenforradalmi korszak egész magyar történetírásában. Nem véletlen, hanem igen tudatos és határozott véleménynyilvánításról van szó akkor is, amikor — Szekfű Gyula tollából — az 1870—80-as évek agrárfejlődéséről ezt olvashatjuk: »A mi viszonyaink ebben a korban is *nyugati állapotok*¹⁶³ egy-egy formáját mutatják« és távolról sem a »keleti orosz vagy balkáni elnyomást«.¹⁶⁴ Nem ellentétes, hanem teljesen párhuzamos irányú volt tehát ez a történetfelfogás az ellenforradalmi korszak politikájával, amelynek éppen a szovjetellenesség, az »orosz elnyomás«-ról évtizedeken át terjesztett tervszerű megítélés volt az egyik legfőbb célja. A hivatalos magyar történetírás — benne a Művelődéstörténeti Iskola agrártörténetírása — tehát ezen a vonalon sem ideológiai ellenzéki erőként jelentkezett és működött.

¹⁵⁸ Wellmann: A gödöllői... uradalom gazdálkodása. 100—102. l.

¹⁵⁹ Domanovszky-Emlékkönyv. 683. l.

¹⁶⁰ Uo. 681. l.

¹⁶¹ Berlász, i. m. 10. l.

¹⁶² Gerendás, i. m. 5. l.

¹⁶³ Saját kiemelés.

¹⁶⁴ Magyar történet. V. köt. Bpest, 1936. 539. l.

Ehhez a keletellenes, lényegében szovjetellenes történet szemlélethez idomították azután a tanulmányok szerzői a magyar agrártörténet egyes kérdéseinek értékelését, különösen a jobbágyság feudális múltjának ábrázolását. A »nyugati kultúra« kritikátlan imádatának tükröződése a történetírásban és gazdaságtörténetírásban szükségkép vezetett a keleteurópai agrárfejlődés torz, előnytelen beállításához, szemben a hazáival, amelyet mint »nyugati« típust, minden esetben kedvezőbben mutattak be. Ennek a törekvésnek jegyében állott a magyar jobbágyság keleteurópai sorstársához viszonyított kedvezőbb helyzetéről szóló, szinte tételszerűen hangoztatott vélemény széleskörű terjesztése. Feltűnik ez a XV. század agrárviszonyairól író szerző munkájában éppen úgy, mint a XVII—XVIII. századi fejlődésről szóló tanulmányokban, de még a korszak vezető burzsoa paraszttörténeti irodalmában is. Sinkovics különösen a csehországi jobbágy sorsát tartotta sokkal súlyosabbnak a magyar jobbágynál a XV. században,¹⁶⁵ Wellmann szerint a keleteurópai paraszt a XVIII. században »jóval kisebb telken lényegesen nagyobb terheket viselt s emellett személyes függés tekintetében sem emlithető a magyar jobbággal egy napon«. ¹⁶⁶ Csapody pedig kijelenti, hogy a XVIII. századi magyar jobbágy helyzete »kedvezőbb volt, mint a keleteurópaiaké általában«. ¹⁶⁷ Ezt a nézetet vette át és élezte ki Szabó István, aki a nagy parasztháborút követő jobbágyviszonyokról írva leszögezte, hogy »a magyar jobbágysors ... jóval kedvezőbb volt, mint tőlünk keletre«. ¹⁶⁸

A magyar jobbágyság helyzetének ilyen mindenáron történő szépítése, szemben a keleteurópai osztályostárs sötétre színezett sorsával, félrevezető szempont. Hiszen azt, hogy egy országban milyen helyzetben él a jobbágyság, elsősorban nem abból kell megítélni, hogy viszonyait más országok jobbágynak sorsával hasonlítjuk össze, habár ez bizonyos esetben nagyon is szükséges. Valamely ország jobbágyságának viszonyait elsősorban abból kell megítélnünk, hogy helyzetét a *kiszűkítő földesurak körülményeivel* vetjük össze. De ezzel az összevetéssel a polgári irodalom mindvégig adós maradt, természetesen nem véletlenül. A magyar jobbágy kedvezőbb életéről szóló tétel feudális legenda volt, amely a Horthy-korszak viszonyai között, objektíve, az élöződő osztályellentétek tompítását, az úri osztály százados politikájának igazolását és mentegetését jelentette. Hiszen a »nyugati állapotok«-at mutató Magyarországon a dolgozó nép sorsa — az urak jóvoltából — »kedvezőbb volt«, mint az »elnyomás« súlyát viselő keleteurópai sorstársé. Így tévedtek rá a »Tanulmányok« szerzői arra, a hivatalos magyar történetírásra jellemző irányvonalra, amely a magyar és keleteurópai országok népeinek közös történeti múltját mesterségesen szigetelte el egymástól.

Fentiekben igyekeztünk összefoglalóan értékelni a Domanovszky Sándor által vezetett Magyar Művelődéstörténeti Iskola uradalomtörténeti tanulmányait, s általában a magyar agrártörténetírás művelése terén kifejtett nagyjelentőségű munkásságát. Ez a munka — láttuk — nem mentes a pozi-

¹⁶⁵ I. m. 58. l.

¹⁶⁶ A gödöllői ... uradalom gazdálkodása. 71. l.

¹⁶⁷ Magy. Műv. Tört. 363. l.

¹⁶⁸ Szabó István: A magyar parasztság története, 45. és Hajnal István említett dolgozatának 185. lapja.

tívumoktól. Nem egy értékes tudományos felfedezés fűződik Domanovszky Sándor tanítványainak igen jelentős kutató és agrártörténetírói működéséhez. Mégis — egészében tekintve ezt a működést — számottevő eredményei mellett is negatívan kell hogy értékeljük, mivel e munkák feudális, klerikális és imperialistabarát szemlélete megakadályozta, hogy az agrártörténetírás, ilyen vagy olyan mértékben, de mégis a haladó erők kezében lehessen ideológiai fegyver az ellenforradalom történetírásával szemben. Alá kívánjuk ezt húzni azok felé az agrártörténészek felé is, akiknek munkásságát a fentiekben megbíráltuk, de akik közül ma többen is együttműködve a marxistákkal, tevékeny részt vállalnak és vesznek az új magyar történettudomány és történetírás minél magasabb színvonalának kialakításában. Az elvi bírálókat,¹⁶⁹ amely nem rejti véka alá a múlt hibáit és tévedéseit, hanem azokat őszinte igyekezettel kívánja feltárni, egyenes feltétele annak, hogy a mai együttműködés őszintébb és egyszersmind szilárdabb is legyen az eddigienél.

c) Az „agrárius“ irányzat a 30-as években — Bernát Gyula munkái

A 30-as esztendőök azonban nemcsak a Művelődéstörténeti Iskola tevékenysége előtt nyitották szélesre a kapukat, hanem a régi »agrárius« irányzat szélsőségesen reakciópolitikai elveit is konzerválták a történetírásban. Ha a Művelődéstörténeti Iskola az osztályharcotól »megtisztított« gazdaságtörténet útján fejtette ki a maga feudális propagandáját, akkor Bernát Gyula történetírói munkássága az agrárpolitika-történet vonalán képviselte a banktőkétől távolabb álló nagybirtokos körök osztályérdekeit. Az előbbi esetben a feudális szemléletet még a vitathatatlan tudományos felkészültség és a nagy szakmai rutin eszközei közvetítették az olvasók táborához. Utóbb azonban a tudományos eszközök helyébe már a »dilettantizmus« kiáltó jegyei kerültek.¹⁷⁰

Bernát Gyula a 30-as években adta közre munkáit, amikor a magyar mezőgazdaság — melynek útja már az első világháború előtt is »keserves, nyomorúságos« út volt — teljesen megrekedt a fejlődésben. »A porosz út zsákutcába jutott«. A nagybirtokot a mezőgazdasági termelés stagnáló színvonalán csak a társadalom rovására fizetett óriási szubvenciókkal lehetett a 20-as évek végétől fenntartani.¹⁷¹ Így a külföldi és hazai bank-, illetőleg a finánciókétől távolabb álló nagybirtokos csoportok maximális profitjának biztosítására a város és a falu dolgozóinak növekvő elnyomása, a kisemberek fokozott adóztatása vált szükségessé. »A magyar nagybirtok tehermentesítése kedvéért a társadalom több adót fizet, a magyar nagybirtok fenntartása érdekében a társadalomnak fizetnie kell a belső és a világpiaci búzaárak

¹⁶⁹ Az uradalomtörténeti sorozatot — mint erről a régi Századok könyvismertetései tanúskodnak — nagy elfogultsággal dícsérték a »bírálok«, akik sohasem vetettek fel elvi vitaszempontokat. A Domanovszky-iskola kritikai szempontokat mellőző, néhánysoros, összegező értékelésére lásd pl.: *Berlász Jenő: A magyar gazdaság- és társadalomtörténetírás kialakulása* (Kg. Szemle, 1943. 11—12. sz.) c. különnyomatának 17. l.

¹⁷⁰ Lásd: *Pleidell Ambrus* bírálatát a szerző »A magyar jobbágyfelszabadítás eszmeáramlatai 1790—1848« c. Bpest, 1930-ban megjelent munkájáról. Századok. 1931. 423—425. l. és Wellmann véleményét *Az abszolútizmus földtehermentesítése Magyarországon* (1935-ben megjelent) c. munkáról, Századok. 1935. 466. l. A bírálatok csak a tárgyi kérdéseket érintik, ideológiai, elvi vonatkozásoktól eltekintenek.

¹⁷¹ *Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság.* Bpest, 1949. 222—223. l.

különbözetét« — írja a 30-as idők agrárviszonyairól Révai József.¹⁷² És a magyar nagybirtok »tehermentesítésé«-nek politikai követeléseit elevenítette fel Bernát Gyula az agrártörténetírásban.

Szerző hangsúlyozni kívánta, hogy a dualizmus agrárpolitikájával nem minden vonatkozásban ért egyet. »Ez a politika — mondta a szerző — a városi rétegek gazdasági megerősödése mellett alig vett tudomást a mezőgazdaság szükségleteiről.«¹⁷³ Bernát féltékenyen nézte az »oly elemek térhódítás«-át, amelyek más ipari, vagy kereskedelmi foglalkozási körben szerzett vagyონukat investálták mezőgazdasági ingatlanokba.¹⁷⁴ Bernát Gyula az »agráriusok« politikájára jellemzően hibáztatta azt a dualista gazdaságpolitikát, amely a mezőgazdaságon kívüli termelési ágak fejlesztése terén »célutadatos- ságot és áldozatkészséget mutat«-ott, de a »mezőgazdasági érdekek«-et nem vette kellően figyelembe.¹⁷⁵ Ezekből a megjegyzésekből kihangzottak — a dualizmus rendszerét nagyon is helyeslő és aktívan támogató, de a fináncotókere mégis irigykedő — nagybirtokos körök féltékenykedő megjegyzései, amelyek így nyilvánosságot kaptak az agrártörténetírásban is. Hiszen mint szerző beállítja, a mezőgazdaság helyzetének »rohamos« és »jelentékeny«¹⁷⁶ mértékű megrom- lása a kapitalizmusban és általában minden nehézség — a kevés hitel és a nagy tökehiány, »a munkáskéz hiánya«, az értékesítés nehézségei, a magas adó, a mezőgazdasági termelőerők alacsony színvonala és nem kevésbé a tömegek forrongása — amivel a magyar mezőgazdaság és a nagybirtok 1848 óta szembetalálta magát, az *átkos liberalizmus*, az »elsietett« forradalom,¹⁷⁷ az »1848-as politikai események gazdasági hatásának« következményei.¹⁷⁸ 1848-ban a forradalom, fájjalja a szerző, kiszorította az országgyűlés lég- köréből »a fontolva haladás jelszavát.«¹⁷⁹ Helyben vagyunk! Bernát Gyula szerint láthatóan nem az volt a baj, hogy 1848 nem volt elég következetes a feudalizmus megsemmisítésében, hanem — ellenkezőleg — hogy túl messzire ment előre. A magyar kapitalizmus forradalom utáni kínos és keserves útjáért, a »porosz út«-ért, Bernát Gyula a felelősséget nem a külső és belső ellenforra- dalmi erőkre, hanem a magyar forradalomra igyekezett áthárítani. Mert Bernát Gyulának az a kétséget kizáró álláspontja, hogy 1848-cal szemben az idők »a konzervatív álláspont ... helytállóságát«¹⁸⁰ bizonyították be. A legnagyobb hiba ugyanis — mint kiemelte — a jobbágytság »gyámsági kötelék alól való időelőtti felszabadítás«-a volt, mivel ezt a felszabadítást maguk »a gazdasági viszonyok még nem indokolták.«¹⁸¹ Ez pedig azt jelentette, ahogy szerző munkájából kitűnik, hogy az általános tökehiány nem tette lehetővé a nemesség tökéletes kárpótlását. Tehát a nemesség tökéletesebb kárpótlásának biztosítása érdekében várni kellett volna még a felszabadítás- sal. A »túlzott« liberalizmus az »alaktalan jövődőt«¹⁸² előrevetítő, »elsietett«

¹⁷² I. m. 223. l.

¹⁷³ Bernát Gyula: Az új Magyarország agrárpolitikája 1867—1914. Bpest, 1938. 309. l.

¹⁷⁴ I. m. 310. l.

¹⁷⁵ I. m. 400. l.

¹⁷⁶ I. m. 213. l.

¹⁷⁷ I. m. 229. l.

¹⁷⁸ Bernát: Az abszolutizmus földtehermentesítése. 281. l.

¹⁷⁹ Bernát: A jobbágyfelszabadítás eszmeáramlatai. . . 192. l.

¹⁸⁰ I. m. 118. l.

¹⁸¹ I. m. 115. l.

¹⁸² I. m. 165. l.

1848 ilyen jobboldalról történő támadása szükségképpen vezetett el Bernát Gyulánál is a feudalizmus kritikátlan magasztalásához.

Bernát, akárcsak a Művelődéstörténeti Iskola képviselői, szintén *elnyomásmentes* társadalomnak festette le a feudalizmust, amelyben úr és jobbágy egyaránt megtalálta számításait. Jobbágy és földesúr között — szorinte — mindössze annyi volt a különbség, hogy az előbbi »közvetlen fizikai munkát« végzett, az utóbbi viszont »közvetlen fizikai munkával nem« foglalkozott.¹⁸³ Bernát szerint a feudalizmusban a jobbágy nem volt kénytelen nélkülözni »azt a támogatást«, amit a kapitalizmusban a birtokos »megvont a paraszttól.¹⁸⁴ Tehát itt is feltűnik a »jó földesúr«, aki »jobbágyainak nemcsak ura, hanem patrónusa is volt, aki őket szükség esetén erkölcsi, sőt gazdasági támogatásban is részesítette.«¹⁸⁵ Ezekután nem csodálkozhatunk azon, ha a feudalizmus Bernát Gyula szemében is »a gazdasági és szociális béke ügyét« szolgálta.¹⁸⁶ Jellemző, hogy miért nem tetszett Bernátnak a »liberális« világ, s miért dicsérte ő is túlon-túl a feudalizmust. A »liberális gazdaságpolitika által megteremtett munkaszervezetben« ugyanis »munkás és munkaadó a legtöbbször ellenségként áll egymással szemben.«¹⁸⁷ A feudalizmus viszont a »szociális béke« hazája, ahol nem kell félni a proletariátus osztályharcától, ahonnan nem fenyeget a proletárforradalom »leselkedő réme«, ahol a jobbágy és földesúr »békésen« megférnek egymás mellett. Ennek a rendszernek *teljesebb* átmentését tartotta volna üdvözítőnek a szerző 48 után és ezért ítélte el a forradalom »máról-holnapra« történő fordulatát a »fontolvahaladás« józan politikájával szemben. Ez a »lassúbb« átalakulás, mint a szerző hangoztatta, több időt engedett volna a nagybirtok anyagi megerősödéséhez és elsősorban a jobbágyoktól kipréselt nagyösszegű váltságokkal tőkeerősen mentette volna át a nagybirtokot a kapitalizmusba. Ez a követendő agrárpolitika — folytatjuk a szerző gondolatmenetét — jelentősen csökkentette volna azokat — a tőkehiányból fakadó — »nehézségeket«, amelyekkel a »hirtelen« átalakulás nyomán a nagybirtok szemben találta magát. Lényegében ez az alapgondolata szerző »A magyar jobbágyfelszabadítás eszmeáramlatai« c. munkájának.

»Az abszolutizmus földtehermentesítése ... « pedig, mint az első munkának alapelveiben is folytatása, siránkozás és elégedetlenség kifejezője az osztrák kormány agrárpolitikája miatt. Szerző, aki az osztrák abszolutizmusban különösebb kivétnivalót nem talált, rosszaságát fejezte ki, hogy az osztrák kormány nem tette »jóvá« 1848 »hirtelenkedését«, hogy a tőkehiányban »szenvedő« feudális urak zömét nem kártalanította kellő mértékben, odadobva a nagybirtokot a »liberalizmus«, a szabad verseny martalékaul.

E »mulasztásokat« kellett volna »jóvá tennie« a dualizmus agrárpolitikájának. Tehát: *állami agrárpártolás* a bankburzsoáziától távolabb álló, tőkehiánnyal és az értékesítés nehézségeivel küzdő nagybirtokosok részére, hogy fejleszthessék a mezőgazdaság termelőerőit, hogy a külföldi piacok elvesztése után biztosíthassák maguknak a monarchia belső piacát, sőt, hogy ott monopolhelyzetre és a monopolárak kialakításának útján is maximális profitra tegyenek szert. Ez az ideológia nemcsak a nagybirtok konzerválását kívánta a történetírásban, hanem ezzel együtt az »agrárius« nagybirtokos-

¹⁸³ I. m. 19. l.

¹⁸⁴ Az új Magyarország agrárpolitikája... 233. l.

¹⁸⁵ Az abszolutizmus földtehermentesítése... 3. l.

¹⁸⁶ I. m. 2. l.

¹⁸⁷ I. m. 3. l.

körök szószólója is volt, melyek egyre növekvő étvággal kívántak részesedni a monopolkapitalizmus biztosította maximális profitokból. Az »agrárius« követelések védelme tehát nem maradt meg a nagybirtok fenntartásának egyszerű követelésénél, hanem az imperializmus rendszerébe olvadt, de a finánctóke dús profitjaitól eleső egyes nagybirtokoskörök monopolista igényeit is kifejezte; következésképpen *imperialista* politika volt. És ennek a politikának a jegyében állott »Az új Magyarország agrárpolitikája«. ¹⁸⁸

d) A szellemtörténeti irányzat további térhódítása a 30-as években

Bernát Gyula mellett a »fontolva haladás józan« politikáját ajánlotta az agrárkérdés megoldására Szekfű Gyula tanítványa, Iván János is. ¹⁸⁹ Annakidején a hivatalos történetírás Iván János munkáját »tárgyilagosság«-a miatt dicsérte. ¹⁹⁰ Valójában ez a dicséret a munka *földosztásellenes, látszat-reformotsürgető irányvonalának* szolt. Szerző szerint ugyanis olyanféle »reform«-ra lett volna szükség már a dualista Magyarország birtokpolitikájában is, amely az ellenforradalmi erők kezében még az addiginál is hatékonyabb fegyverként szolgált volna a falusi tömegek földosztást sürgető követeléseinek leszerelésére. A múltra nézve tehát a telepítés, parcellázás, a bérleti rendszer sokkal szélesebb alkalmazását tartotta volna helyesnek a szerző. De ezt a politikát állította oda követendő megoldásnak a 30-as évek agrárpolitikája elé is. ¹⁹¹ És még ezt is miért? Csak a körülmények kényszerének engedve, nehogy a »szélsőséges liberalizmus« ¹⁹² a tömegek forrongó hangulatát megnyergelve, a jelenben is — mint a múltban — csak »romboló« munkát végezzen »egyik napról a másikra« ¹⁹³ történő »radikális« megoldási kísérleteivel. Nem földosztást, hanem »lassú és tervszerű munká«-val annak elsikkasztását; ezt az antidemokratikus irányvonalat képviselte Iván János munkája a földosztás látszatával bíró különféle »reformok« propagálásával. Ugyanez volt az irányvonala Gömbös Gyulának is az agrárpolitikában.

Nagyrészt hasonló reakciós gondolatok és irányelvek találhatók egy másik Szekfű-tanítvány, Gabona Béla: A magyarországi agrármunkásmozgalom története (1890—1900) c. dolgozatában. Gabona szintén azt az agrárpolitikát tekintette példának, amelyik a legkülönfélébb látszatreformokkal mellőzi el a 30-as évek egyik alapvető feladatát: a földosztást. ¹⁹⁴ Éppen ezt a problémát kerülte meg a múltszázadvégi agrármunkásmozgalom leírásánál. De az agrárkérdés elsikkasztása mellett szerző egyben a »nemzetközi« munkásmozgalom ellen is irányította ideológiai támadását. A proletár-internacionalizmus eszméje ellen a 30-as évek agrártörténetírásában is felvették az elkeseredett ideológiai harcot. A falu és a város kizsákmányolt munkásmillióinak semmi köze sem lehet a »nemzetközi« munkásmozgalomhoz,

¹⁸⁸ Az új Magyarország agrárpolitikája 1867—1914. Bpest, 1938.

¹⁸⁹ *Iván János*: Földbirtokreform és társadalmunk 1890—1914. Bpest, 1935.

¹⁹⁰ Lásd *Bakáts István* munkájának a szerző álláspontját magáénak valló ismertetését, Századok, 1937. 258. l.

¹⁹¹ I. m. 70—71. l.

¹⁹² I. m. 141. l.

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ *Gabona Béla*: A magyarországi agrármunkásmozgalom története (1890—1900). Bpest, 1934. 75—76. s. köv. l.

hirdette a századvégi agrármunkásmozgalom történetén keresztül célzatos propagandával ez a könyv. A magyar nép »lelke« legfeljebb csak »jobb hijján« és akkor is »csak pillanatnyilag fogadta be« a nemzetköziség eszméjét — fejtette ki »értékelését« a szerző a múlt földmunkásmozgalmaira utalva, de az ellenforradalmi jelennek szánva szavait.¹⁹⁵ A nagybirtok fenntartásának antidemokratikus történetfelfogása mellett tehát a munkásmozgalom elleni szellemi háború is előtérbe nyomult az ellenforradalmi korszak polgári agrártörténetírásában. Ez az irány párhuzamos volt a fasizmus süllyesztőjébe bukott Horthy-reakció egész politikai útjával és a történetírás eszközével szolgálta ki azt a féktelen terrort, amellyel az ellenforradalom a nemzetközi munkásszolidaritás eszméjét igyekezett kiirtani a magyar munkástömegek tudatából.

e) A népiségtörténet kérdéséhez

A politikai és szellemi ellenforradalom e sötéttségében új irányvonalként jelentkezett Szabó István tudományos alapozottságú kis könyve a magyar parasztság történetéről.¹⁹⁶ Az a tény, hogy a magyar parasztság története hosszabb idő után ismét feltűnt a polgári agrártörténetírásban — mégpedig olyankor, amikor ez az irodalom telve volt a nagybirtokérdekeit körülbástyázó antidemokratikus elvek és programok hirdetésével, önmagában is figyelmet érdemelt. Szabó István e munkájának érdeme, hogy az általános ellenforradalmi hullám közepette olyan szemléletet képviselt, amely a polgári demokratikus átalakulás időszerű programjának részét képezte. Szabó István írása *parasztpolgári* szemléletet tükröz, olyan történetfelfogást, amely »az erős és kemény parasztság«-ot¹⁹⁷ tekinti ideáljának, illetőleg az ilyen parasztság megteremtését tartja a végső politikai célnak. Ennek a történet-szemléletnek árnyoldalai, negatívumai mellett, pozitív vonása *antifeudalizmusa* volt, ha ezt a szemléletet Szabó István gyakran nem is érvényesítette következetesen.

Szabó István könyvének több olyan megállapítása van, amellyel szembe helyezkedik a Művelődéstörténeti Iskola felfogásával és éppen ezért felül is emelkedik azon a feudális szemléleten, amely ez iskola képviselőinek munkásságát jellemezte. Kitűnik ez a magyar történelem egyik sorsdöntő kérdésének, 1514-nek értékelésénél is. Amíg pl. Berlász Jenő az 1514. évi jobbágytörvények súlyosságát igyekezett kétségbevonni, korszakos jelentőségét pedig egyáltalán nem látta meg, addig Szabó István a »bosszuálló Werbőczy«¹⁹⁸ törvényéről ír, amely nemcsak »súlyos megpróbáltatást ígért a parasztságnak«,¹⁹⁹ de egyben meg is formulázta »az örökös jobbágyságból az egyedeire szétbontott parasztság újkori szolgaságát.«²⁰⁰ Szabó István rámutatott arra, hogy már a Mátyás monarchiájának felbomlását követő feudális erők elhatalmasodása is elhalványította annak lehetőségét, »hogy a jobbágyságunk

¹⁹⁵ I. m. 83. l.

¹⁹⁶ *Szabó István: A magyar parasztság története.* Bpest, 1940. Magyar Szemle Társaság kiskönyvtára. 8. sz.

¹⁹⁷ I. m. 78. l.

¹⁹⁸ I. m. 33. l.

¹⁹⁹ I. m. 32. l.

²⁰⁰ I. m. 35. l.

szabad parasztbirtokossággá, parasztpolgársággá alakuljon át.²⁰¹ Az 1514. évi törvények korszakos jelentősége pedig abban volt, hogy ezt a lehetőséget valósággá változtatta. Ennek következtében »elsüllyedt a magyar parasztpolgárság.«²⁰² 1514-nek tehát ez esetben is azzal a helyes értékelésével találkozunk, amelyet először Acsády képviselt a magyar polgári történetírásban. Ez az értékelés nagy nyomatékkal mutat rá arra a reakcióra, amely — a feudális anarchia előretörése és a jobbágyháború bukása nyomán — elvágta az utat a jobbágyság szabad paraszttá emelkedésének akármilyen szűk, de mégis csak meglévő lehetősége elől.²⁰³

De másként állítja be Szabó István a magyar jobbágyság XVI—XVII. századi helyzetét is. Az uradalomtörténeti sorozat szerzői, mint rámutattunk, a jobbágy-földesúr »patriarchális« viszonyának elvét vallották. Szabó István viszont a majorsági gazdálkodás fejlődését szorosán összekapcsolta a parasztság romlásra jutott új társadalmi helyzeté-vel, rámutatva arra, hogy ez a fejlődés még fokozottabb kizsákmányolás alá vonta a jobbágyságot. Nem is »patriarchális viszony«-ról, hanem a »jobbágy süllyedő sorsá«-ról,²⁰⁴ a »parasztlélet keservei«-ről,²⁰⁵ az egyre terhebb robotra szorított jobbágyság »társadalmi süllyedés«-éről²⁰⁶, meg a »lejjebb szállott« életszintről²⁰⁷ ír a magyar jobbágyság XVI—XVII. századi jellemzésénél. Ennek az iránynak folytatásaként helyezi helyes megvilágításba a XVIII. századi jobbágyéletet is. Találó az a vezérszó, amellyel a jobbágy-állapotot ebben az időszakban jellemzi: »a válság kezdetei.«²⁰⁸ Valóban, ettől a századtól veszi kezdetét a jobbágykizsákmányolás és kisajátítás *maximális fokozása*. Hiszen, amilyen mértékben a majorsági gazdálkodás uralkodóvá vált, olyan mértékben *készítette elő, vetette meg alapját* a jobbágyság nagyméretű zselléresedésének, maximális robotkizsákmányolásának. »A kor kérdése«, írja helyesen szerző, »nem a birtoktalan parasztnak, vagy a szegény és szegényedő jobbágynek földdel ellátása volt«, hanem az, hogy, Tessedik szavaival, »ezeknek az embereknek új hely mutattatnék, ahol falut építenének.«²⁰⁹

Szabó István parasztpolgári történetiszemléletét 48-ról vallott nézetei is mutatják. A hivatalos magyar történetírás egyik jellemző vonása a 48-as polgári forradalom megtagadása, nyílt vagy burkolt támadása a jobbágyfelszabadítás »radikalizmusának« elítélése volt. Ezzel a közismert antidemokratikus felfogással szemben Szabó »nem a parasztfelszabadítását marasztalja el, mely egy idejétmúlt és tarthatatlan társadalmi rendet számolt fel, hanem a paraszt magárahagyását.«²¹⁰

S ezen a ponton Szabó István parasztpolgári történetiszemléletének, — egyben e szemlélet korlátainak — további jegyei figyelhetők meg. Amikor az általa csak jelzésszerűen vázolt kapitalista időszakban »a paraszt magárahagyását«, »a gazdasági önállóság« hiányát ítéli el és a »tördelöző« és »szét-

²⁰¹ I. m. 29. l.

²⁰² I. m. 34. l.

²⁰³ Hanyatló jobbágyság a középkor végén. Századok, 1938, 10—59. l.

²⁰⁴ I. m. 38. l.

²⁰⁵ I. m. 40. l.

²⁰⁶ I. m. 41. l.

²⁰⁷ I. m. 43. l.

²⁰⁸ I. m. 47. l.

²⁰⁹ I. m. 60—61. l.

²¹⁰ I. m. 77. l.

forgácsolódó» birtokdarabok tengerébe süllyedt parasztsorsról beszél,²¹¹ akkor valójában a magyar kapitalizmus porosz útját bírálja, amely a nagybirtokrendszer konzerválásával — az ország egész politikai szerkezetével együtt — akadályozza a parasztság »polgárosodását«. A polgárosodás »normális« (amerikai) útja helyett a magyar parasztság »abnormális« utakra kényszerült. Szabó »sorvasztó kivándorlás«-ról, »a parasztság belsejében« megnyíló »súlyos válság sebé«-ről beszél.²¹² De milyen megoldást ajánl? Milyen orvosságot tart szükségesnek a paraszti élet, az ország testének súlyos sebeire? Mielőtt erre a választ — szerző gondolatait idézve — megadnánk, rövid kitérőt kell tennünk. Ez ugyanis Szabó István történetiszemléletének teljesebb megközelítését szolgálja.

Szerző munkája elején ellenérzését fejezte ki Acsádynak azzal a kategorizálásával szemben, amely a jobbágyságot a »dolgozó« osztály s ennek ellenpárjaként a nemességet a nemdolgozó osztály neve alá foglalta. Hiszen — mint Szabó István indokolta — »a nemesség jó része« is »a maga munkájával művelte a földet« és »vagyonos jobbágygazdák is szolgálkkal dolgoztak«.²¹³ Ez a tény igaz, de a belőle levont következtetés — a jobbágyi dolgozók és a nemesi nemdolgozók osztálykülönbségének elvetése — helytelen és a feudális társadalom alapvető osztályai közti ellentét elmosására alkalmas. És ez a gyökere annak, hogy Szabó István a feudális úri kizsákmányolást és elnyomást korántsem mutatja be kellő élességgel. Nála a feudális elnyomás kritikája távolról sem olyan erejű és keménységű, mint a paraszti polgárosodás követelésének ideológiája. Ezen a ponton észrevehető következetlenség, sőt törés van anti-feudális szemléletében. Innen van, hogy a feudális elnyomás nem egyszer elvont, misztikus formát kap. A földesúri kizsákmányolás Szabónál a »társadalmi emelkedéssel ... ellentétes erők és csapások« elvont és ködös fogalomhasználatában jelenik meg.²¹⁴ Innen van az is, hogy a középkori magyar jobbágyságot állandóan hullámzó tömegnek tekinti, amelyben az egyes rétegek »emelkedés-ének és »süllyedés-ének »kiegyenlítődése«-e mellett a fejlődés főirányát — 1514-ig — az »értékes igyekvő elem«-ek »emelkedés«-ében jelöli meg.²¹⁵ A középkori jobbágyélet színvonalának Szabó István »széles skálá«-ját figyeli meg »az inséges szegénység és a zsíros gazdagság között«.²¹⁶ De ebben a keretben szerinte »a szélsőségek között« folyó »állandó kiegyenlítődése« mérséklő hatása érvényesül, amely — hogy Szabó István gondolatát végigvigyük — útját szegi az árutermelés talaján bontakozó jobbágynyomor növekedésének és elkerülhetővé teszi az ennek alapján élesedő osztályharcot.

Ez — a feudalizmust alapjában véve idealizáló gondolat — jellemzően tűnik fel a pusztásodás általa tárgyalt problematikájában. Szabó István szerint a XV. századi nagy pusztásodás a pestisjárványnak és a tehetős jobbágyok városba költözésének, a jobbágyság »emelkedésének« voltak a következményei.²¹⁷ Holott e tényezők kétségtelen szerepe mellett a pusztásodás nem annyira az »emelkedést«, mint az árutermelés talaján erősbödő differenciálódást, terjedő elnyomorodást fejezte ki, ami pedig a fokozott

²¹¹ I. m. 76. l.

²¹² I. m. 77. l.

²¹³ I. m. 7. l.

²¹⁴ I. m. 8. l.

²¹⁵ I. m. 8, 21, 24. l.

²¹⁶ I. m. 21. l.

²¹⁷ I. m. 24. l. V. ö. Hanyatló jobbágyság a középkor végén. Századok. 1938.

jobbágykizsákmányolással volt szoros összefüggésben.²¹⁸ És amint Szabó István a pusztásodás társadalmi problematikájából kirekesztette a jobbágy-ság nagyobbik részét érintő elnyomorodás folyamatát, úgy hagyta figyelmen kívül a feudális kizsákmányolás általánossá válását az egységes jobbágyosztály kialakulásának magyarázatánál. »Az egységes jobbágy-ság« nála csupán »hosszú gazdasági és társadalmi kiegyenlítődes eredménye volt«.²¹⁹ Pedig a rabszolgajobbágyok emelkedése és a volt szabadok jobbágygá süllyedése a feudális kizsákmányolás általánossá válása alapján ment végbe. A lényeg itt sem a felszíni »kiegyenlítődes«, hanem az emögött szélesülő uri kizsákmányolás volt. Erre azonban Szabó István nem tért ki.

Nem véletlen, hogy a feudális ideológiának ilyen engedményeket tevő szemlélet mellett a jobbágyok antif feudális osztályharcának eseményei és elvi kérdései nem kaptak kellő helyet parasztságtörténetében. Egyes antif feudális mozgalmakról vagy alig nyilatkozott a szerző, — mint az 1437. évi erdélyi jobbágyháborúról — másokat meg egyáltalán nem is említett — mint a XVIII. századiakat, vagy az 1831. évi felvidéki felkelést.

A feudális ideológiának ezek az őmei jelentékeny korlátai voltak Szabó István parasztpolgári történet szemléletének. A XVI. század előtti feudális kizsákmányolás sokszor elvont, általában pedig tompított rajza a jobbágyi osztályharcnak a feudális korszak egészén átvonuló háttérbeszoritása végeredményben a feudalizmus bizonyos mértékű idealizálását és az osztályharc kiszűrését jelentette a történetírásból.

De a feudalizmus, illetőleg a feudális földesúri osztály egy másik, mégpedig az ellentétes oldalról jelentkező idealizálása is feltűnt Szabó Istvánnál, csakúgy mint az ellenforradalmi korszak egész polgári irodalmában. Eszerint 1526 után *elsősorban a török*, majd annak kiverése után *szinte kizárólag* a birtoikos nemesség volt a jobbágynyomor okozója. Ez a felfogás szükségkép utat engedett a gyarmatosító Habsburgok többszázados elnyomó politikájának elhomályosításához.

A török, majd a nemesi elnyomás előtérbe kerülése elkerülhetetlenül a Habsburgokról való figyelem és felelősség áterelésével járt. És valóban: a bécsi udvar — Mária Terézia és II. József személyén keresztül — úgy jelent meg a polgári irodalomban, mint »az elnyomott magyar szegénység« ortalmazója, »védelmezője« »az elnyomó gazdagok ellen«.²²⁰ A reakciós polgári irodalom szélesen terjesztette el nézeteit Mária Terézia parasztok iránt érzett »rokonszenv«-éről, »az elnyomottaknak melegsívű szószóljájá«-ról, »hatalmas pártfogójá«-ról.²²¹ Ebbe a gondolatmenetbe építették be a királynő magyarországi jobbágypolitikáját, híres úrbérrendezését. »A magyar parasztság érdekében hozott reformjának egyik okozóját«, — írja Eckhardt Ferenc — »abban a vágyakozásban kell keresni, melyet alattvalói szeretete után érzett«.²²² »Tudjuk, hogy a parasztság jobb sorsának biztosítása az érzékenysívű, vallásos, s az úrbér ügyét az örökös tartományokban is nyugvópontra juttató

²¹⁸ Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Bpest, 1949. 229. l.

²¹⁹ Szabó I., i. m. 12. l.

²²⁰ Eckhardt Ferenc: Mária Terézia és a magyar parasztkérdés. Klebelsberg-Emlékkönyv. Bpest, 1925. 502. l.

²²¹ I. m. 505. l.

²²² I. m. 508. l.

Mária Teréziának személyes lelki kérdése volt« — mondja hasonló felfogásban Szabó István.²²³

A polgári irodalom azután mégis elismerve, hogy az úrbérrendezés után a magyar jobbágy helyzete nem javult, hanem romlott, ezért a romlásért a felelősséget *kizárólag* a nemességre hárította. »A földesúr önkénye« mégis »elérte a jobbágyot«, állapította meg Szabó István.²²⁴ Így terjedt el »a jó királyné« és »a rossz földesúr« torz elmélete, amely központi helyet kapva a polgári történetírás termékeiben objektíve a Habsburg gyarmati elnyomás kendőzését jelentette.²²⁵ Ez a felfogás erős nyomokat hagyott Szabó István parasztságtörténetében.

És most, e rövid, de szükséges kitérő után visszatérhetünk feltett kérdésünkhöz. Milyen megoldást ajánl Szabó István a paraszti sors könnyítésére, a paraszti polgárosodás szabad útjának biztosítására?

Lehet-e a fentiek után végigvitt polgári demokratizmust várunk Szabó Istvántól, amikor parasztpolgári szemlélete telve volt a feudális ideológiának tett engedményekkel? Lehet-e következetesen antifeudális az a polgári történetiszemlélet, amely a parasztság kisebbségét kitevő jómódú parasztság demokráciája mellett elhanyagolja az agrárkérdést és lemond a nagy többség jogos igényéről: a földosztásról? Nem lehet! Szabó István a polgárosodásért, a parasztság kapitalizálódásának kevésbé terhes útjáért szállt síkra könyvében, de nem jutott el ennek az útnak a végére, a polgári demokratikus átalakulás főkérdésének, a földosztásnak helyesléséhez és még kevésbé követeléséhez. Nem földosztást, hanem »a közhatalom egyensúlyozó és gyámolító kezé«-nek kiterjesztését:²²⁶ ezt a megoldást ajánlotta Szabó István a paraszti sérelmek orvoslására. És ez nemcsak megállást jelentett a polgári ideológia útján, de letérést is erről az útról. Attól a »közhatalom«-tól várni a »parasztság társadalmi erejét megtartó, sőt növelő intézkedéseket«,²²⁷ amely évtizedek óta véres bizonyosságát adta reakciós politikájának, nemcsak mélységes önellentmondás, amely zsákutcába vezet, de egyúttal negatív kifejezése a gyökeres megoldástól való tartózkodás álláspontjának is. Szabó István szemléletében vannak bizonyos »népies« elemek, amikor a parasztságot emeli fel történelemformáló társadalmi erőnek, »amelyből mindig meríthető ... ifjító és megújító erő.«²²⁸

²²³ Szabó István, i. m. 58. l. Szerző szerint az úrbérrendezés »emberies határokat szabott a jobbágy kötelmeinek«, »kiegyenlítette a jobbágyélet szélsőségeit«, »kizárta« az önkényt az úr és a jobbágy viszonyából. I. m. 61. l. Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy Szabó István fentemlített hibás nézete mellett rámutatott arra is, hogy az úrbérrendezés mögött az állami adóztatás érdeke húzódott meg. I. m. 51—53. l.

Ennek ellenére mégis azt kell mondanunk, hogy fontos munkájában nem ezt a megállapítást állította előtérbe.

²²⁴ I. m. 67. l.

²²⁵ Hasonló hibás útra téved Vörös Károly is: Az 1765—66-i dunántúli parasztmozgalmak és az úrbérrendezés c. tanulmányában. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790. Bpest, 1953. 370. és köv. l.

Sajátságos, hogy Soós Imre az urbáriumot sokkal helyesebben értékelte, hangsúlyozva, »hogy a korábbi állapoton csak abban az esetben változtatott, ha volt mit elvenni a maximumnál nagyobb birtokkategóriákból, ellenben amikor ugyanilyen szigorral a minimumot is alkalmazni kellett volna, akkor felmondta a szolgálatot«. Soós Imre: Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Sopron, 1941. 59. l.

²²⁶ Szabó István, i. m. 77. l.

²²⁷ Uo.

²²⁸ I. m. 78. l.

De Szabó István nem népies író, hanem a *népiségkutatás, népiségtörténet* egyik vezető képviselője volt. A népiségtörténet szemlélet pedig — szemben a parasztdemokráciát követelő »népies baloldal« elveivel — *lényegét* tekintve különbözik. Nemcsak, hogy passzív »népi tartalék«-nak tekinti a parasztságot, amelyből csupán »friss 'népi vért' akar a történelmi Magyarország elhasználni véredényeibe átömlesztetni,«²²⁹ de egyben — nacionalista szemlélettel — valamilyen felsőbbrendű népi erőnek is képzelet, amely a környező, főként szláv népeket ellenállhatatlan vonzással magábaolvasztja, »felszív«-ja, elmeríti.²³⁰ A népiségtörténet szemléletnek nacionalista íze mellett egyben van bizonyos arisztokratizmusa is, amellyel a parasztságot — mintegy felülről — »a magyar politikai és szellemi hatalom kiépítését« végző »felső réteg«-ek *mögé*, »tartalék«-nak helyezi el.²³¹ Ennek az elvnek az érvényesítésére természetesen elegendő, sőt egyedül megfelelő erőnek éppen »a közhatalom egyensúlyozó és gyámolító« politikája bizonyult. Antifeudalizmus, amely a nagybirtok védelmével szemben a paraszti polgárosodás szabadabb és könnyebb útjáért küzd, de maga sem követeli a nagybirtok felosztását — feloldhatatlan ellentmondás, ahonnan előre is, de visszafelé is vezethet az út. Melyik irányba haladt Szabó István? Kiderült egy évvel utóbb, 1941-ben.

Ekkor jelent meg Eckhardt Sándor szerkesztésében és a Magyarságtudományi Intézet kiadásában az »Úr és paraszt a magyar élet egységében« c. tanulmánykötet. A könyv címe világosan utal politikai célzatára. A létező és élesedő osztályharcra szembeszegezni úr és paraszt népi közösségének ködös vágyalmát, amelyben az ellentétes érdekű osztályok »békés egységben« élnek. Ebben a tanulmánykötetben Sinkovics István és Szabó István írásai *objektíve* a múlt történelmén keresztül azt hirdette a jelen számára, hogy a nagybirtok urai és a nincstelenek milliói békében megférhetnek egymás mellett.²³² Ez a politikai cél formálta a parasztság történetével foglalkozó tanulmányok szerzőinek szemléletét és ezen keresztül anyagát is.

Ennek érdekében a szerzők a társadalmi béke, az osztálykülönbségek elmosásának és az osztályharcotlól »megtisztított«, egységes társadalom elvének politikai szempontjait érvényesítették, illetőleg vetítették vissza a régmúltba. Sinkovics pl. a XV. századi jobbágyéletet jellemezve »az anyagi erőgyűjtésnek a későbbi viszonyokhoz mérve szinte akadálytalan lehetőségeiről beszél, nem kisebb hangsúllyal emlegetvén, hogy »a földesúr-jobbágy kapcsolat éppen a két osztály közelsége miatt aránylag kiegyensúlyozott« volt.²³³ A hűbéri társadalomnak volt valami — láthatatlan erőtől szabályozott — »állandó mozgása«, írja, amely »át- meg átjárta az egymásfeletti sorokat«, kiépítvén a feudális kor »kiegyensúlyozott társadalmi szerkezet«-ét. A »középkorban« éppen ezért »a nagybirtokosság és a nemesség« nem is »volt lefelé mereven elhatárolódó és a magasabb életforma kiváltságából mindenki

²²⁹ Révai József: Az agrárkérdés. Marxizmus, népiesség, magyarság. Bpest, 1949. 215—216. l.

²³⁰ Szabó István, i. m. 23. l.

²³¹ Uo.

²³² E tény igazolásában megerősít bennünket Wellmann Imre is, aki kiemelte, hogy Sinkovics és Szabó »meggyőző erővel« mutattak rá »a földesurat és jobbágyot egész történetünk folyamán egybefűző erős szálakra«. (Parasztnépünk múltjának feltárása. 310. l.)

²³³ Eckhardt Sándor szerk.: Úr és paraszt a magyar élet egységében. Bpest, 1941. 25. l.

mást féltékenyen kirekesztő hatalmi csoport, hanem új és új erőkkel telítődött a jobbagyparasztság kimeríthetetlen népi medencéjéből.²³⁴ A középkori magyar társadalom tehát — Sinkovics leírása szerint — az osztályharcotól mentes társadalmi béke otthona volt, olyan ideális »társadalmi szerkezet«, amelyből hiányzott az urak osztályöngzése és féltékeny hatalmi elszigetelődése a nép soraitól, amelyben az egyes osztályok egymásbaolvadó »hullám«-zása már szinte az osztályhatárokat is elmosta. A XIV—XV. századi feudális állapotoknak ez az idealizálása a történeti kiindulópontja — és egyben történeti igazolása is — az úr-parasztegyesség reakciós ideológiájának az 1940-es évek elején.

De az 1514-et követő »rendi gondolat« győzelme »mereven szétválasztó jogi határvonalat« húzott »az egymáshoz közelálló és sokféle kapcsolódásban összefűzött rétegek közé«²³⁵ — folytatja gondolatmenetét a szerző. Vagyis, Sinkovics szerint csak a XVI. század eleje hozta meg az osztálytagozódást, »a magyar társadalom élő egészének szétszakításá«-t.²³⁶ De még ez a »szakadás« is — mint Sinkovics megjegyzi — gazdasági és társadalmi vonatkozásokat szinte alig érintve, csak »jogi« vonalon következett be. Ezzel a tételével a szerző megadta a politikai és egyben logikai áthidalását az osztályharcot kiküszöbölő történelemszemlélet folytatásának: ha jogi vonalon nem is, de a »valóságban«, társadalmi téren tovább lehetett fűzni az »egységese« társadalom elvének reakciós gondolatmenetét.

Szabó István, a második tanulmány szerzője ki is emelte, hogy »a nemesség és a parasztság társadalmi törése a valóságban sohasem volt olyan határozott, amilyennek a jogi tételek világánál mutatkozott.«²³⁷ Szabónál — mint rámutattunk — korábban is megvolt a hajlandóság az osztályellentétek tompítására, sőt olykor elmosására, az osztályharc gondolatának kiszűrésére a történelmi fejlődés menetéből. De míg ez a történelemellenes szemlélet a magyar parasztság történetéről írott könyvében még nem lett úrrá — bár szembetűnő volt —, a »Nemesség és parasztság Werbőczy után« c. tanulmányában már eluralkodott és a tanulmány politikai vezérgondolatát képezte. Szabó István Magyar parasztságtörténet-ében még a fokozódó nemesi elnyomás és ennek nyomán a parasztság »süllyedése«-nek történelmi útját rajzolta meg. Ebben a munkájában nemesség és parasztság lényegében mint ellentétes érdekű osztályok játszották történelmi szerepüket. Az olvasó ugyanakkor megállapíthatta azt is, hogy kinek a pártján van Szabó István. 1940-ben parasztpolgári nézeteknek hangot adni a történetírásban, bármennyire is viszonylagosan, mégis a haladás pártolását jelentette. Utóbb azonban — bárminő szándék vezette is a tanulmány szerzőjét — mérlegelve munkájának objektív hatását, azt kell mondanunk, hogy még ennek a viszonylagos progressziónak is nyomaveszett. Végeredményben reakciós fordulatról kell beszélnünk. A »Nemesség és parasztság Werbőczy után« lényegét tekintve nem más, mint a Horthy-fasizmus »népi közösség«-ét hirdető szemfényvesztésének történelmi alátámasztása. Ezen a tényen a szubjektív célkitűzés mitsem változtat. Ebben a munkájában nem is beszél Szabó István parasztpolgári követelésekről, a parasztság társadalmi romlásáról, hanem valami

²³⁴ I. m. 38. l.

²³⁵ I. m. 38—40. l.

²³⁶ I. m. 40. l.

²³⁷ I. m. 48. l.

ködös és misztikus »egység«-ről, »az életforma közösségé«-ről és a »szerves összefüggések kölcsönössége«-ről ír,²³⁸ amely a két osztály »összetalálkozás«-ának terméke.²³⁹ Eszerint, az akkori idők szóhasználatával élve — és ezt Szabó István nem tartotta mellőzendőnek — »a magyar nemesség és a magyar parasztság ... a magyar törzsöknek egyforma testvérága«.²⁴⁰ Ugyanakkor Szabó István a múlt magyar parasztságának történelmi hivatását abban jelölte meg, hogy a politikai hatalmat »kiépítő« nemesség számára a »tápláló talaj feladat«-át²⁴¹ töltötte be. A parasztságnak, mint politikai passzivitásba szorított és a nemességet kiszolgáló osztály beállítása, a nemességnek pedig, mint a százados politikai hatalom kiépítőjének és konzerválójának kritikátlan magasztalása: ez a történelmi ábrázolás 1941-ben egyáltalán nem nevelt demokratikus ellenállásra.

Ezek után természetesen nem érthetünk egyet Guoth Kálmánnak, a tanulmánykötet ismertetőjének azzal az »értékelésével«, amely szerint a nevezett két tanulmányt pozitív munkának tekintette.²⁴²

f) A polgári demokratikus szemlélet és korlátai Soós Imre munkájában

A demokratikus átalakulás főkérdésének, a földreform sürgető szükségességének gondolatát — polgári oldalról — Soós Imre vetette fel és képviselte az agrártörténetírásban.²⁴³ 1941-ben Horthy-Magyarországon becsületre méltó magatartást jelentett a földreform ügye mellett kiállni. Talán nem volt véletlen, hogy ezt éppen nem szellemtörténeti, nem is népiségtörténeti, hanem alapjában véve *pozitivist* módszerrel dolgozó, polgári-demokratikus szemléletű szerző munkája dokumentálta. Ez is egyik konkrét bizonyítéka a pozitivist történetírás *viszonylagos* eredményeinek az ellenforradalmi korszakban teljesen eluralkodott szellemtörténet valóságellenes beállítottságával szemben. Soós Imre, mint ezt könyve bevezetésében kiemelte, a 30-as esztendőök paraszti parcellaföldjeinek történeti eredetét kutatva, a tények nagy tömegének felsorakoztatásával mutatott rá arra, hogy a »sopronmegyei nagybirtok szántóföldállományában igen jelentős tételt képviselnek azok a területek, melyeket valamikor a parasztok hoztak létre erdőirtás által, hasznavehetetlennek nyilvánított határrészek feltörése által s amelyeket ugyancsak a múltban lefolyt úrbéri birtokrendezések során vettek el tőlük s kapcsoltak az urasági majorokhoz«.²⁴⁴ Soós Imre tehát, az egészét tekintve reakciós polgári agrártörténeti irodalommal szemben szokatlan újszerűséggel nyúlt hozzá témájához. Amíg ez az irodalom, egyes utalásoktól eltekintve, lényegében »elfelejtett« a magyar parasztság tömeges kisajátításának véres folyamatára rámutatni, addig ő, sopronmegyei viszonylatban, elsősorban ezt a halgatással elfedett folyamatot bontotta ki és hozta összefüggésbe a tenyérnyi parcellán szorongó parasztmilliók nyomorával, a 30-as esztendőök földreformkövetel-

²³⁸ I. m. 72. l.

²³⁹ I. m. 48., 63—64., 70. l.

²⁴⁰ I. m. 78. l.

²⁴¹ Uo.

²⁴² A tanulmánykötet hasonló politikai szemlélettel megírt ismertetését lásd: Századok. 1942. 472—478. l.

²⁴³ Soós Imre, i. m.

²⁴⁴ I. m. 1. l.

sével. Szakmailag értékes, politikai kihatásaiban pedig hasznos munkát végzett Soós Imre akkor, amikor — a polgári agrártörténetírásban valójában elsőnek — koncentrált a jobbágyság kisajátítására a soproni parasztság XVIII. és XIX. századi múltjának történetét. Az a tényanyag, amelyet a paraszti munkával termékennyé tett »irtásföldek« nemesi elrablásáról — erről a polgári szakirodalom által annyira homályban tartott kérdéstről — közöl, nemcsak úttörőjelleget, de maradandó értékű is. Nem véletlen, hogy ezek az adatok többnyire ott szerepelnek a későbbi, főleg marxista szerzők munkáiban.

De Soós Imre könyve bizonyos tekintetben figyelmeztetőül szolgálhat mai marxista történetírásunk számára, főként »baloldali« gyermekbetegségeink kiküszöbölésére, a merev sémákban gondolkodás, a történelmi fejlődés sokszínűségét mesterségesen elszűrítő leegyszerűsítés kiküszöbölésére. Fiatal marxista történeti irodalmunk ugyanis a tömegek történelemformáló erejét rendszerint csak a nyílt, fegyveres osztályharcban, függetlenségi küzdelmek esetében emeli ki. Nem, vagy csak a legritkább esetben teszi ezt a viszonylag békés korszakokra vonatkoztatva, amikor a tömegek alkotó, teremtő tevékenységének kiemelése volna a feladat. Ez pedig történetellenes leegyszerűsítése a valóságnak. A néptömegek alkotó, építő munkájának hangsúlyozását ugyanakkor a reakciós elméletek és politikai magyarázatok is szükségessé teszik történet- és főleg gazdaságtörténetírásunkban. Hiszen ismeretes az a Szekfű Gyulától elterjesztett felfogás, mely szerint a nagybirtokosok nemcsak a magyar függetlenség százados »oltalmazói«, de a török pusztította hazai föld »kultúrtájjá« alakítói is lettek volna.²⁴⁵ Ezzel a hamis beállítással kellene szembezegezni a magyar paraszt és a nem magyar nemzetiségi dolgozók döntő szerepét, a töröklakta, elpusztított tájak termékeny földekké tételében. Marxista irodalmunk azonban az ilyen természetű feladatoknak még korántsem tett eleget. Ezt a szempontot pedig egyes polgári munkák, így elsősorban Soós Imréé, még a felszabadulást megelőzően, helyesen emelték ki.

A helyi irtásföldek »meghódítása« — írja Soós — »úgy is, mint anyagi haszon, de úgy is mint kultúrtény, méltó kifejezése a sopronmegyei parasztság hatalmas erőfeszítéseinek. A másfélszázados lassú belső honfoglalásnak értékét csak emelni tudja az a körülmény, hogy az irtástérületeknek kb. fele f. olyan terület ... amely az irtás, illetőleg mocsár kiszáritás előtt mindenki számára *hasznavehetetlen* volt.«²⁴⁶ Soós Imre a paraszti földek elfoglalását tanúsító adatok nagy tömegének felvonultatásával többek között kimutatta, »hogy a Széchenyieket — legalább sopronmegyei viszonylatban — parasztaik tették hatalmas uradalmakkal rendelkező nagybirtokosokká, az Eszterházyak pedig uradalmi szántóik felét köszönhetik volt jobbágyaiknak.«²⁴⁷ A hosszú évtizedeken át tartó földesúri földrablások ilyen határozotthangú leleplezése úgyszólván egyedülálló példa az ellenforradalmi korszak polgári agrártörténetírásában.

Mindez természetesen nem jelentette azt, mintha Soós Imre alapján polgári-demokratikus történet szemléletének ne lettek volna bizonyos kor-

²⁴⁵ Szekfű Gyula: A magyar nagybirtok történeti szerepéről. 310—312. l. Nézetét átvette Wellmann Imre: Domanovszky-Emlékkönyv. 682. l.

²⁴⁶ Soós Imre, i. m. 30., 16., 49. l.

²⁴⁷ I. m. 51. .

látai, amelyek olykor visszatartották e szemlélet következetes képviselőjében. Soós ugyanis nemcsak »komoly«, de ugyanakkor »megfontolt« földreformot követelt.²⁴⁸ Ha a földreform »komoly«-ságának hangoztatásából a demokratikus elvhűség, a »megfontolt«-ság hangsúlyozásából viszont a polgári mérséklet politikájának hangja szólalt meg. Hogy konkrétan miként értelmezte Soós Imre a földreform »megfontolt«-ságát, az munkájából nem derül ki. Egy azonban bizonyosnak látszik: az »okos, megfontolt« földreform programja nem népi, de mégcsak nem is radikális polgári agrárprogram, amely megsemmisíti a feudális eredetű nagybirtok széjjelmálló rendszerét, hanem — ilyen vagy olyan mértékben — kompromisszum a múlttal, amely nem számol le végleg a demokratikus továbbhaladásnak ezzel az évszázados kerékkötőjével.

És ezt annyival is inkább szóvá kell tennünk, mert Soós Imre polgári demokratizmusának ezek a korlátai olykor a múlt történetének értékelésénél is visszatükröződnek. Munkájának fontos elvi, ideológiai hiányossága, hogy nem látja meg az 1848-as polgári forradalom korszakot lezáró, — s egyben új korszakot nyitó — alapvető történeti jelentőségét és ennek folytán félreérti, helytelenül értékeli az abszolutizmus agrárpolitikáját. Nála az 1849—1867 közti korszak egybefonódik az 1848 előtti feudális korrallal. Ennek alapján »az urbéri korszak«-ot 1867-ig vezeti el.²⁴⁹ Vagyis a kapitalizmust Soós Imre is, mint általában a félf feudális polgári történetírás, a kiegyezéstől számítja. Ami ez előtt volt, a polgári forradalmat követő abszolutizmus, az szerinte még feudális, »urbéri korszak« volt. Ilyen alapon nem véletlen, hogy 1848 parasztpolitikájának döntő pozitívumairól tulajdonképpen megfeledkezve, »az abszolutizmus birtokpolitikájának ... a jobbágyságra előnyös eszmé«-jét emelte ki.²⁵⁰ Furcsa dolog az irtásföldek nagyon is szűk szempontjából megítélni az abszolutizmus agrárpolitikai intézkedéseit és eközben megfeledkezni az abszolutizmus általános agrárpolitikájáról. Hiszen, amit ezen a vonalon a 48-as — ha nem is befejezett — forradalom elsősorban megadott, a szabad paraszti földtulajdont, éppen ezt szűkítette le és nyírta meg az abszolutizmus a magyar paraszttömegek további súlyos kisajátításával s általában a forradalom által meghagyott feudális maradványok elmélyítésével. Ezt nem látni és nem hangsúlyozni, a forradalom és ellenforradalom agrárpolitikájának összeolvasztását, sőt az ellenforradalom agrárintézkedéseinek akaratlanul is kedvező színben való feltüntetését jelenti.

E kritikai szempontok megemlékezésével nem akartuk értéke alá szállítani Soós Imre — egészében pozitív jelentőségű, haladó szemlélettel megírt, hasznos — munkáját, csupán e munka kétségtelen ideológiai és szemléleti fogyatékoságaira kívántunk utaló megjegyzéseket tenni.

*

Ha az eddigiekhez képest új irányt nem is, de új témafelvetést mindenestre jelentett Nagy Istvánnak, az abszolutizmus kori magyar mezőgazda-

²⁴⁸ Uo.

²⁴⁹ I. m. 29. l.

²⁵⁰ I. m. 39—40. l.

ságról írott könyve.²⁵¹ Nagy István munkája abból a szempontból figyelemre méltó, hogy elsőnek törte meg azt a csendet, amellyel az eddigi irodalom a kapitalista kor mezőgazdaságtörténetét elhallgatta. Azzal, hogy Nagy István az abszolutizmuskori magyar mezőgazdaság történetét beható vizsgálat tárgyává tette, a korábbi irodalomhoz képest — amely még 1848-ig sem igen merészkedett el — jelentős kezdeményező lépést tett előre. Ezzel kapcsolatos az is, hogy Nagy István volt az első a polgári agrártörténetírásban, aki az abszolutizmuskori — már alapvetően kapitalista — magyar mezőgazdaság számos, addig homálybavesző kérdését igyekezett feltárni. Értékesek azok az adatok, melyekkel a korszak agrárviszonyaira jellemző ledolgozási rendszert dokumentálta.

De a témaválasztás e pozitív megnyilvánulása nem alapult a *témafeldolgozás* demokratikus szemléletén. Nagy István munkája ugyanis nem szakadt el a hivatalos magyar történetírás alapján feudális jellegétől, sőt az agrártörténetírás vonalán, a felszabadulás előtti időszakra nézve mintegy lezárta a 20-as évek legvégétől elindított feudális szemléletű munkák sorát. Előadásában az abszolutizmuskori magyar mezőgazdaság egyoldalúan színeztet, sötét képből jelent meg az olvasó előtt, eredményeként annak a szemléletnek, amely a kapitalizmussal szemben a feudális időköt kívánta vissza a történetírásban. Ezért nevezi²⁵² Nagy István a magyar kapitalizmus ez első szakaszát »a kétségtelen hanyatlás« idejének s ezzel függ össze az is, hogy az egész mezőgazdasági termelés színvonalát a polgári forradalom előtti színvonalhoz képest alacsonyabban szabja meg.²⁵³ A szerző azt értékeli negatívan, hogy a »termelés régi feltételei«, értsd: az ingyen jobbágyszolgáltatok és technika, »megszűntek« és »az új tényezők pedig«, értsd: a szabad bérmunka megvásárlása, a földesúri technika beszerzése, illetőleg az ezzel kapcsolatos anyagi nehézségek, »nem éreztették jótékony hatásukat.«²⁵⁴ Ezért hangoztatja a földbirtokosok »szomorú«²⁵⁵ sorsát, a mezőgazdaság »súlyos«²⁵⁶ helyzetét. Hiszen, mint indokolja, a »pénzhiány« mellett, amelyen az abszolutizmus sem »segített« lényegesen, még a bosszantó »munkaerőhiány« gondjai is sújtották a szabadverseny hullámai közt »vergődő« volt földesurat.²⁵⁷ Mennyivel gondtalanabb volt a birtokos gazdasági élete a forradalom előtti »patriarchális« időkben,²⁵⁸ amikor technikát is, munkát is *ingyen* kapott a jobbágitól. De mindez visszavonhatatlanul a múlté lett, mégpedig »az 1848-as katasztrófális események« következtében.²⁵⁹ Röviden ebbe a gondolatmenetbe sűrítendő össze Nagy István történetfelfogása. Látható tehát, hogy Nagy István rátévedt az abszolutizmuskori birtokosok osztálykövetelésének vonalára. Kellő kritika híján, ezeket a követeléseket szólal-

²⁵¹ Nagy István: A mezőgazdaság Magyarországon az abszolutizmus korábbi (1849—1867). Bpest, 1944.

²⁵² I. m. 20. l.

²⁵³ I. m. 165. l.

²⁵⁴ Uo.

²⁵⁵ I. m. 22., 51. l.

²⁵⁶ I. m. 175. l.

²⁵⁷ I. m. 24., 41., 50. l.

²⁵⁸ I. m. 43. l.

²⁵⁹ I. m. 42. l.

tatta meg az agrártörténetírásban. Nem tudott eligazodni az uralkodó iskolák és irányzatok között s így akaratlanul is eltévedt azok labirintusában. Ugyanabban az imperialista kapitalizmus talaján álló feudális gondolkörben mozgott, mint az ellenforradalmi időszak egész polgári történetírása. Mind-ebből következik: a burzsoa agrár- és paraszttörténetírás sem balra, hanem *egészét tekintve* jobbra tartott. Milyen hatással volt erre az irodalomra az 1945-ös felszabadulás, a magyar történelem legnagyobb fordulópontja? Ennek vizsgálata egy további tanulmány tárgya.

SÁNDOR PÁL

A SZOVJETUNIO ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSFRONTJA

A SZOCIALISTA TÁBOR PÁRTTÖRTÉNÉSZEINEK BUDAPESTI TANÁCSKOZÁSA

(1954. ápr. 27—máj. 5.)

1954. április 30-án nyitotta meg a Magyar Munkásmozgalmi Intézet a népi demokratikus országok munkásmozgalmának történetét bemutató múzeumot. A megnyitóra Budapestre érkeztek a moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet és a népi demokratikus országok párttörténeti intézeteinek küldöttei, hogy ebből az alkalomból megtartsák első közös megbeszélésüket. Az értekezlet sorá az április 27-én megtartott vitával kezdődött, amelyen a küldöttek a népi demokratikus országok munkásmozgalmának történetét bemutató múzeumot értékelték. A felszólalók örömmel üdvözölték a múzeum létrehozását, megállapították, hogy lényegében helyesen mutatja be a népi demokratikus országok munkásmozgalmának történetét. Rámutatnak arra, hogy a múzeum igen nagy jelentőségű a dolgozók proletárnemzetköziségre nevelése szempontjából. Ugyanakkor a küldöttek néhány hiányra is felhívták a figyelmet. Többen kifejtették, hogy a múzeum nem mutatja be megfelelően az egyes népi demokratikus országok egymásközi kapcsolatát, illetőleg azok fejlődését. A hozzászólók többsége megegyezett abban, hogy a felszabadulás utáni időszaknak, a népi demokrácia korszakának kidolgozása nem eléggé alapos, dokumentációs anyaga nem kielégítő, ellentétben az előző időszakokkal.

A népi demokratikus országok munkásmozgalmának történetét bemutató múzeumot Horváth Márton, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének tagja nyitotta meg. »A népi demokratikus országok munkásmozgalmára arra tanít — mondotta többek között —, hogy annak a szabadságharcnak, amelyet a világ népei a huszadik században az imperializmus gyilkos rendszere ellen folytatnak, legfőbb vezetője, szervezője a munkáosztály és az egész dolgozó nép új típusú pártja, amelynek példaképe a Szovjetunió Kommunista Pártja. . . Ugyanakkor arra is figyelmeztet ez a kiállítás, hogy az imperializmus felett aratott győzelem, a demokrácia megteremtése és a szocializmus építése a helyi körülmények, a történelmi helyzet és időpont által megszabott különböző formák és keretek között zajlik le az egyes országokban.«

Horváth Márton megnyitója után az egyes küldöttségek vezetői szólaltak fel. Elsőnek A. V. Tusunov, a moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet igazgatójának első helyettese üdvözölte a múzeum megnyitását. Majd T. Danišewsky, a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Lengyel Párttörténeti Osztály igazgatója, a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának tagja, J. Vesely, a Csehszlovák Párttörténeti Intézet igazgatója, a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, Clara Cusmir, a Román Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézet igazgatóhelyettese, M. Panev, a Bolgár Forradalmi Mozgalmak Múzeumának igazgatója, B. Dohm, a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága mellett működő Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet osztályvezetője szólalt fel.

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet a tanácskozásokat megelőzően információs anyagot bocsátott a testvérintézetek rendelkezésére. Az információs anyag ismerteti

a Magyar Munkásmozgalmi Intézet felépítését, eddigi tevékenységét, munkamódszerét ; beszámol a szovjet párttörténetírás eredményeinek felhasználásáról a magyar munkásmozgalom történetének feldolgozásában, valamint a szocialista tábor párttörténeti intézeteinek együttműködéséről ; végül közli a »Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása a népi demokratikus országokra« c. nemzetközi dokumentum-kötet tervezetét.

A tanácskozások első napirendi pontja az egyes intézetek tevékenységéről szóló beszámolók és azok megvitatása volt. A. V. Tusunov beszámolójában a moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézetről beszélt. Az intézet a SzKP Központi Bizottsága határozata alapján 1921-ben közvetlenül a polgárháború befejezése után jött létre. Az intézet feladata abban az időben Marx és Engels kéziratainak összegyűjtése, rendezése és Marx és Engels műveinek kiadása volt. 1924 júliusában létrehozták a Lenin-Intézetet, amelynek feladatául Lenin kéziratainak összegyűjtését és kiadását tűzték ki. 1931-ben a két intézet egy sült, 1953-ban Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézetnek nevezték el. A. V. Tusunov rámutatott, hogy az intézet bizonyos fokig különbözik a népi demokratikus országok párttörténeti intézeteitől. Főfeladata a marxista klasszikusok műveinek kiadása. Ezenkívül külön osztály foglalkozik a Szovjetunió Kommunista Pártjának történetével, külön osztály tanulmányozza a polgárháborúk történetét ; az intézetnek van archívuma és könyvtára. Múzeuma nincs, de elméleti tanácsaival segíti a moszkvai Lenin-Múzeumot. A továbbiakban elmondotta, hogy befejezték Marx és Engels összes műveinek kiadását 29 kötetben és most folyik a második kiadás előkészítő munkája. A V. Tusunov beszámolt arról, hogy az elmúlt évben kiadtak egyes Marx és Engels műveket is, többek között Engels : »Anti-Dühring«-jét és »A természet dialektikájá«-t. Új kiadásban jelent meg a »Kommunista Kiáltvány« is. 1940-ben megkezdődött Lenin összes művei negyedik kiadásának előkészítése. A munkát a háború megszakította és azt csak 1945 után folytathatták. 1950-ben már befejeződött a 4. kiadás elkészítése is. A köteteket számos útmutató egészíti ki. Ezen kívül Lenin munkáiból külön gyűjtemények is megjelentek. Az előző években I. V. Sztálin összes műveinek kiadásán is dolgozott az intézet. Eddig 13 kötet jelent meg. A további két kötet előkészítő munkálatai folynak. A »Szovjetunió Kommunista Pártjának története«-osztály Lenin és Sztálin kiváló munkatársai: Ordzonikidze, Dzserszinszki, Kalinin stb. műveinek kiadásán dolgozik. Ez az osztály egy sor más munkát is kiadott, ezek közül legjelentősebb a Nagy Szovjet Enciklopédiának a Szovjetunió Kommunista Pártja történetéről szóló fejezete. Az osztály most az 1905-ös orosz forradalom kétkötetes dokumentumgyűjteményén dolgozik. A mű kiadását számos más munkával együtt a forradalom ötvenedik évfordulójára tervezik.

A. V. Tusunov ezután az intézet munkamódszereiről beszélt. A klasszikusok műveinek egyes köteteit külön munkacsoportok rendezik sajtó alá, egy-egy nagy tapasztalattal, tudományos fokozattal bíró elvtárs vezetésével. Ezek a csoportok mélyrehatóan tanulmányozzák az egyes köteteket, azokat a történelmi körülményeket, amelyek között ezek létrejöttek, továbbá az ezekre az időszakokra vonatkozó pártdokumentumokat. A kiadásban résztvevő munkatársak jól ismerik a korszak minden mozzanatát. Lenin műveinek 4. kiadása során nagy munka folyt abból a célból, hogy az egyes cikkekről megállapítsák, vajjon Lenin írta-e azokat, mert annak idején egész sor cikke jelent meg a Pravdában aláírás nélkül. A klasszikusok műveinek kiadása igen alapos tudományos munkát igényel. Marx és Engels műveinél a legképzettebb elvtársak ellenőrzik a fordítás helyességét. Néha egész vita alakul ki egyes részletek fordítása felett, ilyenkor bizottság dönti el a vitát. A »Polgárháborúk története«-osztály tevékenysége hasonlít leginkább a népi demokratikus országok párttörténeti intézeteinek munkájához. Az osztály munkatársainak feladata az anyaggyűjtés és feldolgozás. Minden kötetnek külön szerkesztősége van egy felelős elvtárs vezetésével. A munkatársaknak nagy segítséget nyújt a tudományos kabinet, amely útmutató anyagokat, bibliográfiákat stb. bocsát az elvtársak

rendelkezésére. Az intézetnek, mint A. V. Tusunov elmondotta, az egyes köztársaságokban fiókkintézetek is vannak. A fiókkintézetek fontos feladata, hogy az egyes köztársaságok nyelvére fordítsák a klasszikusok műveit és megírják a helyi párttörténetet. A fiókkintézetek többségében már lefordították Lenin Műveinek 4. kiadását és rövidesen befejezik Sztálin összes műveinek fordítását is. A szverdlovszki fiókkintézet 1952-ben például kiadta az urali bolsevik szervezetek történetét. A bjelorusz ziai fiókkintézet más módszerrel dolgozik. Az intézet munkatársai először monográfiákat készítenek, eddig 4 monográfia jelent meg, majd ezek alapján készítik el Bjelorusz zia Kommunista Pártjának történetét.

Befejezésül A. V. Tusunov az intézet munkásságának elvi alapjait ismertette. A SzKP története egyes kérdéseinek feldolgozásánál a párttörténet rövid tanfolyamának útmutatásait kell szem előtt tartani. Utalt az SzKP Központi Bizottságának arra a határozatára, mely szerint a történészek előtt álló egyik központi feladat az, hogy megmutassák a kommunista párt vezetőszeropét a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet idején. Szükség van a szocialista állam tevékenységének részletes történeti kidolgozására is. Minden egyes történeti munkában meg kell mutatni a néptömegek történeti szerepének jelentőségét. Az egyes témák megírásánál rendkívül fontos annak a harcnak az ábrázolása, amelyet a párt a munkás-paraszt szövetség megteremtéséért és megszilárdításáért folytatott. Minden párttörténeti munkában ki kell emelni a proletárnemzetköziség jelentőségét, a Szovjetunió népeinek barátságát, a szovjetállam nemzetiségi politikáját.

Végül A. V. Tusunov utalt arra is, hogy a párt története a marxizmus-leninizmus elméletének megvalósítása. A párt harcainak történetét a történelmi tények beható és lelkiismeretes vizsgálata alapján kell kidolgozni.

A. V. Tusunov beszámolója után T. Daniszewsky ismertette a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága párttörténeti osztályának munkáját. Az osztály 1946-ban jött létre, tulajdonképpen munkája azonban csak 1948-ban, a munkásegységet létrehozó kongresszus után indult meg. A párttörténeti osztálynak négy szekciója van. Az első a lengyel munkásmozgalom kialakulásától az 1917-ig terjedő időszakkal, a második az 1917-től 1939-ig, a harmadik 1939-től 1944-ig, a negyedik pedig a népi demokratikus Lengyelország munkásmozgalmának történetével foglalkozik. Az osztálynak archívuma, könyvtára és múzeuma is van. A párttörténeti osztály eddig 55 kiadványt jelentetett meg, összesen 1 350 000 példányban, köztük számos dokumentumgyűjteményt és monográfiát. Külön gyűjteményeket adtak ki a lengyel-német és a lengyel-ukrán munkásmozgalom kapcsolatairól. Kiadták a lengyel munkásmozgalom egyes kimagasló harcosainak életrajzát, valamint a pártfőiskolán elhangzott párttörténeti előadásokat is. A jövőben az egyes szekciókon belül külön csoportokat kívánnak létrehozni a forradalmi parasztmozgalmak tanulmányozására. T. Daniszewsky ezután a munkával kapcsolatos problémákat ismertette. A párttörténeti osztály előtt, álló fő feladat a párttörténeti tankönyv elkészítése. Két tankönyv elkészítését látják szükségesnek, egy népszerű kiadást a szélesebb olvasóközönség, az alsóbb fokú oktatás számára és későbbi időpontban egy tudományosabb kiadást a felső oktatásban résztvevők számára. Daniszewsky beszámolt arról is, hogy Lenin tevékenységének számos dokumentumát találták meg Lengyelországban az utóbbi évek során. Krakóban például kétszáz lap terjedelmű Lenin-kéziratot találtak. Az osztály könyvtáráról szólva elmondotta, hogy viszonylag kicsi, de jól használható szakkönyvtár kiépítésére törekednek. Az archívum felépítése hasonló a tudományos részlegéhez. Jelenleg az intézet segítségével két múzeum szervezési munkálatai folynak. A varsói Lenin Múzeum a Szovjetunió Kommunista Pártjának történetét fogja bemutatni és előreláthatólag 1955 áprilisában kerül sor a megnyitására, Lenin születésének 85. évfordulóján. Nemrég kezdtek hozzá a lengyel nép forradalmi múltját bemutató múzeum elkészítéséhez. A párttörténeti osztály rend-

szeresen együttműködik a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetével és az egyetem történettudományi karával. A történettudományi intézettel együttműködve két közös kiadvány készül, az egyik Lengyelország felszabadításának tizedik évfordulójára, a másik az 1905-ös orosz forradalom ötvenedik évfordulójára. Ezzel kapcsolatban egyébként az intézet még több más kiadványt is készít.

Ezután J. Veselý ismertette a csehszlovák párttörténeti intézet munkáját. Az intézet működését 1950-ben kezdte meg és öt részlege van. A Klement Gottwald részleg feladata K. Gottwald életének és tevékenységének ismertetése, műveinek kiadása. Gottwald műveinek egyes kötetéhez az intézet dokumentum-gyűjteményeket ad ki, amelyek a párt tevékenységére vonatkozó legfontosabb forrásanyagokat foglalják magukban. Eddig az 1925—1929-es időszakkal foglalkozó dokumentum-kötet jelent meg. Rövidesen napvilágot lát az 1929—1934-el foglalkozó gyűjtemény is. Elkészült és még ez évben megjelennek két kötetes kiadásban Klement Gottwald válogatott művei. Egy részleg a csehszlovák munkásmozgalom történetének dokumentumait gyűjti össze és publikálja, munkatársai egyes kérdésekről tudományos monográfiákat is írnak. Ez év márciusában jelent meg egy 110 oldalas, dokumentumokat tartalmazó album, amely felöleli a csehszlovák munkásmozgalomnak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól egészen napjainkig terjedő korszakát. Nemrég hagyta el a sajtót a Csehszlovák Kommunista Párt megalakulását ismertető monográfia, továbbá a cseheknek és a szlovákoknak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, majd a polgárháborúban való részvételével foglalkozó mű. Még az elmúlt évben jelent meg egy tanulmány a kladnoi munkásmozgalom történetéről. Rövidesen megjelenik a pilseni munkásmozgalom történetével foglalkozó munka, amelynek különösen a szociáldemokratizmus elleni harc szempontjából van nagy jelentősége. A továbbiakban J. Veselý a csehszlovák munkásmozgalom periodizációjának kérdésével foglalkozott. Az intézet, a pártfőiskola párttörténeti tanszékével együtt elkészítette a csehszlovák párttörténet periodizációjának tervezetét. A tervezetet J. Veselý a következőkben ismertette:

Az első szakasz: a forradalmi szociáldemokrácia szakasza (1867—1889).

A második szakasz: az opportunistá szociáldemokrácia szakasza (1889—1917).

A harmadik szakasz: a Csehszlovák Kommunista Párt megalakulása és kezdeti tevékenysége (1917—1921).

A negyedik szakasz: a párt bolsevizálódási folyamatának kezdeti periódusa (1921—1925).

Az ötödik szakasz: a bolsevik irány győzelme és a Gottwald-i vezetés kezdetének periódusa (1925—1929).

A hatodik szakasz: a Csehszlovák Kommunista Párt harca a gazdasági válság éveiben (1929—1934).

A hetedik szakasz: a fasiszmus ellen, a köztársaság védelméért folytatott harc szakasza (1935—1938).

A nyolcadik szakasz: a német fasiszta megszállás időszaka és a nemzeti függetlenség és szabadságért folytatott harc (1938—1945).

A kilencedik szakasz: a népi demokrácia és a munkásosztály hatalma megszilárdításának időszaka (1945—1948).

A tizedik szakasz: a szocializmus alapjainak lerakása (1948—).

A részleg munkájával kapcsolatban J. Veselý még elmondotta, hogy a munkatársak számos történeti munkát lektorálnak és rendszeresen együttműködnek a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetével. A múzeumi részleg

tevékenységéről szólva J. Vesely elmondotta, hogy a részleg csak az egyes múzeumok és kiállítások tervezésével foglalkozik, a kivitelezést más szervek végzik. A részleg első munkája a »Csehszlovák Kommunista Párt 30 éves története« kiállítás létrehozása volt 1951-ben. 1953 januárjában nyílt meg Prágában, a Népház épületében — ahol 1912-ben az OSzDMP VI. (prágai) konferenciáját tartották — a Lenin-múzeum. Ugyancsak 1953-ban nyitották meg Prágában a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt létrejöttét bemutató múzeumot. A részleg előtt álló legfontosabb feladat a Csehszlovák Kommunista Párt történetét bemutató Klement Gottwald múzeum létrehozása. Ezenkívül még számos más kiállítást is rendeztek. Az intézet archivuma kronológiai sorrendben három fő periódusnak megfelelően foglalja magában a levéltári anyagot: (1867—1917), (1917—1938), (1939—napjainkig). Az intézetnek kb. 150 000 kötetből álló szakkönyvtára van.

Clara Cusmir a Román Párttörténeti Intézet munkájáról számolt be. Az intézetnek jelenleg két részlege működik. Az egyik a szerkesztőség, a másik a múzeum. Kialakulóban van azonban az új szervezeti felépítés, amely szerint az intézetnek öt osztálya lesz: 1. A román munkásmozgalom története 1864—1917, 2. A Román Kommunista Párt története 1917—napjainkig, 3. A tudományos munka módszereivel foglalkozó osztály, 4. Nemzetközi munkásmozgalommal foglalkozó osztály, 5. Folyóiratot előkészítő osztály. A megjelenő folyóirat címe »Archivum« lesz. Az intézet gyűjtése elsősorban a párttörténetre vonatkozó anyagokra terjed ki. 1951-ben a párt megalakulásának 30. évfordulójára kiadtak egy dokumentum-gyűjteményt, amely magában foglalja az 1917—1944-ig terjedő időszak legfontosabb párttörténeti dokumentumait. Ugyanebből az alkalomból kiadtak egy albumot is a párt 30 éves harcairól. A múzeumi osztály elkészítette a »Román nép forradalmi harcai« című múzeumot. 1952-ben kezdték el a román kommunista párt története dokumentumainak több kötetre tervezett folyamatos kiadását. Eddig két kötet jelent meg (1917—1922, 1923—1928). Az 1929—1933 idősakra vonatkozó kötet sajtó alatt van. 1953-ban kiadtak egy albumot, amely a román vasúti munkások 1933-ban lezajlott nagy sztrájkjával foglalkozik. Kiadás előtt állnak a következő munkák: Leonte Filipescunak, a Román Kommunista Párt egyik alapítójának tevékenysége 1917—1922-ig a forradalmi fellendülés korszakában. Az 1917 előtti román forradalmi mozgalom egyik vezetőjének, Stefan Gheorghiuinak élete és tevékenysége. Románia felszabadulásának tizedik évfordulóján fog megjelenni »A Román Népköztársaság a szocializmus építésének útján« c. kötet. Előkészületben van a pártnak a függetlenségért, a békéért, a nép kulturális és anyagi színvonalának emeléséért vívott harcával foglalkozó munka. Ennek kiadását a párt II. kongresszusára, ez év októberére tervezik. Az intézet több közleményt is kiadott, ilyenek: »Marx Károly a román történelem egyes eseményeiről«, »Lenin az 1907-es román eseményekről«, »Lenin a forradalmi fellendülés korszakáról és a burzsoázia árulásáról, valamint a Szovjetunió elleni támadásról«.

M. Panev felszólalásában elmondotta, hogy a bolgár párttörténeti intézet 1951-ben alakult meg. Feladata a bolgár forradalmi munkásmozgalom és a kommunista párt történetének tanulmányozása és feldolgozása. Fő feladatuk a bolgár párttörténet tankönyvének elkészítése. A tankönyv periodizációja a G. Dimitrov által lefektetett alapelveken épül fel a következőképpen:

Első időszak: A párt megalapításától (1891) az ú. n. »laza« szocialistákkal történt szakításig (1903).

Második időszak: A pártnak a munkásosztály marxista pártjává 1903-ban történt átalakításától a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig, a pártnak 1919-ben Kommunista Párttá történt átalakításáig és a Kommunista Internacionálé megalapításában való részvételéig.

Harmadik időszak : 1919-től az 1923. évi szeptemberi felkelésig.

Negyedik időszak : Az 1923. évi szeptemberi felkeléstől a második világ-háború kitöréséig.

Ötödik időszak : a második világháborútól az 1944. szeptember 9-i felkelés győzelméig.

Hatodik időszak : 1944. szeptember 9-től napjainkig.

B. Dohm rámutatott arra, hogy az 1949-ben Berlinben megalakult Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézetet eredetileg kizárólag kutató intézetnek szánták, amely a marxizmus-leninizmussal, a dialektikus és történelmi materializmussal, valamint a politikai gazdaságtannal foglalkozik. 1949 őszén az intézet feladatkörét megváltoztatták oly értelemben, hogy a klasszikusok műveinek megjelentetését tűzték ki feladatául. Ennek megfelelően a intézetnek egy külön osztálya foglalkozik Marx és Engels, s külön osztály Lenin, illetőleg Sztálin műveinek kiadásával. Az intézet a klasszikusok műveiből számos gyűjteményes kiadást is szándékozik megjelentetni. Ezek közül kiemelkedik a »Marx—Engels—Lenin—Sztálin a német történelemről« c. gyűjtemény. Marx és Engels írásainak számos gyűjteménye áll kiadás előtt. Pl. Marx és Engels kisebb politikai gazdaságtani írásai, Marx cikkei Kínáról stb. Az intézet még ez évben megkezdte Marx és Engels összes műveinek kiadását kb. 30 kötetben ; a Marx évforduló alkalmával számos Marx életével és tevékenységével foglalkozó kiadványt jelentetett meg ; egyik fő feladata Marx és Engels életrajzának elkészítése. Az intézet keretében az elmúlt év óta külön osztály működik a német munkásmozgalom történetének tanulmányozására. A német munkásmozgalom történetével, illetve a német párttörténettel eddig még csak a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága által kiadott hat brosúra foglalkozik. Az intézet munkatársai eddig három kiállítás létrehozásában vettek részt (A Lenin—Sztálin, a Luxemburg—Liebknecht és Marx kiállítás). A német párt-történeti osztály munkatársai a német munkásmozgalom 9 periódusának megfelelő csoportokban dolgoznak. Ennek az osztálynak a feladata a párt vezetői műveinek sajtó alá rendezése, monográfiák kiadása, amelyek előkészítik a párttörténet egy távolabbi időpontra tervezett megírását. Feladatuknak tekintik továbbá a német munkásosztály hősi harcaival foglalkozó brosrák elkészítését is. W. Pieck 75. születésnapja alkalmából kiadták válogatott írásainak két kötetét. Ez év elején jelent meg a harmadik kötet. Jelenleg előkészítik parlamenti beszédeinek kiadását. Kiadták O. Grotewohl és Walter Ulbricht válogatott műveit is három kötetben. Megkezdtek K. Liebknecht, Rosa Luxemburg, E. Thälmann és K. Zetkin válogatott műveinek kiadását, valamint E. Thälmann tudományos életrajzának elkészítését is. A Német Szocialista Egységpárt IV. kongresszusára dokumentum-gyűjteményt adtak ki a párt harcairól. A Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézetnek igen nagy könyvtára van, számos ritkasággal. Birtokában van pl. számos, Marx Károly könyvtárából származó, Marx széljegyzeteivel ellátott könyv. Archivuma aránylag sok anyagot tartalmaz, azonban a feldolgozó munka még meglehetősen elmaradott.

Ezután D. Roják a bratislavai szlovák párttörténeti intézet vezetője szólalt fel. Elmondotta, hogy az intézet 1953-ban a prágai párttörténeti intézet segítségével létesült. Szervezeti felépítése általában hasonló a prágai intézetéhez.

Az intézet feladata K. Gottwald műveinek szlovák, illetőleg magyar nyelvű megjelentetése. Ezekkel a munkákkal külön részleg foglalkozik. Tervbe vették a szlovák munkásmozgalom történetének feldolgozását, amely szintén külön részleg feladata lesz. Az intézet archivuma most van kiépülőben. Az archivumról szólva D. Roják elmondotta, hogy az 1867—1918 terjedő iratanyag rendkívül hiányos és így nagy szükség van a magyarországi történettudományi intézetekkel, levéltárakkal való együttműködésre.

Külön részleg foglalkozik múzeumok, kiállítások rendezésével. 1954 januárjában, Lenin halálának 30. évfordulóján Bratislavában megnyitották a Lenin-múzeumot.

A beszámolók általában foglalkoztak a káderkérdésekkel is. Minden felszólaló hangsúlyozta a munkatársak politikai és szakmai fejlődésének szükségességét.

A beszámolókat vita követte. Zárszavában Réti László, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet igazgatója rámutatott arra, hogy a beszámolók nagy segítséget nyújtanak valamennyi párttörténeti intézetnek. A felszólalások alapján annak a véleményének adott kifejezést, hogy a testvérintézetek felépítése országonként ugyan más és más, mégis rendkívül sok a hasonlóság a munkamódszerekben, a munkaterületben és az előttünk álló megoldandó feladatokban. A beszámolók és a vita lehetőséget adott arra, hogy minden résztvevő kiválassza az összes többi intézetek tapasztalataiból azt, amit a saját munkájában leginkább tud alkalmazni és felhasználni.

*

A tanácskozások második napirendi pontja a szocialista tábor párttörténeti intézeteinek együttműködésével foglalkozó referátum megvitatása volt. A referátum ismertette azokat a lépéseket, amelyeket a magyar történészek, illetőleg a magyar munkásmozgalmak történetének kutatói, valamint a többi népi demokratikus országok történészei tettek a magyar munkásmozgalmak és a népi demokratikus országok munkásmozgalmak közötti kapcsolat feltárása t. r. n. Ezeket a kezdeményezéseket, mint a referátum megállapította, szélesebb keretek között és rendszeresebben kell folytatni. Az egyes országokban folyó párttörténeti kutatások és a párttörténeti tankönyvek elkészítése szükségessé teszi a nemzetközi kapcsolatok alapos feltárását. A munkásmozgalmak és a párttörténetek kutatása a népi demokratikus országokban számos kérdés együttes megvitatását, tisztázását kívánja meg. Ezután a referátum megemlítette, hogy a magyar munkásmozgalmak történetének kidolgozása szempontjából igen fontos a következő kérdések tanulmányozása: A kapitalista fejlődés fő jellemvonásai az Osztrák-Magyar Monarchia területén, a marxizmus tanításainak elterjedése Ausztria—Magyarországon; a magyarországi munkásosztály nemzetiségi összetétele a XIX. században; a XIX. századi magyar munkásmozgalmak és a magyar szociáldemokrácia nemzetközi kapcsolatai, a magyarországi szociáldemokrácia nemzetiségi politikája, a nemzetiségi munkásmozgalmak és a burzsoa nemzetiségi pártok viszonya, az erdélyi és a szlovákiai munkásmozgalmak, az 1905-ös orosz forradalom és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Ausztria—Magyarország népeire. A Magyar Tanácsköztársaság hatása a szomszédos országokban, a kommunista pártok egymáshoz való kapcsolata, a pártok sztratégiája és taktikája, a III. Internacionálétól kapott segítség, a fasiszmus elleni közös harc jelentősége, ennek a harcnak tapasztalatai; a népi demokratikus fejlődés szakaszának vizsgálata; az 1945 után az egyes országokban lezajló forradalmi folyamat alapvető jellemvonásai stb. E kérdések megoldása csak a Szovjetunió és a népi demokráciák történészeinek közös munkájával biztosítható. A referátum ezután néhány, a rendszeres együttműködést biztosító javaslatot ismertetett; a kölcsönös tájékoztatás és a kiadványcserék megszervezését, konferenciák megtartását, tudományos kutató és tanulmányutak megszerzését, előadók meghívását, tudományos levelezés megindítását stb.

A betérjesztett referátumhoz minden jelenlévő küldött hozzászólt. E. Diehl utalt arra, hogy a Német Szocialista Egységpárt IV. kongresszusán elfogadott határozat szerint még jobban kell kiemelni a német nép baráti kapcsolatainak jelentőségét a Szovjetunió és a népi demokratikus országok népeivel. Ebből a szempontból kiindulva nagy jelentőséget tulajdonított a tanácskozásoknak. Utalt arra is, hogy be kell mutatni a német nép, valamint a Kelet- és Délkelet-Európa népei közötti történeti kapcsolatokat

pozitív vonásait. Fontosnak tartja olyan művek megírását, amelyek a német munkásmozgalom és a délkelet európai népek munkásmozgalma közötti kapcsolatokkal foglalkoznak; javasolta, hogy az érdekelt országok történészei készítsenek gyűjteményes kiadást a marxizmus elterjedéséről a XIX. században Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában. E. Diehl ezután arról beszélt, hogy a nyugatnémet imperialisták háborús uszítása kiváltóképpen Lengyelország és Csehszlovákia ellen irányul, ezért azt javasolta, hogy a következő két-három év leforgása alatt a német és lengyel történészek készítsenek közös kiadványt a német és a lengyel, illetve a német és csehszlovák munkásosztály közös harcáról. A továbbiakban E. Diehl kifejtette annak fontosságát, hogy közös munkánkban is megmutassuk a közép, délkelet és kelet európai népek közös harcát az amerikai imperializmus ellen. Hasznosnak tartja az egyes intézetek archivumaiban őrzött anyagokat ismertető jegyzékek kölcsönös kicserélését is.

B. Dohm az együttműködés szervezeti formáival foglalkozott, rámutatott a tudományos levelezés fontosságára, azt javasolta, hogy az egyes országok újságjaiban és folyóirataiban minél több cikk jelenjen meg az egyes országok közötti történelmi kapcsolatokról.

F. D. Por, a csehszlovák párttörténeti intézet igazgatóhelyettese az eddig elhangzott javaslatokat azzal egészítette ki, hogy a kiadványcsere ne szorítkozzék csak a munkásmozgalmi művekre, hanem a fontosabb történeti munkákat is juttassák el egymáshoz az egyes intézetek. Hangoztatta a jelentősebb munkák lefordításának és kölcsönös kiadásának szükségességét, hogy az egyes országok dolgozóinak szélesebb tömegei is megismerkedhessenek egymás múltjával. A dokumentumcsere különösen fontosnak tartja, utalt arra, hogy a szlovák munkásmozgalom vagy az erdélyi munkásmozgalom történetének feldolgozása nem lehetséges a magyar levéltárakban, könyvtárakban lévő forrásanyagok felhasználása nélkül. Véleményeszerint rendkívül fontos az egyes országok pártfőiskoláján elhangzott párttörténeti előadások kicserélése, javasolta az előadócsere megszervezését is.

T. Daniszewsky azt javasolta, hogy az egyes intézetek háromhavonként küldjenek egymásnak beszámolókat tevékenységükről. Miután még egyik intézetnek sincs tudományos folyóirata, javasolta, hogy ezeket a közleményeket egy időnként megjelenő, úgynevezett Információs Bulletinben hozzák nyilvánosságra. Utalt arra, hogy helyes lenne a lengyel és a magyar, ill. a lengyel és a csehszlovák haladó mozgalmak kapcsolatairól közös kiadványt készíteni. Szükséges, hogy ezekben a művekben bemutassuk népeink barátságának történeti gyökereit. T. Daniszewsky ezután felvetett néhány olyan elvi kérdést, amelyeknek kifejtése mindegyik intézet számára megoldandó feladat. Megemlítette ezek közül a munkás-paraszt szövetség kérdését, a szociáldemokrata párt történetének kidolgozását, az angol-amerikai imperializmus elleni harc történetének feltárását. A népi demokratikus fejlődésre vonatkozóan, véleményeszerint, egyike a legfontosabbaknak a népi demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének megmutatása. Ennek a kidolgozása a népi demokratikus országok párttörténészeinek együttes erőfeszítését kívánja meg. Nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy a moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet részt vesz a közös munkában és azt tanácsaival, útmutatásaival segíti. Végezetül azt indítványozta, hogy az egyes párttörténeti intézetek képviselői minden évben találkozzanak és tartsanak közös megbeszéléseket.

Clara Cusmir hozzászólásában a népi demokratikus országok munkásmozgalmának történetét bemutató múzeum fejlesztésének fontosságáról beszélt. Hangsúlyozta az együttműködés jelentőségét abból a célból, hogy a múzeum a kutatások legújabb eredményeit mutassa be. A közös kiadványokat illetően megemlítette, hogy helyes lenne olyan mű kiadása, amely megmutatná a román burzsoázia és földesurak szerepét az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság leverésében és egy olyan munka megjelentetése, amely a román

kommunista csoportoknak a Magyar Tanácsköztársaság védelmében folytatott tevékenységével foglalkozik. Az előtte szólóhoz csatlakozva, ő is rendkívül nagy fontosságot tulajdonít a moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet segítségének. Egyetért azokkal a javaslatokkal, amelyeket az együttműködés kiépítése érdekében a referátum és az előtte felszólalók tettek.

A. V. Tusunov hozzászólásában hangsúlyozta, hogy fontosnak tartja a rendszeres kapcsolatok kiépítését, az évenkénti értekezletek megtartását és egyes kérdések együttes tisztázását. A. V. Tusunov azután hangsúlyozta, hogy a moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet konzultációs tanácsaival, eddigi tapasztalatainak átadásával minden segítséget meg kíván adni a népi demokratikus országok párttörténeti intézeteinek.

A hozzászólók valamennyien utaltak arra a nagy segítségre, amelyet az egyes népi demokráciák munkásmozgalmának kutatói és párttörténetírói a szovjet párttörténetírástól kaptak. Egyöntetűen megállapították, hogy minden népi demokratikus országban a szovjet párttörténetírás az ezen a téren elért fejlődés állandóan ható tényezője volt. Hangsúlyozták, hogy mindent el kell követni a szovjet tapasztalatok beható tanulmányozására és alkotó alkalmazásukra, mert ez az előttünk álló nagy feladatok megoldásának egyik legfőbb biztosítéka.

Réti László zárszavában örömmel üdvözölte az elhangzott indítványokat és javasolta, hogy az elhangzott vita alapján a referátum szerzői készítsenek határozati javaslatot. Ennek értelmében a tanácskozások zárulása a következő határozati javaslatot fogadta el:

JAVASLAT

a szocialista tábor párttörténeti intézetei közötti együttműködés kiszélesítésére

Az SzKP Központi Bizottsága mellett működő Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet és a lengyel, csehszlovák, román, bolgár, német és magyar Kommunista és Munkáspártok Központi Bizottságai mellett működő párttörténeti intézetek képviselői, akik Budapesten, 1954. május 1-én összegyűltek a népi demokratikus országok munkásmozgalmának történetét bemutató múzeum megnyitására, tanácskozásukon elhatározták, hogy együttműködésük kiszélesítését szolgáló javaslatokat terjesztenek pártjaik Központi Bizottsága elé, jóváhagyás céljából.

Valamennyi népi demokratikus ország párttörténeti intézetének legfontosabb feladata az egyes országok kommunista és munkáspártjai története tankönyvének elkészítése. Ennek az alapvető feladatnak a megvalósítása érdekében szükséges egyes fontos elméleti kérdéseknek együttes tisztázása. Az előttünk álló nagy feladatok közös erőfeszítést igényelnek, ezért szükség van a párttörténeti intézetek közötti eddigi kapcsolatok kiszélesítésére és rendszeresebbé tételére. Megállapítják továbbá, hogy a párttörténeti intézetek számára nagy jelentősége van a SzKP Központi Bizottsága mellett működő Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet munkájával való megismerkedésnek és munkatapasztalati felhasználásának.

A párttörténeti intézetek közötti kapcsolatok kiszélesítésének és megjavításának érdekében az intézetek képviselői a következőkben állapodtak meg:

1. Lehetőleg évenként megrendezzük a szocialista tábor párttörténeti intézetei képviselőinek közös megbeszéléseit. (A legközelebbi megbeszélés összehívását 1955 áprilisára a Lengyel Párttörténeti Intézet vállalja.)

2. Célszerűnek tartjuk az 1955-ös értekezlet napirendjére tűzni a következő kérdéseket:

- a) A párttörténetek periodizálása.
- b) A párttörténeti tankönyvek elkészítésével kapcsolatos feladatok.
- c) Vita a burzsoa-demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének szakaszairól a népi demokratikus országokban.

d) Egy közös gyűjteményes kötet prospektusának megvitatása a marxizmus elterjedéséről a közép- és délkelet európai országokban. (A prospektust a német párt-történészek terjesztik be.) Szükséghez képest a napirendet kibővítjük az egyes országok párttörténeiszincnk javaslataival.

3. *Közös kiadványok.* Az 1905-ös orosz forradalom nemzetközi hatásával, valamint az 1944—45-ös felszabadulással foglalkozó, az egyes országok Tudományos Akadémiáinak irányítása alatt 1955-ben elkészülő nemzetközi tanulmánykötetek munkálatait intézeteink figyelemmel kísérik és segítik. Célszerű, ha a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak a közép- és délkelet európai országokra gyakorolt hatását bemutató közös dokumentumgyűjtemény elkészítését az egyes párttörténeti intézetek vállalják magukra. (Ezeknek a nemzetközi tanulmány- és dokumentumköteteknek a kiadását 1953 júniusában határozták el a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészeinek a Magyar Történeisz Kongresszus alkalmából összegyűlt képviselői.)

4. *A kölcsönös tájékoztatás megjavítása érdekében* a párttörténeti intézetek fél-évenként beszámolót készítenek munkájukról (az intézet által elvégzett munkákról és a legközelebbi feladatokról) és azt a testvérintézeteknek megküldik. (Az első beszámolót 1954 novemberéig kell elküldeni.)

5. *Rendszeres kiadványcsere.* Az intézetek gondoskodnak arról, hogy az egyes országokban megjelenő munkásmozgalmi vonatkozású és párttörténeti kiadványok a szocialista tábor valamennyi országába eljussanak. Saját kiadványaikból 2—2 példányt, az ország legújabbkori történetével foglalkozó egyéb munkákból 1—1 példányt eljuttatnak a testvérintézeteknek. Kívánatos, hogy e könyvekről recenziók készüljenek.

6. Kívánatos kölcsönösen tanulmányokat közölni a népi demokratikus országok folyóirataiban, különösen az ez országok munkásmozgalma közötti történelmi kapcsolatokról, a munkás-parasztszövetségről ezekben az országokban és a népi demokratikus rendszer fejlődésének valamint megerősödésének kérdéseiről.

7. *Tudományos kiküldetések.* Javasoljuk az intézetek tudományos munkatársai kölcsönös kiküldetésének megszervezését tapasztalatscseré és kutatómunka céljából.

Indítványozzuk továbbá a népi demokratikus országok munkásmozgalma történetét tárgyaló pártfőiskolai előadások számára előadók és oktatási anyagok kölcsönös kicserélését.

8. Célszerű az egyes fontos kérdésekre vonatkozó dokumentumok, illetőleg azok másolatainak kicserélése. Különösen fontosnak tartjuk olyan dokumentumok felkutatását, amelyek a Szovjetunió Kommunista Pártjának és munkásmozgalmának útmutató, vezető szerepét mutatják meg a népi demokratikus országok történetében. Szükségesnek tartjuk a munkásmozgalom történeti kutatásához szükséges segédanyagok (bibliográfiák, levéltári jegyzékek, sajtóismertetések stb.) rendszeres kölcsönös kicserélését.

9. Kívánatos, hogy a népi demokratikus országoknak a munkásmozgalom történetét bemutató múzeumaiban, a proletár internacionalizmusra nevelés érdekében, az eddigimél fokozottabb mértékben bemutassák az egyes országok munkásmozgalmainak közös harcát az uralkodóosztályok ellen. Rendszeresen részt kell venni a Magyar Munkásmozgalmi Intézet népi demokratikus országok munkásmozgalma történetét bemutató múzeuma állandó javításának és továbbfejlesztésének munkájában.

10. A megbeszélések folyamán megállapodások jöttek létre egyes országok párt-történeti intézetei között a munkásmozgalom történetét érintő közös kiadványok készítése és közös tudományos problémák együttes megoldása tárgyában. Ajánlatosnak

látszik az ilyen tárgyú megbeszélések folytatása további közös munkák tervbevétele és elkészítése érdekében.

11. Javasolni kell a Párttörténeti Intézeteknek, hogy bízzák meg egy-egy tudományos munkatársukat a nemzetközi kapcsolatok rendszeres ápolásával, a testvérintézetek rendszeres informálásával és a kiadványok kicserélésének állandó ellenőrzésével.

*

A napirend következő pontja „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Közép- és Délkelet-Európában“ c. dokumentum-gyűjtemény tervezetének megvitatása volt. Réti László bevezetőjében utalt arra, hogy az 1953-ban Budapesten megtartott történész kongresszuson elfogadott határozat értelmében a dokumentációs gyűjteménynek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójára, 1957 októberében kell megjelennie. A Magyar Tudományos Akadémia a Magyar Munkásmozgalmi Intézetet bízta meg a kétkötetes kiadvány szerkesztésével. Véleménye szerint a mű elkészítéséhez feltétlenül szükséges a moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet közreműködése.

F. Por a munka szervezeti felépítéséhez szólt hozzá. Véleménye szerint országonként kb. 250 oldal terjedelmű dokumentumanyagot kell tartalmaznia a gyűjteménynek. Fontosnak tartja az egész kötetet bevezető tanulmány alapos kidolgozását. Szerinte ebben a tanulmányban az összefüggéseket kimutatva ki kell térni országonként a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására, az ezzel kapcsolatos legfontosabb eseményekre. Ezen a bevezető tanulmányon kívül helyesnek tartaná, ha az egyes országokkal foglalkozó fejezetek elé külön-külön rövid előszó kerülne, amely megkönnyítené a közölt dokumentumok megértését. Helyesnek tartja azt, hogy eseményeket ábrázoló térkép egészítse ki a kötetet.

M. Panev hozzászólásában azt fejtegette, hogy a tervezet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatását túlságosan az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása szempontjából tárgyalja. Véleménye szerint a munkában elemezni kellene azokat az okokat és módszereket is, amelyek lehetővé tették a burzsoázia számára, hogy hatalmát az 1917-et követő forradalmi hullám után ismét stabilizálja. Kérdezi, hogy tartalmazhat-e a gyűjtemény olyan ismertetőket, amelyeket később, az események lezajlása után írtak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatásáról. Véleménye szerint ez nem lenne helyes, mert ez a módszer veszélyeztetné a kiadvány dokumentumkötet jellegét. Egyebekben egyetért F. Por javasolataival.

B. Dohm azt javasolta, hogy a kötetnek először az 1917-es februári orosz forradalom hatásával kell foglalkoznia, mert ez a forradalom közvetlenül megelőzte a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat. A forrásanyaggal kapcsolatban beszélt az ellenséges forrásból származó anyagokról. Az a véleménye, hogy a munkásmozgalmi eredetű forrásanyag meglehetősen hézagos, ezért az egyes események és összefüggések jó megvilágítása érdekében szükséges ellenséges oldalról származó forrásanyag felhasználása is.

T. Daniszewsky felszólalásában először az anyaggyűjtéssel foglalkozott. Megemlítette, hogy Lengyelországban széleskörű, az ország összes nagyobb vidéki levéltárait is felölelő anyaggyűjtés indult meg. A munkához igénybe vették a pártfőiskola és a Tudományos Akadémia munkatársainak segítségét is. Feltétlenül szükségesnek tartja széleskörű levéltári dokumentációs anyag közlését, visszaemlékezések beiktatását azonban nem tartja helyesnek. T. Daniszewsky helytelenítette, hogy a tervezet nem foglalkozik megfelelően a tanácsok létrejöttének történetével az egyes országokban, holott — véleménye szerint — éppen a munkás-, paraszt- és katonatanácsok megalakulása volt ebben az időben a legfontosabb megnyilvánulása a forradalmi mozgalmaknak. Ugyancsak hiányolja azt is, hogy a tervezet nem beszél a parasztmozgalmakról. A paraszt-

mozgalmaknak Délkelet-Európa akkor még elsősorban agrárországaiban igen nagy jelentőségük volt. Kérdés az, hogy a kötetben a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak az egész társadalomra vagy pedig csak a munkásmozgalmra gyakorolt hatását mutassák-e be. Véleménye szerint az előbb említett megoldás a helyes. Azt javasolta, hogy a kötet mutassa be a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatását a munkásságra, a parasztságra, a városi kispolgárságra. T. Daniszewsky ezeketán azt fejtegette, hogy 1917-ben beszélhetünk-e a leninizmus győzelméről a nemzetközi munkásmozgalmamban. Véleménye szerint nem. A leninizmus győzelme hosszas folyamat eredménye volt. A lengyel kommunista párt megalakulása után elindult ugyan a bolsevizálódás útján, de nem vált azonnal marxista-leninista párttá. Éppen a pártok bolsevizálódásának folyamatát kell megmutatni az adott időszakban. Helyesli B. Dohm-nak azt a javaslatát, hogy a kötet, ha röviden is, foglalkozzék az 1917-es februári orosz forradalom hatásával. Azt javasolta, hogy külön fejezetben kellene a kötet elején az általánosan érvényes dokumentumokat, a Szovjetunió Kommunista Pártja, a Komintern határozatait stb. közölni. A kötet jellegét illetően megjegyezte, hogy tudományos színvonalon álló, de népszerű munkát kell készíteni.

Clara Cusmir a leninizmus győzelmének kérdéséről beszélt. Véleménye szerint magának a kommunista pártnak a megalakulása is a leninizmus győzelmét jelenti, ezért nem ért egyet teljesen a T. Daniszewsky által elmondottakkal. Hangsúlyozta végül, hogy a munka folyamán milyen nagy szükség lesz a Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet segítségére.

A. V. Fjodorov, a budapesti Lenin Intézet tanszékvezető professzora hangsúlyozta, hogy a kötetnek nagy politikai jelentősége van. Véleménye szerint az egyes országokban lezajlott fejlődés sajátosságainak bemutatására nagy gondot kell fordítani. Az, hogy milyen mértékben kell foglalkozni a munkásmozgalmak mellett a parasztszervezetekkel, éppen ezektől a sajátosságoktól függ. A bevezető tanulmánynak Fjodorov professzor véleménye szerint meg kell mutatnia a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak a gyarmati országokra gyakorolt hatását is.

A. V. Tusunov azt javasolta, hogy a kiadványt az egyes párttörténeti intézetek adják ki, a Tudományos Akadémia történettudományi intézeteivel együttműködve, a bevezető tanulmányra vonatkozóan pedig azt, hogy az egész napjainkig mutassa meg a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének jelentőségét. Meg kell mutatni, hogy a népi demokratikus országok létrejötte, a szocializmus építése ezekben az országokban végeredményben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének eredményeképpen jött létre. A periodizációra vonatkozóan megjegyezte, hogy az az egyes országokonként változik, általában azonban a forradalmi mozgalmak fellendülésének utolsó éve az 1923-as esztendő. Nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy a kiadványnak megfelelő tudományos apparátusa legyen. Annak a meggyőződésének adott végezetül kifejezést, hogy mind a moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet, mind pedig a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Történettudományi Intézete nagy érdeklődéssel kíséri a munkát és minden segítséget meg fog adni annak folytatásához.

Réti László zárszavában megállapította, hogy az értekezlet résztvevői a Magyar Munkásmozgalmi Intézet által kidolgozott tervezetet elfogadták alapul a további munkához. Kérte, hogy bízta meg az értekezlet a Magyar Munkásmozgalmi Intézetet a tervezetnek az elhangzott javaslatok értelmében történő átdolgozásával. A bevezető tanulmánnyal kapcsolatban azt javasolta, hogy azt a Magyar Munkásmozgalmi Intézet készítse el és azután az egyes intézetek képviselőiből alakult közös szerkesztőbizottság vitassa meg. Az elhangzottakat egy javaslattal egészítette ki: a kötetnek tartalmaznia kell Leninnek és Sztálinnak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi hatásával foglalkozó egyes iránymutató megállapításait. Rendkívül fontosnak tartja annak meghatározását, hogy milyen legyen a tudományos apparátus és milyen alapelvek szerint

közölik a dokumentumokat. Azt javasolta, hogy ennek kidolgozásával is az Intézetet bízzák meg. Javasatait az értekezlet résztvevői elfogadták.

*

1954. május 3-án J. Veselý: »A szociáldemokrácia történelmi gyökereiről Csehszlovákiában« címmel, május 5-én T. Daniszewsky: »Az 1905-ös forradalom hatása Lengyelországban« címmel előadást tartott a Magyar Munkásmozgalmi Intézetben.

E. Diehl 1954. május 4-én tartott beszámolójában ismertette a német történelemtudomány jelenlegi helyzetét és feladatait.

*

A tanácskozások során a Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkatársai a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkatársainak részvételével az egyes küldöttségekkel szűkebbkörű megbeszéléseket is tartottak. Ezeken a megbeszéléseken megállapodtak abban, hogy ki fogják cserélni a fordításra javasolt művek jegyzékét. A csehszlovák delegációval tartott megbeszélésen ideiglenes megállapodás jött létre a Szlovák Munkásmozgalom Története Válogatott Dokumentumainak (1918 előtt) együttes elkészítéséről. A német delegációval való megbeszélés során ugyancsak megállapodás jött létre arról, hogy német szerző szerkesztésében egy bevezető tanulmánnyal ellátott dokumentum kötetet kell kiadni a Magyar Tanácsköztársaság németországi hatásáról, ugyanakkor Magyarországon is dokumentumkötetet kell kiadni az 1917—1923 közötti németországi forradalmi mozgalmak magyarországi hatásáról. A lengyel delegációval való megbeszélés résztvevői megállapodtak abban, hogy néhány éven belül monográfiát kell készíteni a magyar-lengyel kapcsolatok történelmi fejlődéséről.

A tanácskozások végeztével 1954. május 5-én a küldöttek búcsúesten vettek részt. A tanácskozások jelentőségéről szólva mindenekelőtt azt hangoztatták, hogy a budapesti találkozás akkor érte el kitzűzött célját, ha az egyes intézetek közötti rendszeres együttműködés kiindulópontjává válik.

ERÉNYI TIBOR — SZABÓ ÁGNES

BESZÁMOLÓ A CSEHSZLOVÁK TÖRTÉNÉSZEK LIBLICEI KONFERENCIÁJÁRÓL

1953. december 9. és 12. között a csehszlovák történészek Liblicén négy-napos konferenciát tartottak. Az első két napon »A csehszlovák történelem áttekintése« c. munka téziseit vitatták meg, 1848-ig. A második két napon *Oldřich Říha*, a prágai Károly-egyetem filozófia-történeti kara dékánjának »A nemzeti mozgalomról és a nemzeti kérdéstről (1848—1918)« c. előadása került napirendre.

A megbeszélésen Csehszlovákia több városából jött történészekon kívül résztvettek a rokontudományok képviselői is, irodalom-, művészet- és zenetörténészek. A Szovjetunió történészeit *P. N. Tretjakov*, a Szovjetunió Tudományos Akadémia Szláv Intézetének igazgatója és *N. I. Szamorukov*, a Szovjetunió Történettudományi Intézete egyetemes történeti újkori és legújabbkori osztályának vezetője képviselték, akik a konferencia második részére érkeztek csak meg. A Lengyel Népköztársaságból *Witold Kula*, a varsói egyetem tanára és a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos titkára, a Német Demokratikus Köztársaságból *Hans Bielfeld* akadémikus, a berlini egyetem szláv tanszékének vezetője, magyar részről e beszámoló szerzői vettek részt a konferencián.

A konferencia más jellegű volt, mint a mi kongresszusunk. A vita — ami nálunk hiányzott — jellemezte a csehszlovák történészek munkakonferenciáját.

Előljáróban néhány szót kell szólnunk általában a tézisekről, azok eredményeiről és hibáiról. Mit tanulhatunk e tézisekből? Elsősorban a tankönyv megírásának alapos előkészítését. Csehszlovákiában a tankönyvírást másfél-évvvel ezelőtt periodizációs vita előzte meg. Ennek tanulsága alapján készítették el a csehszlovák történészek a téziseket. A tézisek pozitívumai közé tartozik az, hogy a szlovák és cseh történetet mélyen beágyazzák az egyetemes történet összefüggéseibe. Alaposan bírálják a burzsoa történetírást, minden fejezet előtt van historiográfiai rész. Különösen tanulságos számunkra, hogy a kultúrtörténeti részek nagy gondnal készültek, elsősorban a cseh történetet tárgyaló fejezetekben.¹ A tézisek alaposan tárgyalják a gazdasági alap és a termelőerők történetét. Hibája azonban, hogy ez nincs megfelelő módon összekapcsolva a felépítménnyel.

A tézisek emellett igen röviden tárgyalják a csehországi városfejlődés kérdését. A tézisek nem foglalnak állást abból a szempontból, hogy a kialakult városok hogyan viszonyulnak a feudális alaphoz, hogy annak kiteljesedését jelentik-e, ahogyan mi fogjuk fel, vagy a válság megindulását, mint

¹ V. ö. ezzel kapcsolatban a Voproszi Isztorii 1954. 1. számában megjelent ismeretést »A csehszlovák történelem áttekintése« c. munka téziseiről.

ahogyan a csehszlovák történészek nagy része fogja fel. A céhek kialakulása és a céhekkel kapcsolatos harcok sem szerepelnek kielégítően a tézisekben.

A tézisekben általában a cseh és a szlovák történeti részek egymásután következnek anélkül, hogy a cseh és a szlovák történet párhuzamos és eltérő vonásait a tézisek részletesebben elemeznék. Ugyancsak hiányzik a cseh és a szlovák kapcsolatok gondos és alapos bemutatása is.

*

A vitán *Josef Mucek* elvtárs elnökölt, a vitavezető *František Graus* elvtárs volt, aki mindenekelőtt ismertette a tankönyvíró kollektíva nézeteit saját téziseiről és azokról a hiányokról, amelyeket maguk is láttak. Graus rövid bevezetőjében felvetett néhány elméleti kérdést, amelyet egyelőre nem sikerült megoldani vagy amelyet monográfia formájában már megoldottak, de ami a tankönyvtézisekbe nem került be részletesen. Így az újabb sztálini tanításokat a tézisekben nem alkalmazzák kellően, nem világították meg, hogyan lesz a feudális uralkodó osztály haladó szerepéből reakciós szerep, nem mutatták meg eléggé a polgári osztály kifejlődésének útját és ennek történeti szerepét már a feudalizmus korában. A nép szerepéről sem beszélnek eleget, mert általában csak az osztályharc az, ahol a nép szerepel, de a nép mindennapi élete, szerepe a termelőmunkában sokkal kevésbé domborodik ki. Graus elvtárs bevezetőjében rámutatott arra is, hogy a nemzeti kérdés előzményeit sem tárgyalják a tézisekben megfelelően — kezdve már a cseh és szlovák etnogenezis kérdésénél — és a nyelvfejlődéssel sem foglalkoznak eléggé. Rámutatott arra a hiányosságra is, hogy nem vezetik végig a téziseken az állam és jog fejlődésvonalát egyes területeken és időkben. Kidolgozták ezt, de nem általánosan és a periodizáció szempontjából sem vették eléggé tekintetbe.

A historiográfiáról szólva Graus rámutatott, hogy sokkal inkább egyes monográfiákat és egyes szerzőket értékelték, de egész polgári koncepciókat, iskolákat nem dolgoztak fel. Végül bevezetőjében rámutatott arra — amit a hozzászólók is említettek —, hogy hiányzik a technika és a tudomány történetének feldolgozása a tézisekben. A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos tanácsa nevében *Ján Tibenský* elvtárs fejtette ki a tudományos tanács értékelését a tézisekről. Rámutatott arra, hogy a szlovák történet speciális kérdéseit még nem eléggé dolgozták ki, így különösen hiányzik annak értékelése, hogy a török agressziót hogyan tárgyalják Szlovákia története szempontjából. Rámutatott arra, hogy a cseh elvtársakhoz képest Szlovákiában rendkívül elmaradtak az anyag feltárása terén és ennek következtében a szlovák tézisek nem tudták eléggé összefüggésbe hozni a gazdasági, politikai és kulturális történetet, az alapot és a felépítményt. Rámutatott arra a hiányosságra is, hogy a tézisek nem különítik el eléggé az egész történeti Magyarország általános, és ezen belül Szlovákia speciális fejlődését, másfelől nem eléggé foglalkoznak a cseh és szlovák történeti kapcsolatokkal.

Az általános vitából ki kell emelni *Václav Husa* professzor felszólalását, aki rámutatott arra, hogy a tankönyvírásnak milyen fontos harci, ideológiai feladata van. Rámutatott arra, hogy ezzel kapcsolatban is fel kell tárni a csehszlovák nép haladó hagyományait, ugyanakkor az eddigi történeti tárgyalással szemben igen nagy súlyt kell fektetni a cseh-német és szlovák-magyar

viszony tárgyalására is abból a szempontból, hogy az osztályharcban hogyan fogtak össze ezek a népek a múltban is. Ennek a tankönyvnek az is feladata, hogy a csehszlovák, a német és a magyar nép harci szolidaritását erősítse.

Az általános vitában résztvevők több érdekes elvi kérdést fejtegettek, így a nemzetévtálás kérdésével kapcsolatban több történész és irodalomtörténész szólalt fel, akik részben a nemzet fogalmát és ennek a forrásokban való megjelenését elemezték, másrészt a nemzeti ellentétek kibontakozásával foglalkoztak, valamint hogy a hazafiság hogyan jelentkezik a huszitizmusban és a humanizmusban. Megállapították az elvtársak, hogy a cseh történet első századaiban a forrásokban a nemzet az államterület fogalmával esik egybe és csak a huszitizmus korszakában kezd a nyelv döntő szerepet kapni.

Ezután részletes vita következett, amelyben megmutatkozott, hogy Csehszlovákiában igen széleskörű történész-gárda van, az egyes kérdéseknek több művelője van, mint nálunk, úgyhogy valóban mélyreható elvi és tárgyi vita folyt minden részletkérdésről. Az első ilyen részletkérdés a *Nagymorva birodalom jellegének kérdése* volt, amelyet azonban az elvtársak itt sem tudtak megnyugtatóan lezárni és kimondották, hogy a folyóiratokban mint vitakérdést kell megtárgyalni. Ezzel kapcsolatban az a nézet alakult ki, hogy a tankönyvben nem lehet minden kérdést lezárni és egyúttal az új tudományos felfedezéseket sem lehet teljes egészükben közölni — amennyiben azok még vitások —, hanem ezeket mint vitás kérdéseket kell csak felvetni.

Hogy a vita milyen mélyreható és sokoldalú volt, arra jellemző, hogy itt az általános történet tárgyalása során a középkorral kapcsolatban numizmatikai, nyelvi, irodalmi kérdések egyaránt felvetődtek, történeti forrásokat értékeltek a vitában és ezzel valóban előrevitték a történeti kutatást és a tézisek végleges megfogalmazását.

Igen beható vita folyt arról a kérdésről, hogy helyesen beszélnek-e a tézisek a *feudalizmus válságáról* a XIV–XV. században.² Itt a történészek nézete megoszlott, a nagyobb rész a tézisek felfogása mellett foglalt állást, azonban jelentős történészek voltak az ellenkező véleményen. Így *Husa* professzor arra mutatott rá, hogy szerinte helytelen a feudalizmus válságáról beszélni és hogy ez a kérdés szorosan összefügg a téziseknek azzal a nézetével, hogy a huszitizmust hol forradalmi mozgalomnak, hol forradalomnak minősíti. Erről a kérdésről beható vita folyt. Ezt azzal rekesztették be, hogy akik nem értenek egyet, cikkek formájában vitassák meg Graus elvtárs munkáját a parasztság történetéről a XIV. században és elméleti cikkét a feudalizmus válságáról.³ A tézisek szerkesztői, Macek és Graus elvtárs kitarítottak álláspontjuk mellett, hogy lehet szó a feudalizmus válságáról, a mellett a terminológia mellett, hogy a huszitizmus forradalmi mozgalom. *Macek* elvtárs itt rámutatott arra is, hogy a marxizmus klasszikusai, amikor parasztháborúról beszélnek, azon nemcsak a parasztság felkelését értik. *Macek* elvtárs ebből a szempontból behatóan vizsgálta a huszita hadsereg összetételét, annak városi elemeit. Ugyanakkor azonban elismerte annak helytelen voltát, hogy a tézisek egyes pontokon nem is forradalmi jellegű mozgalomról, hanem egyenesen forradalomról beszélnek. Ez utóbbiakat a tézisekből elhagyják.

² A XIV. században és a XV. század elején végbemenő társadalmi-gazdasági fejlődést és a XV. századi parasztháborút a Voproszi Isztorii említett ismertetése is a vitás, ill. kétséges kérdések között említi.

³ *František Graus*: Krišď feudalismu ve 14. století. Historický Sborník I. 1953-

Ezt a vitát sem zárták le és egészen bizonyos, hogy további termékeny irodalmi vitának lesz alapja. Macek elvtárs felszólalása ismertette a Tábor című könyvének következő, most készülő kötetét, amelyben elemezni fogja a szegénység szerepét Prágában és Táborban és a szegénység vereségét a *huszitizmus mozgalom fordulata* szempontjából. Felfogása szerint a szegénység visszaszorulása tulajdonképpen nem is Prágában következett be, hanem prágai vereségük a tábori vereség következménye, az adamták kiirtásának a következménye volt. A huszitizmus kérdéseit, amelyeket a tézisek igen behatóan, sokoldalúan, mélyen tárgyalnak, hasonló színvonalon vitatták meg. Megmutatkozott itt is, hogy a csehszlovák történészek ezzel a kérdéssel rendkívül mélyen, sokoldalúan foglalkoztak.

Egyébként Prágában a huszitizmus kérdéseinek külön kiállítást is szenteltek, amely ott tartózkodásunk alatt nyílt meg. Ez a kiállítás a történelmi tárgyalás és muzeológiai módszer szempontjából egyaránt példamutató volt. Sokoldalúan mutatta be a társadalom életét és a korszak eseményeit. Szemléletesen mutatta be a kiállítás a huszitizmus európai hatását is. A kiállítás egyetlen hiányossága az volt, hogy a táborita szegénység, Želivský és a chiliasztikus irányzatok szerepét és jelentőségét nem kielégítő mértékben ábrázolta. A kor gazdaságtörténeti problémáinak megértését segítette a prágai Nemzeti Múzeumban egyidejűleg rendezett numizmatikai kiállítás. A Hadtörténeti Múzeumban látott kiállítás is behatóan foglalkozik a huszita hadviseléssel. Ez a három kiállítás képet adott arról, hogy milyen gazdagon tárták már fel a képanyag, leletanyag szempontjából is ezt a korszakot.

A következő nagy kérdés, amelyről igen beható vita folyt a liblicei konferencián, az *eredeti felhalmozás* volt. A problémakör tárgyalása ott sem oldható meg másképp, mint hogy az egyes vidékek fejlődésének sajátosságait is figyelembe véve több történész foglalkozik ezzel Prágában, Brnoban, az egyetemen és a történelmi intézetekben. A konferencián több órás vita folyt ennek a kérdésnek elvi oldaláról és részletkérdéseiről egyaránt. Ebben a vitában az elvtársak különösen behatóan foglalkoztak azzal, hogy a 30 éves háború csehországi eseményei mennyiben mozdították elő vagy lassították meg az eredeti felhalmozást. Egyesek szerint a 30 éves háború pusztításai rendkívül előrevitték a tőkefelhalmozást, a parasztnak földtől való elszakítását. Mások viszont arra mutattak rá, hogy ez több évtizedes átmeneti korszakra vezetett, amikor a pusztulást telepítésekkel igyekeztek kiegyenlíteni és a felhalmozás folyamata meglassúbbodott. Igen sokoldalúan tárgyalták a manufaktúrák kialakulásának, különböző típusainak kérdését, a manufaktúrák jelentkezését a városokban és a nagybirtokon. Több történész számolt be ezzel kapcsolatban most készülő cikkéről vagy munkájáról. Igen részletesen tárgyalta ezt a kérdést *Arnošt Klima* elvtárs, akinek most készült munkája a csehországi manufaktúrákkal foglalkozik. Ezt a kérdést sem tudták megnyugtatóan lezárni. A konferencia helyeselte, hogy külön vitát szenteljenek az eredeti felhalmozás kérdéseinek a szovjet, a lengyel és a magyar történészek részvételével, mivel a párhuzamos fejlődés, a közös jelenségek szükségessé teszik a közös megbeszélést.

A szlovák történet korai feudális szakaszáról *Peter Ratkoš* elvtárs külön beszámolót tartott, amelyben megvilágította azt a módszert és forrásanyagot, amelyre Szlovákia korai történetének a téziseit felépítette. Módszertanilag nem tartottuk megnyugtatónak, hogy a magyar nyelv szláv nyelvkincséből nem az általános szláv, hanem a szlovák fejlődésre vont le következtetéseket.

A *ceh és a szlovák történet XVII. és XVIII. századi* téziseivel kapcsolatban kifejtettük a magyarországi felkelések jellegéről és a néptömegeknek azokban játszott szerepéről folytatott újabb magyar kutatások eredményeit és az ezek alapján véleményünk szerint adódó kiegészítéseket vagy módosításokat az eredeti prospektushoz képest. Ezt érdeklődéssel fogadták.

A *feudalizmus mélyreható válságával* foglalkozó tézisek és a vita legfőbb tanulsága az, hogy teljes az összhang a csehszlovák és magyar történészek között a nemzeti mozgalmak értékelésének fő kérdéseiben. Ezt a tényt azért emeljük ki, mert éppen e korszakkal kapcsolatban voltak a legnagyobb harcok a magyar, a cseh és a szlovák burzsoa történészek között, a nacionalizmus lángja éppen a nemzeti mozgalmakkal kapcsolatos munkákban csapott a legmagasabbra. A marxizmus-leninizmus klasszikusai útmutatásainak alkalmazása biztosítja a csehszlovák és magyar történészek alapvető nézeteinek összhangját ezekben a bonyolult és nehéz kérdésekben.

A szlovák nemzeti mozgalom keletkezésének, kezdeteinek megértését nagymértékben előbbrevitte *Tibenský* elvtárs hozzászólása. E hozzászólás nemcsak a szlovák nemzettévalás kutatásához adott sok jó elvi szempontot, hanem Magyarország többi népe — beleértve a magyart — nemzetté alakulásának feldolgozásához is. *Tibenský* elvtárs felszólalásában élesen bírálta a szlovák burzsoa történészek nacionalista nézeteit és kimutatta a szlovák nemzettévalásnak a többi keleteurópai nemzethez hasonló általános törvényszerűségeit. Ugyanekkor alaposan vizsgálta a szlovák sajátosságokat is. A legjellemzőbb sajátosságként azt a kettős (osztrák és magyar) elnyomást jelölte meg, amely nagymértékben akadályozta a szlovák mozgalom kibontakozását, fejlődését. Ennek ellenére a kapitalista viszonyok kialakulása Szlovákiában — amit a hozzászólás fő vonásaiban meg is rajzolt — a mozgalom megindulásának kedvező feltételeit teremtette meg. Igen tanulságos az, ahogy *Tibenský* elvtárs beszámolt a szlovák nemzeti öntudat kialakulásáról, ahogyan elemezte ennek feudális vonásait és azt, ahogy a fejlődés folyamán ugyanaz a nemzeti tradíció — pl. a Nagymorva birodalom tradíciója — megtöltődik polgári tartalommal és válik igazán polgári jellegű nemzeti öntudattá. Sorra véve a nemzet ismérveinek kifejlődését, igen tanulságos a szlovák nemzeti nyelv kialakulásának útja. *Tibenský* elvtárs foglalkozott azzal, hogy milyen szerepe volt a cseh nyelvnek, az egyre erősödő szlovákizmusoknak, a nyugatszlovák nyelvjárás irodalmi nyelvvé kodifikálásának a szlovák nemzeti nyelv kialakulásában. A szlovák nemzeti jellem, a nemzeti kultúra formálódására is szemléltető példákat mutatott be. Különösen figyelemre méltó *Tibenský* elvtársnak az a kezdeményezése, amellyel a néprajz eredményeit kapcsolja be a szlovák nemzettévalás vizsgálataiba. Beszámolt ugyanis arról, hogyan válnak egyes helyi népdalok vagy népi hagyományok össznépi dalokká, hagyományokká.

Az ezzel a korszakkal foglalkozó vita hibája — amit *Tibenský* elvtárs referátuma is mutatott — deklaratív jellege volt. Nem voltak olyan mélyreható viták, válaszok és viszontválaszok, amint azt a korábbi időszakoknál tapasztalhattuk. A vita hibája volt, főképpen a cseh történelem vonatkozásában, hogy mind a tézisek készítői, mind a felszólalók megelégedtek a kapitalista viszonyok csehországi fejlődésének megrajzolásával, de nem foglalkoztak azzal, ami a cseh nemzeti mozgalom szempontjából igen nagyjelentőségű, hogy milyen erőt képviselt a csehországi kapitalizmus kifejlődésében a *ceh burzsoázia*. E kérdés feldolgozása tárná fel a cseh és a német burzsoázia

gazdasági harcait, ami alapja volt a nemzeti mozgalomnak. Hasonló hiányosságot tapasztalhatunk mind a szlovák tézisekben mind a vitákban: nem esett szó a magyar és a szlovák nemzeti mozgalmak közötti ellentétéről a XIX. század negyvenes éveitől. Igaz, hogy ezekben az években éleződtek ki az ellentétek, de a 20-as években meginduló nyelvharc már az egyre mélyülő ellentétekre mutat a szlovák és a magyar uralkodó osztályok között.

»A csehszlovák történelem áttekintése« egyetemi tankönyv 1848-ig terjedő téziseinek vitája után a konferencia határozatot fogadott el. E határozatot, amely igen tanulságos számunkra, az alábbiakban szószerint közöljük.

»A csehszlovák történészek és Lengyelország, Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság történészeinek képviselői, akik Liblicében a tudományos dolgozók házában munkakonferencián gyűltek össze, hangsúlyozták 'A csehszlovák történelem áttekintése' c. kollektív munka fontos és szükséges voltát, amelyet a Csehszlovák Tudományos Akadémia és a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetei készítettek elő.

'A csehszlovák történelem áttekintése' c. munkának az egész csehszlovák nép előtt meg kell mutatnia a társadalom fejlődésének törvényszerűségét országunkban, vissza kell tükröznie nemzeteink fejlődését, a szocialista hazafiság tankönyvének kell lennie és hathatósan igazolnia kell a Csehszlovákiai Kommunisták Pártja vezette csehszlovák munkásosztály törvényszerű győzelmét.

Ennek a kollektív munkának a feladatát tudatosítva, a liblicei munkakonferencián összegyűlt csehszlovák történészek alapos bírálatnak vetették alá 'A csehszlovák történelem áttekintése' I. részének téziseit (1848-ig). Nagy segítséget jelentett Lengyelország, Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság történészei képviselőinek jelenléte. A külföldi vendégek jelenléte és valóban testvéri, elvtársi segítsége a konferencia egyik legjelentősebb eredménye volt.

'A csehszlovák történelem áttekintése' téziseit alapján elfogadták, mint a munkaközösség további munkájának alapszövegét. Rámutattak azonban számos hiányosságra is, amelyeket a tézisekből ki kell küszöbölni. A vita végkövetkeztetéseit a konferencia résztvevői alapként fogadták el a tézisek kiegészítéséhez és kijavításához. A bevezetésben a téziseket megelőzik majd nemzeteink története e korszakának alapvető ideológiai kérdései. Továbbá felkérjük együttműködésre a Hadtörténelmi Intézetet, a Csehszlovák Tudományos Akadémia néprajzi kabinetjét és a természettudományok és a technika történetével foglalkozó bizottságot, hogy segítsenek a megfelelő részek feldolgozásánál. A vita során kijelölték a nem világos és még nyitott problémákat, amelyekre a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében és a Szlovák Történettudományi Intézetben, valamint a többi tudományos intézetben rendszeres figyelmet kell fordítani. Helyes volna, ha a Csehszlovák Tudományos Akadémia VI. osztálya elnöksége segítséget nyújtana a különböző kérdések megoldásában. Ilyen kérdés mindenekelőtt a feudális nemzet problémája, keletkezésének és ismérveinek kérdése, a nemzeti mozgalom problémája a középkorban és az eredeti tőkefelhalmozás kérdése. Szükségesnek látszik a szovjet, a lengyel, a magyar és a csehszlovák történészek közös munkakonferenciájának összehívása, amelynek feladata az eredeti felhalmozás problémáinak megoldása, mint-hogy ez mindezen nemzetek történetének fontos kérdése. A Csehszlovák

Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete megtárgyalja e konferencia megvalósításának lehetőségeit vagy 1954 végére vagy 1955-re.

Az Áttekintés I. részének téziseit a vita eredményei alapján 1954 január végéig kiegészítik, kijavítják és kinyomtatják a Československý Časopis Historický-ban és vitaanyagként terjesztjük közönségünk elé széleskörű megvitatásra. 1954 június végéig a munkaközösség tagjai bedolgozzák a téziseket az Áttekintés szövegébe. 1954 október végéig megtörténik az első rész szövegének szerkesztése. 1954 végén 'A csehszlovák történelem áttekintése' I. részének szövege nyomdába kerül. A Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete gondoskodik esetleges további kisebb viták megrendezéséről az Áttekintés I. része munkálatainak megjavítása érdekében.

A csehszlovák történészek, akik 'A csehszlovák történelem áttekintése' téziseinek vitája alkalmából a konferencián egyesítették erejüket, meg vannak győződve arról, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusai műveinek alapján, a szovjet tudomány tapasztalataival és a népi demokratikus országok történéseinek segítségével alkotó tudományos munkával még hathatósabban segíthetik a csehszlovák népet a szocializmus felépítéséért kifejtett hősi erőfeszítésében.⁴

A vita második két napja *Ríha* elvtárs referátumát vitatta meg.⁵ *Ríha* elvtárs magasszínvonalú előadásban foglalkozott a *cseh nemzeti mozgalommal az 1848—1918 közötti időszakban*. A referátum helyesen vetette fel a marxizmus-leninizmus klasszikusai alapján a nemzeti kérdés problematikáját és a történészek feladatait e kérdés megoldásában. A referátum tézisszerűen, helyesen alkalmazta a klasszikusok útmutatását a cseh történelemre. Az általános törvényszerűségek levonása mellett nagy gondot fordított azokra a speciális vonásokra, amelyek a cseh nép, a cseh nemzeti mozgalom történetére jellemzőek. A cseh viszonyok eltérő sajátosságai még bonyolultabbá teszik a nemzeti kérdést és még nagyobb feladatot rónak a történészekre. *Ríha* elvtárs a cseh történetnek hét sajátosságát sorolja fel a tárgyalt időszakban, közöttük nem utolsósorban azt a tényt, hogy a monarchiában a kapitalizmus fejlődésével a cseh ipar és a cseh tőke olyan fejlődést ér el, ami páratlan az elnyomott nemzetek történetében és a nagy fejlődést megtett cseh tőke veszélyezteti az elnyomó nemzet uralkodó osztályának pozícióit. Nyilvánvaló, hogy ez a fejlett cseh tőke rendelkezik az imperializmusnak minden jellegzetességével. Természetes, hogy ezek a sajátosságok visszahatottak a cseh nemzeti mozgalomra.

1848—49 eseményeivel kapcsolatban *Ríha* elvtárs foglalkozott a szláv nemzetekre nehezedő elnyomással, megállapítva, hogy a szláv népek közül a monarchiában a cseh nép volt a legfejlettebb. A referátum ezzel kapcsolatban rámutatott az ausztrószlávizmus politikájára, élesen elítélte a cseh liberális burzsoáziának a monarchiát támogató politikáját. *Ríha* elvtárs a cseh nemzeti mozgalom helyzetével foglalkozva megállapította, hogy a cseh burzsoázia félt a német egység létrejöttétől, amellyel szembefordult. A német egység követelésével a cseh nemzeti mozgalom haladó szárnyát alkotó radikális demokraták is szembefordultak. Ugyanakkor a referátum — helyesen — elítéli a német burzsoázia elnyomó politikáját, amelyet az osztrák államapparátus is támogatott.

⁴ A határozatot közli: Československý Časopis Historický (ČČH.) 1954. 1. sz. 184. l.

⁵ *O. Ríha*: O národním hnutí a národnosti otázce 1849—1918. ČČH. 1954. 1. sz.

A referátum leleplezi az osztrák abszolutizmussal együttműködő cseh burzsoáziát és nagy figyelmet szentel azoknak a nagy népi megmozdulásoknak, amelyek a 60-as években nem utolsó sorban az osztrák-magyar kiegyezés idején játszódtak le. Ezekben a megmozdulásokban még részt vesz a cseh burzsoázia balszárnya, elsősorban az 1848—49-es évek radikális demokratái. E mozgalmak hatására a cseh liberális burzsoázia is felveti »államjogi« követelését. Ríha elvtárs élesen megkülönbözteti ezt a trializmusra irányuló kísérletet a cseh népnek attól a mozgalmától, amely Csehország önállóságát tűzte ki feladatául. A referátum foglalkozik a trializmus létrehozására irányuló kísérlettel és megállapítja e kísérlet kudarcának okait. Megvilágítja a cseh burzsoázia monarchiát támogató politikájának gyökereit, a munkásosztálytól való félelmét és azt a tényt, hogy a gazdaságilag egyre erősödő cseh burzsoázia jól megtalálta számításait a monarchia piacain. Ríha elvtárs nagy súllyal foglalkozik a cseh munkásmozgalom fejlődésével, a szocializmus úttörőivel, a Cseh Szociáldemokrata Párt megalakításával (1878), annak jelentőségével, majd a cseh szociáldemokrácia opportunizmusával, árulásával az imperializmus korszakában. A referátum foglalkozik a Nagy Októberi Szocialista Forradalom csehországi hatásával, amelynek nyomán megszületett 1918-ban a Csehszlovák Köztársaság. Ríha elvtárs végül értékelte az önálló állami lét jelentőségét a további fejlődés szempontjából. Megállapította, hogy a Csehszlovák Köztársaság a két világháború között a cseh nép hősi harca ellenére a cseh burzsoázia mesterkedései és a szociáldemokrata párt árulása következtében az imperialisták táborába került.

A referátum hibája, hogy több helyen nem bírálja eléggé élesen a cseh szociáldemokrata vezetőket, sőt az opportunizmust a párt alacsony ideológiai színvonalával magyarázza. Véleményünk szerint a történészeknek határozottan rá kell mutatniok arra, hogy a munkásarisztokrácia, a szociáldemokrata párt vezetőinek jó része a munkásosztály árulója volt és politikájával tudatosan szolgált a burzsoáziát, annak segédsapatai közé tartozott. Ez nyilvánvaló, ha összehasonlítjuk a Cseh Szociáldemokrata Pártnak az imperializmus korszakában folytatott politikáját a cseh munkásmozgalom kezdeti évtizedeivel, Ladislav Zápotocký és Josef Boleslav Pecka tevékenységével. Ekkor a cseh munkásmozgalom ideológiai színvonala semmiképpen sem volt magasabb, mint a századforduló idején vagy a XX. században és a mozgalom vezetői mégis a munkásosztály igazi érdekeit képviselték.

E kérdéssel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy alkalmunk volt látni Prágában a cseh munkásmozgalom kezdeteinek anyagát tartalmazó múzeumot, amelyet Prágában abban az épületben helyeztek el, ahol a Cseh Szociáldemokrata Párt alapító kongresszusát tartották. A múzeum számunkra is igen tanulságos. Különösen gazdag és példamutató a múzeumnak az a része, amely a csehországi munkások helyzetével foglalkozik. Gazdag, szemléltető anyagon keresztül, statisztikákkal, üzemek kicsinyített másával és egyéb képekkel mutatja be a cseh munkásosztály súlyos helyzetét. A múzeum egyébként a 40-es évek munkásmozgalmaiból indul ki, szépen illusztrálja a cseh munkások részvételét az 1848 júniusi prágai felkelésben és különösen gazdag a cseh munkásmozgalom úttörőinek tevékenységére vonatkozó anyag. Számunkra különösen értékes az az egy-két kiállított levél, illetőleg cikk, amely a budapesti és prágai cseh munkások kapcsolatát, a cseh és magyar munkásmozgalmi kapcsolat egy oldalát mutatja meg. A múzeum egy hiányosságára szeretnénk a

figyelmet felhívni: a múzeum azt a tényt igyekszik mentetetni — ahelyett, hogy kritikát gyakorolna felette —, hogy a Cseh Szociáldemokrata Párt alapító kongresszusa Břevnovban a gótai programot fogadta el.

Říha elvtárs referátuma mellett nagy jelentősége volt *N. I. Szamorukov* szovjet elvtárs előadásának.⁶ Ez a referátum a marxizmus-leninizmus klaszszikusainak útmutatásait elemezve a nemzeti kérdés kutatásának fő módszertani kérdéseit fejtegette. Rámutatott a csehszlovák burzsoa történetírás hamisításaira, amelyekkel a burzsoázia képviselőit, Palackýt, Riegert, Kramáit és Masarykot stb. állították be a cseh nép érdekei védelmezőinek. Fontos feladatként jelölte meg Szamorukov elvtárs ezeknek a hamisításoknak mély analízis alapján való leleplezését, a cseh és a szlovák népnek a nemzeti elnyomással szemben folytatott hősi harcainak bemutatását. Fontos feladatként jelölte meg továbbá a cseh és a szlovák nemzeti mozgalmak közötti összefüggés bemutatása mellett a monarchia többi nemzeti mozgalmával való kapcsolatok feltárását is. A referátum rámutatott a cseh burzsoázia által vezetett nemzeti mozgalom pozitív vonására, de ugyanakkor élesen megbírálta a monarchiát támogató politikáját. Ugyanígy éles bírálattal illette az előadás az osztrák és a cseh szociáldemokrácia opportunistá nemzeti-politikáját s kidomborította a győzelmes lenini-sztálini nemzetiségi politika jelentségét.

Říha és Szamorukov elvtársak referátumához a hozzászólások nagyrészt kiegészítő jellegűek voltak. Vita kevésbé alakult ki, és ha ki is alakult, szűlkörű volt, csak egy-egy kérdésre korlátozódott. A vita középpontjában a cseh népnek a nemzeti mozgalmakba való bekapcsolódása és az ezzel szorosan összefonódó kérdés állott: mikor ért véget a nemzeti mozgalmak első szakasza, az a szakasz, amikor a nemzeti mozgalmak mögött széles néptömegek állottak. *Jaroslav Purš* elvtárs hozzászólásában foglalkozott az 1867 után meginduló nemzeti mozgalmakkal, amelyekben a cseh nép széles tömegei, nem utolsósorban a parasztság vettek részt. *Zdeněk Šolle* helyesen kapcsolta össze ezt a kérdést a munkásmozgalom fejlődésével. Megállapította, hogy a nemzeti felszabadító mozgalmak igazi vezetője a 70-es években csak a munkásosztály lehetett volna, mert a cseh burzsoázia ekkor már elárulta a nemzeti érdekeket. Az erősödő nemzeti felszabadító népi mozgalmak és a fejlődő munkásmozgalom között a kapcsolatnak a 70-es és a 80-as években, Zápotocký és Pecka tevékenysége idején meg is voltak az előfeltételei, eltérően a Cseh Szociáldemokrata Párt opportunistá politikájának idején az imperializmus korszakában. A cseh munkásmozgalom kezdeti szakaszában ugyanis annak vezetői felismerték a munkásmozgalom és a népi nemzeti mozgalom összekapcsolásának fontosságát. Többi között erről beszélt hozzászólásában *Pavel Reiman* elvtárs is, aki rámutatott azokra a kedvező feltételekre, amelyek a cseh munkásmozgalom és a parasztság szövetségét segítették volna a munkásmozgalom kezdeti időszakában.

Jiri Křížek elvtárs hozzászólásában azt igyekezett bizonyítani, hogy a cseh burzsoázia — elsősorban az ifjúcseh párt — Bécs elleni harcában 1891-ig a néptömegekre támaszkodott, ettől az időtől kezdve azonban megszűnik a cseh burzsoáziának még viszonylagos haladó szerepe is a cseh történelemben.

⁶ *N. I. Szamorukov*: České a slovenské národní hnutí a národnostní otázka v období kapitalismu a imperialismu. ČCH. 1954. 1. sz.

Křížek elvtársnak ez a nézete ellentétben áll a referátumban kifejtett nézetekkel és Šolle elvtárs hozzászólásával is. Úgy véljük, hogy Křížek elvtárs túl hosszú szakaszon tartja a cseh burzsoázia szerepét haladónak. A cseh burzsoáziát gyors gazdasági fejlődése, a munkásosztálytól és a parasztságtól való féltelme már korábban arra bírta, hogy a monarchia fenntartásának és nem az ellene való függetlenségi harenak útján haladjon. Nem utolsósorban éppen ez a magyarázata annak, hogy az elnyomott cseh nép vágyainak a cseh nemzeti kultúra adott hangot és nem a cseh burzsoázia politikája. Különösen értékesek voltak ebből a szempontból a jelenlévő irodalom- és művészettörténészek felszólalásai (Krejčí és Štech professzorok).

Karol Kosík elvtárs felszólalásában rámutatott arra, hogy az 1867 után a cseh nép széles rétegeit megmozgató polgári demokratikus nemzeti mozgalmat nem szabad összekapcsolni az egyébként sem egységes ifjúcseh párt valamelyik frakciójával. E mozgalmak, miután a munkásmozgalom sem találta meg feljűk az utat és a burzsoázia inkább a mozgalmak leszerelésére mind megszervezésükre törekedett, politikai vezetés nélkül maradtak, ami lehetetlenné tette e mozgalmak széles kibontakozását.

Több egyéb kérdéshez is hangzott el hozzászólás. *Kosík* elvtárs részletesen foglalkozott a cseh forradalmi demokratáknak a magyar, lengyel és az orosz forradalmi demokratákkal 1848—49-ben és a 60-as években kialakult kapcsolataival. *Kosík* elvtárs meggyőzően mutatta ki — ami nálunk eddig vitás kérdés volt —, hogy a cseh radikálisok között 1848—49-ben plebejus forradalmárok is voltak. E felszólalás egyébként több jelentős új adattal gazdagította az 1848—49. évi magyar-cseh történeti kapcsolatokra vonatkozó ismereteinket. Ebből a szempontból figyelmet érdemel *Bedřich Šindelář* elvtárs felszólalása, aki elmondotta, hogy az 50-es években — nem utolsósorban az 1848—49. évi hősi harcok következményeképpen — Morvaország cseh parasztjai nagy szeretettel és rokonszenvvel fordultak Kossuth és a magyar nép felé. Ez a rokonszenv egybekapcsolódott a Habsburgok elleni gyűlölettel. Beszél *Šindelář* elvtárs arról is, hogy 1871-ben, amikor Kossuth támogatta a cseh követeléseket, cseh küldöttség járt nála és köszönetet mondott ezért a lépéséért.

Több hozzászóló foglalkozott azzal a szeretettel, amely mélyen gyökeredett a cseh nép körében a nagy orosz nép iránt. A hozzászólók nagyon helyesen élesen elválasztották ezt a szeretetet a cseh burzsoáziának az orosz nép elnyomóival, a cárokkal való együttműködésétől. Több hozzászóló leplezte le végül Masaryk álhumanizmusát, népellenes politikáját és beszélt azokról a hatalmas sztrájkokról és megmozdulásokról, amelyek az 1905. évi orosz polgári demokratikus forradalom hatására indultak meg Csehországban. Hozzászólások foglalkoztak továbbá a cseh szociáldemokrácia leplezése mellett a szociáldemokrata baloldal kialakulásának kérdéseivel, különösen Bohumir Šmeral elvtársnak, a baloldal e kiváló alakja tevékenységének értékelésével.

A konferencia második két napja igen hasznos volt. E tanácskozás több kérdést tisztázott, több problémára pedig rámutatott, megadva így a további kutatásoknak az irányát. Hiányosságnak tartjuk, hogy a szlovák történelem kérdései alig kerültek — az első két naptól eltérően — megtárgyalásra. *Ludovít Holotík* és *Julius Mésáros* elvtársak a szlovák történelemnek két fontos, de mégis részletkérdését (a szlovák polgárság összetétele és politikája és a feudalizmus szlovákiai maradványának elemzése 1848—49 után) vetették fel.

Nyilvánvaló, hogy ha összefoglaló képet adtak volna a szlovák történelemről a tárgyalt időszakban, ez több vitára és hozzászólásra nyújtott volna lehetőséget.

A csehszlovák történészek a konferencia második részének tanácskozását a következő határozatok elfogadásával zárták le:

»A csehszlovák történészek ez év december 11—12-én Liblicében, a tudományos dolgozók házában megtartott konferenciájának lefolyása megmutatta, hogy a nemzetiségi és nemzeti mozgalom kérdéseit nemcsak a történet-tudomány érdekében kell tanulmányozni, hanem a burzsoa nacionalizmus és kozmopolitizmus elleni aktuális harci feladatok érdekében is. O. Ríha professzor elvtárs és N. I. Szamorukov elvtárs referátumai széleskörű vitát indítottak meg. Ennek a vitának nagy előnye volt, hogy abban résztvettek a Szovjetunió, Lengyelország, Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság történészeinek a képviselői, akik aktívan hozzájárultak a konferencia sikeréhez. A konferencia megállapította, hogy igen fontos a munkásmozgalom történetének a cseh és a szlovák nemzet történetével való szoros összekapcsolása. E két történet bármiféle elválasztása a szociáldemokratizmus megnyilvánulása és élesen harcolni kell ellene. Továbbá megmutatkozott az, hogy a nemzetiségi kérdés és a nemzeti mozgalom tudományos magyarázatát nemzeteink dolgozó tömegei szerepének tanulmányozása alapján kell megadni.

A konferencia az 1848—1918-as korszak történetének további kidolgozásával kapcsolatban a következő feladatokat tűzte ki.

1. Figyelmet kell fordítani a demokratikus mozgalom és a munkásosztály nemzetközi szolidaritására.
2. Fokozott figyelmet kell fordítani a cseheknek és a szlovákoknak a nemzeti és társadalmi önállóságért folytatott közös harcára.
3. Figyelmet kell fordítani a népi tömegek 1848—1871 között játszott szerepének kidolgozására.
4. Figyelmet kell fordítani a munkásosztály társadalmi helyzetére és konkrétan ki kell dolgozni a munkásmozgalom történetét a XIX. század utolsó harmadában.
5. Figyelmet kell fordítani a falusi lakosság társadalmi helyzetére és konkrétan ki kell dolgozni a parasztmozgalom történetét a XIX. század utolsó harmadában.
6. Meg kell gyorsítani a legújabbkori történeti források kiadását és biztosítani kell a munka egybehangolását az akadémia VI. osztályán keresztül.
7. Ennek a konferenciának az eredményeit fel kell használni 'A csehszlovák történelem áttekintése' c. mű II. részének munkálataiban.

A csehszlovák történészek szilárd elhatározása, hogy további tudományos munkájukkal határozottan leszámoljanak a masarykizmus és a szociáldemokratizmus ellenséges, burzsoa ideológiájának maradványaival és így segítsenek pártunknak és kormányunknak az új, szocialista ember neveléséért folytatott harcában.«⁷

Mi, magyar történészek sokat tanultunk cseh és szlovák elvtársainktól a libicei konferencia alkalmából is. Nemesak egyes, történelmünket közvetlen érintő vagy a cseh történeti kérdések helyes elemzésével munkánkat segítő

⁷ A határozatot közli ČČH. 1954. I. sz. 133—137. l. — A csehszlovák történészek libicei konferenciájáról ismertetés jelent meg a ČČH. 1954. I. számában.

történeti kérdések megismerésével, hanem csehszlovák elvtársaink helyes munkamódszeréből is sokat tanultunk. Különösen megragadott bennünket az a közvetlen elvtársi, baráti — de a hibákat mégsem elnéző — légkör, amely a konferencián uralkodott. Biztosak vagyunk abban, hogy ez a konferencia is újabb lépést jelentett előre azon a közös úton, amelyen a Szovjetunió és a népi demokráciák történészeivel együtt mi, magyar, cseh és szlovák történészek is haladunk.

SZÉKELY GYÖRGY — ARATÓ ENDRE

MAKKAI LÁSZLÓ :

A MAGYAR PURITÁNUSOK HARCA A FEUDALIZMUS ELLEN

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952. 190 l.)

A könyv azt a szellemi mozgalmat tárgyalja, mely a puritánizmus köntösében a XVII. század közepén Magyarországon és Erdélyben bírálóan lépett fel a feudális egyházi és társadalmi viszonyokkal szemben. A téma feldolgozásának jelentőségét elsősorban az adja meg, hogy a puritán mozgalom talaján számos értékes kulturális hagyományunk nőtt ki. A róla szóló könyv ezek megértéséhez nagy lépéssel vitt előre bennünket.

Külön ki kell emelni, hogy a mű maga a szerző számára is nagy fordulatot jelent. A felszabadulás előtti történetírói tevékenységének vannak érdemei Erdély múltjának feltárásában. Egészében azonban magán hordta az ellenforradalmi korszak szellemi életének legtöbb terhét és egészséges meglátásai sem kapták meg a megfelelő keretet. Véleményünk szerint ezek az ösztönösen helyes észrevételek leginkább a társadalom életének megrajzolásánál figyelhetők meg, bár a következtetések levonásában az író az idealista, nacionalista történet szemlélet akadályozta. A felszabadulás után fokról-fokra kezdte Makkai László a múlt káros hagyatékát felszámolni és a materialista történettudomány megismerésén keresztül a marxista történészek igen értékes küzdőtársa lett. Ez nyeresége a magyar történettudománynak, ugyanakkor nagy mértékű felfokozása Makkai László történetírói munkásságának. A jelen könyv ennek a fontos fordulatnak első hírnöke. Szerző a marxizmus fegyvereit jól forgató történészként mutatkozik be és több értékes eredményt tár fel.

A tárgykör jelentőségét az adja meg, hogy az angol forradalom és az azt előkészítő, kísérő eszmék magyarországi hatását tükrözi vissza, igazolva Marx megállapítását az angol forradalom »európai jellegéről«, arról, hogy e forradalom »az akkori világ szükségleteit« fejezte ki, nem csupán Angliáét és éppen ezért »az új európai társadalom politikai rendjének« meghirdetése volt (Marx—Engels, Vál. M.). Más helyen Marx, Guizot-val vitázva kijelenti, hogy a köztársaság nem egyes fanatikusok műve volt, és rámutat arra, hogy az angol forradalom korában már másutt is megpróbálták bevezetni a köztársaságot (Lisszabon, Nápoly, Messina) (Маркс и Энгельс: соч. т. VIII. стр. 278.).

Ezzel is aláhúzza, hogy mennyire nem helyes szűk hatókörű jelenségként felfogni az angliai átalakulást. Makkai könyvének eszmei magja és kiindulópontja az angol forradalomnak, mint az »akkori világ« legelőremutatóbb eseményének normául vétele, amelyhez való állásfoglalásból nagy mértékben le lehet mérni, hogy ki tartozik a haladás vagy a reakció táborába. Tanulmánya ebből a szempontból úttörő, mindenképpen üdvözlendő kísérlet és egyben figyelmeztetés, hogy ne csak az ideológia, egyházpolitika, hanem a belkormányzat, diplomácia stb. területén is megvizsgáljuk az angol forradalom magyarországi hatását.

Tudvalevőleg a puritánizmus Magyarországon kívül csak Hollandiában hódított tért. Ilyen körülmények között különösen fontos választ adni arra, hogy az »akkori világ szükségletei« mennyiben kívánták meg Magyarországon a puritán ideológia elterjedését, mi volt a puritánizmus társadalmi hajtóereje nálunk? A könyv alapvető hiányossága, hogy erre a kérdésre sok tekintetben elmosódottan adja meg a választ, mivel ennek előzetes tisztázása nem történt meg. Egy felépítményhez tartozó folyamat alapja csak nagy körvonalakban van megadva. E hiányból származnak bizonyos hibák is: a könyv itt-ott sablonosan ábrázol vagy ideologizál. Pl. beszél a puritánok »taktikai szövetségei«-ről, másutt Tolnai »semlegesítési« politikájáról az uralkodó osztállyal szemben, vagy Medgyesi »opportunistasárl« stb. (74—75, 106—107. l.). Az olvasónak az a benyomása, hogy ezek a kissé mesterkéltné beállítások éppen a mozgalom társadalmi bázisának nem pontos ismeretéből származnak.

Mégis azt mondhatjuk, hogy helyes volt az alap részletes felkutatása előtti stádiumban felvázolni a puritán mozgalom történetét! Egyrészt a gyakorlati igények is megkívánták ezt, hiszen nem kisebbek a főszereplők, mint Apáczai Csere János, Tolnai Dali János stb., akiket bele kellett állítani a magyar társadalom és kultúra fejlődésébe. Másrészt igen jó maga az a kezdeményezés, hogy történész nyúlt kulturális témához. Végül pedig, véleményünk szerint általánosságban helyesirányú hipotézist állított fel a szerző a mezővárosi gazdag jobbágyi réteg szerepének középpontba helyezésével. E hipotézis már most sem egészen alaptalan, ugyanakkor a szerző bátor állásfoglalása mindenképpen elfogadható és dicsérendő.

Kérdés, hogy a társadalmi alapként kezelt »parasztpolgárság« antifeudális törekvései kielégítő magyarázatul szolgálnak-e a puritánizmus megszületésének és fejlődésének? Kétségtelen, hogy a mezővárosi parasztság vizsgálatát a jövőben határozottan a történetkutatás homlokterébe kell állítani. Ezt az a nagyon fontos szempont is sürgeti, hogy végre meg kell már ismerni a magyar parasztot, mint a termelés fejlesztőjét, az áruterelés nem elhanyagolható tényezőjét is. A Magyar Történeztudományi Kongresszus helyesen vetette fel ezt a kérdést, ösztönözve a kutatókat ilyen irányban (Molnár Erik: Sztálin utolsó műve és a magyar történettudomány. Társadalmi Szemle, 1953. júl.-aug. 649. l.). Etekintetben a szerző már előbb helyes nyomokon indult el, kezdeményező lépéseket tett a mezővárosi társadalom és egy antifeudális tendenciájú szellemi, egyházi mozgalom közti összefüggések megvilágítására. Egyben utalt az egész mezővárosi kérdés megoldatlanságára. A mezővárosi parasztság gazdasági tevékenysége, iparban, mezőgazdasági áruterelésben való érdekeltsege még ismeretlen előttünk. Nem kevésbé tisztázatlan a mezővárosok viszonya a földesúrhoz, államhoz, a mezővárosi parasztság politikai törekvései, az osztályharc és a nemzeti harcokban betöltött szerepe.

A könyv sokszor feltevésszerűen érinti ezeket. Talán éppen ebből származhat, hogy az egyes részletek összegezése a mezővárosok szerepének bizonyos egyoldalú ábrázolásához vezet. Ennek elkerülésére már csak azért is szükség van, mert régi történettudományunk és a népiesség egyik ága hajlandó volt a szegényparasztság szerepének elhanyagolásával a paraszti polgárosodást és ezzel együtt a gazdag parasztképzés történeti fontosságát kellesztés nélkül jobban kihangsúlyozni. Jellemző, hogy mint kisebb hiba a felszabadulás utáni, 1526 előtti magyar történetre vonatkozó marxista történetírásban is jelentkezett a gazdag parasztság befolyásának túlbecsülése. (Lásd: Molnár Erik-vitát, Társ. Szemle, 1950. máj. sz.) Ha ez hiba itt, akkor az 1526 utáni történelemben még inkább az. A »jobbágyság második kiadása« ugyanis már eleve leszűkítette a lehetőségeit annak, hogy nálunk számottevő gazdagodó szabadparaszti rétegek alakuljanak ki. Ha valahol előrehaladás van ebben az irányban (hajdúk), ugyanakkor másutt ezzel ellentétes folyamat paralizálja hatását (közszekelyek jobbágyosodása). Kétségtelen az, hogy a mezőváros éppen a »második jobbágyság« béklyóiból való szabadulás komoly lehetőségeit tárta a jobbágyság elé. De nem szabad elfelejteni, hogy e mezővárosokban szegény jobbágyok hatalmas tömegei is éltek, akiknek a többi szegény jobbággal együtt a XVII. század első felében véglegessé váló röghözköttöttség jelentette szintén a legnagyobb nehézséget, mely — ha nem is mint a gazdag jobbágyságot — emelkedésében gátolta, de terheinek mérhetetlen megnövekedését, a korlátlanul való robotot eredményezte. Éppen ezért a szegény jobbágyság kérdését, a parasztság differenciálódását az antifeudális harc és az ehhez kapcsolódó puritánizmus ábrázolásánál nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ezt, ha nem is tényszerűen, de legalább elvi síkon tárgyalni kellett volna és ha a puritánizmus színhelyeinek társadalmi összképe pontos lesz, pótlólag meg kell majd tenni.

Az említett egyoldalúság vezetett bizonyos indokolatlan, messzi következtetésekre is. Már maga a »parasztpolgárság«, »jobbágyipolgárság« kifejezés sem mondható egészen megfelelőnek, mert ha utal is e réteg felfelé emelkedésének irányára, ugyanakkor elhalványítja a továbbra is fennálló jobbágyi viszonyt. Túlzott dolog beszélni a »kapitalista termelésnek ezekről a mezővárosi csiráiról, amikor még az egyszerű áruterelés kereteiben mozgunk (28. l.). Innen eljut a szerző ahhoz a megállapításhoz, hogy a mezővárosi jobbágyság az antifeudális harc »legfőbb kifejezője« (44. l.), ami a szegényparasztság szerepének megváltozása nélkül könnyen egyoldalú felfogásokra vezet. Hogy ez így van, mutatják a Császár Péter-felkelésre vonatkozó egyes odavetett megjegyzések is. A szerző helyesen utal arra, hogy ebben a felkelésben fontos szerepet játszottak a gazdag parasztek érdekei. De az már nem állja meg a helyét, hogy a harc a »polgári fejlődés érdekeiért« is folyt volna és a felkelés bukását egy olyanszerű ideológia hiányához kötni, mint a puritánizmus — eltúlzott szófüzés (36. l.).

A mezővárosokra vonatkozó kérdések megoldásánál a szerző erősen a parasztság érdekeinek gazdasági tartalmára veti a súlyt. Ez megmutatkozik azoknak az összefüggé-

seknek elemzésénél is, melyek a parasztság, illetve a puritánizmus Habsburg-ellenes törekvéseiből adódnak. Az antifeudális és nemzeti harc belső kapcsolatainak megvilágítása körültekintést igényel akkor is, mikor nem parasztfelkelésről vagy függetlenségi harcról, hanem bizonyos politikai, eszmei irányzatok jellemzéséről van szó. Mindegyik esetben kétféle hibát lehet elkövetni: egyrészt fenyegeti a XVII. század kutatóját az a veszély, hogy a függetlenségi törekvéseket elszakítja a paraszti osztályharctól, vagy azokat nem tudja ennek menetébe szervesen beállítani. Ezt nem kerülte el pl. a jelen sorok írójának Bethlen Gáborról írott rövid életrajza sem. Másrészt hiba az, ha nem szentelünk kellő figyelmet az antifeudális erők idegen hódítók elleni fellépésének és elhanyagoljuk a nemzeti érdekeknek az osztályharcra gyakorolt hatását. Ebbe a hibába a könyv szerzője is beleesett azzal, hogy a puritánok Habsburg-ellenességének kérdését nem elég élesen vetette fel.

Bisterfelden kívül alig érinti ezt a problémát. Pedig tény az, hogy a századeleji prédikátorokhoz képest még a magyar elmaradottság nagy ostorozójának, Apácainak a tevékenységében is elhalványult a Habsburg-ellenesség, noha a Habsburg-elyomás azóta fokozódott. Ugyanakkor azt látjuk, hogy Comenius egyenesen a »Babilon« (Habsburg-ház) elleni nagy felszabadító háború megindításának reményében jött Sárospatakra és tette meg reformjavaslatait. Ezzel szervesen összekötötte a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség érdekeit. A magyar puritánok antifeudális erő kifejtéseinek korlátozottsága nyilvánul meg abban, hogy a Habsburg-uralom szerepét nem vették észre az elmaradottság, feudalizmus fenntartásában. A másik, a török hódító elleni gyűlölet lángja sem volt erős bennük. Mindezek magyarázatával a tanulmány adós maradt.

Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy a nemzeti érdekekért folyó harc és az osztályharc komplikált összefüggéseinek feltárására a XVII. századi európai történelemben a szovjet történettudomány egyre nagyobb figyelmet fordít. Porsnyev professzor pl. egyik tanulmányában az angol forradalom a francia fronde és a westfáliai béke közötti láthatatlan kapcsolatokra igyekezett fényt deríteni. (Б. Ф. Поршнев: Английская республика, французская фронда и вестфальский мир. Средние века III. 1951. Москва). Ezt az utat a magyar történészeknek bátrabban kell járniok. Makkai László könyvének ilyen vonatkozású utalásai (36, 49 stb. l.) nem kielégítőek, a Rákócziak Erdélyéről, külpolitikájukról többet kaphatott volna az olvasó. Az az indokolatlan állítás, hogy II. Rákóczi György »tudatosan ápolta a bethleni politikai hagyományokat«, könnyen félrevezető lehet (133. l.).

A »Magyar puritánusok« igen sok fontos megállapítást tesz a mozgalom két irányzatának társadalmi, politikai különbözőségéről, az államhatalomhoz való viszonyukról. A részletmegállapítások is értékes gondolatokat tartalmaznak. E részletek azonban nem olvadnak bele egy olyan egységbe, melyet az olvasó már a könyv második felében igényel. Ezt az egységet biztosítaná az, ha a könyv gondolatfűzése egy antifeudális politikai mozgalomban zárulna le. Ilyen azonban nem volt. Mivel pedig rövid összefoglalásról van szó, az életrajzok, egyes képek, részletek kissé mozaikszerűvé válnak. Pedig a mozgalom eredménytelenségéért, gyors letűnéséért éppen szemléletesebb ábrázolások, Apácza, Mikolai Hegedűs János stb. életének, tevékenységének bővebb ismertetése kárpótolt volna némileg. Így az olvasó a könyv végéhez érve, kissé csalódik a mozgalomban.

Végül, ami az ideológiai tartalmak elemzését illeti, a könyvből ösztönzést kaphatnak az egyes tudományok művelői. Az élenjáró eszmék melletti határozott kiállás a puritánusok érdeme, de az ő gyengeségük jele, hogy nem tudtak az egyházi keretektől kilépve világi síkron is programot adni, legfeljebb Apácza, a pedagógia terén. Ha azonban ezt nem is követelhetjük tőlük, fontos annak a tisztázása, hogy milyen eszmékhez nyúlhattak vissza hazai talajon. A szerző e téren is kissé adós marad (talán éppen a szűk keretek miatt), elhanyagolja az ideológiák viszonylagos önállóságának törvényét. Engels Schmidthez írott levele klasszikus választ ad a jelen könyvben is végighúzó kérdésre, hogyan lehetséges gazdaságilag elmaradott országokban haladást irányító eszmei áramlatoknak felszínre törniök és felhívja a figyelmet az »elődöktől hátrahagyott filozófiai anyagra« (Marx—Engels: Vál. M. II. 495. stb. l.). Ezt magyarországi vonatkozásban érintenie kellett volna a könyvnek, utalva pl. a reformáció XVI. századi hagyományaira.

A könyv érdeme — túl konkrét eredményein —, hogy gondolatkeltő és érzékelteti, hogy hol vannak hiányok, milyen irányban kell elindulniok a további kutatásoknak. A téma sokfelé mutat és felbontásra vár a társadalmi, politikai és kulturális történet terén egyaránt. De már mostani feldolgozása is, éppen a régi irodalom ferdítéseinek megrostálása révén, nagy előrehaladást tesz. Éppen a könyvben levő historiográfiái áttekintés mutatja, hogy a régi történetírás milyen értetlenül állt az antifeudális szellemi mozgalmakkal szemben még akkor is, ha nem kifejezetten ellenséges álláspontot foglalt

el velük szemben. (A szerző a protestáns írók egyes ferdítéseit az anyag tárgyalása közben is cáfolhatta volna, ami emelte volna a harcos állásfoglalás színvonalát).

Ugy gondoljuk, hogy innen kell kiindulni, ha meg akarjuk a könyv jelentőségét vonni a kultúrtörténet területén. A magyar kultúrtörténet eddig sokszor könnyebben reagált a szellemi élet nemzeti vonatkozásainak feltárására, az osztályharc visszatükröződésének problematikája nem került kellőképpen érdeklődésének előterébe. Pedig a jelen mű is bizonyítéka annak, hogy az antifeudális törekvések szellemi kifejezésének gazdag hagyatékai vannak ebben a korszakban. Helyes volna az irodalom-, nyelv-, nevelés-, művészettörténészek figyelmét fokozottabban ezekre irányítani. A puritanizmus történetének első rövid marxista szintézise ösztönzően hat ebben az irányban. Hiányosságai és egyes hibái ellenére is történettudományunk nyereségének könyvelhetjük el.

WITTMANN TIBOR

VESZPRÉMI REGESZTÁK

(1301—1387.)

Összeállította: Kumorovitz Bernát.

(Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II. Forráskiadványok, 2.)

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953. 395 l.)

A középkori forráskiadványok a történettudomány művelőinek viszonylag szűk köre számára készülnek. Annál dícséretesebb, hogy az Akadémiai Kiadó és az Akadémiai Nyomda Kumorovitz regesztáit választékos gondnal, finom papíron és a helyvel nem takarékoskodó, levegős, tiszta nyomtatásban adta ki. Méltán látják ebben a tudományos munka megbecsülésének újabb bizonyítékát mindazok, akik kutatásaik során a Veszprémi Regeszták-ból merítenek majd.

Kumorovitz kiadványa a veszprémi káptalani magán- és hiteleshelyi, valamint a püspöki levéltárnak a veszprémi püspökségre, káptalanra és birtokaikra vonatkozó, kiadatlan, Anjou-kori anyagát publikálja. Az oklevelet néhány — valamilyen okból fontos — oklevél kivételével, melyet teljes szövegében közöl, bő magyarnyelvű, tartalmi kivonatok formájában bocsátja a kutatók rendelkezésére. A bővebb regeszták sorát már kiadott, veszprémi vonatkozású Anjou-kori oklevelek rövidebb regesztái egészítik ki.

Mályusz Elemér mintaszerű oklevéltárának előszavában a Zsigmond-kori okmánytár több mint félszázados történetével mindenkit meggyőzhetett arról, hogy belátható időn belül olyan oklevélpublikációt, amelyet a középkor kutatói haszonnal forgathatnak, amely tehát időben, térben és tárgyban szélesebb körre vonatkozó anyagot ölel fel, csak akkor készíthetünk, ha lemondunk forrásaink szövegének egész terjedelmében való közléséről és megelégszünk azok hosszabb-rövidebb tartalmi kivonatának lenyomatásával. Ha meggondoljuk, hogy még az úgynevezett teljességre törekvő oklevéltárak legtöbbje is válogatott anyaggal lépett a nyilvánosság elé, becstelenebb és a tudományos kutatás szempontjából feltétlenül hasznosabb eljárásnak kell minősítenünk a regesztás kiadványformát.

Ennél a formánál természetesen nagyon sok fordul meg azon, hogy milyenek a regeszták. Regesztakiadványok jelentek meg már a magyar történetírás polgári korszakában is. Több példamutató publikáció (így Mályusz pálos oklevelei) ellenére sem voltak azonban a kiadványtípusnak pontos szabályai. A felszabadulás után Borsa Iván a Levéltári Közlemények XXIV. (1946.) évfolyamában egy kisebb családi levéltár anyagán igyekezett bemutatni a regesztázás leghelyesebb módját s megállapítani annak szabályait. Szabályzata főképpen formai vonatkozásban (helynevek, családnevek írása, a külső ismertető jelekre vonatkozó megjegyzések stb.) biztos eligazítást ad minden hasonló kiadványnak. Alapvető meghatározása azonban, mely szerint a regeszta az oklevél tartalmának formailag kerek egészet alkotó kivonata, kissé szűkszavú és mélyrehatóbb részletezést kíván. Borsa is érezte, hogy e keretmeghatározást bővebb tartalommal kell megtöltenie. A regesztának — szerinte — a jogi jelentőségű tény leírásán kívül tartalmaznia kell a személy- és helyneveket, hivatal-, pénztörténeti és diplomatikai adatokat s általában a különös érdeklődésre számottartó mozzanatokat (pl. az adományos érdemei).

Az oklevelek kivonatok közlésénél követendő szempontok megállapítása és megvalósítása terén nagy előhaladást jelentenek Kumorovitz regesztái. Kumorovitz Mályusz Zsigmond-kori kiadványát vette mentének. Példaképétől két vonatkozásban tért el: 1. regesztái mindvégig magyarul adják az oklevelek tartalmát s csak a kutatók számára különösen fontos, vagy nehezen fordítható és vitatható szövegrészeket közlik zárójelben latinul, 2. tartalmi kivonatai bővebbek Mályuszénál. Készítésük módját a Magyar Tudományok Akadémia Történettudományi Intézetének XIV. századi, parasztságtörténeti munkaközössége számára Székely György által szerkesztett kutatási szempontjegyzék határozta meg. Ez a szempontjegyzék, kétségtelen egyoldalúsága ellenére is, kiválóan alkalmas arra, hogy a Borsaféle definíciót konkrétan tartalommal töltsen meg s a további regesztakiadványok zsinórmértéke legyen.

A regeszták bővebb formája Kumorovitzot szükségképpen állította az oklevelek fordításának, a középkori szövegek helyes értelmezésének problémái elé. Az oklevelek fordítása távolról sem egyszerű nyelvi-stilisztikai és filológiai feladat. A szövegek mögött kavargó problémákba való teljes belecélést kíván és a középkori latin társadalmi terminológia pontos ismeretét tételezi fel. Nálunk középkori oklevelek fordítására nem sok kezdemény történt. Komoly feladat tehát a nekünk annyira idegen szövegeket, melyek, bár formákba tördelten, mégis legközvetlenebbül tükrözik messze túnt századok mindennapi életét, korszerű nyelven megszólaltatni. Kumorovitznak ez teljes mértékben sikerült. Jól olvasható regesztáiban nehezes középkori szóhalmozokat könnyű, jelzős szerkezetekben oldott fel s legtöbbször megtalálta a sajátos, feudális latin társadalmi terminusok egyenértékű, modern magyar megfelelőjét. Fordítása simulékonyan, nemcsak filológiai, hanem történeti pontossággal követi a középkori társadalom mozgását, változásait, szinte minden rezdülését. Könyvében mindössze egy helyen akadtam olyan regesztára, amelynek fogalmazása kissé pongyola (615. l.).

A XIV. század a birtokos és a birtoknélküli osztályok végleges integrálódásának kora. Különösen kell tehát vigyázni az oklevelek »possessionatus« és »impossessionatus« jelzőinek fordítására. A jobbágysággal kapcsolatban a »birtokos« megjelölést használni nem szabad. A regeszták és az index erre az integrálódási folyamatra állandóan ügyeltek. A mutató a birtokok és birtokképeség fogalomvilágát sokrétűen, változatos tagolásban adja. Legfeljebb a possessionatus és impossessionatus jelzőket s ezek magyar megfelelőit kellett volna nagyobb figyelemben részesíteni. Egyébként az index a fogalmak mélyreható kiemelésével, a tárgyi és személyi vonatkozások számtalan változatának feltüntetésével az utóbbi évek egyik legsikerültebb történeti név- és tárgymutatója.

De még ennek az igen alapos munkának is vannak hiányosságai. A 43. regeszta »barduta« kifejezése rossz helyen (a bárók) után van. Nincs felvéve az 52. regesztában előforduló Chala-i bencés monostor. A 113. regeszta cubiculariusait nem szerepelteti az indexben. A mutatóba kíváncznék ugyanebből a regesztából a »válságos (súlyos) idők« és a 132.-ből »az ország pusztulása« kifejezés, ill. fogalom, esetleg latin eredetijük is. Jó lett volna nemcsak Nagyberény, hanem szekerések címszó alatt is felvenni a nagyberényi szekeréseket. A 134. regeszta jegyzeteiben szereplő terminusok sincsenek benne a tárgymutatóban. Az index a 149. regesztával kapcsolatban a veszprémi püspök villicusairól beszél, holott a regesztában csak a püspök villicusának fiáról van szó. Ugyancsak a villicus fiát említi a 150. regeszta. Az indexben ez sem szerepel. A 212. regesztából csak Pyspukmal van benne az indexben, Popmal nincs, még utalás formájában sem. (Egyébként a tárgy- és névmutató a személy- és helyneveket általában csak mai formájukban tünteti fel, ezért azután az első olvasásra nem azonosítható neveket nehezebben lehet megtalálni. Pl. Errad = Nyirád, 194, 195, 205, 206. reg. stb.) Okolydergeche (252. reg.) hibásan, az oklevél címszó után van a névmutatóba sorolva. Akali a helynevek között nem szerepel. A 222. regeszta alapján a Kajári-családot kivetítette az index, ugyanakkor a Tiborc nevet nem. (Általában a nevek gyűjteménye nagy gazdagsága ellenére sem teljes.) A 316. regeszta Kecheneu nevű erdejét az index Kecheuen formában szerepelteti. A 336. regesztában említett falvacskák (villulae) nincsenek az indexben, csak a 339. regesztabeliek. A villa (falu) és villanus (falusi) címszavakat hiába keressük a mutatóban, a villicus pedig rossz helyen, Vinyola után áll. A 359. regeszta Bozsok-ja az indexben helytelenül 395. szám alatt van felvéve, ugyanígy Nak 594 helyett 954. szám alatt. Sajtóhiba különben nem sok akad ebben a mintaszerű kiadványban (65. reg.: marcius marcis helyett, 69. regeszta jegyzetében hibás az adományozott szó, 54. regesztában helyesen: bécsi.)

Az a világ, amelybe a régmúltá vált életnek ebben a regesztagyűjteményben megőrzött emlékei viszik olvasójukat, nem ismeretlen ugyan, mégis kétségtelen, hogy Kumorovitz szép kiadványa még sokáig új felfedezésekkel biztató kincseshányája lesz a magyar középkor kutatóinak. A regeszták legnagyobb értéke, hogy aránylag zárt, szerves egy-

seget alkotó birtokkomplexusok életébe engednek bepillantást. Ezekben belül — éppen az anyag belső összefüggése következtében — a szokottnál élesebben bontakoznak ki a középkori magyar társadalom kisebb egységeinek körvonalai is. Így elsősorban a falvak életének kontúrjai. A falunak, mint a jobbágyság települési, szervezeti, igazgatási alap-sejtjének sajátos terminológiája volt. Ezt a terminológiát még az újabb kutatások sem vizsgálták rendszeresen. A veszprémi rezesták pompás kiindulásul szolgálhatnak efféle búvárlatoknak. Hiszen az Anjou-kori társadalom süllyedő-emelkedő osztályainak élete legnagyobb részben a falvak keretei között zajlott le. A feudális személyi és dologi kapcsolatok bizonytalan és tarka világában okleveleink — amint erről az egész veszprémi rezestagyűjtemény tanúskodhatik — sok egyéb alkalmi jelző mellett szinte mindig egy-egy faluhoz tartozás viszonylag állandó karakterisztikumával határozzák meg a különböző ügyekben szereplőket. A »falusi« jelző általában parasztot (rusticus), közembert (homo communis), jobbágyot jelöl. A nemes emberek, ha bent is laktak a faluban (353. reg.), nem voltak falusiak, villanusok.

Egyesek szerint a nemesi jog formáinak a jobbágyönkormányzat rétegeibe való beszívargása már a XIV. század folyamán megindult. A paraszti autonómia egyik eleme a villicus, a falusi bíró funkciója volt. Adataink szerint a villicus az, aki eljár a parasztok ügyeiben, aki képviseli ezeket az ügyeket melléje rendelt jobbágytársaival, ill. akit az oklevelek a falut érintő ügyekben az officialis után az első helyen említenek meg. (3. 4., 29., 124., 125., 126., 376., 377., 601. reg. stb.) Tévedés volna azonban ezekből az adatokból arra következtetni, hogy a falusi bíró a parasztok embere volt. Hiszen nyoma van annak is — s nyilván nemcsak a veszprémi püspökség és káptalan birtokain —, hogy a villicus a földesúr embere volt, mintegy a földesúr officialisának segédje (695., 755. és 842. reg.). Funkciójának átmeneti jellegét érdekesen világítja meg, hogy egy jobbágy, földbérének lefizetése után, az elköltözésre falujának officialisától, villicusától és közösségétől kapott engedélyt (612., 615. és 616. reg.). Ha kétségtelen, hogy a villicus tiszttség a falusi önkormányzati törekvések terméke, akkor az is biztos, hogy ez az önkormányzat nem falvanként, hanem ha egy falu több birtokos kezén volt, a falvakon belül birtokosonként szerveződött. Erre vall az, hogy egy-egy faluban annyi villicus volt, ahány birtokos (507. reg.). Vagyis a villicus ezekben az esetekben a földesúr emberének tűnik fel. Persze az efféle adatokat még olyan, aránylag rövid korszakon belül is, amilyen az Anjou-kor és még azonos, az egész korszakot át változatlan terminusok mellett sem szabad módosulatlan, állandó intézmények, társadalmi helyzetek emlékeiként felfognunk. Éppen ezért nagyon fontos lenne az új oklevélkiadások anyagának fényénél rendszeresen megvizsgálni a falusi társadalom életének középkori terminusait. Csak így teremthetünk u. i. biztos alapot többek között például a középkori parasztmozgalmak mélyebb megértéséhez. A jobbágyfelkelések a falusi közösségekbe szerveződött jobbágyok megmozdulásai voltak. A falusi közösségek kialakulásának története tehát, amelyet a fentebb vázolt terminológiai alapvetésnek kellene megelőznie, a bizonyos szervezethez feltételező mozgalmak gyökereit is feltárhatja. (Villicusok a Dózsa-felkelésben?)

Ennek a mostanáig kissé elhanyagolt kérdésnek érintésével csak szép gyűjteményünk probléma- és anyaggazdagságát akartam konkrét példán megvilágítani. A XIV. század a társadalom erjedésének kora. Az előttünk fekvő rezestákokot különösen az ú. n. conditio —, az osztályhelyzetet vitató pörök tarka sokaságával segíti majd a kutatókat ennek az érdekes korszaknak feltárásában (l. az index conditio címszavát). Itt is jó szolgálatot tesznek majd a terminológiai vizsgálatok. Mi a conditio pontos jelentése? (Pl. 257. reg.: conditio = iura et servitia). Kumorovitz ezt a szót nem fordítja le.

Érdekes adatokat találunk a termelőeszközök fejlődésére (537., 595., 596. reg.), éppen úgy, mint jogi dolgokra (148., 181., 198., 372. reg.), kulturális vonatkozásokra (333. reg.) stb..., legfőképpen pedig a jobbágytársadalom szerveződésének arra az eddig elhanyagolt mozzanatára, hogy különböző conditiojú és más-más földesúr alá tartozó népek együttélése, az együttélésből adódó közös problémák megoldásának szüksége volt a falu kialakulásának és fejlődésének, önkormányzati törekvéseinek egyik legfőbb alakító ereje. A veszprémi püspökség és káptalan XIV. századi oklevelei a társadalomtörténeti folyamatot igen sok adattal teszik számunkra világosabbá.

Általában elmondhatjuk, hogy az oklevelek publikálásának rezestás formája, ha nem is minden tekintetben, de messzemenően kielégíti a kutatás igényeit. Az eredeti oklevelek tanulmányozását, természetesen, a kutatások egyik ága sem nélkülözheti. Sőt a történeti segédtudományok (elsősorban a paleográfia) mellett még vannak középkorral foglalkozó tudományágak, amelyeknek a rezesták semmit sem jelentenek. A stílustörténeti kutatások például, amelyeknek igen figyelemreméltó termékével nemrég lépett a nyilvánosság elé Horváth János, továbbra is kénytelenek lesznek a csak rezestában megjelent okleveleknek eredeti darabjait kézbe venni. Ezzel pedig szinte eleve ered-

ménytelenségre vannak kárhozthatva. Holott valamiképpen az ilyen igények kielégítéséről is gondoskodnunk kell.

Még csak azt említem meg, hogy néhány regesztát egybevetettem az eredeti oklevélszöveggel. Az összehasonlítás szerint Kumorovitz regesztái mind a nevek írása, mind a tartalom pontos visszaadása tekintetében mintaszerűek.

KOMJÁTHY MIKLÓS

FALLER JENŐ:

A MAGYAR Bányagépésítés-Úttörői a XVIII. Században

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953. 100 l.)

A két selmeci bányagépemester működéséről számos részletet kutatott fel már a magyar technikatörténeti irodalom, s különösen a jelen mű szerzője, aki ezúttal inkább csak összegezi az eredményeket. Új levéltári kutatásokra sem volt alkalma.

Örömmel üdvözljük az Akadémia és a szerző jelen kezdeményezését: tetszetős kis kötetben, sok illusztrációval, a szűkebb szakértő közönségen túl az érdeklődők tágabb köréhez is szólva, hívja fel egy példán a figyelmet technikatörténetünk jelentőségére. Mert hiszen, mint éppen a kötetben idézett gazdag irodalom is bizonyítja, a magyar technikatörténet mindezideig igen erősen csakis a technikai szakfolyóiratok hasábjaira szorítkozott.

A két Hell, apa és fiú, újításainak jelentőségét a bányavízemelés terén a korabeli külföldi szakirodalom is ismerte és elismerte. Azt hisszük, érdemes lett volna a jelen kötetet bővebbre fogni és mélyebben beleágyazni a selmeci újításokat a korabeli európai bányatechnika fejlettségi viszonyaiba. Így meglehetősen elszigetelt a képe Hellék eredményeinek. Bár a szerző utal az európai technikával való összefüggésekre, ezt első sorban azért teszi, hogy Hellék újításainak páratlan egyedülvalóságát hangsúlyozza. Holott minden újítás éppen akkor izgalmas s jelentősége akkor érzékelhető igazán, ha érzékeljük a vívódó talajt, amiből kiemelkedett. Egy áttekintés a vízemelés korabeli problémáján Angliában, Hollandiában, Franciaországban, a fejlődés e legelőrehaladottabb vidékein, drámaibbá tenné a két Hell alkotó tevékenységét. Mert, bár a bányamunkáság körében nevelkedtek fel, kétségtelenül szoros kapcsolatot tudtak teremteni a külföld leghaladottabb technikájával. A család egyik tagjából, Hell Miksából, európai hírű csillagász lett! Nem lehet véletlen például az, hogy az első vízemelő »tűzgépet«, amely nem játékos, hanem termelési célokat szolgált, az európai kontinensen éppen Magyarországon, ezen bányavidékünkön állították fel, 1722-ben. Ezt a tényt ma is mindig regisztrálja a technikatörténeti világirodalom. (Könyvünk szövege félreérthető, nem Savery-gép, hanem a tökéletesebb New-Comen-típus volt ez a nálunk felállított gőzgép.) De az irodalom megmarad a stereotyp regisztrálásnál, nem foglalkozik az első kontinentális gőzgép magyar környezetével. Nem valószínű, hogy felállítás csupán a bécsi kormány ötlete volt. Talán lehetne e kérdést illetőleg újabb forrásanyagot találni, magyart, osztrákot, de talán angolt vagy franciát is: Franciaországban az első gőzgépet 1726-ban állították fel; 1727-ben kettőt bemutatottak az Akadémiának, — s az egyiknek építője ugyanazon angol Isaac Potter volt, aki a magyarországi gépet is felállította (*Ballot, Charles*: L'introduction du machinisme dans l'industrie française. Paris, 1923. Ch. IX.). Hasonlóképpen plasztikusabbá tenné az általános európaiba való behelyezés a selmeci kezdeményezéseket a hidraulikus nyomásnak és a sűrített levegő erejének felhasználása kérdésénél is. Mindez kiemelné a technikatörténetet az elszigetelt különlegességek kereséséből és egybefonná a társadalomtörténettel. A technikus-szakember és a történész szoros együttműködésére van szükség. Több ország egyetemem már is állandósultak speciális kurzusok, amelyek együttesen nevelik a technikumást és a történést a technikatörténet művelésére, a két szakmai képzettség egybefűzésére. Reméljük, hogy a jelen kötet tudatos lépés ez irányban.

HAJNAL ISTVÁN

VARGA JÁNOS:

NÉPFELKELŐ ÉS GERILLAHARCOK JELLASICS ELLEN 1848 ŐSZÉN

(A Hadtörténelmi Levéltár és a Magyar Történelmi Társulat közös kiadványa. Budapest, 1953. 339 l. + térképmelléklet)

A népnek, mint a történelem alkotójának szerepét a marxista történetírás előtti magyar történetírás leghaladóbb képviselői sem tudták bemutatni. A haladó történetírók, akiknek működése kb. a század fordulójával lezárult, polgári korlátaik miatt nem ismerték fel a nép történelemformáló erejét. Az imperializmus korszakában az uralkodó osztályok érdeke azt kívánta meg, hogy a nép téren és időn, osztályokon és osztályharcon kívülálló, durva tömegként szerepeljen a történetírásban. Így születtek meg azok a metafizikus, idealista, burzsoa objektivista nézetek a magyar történettudományban is, amelyek ilyennek ábrázolták a tömegeket. A forradalmat pedig néhány zavarosfejű karrierista lázalmából fakadó, gonosz felforgató tevékenységnek mutatták be.

A marxista történetírás feladata lett annak bemutatása, hogy a történelem fő ereje és a társadalmi fejlődés előrehajtó motorja a nép. Történetírásunk ezt a feladatát mindaddig, kevés kivétellel, csak igen fogyatékosan teljesítette.

Adósságunk egy részének törlesztését jelenti a legfiatalabb magyar történetízőgárda egyik legnagyobb reménységének, Varga Jánosnak műve. Tíz fejezetre osztott könyvében az uralkodó osztály egyes rétegeinek és a parasztságnak 48 továbbfejlesztése kérdésében vallott nézeteit ismerteti először. Majd ebből vezeti le a szeptemberi fordulat hatására bekövetkezett változást az uralkodó osztály magatartásában, a nép állásfoglalásában és megkapó színekkel festi le a népfelkelés szervezésének megindítását. A népfelkelés feltételeinek alapos, részletekbemenő vázolója után öt fejezetben írja le a zalai és somogyi gerillaharcokat, majd a pákozdi csata napjaiban Székesfehérvárott és környékén lefolyt partizánharcokat, az ozorai győzelmet, Délnyugat-Dunántúl felszabadítását, végül a nép szerepét Jellasics és Theodorovics üldözésében. Az utolsó három fejezet összefoglaló jellegű és a népfelkelés tanulságairól, az uralkodó osztálynak a népfelkeléssel kapcsolatban elfoglalt álláspontjáról, végül a népfelkelésnek és partizánharcoknak önvédelmi küzdelemünkben játszott szerepéről ír.

Rendkívül élvezetes, színes, eleven előadásban kapunk meggyőző, lelkesítő képet a népnek az önvédelmi harcban játszott önfeláldozó tetteiről. Varga János előadása nagy nevelő erővel mutatja meg a mai olvasónak, mire képes a nép, ha ereje tudatára ébred és tudja, hogy miért harcol. Pontos, lelkiismeretes, minden feltalálható forrást értékesítő előadásában rámutat arra, hogy noha a parasztság *egésze* a szabadságharc ügye mellé állt, minden fenntartás nélkül csak a szegényparasztság küzdött. A jómódúak ingadoztak, egy részük pedig iparkodott kivonni magát a honvédelem kötelezettsége alól. A horvát parasztok muraközi szereplésén, főleg pedig Jellasics, Nugent, Roth seregének közkatonáinak magatartásán keresztül döntő bizonyítékot szolgáltat a nacionalista történetírással szemben arra, hogy a horvátok, vendek nem azonosították magukat Bécs céljaival és a horvát uralkodó osztályok törekvéseivel, hanem békében kívántak élni a magyarsággal, sőt a muraközieket még támogatták is önvédelmi harcunkat az idegen hódítóval szemben.

Megkapóan elemzi az őszi harcok leírása során a parasztság oldalán a szabadságharc ügye mellett küzdő más rétegek harcát és megállapítja, hogy a vidéki közép- és kispolgárok, értelmiségiek, városi plebejusok az önvédelmi harc mellett álltak ki. A közép-nemesség túlnyomó többsége ellenzete a szembeszállást Jellasicsékkal, mert félt a parasztoktól és attól, hogy a parasztok a népfelkelést parasztfelkeléssé fejlesztik tovább 48 továbbfejlesztése érdekében. A kisebb, haladó rész azonban március vívmányainak védelmében túljutott osztálykorlátain és mert a népre támaszkodni. A nép ereje ezt a kisebbséget erősebbé tette a többségnél és képessé tette arra, hogy a jobboldal egy részét kényszeríteni tudja a szabadságharc érdekeinek szolgálatára ezekben a sorsdöntő napokban. A klérus vagy »közömbösen«, vagy ellenségesen állt szembe a szabadságharcral az arisztokraták és az állami tisztviselők oldalán.

Jelentős érdeme a könyvnek, hogy tetteiken keresztül tudja meggyőltetni a vandál módra pusztító idegen hódítókat és hazaáruló szövetségeseiket. Igen szépen sikerült Jellasics, Nugent, Roth és Theodorovics visszatartó portréinak rajza és nagyon meggyőző a Teleki Ádám, Móga és társai ingadozó, szabotáló, hazaáruló magatartásáról nyújtott kép is. Nem kevésbé sikerültek a pozitív történelmi személyekről készült jellemzések. Így pl. Kossuthnak, Csányinak, Perczelnek, Vidosnak, valamint más,

kisebb szereplőknek a portréja éppolyan találó, mint a birtokos nemesség ingadozását az események sodrában, előbb balra, majd jobbfelé tolódását ábrázoló Pázmány és Görgey portréja. Az a mód, ahogyan Görgey állásfoglalásának fejlődését osztályhelyzetéből vezeti le és megmutatja, hogy az osztályra jellemző általános vonások mellett hogyan érvényesülnek egyéni, karrierista jellemvonásai, a történelmi személyiség marxista jellemzése szép példájának tekinthető.

Ahhoz, hogy ilyen jellemzéseket tudjon adni és hogy megállapításai szilárd és valóban marxista alapon nyugodhassanak, a teljes forrásanyag ismerete révén jutott el a szerző. Így tudta elkerülni a néhány adatból történő felületes általánosításokat, vulgarizáló és sematikus ábrázolásokat. Így nyílt lehetősége arra, hogy történeti irodalmunk néhány helytelen megállapítását helyreigazíthassa. (Így pl. a klérus alsó rétegének a szabadságharcral kapcsolatos állásfoglalására vonatkozólag, a nemzetőrség osztályösszetételének megváltoztatásával kapcsolatban, Lamberg megöletésénél a parasztok szerepéről szóló részben, a Görgey kérdés megítélésében stb. eddigi téves, nem elég alapos anyagismeretre felépített és ezért felületesen általánosító, vulgarizáló nézeteket igazított helyre.)

Az ismertetés rövidreszabott kerete nem engedi meg, hogy a könyv sok értékű új megállapítása mind elmondható és méltatható legyen. Az eddig elmondottak ezért csak ízelítőt kívántak adni a mű pozitívumairól. Ugyanakkor azonban néhány fogyatékosra is fel kell hívni a szerző figyelmét, hogy ezekhez hasonlókat ne kövessen el következő munkáiban.

Az egész munkára jellemző, hogy olyan mennyiségben sorakoztatja fel az állításokat bizonyító anyagot, hogy az már fölösleges, hiszen azonos típusú jelenséget bizonyít be egy-két jellemző adat helyett néha 15—20 azonos jellegű eseménnyel. Ez megnehezíti a könyv olvasását és az általánosító megállapításokhoz való eljutást. A könyv másik fogyatékosága egész eddigi történetírásunk általános hibája. Hiányzik belőle a polgári és a marxista irodalom bírálata. Úgy igazít helyre tévesnek bizonyult nézeteket, hogy — Spira György munkáit kivéve — nem mondja meg, kinek a nézetével vitázik és hogy mennyiben helytelenek azok a nézetek. Helyesen eszelekszik, amikor széles keretben mutatja be az osztályok mozgását, erőviszonyait a forradalom során, és magyarázza meg a népfelkeléssel kapcsolatos állásfoglalásukat is, azt, hogy Jellasics menekülése után miért fordult az uralkodó osztály többsége a népfelkelés ellen, hogyan szerelte azt le Görgey segítségével. Úgy vélem azonban, hogy az általános keret jóval bővebb a kellenél. Sok olyan megállapítást tesz szerző és bizonyít be új anyaggal, amit már eddig is tudtunk Révai József, Andics Erzsébet, Mód Aladár munkáiból és legutóbb a Kossuth Emlékkönyv tanulmányaiból. Az ilyen eredményeket nem kellett volna újra kifejteni és bizonyítani, hanem egyszerűen utalni, építeni rájuk. Ezzel a könyv terjedelme csökkenthető, áttekinthetősége növelhető lett volna. Kissé erőltetettnek látom szerzőnek azt a vitáját, amit egy vagy több, meg nem nevezett történésszel folytat arról, hogy a parasztság 1848 szeptemberében osztályérdekeit nem rendelte alá a függetlenség ügyének, hanem 48 továbbfejlesztésére irányuló követeléseit mindössze félretette addig, amíg 48 márciusának vívmányait biztosítja, hogy azután erre az alapra építve lépjen fel továbbmenő követeléseivel. Tudomásom szerint marxista történeti irodalmunkban senki sem vélekedett másképp, senkisem írta le vagy gondolta azt, hogy a parasztság a szabadságharc végéig félre akarta volna tenni osztályköveteléseit. Senki sem állította azt, hogy a parasztság, amikor 48 őszén március vívmányainak biztosításáért harcolt, ne harcolt volna osztályérdekeiért. Legfeljebb arról volt szó, hogy a 48 továbbfejlesztéséért vívott harcát tette félre ideiglenesen és vette elő újra, amikor a középnemesség jobbratolódása november körül megindult. Így szögezte ezt le legutóbb Spira Györgynek a Kossuth Emlékkönyvben megjelent tanulmánya is. Számos apróbb pontatlanság, ellentmondó részlet akad még a műben. Mindez azonban nem homályosíthatja el azt az általános benyomást, hogy történettudományunk alapos, lelkiismeretes forráskutatáson nyugvó, a történeti tények szilárd talajára épített és ennek alapján helyes elvi általánosításokat tartalmazó új marxista művel gazdagodott.

MÉREI GYULA

KOVÁCS ISTVÁN :

A BURZSOA ALKOTMÁNYOSSÁG VÁLSÁGA

(Budapest, Szikra, 1953. 244 l.)

Kovács István a szegedi államjogi tanszék vezetője, a szakirodalomban elsőnek vállalkozott arra a feladatra, hogy összefoglalóan ismertesse a burzsoa alkotmányok kialakulását, fejlődését, szerepét és különösen jelenlegi válságát. Ez a munka elsősorban az államjog körébe vág, de jogtörténeti irodalmunknak is gyarapodása, ezért folyóiratunknak is foglalkoznia kell vele.

A könyv tudományos igénnyel lép fel, alapos dokumentációra épül, de az alkotmányjogi ismereteket az olvasók széles körében kívánja terjeszteni. Nemcsak jogi, hanem politikai irat is, melynek határozott célja van. Az államjogi irodalomban jártas kutatónak olyan szellemi terméke, mely le akarja leplezni a burzsoa alkotmányok, a polgári demokrácia osztályjellegét, rá akar mutatni az »ember és polgári jogainak« fokozatos megsemmisítésére, mindenki előtt világossá akarja tenni a szocialista típusú alkotmányok fölényét. Ennek felel meg mindvégig harcoss, helyenként szenvedélyes stílusa is. Általában tömör, csak a tőkés osztályok mai helyzetével foglalkozó részekben engedi szabadjára tollát.

Szerkezetében Sztálinnak a XIX. pártkongresszuson elmondott beszédét követi. Első, legterjedelmesebb részében történeti áttekintést ad a burzsoa alkotmányok keletkezéséről, fejlődésük jellegzetességeiről a Párizsi Kommünig, majd a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig terjedő korszakban, továbbá a kapitalizmus általános válságának első és második szakaszában. A történész érdeklődésére leginkább ez a rész tarthat számot. A második, rövidebb fejezet a burzsoa alkotmányt a nemzeti és a gyarmati elnyomás eszközeként mutatja be. A harmadik rész ismét hosszabb; azt bizonyítja, hogy a demokrácia jelentkezése a burzsoa alkotmányban a dolgozók harcának eredménye, hogy ez az alkotmány intézményesen kirekeszti a dolgozó tömegeket az államhatalom gyakorlásából, hogy a burzsoa választások meghamisítják a nép akaratát, a bürokratikus államgépzet pedig a monopoltökések fasiszta diktatúrájának eszköze. Az utolsó fejezet az állampolgári jogok szempontjából teszi mérlegre a burzsoa alkotmányokat, melyek a jogokat csak kinyilvánítják, de nem biztosítják. Az utolsó lapok levonják a könyv anyagából származó következtetéseket.

Ehelyütt csak néhány tételt szeretnénk kiemelni, amelyek Kovács István munkájának pozitív eredményei. Az első annak nyomatékos hangsúlyozása, hogy »az alkotmány történelmi kategória: a társadalmi fejlődés meghatározott szakaszán, a polgári forradalmak eredményeként, mint burzsoa alkotmány jött létre« (8. l.). Ezt a tételt az első rész anyaga támasztja alá, de mellette szól a magyar terminológia is. A feudalizmusban többszámú beszélték *constitutiones*-ről, az 1790-es években, a francia forradalom hatására azonban már »Konstitúció« lebegett a polgári haladás hívei előtt. Ebből az is következik, hogy az »ezeréves alkotmánynak« annyiszor hangoztatott tétele teljesen hamis. Jól tudjuk, hogy már Széchenyi István szót emelt a »800 éve mozdulatlan« alkotmány illúziója ellen. A szerző nem marad adós a következtetések levonásával: kemény szavakkal marasztalja el a felszabadulás előtti közjogi irodalmunkat, amely az ezeréves alkotmány jelszavával az alkotmány nélküli Horthy-fasizmust leplezgette (7, 71–74. l.). Itt Csekey István 1943-i könyvéből veszi idézetét, holott a korszak irodalmában löszegesen találhatott volna más példákat is.

Jelentős Kovács Istvánnak az a megállapítása is, hogy a magyar 1848/49-i forradalomban a középnemesi vezetés korlátaiból következőleg nem született egységes alkotmánylevél. »Az 1848/49-ben elfogadott törvények azonban határozottan rögzítik a forradalom során a hatalom gyakorlásában bekövetkezett döntő változást. E törvények együttesen ezért alkotmánynak tekinthetők« (38. l.). A polgári forradalom hozta létre nálunk is a polgári alkotmányt. A forradalom menetét tovább követve, helyesen írja a szerző azt is, hogy amikor a nemzetgyűlés a Honvédelmi Bizottmány útján maga vette kezébe a hatalom gyakorlását, az ország kormányformája lényegében már köztársaságivá alakult. Ugyanez áll a függetlenségi nyilatkozat utáni kormányformára is. Fontos adatot közöl Kovács a véglegesnek szánt köztársasági alkotmány előkészítésére vonatkozóan: Szemere miniszterelnök 1849. június 10-i utasítását. Egyetértünk összefoglaló mondatával is, mely szerint 1919-ig »az 1848/49-es törvényhozás jelentette a magyar alkotmányfejlődés demokratizmusának csúcspontját« (41. l.). A szerző a többi burzsoa állam között röviden áttekinti a mi közjogi fejlődésünk főbb kérdéseit is, amit a főrendiház, ill. felsőház ellenőrző szerepéről, a választójogi törvény osztálytartalmáról,

a cenzusról, a választási visszaélésekről ír, a lényeges elemek jó meglátásáról tanúskodik. Különösen jellemző az 1925: XXVI. t. c.-nek, a Horthy-rezsim választójogi alaptörvényének indokolásából idézett rész: »Mindenekelőtt a polgári társadalom védelméről kell gondoskodnunk az egyoldalú osztályuralmi törekvésekkel szemben« (182. l.).

A magyar polgári alkotmány fejlődéséről mondottakhoz hasonlóan a jellemző vonásokat emeli ki a szerző akkor, amikor végigkíséri a burzsoa alkotmányok keletkezését és átalakulását napjainkig. Itt mutatkozik meg a terjedelméhez képest nagy témaválasztás hátrányos következménye: nem mélyed el az egyes alkotmányok rendelkezéseinek jogi elemzésébe, s nem egyszer csak azt emeli ki belőlük, ami tételeinek igazolásához szükséges. Így tárgyalását időnként az elnagyoltság jellemzi. Példaként az angol forradalom rövid ismertetését hozhatjuk fel, mely foglalkozik a levellerek és a diggerek közismert programjaival, idézi »A nép szerződését« (1647), de nem emlékezik meg az angol történelemben ismert egyetlen írott alkotmányról, amely Cromwell protektorátusát alapozta meg. Persze lehetséges, hogy a mellőzésnek ugyanaz az oka, mint a különböző napoleoni »alkotmányok« kihagyásának: ezek az okmányok már a forradalom hanyatlásának és a reakciónak az emlékei. Kifogásolnunk kell azt is, hogy a szerző nem mindig nyúl az eredeti szövegekhez, hanem többhelyütt (amerikai, belga, 1848-i francia alkotmány) Jánosi Ferenc erősen elavult szövegére támaszkodik (28, 35, 37. l.).

Még néhány kisebb jelentőségű megjegyzésünk van. Elírás az a mondat, hogy Konrad Adenauer »a bonni bábállam feje« (143. l.), vagy az amerikai intézmények közt említett »département« francia műszó (117. l.). Azt a tételt, hogy az *una eademque nobilitas* (pontosan: *libertas*) »a mi történelmünk folyamán is végig reakciós jellegű volt« (148. l.), szerintünk kérdőjellel kell ellátni. Amikor Mátyás a központosító kísérlet érdekében a középnemességre támaszkodott és a nemesség alsó határait le akarta zárni, akkor a nemesi rend egysége még a haladást szolgálta. Végül azt ajánlanánk, hogy a jogi irodalomban működő két Kovács István a jövőben használjon valami megkülönböztető jegyet. Az olvasók és a bibliográfusok megtévesztésére alkalmas, amikor K. I. (szegedi tanszékvezető) a 95. lapon idézi K. I. (jogászszövetségi főtitkár) könyvét a Rosenberg-ügyről anélkül, hogy a szakemberek szűk körén kívül tudná valaki, melyikük munkájáról van szó.

Összefoglalva: a szerző első nagyobb léleketű munkája érdekes és tanulságos olvasmány, mely további alapos monográfiák reményét ébreszti bennünk. Minden bizonnyal el fogja érni célját, hogy dolgozó népünk széles köreiben tudatossá tegye a burzsoa és a szocialista alkotmányok közötti alapvető különbséget.

BÓNIS GYÖRGY

GYÖRI GYÖRGY—SZABÓ LÁSZLÓ:

A BUDAPESTI MÁVÁG TÖRTÉNETE

(Budapest, Népszava, 1953. 198 l.)

Legnagyobb üzemünk történetének megírása egyike azon fontos kérdéseknek, melyeknek megoldásával még adós maradt új magyar történetírásunk. A Szovjetunióban Gorkij hívta fel az írók és történészek figyelmét ezen feladat tudományos és politikai jelentőségére. Gorkij kezdeményezése nyomán a Szovjetunió számos nagyüzemének történetét dolgozták fel.

Hazánkban e téren még vajmi kevés történet, ezért nagy örömmel kellett üdvözölni, midőn két fiatal író egyik legnagyobb és legrégebbi üzemünk történetének feldolgozására vállalkozott.

A Mávág története c. mű két részből áll. Egyik, a szorosabban vett történeti rész a gyár fejlődését dolgozza fel, a másik rész az egyes kiváló dolgozók életrajzán keresztül mutatja be a Mávágban bekövetkezett változásokat. Mi elsősorban a munka első részével fogunk foglalkozni.

A Mávagot, illetőleg elődjét a Magyar-belga gépgyárat közvetlenül az 1867-es kiegyezés után alapították külföldi tőkések. A gyár azonban az 1869-es részleges válság során tönkrement, ekkor a Magyar-svájci gépgyárral (Északi főműhely) együtt az állam vette meg. A szerzők a gyár keletkezésétől egészen napjainkig, tehát több mint 80 év változásain keresztül mutatják be a gyár történetét. Munkájuk feltárja a Mávág munkásainak harcok multját. Így pl. az 1900-as, majd az 1918 júniusi nagy sztrájk történetét. Bemutatják a Mávágban dolgozó kommunista sejt hősiességét a Horthy-fasizmus

idején. Igen sok értékes adatot hoznak fel a Mávag dolgozóinak helytállásáról az újjáépítés hősi munkája során, a dolgozók anyagi és kulturális fejlődéséről a felszabadulás után, a szocialista munkaverseny kibontakozásáról, a pártszervezet harcáról, stb. Igen érdekes az ellenség beépített ügynökeinek leleplezése, a Magyar Közössegtől a jobboldali szociáldemokratáig.

Mindezen eredmények mellett igen sok olyan kérdés merül fel, melyek arra mutatnak, hogy a szerzők műve nem tudott megfelelni az elérendő célnak. Felmerül először is a műfaj kérdése. Véleményünk szerint egyes gyárak történetének feldolgozása lehetséges szépirodalmi formában, mely esetben nem mindig kell szigorúan ragaszkodni a történelmi tényekhez, vagy pedig tudományos monográfia keretében, mely természetesen megköveteli a tények tudományos hitelességét és elemzését. (Ez természetesen nem zárja ki azt sem, hogy a gyár történetének feldolgozásában az egyes munkások elbeszélésére is támaszkodjunk.) A szerzők látszólag az utóbbi formát választották. Azonban — amint a könyv utószavában írják — »történelmi leírást« alkalmaztak, amely szerintük különbözik a tudományos jellegű tanulmánytól. Véleményünk szerint ez a megkülönböztetés helytelen, mert amennyiben a gyár történetét nem irodalmi (regény) formájában dolgozzák fel, úgy a feldolgozásnak tudományos jellegűnek kell lennie. Történelmi leírás tudományos jelleg nélkül nem lehet elképzelni. Végeredményben a könyvben kialakult »vegyes« műfaj nem alkalmas a gyár történetének feldolgozására.

A gyártörténetek készítése, mint új műfaj, más problémákat is felvet. Nem elégendő a gyár történetének megírásánál csupán a munkásmozgalmi események feldolgozása. A Mávag már a kapitalizmus idején Magyarország egyik legnagyobb üzemévé fejlődött és gyártmányai világszerte ismertek voltak. A szerzők művéből azonban ebből mitsem látunk. A munkáslétszám alakulását csupán 1874 és 77 között kísérik figyelemmel (ekkor is helytelenül, mivel nem veszik tekintetbe, hogy ebben az időben gazdasági válság volt), de pl. egy szó sincs arról, hogy a 70-es években a 4–500 munkást foglalkoztató gyár hogyan lesz már az első világháború előtt több mint 5000 munkást foglalkoztató óriási üzem. Nincs egyáltalán szó a könyvben a gyárnak, mint termelő üzemnek fejlődéséről. A gyári termelőerők fejlődését teljesen figyelmen kívül hagyják. A Mávag pl. már az első világháború előtt napi egy mozdony gyártására volt képes (1913-ban pl. 283 mozdony készült az üzemben). Jelentős technikai újításai voltak: pl. az ú. n. Atlantic típusú mozdony, majd hasonlóan innen indult ki a túlhevített ikerrendszerű mozdony gyártása. 1910-ben a Mávag újabb kitűnő mozdonytípust alkotott, a gyorsvonatú Pacific mozdonytípust. Ezekről azonban a szerzők nem írnak és csupán a 424-es sorozatszámú mozdonyt említik meg, mint jelentős technikai alkotást, azonban ezt is igen sommásan és röviden intézik el. A Mávag világhírű gyártmányainak részletes tárgyalása nélkül nem tudjuk megérteni, hogy miért van ma is oly fontos jelentősége hazánk külkereskedelmében a Mávag exportáruinak. Az üzemi termelőerők kérdésének teljesen figyelmen kívül hagyása azt eredményezi, hogy végeredményben a gyár fejlődése a könyv elolvasása után ugyanolyan ismeretlen (vagy csak igen kevésbé ismertebb) mint azelőtt.

A könyv — helyesen — sokat foglalkozik a munkásmozgalmal, a munkások helyzetével, azonban ennek részletes elemzése helyett inkább csupán néhány kiragadott példával dolgozik. A Mávag történetét csakis úgy lehet helyesen megírni, ha részletesen kitérünk egyfelől a gyár termelőerőinek fejlődésére, másfelől a benne dolgozó munkások helyzetére. Azonban az a felületes, néhány odavetett adat, amelyet a könyv felhoz, inkább csak a munkások nyomorának illusztrálására, semmint annak részletes elemzésére elegendő. A könyv feladata lett volna a munkások összetételének, anyagi és kulturális helyzetének részletes elemzése, ez azonban a könyvből szintén hiányzik.

A »Mávag történeté«-ben igen sok olyan történelmi és elvi hibával találkozunk, mely a könyv szerzőinek felületességére utal. A szerzők helyesen igyekeznek beállítani a Mávag fejlődését hazánk fejlődésének egyes történelmi korszakaiban. Ez azonban többnyire nem sikerül. Nem sikerül részben azért, mert a szerzők csupán igen felületesen képesek az egyes korszakok ábrázolására, részben pedig azért, mert nem végeztek megfelelő anyaggyűjtő munkát. Jellemző, hogy az 1900–1914 közötti fejezetben csak egy (!) adat vonatkozik a Mávagra (az 1900-as szárájk), a továbbiakban csupán általánosságban beszélnek. Viszont ezt az egyetlen adatot sem képesek helyesen értékelni, mivel nem hozzák kapcsolatba a gazdasági válsággal.

A könyv sok helytelen megállapítása közül csak néhányat akarunk megemlíteni: pl. a 21. lapon szerzők azt írják, hogy 1910-ben gazdasági válság volt és ezután lépett fel az imperialista Németország versenyével a világpiacon. Mind a kettő helytelen, mert egyrészt 1910-ben nem volt válság, másrészt Németország természetesen már jóval korábban fellépett mint imperialista hatalom. Hasonlóan helytelen a szerzők állítása,

mikor az 1930-as gazdasági válságról beszélnek, hiszen a gazdasági válság nem 1930-ban, hanem 1929 és 33 között volt, stb.

A 11. lapon: »Megalakul a Szociáldemokrata Párt. Az Általános Munkás Ujság és a Munkás Heti Krónika következetesen nevelik a magyar munkásosztály öntudatát.« Közismert, hogy a fentemlített ujságok az 1860-as és 70-es évek munkáslapjai voltak, viszont a Szociáldemokrata Párt csak 1890-ben alakult, így igen nehéz a kettőt összefüggésbe hozni.

A szerzők számos történelmi kérdést helytelenül értékelnek, így pl. a 67-es ki-egyeződést, a vasútállamosításokat, a koalíciót, stb. Egészen feltűnő példája ennek az, amikor a külföldi tőke behatolását a Dozzi-szalámigyárosokon és a Gerbeaud-n keresztül akarják bemutatni.

Még igen sok ilyen és hasonló téves állítást lehetne felsorolni (Pl. a 73. lapon Saláta Kálmán letartóztatása). Fel kell vetni a kiadó és a lektorok felelősségét, akik felületes munkával, számos történelmi tévedéssel engedték a munkát megjelenni.

Mindezek alapján a szerzők művét korántsem tekinthetjük a MÁVAG története végleges és megfelelő feldolgozásának.

FRANKI GYÖRGY

A. J. VISINSZKIJ:

PERBESZÉDEK

(Budapest, Szikra, 1953. 628. l.)

I

A. J. Visinszkij a nemzetközi konferenciák egyik legismertebb politikusa, a Szovjet unió állhatatos békepolitikájának világszerte becsült képviselője. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének ülésén tartott beszédei a nagy nemzetközi jogászt állítják elének, aki széles tudással, elmélyült tudományos felkészültséggel és éles vitakészséggel harcol a béketábor vezető Szovjetunió álláspontjának érvényesítéséért. Jogászai tevékenysége azonban egyáltalában nem korlátozódik a nemzetközi jog területére. A Szovjetunió jogtudományában megalapozó jelentősége van Visinszkij munkásságának és írásainak, számos nagyigényű tudományos alkotással gazdagította a marxista-leninista jogtudomány iránytmutató műveinek sorát. A Tudományos Akadémiának is tagja, 1947-ben Sztálin díjat kapott »A perbeli bizonyítás elmélete« c. monográfiájáért, amelyben átfogóan feldolgozza a szovjet szocialista igazságszolgáltatás nagyszertű rendszerét és mély demokratizmusát. Visinszkij, mint a Szovjetunió Legfőbb Ügyésze is széleskörű tevékenységet fejtett ki és az első sorban harcolt a szovjet állam ellenségeivel szemben a szocialista állam megszilárdításáért. Éppen ennek a tevékenységének egyik eredményeként született meg a magyarul most közreadott kötet, amely 1924-től 1938-ig végzett ügyészi munkája idejéből közel tíz vádbeszédet. Ez a könyv a Szovjetunió igazságminisztériuma mellett működő Jogtudományi Intézet által Moszkvában 1948-ban megjelentetett gyűjtemény magyar fordítása.

II

A perbeszédék gyűjteményének jelentősége nem korlátozódik a joggal foglalkozók szűkebb körére, hanem méltán felkelti mindazok érdeklődését, akik közvetlen forrásokból akarják tanulmányozni a Szovjetunió történetének azt a korszakát, amelyben a szóbanforgó bűnügyek alapját képező események lezajlottak. Szinte nélkülözhetetlen segédeszköz ez a könyv a szovjet történelem eseményeinek megismeréséhez annál is inkább, mert az abban tárgyalt bűnügyek széleskörűen átfogják a szovjet élet legkülönbözőbb területeit 1922-től egészen 1936-ig.

Nyilvánvalóan már a beszédek kiválogatásánál is érvényesült az a szempont, hogy az olvasó sokszínű képet kapjon azokról a küzdelmekről, amelyeket a szovjet államnak a szocialista fejlődést akadályozó ellenséges elemekkel és az őket néha akaratlanul támogató bűnözőkkel szemben folytatnia kellett a proletárhatalom megerősítéséért, a szovjet népgazdaság megszilárdításáért, az állami fegyelem megjavításáért, a szocialista törvényesség érvényesítéséért. Így kerültek a gyűjteményben egymás mellé a leningrádi

bírósági dolgozók megvesztegetői és megvesztegetettjei, a különböző gazdasági bűnözők, a tengeri hajózás szabályait és a bajtársias, szocialista magatartás követelményeit megsértő Kaspi-tengeri hajósok, a Vrangel-szigeti teelől állomás gyilkos vezetője, valamint a három nagy politikai perben szereplő trockisták, zinovjevisták és más politikai bűnözők különböző csoportjai.

III

Visinszkij mesteri vádbeszédei jogászai remekművek, példaképei a bűnügyek legmagasabb színvonalú jogi feldolgozásának, amelyekben nemcsak az egyes bűnözőket és az adott korban tipikus bűnügyeket állítja az olvasó elé, hanem gondosan elemzi a szovjet rendszer fejlődésének soronlévő problémáit és a marxista történész megjelenítő erejével rajzolja meg a bűncselekmények társadalmi hátterét. Így vonja le a konkrét ügyeken túlmutató általános tanulságokat, így határozza meg a bűnperekben hozandó bírói ítéletek jelentőségét. A beszédeknek ez a történelmi jellege annak a dialektikus módszernek az eredménye, amellyel Visinszkij az egyes bűnügyeket feldolgozza. Visinszkij ugyanis a szocialista igazságosság követelményeiből kiindulva következetesen arra az álláspontra helyezkedik, hogy egyetlen bűncselekmény sem lehet történelmi adottságaitól elszakítva vizsgálni. »Minden bűnperben — mondja a konzervtröszt visszaelő vezetői és tisztviselői ellen tartott beszédében — van egy rendkívüli nagy nehézség. Ez a nehézség véleményem szerint azzal függ össze, hogy minden egyes bűnper helyes eldöntésénél feltétlenül pontos, világos és érthető képet kell alkotnunk arról az időszokról, amelyben az eljárás tárgyát képező bűncselekményt elkövették... E szabály figyelmen kívül hagyása igen veszélyes lenne a bíróságra. Valóban, ha a bíróság csak egy percre is szem elől tévesztené éppen ennek a szempontnak a jelentőségét, vagy más szavakkal: az általa eldöntendő eset történelmi távlatát elhomályosítaná, akkor ítéletének sohasem lenne meg az a súlya, amellyel elsősorban mint bírósági ítéletnek, másodsorban mint a munkássztyál akaratát végrehajtó szovjet bíróság ítéletének bírnia kell. Történelmi távlat... Ez arra kötelez bennünket, hogy az egyes vádlottak terhére rótt cselekményeknek megítélésénél pillantsunk visszafelé és éljük bele magunkat azokba az objektív körülményekbe, amelyek talaján ezek a bűncselekmények születtek« (65—66. l.).

Visinszkij ügyészi, jogászai felfogásának ez a történelmi jellege teszi különösen alkalmassá beszédeit arra, hogy azokon keresztül világosan megítélhessük nemcsak a bűnügyben szereplő személyeket, de az adott korszak jellemző sajátosságait is.

Az egyes beszédek az első sortól az utolsóig izgalmasan érdekesek, mindvégig lekötik az olvasót. Visinszkij forró szenvedélyességgel harcol a szocialista törvények érvényesüléséért. Ugyanakkor azonban egyetlenegy percre sem veszi el azt a magasabbrendű tárgyilagosságot, amely az igazi szocialista jogászokat jellemzi. A leningrádi bírósági dolgozók ügyében tartott vádbeszédében maga fogalmazza meg azokat a követelményeket, amelyeket a szocialista ügyésznek egész munkája során ingadozás nélkül érvényesíteni kell: »Az első követelmény, amelyet én, mint a vád képviselője magammal szemben támasztok, a teljes higgadtság a teljes tárgyilagosság, az elfogulatlanság — de nem a közömbösség. Előre meg kell mondanom, előre le kell Önök előtt szögezniem bíró elvtársak, hogy ebben a bűnügyben közömbösnek lenni nem lehet és nem is szabad. Minden bíróságnak az igazságot kell megtalálnia, minden pernek azzal kell végződnie, hogy a bíróság kiderítette az igazságot... Az igazsághoz vezető út ebben a bűnügyben különösen nehéz és fáradságos. A bűncselekmények útvesztőjén át visz ez az út. Az állam azonban kezünkbe adta azt az eszközt, amely átsegít bennünket ezen az útvesztőn. Ez az eszköz: a proletár igazságszolgáltatás éles kardja. Ezzel vágjuk át magunkat az útvesztőn, a vádlottak bűncselekményeinek őserdején. Így jutunk ki a szabad levegőre, az igazság napfényes útjára... Bármilyen nehéz is feladatunk és vádlói kötelességünk, megoldjuk ezt a feladatot, teljesítjük ezt a kötelességet, mert ezt legfőbb törvényünk, a forradalom útve, a nép útve követeli meg tőlünk« (12—13. l.).

A gyűjtemény minden egyes beszéde lenyűgöző erővel bizonyítja, hogy Visinszkij valóban eredményesen teljesíti az általa vállalt feladatot.

A gyűjtemény szerkesztési módja is igen nagy mértékben előmozdítja a gyűjteménynek történelmi anyagként való közvetlen felhasználását. Az egyes perbeszédeket megelőzően megtaláljuk a bűnperekben tárgyalt cselekmények rövid, összefoglaló leírását. A perbeszédeket követően pedig a bíróság ítéletének leglényegesebb részeit. Ezek alapján a beszédeken túlmenően is áttekinthető képet kapunk a szovjet bíróság tevékenységéről. Világos lesz előttünk, milyen mélyrehatóan és teljességgel valósítja meg a szovjet bíróság felelősségteljes feladatát, amelyet Visinszkij így jellemez: »Szovjet igazságszolgáltatási politikánk két feladatot tart szem előtt: az egyik, harc a konkrét

bűncselekmény ellen és — mint ahogy mondani szokták — a rossz konkrét hordozói ellen —, a másik nem kevésbé fontos és értékes feladat: az általános megelőzés, a profilaxis, a szovjet törvény propagálása, a fegyelemre nevelés, amelyről Lenin beszélt, amikor a szovjet bíróság feladatait meghatározta» (189. l.).

IV

Már utaltunk arra, hogy Visinszkij vádbeszédeiben sokrétűen rajzolja meg mind az egyes bűnözőket, mind az egyes bűnperek történelmi sajátosságait. Beszédei a közvetlen élmény erejével viszik el az olvasót a tárgyalt bűnügy közvetlen közelségébe, — eleven képet adnak az eseményekről és megvilágítják azok osztályalapjait, emberi momentumait, történelmi jelentőségüket.

Visinszkij ezt az igen nehéz feladatot azért tudta teljes sikerrel megvalósítani, mert a történelmi helyzet marxista-leninista elemzésére építi fel mondanivalóját és mély emberismerettel tárja fel az egyes cselekmények reális rugóit. A legmagasabb igényű irodalmi eszközökkel dolgozik és így közelíti meg a reális valóságot. A vádbeszédek nyomán nagy változatossággal jelennek meg az olvasó előtt nemcsak a szovjet hatalom megrögzött ellenségei, nemcsak az imperialista nagytőke által irányított gazdasági és politikai bűnözők, hanem a megtévedt, a gyenge emberek is, akiket elragadott az osztályharc forgószele, akik nem voltak elég szilárdak, de akiknek éppen a szovjet bíróság ítéleteinek nevelő ereje ad segítséget ahhoz, hogy újból a szocialista építés segítőivé váljanak.

»A nem komplett kombájnok szállításának« ügyében arról van szó, hogy az 1933-as évben, amikor központi ügy volt a mezőgazdaság gépekkel való tervszerű ellátása, az aratás idején azt kellett tapasztalni, hogy a leszállított kombájnok egy része hiányosan került rendeltetési helyére. Ennek alapján indult meg a vizsgálat, amely felderítette azt, hogy a Szövetségi Mezőgazdasági Ellátó Központ és a Gépipari Tröszt egyes vezetői és beosztottai bűnösen elhanyagolták kötelességeiket. Ezek ellen folytatták le a büntető eljárást és ennek során mondotta el Visinszkij a leközölt vádbeszédet. Ebben az időben igen erősen előtérbe került a tervgazdálkodás körében a minőségi termelés. A per nem csupán a nem komplett kombájnok szállításának a bűnügye volt, hanem feltárta az egyes gazdasági és szovjet szervek munkamódszerében fellelhető hiányosságokat, vizs-zásságokat és bűncselekményeket. Feltárta azt a harcot, amely a szocialista építés egész frontján szakadatlanul folyik. »Ennek a harcnak az egyik oldalán a szovjet proletárállam és a szocialista gazdaság alapelvei, másik oldalán annak a kispolgári és polgári, szovjet-ellenes, kaotikus, tervszerűtlen, természeténél fogva anarchikus, kapitalista partizánkodásnak az alapelvei állanak, amely már elvből sem ismer el semmiféle tervet, semmiféle irányítást, semmiféle gazdasági fegyelmet« — állapítja meg Visinszkij és rámutat arra, hogy »a pernek jelentőségét éppen az úgynevezett a másik oldala határozza meg, amely lényegében nem más, mint az osztályharc logikájának sajátos refractiója, egyes gazdasági szervek munkájának konkrét körülményeiben«. Hozzáteszi, hogy mindezek ellenére »számos nagy politikai horderejű perrel ellentétben itt egyáltalán nem osztályellenségeket, egyáltalán nem politikai ellenfeleket látunk a vádlottak padján, hanem főképpen sorainkból való embereket, rendes embereket, legyen bár kommunistákról vagy pártönkívüliekről szó«. Ezek az emberek azonban — mint Visinszkij kifejti — »ténykedéseikkel — szándékosan vagy akaratlanul, vagy ahogyan itt említették, szubjektíven vagy objektíven — a szocialista építéssel ellenségesen szembenálló érzületek, tradíciók, szokások és munkamódszerek közvetítőivé váltak« (177—178. l.). Éppen a pernek ez a jellege határozza meg az általános jellegű nagy jelentőségét. »Az ítélet, amelyet ebben a bűnperben hoznak, nemcsak a vádlottak ténykedésének szomorú végeredményeként fog elhangzani, hanem a vádlottakon keresztül túl a tárgyalótermen, intő figyelmeztetés lesz mindazok számára, akiket még nem vontak felelősségre, de akiket okvetlenül felelősségre fogunk vonni, ha nem tanulnak ebből a bírósági eljárásból« (179. l.).

Az élet merőben más területére visz el bennünket a vrangel-szigeti telelőállomás volt vezetője, Szemencsuk és hajtója, Sztarcev ellen lefolyt perben elmondott vádbeszéd. Ennek a bűnügynek a lényege az, hogy Szemencsuk, akit a Vrangel-szigetre küldtek az ottani telelőállomás vezetőjeként, bestiálisan bánt a helyi lakossággal. Tönkretette az eszkimók fellendülőben lévő gazdasági életét és végül hajtójával meggyilkoltatta Wulfson, a kitűnő orvost, aki szovjet emberhez méltóan szembeszállt vele és le akarta lepleszni.

Visinszkij beszédeiben megeáfolhatatlan logikával bizonyítja be Szemencsuk tagadásával szemben az általa elkövetett bűncselekmények egész sorát. Megrázó erővel

leplezi le a lealjasodott vádlott hazugságait és a bizonyítékok nagyszerű felsorakoztatásával bizonyítja be bűnösségét. Kiemeli, hogy bár a fővád éppen Wulfson meggyilkolása köré csoportosul, helytelen és politikailag is téves lenne a per feladatainak szemszögéből a tragédiának csak ezt a részét az egész bűnper központjába állítani. Ez az aljas tett ugyanis csak egyik láncszeme a szörnyűséges bűncselekménysorozatnak, amely politikailag értékelve arra irányult, hogy kompromittálja a Szovjetunió nemzetiségi politikáját, az északi tengereken folyó egész munkát. »Szemencsuk ellen — mondotta Visinszkij elvtárs — a szovjet állam és a szovjet hatalom nevében azt a súlyos vádat emelem, hogy pusztulásra kárhóztatta a vadászokat; és ha azt mondom, hogy az akkori és ottani viszonyokhoz képest nagyszámú halálos áldozatért az egész felelősség Szemencsukot terheli, akkor egyáltalában nem túloztam...« (287. l.).

A gyűjteményt befejező három nagy beszéd Trockijnak, Zinovjevnek, Kamenyevnek, Pjatakovnak, Radeknek, Kresztyinszkijnek, Bucharinnak, Rikovnak, Jagodának és társainak népellenes, hazaáruló tevékenységét tárja az olvasó elé. A »Szovjetellenes trockista központ« ügyében 1937 januárjában mondott vádbeszédét Visinszkij azzal kezdi, hogy ez a per bizonyos értelemben megvonja a trockista összeesküvés bűnös tevékenységének mérlegét. »Sajátsága ennek a pernek az is, — folytatja Visinszkij — hogy éppen ez a per világított be mintegy fényező módjára a trockista alvilág legrejtettebb zugaiba, legtitkosabb oduiba, legundorítóbb vackaiba. Ez a per megmutatta és bebizonyította, milyen megátalkodott makacssággal, milyen kígyószzerű hidegvérrel, a hivatásos gonosztevők milyen körülmétekintésével harcoltak és harcolnak a trockista banditák a Szovjetunió ellen... Ez a per feltárta a trockizmus földalatti bűnös tevékenységének valamennyi titkos rugóját, véres áruló taktikájának egész mechanizmusát. Ismét megmutatta a valódi, hamisítatlan trockizmusnak — a munkások és parasztok eme ós ellenségének, a szocializmus ós ellenségének, a kapitalizmus hű szolgájának — igazi arcát« (482—483. l.).

Valóban a három perben tartott vádbeszéd pótolhatatlan anyag a trockizmus igazi történetének tanulmányozásához. Mind a három vádbeszédre áll az, amit Visinszkij említett beszédében az adott perre mond. »Mint a visszafelé forgatott film, úgy idézte emlékezetünkbe, úgy mutatja meg ez a per a trockisták és a trockizmus történelmi útjának valamennyi fő szakaszát. A trockizmus fennállásának több mint 30 esztendejét arra fordította, hogy előkészítse azt az átmenetet, amelynek során véglegesen a fasizmus rohamcsapatává, a fasiszta rendőrség egyik osztályává lett« (484. l.).

Visinszkij vádbeszédeiben kérlelhetetlenül leleplezi a trockizmust és annak minden változatát éppen úgy, mint a szovjet nép ellen irányuló összeesküvések összes gyűlöletes részvevőit is.

V

Különös jelentőséget ad a gyűjtemény megjelenésének az a körülmény, hogy vádbeszédeiben az olvasók félreérthetetlen képet kapnak a szocialista törvényesség igazi tartalmáról. Visinszkij perbeszédeinek homlokterébe állítja ezt a kérdést. »A szocialista törvényesség a proletárdiktatúra megszilárdításának egyik leglényegesebb emelője... Különösen nagyjelentőségűvé válik napjainkban a szovjet törvény szerepe, a törvények pontos és — mint Iljics mondotta — szent betartásának az egész néppel, országgal minden polgárával és elsősorban a kommunistákkal szemben támasztott követelménye« — mondja 1933 augusztusában (180. l.). Szemléltetően szembeállítja a tőkés országok úgynevezett »törvényességét« a szocialista törvényességgel és Leninre hivatkozva hangsúlyozza a szocialista törvény és a szocialista jog maximális megszilárdításának szükségességét. »A szovjet törvény nagy jelentőségét a Szovjet ország minden polgárának át kell gondolnia, meg kell értenie. Országunk minden polgára, minden dolgozója tanulja meg tisztelni a szovjet törvényt, amely szilárd és megtámadhatatlan, amely őrökdi a proletárforradalom és a proletárdiktatúra érdekei felett, s megvédi országunk sokmillió dolgozójának, munkásának, élenjáró kolhozparasztjának és általában minden becsületet polgárának érdekét. Minél elitendőbbnek tartjuk a szocialista törvényesség követelményének még a legcsekélyebb mértékű lekicsinylését is, annál erőteljesebben kell harcolnunk azok ellen, akik a szovjet törvényekkel szemben a lekicsinylésnek akárcsak a leghalványabb jelét is érzékelik mutatni« (181. l.).

A törvényességre vonatkozó elvi tételek reális tartalmat kapnak mind a tíz vádbeszéd során. A vádbeszédek és a perbeli ítéletek is megcáfolhatatlanul megmutatják, hogy a szovjet állam meg tudja védeni a szovjet törvényességet a lazítókkal, a munkafegyelem megbontóival szemben és a törvény erejével kíméletlenül lesújt a szovjet nép minden ellenségére.

VI

A Szikra a könyv igényes tartalmának megfelelő módon adta közre a gyűjteményt. A fordítók és a szerkesztők sikeresen oldották meg azokat a nem kis nehézségeket, amelyek abból adódtak, hogy egész sor olyan orosz kifejezésnek kellett megtalálni a tudományosan helyes és ugyanakkor érthető magyar műszavát, amelyek eddig nálunk ismeretlenek voltak. A fordítás szövegű és egyben lendületes, nem töri meg Visinszkij gördülékeny, színes, fordulatokban gazdag, eleven és ugyanakkor jogászilag is mindig gondos stílusát.

BEÉR JÁNOS

MÓDSZERTANI SEGÉDKÖNYV AZ ÚJKORI TÖRTÉNELEM TANÍTÁSÁHOZ (1642—1870)

Szerkesztette: A. V. JEFIMOV

(Budapest, Tankönyvkiadó, 1952. 384 l.)

A Szocialista Nevelés Könyvtára sorozatában — Jefimov szerkesztésében — megjelent »Módszertani segédkönyv«... jelentős segítség történeti oktatásunk számára. A könyv az újkori egyetemes történelem 1642—1870-ig terjedő szakaszát — vagyis az újkor kezdetét és a kapitalizmus győzelmének és megerősödésének korát — dolgozza fel. Jelentőségét az adja, hogy ezzel a könyvvel kapnak pedagógusaink először olyan módszertani kézikönyvet, amely az amúgyis eléggé elhanyagolt középiskolai egyetemes történeti oktatásban teljes egészében közvetlenül felhasználható. (Karcov könyve az alapfokú történeti oktatás számára íródott, s nem meghatározott anyaghoz fűzött észrevételek rendszeres kifejtése, inkább általános szempontok, módszertani problémák ismertetése, amely csak példaként hoz konkrét történeti anyagot.) A munka egyben megismertet bennünket a szovjet pedagógia egyetemes történeti oktatásának módszereivel.

»A történelem osztályjellegű, mélyen pártos tudomány. A történettudomány csak a marxista-leninista módszerre épülhet, és kibékíthetetlen harcban áll minden helytelen, téves elképzeléssel és a történelmi folyamat valószerű előadásának és megvilágításának mindenféle meghamisításával« (16. oldal) — szövegi le előljáróban a módszertani kérdésekkel kapcsolatban a bevezetés.

A könyv mindenekelőtt két általános, elvi jellegű bevezető fejezetet tartalmaz. Az első — »A tananyag nevelő és ismeretközlő jellege« — hangsúlyozza, hogy a tankönyv ismeretközlő anyaga nem választható el annak nevelő céljától. Ennek megfelelően ez a fejezet a tárgyalt anyagban előforduló eszmei kérdésekkel foglalkozik, kiemelve azok fontosságát a tanulók politikai nevelése szempontjából. Az előforduló egyes fogalmak megértése, de az egész újkori történeti anyag alapos elsajátítása — hangsúlyozza a bevezetés — fontos a történeti fejlődés egész menetének, s napjaink harcainak megértéséhez. A kapitalizmus kialakulásának és fejlődésének ismerete, törvényszerűségeinek felismerése megérteti a tanulókkal, hogy a történelem menete szükségszerűen a kapitalizmus elkerülhetetlen bukásához és a szocialista társadalmi rend győzelméhez vezet. A tankönyv felépítése ezen perspektíva megmutatását, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek feltárását célozza — s ennek elmélyítését kell elősegítenie a tanárnak is; ehhez a munkához e könyv hasznos segédeszköz.

A tananyag módszertani problémáival kapcsolatos főfeladat a tőkés rendszer fogalmának megismertetése, megértetni a tanulókkal azt, hogy »a tőkés rendszer az a társadalmi és gazdasági viszony, amelyet a termelőeszközöktől megfosztott és ezért munkaerejüknek áruként való eladására kényszerült munkásoknak a termelőeszközök tulajdonosai által történő kizsákmányolása jellemez« (17. l.). Éppen ezért fokozott figyelmet kell fordítani a kizsákmányolók és kizsákmányoltak egyre éleződő ellentétére, a proletariátus osztályszerveződésére, erősödő és öntudatosodó osztályharcára, — mint a kapitalista társadalom forradalmi úton való megbuktatásának alapvető feltételére. Hangsúlyozza, hogy mindezek megértését csak sokoldalú, alapos magyarázattal, megfelelő konkrét tényanyag közlésével érhetjük el. Ez lehetővé teszi az egyes országok sajátos viszonyainak megértését — s a fejlődés azonos séma szerint, egy kaptafára történő elképzelésének kikerülését.

A bevezető fejezetek szerzője — V. A. Orlov — hangsúlyozza, hogy az anyag során több lehetőség mutatkozik a kapitalizmus és szocializmus egybevetésére (polgári forradalom, polgári demokrácia — proletárforradalom, proletárdemokrácia, stb.)

s ezekkel a lehetőségekkel élni is kell: »a jelen és a múlt egymás mellé állításának vagy szembeállításának mozzanata a történettudománynak tőle elválaszthatatlan lényeges sajátága« (35. l.). Hiszen a történelem mélyebb megértése a jelen tudatosításához segít — s a jelen kérdéseinek teljesebb megértése elősegíti az általános történeti ismeretek elmélyítését. De figyelmeztet arra is; hogy ezt az összehasonlítást nem egyes, körülhatárolt, kiszakított esetekben kell megtenni, hanem a történelmi oktatás egész menete során. Továbbá azt is hangsúlyozza, hogy ezek a szembeállítások önmagukban nem alkalhatják a tanítás rendszereinek alapját. Ezek a szembeállítások, ill. egybevetések nem jogosultak másodlagos, külsőleges hasonlóságok, ill. ellentétek esetében, csak akkor, ha a kapitalizmus és a szocializmus alapvető törvényszerűségeit állítják egymással szembe. A legfontosabb a történelmi folyamat alapvető törvényszerűségeinek, az osztálytársadalomnak — a munkásosztály harca eredményeként — a szocializmusba és kommunizmusba való fejlődésének megértetése. Ezt kell szolgálniok, elmélyíteniök az anyag elemzéséből következő szembeállításoknak és egybevetéseknek.

A bevezetés második fejezete — az újkori történelemben előforduló elméleti fogalmak kifejtésével foglalkozva — figyelmeztet arra, hogy a használt történelmi fogalmak, különösen a történelmi materializmus egyes tételeinek alapos elméleti megvilágítására van szükség. Nem szabad őket kielégítő, világos magyarázat nélkül használni; de még jobban ügyelni kell arra, hogy ezeket ne a konkrét történelmi anyagtól elszakítva, elvont szociológiai sémák formájában használjuk. (Pl. hogy megérthessük az ipari forradalom vagy a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet fogalmát s annak különböző lezajlását az egyes országokban.) Egyben leszögezi azt is — a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának és az SzK(b)P Központi Bizottságának 1934. évi határozata alapján —, hogy az ismeretközlés során döntően az induktív módszert kell használni. A tanulókat a ténybeli anyag megismertetésével és megvilágításával kell elvezetni a marxizmus általános tételeihez, mert ez fejleszti az átfogó megállapítások levonására irányuló képességeiket. Az induktív módszer természetesen nem alkalmazható minden egyes esetben az előadásban, a tankönyvben pedig még kevésbé. A szóbeli magyarázatnak azonban nem kell mindig mereven követnie a tankönyv logikai felépítését.

Mivel a »Módszortani segédkönyv«... egy meghatározott tankönyvhöz (a szovjet iskolák nyolcadik osztályában használt Jefimov: Az újkor története c. könyvhöz) készült, így felépítésében is azt követi: az anyagot négy részre s ezen belül 27 fejezetre osztva. (Az angol forradalom előzményeitől az I. Internacionale első szakaszáig — illetve a Párizsi Kommun előestéjéig.) Az egyes fejezetek anyagát nem bontja tantervi órákra (kivéve a XVIII. századi francia burzsoa forradalmat), hanem az egyes témakörökhöz fűzi a megfelelő kiegészítéseket, útmutatásokat, módszertani magyarázatokat.

Egy-egy fejezet elején (melynek címe egyezik a tankönyv megfelelő fejezetével) mindenekelőtt megadja röviden a tárgykör gondolatmenetét (vázlatát), s felsorolja a témával kapcsolatos alapfogalmakat. Ezután következnek a sokesetű pedagógiai-oktatási tapasztalatokon alapuló észrevételek és megjegyzések. Az egyes anyagrészek ily módon történő tárgyalásának az az egyik legszembeötlőbb érdekessége, hogy nemcsak egyes fontos kérdésekre hívja fel a figyelmet, de hol több, hol kevesebb konkrét kiegészítő anyagot is közöl. Ennek elsősorban az a jelentősége, hogy lehetővé teszi a tanár számára nemcsak egyes esetekben, de általában a tananyag elmélyítését, érdekessé tételét, kibővítését. Egyben felkészíti a kezdő tanárt a tanulók esetleges »váratlan« kérdéseire is. Amíg a munka egyrészt nagy gondot fordít az elvi kérdések hangsúlyozására, — másrészt a tárgyalásban a szemléltetés kérdésének is igen nagy helyet biztosít. Itt nemcsak a rendelkezésre álló dokumentum- és szöveggyűjtemények vonatkozó anyagára hívja fel a figyelmet, de a térképek és képek fokozott használatára, valamint a tanár által készített magyarázó-áttétként sémák készítésére, amelyre példákat is közöl. (Pl. a XVII. századi angol polgári forradalom menete, a jakobinus diktatúra hatalmi szervei, vagy az I. Internacionale szervezeti felépítése.)

A tárgyalást az ismétlődő kérdések felsorolása zárja le, majd a tárgyalt fejezet rövid bibliográfiája következik. Ez tartalmazza a marxizmus-leninizmus klasszikusai a témára vonatkozó megjegyzéseinek bibliográfiai felsorolását, az ezzel a témakörrel foglalkozó történeti irodalmat, s az esetleges vonatkozó szépirodalmi művek ismertetését. (A szöveggyűjtemény felhasználandó szemelvényeit s a szükséges térképeket már a tárgyalás során felsorolja zárójelben.) — Ezen kívül minden nagyobb anyagrészt után ismétlési fejezetet iktat be, az ismétlődő anyag legfontosabb kérdéseinek felsorolásával.

Ezen rövid ismertetésből is láthatjuk, hogy alapos, sokoldalú munka a »Módszortani segédkönyv«... , amelyet szerzői (J. Sz. Szanyin, A. P. Averjanov és V. A. Orlov) a szovjet pedagógia több évtizedre visszatekintő bőséges tapasztalataik alapján állítottak

össze. Bár ez a könyv a magyar közönség által nem ismert új Jefimov-tankönyv* szerves része — s csak a kettő együtt adhat szemléletes képet a Szovjetunió középiskolai egyetemes történeti oktatásáról — még így is jelentős segítséget nyújt középiskolás történeti oktatásunknak.

A munka jelentősége az, hogy elvileg segít megalapozni, anyagszerűen kibővíteni és módszeresen kifejteni középiskolai történelemtanáraink számára az egyik legfontosabb oktatási anyagot: a kapitalizmus győzelme és megerősödése, a klasszikus kapitalizmus korszakát, amely jelentős helyet kell hogy elfoglaljon egyetemes történeti oktatásunkban. Fontos ez azért is, mert eddig ez a terület történetoktatásunkban meglehetősen elhanyagolt volt — amint ezt az egyetemre kerülő hallgatók egyetemes történeti tudása általában bizonyítja. Egyben — közvetve megismertetve a szovjet pedagógia gyakorlatával, — felhívja a figyelmet a szemléltető anyagok fokozott jelentőségére (mint az ismeretek elmélyítésének és sokoldalúvá tételének nélkülözhetetlen feltételére) — illetve azokra a hiányokra, melyekkel ezen a területen egyetemes történeti oktatásunknak meg kell küzdenie. (Szöveggyűjtemény, megfelelő történeti atlasz hiánya.)

A »Módszertani segédkönyv... értékes segítség egyetemi oktatásunk számára is. Egyrészt az oktatószemélyzetnek ad hasznos útmutatást, akár a klasszikusok vonatkozó helyeinek pontos megjelölésével (igaz, az orosznyelvű kiadás alapján), ill. a vonatkozó fontos szovjet és egyéb irodalom ismertetésével, akár az előadásokon, s főleg a szemínáriumokon is jól hasznosítható egyes elvi-didaktikai útmutatásaival, valamint szemléltető sémáival, áttekintő táblázataival. (Amelyre nálunk is történtek már kezdeményezések, pl. az angol vagy francia polgári forradalom menetének ábrázolásával.) Másrészt a hallgatóknak, a jövő pedagógusainak segít elmélyedni az egyes anyagrészekben, már az egyetemi évek alatt megtanítja az anyagot a tanár szemével nézni — s ezzel is felkészíti őket élethivatásukra. Közvetlen gyakorlati segítsége is van a munkának a hospitálás, a gyakorló tanítás idején. Természetesen ez utóbbi szempontok csak akkor érvényesülnek, ha a könyvet a módszertani kabinetek, de a megfelelő tanszékek is kellően ismeretik s kézikönyvtáraink hozzáférhetőbbé teszik.

A könyv a fordító és szerkesztő gondos munkájáról tanúskodik. Különösen szembeötlő a gondosság a bibliográfiai anyag kezelésénél: az eredeti szovjet bibliográfia kiegészítése az időközben magyarul megjelent fontosabb új művekkel, valamint annak megjelölése, hogy a szövegben idézett szépirodalmi részek magyarul hol találhatóak. (Egy-két kisebb tévedés természetesen akad: pl. Bloss könyve a francia forradalomról megjelent magyarul is, 1909-ben adta ki a Népszava; úgyszintén Tarle könyve Napoleon 1812-es oroszországi hadjáratáról a Renaissance kiadónál 1944-ben.) Ezt az értékes segítséget teljesebbé tehetnék volna azáltal, ha az eredeti szovjet bibliográfiában közölt idegennyelvű munkák esetében akkor is jelölték volna a magyar kiadást, ha az a felszabadulás előtt jelent is meg, (pl. Sorel vagy Mignet művei esetében) — illetve ebbe az irányba is kiszélesítették volna a bibliográfiát.

Ez a jelentős munka nagyobb figyelmet, alaposabb ismertetést kívánna mind középiskolai történelemtanáraink, mind történelemszakos tanárjelöltjeink körében. Kétségtelen azonban az is, hogy a könyv széleskörű elterjedésének nemcsak a kellő népszerűsítés hiánya az oka, de a könyv magas ára is.

URBÁN ALADÁR

В. В. ЛЮБИМОВА :

ЭКОНОМИКА ФРАНЦИИ И ПОЛОЖЕНИЕ ТРУДЯЩИХСЯ МАСС ПОСЛЕ
ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

V. V. Ljubimova : Franciaország gazdasága és a francia dolgozó tömegek helyzete
a második világháború után

(Moszkva, SzÜ Tud. Akadémia, 1952. 347 l.)

V. V. Ljubimova könyve a háború utáni Franciaország gazdasági és politikai életével, a francia dolgozók helyzetével foglalkozó marxista irodalom igen értékes gyarapítása, sőt lényegében az egyetlen teljesértékű összefoglaló munka a francia dolgozók helyzetének és harcának háború utáni alakulásáról. J. Kuczynski idevágó munkája u. i. (A munkásosztály helyzete Franciaországban 1700—1948., Bpest, Szikra. 1951) a

* A Szikra (1948-ban) az 1945-ös szovjet kiadást adta ki. Az időközben elkészült új tankönyv az 1642—1770-ig terjedő anyaggal bővült s mind tartalmilag, mind formailag változott.

német megszállás időszakát és főleg a háború utáni szakaszt *már csak* futólag és vázlatosan világítja meg, az általános gazdasági, politikai helyzetkép megrajzolása nélkül, jóformán csak a dolgozók helyzetét jellemző legfontosabb statisztikai adatok megadására szorítkozik.

A szerző — mint könyvének bevezetőjében leszögezi — azt a célt tűzte maga elé, hogy megvilágítsa a háború utáni Franciaország *alapvető* gazdasági kérdéseit, továbbá a dolgozó tömegek helyzetét és harcát (12. l.). A munka tehát nem törekszik arra, hogy a francia gazdaság háború utáni fejlődését lépésről lépésre nyomon kövesse, hanem csupán azokat a legdöntőbb gazdasági-politikai kérdéseket veszi elő, amelyek körül a második világháború után az osztályharc, a munkásosztály és a burzsoázia harca a legmagasabbra lángolt.

V. V. Ljubimova könyve — amellet, hogy megvilágítja a második világháború eredményeként a kapitalizmus egész világrendszerében bekövetkezett változásokat és ezeknek hatását a francia kapitalizmus helyzetére, vagyis a francia kapitalizmus helyzetét nem'elszigetelten vizsgálja történelmi szempontból igen helyesen — még a német megszállás időszakából indul ki. Részletesen megmutatja (13—55. l.), hogy mennyire nemzetellenes, áruló szerepet játszott a francia népek ezekben a szenvedések és megaláztatással teli éveiben a francia nagyburzsoázia, megmutatja a munkásosztálynak és pártjának szerepét Franciaország felszabadításában. Ez lehetővé teszi, hogy könnyebben és világosabban megérthessük a háború után kialakult politikai és osztályerőviszonyokat, a munkásosztály és a Francia Kommunista Párt megnövekedett politikai szerepét.

A háború befejezése után kialakult történelmi helyzet igen határozottan veti fel Franciaországban is a kérdést: a munkásosztály vagy a burzsoázia szabja majd meg Franciaország gazdasági és politikai fejlődésének irányvonalát, a munkásosztály vagy a burzsoázia tölti meg tartalommal az újonnan születő intézményeket, szerveket.

A harc konkrétan a demokratikus alkotmány és demokratikus kormány kérdése, tehát az államhatalom jellegének kérdése körül, az államosítások megvalósításának módja és a gazdasági helyreállítás körül folyik. Ezek körül a kérdések körül csapnak össze az osztályerők. A Francia Kommunista Párt vezette munkásosztály törekvése arra irányul, hogy meggyengítse a fináncoligarchia pozícióit, hogy az államhatalom demokratiszálása, a legfontosabb gazdasági ágak demokratikus államosítása és a francia gazdaság fellendítése révén erős, demokratikus Franciaországot teremtsen, amelyben a dolgozók nincsenek kiszolgáltatva a milliárdos trösztök önkényének.

Ljubimova ábrázolási módja ezekben a fejezetekben (II., III., IV.), amelyek az első fejezettel együtt könyvének megközelítően felét teszik ki, legalább annyira a történetirőé, mint a közgazdászé. A politikai erők, események, személyek változatos, sokrétű képét festi meg. Ezekben a fejezetekben 1947-ig, tehát az amerikai megszállók nyomására bekövetkező fordulatig követi a szerző az eseményeket.

A továbbiakban a könyv szerkezetileg — nyilván éppen az 1947-tel a munkásosztály helyzetében és politikai harcában bekövetkezett gyökeres fordulat következtében — valamelyest cserben hagyja eddigi gondolatmenetét, ábrázolási módját, s ez törést jelent a könyv egész felépítésében. A következő fejezetek a »marshallizálásnak« a francia gazdaságra gyakorolt hatását, a dolgozó parasztság tönkremenését és harcát, a munkásosztály helyzetét és harcát (1944—1951) és végül a francia nép békeharcát ábrázolják. Ezek a fejezetek, amelyek hatalmas tényanyag alapján dolgozzák fel a jelzett kérdéseket, önmagukban véve (a jelzett szerkezeti disszonanciától eltekintve) legalább annyira értékes részei Ljubimova könyvének, mint azok a fejezetek, amelyek az 1947-ben bekövetkezett fordulatig mutatják be a munkásosztály politikai és gazdasági harcának egyes fordulatait.

E rövid és erősen vázlatos ismertetés után meg kell jegyeznünk, hogy V. V. Ljubimova könyve hatalmas kincsébányája a háború utáni Franciaország gazdaságára és a francia dolgozók helyzetére, harcaira vonatkozó tényanyagoknak. Értékes és érdekes adatokat és elemzést kapunk pl. a könyvben egyes olyan fontos részletkérdésekről, mint a német megszállás alatt a francia parasztságon belül végbement differenciálódási, kuláksodási folyamat (25—26. l.), vagy a felszabadulást követő korai szakaszban a népi hatalmi szervek — helyi és megyei felszabadítási bizottságok — működése; képet kapunk a francia mezőgazdaság hanyatlásának okairól (212—235. l.); — a háború után a francia munkásosztály összetételében végbement változásokról (252—258. l.) stb.

V. V. Ljubimova könyvének mindezen túlmenően egyik legfőbb érdeme, hogy a francia dolgozók helyzetét helyes összefüggésében, a dolgozók gazdasági és politikai harcával egybekapcsolva ábrázolja. Könyvének — tudományos értéke mellett, tudományos értékét erősítve — hatalmas mozgósító szerepe is van. A történelmi tények erejével

igazolja, hogy bár a francia nagyburzsoázia egy évtized leforgása alatt kétszer is elárulta az országot, a Kommunista Párt és a munkásosztály által vezetett francia nép erejét és harci kedvét nem tudta megtörni, hogy Franciaország »nem gyenge és nem dekadens«, legfeljebb »európai« és »atlanti« vezetőinek politikája teszi azzá — mondotta Maurice Thorez a Francia Kommunista Párt Központi Bizottságának 1953. évi októberi Drancy-i ülésén.

SOLT LÁSZLÓ

H. A. СИДОРОВА :

ОЧЕРКИ ПО ИСТОРИИ РАННЕЙ ГОРОДСКОЙ КУЛЬТУРЫ ВО ФРАНЦИИ.

N. A. Szidorova: Tanulmányok a korai francia városi kultúra történetéből
(Moszkva, 1953. 501 l.)

N. A. Szidorova úttörő munkát végzett, amikor a kultúra történetének feldolgozásához fogott. A középkori kultúra történetének feldolgozásával a marxista történetírás mindmáig adós maradt. Legfeljebb a tankönyvek összefoglaló fejezeteiben, vagy egyes középkori tudósok, művészek életéről és munkásságáról írott tanulmányokban igyekeztek pótolni ezt a hiányt. Ezek a munkák azonban nem pótolhatták a hézagot, annál kevésbé, mert a polgári történetírás ugyan igen sok teret szentelt a középkori kultúra kérdésének, de csak az uralkodó osztály kultúrájával foglalkozott és elhallgatta a néptömegek, így a középkori városok kultúráját is.

Szidorova könyvének fő célja, hogy megeáfolja a polgári történetírás állítását, hogy a »sötét középkorban« egyedül a katolikus egyház képviselte a »fényt«, a kultúrát. Kihúzza a talajt az alól a legenda alól, hogy az egyház hivatásának tekintette a műveltség terjesztését. Gazdag tényanyagra támaszkodva fejt ki, hogy éppen ellenkezőleg, az egyház mindent elkövetett, hogy a műveltség csak egy kiváltságos csoport monopóliuma legyen. A klérus féltve őrizte az egyházi kultúra egyeduralmát, üldözte a világi népi kultúra minden megnyilvánulását. Az egyház kiméretlen harca sem tudta azonban elfojtani a népi tömegek kultúráját. A fejlődő városokban az üldöztetés ellenére sajátos világi kultúra bontakozott ki. E városi kultúra lényege Szidorova szerint, hogy élesen antifeudális és egyházellenes volt. Ez szükségszerűen következett a városi polgárság antifeudális szabadságmozgalmából.

Könyvének első két fejezetében N. A. Szidorova a XI—XII. századbeli Franciaország gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésének részletes elemzését adja. Megmutatja, hogyan erősödik ezidőtájt az antifeudális mozgalom, amelyet új színnel gyarapít a városok szabadságharca. Behatón tárgyalja a városi eretnekmozgalmakat. Arra a következtetésre jut, hogy mivel ebben az időben a városi lakosság egységesen lépett fel a feudális urak ellen, az eretnekmozgalmak nem választhatók szét élesen polgári és plebejus irányzatra. Érdekesen derít fényt a kommunamozgalom elkeseredetten antiklerikális jellegére. A városok nagy része ugyanis a magas egyházi méltóságok tulajdonában volt, elvesztésük súlyos kárt jelentett volna az egyháznak. Ezért, míg a világi urak egymástól elszigetelten harcoltak a kommunamozgalom ellen, addig az egyház egész szervezetét és tekintélyét latbaveti, hogy megtartsa magának a városokat. Így a kommunáért folytatott harcban a városi lakosság nem egyes püspökökkel, hanem az egyház egészével kerül szembe.

A III. fejezetben a pápaság és a királyság harcával foglalkozik. Részletesen elemzi a teokrácia, a pápai párt hiveinek programját, s rámutat, hogy az egyházi hatalomnak a világi fölé való helyezése nemcsak az egyházi nemességnek volt inyere, hanem a világi nemességnek is. A nagybirtokos nemesség a pápai párt segítségével a királyi hatalom meggyengítésén mesterkedett és ennek az ideológiának leple alatt igyekezett megőrizni a feudális széttagoltságot, saját politikai függetlenségét.

A könyv második felében Szidorova rátér a francia kultúra kérdéseire. A IV. fejezetben összefoglaló képet ad a XI—XII. századbeli kultúráról. Elsősorban a városi kultúrával foglalkozik. Megmutatja ennek népi, falusi gyökereit és részletesen leírja, hogyan küzdött az egyház a városi kultúra minden térhódítása ellen.

Az V—VIII. fejezetben Abélardnak és tanítványainak tanaival foglalkozik. Engels útmutatásából indul ki, miszerint Abélard tanainak jelentősége nem annyira elméletében van, mint inkább abban, hogy bátran szembeáll az egyház tekintélyével. Szidorova újszerűen világítja meg ezt a kérdést. Korábban, (sőt egyes szovjet történészek

még ma is) Abélardot az egyházatyák közé sorolták és harcát házonbeli harcnak tekintették. Szidorova Abélardnak a nominalisták és realisták közötti harcban elfoglalt álláspontja, az egyházi tekintély ellen folytatott küzdelme, az észnek a hit fölé való rendelése, a világi kultúra, az antik szerzők terjesztéséért vívott harcra alapján megállapítja, hogy a katolikus dogmákat támadja, s lényegében az egyház ellen harcol. Ennyiben Abélard tanai megfeleleltek a korabeli városi lakosság érdekeinek és tanai a városi kultúra szerves részét képezik. Az is bizonyítja, hogy nem egyszerűen egyházonbeli harcról volt szó, hogy az egyház és elsősorban a pápai párt vezetői kíméletlenül harcoltak Abélard ellen és igyekeztek őt elhallgattatni, mert felismerték e tanok elterjedésének veszélyét az egyre jobban erősödő eretnek-mozgalmak talaján. Szidorova tehát új megvilágításban, mint a városi kultúra szerves részét tárgyalja Abélard tanait.

Szidorova a városi kultúra tárgyalásánál központi kérdésként kezeli annak harcát, antifeudalista jellegét. Anyagát ennek megfelelően csoportosítja. Ez a helyes törekvés azonban kivételében némi egyoldalúságot, aránytalanságot eredményez. Könyvének körülbelül fele túlságos részletességgel Abélard tanáival foglalkozik. Helyes volt ugyan megmutatni e tanok kapcsolatát a városi kultúrával, de mégsem ez a legjellemzőbb formája a korai francia városok szellemi életének. Különösen kirívó az aránytalanság, mert a városi kultúra egyéb megnyilvánulásait csak röviden, összefoglalóan tárgyalja egyetlen fejezetben. Bár a szerző már az alcímbe korlátozta a témát, s kiemelte, hogy nem áll szándékában a kérdés teljes kimerítése, mégis az olvasó a városi kultúra teljesebb, gazdagabb elemzésére tartana igényt. Aránytalanság mutatkozik a társadalmi, politikai életet ábrázoló fejezetek terjedelme miatt is. Ezek ugyanis kb. a könyv terjedelmének felét veszik igénybe, holott ez a kép tömörebb, rövidebb is lehetne. A szerző helyenként túlságosan apró részletkérdésekkel foglalkozik (pl. a könyv tárgyával kevésbé kapcsolatos kereszteshadjáratok történetével), helyenként viszont nem eléggé konkrét. Éppen ezért az egyes fejezetek között nincs eléggé szerves kapcsolat.

N. A. Szidorova könyvében bő tényanyagot dolgoz fel. Ez a gazdag dokumentáció azonban nem válik öncélúvá, nem teszi a könyvet pusztán leíró jellegűvé. Az anyag logikus és céltudatos csoportosítása, elnelyült, részletekbenemelő marxista elemzése tételeit meggyőzővé és az egész könyvet érdekessé teszi.

BÁCSKAI VERA

В. Е. ИЛЛЕРИЦКИЙ :

ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ В. Г. БЕЛИНСКОГО

V. E. Illerickij : Belinszkij történelemszemlélete

(Gospolitizdat. 1953. 254 l.)

Illerickij nagy feladatra vállalkozott. Bár az orosz forradalmi demokratákkal foglalkozó munkák már igen sok oldalról megvilágították a múlt század eme nagy gondolkodójának elméleti és gyakorlati-forradalmi munkásságát, ezt a kérdést, a történelemszemlélet kérdését, mind a mai napig nyitva hagyták. Illerickij perbe száll azokkal, akik szerint történelemszemléletről csak hivatásos történészekkel kapcsolatban lehet írni. Helyesen és meggyőzően dokumentálja ennek az állításnak tarthatatlanságát, anélkül, hogy az ellenkező végletbe esne. Valóban Belinszkij életműve a történettudomány számára is gazdag tárházat jelent. A könyvnek rövid, de igen jól megírt része a historiográfiai tájékoztatás, melyben a szerző nemcsak a burzsoa írókat, de a szovjet tudományban meglevő hibákat is komolyan megbírálja. A mű nagy érdeme, hogy sokoldalúan közelíti meg a feladatot. Az első két fejezet történetien tárgyalja Belinszkij fejlődését, a harmadik és negyedik pedig munkásságának tematikus feldolgozását adja. Ezzel a szerkezettel vált lehetővé, hogy az olvasó ne tematikus képet kapjon, hanem meglássa Belinszkijnek, a nagy gondolkodónak útkeresésében, ideiglenes következetlenségében is, nagyszerű elméleti rendszerét. A könyvnek éppen ez a rendszerbefoglalás a legnagyobb érdeme. Illerickij az első, aki egy forradalmi demokrata világnézetének konkrét elemzésén keresztül megkísérli, hogy felvázolja a forradalmi demokratikus történelemszemléletet általában. Elemmezve Belinszkijnek az utópista szocialistákénál magasabbrendű történelemszemléletet, olyan megállapításokat tesz, melyek az összes forradalmi demokratára is érvényesek. Ugyanakkor elhatárolja a marxista történelemszemlélettől is, amennyiben bemutatja korlátait. Ezzel hebizonyítja, hogy a forradalmi demokratikus

világnézet valami harmadik, az utopista szocializmusnál magasabbrendű, de a marxizmus-hoz fel nem érő önálló eszméarámlat, melynek alapját az elmaradott orosz viszonyok és a széles tömegekben forrongó parasztság jelenti. Illerickij könyvének tehát nemzetközi jelentősége is van. Jó módszertani útmutatást ad más országok kutatóinak is a forradalmi demokratikus elmélet feltárásához. Éppen ezért a magyar történettudomány is sok értékes szempontot, segítséget nyer a könyvből, a múlt század forradalmi demokratikus eszmei hagyatéka, a haladó magyar történelmi gondolat feldolgozásához.

Tanulmányosak a munka azon részei, melyek Belinszkij recenzióival foglalkoznak. Nem kétséges, hogy a könyvismertetésnek az a módszere, melyet Belinszkij teremtett meg, példaképpen állhat előttünk. A nagy forradalmár kritikus ismertetései elvi mélységüket, kritikus hangnemiüket, igényességüket tekintve megtartották tudományos értéküket mind a mai napig.

A könyv legjobban kidolgozott része a negyedik fejezet. Ebben a szerző Belinszkijnek az orosz történelem problémái kidolgozásában elért eredményeit elemzi. Bemutatja, hogy Oroszország történetének úgyszólván nem volt olyan fontos problémája, mellyel Belinszkij ne foglalkozott volna. Például Ukrajna Oroszországgal való újraegyesülésével kapcsolatos történelmi munkásságának ma is nagy elvi jelentősége van a nacionalista maradványokkal szembeni küzdelemben. A könyv írója mély elemző és dokumentáló munkával fejt ki Belinszkijnek a néptömegekről és történelmi személyiségekről vallott nézeteit, melyeknek most is aktuális jelentőségük van.

Igen ügyesek az egyes fejezetvégi összefoglalások. A fejezet lényegét összefüggéseiben, szinte súlypontozva tárja az olvasó elé.

Lenin Belinszkijt az orosz szociáldemokrácia előfutárának tartotta. Illerickij könyve is igazolja ezt az álláspontot. A könyvet olvasva szemünk előtt serdül osztályharcos materialistává a fiatal Belinszkij, és munkássága példáján látjuk, hogy mit tesz a néppel való elszakíthatatlan kapcsolat, a nép ügyéért való következetes harc. A nép iránti hűség változtatta a fiatal Belinszkijnél még az »abszolút szellemet« is a népporradalom erejévé, majd ugyancsak népi hatás törölte el véglegesen idealizmusát.

A könyv nagy pozitívuma, hogy nem idealizálja Belinszkijt. Minden egyes esetben alaposan, elemzően mutat rá fogyatékosaira is. Ezzel eléri, hogy az olvasó teljes, kimerítő képet kap. A nagy gondval készült mű kevésbé alaposan kidolgozott része a harmadik fejezet, melyben Belinszkijnek az egyetemes történelem periodizációjára vonatkozó nézeteiről van szó. Nem elég mély a »Levél Gogolhoz« c. igen fontos dokumentum elemzése sem. Eltekintve tehát egy pár nem általános érvényű fogyatékoságtól és attól, hogy a könyv nyelvezete, bőbeszédősége néhány helyen az érthetőség rovására megy. Illerickij műve a magyar történészeknek is igen hasznos olvasmánya.

HEGEDÜS VIKTOR

WILLIAM Z. FOSTER:

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK KOMMUNISTA PÁRTJÁNAK TÖRTÉNETE

(Budapest, Szikra, 1953. 747 l.)

A háború utáni korszak az amerikai demokratikus és reakciós erők közötti harc rendkívüli kiéleződésének, az ország uralkodó körei részéről a fasizmus-hoz, az ország nyílt fasizálásához való átmenetnek és egyben az ideológiai téren folyó csata rendkívüli kiéleződésének korszaka is. Fokozottan vonatkozik ez a történettudományra. A háborút követő évek során az amerikai polgári történészek túlnyomó többsége a reakció, a történet-hamisítás útjára lépett. A monopóliumok által a különböző ú. n. alapok útján anyagilag támogatott amerikai polgári történészek arra töreksenek, hogy átírják országuk történetét, eltorzítsák, elhallgassák, eltagadják az amerikai nép egyszerű haladó hagyományait, az amerikai munkásosztály forradalmi tradícióit. Részben ezzel magyarázható az a fokozott érdeklődés, amelyet az utóbbi évek során az amerikai polgári történetírás a déli konföderáció története iránt tanusít. Ez Douglas Freeman és a rabszolgatartók más szószólóinak ama kísérletében jut kifejezésre, hogy a Dél szempontjából átírják

a polgárháború történetét. Ugyancsak ezzel magyarázható az a kísérlet is, hogy rehabilitálják az amerikai monopolitöke »érdemtelenül megsértett« rablóit. Az amerikai kapitalizmust dicsőítő eme művek közül a legjelentősebb a columbiai egyetem ismert professzorának, A. Nevinsnek kétkötetes munkája »Rockefeller: A study in power« címen. (Rockefeller: Tanulmányok a hatalomról.) Az USA külpolitikai története — a rabló amerikai imperializmus nyílt dicsőítésévé vált. A reakció és a történehamisítás eme zavaros hulláma magával ragadta még az olyan, egykor »liberális« történészeket is, mint ifj. A. Schlesinger és F. Schuman. Természetesen különösen alapos revízióknak vetik alá az USA munkásmozgalmánál történetét. E téren elsősorban a reakciós szakszervezetek korrump vezetői — W. Reuther, D. Dubinsky tűnnek ki.

Az Egyesült Államokban a reakció előretörésének viszonyai között a haladó történettudományt egyedül az egyre erősödő marxista történetírás képviseli, amely az utóbbi évek folyamán egy sor kiváló eredményt ért el. A háború után többek között olyan értékes munkák láttak napvilágot, mint Herbert Aptheker és Harry Haywood kutatásai a néger nép történetéről, Victor Perlo értékes írása az amerikai imperializmusról. Az amerikai munkásmozgalom történetének tanulmányozásához nagyban hozzájárult Philip Foner munkája »Az amerikai munkásmozgalom története a gyarmati időktől az AFL megalakulásáig«, Anthony Bimba műve a »Molly Maguires« mozgalomról, és Mike Quin könyve az 1934. évi san-franciscói sztrájkról.

Felbecsülhetetlen értékű az Amerikai Egyesült Államok Kommunista Pártja elnökének, William Z. Foster elvtársnak a könyve: »Az amerikai földrész rövid politikai története«, — mely első kísérlet arra, hogy marxista elemzésnek vessen alá az amerikai földrész országainak történeti fejlődését. Az 1952-es évben Foster elvtárs új könyvvel jelentkezett — »Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának története«-vel, amely magyar fordításban nemrégiben jelent meg a Szikra kiadásában. Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez az Amerikai Egyesült Államok történetére vonatkozó mű — a legutóbbi évtizedek egyik legjelentősebb alkotása.

A könyv sokkal többet nyújt, mint csupán az Egyesült Államok Kommunista Pártja történetének kifejtését. A mű megismertet a munkásosztály, a farmerek, a négerek és az amerikai társadalom valamennyi elnyomott rétege által folytatott sokéves forradalmi-felszabadító harc történetével, mélyreható marxista elemzését adja e mozgalomnak, a mozgalom szakaszainak és problémáinak. W. Z. Foster a következőkben határozza meg feladatát: »A párt története az amerikai osztályharcok története, ezek alapvetően fontos része. Magában foglalja általában a munkásosztály növekedésének történetét, a rabszolgaság eltörlésének és a négerek felszabadításának, a szakszervezeti és farmermozgalmak kialakulásának, a dolgozó tömegek nagyszámú sztrájkjainak és politikai harcainak, a munkások, négerek, farmerek és értelmiségiek erősödő politikai szövetségének történetét...«

»A Kommunista Párt története szükségképpen, nagy vonalakban, az amerikai kapitalizmus története is« (13—14. l.). Könyvében a szerző maradék nélkül teljesítette a maga elé tűzött feladatokat. A mű kitűnő példája annak, miként alkalmazhatók a marxizmus-leninizmus elméleti tételei, a marxista dialektika törvényei a konkrét történeti jelenségek vizsgálatánál.

Az amerikai munkásmozgalom történetének tanulmányozásánál fontos feladat megvizsgálni azokat a tényezőket, amelyek okai e mozgalom viszonylagos elmaradottságának, az amerikai munkásosztály ideológiai éretlenségének. W. Z. Foster ismét és ismét visszatér ehhez a kérdéshez. Mélyrehatóan elemzi azokat a speciális feltételeket, amelyek az Amerikai Egyesült Államok egész történeti fejlődéséből fakadtak és akadályozták az amerikai proletariátust abban, hogy elsajátítsa a szocialista ideológiát és megalakítsa a munkásosztály politikai tömegpártját.

1. Az amerikai fejlődés sajátosságainak eredményeképpen a munkásosztály (a négerek kivételével) rendelkezett az alapvető politikai szabadságjogokkal, többek között a választójoggal, amelyért az európai országok munkásainak sokéves elkeseredett harcot kellett folytatniuk. 2. Számos évtizeden keresztül Amerikában nem alakult ki homogén nemzeti proletariátus. A különböző nyelven beszélő, különböző vallást követő, különböző kultúrájú emigránsok szakadatlan áradata erősen akadályozta az egységes munkásmozgalom kialakulását. 3. Az 1890-es évekig meglevő nyugati szabad tartományok a munkásosztály állandó fluktuálásához, a munkásosztály körében kispolgári illúziók meggyökerezéséhez vezettek. 4. Az amerikai ipar gyorsütemű fejlődése révén lehetővé vált egyes munkások számára a tőkegyűjtés és polgárrá válás, ami szintén feltétlenül elősegítette a kispolgári illúziók megnövekedését. 5. Az ipar gyors fejlődése valamint az állandó munkaerőhiány következtében az amerikai munkások jóval magasabb munkabért kaptak, mint az európai munkások. 6. E tényezők együttvéve jelentős munkás-

arisztokrata réteg kialakulását eredményezték. E rétegből kerültek ki a munkásosztályt eláruló szakszervezeti bürokrata-káderek.

W. Z. Foster hangsúlyozza, hogy e tényezők többsége ma már nincs érvényben, az amerikai munkásmozgalom forradalmasodását gátló erme tényezők a jelenben már elestek.

Az amerikai munkásmozgalom alapvető gyöngesége : a munkások jelentős részénél gyökeret vert kispolgári ideológia. Ennek következtében győzedelmeskedhetett az opportunizmus és az osztályegyütműködés politikájának egyik legreakciósabb válfaja. W. Z. Foster részletesen foglalkozik az USA-beli opportunizmus és reformizmus forrásaival, módszereivel és fejlődésével. Hangsúlyozza, hogy az opportunizmus alapvető fellegvára az 1881-ben alapított sárga Amerikai Munkásszövetség, mely az azóta eltelt évtizedek alatt gazdag tapasztalatokat gyűjtött a munkásosztály érdekeinek elárulása terén. Az USA Kommunista Pártjának, ill. a létrejöttét megelőzően az amerikai munkásmozgalomban megjelenő baloldali irányzatoknak a legfontosabb feladata : kérelhetetlen harcot folytatni az AFL és más reakciós szervezetek vezetői ellen, akik a vállalkozók érdekeit képviselték. A szerző jónéhány fejezetet szentel ennek a harcnak.

Az amerikai munkásosztály forradalmi mozgalmának hosszú és dicső története van. A XIX. században, különösen a polgárháború befejezését követő időszakban egymást követik az amerikai proletariátus nagyszerű, harcos fellépései. E fellépések nem egyszer a karhatalmi egységekkel való fegyveres összetűzésekhez vezettek. W. Z. Foster könyve világosan megmutatja, hogy a munkásoknak a »demokratikus« Amerikában olyan kegyetlen terror mellett kellett harcolniuk, amely megegyezett a cári Oroszország körülményeivel. Az 1877. évi általános vasutassztrájk, a haymarketi események Chicagóban 1886-ban, a Homestead-sztrájk 1892-ben, a Pullman-sztrájk 1894-ben, a távoli Nyugat bányászainak sztrájkjai 1893/97-ben, 1905-ben, 1914-ben, — mindezek és más hasonló események a nemzetközi munkásmozgalom történetének nagyszerű fejezeteihez tartoznak.

W. Z. Foster a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat megelőző szakasznak szenteli könyve első tíz fejezetét, amely a mű egész terjedelmének kb. egynegyedét teszi ki. E fejezetekben a figyelmet az első amerikai szocialista és marxista szervezetek keletkezésének és fejlődésének szenteli. Részletesen ismerteti a Josph Weydemeyer és F. A. Sorge vezetése alatt állott első amerikai marxista csoportok, valamint az I. Internacionálé amerikai szekciójának tevékenységét. E szekció volt az, amely »lerakta annak a szervezetnek elméleti és szervezeti alapjait, melyből a mai Kommunista Párt kialakult« (69. l.). E korszakban a munkásosztály legfontosabb politikai szervezetei : a Szocialista Munkáspárt (megalakult 1876-ban), a Szocialista Párt (megalakult 1900-ban) és az anarchoszindikalista párt »A Világ Ipari Munkásai« (megalakult 1905-ben). W. Z. Foster elismeri az amerikai proletariátus érdekében szerzett nagy érdemeiket, ugyanakkor azonban részletes elemzésnek veti alá azt az alapvető és igen nagymértékű gyengeségüket, amely rányomta bélyegét az amerikai munkásmozgalom egész további fejlődésére. Skolaszticizmusba átsapó, szektáns magatartásuknak oka a munkásosztálytól, a farmernek, és a néger nép széles tömegeitől való elszakadottságban rejlik. Ezek a szervezetek ahelyett, hogy behatoltak volna a tömegekkel bíró reformista szakszervezetekbe, a »párhuzamos szakszervezetek« létrehozásának káros politikáját folytatták, ami ahhoz vezetett, hogy majdnem teljesen elveszítették befolyásukat a munkásosztály széles rétegei fölött. Nem léptek fel a farmernek érdekeinek védelmében. Elvetették a farmer népi-mozgalommal — többek között az 1890-es évek populista-mozgalmával — való együtműködést. Az AFL sovíniszta, négerellenes politikájának leleplezése helyett e szervezetek majdnem teljesen figyelmen kívül hagyták a négerkérdést, sőt, általában tagadták a néger *nemzeti* kérdés valamint a néger *nemzeti* elnyomás kérdésének létjogosultságát. A négereket csupán a proletariátus egy részének tekintették, elnyomásukat pedig kizárólag szociális jelenségnek.

Ezeken a szervezeteken belül, elsősorban a Szocialista Párton belül fokozatosan kezdett kialakulni a balszárny Eugène Debs-szel, Charles Emil Ruthenberggel, William Haywooddal és William Z. Fosterrel az élén. E balszárny nem értett egyet a pártvezetés mindinkább opportunistává váló politikájával. A Nagy Október ágyúinak dörgése, amely Lenin zseniális tanításának győzelmét hirdette, mutatta a további harc helyes útját az amerikai munkásmozgalom balszárnya számára.

W. Z. Foster — a marxista irodalomban első ízben — részletesen foglalkozik könyvében azzal a bonyolult folyamattal, amelynek eredniénye az USA Kommunista Pártjának létrejötte volt. A kegyetlen kormányterror, a szakszervezetek és a Szocialista Párt reakciós vezetői részéről gyakorolt üldözés nehéz, szinte féllégális viszonyai és a balszárny ideológiai gyengesége elvezettek ahhoz, hogy 1919. augusztus 31-én, ill. szeptember

1-én két egymástól független kommunista párt jött létre. Egy év múltán, V. I. Lenin és a Komintern útmutatásainak segítségével, sikerült egyesülniök az USA egységes Kommunista Pártjává, amely 1921-ben megalakította a legális Munkáspártot.

Az USA Kommunista Pártjának létrejötte fordulópontot jelent az amerikai munkásmozgalom történetében. Ettől kezdve az amerikai proletariátus élén marxista-leninista-, újtipusú párt állott. De nehéz volt az út, amelyet az ifjú kommunista pártnak meg kellett tennie, míg valódi marxista-leninista párttá vált. A párt fejlődésének első szakaszában a még le nem győzött szektáriánus elhajlás jelentette a legfőbb veszélyt. Ez különösen az 1924. évi elnökválasztásnál nyilvánult meg, amikor a párt nem támogatta a La Follette körül kialakuló széles, demokratikus koalíciót, hanem megkísérelte, hogy ehelyett külön Farmer-Munkáspártot hozzon létre. W. Z. Foster részletesen elemzi ezt a rendkívül fontos kérdést s utal arra, hogy a kommunisták számára... »a mozgalomtól elszigetelődni — politikai tévedés volt. A kommunistáknak együtt kellett volna haladniuk a La Follette-mozgalommal, miközben azt bírálatokkal segítik. Ilymódon nemcsak eredményes munkát végezhettek volna a megmozdult tömegek között, hanem a párt későbbi viszonylagos elszigeteltségét is elkerülhették volna« (268. l.).

Az 1923—1929 közötti szakaszt Foster elvtárs az USA Kommunista Pártja bolszvizálásának korszakaként jelöli meg. Ezekben az években zajlott le a trockista ellenzék és a szektáns csoportok szétverése. A párt fejlődésében igen nagy jelentőségű volt Lovestone jobboldali-oppportunista frakciójának felszámolása 1929-ben. Lovestone az amerikai kapitalizmus »kivételességének« tudományellenes elméletére támaszkodva, — amely szerint az amerikai kapitalizmus nincs alárendelve a világgazdaság fejlődésére vonatkozó általános törvényeknek — a végtelenségig hibás következtetést vont le az amerikai kapitalizmus felfelé ivelő fejlődési tendenciájáról, az osztályharc megszűnéséről az USA-ban. A párt Foster elvtárs vezetése alatt megsemmisítő csapást mért ezekre az opportunisták »elméletekre«.

Nagy érdeme a Kommunista Pártnak, hogy e korszakban a nemzeti kérdésről szóló lenini-sztálini tanítás alapján kidolgozta a négerkérdésben követendő helyes irányvonalat. A párt határozottan szakított a munkásmozgalomban korábban helyetl bíró helytelen nézetekkel és elfogadta a néger-kérdés egyetlen helyes megoldási módjának jelszavát — az ú. n. Fekete-övezet (a déli államok közege, ahol a lakosság túlnyomó többsége néger) néger lakossága nemzeti önrendelkezési jogának jelszavát. Foster elvtárs a következőképpen határozta meg a Kommunista Párt érdemét, amelyet az elnyomott néger nép harcának segítése terén szerzett: »a) A kérdést az őt megillető magas politikai színvonalra emelte, felismerve azt, hogy az elnyomott néger nép a munkások legnagyobb szövetségese az osztályharcban. b) Határozottan bizalmat fejezte ki arra vonatkozóan, hogy a néger nép és a fehérek tömegei között lehetséges az együttműködés, és számos utat-módot talált ennek megvalósítására. c) Elméleti szempontból a négerkérdést a nemzeti kérdés színvonalára emelte, és ezzel a néger népek mint elnyomott nemzetnek megmutatta a helyes távlatot. d) Rámutatott a fehér sovinizmusnak a munkásosztály széles tömegeiben, de a párt soraiban is megnyilvánuló alattomos veszélyére, és már akkor harcolt ellene, amikor más szervezete erre még nem is gondolt. e) A négerkérdést olyan döntő fontosságú kérdésnek tekintette, melyen keresztül le tudja mérni az osztály integritását és a hatalmas munkásmozgalmon belül minden egyes egyén és szervezet politikai tisztánlátását.« (698—699. l.)

A két világháború között a párt tevékenységének egyik igen fontos tényezője volt a szakszervezeti mozgalom forradalmasításáért vívott harc, a szakszervezetek egységének fenntartása mellett. E célból 1920-ban megalakult a Szakszervezeti Nevelési Liga, mely 1929-ben átalakult Szakszervezeti Egységligává. A Szakszervezeti Egységliga előtt a kezdődő gazdasági válság és a munkásosztály helyzetének általános megváltozásának körülményei közepette már más feladat állott. E feladat — a szervezetlen munkásoknak új, hatalmas iparági szakszervezetekben való egyesítése.

Mint ismeretes, a kommunisták nagy szerepet játszottak abban, hogy 1935-ben létrejött a CIO, az Ipari Szervezkedési Bizottság (később az Ipari Szakszervezetek Kongresszusa). A kötet részletesen tárgyalja e kérdés történetét s bemutatja a párt helyes irányvonalát, amely a munkásmozgalom baloldali és centrista elemei között blokk létrehozására irányult.

»A baloldalnak és a centrumnak ez a blokkja hajtotta végre azokat a nagy szervező kampányokat és sztrájkokat, amelyek a nehézipar munkásainak szakszervezetekbe tömörítésére és a CIO megalakítására vezettek. Ez a tíz évig tartó együttműködés tette a CIO-t az amerikai szakszervezeti mozgalom vezető szervévé, ez tette építő erővé a világ szervezett munkásságának szervezetei között.« (429. l.)

A könyv legérdekesebb fejezetei közé tartoznak azok, amelyekben a szerző elemzi Franklin D. Roosevelt »New Deal«-jének (új irányvonal) lényegét. E kérdés sajnos még igen kevésbé nyert megvilágítást a marxista irodalomban. W. Z. Foster továbbfejlesztve az »Amerikai földrészt rövid politikai története« c. munkájában kifejtett tételleket, utal arra, hogy a »New Deal« alapvető célja az volt, hogy továbbra is *fenn-tartsa a kapitalista rendszert és különböző reformok segítségével megtartsa a munkásosztályt a polgári kétpárt-rendszer hatalmában*. Foster elvtárs egyidejűleg utal a New Deal pozitív történelmi jelentőségére, amely megmutatkozik abban, hogy a New Deal *gátat vetett a fasizmusnak az USA-ban*. Abban az időben még az amerikai burzsoázia számára más kiút is létezett a válságból, azonban csupán a munkásosztály, a farmerek, négerék és a kispolgárság az 1930-as években létrejött és szervezetileg ki nem alakult széles koalíciójának segítségével sikerült visszaverni a fasizmus előretörését.

Roosevelt politikája alakulásának megfelelően változott a Kommunista Pártnak e politikával szembeni viszonya. A New Deal első éveiben, amikor az még reakciós, sőt fasiszta vonásokat is hordott magán, a párt élesen bírálta azt. Abban kb. az 1936. év kezdetétől — az osztrájharc rendkívüli kiéleződésének pillanatától —, amikor Roosevelt egyrészt a munkásosztály nyomására, másrészt a legreakciósabb monopolkapitalista körök támadásának hatására kénytelen volt valamivel baloldali politikai irányvonalat elfogadni, a Kommunista Párt — bizonyos megkötésekkel ugyan — támogatni kezdte az elnök politikáját. A történelem bebizonyította, hogy helyes volt ez a lépés. W. Z. Foster könyvének e tételei igen nagy jelentőségűek az USA e korszakbeli történetének tanulmányozásához.

A roosevelti politika lényegének kérdésével szoros kapcsolatban áll a párt történetében legveszélyesebb Browder-féle opportunisták elhajlás kérdése. Earl Browder lényegében szintén az amerikai kapitalizmus »kivételesség«-nek elméletéből kiindulva, feltétel nélkül támogatta a New Deal-t s csaknem amerikai szociális forradalmat látott benne. Ez az opportunisták irányzat különösen szembetűnővé vált a második világháború, a SzU és az USA közötti együttműködés éveiben. Browder eltorzította ennek az együttműködésnek az értelmét és kifejtette a szocialista és a kapitalista világ közötti együttműködés állandó jellegéről — az USA-beli osztrájharc kialakásáról — az amerikai kapitalizmusnak a háború utáni progresszív és válságmentes fejlődéséről szóló tarthatatlan, ú. n. teheráni tézisét.

Az áruló irányzat logikai betetőzése az volt, amikor a browderisták 1944 májusában felosztatták a pártot. Ezzel »az Egyesült Államok Kommunista Pártja olyan nagy hibát követett el, mint története folyamán még soha«. (533. l.) Csupán egy év múlva, nehéz munka eredményeképpen sikerült felszámolni a pártnak e hiba káros következményeit.

Az USA Kommunista Pártjának 35 esztendő történetében a legnehezebb szakasz a második világháború után következett be, amikor az amerikai imperializmus áttért a világuralom megszerzésére és az ország fasizálására vonatkozó terveinek valóra váltására. A rendőrterror, — az üldözés, a bíróságok, börtönök — mindezeket az eszközöket felhasználják az amerikai nép becsületének és lelkiismeretének, az USA Kommunista Pártjának megsemmisítésére. De mindezek a kísérletek sikertelenségre vannak ítélve. Foster elvtárs könyvében egymás után sorakoztatja fel a példákat a letartóztatott kommunisták hősiességéről az amerikai terrorista bíróságok előtt.

Az ismertetett mű 1952-ben jelent meg Amerikában, azaz még a fasizmus amerikai válfajának visszataszító jelensége, a McCarthyzmus szabadjárángedése előtt. A McCarthyzmus azonban csupán folytatása annak a bőséges kommunistaellenes hadjáratnak, amelyet az USA uralkodó körei világhatalmi tervei megvalósításának bevezetése-képpen már a második világháború befejezése után rögtön megindítottak. Foster elvtárs az új világháború kirobbantásával kapcsolatos amerikai tervek vonatkozásban utal arra, hogy »az Egyesült Államok és szövetségesei egyáltalában nem tudnának megnyerni egy ilyen háborút. Sőt, kétségtelenül katasztrofális vereséget szenvednének, aminek végzetes hatása lenne a világkapitalizmus egész rendszerére. Csakis így végződhetik egy újabb tömegmészárlás, a Wall Street imperialistái által vezetett agresszív háború« (652—653. l.).

William Z. Foster kiváló műve jelentős segítséget nyújt az USA Kommunista Pártja történetének marxista szempontból való tanulmányozásához. A mű egyúttal fegyver az amerikai kommunisták kezében abban a hősi harcban, amelyet a háború, az ország fasizálása ellen, a békéért és a demokráciáért folytatnak.

SZAMUELLY TIBOR

R. PALME DUTT:

THE CRISIS OF BRITAIN AND THE BRITISH EMPIRE

(Britannia és a brit birodalom válsága)

(London, Lawrence and Wishart, 1953. 512 l.)

Első mondatában mintegy jelszóként szögezi le R. P. Dutt, hogy tanulmányában a brit birodalmat néven nevezi, hogy nincs szándékában használni a most divatos »brit nemzetközösség« elnevezést, amelyet a konzervatívok és a munkáspárt vezetői terjesztenek, hogy elkendőzzék a brit birodalom igazi arculatát. Véget akar vetni annak az »elméletnek«, hogy a »birodalom« elnevezés elavult formula, hogy ma a birodalom népei szabadon élnek egy laza köteléken belül, hogy egy szabad közösséget alkotnak, melyet a királynő vagy az anyaország iránti szeretet köt össze. E tévhit leleplezésére R. P. Dutt hatalmas tényanyagot sorakoztat fel, amely megmutatja, hogy a gyarmati elnyomás ma nemhogy csökken, hanem éppen a válság következtében egyre erősödik. Statisztikai anyagot és szemtanúk — főleg a polgári írók — vallomásait felhasználva, szembeállítja a tőkésék gyarmati extraprofitját a gyarmatokon és a függő országokban élő népek süllyedő életszínvonalával. Elemezvén a különböző terveket és szervezeteket, amelyek állítólag a gyarmatok fejlődését mozdítják elő, arra a következtetésre jut, hogy a gyarmatosítók meséi a fehérek civilizációs szerepéről nem más, mint próbálkozás. Egy eltakarják a birodalmon belül folytatott erőszakos kiszípolozást. Egy fejezetet szentel annak bizonyítására, hogy a brit birodalom »a háborúk szülöttje és a háborúk tenyésztője«. Vázolja a brit birodalom terjeszkedésének történetét és utal a most folyó malajföldi háborúra és a barbár erőszakra, amelyet a kenyai nép ellen alkalmaznak.

A birodalom helyzetét azért elemzi olyan részletesen, mert ebben látja Anglia egyre mélyülő válságának kulcsát.

»A brit nép — írja Dutt — megszokta azt, hogy krónikus válságban él, de nem magyarázza meg senki, hogy mi a válság igazi oka.« A konzervatív- és a munkáspárt vezetői azt állítják, hogy a válság okai számos, ellenőrzésükön kívülálló tényben rejlenek. Hivatkoznak a Szovjetunió állítólagos terjeszkedési vágyára, a kommunizmusra, a nemhivatalos sztrájkokra; a konzervatívok a munkáspárti minisztereket hibáztatják tehetetlenségükért, a munkáspárt vezetői a konzervatívok népellenes politikájára hivatkoznak és így mind a két párt elkendőzi a válság igazi okait. Ezt a megtévesztő politikát annál könnyebben üzhetik, mivel a brit nép többségében — bár öntudatlanul — még él az a hit, hogy a brit birodalom mindig volt és mindig lesz, hogy Anglia a birodalom nélkül pusztulásra van ítélve. Ez a többség azonban ma érzi, hogy a birodalom körül nincs minden rendben, ezért elemzi Dutt olyan részletesen és történelmi vonatkozásokban a gyarmati és függő népek helyzetét.

A könyv nagy erőnye, hogy nemcsak leírja a mostani helyzetet, hanem vázolja e helyzet történelmi előzményeit, a birodalom fejlődését. Anglia válsága — bizonyítja be Dutt — a birodalom válsága; a gyarmatok felszabadulása egyben a brit nép felszabadulását jelentené.

Az imperialisták a válságból a gyarmatok fokozott kizsákmányolásában keresnek kiutat és mivel a három fő területük közül kettő, Malajföld és Irán kiesészik a lábuk alól, egyre inkább Afrikára fordítják a figyelmüket. Dutt egy-két példával illusztrálja ezt a folyamatot és elemzi az Egyesült Államok afrikai befektetései is, amelyek mélyítik az ellentéteket az amerikaiak és az angolok között. De nemcsak Afrikában jelentkezik ez az ellentét, hanem a brit birodalom összes piacain. A birodalom válsága — mutat rá Dutt — a felületen »dollárválság« formájában jelenik meg és könyvének nagy része foglalkozik e »dollárválság« okaival. A gyarmati extraprofit csökkenése, a népi demokráciák felszabadulása a nyugati országok kizsákmányolása alól, az Egyesült Államok világhódító törekvései, háborús politikája, mindez a régi elősdi brit imperialista rendszer összeomlását jelenti, és minden arra irányuló próbálkozás, hogy fokozott gyarmati elnyomással segítsék elő Nyugat-Európa talpraállítását, kudarera van kárhozthatva.

A birodalom helyzetének elemzéséből nem maradhat ki az ú. n. független dominiumok helyzete sem. Az imperialista gyarmati rendszer, írja Dutt, először is a gyarmati ország gazdasági kizsákmányolását jelenti az imperialista hatalom nagy monopoliáinak érdekében, másodsor az ország felett gyakorolt sztratégiai uralmat és harmadszor egy olyan politikai rendszer fenntartását, amely e céloknak rendel alá az országot. A hatalom formáját — gyarmati, függő vagy »független« — e céloknak megfelelően alakítják át. Azí az ú. n. »függetlenséget«, amelyet korábban

Irországnak és Egyiptomnak, később Indiának és Líbiának adtak, Dutt a »formális függetlenség technikájának« nevezi. Ezzel a technikával igyekeztek az imperialisták leszerelni a népi felszabadító mozgalmat; lényege az, hogy különböző alkotmányos formák mellett az igazi hatalom az imperialisták és az őket szolgáló burzsoázia kezében marad. Ahol ezek az országok bizonyos fokig független politikát folytatnak, mint India vagy Egyiptom az utóbbi időben, — ez csak a néptömegek nyomására történik. Dutt azonban nem elemzi eléggé ennek a függetlenségnek haladó oldalát, a proletariátus forradalmi harcra érdekében, hanem inkább a negatív oldalaira utal.

A gyarmatok sülyedő életszínvonalával, az angol néptömegek rosszabbodó helyzetével Dutt szembeállítja a Szovjetunióban és a népi demokráciákban virágzó gazdasági és kulturális életet. Ezzel egyben megeáfolja azt a gyakran hangoztatott frázist, amelyre mind a konzervatív-, mind a munkáspárt államférfiai hivatkoznak, hogy a birodalom válsága a második világháború, következménye. A Szovjetunió és a népi demokráciák sokkal több kárt szenvedtek, mint Anglia, mégis népgazdaságuk a felemelkedés útján van. A munkáspárt szügyenteljes módon ragaszkodik a birodalomhoz, ezzel gátolja Anglia hasonló felvirágzásának útját. Kormányzásuk idején politikájukat újfajta szocialista gyarmatosításként igyekeztek feltüntetni. Anglia szerintük nem zsákmányolja ki a gyarmatokat, hanem pénzt fizet a gyarmati »elmaradott« népek felemelkedésének érdekében. A munkáspárt vezetőinek ragaszkodása a birodalomhoz, ezzel szemben Dutt meggyőzően bizonyítja be, hogy a birodalom fenntartásának terhe a brit nép vállára nehezedik: a súlyosbodó adók, magasabb árak és csökkenő életszínvonal, a gyarmati háborúk és a fegyverkezési verseny, mindez az imperialista rendszer fenntartását szolgálja. »A válság« Dutt szavai szerint »egy világhirodalom elősdi metropolisának a válsága«.

»A munkásmozgalom és a birodalom« c. fejezetében Dutt feleleveníti a brit nép antiimperialista hagyományait, amelyeket Kier Hardy-n, Williams Morris-on, az 1880-as évek szocialistáin keresztül a chartistákig visszavezet. Lerántja a leplet a fábianusok imperialista elméletéről, amely az imperializmus népszerűsítőjének szerepét játssza a munkásmozgalom belül. E történelmi szemle egyben biztatás a jövő harcra számára is, feltárja a brit munkásmozgalom igazi hagyományait. A mostani válságos helyzetben, hangsúlyozza Dutt, régi harcosainak szelleméhez híven, feltétlenül szükséges, hogy a brit nép, a munkásmozgállyal az élén, átvegye a hatalmat, az országot a béke, a nemzeti függetlenség, a birodalom népeivel folytatott baráti együttműködés útján vezesse, hogy így oldjuk meg a brit birodalom válságát a kommunista párt programja, »Anglia útja a szocializmus felé« útmutatásai alapján.

R. Palme Dutt könyve, bár főleg Nagybritannia, a brit gyarmatok és a brit birodalomtól függő országok helyzetével foglalkozik, egyben feltárja az egész imperializmus válságának gyökereit: így nemcsak a brit néphez szól, hanem erősíti a demokratikus békemozgalom résztvevőit minden országban, köztük hazánkban is.

ELRICK DORIS

FRED OELSSNER:

ROSA LUXEMBURG

Kritikai életrajzvázlat

(Budapest, Szikra, 1954. 194 l.)

A Szikra Könyvkiadó nagyon helyesen járt el akkor, amikor Fred Oelssner, Rosa Luxemburgról frott, 1952-ben Berlinben megjelent művét kiadta magyar nyelven. Rosa Luxemburg tevékenysége elválaszthatatlanul kapcsolatos a nemzetközi munkásmozgalom egyes alapvető kérdéseivel. Munkásságának hatása megmutatkozott a magyar munkásmozgalomban is, hősi élete alkalmas arra, hogy példaképpül állítsuk a magyar dolgozók elé. Ugyanekkor a luxemburgizmus elméletének nyomai és maradványai erősen megmutatkoztak Magyarországon is. Így ennek a gyökerében téves elméletnek kritikai ismertetése jelentősen elősegíti ideológiai fejlődésünket.

Oelssner műve megírásakor kettős célt tűzött maga elé. Meg akarta ismertetni a német dolgozókat azzal a Rosa Luxemburggal, aki »a német történelem egyik legnagyobb

forradalmár alakja volt» és fel akarta tární a luxemburgizmus gyökereit, hiszen — mint megállapítja — »Rosa Luxemburg hibáinak kritikai leküzdése ma annál sürgetőbb feladat, minthogy nyomorult renegátok, különösen a szociáldemokrata ideológusok, halottgyalázásra használják ki ezeket a hibákat, megkísérik, hogy az amerikai imperializmus céljai érdekében visszaéljenek Rosa Luxemburg forradalmi nevével.

Fred Oelssner megoldotta ezeket a feladatokat. Műve első részében »Egy harcoss élet« címmel Rosa Luxemburg életpályáját kíséri végig a varsói gyermekkortól a berlini vértanúhaláláig. Ebben a fejezetben fejtí ki Oelssner annak a harcnak a jelentőségét, amelyet Rosa Luxemburg a századfordulótól kezdve a revizionizmus ellen folytatott. Aláhúzza, hogy a bernsteini revizionizmus ellen tiltakozó német marxisták (Bebel, Kautsky, Mehring, Clara Zetkin és mások) közül Luxemburg messze kiemelkedett. Luxemburg a revizionizmus ellen vívott elméleti harca során nem szűnt meg hangsúlyozni, hogy a főkérdés »a munkásmozgalom kispolgári vagy proletár jellegének kérdése«. Ebből a megfontolásból kiindulva követelte, hogy Bernstein zárják ki a pártból. Bernstein kritikája — írta Luxemburg a Leipziger Volkszeitungban — »az elposványosodás elmélete, melynek számára nincs hely sorainkban«.

Fred Oelssner az 1917 előtti időszak tárgyalása során nagy súlyt fektet annak kimutatására, hogy bár ebben az időszakban Rosa Luxemburg elsősorban a német munkásmozgalomban tevékenykedett, továbbra is szoros kapcsolatott tartott fenn a lengyel munkásmozgalommal. Az 1905-ös orosz forradalom kitörése után Rosa Luxemburg — mint Oelssner kifejti — legközelebbi feladatát abban látta, hogy közelebb hozza a német munkásokhoz az orosz forradalom problémáit. Ennek a célnak meg érdekében lelkes agitációt fejtett ki és nagy szerepe volt az 1905-ös orosz forradalom németországi hatásának kibontakoztatásában. Az orosz proletáriátus tömegsztrájkjai Németországban is újra napirendre tűzték a tömegsztrájk kérdését. Rosa Luxemburg sikra szállt a proletáriátus e haredi eszköze mellett és nagy szerepe volt abban, hogy az 1905-ös jénai pártkongresszus elismerte a politikai tömegsztrájkot a munkásosztály haredi eszközének.

Rosa Luxemburg azonban nem elégedett meg a németországi agitációval, 1905 decemberében Varsóba utazott, hogy közvetlenül is résztvegyen a forradalmi eseményekben. Luxemburg ebben az időszakban, forradalom tüzeiben írott munkáiban áttörte saját — és Oelssner által behatóan megbírált — spontaneitás elméletének korlátait. »Mi legyen tovább« c. munkájában a következőket állapította meg: »A nyílt harc szaksza, amely kezdetét vette, kötelességévé teszi a szociáldemokráciának, hogy lehetőleg jól felfegyverezze a legélenjáróbb harcosokat, kidolgozza az utcai harc terveit és feltételeit, mindenekelett pedig azt, hogy levonjuk a moszkvai harc tanulságait. A fegyveres harcnak ez a technikai előkészítése mérhetetlenül fontos és szükséges...«

Rosa Luxemburgot 1906 márciusában a cári rendőrség letartóztatta és csak ez év júniusában sikerült őt a börtönből kiszabadítani.

Oelssner művének egyik legértékesebb fejezete az orosz forradalom tanulságai-val foglalkozik. Behatóan elemzi a német szociáldemokrácia vezetőinek az 1905-ös forradalmi eseményeket »tisztán orosz jelenségek«-nek értékelő opportunistá megállapításait és ezeket szembeállítja a forradalmár Luxemburg okfejtéseivel. Ugyanekkor ezekben a fejtegetésekben Lenin útmutatása alapján kimutatja az utópikus és félmensevik elemeket is. Különösen jelentős annak a téves luxemburgi nézetnek a bírálata, amely tagadta a polgári forradalom szükségességét Németországban akkor, amikor még annak feladatai nem voltak megoldva. Itt joggal hangsúlyozza Oelssner, hogy »a munkásosztálynak az volt a feladata, hogy végigvigye Németország 1848-ban megindult demokratikus megújódását, vagyis a polgári forradalmat és átfejlessze a szocialista forradalomba. Rosa Luxemburg nem értette meg a bolsevikok 1905-ös taktikáját, ezért a német forradalom feladatait sem ismerhette fel világosan«.

Fred Oelssnernek a német szociáldemokrácia opportunizmusáról szóló meggyőző fejtegetései, az 1906-os mainzi pártgyűlés határozatának idézése és az abból levont következtetések segítségét nyújtának nekünk a magyarországi szociáldemokráciával kapcsolatos kérdések megértéséhez és helyes értékeléséhez. Az 1906-os, a forradalmat nyíltan elvető határozat azt mutatja — írja Oelssner —, hogy »a német szociáldemokrácia mennyire átalakult már a Bernstein receptje szerinti burzsoa reformpárttá«. A szerző, amikor kiemeli annak a harcnak a jelentőségét, amelyet Rosa Luxemburg az opportunizmus ellen folytatott, nyomatékosan hangsúlyozza: Luxemburgot a könyv második részében alaposan elemzett elméleti hibái meggátolták abban, hogy megértse az első orosz forradalom lényegét és a bolsevikok taktikáját.

Rosa Luxemburg tevékenységében kimagasló jelentőségű az a küzdelem, amelyet a militarizmus és a háború ellen folytatott. Az 1907-es stuttgarti kongresszuson Lenin és Rosa Luxemburg beavatkozásával megváltoztatott határozat jelölte ki a fő vonalát

annak a harcnak, amelyet a szocialista pártoknak a háború és a militarizmus ellen folytatniuk kellett. Annak a harcnak, amely Németországban folyt a militarizmus ellen, Karl Liebknecht mellett Rosa Luxemburg volt a kiemelkedő vezetője. A háború kitörése után Rosa Luxemburg azonnal megkezdte a baloldali elemek tömörítését a háború elleni harc céljából. — »Az Internacionálé újjáalakítása« c. tanulmányában leleplezte a német szociáldemokrácia szociálszovinizmusát, és rámutatott a II. Internacionálé csődjének okaira. Oelssner behatóan foglalkozik Luxemburg »június« - brosurájával és megállapítja, hogy ez »a legjelentősebb forradalmi írás volt, amely Németországban a háború ellen és a szociáldemokrácia árulása ellen megjelent«.

Az 1917 februári orosz forradalom kitörésének híre a wronkei börtönben érte Rosa Luxemburgot, akit még 1916 júliusában letartóztattak. Rosa Luxemburg nagy lelkesedéssel fogadta a forradalom híreit, rámutatott arra, hogy a forradalomnak tovább kell fejlődnie szocialista forradalomná, ugyanakkor azonban az oroszországi események igazi jelentőségét nem értette meg, a forradalom kilátásait lebecsülte, mert azt tartotta, hogy az csupán egy országban nem győzhet. Luxemburgot — annak ellenére, hogy elméleti hibái következtében egyes taktikai kérdésekben szembefordult a bolsevikokkal — szoros kötelékek fűzték Leninhez és a bolsevikokhoz; mint Oelssner megállapítja, »egész lelkével annak a nagy forradalomnak az oldalán állt, amely új korszakot nyitott az emberiség történetében«.

Rosa Luxemburg az 1918-as novemberi német forradalomnak egyik leglelkesebb harcosa volt. Felismerte, hogy a munkásosztály forradalmi pártjának megteremtése haladéktalanul megvalósítandó feladattá vált. Oelssner részletesen elemzi azt a munkát, melyet Rosa Luxemburg mint a Spartakus Szövetség, a Németországi Kommunista Párt egyik alapítója végzett. Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg galád meggyilkolásának ismertetését a szerző összeköti a német szociáldemokrácia ellenforradalmi szerepének feltárásával.

Fred Oelssner könyve második részében »Egy hibás rendszer« címmel a luxemburgizmussal foglalkozik. Leninnek a luxemburgizmust bíráló műveire támaszkodva megmutatja, hogy Rosa Luxemburg hibái és tévedései nem egyes, véletlen, elszigetelt hibák voltak, hanem egy hibás rendszerről kell beszélnünk, amelyben az egyes részek összefüggenek egymással. A szerző Luxemburg téves filozófiai nézetei és közgazdasági koncepciójának bírálata után behatóan foglalkozik Luxemburnak a szocialista forradalomról vallott nézeteivel és az ú. n. spontaneitás-elmélettel. A szocialista forradalomról vallott téves luxemburgi nézetek okát a szerző abban találja meg, hogy Rosa Luxemburg magának az imperializmusnak a kérdéseit nem értette meg. Ez meggátolta őt az államelmélet területén is a helyes vélemény kialakításában. Mint Oelssner rámutat, Luxemburg a proletariátus szövetségeseinek kérdését sem tudta helyesen megoldani, nem hitt a parasztság forradalmi lehetőségeiben és ezen a téren nem értette meg az oroszországi munkásmozgalom történeti tapasztalatait sem. Ugyancsak rendkívül károsak voltak Rosa Luxemburnak a nemzeti kérdéssel kapcsolatos helytelen nézetei, a nemzeti és gyarmati kérdéssé jelentőségének lebecsülése.

Luxemburg spontaneitás-elméletéből — mint Oelssner kifejti — »vaskövetkezetességgel fakad a forradalmi elmélet lebecsülése és a párt szerepének lebecsülése«.

Könyve utolsó fejezetében Fred Oelssner megindokolja, miért szükséges behatóan foglalkozni Rosa Luxemburg elméleti hibáival. »Erre alapos okunk van — írja —. Nemcsak arról van szó, hogy a luxemburgizmusnak 1918 után, a Németországi Kommunista Párt megalakulását követő években nagy befolyása volt a német munkásmozgalomban, tehát nem érthetjük meg helyesen ennek az időszaknak a történetét Rosa Luxemburg hibáinak kritikái elemzése nélkül. Annak, hogy Rosa Luxemburg hibáival ilyen részletesen foglalkozunk, az a fő oka, hogy a munkásosztály ellenségei, a trockisták, brandleristák, SAP-isták (Deutsche Socialistische Arbeiter-Partei — németországi trockista párt a huszas évek végén és a harmincas évek elején — E. T.) és nem utolsósorban a szociáldemokrata ideológusok megkísérelték és mind a mai napig megkísérlik, hogy Rosa Luxemburg helytelen nézetét felhasználják saját aljas céljaik érdekében.«

Oelssner végül azzal a harccal foglalkozik, amelyet Ernst Thälmann a luxemburgizmus maradványai ellen folytatott.

Oelssner művében helyesen állítja Luxemburg tevékenységének mérlegét az olvasó elé, annak a Rosa Luxemburg tevékenységének a mérlegét, aki, mint Lenin megállapította, »tévedései ellenére is sas volt és az is maradt«.

Fred Oelssner könyve rendkívül tanulságos mű a magyar olvasó számára is. Rosa Luxemburg tevékenysége ugyanis nagy hatással volt a magyar munkásmozgalomra. Ez a hatás kettős: Rosa Luxemburg forradalmi fellépése, harca az opportunizmus ellen ösztönözte, bátorította a magyar munkásmozgalom ellenzéki elemeit, ugyanakkor

elnéleti hibái a párt kérdésében — a magyarországi vonatkozásban rendkívül fontos nemzetiségi és paraszti kérdésben — gátolták ennek az ellenzéknek a fejlődését. A forradalmár Luxemburg hősi élete és vértanú halála lelkesítette, a proletariátus nagy ügye iránti odaadásra nevelte a magyar kommunistákat, a luxemburgizmus azonban éreztetette káros befolyását az 1917 utáni időszak magyar munkásmozgalmában is.

Fred Oelssner történetírói módszere példamutató. Műve kiválóan oldja meg a kitűzött nehéz feladatot. Munkája világosan, közérthetően ismerteti meg az olvasót Rosa Luxemburg hősi életével, elméleti hibáival, tevékenységének ellentmondásaival. A szerző »Kritikai életrajzvázlata«-ában megtalálja a módját Rosa Luxemburg emberi egyéniségének bemutatására is, kiemelve a nagy forradalmár mély, szocialista humanizmusát.

Körülbelül Oelssner művével egyidőben jelent meg ugyancsak a Szikra Könyvkiadó kiadásában Rosa Luxemburg: Levelek a börtönből c. könyve. A kis kötet Rosa Luxemburnak a börtönből 1916—18-ban barátnőjéhez Sonja Liebknecht-hez, Karl Liebknecht feleségéhez írott leveleit tartalmazza. Tulajdonképpen magánlevelek ezek, mégis történeti szempontból is jelentősek, mert éles fényt vetnek Rosa Luxemburg egyéniségére. Ezek a levelek egy nagykulturájú ember szocialista humanizmusának megrendítően szép megnyilatkozásai. Bizonyítékai Rosa Luxemburg művészet- és természet szeretének, ugyanakkor pedig minden sorukat a dolgozó ember iránti szeretete, mindenfajta elnyomás izzó gyűlölete hatja át. Kiadásuk hozzá fog járulni ahhoz, hogy a magyar dolgozók megismerjék Rosa Luxemburgot, a német és a nemzetközi munkásmozgalom nagy alakját.

ERÉNYI TIBOR

LEO STERN:

GEGENWARTSAUFGABEN DER DEUTSCHEN GESCHICHTSFORSCHUNG

A német történetírás előtt álló feladatok

(Berlin, 1952. 56 l.)

Leo Stern, a halle-wittenbergi egyetem Német Történeti Intézetének vezetője a német történetírás előtt álló feladatokról tartott előadást a Német Demokratikus Köztársaság levéltárosainak 1952 májusában rendezett első kongresszusán. Olyan problémákat igyekeztek megoldani a német történetírásokkal kapcsolatban, amelyek a mi számunkra is, magyar szempontból fájó kérdések.

Az a mód, ahogy a kérdéshez nyúl, ahogyan a német történetírást beállítja a XIX. és XX. század polgári ideológiájának egészébe, akkor is nagyon tanulságos lenne számunkra, ha a magyar történetírás nem lett volna időnként nagyon szoros kapcsolatban a némettel. Így azonban még külön jelentőséget kap gondolatmenete, ahogyan levezeti azt a szomorú tényt, hogy a német történészek nagy része ahelyett, hogy népük történetének súlyos helyzeteiben mint tanácsadók és politikai nevelők léptek volna fel, maguk is felelősek azért a nemzeti szerencsétlenségért, mely a német népet a II. világháborúban uralkodó osztályainak hibájából érte.

A polgári történetírás általában a XIX. század második felében, 1848 forradalmai után már a hanyatlás jeleit mutatja, Németországban azonban a reakciós jelleg már előbb mutatkozik, tükrözi a német kapitalizmus, a német polgárság, végső fokon a német történeti fejlődés sajátosságát. A német történetírásnak is megvoltak a maga haladó, humanista és nemzeti hagyományai (Leibniz, Möser, Lessing, Winckelmann, Goethe, Herder, Schläger), de a német polgári történetkutatás nem a XVII. és XVIII. századi felvilágosodás filozófiájához kapcsolódott, hanem a német idealista filozófiához. A napoleoni megszállás idején kialakult történeti irányzatnak — mely nem az akadémikus történetírásból, hanem német hazafiaktól indult ki — volt reakciós vonásai mellett is egy nagy pozitívuma: a történetírásnak ugyanaz a mozgósító erőt tulajdonította, mint amelyet mi ma elvárunk tőle. A német néppel meg akarta ismertetni múltját, hogy ezzel felébressze nemzeti öntudatát. Azonban a korlátozott német polgári fejlődésben, amikor a napoleoni háborúk után a reakció felülkerekedett, a hazafias érzés a szétforgácsolt Németország feudális-monarchikus egyesítésébe torkolt, a német nép múltjának feltárásából a német középkor idealizálása lett. A német romantika vissza a közép-

korhoz» jelszava nem volt más, mint a felszabadító háborúk utáni német feudális-abszolutisztikus jelen multba visszavetített apológiája (15. l.). A felszabadító harcok nemzeti öntudatának helyébe az uralkodó osztályok nacionalista, agresszív szelleme lépett. A történelemszemléletben ez azt jelentette, hogy a német történeti iskola nagymestere, Ranke, a porosz hagyománynak megfelelően a hatalmi gondolatot állította az érdeklődés homlokterébe. A háborút tekintette minden új államalakulás kiindulópontjának és a történetkutatás számára a hatalmi gondolat és a külpolitika elsődlegességét proklamálta vezérelvként (16. l.). Ez a koncepció, melyet Ranke iskolája (Treitschke, Mommsen, Dahlmann stb.) különböző változatokban tettek magukévá, teljesen Poroszország igényeinek felelt meg, Németországnak Poroszország vezetése alatti antidemokratikus egysítesét szolgálta. E mellett kialakult még, de sokkal kisebb jelentőségre tett szert egy liberalizáló irányzat (Gervinus, Schlosser, Zimmermann stb.) és a katolikus, Habsburgok felé orientálódó »nagynémet« iskola. Utóbbinak és Ranke iskolájának harca az 1870/71-es birodalomalapítással nagyjából végetért, a német történeti iskola »rankei objektivitás« magasztos légkörébe került. L. Stern megmutatja, hogy ennek oka nem a »történeti objektivitás« utáni vágy, hanem az volt, hogy a két tábor addigi politikai létjogosultsága megszünt, viszont a Párizsi Kommün élménye után szükségesnek látszott ideológiai egységfrontot létrehozni a nemzetközi viszonylatban fenyegetően erősödő munkásmozgalom ellen. A munkásmozgalom vezetőinek, Marxnak és Engelsnek történelmi materializmusával szembeállították a maguk világszemléletét, mely nem is enged az objektiv történeti igazság közelébe férközni, hiszen minden törvényszerűséget tagad a történeti fejlődésben. A marxista dialektikával szembeállították a maguk individualizáló módszerét, melyet »a modern historizmus magva«-ként dicsőítenek (22. l.) és mellyel a történelmet minden egyes korszak egyszeri, soha vissza nem térő feltételeinek eredményeként kezelik.

L. Stern arra is rámutat, hogy a porosz és a Habsburg irányzat kibékülésében része volt a monarchián belüli szláv veszélynek is és hálás feladat lenne megvizsgálni, hogyan kapcsolódik ehhez a magyar történetírás alakulása. Mint ahogy elgondolkoztató az is, hogy mennyiben hasonlít a különböző irányzatok 1871 utáni reakciós összefogása Németországban a magyar történetírás kiegyezés utáni elcsélyesedéséhez. Elmondhatjuk, amit L. Stern a német polgári történetkutatók ügyvezett objektivitásáról megállapít: ez gerinctelenséggé fajuló objektivizmust, közömbösséget takar.

Az individualizmus, mely minden történeti jelenséget minden egyes korszak különleges viszonyaiból vezet le, végül megfelelő módszertani eszköz lett arra, hogy mindent megértsen, mindent igazoljon, végül is mindent megbocsásson. Ez az a pont, mellynél megmutatkozik, hogy nem lehet határvonalat húzni a »szigorúan tudományos« iskola és a német vulgáris történetírás bűnei közé, mert a vulgarizálók Ranke individualizáló módszeréből táplálkoztak, mely kiválóan alkalmas volt minden forradalmi fejlődés tagadására és mellyel a jelenkor aljasságát úgy lehetett igazolni, hogy megértést mutattak a mult aljasságai iránt.

A vulgarizáló történetírás legdurvább, legkártékonyabb változata a pángermán vulgáris historizmus, ahogy az az össznémet (allddeutsch) és a nemzeti szocialista történeti irodalomban jelentkezik. És annak ellenére, hogy a »hivatalos« német történetírás időközben individualizáló módszerét addig fejlesztette, míg a német történettudomány akadémikusok szaktudományává lett, elvesztve régi kapcsolatát a nemzettel és belevesztett a filozófáló-esztetizáló szellemtörténetbe, vagy a mikroszkópi-kusan túlhajtott részletkutatásokba, mégis felelős a náci »történetészek« legvadabb kirohanásaiért is. Nincs joguk a céhbelieknek ezeket kívülállókként feltüntetni, mert a vulgarizálók munkáiból, ha eldurvítva is, a hatalom eszméjének Ranketól kiinduló totalizálása tűnik elő (29. l.). A »Drang nach Osten«, a »Volk ohne Raum«, a »proletár és plutokrata államok« stb. elméletei a céhbeli német történetkutatásból erednek és erősen visszahatottak rá. A Harmadik Birodalom idejének sok »tiszteletreméltó« történésze német alaposággal elméletileg pontosan azt bizonyította be, amit a német imperializmus akart.

Láthatjuk, L. Stern elemzése a német történetírás újabb hibáitól mélyen visszanyúl a német történetírás multjába. Meg kell állapítanunk, hogy bár a fejlődés különbözőségéből eredően, a mi történetírásunk a felszabadulás óta már tovább jutott az alkotó munkában mint a német történetkutatás, ilyen összefoglaló bíráló historiógráfiai visszatekintést egész a kapitalista korszak kezdetéig nem tettünk. Igaz, Németországban az még égetőbb kérdés, mint nálunk, mert ott a hibák teljes egészében továbbélnék Nyugat-Németországban. A Német Szocialista Egységpárt 1952 júliusi határozata megmutatta, mily döntően fontos a nyugat-német történetírás bírálata és L. Stern

e határozat szellemében kifejti, hogy azt a mérget, melyet az össznémet és a náci történetírók Bismarck nacionalizmusából, rabiátus szlávellenes sovinizmusból, antimarxista, proletárellenes, antiszemita, szovjetellenes érzelmekből kevertek a német ifjak elkábítására, hogy a német monopoltőkésék hódítási vágyának vak eszközei legyenek, most amerikai címkével újból be akarják adni a német fiataloknak, hogy előkészítsék őket a »harmadik menet«-re. Az »európai integráció«, a »nyugati kultúra védelme« zászlaja alatt történik ez ma. A német historizmus begyökerezett bozótja most még tovább burjánzik az angol-amerikai historizmus importjával, mely tulajdonképp maga is az alldeutsch és náci vulgáris történetírás változata (32. l.). Ebből a keresztezésből születik az olyan torzszülött, mint az »Atlanti-gondolat«, sok nyugatnémet történész elfordulása a nemzeti eszmétől. A nyugatnémet történészek legjobbjai is legfeljebb addig jutnak el, hogy felvessék: Németországnak imperialista államból a »költők és filozófusok« népévé kell visszaváloznia. — Különösen veszélyes ma Nyugat-Németországban az olyan történetfilozófia, mely a történelmet a vak véletlen és a misztikus összefüggések keverékének tekinti, melynek végső értelmét csak isten ismerheti, mert a törvényszerűség tagadása akaratlanul is felmenti a monopolkapitalizmust Hitler gátlástalan rablóterveinek szerzőségétől. Így válnak jószándékú, a német népet szerető tudósok is MacCloy amerikai főbiztos engedelmes eszközeivé, aki már 1951 áprilisában azt követelte, hogy a német nép nemzeti története helyett a német történetírók foglalkozzanak egy kozmopolita »európai« történet megírásával, vegyenek részt »a történetkutatás Schumann-tervében« (45. l.). Ezek a tudósok a német uralkodó osztály pusztulását azonosítják a német nemzeti állam, a német nép pusztulásával. Ez ellen a pesszimizmus ellen, a német egységért, a német nép jövőjéért és egyben a történetírás tudomány voltáért harcolnak az olyan írások, mint L. Stern tanulmánya.

WEINER MAGDA

LEO STERN HÁROM KULTÚRTÖRTÉNETI TANULMÁNYA

Martin Luther und Philipp Melancthon — ihre ideologische Herkunft und geschichtliche Leistung (Luther M. és Melancthon Ph. — ideológiai előzményeik és történeti teljesítményük).

(Halle, é. n. 68 l.)

150 Jahre Martin Luther-Universität Halle-Wittenberg. (A Halle-Wittenbergi Luther Márton-egyetem 450 éve)

(Halle, é. n. 27 l.)

Zur Geschichte und wissenschaftlichen Leistung der deutschen Akademie der Naturforscher „Leopoldina“. (A német Természettudósok „Leopoldina“ Akadémiájának története és tudományos munkája)

(Berlin, 1952. 102 l.)

Leo Stern a német történetkutatás feladatairól szóló tanulmányában megállapítja, hogy a német történettudománynak közel kell hoznia a ma emberéhez azt a nagy német kulturális örökséget, melyet a német nép alkotó ereje, a haladás, demokrácia, szabadság eszméi hátrahagytak és szervesen össze kell kapcsolni ezeket a Német Demokratikus Köztársaság haladó célkitűzéseivel a művészet, kultúra és tudomány területén. Ezt az elvi megállapítást többszörösen át is viszi a gyakorlatba, amikor a Halle-Wittenbergi Egyetem 450 éves jubileumára tanulmányt ír az egyetem első évtizedeivel szoros kapcsolatban lévő német reformáció anyagi és szellemi hajtóerőiről és kihatásairól, amikor ünnepi beszédében vázolja az egyetem történetét és végül, amikor a hallei egyetemhez kapcsolódó, 300 éves jubileumát ünneplő »Leopoldina«, a Német Természettudósok Akadémiája történetének elmélyült — kiállításában is különösen szép — tanulmányt szentel.

A Wittenbergi Egyetem első évtizedei Luther és Melanchton ottani tanári működésén keresztül elválaszthatatlanul összeforrtak a reformációval. L. Stern Lutherről és Melanchtonról szóló tanulmányában idézi szovjet és cseh történétírók (V. F. Szemjonov, M. M. Szmirin, J. Macek) megállapításait, kritikailag felhasználja a németországi reformáció egyházi történetírásának adatait és ezzel sikerül kiszélesítenie azt a képet, melyet e nagy átmeneti korszakról Engels műveiből nyerhetünk. (Megjegyzendő, hogy a német társadalomról a XV. és XVI. század fordulóján adott rajza a lényeges vonásokban megegyezik az Engelstől jól ismert osztályanalízissel, azzal az elterréssel, hogy a városokban »üzletemberekről és polgárokról« beszél [61. l.], amivel nyilván azt kívánja érzékeltetni, hogy szemben a későbbi, illetve a fejlettebb országokban már ekkor fel-lelhető »bourgeois«-val, itt élesen elkülönülő kereskedelmi tőkés és kispolgári réteggel van dolgunk.) Célja azonban nemcsak e kép kibővítése konkrét elemekkel, hanem állást is foglal Engels reformáció értékelése mellett, F. Mehring reformáció túlértékelésével szemben (63. l.), ugyanakkor, amikor természetesen nagyon sok esetben támaszkodik Mehring elemzésére. A vitát nem is tekinti lezártnak és tanulmányának egyik legfontosabb kicsengése, hogy felszólítja a német marxista történétírókat, kövessék az ő kezdő lépését a német reformáció történetének pártos feltárásában.

Figyelemre méltó, hogy ismételten támaszkodik Georg Ritter, nyugatnémetországi történész 1950-ben megjelent »Európa újjáalakítása a XVI. században« c. munkájára és ennek meglátásait szervesen beépíti a maga marxista gondolatmenetébe. Ezzel egyrészt dokumentálja, hogy a jószándékú történétíró, ha a történelmi materializmus világnézete és módszere híján nem is jut el a helyes összefüggések felismeréséig, ha kozmopolita befolyás következtében hazája történetét látszólag fel is oldja Európa történetében, alapos tudása és a német nép szeretete elvezeti helyes részmegállapításokhoz. Másrészt a maga részéről igyekszik áttörni azt a falat, mely a kettészakadt Németország tudományos élete között emelkedik és mintha hívná a nyugatnémetországi történétírókat, vegyenek ők is részt abban a nagy munkában, mely a német nép helyes történeti tudatának kialakításában minden haladó tudósrá vár.

Nemcsak a német reformációnak mint egésznek újraértékelését tűzi ki célul L. Stern a német történetírás elé, hanem az egyes — leginkább fekerítésre váró — kérdésekre is rámutat. Amikor például a lutheri reformáció ideológiai előzményeinek során eljut a huszitizmushoz, hangsúlyozza, hogy mily fontos a nacionalista történetírás által elhanyagolt huszita hatás további kutatása. — Különös figyelmet szentel a humanizmusnak, mint a feltörekvő polgárság egyház és feudalizmus elleni ideológiai tiltakozásának. Tárnyalja a német humanizmus megkülönböztető jegyeit, melyek az egyenlőtlenül fejlődő országrészek gazdasági visszamaradottságában, a politikai széttagoltság szűk szellemi légkörében a gyökereztek. Kimutatja az olasz széttagoltság történetileg más jellegét. Álláspontja az, hogy tévedés a humanisták latin nyelvhasználatát kozmopolitizmusnak minősíteni, rámutat, hogy a német humanisták egyben patrioták, akik mélységesen fájlalják a Németországban uralkodó feudális anarchiát. Luther ügye, mely egyházi vitaként indult, az ifjabb humanista nemzedékkel, az Ulrich von Huttnel való szövetség révén lett tulajdonképp nemzeti ügyvé és a humanisták fiatalabb generációja éppen akkor szakadt el Luthertől, amikor ő lekötötte magát a tartományi fejedelmek ügye mellett. L. Stern felhívja történésztársait, mutassák ki az eddiginél határozottabban a nemzeti öntudatot a német humanizmusban. A továbbiakban pedig azt fejtegeti, hogy miért álltak viszont szemben a humanisták Luther tanainak radikális irányban való továbbfejlesztésével. Mindezek magyar történeti szempontból azért nagyon elgondolkoztatók, mert még nálunk is igen problematikus a humanisták értékelése.

Magának Luther személyének jelentőségét L. Stern azon a ponton fogja meg, hogy Luther fellépésének elején átmenetileg Németország már régen mozgásban lévő osztályait és rétegeit egységes küzdelemben tudta összefogni a nemzeti öntudatra ébredő német nemzet legerősebb ellensége, Róma ellen. — Luther reális szerepét vizsgálva az újfelnémet nyelv kialakítása körül, gyümölcsözően alkalmazza Sztálin tanításait a nyelvek fejlődésére vonatkozólag. — Melanchtonban azt igyekszik kimutatni, hogy első-sorban humanista és csak másodsorban teológus. Egyéni tragédiája, hogy mint teológus ő adta meg Luther tanainak első dogmatikus megfogalmazását, ezzel megerősítette az új egyházat, amely viszont pusztulásra ítélte a humanizmust. Melanchton ezek után nem lehetett olasz formátumú renaissance humanista, még csak a reformáció előtti világi német humanista sem maradhatott, hanem kénytelen volt evangélikus-humanista művelődést hirdetni. Egyéni tragédiája tükrözi az egész német polgárság tragédiáját. Melanchtonnak, a humanista pedagógusnak jelentőségét, teremtő erejét azonban még Engelszel szemben is megvédi (56. l.). Ez irányú megállapításai nem lehetnek közöm-

bösek a magyar iskolaügy kutatói számára. Mint ahogy a Wittenbergi Egyetem haladó, majd megcsontosodó ortodox szellemének kialakulása — ahogy azt a szerző ebben a tanulmányában, majd az egyetem 450 éves jubileumára írt ünnepi beszédében vizsgálja — sem közömbös a magyar történetírára az ott tanuló magyar hallgatók révén.

L. Stern jubileumi ünnepi beszédében a wittenbergi egyetem története mellett helyet kap a fiatalabb hallei egyetem fejlődése is. A felvilágosodás haladó erőinek jegyében indult, a napoleoni háborúk idején és a 48-as forradalom előkészítésében tanárai és diáksága a német polgárság ideológiai és politikai előőrséhez tartoztak. 48-ban azonban bekövetkezett a német polgárság politikai frontváltoztatása és ezzel a hallei egyetem hanyatlása, amíg odáig süllyedt, hogy 1918—1923 közt és főleg a hitler-fasizmus éveiben a hallei egyetem majdnem egyöntetűen az ellenforradalom táborához csatlakozott és elnyerte a közvéleményben a »Rosenberg-egyetem« melléknevet. A tanulmány bevezető-sében mondja a szerző: »Egy egyetem története nem csupán tanárok nemzedékeinek története, akik ott tanítottak és tevékenykedtek, nem csak diákoké, akik tudásukat onnét merítették, nem csak tanoké, melyek onnét indultak ki, nem csak a szellemi tevékenység esücspontjainak és a tudományos rutin és tespedés feneketlen mélységeinek váltakozása, — hanem egyben az ország gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi fejlődésének története, melybe az egyetemek, mint kiemelkedő szellemi központok beletartoznak, hatva a társadalmi környezetre és ettől kapva az impulzust, a társadalmi feladatot.« (4. l.) Meggyőzően illusztrálja ezt, amikor a huszas, harmincas évek sötét egyetemi élete után élénk tárja a felszabadulás utáni idők adatait.

Az egyetem általános faszálódásának ellenére Hitler uralmának éveiben, az orvosi-természettudományi szakon egyes tudósok és egyes tudományágak híven őrizték a felvilágosodásba visszanyúló haladó hagyományait. Nem véletlen, hogy a Német Természettudósok Akadémiája — melyly L. Stern harmadik tanulmánya foglalkozik — szorosan kapcsolódik a hallei egyetemhez.

A szerző eleven, életteljes előadásmódja nyomán előttünk áll egy intézmény, mely megalakulásakor magán viselte a feltörekvő polgárság világszemléletét, a polgárot, aki akár mint tudós, akár mint gyakorló orvos merészen igyekezett behatolni a természet titkaiba. — A mához szól a szerző, amikor hangsúlyozza, mily nagy teljesítmény volt ez a 30 éves háború utáni időkből, amikor Németország politikai katasztrófája elpusztította a nemzeti kultúra kivirágzásának XVI. század eleji kezdeti eredményeit, amikor az uralkodó osztály a külfölddel szemben szégyenteljes függőségbe került, mélyen megvetve mindent, ami német. A mához szól és ugyanakkor a történeti valóságot rajzolja, amikor élénk állítja a négy orvost, akik egy kis német városkából kiindulva kezdték felvenni a kapcsolatot a háborútól pusztított és a westfáliai békével konzervált feudalizmustól szétszaggatott német városok között és nem nyugodtak, míg szervezkezdésük át nem fogta az egész országot. Mozgalmuk tudományos jelentősége az, hogy igyekeztek a misztikus spekulációt induktív-analitikus, exakt tudományos kísérletekkel helyettesíteni és megkísérelték, hogy Bacon zseniális elgondolásait a kollektív tudományos munkáról átvigyék a gyakorlatba, mielőtt ezek az eszmék Bacon hazájában a Royal Society (angol tudományos akadémia) megalakításával formát öltöttek volna.

A »Leopoldina« a továbbiakban is megőrizte haladó hagyományait, vagy legalább is igyekezett magát távol tartani egyes időszakok erősen reakciós áramlataitól. Ezt ugyan sokszor csak úgy tudták elérni, hogy begubóztak, elzárkóztak a nyilvánosságtól. Magatartásuk sokszor a tudományba való menekülés jellegű. 1848-tól, a német polgárság kapitulációjától kezdve, ez az elszigetelődés mind inkább a reakciós hatalom előtti politikai és szellemi megadást jelentette. A tudósok teljes politikai asszimilációja az uralkodó hatalomhoz az imperializmus korában következett be, a »Leopoldina« azonban mint intézmény ekkor is megőrizte viszonylag függetlenségét, legalább is nem engedte a nemzeti szocialista pártnak beleszólást ügyeibe. Megtehetette ezt, mert bizonyos értelemben magán-társaság maradt, hiszen ép a szerencsétlen német történeti fejlődés következtében vezetői a polgárság haladó korszakában nem tudták elérni, hogy — az angol és francia akadémiaik mintájára — tudós társaságuk a tudományok általános szabad német akadémijává váljék (55. l.). Jellemző, hogy egy a természettudományok történetével foglalkozó, 1911-ben megjelent kétkötetes német munka, mely részletesen tárgyalja más országok akadémiainak alapítását, a »Leopoldina«-t meg sem említi. Nagy pozitívum azonban, hogy L. Stern megállapíthatja: a »Leopoldina« a német nép teremtő géniusának hí őrzője volt és mint 300 éves, lényegében történeten nagy hagyományokra visszatekintő intézmény, a német kulturális örökség értékes része (79. l.). A jelenben pedig hozzáláthat új, nagy feladatok megvalósításához.

Az új magyar történetírás nagy nehézségekbe ütközik, amikor a gazdasági és politikai történetét össze akarja kapcsolni a kultúrtörténettel, mert alig vannak szak-

embereink, akik kultúrtörténettel foglalkoznának. Példamutató lehet számunkra Leo Stern, aki mint a Halle-wittenbergi egyetem Német Történeti Intézetének vezetője vállalkozott arra, hogy az egyetemhez szorosan kapcsolódó természettudományos társaság történetét megírja. Bizonyos az, hogy jártabb utakon haladt, mint amilyeneken mi elindulhatnánk, hiszen tanulmányának jegyzetei mutatják, hogy előtte már hány természettudós és történész foglalkozott e társaság történetével. Így ő maga forráskutatást nem is végzett, hanem a már feldolgozott tényanyagot a történeti materializmus segítségével, Marx, Engels és Mehring a német történelemre vonatkozó megállapításaira támaszkodva úgy használta fel, hogy megmutatta: egy tudományos társaság, jelen esetben a Német Természettudósok Akadémiájának története nem választható el a német nép történetétől. Nemcsak a német tudománytörténet egy szakasza tárul ki előttünk ebben a munkájában, hanem akárcsak a két előzőleg ismertetett tanulmányában, a német jelen és a német élniakarás is megmutatkozik benne.

WEINER MAGDA

AUSLÄNDISCHE BETEILIGUNGEN AN WESTDEUTSCHEN UNTERNEHMUNGEN

Külföldi érdekeltségek a nyugatnémet vállalatokban

(Berlin, Deutsches Wirtschaftsinstitut. 1951. 518 l.)

A külföldi monopoltőke nyugatnémet és nyugat-berlini befolyásának bemutatásával bonyolult és időszerű feladatot oldott meg a Német Demokratikus Köztársaság Gazdaságtudományi Intézete: a külföldi tőke nyugatnémetországi érdekeltségeinek feltárása fontos adalék a nyugati hatalmak német kérdésben folytatott politikájának megértéséhez. A munka különös érdeme, hogy az összes elérhető adatok alapján, a rendelkezésre álló adatok megengedte korlátokon belül, a tőkés viszonyok rejtett oldalát tárja fel: a német és külföldi finánctőke között kialakult pénzügyi, üzleti kapcsolatokat.

A többszáz oldalas adatközlést módszertani ismertetés és a német külföldi tőkekapcsolatok történetének rövid áttekintése vezeti be. A nyugati tőkésekkel kapcsolatban álló nyugatnémetországi cégek többsége a már régebbi — XIX. század végén és a XX. század elején létesült — kapcsolatokat folytatja, illetve fejleszti tovább. A Nyugat-Németországban ma oly jelentős szerepet játszó amerikai tőke már a múlt század 80-as 90-es éveitől kezdve résztvett Németország gazdasági életében. (Pl. a General Electric résztvett az AEG alapításában.) A külföldi, köztük elsősorban az amerikai és angol tőke németországi befolyása az 1924—29-es években nagymértékben kibővült. Az angol és amerikai finánctőke, mint ismeretes, jelentős szerepet játszott a német militarizmus talpraállításában. A második világháború után a külföldi tőke németországi befolyása tovább növekedett. Elsősorban az amerikai és angol monopoltőke pozíciói erősödtek meg, és ebben döntő szerepe van a megszálló hatóságoknak, amelyek saját tőkései érdekeltségeinek különféle előjogokat biztosítanak.

A második világháború után kialakult német-külföldi tőkés kapcsolatokra élesen nyomja rá bélyegét a kapitalista rendszer általános válságának második szakasza. A második világháború után nem újult meg a tőkekivitel olyan formában és olyan lendülettel, mint az első világháború után. Bár 1950 júniusáig megszüntek a tőkebehozatal akadályozó katonai korlátozások, a magántőke igen tartózkodó a nyugatnémetországi befektetések irányában. Ennek oka egyszerű: a nyugati tőkés a számukra bizonytalan nyugatnémetországi politikai helyzet miatt tőkéikkel inkább a világ más tájait felé fordulnak (Kanada, Dél-Amerika, stb.). Az amerikai finánctőke azonban nyugatnémetországi befolyásának további kiszélesítésére új formát talált, olyan módszert, mellyel biztosítja magának a profitot, de a kockázatot az állami költségvetésre és ezen keresztül az amerikai adófizetőkre hárítja: a nyugatnémetországi amerikai tőkekivitelben legnagyobb szerepe az állami költségvetésből származó összegeknek van (Marshall-terv, stb.).

1951 júliusában 3700 nyugatnémetországi és nyugat-berlini részvénytársaság közül 561 állott külföldi érdekkörben (15%), a külföldi érdekeltségű német részvénytársaságok alaptőkéje az összes nyugatnémet részvénytársasági tőkének 45—50%-át képezi (16—18 milliárd márkából 7976 millió). A ténylegesen befektetett külföldi tőke a kötet adatai szerint 4,3 milliárd márka. A külföldi befektetéseknek több mint fele amerikai és angol tulajdonban van, $\frac{1}{4}$ része svájci és hollandi, további $\frac{1}{4}$ része pedig egyéb,

köztük elsősorban francia és belga érdekeltségek kezében van. A külföldi tőke süllyal a legfontosabb gazdasági ágakat vonja érdekkörébe: az olaj, vegyi, elektrotechnikai, fémfeldolgozó ipart, a villamosenergiatermelést és a szénbányászatot.

A kötet csak a vállalati érdekeltségek kimutatására szorítkozik. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ez csak egyik területe a külföldi tőke behatolásának. Az 1924—29-es évek tapasztalatai megmutatták, hogy a kölcsönök útján történő befektetéseknek milyen nagy politikai és katonai jelentőségük volt a külföldi imperialisták németországi befolyásának és a német finánc-tőke hatalmának megszilárdításában. Nem szabad továbbá szem elől téveszteni, hogy sok esetben személyi kapcsolatok, szerződéses kapcsolatok, szabadalmak birtoklása stb. a külföldi tőke számára sokkal hathatósabb eszköz befolyásának megnövelésére, mint a közvetlen tőkebefektetés. Ha mindezt — és a megszálló hatóságok tevékenységét is — szem előtt tartjuk, rádöbbenünk arra, hogy a külföldi tőke vállalati érdekeltségeinek igen kiterjedt hálózata csak egy része a külföldi imperialisták nyugatnémetországi gazdasági befolyásának.

A külföldi tőke vállalati érdekeltségeinek kimutatása általában igen nehéz feladat, ugyanis általános statisztika nem áll a kutatók rendelkezésére, mivel a tőkés vállalatok nem kötelesek kimutatást adni külföldi kapcsolataikról, amelyek az esetek többségében a kulisszák mögött maradnak. Ezért bármilyen módszerrel igyekszünk ilyen kapcsolatokat kimutatni, teljes és hibátlan képet természetesen nem kaphatunk. A Német Gazdaságtudományi Intézet kutatásait a legnagyobb óvatosság jellemzi. A tényleges tőkebefektetések kimutatását tűzi ki célul. Olyan esetekben, ahol pontos adatok nem állnak rendelkezésre, óvatos becslést alkalmaznak. (Pl. ha a külföldi tőke egy vállalatban bebizonyíthatóan több mint 50%-os részesedéssel rendelkezik, ha pontos adatok nem állnak rendelkezésre, a külföldi érdekeltséget az alaptőke 60%-ának veszik, ha a külföldi érdekeltség 50% alatt van, akkor hasonló esetben az alaptőke 10, vagy ennél is kisebb százalékát veszik számításba.) Így az eredmények mentesek minden túlzástól. Bizonyos, hogy a külföldi tőke nyugatnémetországi vállalati érdekeltségei a valóságban nagyobbak a kimutatásban szereplő adatoknál. (Nem is lehet minden esetben kimutatni a külföldi tőke jelenlétét.)

A számítások és kimutatások figyelemmel kísérik a külföldi tőke közvetett érdekeltségeit is. A közvetett érdekeltségek kiszámításánál a külföldi anyavállalat érdekeltségét matematikai formulával igyekeznek kimutatni. Pl. ha egy amerikai cég 55%-os részesedéssel rendelkezik a német leányvállalatban és a német leányvállalat érdekeltsége az unokavállalatban 65%, akkor a matematikai formula szerint az amerikai cég

részesedése az unokavállalatban: $55 \cdot \frac{65}{100} = 35,75\%$. A fenti példa nyilvánvalóan irreál-

lis, mivel 50%-on felüli részesedések esetén az unokavállalat a valóságban 100%-ig az anyavállalat kezében van. A Német Gazdaságtudományi Intézet ezért ezt a matematikai formulát csak abban az esetben alkalmazza, ha az anyavállalat részesedése a leányvállalatban stb. nem éri el az 50%-ot.

A számításaiban igen gondos, alapos és óvatos munka hiányossága, hogy a gazdag anyag nyújtotta általánosítási lehetőségeket nem használja fel eléggé. Az anyag több és merészebb elvi következtetés levonására ad alkalmat Nyugat-Németország fejlődésére, az imperialisták kölcsönös viszonyaira stb. vonatkozólag, mint amennyit a kötet elvittörténeti bevezetője megtesz. Különösen hiányzik a munkából az imperialista csoportok közötti éles érdekharok és ellentmondások, ezen ellentmondások kiéleződése elkerülhetetlenségének kifejtése és szemléltetése. Szinte minden ellenvetést lefegyverez azonban a kötet túlynyomó részét képező, többszáz oldalas összesített és részletes kimutatás, amely külföldi kapcsolataik szempontjából az összes nyugatnémetországi és nyugatberlini üzemeket egyenként is bemutatja iparáganként és azon belül az érdekelt nemzetek szerint.

A Német Gazdaságtudományi Intézet kutatásainak e kötetben közzétett adatai nélkülözhetetlen segítségét nyújtanak mindazoknak, akik napjaink egyik legaktuálisabb és legfontosabb problémáját, a német kérdést valójában meg akarják érteni.

MAGOS GYÖNGY

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIBŐVÍTETT IGAZGATÓVÁLASZTMÁNYI ÜLÉSE

A Magyar Történelmi Társulat 1954. március 13-án tartotta kibővített igazgatóválasztmányi ülését, amelyen a magyar történészfront képviselői — fővárosi és vidéki történészek — voltak jelen. Az igazgatóválasztmányi ülést Andics Erzsébet akadémikus, a Magyar Történelmi Társulat elnöke nyitotta meg, majd Elek Lajos főtítkárnak számolt be a társulati munkáról, a kibővített igazgatóválasztmányi ülés céljáról és az elkövetkezendő feladatokról.

Az igazgatóválasztmányi ülés napirendjén a társulati élet felleltdítésére, az 1954-es társulati kiadványokra és előadásokra vonatkozó javaslatok szerepeltek. E javaslatokat a megjelentek előzetesen sokszorosítva megkapták.

A napirendi pontok után széleskörű vita alakult ki, amely részben a főtítkári beszámolóhoz, részben a javaslatokhoz kapcsolódott.

A főtítkári beszámólót számos hozzászólás kiegészítette; főleg megszívlelendő megjegyzések hangzottak el a Történelmi Társulat népszerűsítő feladatának elvi és gyakorlati kérdéseiről.

A javaslat a társulati élet fellendítésére sokszorosított formájában nem keltette fel eléggé az érdeklődést, így a javaslat főbb pontjait Makkai László az egybegyűlték előtt megismételte. Ennek a javaslatnak lényege: a Magyar Történelmi Társulat munkájának eredményesebbé tétele érdekében tagjait szekciókba tömöríti, továbbá meghatározott időpontokban összejöveteleket rendez számukra. A szekciók az adott korszak kérdésével foglalkozó történészek munkaegyüttesei, melyek keretet nyújtanak szakkérdések megbeszélésére, elvi vitákra és a tudományos munkával összefüggő kezdeményezések, javaslatok elindítására. A javaslat három szekció szervezését ítélte szükségesnek a magyarországi középkori, újkori és legújabbkori kutatók számára. A megbeszélés során azonban felmerült az egyetemes történelmi szekció felállításának szükségessége is, amelyet a kibővített igazgatóválasztmányi ülés egyhangúan elfogadott.

A Társulat 1954-es tudományos és népszerű kiadványtervével kapcsolatban több felszólaló vetette fel, hogy helyes lenne a szerzők és lektorok körét bővíteni.

A számos tanulságos felszólalás és hozzászólás után a felmerült kérdésekre Andics Erzsébet elnök válaszolt. Túl vagyunk azon — mondotta —, hogy csak azon keseregjünk, mi volt a helytelen. Ideje annak, hogy konkrét javaslatok kapasan a teendőket határozzuk meg. Fontos tisztázni — hangsúlyozta Andics Erzsébet — a Társulat jellegének és népszerűsítő feladatkörének kérdéseit. A Társulat összefogja a történelem aktív művelőit és népszerűsíti a történelemtudomány legújabb eredményeit. Ez meg is szabja a határvonalat a Történelmi Társulat és az Ismeretterjesztő Társulat között. Ha a Társulat összefogja a történelem művelőit, ez azt jelenti, hogy elsősorban a történet-kutatókkal és azokkal foglalkozik, akik propagandistái, terjesztői a történettudomány eredményeinek. A Társulat népszerűsítő előadásaival, kiadványaival természetesen más publikumra számít, mint az Ismeretterjesztő Társulat. A mi olvasóközönségünk, akik számára mi népszerűsítjük a tudomány eredményeit: pedagógusok, egyetemi hallgatók, a saját emberei, más tudományágak művelői — akik számára nem szaktudomány a történelem. A Társulat ismeretterjesztése tehát azt jelenti, hogy eredményeinket elsősorban a történelemtanárokhoz vigyük el és biztosítsuk azt, hogy ők valóban az új eredmények alapján tanítsanak. Továbbá biztosítsuk azt, hogy a történettudomány eredményei eljussanak azokhoz, akik kulturális életünkben aktívan résztvesznek. Ezzel már meg is határozzuk ismeretterjesztésünk témakörét. Nem elemi, iskolás igazságokat akarunk szétvinni. A mi feladatunk, amikor népszerűsítünk, a tudományos kutatás legújabb eredményeinek az ismertetése. Ha előadást tartunk, arról beszélünk, milyen új anyag áll rendelkezésünkre, milyen új megállapítások születtek, mit kell a régiből bírálat alá venni.

Helyes az a javaslat, hogy jobban össze kell fogni a történettudomány művelőit. Helyes, hogy számba kell venni ki mivel foglalkozik, milyen stádiumban van a munkája vagy mivel kell, hogy foglalkozzék.

A népszerűsítését kérdését helyesen kötötték össze a sajtó kérdésével — mondotta az elnök. Hajnal István javaslatának alap gondolatát figyelemreméltónak találta. Valóban meg kell találni annak a módját, hogy friss, érdekes, művészi módon tárgyaljunk történeti kérdéseket. A Századoknak évente négyszeri megjelenése is jelenleg nehézségekbe ütközik. Népszerű történelmi folyóirat kellene, amely a kutatás legújabb eredményeit friss és népszerű módon, röviden és egyszerűen, az átlagos pedagógus számára érthetően ismertetné. Tartsunk ki tehát a mellett, hogy egy népszerű havi folyóirat szükséges lesz majd. Ugyanakkor azt is ellenőrizni kell, hogy a Századok 3000 példánya a megfelelő helyekre jut-e el. Helyeselte továbbá az előadó a lexikonra vonatkozó javaslatot, amelynek összeállításában a Levéltár dolgozóinak lenne nagy szerepe.

A hazafias nevelés kérdéséhez szólt ezután Andics Erzsébet akadémikus. Annak a demokratikus patriotizmusnak, amely erősödik nálunk és amely hatalmas erő, az elmélyítéséhez még hozzá sem láttunk valójában — mondotta. Hozzá kell járulnunk ahhoz, hogy az ország minden lakója tényleg szorosse hazáját és tudja mi a kötelessége vele szemben. Ezen a téren rengeteget tehet a helyi kutatás. Az Oktatásügyi Minisztériumban is járt szovjet delegáció egyik tagja megkérdezte, hogy miért nincs elég irodalma történelmi műemlékeinknek, miért nem ismertetik eléggé az iskolai oktatásban, miért nem ismerik a helyi történelmet, a helyi nevezetességeket. El kell érni azt, hogy egyes tanácsok, egyes iskolák készítsenek évkönyvet, gyűjtsék össze az anyagot. Ez alkalmas arra, hogy tartalommal töltsék meg a hazafias nevelést. Adjunk ennek a helyi kutatásnak segítséget és ne féljünk attól, hogy megjelenjék, még akkor sem, ha nem teljes tudományos apparátussal készült vagy esetleg más hibát tartalmaz. Az az elv azonban továbbra is érvényben marad, hogy kutatóink elsőrendű, el nem sietett munkákat adjanak ki. De ez nem zárhatja ki a kis- és középszerű, a nem teljes értékű munkák kiadását.

A vidéki társulati életet jobban ki kell építeni s nagyobb figyelemmel kell kísérni az ott folyó munkákat.

Fontos javaslata a vezetőségnek a szekciókra vonatkozó javaslat. Sokat beszélünk arról, hogy a Társulatban szélesebb demokratizmus legyen. Persze ezt az általános igazságot konkrét formába kell önteni. Ma már nem elegendő, hogy egy-egy előadásra 50—60 embert összehozzunk és néhányan felszólaljanak. Alkotó, aktív, tudományos demokratizmus alakulhat így ki; a résztvevők kötetlen formában, szűk szakmai közönség előtt mondhatják meg véleményüket. Az ötletet az élet vetette fel, alulról jött a kezdeményezés.

Ezután felvetette Andics Erzsébet azt a kérdést, hogy a Társulatnak hány szekciója legyen. Miután a megjelentek egyhangúan a négy szekció megalakítása mellett foglaltak állást, a Társulat vezetősége ezt tudomásul vette s ezzel a Társulat elnöke a kibővített igazgatóválasztmányi ülést berekesztette.

A NÉPI DEMOKRATIKUS ORSZÁGOK KÜLDÖTTEINEK BESZÁMOLÓI A MAGYAR TÖRTÉNÉSZ KONGRESSZUSRÓL

A múlt évi, eredményeiben nemzetközi jelentőségre emelkedett Magyar Történész Kongresszusról a szovjet küldöttséghez hasonlóan a népi demokratikus országok küldöttei is megemlékeztek a történelmi folyóiratok hasábjain, napilapokban, előadások keretében.

A népi demokratikus országok történelmi szaklapjaiban (Studii, Revistă de istorie și filosofie, 1953. 4., Historický Časopis, 1953. 2., Kwartalnik Historyczny, 1953. 3., Československý Časopis Historický, 1953. 3., Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1953. 6.,) Victor Cheresiesiu, a Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, L'udovit Holotik, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, Henryk Jabłoński professor, Josef Macek, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója és Leo Stern, a hallei egyetem rektora — a kongresszuson résztvett küldöttek — számoltak be a kongresszusi tapasztalatokról, az ott született nagyjelentőségű határozatokról, a kongresszus eredményeiről és fogatékosságairól.

E beszámolók részletesen ismertetik a kongresszusi előadásokat és vitaüléseket; elismerőleg szólnak a szervezésről, a baráti légkörben lezajlott tudományos eszmecserekről, a történelmi nevezetességű helyek és múzeumok látogatásairól, a felfrissülést nyújtó kirándulásokról és színházi estékről.

Valamennyi ismertetés kiemeli a szovjet történész küldöttségnek — A. M. Pankratova akadémikusnak, J. V. Tarle akadémikusnak és P. N. Tretyakov professzornak — a kongresszus folyamán nyújtott értékes, hasznos tanácsait, úttörő kezdeményezését és készségét gazdag tapasztalatainak átadására. Mint Macek professor cikkében megállapítja, a szovjet delegáció érdeme, hogy a kongresszus tagjai a külön munkaértékzetlen olyan elvi határozatokat hoztak, amelyek a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történéseinek együttműködését magasabb színvonalra fogják emelni s amelyek irányt mutatóak ezen országok történései számára.

S éppen e kongresszusi határozatokban, a kongresszusi ülések folyamán kialakult nagyszabású közös feladatokban van — mint erre a beszámolók utalnak — a budapesti történész kongresszus alapvető, nemzetközi jelentősége. A küldöttek azonban nem csupán a nagyfontosságú, közös problémákat megjelölő határozatok megszületésében látták a kongresszus nemzetközi jelentőségét, hanem mindenekelőtt a külföldi delegációk részvételében, a kongresszus programjában, a közös problémákat érintő előadásokban, amelyek többsége nemcsak Magyarország szellemi életében, hanem valamennyi haladó és békeszerető nép történettudománya szempontjából jelentős volt.

A magyar történészek nagy érdemének tulajdonítják a beszámolók, hogy az ő kezdeményezésükre találkoztak először a haladás és a béke táborához tartozó népek és országok történettudományának képviselői s vitattak meg számos jelentős és sürgető szervezeti és tudományos problémát. Hangsúlyozzák, hogy a múltban ez az összefogás nem jöhetett volna létre s ez fényes bizonyítéka annak a tételnek, hogy a kapitalizmus viszonyai között lehetetlenek az olyan gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok, mint amelyek ma országaink között léteznek.

A nemzetek közötti kölcsönös történelmi kapcsolatokra vonatkozó munkákban a magyar marxista történészek valóban úttörők — állapítja meg L. Holotik —, akiket érdemes követni. A Magyar Történész Kongresszus bebizonyította — V. Cheresiesiu véleménye szerint —, hogy a magyar történészek képesek voltak megoldani számos olyan kérdést, amelyet a régi és reakciós magyar történetírás még csak nem is érintett vagy teljesen meghamisítva tárgyalt.

A kongresszust értékelve a küldöttek beszámolói igen jónak tartották, hogy a referátumok és korreferátumok kronológiailag és egymáshoz viszonyítva pontos rend-

szerbe voltak állítva. Továbbá, hogy a témák központi jelentőségű kérdéscsoportokat öleltek fel, hogy ezekhez a kérdéscsoportokhoz a magyar történészek hatalmas új anyagot kutattak fel, ezek alapján pedig új értékeléseket adtak, úgyhogy ezáltal a nemzetközi történettudomány számára új, nagy perspektívát nyitottak (L. Stern).

L. Holotik kiemelte a magyar marxista történetírás nagy és érdemes eredményeit a török és a Habsburg hódítók elleni függetlenségi harcok bonyolult kérdéseinek feldolgozásainál. A kongresszus munkálatai nyilvánosságra hozták — állapította meg V. Cherestiesiu — a magyar, román, cseh, szlovák, lengyel stb. népi tömegek szabadságért és függetlenségért folytatott harcának közös momentumait.

A kongresszusi küldöttek beszámolóikban a kongresszus hiányosságairól is megemlékeztek. Hibának tartották általában, hogy a kongresszus folyamán vagy bevezetéseképpen nem hangzott el olyan átfogó referátum, amely a mai magyar történettudomány állapotát, perspektíváit, terveit és céljait ismertette volna. Molnár Erik akadémikus referátumát — minthogy ez számos kérdésben új megvilágításba helyezte a magyar történelem elvi jelentőségű kérdéseit — előre kellett volna tenni és megvitatni. Stern professzor véleménye szerint kevesebb — több lett volna. A referátumokat túl nagy számuk miatt a kongresszuson nem vitatták meg. Így gyakorlatilag lehetetlen volt egyes kérdéskomplexumokat kiegészíteni, továbbfejleszteni illetőleg kijavítani.

Az előadások tartalmi részét is megbírálták. L. Holotik hiányolta a magyar nép osztályharcainak történetére vonatkozó előadásokat. Figyelmén kívül maradt a Dózsa-felkelés és általában a parasztfelkelések kérdése. A kongresszus nem igen foglalkozott Magyarország társadalmi-gazdasági fejlődésével és nem hangzottak el előadások a magyar történelem kezdeteiről, valamint a középkori Magyarországról.

Stern professzor a Magyar Történész Kongresszus tudományos mérlegét felállítva és tanulságait levonva, figyelmeztetőleg szól: óvakodni kell a kritikátlan aktualizálástól, a nemzeti múlt nagy alakjainak és eseményeinek romantikus idealizálásától, nehogy a polgári nacionalizmusba tévedjünk. Vonatkozik ez a magyar történet nagy alakjaira is, mint I. Istványa, IV. Bélára, Hunyadi Jánosra, Mátyásra, Bocskaira, Bethlenre, Zrínyire, Rákóczi, Széchenyre és Kossuthra is, mivel a bennük rejlő ellentmondást csak osztály-, idő- és érdekorlátaikból a korabeli gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai viszonyok konkrét történelmi vizsgálataiból tudjuk kielemezni. A haladó magyar történészek előtt az a nehéz feladat áll, hogy a pozitívát, haladót, előremutatót kimunkálják a magyar történet nagy eseményeiből és alakjaiból, de ne tévesszék szem elől a negatívát, az ellentmondásost, a reakciós vonásokat. Ez olyan feladat, amelyet csak azon szomszéd népek történészeinek baráti együttműködésével tudnak megoldani, amelyeket azelőtt a magyar »uralkodó nemzet« elnyomott.

A kongresszust ismertető referátumok továbbá beszámolnak arról is, hogy a közös, együttes munkával megoldandó feladatok közül milyen munkálatok várnak az egyes országok történészeire és ezekből a feladatokból melyeket sikerült már megoldaniuk. Általában ezeket a feladatokat beillesztették az 1954-es és következő évi tervekbe. J. Macek már arról tudósít beszámolójában, hogy a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete elküldte a munkaterveket és a csehszlovák történelem készülő áttekintésének téziseit a Szovjetunióba valamint a népi demokratikus országokba. A csehszlovák történészek a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészeivel közösen vitatják majd meg ennek az áttekintésnek a téziseit. A magyar történetírással való együttműködés megszilárdítására és a magyar levéltárakban lévő források egyéni felhasználására a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete állandó munkahelyet szándékozik berendezni Budapesten.

L. Stern hangsúlyozza, hogy a Német Demokratikus Köztársaság minden jelentősebb intézményének feladata, hogy behatóan foglalkozzék a Magyar Történész Kongresszus kérdéseivel és határozataival, megvitassa és levonja a következtetéseket a Német Demokratikus Köztársaság haladó történettudománya számára. Halaszthatatlan feladat továbbá a Német Tudományos Akadémia keretében működő Történettudományi Intézet felállítása és a tervszerű történettudományi kutató munka megindítása.

A küldöttek beszámolóinak a Magyar Történész Kongresszusból levont tanulsága tanulság egyúttal a magyar történészek számára is. L. Holotik véleménye szerint a kongresszus szemléletesen igazolta, hogy a történettudomány igen hathatós eszköz ahhoz, hogy a széles tömegeket a szocialista hazafiság és proletár internacionalizmus szellemében neveljük. A társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek tanulmányozása nélkül — írja J. Macek — a nemzetek közti kapcsolatok tanulmányozása, Lenin szavaival élve, »legjobb esetben is csak töredékesen gyűjtött nyers tények halmaza s a történelmi folyamat egyes oldalainak ábrázolását« adná. Ha ismerjük országaink gazdasági és társadalmi fejlődését az illető korszakban, csak akkor tárhatjuk fel a kapcsolatokat

és a kölcsönös kulturális hatásokat; csak akkor állapíthatunk meg közös vonásokat és sajátosságokat a kulturális fejlődésben, csak akkor magyarázhatjuk tudományosan az egyes országok múltbeli közös kapcsolatait.

L. Stern megállapítja, hogy a kongresszus fordulatot jelent haladó történeti kutatásainkban. Az egyes népi demokratikus országok történészei kezdik leküzdeni eddigi elszigetelt munkamódszerüket és a szovjet történettudomány segítségével szervezett, előre megtervezett, közös munkára térnek át. Összefoglalásul idézzük V. Cheresetsiut, aki úgy véli, hogy a kongresszus nemcsak a magyar történettudomány fejlődésében jelölt meg fontos szakaszt, hanem a Szovjetunió és a népi demokráciák történeti együttműködésének fejlődésében és elmélyítésében is.

H. HARASZTI ÉVA

РЕЗЮМЕ

Тибор Хайду:

РОЛЬ СОВЕТОВ В ВЕНГЕРСКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции в Венгрии первые советы были созданы уже в январе 1918 года. В конце октября 1918 года в Будапеште были созданы Совет рабочих депутатов и Совет солдатских депутатов, рабочие предприятий создали заводские Советы. Советы приняли участие в подготовке революции 30—31 октября 1918 года. Они мобилизовали рабочих и солдат на борьбу за свержение уществующей власти. Военное руководство революцией в Будапеште было сосредоточено в руках Совета солдат.

Хотя революцию довел до победы народ, после победы революции власть захватило в свои руки назначенное королем буржуазное-социал-демократическое правительство. Руководители социал-демократической партии, предатели рабочего класса, добились того, что будапештские Совет рабочих и Совет солдат признали власть правительства и сохранили за собой только право на контроль. Несмотря на это, действительная власть находилась в руках этих Советов, хотя они пока не пользовались ею.

В городах и селах были созданы Советы рабочих и национальные Советы (последние в селах состояли, главным образом, из крестьян). Эти Советы во многих местах взяли местную власть в свои руки, в других местах осуществляли контроль над государственными органами. Повсюду были созданы заводские советы, которые боролись за сохранение достижений революции и за улучшение положения рабочих, во многих местах приступили к осуществлению контроля за производством. Во всей стране были созданы Советы солдат.

Итак, в середине ноября центральная власть была в руках правительства, а в большинстве сел и в целом ряде городов власть захватили Советы. В связи с тем, что массы поддерживали будапештские Совет рабочих и Совет солдат, а также местные Советы, правительство против Советов не имела в своих руках реальной власти. Советы без серьезного сопротивления могли бы свергнуть правительство, но этого не произошло за отсутствием руководящей советами революционной партии и из-за того, что социал-демократическая партия предала народ. Правительство уже готовилось к ликвидации власти Советов. 20-го ноября 1918 года была создана Коммунистическая Партия Венгрии, что означало решающий поворот в борьбе за власть в пользу рабочих, крестьян и солдат.

Магда Араньоши:

ВЛИЯНИЕ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ И ВЕНГЕРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ НА ДВИЖЕНИЕ ВЕНГЕРСКИХ ТРУДЯЩИХСЯ ЖЕНЩИН

Под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции во всей Венгрии укреплялось движение венгерских работниц и бедных крестьянок за мир против капиталистического строя, являющегося причиной войны. На фабриках и на других местах работы одна за другой следовали стачки и демонстрации против войны. Слои трудящихся женщин, изолировавшиеся раньше от женщин рабочего класса, начинают перенимать методы их борьбы. Число сплотившихся в профсоюзы женщин в 1917 году по сравнению

с 1916 годом возросло на 487%, (общее число -- 48 811), прежде всего вследствие вступления в профсоюз более 15 тысяч работниц металлургической промышленности.

Поразительно возросло число женщин, принимавших участие в будапештских и провинциальных демонстрациях, в ходе которых начиная с осени 1917 года демонстранты все более воинственно требовали немедленного заключения мира, приветствуя русскую революцию.

Общегосударственный Женский Комитет социал-демократической партии под давлением масс так же, как и сама партия, на вид полевев, восхвалял Великую Октябрьскую социалистическую революцию. Одновременно Комитет пытался тормозить движение, заявляя: «мы еще недостаточно сильны для того, чтобы свергнуть замечательно подготовившуюся реакцию». Несмотря на эти манипуляции широкие массы женщин все более революционизировались. В марте 1918 года по всей стране был отмечен Международный День Женщин. Общегосударственный Женский Комитет после венгерской октябрьской буржуазной революции 1918 года верно служил буржуазному-социал-демократическому правительству, предательски относившемуся к требованиям пролетариата, в том числе и к требованиям пролетарок.

Несмотря на все происки социал-демократии и реакции, огромные массы пролетариев, в том числе рабочих, крестьянок и женщин из среды интеллигенции, присоединились к созданной осенью 1918 года Коммунистической Партии Венгрии. Однако руководство женским движением и дальше осталось в руках реформистских социал-демократических женщин. Это обстоятельство во время первой венгерской диктатуры пролетариата препятствовало созданию действительно социалистического женского движения.

*

21 марта 1919 года венгерский пролетариат захватил власть в свои руки. Венгерские пролетарки стали участниками рабочей власти и вступили на путь экономического, политического, общественного и культурного освобождения. Правительство Венгерской Советской Республики на основании принципа «за равный труд -- равная зарплата» ввело систему сдельной оплаты труда. По инициативе правительства началось широкая общественная работа по обучению малограмотных женщин, по созданию кадров квалифицированных работниц. В течение 133 дней существования Венгерской Советской Республики женщины должны были вести упорную борьбу за применение принципа «за равный труд -- равная зарплата» на практике. Это главе этой борьбы стоял Общегосударственный Женский Комитет, в котором после провозглашения Венгерской Советской Республики руководство захватили в свои руки левые элементы.

Венгерская Советская Республика исключительно много сделала в интересах общественного освобождения пролетарок. Во время войны и империалистической блокады правительство создало такую форму охраны материнства, младенчества и детства, которая до того времени была совершенно неизвестной в Венгрии. Созданные Венгерской Советской Республикой дома для родильниц, дома отдыха, детские ясли, а также введенные снабжение одеждой, питание детей в школах, внешкольный надзор, увеселение, летний отдых детей -- все эти понятия до тех пор были почти неизвестными.

Общегосударственный Женский Комитет, борющийся с унаследованным от прошлого оппортунизмом, в первые месяцы существования Венгерской Советской Республики проводил, главным образом, агитационную работу и запустил организацию широких масс женщин на активные действия. Действовать организационно Общегосударственный Женский Комитет решился только после того, как три съезда: учредительный съезд Венгерской Партии социалистических, коммунистических рабочих (13 июня 1919 г.), съезд Общегосударственного Женского Комитета ВПСКР (14 -- 15 июня 1919 г.) и съезд Всевенгерского Союза Советов (14 -- 23 июня 1919 г.) выяснили главные задачи движения венгерских трудящихся женщин.

После этих съездов улучшились работа и политика Общегосударственного Женского Комитета, но, к сожалению, уже не было времени для исправления ошибок. Падение Венгерской Советской Республики воспрепятствовало дальнейшему развитию венгерского женского движения в духе марксизма-ленинизма. Но это движение не могло пропасть без следа, потому что, несмотря на все свои ошибки, оно являлось широким массовым движением, мобилизовавшим десятки и сотни тысяч работниц, крестьянок и женщин из среды интеллигенции, потому что страдающие под двойным игом женщины страны, находящейся в крепостной зависимости, впервые подняли свои склоненные головы. В период между двумя мировыми войнами, в годы подполья коммунистического движения, целый ряд женщин-коммунисток провозглашал, что путь освобождения трудящихся женщин неотделим от всего революционного движения, от завоевания власти.

Енё Биро:

К ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ ВЕНГЕРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Первая мировая война закончилась на территории центральных держав буржуазными революциями. В Будапеште пришло к власти правительство Кароли, которое, однако, оказалось бессильным. Под давлением присоединившихся к Коммунистической Партии масс была провозглашена диктатура пролетариата, отказавшаяся передать требуемые Антантой в ноте от марта территории, после чего румынские войска начали военные действия и дошли до Тисы.

Венгерская Советская Республика вынуждена была сопротивляться с оружием в руках. Замечательный начальник генерального штаба Аурель Штромфельд организовал армию и отбросил на демаркационную линию чехословацкие вооруженные силы, самовольно переступившие ее. Военные действия расширились, началось триумфальное шествие венгерской Красной Армии, освободившей значительную часть Северной Венгрии.

Однако получения от великих держав нота остановила Красную армию, которая на основании обещания, данного в этой же ноте, отвела свои войска к Тисе. В связи с тем, что румынские войска несмотря на обещание не были отведены с территории, Красная армия начала наступление, но после начальных успехов превосходящие силы империалистов разложили и свергнули диктатуру пролетариата.

Пал Шандор :

К КРИТИКЕ ВЕНГЕРСКОЙ БУРЖУАЗНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ПО АГРАРНОМУ И КРЕСТЬЯНСКОМУ ВОПРОСАМ

Автор в своей книге подвергает критике венгерскую буржуазную историографию по аграрному и крестьянскому вопросам. Эта книга является вкладом во всеобъемлющую критику отечественной буржуазной историографии по этим вопросам, ее цель — развернуть дискуссию в этой области.

Книга состоит из двух частей. В первой части — «Поздняя либеральная литература» — автор анализирует деятельность наиболее выдающихся представителей буржуазной историографии, в том числе Кароя Таганьи, Игнаца Ачади и Шандора Марки, в области истории аграрного и крестьянского вопросов. Автор пытается доказать, что перечисленные выше и занимающие в венгерской буржуазной историографии ведущее место писатели представляли в свою эпоху антифеодальную, следовательно относительно прогрессивную историографию и историческое воззрение, принимая во внимание тесные феодальной и клерикальной идеологии, характеризующий ранние условия периода первой империалистической мировой войны. Однако антифеодальное историческое воззрение Таганьи, Ачади и Марки и их значительная историографическая деятельность отнюдь не означают, что их работы не надо подвергнуть критике. Вследствие буржуазных классовых ограничений и под влиянием господствующей феодальной идеологии — которое можно обнаружить даже и в их произведениях — они во многих вопросах совершили существенные ошибки: их антифеодальное воззрение не исключало идеализации капиталистического общества, капиталистической эксплуатации.

Во второй части книги автор обсуждает, критикует буржуазную историографию по аграрному и крестьянскому вопросам периода после первой мировой войны. Он утверждает, что начиная с 20-х годов и эта отрасль историографии как вообще вся венгерская историография хортистской эпохи непосредственно или косвенно являлась умственным прислужником, идеологической опорой контрреволюционной реакции. Начальным, но одновременно ярким проявлением этого — в противоположность относительно идеологической прогрессивности поздней либеральной эпохи — была книга Дьюла Секфю об аграрном и экономическом вопросах. Она означала в историографии приход к власти истории мировоззрений так наз. *Geistesgeschichte*, консервацию феодальной идеологии, восхваляющей систему крупного поместья, стоящей на почве империалистического капитализма. В противовес этому течению школа Домановского, применявшая позитивистские методы, могла означать оппозиционную силу, лишь чрезвычайно относительно. Впрочем, школа Домановского, хотя и выступала

против течения «Geistesgeschichte», являлась лишь разновидностью той же реакционной историографии. Все же эта школа в 30-х годах проделала значительную исследовательскую работу по венгерскому аграрному вопросу и, вскрыв многие важные факты, обогатила венгерскую историографию в этой области.

В эпоху контрреволюции служащую развитию идею земельной реформы в буржуазной историографии представляли лишь несколько писателей. Но они были полностью изолированы. Таким образом, и эта литература в общем оставалась верным прислужником политики хортистской реакции.

RESUMÉ

TIBOR HAJDU :

LE RÔLE DES CONSEILS DANS LA RÉVOLUTION HONGROISE BOURGEOISE-DÉMOCRATIQUE D'OCTOBRE

Sous l'effet de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre dès le mois de janvier 1918 prirent naissance, en Hongrie aussi, les premiers Conseils. A la fin du mois d'octobre de la même année se formèrent à Budapest les Conseils d'ouvriers et de soldats ; en même temps les usines organisèrent également leurs conseils. Tous ces organes participaient activement à la préparation de la révolution (30—31 octobre 1918). Ils mobilisaient les ouvriers et les soldats pour renverser le régime ; la direction militaire de la révolution fut confiée au Conseil de soldats.

Bien que la révolution triomphât grâce à l'appui du peuple, le lendemain de cette victoire le pouvoir suprême fut déposé entre les mains d'un gouvernement bourgeois-socialiste nommé par le roi. Les dirigeants traîtres du Parti Social-démocrate réussirent à faire reconnaître le pouvoir du gouvernement par les Conseils d'ouvriers et de soldats ; ceux-ci ne se réservèrent que le droit de contrôle. Malgré cet acte, le pouvoir réel était déjà entre les mains des Conseils, mais pour le moment ils ne tiraient pas encore profit de cet état de choses.

Aux villes et aux villages on vit naître des conseils d'ouvriers et des conseils nationaux (les derniers, organisés surtout aux villages, comptaient parmi leurs membres un grand nombre de paysans). A bien des endroits ces conseils ne tardèrent pas à s'assurer le pouvoir ; à d'autres endroits ils contrôlaient l'activité des organes de l'Etat. Partout se formaient aussi des conseils d'usine qui entraient en lice pour défendre l'ordre institué par la révolution et pour améliorer la situation des ouvriers ; dans bien des cas ils prirent des mesures pour introduire leur contrôle sur la production. Parallèlement à ces événements, les conseils de soldats se formèrent également un peu partout dans le pays.

Vers le milieu de novembre le pouvoir central était donc entre les mains du gouvernement ; néanmoins dans la plupart des villages et dans beaucoup de villes c'étaient déjà les conseils qui dirigeaient les affaires. Etant donné que les larges masses populaires accordaient leur appui aux Conseils d'ouvriers et de soldats de Budapest, le gouvernement ne disposait d'aucun pouvoir réel pour rivaliser avec le prestige des conseils. Si, à ce moment-là, les Conseils avaient essayé de renverser le gouvernement, ils ne se seraient heurtés à aucune résistance sérieuse. Néanmoins ils ne s'y décidèrent pas, puisqu'il n'existait pas encore un parti révolutionnaire capable de diriger leur politique ; quant au Parti Social-Démocrate, son rôle se bornait à trahir les intérêts du peuple. Le 20 novembre 1918 se forma le Parti des Communistes de Hongrie ; cet événement fut un pas décisif en faveur des ouvriers, des paysans et des soldats dans cette lutte pour le pouvoir.

MAGDA ARANYOSSI :

L'EFFET DE LA GRANDE RÉVOLUTION SOCIALISTE D'OCTOBRE ET DE LA RÉPUBLIQUE HONGROISE DES CONSEILS SUR LE MOUVEMENT DES OUVRIÈRES HONGROISES

Sous l'effet de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre dans toute la Hongrie les mouvements des ouvrières et des paysannes pauvres pour la paix prirent un élan nouveau. Ces mouvements se dirigeaient contre le régime capitaliste qui avait déclenché la guerre mondiale. Aux usines et partout où il y avait des travailleurs, les grèves et les

manifestations contre la guerre se succédaient en une suite ininterrompue. Même ces couches de travailleuses qui, auparavant, s'étaient séparées des femmes de la classe ouvrière adoptèrent les méthodes stratégiques des dernières. Par rapport à 1916 on constate en 1917 une augmentation de 487 p. c. des femmes syndicalisées (au total 48,811); cette augmentation s'explique surtout par l'organisation de plus de 15 000 ouvrières employées aux usines métallurgiques.

On constate un accroissement rapide de la participation des femmes — aussi bien en province que dans la capitale — aux manifestations qui, à partir de l'automne de 1917, exigeaient avec une insistance toujours plus énergique la conclusion immédiate de la paix et exprimaient l'enthousiasme des masses populaires pour la révolution socialiste de Russie.

Le Comité Général de l'Organisation des Femmes, constitué au sein du Parti Social-Démocrate, de même que le Parti lui-même, cédaient à la pression des masses et, donnant l'impression de s'être déplacés vers la gauche, exaltaient la Grande Révolution Socialiste d'Octobre. Néanmoins le Comité essayait de freiner le mouvement; selon sa thèse, « nous ne sommes pas encore assez forts pour infliger un échec au camp très bien préparé de la réaction ». Malgré ces machinations, les masses féminines prenaient une attitude de plus en plus décidée en faveur de la révolution. En mars 1918 le pays entier a fêté le Jour International des Femmes. Mais c'est après la révolution bourgeoise de Hongrie (octobre 1918) que le Comité fit voir son vrai visage: il se mit au service du gouvernement bourgeois et social-démocrate, qui trahissait les exigences du prolétariat, et aussi celles des femmes prolétariennes.

Malgré les intrigues des sociaux-démocrates et des réactionnaires, une grande masse de femmes prolétariennes, plusieurs milliers d'ouvrières, de paysannes et d'intellectuelles déclarèrent leur adhésion au Parti des Communistes de Hongrie, fondé à l'automne de 1918. Même après cette date la direction du mouvement féminin resta entre les mains des sociaux-démocrates réformistes. Pendant la première dictature hongroise du prolétariat ce fait entravait gravement l'essor d'un mouvement féminin de caractère réellement socialiste.

Le 21 mars 1919 ce fut le prolétariat hongrois qui prit en main le gouvernement du pays. Dès cette date les prolétariennes hongroises participaient activement à l'exercice du pouvoir ouvrier et s'engageaient dans la voie de l'émancipation économique, politique, sociale et culturelle. Le gouvernement des conseils, partant du principe « même travail — même salaire », ne fixait que des salaires établis d'après le travail accompli et lança une puissante campagne sociale et éducatrice pour élever les femmes sans préparation au niveau des ouvrières qualifiées. Pendant la période de 133 jours de la République des Conseils les travailleuses menaient une lutte incessante pour l'application pratique du principe « même travail — même salaire ». Le Comité Général de l'Organisation des Femmes, où, depuis l'avènement de la République des Conseils, les éléments de gauche avaient pris le dessus, se chargea d'un rôle dirigeant dans ce mouvement.

Ce que la République des Conseils faisait pour l'émancipation sociale des prolétariennes, était extrêmement important. En temps de guerre, pendant le blocus impérialiste elle créa un système jusque-là inconnu de la défense des mères, des nourrissons et des enfants. On voyait naître des maternités, des maisons de repos, des crèches; on prenait des mesures pour vêtir les enfants, pour les nourrir à l'école, pour leur assurer la surveillance nécessaire en dehors de l'école, pour les divertir et pour les envoyer en villégiature. Toutes ces mesures avaient une importance capitale; auparavant il n'existait rien de pareil en Hongrie.

Pendant les premiers mois de l'existence de la République des Conseils, le Comité Général de l'Organisation des Femmes, qui avait à lutter contre les survivances de l'opportunisme du passé, consacrait à l'agitation la majeure partie de son activité et négligeait d'organiser les larges masses de la population féminine en vue d'une activité réelle et efficace. Son attitude ne changea qu'après la mise en pratique des résolutions des trois congrès (congrès de la formation du Parti des Ouvriers Socialistes, Communistes de Hongrie, 13 juin 1919; congrès du Comité Général de l'Organisation des Femmes du Parti, 14—15 juin; congrès de l'Alliance Nationale des Conseils, juin 14—23) qui servaient à déterminer les tâches principales du mouvement des prolétariennes hongroises.

Par suite de ces congrès, l'activité et la politique du Comité Général de l'Organisation des Femmes commençaient à montrer une amélioration considérable, mais la marche des événements ne permettait plus d'éliminer toutes les erreurs. La chute du Gouvernement des Conseils mit fin au développement du mouvement des femmes dirigé dans l'esprit du marxisme-léninisme. Néanmoins ce mouvement, malgré toutes ses erreurs, ne pouvait guère disparaître sans laisser de trace, étant donné qu'il s'appuyait sur une large

base populaire, sur des dizaines, voire des centaines de milliers d'ouvrières, de paysannes et d'intellectuelles, sur les femmes gémissant sous un double joug d'un pays réduit au servage. Entre les deux guerres mondiales, au temps de l'illégalité du mouvement communiste, une longue série de femmes communistes allaient représenter la thèse que l'unique voie de l'émancipation des prolétariennes est inséparable du triomphe du mouvement révolutionnaire et de son avènement au pouvoir.

P. N. TRETIAKOV:

SUR L'ORIGINE DES SLAVES

Depuis la liquidation de l'école de Marr les recherches sur l'éthnogenèse des peuples de l'Union Soviétique ont réalisé un remarquable progrès. Naturellement, c'est le problème de l'éthnogenèse des Slaves et surtout des Slaves orientaux qui occupe une place d'honneur dans les travaux des savants soviétiques. Dans le présent article P. N. Tretiakov résume les résultats qui se dégagent des études antérieures sur l'origine des Slaves et esquisse, à titre d'hypothèse de travail, sa propre conception.

Après la réfutation des idées bourgeoises et marristes, l'auteur s'occupe des problèmes concernant l'origine et les migrations des tribus indo-européennes. À ce propos il établit que la patrie primitive des Indo-Européens devait se trouver en Europe. Au IIe millénaire av. n. è. la communauté indo-européenne s'est décomposée ; dès cette époque les tribus indo-européennes occupaient de vastes territoires aussi bien en Europe qu'en Asie. Le vocabulaire commun des langues indo-européennes renvoie à l'importante de l'élevage chez les peuples qui les parlaient ; selon le témoignage des trouvailles archéologiques, aux IVe et IIIe millénaires on trouve une civilisation comportant l'élevage dans la Péninsule des Balkans et dans le bassin danubien. Tretiakov tient pour probable que la patrie primitive des Indo-Européens doit être cherchée dans ces régions. C'est d'ici que les Indo-Européens se répandirent vers d'autres parages, pendant que les différences de leurs dialectes s'approfondissaient de plus en plus.

Les tribus dites proto-slaves ou balto-slaves, c'est-à-dire les porteurs de la céramique rubanée, émigrèrent de la Péninsule balkanique et de la région danubienne vers le territoire s'étendant de la Vistule jusqu'au Dniepr. Au tournant du IIIe et du IIe millénaires l'expansion de ces tribus prit un essor particulier, grâce auquel ces peuples arrivèrent jusqu'à la Mer Baltique et dans la région de la Volga. Les Balto-Slaves établis dans la région baltique se mêlèrent à la population autochtone et leur langue, par suite de diverses raisons, s'éloigna de plus en plus des idiomes des autres tribus proto-slaves. Cette différenciation eut lieu au IIe millénaire av. n. è. C'est du groupe septentrional que se formèrent les langues baltiques, tandis que les idiomes des peuples établis plus loin vers le sud donnèrent naissance au slave commun. Dans la seconde moitié du Ier millénaire, au cours d'une série de processus plus ou moins complexes d'intégration et de différenciation, commença aussi la séparation des tribus slaves primitives. Ainsi se cristallisèrent, d'une part, les Slaves occidentaux, d'autre part, les Slaves orientaux. Les groupes du Sud-Ouest de ces derniers, groupes qui avaient déjà atteint la forme la plus évoluée de la communauté primitive, subirent une importante influence scythique ; les auteurs grecs et romains signalent ces tribus sous le nom d'Antes. Des tribus Antes qui pénétrèrent dans la Péninsule balkanique sont issus plus tard les peuples et les langues slaves du Sud, tandis que les Antes restés sur place jouèrent un rôle essentiel dans la genèse de l'alliance des tribus slaves orientales. De l'idiome de cette alliance de tribus naquit le vieux-russe ; les mêmes tribus donnèrent naissance au peuple russe ancien qui, au cours de son évolution ultérieure, se partagera en trois grands peuples dont chacun aura sa langue à lui (Grands-Russes, Ukrainiens, Bélorusses).

Dans l'étude de Tretiakov on trouve maints renseignements sur les diverses relations des Slaves ; à propos de chaque étape de leur évolution, l'auteur cherche à esquisser aussi bien leurs conditions sociales et économiques que leur civilisation. L'article met sur le tapis un très grand nombre de problèmes ; étant donné qu'il contient aussi des suggestions pour les études à faire, il n'est pas douteux qu'il sera un précieux stimulant pour les recherches ultérieures, tout en indiquant les grandes lignes de ces dernières.

JENŐ BIRÓ:

CONTRIBUTION AUX PROBLÈMES DE L'HISTOIRE MILITAIRE DE LA RÉPUBLIQUE HONGROISE DES CONSEILS

A la fin de la première guerre mondiale les pays des puissances centrales connaissaient une série de révolutions bourgeoises. A Budapest ce fut le cabinet Károlyi qui s'empara du pouvoir, mais bientôt il s'avéra incapable de faire face aux problèmes à résoudre. Sous la pression des masses qui soutenaient le Parti Communiste fut proclamé la dictature du prolétariat qui refusa de céder les territoires exigés par l'Entente dans sa note de mars ; là-dessus les troupes roumaines commencèrent leurs opérations et avancèrent jusqu'à la Tisza.

La République des Conseils ne tarda pas à recourir aux armes. Ses troupes étaient organisées par le colonel Aurél Stromfeld, devenu chef de l'Etat-Major ; sous sa conduite les forces tchécoslovaques furent rejetées jusqu'à la ligne de démarcation qu'elles avaient franchies d'une manière arbitraire. Les opérations militaires s'élargirent : grâce à l'avance victorieuse de l'armée rouge hongroise vers le Nord, une partie considérable de la Haute-Hongrie fut reconquise.

Mais les succès de l'armée se heurtèrent bientôt à la résistance qui se manifesta par une note des grandes puissances ; sous l'effet des promesses formulées dans la même note, l'armée passa dans la région de la Tisza. Les Roumains, malgré des promesses formelles, n'y évacuaient pas un certain territoire sur quoi l'armée rouge se lança à la deuxième série d'attaques. Au début elle remporta quelques victoires, mais la prépondérance numérique de l'ennemi prit le dessus et finit par renverser la dictature du prolétariat.

PÁL SÁNDOR :

CONTRIBUTION A LA CRITIQUE DES TRAVAUX CONSACRÉS A L'HISTOIRE DE LA QUESTION AGRAIRE ET DE LA PAYSANNERIE DE HONGRIE

L'étude offre la critique des travaux bourgeois qui, avant la Libération, avaient été consacrés à l'histoire de la question agraire et à la paysannerie de Hongrie ; par conséquent, elle a pour but de contribuer, au moins dans un domaine, à la critique de l'historiographie hongroise bourgeoise et d'ouvrir la discussion au sujet des recherches sur l'histoire de la question agraire et de la paysannerie.

L'étude se compose de deux parties intimement liées entre elles. Dans la première («La littérature du libéralisme tardif») l'auteur apprécie l'activité des représentants les plus remarquables de l'historiographie bourgeoise. Il s'y occupe des travaux de K. Tagányi, I. Acsády et S. Márki. Il cherche à démontrer que ces auteurs qui marchaient à la tête de l'historiographie bourgeoise de leur temps, représentaient une conception antiféodale, c'est-à-dire un point de vue *relativement progressiste*, vu la prépondérance de l'idéologie féodale et cléricale jusqu'à la première guerre mondiale impérialiste. Néanmoins cette conception antiféodale ne doit pas empêcher de soumettre à une critique serrée l'activité d'importance capitale de Tagányi, Acsády et Márki. Par suite de leurs entraves de classe — résultant de leur appartenance à la bourgeoisie — et de l'influence de l'idéologie féodale, dont même leurs oeuvres ne sont pas exemptes, ils ont commis des fautes nullement négligeables : malgré leur conception antiféodale ils idéalisaient la société et l'exploitation capitaliste.

La seconde partie de l'étude contient l'examen et la critique des ouvrages parus après la première guerre mondiale. A partir du début des années 20 cette branche de l'historiographie — de même que toute l'historiographie hongroise de l'époque horthyste — fut, directement ou indirectement un support idéologique de la réaction contrerévolutionnaire. Au commencement de cette évolution un phénomène nettement opposé au caractère relativement progressiste de la période libérale tardive fut l'ouvrage consacré par Gy. Szekfű à l'histoire agraire et économique ; cet ouvrage représentait dans l'historiographie hongroise l'avènement de la «Geistesgeschichte» et une tendance à affermir les positions d'une idéologie féodale qui impliquait aussi l'éloge de la grande propriété fondée sur le principe du capitalisme impérialiste. Vis-à-vis de cette tendance issue de la «Geistesgeschichte» l'école positiviste de Domanovszky ne représentait qu'une opposition d'une valeur *très relative*. Bien que cette école s'opposât à la «Geistesgeschichte», en réalité elle ne représentait qu'une autre nuance de l'historiographie réactionnaire. Néan-

moins aux années 30 elle accomplit un travail remarquable dans le domaine des recherches sur les questions agraires, jetant un jour nouveau sur une série d'importants faits.

A l'époque de la contre-révolution, du côté de la bourgeoisie, il n'y avait qu'un ou deux écrivains à représenter l'idée de la réforme agraire et aussi celle du progrès dans l'historiographie consacrée aux problèmes agraires. Même ces écrivains déployaient leur activité d'une manière plus ou moins isolée, parce que cette branche de l'historiographie est restée au moins dans ses lignes générales, un fidèle partisan de la politique réactionnaire horthyste.

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Tóth Ferenc

A kézirat érkezett 1954. VI 10. Terjedelem 22 (A/5) ív — Példányszám 3200 2 ábra, 4 melléklet.

Akadémia Nyomda, V., Gerlőczy-u. 2. — 32032/54 — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

SZEMLE

<i>Makkai László</i> A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen (ism.: <i>Wittmann Tibor</i>)	445
<i>Kumorovitz Bernát</i> Veszprémi regeszták (ism.: <i>Komjáthy Miklós</i>).....	448
<i>Faller Jenő</i> A magyar bányagépesítés úttörői a XVII. században (ism.: <i>Hajnal István</i>)	451
<i>Varga János</i> Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén (ism.: <i>Mérei Gyula</i>)	452
<i>Kovács István</i> A burzsoa alkotmányosság válsága (ism.: <i>Bónis György</i>).....	454
<i>Györi György—Szabó László</i> A budapesti MÁVAG története (ism.: <i>Ránki György</i>)	455
<i>Visinszkij, A. J.</i> Perbeszédék (ism.: <i>Beér János</i>)	457
<i>Jefimova, V. V.</i> Módszertani segédkönyv az újkori történelem tanításához (1842—1870) (ism.: <i>Urbán Aladár</i>)	461
<i>Jefimova, V. V.</i> Franciaország gazdasága és a francia dolgozó tömegek helyzete a második világháború után (ism.: <i>Solt László</i>)	463
<i>Szidorova, N. A.</i> Tanulmányok a korai francia városi kultúra történetéből (ism.: <i>Bácskai Vera</i>)	465
<i>Illericki, V. E.</i> Belinszkij történelemszemlélete (ism.: <i>Hegedüs Viktor</i>).....	466
<i>William, Z. Foster</i> Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának története (ism.: <i>Szamuely Tibor</i>)	467
<i>R. Palme Dutt</i> The Crisis of Britain and the British Empire (ism.: <i>Elrick Doris</i>)	472
<i>Fred Oelssner</i> Rosa Luxemburg (ism.: <i>Erényi Tibor</i>)	473
<i>Leo Stern</i> Gegenwartsaufgaben der deutschen Geschichtsforschung (ism.: <i>Weiner Magda</i>)	476
<i>Leo Stern</i> Három kultúrtörténeti tanulmány: Martin Luther und Philipp Melancton — ihre ideologische Herkunft und geschichtliche Leistung. 450 Jahre Martin Luther-Universität Halle-Wittenberg. Zur Geschichte und wissenschaftlichen Leistung der deutschen Akademie der Naturforscher »Leopoldina« (ism.: <i>Weiner Magda</i>)	478
Ausländische Beteiligungen an westdeutschen Unternehmungen (ism.: <i>Magos György</i>)	481

KRÓNKA

A Magyar Történelmi Társulat kibővített igazgatóválasztmányi ülése

483

H. Haraszi Éva A népi demokratikus országok küldötteinek beszámolója a Magyar Történetész Kongresszusról

485

PEZJOME

488

RÉSUMÉ

492

Lapunk zavartalan szállítása érdekében felhívjuk t. előfizetőinket, hogy az esedékes előfizetési díjakat mindenkor a díjbeszedés végett jelentkező postás kézbesítőnél egyenlítsék ki.

Ára: 10,— Ft
Előfizetés 1 évre: 24,— Ft

ÚJABBAN MEGJELENT TÖRTÉNELMI KIADVÁNYOK

Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I—II. kötet.

Sajtó alá rendezte: *Barta István* (Kossuth Lajos Összes Munkái, 12—13. kötet)
A kötet tartalmazza a Kossuthtól vagy közreműködésével a Honvédelmi Bizottmánytól származó hivatalos és magánjellegű iratokat (rendeleteket, kiáltványokat, országgyűlési beszédeket, leveleket, hírlapi cikkeket stb.) az 1848 szeptember végétől 1849 április 14-ig terjedő időszakból.

Magyar Történelmi Társulat gondozásában
1031 l. Akadémiai Kiadó. *Ára kötve 160,—*

A Magyar Történész Kongresszus 1953 június 6—13.

A kötet közli a Magyar Történész Kongresszus előadásait, a török és német hódítók, valamint az amerikai imperialisták elleni, az orosz és a szomszéd népekkel közösen folytatott harcainkat, az 1905-ös és az 1917-es orosz forradalmak magyarországi hatását és a magyar népek a szovjet nép iránti rokonszenvéről szóló előadásokat és referátumokat. Tartalmazza még a kongresszus tudományos vitáinak jegyzőkönyvét és az ott hozott határozatokat is.

Magyar Történelmi Társulat gondozásában
688 l. Akadémiai Kiadó. *Ára kötve 100,— Ft*

A magyar nép őstörténete. Írta: *Molnár Erik*.

A könyv II. kiadása az I. kiadásról lefolyt vita figyelembevételével kibővített formában ismerteti a magyar nép őstörténetét a legújabb magyar és szovjet kutatások alapján.

MTA Történettudományi Intézete
175 l. Szikra. *Ára kötve 17,— Ft*

I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631—1648). Írta: *Makkai László*.

A kiadvány a XVII. századi magyar gazdaságtörténet egyik legjelentősebb forrásokoportját, a Rákóczi-birtokok különböző gazdasági iratait közli, részben teljes szövegükben, részben kivonatokban. A könyv bevezetője a Rákóczi-birtokok kialakulásának történetével és gazdálkodásával foglalkozik.

MTA Történettudományi Intézete
680 l. Akadémiai Kiadó. *Ára kötve 130,— Ft*

A dolgozó parasztság helyzete az ellenforradalmi rendszerben. Írta: *Ince Miklós-Petőcz Pál*.

Új adatok, ismeretlen dokumentumok alapján mutatja be a dolgozó parasztság helyzetét az ellenforradalmi rendszer idején. Különös érdeklődésre tarthatnak számot a birtokok negozslásáról, a parasztság rétegződéséről s a munkabérekéről szóló statisztikák s az ezekből levont következtetések.

Magyar Történelmi Társulat gondozásában
130 l. Művelt Nép Könyvkiadó. *Ára fűzve 11,50 Ft*

Hajnóczy 1750—1795. Írta: *Bónis György*.

Az első magyar köztársasági mozgalom kimágasló személyével, Hajnóczy József életével és munkásságával foglalkozik.

Magyar Történelmi Társulat gondozásában
100 l. Művelt Nép Könyvkiadó. *Ára fűzve 10,— Ft*

A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. Írta: *Benczédi László*.

A tanulmány ismerteti a hegyaljai felkelést, lefolyását, a kuruc hősök dicsőséges harcait, a felkelés bukásának okait.

Magyar Történelmi Társulat gondozásában
128 l. Művelt Nép Könyvkiadó. *Ára fűzve 8,50 Ft*

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

88. ÉVFOLYAM

1954. 4. SZÁM

1954

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., BELGRÁD RAKPART 5

88. ÉVFOLYAM, 1954. 4. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:

ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYŐZŐ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, KOSÁRY DOMOKOS, LÉDERER EMMA, MÉREI GYULA,
MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, PACH ZSIGMOND PÁL, RÉTI LÁSZLÓ,
ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1954. ÉVI 4. SZÁMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

- Szabó István*: Az 1351. évi jobbágytörvények..... 497
- A. L. Sziporov*: A nemzetközi munkásmozgalom központja Oroszországba való áthelyződésének kérdéséhez 528
- H. Balázs Éva*: A parasztság helyzete és mozgalmi (1780—1787) 547
- Györfly Sándor*: Adalékok az antant hatalmak magyarországi politikájához (1919 január—március) 569
- Milóš Gosiorovský*: Az 1944. évi szlovák nemzeti felkelés..... 593

KÖZLEMÉNY

- Waldemar Szeczinowski*: A »Keletkutatás« szervezete Nyugat-Németországban 619

VITA

- Makkai László*: A »Magyarország története« egyetemi tankönyv első kötetének vitája 636
- Annási Ferenc*: A Magyar Történelmi Társulat Északmagyarországi Csoportjának vitája a Századok szerkesztőbizottsági ülésének anyagáról 651

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSFRONTJA

- A Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészeinek alkotó együttműködése 654
- Réti László*: Beszámoló a Szovjetunióban tett tanulmányútról..... 658

AZ 1351. ÉVI JOBBÁGYTÖRVÉNYEK

Lajos királynak az »országlakos«-ok »nyugalmasabb állapota és békés kényelme« érdekében az anyja akaratából és a bárók tanácsára 1351-ben kiadott 25 articulusa között 3 articulus jobbágyokra vonatkozik. Ezek közül a jobbágy-kilencedről szóló 6. és a jobbágy földesúri b.ói hatóságáról szóló 18. articulussal korábbi tanulmányaimban foglalkoztam s megkíséreltem azoknak magyarozatát nyújtani.¹ Magyarozataimat Székely György most vitássá tette, különösen a 18. articulust.² Minthogy a magyar jobbágyok történetében lényeges törvényekről van szó, úgy vélem helyénvaló alapos megvitatásuk. Magam Székely György elutasító felfogása után is vitatni kívánom felismerni vélt igazamat s vizsgálódásaimba közel két évtized után most új szempontokat és új forrásanyagot tudok bevonni. Egyben a két vitás articuluson kívül foglalkozni kívánok az eddig általában kevés figyelemre méltatott 16. articulussal is. Az Anjou-kor e három jobbágytörvénye a kérdések tisztázása után értékes támasza lehet a történeti kutatásnak, éppen a magyar feudalizmus virágzásának és a magyar jobbágyok egységesülésének korában.

Mielőtt a szóbanforgó jobbágytörvényeket egyenként megvizsgálánk, szeretnék röviden utalni arra, hogy az 1351. évi decretum egészében a nemesség érdekeinek védelmét szolgálja és pedig a feudális társadalom kiváltságos osztályának más rétegeivel és tényezőivel szemben. A magyar feudális társadalomban az európai viszonylatban is igen nagy tömegű nemesség — az ún. köznemesség — anyagi alapja, társadalmi helyzete és politikai szerepe a XIV. században még nem volt annyira szilárd, hogy a királyi hatalom és mindazok, akiknek a felhalmozott feudális földtulajdon velük szemben túlnyomó, sőt nyomasztóan fölényes hatalmat biztosított, a valóságban nem veszélyeztették volna a nemesség fontos érdekeit, olykor egyenesen nemesi jogait és állapotát is. A XIV. század első felében a magyar nemesség még nem is tekintett olyan mültra vissza, hogy nemesi kiváltságaik vitathatatlanul kijegecesedhettek volna. Annál inkább érthető, hogy a nemesek, amikor a politikai helyzet — Lajos király itáliai hadjárataiban szerzett érdemeikkel — jogaik elismerésére és körülbástvázására alkalmat nyújtott, az alkalommal élni kívántak. Az 1351. évi törvénykönyvet lényegében ilyen alkalom születésének tekinthetjük. A decretum az *egységes nemesi rend alapokmánya* kívánt lenni a maga idejében: a nemesek a király elé vitték az aranybullát, meg-

¹ Hanyatló jobbágyok a középkor végén. Századok 1938. 10—59. 1. Az 1351. évi 18. törvények. Szentpétery Emlékkönyv. Budapest, 419—439. 1.

² Tanulmányok a magyar parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Bpest, 1953. Szerk. Székely György. Kéziratokról a kötet 208—212, 276—287, 304—314. lapjain van szó, Székely Györgynek »A jobbágyköltözés, mint a paraszti harc egyik jellemző formája« és »A jobbágyok földesúri terheinek növelése és az erőszakapparátus további kiépítése« c. tanulmányában.

újították vele ünnepélyes formában, a bullának számukra — elsősorban az egyház viszonylatában³ — hátrányos örökösödési rendelkezését megváltoztatták; egyben pedig gondoskodtak nemesi szabadságuk egységes elismeréséről s törvényeket hoztak, hogy a szabadságukon akkor mutatkozó bántalmakat elhárítsák, rendi állásukat és érdekeiket megvédjék. Nem egyszer világosan is kifejezésre jut, hogy a nemeseket a bántalmak *a királyi hatalom, a főpapság s a nagybirtokos arisztokrácia részéről érik*. A király maga azzal zárta le és pecsételte meg a szabadság megújítását és bőkezű adományozását, hogy az új »libertas«-okat sem ő, sem utódai ne vonhassák vissza. Valóban, a nemesek Lajos király halála után, a feudális nagybirtokosok új hatalmának korszakában, mikor a nemesség különböző erők fokozott nyomása alá szorult, az 1351. évi decretumhoz, mint jogaik foglalatához nyúltak most már vissza: 1384-ben Mária királynéval, 1397-ben pedig Zsigmond királlyal iratták át és erősítették meg egészében — az átírt aranybullával együtt — országos gyűlésükből.

A nemesi szabadságot deklaráló és ennek a hatalmasoktól származó, időszerű sérelmeit orvosolni kívánó 1351. évi decretumban foglal helyet az említett három jobbágytörvényünk is. Ha levonjuk e körülmény tanulságait, akkor a jobbágy-articulusok felfejtését, szélesebb látómezőben való elhelyezését és végül mélyebb történeti megértését is elő tudjuk segíteni.

*

Az 1351. évi 18. törvénycikk így szól: »Továbbá az országlakók jobbágyait a királyi és királynői városokban és szabad helységeekben, a főpapok, a bárók és a nemesek tartozékain és birtokain nem lehet korábbi tetteikért sem személyükben, sem dolgaikban feltartóztatni, letiltani vagy fogságra vetni, hanem ha azok nyilvánvalóan sebet, sérülést, emberölést, gyújtogatást vagy más hasonló szörnyűségeket követtek el, akkor részükről szolgáltatassék ítélet és igazság s a megfelelő ítéletet és igazságot minden panaszos azok urai előtt keresse.«⁴ Tanulmányomban rámutattam, hogy az articulusból történetíróink az elmúlt másfél században hol a jobbágy szabad költözési jogának, hol a földesúri bíraskodási jognak a biztosítását olvasták ki anélkül, hogy a kérdést megvitatták és megvilágították volna. Magam arra az eredményre jutottam, hogy a törvényekben a földesúri bírói hatóságról van szó, s igyekeztem megvilágítani a törvénycikk létrejöttének és a félreértéseknek a körülményeit.

³ R. Kiss István: Nagy Lajos és az ősiség. Klebelsberg Emlékkönyv. Bpest, 1925. 241—248. 1.

⁴ Az eredeti latin szöveg: »Nichilominus eciam in Civitatibus et liberis villis regalibus et reginalibus Prelatorum et Baronum ac aliorum nobilium tenutis et possessionibus Jobagiones regnicolarum nostrorum pro pristinis factis non possint impediri prohiberi seu arrestari in rebus et personis sed si iidem vulnera lesiones mortem incendia et alia consimilia enormia perpetrarent manifeste, extunc ex parte eorundem Judicium et Justicia impendatur et quilibet querulantes in propriorum dominorum suorum presencia Judicium et Justiciam prosequantur congruentem.« A rendelkezés felett a Corpus Jurisban a következő címet találjuk: »Coloni pro pristinis factis non possint arrestari, si migrare velint.«

Itt csak röviden kívánok utalni arra, hogy az 1351. évi decretum fennmaradt eredeti példányaiban nincsenek a rendelkezéseknek »cím«-eik, nincs címe tehát a fentidézett rendelkezésnek sem. A címeket a Corpus Juris 1584. évi kiadásának szerkesztői toldották az eredeti szöveghez. Nem kétséges, hogy hitelesnek csupán a decretum szövege tekintendő. A szöveget tehát csupán önmagában, a cím és a §-okra osztás nélkül kell megvizsgálni. Utóbb az articulus körül a bonyodalmat elsősorban a tévesen megszerkesztett cím idézte elő.

Székely György fejtegetéseimet nem találta elfogadhatónak s emellett tört lándzsát, hogy a törvénycikkben a szabad költözés jogáról van szó. A törvénycikkben szerinte azzal szemben állítottak tilalmat, hogy a földesurak az elköltözni készülő jobbággal szemben »indokolatlanul« és »ürügyként« vádakot emeljenek s ezzel megakadályozzák a jobbágy elköltözését. Állásfoglalása nem éppen határozott: érvei és adatai szerinte is csupán »lehetővé teszik« magyarázatát.⁵ A kötet egy másik tanulmányában pedig azt állapítja meg, hogy a törvénycikk »többek között« a földesúri hatóságot, az ún. úriszéket szabályozza.⁶ A »többi között« a fentiek után kétségtelenül nem más, mint a szabad költözés keresendő. Székely György a törvénycikk ilyen kettős értelmezését fenntartotta a magyar történelem egyetemi tankönyvének közel-múltban megvitatott sokszorosított kéziratában is. Itt a törvénycikkben egyrészt arra irányuló szándékot ismer fel, hogy a földesuraknak megtiltsák a költözni óhajtó jobbágnak »elévült« vétkek jogcímén való visszatartását, másrészt a törvénycikknek egyenesen azt a jelentőséget tulajdonítja, hogy a földesúri igazságszolgáltatás általa került a földesúri jogok sorába.⁷ Székely György tehát a törvénycikkben két önálló jogszabályt vél felfedezni: az egyikben a szabad költözés bizonyos akadályainak elhárításáról, a másikban a földesúri bírói hatóság statuálásáról történik gondoskodás.

Mindjárt állapítsuk meg: a törvénycikk szövege az 1351. évi decretum fennmaradt eredeti hiteles példányaiban szervesen összefüggő, többszörösen összetett mondatot alkot.⁸ A szöveg szerkezete sem engedi meg, hogy azt két önálló mondatra bontsuk. Filológiai és logikailag azonosképpen egység, melyben a tiltó főmondathoz ellentétes mellérendelő mondat járul feltehetően alárendelt mondatokkal együtt. Legfeljebb tehát arról lehetne szó — Székely György kettős magyarázata nyelvtani megoldása felől nem tájékoztat bennünket — hogy miközben a törvénycikkben a szabad költözés jogát biztosítják, járulékosan — tehát a szabad költözésről rendelkezve s csak ezáltal szükségesként — érintik a feudalizmus rendjének a földesúri bírói hatalomban megnyilatkozó nagyerejű tényezőjét is. Álláspontom azonban változatlanul az, hogy az 1351. évi 18. articulusnak a *jobbágyok szabad költözéséhez egyáltalában semmi köze nincs*, hanem a törvénycikkben foglalt kérdés merőben a *földesúri bíraskodást* illeti. Mielőtt azonban ennek megfelelően a törvénycikk bíraskodási tartalmával foglalkoznánk, szükséges megvizsgálnunk Székely Györgynek a szabad költözés mellett szóló érvelését.

Székely György — mint láttuk — a törvénycikk téves címétől befolyásolva azt a régi, de a múltban sem egyedüli magyarázatot képviseli, hogy a törvény megakadályozni óhajtotta az elköltöző jobbágyoknak uraik által ürüggyel elővett régi elévült vétkek címén való visszatartását. Magyarázata alátámasztására megállapítja, hogy a földesurak üldözték elköltözött jobbágyaikat, visszakövetelték azokat maguknak, s az ítékezés jogát *fenn akarták tartani* maguknak a már eltávozott jobbágy felett is. Ítékezni akartak pedig elköltözött jobbágyaik felett Székely György szerint az engedély nélkül történt *elköltözés vagy más bűneik* miatt. Székely György szerint az ilyen eset »feltétlenül egybeesik« azzal, hogy a földesurak már az elköltözés alkalmával

⁵ A szerző, sajnos, máskor ezt a »lehetőség«-t már ténybeli evidenciaként kezeli.

⁶ *Székely György*, i. m. 210, 307. 1.

⁷ I. köt. I. rész 38, 40. 1.

⁸ Figyelmen kívül kell tehát hagynunk a Corpus Jurisban található tagolást.

is felvetettek a jobbággal szemben »régi vétkek«-et. Végeredményben tehát Székely György azt a tényt, hogy a jobbágyokat régi vétkek felhánytorgatásával meg akarják akadályozni az elköltözésben, azzal kívánja bizonyítani, hogy az elköltözött jobbágyokat földesuraik vissza szokták követelni, vissza pedig azért, hogy bíróságaik elé állítsák őket, esetleg éppen engedetlen elköltözésük miatt. Azonban mindjárt kérdeznünk lehet: ha sikerült is megállapítani, hogy a földesurak az elköltözött jobbágyokat bírói jogok felettük való gyakorlására visszakövetelték, pusztán ezzel sikerült-e vajon azt is bizonyítani, hogy a földesurak az elköltöző jobbágyokat régi vétkek ürügyén vissza szokták tartani? Én azt hiszem, hogy az ilyen »közvetett« bizonyítás nem lehet meggyőző: a jobbágy bíráskodás végett való visszakövetelésének és a jobbágy régi vétkek ürügyén való visszatartásának tényei nem »feltétlenül« esnek egybe, sőt egyáltalában nem esnek egybe.

Azonban annak a bizonyítása, hogy az elköltözött jobbágyokat a földesurak bíráskodásuk gyakorlása végett vissza szokták követelni, önmagában sem könnyű feladat. Székely György arra gondol, hogy magam azért jutottam más eredményre mint ő, mert nem vettem figyelembe a felfogásommal nem egyező okleveles adatokat. Székely György előtárja ezt az okleveles anyagot. Sajnos, ezt az anyagot most sincs módomban a kérdésre nézve figyelembe venni, mert ezek az adatok *nem a kérdésre vonatkoznak*. Tehát nem támasztják alá Székely György megállapítását: az elköltözött jobbágyoknak a földesurak által, a szökéséért vagy más okból, bírói székük elé való visszakövetelését. Az adatai ugyanis — kettő kivételével, amelyek, látni fogjuk, megint másról szólnak — egyszerűen elköltözött jobbágyoknak a visszaköveteléséről, vagy — egy esetben — a Szentgyörgyiek és Pozsony város között a jobbágyok elköltözése befogadása felől kötött egyezményről szólnak, anélkül hogy a volt földesúr bírói igényét csak említenek is, még kevésbé örökítik meg bírói joguk érvényesülését. Mindkettő, a visszakövetelés és az egyezmény, jól ismert jelensége a magvar történelemnek a feudalizmus korában. Különösen is az előbbi: gyakran előfordult, hogy a földesúr peres úton vagy erőhatalommal visszaszerezni igyekezett engedély nélkül eltávozott vagy éppen hatalmasul elhurcolt jobbágyát. Vissza akarta szerezni az elvesztett jobbágyerőt, a termelő és szolgáló jobbágyot, hiszen ezek munkájából élt. Vissza akarta tehát szerezni jobbágyait *azért, hogy növelje jövedelmét!*

Nem vitás tehát, hogy a földesurak elvesztett jobbágyaival valában sokszor visszakövetelték, s ha nem léptek a per útjára, megkísérelték a jobbágyot erőszakkal visszaszerezni vagy legalább is meg akarták szerezni javait. Azonban Székely György egyetlen adata sem bizonyítja, hogy a földesurak az elköltözött jobbágyokat azért igyekeztek volna visszaszerezni, hogy a jobbágyot bírói székük elé állítva, őket engedetlen elköltözésükért megbüntessék. Itt valami félreértés van. Székely György adatai másról beszélnek. Hozzá kell tennem, hogy magam sem találkoztam eddig ilyen adattal. Bizonyára hiába is járnánk utána: semmi nyoma annak, hogy törvényeink a szökött jobbágyra — azon túl, hogy javai addigi földesurának estek — pusztán szökése miatt büntetést statuáltak volna. Ellenben büntetést róttak a

⁹ Az egyezményre példa Szabó István i. m. Századok 1938. 50. l. Az elköltözött vagy elköltöztetett, illetőleg elszöktetett jobbágy visszaszerzésére irányuló törekvésekről oklevelek lépten-nyomon szólnak, ezért csupán általánosságban utalok az oklevélközlésekre.

földesúrra, aki az ilyen jobbágyot befogadta és megintésre nem adta ki.¹⁰ De vajon melyik földesúrra is bízhatták volna a szökés megtorlását, a régire, akinek a jobbágy már nem volt hatalmában, vagy az újra, aki legtöbbször maga is részes volt a jobbágy szökésében? Azt a feltevést, mintha a földesúr azért igyekezett volna jobbágyát visszaszerezni, hogy szökéséért megbüntesse, bizonyítatlannak kell tekinteni s minden bizonynal teljesen el is kell ejteni.

De esetleg visszakövetelhetette volna a földesúr a jobbágyot azért, hogy más okból üljön törvényszéket felette, nem szökéséért. Anélkül azonban, hogy itten helye lehetne a földesúri bírói hatalom messzebbmenő fejtegetésének, szeretnék rámutatni arra, hogy a földesúri bírói jog nem csupán azt jelentette, hogy a földesúr akkor ítélkezett a jobbágy felett, ha ez vele szemben volt bűnös vagy neki volt adós, hanem akkor is, amikor jobbágyai között keletkezett bírói elintézés kívánó viszály vagy jogigény, vagy amikor — kérdésünk szempontjából ez a fontosabb — más valaki, akár nemes, akár polgár, akár más birtokos jobbágya, akár bárki más volt a sértett vagy károsított fél. A fél csupán a jobbágy földesurának bírói széke előtt követelhetette az igazsága kiszolgáltatását s a földesúr tartozott is jobbágyáért a hozzáforduló sértett vagy károsított félnek az »igazság«-ot bírói székében kiszolgáltatni, de ítéletével szemben fellebbvitelnek volt helye a megyei székihoz. A földesúri bírói hatalomnak ez az oldala irodalmunkban alig érdemesül figyelemre, pedig ez a kizáró földesúri jog a feudális tulajdonnak nagyhorderejű támasza volt. A feudális földbirtok vele lett teljessé: kizárta, hogy a földesúr jobbágyait mások a maguk bírósága elé állítva, a jobbágyra és javaira tetszés szerint rátegyék a kezüket, ítélkezzenek személye és javai felett. A jobbágyhoz — a közbünteteket kivéve — a földesúr megkerülésével senki más nem nyúlhatott, mint ő maga. Mit is várhatott volna a birtokos birtokostársaitól, ezek úri bíróságaitól?

Mi volt most már a helyzet az eltávozott jobbágy esetében? Előfordult, hogy vele szemben másoknak elintézetlen igényei, keresetei maradtak fenn. A volt földesúrnak ilyen esetekben éppen nem lehetett érdeke, hogy elvesztett jobbágya bírói ügyeivel tovább foglalkozzék s érte akkor is ő feleljen, ha a jobbágy már nem volt az övé. Ilyen esetekben nyilvánvalóan nem »igyekezett« jobbágya felett bírói hatalmát »fenntartani«, mint Székely György kifejezi. Nem igyekezhetett tehát visszakövetelni csupán bírói ítélkezése céljaira. Talán jobb is volt már neki, ha az új földesúr felel a jobbágyért, bár az érdekek szövevényében sok minden lehető volt. Érthető az is, hogy a felelősséget az új földesúr sem mindig igyekezett vállalni¹¹, hanem kivetette azt a nya-

¹⁰ Arra van példa, hogy a megye megbüntette a szökött jobbágyot: Szabolcs megye ispánja és 4 szolgabírója előtt Biri-i Pamás mester megesküdött, hogy Mihály dictus Nemus az ő kállai birtokáról megszökött s ezért a jobbágyot 3 márka megfizetésére ítélték. Kállay család levéltára II. k. 28. 1. Tehát ez esetben sem a földesúr ítélte a maga bírói székén az elszökött jobbágy felett, hanem a megye: a földesúr ide fordult igényével. Ilyesmire nem ismerek további adatot. Nem a jobbágynek szökésért való megbüntetése volt a régi földesúr célja, hanem a jobbágy és javainak visszaszerzése, a szökés ügye így nem is a földesúr és a jobbágy, hanem földesúr és földesúr között forgott.

¹¹ Borsod megye előtt 1498-ban valaki jobbágyát követelte, de az új birtokos kijelentette, hogy a jobbágyért »minime respondere vellet«. Erre a megye kimondta, hogy a földesurakat, ha jobbágyaikért az ország bármely bírósága előtt felelni nem akarnak, »az ország régi és megerősített dícséretes szokása szerint« meg kell fosztani a jobbágy megtartásától s a jobbágy részéről való igazság kiszolgáltatásának jogától s az ilyen »quasi abnegatus« jobbágyot bárhol és bármikor el lehetett fogni. *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. Bpest, 1899. 9c—100. 1.

kából. A jobbágyköltözéseknek rendkívül gazdag példatárában találhatóak azonban olyan esetek is, melyekben az engedély nélkül eltávozott jobbágyoknak valóban vissza kellett térniök a régi földesúrhoz azért, hogy a jobbágyok itt a földesúr vagy más valaki elintézetlen igényének eleget tegyenek. Így 1390-ben Zsigmond király rendeletet bocsátott ki a váradi püspökhöz, hogy Wasary-i István fia Miklós letette az esküt arra, hogy Gál nevű vásári jobbágya engedély és terragium lefizetése nélkül, »contra regni consuetudinem«, költözött el Kőlesérre, ezért Bihar megye egyik szolgabírója előtt a jobbágyot minden holmijával együtt adja vissza s a jobbágy tartozik itt ugyanazon *szolgabíró előtt* 15 napon belül »kihágás«-aiért elégtételt adni, azután pedig, ha elnyerte az elköltözési engedélyt s megfizette a jogos terragiumot, minden nehézség és kár nélkül elköltözhetik oda, ahova akar.¹² Turóc megye pedig 1501-ben azt jelentette a királynak, hogy arra kötelezték Justh András két szökött jobbágyát, akiket Felsőzaturcsai Balázs befogadott, hogy Justh Andrásához térjenek vissza s neki 15 forintnyi tartozásukat fizessék meg, viszont az új földesúr az ítéletben nem nyugodott meg s a pert a király személyes jelenlétének bírósága elé fellebezte.¹³ Veszprém megye szolgabírója 1507-ben olyan jobbágyot marasztalt el, aki törvényes formák között a veszprémi püspök csehi birtokáról a Pethők újbécsi birtokára költözött. A jobbágy ellen a püspök sümegi várnagya kért ítéletet. A Pethők a szolgabíró ítéletével szemben a megyei sedriára fellebeztek, s ez úgy ítélte, hogy a püspök tartozik a jobbágyot minden javaival elengedni.¹⁴ A régi földesúr tehát ez esetben is visszakövetelte a jobbágyot — eredménytelenül. Ezeket a jobbágyokat — az utóbbi eset kivételével — visszaitélték a régi földesúrnak, ámbár végül is elmehettek innét, ha kihágásaikért megfeleltek, illetőleg tartozásukat megfizették. A mi szempontunkból azonban ezeknek az eseteknek kapcsán annak megállapítása a fontos, hogy ezek a visszakövetelt jobbágyok *nem a régi és nem is az új földesúr, hanem a megye bírósága előtt álltak* s visszaitéltettek, de nem azért, hogy felettük a régi földesúr *bírói széket* tartson, hanem hogy eleget tegyenek követelményeiknek s az elégtételt sem a földesúr bírói széke, hanem — miként a vásári eset tanúsítja — a *szolgabíró* ellenőrzése alatt kellett végezniök. Jóllehet Székely György a vásári adatban állítása bizonyítékát vélte felismerni (ti. azt, hogy a volt földesúr visszakövetelte a jobbágyot azért, hogy bírói széke elé állíthassa), ez és a többi eset nem állítása mellett, hanem ellenkezőleg arról tanúskodik, hogy ha a földesúr elszökött vagy elszöktetett jobbágyát kereste — akár azért, hogy visszaszerezze, akár azért, hogy a maga vagy mások elintézetlen igényét kielégíttesse —, a jobbágy ügye nem a földesúr, hanem a megye bírósága elé került s pere továbbra is a megyén forgott.

Végül nincs példa arra, hogy a földesúr azért szerezte volna vissza vagy akarta volna visszaszerezni jobbágyát, hogy szökéséért bírói székéből megbüntesse. Sőt arra sincs példa — sem Székely György okleveles anyagában, sem a magaméban —, hogy a földesúr egyáltalában fenn akarta volna vagy fenn tudta volna tartani bírói illetékességét elköltözött jobbágya felett. Valójában ilyen vélt földesúri törekvések mellett érdekek sem igen szóltak, de ha lettek volna is ilyen törekvések, a feudalizmus erőviszonyai azokat érvényesüléshez

¹² Zsigmondkori oklt. I. k. 1357. sz.

¹³ O.L. Justh It. № 409.

¹⁴ Holub József: Zala megye története a középkorban. I. k. Pécs, 1929. 230. l.

nem engedhették. Ha azonban Székely Györgynek sikerült is volna mindezt bebizonyítani, ezzel még, mint előre bocsátottam, egyáltalában nem bizonyosodott volna be az ettől független kérdés, a mi tulajdonképpen bizonyítandó alapkérdésünk: a földesurak vissza szokták-e tartani jobbágyaikat régi vétkek felelevenítésével? Nem is egészen érthető, hogy Székely György a jobbágyok jogtalan visszatartását miért óhajtotta közvetve bizonyítani, »egybeeső«, de valójában »eleső« más jelenségekből? Azért sem érthető, mert ez a közvetett bizonyítás a kiinduló pontul felvett jelenségek nem-létében nem vezethet sikerre, azért sem azonban, mert végső alapkérdésünket — vádák alapján visszatartják-e a földesurak elköltöző jobbágyaikat — *minden nehézség nélkül közvetlenül és egyenesen is lehet bizonyítani.*

Idevonatkozólag maga Székely György is szolgáltatott két adatot. Zsigmond király 1391-ben az erdélyi egyházi férfiak és más lakosok panaszára azért adott ki rendelkezést a jobbágyok költözésének szabadságáról, mert egyesek elköltözni óhajtó jobbágyaikat a költözési licencia elnyerése s az igazságos földbér és a tartozások megfizetése után sem engedik szabadon, hanem Isten és az ő igazsága ellen »különböző hamis vádakat emelnek« (calumpniis vario modo impositis) az ilyen jobbágyokkal szemben, emiatt birtokaik nem csekély elpusztulást szenvednek.¹⁵ A másik adat: Zsigmond király 1397-ben a szabad költözés biztosításáról általánosan rendelkezve »hamis vádakat«-at említ (variis calumpniis, signanter in birsagiorum ac mulctarum seu dacionum receptionibus), melyek ürügye alatt a jobbágyokat vissza szokták tartani.¹⁶ Ezekon kívül más adatok is szólnak ilyen esetekről. Zsigmond király 1410-ben Bassan-i Gergely panaszát hallgatta meg: a jobbágyokat rágalmazva, hamis vádakat emelve (calumpnia ipsius imposita) nem engedik hozzá költözni.¹⁷ 1436-ban Varkon-i Amadé Rozgonyi György pozsonyi ispán előtt panaszkodott a költöző jobbágyokkal szemben felhozott »kalumpnia«-k ellen.¹⁸ 1443-ban a temesvári várnagyok közvetlenül fordultak egy várnagy társukhoz, hogy Jakab lászlófalvi jobbágyot, akit fiával most »calumpniaretis signanter filium ipsius Jacobi apud vos captum teneretis«, engedje hozzájuk költözni »sine omni calumpnia«.¹⁹ A nyitrai püspök Hunyadi János kormányzó előtt emelt panaszt 1446-ban, hogy mások jobbágyaikat »calumpnia eis imposita« a törvényes feltételek esetén sem engedik hozzá költözni.²⁰ Majd 1468-ban Mátyás király bocsátott ki parancsot Somlyói Péter és Zopai Imre panaszára, akikhez a költözni óhajtó jobbágyokat »diversis calumpniis eis impositis« nem engedik el.²¹ Talán ennyi adat is eléggé bizonyítja, hogy valóban dívott rágalmakat, calumpniákat emelni a távozni akaró, eltávozási szándékát bejelentő jobbágyokkal szemben. Hamis vádakat emeltek, hogy így is visszatarthassák a jobbágyot, mindjárt esetleg fogságra is vetve őt. A visszatartás fegyveréhez azért nyúlhattak a földesurak, mert — mint láttuk — a földesúrnak kellett felelni a jobbágyért, ő tartozott az »igazság«-ot kiszolgáltatni. Mindezeket a vádakat a múltból rángatták ilyenkor elő.

¹⁵ Zsigmondkori oklt. I. köt. 2003. sz.

¹⁶ Fejér X. 3. k. 192—195. l.

¹⁷ O. L. Dl. 49177.

¹⁸ Uo. Dl. 48771.

¹⁹ Uo. Dl. 44350.

²⁰ Uo. Dl. 25777.

²¹ Uo. Dl. 45236.

Mi sem bizonyítja jobban azt, hogy ez a vádaskodás a földesuraknak gyakran alkalmazott eszköze volt a jobbágy visszatartására, mint hogy 1405-ben törvényt is hoztak rá. Kimondták: a földesúr azt a jobbágyát, akit a licencia elfogadása²² előtt valamely tettért nem vádolt be és nem rágalmazott meg, a licenciájának elfogadása után, minden »calumnia«-t félretéve, engedje szabadon elmenni, semmiben ne károsítsa meg és ne háborgassa. A törvény a megyék ispánjait, alispánjait és szolgabíróit bizta meg, hogy a törvénynek érvényt szerezzenek.²³ Íme: világosan az elköltöző jobbággal szemben az elköltözés megakadályozása végett emelt vádokról, hamis vádokról szól a törvény. Ekkor már körülbelül egy évszázad múlt el azóta, hogy a szabad költözés először lett törvénné s ez az idő nagyon elég volt arra, hogy a törvény kijátszásának módjai kialakuljanak. Amikor tehát 1405-ben újból törvényesítették a most már egységes jobbágyság számára a költözési szabadságot, védelmet igyekeztek nyújtani a kibúvókkal, így a hamis vádaskodásokkal szemben is, melyeket a földesurak a múltba vittek vissza. A szabad költözés kijátszására irányuló törekvések azonban hozzátartoztak a földesúri hatalomhoz s a törvény után is tovább virultak.

Megállapíthatjuk: semmi sem támasztja alá Székely Györgynek azt a feltevését, hogy a földesurak elköltözött jobbágyaik felett fenntartani igyekeztek volna bírói hatóságukat s visszakövetelték őket azért, hogy bírói székük előtt a szökésért vagy más ok miatt ítékezzenek felettük, ellenben törvénycikk és oklevelek támasztják alá azt a megállapítást, hogy a földesurak költöző jobbágyaikat hamis vádaskodással — régi tetteikre utalva — esetenként vissza igyekeztek tartani. Mit segít azonban az 1351. évi 18. t. cikk megértésénél, ha az utóbbi tényt vitathatatlanul meg is állapítjuk? Nem az szorul bizonyításra, vajon a jobbágyokat régi vétkek hamis jogcímeivel vissza szokták-e tartani, hanem az, hogy az 1351. évi törvénycikk ilyen törekvésekről szól-e? Az 1351. évi 18. t. cikkben azonban egyáltalában nincs szó a jobbágyok költözéséről s a költözés megakadályozására irányuló földesúri szándékról. Ha a törvény alkotói erről akartak volna 1351-ben rendelkezni, ugyan mi akadályta lett volna annak, hogy pontosan erről beszéljenek? Miért adtak volna fel olyan rejtvényt, melyet Székely György értelmezésének megfelelően ma tudományos elemzéssel sem lehet megfejteni? A törvénycikk másról beszél, s hogy miről beszél, ez elsősorban mégis a törvénycikk szövegén múlik, s nem azon, hogy bizonyos — a törvénnyel, bár sikertelenül, kapcsolatba hozni kívánt — jelenségek előfordulnak-e a társadalom életében. A magyar rendi országgyűlésben valóban hoztak törvényt arra, hogy a földesurak a jobbágyokat valótlan és idejét múlt vádak felhánytorgatásával megakadályozzák az elköltözésben — de 1405-ben. Vessük össze az 1351. évi 18. és az 1405. évi 16. t. cikkek szövegét: *semmi közöst* azokban nem találunk. Az 1351. évi törvényben arról rendelkeztek, hogy a regnicolák jobbágyait a király, a királyné, a főpapok, a bárók és a nemesek birtokain nem lehet sem javaikban, sem személyükben feltartóztatni vagy fogságra vetni, hanem ha ezek a jobbágyok a megnevezett bűncselekményeket követ-

²² »receptio licentiae«, értelem szerint inkább: a licencia bejelentése.

²³ 1405. évi 16. t. c. Az előző articulusokban (14, 15.) kimondták, hogy ha a jobbágy ura valamely bírságot, melyben a jobbágy elmarasztaltatott, egy hónap alatt nem hajtotta be, utána már nem követelheti s a jobbágyot emiatt »retinere non valeat«, s hogy földesúri tartozások miatt sem tarthatja vissza a jobbágyot, ha a megfizetésére kitűzött egy hónap letelt s a földesúr követelését további 15 nap alatt sem tudta behajtani.

ték el, akkor a panaszos forduljon az igazság kiszolgáltatása végett a jobbágy földesúrához. Ez a törvénycikk nemcsak másformán szól, hanem lényegére nézve is mást tartalmaz, mint az 1405. évi 16. t. cikk. Az 1351. évi törvénycikk szövegében mindenekelőtt nem arról van szó, mintha a földesúr a *maga jobbágyát* tartóztatná le, hanem mások teszik azt a maguk birtokain. Ha azonban feltételeznénk is, hogy a decretum szövegezésébe hibák csúsztak be s ezért a szöveget átalakítanánk olyanformán, hogy a földesúr a maga jobbágyát tartóztatja le, azt veti fogságra, s megtoldanánk azzal, ami nincs a törvényben, hogy eljárásával a jobbágy elköltözését akarja megakadályozni, gondoljuk meg, mi értelme lenne a törvény e rendelkezésének: a panaszos forduljon a jobbágy úrához az igazság kiszolgáltatása végett? A földesúr ne tartóztassa le a jobbágyát, hanem ő maga — a panaszos, hiszen panasza miatt nem engedi elköltözni a jobbágyot — forduljon *önmagához* az igazságért és tartozik is az igazságot önmagának kiszolgáltatni! Azt hiszem, hogy a törvénycikkkel ezek után többé nem volna módunk mit kezdeni.

Amiről az 1351. évi 18. t. cikk valójában szól, az a törvény alkotása korszakában sűrűn előfordult az országban: a birtokosok mások jövő-menő jobbágyait, ha azokkal szemben keresnivalójuk volt, sőt anélkül is, útközben elfogták, a maguk bírói széke elé állították s ráhúzták az ítéletet. A jobbágyok letartóztatásai mögött a letartóztató földesúrnak rendszerint valamilyen anyagi érdeke húzódott meg. Leginkább vélt anyagi sérelmét igyekezett így megtorolni, illetőleg kárát megfizettetni, de különösen a feudális anarchia korszakaiban nem keresték az okot, húzták-vonták egymás javait ott, ahol érték. A jobbágy letartóztatása vereség volt a jobbágy földesúrá számára, viszont a földesúrnak saját jobbágyaik felett való bíraskodása éppen a jobbágy felett való uralmat, a földesúrnak a jobbágyaikhoz fűződő anyagi érdekeit volt alkalmas biztosítani: a jobbágy személyéhez és vagyonához a földesúrnak van joga, de másnak nincs. A jobbágy letartóztatásával anyagi érdekeikben sértett birtokosok annál inkább ragaszkodtak a földesúri bírói hatalom alaptételéhez: a birtokos maga bíraskodik jobbágyai és birtoktalan szolgálói felett, tehát bárkinek is legyen jobbágyaival szemben keresete vagy panasza-sérelme, tőle kell jobbágyával szemben az igazság kiszolgáltatását követelni. Itt csak röviden utalhatunk arra, hogy a földesúri bíraskodás nálunk is, mint Európa más feudális államaiban, az immunitások és exempciók rendszeréből fejlődött ki, s az ilyen privilégiumok nálunk a XIII. század óta kezdtek az egyeseknek földesúri bírói hatalmat statuáló oklevelekhez átvezetni, s a gyakorlatban ez a bírói hatalom minden törvényes megalapozás és általános felhatalmazás nélkül szokásszerűen, a feudális földtulajdon erejétől, *általánosan* is gyökeret verni. A XIII. századi ingadozó, eltérő formákat mutató kezdetek után az úriszék joga a XIV. század első felében formálódott meg annyira-amennyire: minden nemes és birtokos ember a maga jobbágyai és birtoktalan szolgálói (famuli, servientes, familiares) felett, akik jobbágyok módjára laknak birtokán, bármilyen ügyben — kivéve az ún. közbüntetteket — bírói hatalommal rendelkezik, tehát a panaszosoknak náluk kell keresni az igazságot jobbágyaikkal szemben. Adataim szerint először 1329-ben mondják az *összes regnicolák szabadságának*²⁴ azt a jogot, hogy jobbágyaik felett bíraskodhatnak s hamarosan — már a század első felében — *az ország*

²⁴ Hazai okmt. I. k. 159—160. 1.

régi szokásának (antiqua regni consuetudo) nevezik a földesúri bíraskodást.²⁵ Nem volt békésen birtokolt jog: lépten-nyomon megsértették, elfogták más jobbágyságait s elítélték. A hatalmas nem tartott a kisebbtől s a jobbágyokon különösen a feudális anarchia idején csattogott az ostor. A királyok, először a királyi hatalom erejét és tekintélyét újból felemelő Károly Róbert, egyes birtokosok panaszára esetenként *parancsokat* bocsátottak ki, hogy ennek vagy annak a jobbágyságait ne merészeljék, miként teszik, letartóztatni és bírói székük elé állítani, hanem forduljanak a birtokoshoz. Ezeket a parancsokat tartalmukra és kifejezéseikre nézve össze kell vetni az 1351. évi 18. t. cikkel.

Az 1351. évi 18. t. cikk, mint láttuk, azt írta elő, hogy a regnicolák jobbágyságait a királyi és királynői városokban és szabad falvakban, a főpapok, a bárók és más nemesek tartozékain és birtokain (*in tenentibus et possessionibus*) korábbi tetteikért *non possint impediri, prohiberi seu arrestari in rebus et personis*, hanem ha ők a megjelölt bűncselekményeket követték el, akkor *ex parte eorumdem iudicium et justitia impendatur et quilibet querulantes* azok urai előtt *justitiam prosequantur congruentem*.

Károly Róbert király 1329-ben adta ki az első parancsot a földesúri bírói hatalom védelmében. Magyar Pál gyimesi várnagy emelt előtte panaszt, hogy mások, nem kérve tőle előbb igazságot, jobbágyságait maguk elé idézik, holott *libertas omnium regnicolarum id requirat, quod dominus terre vel eiusdem officiales suos iobbagiones in omnibus causis habeant iudicare*.²⁶ Ebben az oklevélben még hiába keressük az 1351. évi törvénycikk — egyébként tartalmilag egybeeső — szövegének terminológiáját. Nyilvánvaló, hogy az úriszék kibontakozó kezdetein a királyi rendelkezés formái még kialakulatlanok voltak. Még az úriszék tartásának jogcímét illetően is tartott egy ideig az ingadozás. Jóllehet a király már 1329-ben, Magyar Pál panaszára kiadott oklevelében a regnicolák szabadságának (*libertas*) nevezi, hogy a földesúr vagy tisztjei maguk ítélkezzenek jobbágyságuk pereiben s jóllehet mindjárt már az ország *régi* szokásának is mondják a földesúr bíraskodását, a XIV. század folyamán még többször előfordult, hogy a király ezt a minden nemest birtoka alapján akkor már megillető jogot külön kiváltságképpen *specialis gratia*-ként is adományozta egyeseknek, esetleg az immunitással vagy exemptióval együtt. Az erdélyi nemeseknek 1342-ben Tamás erdélyi vajda ismerte el bírói jogukat. Az erdélyi nemesek azonban a vajdai elismeréssel nem elégedtek meg, hanem kieszközölték, hogy Lajos király 1365-ben megadományozza őket azzal a joggal, hogy jobbágyságuk felett, a közbűntetteket kivéve, bíraskodhassanak, ezért felhívta az erdélyi birtokosokat, hogy birtokaikon mások jobbágyságait *nec in personis seu rebus suis alibi in tenentibus et possessionibus vestris ac vestri in medio arrestare et impedire et arrestari facere quomodolibet audeatis*, hanem ügyeiket a jobbágyok urai előtt *assequantur*. Lajos király 1365-ben különös oklevelet bocsátott ki. Az arday nemeseknek, vagyis a Hontpázmány nembeli Zovárdffyoknak egyazon okle-

²⁵ Már 1331-ben: *consuetudine et libertate regni nostri requirentes*. Anjou okmt. II. k. 543—544. l.

²⁶ Hazai okmt. I. k. 159—160. l.

velben adományozott pallosjogot és ²⁷ jobbágyaik felett való bíraskodási jogot, az utóbbit illetőleg kijelentve, hogy a nevezettek jobbágyait nem lehet senki részéről — bármilyen méltóságúak vagy állapotúak legyenek is — a közbüntettek kivételével bármilyen ügyben is *iudicari, arrestari vel impediri in tenuis et possessionibus tam ecclesiasticorum et nobilium, quam aliorum possessionatorum hominum quorumpiam ac in civitatibus et liberis villis*. Utolsó adatunk az úriszék-tartás jogának királyi adományozásáról 1378-ból való.²⁸

A földesúri bírói jog adományozása eltűnt a színtérről, uralkodik a consuetudo, a bírói hatalom a feudális birtokban gyökerezik.²⁹ Ha a királyok 1329 óta³⁰ az »országlakos«-ok, a nemesek szabadságának nevezték is a földesuraknak jobbágyaik felett való bíraskodása jogát, félévszázadon keresztül ezután esetenként külön privilégiumként is adományozták a bírói hatalmat a földesuraknak. Ezek az adományok azonban nem jelentik azt is, mintha közben nem élt volna ez a »libertas« minden feudális birtokos kezén s mintha csak a külön oklevelet szerzők megkülönböztető kiváltsága lett volna. Talán érthető, hogy a feudális bírói hatalom megformálódásának bizonytalan szakaszában egyesek szükségét érezték annak, hogy e bírói hatalomról külön privilégiumot is szerezzenek. De azért közben már él és érvényesül a »consuetudo«: a birtokosok bíraskodnak jobbágyaik felett. Azonban ezután is gyakran megtörtént, hogy mások, birtokostársaik is letartóztatták jobbágyaikat s a maguk bírói széke elé hurcolták. A panaszolkodó birtokosok járták is a királyi udvart s a királyi bocsátgatta ki parancsait részükre. A panaszokra kiadott királyi parancsoknak már a XIV. század folyamán kialakultak a »*formulá*«-i s ezeket érdemes az 1351. évi 18. t. cikk szempontjából figyelemre méltatni.

A királyi parancsoknak idevonatkozólag a XIV. század derekán kétféle formulája alakult ki. Az egyiket a király a panaszos előadásával vezeti

²⁷ A pallosjog kérdését e cikkben csupán annyiban fogjuk érinteni, amennyiben fejtegetéseink megkívánják. Itt csupán azt jegyezzük meg, hogy a két jog lényegesen különbözik: a privilégiális, tehát kivételes pallosjog arra ad alkalmat, hogy valaki a maga birtokán a közbüntetéseket, az ún. gonosztevőket (malefactores) — bárkit, nemcsak a saját jobbágyait — tettenérés esetén elfoghassa, bírósága elé állíthassa s ki is végeztethesse, viszont a minden földesurat megillető bírói jog azt foglalja magában, hogy a közbűncselekmények kivételével kizárólag a birtokos bíraskodhatik jobbágyai ügyeiben.

²⁸ A földesúri bírói hatalom adományozásáról szóló idézett oklevelek: 1329. Károly Róbert oklevele Magyar Pál gyimesi várnagy részére. Hazai okmt. I. k. 159—160. 1.; 1331. Károly Róbert oklevele Jakab fia János részére. Anjou okmt. II. k. 543—544. 1.; 1342. Tamás erdélyi vajda oklevele az erdélyi nemesek részére. Fejér VIII. 4. k. 621. 1.; 1365. Lajos király oklevele u. azok részére. Fejér IX. 3. k. 503—504. 1.; 1365. Lajos oklevele az ardayi nemesek részére. O.L. Dl. 38180. Fejér IX. 3. k. 491—492. 1.; 1378. Lajos oklevele Chetnek-i György és Péter részére. Fejér IX. 5. k. 266. 1. — Más oklevelek a jog adományozásáról: 1330. Károly Róbert oklevele a Gige-fiak részére. Anjou okmt. II. k. 463—467. 1.; 1335. Drugeth Vilmos nádor oklevele a sopronmegyei ciszt. Sz. Mária kolostor részére (előző királyi kiváltságra hivatkozik). O.L. Dl. 2944.; 1339. Albert fia Miklós kolozsmegyei comes oklevele a kolozsmonostori apátság részére (előző királyi kiváltságra és vajdai oklevélre hivatkozik). Tört. Tár 1896. 499. 1.; 1347. Lajos király oklevele a szepesi Sz. Mária kolostor részére. Fejér IX. 1. k. 478—480. 1., IX. 4. k. 84—85. 1.; 1357. Lajos király oklevele a kolozsmonostori apátság részére. Fejér IX. 2. k. 602—603. 1.

²⁹ Nem tartozik feladatunkhoz, hogy a jog tartalmával és gyakorlásával közelebbről foglalkozzunk.

³⁰ Hangsúlyoznunk kell, hogy az időhatárokat a további kutatások elmozdítják, bár valószínűleg nem lényegesen.

be. X. Y. — mondja a király — panaszosan előadta, hogy birtokain élő jobbágyait és jobbágmódra birtokain élő birtoktalan szolgálait nagyobb és kisebb ügyekben az ország némely bírái és igazságosztói elé idézik az ország szabadsága ellenére, »*resque eorum et bona per comprovinciales prohiberentur*«, mielőtt tőle vagy tisztjétől igazságot kérnének, mi által birtokai nem csekély pusztulást szenvednek el, ezért orvoslást kért s a király, »*unde cum libertas regni nostri id requirat, ut quilibet querulantes ex parte jobagionum quorumlibet et servientium immissione in quibuslibet causis, exceptis furtis publicis latrociniis et causis criminalibus*«, először a jobbágyok urától kérjenek igazságot s ha ő nem ad (negligens extitit), akkor sem a jobbágyokat, hanem urukat vagy ennek tisztjét idézzék a király vagy az ország rendes bírái jelenlétébe, ezért megparancsolja a nádornak, országbírónak, helyetteseiknek, megyei ispánoknak, szolgabíráknak, városoknak, szabad villáknak s bármi tisztség vagy cím alatt működő embereknek, akiknek e parancsot felmutatják, hogy X. Y. jobbágyait a fenti módon »*iudicare vel vestro iudicio astare compellere*« ne merészeljék, »*nec res et bona eorundem aliquo modo audeatis prohibere*«, hanem keresetükkel forduljanak X. Y.-hoz vagy tisztjéhez, akik ha nem szolgáltatnának igazságot, őket a király vagy az ország rendes bírái elé kell idézni.³¹ Az effajta parancs tehát, melyet a »*Dicit nobis*«-oklevelek csoportjába sorolhatunk, valójában az ország minden rendű-rangú bíráihoz és »hatóságai«-hoz szólt, egyesek ezen kívül még kifejezetten a főpapokhoz, bárókhoz, nemesekhez általában is, s velük szemben a nemes birtokosok elsőfokú bírói illetékességét védelmezték. E parancsokat végül a panaszos földesúr jobbágyai kapták a kezükbe, hogy jövés-menésük közben előmutathassák ott, ahol szükség van arra. Egyébként az eléggé egységes formulát mutató oklevelek szövegében találhatók kisebb eltérések, így nem csak arról beszélnek, hogy a jobbágyokat és javaikat letiltják, hanem arról is, hogy a jobbágyokat, amikor ezek »*ad possessiones, tenutas in vestri medio*« mennek, »*rebellissime prohiberentur et arestarentur atque judicarentur*« (1357), »*res et bona eorundem prohibere seu arestari facere nullatenus presumatis*« (1362), »*capere et arestare et iudicare*« ne merészeljék (1366), a jobbágyokat »*in rebus et personis captivarent, arestarent, prohiberent et impignorarent ac diversimode sepe sepius damnificarent*« (1397).

A másik formula szerint kiadott parancsokat kezdő szavaik után »*Cum antiqua*«-okleveleknek nevezhetjük.³² Míg a *Dicit nobis*-formula a XIV. században divott, addig a *Cum antiqua*-formula a XIV. században párhuz-

³¹ 1341. Károly Róbert oklevele Magyar Pál részére. Anjou okmt. II. k. 101—103. 1. — Hasonlófajta oklevelek: 1343. Lajos oklevele Miklós mester budai rector részére. Fejér IX. 1. k. 83—85. 1.; 1344. Lajos oklevele Batyan-i Péter részére. Anjou okmt. IV. k. 389—390. 1.; 1357. András erdélyi vajda oklevele a gyulafehérvári káptalan részére. Fejér IX. 2. k. 641—642. 1.; 1357. Lajos oklevele István zágrábi püspök és testvére. János részére. Anjou okmt. VI. k. 543—544. 1.; 1362. Erzsébet királyné oklevele szentlőrinci jobbágyai részére. Fejér IX. 3. k. 319. 1.; 1366. Lajos oklevele az erdélyi püspök részére. *Jakab Elek*: Oklt. Kolozsvár történetéhez. I. k. 53—54. 1.; 1375. Lajos oklevele az erdélyi püspök részére. Fejér IX. 5. k. 38—40 1.; 1377. Erzsébet királyné oklevele a gyimesi várhoz tartozó királyi jobbágyok részére. Fejér IX. 5. k. 167—168. 1.; 1377. Lajos levele az erdélyi püspök részére. Fejér IX. 5. k. 164—165. 1.; 1384. Anna királyné oklevele a kolozsmonostori apát részére. Tört. Tár 1896. 727. 1.; 1397. Zsigmond oklevele az esztergomi káptalan részére. Zsigmondkori oklt. 4847. sz.; 1471. Mátyás oklevele Rozgonyi János részére. O. L. Dl. 17164.

³² A »*Cum antiqua consuetudo* — *requirat*« kifejezés helyett ritkán »*Cum exigente antiqua regni consuetudine*« szerepel.

mosan használtatva az előbbivel, a XV. században jóformán egyedül uralkodóvá lett. Ezt a formulát megtaláljuk a XV. század második feléből fennmaradt formuláris könyvben is.³³ Az ilyen formula szerint kiadott oklevélben, mely az összes főpapokhoz, bárókhoz, ispánokhoz, várnagyokhoz, nemesekhez és ezek ispánjaihoz, városokhoz, szabad falvakhoz, ezek rectoraihoz, bírúhoz, villicusaihoz szólt, a király elsősorban azt adta elő, hogy »az ország régi consuetudója — utóbb már: törvénye is — követeli, hogy minden nemes és birtokos ember bármely birtokán élő jobbágyai és birtoktalan szolgálai felett, kivéve a lopást, rablást, emberölést, gyújtogatást és más közbűntetteket, teljes és szabad ítélkezési jogot gyakoroljon«, ezért megparancsolja azoknak, akikhez az oklevél szól, hogy a jövőben X. Y. jobbágyait és birtoktalan szolgálait ne merészeljék hármilyen ügyben is, kivéve a fentieket, megítélni vagy bíróságuk elé állítani, sem »resque et bona ipsorum quaecunque in vestris possessionibus, tenutis, honoribus, officioatibus seu vestris in medio arrestare seu prohiberi facere« különösen is »pro debitis, delictis, et excessibus aliorum«, hanem akiknek keresetük vagy panaszuk van e jobbágyok ellen, ezek azt törvényesen a birtokos úr előtt »prosequantur«, »ex parte quorum« azokkal szemben »quaerulant« a birtokos teljes igazságot tartozik adni, amint a jog rendje követeli, ha pedig a földesúr az igazság kiszolgáltatásában rest vagy erélytelen lenne, idézzék meg őt és nem jobbágyait a király vagy az ország rendes bírái elé, ha pedig valaki másként járna el, akkor a megye ispánja, alispánja és szolgabírái kényszerítsék a rendelkezés megtartására.³⁴

Szakadatlanul megújulnak a királyi tiltó parancsok, védelmezik egy-egy földesúr jobbágyait »in rebus et personis suis« a jogtalan impeditioval, ares-

³³ Kovachich Mírton György: Formulae solennes styli. Pest, 1799. 557—558. l.

³⁴ Az említett formulás könyv alapján. Oklevelek: 1350. Lajos oklevele Simon fiai Imre és Péter részére. Kállay cs. lt. I. k. 236. l.; 1358. Lajos oklevele Semjéni Lengyel János fiai Lökös és László részére. Uo. II. k. 62. l., Anjou okmt. VI. k. 242. l.; 1359. Lajos oklevele Somos János fia Péter s testvérei részére. O. L. Dl. 4893. Fejér IX. 3. k. 40—42. l.; 1367. Lajos oklevele az erdélyi püspök részére (a püspök ez évben a másik formula szerint is kapott oklevelet). Fejér IX. 4. k. 39—40. l.; 1368. Lajos oklevele Várday János részére. O. L. Dl. 87434; 1374. Lajos oklevele Tarkew-i Rikalf fiai részére. O. L. Dl. 68935; 1374. Erzsébet királyné oklevele Tarkew-i Lőrinc özvegye és fiai részére. O. L. Dl. 68936; 1376. Lajos oklevele az esztergomi lektorátus részére. Fejér IX. 5. k. 88—89. l.; 1384. Mária királyné oklevele a Káld-iak részére. O. L. Dl. 42290; 1405. Zsigmond oklevele a csornai prépost részére. Sopronmegyei oklt. I. k. 573—574. l.; 1409. Zsigmond oklevele Mihályi Domokos és Pál részére. Uo. 605—606. l.; 1410. Zsigmond oklevele Bews-i Wrdugh János részére. O. L. Dl. 48416, Hazai okmt. II. k. 189—190. l.; 1411. Zsigmond oklevele a Tárkányiak részére. Károlyi oklt. I. k. 565. l.; 1438. Albert levele Kaplath-i János és Deed-i Farkas részére. O. L. Dl. 13193; 1439. Albert oklevele Garai László részére. Teleki: Hunyadiak kora X. k. 4. l.; 1455. V. László oklevele a papóci prépost részére. Hazai okmt. II. k. 319—320. l.; 1456. V. László oklevele Töttös László részére. Zichy okmt. IX. k. 516—517. l.; 1466. Mátyás oklevele Besenew-i Mihály részére. O. L. Dl. 16347; 1467. Mátyás oklevele Dolhay Ambrus részére. Teleki: Hunyadiak kora. XI. k. 291—293. l.; 1469. Mátyás oklevele Várday István kalocsai érsek részére. Zichy okmt. XI. k. 39—40. l.; 1469. Mátyás oklevele Poki Ferenc részére. Teleki: Hunyadiak kora. XI. k. 402—403. l.; 1473. Mátyás oklevele Perényi Pál és Várday Simon részére. Zichy okmt. XI. k. 130—131. l.; 1492. Ulászló oklevele Károlyi Lánosz János részére. Károlyi oklt. III. k. 11—12. l. — Ez a formula meglehetősen szilárd volt, az eltérések csekélyek. Az utóbbi két oklevél a szokásos »Cum antiqua« bevezetés helyett így kezdődik: »Cum justi pro injustis et innoxii pro reorum excessibus non debeant quoquomodo impediri«. Ez világosan a represszáliára, »más«-ok letartóztatására utal.

tatioval és prohibitioval szemben és megerősítik a földesúr bírói hatalmát jobbágysági felett. A gépiesen ismétlődő parancsok különösen is tiltják a letartóztatást »mások adósságaiért, vétkeiért és kihágásaiért.«³⁵ A bírók és földesurak, akik valamely jobbággal szemben keresni valót tartottak számon, helyette gyakran lecsaptak a jobbágy földesurának más jobbágyaira is. Ezek estek kezük ügyébe, elégtételt vettek tehát ezeken maguknak, a jobbágyok földesurára bízva, hogy elossa köztük az elszenvedett megtorlást. A »represszália« kegyetlen és igazságtalan eszköze különösen alkalmas volt arra, hogy a jobbágy életét örök bizonytalanságban tartsa s az egész gazdasági életre bénítólag nehezédjék.³⁶

A vétkes-adós jobbágyra vagy helyette jobbágytársaira az önkényes elégtételre alkalomra leső földesúr akkor csapott le, amikor azok jártukban-keltükben földjére léptek. A jobbágyokat pedig a piac, a földesúri fuvarrobot, a malom, a templom stb. gyakran elszóltította falvaikból, esetleg messze is. A XIV. században a kibontakozó *pénzgazdaság* gyarapította a jobbágy útjait. A jobbágyok ugyanis egyre inkább árútermelők lettek s bekapcsolódtak az áruforgalomba is. Az idézett tiltó parancsok egyes esetekben világosan is utalnak arra, hogy a keresett jobbágyra vagy helyette jobbágytársaira, az illetékes földesúri bírói hatalom mellőzésével, ilyen *kereskedő-vásároló utak alkalmával* tették rá kezüket. A Batyan-i Péter részére 1344-ben kiadott, egyébként formuláris tiltó parancs szerint akkor szokták mások a maguk bírói széke elé vinni Batyan-i jobbágyait, amikor ezek »cum ipsorum rebus et bonis venalibus et aliis ad partes aliquas regni mercacionis causa« vagy más szükségétől hajtva mennek.³⁷ Rozgonyi János devesceri, tasi, pályi és szamosszegi jobbágyait is akkor szokták illetéktelenül bíróság elé állítani, továbbá »res et alia quevis bona mercimonialia« vagy más javaikat »arestare seu prohiberi facere«, amikor azok »pro victuum suorum necessaria acquisitione diversa climata regni nostri perlustrando cum rebus et bonis mercimonialibus suis« mások birtokaira lépnek.³⁸ Perényi Pál és Várday Simon nagykörösi

³⁵ A formula szerint »pro debitis, delictis et excessibus (v. offensis) alio rume

³⁶ A tiltó parancsokhoz néhány ilyen gyakorlati esetet mutatunk be. Jakab szabolcsi ispán 1346-ban megfenyegette rokonát, Semjéni Mihályt, hogy bizonyos két tekeres posztót jobbágya által adasson vissza, különben jobbágyain két-, sőt háromszorosan fogja megvenni. Kállay cs. lt. I. k. 198. l. — 1454-ben Kállói János letartóztatta a váradi püspök jobbágyát más helyett. O. L. Dl. 44729. — Ugyancsak 1454-ben a Töttös-birtokon okozott károk összeírásában feljegyezték, hogy a pécsi püspök jobbágyai »juridice« nem követelnek semmit, hanem Mohácson a Töttös-jobbágyokat »arestant minusjuste et indebite et sibi ipsis habundanter justiciam habebunt«. Zichy Okmt. XII. k. 242. l. — 1516. Lipca város előljárói a budai káptalan dékánját és tisztjét azzal akarták kényszeríteni a megjelenésre előttük, hogy a káptalan néhány jobbágyát letartóztatták. M. Tört. Tár 12. k. 84—85. l. — Jellemző a jogbizonytalanságra, hogy a törvényen kívül helyezett represszáliának az alkalmazását egyes esetekben maga a király vagy a hatóságok engedélyezték. 1344-ben Lajos királynak Batyan-i Péter részére kiadott említett tiltó parancsában megengedi a király, hogy ha a káptalan néhány jobbágyát védelembe vett Batyan-itól nem kapna igazságot, »possit sequi legitima et justa impignoratio et impeditio prenotata«. Anjou okmt. IV. k. 390. l. — 1460. Szabolcs megye szolgabírái felhatalmazták főispánjukat, hogy egy jobbágyának jogtalanul elvett javait megveheti Báthori László más jobbágyain is. Zichy okmt. X. k. 106—107. l. — *Kovachich*: Formulae solennes styli-jében: Mátyás király felhatalmazást ad egy visegrádi polgárnak, hogy a püspök adósságát jobbágyain megveheti, ezért a birtokosok birtokaikon a jobbágyok javait a panaszos megkeresésére »detinere et arestare« tartoznak. 398. l.

³⁷ Anjou okmt. IV. k. 389—390. l.

³⁸ 1471. O. L. Dl. 17164.

jobbágyait is akkor érik ilyen bajok, amikor élelmük megszerzése végett az ország különböző részeit járják.³⁹ 1492-ben Károlyi Lánosz János fényei, vadai és kaplonyi jobbágyainak hasonló panaszát adta elő a királynak.⁴⁰

Érthető, hogy a represszáliának ártatlanokat is sújtó önkényes elégtételezésére különösen is gyakran nyílt mód a XIV. század óta egyre inkább fellendülő városok — királyiak és földesúriak — lakosaival szemben. Ezek még inkább járták a »via publica«-t meg a földesúri utakat is, viszont a városok önkormányzatuk legfontosabb elemeként megszerezték — a királyi szabad városok a királyi, a földesúriak a földesúri — bírói hatalom sok elemét, esetleg teljességét is. Volt már mit óvniok s rá is szorultak a védekezésre. Miként a földesurak, most már a városok is a királyi hatalom segítségét vették igénybe. Lajos király 1370-ben a Szeben városnak (Sáros m.) adományozott bírói jogról szóló levelében tiltotta meg, hogy Szeben lakosait — a fenti formula szerint — »in personis et rebus ipsorum arestare, impedire, iudicare et perturbare« merészeljék, bármi cselekményért, különösen is másokéért, kivéve a közbűntetteket.⁴¹ 1380-ban Kassa város bírója állt a király elé, hogy — midőn polgáraik az országban járnak — egyes nemesek s officialisaiik ítélkeznek azok felett s »bonis et in rebus arestarentur.«⁴² A keszthelyiek Zsigmond előtt panaszkodtak 1398-ban, hogy miközben élelmük megszerzése végett vagy más okból az országban járnak, »in personis iudicarentur ac in rebus eorum arestarentur, prohiberentur et impedirentur«, különösen mások vétkeiért, adósságaiért és a mások által okozott sérelmekért.⁴³ Sárvár oppidum polgárait és lakosait is országjáró útjaikban szokták ilyesmivel zaklatni, ezért Mátyás király 1464-ben megtiltotta, hogy »resque et bona eorum quevis mercimonialia arestare seu prohiberi facere« merészeljék.⁴⁴

Ezek után nem véletlen, hogy amikor Zsigmond király 1405-ben gyűlésre hívta egybe a királyi városok, mezővárosok és szabad falvak küldötteit, ezek végzéseket hoztak a városok, a maguk és — ahol erre volt szükség — az illetékes földesúri bírói hatóság védelmében is. A király a küldöttek kéréseit, kívánságait, tájékoztatásait, véleményeit és panaszait meghallgatva, elrendelte, hogy a főpapok, bárók, előkelők, nemesek vagy bármilyen méltóságú és rendű és állapotú emberek közül senki ne merészelje bármilyen rendű vagy állapotú ember bűne, vétké vagy gonoszsága miatt azt a várost, mezővárost vagy falut, ahol az ilyen adós, bűnös, vétkes vagy gonosztevő tartózkodni szokott, vagy a polgárokat, mezővárosiakat, falusiakat »arestare, detinere vel modo aliquati impedire«, hanem forduljon az illető rendes bírójához.⁴⁵ A következő articulushoz pedig azt rendelte el a király, hogy ha a földesúr falujában vagy birtokán valakin, legyen az bármilyen rendű és állapotú egyházi vagy világi ember, jogtalanság, kár vagy sérelem esik, a károsult először az ország régi szokása szerint a birtok urához vagy bírójához forduljon »iustitiam postulare«⁴⁶. Tudjuk, hogy az 1405. évi városi gyűlés legtöbb végzé-

³⁹ Zichy okmt. XI. k. 130—131. 1.

⁴⁰ Károlyi oklt. III. k. 11—12. 1.

⁴¹ Fejér IX. 4. k. 236—237. 1.

⁴² Fejér IX. 5. k. 387—390. 1.

⁴³ Zalai oklt. II. k. 278—279. 1.

⁴⁴ O. L. Dl. 16005.

⁴⁵ 1405. évi 7. art. Vár. gy.

⁴⁶ 1405. évi 8. art. Vár. gy. Itt tovább olyan esetekről van szó, amelyekben a városoktól kell kérni az igazságtétést.

sét, többé-kevésbé átszövegezve, a még 1405-ben tartott rendi országgyűlés a maga végzései közé foglalta. Valóban, az országgyűlésnek a mi kérdésünkre is sorozatos végzéseit lehet szemügyre venni. Ezek szerint a király, egyházi és nemesi birtokokon »*pro quibuscunque factis aliquorum incolarum seu plebicularum*« senki, bármilyen magasságú, méltóságú és állapotú legyen is, önhatalmúlág zálogot vagy kezességet (*pignora seu vadia*) nem vehet.⁴⁷ A főpapok, a nádor, az országbíró, a tárnokmester, a többi báró, a megyei ispánok, az ország bármely bírái és igazságszolgáltatói, egyháziak és világiak, előkelők és nemesek, várnagyok és városiak az »országlakó«-knak kárt ne okozzanak, azok dolgait ne ragadozzák el, ne ontsák vérüket és semminemű hatalmaszkodást ne merjenek cselekedni velük szemben.⁴⁸ Továbbá: a királyi várnagyok és tisztek a királyi birtokokon, a királyi városok, a főpapok, a bárók és a nemesek és egyéb méltóságú emberek a maguk birtokain »*res et bona fidelium incolarum seu plebicularum nostrorum*« bármi szín alatt se merjék »*arestare vel prohiberi facere*«, csak mások birtokain vagy »közhelyek«-en.⁴⁹ Meghatározták világosan az úriszék szerepét is: bárkik legyenek, akiknek falusiakkal vagy parasztokkal szemben keresetük van, azt először a földesúr előtt »*prosequi debeant*«.⁵⁰

Törvényeket hoztak, de a már idézett királyi tiltó parancsok arról tanúskodnak, hogy *tovább is virult az önkényes bírói megtorlás*. Megújultak tehát a tiltó királyi parancsok s újabb törvénycikkék vették védelmükbe a bírói illetékességet. Anélkül, hogy az utóbbi tekintetben teljességre törekednénk, mutassunk rá, hogy 1435-ben azért rendelkeztek, mert a kereskedőket s más idestova utazókat az egyháziak és világiak, nemesek és nem nemesek saját vagy idegen birtokokon vagy közhelyeken tartozás vagy más kihágás miatt gyakran *arestálni* szokták.⁵¹ Megtiltották azt is, hogy a városok kövesenek el »*arestationes huiusmodi*«. 1468-ban Zsigmond decretumára hivatkozva azt írták elő, hogy »*neque majores, neque minores arestationem facere valeant in eorum bonis, et alias propria auctoritate*«. 52 II. Ulászló idejében, a feudális anarchia új elburjánzása korában már arra is módot adnak a törvények, hogy ha a letartóztatottat az ispán megintésére nem bocsátják szabadon, a letartóztatott vagy földesura a letartóztatót vagy *jobbágyait*, akiket megkaphat, közhelyen letartóztathatja.⁵⁴ Minthogy pedig továbbra is előfordult — főleg a főpapok és bárók jószágain —, hogy a *nemes tartozásaiért ezek jobbágyait is »captivant vel autem cum rebus eorum arestant*«, az ilyesmit a jövőre eltiltják.⁵⁵ A királyi városokban, mezővárosokban, falvakban és birtokokon is folytak a jogtalan letartóztatások, ezeket is megtiltották, ha nem közhelyen és közbíró előtt történik, »*demptis si quipiam vulnera, lesiones, mortem, incendia et alia similia enormia perpetrarent manifeste*«, ha ezeket elfoghatják, »*ex parte eorundem iudicium et iustitia impendatur*«. 56

⁴⁷ 1405. évi 2. art. Ogy.

⁴⁸ 1405. évi 4. t. c. Ogy.

⁴⁹ 1405. évi 5. t. c. Ogy.

⁵⁰ 1405. évi 10. t. c. H. a földesúr nem szolgáltató igazságot, a megye ispánja, alispánja vagy szolgabírái elé idézendő.

⁵¹ 1435. évi 13. t. c.

⁵² 1435. évi 15. t. c.

⁵³ 1468. évi 12. art. Kovachich: Sylloge 199. l.

⁵⁴ 1492. évi 89. t. c.

⁵⁵ 1492. évi 90. t. c.

⁵⁶ 1492. évi 91. t. c.

Az 1492. évi törvénycikk most idézett szövegrésze csaknem szó szerint megegyezik a mi vitatott 1351. évi 18. törvénycikkünk második részével. A megegyezést egyrésztől az 1351. 18. t. cikk, másrésztől a többi törvény és az idézett királyi tiltó parancsok szövegében is megtaláljuk, mind a tartalomra, mind éppen a lényeges szövegrészek kifejezéseire nézve. Azt hiszem, hogy a fenti összevetéssel a 18. articulus kérdése megnyugtatóan megoldódik. Nem érthető félre: a királyi, főpapi, bárói és nemesi birtokokon a regnicolák jobbágyságait *non possint impediri, prohiberi seu arestari in rebus et personis*, hanem ha a jobbágyok *vulnera, lesiones, mortem, incendia et alia consimilia enormia perpetrarent manifeste*, a panaszosnak a jobbágyok uraitól kell igazságát kérnie. Talán nem lehet vitás többé, hogy az articulusban nem a szabad költözésről, hanem a földesúri bíraskodásról van szó.

Azonban ez alapkérdésünk tisztázása után is *marad bökkenő*, melyet előző tanulmányomban nem figyeltem eléggé meg. Az articulus a jobbágy által elkövetett sebzést, sérülést, emberölést, gyújtogatást vagy a hasonló szörnyűségeket a jobbágy földesurának igazságtevése elé utalja. Súlyosabb bűncselekményekről van szó. Ezek a bűncselekmények a korabeli magyar jog szerint többnyire közbűntettek, »publicae causae criminales».⁵⁷ Viszont ezek a bűncselekmények éppen *nem tartoztak* az ország szokása szerint minden nemest megillető bírói hatalom körébe. Az idézett törvények és királyi parancsok, a földesurak bírói jogának tiszteletben tartását követelve, a közbűncselekményeket kiemelik a földesúri bírói illetékesség alól. Ezzel szemben az 1351. évi törvénycikk éppen ilyen bűncselekményekre nézve *követeli* a bűntevő jobbágy földesurának a bíraskodási jogot. Az idézett 1492. évi 91. t. cikk tehát szó szerint ugyan, mégis pontosan ellenkező értelemben veszi át az 1351. évi 18. t. cikk szövegének második részét. Hogyan oldható fel az ellentmondás? Errenézve forrásadatainkat már hiába faggatjuk, magyarázatunk csak a következtetés igényével léphet fel.

Elsősorban is — úgy vélem — tekintetbe kell vennünk, hogy az egész 1351. évi törvénykönyv a megerősített aranybullával és az új »libertas«-okat nyújtó articulusaival együtt — miként bevezetésünkben kimutatni igyekeztünk — a *köznemesi tömeg* kívánságára öltött testet s legtöbbször megnevezetten vagy ma is felismerhetően nemesi érdekeket szolgált, esetleg kifejezetten is a főpapokkal, a bárókkal és az ország nemeseivel szemben. A király, mint láttuk, az új libertásokat a »regnicola«-k nyugalmasabb állapota és békés kényelme végett adta ki s a 18. articulus az olyan impeditiokat, prohibitiokat és arestatiokat tiltja meg, melyek a regnicolák jobbágyságait a királyi, főpapi, bárói és nemesi birtokokon szokták érní.

Tekintetbe kell azt is vennünk, hogy ekkor még a földesúri bírói hatalom kialakulásának, tartalma és formái megszilárdulásának a korában vagyunk. A földesúri bírói jog hatásköre még nem határozódott meg véglegesen. Legalább is vannak példák, hogy a »consuetudo regni« ellenére külön királyi oklevéllel adományozott földesúri bírói jog ekkor még esetenként a jobbágyok »minden« ügyét felöleli, tehát a közbűncselekményeket is. Így 1318-ban Károly Róbert a zágrábi püspökség kiváltságlevelében azt a jogot biztosítja,

⁵⁷ A közbűntetteket az oklevelek nem mindig egyformán és sohasem teljesen sorolják fel. Leggyakrabban a furtum, a latrocinium szerepel, a XIV. század derekán meg csak ezek. A 18. articulus ezeket — bizonyára nem véletlenül — nem említi. A XIV. század második felében a homicidium-ot és a gyújtogatást is kezdik emlegetni. Később másokat is.

hogy a püspökség birtokainak lakói minden ügyben, »in omnibus judiciis, maleficiis et excessibus«, csak a püspöki egyház vagy tisztjei előtt vonhatók perbe.⁵⁸ A Magyar Pál gyimesi várnagy részére 1329-ben kiadott oklevél pedig azt mondja, hogy a föld urának vagy tisztjeinek a regnicolák libertása szerint jobbágyaik minden ügyében, »in omnibus causis«, ítélkezési joguk van.⁵⁹ A következő évtizedekben is még többször előfordul, hogy a földesúri bírói jogot külön privilégiumként adományozó vagy a mások jogtalan beavatkozását tiltó királyi oklevelek »minden ügyben« beszélnek a földesúri bírói hatóság illetékességéről.⁶⁰ Ugyanakkor azonban, mint láttuk, más oklevelek ez illetékesség köréből már kizárják a közbüntetteket. A helyzet a hatáskör tekintetében még nem forrt ki. Megvan tehát annak a lehetősége is, hogy a nemesk kiterjesszék bírói hatalmukat jobbágyaik minden ügyére.

Végül tekintetbe kell venni, hogy a birtokból kifolyólag minden feudális birtokost megillető földesúri bírói jog kialakulása korában, a XIV. század első felében indul meg — nem véletlenül párhuzamosan — a pallosjog, a szabad ispánság adományozása. E kivételes s mindvégig privilégiálisnak is maradó jog birtokában a feudális birtokos a maga birtokán bármilyen közbüntettet — tehát nemcsak jobbágyait — elfoghatta, elítélhette s kivégeztethette. Ez a jog, mint Európa más feudális társadalmaiban, valószínűleg külön királyi adományok nélkül az immunitásból fejlődött ki s nálunk különösen a XIII. század utolsó évtizedeiben mehetett át a hatalmas urak, az oligarchák kezére, akik ekkor a királyi hatalom sok más elemét is kisajátították. A XIV. század első felében azután a hatalmasokon kívül egyesek — kisebbek is, akik a király ellenszolgáltatásaira érdemesítették magukat — királyi privilégiumlevéllel igyekeztek a pallosjogot megszerezni. A pallosjog az adományozó privilégiumlevél szerint éppen a közbüntetésekkel és minden más »malefactor«-ral szemben adott bírói jogot, vagyis a pallosjogos földesúr olyan bűncselekményeket ítélhetett meg, amelyek a minden birtokost megillető földesúri bírói jogból ki voltak zárva. A földesúri bírói hatalom vajudása korában a nemesség részéről érthetően jelentkezhetett olyan törekvés, hogy jobbágyaik feje felől a közbűncselekmények eseteire is elhárítsák mások — birtokos társaik — bíraskodását, vagyis a közbűncselekményekben tettes jobbágyaik megítélését is a maguk bírói hatósága alá vonják. A beavatkozás elhárításáról természetesen ilyenformán sem lehet szó az esetben, ha a pallosjogos birtokos birtokos-társa jobbágyát a maga földjén »tettenérve« fogta el. A birtokos nem tarthatott igényt a maga »levelesített« jobbágya megítélésére sem. A pallosjogos bírói hatalom éppen az ilyen esetekben érvényesülhetett s ilyen esetekben nem volt vele szemben mentség. De a feudális anarchia világában nagyon is megeshetett, hogy a pallosjogos urak nemcsak tettenérés esetén fogták el más birtokosok közbűntettséggel vádolt jobbágyait vagy helyettük másokat, hanem már *előzőleg elkövetett bűncselekmények miatt*, »pro pristinis factis« is. Akkor, amikor utóbb mód nyílt rá. Ilyenformán magyarázathoz jut az 1351. évi törvénycikk »pro pristinis factis«-kifejezése is. Viszont még inkább érthető lehet a nemességnek az *úrísék hatás-*

⁵⁸ Fejér VIII. 2. k. 158. 1.

⁵⁹ Hazai okmt. I. k. 159—160. 1.

⁶⁰ 1330. Anjou okmt. II. k. 466. 1.; 1331. Anjou okmt. II. k. 543. — 1335. O.L. Dl. 2944; 1347. Fejér IX. 1. k. 478—480. 1.; 1375. Fejér IX. 5. k. 38—40. 1.; 1377. Fejér IX. 5. k. 164—165. 1.; 1378. Fejér IX. 5. k. 266. 1.

körének kitágítására irányuló törekvése: a pallosjogos privilégium egyesek birtokában megmarad, tőlük tettenérve elfogott közbüntettes jobbágyaikat nem vitathatják el, de »pro pristinis factis« senkise háborgathassa jobbágyaikat, akkor sem, ha azok sebzést, sérülést, emberölést, gyújtogatást vagy más szörnyűségeket követtek is el.

Végül is: 1351-ben a szolgálatait új libertásokkal jutalmaztatni kívánó nemesi tömeg kedvező politikai viszonyok között állott a király elé. Új libertásként elnyerte tőle a földesúri bírói hatalomról *kiterjesztőleg* szóló törvényt is: minden nemes maga ülhet törvényt jobbágyai felett akkor is, ha — tettenérés eseteit kivéve — az említett súlyos bűncselekményeket követték el. Ez a törvény azonban, mint a következő másfél századból idézett törvények és tiltó parancsok s az egész magyar jogszolgáltatás tanúskodnak róla, nem lett valósággá. Okait itt nem keressük. De arra mégis utalunk, hogy a nemesek a minden birtokost megillető bírói jogot, úgy ahogy annak illetékessége a fenti bűncselekmények megítélése nélkül kiforrt, a valóságban az idők folyamán egyre inkább kiejtették kezükből. A kisebb nemesek, akiknek nem igen volt módjuk az egyre költségesebb úriszék tartására, lemondtak arról s helyettük jobbágyaik pereit a szolgabírók, a megye intézte. Utóbb már nem is igen tartottak mások úriszéket, csak a »vérhatalmú« pallosjogos nagybirtokosok. Az 1351. évi 18. t. cikkben megszövegezett új libertas nem gyökerezett a valóság talajában, így nem is kelt életre. De a nemesség fejlődésének egyik fontos határállomásán megörökíti az utókor számára a nemesi tömeg érdekeit és törekvéseit. Ugyanakkor megörökíti azt is, hogy a jobbágykötelékben szorongó nép hogyan hanyattatott-vettetett a feudális erők harcában s számunkra a törvénycikknek ez a tanulsága nem kevésbé becses.

*

Székely György »polgári felfogás«-nak minősítve elutasítja azt a megállapítást, mintha a jobbágykilencednek az 1351. évi 6. törvénycikk által történt bevezetésében az 1349. évi nagy pestisjárványnak, a »fekete« vagy »nagy halál«-nak döntő szerepe lett volna. Megjegyezte, hogy e téves felfogást e sorok írója fejtette ki. Szerinte a polgári történetírók egyébként is túlhangsúlyozták az 1349. évi pestis magyarországi méreteit.⁶¹ Ez a felfogás szerinte nem állja meg a helyét azért sem, mert pestisjárványok voltak előbb és utóbb is s ezek a járványok a lakosságnak a jobbágyság költözködésében »döntő változás«-t előidéző megritkulását nem vonták maguk után. Székely György a kilenced bevezetését végül is a jobbágyság osztályharcából vezeti le s hangsúlyozza, hogy a polgári történetírás a kilencedteher bevezetésének az osztályharcra való összefüggését természetesen nem ismerhette fel.

A kilenced-törvény rúgóinak keresésére indulva szükséges két kérdésnek a felvetése. Elsősorban felelnünk kell arra a kérdésre, hogy az 1351. évi 6. törvénycikket helyes-e úgy értelmeznünk, hogy a kilencedet, mint földesúri jobbágytartozást — ennek kötelező beszédésével — egységessé óhajtották tenni, a kilenced egységesítésével pedig azt kívánták elérni, hogy a földes-

⁶¹ Valójában e sorok íróján kívül még *Kring Miklós* jön itt szóba »Középkori jobbágyságunk szabad költözéséről« (Századok 1935. 390—413 l.) c. tanulmányával.

urak kedvezőbb szolgáltatási feltételekkel ne vonhassák el és ne csábíthassák magukhoz egykönnyen egymás jobbágyait? Ha e kérdésre igennel tudunk felelni, akkor az a további kérdés áll elénk, hogy a kilenced ilyen kötelező egységesítését mi tette időszzerűvé 1351-ben, összefüggésbe hozható-e a »nagy halál« 1349. évi magyarországi pusztításával, vagyis azzal a körülménnyel, hogy a pusztítás következtében Magyarországon, mint Európa más részein, kevesbedett az a termelő erő, amit az ember — akkor döntően a jobbágy — jelentett, viszont így a földesurak részéről a jobbágyerő irányában nagyobb kereslet mutatkozott, a jobbágyságnak pedig ugyanakkor fokozódott belső vándorlása? Ha erre a kérdésre is igennel lehet felelnünk, akkor alig kerülhető el a két kérdés összekapcsolása s végső fokon — idézett korábbi tanulmányom eredményének megfelelően — az összefüggés megállapítása az 1349. évi nagy halál s az 1351. évi kilencedtörvény között.

Ami az első kérdést illeti, elsősorban is azt kell megállapítanunk, hogy a törvénycikkben nincs szó kifejezetten a rendelkezés okáról vagy céljáról. Mégis ilyen szempontból is sokatmondó: a törvény nem azt írja elő, hogy a kilencedet minden jobbágy köteles megfizetni, hanem azt, hogy a kilencedet minden földesúr köteles beszédni. Első helyen kötelezte magát a király, hogy a kilencedet ő és a királyné — a kőfalas városokat kivéve — minden szántó és szőlőbirtokos jobbágyától beszédi. Ezután a törvénycikk a bárókat és a nemeseket, végül a főpapokat és az egyházi férfiakat kötelezte a kilenced hiánytalan beszédésére. A beszédesi kötelezettség teljesítésének a törvény alkotói biztosítékot is óhajtottak szerezni s ezért kimondták, hogy ha akadnának »rebellis«-ek, akik a kilencedet a maguk jobbágyaitól nem szednék be, akkor ezek jobbágyaitól a kilencedet minden csökkentés nélkül szedje be a király a maga hasznára. Ha más adatok nem is szólnának a földesúri kilencedről ebben a korban az 1351. évi törvény kiadását megelőzően, a törvény szövege maga is bizonyosan sejtetné, hogy a kilenced ekkor már sokfelé dívott: mint a többi földesúri szolgáltatás, törvényes fundamentum nélkül a feudális gazdasági rendnek megfelelően szokásszerűen fejlődött ki. A törvény azonban arra is következtetni enged, hogy a földesurak sok helyen nem szedtek kilencedet, sőt talán elengedik, ha eddig szedtek is. De miért tennék ezt? Nyilvánvaló, hogy a jobbágyok kedvezőbb helyzetben vannak ott, ahol kilencedfizetés nem terheli őket. Ha pedig egy-egy birtokon kedvezőbb feltételek között él a jobbágy, mint a másikon, igyekeznek a kedvezőbb helyre költözni. Anélkül, hogy e helyen a jobbágyköltözködés kérdésének szélesebb fejtegetésébe bocsátkozhatnánk, utalni kívánok arra, hogy a szabad költözés korában vagyunk, amikor az elköltözködni óhajtó jobbágy — ha a gyakorlatban esetenként akadályokba ütközött is — célját sokszor tudta elérni. Ilyen következtetések útján jutottam tanulmányomban arra az eredményre, hogy a törvénynek a kilenced általánossá tételével és minden földesúrra köteleességszerűen előírt beszédésével a terheknek ezen a ponton bizonyos egyenlősítése, a más jobbágyát csábító kilencedtelenség kiküszöbölése, végül is a jobbágyvándorlás megállítása volt a célja. Azt, amihez annak idején a törvény logikája alapján végzett következtetéssel juthattam el, nevezetesen az egységesített kilencednek a jobbágyvándorlás és a jobbágycsábítás ellen irányuló célzatát, most okleveles forrásadattal meg tudom erősíteni. Az oklevelet Albert király adta ki 1438-ban, tehát közel egy évszázaddal kilencedtörvényünk meghozatala után, tanulsága azonban véleményem szerint nem hagyható figyelmen kívül az 1351. évi kilencedtörvény kérdésénél.

A király az oklevelet⁶² Szabolcs megye összes nemeseihez és birtokos állapotú embereihez intézte. Előadta: hallomására jutott s visszatetszéssel fogadta, hogy vannak némelyek köztük — Szabolcs megye nemesei és birtokosai között —, akik a birtokaikon élő jobbágyoktól a régi királyok rendelkezéséből nekik más nemések módjára járó gabona- és borkilencedet nem hajtják be maguknak azért, hogy más nemések jobbágyságukat *ezt látva*, ezek birtokairól a kilencedet nem szedő nemések birtokaira költözzenek át — különösen most, a nemések és a jobbágyaik között keletkezett háború idejében — a nemések nagy sérelmére és birtokaik nyilvánvaló pusztulására. Ezért a király meg akarva tartatni elődei rendelkezését minden »regnicola«-val, Szabolcs megye nemeseinek és birtokosainak megparancsolja, hogy a jövőben mindenki közülük szedje be jobbágyaitól a gabona- és borkilencedet és ha valaki közülük a behajtásban másként cselekedne, az esetre meghagyja a megye ispánjának, alispánjának és szolgabírának, hogy teljes igazságot efelől megtudva, a király parancsát megvető ilyen »rebellis«-ek birtokain az ő, a király használatára minden csökkentés és engedmény nélkül szedjék be, mégis a többi nemések beleegyezéséből. Tehát ez esetben is »rebellis«-ekről van szó, mint az 1351. évi 6. cikkben: azok a rebellisek, akik a királyi parancsal dacolva nem szedik be a földesúri kilencedet. A király mandátuma tehát megfelel — helyenként szó szerint is — az 1351. évi 6. cikk rendelkezésének, de túlmenve ezen elmondja a rendelkezés célját-okát is. Efelől — úgy vélem — többé nem lehet kétségünk: [mindenkinnek be kell szednie a kilencedet azért, hogy egyes birtokosok a kilenced be nem szedésével ne csábítsák magukhoz mások

⁶² Az oklevél szövege: Albertus. . . fidelibus nostris uniuersis et singulis nobilibus ac ceteris alterius status possessionatis hominibus in comitatu de Zabowce constitutis salutem et graciam. Ad audienciam nostri peruenit maiestatis, quod displicenter accepimus, quod quidam forent ex vobis, qui nonas frugum et bladurum ac vinorum ex parte suorum jobagionum in suis possessionibus commorancium sibi more aliorum nobilium a jobagionibus eorum ex institutione regum nostrorum scilicet predecessorum ab antiquo prouenire solitas ab eisdem suis jobagionibus non recipent, ut eo viso jobagiones ipsorum aliorum nobilium de eorum possessionibus ad huiusmodi eorundem nobilium ipsas nonas a suis jobagionibus non recipiencium possessiones, precipue hoc tempore guerre inter ipsos nobiles et dictos eorum jobagiones suborte, magis se transferent moraturos [in] grande preiudicium et desolacionem possessionum nobilium predictorum manifestam. Unde nos huiusmodi statuta dictorum predecessorum nostrorum modo quo prefertur ordinata a cunctis nostris regnicolis inconcusse obseruari volentes, fidelitati vestre [et] cuiuslibet vestrum firmiter precipiendo mandamus, quatenus amodo et deinceps imposterum quipiam vestrum a suis jobagionibus premissas nonas partes dictorum frugum ac bladurum et vinorum predictorum eorum usibus exigant et recipiant. [et] si quipiam ex vobis in exactione predicta secus facere attemptauerit, extunc volumus et presencium serie distric[te com]mittimus fidelibus nostris comiti vel vicecomiti et iudicibus nobilium prefati comitatus, ut ipsa recepta et habita [super] inde mera veritate in talium rebellium et presens nostrum mandatum spernencium possessionibus. pro usu nostro ipsam nonam [par]tem dictorum bladurum et vinorum de consensu tamen ipsorum ceterorum nobilium antefati comitatus recipiant et ex[igant] sine dimin[ucio]ne et relaxatione aliquali. Secus igitur facere non ausuri in premissis, presentibus perlectis exhibenti restituti. Datum Bude in festo Natiuitatis beati Johannis Baptiste. Anno domini Millesimo quadringentesimo tricesimo octauo. Eredeti, rányomott pecsétel. A jobb felső szélén: De commissione prelatorum et baronum uniuersorum ad conte[nta litterarum] condam domini Sigismundi imperatoris et regis. A rányomott pecsét mellett és részben alatta: De commissione prelatorum et baronum uniuersorum [ad contenta] litterarum condam domini Sigismundi imperatoris. Az eredeti papírra írt oklevél O. L. Dl. 38106. jelzet alatt.

jobbágyait.⁶³] Az első kérdésünkre tehát határozott *igennel* lehet felelnünk, nem csupán az 1351. évi törvény logikája, hanem most már egyértelmű oklevél-szöveg alapján is. Tegyük hozzá: nincs jogunk arra, hogy a törvényt — miként Székely György — csupán »a telepítő« földesurak és a terhe-
sebb szolgáltatásokat, a kilencedet szedő földesurak ellentétének kifejezésül fogjuk fel. A »telepítés« fogalma ugyanis alkalmas leszűkíteni a jobbágyok szerzésére irányuló általános földesúri törekvést, pedig ilyen »leszűkítés«-re sem a törvény szövege, sem egyáltalában a »feudális« birtokrend nem nyújt alapot: a jobbágyszerző erő állandóan működik, falvak »telepítése« vagy »újratelepítése« nélkül is a feudalizmusban, nálunk a XIV-XV. században különösen is, hiszen ekkor a földesúri háztartás és gazdaság döntő mértékben a jobbágyok szolgáltatásain nyugodott.

Az 1351. évi 6. törvénycikket az 1492. évi országgyűlésen szó szerint felvették az ekkor hozott articulusok közé.⁶⁴ Az 1500. évi országgyűlésen pedig utalva az 1492. évi rendelkezésre, törvénybe tették, hogy mind a király, mind a főpapok, mind a bárók, a nemesek és az előkelők szántó- és szőlőbirtokos jobbágyaiktól ne »akó«-t szedjenek, »mint bizonyos helyeken szokták«, hanem jobbágyaik gabonájának és borának kilencedrészét szedik be.⁶⁵ A kilencedszedési kötelesség törvénybeli megújításának is minden bizonnyal az volt a célja, mint e kötelesség 1351. évi törvényes statuálásának: a kilenced, e fontos úri jobbágyteher alól való kivételek kizárásával és a kilencedteher általánossá tételével elősegíteni a jobbágycsábítással és a jobbágyvándorlással szemben jelentkező földesúri érdek biztosítását.⁶⁶

Székely György elutasító állásfoglalása különösen második kérdésünket illeti, nevezetesen azt a kérdést, hogy a »nagy halál« 1349-ben Magyarországon idézett-e elő fokozottabb jobbágyvándorlást s az 1351. évi rendelkezés összefügg-e vele?

Elsősorban is kétségbevonja, hogy az 1349. évi pestisjárvány olyan méretű lett volna, ami a jobbágyság állományában észrevehető kiesést okozott volna s ennek következményeként nagyobb költözködési mozgalmat idézett volna elő. A magyarországi pestisjárványra vonatkozó kül- és belföldi — egyébként szegényes — adatok alapján arra az eredményre jut, hogy Magyarországon a járvány lefolyása enyhébb volt, mint Európa nyugati felében. Annak idején magam is ilyen megállapításra jutottam. Ha azonban megállapítottam is, hogy »nálunk a nagy halál korántsem pusztított oly mértékben, mint a nyugati tengerparti országokban«, egyben azt is szükségesnek tartottam hangsúlyozni, hogy Magyarországon is »jelentékeny pusztulással kell számolni«.

⁶³ Lajos király a törvény kiadását követően 1370-ben Győr és Somogy megyékhez külön-külön, 1373-ban pedig Heves és Szabolcs megyékhez együttes parancsot intézett, hogy a kilencedet »juxta nostrum statutum et decretum« szedessék be, különben a király a maga számára fogja beszedetni. Hazai okmt. III. k. 189—190. l.; Fejér IX. 7. k. 197. l.; O. L. Dl. 87481 (Esterházy cs. lt. Rep. 98. Fasc. A. № 2). A megye nemesének panaszára kiadott rendeletek ugyan közelebbi magyarázatot nem adnak, feltehető mégis, hogy valami okból itt fokozódott a kilenced-elengedés és a jobbágyvándorlás: éppen azért nem szedték be a kilencedet egyesek, hogy a jobbágyok »eo viso« földjeikre menjenek át.

⁶⁴ 1492. évi 47, 48. t. c.

⁶⁵ 1500. évi 27. t. c.

⁶⁶ A kilenced — ha a jobbágyság legáltalánosabb terménybeli szolgáltatása volt is — teljesen általános mégsem lett, sem ekkor, sem később. E kérdés azonban már a jobbágyság teherrendszerének kérdéscsomójához vezet át, melynek tárgyalására e helyen nem térhetünk ki.

Nem valószínű, hogy történetkutatásunk valaha is valamennyire megközelítő pontossággal tudna tájékoztatni a magyarországi »nagy halál« pusztításainak méreteiről. A helyi krónikairódalom, mely a nyugati országokban az ott borzalmasan dühöngő vészről bőséges tudósításokat hagyott az utókorra, nálunk hiányzik s e kor központi jellegű magyar történeti elbeszélő emlékei — a Küküllei- és a János minorita-féle munkák — Lajos király életrajzát, ennek megfelelően elsősorban hadjáratait és katonai dicsőségét óhajtvá megörökíteni, a magyarországi »nagy halál« mellett figyelem nélkül mentek el. Így a magyarországi nagy halandóságot is emlegető külföldi krónikák mellett valójában csupán azokkal a szórványos okleveles adatokkal kell megelégednünk, amelyek itt-ott véletlenül, nem a »nagy halál« megörökítésének célzatával emlegetik a vészt. Véleményem szerint azonban a Magyarországon is »magna mortalitas«-t emlegető külföldi krónikák s a szórványos okleveles adatok feljogosítanak arra a következtetésre, hogy Magyarországon is »jelentékeny« pusztulással kell számolni. Székely György észrevehetően arra törekszik, hogy kevéske adataink jelentőségét a vész pusztításának szempontjából alászállítsa⁶⁷ s főleg az ország olyan vidékére szorítsa, amelyen okleveles emlékek róla említést tesznek. Eljárásával nem érthetünk egyet. A »nagy halál«-nak külföldön igen kiterjedt a történeti irodalma s a kutatók megvilágították, hogy a déli és nyugati európai partvidék felől kelet felé áramló s a Szudéták és a Kárpátok gerincén megtorpanó nagy pestis a megtámadott területen sugárszerűen terjedt *minden* irányban. Éppen ezért pusztávéletlennek kell tekintenünk, ha az oklevelekben országunk valamely pontján említést tesznek a vészről. Az ilyen adatokból éppen nem lehet arra következtetni, hogy a járvány csak ott dühöngött s máshol nem, vagy legalább is kisebb mértékben. Székely György azt szűrte le, hogy legerősebben a járvány az ország Erdélyfel. határos részein pusztított, mert — ismétlem: merő esetlegességből — biharmegyei adatok bukkantak elénk. Most az ország más részéből, a Csallóközből mutathatók fel újabb adatot: 1367-ben Zolgageur-i Pál (Péter fia) az országbíró előtt előadta, hogy a régi (korábbi) pestisjárvány idejében birtokukon apja és hozzátartozói meghaltak s miután őmaga haláluk után elment a birtokról, azt az óbudai apácák elfoglalták s a maguk birtokához

⁶⁷ A velencei köztársaságnak Lajos magyar királyhoz 1349. április 4-én intézett levelében arról van szó, hogy a köztársaság nem meri Magyarországra küldeni követeit, mert a velencei polgárok félnek idejönni a »casus mortalitatis« miatt, »que esse dicitur in partibus Ungarie«. Székely György ez adatot úgy értelmezi, hogy ekkor »tehát már megindult a pestisjárvány Magyarországon«. Pedig a levélben nem a »megindulás«-ról van szó. Viszont Székely György egyes adatok alapján azt állapítja meg, hogy 1349 júliusában már az egész országban megszűnt a járvány. Vagyis: a járvány Magyarországon »viszonylag rövid ideig tartott«. A »viszonylag«-nak azonban nem adhatunk helyet, mert a vész Európa más országaiban is hamar elvégezte szörnyű pusztító munkáját. Székely György azt sem veszi tekintetbe, hogy egyes adatok szerint a pestis még 1349 őszén is dühöngött Magyarországon. Egyébként a nagy vész dél és nyugat felől haladva, még 1348-ban elérte Tirolt, Bajorországot, 1348 nyara végén Karintiát, Stájerországot, Ausztriát és a szomszédos német országokat, ekkor csapott át másfelől Angliába, 1349-ben jelent meg Bécsben, Magyarországon (van adat arra is, mintha a pestis már 1348-ban betört volna Magyarországra s ha arra gondolunk, hogy Lajos király az itáliai hadjárataból még 1348 nyarán hazatért seregével, arra is következtethetünk, hogy az elsősorban fertőzött itáliai területről a rendkívül fertőzőképes járvány csiráit már a sereg magával hozhatta) és Norvégiában, míg 1350-ben Csehországban ütötte fel a fejét. *Kowalewsky Maxime*: Die ökonomische Entwicklung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform. V. k. (Berlin, 1911) 234—240. 1.

csatolták.⁶⁸ Ime : egész család pusztult el s a megmaradt fiú maga is sietett elmenekülni a halál helyéről, csaknem két évtized múlva törekedve a családi földet az apácáktól visszaperelni. Ilyen szórványos adatok kerülhetnek még elő az ország más részeiből is s ha mégsem kerülnek elő, csupán e negatív körülményből aligha lehetne azt megállapítanunk, hogy az ország más részeit a járvány inkább megkímélte vagy éppen elkerülte. Megállapítani csak annyit van jogunk, hogy a külföldi krónikák szerint Magyarországon grasszáló »szörnyű« pestisről helyi okleveles adatok eddig Bihar megyéből és a Csallóközből kerültek elő. Kérdésünk szempontjából mindenesetre nem becsülhető le e tudósítások értéke : Bihar megyében járvány által *elpusztított jobbágyfalvakról*, a Csallóközben egy kisbirtokos nemesi családnak egyetlen férfitagon kívül *teljes kihalásáról* értesítenek. Mindenesetre vegyük tekintetbe a gazdag forrásanyagra támaszkodó európai történeti kutatásnak azt a megállapítását is, hogy a vész sokkal inkább pusztított a szegénység, a falusi parasztság soraiban, mint az elmenekülésre és maga elszigetelésére több móddal rendelkező, a veszély közeledtéről is idejekorán inkább értesülő tehetősebb és tanultabb rétegekben.

A biharmegyei adatok sokaknak a »kimondhatatlan« pestis által történt elragadásáról, elpusztított falvakról, a miechovi lengyel kolostori krónika nagy magyarországi halandóságról, üresen maradt városokról és falvakról, a velencei tanács Magyarországon »maxima et horrenda mortalitas«-ról, a halandóság magyarországi dühöngéséről szól. Úgy vélem, hogy gyér adataink alapján is beszélnünk kell tehát a pestis számottevő pusztításáról Magyarországon, ha egyébként a magyarországi pusztulás méreteire nézve messze el is maradt a lakosságuk felét-harmadát elveszítő nyugati országok pusztulásától. Ha viszont üres falvakról, tehát pusztán maradt jobbágytelkekről értesülünk,⁶⁹ nem tehetjük magunkévá azt az érvelést, hogy a telkek pusztásodása nem függhetett össze a járvánnyal azért sem, mert különben a telkek pusztásodásának a nagy pestisjárvány idejében kellett volna a legmagasabb fokot elérnie és azóta nem emelkedés, hanem hanyatlás irányzatát kellene mutatnia. A pusztásodás ugyanis emelkedő maradhatott azért, mert a XIV. és XV. századokban újabb és újabb — pusztításukra nézve a nagy halállal bizonyára össze nem mérhető — pestisjárványok látogatták meg az országot. Főleg pedig azért maradhatott emelkedő, mert — miként említett tanulmányomban fejtegettem — jobbágyfalvaink pusztásodásában éppen a XIV. század óta »társadalmi erő« is munkál: a *városok* felszívó hatása, »a jobbágyság számbeli hanyatlását tulajdonképpen ez mélyíti el s ez tölti meg társadalmi feszültséggel«. Ha 1349-ben Magyarországon nagy halandóságot, falvaknak a pestis által történt pusztává tételét, viszont 1351-ben a nemeseknek a jobbágy-migráció és jobbágycsábítás elleni fellépését, vagyis feltehetőleg a jobbágy-

⁶⁸ O. L. Pokateleki Kondé lt. fényképgyűjt. R. 15. »Paulus filius Petri allegaret eo modo, quod tempore pristinae pestilencie pater et proximi sui in facie ipsius possessionarie particule ab hoc seculo decessissent ipsisque decessis ipso de facie ejusdem recedente«, majd később visszatérve, szolgagyőri birtokrészt az apácák által elfoglalva találta.

⁶⁹ A jobbágyfalvaknak későbbi — összehasonlíthatatlanul enyhébb — pestisjárványok következtében történt pusztásodását is tudomásul kell vennünk : II. Lajos király 1520-ban, minthogy Várkonyi Amadé István Csütörtökhely nevű birtoka (Pozsony m.) a pestis pusztítása miatt nagyon megfogyott, a birtokra Ausztriából és Morvából települőknek 6 évre, a Magyarország más vidékeiről jövőknek pedig 4 évre elengedte az adót. O. L. Dl. 47391.

erő irányában általában nagyobb kereslet jelentkezését állapíthatjuk meg, véleményem szerint indokolt olyan következtetésre jutni, hogy az 1351. évi kilencedtörvényben az 1349. évi események, a pusztító pestis hatása jelentkezik.

Jóllehet az 1351. évi 6. articulus nem utal a »nagy halál«-ra, a pestis és az articulus között az összefüggés az ismertetett tények alapján is kézenfekvőnek látszik. Ebből a szempontból különös súllyal kell megfontolásaink mérlegére vetni azt a körülményt is, hogy ahol csak végigszántott Európában e szörnyű epidémia, ott mindenütt törvények, statutumok, rendeletek követték. Ezekkel — legtöbbször kifejezetten utalva a járványra — a nagy ember-, illetve munkaerővesztés által felvetett problémákat igyekeztek megoldani, természetesen az uralkodó osztályok érdekeinek megfelelően. Ez országokban a pestis-törvényeknek igen nagy teret szentelnek, a gazdaság- és társadalomtörténelemben szinte periódushatárt jelölnek meg azokkal. Természetesen figyelmet kíván, hogy a nyugati államokban ekkor már mind a mezőgazdasági, mind az ipari termelésben jelentékeny bérmunkás-réteget foglalkoztattak, így a különféle rendszabályok elsősorban a bérmunkaerő-kereslet növekedése következtében előállott túligéréseknek s a munkások elharapózott vándorlásának igyekeztek határt szabni. Ez volt a célja az egyes országokban bevezetett munkakényszernek, a mozgási szabadság korlátozásának, főleg pedig a munkabérek oly egységes megállapításának, amely büntetés terhe alatt is elsősorban a munkáltatókkal szemben óhajtott kötelezettséget jelenteni. Úgy vélem most is, hogy az ilyen rendelkezéseknek és az 1351. évi 6. törvény-cikkünknek a célzata végül is azonos. Mivel az egyes európai társadalmak feudális agrárszerkezetében számottevő eltérések fejlődtek ki, ennek megfelelően a rendszabályok is eltértek egymástól, mégis a pestis által a munkaerő tekintetében előidézett helyzetben és az orvoslás módjaiban meg lehet a közös elemeket találni. Meg lehet a magyar kilencedtörvényben is. Anélkül, hogy a pestist követő külföldi törvényalkotásnak gazdag példatárát közelebről vizsgálgatnánk, a korábban általam idézett rendelkezések mellett szeretnék most röviden az itáliai rendelkezésekre utalni, nem hagyva figyelmen kívül, hogy Itáliában a jobbágyok ekkor már többnyire kivonták magukat a feudális urak hatalma alól s a felvirágzó városállamok földjein bérletszerű viszonyba léptek. E paraszt bérlők személyileg szabadok voltak, most azonban korlátozták szabadságukat. Siena tanácsa már 1349-ben úgy látta, hogy parasztjait a szomszédos republikák adó- és más kedvezményekkel elvonják tőle, ezért megtiltották a parasztoknak, hogy a bérleti idő előtt földjeiket elhagyják, tartozásaikra halasztásokat adtak nekik és végül négy évre el is engedték haszonbérüket, ugyanakkor pedig megtiltották a tulajdonosoknak, hogy előnyösebb feltételek felajánlásával mások embereit magukhoz csalogassák. Firenze tanácsa is mindjárt megtiltotta 3 évre a földbérletek felbontását, majd előírták, hogy a parasztok — a szolgálatban álló legények kivételével — kötelesek kivétel nélkül feles bérletet vállalni, a földtulajdonosoknak pedig megtiltották, hogy mások részes parasztjaival uraik hozzájárulása nélkül új szerződést kössenek s őket a maguk földjére vigyék. Romagnában is kezdték a parasztok szerződéseiket felbontani abban a reményben, hogy máshol kedvezőbb jövedelemhez jutnak. Perugia tanácsa arra panaszkodott, hogy a járvány veszélye miatt »laboratores et cultores rerum et terrarum« különböző ürügyek alatt elhagyták a földet s a kedvezőbb feltételek szerint váltogatják uraikat. Itt is megtiltották 3 évre a föld elhagyását.

Majd amikor ez sem használt, 5 évre földjeikhez kötötték őket s megtiltották, hogy a parasztek máshol keressenek bér földet.⁷⁰ Miként Itáliában, akként Spanyolországban, Angliában és Németországban is küzdöttek a parasztek elvándorlása ellen s büntetésekkel igyekeztek megakadályozni, hogy egyesek mások parasztjait — bérmunkásokat és telkes gazdákat — előnyösebb feltételekkel magukhoz vonják.

Az ilyen rendelkezések egész tömegét látva a kilenced egységesítésével a jobbágyvándorlás és jobbágycsalogatás ellen fellépő 1351. évi törvénycikk és a pusztákat hátrahagyó, éppen ezért a jobbágyerő szerzésére irányuló törekvéseket felgerjesztő két évvel korábbi nagy pestis között a kapcsolatot minden történetkutatói óvatosság mellett is feltételezhetjük. Puszták telkes persze voltak előbb is, volt jobbágycsábítás és jobbágyvándorlás is, de 1349 után mindez sokkal inkább megvolt, a fenyegetett nemesi érdekek sokkal inkább keresték most biztosításukat.

Jóllehet Székely György előbb minden fenntartás nélkül »tévedés«-nek minősítette és egészében visszautasítandónak találta felfogását, utóbb félig-meddig mégis eljutott hozzá. Elismerte ugyanis, hogy a járványnak lehetett »korlátozott« szerepe a jobbágyok költözködési mozgalmában, a költözködési mozgalomnak pedig kétségtelen volt a »törvény meghozatalában is bizonyos szerepe«. Székely György szerint azonban a törvénycikk létrejöttében szerepe volt egy másik tényezőnek, a parasztság osztályharcának, a parasztek ellenállásának is. Székely György arra gondol, hogy kilencedet szedtek már előzőleg is az országban, viszont a kilenced a parasztság kizsákmányolásának fokozódását jelentette. A parasztek tehát szembeszálltak a kilenced-szedésre irányuló földesúri törekvésekkel, tehát a törvénynek — Székely György szavai — van »olyan éle is, amely az ellenálló parasztek ellen irányult«. Székely György a parasztek kilencedellenes — mondjuk így — direkt akcióira utal s azt állapítja meg, hogy függetlenül a pestis, a pusztásodás és a jobbágycsábítás tényeitől, ezeknek az akcióknak is része volt, még hozzá döntőnek látszó része volt a kilencedtörvény kiadásában. Ha azonban a törvény célja az lett volna, hogy a kilencedre rászorítsa az ellene zúgolódó parasztságot, miért nem azt tették törvénybe, hogy minden jobbágy köteles urának kilencedet fizetni? Miért a földesurakat kötelezték arra, hogy kivétel nélkül valamennyien szedjék be? Amikor később a városi polgárokat rá óhajtották szorítani a mások földjén művelt szántó vagy szőlő kilencedére, éppen nem haboztak ezt a kötelezettséget statuálni szó szerint, nem a földesurakat kötelezték kilencedeik beszedésére.⁷¹ De fontolgathatjuk azt is, hogy a parasztek részéről a kilenceddel szemben volt-e — egyáltalában lehetett-e — olyan ellenállás, amellyel szemben a birtokosok nem tudtak másként — hatásosabban — csak decretummal megküzdeni? Hiszen eddig sem és azután sem (1514-ig) írták elő törvények, hogy mit fizessen a jobbágy a földesurának s a földesúr a feudális földtulajdon gazdasági erejével és gazdaságon kívüli hatalmával be tudta hajtani követeléseit. Az 1351. évi 6. törvénycikk nem »ellenálló« paraszttal, hanem »ellenálló« (rebellis) földesurakkal szemben rendelkezik, olyanokkal szemben, akik nem szedik be a kilencedet, ezért »rebellisek«. Éppen ezért az 1351. évi 6. articulus akkor is nehéz volna a parasztek kilencedellenes közvetlen és nyomós ellenállásából levezetni, ha

⁷⁰ Kowalesky, i. m. 295, 309, 310, 312, 313. stb. 1.

⁷¹ 148. évi 41. t. c.

ilyen közvetlen és nyomós ellenállásról az 1351. évi articulus kiadása előtt adataink lennének. Ilyen adatok azonban eddig nem kerültek elő. Székely György ugyan tud egy 1351. előtti példára hivatkozni: Szina falu parasztjai a tárnokmester előtt 1347-ben pereltek amiatt, hogy Középnémetiben levő szőlőik után a földesúr újabban tizedet (kilencedet) követel. A szinaiak megnyerték a pert. Székely György úgy véli, hogy ez az eset maga is »döntően megcáfolja«, mintha az 1349. évi pestis járványnak volna döntő szerepe a kilencedtörvény bevezetésében. *Ez az egy példa* azonban éppen nem meggyőző erejű, nemcsak azért, mert a szőlőkilencednek, illetőleg a hegyvámnak — különösen idegen földön bírt szőlők esetében — sajátságos helyzete volt, e körül mindig sok volt a perlekedés, hanem azért is, mert ez a tárnokmester elé vitt peres kereset nem alkalmas olyan országos erejű parasztellenállás bizonyítására, amely a törvény statuálását követelte volna meg — mindenképpen másként rendelkezendő akkor is, mint articulusunk.

Ha a parasztság közvetlenül kilencedellenes mozgalmainak — amiről akkor nem is tudunk — nem adhatunk a törvény létrejöttében szerepet, mégis helyes — s ezzel kiegészíteni óhajtom korábbi fejtegetéseimet —, ha a jobbágság osztályharacának a törvény létrejöttében *mélyebb síkon* hangsúlyt adunk. Azt hiszem azonban, hogy a valóság talaját elveszítjük lábaink alól, ha az osztályharcot olyan történeti tényezőként fogjuk fel, mely tértől, időtől és körülményektől függetlenül folyik. A jobbágyok osztályharca nem 1351 táján született meg, folyt az előbb és utóbb is. Ez az osztályharc együtt jelenik meg magával a feudális viszonytal, mely szembeállítja a feudális birtokos és a jobbágy érdekeit. Szembenáll a jobbágy tehát a földesúri teher egész rendszerével, szemben a kilenceddel is. A kérdés tehát az, hogy miért éppen 1351-ben hozták meg a kilencedtörvényt s miért úgy, ahogyan ismerjük? Nem kell-e a feudális társadalom szerkezetében adott osztályharc sajátos tényezőivel és formáival számot vetni s elég-e, ha a feudális társadalom alapellentmondásait csupán közvetlen, »direkt akció«-kra igyekezünk leegyszerűsíteni akkor is, amikor az ellenállás más módon, közvetett utakon jelentkezik? A jobbágyok igyekeznek a nálunk 1351 előtt meghonosodni kezdő kilencedtől szabadulni. Ezt legkönnyebb úgy elérni, ha olyan földesúr alá helyezkednek, aki — hogy gyarapítsa jobbágyai számát — lemond a kilencedről. Különösen olyankor könnyű elérni, amikor a feudális birtokosok között a jobbágyerőért folyó verseny kiélesedik. Esetleg azért, mert megfogyatkozott a jobbágyerő s a birtokosok kedvezőbb feltételekkel — például a kilenced elejtésével — igyekeznek jobbágyaikhoz újakat szerezni, birtokos társaikét is magukhoz vonni. Ez történt a Szabolcs megyére is kiható 1437. évi erdélyi parasztfelkelés nyomában — mint Albert király elmondta 1438. évi oklevelében — Szabolcs megyében. De minden bizonnyal ez történt 1349 után, a nagy halál után is. A jobbágságnak e korbéli súlyos fegyvere, az elköltözési jog megnőtt, szerephez jut: egyes földesurak kedvezményeikkel hívják-húzzák magukhoz a költözési jog fegyverét forgató jobbágságot. A jobbágyok pedig mennek, törekednek oda, ahol — talán csak átmenetileg — könnyebb a soruk: osztályuk küzdelmeinek útját járják ekkor is.

Az 1351. évi kilencedtörvényt a jobbágyerőért folyó versengés hozta létre, viszont az 1349. évi »nagy halál« nyomában természetesen kiéleződött ez a verseny. Ha egyes földesurak érdekeinek meg is felelt jobbágyaiknak szolgáltatási kedvezményekkel, ez esetben a kilenced elengedésével való növelése, a földesúri alap-érdek mégis az maradt, hogy egyik birtokos jobbágyá-

nak ne legyen jobb dolga, mint a másíknak, a jobbágyok terménybeli alap-terhét, a kilencedet szedje be egyik is, másik is. Legyen tehát a kilenced minden földesúr által egyformán szedendő egységes úri adó. Ez az egységesítés különösen érdeke volt a birtokosok közt folyó érdekharcban mindig hátrányosabb helyzetben levő, mégis a birtokosok nagy zömét alkotó kisebb birtokú nemességnek, a köznemességnek. Ez a nemesség a jobbágyoknak kedvezőbb szolgáltatási viszonyokra való állítása terén sem vehette fel a versenyt a hatalmas nagybirtokos urakkal, elsősorban magával a még mindig legnagyobb földbirtokossal, a királlyal, sem az egyházfejedelmekkel, sem pedig az Anjouk új báróival, akik kezén ekkor már megindult a nagy birtok-koncentráció. A gazdasági és politikai hatalomban ezek mögött messze elmaradó, kevés jobbágya szolgálmányaira léte feltételeként ráutalt köznemesség 1351-ben érdemeit hangoztatva egyik új libertásaként a kilencedtörvényt nyerte el: szedje be a kilencedet a maga birtokain elsősorban a király, szedjék be a főpapok, a bárók és szedje be minden nemes. Nyilvánvaló, hogy ez a törvény nem véletlenül került az aranybullát felújító és kiegészítő új decretumba, mely egészében a köznemesség vívmánya volt. Éppen így nem véletlenül került 1492-ben és 1500-ban sem megújításra, ekkor is a Mátyás király halála után elterpeszkedő főúri reakcióval szemben védekező és hatalma kiépítéséért tusakodó köznemesség volt a legtöbbször írott malasztoknak maradó sok országgyűlési articulus kezdeményezője. Érdekharc folyt a hatalom igazi birtokosai s a nemesi tömeg között, ennek a nemességnek a jobbágyért folyó versengésben valóban fontos érdekei forogtak kockán. Az 1351. évi 6. articulusban védelmük egyik fegyverét vélték előteremteni. Az articulus tehát befejező mondatában nem puszta szólamként adja az articulust kiadó király ajkára az indokolást: szolgálhassanak az országlakók, a nemesek így hívebben neki s ezáltal — jellemző a nemesi öntudatra — növekedjék a király tisztessége.

*

Az 1351. évi decretum harmadik jobbágytörvényét a Corpus Jurisban a 16. articulusban találjuk. Így hangzik: *Jobagiones aliquorum regnicolarum nostrorum ad regiam vel reginalem celsitudinem pertinentes vel ad ecclesiarum prelatorum aut potentem regni nostri attinentes absque voluntaria permissione dominorum eorundem jobagionum potenter non abducantur.* Magyar nyelven: 'Országlakóinknak a király s a királyné felségeihez, az egyházak főpapjaihoz vagy az ország hatalmasaihoz tartozó jobbágyait uraik önkéntes engedélye nélkül ne vigyék el erőszakosan. Az erőszakos »*abductio*«-n vagy »*transductio*«-n azt értették, amikor az egyik földesúr a másik jobbágyát önhatalmúlag anélkül vitte át a maga földjére, hogy a jobbágy a költözés törvényes és régóta szokásos feltételeinek eleget tett volna, tehát anélkül, hogy a jobbágy engedélyt kért volna az urától s a költözési illetéket jelentő terragiumot — 12 dénárt — s tartozásait megfizette volna. Az ilyen *abductio* nagyon jól ismert jelensége volt korának, a sűrű hatalmaskodások, a feudális magánharc során gyakran esett meg ilyesmi is.⁷² 1351 után sorozatosan újabb törvények tilalmazták, azonban hasztalanul, különösen a XIV—XV. századokban mindennapos volt.

⁷² A kárt szenvedett földesúr panasza az oklevélben ilyen formulát vett fel: »*jobagionem N. non habita licencia nec justo terragio deposito aliisque debitis minime persolutis contra huius regni nostri consuetudinem (esetleg itt még: cum omnibus et rebus, vi et potencialiter) abduxisset moraturum*«.

Bármilyen jól ismert jelenségről van szó az 1351. évi 6. articulusban, szövege mégis *érthetetlen*: egyes országlakók jobbágyairól van szó, de ezek a jobbágyok egyben — a szöveg szerint — a királyhoz, a főpapokhoz és a hatalmasokhoz tartoznak. Ezek a jobbágyok tehát egyszerre két úrhoz is tartoznának! Ilyesmit azonban a magyar feudalizmus nem ismert: a nemes országlakó jobbágya nem lehetett egyúttal a király, a királyné, a főpap vagy más hatalmas ember jobbágya is. Kettős földesuraság a valóságban nem volt, s nem képzelhető el a jogi elv síkján sem. Az articulus szövege azonban értelmetlen azért is, mert ha már tiltani óhajtják az abductiót, a jobbágyoknak miért csupán bizonyos csoportjaira vonatkozik a tilalom, olyan jobbágyokra, akik valami módon éppen a nagybirtokos feudális urakhoz tartoznak? Mintha az ilyen abductio más jobbágybirtokos úrra nézve nem volna sérelmes. Az 1351. évi articulusok szellemének — mint láttuk — éppen nem felelne meg a hatalmasok jobbágyainak a védelme, hallgatva a nemesekről. A törvény-cikk szövegének az értelmetlenségig menő ellentmondásai tehát nyilvánvalóak. Minthogy pedig a szöveg maga az értelmetlenség feloldására nem ad lehetőséget,⁷³ nincs más hátra, mint arra gondolni, hogy a rendelkezés hibásan, hiányosan vagy torzán került a decretumba. Ha egyébként az egykorú szövegekben talált nyelvtani vagy értelmi hibáknak az író terhére való írásával igen óvatosan kell bánnunk — az értelmetlenség az író és az egykorúak számára is az volt, s ha az volt, miért maradt a hiba a szövegben, éppen decretumban? — ez esetben mégis olyan szöveg kerül eléink, amely a végső szükség eszközeinek keresésére is feljogosít bennünket.

Előbb azonban állapítsuk meg, hogy a jobbágyok abductiója — mondhatnánk megszőktetése vagy éppen erőszakos nyílt elhurcolása — nem csupán a szabad költözés korszakának jelensége. Valójában végigkíséri a feudalizmust. Mégis korszakunkban, a XIV. században — a jobbágyok szabad költözése korában — az ilyenfajta jobbágyszerzés többé-kevésbé a költözés szabadságának jogcíme alá bújva hatalmasodott el. A jobbágy elhagyhatta urát, természetesen a már korábban törvényesített említett feltételek mellett. Az elköltözés rendszerint úgy történt, hogy a jobbágy előbb megállapodott új urával s most már az ő segítségével járt a licencia után, sőt esetleg maga az új földesúr volt az, aki kikérte a hozzá költözni óhajtó jobbágyot. A feltételekkel azonban, melyeket az elköltözni óhajtó jobbágynak teljesítenie kellett, nem mindig törődött a jobbágyot a maga telkére fogadni készülő földesúr, ha hatalmával a másik nem tudott dacolni: ráküldte embereit a falura s nappal vagy éppen éjszaka, olykor kisebbfajta csata árán, állataival és javaival együtt elvitte a jobbágyot. Hatalmi harc volt ez s a hatalmi viszonyok döntötték el, hogy ki veszít vagy nyer. Nem kétséges, hogy elsősorban a kisebb birtokosok, a köznemesek húzták a rövidebbet. A kis- és középbirtokos nemesek félelme volt elsősorban az abductio, de maga a szabad költözési jog is, melynek ürügye alá sok minden fért. Gondoljunk arra, hogy a költözési jognak 1514-ben történt megvonása után az 1546. évi országgyűlésen a királynak a költözési jog helyreállítására irányuló javaslatára azzal válaszoltak, hogy őket a hatalmasok elnyomják, jobbágyaikat elragadozzák vagy más eszközökkel kényszerítik őket a hozzájuk költözésre s ha a költözési jogot is megadják, akkor

⁷³ Az articulusnak a Corpus Jurisban olvasható szövege megfelel az 1351. évi decretum fennmaradt eredeti példányai szövegének. O.L. Dl. 4239 — Lad. H. № 2.

jobbágyaiktól rövid idő alatt teljesen meg fogják őket fosztani.⁷⁴ Az 1550. évi országgyűlésen pedig törvénybe is tették, hogy a főpapok és némely főurak készek voltak a szabad költözési jognak minden feltétel nélkül való visszaállítására, de a többség, t. i. a nemesek erre nem voltak hajlandók.⁷⁵ A birtokosoknak jobbágyaik megtartásához fűződő érdekei nem voltak mások a XIV. században sem s nem voltak mások a hatalmi viszonyok sem. Amikor pedig fel-fellángolt a versengés a jobbágyért, mint az 1349. évi pestis járvány után is, a kisebbeknek még inkább okuk volt jobbágyaik elvesztésétől tartani.

Mindezeket tekintetbe véve és megfontolva azt is, hogy az 1351. évi törvények a nemesek új »libertas«-ait szövegezték meg, az értelmezésre szoruló 1351. évi 6. törvénycikkből elsősorban olyasmit szeretnénk kiolvasni, mintha ez a regnicolák jobbágyainak a király, a királyné, a főpapok és a hatalmasok által erőszakosan való elragadozását tiltaná. Mindjárt hozzá kell azonban tennünk, hogy a törvénycikk ilyen értelmezést szövegének gyökeres felborítása nélkül nem enged meg. Ilyen értelem lényegesen más szövegezést kívánt volna, a szöveg figyelmetlenségéből ilyen messzemenően aligha torzulhatott el. Éppen ezért, úgy gondolom, helyes úton jár *Kumorovitz L. Bernát*, aki az 1351. évi decretumról készített s kiadás alatt álló fordításában⁷⁶ — felismerve a szöveg ellentmondását — a törvény szövegét olyan módon véli kiegészítendőnek: »egyetlen országlakosunknak a jobbágyait, (még ha) a király vagy királynéi felséghez, akár pedig az egyház prelátusaihoz, vagy az országunk főuraihoz tartoznak is azok« — ne vigyék el erőszakosan.

Ilyen módon az articulus eredeti latin szövegéből talán csak az »etiam« kifejezés szakadhatott le s az articulus ilyen kiegészítéssel nemcsak logikus, hanem olyan értelmet kap, mely az 1351. évi decretum egész tartalmának is megfelel.⁷⁷ Ez esetben az articulus létrejöttét úgy kellene elképzelnünk, hogy az új »libertas«-okat kívánó nemesek — jobbágyaiknak a hatalmasokkal szemben való megtartását biztosítandó — a királytól és tanácstól törvényt kértek: a regnicolák jobbágyait, ha csak nem nyerik el uruk engedélyét, erőszakosan abducálni tilos. A király és a tanács teljesíthette ezt a kérelmet, azonban — talán a tanácsban — a nemesek szövegét megtoldották: a jobbágyokat a király, a királyné, a főpapok és a hatalmasok birtokairól se ragadhassák el.

Érthető volt ez a kívánság is: a jobbágyok erőszakos abductióival szemben ők sem voltak biztosítva. A hatalmasoknál is legtöbbször voltak hatalmasabbak, vagy legalább is olyanok, akik egy-egy időpontban és egy-egy helyen ki tudták nyújtani kezüket társaik jobbágyai után. Alapjában azonban az »abductio« mindvégig a hatalmasok nyomását személyesen is viselő kisebbek, a köznemesek réme volt és maradt. Végül tehát az 1351. évi 16. articulust is a nagybirtokosok és a nemesi tömeg érdekharca keltette életre.

⁷⁴ Magyar Országgyűlési Emlékek. III. k. 55. 1.

⁷⁵ 1550. évi 34. t. c.

⁷⁶ *Kumorovitz L. Bernát* barátom fordítását, melyet az egyetemi történeti olvasókönyv számára készített, szívességéből alkalmam volt olvashatni.

⁷⁷ A szöveg tehát ez esetben így volna helyreállítandó: »jobagiones aliquorum regnicolarum nostrorum, etiam ad regiam vel regialem celsitudinem pertinentes vel ad ecclesiarum prelatorum aut potentes regni nostri attinentes, absque voluntaria permissione dominorum eorumdem jobagionem potenter non abducantur«. Elég tehát az »etiam«-ot betoldani, hogy kiküszöböljük az ellenmondást. Viszont jól tudjuk, hogy 1—2 szó máskor is könnyen kimaradt a törvények eredeti szövegéből.

Az 1351. évi 16. articulus azonban nem csupán a jobbágyok erőszakos elvitelének tilalmát, hanem ugyanakkor a *jobbágytság szabad költözködésének elismerését* is tartalmazza. Ha ugyanis a törvénycikk a jobbágyoknak csupán uruk engedélye nélkül való erőszakos elvitelét tilalmazza, egyben közvetve és hallgatólagosan elismeri, hogy a jobbágyoknak uruk engedélyével való elköltözése nem esik tilalom alá. Valóban, az 1298. évi törvény uralmának idejében vagyunk s hogy a törvény uralkodik, egyéb tények mellett az 1351. évi articulus is tanúsítja. Az 1351. évi decretum és a nemesség viszonyát ismerve azonban éppen nem tekinthetjük véletlennek, hogy az érdekei fenyegetését elhárítani igyekvő nemesség — éppen 1351-ben, két évvel a nagy halál után — nem a szabad költözési jog megerősítését vagy megújítását, hanem a jobbágyok erőszakos elvitelének tilalmát kívánta a tőle hűséges szolgálatot váró királytól.

*

Az 1351. évi törvények idejében már teljes mélységében kifejlődött, sőt virágzása csúcsára jutott a magyar feudális rend. Ez osztályrend alapja a feudális földtulajdon, alapviszonya tehát a földesúr és a jobbágy feudális viszonya volt. Ez a viszony szükségszerűen érdekellentétet hordozott magában: a földön termelő munkát végző jobbágy s a jobbágy termékei értékeinek egy részét magának követelő földesúr érdekeinek ellentétét. Az 1351. évi jobbágytörvények ez alapviszony és ez alapellentét nélkül meg sem születhettek volna. Amikor a nemesi rendek a jobbágyok letartóztatásáról, a kilencedről és a jobbágyok erőszakos elviteléről törvényt kívántak, egyformán a feudális földtulajdon alapján állottak, a feudális birtokos és a jobbágy ellentétének vonalában mozogtak. Azonban érdekellentétek működtek a feudális földtulajdonosai között is. Arról győződhattünk meg, hogy a hatalmas feudális urakat és a nemesi zömöt — a közös alapérdekeken túl — érdekösszeütközések és érdekharok állították egymással szembe. Összeütköztek a jobbágyért, e döntően becses termelőerőért. Az 1351. évi jobbágytörvényeknek ilyen érdekösszeütközések adtak életet. Nélkülük azok meg sem érthetők igazi távlatokban. Az 1351. évi decretumban a nemesség az aranybulla mellé a maga rendi állapotának és személyes kiváltságainak védelmére új törvényeket, új »libertas«-okat kívánt állítani. Nem véletlen, hogy a hatalmasoktól fenyegetett nemesi tömeg új szabadságai között helyet foglalnak e jobbágytörvények: ezekkel is fenyegetett érdekeinek igyekezett támasztékot nyerni.

SZABÓ ISTVÁN

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM KÖZPONTJA OROSZORSZÁGBA VALÓ ÁTHELYEZŐDÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

Írta: A. L. Szidorov (Voproszi Isztorii 1954. 6. sz.)

A nemzetközi munkásmozgalom központjának Oroszországba való áthelyeződése igen nagy jelentőségű kérdés az orosz és az egész nemzetközi forradalmi munkásmozgalom történetének megértése szempontjából. A jelen cikkben a szerző nem tűzi ki feladatául, hogy teljesen kimerítse a tárgyat. Ezt a kérdést alaposan, minden oldalról csakis nagyszabású monográfiában, vagy egymást kiegészítő cikkek egész sorában lehet feldolgozni. A szerző főként azt kívánja feltárni, milyen okok következtében helyeződött át a forradalom központja Németországból éppen Oroszországba; ennek tárgyalásánál az oroszországi polgári-demokratikus forradalom időszakára szorítkozik.

*

A kapitalizmus korszakában a forradalmi mozgalom központjának az egyik országból a másik országba való áthelyeződését mindenekelőtt az egyes országok gazdasági és társadalmi fejlődésének sajátosságai magyarázzák. A forradalmi központ áthelyeződése összefügg a kapitalizmus fejlődésének egyenlőtlenségével. Ez az egyenlőtlenség különösen kiéleződik és fokozódik az imperializmus korszakában. De a kapitalizmus fejlődése az imperializmus előtti korszakban is egyenlőtlenül ment végbe. A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet különböző konkrét történelmi feltételek között különféleképpen történt. Egyes országokban, például Franciaországban, a burzsoázia élére állt a paraszti tömegek feudalizmus elleni harcának, s itt a feudális rendszert forradalmi úton számolták fel. Más országokban, például Poroszországban, a burzsoázia a nép rovására megegyezést kötött a társadalom feudális vezetőrétegeivel; ennek következtében a polgári forradalom befejezetlen maradt, nagyszámban éltek tovább a feudális — jobbágytartó — maradványok, amelyek akadályozták a meginduló kapitalista fejlődést. Egyes országokban, például Oroszországban, a kapitalizmusba való átmenet a jobbágytartó földesurak által megvalósított reformok útján ment végbe. Ezért a különböző országokban korántsem volt egyforma sem a kapitalista fejlődés üteme, sem a kapitalista társadalom új osztályainak — a burzsoáziának és a proletariátusnak — kialakulási folyamata. »A kapitalizmus világában sohasem volt és nem is lehetett sem egyenletesség, sem harmónia, sem arányosság — írta V. I. Lenin. — Mindegyik ország a kapitalizmus és a munkásmozgalom sajátosságainak hol az egyik, hol a másik oldalát, vagy vonását, vagy csoportját fejlesztette ki különösen szembeűnően. A fejlődés folyamata egyenlőtlenül ment végbe.«¹

¹ V. I. Lenin Művei. 29. k. 311. l.

A forradalmi mozgalom központjának áthelyeződése ezenkívül a szocialista ideológia kialakulásának sajátosságaival, a proletárpártok tevékenységével is összefügg. A marxizmus-leninizmus klasszikusai megállapították, hogy a munkásmozgalomnak két oldala van: az objektív és a szubjektív oldala. A munkásmozgalom objektív oldala: azok a folyamatok, amelyek a gazdasági és a politikai életben a munkásosztály akaratától és tudatától függetlenül mennek végbe, vagyis azok a folyamatok, amelyek az egész társadalom fejlődését megszabják. Ezek mindenekelőtt a társadalom gazdasági alapjában lejátszódott változások eredményei és nemcsak az egyes személyek, hanem az egyes osztályok akaratától sem függnék. A munkásmozgalom szubjektív oldala: a mozgalom ösztönös folyamatainak visszatükröződése a munkások tudatában, a meghatározott cél elérésére törekvő proletariátus tudatos cselekvései. A burzsoázia elleni harcban a proletariátus forradalmi erejét nemcsak a gazdasági fejlődés ösztönösen ható ereje határozza meg (azaz a kapitalizmus fejlettségi foka az illető országban), hanem a proletariátus szocialista tudatosságának, egybeforrottságának és szervezettségének fejlettsége is, a proletariátus élcsapatát alkotó, az élenjáró elmélettel felvértezett harcoss forradalmi párt létrejötte is. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a munkásmozgalom szubjektív oldalának fejlettségét az objektív folyamatok határozzák meg, s ezek teremtik meg a munkásmozgalom anyagi és szellemi feltételeit.

A forradalmi munkásmozgalom központjának az egyik országból a másik országba való áthelyeződése olyan helyzetben megy végbe, amikor az utóbbiban megérnek a régi, elavult feudális-jobbágytartó vagy burzsoá viszonyok mélyreható, forradalmi lerombolásának feltételei, amikor a forradalomnak ebben az országban bekövetkező győzelme a feltétele az erőviszonyok nemzetközi méretekben való komoly megváltozásának a forradalom tábora és a reakció tábora közt. Amilyen mértékben növekszik a proletariátus, mint önálló osztály egyre inkább a dolgozó tömegek forradalmi harcának élére kerül; ez elengedhetetlen objektív feltétele annak, hogy az illető ország nemzetközi forradalmi központtá váljék.

A történelmi példák azt mutatják, hogy a forradalmi mozgalom központja nem feltétlenül a gazdaságilag legfejlettebb országokba tevődik át. Németország gazdasági fejlettsége például az 1848-as forradalom előestéjén mögötte maradt Anglia vagy Franciaország gazdasági fejlettségének, s mégis éppen Németországba tevődött át ebben az időben a nemzetközi forradalmi mozgalom központja, mivel Németország a polgári forradalom küszöbén volt, s ennek a forradalomnak feltételei előrehaladottabbak voltak, mint azok a feltételek, amelyek lejött a XVII. századi angol és a XVIII. századi francia polgári forradalom lejátszódott. Németországban fejlettebb proletariátus volt; a német polgári forradalom, Marx és Engels szavaival élve, a proletárforradalom közvetlen előjátéka lehetett. Ez a körülmény, állapította meg I. V. Sztálin, »volt a valószínű oka annak, hogy éppen Németország lett a tudományos szocializmus hazája s hogy éppen a német proletariátus vezérei, Marx és Engels lettek annak megteremtői. Ugyanez áll, de még fokozottabb mértékben, a XX. század kezdetének Oroszországra.«² Jóllehet Oroszország a gazdasági fejlettség foka és a munkásosztály létszáma tekintetében elmaradt a legfejlettebb európai tőkés országok és az Egyesült Államok mögött, az érlelődő polgári-demokratikus forradalom objektív feltételei — fejlettebb gaz-

² I. V. Sztálin Művei. 6. k. 87. l.

dasági viszonyok közt és erősebb proletariátussal, mint a XIX. század 40-es éveinek Németországában — az orosz forradalmat »a proletárforradalom erjesztőjévé és előjátékává« tették. Ez a körülmény szabta meg a forradalmi központnak Oroszországba való áthelyeződését.

A francia polgári forradalom győzelme után több mint félévszázad telt el Marx és Engels tudományos szocializmusának kialakulásáig. A marxizmus mindenekelőtt ama harc tapasztalatainak általánosítása, amelyet a proletariátus a burzsoázia ellen folytatott. A marxizmus tudományosan megalapozta a proletariátus világtörténelmi szerepét: egyedül a munkásosztály képes arra, hogy megdöntse a kapitalizmust és felépítse az új, szocialista társadalmat.

A marxizmus létrejötte új szakaszt jelentett a világtörténelemben, a forradalmi munkásmozgalom történetében. A proletariátus a marxizmus elterjedésével fokozatosan megszabadult a burzsoá és a kispolgári ideológia befolyásától és harc közben önálló politikai erővé vált. A proletariátus szocialista természete már az 1848-as forradalomban megmutatkozott. Marx és Engels a munkásosztály 1848-as forradalmi harcainak tapasztalatai alapján fejtette ki a proletárdiktatúra elméletét, jutott arra a következtetésre, hogy a proletárforradalom során szét kell törni a burzsoá államgépezetet, hogy a parasztságot a proletariátus oldalára kell állítani. V. I. Lenin azt írta, hogy az 1848-as forradalom tapasztalatai alapján »a marxizmus a 'Kommunista Kiáltványhoz' képest óriási lépést tesz előre«. ³

A Párizsi Kommünben a proletariátus osztályharca új, magasabb színvonalra emelkedett. A Kommün létrehozta a demokratikus állam új formáját, amelynek keretei közt a proletariátus megvalósíthatja politikai uralmát, diktatúráját. A nemzetközi proletariátus mindig visszanyúlt a párizsi kommunárdok tapasztalataihoz. A bolsevik párt mind az 1905-ös forradalomban, mind az 1917-es forradalmakban a kommunárdok történelmi tapasztalataira támaszkodott. ⁴

A Párizsi Kommün veresége után a nemzetközi forradalmi mozgalom központja végérvényesen Németországba helyeződött át, noha az gazdasági fejlődésben még elmaradt Anglia és Franciaország mögött. ⁵ A »viharok és forradalmak« korszakának (1848—1871) végére esik az I. Internacionálé tevékenysége. Az I. Internacionálé lerakta a proletariátus szocializmusért vívott nemzetközi harcának alapjait és nagy eredményeket ért el a Marx-előtti kispolgári szocializmus, a kispolgári anarchizmus, a bakuninizmus befolyásának leküzdésében. Marx rámutatott arra, hogy az I. Internacionálét éppen azért alapították, »hogy a szocialista és fél-szocialista szekták helyére a munkásosztály igazi harci szervezetét állítsák«. ⁶

A marxizmus megjelenése után több évtized kellett ahhoz, hogy a marxizmus végérvényesen háttérbe szorítsa a szocializmus kispolgári áramlatait és uralkodóvá váljék a munkásmozgalomban. »A marxizmus vagy harminc évvel ezelőtt — írta V. I. Lenin 1905-ben — még nem volt uralkodó irányzat Németországban sem, ahol tulajdonképpen a kispolgári és a proletárszocializmus között álló átmeneti, vegyes, eklektikus nézetek voltak túlsúlyban. A la-

³ V. I. Lenin Művei. 25. k. 435. l.

⁴ »Mi most valamennyien a Kommün vállain állunk a mostani mozgalomban« — írta Lenin az 1905-ös forradalom kezdetén (Művei 8. k. 202. l.).

⁵ Lásd V. I. Lenin Művei. 29. k. 312. l.

⁶ Lásd Marx, Engels: Válogatott Művek. II. k. 464. l.

tin országokban, Franciaországban, Spanyolországban, Belgiumban viszont az élenjáró munkások között a proudhonizmus, a blanquizmus és az anarchizmus tanai voltak a legjobban elterjedve, amelyek nyilvánvalóan a kispolgár, nem pedig a proletár álláspontját fejezték ki.⁷ A kapitalizmus fejlődése és az országharc kiéleződése, a proletariátusnak és osztályöntudatának erősödése elősegítette a marxizmus elterjedését. A marxizmus győzelmét Európa valamennyi nagy országában a 70–80-as években az egyes országok szocialista pártjainak megalakulása tetőzte be. Ezek közül a pártok közül a német szociáldemokrácia volt a legerősebb.

Engels »A német parasztháború« előszavában, 1874-ben rámutatott arra, hogy a német munkásosztály, amely fiatalabb lévén a többiekénél, később került a mozgalomba, az angol és a francia mozgalom vállán fejlődött és ezért elkerülheti elődjeinek hibáit. Engels egyben hangsúlyozta, hogy nem lehet előre megmondani, milyen sokáig tudja majd megtartani a német munkásosztály élcsapatszerepét a proletárharcban. Marx és Engels gondosan figyelemmel kísérte a nemzetközi munkásmozgalmat és arra tanította a német munkásokat, hogy üdvözöljék »a proletármozgalom minden új lépését, bármely nemzettől induljon is ki az«.⁸ Az európai proletariátus, beleértve az orosz proletariátust is, a német munkásosztály tapasztalataiból tanult szervezkedni és a burzsoázia ellen harcolni.

Marx és Engels, a német munkásosztály és a nemzetközi munkásmozgalom vezetői forradalmi mederbe terelték a német szociáldemokrata párt munkáját, bírálták hibáit, segítettek leküzdeni a német szociáldemokrácia vezetőinek opportunistá ingadozásait. Marx és Engels erőiesen fellépett mind az angol opportunizmus ellen, amely a szocialistáknak a munkásmozgalomtól való elszakadottságában, szűk szektánságban nyilvánult meg, mind pedig a német »intellektuel« opportunizmus ellen, amely lekicsinyelte a munkásmozgalom szocialista feladatait és a parlamentarizmus előtt hajbókkolt. Marx és Engels élesen megbírálta a góthai program (1875 május) opportunistá hibáit; a programból ugyanis kimaradtak az internacionalizmus és a proletárdiktatúra eszméi. Ezek az eszmék az erfurti programból is hiányoztak. Mindez nem véletlen volt, hanem az opportunistáknak tett engedmény a német szociáldemokrácia vezetői részéről. Mindazonáltal, a német szociáldemokrácia vezetőinek hibái ellenére, rá kell mutatnunk, hogy a 90-es évek elejének Németországa, V. I. Lenin értékelése szerint, a szocializmus élenjáró országa volt. A 90-es évek elején még nem volt kialakult imperializmus, másrészt pedig még nem volt forradalmi Oroszország sem. Lenin egészen határozottan rámutat erre a körülményre, s hangsúlyozza fontosságát.⁹

Marx és Engels nagy figyelemmel kísérte Oroszország gazdasági fejlődését és a forradalmi események kibontakozását. A reformutáni Oroszország gazdasági és társadalmi fejlődésének elemzése és a forradalmi körök képviselőivel való személyes ismeretség arra a meggyőződésre juttatta Marxot és Engelst, hogy Oroszországban elkerülhetetlenül bekövetkezik a forradalom, s ez hatalmas befolyást gyakorol majd a nyugateurópai forradalmi mozgalom sorsára. A tudományos szocializmus megalapítói nagyrabecsülték az orosz nép forradalmi képességeit és azt írták, hogy Oroszország fogja a forradalmi él-

⁷ V. I. Lenin Művei. 9. k. 448. l.

⁸ Engels: A német parasztháború. Bpest, 1949: 140. l.

⁹ Lásd Lenin Művei. 35. k. 214. l. (oroszul).

csapat szerepét játszani, és saját polgári forradalmának megkezdésével meg fogja gyorsítani a proletárforradalom kitörését Nyugaton. »Marx és Engels — írta V. I. Lenin — ... a legoptimistább módon hittek az orosz forradalomban és annak hatalmas világraszóló jelentőségében.«¹⁰ Lenint mélységesen érdekelte az a kérdés, hogyan értékelte Marx és Engels az orosz forradalom jellegét és mozgatóerőit. Lenin hallott arról, hogy Engelsnek van egy Plehánovhoz intézett levele »nézeteltéréseinkről«, és kifejezte azt az óhaját, hogy ezt a levelet hozzák nyilvánosságra. Azóta a levél már nyilvánosságra került. A címzett nem Plehánov volt, mint Lenin hitte, hanem V. Zaszulics.¹¹ Engels büszke volt arra, hogy Oroszországban létrejött a szociáldemokrata párt, amely teljesen elfogadta Marx elméletét »és határozottan szakított elődeinek anarchista és némileg szlavofil hagyományaira.«¹²

1884-ben Zaszulicshoz írt levelében Engels elégedetten állapította meg, hogy Oroszországban növekszik az érdeklődés a szocializmus elmélete iránt. A következőket írta: »Az elméleti és a kritikai gondolkodás, amely német iskoláinkból csaknem teljesen eltűnt, úgylátszik Oroszországban talált menedékre.«¹³ Engels kifejezte azt a meggyőződését, hogy az oroszok közelednek »a maguk 1789-e felé«, amelyből 1793 lehet. Engelsnek az orosz forradalomba vetett hite azon alapult, hogy megértette az orosz gazdasági életben levő mélyreható ellentmondásokat, amelyek a kapitalizmus fejlődésével egyre jobban elmélyültek. De az a konkrét megítélése, hogy lehetséges a forradalom kirobbantása az összeesküvők kis csoportja által, vagy hogy palotaforradalom lehetséges, azzal függ össze, hogy túlbecsülte a 80-as évek narodnyikjainak szerepét. Engelsnek az orosz forradalom időpontjáról tett kijelentései szintén helyreigazításra szorultak. Lenin rámutatott arra, hogy ezek a tévedések az orosz forradalom időpontjának meghatározásában olyan emberek tévedései voltak, akik hittek a százmilliós nagy nemzet hatalmas forradalmi lehetőségeiben. Engels megérte II. Miklós uralkodásának kezdetét és kíméletlen ítéletet mondott felette. »Ha pedig a forradalom ördöge majd valakit galléron ragad, úgy ez II. Miklós lesz.«¹⁴ — írta Plehánovnak.

Engels életének utolsó éveiben megjelent a történelem küzdőterén V. I. Lenin. Oroszország gazdasági és politikai rendszerének beható tanulmányozása, a marxizmus alkotó továbbfejlesztése, a munkásosztály körében végzett gyakorlati munka lehetővé tette V. I. Leninnek, hogy elvégezze a küszöbönálló forradalom jellegének kimerítő elemzését, meghatározza a forradalom mozgatóerőit és a proletariátus útját a győzelemhez.

A XIX. század utolsó harmada az az időszak volt, amikor a monopóliumok előtti kapitalizmus átnőtt az imperializmusba. Európában és Amerikában gyorsan fejlődött a kapitalizmus, ugrásszerűen fejlődött a fiatal kapitalista országokban — Németországban, az Egyesült Államokban, Japánban. Az imperialista ellentétek azonban még nem érték el legnagyobb kiéleződésüket, még csak akkor kezdtek felhalmozódni. A kapitalizmus imperializmusba

¹⁰ V. I. Lenin: Marx, Engels, marxizmus. Moszkva, Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, 1947. 184. l.

¹¹ Lásd »Marx és Engels levelezése orosz politikai személyiségekkel«. Goszpolitizdat, 1947. 249—252. l. A továbbiakban Zaszulics és Engels visszatérnek a levél tárgyára.

¹² Uo. 250. l. (oroszul).

¹³ Uo. 246. l. (oroszul).

¹⁴ Uo. 279. l. (oroszul).

való átnövésének folyamata csak a XIX. és a XX. század fordulóján fejlődik be. Ugyanekkor kezdődik meg az imperialista államok között a harc a világ újrafelosztásáért.

A Párizsi Kommün és az 1905-ös oroszországi forradalom közti időszakban az európai munkásmozgalmában nem voltak észlelhetők a munkásosztály forradalmi harcának valamennyire is jelentős megnyilvánulásai. A Párizsi Kommüntől az orosz polgári-demokratikus forradalomig eltelt egész időszakot Lenin a kapitalizmus viszonylag »békés« fejlődési szakaszának nevezi: »A Nyugatot végzett a polgári forradalmakkal. A Kelet még nem érett meg rájuk.«¹⁵ A munkásosztály előtt a »békés«, legális munka feladatai álltak: a szakszervezetek és a szövetkezetek létrehozása és megerősítése, a parlamentarizmus felhasználása, a munkásajtó kifejlesztése stb. A proletariátus erőt gyűjtött, készülődött az elkövetkezendő osztályösszeütközésekhez.

Ebben az időben egyszersmind a vezető kapitalista államokban létrejöttek a munkásarisztokrácia kialakulásának feltételei. A burzsoázia a gyarmati extraprofitból, a külföldi tőkebefektetések és a monopolszervezetek által felemelt árak hasznából az egyes országokban megvesztegette és korrumpálta a munkások felső rétegét. Azok a kiváltságok, amelyeket azelőtt csak az angol munkásosztály egy része élvezett, hangsúlyozta V. I. Lenin, »általános jelenséggé lettek Európa minden nagy tőkés országában, mégpedig olyan mértékben, ahogy ezek az országok nagykiterjedésű gyarmatokra tettek szert és általában olyan mértékben, ahogy a kapitalizmus imperialista szakasza fejlődött és növekedett.«¹⁶ Ez volt a gazdasági alapja az opportunizmus erősödésének, majd pedig győzelmének a II. Internacionáléban, különösen a német szociáldemokráciában.

Igaz ugyan, hogy Németországnak nem voltak olyan gazdag gyarmatai, mint Angliának vagy Franciaországnak, de azért a német imperializmusnak a XX. század elején 12,8 millió gyarmati rabszolgája volt. A német tőkésék külföldi tőkebefektetései 1905-ben elérték a 15–18 milliárd márkát. A német ipar technikai előrehaladását ugyancsak extraprofit szerzésére használták fel a német monopóliumok. Ez tette lehetővé a német munkásosztályon belül a munkásarisztokrácia tekintélyes rétegének kialakítását, ennek a rétegnek és a kispolgárság egy részének megvásárlását. Németország a XIX. század végén hatalmas haditengerészeti flotta építésébe kezdett, erős hadsereget hozott létre, aktív harcot indított a világ újrafelosztásáért, az országon belül sovíniszta propagandát folytatott. A sovínizmus metelye egyes munkásrétegeket is megmérgezett.

Engels halála után a II. Internacionáléban megerősödtek az opportunista elemek, amelyek azután kezükbe ragadták az Internacionálé vezetését. Németországban Bernstein, Franciaországban Millerand lett az opportunizmus zászlóvivője. Bernstein már Engels életének utolsó évében kísérletet tett arra, hogy meghamisítsa Engels nézeteit a fegyveres felkelésről, amelyeket Engels Marx »Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig« című művéhez írt bevezetésében fejtett ki. A marxizmusnak Bernstein által elkövetett elméleti meghamisításából Millerand gyakorlati következtetéseket vont le: belépett a burzsoá kormányba. Az opportunisták a munkásmoz-

¹⁵ V. I. Lenin: Válogatott Művek. I. k. Bpest., 1948. 72. l.

¹⁶ V. I. Lenin Művei. 21. k. 145. l.

galomban a proletariátus osztályfeladatairól való lemondás politikáját, a burzsoáziával való megegyezés politikáját érvényesítették, revízió alá vették a marxizmus tétéleit az osztályharcról és a proletárdiktatúráról, a fegyveres felkelésről, mint a proletariátus harcának forradalmi módszeréről. Az opportunizmus támasza és bázisa a munkárisztokrácia, a fizetett szakszervezeti vezetők, a szocialista pártok kispolgári rétegei voltak.

Az opportunizmus valamennyi szocialista pártban fellépett. A forradalmi marxizmus elleni harca nemzetközi jellegűvé vált.

Az opportunizmus minden nagy európai országban sajátos formában jelentkezett, de egyben minden opportunistá megegyezett: a proletárdiktatúra szükségességének tagadásában, a legalitás előtti hajbókolásban, a párt harcos jellegének tagadásában, a proletariátus és a burzsoázia »megbékítésére« való törekvésben, saját kormányuk gyarmati politikájának igazolásában. Ez az opportunistá áramlat a nyugateurópai munkásmozgalomban a XX. században fokozatosan erősödött.

A német szociáldemokrácia vezetősége, élén Kautskyval, nem harcolt az opportunizmus ellen, sőt Engels halála után a párt vezéreinek egy része a nyílt revizionizmusnak és Marx művei meghamisításának útjára lépett. Így például Bernstein, Schippel, Auer, Vollmar, David és mások nyíltan védelmezték a fegyverkezés fokozásának és a gyarmati hódításoknak a politikáját. A német szociáldemokrata párt elméleti folyóiratai, a »Neue Zeit« és különösen a »Sozialistische Monatshefte« a szociáldemokrácia és az imperialista-junker állam együttműködését hirdető revizionisták szószékévé váltak. A »Vorwärts«-ben olyan cikkek jelentek meg, amelyek az északamerikai imperializmus Spanyolország feletti győzelmét úgy értékelték, mint a »népi hadsereg« győzelmét a reakciós hadsereg felett.

Rosa Luxemburg, Clara Zetkin, Franz Mehring, akik a legélesebben bírálták a revizionisták álláspontját, rámutattak arra, hogy az utóbbiak a burzsoázia és a kormány szemével nézik a militarizmus kérdését. De a baloldali német szociáldemokraták nem vontak le döntő következtetéseket bírálatukból. Következetlen álláspontot foglalt el az opportunisták elleni harcban August Bebel, a német szociáldemokrácia vezetője is. A hannoveri pártkongresszus (1898), bár elítélte a militarizmus híveinek álláspontját, nem zárta ki őket a pártból. A német szociáldemokrata párt szervezeti felépítése, éppúgy mint a II. Internacionálé többi pártjáé, csak a parlamenti tevékenység és a választási harc szükségleteihez igazodott és nem felelt meg a kapitalizmus erődjét megostromolni köteles munkásosztály harcossztaály feladatainak.

Ezek voltak azok a szubjektív jellegű okok, amelyek miatt a német szociáldemokrácia elvesztette vezető szerepét a nemzetközi munkásmozgalomban.

Következetes harcot az opportunizmus ellen csakis az oroszországi forradalmi szociáldemokrácia folytatott, V. I. Leninnel az élén. Lenin rendkívüli éleslátással és mélyrehatóan tárta fel az opportunizmus politikai céljait, azét az opportunizmusét, amely a szociáldemokráciát forradalmi pártból a »szociális reformok« pártjává akarta tenni. Amint a történelmi események megmutatták, csakis a bolsevik párt által vezetett orosz munkásmozgalom bizonyult olyan erőnek, amely a XX. század elején élenjáró szerepet tudott játszani a nemzetközi munkásmozgalomban.

V. I. Lenin a »Mi a teendő«-ben mély meggyőződéssel írta, hogy az önkényuralom megdöntése Oroszországban az orosz proletariátust a nemzetközi proletariátus élcsapatává tenné.

A monopolkapitalizmus korszakára való végleges áttérés a múlt századvégi ipari fellendülés és az 1900—1903-as válság időszakában következett be.¹⁷ A többi kapitalista országhoz hasonlóan Oroszország is ekkor lépett az imperializmus szakaszába. A kapitalizmus fejlődésének Oroszországban megvoltak azonban a sajátosságai, amelyeket számos körülmény határozott meg.

Oroszországban a feudális urak által végrehajtott 1861-es reform után a kapitalizmus fejlődése nem lehetett nagyon gyors, mivel a feudális-jobbágytartó maradványokat nem semmisítették meg forradalmi úton. A mezőgazdaságban a feudalizmust csak aláásták, de nem semmisítették meg. Az önkényuralom gazdasági támaszát továbbra is a hatalmas nemesi latifundiumok képezték, amelyek tulajdonosainak kezében voltak a legjobb földek tíz- és tízmillió gyesjátyuinál. A parasztokat a községi-földközösség, a paraszti földinség és a súlyos adóteher a reform után is a földesúrtól való függőségre kárhóztatta. Ezért a kapitalizmus fejlődése különösen barbár és a néptömegek számára különösen súlyos formák között ment végbe. A nemzeti jövedelemnek alig több mint egynegyede jutott az iparra. Oroszországban az egy főre eső nemzeti jövedelem egyharmadrésze volt a németországinak és alig több, mint egyhetede az Egyesült Államokbelinek.¹⁸

A külföldi tőke jelentősmérvű beáramlása az oroszországi vasútépítésbe, a bankokba, a szén-, kőolaj-, kohó-, vegyi iparba és az elektromosiparba azt eredményezte, hogy a vezető iparágak és egész iparvidékek a külföldi tőkétől függtek (a bakui olaj, a donyecmedencei szén és vas, Lengyelország és a balti országok ipara stb.). A külföldi tőke behatolása Oroszországba különösen erősödött a XIX. század végén és a XX. század elején. Az orosz ipari részvénytőkének mintegy egyharmada a külföldi tőkések és bankok kezében volt. A külföldi imperialisták kizsákmányolták Oroszországot, hatalmas extraprofitot szivattyúztak külföldre és egyre jobban törekedtek arra, hogy kezükbe kaparintsák a vezető orosz iparágakat. Külföldi tőke részvételével monopóliumokat alakítottak a bankok, a fűtőanyagipar és a kohóipar, a gépipar stb. területén. Jelentősen megnövekedett a cári kincstár adóssága a külföldi tőzsdéknek.¹⁹ Így alakult ki az 1905-ös forradalmat közvetlenül megelőző időkre Oroszország és a cári kormány gazdasági függősége a külföldi, főként a francia-belga, a német és az angol tőkétől.

A reakciós cári rendszer szoros kapcsolatban volt a külföldi tőkével. A cárizmus a nyugateurópai imperializmustól függött. A külföldi finánciókkel való szoros kapcsolat biztosította a cárizmus bizonyos politikai »függetlenségét« az orosz burzsoáziától, de az önkényuralmat a nemzetközi imperia-

¹⁷ Nemcsak Európát, hanem Ázsiát is figyelembe véve, Lenin megállapította, hogy az imperializmus »az 1898—1914-es évekre alakult ki teljesen« (Művei 23. k. 108. l.). Inesse Armande-dal folytatott levelezésében V. I. Lenin emlékeztetett arra, hogy az imperializmusról szóló munkájában az imperializmus születését »nem előbbre, mint 1898—1900-ra« tette (Művei 35. k. 214. l. oroszul).

¹⁸ P. I. Ljascsenko: A Szovjetunió nemzetgazdaságának története. II. k. M. 1952. 350. l. (oroszul).

¹⁹ Oroszország államadóssága 1905. január 1-én 7.081,7 millió rubelt tett ki. Az államadósság csupán 1904-ben 430,4 millió rubellel nőtt. 1905-ben az adósság tovább növekedett és 1906. január 1-re elérte a 7.841,2 millió rubelt. 1906-ban a cári kormány guzsbakötő feltételek mellett 2½ milliárd frank kölcsönt kapott külföldi bankároktól. Lásd: »A Pénzügyminisztérium Évkönyve«, 1905. évi kötet, 103. l. és 1906/7 évi kötet, 67. l. Az 1906-os külföldi kölcsönről lásd »Az orosz pénzügyek és az európai tőzsde 1904—1906-ban«. M. 1926. 269—321. és 378. l. (oroszul).

lizmus ügynökségévé tette. Gazdasági téren viszont a cárizmus nemcsak hogy függött az oroszországi burzsoáziától, hanem ki is szolgálta a burzsoáziát, a burzsoázia érdekeit védelmezte. A burzsoázia ösztönzésének egyik formája a protekcionizmus volt és az, hogy a kohó- és kőszénbányaiparosok, valamint a mozdonygyárosok és vagongyárosok kiváltságos felső rétege állandó előnyös kincstári megrendeléseket kapott.

Az ipar fejlődése Oroszországban igen sajátos volt: a döntő iparágakban az óriásvállalatok voltak túlsúlyban. Ez a tény nagyjelentőségű volt a munkásosztály harcának kibontakozása szempontjából. 1902-ben Oroszországban 458 nagy ipari üzem volt (a bányászatot beleértve), amelyben 1 millió 155 ezer munkás dolgozott.²⁰ Ezeknek a munkásoknak háromnegyedrésze rostanyagokat feldolgozó üzemekben és a kohóiparban dolgozott. Igen nagyfokú volt a termelés koncentrációja a bánya- és kohóiparban; ezen ágazat munkásainak csaknem kétharmadrésze (a 601 ezerből 387 ezer) 151 üzemben összpontosult. A nagyüzemek egyharmadrésze városokban működött, kétharmadrésze (312 vállalat, 804 ezer munkással) a falvakban, ami lehetővé tette, hogy a nagy munkáskollektívák jelentős befolyást gyakoroljanak a környező paraszti lakosságra. Az európai Oroszország kilenc kormányzóságának 83 legnagyobb ipari járásában 267,9 ezer munkás volt, járásonként átlag 3,3 ezer fő. Amint látjuk, a proletariátus legnagyobb része európai Oroszországban dolgozott.

Oroszország proletariátusa soknemzetiségű volt. Ukrajnában, Lengyelországban, a balti országokban megvoltak a proletariátus eléggé fejlett nemzeti káderei, de az oroszországi munkásosztály fő magvát az orosz munkások alkották. A burzsoá elnyomás és a cárizmus önkénye, a munkások erős koncentráltasága, a forradalmi hagyományok és az európai munkásmozgalom tapasztalatainak felhasználása Oroszország munkásosztályát hatalmas forradalmi erővé tették.

Az elmaradt, feudális maradványokkal átszótt mezőgazdaság és a tőkés ipar és a finánctóke viszonylag magas fejlettsége éles ellentmondásoknak volt a forrása. A mezőgazdaságban élő hűbéri maradványok Oroszország egész gazdasági és társadalmi rendszerére rányomták bélyegüket. A XX. század eleji cári Oroszországban a burzsoá elnyomás egybefonódott a földesurak és a cárizmus, azaz a »katonai-feudális imperializmus« részéről jövő elnyomással. A néptömegek az imperializmus igája alatt nyögtek és egyidejűleg szenvedtek a feudális maradványoktól, a földínségtől, a földesurak és a cári önkény igájától. Ez a körülmény a parasztságot a proletariátus természetes szövetségésévé tette.

A parasztság és a földesurak, a munkásosztály és a burzsoázia közti ellentétek olyan körülmények között éleződtek, amikor a kapitalizmus viszonylag fejlett volt, erős proletariátus és gyenge, petyhüdt burzsoázia volt a színen. A bérmunkások száma Oroszországban a XIX. század végén elérte a 10 millió főt; ebből több mint 2 millió volt a gyári és a vasúti munkások száma. Az ipari proletariátushoz járult a mezőgazdasági munkások, az építőmunkások és egyéb munkások 3½ millió főt számláló hadserege.

A XIX. század végén és a XX. század elején felszínre került az a mélyen gyökerező ellentét, ami a megnövekedett termelőerők és a termelőerők, különö-

²⁰ Lásd A. V. Pogozev: A munkások létszámának és összetételének számbavétele Oroszországban. Szpv. 1906. XVII. 48—49. l. (oroszul).

sen a mezőgazdasági termelőerők növekedését béklyóba verő elmaradott termelési viszonyok közt volt. A mezőgazdaság mélyreható válságban volt, a rendszeres rossz termések már szabállyá váltak. Különösen élesen érvényesült a paraszti tömegek elnyomódása; a parasztokra súlyos teherként nehezdedtek a félfudális földbér, az adók és fizetések. A Sz. J. Vitte által megszervezett helyi földesúri bizottságok beismerése szerint 49 kormányzóság parasztszjai csupán földbér fejében évente 315 millió rubelt fizettek a földesuraknak, azaz gazdaságonként 25 rubelt.²¹

A parasztság egész tömege szembenállt a földesurakkal. A parasztság egyre erőteljesebben harcolt a földesúri földtulajdon felszámolásáért, a patriarchális, kapitalizmuselőtti rendszer maradványai ellen. A parasztság megváltás nélkül akart hozzájutni a földhöz. Az ország gyors gazdasági fejlődését csakis a magántulajdonban levő egész földterület, ezen belül és mindenekelőtt a nagybirtokok elkobzása és a földnek megváltás nélkül a paraszti tömegek kezébe való átadása biztosíthatta.

Az osztályellentétekhez nemzeti ellentétek járultak. A cári Oroszország hatalmas soknemzetiségű állam volt. A cárizmus a földesurak és a burzsoázia érdekében a durva nemzeti elnyomás politikáját folytatta az ország valamennyi nem-oroszl népével szemben. Különösen kegyetlenül nyomták el a balti országok és Lengyelország, a Kaukázus és Közép-Ázsia népeit. A cárizmus elnyomó nemzeti politikája érelyes tiltakozást váltott ki Oroszország valamennyi népéből. Az oroszországi népek nemzeti felszabadító harcának élén az orosz munkásosztály állt, amelyet a bolsevik párt vezetett. A párt a soknemzetiségű dolgozó tömegeket a proletárinternacionalizmus szellemében, a munkásosztályhoz való felzárkózás szellemében nevelte. A párt megmagyarázta, hogy a nemzeti kérdést csakis a cárizmus feletti forradalmi győzelem esetén lehet megoldani. Bármilyen élesek voltak is a nemzeti ellentétek, jelentőségük, mint forradalmi tényező a cárizmus elleni harcban, elmaradt az agrárkérdés jelentősége mögött.

A nagyszámú feudális maradvány és a kapitalizmus viszonylag erős fejlettsége az iparban, a parasztság bomlása a falun — ez alkotta azt a gazdasági hátteret, amelyen az oroszországi osztályharc kibontakozott. A XX. század elején az ország a mélyreható népforrádalom küszöbén volt, s ez a forradalom, társadalmi és gazdasági tartalmát tekintve, csakis polgári-demokratikus forradalom lehetett.

A bolsevik párt fellépett az orosz forradalom demokratikus, azaz alapján burzsoá jellegének elhanyagolása ellen, s felállította azt a tételt, hogy a proletariátusnak vezetőszerepet kell játszania a demokratikus forradalomban. V. I. Lenin a következőket írta: »Ostobaság volna, ha figyelmen kívül hagyánánk a mostani forradalom demokratikus, vagyis alapján véve burzsoá jellegét, és ezért ostobaság volna, ha olyan jelszavakat tűznénk ki, mint a forradalmi kommünök alakítása. Ostobaság és reakciós eljárás volna, ha lebecsülnénk a proletariátusnak azt a feladatát, hogy részt vegyen, mégpedig vezetőszerepet játszva vegyen részt a demokratikus forradalomban, még ha idegenkedünk is a proletariátus és a parasztság forradalmi-demokratikus diktatúrájának jelszavától. Ostobaság volna, ha összekevernénk a demokratikus és a szocialista forradalom feladatait és feltételeit, mert ezek —

²¹ »A helyi bizottságok európai Oroszország 49 kormányzóságára vonatkozó munkáinak összesítése«. A földbérlet. Összeállította D. Sz. Flekszor. 2. kiad. Szpy., 1903. 1. l.

ismételjük — jellegüket is, a bennük résztvevő társadalmi erők összetételét tekintve is különböznek egymástól.«²²

Az első orosz forradalom sajátossága és legfontosabb vonása, hogy ez volt az első polgári-demokratikus forradalom, amely az imperializmus korszakában játszódott le. Ezért sokban különbözött a korábbi polgári forradalmaktól. Az oroszországi polgári demokratikus forradalom mozgatóereje a munkásosztály és a parasztság volt. A forradalom vezetője, hegemonja a munkásosztály, amelynek érdekében állt a cárizmus felszámolása, minthogy ennek végrehajtása kedvező feltételeket teremtett a burzsoázia elleni harchoz, a szocializmusért folytatott harchoz. A parasztságnak érdekében állt a földesúri földtulajdon és a cári önkényuralom felszámolása. Oroszország erős munkásosztálya ellensége volt a cárizmusnak, amely Oroszország egész elmaradottságát megtestesítette. A cárizmus teljes jogtalanságra kárhoztatta a munkásosztályt; a burzsoázia a munkásosztály elleni harcában mindig a cárizmusra, a rendőrségre, a katonaságra, a rendőrkorbácsra és a csendőrpuskákra támaszkodott. Minthogy pedig a cárizmus és a nagyburzsoázia a külföldi tőkével szoros kapcsolatban állt, az orosz munkásosztály ellenük vívott harca elkerülhetetlenül egybeolvadt a külföldi imperializmus elleni harccal.

Oroszország az objektív gazdasági feltételek folytán csomópontja volt az imperializmus valamennyi ellentétének. A forradalom objektív előfeltételeit a történelmi feltételek hozzák létre: ez nem csupán a mélyen gyökerező feudális maradványok következménye, hanem a kapitalizmus és az imperialista burzsoázia igájának következménye is volt. Lenin és Sztálin alaposan feltárták a cári önkényuralomnak azt a szerepét, amit a nyugati imperializmus ügynökségeként és »hatalmas tartalékként«, Európa keleti részén őrködő »házörző kutyájaként«, az összes nem-orosz népek hóhéreként játszott. Az oroszországi katonai-feudális imperializmusban az imperializmus legrosszabb vonásai hatványozottan összpontosultak.

A katonai-feudális imperializmus feletti győzelem közelebb vitte volna az oroszországi proletariátust a szocialista forradalomért folytatott harchoz. A cárizmus elleni forradalomnak szükségszerűen közelednie kellett és következésképpen szükségszerűen át kellett nőnie az imperializmus elleni forradalomról, proletárforradalomról. Az oroszországi forradalom egyszersmind előjátéka volt az európai szocialista fordulatnak. V. I. Lenin több ízben rámutatott az orosz munkásosztály forradalmi harcának nemzetközi jelentőségére. Lenin azt írta, hogy a cárizmus feletti győzelem hatalmas távlatokat nyit majd meg »az európai proletariátus előtt, amelyet a boldogságra irányuló törekvésében már hosszú évek óta mesterségesen visszatart a katonai és a földesúri reakció! Az oroszországi demokratikus forradalom győzelme jeladás lesz a szocialista forradalom megkezdésére, testvéreinknek, az egész világ öntudatos proletáriájának új győzelmére.«²³

Az objektív történelmi feltételek felkészítették az oroszországi proletariátust a nemzetközi forradalmi mozgalom hegemonjának szerepére. Azonkívül, hogy megvolt az objektív forradalmi helyzet, Oroszországban erős munkásosztály alakult ki, amely kijárta a kapitalizmus elleni harc iskoláját, amely képes volt a sokmillió paraszti tömegeknek a cárizmus elleni harcát vezetni, képes volt magával ragadni a paraszti tömegeket. Csupán a munkás-

²² V. I. Lenin Művei. 9. k. 312. l.

²³ V. I. Lenin Művei. 8. k. 551—552. l.

mozgalom talaján alakultak ki a marxizmus széleskörű elterjedésének és a marxista proletárpárt létrejöttének feltételei.

Az oroszországi gazdasági és társadalmi fejlődés sajátosságai folytán Oroszországban nem alakult ki erős munkásarisztokrata-réteg, másrészt pedig a burzsoázia gyengesége, a cárizmustól és a külföldi tőkétől való függősége korlátozta a burzsoá liberális politika lehetőségeit a munkásosztály felé. Végül maga a cári önkény és a teljes politikai jogtalanság légköre kizárta azt, hogy a »legalizmus kultusza« széles körben elterjedhessen a munkásmozgalomban.

*

Az imperializmus a burzsoá társadalom valamennyi ellentétét a végletekig kiélezi és elvezeti a munkásosztályt a forradalomhoz, amely gyakorlati szükségessé válik. De a forradalom nem győzhet önmagától, spontánul. Elengedhetetlen, hogy a proletariátus felkészült és szervezett legyen. A kommunista párt — a proletariátus élcsapata, az osztályszervezet legmagasabb formája — az az erő, amely képes a proletariátust a kapitalizmus győzelmes megrohamozására vezetni.²⁴ A II. Internacionálé szocialista pártjai alkalmatlanok voltak a proletariátus forradalmi harcának vezetésére, minthogy gyakorlatilag a »szociális reformok« pártjaivá váltak. V. I. Lenin vezetésével Oroszországban új típusú pártot, harcos, forradalmi, az opportunizmussal szembenálló pártot hoztak létre. V. I. Lenin kidolgozta a munkásosztály forradalmi pártjának ideológiai, szervezeti, taktikai és elméleti alapjait és vezette az egész gyakorlati harcot ennek a pártnak megteremtéséért.

Leninnek a forradalmi párt megteremtéséért vívott harca a munkás-tömegmozgalom fellendülése és a parasztmozgalmak megélnkülése közepette ment végbe. A pétérvári, szormovói, harkovi, batusi, rosztovi sztrájkok mérföldkövek voltak a déloroszországi munkások 1903. évi általános politikai sztrájkjához vezető úton. Oroszországban 1901—1902-ben egész határozottan forradalmi helyzet alakult ki.²⁵ A forradalmi szociáldemokrácia azt tűzte ki feladatául, hogy megszervezze a munkásosztályt, segítségére legyen abban, hogy élenjáró harcosa és hegemonja legyen annak a harcnak, amelyet Oroszország dolgozó tömegei a demokráciáért, a szocializmusért vívtak. Míg az »ökonómisták« arra törekedtek, hogy a munkásosztály harcát a munkásosztály és a burzsoázia közti gazdasági összeütközések szűk kereteire korlátozzák, a forradalmi szociáldemokraták az aktív politikai harc útjára terelték a munkásmozgalmat.

Lenin és a leninisták forradalmi pártot építettek, amely — mint a munkásosztály pártja, a burzsoázia ellen, a szocializmusért harcoló párt — képes volt élére állni az önkényuralom elleni általános demokratikus harcnak Oroszországban, képes volt arra, hogy a proletariátust ennek a harcnak hegemonjává tegye. A proletariátus osztályöntudata olyan mértékben erősödött, ahogyan az ösztönös munkásmozgalom egybeolvadt a szocializmussal; ennek a folya-

²⁴ V. I. Lenin a Párizsi Kommün történelmi jelentőségével foglalkozva rámutatott arra, hogy abban az időben sem a termelőerők nem voltak elég fejlettek, sem a proletariátus nem volt elég felkészült, márpedig enélkül nem lehetséges a szocialista forradalom győzelme. Nem volt munkáspárt, a munkásosztály még nem készült fel és nem ment át hosszú kiképzésen, s a munkásosztály tömegeinek még nem volt egészen világos képe feladatairól és ezek megvalósításának módozatairól (lásd V. I. Lenin Művei. 17. k. 113. l.).

²⁵ Lásd »A SzKP kongresszusainak, konferenciáinak, központi bizottsági plénumainak határozatai«. II. r. 7. kiad. 44. l. (oroszul).

matnak természetes következménye volt a marxista párt létrejötte. »A munkások osztályharca ennek az egybeolvadásnak a hatására a *proletariátus öntudatos harcává* válik, amelynek célja, hogy a proletariátus megszabaduljon a vagyonos osztályok kizsákmányolásától, kialakul a szocialista munkásmozgalom legmagasabbrendű formája: az *önálló szociáldemokrata munkáspárt*«. ²⁶

Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt létrehozása az egyik legfontosabb előfeltétele volt annak, hogy az orosz munkáosztály betölthesse élenjáró szerepét Oroszországban és a nemzetközi munkásmozgalomban. Lenin az újtípusú párt megalkotásáért vívott harc közben egyidejűleg kidolgozta a proletárharc programbeli, taktikai, szervezeti kérdéseit, a Marx és Engels forradalmi elveihez való hűség szellemében, oly módon, hogy tanításukat a megkezdődött imperialista korszak új tényeinek általánosítása alapján továbbfejlesztette. Senki sem mutatta meg oly mélyen és minden oldalról, mint Lenin, mennyire káros politikailag az ösztönösség elmélete, amely mindenfajta opportunizmus logikai alapja, amely tagadja a párt vezetőszeropét az osztállyal szemben, vagyis ténylegesen tagadja azt, hogy a munkáosztálynak elengedhetetlenül szüksége van forradalmi pártra.

Leninnek és a régi »Iszkrá«-nak a marxista párt megszervezéséért folytatott harca a II. kongresszuson a forradalmi szociáldemokrata párt megeremelésével fejeződött be. Marx és Engels halála óta a nemzetközi munkásmozgalomban elsősorban jött létre a munkáosztálynak olyan politikai párta, amely a proletárdiktatúráért folytatandó harc feladatát meghirdető forradalmi programot fogadott el. Lenin »A diktatúra kérdésének történetéhez« című munkájában a következőket írta: »Ez a program világosan és határozottan teszi fel a proletárdiktatúra kérdését, mégpedig éppen a Bernstein ellen, az opportunizmus ellen folytatott harccal kapcsolatban.« ²⁷ Az, hogy a kongresszus forradalmi pártprogramot fogadott el, a bolsevikok győzelme volt nem csupán az orosz, hanem a nyugateurópai opportunizmus felett is.

A II. Internacionálé pártjaival ellentétben a bolsevik párt agrárprogramot is kidolgozott, amely abból indult ki, hogy a parasztság a proletariátus megbízható szövetségese. A bolsevikok agrárprogramja gyakorlatilag realizálta Marx és Engels útmutatásait arra vonatkozólag, hogy a proletariátusnak fel kell használnia a paraszti tartalékokat.

A bolsevik párt létrejötte fordulópont volt a nemzetközi forradalmi mozgalomban. A bolsevikok, élükön V. I. Leninnel, határozottan felléptek az orosz és a nemzetközi opportunizmus ellen. Magától értetődik, hogy működésüket a II. Internacionálénak és az Internacionálé legnagyobb pártjának — a német szociáldemokráciának — vezetői ellenségesen fogadták. Nemcsak a jobboldali és a centristikák, hanem ennek a pártnak balszárnya is — Luxemburg, Parvus és mások — teljes megnemértést tanúsítottak az OSzDMP II. kongresszusán bekövetkezett szakadás lényege és mély gyökerei tekintetében, ellenségesen fogadták a párt építésének lenini tervét, védelmükbe vették a menleveket, Plehánovot.

A leninizmus a nyugati és az oroszországi, az orosz és a nemzetközi opportunizmus elleni kíméletlen harcban született, nőtt és erősödött meg. Ez magyarázza rendkívül harcos és forradalmi jellegét.

²⁶ V. I. Lenin Művei. 4. k. 263. l.

²⁷ V. I. Lenin Művei. 31. k. 347. l.

A bolsevik párt stratégiai vonala abból indult ki, hogy Oroszországban elkerülhetetlen a polgári-demokratikus forradalom. A forradalmi válság érelődése Oroszországban a polgári-demokratikus forradalom előestéjén a XX. század elején észlelhető volt és egybeesett a gazdasági válsággal, amely az oroszországi viszonyok között politikai válsággá vált, forradalmi helyzeté nőtt át. Az orosz-japán háború és a cárizmus veresége kiélezte a forradalmi válságot az országban. A háború megmutatta a cárizmus gyengeségét és a munkás- és parasztmozgalom erejét. Oroszországban hatalmas politikai sztrájkok törtek ki, amelyek a lakosság széles tömegeit megmozgatták és bevonták a cárizmus elleni nyílt politikai harcba. Ebben az időben a bolsevikok kidolgozták a párt stratégiai és taktikai tervét, amely a III. pártkongresszus határozataiban öltött testet. Ennek a tervnek zseniális elméleti megalapozását V. I. Lenin végezte el munkáiban, mindenekelőtt »A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban« című művében.

A mensevikek tervétől gyökeresen különböző bolsevik terven vörös fonálként húzódik végig a proletariátus hegemoniájának eszméje, annak hirdetése, hogy a proletariátusnak az általános demokratikus harci front vezetőjének kell lennie abban a harcban, amelyben a proletariátus szövetségese a parasztság. V. I. Lenin bebizonyította, hogy a proletariátus a forradalom főereje, hogy a proletariátus magával viheti a parasztságot, hogy a parasztság forradalmi szerepet játszhat és kell is játszania. Ugyanakkor V. I. Lenin leleplezte a liberális monarchista burzsoázia ellenforradalmi természetét; ez a burzsoázia a maga vezetése alá akarta vonni a parasztságot és a cárizmussal való megegyezés útján fel akarta számolni a forradalmat.

A munkásosztály és a parasztság közti szövetség eszméjének elismeréséből folyt az a következtetés, hogy harcolni kell a proletariátus és a parasztság forradalmi-demokratikus diktatúrájáért, ideiglenes forradalmi kormány megalakításáért, amelybe a munkásosztály és a bolsevik párt képviselői is beléphetnek és be is kell lépniök. Lenin megindokolta a polgári-demokratikus forradalom szociálista forradalomba való átnövésének lehetőségét. A polgári forradalmat csak a fegyveres felkelésnek a cárizmus feletti győzelmével lehetett végigvinni. Csakis a nép egész forradalmi energiájának segítségével lehetett megvalósítani a proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúráját, lehetett kivívni a demokratikus szabadságjogokat és megteremteni a forradalom átnövésének előfeltételeit. Az ideiglenes forradalmi kormánynak »az alsó néprétegekre, a munkásosztály és a parasztság tömegeire« kellett támaszkodnia, »mert enélkül nem tarthatja magát, a nép forradalmi öntevékenysége nélkül nulla marad, sőt még a nullánál is kevesebb«. ²⁸

A bolsevikok, V. I. Lenin vezetésével, példát mutattak arra, hogyan kell alkotóan nyúlni Marx elméletéhez. A bolsevikok a marxizmust a cselekvés vezérfonalának, eszközének tekintették a világ forradalmi átalakítására. A bolsevikok az eleven, alkotó marxizmust, amelyet a munkásosztály forradalmi harcának az új korszakban, az imperializmus korszakában és Oroszország konkrét történelmi viszonyai között felhalmozódott tapasztalatai gazdagítottak, szembeállították a mensevikek élettelen, dogmatikus sémájával, amely elszakadt az eleven élettől és szöges ellentétben állt a proletariátus és a parasztság érdekeivel.

²⁸ V. I. Lenin Művei. 8. k. 577. l.

A lenini terv magában foglalta a polgári-demokratikus forradalom teljes végigvitelét, szocialista forradalomba való átnövésének lehetőségét, és számolt a forradalmi tűzvész Európába való átterjedésének lehetőségével. A lenini terv a forradalmi gondolkodás és cselekvés titánjának terve volt, amely abból indult ki, hogy a forradalmat a nép csinálja, hogy a forradalom eredményei attól függenek, mennyire sikerül a forradalmi szociáldemokráciának megszerveznie a proletariátust, mennyire sikerül a proletariátus köré tömörítenie a paraszti tartalékokat. A forradalmi harc lenini tervét 1917-ben éppúgy, mint 1905—1907-ben, áthatotta a dolgozó tömegek kiapadhatatlan energiájába, átalakító erejébe vetett hit. A centristák és a német baloldaliak nem fogadták el ezt a tervet, Leninnel a maguk félmensevik tervét, a permanens forradalom tervét állították szembe.

Az 1905—1907-es forradalom egész menete teljesen igazolta a bolsevikok stratégiai és taktikai tervének helyességét. A forradalom megmutatta, milyen hallatlanul aktív a proletariátus, amelynek harca, V. I. Lenin meghatározása szerint, az események általános irányának fő rugója volt. A többi osztály mozgása e köré a központ köré kristályosodott ki és ezt követte. Oroszország munkásosztályának egésze és különböző nemzetiségű osztagai — Lengyelországban, Ukrajnában, a balti országokban, a Kaukázusban stb. — példát mutattak a politikai sztrájkok szervezésére, különösen 1905 októberében, novemberében és decemberében. A proletariátus megszerezte a fegyveres felkelés grandiózus tapasztalatait Moszkvában és Oroszország sok más nagy ipari központjában. Ez a felkelés volt az első orosz forradalom tetőpontja. Oroszország proletariátusa a fegyveres felkeléssel az egész világnak utat mutatott a burzsoázia legyőzéséhez. Az orosz proletariátus harca az egész világ munkásainak figyelmét és együttérzését felkeltette.

A parasztság 1905—1907-ben forradalmi erőként lépett fel. A mezőgazdasági munkások és a szegényparasztok az ország sok helyén fegyveres felkeléshez folyamodtak a földesurak ellen. Az orosz proletariátus vezetésével, a pétervári és moszkvai forradalmi események hatására az egész országban — Ukrajnában, a balti országokban, Lengyelországban, a Kaukázusban, Szibériában, Középáziában — forradalmi megmozdulások bontakoztak ki. A forradalom egybeforrasztotta a központ és a határvidékek néptömegeit a cárizmus elleni harcban. A forradalom tüzeben kovácsolódott ki a népek közti barátság. Míg a határvidékek burzsoá nacionalistái megegyezésre léptek a cárizmussal és ezáltal ténylegesen lemondtak a népük nemzeti érdekeiért való harcról, vagy pedig külföldi ügynökségként léptek fel, mint például a pán-törökök, a pániszlámisták, dzsadidiszták, addig a proletariátus által vezetett dolgozó tömegek valamennyi oroszországi nép igazi nemzeti felszabadulásáért harcoltak.

Oroszország valamennyi politikai pártja közül a bolsevikok bizonyultak az egyetlen forradalmi pártnak; a bolsevikok voltak a legközelebb a munkástömegekhez, ők voltak velük a legszorosabb kapcsolatban, ők voltak az egyedüli hűséges harcosai a nép létérdekeinek. A bolsevik párt, amelyet V. I. Lenin vezetett, a lehetségesnek és a megvalósíthatónak a maximumát tette meg nem csupán a cárizmus, az oroszországi földesurak és tőkészek elleni harc érdekében, hanem a forradalomnak más országokban való fejlesztése, támogatása érdekében is. Az 1905—1907-es orosz forradalom óriási hatást gyakorolt a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésére a világ minden országában, különösen a Kelet országaiiban. Az orosz forradalomban ismerte meg a prole-

tariátus a harci módszereknek és formáknak azokat a legjobb fegyvereit, amelyeket az 1917-es forradalomban felhasznált. Egyetlen országban sem összpontosult ilyen rövid idő alatt a harci formáknak, árnyalatoknak és módszereknek olyan gazdag tárháza, mint Oroszországban.

Az oroszországi munkásosztály forradalmi alkotóereje az 1905—1907-es forradalom folyamán megteremtette a forradalmi hatalom szerveit: a Munkásküldöttek szovjetjeit. Az orosz proletariátus harci tapasztalatait értékelve V. I. Lenin sok évvel később a következőket írta: »A világtörténelemben a forradalmi harc elsősorban érte el a fejlődésnek olyan magas fokát és először bizonyult olyan erősnek, hogy a fegyveres felkelés a tömegsztrájkjal, ezzel a jellegzetes proletárfegyverrel együtt lépett fel. Világos, hogy ennek a tapasztalatnak nemzetközi jelentősége van minden proletárforradalom számára.«²⁹ A Munkásküldöttek Szovjetjeinek, majd ezeket követően a Katonaküldöttek Szovjetjeinek és a paraszti bizottságoknak megalakítása óriási történelmi jelentőségű esemény volt. A bolsevikok és a mensevikok között a szovjetek lényegéről folyó viták végeredményben a proletárdiktatúra kérdésében csúcsosodtak ki. A mensevikok, burzsoá-liberális voltukhoz híven, a Szovjeteket nem tekintették a forradalmi hatalom csiráinak és általában elvetették a proletárdiktatúra jelszavát. Az orosz mensevikekkel az 1905—1907-es forradalom folyamán fennálló nézeteltérések tehát a marxista elmélet és a forradalmi taktika legfontosabb kérdésére vonatkoztak.

A forradalom tapasztalatai megmutatták, hogy az orosz forradalom leglényegesebb kérdései egyúttal a nemzetközi szocialista mozgalom leglényegesebb kérdései is voltak. Az 1905—1907-es forradalom igazolta azoknak a marxi és engelsi nézeteknek erejét és életrevalóságát, hogy a barrikádharc a proletariátus forradalmi harcának hatékony eszköze, bebizonyította az általános politikai sztrájk eszméjének életképességét. Az 1905-ös év megmutatta, hogy lehetséges a katonaság átállása a forradalom oldalára, megmutatta a városi és falusi partizánosztagok cárizmus elleni harcának életképességét.

A nyugati szociáldemokrata pártok semmit sem tanultak az oroszországi forradalom tanulságaiból. Az európai és amerikai szocialista pártok túlnyomó többségükben, mint V. I. Lenin megállapította, »elárulták, hogy teljesen képtelenek megérteni ennek a tapasztalatnak jelentőségét és teljesen képtelenek teljesíteni forradalmári kötelességüket, azaz teljesen képtelenek hozzáfogni a tapasztalat tanulságainak tanulmányozásához és propagálásához.«³⁰ Márpedig az orosz forradalom tapasztalatainak a burzsoázia elleni harcban való gyakorlati felhasználása nélkül a nyugateurópai szocialista pártok nem válhattak a forradalmi harc pártjaivá, nem vezethették a munkásosztályt a kapitalizmus megrohamozására.

A marxizmus csakis a forradalmi harc tapasztalatainak általánosítására alapszik. A bolsevik párt általánosította annak a hatalmas harcnak tapasztalatait, amelyet az oroszországi proletariátus az első orosz forradalomban vívott. Ez segítségére volt a bolsevik pártnak abban, hogy a nemzetközi forradalmi mozgalom élénjáró, vezető erejévé váljék. Míg a mensevikok megtagadták a forradalmat, a bolsevikok épp ellenkezőleg hangsúlyozták, hogy igenis lehetséges a jövőben egy győzelmes fegyveres felkelés. Az oroszországi

²⁹ V. I. Lenin Művei. 31. k. 348. l.

³⁰ Uo. 349. l.

proletariátus nagyszerű forradalmi hagyományokra tett szert. Lenin hangsúlyozta, hogy Oroszországban a proletariátus a legforradalmibb osztály, mégpedig nem különleges tulajdonságainál fogva, hanem az »1905-ös év« eleven hagyományai következtében.

Így tehát az első orosz polgári-demokratikus forradalom roppant jelentősége abban rejlik, hogy politikai életre és politikai harcra ébresztette a munkások millióit és a parasztok tízmillióit. Az 1905—1907-es forradalmi harc tüzeiben megteremtődtek a munkásosztály és a parasztság szövetségének alapjai, ragyogóan igazolódott a proletariátus hegemoniáját hirdető lenini eszme igaza. A forradalom lerántotta a leplet a mensevizmus aljas szerepéről; megmutatta, hogy a mensevizmus gyengítette a proletárharc frontját, segítette a liberálisoknak és a cárizmusnak a forradalom elfojtásában. V. I. Lenin feltárta az első orosz forradalom jelentőségét a munkásosztály további harcai szempontjából, és leszögezte, hogy az 1905-ös »főpróba« nélkül lehetetlen lett volna az 1917-es Októberi Forradalom győzelme.

A forradalmi mozgalom központjának Nyugatról Oroszországba való áthelyeződése, amely már a XIX. század végén megindult, az 1905—1907-es orosz forradalom folyamán fejeződött be. Az orosz munkásosztály az egész világ forradalmi proletariátusának élén haladt. Az 1905—1907-es forradalom világméretű forradalom volt, minthogy igen nagy hatást gyakorolt mind a Nyugat munkásmozgalmára, mind a Kelet népeinek felszabadító, imperialistaellenes harcára.

Ugyanakkor az orosz forradalom szemléltetően megmutatta, hogy a cárizmus többé nem Európa zsandára, mert már nincs ereje ehhez, hiszen a nemzetközi imperializmus segítségével nélkül a cárizmus Oroszország munkásosztályával sem tudott volna megbirkózni. V. I. Lenin rámutatott arra, hogy az imperializmus korszakában nyilvánvaló és vitathatatlan, hogy a cárizmus nem fő támasza többé a reakciónak, először, a nemzetközi finánciókének, különösen Franciaország finánciókéjének támogatása következtében, másodsor, 1905 következtében.³¹ Az imperializmus előtti szakaszban a nyugat-európai burzsoá demokrácia »a cárizmus ellen« volt. Az imperializmus korszakában »szövetség« jött létre a cárizmus és az előrehaladott kapitalista, európai imperializmus között.³² Ez a szövetség a forradalmi proletariátus ellen irányult, célja a nemzetek további elnyomása volt. Ilymódon az »előrehaladott« nyugateurópai kapitalizmus az önkényuralmat nemcsak a hódító külpolitika érdekében, hanem az európai és ázsiai népek elnyomása érdekében is felhasználta és támogatta.

Az európai ellenforradalom súlypontja Oroszországból az angol-francia, német és amerikai imperialistákhoz, bankárokhöz helyeződött át. A cári Oroszország a krími háborúban szenvedett vereség után politikailag meggyengült és fokozatosan elvesztette korábbi befolyását az európai külpolitika kérdéseinek megoldására. Ettől kezdve a cárizmust anyagilag támogató európai burzsoá kormányok kezdték Oroszországba exportálni és ott megerősíteni az ellenforradalmat. Oroszország viszont nemcsak politikai emigránsokat kezdett szállítani Európának, hanem forradalmi eszméket, a proletariátus osztályharcának élenjáró formáit is.

³¹ V. I. Lenin Művei. 22. k. 358. l.

³² Lásd uo.

Az 1905—1907-es forradalom mérhetetlenül gazdag tapasztalatainak általánosításával V. I. Lenin alkotóan továbbfejlesztette a forradalmi marxizmus elméletét. Az ezekben az években keletkezett lenini munkák még nem tartalmazzák közvetlen következtetést a szocializmus egy országban való győzelmének lehetőségéről, de már tartalmazzák az összes vagy majdnem az összes elemeket, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy előbb vagy utóbb levonják a következtetést.

Az első orosz forradalom veresége és a februári polgári-demokratikus, majd pedig a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme között mintegy tíz év telt el. Ezalatt Oroszország átélte a sztolipini reakció és az újabb forradalmi fellendülés szakaszát, keresztülment az imperialista világháborún. Az első forradalmat előkészítő valamennyi gazdasági, társadalmi és politikai ellentét megmaradt és elmélyült. A monopolkapitalizmus fejlődése, a falusi osztályrétegződés meggyorsulása (a sztolipini reformmal összefüggésben), az egész proletariátus és gerincének növekedése megteremtette az objektív előfeltételeket ahhoz, hogy a munkásosztály vezetésével bekövetkezzék a forradalmi mozgalom újabb, még hatalmasabb fellendülése. A XIV. pártkonferencia a két polgári-demokratikus forradalom közt eltelt évtizedet egészében értékelve, megállapította, hogy Oroszországban végig megvolt az általános forradalmi helyzet.

1912-ben, amikor Oroszországban megkezdődött az újabb forradalmi fellendülés, a bolsevikok kiűzték a pártból a likvidátor mensevikeket és végérvényesen önálló párttá alakultak — új típusú harcos proletárpárttá, amely forradalmisága és a nép érdekeiért folytatott önfeláldozó harca következtében gyökeresen különbözött minden szociáldemokrata párttól. A párt befolyására és vezetésével, a párt jelszavaival bontakozott ki 1912—1914-ben a hatalmas sztrájkmozgalom, amelynek lendülete, terjedelme jóval felülmúlta a világ többi országának sztrájkmozgalmát. Mialatt a német szociáldemokrácia opportunistái az általános sztrájk megengedhetlenségéről fecsegték, a bolsevikok pártja ismét napirendre tűzte az általános sztrájknak, mint közvetlen gyakorlati feladatnak kérdését.

Az első világháború idején a bolsevik párt az egész világproletariátusnak példát mutatott a nemzetközi kötelességhez való hűségére, a cárizmus és az imperializmus ellen, a szocializmusért, a dolgozó tömegek érdekeiért folytatott aktív és önfeláldozó harcra. Ebben az időben V. I. Lenin kidolgozta az imperializmus elméletét, megalkotta a proletárforradalom befejezett elméletét, a szocializmus egy országban való győzelme lehetőségének elméletét. Új szakasz volt ez a marxizmus-leninizmus fejlődésében, a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésében.

A bolsevikok felléptek a szociálszovinisták ellen, a II. Internacionálé árulása ellen, a II. Internacionálé ellen, amely csődbejutott, mert az opportunisták elhatalmasodtak benne. Lenin az egész világ előtt adta ki a harci felhívást az imperialista háborúnak polgárháborúvá való átváltoztatására, a III., Kommunista Internacionálé létrehozására. A bolsevik párt volt az a döntő erő, amely a nemzetközi munkásmozgalom valamennyi valóban internacionalista elemét maga köré tömörítette és megszervezte az opportunisták — az imperializmus ügynökei — elleni harcra.

Oroszország munkásosztálya, a bolsevikok vezetésével, a dolgozó parasztsággal szövetségben megdöntötte a monarchiát, majd pedig 8 hónappal a polgári demokratikus forradalom győzelme után megsemmisítette a tőke

uralmát, megteremtette a proletárdiktatúrát. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme egyben a leninizmus győzelmét jelentette a szociáldemokratizmus felett a nemzetközi munkásmozgalmában. Ettől kezdve a bolsevik párt hatalmas nemzetközi erővé vált. Országunk dolgozói a bolsevik párt vezetésével a világ proletárjainak példát mutattak arra, hogyan kell megdönteni a burzsoáziát, hogyan kell építeni az új, kommunista társadalmat.

A PARASZTSÁG HELYZETE ÉS MOZGALMAI (1780—1787)

(A felvilágosult abszolutizmus parasztpolitikájához)*

A parasztság helyzete és a jobbágyrendelet

A felvilágosult abszolutizmus lényegének megismeréséhez segíthet hozzá annak vizsgálata, milyen volt adott helyen, adott időszakban parasztpolitikája.

A felépítmény elemzése során megállapíthattuk: a felvilágosult abszolutizmus, annak ellenére, hogy alaposan megnyirbálja a nemesi és egyházi előjogokat, mégis a rendi monarchia speciális formája. Ezekben az évtizedekben, de különösen ezekben az években kiteljesedik a Habsburg-abszolutizmus. Az összbirodalmi centralizáció már-már megvalósult s ez az egyes országok független államiságának, politikai önállóságának következetes lerombolásával járt együtt. Amikor azonban az osztrák és cseh örökös tartományokban felszámolják a feudális partikularizmust — ez egyben a tőkés ipari fejlődés, a polgári-nemzeti haladás előmozdítását is jelenti. Az itt gyarapodó burzsoázia ugyan, éppen Bécs gyámkodásában bízva, lomhává, forradalomellenessé válik, kokárda helyett a hálósapkát választja, de *van* és mégiscsak hordozója a polgári-nemzeti kultúrának. Más a helyzet Magyarországon. A birodalom teljes centralizálása az ország függetlenségének elvesztésén túl a nemzeti nyelvet, kultúrát fenyegeti. S a birodalmon belül az az alárendelt gyarmati sor, ami Magyarországra már nemcsak vár, hanem ami rajta beteljesedik, a felvilágosult abszolutizmus pozitív lehetőségeit szinte teljesen lerontja. Az előző évtizedekre, s ezekre az évekre különösen megállapítható, hogy az ország erői meddő ellenállásban őrlődnek fel az idegen önkényuralommal szemben. Az uralkodó osztály, mely magyar polgárság híján egyedül veszi fel a harcot a beolvászó törekvések ellen, szűk rendi szemléletétől nehezen szabadul. Nem hajlandó figyelembe venni az általa kizsákmányolt parasztság jogos követeléseit — úr és paraszt gyanakvó haraggal állnak szemben egymással, könnyítve a Habsburg befolyás szinte korlátlan érvényesülését.

Folytatódik Bécs régi játéka: a parasztság adózóképeségének védelme az úrbéres igényekkel szemben, ugyanakkor az uralkodó osztály támogatása a parasztság antif feudális harca ellenében. A rendszer osztálybázisa világos lehet előttünk, de korántsem volt az a kortársak, az érdekelt résztvevők előtt. A »francia század« második felében a »második jobbágyság« közép- és kelet-európai országaiban az abszolutizmus merő önfenntartó szükségletétől vezetve

* Az itt közölt tanulmány részlet az egyetemi tankönyvnek az 1780—1790 közötti korszakot tárgyaló fejezetéből. A szerkesztőség további részleteket is szándékozik a készülő egyetemi tankönyvekből közölni, szélesebb közönségnek való bemutatás céljából.

kényszerül reformokra. Ezeket a reformokat az érintett osztályok félreértik. Az uralkodó osztály túlnyomó többsége, nemcsak nálunk, hanem a birodalom más országaiban is, tiltakozik — nem látja, hogy e reformok, engedmények arra hivatottak, hogy a viharos szeleket kifogják a vitorlákból. Nem látja, hogy a kizsákmányolt többség fékentartása a kizsákmányoló kisebbség érdekében, vagy, mint a kor ideológusai és a hivatalos szólamok kifejezik, a »közjó« fenntartása, már csak reformok árán lehetséges. Ugyanakkor a parasztság is félreérti a felvilágosult abszolutizmus gazdaságpolitikai elveit, a rendszertől teljes felszabadulását, az uralkodóosztály privilégiumainak teljes felszámolását várja. A rendszer egyébként valóban ellentmondásos. Az egyház, az igazságszolgáltatás, cenzura, oktatásügy és nem utolsó sorban a parasztság helyzetét szabályozó rendeletekben igen sok haladó vonás van. A rendeletek óhatatlanul réseket ütnek a feudalizmus merev falain — ha nem is akarják azokat lerombolni. Az események tanulságai a legjobbakat a haladás eddiginél tudatosabb harcosaivá teszik. Tudják, hogy a parasztság helyzetének javítását a magyar uralkodó osztálynak kell elvégeznie. Míg ez meg nem történik az ország parasztsága Bécs felé néz s onnan vár segítséget. Még néhány év kell ahhoz, hogy azt is lássák: polgári-nemzeti fejlődésünk és függetlenségünk elérése és kivívása egymástól elválaszthatatlan. A magyar uralkodó osztály magatartásának értékeléséhez is alapvető tehát a parasztság mozgalmainak, azok kimenetelének, a parasztság helyzetét szabályozó rendelkezéseknek, tervezeteknek vizsgálata.

Ami az uralkodót illeti: vajon a felépítmény reformszerű átalakításával párhuzamosan jelentkezik-e részéről az a szándék, hogy a termelési viszonyokat is megreformálja? Törekszik-e a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása óta a termelőerők és termelési viszonyok közt növekvő eltéréteket (a nyelvrendelet, a közigazgatási átszervezés és egyéb operatív intézkedések mintájára) rendeleti úton megszüntetni? A polgári történetírás II. Józsefet éppen jobbágyrendelete miatt emelte ki, tisztelte meg sok szép jelzővel. József, az áruhában utazgató Falkenstein gróf a magyar történetírásban szinte az igazságos Mátyás király mellé került, s nagy nemzeti királyunk s az országot beolvasztani kívánó Habsburg uralkodó között az értékelésben elmosódik a különbség. Józsefben valóban nagy érdeklődés volt a világ, s elsősorban birodalma ügyei iránt. Családtagjaihoz, munkatársaihoz intézett levelei élénk megfigyelőképességet és az egyes emberek nyomorúsága iránt a szánalom készséget árulják el. De szubjektív megnyilatkozásaiban több az ingerültség az emberi butasággal szemben, mint a közvetlen átérzés és nem a szubjektív nyilatkozatok, hanem adott problémák esetén a tettek döntenek el, hogyan viszonylott József a parasztsághoz, mennyiben akart könnyíteni helyzetén. kinek az oldalán állt, a feudális birtokos, vagy a jobbágy oldalán?

A jobbágyrendelet és a korszak parasztmozgalmainak megvizsgálása előtt vázlatosan ábrázolnunk kell a parasztság helyzetét megvilágító számszerű adatokat. Az évtized közepén nagy nehézségek árán megejtett konskripció a parasztságon belül megkülönböztette a földdel, legalább $\frac{1}{4}$ telekkel rendelkező jobbágyokat a béresectől, zsellérektől, cselédségtől. Az összeírás az országra, Erdélyt és Horvátországot is beleértve 635 562 jobbágy családfőt állapít meg, s ezeknek 561 167 »örökösét« (összesen 1 196 729). Zsellérek, cselédek száma »örökösök« nélkül (hiszen itt nincs mit örökölni): 952 530. A földdel ellátott parasztság számaránya Horvátországban a legmagasabb, 33,7%. Erdélyben 32,4%, Magyarországon pedig csak 26,1%. A népszám-

lálási anyag kiterjed a nemességre, papságra, polgárságra is, s figyelembe veszi az »egyéb« foglalkozási ágakat, pl. a távollevők rovatával rávilágít a bérmunkára elszegődő vagy másutt szerencsét próbáló vándorelem nagy számára. Itt említjük meg, hogy más forrásból — erre az összeírásban rovat nincs — tudjuk: a koldusok száma megközelíti a 25 000-t.

Azonban annak ellenére, hogy a népszámlálási anyagot 1938-ban statisztikailag összefoglalóan feldolgozták — s hogy már a kortársak alapul vették minden, az ország helyzetét, problémáit taglaló munkában (Skerlecz, Berzeviczy, Schwartzner) —, a számadatok csak a nagy földmérési anyaggal összevetve lennének igazán tanulságosak. Fontos ugyanis tudnunk a népszámlálás alapján, hogy a parasztság arányszáma a Maros-Tisza szögletben és a Bácskában a legnagyobb, de következtetéseket csak a parasztság által használt szántó, szőlő, legelő adatai alapján vonhatnánk le. A népszámlálás is rámutatott a magyarországi városok agrárjellegére, amely nemcsak az Alföldön jelentkezik. — de a polgári fejlődés terén ezzel a jelenséggel kapcsolatban mutatkozó elmaradást is a dimenzionális anyag mutathatná be. Az urasági és parasztföldet felmérő dimenzionális iratokból, melyeket az előjogait féltő nemesség 1790-ben elpusztított, megmaradt néhány, így Heves megye kimutatásai. Ezek szerint urasági használatban, vagyis majorsági kezelésben volt a megyében 135 965 kat. hold, a parasztságnál mint úrbéres föld 111 173 kat. hold. Az urasági szőlő 902 kat. hold, parasztszőlő 2730 kat. hold. A népszámlálás 1787-ben Heves megyében 9047 telkes parasztot mutat ki, paraszt és polgár örökösöként 8969-t (a megyében felvett polgárcsaládok száma csak 606), zselléreként 20 412-et, s meg nem határozott társadalmi kategóriával több mint 32 557 gyermeket.

Végezetül az összeírás a 18 évnél idősebb nemesek számát 5640-ben állapítja meg. A megye férfi lakosságának 6,7%-a nemes, 10,8%-a telkesparaszt-családfő, 24,4%-a zsellér-cseléd, kiknek kezén igen minimális föld, inkább szőlő lehet.

A 6,7%-nyi nemesi birtokosok a művelt föld közel 60%-át tartják majorsági kezelésben. Mennyire támaszkodnak az úrbéres parasztság robotjára — mennyire alkalmazzák a bérmunkát, ezt nem tudjuk. De feltűnőnek kell tartanunk, hogy a munkaigényes szőlőnél fordított az arány. A paraszt-szőlők területe háromszorosa az uraságiaknak. A jól jövedelmező szőlőnek ilyen redukált kihasználása tökehiányra utal, azt sejteti, hogy a szántóföldeknél sem számolhatunk a bérmunka nagyobb mérvű alkalmazásával. Tehát a családtagjaival együtt mintegy 100 000 főnyi zsellér-cseléd elem Heves megyében nagy nyomorban élhetett, kiszolgáltatva az uraságok s a gazdag-parasztok kenyé-kedvének.

Országos viszonylatban nézve a parasztság helyzetét, az adatok szerint az úrbéres terhek az előző korszakban megállapított keretek között változatlanok. A hadiadó 1786-ban félmillióval növekszik, a háziadó, mely a megyei költségeket fedezi, tekintélyes emelkedést mutat. 1780-ban 1 357 088 forint. 1787-ben már 2 064 598 forint — két évtized alatt háromszorosa a növekedés. Berzeviczy Gergely számításai szerint a hadi- és háziadó az egész telkes jobbágyot kb. évi 30 forinttal terheli meg.

Hogy a parasztság az állami adó megfizetésére képes legyen, már ekkor, másfél évtizeddel az úrbérrendezés után további szabályozásra volt szükség. Az úrbérrendezés a földesúr és jobbágy viszonyát állami ellenőrzés alá vonva sok nyitott kérdést, sok visszaélési lehetőséget hagyott. A jobbágytelkek

állományának rögzítése, a földnélküli zsellérség megoldatlan helyzete, az örökös jobbágyság fenntartása a fejlődés gátjává s ami Bécs szempontjából döntő, az adóalap fejlődésének gátjává is vált. Így időszerűnek mutatkozott, mint a birodalom más országaiban, Magyarországon is elrendelni a jobbágyviszony enyhítését. 1781. november 1-én jelent meg a Csehországnak, Morvaországnak és Sziléziának a birodalomban maradt része számára az ún. jobbágy-felszabadítási rendelet, 1782. június 14-én Stájerország, 1872 júniusában Karinthia, decemberében Alsó-Ausztria kapják meg. Ez megszünteti a »jobbágy« elnevezést s helyette az »alattvalót« vezeti be. A rendelet a szabad házasságkötést, az úrral szemben fennálló kötelezettségek lefizetése után a szabadköltözést és pályaválasztást tette lehetővé. József úgy vélte, »kedvezően fog hatni a földművelésre és iparra, s a józan ész és emberszeretet az új berendezés mellett szólnak«. A rendelet az egyes országokban a birtokos osztály nagy ellenállásával találkozott, s még 1785-ben, sőt 1787-ben is meg kellett újítani. Az adóképes parasztság támogatását jelzi az a törekvés, hogy a parasztság robotkötelezettségét pénzzel válthassa meg, s hogy jelentős kincstári és szekularizált egyházi birtokokat adnak bérbé esetenként parasztoknak. Magyar viszonylatban hasonló törekvésekről már 1783-ban hallunk, — de robotmegváltás és bérlet, pénz nélkül nehezen valósítható meg. Ami a fejlettebb országokban időszerű és szükséges volt, az Magyarországon megfelelő gazdasági feltételek biztosítása híján legfeljebb előremutató elméletnek minősíthető.

A jobbágyviszony rendezésére 1783 augusztusában jelent meg a magyar helytartótanács körrendelete, mely a sokfelől befutó jobbágypanaszokra hivatkozva meghagyja a megyéknek, adják a következőket a földesurak tudomására: a jobbágy szabadon házasodhat, rendelkezik javaival, mesterséget tanulhat, folytathat. Tilos a jobbágyot telkéről elűzni, az urbáriumon felül tőle szolgáltatást követelni, házi-szolgálatra behívni, ha ő maga ezt nem kívánja. Ez az 1783-as irat az 1785 augusztusában közzétett »jobbágyrendelet« előzménye, mely lényegében megteremtí Magyarországon a birodalom országaiban fennálló állapotok *külső* feltételeit.

Mit mond a híres jobbágyrendelet? Megállapítja »az embernek a természetől és az államtól megillető személyes szabadságát s a birtokjogot a földművesekre nézve«. Megszünteti a jobbágy-nevet, a földhözkööttséget, biztosítja nemzetiségi- és valláskülönbőség nélkül a szabadköltözést. Megismétli a szabad házasodás engedélyezését, azt, hogy a paraszt pályát, mesterséget választhat. A személyes-házi szolgálatot a fentiek szerint megköti. A paraszt ingó javaival rendelkezhet, törvényes ok nélkül telkéről el nem űzhető, egyébként azonban a régi szolgáltatásokra van kötelezve.

Egy rendelkezés helyes értékelése csak a körülmények mérlegelése alapján lehetséges. A sokat méltatott rendelet a 80-as évek viszonyait elemezve a jobbágyság számára nem hozhatott szabadságot, de növelte öntudatát és lemeríthetően erősítette az osztályharcot. Felvethető, vajon a név változása, ami egyébként egyáltalán nem ment keresztül a gyakorlatban, jelentett-e valamit akkor, amikor a szolgáltatások a régiak maradtak? Nyilvánvalóan nem. A földhözkööttség megszüntetése eredmény-e akkor, amikor a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása óta a pörös ügyek túlnyomó többségében a jobbágy volt az, aki földjén akart maradni és a földesúr az, aki minden eszközzel költözésre igyekezett bírni? Ezt a pontot sem tekinthetjük az osztályharc adott szakaszában külső, formai eredménynél többnek. A szabad házass-

ság engedélyezése a paraszt szempontjából érdektelen volt, ilyen természetű földesúri beavatkozásokról nálunk panaszokat jóformán nem ismerünk. A pályaválasztás, mesterségre állás a jobbágyfiak számára eddig is adott, sőt szükséges volt, hiszen a telekaprózódás következtében csökkenő holdakon több család nem élhetett meg. Ez a már meglevő gyakorlat töltötte fel a dunántúli mezővárosokat, általában a nagyobb községeket kontáriparosokkal. A jobbágyingó javaival eddig is rendelkezett, a termés, bor, állatállomány értékesítését az adóterhek kifizetése érdekében is biztosítani kellett. (A rendelet utal saját szerzeményű földre, rétre, malomra, melyet a paraszt méltányosan felbecsülve kedve szerint eladhat, elajándékozhat, elcserélhet, zálogosíthat, hagyományozhat. Itt is megerősíti azonban a földesúri jogokat és figyelemre méltó, hogy nem is említi kölcsön felvételének a lehetőségét sem. Később az 1788-as rendelkezés a kölcsön felvételét kifejezetten a földesúr engedélyétől teszi függővé.) Pozitív a rendelkezésnek az a pontja, mely a telektől való megfosztást tilalmazza, *törvényes és elegendő ok* nélkül.

»Ellenkezőleg igyekezni kell a békés és zavartalan paraszti birtoklást mindenkor fenntartani, kerülni kell az egyik faluból vagy megyéből a másikba való áthelyeztetést«. A következő években lefolyt perek azonban azt mutatják, hogy a megyei és központi hatóságok, egészen fel Bécsig, József személyéig, igen nagyvonalúak voltak a földesúr javára a törvényes ok megállapításában. Egészeben véve Magyarország felé a jobbágyrendeletet nem tekinthetjük többnek mint *gesztusnak*, amely megvalósítása esetén sem ígér sokat az olyan ország parasztságának, melyet idegen uralkodója gyarmati sorban tart, melyben az ipari termelést nem igyekszik előmozdítani, melyben a parasztnak, akár jobbágnak hívják, akár nem, nincs hová lennie, ha él szabadságával és kis földjéről elköltözik.

Annak ellenére, hogy a rendelet leszögezte: a paraszt úrbéres kötelezettségei változatlanul fennállnak, az uralkodó osztály a formális engedményeket is sokallta. Szabolcs megye nyíltan megtagadta a rendelet kihirdetését, aggályos feliratok jelezték, hogy a »köteles engedelmesség« lazítása bajt fog hozni az országra. Abaúj megye 1785 szeptemberében a helytartótanácshoz fordul és bejelenti, hogy a földesurak panaszai és saját tapasztalatai szerint a parasztság az úrbéri szolgáltatásokat megtagadja. A robot teljesítésére egy faluból alig 1—2 paraszt jelenik meg, a hatóságokkal szemben renitensen viselkednek, látszik, hogy teljes felszabadításukat várják. A megye tele van balsejtelmekkel: szomorú katasztrófa következhet be. Kéri a helytartótanácsot, értesítse a királyt az aggasztó helyzetről. Hasonló panaszokkal jelentkezik Csongrád, Trencsén, Borsod, Nyitra, Bars és Pozsony megye. Abaúj megye 1790-ben is így tekint vissza erre a korszakra: a parasztság »... a köteles engedelmisséget és hűséget, melyet eddig jölélekkel tanúsított, teljesen felmondta. Engedelmség helyett harag, hűség helyett méltatlankodás...« fűzte urához.

A parasztság viszont örömmel üdvözölte a jobbágyrendeletet és folytatását várta. Ennek terve meg is volt, s a már említett robotváltság országos méretű bevezetése, a nemesi adózással egybekapcsolva, valóban érdemleges változást hozhatott volna. A nemesi adózás kérdése azonban később vetődik fel, s nem nyer elintézés. Nem beszélhetünk tehát jobbágy »felszabadításról«. Nem indokolt a polgári történetírás lelkendezése, mely mellőzve a tényleges helyzet felmérését, a parasztmozgalmak kimenetelének hű leírását, a törvény. az írott szó varázslata alá kerül. Nem indokolt azonban eddigi marxista történetírásunk álláspontja sem, mely mindent, ami a Habsburgoktól jött, elvet,

s ez esetben csak annyi engedményt tesz, hogy a parasztság helyzetét jogilag feltétlenül enyhítő rendelkezést a nagy erdélyi román parasztfelkelés következményének tekinti. Holott a rendelet már előbb megjelent s a Horia és Cloșca vezette felkelés eredménye csak az volt, hogy a 1783-as rendeletet 1785-ben, miután a megrémült uralkodó osztály ellenállását feladta, újból ki lehetett hozni. Tehát a felkelés nem Bécsset és Józsefet, hanem a magyar birtokosokat kényszerítette engedményekre. Az évtized úrbéres pöreinek, mozgalmainak levéltári anyaga és az 1790. évi parasztforrongások ugyanis kétségtelenné teszik, hogy a Habsburg-birodalom országainak egységes kezelése ezúttal pozitívumot hozott, a fejlettebb cseh és osztrák viszonyoknak, a polgári fejlődés irányában tett engedményeknek a visszahatása jelentkezik Magyarországon.

A parasztság a rendelet kihirdetése idején azt hitte, hogy felszabadították. Ebbe a tévhitbe csak addig esett, míg a rendeletet félreértette és az úrbéri kötöttségek megszüntetésének vélte. Tévedésből a hatóságok s maga József hamarosan kigyógyították. A »jó császár«-hit, a bizalom, hogy a közvetlenül nap mint nap tapasztalt földesúri kizsákmányolás ellen az uralkodó nyújt védelmet, tovább élt ugyan a 80—90-esévekben, de megyénként és községenként a bizakodók esetről-esetre megkapták a maguk keserves leckéjüket. A parasztság bizalmát részben megmagyarázza az, hogy József valóban puritán egyénisége hatást gyakorolt azokra, akik találkoztak vele. Nagy élmény volt az egyszerű parasztembernek, aki faluja megbízásából sok nehézség árán feljutott Bécsbe, hogy bemehetett a Burgba és a híres korridoron, a fogadások lebonyolítására szolgáló folyosón személyesen találkozhatott a császárral. De még nagyobb élmény lett és keserves tanulság, hogy ezek a bizakodó kérvényezők bizalmuk áldozatává lettek. Az udvar, József végül is a helyi hatóságoknak vagy a földesúrnak adott igazat, s a Bécsset járó parasztok mint bujtogatók, a közbéke megzavarói, turbulens elemek a legméltatlanabb megaláztatásokon estek át. Volt olyan, akit pandur-kézén kísértek haza, másokat megszegyenítő kényszermunkára vittek, volt, aki elvesztette otthonát, kiüldözték még a megyéből is, mások arcukon megbélyegezve dunai vagy tiszai hajót vontatva átkozhatták hiszékenységüket, s voltak olyanok, akik a jó császárba vetett hitükért életükkel fizettek. Ezt a legsúlyosabb leckét kellett megtanulnia Horiának és Cloșcának, a román parasztfelkelés vezetőinek, akik éppen II. József 1783-as erdélyi utazásában s a nála tett bécsi követjárásokban bízza nyúltak fegyverhez.

Az erdélyi román parasztfelkelés és a magyarországi mozgalmak

Az úrbérendeletet is nélkülöző Erdélyben, de mindenütt az országban az eredeti felhalmozás jelenségei egyre súlyosabb helyzetbe sodorták a parasztságot. Az úrbérendezést követő regulációk már nemcsak a falusi földközösség utolsó maradványaival végeztek, hanem kikezdték a faluhatár közös haszonvételeit, veszályban forgott a legelő, az erdő, s egyre több irtásföld esett a földesúri mohóság áldozatául. A kisajátítások komoly méreteket öltenek. A kisajátított nincstelen parasztoakat, akik nem adják magukat zsellérsorsra, az uralkodóosztály rablóknak tekinti. Ezeknek a rablóknak országos viszonylatban nagy számára utal a helytartótanács 1783-as igen részletes rendelete. Ez a szigorú szankciókat azzal indokolja, hogy »a rablók« a szegény

adózó népet fosztogatják. Ha ez így lenne, nem kellene oldalakon keresztül tilalmazni — igen fenyegető módon — a lakosság érintkezését a rablókkal. bármilyen élelmiszer eladását, megbeszélések lehetőségét. A rendelet annyira gyanakvó és óvatos, hogy kimondja: a parasztság, a falusi bírónak tett előzetes bejelentés nélkül, egy napra sem hagyhatja el lakóhelyét. Őriztetni kell a hidakat, átkelő helyeket. A helyzet az ország délkeleti területén Arad, Temes, Krassó megye vidékén lehetett a legkritikusabb. 1784 nyarán a király biztosként Jankovics grófot küldte ide, aki azután félévvel később a nagy fegyveres felkelés felszámolásánál is működött. A rablókra kitűzött vérdíj (50—100 frt) elég magas, ugyanakkor amnesztia ígéréssel igyekeznek a hatóságok magukhoz csalogatni őket. A katonaság s a polgári hatóságok együttes fellépését a »rablók és más veszélyes emberek« ellen már eleve nem érzik eredményesnek. Jankovics egyik augusztusi jelentésében rámutat arra, hogy a bajok gyökeres kiirtása hosszabb folyamatot igényel. Bihar megyében és Szlavóniában bevált gyakorlat a falvak összetelepítése, máshol a kincstári uradalmak felszabdálása és kiárúsítása magánföldesurak között. Jankovics ugyanis megállapítja, hogy a közbiztonságot, vagyis a feudálisok biztonságát szolgáló rendelkezéseket a magánbirtokokon pontosabban tartják be. Szükséges továbbá az együttműködés Bihar, Arad, Temes, Krassó, a szomszédos erdélyi megyék, a két határörvidék és a reguláris katonaság között. Ugyancsak Jankovics veti fel, hogy a románság megfékezése a gyermekeken, az iskolán keresztül oldandó meg, s a pópákat is nagyobb felügyelet alá kell vonni. A népben nagy a bizalom papjai iránt; fel kell tehát venni a görögkeleti püspökökkel az érintkezést, tegyenek meg mindent a pópák megfigyelmezésére és adjanak időnként helyzetjelentéseket.

Az uralkodó osztályt fenyegető rabló-elemek működési színtere nemesak az ország déli-délkeleti szöglete. Egyéb intézkedésekből tudjuk, hogy igen nagyméretű volt a rablóvilág Pest megyében, a Duna—Tisza közén, attól keletre, a puszták, a tanyák világában. Amikor a török háború idején az árak emelkedése a megyei hajdúk, pandúrok fizetésének rendezését veti fel, állandó a hivatkozás a rablók nagy számára, a hajdúk foglalkozásával járó veszélyekre. Postaforgalomban 1786 óta tilos értékek feladása, mert gyakori a postakocsik kifosztása. Nyilvánvaló, hogy a rablók nagy része nincstelenné vált parasztember, aki inkább nem tud, mint nem akar dolgozni. Az ilyen kisemizettek az elmúlt évtizedben még vándorbotot vehettek kezükbe, elhagyták az országot, azonban József uralkodása idején tilos a kivándorlás, Ausztria hatóságai visszazsuppolják a magyar határra a kenyeret, szerencsét keresőket, s a megyék szigorúan eljárnak ellenük, minthogy az ország »erejét« jelentő népsűrűséget elmenetellükkel veszélyeztették. Az ezt szabályozó rendelet be is vallja, hogy a kivándorlás »legfőbb ürügyei közül az vala mindenkor amit okul hozának, az élésnek szűke. Ennek eltérítésére . . . a tájoknak minéműsége szerint a lennek, kendernek, gyapjúnak fonását béhozván táplálásukra különféle módot keressenek«. Újból kimondják, hogy másik megyébe történő átmenetelkor is passzus kell, így a hatóságok ellenőrző munkája egyszerűbbé válik. A denunciálás bevált rendszerét itt is alkalmazzák. Aki az országból szökni kívánó szándékát bejelenti, 5 frt. jutalmat kap, aki a szökésben levőt elfogja, 1 aranyat.

A rablóélet az itthon rekedt, de az országban hont nem találó embereken kívül még nagyobb számban menedéke a szökött katonáknak. Az egész századon át divó szokás szerint a toborzással, gyakran erőszakkal elhurcolt

legények idegen országokban növelik a Habsburg birodalom fegyveres erejét. Az állam legfontosabb hatalmi eszköze, a hadsereg, a belső fékentangató funkcióját így hathatósabban tölti be. De a több évtizedes katonai szolgálat mégsem folyhat megszokás nélkül. A katonákat szabadságra hazaengedik, s ilyenkor szűkebb hazájának, a megyének átmeneti fennhatósága alá kerül. A megye fenntartja az érintkezést azzal az ezreddel, ahol a szabadságolt katona szolgál. Ha a katona külföldön szökik meg ezredétől, az okozott ruhakár megtérítéséről a megye gondoskodik, s a szökevény családjától gyalogos esetében 60, lovasnál 120 forintot hajt be. Ha szabadság idején, itthon történik a szökés, a megye körözést ad ki, melyet sikertelenség esetén a helytartótanács az összes megyének kinyomtatva szétküld. A katonakörözések száma évről-évre nő és sok ítélet maradt fenn elfogott 5–10 évre ítélt szökevényekről. Csak a török háború okozta kényszerhelyzet hoz enyhülést. Ha a szökevényt elfogják, egyszerűen ismét szolgálatba állítják, csak ha alkalmatlannak bizonyul, zárják börtönbe, s ítélik ezenfelül pénzbüntetésre. De sok katona szökése sikerült; ezek fegyverrel is rendelkeztek, ezeket használhatták abban a bűjdosó-rabló életben, amelyre kényszerültek. Mint az egykori feljegyzések említik, a nagy román felkeléshez ilyenek számosan csatlakoztak és a harci cselekményeknél vezetőszerepet játszottak.

X Az 1784. évi román parasztfelkelés, melyet vezetőiről Horia-Cloșca felkelésként ismerünk, a század legnagyobb parasztmegmozdulása. Hullámai több ezer négyzetkilométernyi területen 3–400 község népét, mintegy 20–30 000 jobbágyot mozgattak meg. Főszintere az erdélyi Aranyos-, Abrud- és Ompoly-völgyi vidék volt, olyan terület, melyen évszázadok óta az állam volt a birtokos. Az állami uradalmak népe, mint azt a század közepe óta több panaszirat tanúsította, igen súlyos úrbéri kizsákmányolást szenvedett el. Elvesztette kiváltságait (vám- és harmincadmentes gabona, élelembehozatal), a termékjáradék helyett pénzjáradék fizetésére kényszerült. A kincstár a méh- és sertésdézma fejében pénzösszegeket követelt, emelte a robotot és elvett számos haszonvételt (szabad legeltetés, fahasználat, írtásjog és főként a kocsmáltatás). De súlyos volt a földesúri birtokokon élő parasztság helyzete is. Az úrbérendezés megvalósítása Erdélyben késett; Mária Terézia kormánya több mint egy évtizedig foglalkozott a kérdéssel, anélkül, hogy megoldáshoz jutott volna. Az erdélyi kiváltságos osztály csoportjai, magyar, székely, szász földesurak Bruckenthal kormányzó vezetésével akadályozták, halogatták a rendezésnek még az előkészítését is. Megkonstruált erkölcsi alapjuk az volt, hogy az idegen államhatalom ne avatkozzék Erdély belső ügyeibe. Lényegében azonban attól tartottak — joggal —, hogy az állami adóalap biztosítása érdekében az ő kizsákmányolási tevékenységük elé bizonyos akadályok gördülnek. Hly módon az állami és a magánbirtokok jobbágysága súlyos, törvényes szempontból is igen bizonytalan helyzetben volt, s a megnyomorított dolgozók tömegét a nincstelenség tömegei egészítették ki, kiknek felszámolására — mint fentebb láttuk — már előkészületek történtek.

9 Ebben a feszült helyzetben, 1784 januárjában a határőrezredek megerősítése érdekében a határórség körzetébe eső falvakban kísérleti összeírást rendelt el a császár. Amikor júniusban egy újabb, félreérthető katonai rendelet jelent meg, a Marosvidék románsága között elterjedt a hír: határőrnek lehet jelentkezni, meg lehet szabadulni az immár elviselhetetlen jobbágyterhektől. Különösen Hunyad és Alsó-Fehér megye népe indult meg pópáinak vezetésével s özönlött jelentkezni Gyulafehérvárra. A nép és a földesurak között

növekedett a feszültség; a szolgálatmegtagadásoktól megrémült nemesség a megyékhez, azok a kormányzósághoz, ez pedig Bécshez fordult. II. József nem hibáztatta báró Preiss tábornok főparancsnokot az összeírások felelőtlen megindításáért, de ezeket a továbbiakban megszüntette. A hangulat a családás következtében tovább romlott, s 1784. október 31-én a zarándi Mesztákomban összegyűlt román tömeg határozatot hozott, hogy felvonul Gyulafehérvárra, s határári felvételét és felfegyverzését kéri. Vezetőjük Crisan kamarai jobbágy volt, s a hozzácساتlakozó földesúri jobbágyokat egy állítólagos császári irattal hívta megmozdulásra. Az irat egyike lehetett azoknak a végzéseknél, melyeket a zalatnai kincstári uradalom jobbágyai panaszaira Bécsben kaptak. Ezek képviselőiben járt többször is ott Horia és Closca, akik az évek során társaiknak kézzelfogható segítséget nem hozhattak, csak ígéretet panaszuk kivizsgálására, s írásos közlést, hogy a tiltakozó jobbágyokat a véghatározat meghozataláig a hatóságoknak tilos üldözniük.

Horia, Closca és Crisan a most meginduló fegyveres felkelés vezetői, közvéltlen kizsákmányolók elleni gyűlölettől és a jó császárhoz vetett bizalomból hajtva szinte egyidőben álltak a tömegek élére. Közös terv, megfelelő előkészületek nélkül hömpölygött a román paraszthad Mesztákomból. Az első összeütközést Kurety faluban a Crisánnal felvonuló jobbágyok ellen küldött szolgabírák és megyei hajdúk váltották ki. Az összeütközésben győztes románok feladták eredeti tervüket, nem mentek Gyulafehérvárra, hanem a Fehér-Körös völgye felé véve útjukat, megkezdték harci tevékenységüket. A környék falvaiban a nemesi udvarházak lángbaborultak, a tiszti székhelyek, a bányaközségek megismerték a sokat szenvedett nép haragját. A féktelen kizsákmányolás és sok kegyetlenség nemzedékeken át halmozta fel a lelkekben a keserűséget: így ahová a mesztákoni gyűlés résztvevői mentek, mindenütt csatlakozott a nép. Az uradalmi épületek, kastélyok felgyújtása és kifosztása nem valamilyen katonai, hanem tömegmozgalom formájában történt, a férfiak mellett az asszonyok, gyermekek is ott voltak. Sorra kerültek Kristyor, Brád, Ribicze, Körösbánya, s november első hetében már az egész Zaránd megye (később Hunyad és Arad megye északi járásai) harci színtér volt. Az itt folyó harcok híre gyorsan terjedt. A falvak románsága nyugaton egészen Borosbesig, Borosjenőig talpraállt, s ugyanekkor egy seregrész Hunyad megyébe hatolva felkelésre hívta a lakosságot. November 5—10-e között az egész megye tűzben állt.

Ekkor már Crisan nem volt közöttük. A zalatnai felsőuradalomban, Topánfalván találkozott Horiával és Closcával és felkészültek az ottani nép mozgósítására. Tudták, hogy Zarándban, Hunyadban, sőt Arad megyében folyik a harc, Alsó-Fehér és Torda-Aranyos mozgósítása volt a következő feladat. A vezérek megosztották maguk között a területeket. Crisan és Closca Abrudbánya felé vonult, Horia a zalatnai felsőuradalomban működött. A megyei és uradalmi tisztek, uzsoráskodó nemesek, polgárok, az uralkodó osztály papjai hullottak el a román parasztok kemény ökle és egyszerű fegyvereinek csapásai alatt. De nem kímélte a paraszthad a saját soraiból kikerült árukat sem: sok bírót, gazdagparasztot, pópát büntetett meg. Az utóbbiak általában a néppel tartottak, a harcban-menők előtt vitték a keresztet és erőszakkal átkeresztelték görögkeletinek az elfogott magyarokat, a parasztokat is.

November 11-én az Alsó-Fehér megyei Krakkóban találkoztak a seregek és számot lehetett vetni az addig elért eredményekről. Nyilvánvalóvá vált, hogy a meglepett vidéki nemesség eddig még alig tudott védekezni; mind-

össze Dévánál és Torockónál szálltak fegyverbe, igaz, hogy itt érzékeny veszteségeket okoztak a felkelőknek. Nyilvánvalónak látszott az is, hogy a hatóságok tehetetlenek, vagy nem is akarnak beavatkozni az események menetébe. A felkelők nem tudták, hogy a katonai parancsnokság és a kormányzóság kölcsönös hatáskörfélétségei okozzák elsősorban a védelmi rendelkezések elmaradását. Viszont nem csekély elégtétellel azt tapasztalhatták, hogy itt Krakóban a császári hadsereg két tisztje, Schultz alezredes és Probst hadnagy keresi fel őket, a sérelmek orvoslását helyezik kilátásba, s mintha reguláris seregről lenne szó, november 19-ig fegyverszünetet kérnek. Így a felkelők, nem törődve azzal, hogy a környező megyék nemessége hatósági engedély nélkül fegyverkezik és előkészíti a nemesi felkelést, az uralkodó osztályt megvertnek tekintik s időszerűnek tartják egy ultimátumszerű jegyzék kiadását. Az egykorú magyar szöveg híven tükrözi a felkelés bizonytalan célkitűzéseit és még bizonytalanabb alapjait. Cél: a nemesség és privilégiumainak teljes megszüntetése. Az alap: a császár és a parasztság egyetértése. A felhívás szövege a következő:

1. Hogy a nemes vármegye minden possessorival edgyütt a kereszt alá esküdgyék, magzatjaival edgyütt.

2. Hogy a nemesség többé ne légyen, hanem a ki hol kaphat királyi szolgálatot, abból éllyen.

3. Hogy a nemes possessorok a nemes jogszágbul végképpen kivegyék hatalmukat.

4. Hogy a nemes földek a köznép között a következő császárnak parancsolata szerint fel osztassanak.

5. Hogy szintén olyan adót fizetők légyenek mint az köz contribuens nép.

6. Ha ezekre a Tábla és possessorival reá áll békességet ígérnek (a felkelők), melyeknek jeléül a várra és város végére és más helyekre fejér zászlókat fel állítani kívánunk.

Bár a felhívást csak Hunyad megyéhez intézték, az szélesen terjedt el. egyik lemásolt példányát azzal a megjegyzéssel küldik be a kamarának, hogy a pontokat nyilván a nemesség fogalmazta, s célja az volt, hogy a magyar jobbágyokat és általában a nem görögkeleti hiten levőket a mozgalomtól távoldtartsa. Kétségtelen, hogy a terjesztés a magyar uralkodó osztály érdekét szolgálta. Az átkeresztelést követelő első pont a magyar parasztság csatlakozását meggátolta, s az általános jobbágyfelkelést lehetetlenné tette. A mozgalom átmenetileg átcsap ugyan Kolozs és Torda megyékbe, de elhal, a székelly határőrkatona pedig tömegesen kelnek fel a magyar birtokososztály védelmében. Csanád megye november 15-én még attól fél, hogy az ő jobbágyai is felkelnek, de a továbbiakban magyarok csatlakozásáról nem hallunk. Annál többet hangsúlyozzák a jelentések a mozgalom magyarelles voltát. November 12-én még csak arról van szó, hogy a felkelők »... tsak az egy nemességet vévén czélul... « nyúltak fegyverhez, néhány nap múlva már azt írják, hogy a három megyében rebelláló románság »nagy károkat az nemességben és magyar nemtelenekben is okozának«. Az a tény, hogy a hunyadmegyei békepontokat köröztették, s a hírek is megerősítették a román alsópapság aktív részvételét a fegyveres harcban, a felkelés elszigetelését szolgálta.

A román alsópapság általában tevékenyen csatlakozott a mozgalomhoz. Viszont Klein Sámuel, a Supplex libellus egyik alkotója, unitus szerzetes, elítélte a felkelést. A görögkatolikus püspök utasítva a főespereseket, a lecsendesítés érdekében fáradozott. Ez megfelelt az udvar szándékainak s utólagos megerősítést jelentett.

sítést nyert II. Józsefnek a helytartótanács elnökéhez, Nickyhez intézett iratában. Ugyanaz a császár, kinek nevével a román parasztok harcba indultak, ebben az iratban «örjöngők»-nek nevezi őket és a görögkeleti klérus kötelességévé teszi, hogy a felkelőket a »köteles nyugalomba« visszavezesse. József a magas klérusban nem is csalódott, de a paraszttal szorosan együttélő származásával, helyzetével ahhoz kapcsolt alsópapságra nem számíthatott.

A kormányzó és a püspök leszerelési akcióját a katonai hatóságok egyelőre nem támogatták. A főparancsnokság nem ismerte Bécs álláspontját. Még nem látta, mennyiben tekinti az udvar hasznosnak a sok nehézséget okozó nemesség megfélemlítését, esetleges kiirtását. Preiss tábornok megtiltotta a nemesi felkelések megszervezését, ami azonban a nemességet öntevékenységében nem gátolta: a felkelés területe körül fekvő megyék nemessége egészen a Felvidékig fegyverbe öltözött és felkészült a védekezésre. Ellentámadásra ugyan nem gondolt, de így is magára vonta az uralkodó haragját. 1785. január 1-én József kijelenti, hogy minden insurrectio az ő tilalma ellenére történt és azt különösen azért helyteleníti, mert éppen a legnyugodtabb magartartású jobbágyi lakosságot károsította meg. Kötelezi a nemességet megyenként, hogy a parasztságnak terményben, fuvarban felmerülő terheit a házikasszából térítse meg, s a királynak a nyugtákat küldjék el.

A főparancsnokság a parasztfelkelést, mely katonai alakulatokat eleve nem támadott meg, nem kívánta letörni. De tapasztalva a nemesség fegyverkezését, megijedt, annál inkább, mert ezzel kapcsolatban vagy ettől függetlenül magyar és székely huszárok is felléptek a nemesség védelmében, a felkelők ellen. Ez tette indokolttá a krakkói tárgyalást, melynek eredményeit megsemmisítette az, hogy a polgári hatóság, a kormányzóság sérelmezte a katonai hatóságok önálló eljárását, s a maga részéről Molnár Jánost, a híres román szemorvost kérte fel a tájékozódásra. Molnár november 16-án Brád környékén találkozott Crisannal. Itt meghallgatta a parasztság sérelmeit, előadásukat a földesurak, a bérlők, az állami uradalmak tisztjeinek visszaéléseiről. Ekkor is, majd Schultz alezredes újabb, ezúttal Topánfalván november 21-én lefolytatott tárgyalásában is világosan kifejeződött, hogy a román parasztság csak a császárban bízik, attól várja sorsa megjavítását. Ez a naív hit, melyet a katonai és polgári hatóság felé hangoztattak, annál szánandóbb, mert november 15-ről kelt az a császári leirat, mely a felkelés sorsát megpecsételte. November 23-án meg is érkezett Szebenbe József külön-futárja, s e naptól kezdve a két egymással torzszalkodó főhatóság a legerélyesebb eljárásra volt kötelezve. A gépezet megindult. Körendeletek és felhívások igyekeznek a parasztságot a mozgalomtól visszatartani, sőt jutalmak ígéretével a vezetők elfogását elérni. A püspök megmozgatta az espereseket, s mindenütt kihirdették a nép előtt, hogy Horia és társai isten, a császár és az egyház törvényeivel helyezkednek, szembe. Az alsópapság azonban többségében megmaradt a felkelők mellett, kik újabb támadást készítettek elő a bányavárosok ellen. November 20-ról keltezte a császár második rendelete. Ebben kedvelt hívét, Jankovics grófot, aki a Temesvidék rendezésében is érdemeket szerzett, bizta meg királyi biztosi minőségben a felkelés felgöngyölítésével, s mellé rendelte társbiztosként Papilla tábornokot. Preiss tábornok leváltásával, gróf Fábris Domonkos lett az új katonai főparancsnok.

A császár Jankovicsot a különböző hatóságok fölé helyezte, elrendelte a nyugalom helyreállítását, s ehhez rendelkezésre bocsátotta a feudális állam erőszakszervezetét, a császári katonaságot. Megtiltotta a nemességnek az

insurrekciót — viszont védelmet biztosított számára. Megtiltotta a parasztságnak a harcot, viszont vezéreinek kiadása esetén közbocsánatot ígért. Ez a senkit ki nem elégítő és a helyzetet meg nem oldó rendelkezés valóban érvényesült is. Jankovics a felkelés aradi kivizsgálása után december 15-én Dévára érkezett, s akkorra már a császári katonaság leverte a felkelést.

A paraszttal néhány hét előtt még tárgyaló tisztek résztvettek a fegyveres akcióban s a komoly fegyverekkel nem rendelkező parasztság a reguláris csapatokkal eredményesen nem is szállhatott szembe. Crisan zarándi serege december 7-én szóródott szét a Belesseny mellett elszenvedett vereség után. A zalatnaiak Closcával és Horiával az élükön Topánfalván tömörültek; őket Schultz ezredes, volt tárgyalófelük verte szét. Jankovics már rabokat talált, akiket itt, majd Gyulaféhváron hallgatott ki.

Az adatok 20—30 000 felkelőt említettek, s a foglyok száma is magas, több mint 600 volt. A foglyok közt voltak a vezetők is. Crisan a kihallgatások során öngyilkos lett. Horia és Clozca több heti kivallatás után szenvedte el a »példamutató« büntetést. A felvilágosult rend szégyenére a legbarbárabb kivégzés, keréketörés, majd felnégyelés várt rájuk és a halott Crisanra is. Felszabdalt testüket négy város kapujára szegezték ki, hogy elémítsék az elégedetlen parasztságot az urak elleni harctól. A foglyok közül 120-at marasztalt el Jankovics, s 37 halálos ítéletet hozott, melyeket József börtönbüntetésre változtatott. Minthogy a felkelés áruói, a vezetők elfogói, gazdagparasztok voltak, nyilvánvaló, hogy a büntetést elszenvedők, akár csak a felkelés vezetői, a szegénységből kerültek ki.

Ez a felkelés döbbenetes leckévé vált, elsősorban a román, de az egész erdélyi és magyarországi parasztság számára is. A jó császár sok panaszukra csak írásokat adott, hathatós támogatást nem, s végül a fegyvert kiverte a kezükből. A parasztság képtelennek bizonyult harci helyzetben egységes fellépésre. Már a fegyverek felvétele idején hoztak a vezetők megtorló intézkedéseket áruló gazdagparasztok ellen, kik végül teljesen szembefordultak a felkelőkkel. De nagy lecke volt az is, hogy a román paraszt—magyar földesúr ellentétet, melyet a feudális kizsákmányoláson és nyelvi különbségen túl még a vallási különbség is tetézt, nem lehetett e nemzeti különbségek jegyében megoldani. A lehetséges szövetséges, a magyar jobbágy csatlakozása elmaradt, s a románság elszigetelve, nagy véráldozatokkal minimális eredményeket sem ért el.

Az udvarnak, Józsefnek eljárása nemcsak az erdélyi és magyarországi parasztságban keltett nagy megrendülést, hanem Európa haladó embereiben is. Tudjuk, hogy József számára igen »alkalmatlan« volt birodalma keleti részében ez a hatalmas méretű felkelés, veszélyeztette fontos külpolitikai akcióinak sikeres lebonyolítását. Éppen akkor folyt le Hollandiával a Schelde folyón lebonyolítható osztrák hajózás érdekében egy majdnem fegyveres konfliktusig elfajuló viszály, és ekkor vált újból időszerűvé a bajor terv. Aggályos volt tehát, hogy esetleg keletre kell csapatokat összevonni. A román fejedelem, Michael Sutu jelezte a török portának, hogy hajlamos a felkelőket támogatni. A porosz Frigyes egy Ausztria elleni háború körvonalait látta elibontakozni. József, aki szívesen félemlítette meg a magyar nemességet, knehezen kockáztathatta a parasztság rokonszenvét, kénytelen volt szigorúan s járni a harcoló jobbágyokkal szemben. Eljárására reflektál Jean Pierre Brissot, a későbbi girondista vezető »A népek egy barátjától II. József császárhoz« című nyílt levelében. Ő, aki már előbb helytelenítette a kivándorlási

tilalmat, felveti a kérdést, van-e a népnek joga revolúcióra. Helytelen a néptudatlanságának rovására írni a fegyveres felkelést, »szerencsétlenek voltak, ez fegyverezte fel őket«. Tehát igazságtalanul járt el a császár amikor csak a parasztokat büntette meg, s nem azokat, akik a szerencsétlenséget okozták. A parasztok programját helyesli és egyenesen a Marylandi alkotmánnyal veti össze. Így nézte a felkelést a francia forradalom egyik leendő, bár mérsékelt résztvevője.

A magyar uralkodó osztálynak azonban egy tagja sem akadt, akit a két hónap eseményei a feudális viszonyok kritikájára vagy akár csak engedelményekre bírtak volna. Csak a rémület ébredt fel, mely egészen elhatalmasodott, különösen az Erdéllyel szomszédos megyék birtokosain, akik jobbágyaik minden megmozdulásában létük és vagyonuk veszélyeztetését látták.

Szatmár megyében a Károlyiak néhány mezővárosában, Erdődön, Bélteken, Dobrán, majd a környező falvakban a lakosság megelégtelt, hogy szerződéses jogait félretették. Egy Mituch László nevű ügyvéd érkezett éppen akkor a vidékre, aki az elégedetlenek panaszait meghallgatva — nyilván pénzért — azt kérvény formába öntötte s megszervezte a szokásos bécsi utat. A panasziratban tükröződik, hogy a nagy parasztfelkelés a földesúri tekintélyt megintgatta, s a három mezőváros, sőt a falvak is azt kívánták, hogy az uraságtól megszabadulva, mint szabad városok csak a királynak adózhasanak. Éjszaka idején folytak a titkos megbeszélések s az urasági tisztek összeesküvésről, fegyveres felkelés előkészítésétől tartottak. A megye a helytartótanácshoz fordult védelemért. Utalva a szomszédos erdélyi megyékben folyó véres eseményekre, katonai segítséget kért és kapott is. Mituchot mint lázítót elfogták és a német és magyar parasztok panaszait egy Körmenyi József nevű ügyvéd vitte tovább, kit a hatóságok szintén üldözőbe vettek. Az akták száma 1788-ban már 322-re emelkedett, de a panaszok elintézése még a 90-es években is »folyt«.

Kiújul a rózsahegy-i kamarai uradalom évtizedes pöre is. Négy falu megtagadja a robotot, az ellenállók katonaság veri le, s a megye azt javasolja, hogy 207 családot üzzenek el házból és telekről. József a jobbágyrendelet értelmében nem egyezik bele a kiűzésbe. Az ellenállás két vezetőjét pellengér és börtön, 47 résztvevőjét napi 12 botbüntetés sújtja, míg »bűneit« meg nem bánja, s a falvakat szilenciumra, vagyis hallgatásra, igényeikről való lemondásra kényszerítik. A 60-as évek mozgalmi újulnak ki a vas megyei Batthyány birtokokon, a borostyánkői, a németújvári uradalomban, továbbá a Bánságban, Biharban, Erdélyben. A parasztság küzdőkedvét feltétlenül a Horia — Closca felkelés utórezgésében kereshetjük. Ez leghatározottabban a gróf Althánok csáktornyai uradalmában 1785 márciusában lefolyó mozgalomban tűnik ki, hol a parasztok kijelentik, hogy az urak jogtalanul követelnek szolgálatokat a néptől, le kell ölni az urakat és az uradalmi tiszteket és senkinek sem kell többé adózni. A nép haragja nemcsak az urak, hanem az írástudók ellen is fordult (ezek fogalmazzák meg az annyi bajt hozó szerződéseket, urbáriumokat). De azért a mozgalom résztvevői tanácsért, útbaigazításért maguk is írástudóhoz, egy Horváth László nevű varasdi kancellistához jártak, aki a mozgalmakat szervező-támogató ügyvédek mellett szintén a vékony értelmiségi rétegnek egyik harcos alakja. A birtokos Althán gróf eléri, hogy falvaiba katonaságot rendelnek ki, mely hónapokig terrorizálja és végül leszereli a forrongókat.

A vérbefojtott erdélyi román parasztfelkelés már 1785 januárjában hozatott az uralkodó osztály védelmére egy jellemző rendelkezést. A közbiztonság

— misem tanulságosabb a szóhasználat helyes értékeléséhez — érdekében a megyében szétosztott katonaság, lovasság és gyalogság ad a magisztrátusoknak védelmet, s egyben »minden esetre kéznél lévén« magját képezi az esetleg szükséges katonai erőnek. A katonaság veszélyesebb megmozdulás esetén Morvaországból idevonul, s az ittlévő erők eltartására egyelőre két havi fizetséget utalnak ki. Az ugyanaznap kiadott másik rendelet hangsúlyozza, hogy minden megye nagy félelemben van. Az előforduló, köznyugalmat veszélyeztető jelenségekkel szemben a legnagyobb éberséget alkalmazzák, de nagyon vigyáznak, ne tegyenek olyan lépéseket, melyek a népet felingerelhetik. Egyben felújíttják nagy hirtelenséggel azt a régi rendeletet, hogy a jobbágyok fegyvert nem tarthatnak. Ezt óvatosan, fokozatosan érvényesítik, s a begyűjtött fegyvereket a megyei épületekből a katonaságnak adják ki. A kiegészítő június 7-iki rendelet különleges királyi kegyből megengedi, hogy a beszolgáltatott fegyverekért az ócskavas értéket a katonai hatóság kifizethesse a megyei kasszából — vagyis a jobbágyok saját pénzükből, elvett fegyvereikért némi térítést kaphassanak.

Válságos helyzetben tehát az uralkodó teljes nyíltsággal a birtokos osztály mellé áll. De ezt teszi végső fokon mindig, ha sokszor többéves huza-vona után a parasztság és a feudálisok viszályait eldönti. Az ország különböző megyéiből más és más nemzetiségű parasztok változatos okokból meginduló pöröit vizsgálva, tisztán láthatjuk a felvilágosult abszolutizmus parasztpolitikájának ezt az oldalát. Az Althan grófok egyik falujának, a Moson megyei Pandorf-nak lakói németek és szerbek. Az utóbbiak közül több család még az úrbérrendezés idején magára haragította a hatóságokat, mert résztvett az egész Dunántúlon fellobbanó mozgalmakban. Most újból túlzott úrbéri kötelezettségeik ellen tiltakoznak és jó ügyük tudatában Bécshez fordulnak. A megye már 1782-ben azt javasolja, hogy a szerb családokat telepítsék ki és helyettük »békeszerető« embereket hozzanak. Hiába bizonyítják az üldözött családok az urasági tisztek rosszindulatát, a bíró és a tanító korruptségát, meg, az ellenirat, mely összeférhetlenségükről szól, s arról, hogy a német lakosságot bántalmazzák. Bár éppen az összeférhetetlen családok tagjai szenvednek el verést és bebörtönzést, az ügy 1785-ig elhúzódik, s ekkor az erdélyi fegyveres felkelést követő megtorlások, büntetések idején öt család gyerekestől elveszíti otthonát. Példastatuálás kedvéért, hogy a Bécsbe járástól a Moson megyeieknek elmenjen a kedvük, 14 napi kényszermunkát végeznek, majd miután Győr, Komárom, Fejér, Pest, Bács, Csanád, Arad, Temes megye megkapta az értesítést, őrizet mellett ezen az útvonalon megtörténik deportálásuk a Bánátba.

Andrássy Zsigmond grófé volt a hajdúsági Balmazújváros mezőváros, melynek lakói egyre több teher alatt nyögtek. »Sok gazdák kintelenítettek szülőföldüket éteakai üdőben elhagyni.« A többieknek alig van miből élni, mert Andrássy a telkes földeket s réteket idegen árendásoknak adta ki. A gróf kényelmetlenségére egy Nagy Mihály nevű világlátott, kiszolgált katona települt le a helységben, aki tudott írni egy kissé németül és latinul is és aki kérvényezésre beszélt rá sorstársait. A kérvényekre válasz nem jött, a helytartótanács és a kancellária ugyanis szokásához híven a megyét szólította fel véleményadásra, s az a parasztok »ellenségének« (így nevezték maguk között a földesurat) adott igazat. Andrássy tehát Nagy Mihályt családostól kitette házából, egy hortobágyi csárdába vitette, hogy míg a környékről elköltözik, legyen fedél a feje fölött. Nagy Mihály azonban kérvényezett: saját költség-

gén felépített házának árát, ottmaradt jószágainak, ingóságainak értékét akarta megkapni. Hiába írta alá hatvan helységbeli a kérvényt. A panaszbeadványok eljutottak a királyhoz : II. József éppen Belgiumban tartózkodott és Bruxelles-ből rendeli el az ügy alapos kivizsgálását. De a földesúr a megyének, a megye a helytartótanácsnak, ez a kancelláriának bebizonyította, hogy haszontalan felforgató emberről van szó, akit egyébként házáért 2 frt. 16 krajcárral kifizettek, s helyette már más »adózásra alkalmas« telepes jött. Nagy Mihály csak szülőfalujába, a Borsod megyei Palkonyára térhetett vissza.

A parasztokkal szembeni eljárásra jellemző Léva mezőváros esete is. Ennek birtokosa a hatalmas Eszterházy család tagja. Urbéri paraszok indítják el a mozgalmat, melyben szokatlan erőt mutat a régi parasztvármegye emlékeit őrző mezőváros, élén hadnagyával és tizedeseivel. Régi szerződésüket a herceg felbontotta és magas évi cenzust vetett a város lakóira. Mikor ezek keményen ellenálltak, a feltételeken ugyan enyhített (a 3 forintos cenzust 1 forint 45 krajcárra szállította le), de tisztjeivel iratta alá a szerződést, saját aláírását megtagadta. Nem csoda, hogy a város elöljárói éltek a gyanúperrel, s minden szolgáltatást megtagadtak addig, míg az aláírást meg nem kapják. A herceg szép szóval — fenyegetéssel mindent megpróbált. Főként azzal kísérletezett, hogy a rebellis magisztrátust leváltassa és »megbízható« embereket ültessen a helyükbe. A 80-as évek elején a mozgalom vezetőit, akiknek »testükön-lelkükön kívül mások nem volt« megbotozták, kocsira rakták és kitették Léváról. A mozgalom azonban új vezetőkre talált, a város »új izetlenségekre vetemedett«. Miután a kivetett census behajthatatlannak bizonyult, Eszterházy elérte, hogy 1787 nyarán katonaság szállta meg a város tereit, őrizte a harangot, hogy félre ne verhessék, behatolva a hangadó emberek házaiba, azokat lefogta. A megszállás két hétig tartott, s nemcsak hogy sok szenvedést okozott a lakosságnak, de emberélet is áldozatul esett. Ürményi királyi biztos elégedetten számol be arról, hogy a katonai megszállás az egyetlen orvosság ilyen nyugtalanságok megfékezésére, de néhány hét múlva mégis kellemetlen afférnak nevezi a lévai kegyetlenkedést — kellemetlen, mert nem vezetett eredményre és a város még most sem fizet. Ez csak akkor következett be, amikor királyi határozat rendelte el, hogy Eszterházy írja alá a szerződést, s az így valóban szerződés legyen. Viszont a határozat — bár közvetve elismerte, hogy a város követelése jogos volt — mégis kemény büntetést szabott ki a vezetőkre. A város volt hadnagyát mindkét arcán bélyegezzék meg, s aztán vigyék életfogytiglan hajóhúzásra. A volt esküdt-tizedeseket hotbüntetésre és megszégyenítő kényszermunkára ítélték. Egy hónappal később a királyi »kegyelem« a szerencsétlen hadnagy büntetését 3 évi munkára változtatta, azonban úgy, hogy először a súlyosabb ítéletet kellett előtte kihirdetni s csak azután közölni az enyhítést.

Az Almássyaké Törökszentmiklós mezőváros, melyben szintén évekig folyik a parasztság harca a birtokosok ellen. A város lakossága ezt a harcot nem egységesen vívja — szembeszökő a bíró, az esküdtek, általában a tehetősek ellentéte a szegénységgel. A panaszok alapja a szokásos visszaélés : Almássy Pál udvari tanácsos, bízva rangjában-tekintélyében, az úrbérrendezést követő reguláció során három nagy földtábla elfoglalásával sok paraszt telkét elvette, nem fizette ki, s a kártalanítás elől elzárkozott. A lakosság többsége erre szolgálatmegtagadással felelt. »A szegénységen úgy elhatalmasodott az engedetlenség«, hogy a robotkaszálást sürgető bírónak, esküdteknek »a nyakokba akarták akasztani a kaszáta«. Minthogy az ügy nem rendeződött, két vezetőjük,

világlátott kiszolgált katonák, Bana János és Hógye János tanácsára úgy döntöttek, hogy »jobb nekik a fejekhez menni, mint sem a lábokhoz«. Titkos megbeszéléseken pénzre adtak össze és Bécsbe mentek igazságukért. Hógyét az urasági tisztek véresre verték, de a tiltakozások, kérvényezések, szolgálat-megtagadások nem szűntek meg, tehát a megye kénytelen volt a vizsgálatot lefolytatni. Kiderült, hogy a helység újjárendezése címén a földesúr leromboltatta a házakat, s adott ugyan 50 kéve nádat, többeknek pedig égetett téglát, de azért csak a gazdag (engedelmes) parasztnak nem kellett fizetniük, a szegényektől megkövetelte az építőanyagra a pénzt. Annak ellenére, hogy a földesúri visszaélés nemcsak bebizonyosodott, hanem újabb ponttal bővült, a helytartótanács meghallgatja a megye javaslatát, hogy az említett két mozgalomvezetőn kívül a szegényparasztnak közül többeket tiltsanak ki a megye területéről. A vádlottak, akik most már börtönben vannak, nincstelenek, se házuk, se állatuk. Bár »ezen háborítóknak egy szava több, mint a tanácsnak ezer meg ezer közjóra célzó szava vagy szándéka«, a gazdagparasztnak, a földesúr és megye együttes fellépése a szegénység vereségét hozza, az állam a tehetős adózót, nem az igazságot védelmezi.

Jelleében és eredményében hasonló a ceglédi mozgalom. A város gazdagparaszt-vezetősége és a plebejus lakosság között már évek óta ellentét volt. Cegléd városa a felosztott klarissza apácarend birtoka volt s átmenetileg kamarai kezelés alatt állt. A város szegénysége Pölyhös Imre takács és két társa vezetésével elhatározta, Bécsben fogja kérvényezni az apácák földjének a parasztság közötti szétosztását. A tömeg követelésének engedve a tanács beleegyezett Pölyhös elküldésébe, de amikor az — természetesen dolgavégezetlenül — visszatért, számonkérte tőle az út költségeit, az eredménytelenséget. Pölyhös üldöztetésére a lakosság azzal felelt, hogy az apácáföldek bérlőivel szemben megtagadta a szolgáltatásokat. A megye katonasággal fenyegetőzött. A mozgalom befejezése az lett, hogy a három vezetőt, miután a felsőbb hatóságok felé számszerűen kimutatták, hogy szegény, adósságtelherelte emberek, nyolc fegyveres kíséretében Abonyon és Tószegen keresztül a megye határára kísérték, s onnan örökre kitiltották. Több vádlott-társuk börtönt — botbüntetést szenvedett, köztük egy öreg emberre 100 botütést mértek. A kisenmizett Pölyhös igazságkereső kérvényeivel még a későbbi évek során is találkozunk, de ügyét éppúgy nem intézik el kedvezően, mint más »turbulens« elemét.

Említést érdemel a gyönki német parasztnak ügye, mely nyolc évig foglalkoztatja a hatóságokat. Mozgalmuk antifeudális, de a parasztság rétegei közti ellentét itt is megjelenik. A mozgalmat az váltja ki, hogy a helység több birtokosa a regulációk során közel 3000 hold irtásföldet elvett a zsellérektől s ezt a telkes jobbágyok telkéhez csatolta. A birtokosok ezzel azt akarták elérni, hogy a föld után robotot vehessenek igénybe. A Bécszet többízben megjáró zsellérek tiltakozása ellenére végül bekövetkezik a katonaság kirendelése, mely az új reguláció megejtésénél megfékezi a parasztságot. Így nem robban ki felkelés, amitől már az egész Tolna megyei nemesség tartott.

A parasztság helyzetét szabályozó további rendelkezések

A parasztmegmozdulások kapcsán a hatóságok kegyetlenül jártak el, a parasztság minden esetben alul maradt. Kitűnik tehát, hogy a jobbágyrendelet a feudális jogrendszer megreformálása nélkül írott malaszt. Az úriszék,

a megye visszaéléseinek megfékezésére — az előző években már megvalósított örökös tartományi gyakorlat szerint és az 1785/86. esztendő hihetetlenül felduzzadt magyarországi panaszanyag tanulságai alapján — 1787. február 15-én megjelenik a *paraszti igazságszolgáltatást szabályozó*, annak javítására törekvő rendelkezés. A három részből álló intézkedés az úrbéri pör ügymenetét, az engedetlen paraszttal szemben követendő eljárást, végül a megye jobbágyhatáskörét szabályozza.

Fontos újítás a földesúri hivatalos napok bevezetése. Az uradalmi irodában hetenként kétszer kell »inspekciót« tartani magának a földesúrnak, vagy ha több faluja van, egy földesúri tisztnek. Ahol több a birtokos, ezek elnököt választanak maguk közül. A paraszt a hivatalos napokon a bíróságon esküdt jelenlétében minden panaszát előadhatja és erről jegyzőkönyvet kell felvenni. Ennek másolatával fordul a panaszos a megyéhez. Ez kisebb ügyekben maga dönt, a fontosabb kérdéseket (robot, katonaállítás stb.) 14 napon belül a helytartótanácsban, Erdélyben a kormányzósághoz terjeszti. A felsőhatóság a vizsgálatba a *parasztügyvédet* vonja be. Az ítélet ellen a királyhoz lehet fellebbezni.

A paraszt elleni eljárás rendje elárulja, hogy a jogi utak nyitva tartása mellett a főcél a »közrend«, a nyugalom megőrzése. A földesúr ellen izgatott parasztot kiszolgáltatja urának, bár az ítéletet megelőzően a falusbíró és egykét »feddhetetlen« helybeli előtt ki kell hallgatni. (Figyelembe véve a parasztság nagymérvű differenciálódását és az ellentétek kiéleződését, ez nem megnyugtató megoldás.) Az eljárásról jegyzőkönyv készül — s a következő büntetések szabhatók ki: egészségre nem ártalmas börtön kenyéren és vízen; kényszermunka, esetleg lábvasakkal súlyosbítva, háztól, telekről való elűzés. Ha a földesúr követ el visszaélést, azt a megyének kötelessége megtorolni.

A megyéknek szóló utasítás mutatja, hogy a parasztfelkelés réme mindig ott kísért Bécsben. Az ellenszegülő, zavargó parasztok megbüntetését helyben, falujukban rendeli el, hogy »komoly benyomást« tegyen. A megyének kötelessége tájékoztatni a parasztokat, panaszaikkal milyen fórumoknál, hogyan kell eljárniok. A visszaélő gazdatisztet 10—50 forint büntetéssel sújthatja, a földesúrral szemben azonban nem járhat el, a bizonyítékokat a felső hatóságokhoz kell felterjesznie. Az ismertetett mozgalmak eredménye, hogy a parasztok (kik az elmúlt évek során ezért súlyosan bűnhődtek) most már választhatnak deputátusokat, de úgy, hogy azok »a községnek mérhetetlen költséget ne okozzanak, se fáradságokért igen nagy jutalmat ne követeljenek«.

Külön kiemelendő a rendelkezésekben többször emlegetett parasztügyvéd, aki hivatalból látja el a szegények pöreit — egyben azonban minden hozzá fordulóról jelentést köteles adni a helytartótanácsnak. A mozgalmakat irányító ügyvédek, jegyzők, szerepét ismerték fel Bécsben, s azokat helyettesítették egy fizetett állami alkalmazottal, aki a feudális állam álláspontjáról képviselte a kizsákmányoltak ügyét. Talán az ő fékező szerepük magyarázza, miért csökkentek le az úrbéres pörök a 80-as évek végén. Valószínűbb azonban, hogy a török háború és az azzal kapcsolatos terhek vonták el a parasztságot a feudális urak elleni harctól.

Az 1787-es esztendő egy gazdaságilag fontos intézkedést is hozott. Márciustól kezdve a paraszt egész éven át kimérhette borát, holott eddig 9 hónapig kénytelen volt a hasznothajtó kiseladást az úrnak átengedni. Sokévszázados földesúri jogot csorbított meg ez a rendelet, de — jellemző mó-

don — a földesúrnak is megengedte az egész évi árúsítást. A parasztság szempontjából ez mégis kedvezményt jelent az úri jogokkal szemben. De a helyzet gyökeres rendezése, a terhek átalakítása, az adó egy részének az uralkodóosztályra történő háritása is előkészületben van.

Eközben azonban a parasztság egy részénél a terhek növekedése jelentkezik, s ez éppen a legdédelgetettebb: a német telepes parasztság. József 1782-ben adja ki telepítési pátensét, mely a század utolsó nagy német bevándorlását eredményezi. Fő vonzóereje a szabad vallásgyakorlat biztosítása, ezzel az előző korszak katolizáló törekvéseivel szemben a birodalom protestáns országainak parasztjait mozgatja meg. 10 évi adómentességet, a legidősebb fiú számára katonai szolgálat alóli mentességet biztosít, s ezzel sváb és rajnamenti területekről sokezer telepest hoz, főként a Bánátba. Az eredetileg Galíciába irányított s ott már el nem helyezhető telepesek a Bácskába kerülnek. A főként kamarai birtokokon folyó telepítések 1787-ben befejeződnek. Közben azonban éppen a kamarai birtokokat a török háború okozta pénzhiány megoldására kezdik kiárúsítani, bérbeadni, s a falvaknak mintegy a fele egyszerre csak földesurat talál maga fölött, ki a paraszttal szemben az országban szokásos úrbéri igényekkel lép fel.

Ezek az úrbéri igények módosulás előtt állnak. A Habsburg birodalomban előkészületek folynak új adózás bevezetésére. Az adó alapja, a fiziokrata elveknek megfelelően a föld lenne — ami nem jelenti azt, hogy ne tartanák fenn változatlanul, sőt szigorítottan a merkantil gazdaságpolitikát. József már 1783-ban közölte a kancellárokkal, hogy egységes új rendet kíván teremteni, melyben nincs különbség egyházi, kamarai, úri és parasztföld között; a föld, annak termékenysége és a termelt árak elhelyezési lehetősége szabja meg ezentúl az adót. Az 1785 áprilisában kibocsátott birodalmi pátenszt követi 1785 decemberében Pálffy kancellárhoz intézett híres levele, mely a fenti követelményt megismételve, Magyarország további fejlődését, fejlesztését nagy elnyomását a birtokososztály magatartásától teszi függővé.

Bár az említett levelet szinte minden, ezzel a korszakkal foglalkozó munka több-kevesebb részletességgel idézi, jelentősége megkívánja a bővebb tárgyalást. József előljáróban leszögezi: »Nem tennék eleget annak a kötelességemnek, hogy mindig az állam javáról gondoskodjam, ha a minden helyesen gondolkodó ember által hibásnak, nyomasztónak, méltánytalanul ítélt adókulcsot Magyarországon csak azért nem változtatnám meg, mert az nehézségekbe ütközik«. Kifejti, hogy az egész adórendszer érthetetlen a parasztság számára, hatásában fojtogató, egyenesen akadálya a népesség gyarapodásának. A megváltoztatást kívánja minden igaz patrióta, azt követeli hangos panasz szóval a parasztság, a változtatást sürgeti a több kerületben állandóan mutatkozó adóhátralék. Tehát a régi rendszert meg kell szüntetni, s a leendő alapelvek a következők: »1. Úgy látom a felvilágosodás annyira már mégis előrehaladt, hogy kialakult a vélemény, mely szerint a földre, annak termőképességére és hozamára kivetett adó a legméltányosabb, a legkevésbé nyomasztó. Ebből következik 2. hogy minden földet egyaránt meg kell adóval terhelni, termőképessége és hozama alapján, ez alól mentesíteni nem lehet, mert akkor az egyenetlen megterhelés miatt nem biztosítható a termelvények ára közötti egyensúly sem. 3. Viszont mindaz, ami a termékekből készül, mint »industriale« adómentes.« A nagyvárosok azért nem adómentesek, mert ott élnek a legjobb módú emberek. Fel kell mérni minden termőföldet a helyi piaci ár közeparányosa alapján, megállapítani jövedel-

mét és a rendektől *elvállalt* hadiadó és *megállapított* háziadó (ez a megye személyzeti, építkezési szükségleteit és a deperditát fedezi) összegével elosztva helységenként leszögezi a köteles adó mennyiségét. Az adónak személyekre való felbontását a község végzi, bizonyos rugalmassággal, figyelembe véve az egyeseket sújtó jég- és tűzkárt, állatok elhullását stb. Ezután következik a tervbevett adóreform leglényegesebb pontja. József hangsúlyozza, hogy a felmérés az allodiumokra is vonatkozik. A nemesi felkelés kötelezettsége és a fiskalitási jog (az örökös nélkül elhalt nemes birtoka a kincstárra száll) csak akkor oldható fel, ha végre tisztán látják, mivel rendelkezik a birtokos osztály. Mert a nemesi szabadságot sehol a világon nem értelmezik úgy, mint Magyarországon, végre meg kell különböztetni a személy szabadságát a vagyoni szabadságától, s vagyona vonalán a jövőben nem lehet adó-különbség az ország lakói között. Ha a nemesség akadékoskodik, a nemesi felkelést korszerű, évenkénti hadgyakorlattal valódi teherré változtatja át és hogy egyensúlyt teremtsen a majorsági és paraszti árutermelés között (a piaci árak kiegyenlítése érdekében), *csökkenti fogja a parasztság úrbéri terheit*. Ezáltal a majorság drágábban fog termelni (nyilvánvalóan a robot erős redukálását vette tervbe), a paraszt pedig, eddig legyőzhetetlen konkurensétől megszabadulva, képes lesz állami adókötelezettségének eleget tenni. »Ez tökéletlen megoldás, melyhez csak akkor folyamodom, ha más lehetőség nincs, hogy a szabad nemesség túlsúlyától a terhek alatt nyögő parasztságot megmentsem.« Ha azonban a birtokos osztály az eddig megszavazott adónál magasabbat vállalna, akkor megszűnne a vámhatár és az örökös tartományok felé szabadon áradhatnak a magyar cikkek. Az eddig visszafogott magyar ipar fellendülhetne. Ez az egész birodalomra kihatna — hiszen nyilvánvalóan a magyar termékek lenyomnák az árakat s így az egyes országok adóalapja is megváltozna. Tehát dönteni kell; birodalmi ügyről van szó, az örökös tartományok most folyó adószabályozását aszerint kell megejteni, vállalja-e az *emelt* adót a nemesség. Ha igen, az ország szabadon fejlődhetik, sőt támogatást kap, mint a birodalom többi tartománya, ha nem, akkor »ellenkezőleg, mint gyarmatot kell tekinteni, arra kell törekedni, hogy iparcikkeinek elterjedését lehetőleg gátolják a súlyosabb adóval terhelt örökös tartományok érdekében, a termények árát pedig igen alacsonyan kell tartani az ott állomásozó katonaság miatt«. Így az országból a lehető legtöbb hasznot kell húzni, anélkül, hogy oda — az örökös tartományokat károsítva — pénzüsszegek visszaáramoljanak.

József végezetül felszólítja a kancellárt, tájékozódjék az *adóemelés* lehetőségéről, másrészt ellenvetést figyelembe nem véve, intézkedjék az *eddig* adó igazságos felosztásának biztosítására a földmérésnek május hónapban történő megindításáról. A kancellárnak, a bizalmas tanácsadóknak a válasza azonban negatív. József a fenti levelet követően még egy írásában kifejtette, hogy abszolút uralkodóként nem óhajt tárgyalni az adó igazságos kivetése, de még az insurrectio és fiskalitás megváltásának kérdésében sem, a rendek álláspontja kizárólag az adóemelés vonatkozásában érdekli, vagyis az ország gyarmati helyzetének feloldását vagy fenntartását saját felelősségükre ők dönthetik el. De ezt az álláspontot nem országgyűlésen kívánta tisztázni (ezt tévesen írja Marczali több munkájában). Országgyűlést a megyei feliratok emlegetnek, melyekből, különösen Bihar megye feliratából bizonyos megértést lehet kiolvasni, de egyben azt a szándékot, hogy a gedmények árán visszatereli a kormányzatot az alkotmányos útra. József elsősorban a királyi biz-

tosok, általában tapasztalt, kipróbált emberek véleményére kíváncsi. De meg kell állapítani, hogy míg egyéb rendelkezéseknél fanatikus eréllyel állandóan sürgette munkatársait, most csak a felmérés hajszolására találni sok adatot, a gyarmat vagy nemgyarmat kérdés eldöntését végleg elhalasztották. Az ország gazdasági helyzete gyarmati jellegű volt s az is maradt. Magyarország teljes beolvasztása pedig a birodalmi egység érdekében természetesen így is úgy is cél volt, lett légyen vámokkal nyomorított gyarmat vagy vám- és harmincadmentes örökös tartomány.

A felmérés a császár kívánságára 1786 májusában valóban megindul. 1784 óta olyan nagyszámú katonaság állomásozott az országban, hogy komoly ellenállást nem is lehetett volna kifejtteni. Az 1786. február 10-én megjelent földmérési rendelet indokolása röviden a fenti levél első részét tartalmazza. Csak a parasztság érdekeit hangsúlyozza, azt, hogy ezentúl erejéhez képest kell a terheket viselnie. Az a jószág, mely alkalmas alap az igazságos adófelosztásra, a föld, a fundus. (Tehát a sarkalatos törvény, hogy a nemesi fundusra nem nehezédhet teher, a legnagyobb veszélybe került.) A »szorgalmatosságokat« (ipart) minden adó alól mentesíteni kell. Az adórendezést előkészítő összeírás kerületenként felállított főbizottságok irányítják, melyek a helytartótanácstól utasításokat kapnak. Az operatív szerv a megyei albizottság, melyben egy biztos, egy pénztáros és egy földmérő működik. Ezek oktatják, irányítják a községi bizottságokat, melyek élén az ún. helytartó áll, mellette a bíró, esküdtek, választottak, s a gyakorlati munka végzői: lánchúzó, póznavivők, szeghordók. A területnek dűlőkre osztását Neu ezredes irányítása alatt működő 760, főleg német katonai mérnök végezte, egyébként azonban hiányoztak a szakemberek. A földmérés, bevallás, a kilenc évi átlagtermés középarányosának kiszámítása az előirányzott félév alatt természetesen nem készülhetett el. A munka elhúzódott, majd a török háború eseményei elhomályosították fontosságát és célját. Birtokosnak, parasztnak sok kiadást okoztak aapidíjak, sok fáradságot a fuvarozások. De megmaradt a híres Josefinische Aufnahme, a »felvétel«, mely aprólékos gonddal feltérképezte a századvégi országot, s a nagy földmérés soha nem valósuló célja volt az, ami a jobbágyrendeletnél is erősebben vonzotta az uralkodó felé a parasztságot. A közel egymillió zsellércsalád éppúgy, mint a telkes gazdák az uralkodótól várták sorsuk megjavítását. Pedig — s ez az álláspont érvényesült a parasztpörök elbírálásánál is — az uralkodó döntően a gazdagparasztságot kívánta támogatni, erősíteni.

Az 1786-ban kibocsátott cselédrendelet is azt példázza, hogy az adóterhet viselő parasztot Bécs egészen másképp értékeli, mint a nincstelen, pusztá testi erejével elszegődő béres cselédet. A 47 §-t tartalmazó rendelet sokkal kevésbé felvilágosult, kevésbé humánus — a nincstelennel szemben igen sok fegyelmező, megtorló intézkedést tesz lehetővé és viszonylag kevés védelmet biztosít. Szigorú büntetéseket szab ki a szökésre, fegyelmeztelenségekre, s jellemző módon a papok feladatává teszi, hogy a cseléd kötelességeit a szószekről »fejébe verjék, szívébe nyomják«.

Az uralkodó, az egész felvilágosult abszolutista rendszer élesen elválasztja a módos gazdát nemcsak a nincstelentől, de a néhány holdon gazdálkodó szegény paraszttól is. József véleményét 1786 októberében így fejtette ki: »az erős parasztagazdaság az állam szempontjából hasznosabb, mint a kicsinyek. Tehát célirányos a paraszttelket feloszthatatlannak nyilvánítani, úgy hogy csak egy fiú, az idősebb, vagy fiatalabb örökölhesse.« Megkülönbözteti

a »jó gazdát« a szegényparaszttól és lehetőséget akar adni, hogy ez magának további földeket szerezhessen. 1788-ban a jobbágyfiak között a telekfelosztást tilalmazza. Ismét a módosabb parasztság, a jó adóalány érdekében. Az ilyen megnyilatkozások azonban a parasztság előtt nem voltak ismeretesek, s amikor 1790-ben a szabócsi parasztmemorandum az urak ellen hozott pontok után azt kívánja, hogy minden falu határában faoszlopot emeljenek József emlékére, addig, míg kőoszlopra nem futja, az ebben megnyilatkozó halát az egész ország egész parasztsága fogalmazza meg.

*

II. József kormányzati elveiből 1. saját megnyilatkozásait leveleiben, melyeket A. v. Arneth adott ki. Így: Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz samt Briefen Josephs an seinen Bruder Leopold (I—III. Bécs, 1867.) és különösen Joseph II. und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel. 1781—1790. (I—II. Bécs, 1872.) A felvilágosult abszolútizmus ellentmondásokkal terhelt törekvéseinek leggazdagabb bemutatása *Paul v. Mitrofanov*: Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeiten. (I—II. Bécs és Lipcse 1910.)

A magyar történetírásban a korszaknak s egyben a parasztkérdésnek világos összefoglalását adja *Horváth Mihály*: Magyarország történelme. VII. Bpest, 1873. A leg részletesebb összefoglalás Marczali Henriktől II. József kora I—III. (1882—1888.) különösen III. 1—62. A felvilágosult abszolútizmus parasztpolitikájának sajátos jellegére a tankönyvviták során hozzászólásában Pach Zsigmond Pál mutatott rá.

Az első általános magyarországi népszámlálással számos részlettanulmány foglalkozik. Az összefoglaló feldolgozás Thirring Gusztáv műve, Magyarország népessége II. József korában. Bpest, 1938.

A Heves megyei adatok az Országos Levéltár Helytartótanácsi levéltárából Departamentum Dimensionale, Heves. Az összesítés elvégzését ezúton köszönjük meg Vörös Antalnak.

A jobbágyrendeletekkel kapcsolatos iratok többségét I. O. L. Helytartótanácsi lt. Circularia impressa gyűjteményében. Ez az eddigi történeti irodalmunkban ki nem aknázott, a korabeli rendeleteknek, a közületekhez intézett körleveleknek, úrlapoknak, kérdőíveknek nyomtatott, gyakran többnyelvű sorozata Mária Terézia korában indul el. II. József kora a 200. sz. irattal kezdődik és a 2127. sz. irattal, mely a rendeletek visszavonását tartalmazza, zárható le. A közel 2000 irat a Marczalinál és egyes monográfiákban használt kancelláriai iratanyaggal szemben bizonyos egységes, sorozatjelleggel bír. A parasztonatkozású rendeletek száma több száznyi.

A korszak jobbágypolitikájának, de elsősorban a nagy erdélyi parasztfelkelésnek előzményeit, folyását legújabb, már marxista feldolgozásban Berlász Jenő adja a Spira György által szerkesztett »Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790.« (Bpest, 1952.) c. kötetben. A gazdag levéltári anyagot és az egész eddigi irodalmat feldolgozó tanulmányon kívül még kiemelendő *I. Tóth Zoltán*: Parasztmozgalmak az erdélyi érchegységben 1848-ig (Bpest, 1951.) c. műve.

E tankönyvfejezethez feltárt új levéltári anyagból említést érdemel az országból történő kiszökések tilalmazására többek közt O. L. Helytt. lt. Circ. impr. 1156. Maguk a rendeletek Circ. 337. és Circ. 426. A rendeletek elleni tiltakozásokból O. L. Helytt. lt. Dep. Urbariale 1785. Nr. 8. Abaúj. A rablóvilággal kapcsolatos anyag O. L. Helytt. lt. Benigna Mandata 7695—15214 sz. továbbá uo. 15215—25359. Nagy anyagot tartalmaz, mind a nincstelen emberek kérdéséhez, mind a Horia-Closca felkeléshez O. L. Helytt. lt. Dep. Pol. Comitatum. Kiemelhető Pol. Com. F. 253. p. 4., továbbá F. 290. p. 14, 34, 38 és a magyar nyelvű felhívást tartalmazó p. 17.

Az erdélyi parasztfelkelés külföldi hatására *I. M. Auner*: Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen (év nélkül), Brissot levele a császárhoz Széchényi Könyvtár kéziratára Quart. Hung. 1965. Egyes megyék panaszai, az uralkodó osztály félelme az antifeudális mozgalmaktól az említett O. L. Helytt. lt. Dep. Pol. Com.-ban. Jellegzetes »megnyugtató« körirat Circ. impr. 485.

Az egyes parasztmozgalmakra az anyag túlnyomó része O. L. Helytt. lt. Dep. Urbariale-ban található meg, kisebb mértékben, így a Baththyáni birtokra pl. a Benigna Mandata-ban.

A Szatmár-megyei mozgalomra O. L. Helytt. lt. Dep. Urb. 1785. Nr. 1. Szatmár, ugyanitt a további években.

A csáktornyai mozgalomra O. L. Helytt. lt. Dep. Urb. 1785. Nr. 3. Szalad és Dep. Publ. Pol. 115.

A pandorfi mozgalom O. L. Helytt. lt. Dep. Urb. 1782—1785, Nr. 3. és Nr. 5. Moson. A balmazújvárosi mozgalom O. L. Helytt. lt. Dep. Urb. 1781. Nr. 1. Szabolcs-Lévára O. L. Helytt. lt. Dep. Urb. 1778—1788. Nr. 2. és Nr. 7. Bars. Törökszentmiklóásra O. L. Helytt. lt. Dep. Urb. 1785 és 1786 Nr. 3. Heves. Ceglédre O. L. Helytt. lt. Dep. Urb. 1782 és 1784. Nr. 7. és Nr. 1. Pest. Gyönkre O. L. Helytt. L. t. Dep. Urb. 1786. Nr. 4. Tolna.

A paraszti igazságszolgáltatásra, a parasztügyvédre stb. bőséges anyag a Circulariak-ban.

A Pálffy-levél: Josephs II. Handbillet an den Grafen von Pálffy in Betreff seines neuen Steuerplans für das Reich Ungarn. Grellmann, Statistische Aufklärungen. 1797. 125—148.

A földmérésre O. L. Helytt. lt. Acta Dimensionalia.

A gazdagparasztság támogatására *J. Wendrinsky*: Kaiser Joseph II. Bécs, 1880. 232. l. Jellemző a kor aufklärista szemléletére, hogy még Tessedik Sámuel is türelmetlen a »jött-ment« elemekkel szemben. Miután a felvilágosult reformerek nem is jutnak el addig, hogy a társadalmi rendszer megváltoztatását követeljék, a módos gazda támogatásával kívánják kibékíteni a feudális úr és a parasztság érdekellentétét. L. még Circ. impr. 1629.

Erőtéljes, adóképes parasztság megteremtésére komoly kísérlet csak a teljes csőd, összeomlás szélén, írásban történik. 1789. dec. 23-án (O. L. helytt. lt. Dep. Venditionis Bonorum F. l. p. 2.) a kincstári birtokokon a majorságokat már nem lehet, hanem kell a parasztoknak bérbeadni. A bérbevétel esetén a lakosság robotkötelezettségét pénzben váltja meg. Az örökös tartományokban végrehajtott, de a rendi, s helyenként paraszti ellenállás következtében visszavont úrbéri reformról, (mely a paraszt bruttó jövedelmének 17,79%-át biztosítja a földesúr számára, lehetőleg pénzben, robotváltás és más szolgáltatás címén) l. *K. Grünberg*: Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien. I—II. 1894. A fiziokrata adóreform kétkedő hangú, bár jozefinista visszhangjára l. a Politisches kirchliches Manch Hermacon-t 72—101.; a nemesi ellenállás hangját: *Hadusfalvai Spilenberg Pál*: Szabad elmélekdedések a földeknek kimérése szerint felállítandó adózás systemájának tökéletlenségéről. Kassa, 1790. »... minket és titeket (ti. az urakat és parasztokat) örökös szegénységre és pusztulásra hozott volna«.

A felvilágosult abszolutizmus tíz esztendejének jellemzését l. a készülő egyetemi tankönyv előző fejezetében (II. József politikai reformjai) s a következő, a gyarmati helyzetet és a török háborúk korát tárgyaló fejezetekben.

H. BALÁZS ÉVA

ADALÉKOK AZ ANTANT HATALMAK MAGYARORSZÁGI POLITIKÁJÁHOZ*

(1919 január—március)

1919. január 12-én kezdte meg munkáját a párizsi »békekonzferencia«. Huszonhét győztes állam burzsoá politikusai gyűltek itt össze: miniszterelnökök, külügyminiszterek, tábornokok, szakértők, újságírók. A konferencia vezető személyiségei: Wilson, az USA elnöke, Lloyd George, az angol és Clemenceau, a francia miniszterelnök voltak. Lenin így jellemezte őket: »Ezek olyan fenevadak, akik az egész világot kirabolták és most nem tudnak megbékélni.«¹

Ugyanolyan »véres és mocskos imperialista ragadozók«, mint a német militaristák. Céljaik egyáltalán nem voltak azonosak, mindegyikük világhatalomra tört, éles nézeteltérések voltak közöttük. Terveiket hódító törekvések jellemezték, nem pedig az igazságos béke szándéka.

»Ez a háború teljesen lelepleződött, mint imperialista, reakciós rablóháború, mind Németország részéről, mind Anglia, Franciaország, Olaszország és Amerika kapitalistái részéről, akik most marakodni kezdenek a rablott zsákmány elosztásán — írta Lenin Európa és Amerika munkásaihoz intézett levelében 1919. január 24-én. — Wilsonnak és a 'wilsonistáknak' a 'demokráciáról' és a 'népek szövetségéről' szóló képmutató frázisai csodálatosan gyorsan lelepleződnek... amikor látjuk, hogy az összeharácsolt zsákmány elosztása miatt egyre jobban kiélesedik köztük az ellenségeskedés.«²

Nem hiába jegyezte meg Clemenceau: »könnyebb együtt harcolni, mint együtt békét kötni«.

De volt egy kérdés, amiben a nemzetközi imperializmus vezető politikusai, a wilsonok és lloydgeorgeok, clemenceauk és churchillek egyetértettek: az »orosz kérdés«, a szovjet hatalom elleni intervenció kérdése. A párizsi konferenciának az volt a legfőbb célja, hogy intézkedéseket hozzon:

a Szovjethatalom megfojtására;

Szovjetország felosztására, gyarmati leigázására;

a bolsevizmus terjedésének meggátlására;

az imperialista világharc 1917 előtti egységének helyreállítására.

* Részletek a szerző készülő monográfiájából (Az amerikai imperializmus szerepe a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervencióban).

¹ Lenin Művei. 29. k. 269. l. (A Lenin Műveiből vett idézetek egy részénél, ahol a Szikra egyes régebbi kiadványainak fordítása sikerültebben adja vissza Lenin gondolatait, felhasználtam néhány, véleményem szerint helyesebb és pontosabb formulázást. Helyenként, az orosznyelvű eredeti szöveggel való összevetés alapján, magam is igyekeztem jobb fordítási megoldásokat találni. Mivel azonban lényegbevágó, tartalmi javításra egy esetben sem volt szükség, forrásként, bevett szokás szerint, mindenütt Lenin Művei negyedik orosz kiadása alapján készült első magyar kiadásának kötet- és oldalszámait adom meg. Gy. S.)

² Lenin Művei. 28. k. 451. l.

Mindvégig — bár igyekeztek ezt tagadni — az »orosz kérdés« volt a párizsi konferencia alapvető és fő kérdése és maga a konferencia: *a nemzetközi ellenforradalom főhadiszállása.*

Az imperialista ragadozók újabb és újabb tervekkel dolgoztak ki a Szovjethatalom megfojtására, Szovjetország területeinek és természeti kincseinek felosztására, a világkommunizmus visszaszorítására. Noha az »orosz kérdés«-ben is folyt vita, különösen amikor előre osztozkodtak a várható zsákmányon, vagy amikor az intervenció *módszereiről* volt szó — a »diplomáták« —, (Wilson és Lloyd George) ravaszabb, képmutatóbb módszereket javasoltak, mint a »tigris« (Clemenceau) és a hadvezérek (Churchill és Foch), — mégis, ebben a kérdésben egyesítette őket az uralomra jutott proletariátus elleni osztálygyűlölet.

Az első világháború 1918. november 11-én ért véget. A világháború befejeződésével megszűnt az a *magyarázat*, amivel az antant-imperialisták addig a Szovjetországgal szembeni fegyveres intervenciót feltálaták, jelesen, hogy »keleti front«-ot szerveznek Németország ellen. Világossá vált, hogy a szovjet hatalom elleni harc volt az antant intervenciójának fő célja.

Vezetőszerepet töltöttek be ennek az új háborúnak a szervezésében az amerikai imperialisták. Maxim Gorkij a művelt világhoz intézett felhívásában leplezte, hogy »az Oroszország elleni hadjárat vezére Woodrow Wilson«.³

Az amerikai képviselőház egyik tagja, Green, az Európában állomásozó amerikai csapatokra vonatkozó adatokra hivatkozva, ezeket jelentette ki 1919. január 2-án az amerikai törvényhozó testületben: »A kormány minden lépése azt a szándékot mutatja, hogy bizonytalan ideig hatalmas hadsereget akar Európában tartani... Miért hagyjuk hadseregünket Európában? — kérdezte Green az amerikai törvényhozás tagjaihoz fordulva. — Nyilvánvaló, hogy ezt az Európában hagyott hadsereget *csendőri funkciók* elvégzésére, s az Oroszország feletti *csendőri ellenőrzés* végrehajtására fogják felhasználni.«⁴

Ez az időszak — 1918 vége, 1919 eleje — az *antant első nagyszabású szovjetellenes hadjárata előkészítésének, megszerzésének időszaka volt.*

»Ebben az időszakban az egységes és szorosan összetartó Antant a nyílt intervenció álláspontján van... — írta Sztálin. — Szovjetországgal szembeni elleneségeinek nagy száma és az a biztos tudat, hogy Oroszországot legyőzik, arra sarkallta az Antant főkolompósaikat, hogy nyíltan és szemérmetlenül intervenciók politikát folytassanak.«⁵

Bliss tábornok, a párizsi amerikai békeküldöttség katonai szakértője volt a nyílt intervenció egyik legaktívabb szorgalmazója. 1919. február 17-én, az amerikai »béke delegáció« ülésén kijelentette: »Készen kell állnunk a válasszal arra az esetre, ha felmerül előttünk a fegyveres erő oroszországi felhasználásának kérdése«, »...we should be entirely prepared with an answer in case we were faced by the question of using armed force in Russia...«⁶

Kifejtette továbbá, hogy feltétlenül szükség van arra, hogy Európa országaiban megsemmisítsék a forradalmi mozgalmat, megszilárdítsák a

³ Népszava, 1918. dec. 28.

⁴ Congressional Record (Hivatalos amerikai parlamenti napló) 57. köt. I. rész. 958 l. angolul. (Saját kiemelésim Gy. S.)

⁵ Sztálin Művei. 4. k. 339 l.

⁶ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference. I.—XIII. k. Washington, 1942—1947. (a továbbiakban P. R. P. C.) XI. k. 44. l. angolul.

reakciós kormányokat, biztosítsák az amerikai ellenőrzést s azután — támaszkodva az így megerősített európai hátorszagra — lerohanják és megfojtsák a szovjet államot.

Az »európai hátország« megteremtésében a forrongó Németország mellett a kis Magyarország is sok gondot okozott az imperialistáknak. Az »szellemi ragály« ugyanis, amitől úgy félték mint a tüztől, egyre inkább tért hódított Budapesten és a magyar falvakban. Ez annál inkább aggasztó volt számukra, mert *Magyarországot mint Ukrajnával határos államot be akarták kapcsolni a Szovjetköztársaság elleni intervencióba.*

Erre az intervencióra, a bolsevizmus elleni harcra a Károlyi-kormány rögtön a forradalom utáni napokban felkínálkozott. Lovászy Márton így nyilatkozott erről a kérdéstről 1918 november első napjaiban. »A mi legfőbb feladatunk megmenteni az országot a bolsevizmus veszedelmeitől. *Magyarország van hivatva arra, hogy a bolsevizmus terjedésének gátat vessen és én nagyon szerencsés körülménynek tartom, hogy ebben a tekintetben teljes az összhang Magyarország és az entente között.*«⁷

Bár a kormány igyekezett intervenciók terveit titokban tartani, ezek mégis annyira közismertek voltak, hogy még a vidéki burzsoá sajtó is tudomást szerzett róluk: »A bolsevikiék előrenyomulása és az antant magatartása az orosz kérdésben arra az elhatározásra juttatta a magyar kormányt, hogy az antantnak a bolsevikiok elleni harcra katonai segítséget ajánljon fel. *Késznek mutatkozott a kormány, hogy Magyarországon általános mozgósítást rendel el, hogy megfelelő nagy se eggel léphessen fel a bolsevikiék ellen.*«⁸

A Károlyi-kormány helyzetéből következett, hogy intervenciók tervei elkészítésének, a hátország megszilárdításának céljából a magyar burzsoázia a növekvő kommunista mozgalommal szemben, a magyar-nép ellen a nyugati imperialistákban, elsősorban az Egyesült Államokban igyekezett támaszt keresni. Wilson-hűségét pedig az intervencióba való bekapcsolódással igyekezett bebizonyítani. Ezt a bekapcsolódást azonban egyelőre titokban kellett tartani, oly nagy volt a tömegek szimpátiája a fiatal szovjetállam iránt. Eleinte tehát titokban, hadianyag-szállítmányokkal támogatták az intervenciók sereget. Azonban ekkor már oly nagy volt a KMP befolyása, hogy tudomást szerzett ezekről a mesterkedésekről és a Vörös Újságban leleplezte a magyar burzsoá kormány és a lengyel ellenforradalmárok közti kapcsolatokat.⁹

⁷ A diadalmas forradalom könyve. Bpest, 1918. *Lovászy Márton*: A magyar forradalom. 16. l.

Buchinger ugyanerről a kérdéstről így ír: »a győztes entente kapitalizmus és imperializmus akkor már a győztes orosz szocialista forradalom ellen harcolt és ennek a harcnak egyrészt már nyilván a mi hátunkon akarta megvívni«. (*Buchinger Manó*: Októberi forradalom — emigráció. Bpest, 46. l.). — A svájci követ, a diplomata Szilassy báró szerint a kormány legfontosabb külpolitikai feladata: »Párizsban be kell bizonyítani, hogy az elégedett Magyarország hatalmas kő lenne abban a falban, amely a bolsevizmust feltartóztathatná« (*Szilassy*: Der Untergang der Donau-Monarchie. Berlin, 1921. 341. l. németül).

⁸ Kassai Hirlap, 1919. febr. 8.

⁹ »Garami Ernő, a szociáldemokrata kereskedelemügyi miniszter soronkívüli sürgősséggel fegyvereket szállított az orosz proletariátus szovjethatalma ellen harcoló lengyel ellenforradalmi bandának.« (Vörös Újság, 1919. febr. 1.) — »Az a Weiss Manfréd-gyár, amelynek nincs szene építőanyaggyártásra... az milliószámra gyártja a patront, abból a célból, hogy ezek az orosz szovjet köztársaság katonáinak szívét járják át. A lengyel és ukrán ellenforradalmi csapatokat fegyverzi fel a magyar kormány, az antant imperializmus segédesapatait.« (Vörös Újság, 1919. febr. 20.)

A felszabadulás óta a titkos levéltárakból sorra kerülnek elő ennek a piszkos ügyletnek az aktái. »Tárgy: *A Weiss Manfréd cég fegyvert szállít Lengyelországnak.* A kereskedelmi megegyezést a magyar kormány részéről Böhm hadügyminiszter írja alá. Lengyelország szentet szállít Magyarországra, de a Szövetségesek Katonai Missziója Budapesten címre érkezik, a szerelvényeket francia katonák kísérik.«¹⁰

Kiderül ezekből az okmányokból, hogy a »csereügylet«-et a francia misszió közvetítésével bonyolították le, hogy a magyar munkások, katonák, vasutasok ne szerezhessenek róla tudomást.

Egy másik esetben is közbelépett a kommunista párt. A Vörös Újság leleplezte, hogy »az ellenforradalmi Denikin-hadosztály tisztí banditái... Budapestre jöttek, a Metropol szállóban vannak és az ellenforradalmár hadsereg részére katonákat toboroznak.«¹¹ A párt rögtön tüntető népgyűlést hívott egybe az ellenforradalmi szervezkedés elleni tiltakozás céljából.¹²

A kommunista pártnak e térhódítása természetesen rendkívül aggodóná tette a magyar burzsoáziát. 1919 január első felében újra a nyugati imperialistákhoz fordultak segítségért: »Lovászy annyira veszedelmesnek tartotta a szocialista túlzók felülkerekedését, hogy elment Vyx alezredeshez és azt kérte tőle, hogy a franciák szállják meg Budapestet, de csakis francia katonasággal, amely a rendet minden eshetőségre biztosítaná.«¹³

Ennek a kérésnek lett is foganatja. Francia csapatok érkeztek Budapestre. Ezeknek a részben színes katonáknak a feladatát Vyx alezredes így határozta meg: »a francia csapatokat az antant elsősorban azért küldte Budapestre és Magyarország exponáltabb városaiiba, hogy az Oroszországból importált *bolszevizmus terjedését megakadályozzák*... Az antant főleg azért őrzi a magyarországi eredményeket, hogy elősegítse Károlyi Mihály kormánya konszolidálását és ezzel a dunamenti új köztársaság rendjét és a nyugat-európai szövetséges államok érdekszférájába való elhelyezkedését biztosítsa... Az antant tervével az sem ellenkeznék, ha a koalíciós kormány helyett esetleg tiszta szocialista kabinet kormányozza az országot, csak azt nem akarja, hogy szélső szocialista, kommunista, vagyis a bolszeviki párt vegye át az uralmat, mert ezt veszélyesnek tartja az antantra.«¹⁴

Északabbra vonult a balkáni francia hadsereg is. Az Arad—Temesvár—Szeged területet szállta meg, hogy így egyrészt közvetlen érintkezésbe kerüljön a magyar hadsereggel, másrészt éket alkosson a Bánátért marakodó román és szerb burzsoá hadseregek között. Az előnyomulás során Franchet d'Esperay

¹⁰ HL. 817/V. Fegy. szün. min. bizott. 2793/1919. — A részletes, márc. 4-én megkötött szerződés, amelyet Vyx alezredes és Böhm hadügyminiszter írtak alá, intézkedik a kompenzációs árucserre lebonyolításának, a szállítás módozatainak részleteiről. (Lásd MMI. Arch. B. M. 3767/1919.)

¹¹ Vörös Újság, 1919. márc. 15. — »A népkormány a nemzetközi ellenforradalom szolgálatában«.

¹² »Az Ukrajnában a bolszeviek által szétvert Denikin hadsereg ellenforradalmi tisztjei a népkormány támogatásával szervezik az orosz ellenforradalmat Budapesten. Ezt szó nélkül nem nézhetjük. E célból, nyilvános nagygyűlést rendezünk a következő napirenddel: *Nemzetközi forradalom — nemzetközi ellenforradalom.* Minden munkás és katona, aki a tökéletes termelési rend ellensége és küzdeni akar ellene, ott legyen.« MMI. Arch. Rőpiratgyűjtemény. II. (12/1919/1)

¹³ *Juhász Nagy Sándor*: A magyar októberi forradalom története. Bpest, 1945. 405. l.

¹⁴ Aradi Közlöny, 1919. jan. 25. — »Vyx nyilatkozata«.

főhadiszállását Konstantinápolyból Belgrádba helyezték, de Lobit-t pedig a »magyarországi antanthaderők főparancsoka«-ként Belgrádból Nagyikindára vezényelték.

Szegeden az első franciák 1918. december 10-én jelentek meg. Mindössze húsz-huszonöt ember, egy főhadnagy vezetésével. Öt nappal később »az átvonuló katonaszállítmányok ellenőrzésére és irányítására« Szeged személypályaudvarán francia állomásparancsnokságot állítottak fel. December 30-án érkezett meg a 157. francia gyalogezrednek 600 embere és 50 tisztje Boblet ezredes parancsnoksága alatt. Január 3-án a 210. francia gyalogezred két zászlóalja vonult be Szegedre. Ezeket a csapatokat a következő napok folyamán állandó erősítések követték.¹⁵ Később további ezredek, sőt egy tüzérezred is érkezett.

Erdélyben, ahol a gyulafehérvári gyűlés határozata értelmében a román csapatok fokozatosan nyomultak előre, Berthelot tábornoknak, a román hadsereg tulajdonképpeni főparancsnokának a főgondja az volt, hogy minden körülmények között gondoskodjanak »a rend fenntartásáról«. Kolozsvári találkozásukon utasítást adott Kratochwillnek, a magyar, és Moisiunak, a román hadosztályparancsnoknak, hogy »mindenhol, ahol bolsevik van, a falu, a város szélén fel kell koncolni őket«.¹⁶

1918. május 20-án Pécsen nagyszabású forradalmi megmozdulás tört ki. A felkelő katonák és bányászok egy napra birtokukba vették a várost.¹⁷ Akkor ugyan a felkelést sikerült ideiglenesen levern, de a parázs tovább izzott. Éppen ezért Károlyiék a belgrádi fegyverszüneti tárgyalásokon a pécsi bányászok feletti »impériumot« átadták a jugoszláv burzsoázia csapatainak. Végeredményben tehát a Károlyi-kormány csak francia csapatok segítségével tudta fenntartani a rendet Budapesten és Szegeden. Pécsen »a rend fenntartása« céljából bérbeadták a jugoszláv burzsoáziának. Állandóan újabb antant-csapatokat (lehetőleg franciákat, amerikaiakat, angolokat!) kértek az öntudatosodó magyar nép elnyomására.

1918. december 26-án érkezett meg Bécsbe a Coolidge-misszió. Ennek az amerikai küldöttségnek speciális feladata az volt, hogy a Habsburg-monarchia romjain keletkezett új nemzeti államokat bekapcsolja a szovjetellenes intervencióba, gazdaságilag alávesse őket az amerikai imperializmusnak — és e célok érdekében támogassa ezen országok reakciós, »antantbarát« kormányait saját népük, az érlelődő proletárforradalom elleni harcában.

Coolidge »professzor« küldetése hivatalosan »tudományos« jellegű volt: tanulmányozni Lengyelország, Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, Románia, Jugoszlávia gazdasági és kulturális helyzetét. Nem véletlen, hogy az amerikai imperializmus cápái éppen Coolidge-ot választották ki erre a bonyolult feladatra. Vad szovjetellenessége, proletárgyűlölete tette alkalmassá erre a szerepre. Wilson tanácsadója és az USA közép európai kémfőnöke volt egy személyben.

Coolidge missziójának vezérkara Bécsben székel. Megbízottai Varsóban, Lvovban (Lemberg), Prágában, Bukarestben, Belgrádban és Budapesten

¹⁵ Lásd: Kelemen Béla dr.: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. 1919. Szeged, 1923. 37. l.

¹⁶ Kratochwill: A székely hadosztály 1918—19. évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcáról. 28. l.

¹⁷ Lásd: Andics Erzsébet: Az 1919-es magyar proletárforradalom előtörténetéhez. Századok, 1949. 68. l.

működtek. Ezeknek az ügynököknek a segítségével az USA kormánya szoros kapcsolatot tartott ezen országok burzsoá kormányaival, reakciós pártjaival, őket mindenben támogatta a kommunizmus elleni harcban. Coolidge és ügynökei élet-halál urai voltak ezen a területen. Kormányokat, minisztereket neveztek ki és buktattak meg. Rendelkeztek ezen országok közlekedési hálózata, nyersanyag készletei fölött.

Coolidge először gróf Sigrayval, a Károlyi-kormányának az antant-hatalmakkal való kapcsolatai kiszélesítése céljából külföldre küldött képviselőjével vette fel a kapcsolatot. Párizsba, a béketárgyalási bizottsághoz 1919. január 2-án küldött jelentésében így számol be erről:

»Uraim, van szerencsém értesíteni önöket, hogy tegnap újra beszéltem gróf Sigrayval. Ő szemelláthatólag nagyon izgatott volt a Budapestről kapott legújabb hírek miatt és kijelentette, hogy a bolsevik veszély nőtt Magyarországon, mert a kormánynak nincs olyan hadereje, amelyben megbízhatna. Ismét kijelentette, *a legjobb volna, ha egy amerikai, esetleg angol ezredet helyeznénk el Budapesten.*«¹⁸

Majd 1919. január 8-án egy »gazdasági bizottság«-ot küldtek Budapestre, *Taylor*nak, *Hoover* helyettesének vezetésével. A bizottság tagjai voltak többek között *Hugh Gibson* (hírhedt kém, *Hoover* »segélyszervezeté«-nek katonai vezetője), két katonatiszt (Capt. *Thomas Gregory* és Col. *Williams Causy*) egy angol, *S. W. Beveridge* professor, két francia és két olasz katonatiszt.

A magyar burzsoá sajtó nagy görögtűzzel fogadta a bizottságot. »*Jöjjön az amerikai vizsgálat*« című cikkében pl. a *Pesti Hírlap* így üdvözli *Taylor*t és társait: »Végre egy ponton foszlani látszik a kétségbeejtő ború, végre szelíden átdereng *egy csillag*, amelynek tiszta sugárzása reményt és bizalmat hinthet az elcsüggedt szívekbe. A béketárgyalásokra kiküldött amerikai bizottság egy külön albizottsága fogja meglátogatni Budapestet. Természetesen *Wilson*t, az igazságnak nagy tengerén átkelt, ellenséges viharokkal megküzdött hőst illeti a dicsőség babérja. Megvalljuk, szívesen hisszük, hogy a közelgő békét az igazság és lelkiismeret művévé számunkra is az *angolszász fajnak diadalmas szelleme fogja avatni.*«¹⁹

Kiemelik a lapok, hogy az antant gazdasági bizottsága azért jön Budapestre, hogy tanulmányozza az ország gazdasági és pénzügyi helyzetét, erről jelentést tegyen az antantnak, továbbá hogy javaslatokat tegyen az ország gazdasági, ipari és pénzügyi megsegítésére. Továbbá hogy megvizsgálják »vajon nincs-e az országban mezőgazdasági termékekben olyan felesleg, ami a volt Ausztria egyes részein uralkodó inség enyhítésére volna fordítható.«²⁰

A kormány természetesen ünnepélyes fogadtatást akart rendezni. De a kivezényelt tömegek ellenségesen fogadták *Taylor*t és küldöttségét. Károlyi kénytelen volt sajnálkozását kifejezni, hogy »nem fogadták őket olyan lelkesen, mint szerettük volna.«²¹

¹⁸ P. R. P. P. C. II. k. 1942. 224. l. »Sirs: I have the honor to report that yesterday I had another interview with Count Sigray. He was evidently worried by his latest news from Budapest and declared that the Bolshevist peril was increasing in Hungary as the government had no armed forces on which it could rely. He again declared that the best thing would be an American or even a British regiment at Budapest.«

¹⁹ *Pesti Hírlap*, 1919. jan. 7.

²⁰ *Kassai Napló*, 1919. jan. 9.

²¹ *Pesti Hírlap*, 1919. jan. 10.

Ami a tárgyalásokat illeti, ezekről Baloghy Ernő államtitkár jóelőre kijelentette: »A bizottság működéséből természetesen minden politika ki van zárva.«²²

A magyar burzsoá sajtó szemérmesen hallgatott is a tárgyalások politikai oldaláról. Tudósításokat adtak a széntermelésre vonatkozó tárgyalásokról.²³

Beszámoltak az élelmezés, az ipar helyzetére vonatkozó tárgyalásokról. A nemzetközi burzsoá sajtó azonban kifecsegte a tárgyalás fő kérdését: a *politikai* kérdést. Azt, hogy ezeknek a »gazdasági szakértők«-nek a legfőbb gondjuk a Magyarországra való gazdasági behatolás, a munkásosztály kizsákmányolásának a biztosítása mellett a *növekvő proletárforradalom megakadályozása*, a magyar burzsoá kormány helyzetének megszilárdítása volt. A Neue Freie Presse tanúságtétele szerint a magyar burzsoázia aggódo minisztereit, Károlyit és Garamit, Jászit és Kunfit, Buzá Barnát és Böhm Vilmost (ők vettek részt a tárgyalásokon) az amerikaiak végülis megnyugtatták: »A bizottság elnöke, dr. Taylor kijelentette, nem tartja valószínűnek, hogy Magyarországon a bolsevizmus eszméi termékeny talajra találnak... véleménye szerint a bolsevista agitáció a magyar paraszt józanságán hajótörést fog szenvedni.«²⁴

Végül ami a tárgyalások célját, a küldöttség feladatait és útjának eredményeit illeti, hadd ismertessük, mint legautentikusabb forrást, a bizottság helyettes vezetőjének, Hugh Gibsonnak Párizsba, Wilsonhoz küldött jelentését.

Elmondja, hogy Budapesten járt »az élelmezési helyzet tanulmányozására«. Több ízben tárgyalt Károlyival, alkalma volt beszélni Apponyi és Festetich grófokkal, báró Ambrózyval és »sok, legkülönbözőbb véleményű emberrel«.

»Mikor először jártunk Budapesten — írja jelentésében —, erős bolsevik mozgalom volt folyamatban. Az utcán gépfegyverek voltak és nagy izgalom.« A továbbiakban korholja a magyar kormányt: »Károlyi nem tett lépéseket a bolsevik agitátorok ellen, *mégcsak el sem fogatta őket.*« Majd elmondja, hogy a küldöttség egyik tagja tanácsolta Károlyinak, hogy zárassa börtönbe a bolsevikokat.

»Károlyi évek óta aktív és nyílt propagandát fejtett ki a békéért, a Wilson elnök által javasolt feltételek alapján... A magyar arisztokraták persze renegetáznak és árulónak tekintik és az alsóbb néposztályok néhány csoportja meglehetősen bizalmatlan volt vele szemben. Ő azonban — úgy látszik — igen komoly ember... Jelentős mértékben sikerült neki összetartásra bírnia a népet, azzal a propagandával, hogy *Magyarország számára csak egyetlen reménység létezik: Wilson elnök...* A befolyása alatt álló újságok napról-napra teli vannak nyugalmat és türelmet prédikáló cikkekkkel... Budapest falait hatalmas plakátok borítják — amelyeket Károlyi ragasztatott ki — Wilson elnök arcképével. Egyik legutóbbi beszédében azt mondta: *'Magyarország jövőbe vetett reménységét három szóban fejezhetjük ki: Wilson, Wilson*

²² Keleti Újság, 1919. jan. 9.

²³ »Az entente bizottság részletes felvilágosítást kért és kapott arra nézve, hogy a magyarországi bányák milyen rendszerrel dolgoznak; milyen felszerelési anyagokra lenne szükségük és milyen a mai termelési képességük.« Pesti Hírlap, 1919. jan. 11.

²⁴ Neue Freie Presse. 1919. jan. 11. Morgenblatt.

és újra Wilson'. Egy másik, nagy tömeg előtt elmondott beszédében azt mondta: 'egyetlen reményünk Istenben és Wilsonban van'. Szívós propagandája figyelemreméltó hatást gyakorolt nemcsak az alsóbb osztályokra, hanem a régi reakcióskra is, akik rájöttek arra, hogy ha egyáltalában van valami remény Magyarország számára, azt csak azon az úton lehet elérni, amit Károlyi mutat.«

Végül elmondja, hogy Károlyi »helyzete kétségbeejtő és attól fél, hogy máról holnapra kicsúszik a kezéből a dolgok irányítása«. »Meggérdeztük, hogy véleménye szerint hogyan lehet helyesen megoldani a nehézségeket. Habozás nélkül azt válaszolta, hogy mérhetetlenül megerősítené, ha Wilson elnök fokozottabban segítené a közrend fenntartására irányuló törekvéseit.«²⁵

Hogy mit értett a magyar burzsoá-szociáldemokrata kormány az amerikai imperialisták fokozott segítségén, az kiderül Fülep Lajos kormánybiztos jelentéséből, aki tárgyalásokat folytatott amerikai katonai körökkel Magyarországnak amerikai csapatok által való megszállása ügyében. »Az amerikai csapatok tökéletesen fegyelmezettek — írja 1919. január 12-én Károlyihoz küldött bizalmas jelentésében —, vezetőik jóindulatúak, és mind bel-, mind külpolitikai szempontból igen hasznos lenne jelenlétük az országban.«²⁶

1919. január 15-én Ebert és Noske parancsára letartóztatták, majd vadállati módon meggyilkolták a német kommunistá párt két vezetőjét, a nemzetközi munkásmozgalom két büszkeségét, Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot. »Berlinben most ujjonganak a szociálárulók és a burzsoázia — írta ezekben a napokban Lenin —, sikerült megölniök Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot. Ebert és Scheidemann, akik rablóérdekelt szolgálatában négy éven át hajtották vágóhídra a munkásokat, most magukra vállalták a proletárvezetők hóhérainak szerepét. A német forradalom példáján meggyőződhetünk arról, hogy a »demokrácia« csupán a burzsoá rablás és a legbrutálisabb erőszak álcázása.«²⁷

A gyilkosság megtervezésében és előkészítésében nagy szerepük volt az amerikai imperialistáknak.²⁸

Ezt a gyilkosságot a magyar burzsoázia is úgy tekintette, mint az európai proletariátus elleni »koncentrált roham« első lépését, mint jeladást a kommunisták elleni irtóhadjáratra. »Az első koncentrált roham Németország ellen ment — írja Gratz —. Ha Németországban kitör a bolsevizmus, a tőle keletre eső kis országok, mint a lángba futó lepkék hullanak be a bolsevizmusba és kész a bolsevizmus irtózatlan frontja az Uraltól a Rajnáig. A független szocialista párt határozatlan magatartása, az államhatalom kettősségét jelentő munkás- és katonatanácsok, Liebknecht és Luxemburg fanatizáló ereje és mindenre elszántága Németországot és vele egész Európát már ott tartották a pusztulásnak feneketlen örvénye szélén, mikor a nagyszerű Noske határozottságával és kíméletlenségével az egész világot megtanította arra, hogy a demokrácia nem jelenti szükségszerűen az államrend megdöntését, az államvagyont pusztulását.«²⁹

²⁵ P. R. P. P. C. XII. k. 232—235. l.

²⁶ O.L. Küm. res. pol. I/1919/1131.

²⁷ Lenin Művei. 28. k. 430. l.

²⁸ Lásd: *Kunyina*: Az amerikai világhatalmi tervek megghiúsulása 1917-20-ban. Bpest, Szikra, 1953. 115. l.

²⁹ A bolsevizmus Magyarországon. Bpest, 1921. 71. l. (saját kiemeléseim — Gy. S.)

A »nagyszerű Noske« példakép lett. A magyar burzsoá politikusok őt állították követendő példaként a magyar szociáldemokraták elé.

A növekvő európai proletárforradalom elleni »koncentrált roham«-nak szerves része volt *Coolidge budapesti látogatása*. Nem tarthatjuk a »véletlen« művének, hogy éppen a Liebknecht és Luxemburg meggyilkolását követő napon érkezett Budapestre. Coolidge Taylor és Gibson jelentései, Károlyi nyilatkozatai alapján látta, hogy a magyar burzsoázia saját erejéből nem tudja elfojtani a forradalmi mozgalmat.

Lenin megállapította, hogy amikor az imperialisták »előre látták a magyarországi forradalmat, meg akarták semmisíteni, még mielőtt megszületik«. ³⁰ A csecsemőt még az anyaméhben megfojtani, »még mielőtt megszületik« — ez volt Coolidge küldetésének igazi célja. Erre a gyalázatos feladatra Magyarországon is a szociáldemokratákat akarták felhasználni.

1919. január 15-én kormányválság volt Budapesten. Berinkey, a kijelölt miniszterelnök sehogysém tudott megegyezni a pártok vezetőivel. Egy tiszta szociáldemokrata kormány alakítása került az előtérbe. »Jólétesült körökben hangzott el, hogy a Coolidge professzor vezetésével holnap megérkező amerikai bizottsággal arról is akarnak tárgyalni — írta a Neue Freie Presse —, hogy antant körökben hogyan fogadnák egy tiszta szocialista kormány megalakítását. Ha a bizottság azt az álláspontot képviseli, hogy az antant nem aggályoskodik, tiszta szociáldemokrata kormányt fognak alakítani.« ³¹

Érdemes figyelni a dátumokra. Ugyanazon a napon, amikor Coolidget Budapestre várják, amikor Berlinben meggyilkolják a német proletariátus két kimagasló vezetőjét — merül fel Magyarországon a »tiszta szociáldemokrata« kormány megalakításának terve.

Coolidge-zsal egyidőben érkezett Budapestre az ukrajnai és krimi intervenció antant hadsereg főparancsnoka, Berthelot tábornok és az angol Smith őrnagy.

Berthelot tábornok Budapestre érkezése előtt szemlét tartott a szegedi és aradi francia egységek fölött, majd megszemlélte a Károlyi-kormány legjelentősebb katonai egységét, a Székely Hadosztályt. Budapestre utaztában pár napot töltött Debrecenben is, ahol a sajtónak adott nyilatkozatában nyíltan kijelentette, hogy Magyarország egyes városainak megszállása »a rend érdekében történik, mert Franciaország nem engedheti, hogy Magyarországon úrrá legyen a bolsevizmus és a bolseviki mozgalom innen átterjedjen az antant államaiba«. A megszállt és esetleg megszállandó magyar városok hatóságainak vezetőit »barátságos együttműködésre« kérte fel. ³²

Ami Berthelot tábornok és Smith őrnagy budapesti tárgyalásait illeti, ezekről joggal tételezte fel a nemzetközi burzsoá sajtó, hogy lényegük: az érlelődő proletárforradalom megakadályozására teendő katonai lépések megvitatása.

»A két tiszt tárgyalásai valószínűleg a bolsevizmus megfékezésével vannak összefüggésben« ³³ — írta a Neue Freie Presse. Majd így számolt be Coolidge és Berthelot budapesti tanácskozásainak megkezdéséről: »A bolsevizmus

³⁰ Lenin Művei. 29. k. 271. 1.

³¹ Neue Freie Presse, 1919. jan. 15.

³² Népszava, 1919. jan. 13. »Magyarország területe és az idegen csapatok«.

³³ Neue Freie Presse 1919. jan. 16.

leküzdése Magyarországon az antant bizottságok segítségével. Mint hírlík, Berthelot francia tábornok úr tanácskozásai — aki az angol Smith őrnagy kíséretében a versaillesi haditanács megbízottjaként Budapesten tartózkodik — a bolsevizmus leküzdése kérdésében, eredményre vezettek. Berthelot tábornok megbeszélést tartott Kunfi népjóléti miniszterrel a magyarországi bolsevista mozgalom jelentőségéről. A tábornok ma értekezett az amerikai bizottság vezetőjével, Coolidge professzorral, aki holnap Varsóba utazik, hogy az ottani kormánnyal is tárgyaljon a bolsevizmus leküzdésének kérdéséről. Az antant budapesti fegyverszüneti bizottsága *aktív beavatkozást* határozott el a bolsevik üzemek ellen. Vyx ezredes megkereste a kormányt, hogy azonnal vessen be szigorú újság-cenzurát, ami elsősorban a bolsevizmus ellen irányul.³⁴

A magyar burzsoá sajtó ezúttal is csak arról ír, hogy Coolidge célja: »Információk szerzése«, a »gazdasági helyzet megismerése«, az »amerikai segély előkészítése«, a »békekötés feltételeinek megteremtése«.

A tárgyalások eredményét, célját magának Coolidgenak Budapestről a béketárgyalási bizottsághoz küldött részletes helyzetrajzot adó jelentéseiből ismertetjük.

»Károlyi gróf kormánya gyenge, legnagyobb erőssége népszerűsége és az, hogy nehéz helyette mást találni. Az arisztokrácia keserűen bírálja Károlyit, bűnös gyengeséggel vádolja és kijelenti, hogy romlásba és bolsevizmusba vezet az országot. . . azt mondják, hogy Budapest nem Magyarország, mégcsak nem is az igazi képviselője annak. A jelenlegi kormány fél a főváros csőcselékétől és egyre jobban balra tolódik. A kormány és az állam katonai gyengesége kétségtelen.« — Majd rosszállólag elmondja, hogy a frontokról rendetlenül visszatért katonák nagyrésze hazament »anélkül, hogy beszolgáltatta volna fegyvereit és municióját«. Részletes adatokat is közöl a hadsereg állapotáról: »Később szükségesnek látták a hadsereg felállítását és némi habozás után öt korosztályt behívtak. Ez elégedetlenséget keltett és a behívott katonák fegyelmezetlennek bizonyultak. Két korosztályt haza küldtek, a többi három nem akar hazamenni, mert jó fizetést kapnak, nincs dolguk, a fegyelem gyenge. A katonatanácsok (amelyekben a tisztek is résztvesznek) már hatalmat jelentenek. Sok ember ugyanazt mondja: *forradalmi felkeléssel szemben a gyakorlatban semmiféle haderő nincs.*«

Az ország politikai viszonyait így jellemzi: »A konzervatívok, mint rendesen, határozottságot követelnek és azt hiszik, hogy bízhatnak a parasztok támogatásában. A konzervatívok között, úgylátszik, sok a reakciós és szeretnék visszaállítani a monarchiát, ha nem is a jelenlegi uralkodóval. Általában úgy látom, nem realizálták, milyen mélyen megváltozott a helyzet az utolsó három hónapban és nincsenek építő elgondolásaik.« — Nem így a szociáldemokraták: — »A szociáldemokraták jól szervezettek, valójában az egyetlen jó szervezet az országban. Vezetőik jó képességűeknek látszanak. Adó, birtokfelosztás és egyéb ügyekben reformokat terveznek.«

³⁴ Neue Freie Presse, 1919. jan. 17. A Kunfival folytatott tárgyalásokról megemlékezett a Népszava is. »Berthelot francia tábornok és Smith angol őrnagy, akik az antant képviselőit Magyarországon átutazóban vannak és két nap óta Budapesten tartózkodnak, szerdán este a Népjóléti Minisztériumban fölkeresték Kunfi Zsigmond elvtárs, népjóléti minisztert, akinél a magyar politikai helyzetről informálódtak. Informálták magukat továbbá a magyar munkásmozgalomról, a szociálpolitikáról, a szociáldemokrata párt helyzetéről, programjáról és jövődö terveiről. Háromnegyed óráig tartó látogatásuk alatt Kunfi elvtárs minden kérdésről kimerítő információkat adott.« Népszava, 1919. jan. 16.

Nem mondja ki ugyan nyíltan, de sejtetni engedi, hogy ő »oldotta meg« a kormányválságot. — »A kormány tudatában van gyengeségének és középúton próbál haladni. Koalíción alapul, tagjai között nem a legnagyobb az egyetértés. Tíznapos válság után ma új kabinetet neveztek ki. Néhány régi tagot visszatartottak, mások távoztak. Megkérdeztem Károlyit, hogy az új kormány további lépés-e balfelé, azt felelte 'kicsit, nem nagyon'. Most a két régi helyett három szocialista van a kormányban, s Károlyi hangsúlyozta, hogy egy igazi parasztot (akivel találkoztam) dugott be, hogy vele egyensúlyozza a városi demokrácia hatalmát.«

Károlyit így jellemzi: »Károlyi gróf vonzó egyéniség, művelt, tapasztalt, széles látókörű. Felismeri a helyzet nehézségeit és a javasolt tervek jó részének hasznavehetetlenségét. A súlyos viszonyok között, kevés reménységgel a jövőben, minden tőle telhetőt megtesz. Az ember vonzódik hozzá és aggódik érte. Nagyon jó fiúnak látszik, de ideges és állandóan nyugtalan, ami nem is meglepő.«

A továbbiakban adatokat közöl a gazdasági helyzetről. »A pénzügyi helyzet nagyon rossz«... »Az adók nem folynak be...«

»A közrendet eddig még általában fenntartották és Böhm úr, az újonnan kinevezett szocialista hadügyminiszter kijelentette, hogy fenn is fogják tartani.«³⁵

1919. január 19-én küldte el Coolidge zárójelentését Párizsba. Ebben megegyeszer összegezi budapesti tapasztalatait. Cinikus önteltséggel számol be a magyar burzsoázia szolgálékú Amerika-imádatáról: »Állandóan kitarottam amellett, hogy küldetésem egyáltalában nem diplomáciai jellegű és hogy az összes hivatalos dolgoknak meg kell járniuk a szabályos, hivatalos utat. Ennek ellenére nem tudtam megakadályozni azt, ami itt úgylátszik általános érzelem, minthogy ez az első alkalom arra, hogy a magyarok kifejtették nézeteiket a szövetséges hatalmak és különösen Amerika előtt. Minthogy *elsősorban Amerikában látják megmentőjüket*, elhalmoztak látogatásokkal, kérésekkel, memorandumokkal és figyelmességükkel. — Ez az utóbbi szinte zavaróvá vált. Például meg kellett jelennem a szálloda erkélyén és néhány vérszegény szót mondani az utcán éljenző tömeghez. Az államférfiak és a nép helyzete elég szálnalmas és mohón kapaszkodnak minden szalmaszála. *Amerikába és különösen Wilson elnökké vetett hitük megható.*«³⁶

Coolidge jelentéseiből kitűnik, hogy budapesti utazása kettős célt szolgált. Egyrészt — folytatva a Taylor-misszió által megkezdett munkát — igyekezett pontos információkat szerezni az ország gazdasági helyzetéről, *hogy előkészítse az amerikai tőke számára a magyarországi behatolást*. Másrészt igyekezett kipuhatolni a kormány szilárdságát, politikai és katonai erejét, hogy elég erős-e, képes-e a »közrend« megvédésére, a proletárforradalom győzelmének megakadályozására?

Az amerikai-angol-francia imperialisták előtt ugyanis világos volt, hogy országaik széles tömegeiben óriási felháborodást váltana ki Budapest csendőri jellegű megszállása, nem is szólva arról, hogy ebben az esetben nem számíthattak volna a magyar hadseregre a szovjetellenes intervenciók háborúban. Éppen ezért minden törekvésük arra irányult, hogy a magyar burzsoá-

³⁵ P. R. P. P. C. XII. k. 380—382. l.

³⁶ P. R. P. P. C. XII. k. 374—375. l. (saját kiemeléseim — Gy. S.)

kormányt segítsék és befolyásolják az egyre jobban érlelődő szocialista forradalom elleni harcában.

Coolidge küldetése csak részleges eredményekkel járt. Segítségével sikerült ugyan ideiglenesen megoldani a kormányválságot, de ugyanakkor nem tudták elérni, hogy a berlini eseményekkel egyidőben Budapesten is sor kerüljön a kommunista párt elleni véres terrortámadásra. Megakadályozta ezt a magyar — kommunista és szociáldemokrata — munkásoknak az a hatalmas erejű felháborodása, amivel a berlini gyilkosságok hírére fogadták. Maga Coolidge is tanúja lehetett azoknak a munkás- és katonatüntetéseknek, amelyeken Budapest lakosságának és helyőrségének legszélesebb tömegei élesen elítélték Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht meggyilkolását, a Német Kommunista Párt elleni tömegterrort.

Ha nem is lehetett azonnal a *noskei politika* útjára lépni, Coolidge budapesti látogatása mégis mindenesetre elindította ezen az úton az SZDP-t. Az első lépés volt ezen a téren: a kommunisták kizárása a munkástanácsokból.³⁷

A következő lépés volt a Vörös Újság elleni rendőri terrorakció. Jellemző, hogy az erről az akcióról szóló rendőri jelentés egy másolatát Storey, Coolidge Budapesten hagyott megbízottja is megkapta és elküldte Párizsba. Beszámol jelentésében arról is, hogy »ez az akció, a jelent tekintve, végetvet a hatásos bolsevista tevékenységnek. Emlékeztetnünk kell azonban arra, hogy . . . olyan a helyzet, amelyben a bolsevizmus rendkívül gyorsan terjedhet és amennyiben március végéig nem áll be némi enyhülés, valószínű, hogy kézzelfogható eredményeket fog kivívni.«³⁸ Mindenesetre »a szociáldemokrata párt elkeseredetten ellenzi a bolsevizmust, a szakszervezetek mindent elkövetnek, hogy tagjait megmentsék soraikban.«³⁹

Amit Coolidge-nak január 15-i útja alkalmával nem sikerült elérni, azzal február elején Cunningham-et, a bécsi angol misszió vezetőjét bízták meg.

Ki volt ez a Cunningham? Munkatársa, A. Bartlett újságíró — aki vele együtt utazott Budapestre — így jellemzi: »Cunningham a háború előtt katonai attasé volt Bécsben és ezeknek az országoknak politikusait és politikáját mindenkinél jobban ismeri. Mindenekelőtt *kitűnő kémszolgálati tiszt* (an excellent Intelligence officer), *figyelemreméltó képességekkel arra, hogy információkat szerezzen be* (with a remarkable capacity for collecting informations). Ebből az alkalomból biztosított róla, hogy *Budapest az érdekek igazi központja és hogy ott rövidesen drámai események várhatók* (and that dramatic events might shortly be expected there).«⁴⁰

Milyen »drámai események« előkészítésére utazott Cunningham Budapestre 1919. február 5-én? Garami Ernő, aki egyike az erre legilletékesebbeknek, emlékirataiban erről így beszél: »Károlyi vacsorára hívtam, amelyen több polgári miniszter mellett Böhm is megjelent. A vacsora Cunningham tiszteletére a *dódott*, aki előzetesen kifejezte azt az óhaját, hogy velünk, szocialista

³⁷ »A szociáldemokrata párt és a Munkástanács elítéli a kommunisták magyarországi mozgalmát, a kommunistákat kizárja a szociáldemokrata pártból és a Munkástanácsból, azokat pedig, akik rendezavarásra izgatnak és abban részt vesznek, kizárja a szakszervezetekből is.« (Pesti Hírlap, 1919. jan. 29. »Munkástanács a kommunisták ellen«)

³⁸ P. R. P. C. XII. k. 392. l.

³⁹ Uo.

⁴⁰ A. Bartlett: The tragedy of Central Europe. London, 1923. 46. l. (Saját kiemelesem — Gy. S.)

miniszterekkel, meg akar ismerkedni. Vacsora után félrevonultunk s Cunningham nagy előadást tartott nekünk — a bolsevizmus ellen. Újból és újból erről beszélt és a legkülönbözőbb variációkban jelentette ki, hogy a *legfőbb, a legfontosabb, a mindekfölött való feladat: a bolsevizmus térhódításának megakadályozása*. Láttuk, hogy az antant fél a bolsevizmus veszélyének térfoglalásától és azt óhajtja, hogy legyünk annak szilárd gátjai.⁴¹

De a továbbiakban Garami még többet elárul »a várható drámai események« felől: »A beszélgetés során kitűnt, hogy nemcsak azért ragaszkodik Böhmhöz, mert egyénileg rátermett, kiváló hadügyminiszternek tartja. Hanem azért is, mert garanciát lát benne a bolsevisták ellen. Abban az időben Cunningham valóban jól látott és helyesen ítélte meg Böhm szerepét.«⁴²

Cunningham húsz év múlva, 1939-ben a Hungarian Quarterly számára írt cikkében elmondja, az volt a megbízatása, hogy »félszemét tartsa a budapesti eseményeken«. Másik szemét ugyanis a bécsi eseményeken kellett tartania, ellenőrizte és segítette az osztrák szociáldemokrata kormány ellenforradalmi tevékenységét. Budapesti útjáról megemlékezve meleg hangon beszél még Károlyi Mihályról,⁴³ és különös elismeréssel Böhm Vilmosról. Elmondja, hogy ez a »zseniális kis ember« távrólól sem »a baloldal fanatikus vezére«, ellenkezőleg, »minden alkudozásra kapható opportunistá«. »Gondolkodásmódjának rugalmassága nagyon üdítő volt — írja róla. — Igazán érdemes volt őt megóvni a bolsevizmus tűzvészétől (he was clearly worth saving from the fires of Bolshevism)«. Méltatja az ellenforradalmi hadsereg megszervezése körül kifejtett tevékenységét, »mindent elkövetett, hogy rábírja a hadsereg régi tisztjeit: vállalkozóknak szolgálatot az új hadseregben.«⁴⁴

1941-ben megjelent emlékirataiban — akkor már mint Montgomery lordja — szintén foglalkozik budapesti útjával. Itt már nyíltabban megírja, hogy feladata az érlelődő magyarországi »vörös forradalom« kitérésének megakadályozása volt. Annál is inkább, »mivel a kommunizmus nem ismer határokat és a budapesti események hasonló reményeket keltettek volna Bécsben is.«⁴⁵

Cinikus fennhéjázással ír arról, hogyan fenyegette meg Károlyi Mihályt — ha a kormány nem tud erélyesen fellépni az egyre terjedő »vörös forradalom«, a kommunista párt ellen — Magyarország teljes megszállásával, meghozzá a csehszlovák, román és jugoszláv hadseregek által.⁴⁶ Szeretném, ha ezt megmondaná a szocialistáimnak, — mondta erre neki Károlyi. »Azt vála-

⁴¹ *Garami Ernő*: Forrongó Magyarország. Leipzig—Wien, 1922. 108. l. (Saját kiemelésim — Gy. S.)

⁴² Uo.

⁴³ »Gróf Károlyi Mihály, aki Budán a királyi palotában fogadott bennünket, magas, választékos külsejű, kellemes modorú és viselkedésű... A nyugati megfigyelők előtt Wilsonhoz, az amerikai elnökhöz hasonló embernek akar látszani. Ugyanúgy, mint az ausztriai dr. Renner, ő is szeretné elhárítani a politikai változás erős lökéseit.« — (*Cunningham*: Between the war and the peace treaties. — Hungarian Quarterly, 1939. No 3. 413. l.)

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *Montgomery-Cunningham*: Dusty Measure. London, 1941. 313—317. l.

⁴⁶ Cunninghamnek ezt a kijelentését (»Hogyha a magyarok nem irtják ki a bolsevizmust, az antant megengedi a cseheknek, szerbeknek és románoknak, hogy elfoglalják egész Magyarországot«) megtárgyalta az amerikai békebizottság is, és túlságosan durva formájú beavatkozásnak tartva, megleckéztették az angol kormányt Cunningham ezredes taktikátlan fellépése miatt. (Lásd erről P. R. P. C. XI. k. 65. l.)

szoltam — írja továbbá Cunningham —, hogy természetesen meg is mondom és azért rendezték úgy, hogy a Várban ebédek és kiiktatom (give a lecture) a magyar szociáldemokrata párt vezetőit.⁴⁷

Hogy hogyan »oktatta ki« őket, azt persze nem mondja el emlékirataiban, de erre a február 8-i ebédutáni eseményekből világosan következtethetünk.

Minden valószínűség szerint ekkor határozták el a KMP vezetőinek letartóztatását, a párt föld alá szorítását, a magyar proletariátus elleni terrorakciót, ami két héttel később valóban be is következett.

1919. február 20-a — emlékezetes nap a magyar kommunista mozgalom történetében! A noske-i út megkísérlésének és egyben csődjének, a magyar burzsoázia vadállatias kommunistaellenes terrorjának és egyben a magyar proletariátus osztályhűségének, a párt legyőzhetetlenségének a napja.

Pedig ezt a napot jóelőre, gondosan előkészítették. Mint láttuk, már a Taylor—Hugh Gibson-féle »gazdasági bizottság« véres megtorló intézkedéseket követelt a forradalmi mozgalom elnyomására. Követelte, hogy a kormány alkalmazza a magyar proletariátus ellen a tömeges terror eszközeit. Ezek az amerikai gengszterek azt követelték Károlyitól, hogy a kormány tartóztassa le és vesse börtönbe a magyar nép legjobb fiait — a kommunistákat. Később Coolidge újra megismételte ezeket a követeléseket. Cunningham és »az egyénileg rátermett« Böhm pedig kidolgozta a »drámai események« terveit.

1919. február 14-én a Times újólal kifejti, hogy egyedül »a szociáldemokrata párt az az erő, amely képes a felfordulás idején cselekedni.« Megdicséri a kormányt a Vörös Újság elleni fellépéséért. »A szociáldemokraták eljárása az agitátorok ellen dicséretreméltó, de sajnálatos, hogy a főkolompókat szabadon bocsátották és az újság még mindig megjelenik.« Íme — az »objektív«, a »demokrata« Times így uszít terrorra, a Vörös Újság betiltására.⁴⁸

Az állítólag »szelíd« Weltner így szónokolt ezekben a napokban: »Valamennyi nehézséget meg lehetne oldani, ha nem volnának itt a bolsevisták. A bolsevista kérdést kell megoldani és akkor el lesz intézve minden. Meg kell oldani, ha lehet barátságosan, ha azonban nem sikerül, akkor a legélesebb küzdelmet kell folytatni ellenük. Jöjjön a fegyver!«⁴⁹

Nem csodálkozhatunk rajta, ha a magyar Noske-jelöltek ennyi biztatás, ennyi noszogatás után már csak alkalomra vártak, hogy fegyveres harcot kezdjenek a kommunisták ellen.

»Abban az időben — mondotta Rákosi elvtárs — a szociáldemokrata párt már el volt határozva, hogy a német szociáldemokrata párt mintájára fegyveres erővel jár el a kommunisták ellen. Erre egyrészt azért volt szüksége, hogy a burzsoázia felé megmutassa, hogy megérdemli a bizalmát, másrészt, mert nem tudott szellemi erővel gátat vetni a kommunizmusnak. Ennek a lépésnek előkészítésére Böhm miniszterre válása után két hét alatt a kom-

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ A továbbiakban — nyilván a noskeizmusra való biztatásként — dicséri a szociáldemokrata »államférfiakat«: »A koalíciós kormánynak kétségtelenül két ember a vezető ereje, nevezetesen M. Pogány, a katonatanács elnöke és V. Böhm, a hadügy-miniszter, akik szoros egyetértésben dolgoznak.« — »Kiemelkedő szocialista Garami, a kereskedelmi miniszter. — (The Times, 1919. febr. 14.)

⁴⁹ Weltner J.: Forradalom, bolsevizmus, emigráció. Bpest, 1929. 110. l.

munistákat az összes lehető helyekről eltávolították, kizárták a munkástanácsokból, a Katonatanácsból, a szociáldemokrata pártból, sőt szó volt arról és fenyegetésképpen hangoztatták, hogy a szakszervezetekből is kizárják.⁵⁰

1919. február 17-én választások voltak Ausztriában. Ezekben a választásokon Rennerék viszonylagos többséget értek el. A Népszava sietett leszögezni, hogy a munkásosztály »szavazólapokkal is juthat többségre«, »nem kell minden körülmények között a diktatúra útját választani a *szocializmus érdekében*⁵¹ — hirdették — és ők maguk két nap múlva a diktatúra, a terror útjára léptek — a *kapitalizmus érdekében*.

1919. február 20-án zajlott le az ismeretes Népszava elleni tüntetéssel kapcsolatos provokáció. Mint Rákosi elvtárs rámutat: »Ha ez a tüntetés nem lett volna, akkor valami más esetből kifolyólag lépett volna fel a szociáldemokrata párt a kommunisták ellen.«⁵²

Juhász Nagy Sándor, a Károlyi-kormány akkori igazságügyminisztere így írja le a kommunisták elfogatásának körülményeit: »Még aznap este a minisztertanács elrendelte a kommunisták vezetőinek letartóztatását. A határozat egyhangú volt és főleg Böhm hadügyminiszter foglalt erélyesen állást mellette. A minisztertanács éjjel adta ki az utasítást Dietz rendőrkapitánynak a letartóztatások foganatosítására. Hajnali két óraker, tehát február 21-én indultak el a rendőrautók szerte a fővárosba. Reggelre a kommunista pártvezetőség nyilvántartott tagjai közül 42-t tartóztattak le.«⁵³

Hogy mennyire előre kitervezett provokációról volt szó, azt misem bizonyítja jobban, mint az, hogy ugyanezekben a napokban Károlyi Mihály több minisztere kíséretében Kálkápolnára utazott, hogy »ott cirkuszt rendezzen ünnepélyes földosztás formájában. Volt nagy szavalás, egy ekével beletúrtak a földbe, utána ünnepi ebéd volt, amelyen nagyban hangoztatták, hogy elsőnek éppen Károlyi Mihály földje került felosztásra. Nem eshetett neki túlságosan nehezére, mert birtoka úgy el volt adósodva, hogy csak a hitelezői földjét osztotta, mert pedig a magáét...«⁵⁴

Bennünket most nem Kozma Miklós epés megjegyzése szempontjából érdekel a kálkápolnai »cirkusz«, hanem a dátumok nyilván nem véletlen egybeesése szempontjából! Nem tarthatjuk véletlennek, hogy a Károlyi által rendezett »földosztó cirkusz«, amire filmriporterek és külföldi újságírók is hivatalosak voltak, egybeesett a budapesti provokációval. — Nyilván kiegészítő része volt annak!

Lecsapni a forradalmi munkás- és szegényparasztmozgalom vezetőire. — ugyanakkor »jelképesen« földet osztani és ütni egyet »jobbfelé« is (ugyanis február 23-án herceg Windischgrätzet és Lukachichot is letartóztatták), megnyugtanni a munkásságot is! Valóban jól kifőzték!

Hugh Gibson hetvenkedve jelentette Wilsonnak: »Már egyáltalában nem félték a bolsevikoktól!... Károlyi maga mondta, hogy a bolsevizmus a múlté... A magyar hatóságok drákói intézkedései úgylátszik elvették a moz-

⁵⁰ Rákosi Máttyás felszólalása az utolsó szó jogán. A Rákosi-per. Bpest, Szikra, 1950. 394—396. l.

⁵¹ Népszava, 1919. febr. 18.

⁵² A Rákosi-per. 395. l.

⁵³ Juhász Nagy Sándor, i. m. 442. l.

⁵⁴ Kozma M.: Az összeomlás 1918—19. Bpest, Athenaeum, 1933. 127. l. (Saját kiemeléseim — Gy. S.)

galom többi híveinek a kedvét és a *bolsevik veszély jelenleg nemlétezőnek látszik.*⁵⁵

Gibson és Károlyi rossz jósoknak bizonyultak! Még ugyanazon a napon az illegálisba ment Szamuely Tibor és Alpári Gyula vezetésével dolgozni kezdett a második, az illegális Központi Bizottság!

*

Az 1919. február 20—március 21. közötti időszak a magyar történelemben a »wilsonizmus« teljes csődjének az időszaka. A tömegek előtt a maga teljes meztelenségében lelepleződött a kormány és a szociáldemokrata párt »wilsonista« kül- és belpolitikája. A magyar dolgozók rádöbbentek, hogy becsapták őket, visszaéltek bizalmukkal és hiszékenységükkel.

Békét ígérték — és a történelem leggyalázatosabb háborújába, a szovjetellenes intervencióba igyekeztek belevinni az országot.

Nemzeti függetlenséget ígérték — és Magyarországot az amerikai-angol imperializmus vazallusává változtatták.

Demokráciát ígérték — és brutális rendőrterrorrt vezettek be. Börtönbe zárták a munkásság és szegényparasztság legjobb képviselőit, lábbal tiporták a legegységesebb szabadságjogokat.

Földosztást ígérték — de Károlyi provokációs célzatú cirkuszi mutatványánál nem kapott többet a parasztság.

A kormány külpolitikai csődje márciusra teljessé vált. »A nyugati orientáció, a Wilsonra felépített politika végleges hajótörést szenvedett«⁵⁶ ismeri be Jászi Oszkár, »a helyzet tarthatatlanságának érzése napról-napra általánosabb lett... A wilsoni népszövetség ragyogó ígérete, az igazságos béke, a népek önrendelkezési joga, a plebiszcitum egyszerűen mint szappanbuborék pattant szét az egész magyar közvélemény lelkében... Nemcsak meghódítottaknak, letörtteknek, kifosztottaknak, de ami tömeglélektanilag még sokkal rosszabb: becsapottaknak, rászédetteknek, megcsaltaknak éreztük magunkat!«⁵⁷ Jászi a külpolitikai csőd okait abban keresi, hogy a magyar diplomaták nem tudtak »bánni« a nyugati imperialisták által küldött missziókkal: »Naív politikusok voltunk, akik nem tudtuk, hogyan kell bánni a külföldi katonai és diplomáciai missziókkal. Azt hittük, hogy előzékeny udvarissággal, lojális őszinteséggel és a paktumok becsületes betartásával eleget tettünk köteleseégeinknek, s nem tudtuk, hogy eme küldöttségek számos tagja egészen mást vár tőlünk: finom lakást, dús üzleteket, pezsgős lakomákat, sőt bájos, patrióta delnöket, akik hazájukért mindenre készek.«⁵⁸

Persze »dús üzletekkel«, hazájukért »mindenre kész« »bájos patrióta delnökkel« az imperialistáknál egyet-mást el lehetett érni, ezt Horthyék később megmutatták! Károlyiék mégis elsősorban azért voltak *naiv politikusok*, mert azt akarták elérni, hogy a szlovák, román, szerb munkásokat és parasz-

⁵⁵ P. R. P. P. C. XII. köt. 232. l. »...there was no longer any fear of the Bolsheviki. Karolyi himself... said that Bolshevism was a thing of the past; ... The drastic measures taken by the Hungarian authorities seem to have discouraged the other adherents of the movement, and the Bolshevik danger seems to be non-existent for the present...«

⁵⁶ Jászi Oszkár: Magyar kálvária, magyar feltámadás. Wien, Bécsi Magyar Kiadó, 1920. 97. l.

⁵⁷ Uo. 62. l.

⁵⁸ Uo. 48. l.

tokat kényszerítsék vissza a magyar grófok uralma alá, amikor az amerikai imperialisták már régen rájöttek arra, hogy ezeket a népeket a benesek és maniuk, a masarykok és bratianuk segítségével könnyebben igában tudják tartani.

Történt még néhány kísérlet a kormány külpolitikai csődjének elodázására. A lapokban jelentéseket közöltek, hogy »a békekonferencia amerikai delegátusai között hajlandóság mutatkozik arra, hogy Magyarországnak pénzügyi szempontból segítségére legyenek. E célból Amerikában záloglevelek kerülnének elhelyezésre, amelyekért a magyar kormány vállalna szavatosságot. Egy másik terv szerint egy amerikai pénzcsoport vállalna érdekeltséget a létesítendő önálló magyar jegybank alapításánál.«⁵⁹

1919. március 13-án Garami és Böhm Bécsbe utaztak, Renner, Otto Bauer, Adler segítségét kérték. Mindhiába.

Az antant képviselőit egyenesen bosszantotta a magyar burzsoápolitikusok akadémikusodása, örökös prédikálása a »szentistváni állameszmérők«, »történelmi jogokról«. Őket már egészen más kérdések foglalkoztatták.

1919. március 6-án Kolcsak megkezdte a keleti fronton az általános támadást. Ezzel kezdetét vette az *antant első hadjárata* Szovjetország ellen. Az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Japán imperialistái — a fehér-gárdista, mensevik, eszer, trockista, buharinista hazaárulók döntő csapást készültek mérni a világforradalom központjára: Moszkvára. Mit számítottak ilyenkor olyan, viszonylag lényegtelen kérdések, hogy román vagy magyar csendőrök tartják-e fenn a »rendet« Erdélyben?!

Károlyiék *külpolitikája* tehát csődöt mondott. *A munkások és parasztok, a hazafias értelmiségiek* rádöbrentek, hogy a »wilsonizmus« a szovjetellenes intervencióba való bekapcsolódást és az angol-amerikai imperializmus félglyarmatává válást jelenti — *az arisztokrácia és a burzsoázia* pedig azért fordult el Károlyi kormányától, mert az nem tudta megvédeni a »területi integritást«, az »ezeréves Magyarországot«, mert nem tudott »érdemeket« és zsákmányt szerezni a szovjetellenes intervencióban.

De csődbejutott a kormány *belpolitikája* is. Sztálinnak a Kerenszkij-kormány lelepleződéséről adott elemzése pontosan ráillik a »magyar Kerenszkij« — Károlyi kormányára is: »a koalíciós kormány tapasztalata megmutatta, hogy a koalíció a földesúr uralmát jelenti a paraszt fölött, akinek nem adják oda a földet, a tőkés uralmát jelenti a munkás fölött, akit munkanélküliségre kárhóztatnak, a kisebbség uralmát jelenti a többség fölött, amelyet marta-lékul dobnak oda a háborúnak és a gazdasági bomlásnak, az éhínségnek és a pusztulásnak.«⁶⁰

A dolgozó tömegek ugyanis a kormány ígéretei alapján a forradalom következtében hatalomra került kormánytól azt várták, hogy átadja a földet a parasztságnak, bevezeti a 8 órás munkanapot, felveszi a harcot az éhínséggel, demokratikus szabadságjogokat ad a népnek. S most, négyhónapi keserű csalódássorozat után belátták, hogy a kormány nem adott sem földet, sem kenyeret, sem szabadságot. A százezerholdas latifundiumok fennmaradása, burzsoá terror a gyárakban, éhínség, politikai tömegterror: ez lett a hangzatos ígéretekből. A tömegek a saját bőrükön tanulták meg, hogyan fest a »wilsoni« demokrácia, az »amerikai demokrácia« — a gyakorlatban.

⁵⁹ Kassai Újság, 1919. márc. 6.

⁶⁰ Sztálin Művei. 3. k. 325. l. Két vonal.

A burzsoázia politikusai emlékirataikban bevallják, hogy gyengének bizonyultak a hatalomratörő proletariátus megállítására.⁶¹

1919. március 17-én sorompóba lépett az utolsó Habsburg- király, az elkergetett IV. Károly is. Unokatestvére, a spanyol király közvetítésével levelet intézett Wilsonhoz. Alfonz spanyol király a következő kommentárral továbbította levelét: »remélem, hogy mindent meg fog tenni, ami hatalmában áll, hogy a bolsevista gondolatok terjedésének gátat emeljen — valamennyiünk érdekében.«⁶² Mit ajánl, mit javasol az exkirály? Ugyanazt, amit volt rendőrpapancsnoka, Dietz: »csak egy antant beavatkozás menthetné meg a volt Monarchiából alakult független államokat a bolsevizmustól... Ezek az országok, bár azt állítják, hogy náluk teljes rend van, előbb-utóbb a bolsevizmus áldozatai lesznek — mondja a továbbiakban —, kivéve, ha az antant számottevő katonai erővel beavatkozik.«⁶³ A továbbiakban még felveti a Monarchia konföderációs formában való visszaállításának gondolatát »a dinasztia« uralma alatt.

Antant megszállás — mint egyedüli megoldás! De hiszen ennyire Károlyiék »kormányzati bölcsességéből« is tellett. Ezt megtehetette a Károlyi-kormány és meg is tette: Belgrádban Franchet d'Espéraytól, Budapesten sorjában Vyxtól, Taylortól, Coolidgetől, Berthelottól, Cunninghamtól kért megszálló csapatokat. De az antant nem tehetta meg, hogy csapatokat küldjön! Nem tehetta meg London és Párizs proletárjainak ellenzése, a katonák békevágya miatt!

Közrejátszottak a katonai megszállás meghiúsulásában az imperialista hatalmak közti ellentétek is. Egyrészt a »nagy rablók«, az amerikai-angol-francia burzsoázia harca a volt Monarchia romjain keletkezett új államok fölötti befolyásért, másrészt a »kis rablók« egymásközi marakodásai. Bizonyos csehszlovák, román, jugoszláv burzsoá körök hajlandók lettek volna ugyan Magyarországot megszállásra és kirablására — ehhez azonban nem volt elég eszes katonai erejük, másrészt pedig a magyar uralkodó osztályok kétségbeesetten elleneztek az »antant megszállás«-nak ezt a módját. A belpolitikai válság elmélyítésében nem kis szerepe volt annak a hatalmas agitációs munkának, amit a föld alá szorított kommunista párt végzett. Az 1919. február 20. utáni hetek megmutatták, hogy a párt kitéphetetlenül belegyökerezett a magyar munkások és szegényparasztek, forradalmi értelmiségiek szívébe.

Nagy lendületet adott a párt munkájának az, hogy Szovjetország közbelépett a kormánynál a letartóztatott kommunista vezetők érdekében.⁶⁴

⁶¹ »Nem állítom, hogy a »tisztánlátás« elegendő lett volna Károlyi részéről az ország végzetének elhárítására. Hiszen tényleg nem volt hatalma, nem volt hadserege. De megtehetette és — hiszem — feltétlenül meg is tette az egyetlen lépést, mely az országot megmenthette volna: az antanttól kért segítséget... Ha az antant hatalmak 20 000 katonával megszállják Budapestet: nincs bolsevizmus. Én — dr. Hetényi rendőrtanácsos útján — folytonosan kértem Vyx-et, hogy hozzon Budapestre antant csapatokat, mert a bolseviki veszély állandóan növekszik.« — (Dr. Dietz Károly: Októbertől augusztusig. Bpest, 1920. 108. l.)

⁶² Le Président Wilson et le règlement franco-allemand. Paris, Payat, 1924. 117. l.

⁶³ Uo. 119. l. (Saját kiemeléseim. — Gy. S.)

⁶⁴ Böhm erről így ír: »Az orosz szovjet kormány a magyar hadifogoly-akciók küldötteinek: Werner Jenő, Bernát Ármin szocialdemokrata kiküldötteknek és társaiknak letartóztatásával felelt és megakadályozta a hadifoglyok hazaküldését. Ezzel gyakorlati nyomást a magyar kormányra. Az Oroszországban levő százezernyi hadifogoly hozzátartozóinak nyomására a kormány a kommunista foglyok egy részét szabadonbocsá-

A magyar munkásosztály soraiban óriási lelkesedést váltott ki a szovjet-állam közbelépése. A nemzetközi proletárszolidaritás nagyszerű példáját látták, Szovjetország, a kommunista világmozgalom erejét érezték meg benne.

Ezekben a napokban, 1919. március 2—9-ig ülésezett Moszkvában a *Kommunista Internacionálé alakuló kongresszusa*. Ennek a világtörténelmi jelentőségű kongresszusnak az eredményeiről írta Lenin: »Írásba foglaltuk azt, amit már kivívtunk. Papírra vetettük azt, ami már bevésődött a tömegek tudatába. Mindenki tudta — sőt: mindenki látta, érezte, érzékelte, ki-ki saját országa tapasztalatain, — hogy megindult egy új, a világon eddig példátlan erejű és mélységű proletármozgalom, hogy ezt a mozgalmat nem lehet beszorítani semmiféle régi keretbe, hogy ezt a mozgalmat nem képesek feltartóztatni sem a szűk látókörű zugpolitika nagymesterei, sem az angol-amerikai »demokratikus« kapitalizmus olyan világpolitikai tapasztalatokkal rendelkező vén rókái, mint Lloyd George és Wilson, sem a tüzet-vizet megjárt és minden hájjal megkent Hendersonok, Renaudelek, Brantingok és a szociálszocializmus többi lovagja. Az új mozgalom a proletárdiktatúra felé halad, halad minden ingadozás ellenére, a szörnyű vereségek ellenére... halad a milliós és tízmilliós proletártömegek áradatának minden akadályt elsöprő erejével a szovjethatalom felé.«⁶⁵

A lenini profécia Magyarországon 12 nap múlva valósággá lett. »a példátlan erejű és mélységű proletármozgalom« elvezetett a proletárdiktatúra, a szovjethatalom győzelméhez.

Lenin és Sztálin műveikben mélyen, tudományosan elemezték az 1917 február—október közötti időszakot, a polgári forradalomnak proletárforradalomba való átnövését. *Alapvonásaiban* nálunk is hasonló jellegű átnövés ment végbe 1918 október—1919 március között. Ez az átnövés volt az alapvető, a döntő a magyar proletárforradalom győzelmében is. Megfelelően erről, a fasiszta, a szociáldemokrata, sőt nem egyszer még a kommunista történetírás is túlzott jelentőséget tulajdonított egy viszonylag kevésbé lényeges mozzanatra: a Vyx-jegyzék hatásának. Az új magyar történetírás feladata lesz ennek az átnövésnek, a tanácsok bolsevizálódásának, a parasztfelkelések országossá válásának adatait és tényeit egybegyűjtve, megírni a magyar proletárforradalom történetét. Ez a tanulmány, jellegénél fogva, erre a feladatra nem vállalkozhat. Sőt, témaválasztás miatt kénytelen a Vyx-jegyzékkel a munka arányaiban többet foglalkozni, mint amekkora szerepe a valóságban volt.

A Vyx-jegyzék még 1919. február 25-én született, mint az antant első hadjáratának terveit kidolgozó értekezlet munkájának egyik mellékterméke. Foch tábornagy ezen a napon a Tizek Tanácsában nagy beszédet mondott, amelyben nyíltan ismertette szovjetellenes haditervét. *Francia vezetés alatt*

totta és enyhítette a letartóztatás szabályait, hogy Oroszországot megpuhítsa. Nyilatkozatok jelentek meg, hogy a kormány a kommunista elvek hirdetéséért senkit sem akar és fog üldözni.« — (*Böhm Vilmos*: Két forradalom tüzeiben. Bpest, Népszava, 1946. 149. l.)

Juhász Nagy Sándor pedig így számol be a kommunista foglyok egy részének szabadonbocsátását követő minisztertanácsról: »az ugyanaznapi minisztertanácson megjelent Károlyi és ott azzal indokolta eljárását, hogy Moszkvából szikratávirat érkezett, amely szerint Oroszországban a magyar vöröskeresztes missziót elfogták és a magyar nem bolsevik hadifoglyok ellen is megtorlást fognak alkalmazni.« — (*Juhász Nagy Sándor*: A magyar októberi forradalom története. 470. l.)

⁶⁵ Lenin Művei. 28. k. 503. l.

finn, lengyel, cseh, román és görög csapatokkal akart támadni a Varsótól a Krimig terjedő egész arcvonalon. Célul a régi orosz monarchia visszaállítását jelölte meg. Ennek a programnak volt része a román—magyar semleges zóna megteremtése. »A francia hadvezetőség ugyanis azért akarta a románokat a magyarok rovására kielégíteni, hogy — miként Foch kijelentette — az oroszok elleni menetelő román hadsereg hátát semleges zónával biztosítsa. Az Oroszország elleni nagy támadás magva ugyanis egy erős román—lengyel szövetség lett volna.«⁶⁶ Február 25-re világossá vált az is, hogy a KMP-t nem sikerült a február 20-i provokációval megsemmisíteni és hogy ennek következtében Magyarországot nem lehet a szovjetellenes támadó háborúba bekapcsolni.

A határozatot Berthelot tábornok, az ukrainai hadműveletek, a bevetésre kerülő lengyel, cseh, román és görög hadseregek főparancsnoka már március 9-én hivatalosan közölte Presán román tábornokkal (ezzel akarta megnyugtatni az aggályoskodó román bojárokat és buzdítani a szovjetellenes intervencióra).

A magyar kormánnyal de Lobit tábornok, »a magyarországi hadsereg főparancsnoka« közölte Wilson, Lloyd George és Clemenceau határozatát.

A »Vyx-jegyzék« elnevezést — ami egyébként nem helyes — azért kapta az antantnak ez az ultimátuma, mert Vyx alezredes, a budapesti fegyverszüneti bizottság elnöke adta át Károlynak.

De ha már a Vyx név bevonult a magyar történelembe, hadd jellemezzük a kortársak emlékiratai alapján ezt a figurát. Annál is inkább, mert *típusa* volt az imperialista katonatisztnek.

Idézzük pl. Böhmöt, akit igazán nem illehet az imperializmus-ellenesség vádja: »Az antant tiszttekből álló fegyverszüneti bizottság vezetője és teljhatalmú parancsolója Vyx alezredes, *tudatlan, belsőleg is brutális érzésű, a royalista ellenforradalommal szimpatizáló katonatiszt.* November végén érkezik Budapestre és néhány napon belül kitűnik, hogy *tulajdonképpen ő kormányozza az országot.* Ő rendelkezik Magyarország vasutaival, közelekedési utáival, szénbányáival, nyersanyagtermelésével, rendelkezéseket ad ki, amelyeket a kormány záros határidőn belül köteles teljesíteni. *A teljhatalmú diktátor,* aki Magyarország népével és közgazdasági életével rendelkezik, nem ismeri Magyarországot még annyira sem, mint a négy elemi rosszul végzett tanuló. Közgazdasági kérdésekben annyira járatlan, mintha soha az ország hírét sem hallotta volna. Főllépésében a győző brutalitása nyilatkozik meg. Megtette-sítője a régi osztrák-magyar hadsereg császári és királyi őrmestere típusának.«⁶⁷

Jellemző, hogyan tárgyalt a magyar burzsoázia képviselőivel. Szende Zoltán leírja, hogy pl. Károlyi soha »nem mert szembeszállni a feltett sapkában belépő, lovaglóostorával beszélő Vyx-ek.«⁶⁸ Szabó László így jellemzi: »Ez a francia tiszt kitűnő katona lehetett, de egyáltalán nem volt politikus... Magyarország sokkal kisebb pont volt neki, mint például Annam vagy Tonkin. Legkisebb hadnagya is páratlan lenézéssel kezelte ezt az országot

⁶⁶ P. R. P. P. C. IV. k. 122—123. l. — Lásd még *Juhász Nagy Sándor*, i. m. 504—505. l. — *A. Berjokzin*: Az Egyesült Államok a Szovjetország elleni katonai intervenció tevékeny szervezője és résztvevője (1918—1920). Bpest, Szikra, 1953. 98. l. — *R. St. Baker*: Woodrow Wilson. Memoiren und Dokumente über den Vertrag von Versailles anno 1919. Übers. K. Thessing. Leipzig, 1923. III. k. 238—245. l. — Le président Wilson et le règlement franco-allemand. 114. l.

⁶⁷ *Böhm Vilmos*: Két forradalom tüzeiben. 97. l.

⁶⁸ *Szende Zoltán*: A magyar katasztrófa. 1918—19. Bpest, 1933. 159. l.

s a legkisebb adminisztratív dologban is, amelyben intézkednie kellett, a francia udvariasságról szóló legendákat megsemmisítő modort tanúsított. Kizárólag csak leigázott országot láttak Magyarországon.⁶⁹

S végül hadd idézzük Garamit: »Hamarosan el is terjedt róla az a hír, hogy összesűri a levelet a szép asszonyaival és ragyogó estélyeivel buzgón intrikáló arisztokráciával és haute-finance-szal.«⁷⁰

Ami magát a Vyx-jegyzéket illeti, a Neue Freie Presse — bár kicsit eltulozva, de jellemzően — így ismerteti: »Súlyos válság Magyarországon: *Hír az antant csapatok további terület megszállásáról.* Budapest, március 20. Mint politikai körökben hírlik, a budapesti antantmisszió vezetője, Vyx ezredes, ma egy újabb jegyzéket nyújtott át a magyar kormánynak, amelyben közli, hogy az antant kénytelen további területeket megszállni Magyarországon: *Francia, szerb, román és cseh-szlovák csapatok szállják meg Magyarország legnagyobb részét.* Megszállatlanul csupán Budapest és környéke marad. *A megszállást azzal indokolják, hogy a magyar kormány gyengének bizonyult arra, hogy úrrá legyen a bolsevista mozgalom felett.* (Die Besetzung wurde damit motiviert, dass sich die ungarische Regierung zu schwach gezeigt habe, der bolschewistischen Bewegung Herr zu werden.)⁷¹

A jegyzékben lényegében a román—magyar demarkációs vonal nyugatratolásáról és a két hadsereg között *semleges övezet* megteremtéséről van szó. Eszerint magyar és erdélyi városok egész sora (Debrecen, Békéscsaba, Orosháza, Hódmezővásárhely, Szeged; Arad, Nagyszalonta, Nagyvárad, Nagykaroly, Szatmárnémeti) került volna *amerikai-angol-francia megszállás* alá. A jegyzék dokumentálta azt a tényt is, hogy az antant beleegyezett abba, hogy Erdélyt Romániához csatolják. A *semleges övezet* létesítése azt a célt szolgálta volna, hogy a francia csapatok megakadályozzanak minden súrlódást, minden csetepatét a román és a magyar burzsoá hadseregek között, hogy így az *egész* román hadsereget nyugodtan bevethessék, a magyar hadsereget pedig előkészíthessék a Szovjetukrajna elleni intervencióra. A jegyzék »nemcsak a tiszántúli részeken jelentett volna huszonötezer négyzetkilométert, hanem az egész Ruszinszko elvesztését is. Ez is tizenötezer négyzetkilométert tett ki. De ezenkívül tele volt a jegyzék igen komoly megcsonkítási tervekkel. Mindenki tudta, hogy Ausztria megkapja Magyarország egy részét, azonfelül volt egy cseh—jugoszláv korridor terv, aminek szintén óriási valószínűsége volt, tekintettel arra, hogy a Németország testén átmenő lengyel korridor már ismert volt. Mindenki látta, hogy a követelések Magyarország végletekig való megcsonkítását jelentenék.«⁷²

Ezekután nem csodálhatjuk, hogy a magyar burzsoá-szociáldemokrata kormány a jegyzékben külpolitikájának teljes csődjét volt kénytelen felismerni. A jegyzék átadásának körülményére jellemző N. Roosevel kapitány Coolidge-hoz írt jelentése. Elmondja ez a jelentés, hogy Károlyi, Böhm és Berinkei nagy megdöbbenéssel olvasták de Lobit jegyzékét. Idézi Károlyi véleményét: »az ország és a nép soha nem tűrne ilyen akciókat«. Vyx erre cinikusan azt felelte, hogy »ami a közvéleményt illeti s hogy a nép tűr-e, vagy sem ilyen akciót, azt a kormány könnyen szabályozhatja, mindez az újságok-

⁶⁹ Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. Bpest, Athenaeum, 1919. 57. l.

⁷⁰ Garami Ernő: Forrongó Magyarország. 107. l.

⁷¹ Neue Freie Presse, 1919. márc. 21. Morgenblatt.

⁷² Rákosi Máttyás felszólalása az utolsó szó jogán. A Rákosi-per. 403. l.

tól függ. Ha a népnek az újságok útján helyes megvilágításban mutatják meg a dolgokat, akkor nem lesz semmi baj.» Böhm kifejtette, hogy: »a dolog belpolitikai fontossága óriási... Ha ezt keresztül viszik, a kommunista párt tagsága egy nap alatt pár ezerről 200 ezerre, vagy még többre ugrik.« Károlyi végül kifejtette, hogy »ennek politikai következménye csak a forradalom lehet.«⁷³

Végül hadd hangsúlyozzuk ismét, hogy a Vyx-jegyzék csak az »utolsó láncszem« volt abban a politikai folyamatban, amely a »wilsonizmus«, az antant-barát kormány csődjéhez vezetett.⁷⁴

Sőt, ami a külpolitikai faktort illeti — ezen a téren sem egyszerűen arról volt szó, hogy a magyar nép Erdély Romániához csatolása miatt fordult volna szembe Károlyival. Az *arisztokrácia* és a *burzsoázia* szemében ezért vált bukott politikussá Károlyi. *Ami a munkásságot, parasztságot és hazafias értelmiséget* illeti, ő előttük antantbarát és főleg szovjetellenes politikája leplezte le Károlyit. Helyesen írja emlékirataiban Juhász Nagy Sándor: »Az egész európai politikai helyzetnek volt logikus következménye a magyar bolsevista forradalom kitörése. Gyökere a győztes antanthatalmaknak arra a törekvésére vezethető vissza, hogy háborúval támadjanak Szovjet-Oroszország ellen, ott a bolsevizmust megsemmisítsék és a régi monarchikus polgári rendet helyreállítsák.«⁷⁵ Ez volt az a politika, amivel még együttjárt Magyarországnak az antanthatalmak gyarmatává változtatása — amivel a magyar nép tömegei szembefordultak.

Weltner erről így ír: »A magyar—orosz szövetség eszméje gyorsan hódított és a közvéleménybe vitt jelszavak valósággal nemzeti mozgalomnak tüntették föl az Oroszországgal szövetséges magyar Tanácsköztársaság megalakítását.«⁷⁶ Szögezzük le, hogy ez esetben valóban »valóságos« nemzeti mozgalomról, az imperializmus rendszeréből való kiszakadásról volt szó. Az SzDP természetesen mindvégig kitarzott a Wilsonra épített külpolitika mellett.⁷⁷

A proletárforradalom győzelmét elősegítő *legdöntőbb külpolitikai tényező* a *szovjethatalom fennállása*, erősödése volt. Nagy szerepe volt a Vörös Hadsereg sikereinek.⁷⁸

⁷³ P. R. P. P. C. XII. k. 413. l.

⁷⁴ *Jászi Oszkár* i. m. 102. l. »Mindig naiv realizmus az — írja —, amikor az emberek nagy történelmi sorsfordulók okát egy hosszú okozati sor utolsó láncszeméhez fűzik. A magyar bolsevizmus igazi oka nem a Vyx-jegyzék, hanem annak hosszú genezise van. Sok évszázados osztályuralom, az utolsó fél évszázad megmérgezett nemzetiségi és szociális politikája, a Tisza-korszak erőszaka és korrupciója, az öt éves háború, a hadsereg megsemmisítését követő anarchia: mindez és sok más tényező vezetett el a proletárság diktatúrájához.« (*Jászi Oszkár*: Magyar kálvária, magyar feltámadás. 104. l.)

⁷⁵ I. m. 504. l.

⁷⁶ *Weltner J.*: Forradalom, bolsevizmus, emigráció. 141. l.

⁷⁷ A kommunista vasutasok: »Mit tettek a szociáldemokraták?« című röplapjukban március elején így leplezték le ezt a politikát: »a szociáldemokrata párt... megtagadja a közösséget az orosz munkás- és paraszttanácsokkal, ellenben keblére öleli Wilsont, az amerikai milliárdos banditák fővezérét.« »Proletári szolidaritásuk nem ösztönzi őket arra, hogy a küzdő orosz munkástestvérek segítségére siessenek, ellenben belemennek abba, hogy a lengyel ellenforradalmároknak, a tőkéseknek a szovjet kormány proletárkatonái ellen fegyvereket szállítsanak.« — MMI. Archivum Röpiratgyűjtemény. II. 12/1919/28.

⁷⁸ »A március 19-én délben megjelent »Az Est« című polgári lap — írja emlékirataiban Böhm — ökolnyi betűkkel több, mint egy hasábnyi terjedelemmel feltűnő helyen közli azt a hírt, hogy az orosz bolsevikok győzelmesen nyomulnak elő Dél-Orosz-

Erősödő szovjet barátság a proletariátus, a dolgozó nép részéről — az antantbarát külpolitika teljes kudarca a burzsoá kormány részéről — ezek voltak a koalíciós kormány bukásának fő külpolitikai természetű okai. Károlyi lemondó levelében — jellemző ez az ország népe többségének közvéleményére — lényegében letagadja, hogy négy hónapon át antantbarát, szovjetellenes politikát folytatott és mint antantellenes, szovjetbarát politikus lép le a történelem színpadáról.⁷⁹

Károlyi persze a hatalmat az SzDP-nak akarta átadni, mint azt maga is, minden kortárs is egyöntetűen megírta. A lemondó levélnek azok a kitételei, hogy a kormány »eddig is a nép akaratóból« és »a magyar proletárság támogatásával« kormányzott — ezt a célt szolgálták.

De a magyar nép tömegei másképpen döntöttek. Nem Wilson—Coolidge-féle »tisztá szociáldemokrata« kormányt, hanem tanács hatalmat akartak, proletárforradalmat, proletárdiktatúrát akartak.⁸⁰

A fasiszta történetírók — Károlyi önkéntes lemondására hivatkozva — úgy tüntették fel a proletárforradalom győzelmét, mintha Károlyi »átjárt szotta« volna a hatalmat. Rákosi elvtárs a fasiszta bíróság előtt így leplezte le ezt a történelemhamisítást: »Nekünk Károlyi és kormánya éles ellenfelünk volt. Ahol lehetett üldözött bennünket, börtönbe dobott, rendőrökkel betörette a fejünket és igazán nem rajta múlt, hogy hatalomra jutottunk.«⁸¹

1919. február 20-án a kormány valóban megtett minden tőle telhetőt. Egy pillanatra úgy látszott, sikerült visszazorítani a forradalmat.

Szétrombolták a kommunista párt központját, legális szervezeteit, a Vörös Újság szerkesztőségét. Már-már úgy látszott, felülkerekedik az ellenforradalom. De a forradalmat diadalútján mégsem tudták megállítani. A munkásosztály, élén a budapesti proletariátussal, megingathatatlanul haladt előre a hatalom felé, a szocializmus felé vezető úton. A dolgozó parasztság harcolt tovább a földért. A magyar nép tömegeinek rokonszenve az üldözött, bebörtönzött kommunisták felé fordult. Kiderült, hogy a leninizmus eszméi már mélyen belegyökereztek a magyar talajba, a magyar munkások, katonák,

országban, Ukrajnában és Lengyelországban, Kiev, Cherson és Nikolajev városokat már elfoglalták. Egy másik helyen ugyanez a lap még nagyobb betűkkel közli a nagy bolsevik győzelemről szóló hírt, amely szerint az orosz szovjet hadsereg már Románia felé nyomul, az előcsapatai már Lemberg és Odessza előtt állanak. Kétségtelen, hogy az utolsó napok eseményeinek hatása alatt száguldó rohamossággal terjedő kommunista mozgalom áradatát ez a két hír hirtelen mértékben megdagasztotta.« — *Böhm Vilmos*, i.m. 203. l.

⁷⁹ »Magyarország népéhez! A kormány lemondott. Azok, akik eddig is a nép akaratóból s a magyar proletárság támogatásával kormányoztak, belátták, hogy a viszonyok kényszerítő ereje új irányt parancsol. A párizsi békekonzferenciú titokban úgy döntött, hogy Magyarországnak csaknem egész területét katonailag megszállja. Az entente misszió kijelentette, hogy a demarkációs vonalat ezentúl politikai határnak tekintik. Az ország további megszállásának célja az, hogy Magyarországot felvonulási és hadműveleti területté tegye a román határon harcoló orosz-szovjet hadsereg ellen. A mitőlünk elrablott terület pedig zsoldja lenne azoknak a román és cseh csapatoknak, amelyekkel az orosz-szovjet sereget akarják leverni. Én, mint a Magyar Népköztársaság ideiglenes elnöke, a párizsi konferenciának ezzel a határozatával szemben a világ proletariátusához fordulok igazságért és segítségért, lemondok és átadom a hatalmat Magyarországnak népei proletariátusának. Károlyi Mihály.« — (Károlyi Mihály lemondó levele. 1919. március 21. Közli: A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. Bpest, Szikra, 1949. 85. l.)

⁸⁰ »A szocialista tömegek nagy része a kommunistákhoz pártolt út, a régi szocialista vezetőség kapitulált és a proletariátus kiküldötte a tanácsköztársaságot.« — *Jászi Oszkár*: Magyar kálvária, magyar feltámadás. 95. l.

⁸¹ A Rákosi-per. 373. l.

dolgozó parasztok, forradalmi értelmiségiek agyába és szívébe. Kiderült, hogy a kommunista párt, rövid 3 hónap alatt kitephetetlen gyökereket vert, hogy az üzemekben a legöntudatosabb munkások, a kaszárnyákban a legbátrabb katonák, a falvakban a legharcosabb szegényparasztok, az értelmiség legjobbjai — tántoríthatatlanul felsorakoztak a lenini zászló alá. Ilyen pártot semmiféle rendőrterrorral sem lehetett megsemmisíteni. Sőt, a kormány intézkedései végeredményében erősítették a párt tekintélyét és tömegbefolyását.

1919. március 21-e így vált a »wilsonizmus« vereségének és a leninizmus diadalának napjává Magyarországon.

Hiába volt a wilsonok, hoowerek, lloyd georgeok, churchillek, clemenceauk, fochok minden diplomáciai sakkhuzása, csaló ígéretése, szemfényvesztő trükkje, fenyegetése, hiába Vyx lovagló ostora, Taylor, Coolidge, Cunningham missziója, Franchet d'Esperay, de Lobit, Berthelot hadosztályai, hiába Károlyi és Jászi szónoklatai, hiába a szociáldemokrata Noske-jelöltek: Garami, Böhm, Peyer terrorja — a magyar népi tömegek győztek. Győztek, mert igaz ügyért, a nemzeti és társadalmi felszabadulásért harcoltak. Győztek, mert a lenini zászlót magasra tartó kommunista párt vezetése alatt harcoltak.

GYÓRFFY SÁNDOR

AZ 1944. ÉVI SZLOVÁK NEMZETI FELKELÉS

Tíz évvel ezelőtt a szlovák nép Szlovákia Kommunista Pártja vezetésével és a Szovjetunió áldozatkész támogatásával fegyverrel szállt szembe a Hitler fasizmussal és ludák* kiszolgálóival.

A szlovák nemzeti felkelés a szlovák nép nemzeti felszabadító harcának tetőpontja volt, azé a szlovák népé, amely sohasem azonosította magát »saját« burzsoáziájának 1938 őszi és 1939 tavaszi árulásával.

A szlovák nemzeti felkelés a hitleri fasizmus által letiport nemzetek szabadságért vívott harcának része volt és ez a harc elsősorban a Szovjetunióra és annak Nagy Honvédő Háborújára támaszkodott.

Kiindulva abból a tényből, hogy a szlovák nemzeti felkelés »jelentette a szlovák nép nemzeti felszabadító harcának tetőpontját«, továbbá hogy a felkelés a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújára támaszkodott, e harc értékelésénél a helyes arányokat szem előtt tartva foglalkozni kell a szlovák nép nemzeti felszabadító harcának egész folyamatával.

*

A cseh és szlovák burzsoázia, amely elfogadta a müncheni diktátumot és ezzel elhajtotta a demokratikus szabadságjogok és a nemzeti függetlenség zászlaját, megmutatta, hogy a burzsoázia nem megbízható képviselője a nemzetnek. A burzsoázia politikai pártjai, amelyek a cseh és szlovák burzsoázia egyes érdekcsoportjainak politikai képviselői voltak, teljesen azonosították magukat a müncheni kapitulációval.

Szlovákiában a müncheni kapitulációnak, amelyben a fasiszta Hlinka-féle »néppártnak« is jelentős része volt, egyik közvetlen eredménye az 1938. október 6-i zsolnai megegyezés volt. Miről volt szó 1938. október 6-án Zsolnán?

A müncheni kapitulációig a szlovák burzsoázia két főcsoportra oszlott:

1. az egyiket (a szlovák burzsoázia kisebb részét) politikailag elsősorban az agrárpárt képviselte, amely szorosán együttműködött az uralkodó cseh finánciókéval és támogatta annak nép- és szlovákellenes politikáját;

2. a másikat (a szlovák burzsoázia nagyobb részét) politikailag főleg a Hlinka-féle szlovák »néppárt« képviselte, amely nem nagy sikerrel versenyzett a cseh finánciókéval és védekezett annak terjeszkedésével szemben, s ugyanakkor együttműködött vele (főleg, amikor a forradalmi munkásmozgalom elleni harcról volt szó).

1938. október 6-án Zsolnán a szlovák burzsoázia mindkét csoportja az új körülmények között a szlovák dolgozó nép további kizsákmányolásá-

* Ludákoknak hívták a szlovák fasisztákat. (A szerk. megj.)

¹ Klement Gottwald: Za večné bratstvo Čechov a Slovákov (A csehek és szlovákok örök barátságáért). Bratislava, 1949. 259. l.

val kapcsolatos közös érdekek alapján egyesült, — ezúttal a fasiszta ludákok politikai vezetésével, akik 1933 óta egyre inkább Hitler felé orientálódtak. A szlovák burzsoázia valamennyi csoportja 1938. október 6-án Zsolnán meg-egyezett abban, hogy az egész közigazgatást és a végrehajtó hatalmat Szlovákiában a hitleri fasizmus szlovák ügynöksége — a Hlinka-párt veszi át.

1938. október 6-a után Szlovákiában minden józanul gondolkodó ember előtt világossá vált, hogy Szlovákia autonómiája a fasiszta Hlinka-párt kezében csak nagyon rövid átmeneti időt jelent, s az a célja, hogy a hitleri fasizmusnak előkészítse a talajt a csehszlovák állami függetlenség maradványainak minél könnyebb felszámolására.

Ezért az »első hivatalos ténykedés«, ahogy maguk a szlovák fasiszták nevezték,² az autonóm ludák kormány első hivatalos intézkedése az volt, hogy beszüntette Csehszlovákia Kommunista Pártjának a tevékenységét, az egyetlen politikai pártét, amely nem azonosította magát a müncheni kapitulációval és amely valóban védte a szlovák nép érdekeit. A fasiszta autonóm kormány belügyminisztériuma már 1938. október 9-én, vasárnap sietett kiadni 1/1938. eln. számú rendeletét, amelyet a pozsonyi Országos Hivatalhoz intézett. Ez egyetlen mondatot tartalmazott: »Az ottani hivatalnak meghagyatik, hogy a legnagyobb gyorsasággal járjon el Szlovákiában a kommunista párt ellen...«³

A ludák-fasiszta autonóm kormánynak ez az »első hivatalos ténykedés« a legjobban jellemzi a szlovákiai fasiszta diktatúra célját. A kommunista párt tevékenységének a betiltása után, bár az felkészült erre a csapásra és illegálitásba ment, a ludák rezsimnek úgy tetszett, hogy most már jóformán semmi sem áll a rabló szlovák burzsoázia régi reményeinek útjában. A szlovák burzsoázia pedig, e pillanattól kezdve a kormányhatalmat is felhasználva, mindent elkövetett, hogy elsősorban megerősítse gazdasági pozícióit, amelyeket addig mindenekelőtt az egyházi nagybirtok és néhány kisebb bank képviselt.

A szlovák fasiszta burzsoázia abban a konkurenciaharcában, amelyet a cseh polgárság ellen folytatott azért a nagyobb értéktöbblet-részesedésért, amelyet Szlovákia dolgozó népéből sajtolt ki, továbbá minden haladó erővel szembeni gyűlöletében uralma első napjától kezdve a legvadabb európai imperializmus, a hitleri fasizmus karjaiba vetette magát. Hogy megszerezze a hitleristák rokonszenvét, a kommunista párt tevékenységének a betiltása után sietett minden más tekintetben is utánozni a hitlerizmus politikai rendszerét. Feloszlatta a szlovák dolgozó nép összes szakmai és más érdekvédelmi szervezeteit. A hitleri terrorista szervezetek mintájára a kommunisták üldözése céljából a Hlinka-féle szlovák néppárt legfanatikusabb tagjaiból és deklasszált elemekből megszervezte a terrorista Hlinka-gárdát. A hitleri koncentrációs táborok mintájára Szlovákiában is koncentrációs táborokat létesített.

Annak politikai kifejezési formája, hogy 1938. október 6-án az egész szlovák burzsoázia, azaz összes csoportjai közös platformot találtak, az a tény volt, hogy Szlovákia valamennyi burzsoá pártja beolvadt a Hlinka-féle néppártba. Így akárcsak a hitleri Németországban, Szlovákiában is bekövetkezett valamennyi politikai párt feloszlata.

² »Slovák« 1938. okt. 11.

³ Az Országos Hivatal levéltára Pozsonyban. 64.484/38. eln. sz.

Természetesen a kommunista párt nem hagyta magát feloszlatni. A szlovák kommunisták már a müncheni diktátum aláírása körüli időkben látták, hogy mit készít elő Zsolnán 1938. október 6-án a szlovák burzsoázia és 1938. október 6-ára szintén Zsolnára hívták egybe a Csehszlovák Kommunista Párt szlovákiai országos bizottságának kibővített plenáris ülését az összes képviselők, szenátorok és körzeti titkárok részvételével. Az ülésen Široký elvtárs referált a München után kialakult helyzetről és azokról a következményekről, amelyek ebből Szlovákiára származtak. Az ő referátuma után a CsKP. országos bizottságának kibővített plénuma elhatározta, hogy az új kedvezőtlenebb körülmények között megszervezi a további harcot a fasizmus támadásával szemben, amelyet az a dolgozó nép burzsoá-demokratikus vívmányai és a szlovák nemzet létalapja ellen indított. Ezért a CsKP. országos vezetőségének plénuma a következő határozatokat hozta: 1. előkészületeket tesz arra, hogy a CsKP Szlovákiában is illegitásba vonuljon, és nem engedi, hogy meglepetést keltsen a szlovák reakció csapása, amelyet minden pillanatban várni lehetett, amint azt a fasiszta belügyminisztérium már említett 1938. október 9-i rendelete rövidesen igazolta. 2. létrehozza a CsKP illegális országos bizottságát Szlovákiában. 3. előkészíti az illegális pártsajtó kiadását.

Igy a zsolnai 1938. október 6-i összejöveteleknek kettős jelentőségük van: egyrészt az egyesült szlovák burzsoázia nyíltan félredobta a demokráciát, valamint a csehek és szlovákok nemzeti szabadságának zászlaját, másrészt viszont ezt a zászlót magasra emelték a szlovák kommunisták, hogy segítségével megszervezzék a harcot az igazi nemzeti felszabadulásért.

Az első alkalom arra, hogy a szlovák kommunisták 1938. október 6-a után az illegális sajtó közvetítésével a szlovák néphez szóljanak, 1938. december 18-án adódott, amikor kiírták a fasiszta szlovák országgyűlési választásokat. A kommunista párt ekkor ismét figyelmeztette a szlovák népet: a szlovák fasizmus politikája arra kényszeríti a szlovák nemzetet, hogy természeti kincseit teljes egészében kiszolgáltassa a német tőkének,⁴ hogy Hitler és hazai szövetségesei nem elégednek meg Münchennel és Zsolnával, hanem mindent elkövetnek, hogy a köztársaságot teljesen felbomlasszák.

*

Amikor Hitler 1939. március 14-én a szlovák fasiszták hathatós segítségével teljesen szétverte a csehszlovák köztársaság megcsonkított maradványait is, igazolta a szlovák kommunisták nézeteit. A szlovák fasiszta burzsoáziát a Hitlernek nyújtott segítségért az ún. önálló állam cégérével ajándékozták meg, amelynek kikiáltására az ún. szlovák országgyűlés Berlinből kapott telefon-utasítást.

1939. március 14-e óta a szlovák fasizmus ideológusai és politikusai a Csehszlovák Köztársaság elleni árulásukat és a Hitlernek nyújtott segítségüket nagy történelmi tettként tüntették fel. A Csehszlovák Köztársaság felszámolásáról és a fasiszta szlovák állam létesítéséről azt hirdették, hogy az a szlovák történelem legnagyobb eseménye. Ezzel szemben a történelmi igazság az, hogy az ún. szlovák állam nem volt az előző szlovák történelem következménye, amint azt a fasiszta történészek állították,⁵ hanem a hitleri fasizmus

⁴ Szlovákia Kommunista Pártja Párttörténeti Intézetének levéltára, 3039/53. sz.

⁵ Fr. Hrušovský: Slovenské dejiny (Szlovák történelem). Turčiansky Sv. Martin. 1939. (2. kiadás). 446, 1.

kegye révén (sőt nem is kegyből, hanem szükségszerűen) létrejött ideiglenes konjunkturális alakulat. Az ún. szlovák állam létezésének egyetlen indoka volt: segíteni a hitleri Németországot a szláv népek elleni irtó háborújában, a világalomért folytatott háborújában.

Ennek ellenére a szlovák fasiszta rendszer olyan arcátlan volt, hogy nemzetinek nevezte magát és a szlovák történelem tetőpontjának tüntette fel uralmát. Ezért igaza volt Široký elvtársnak, amikor a fasiszta szlovák állam keletkezéséről ezt írta: »Hitler berendezett Európa szívében egy második Mandzsukuót, szlovák állam elnevezéssel.«⁶

Hitlernek természetesen kedvezett, hogy a többi meghódított országtól eltérően, ahol megszálló hadsereget kellett tartani és ahol világosan a nemzetek állami függetlenségének ellenségeként szerepelt, Szlovákiában ezt a feladatot a szlovák fasiszták látták el és ezáltal lehetőséget adtak neki arra, hogy a világ felé azt bizonygassa, hogy végeredményben nem akar ő rosszat minden nemzetnek. A szlovák fasiszták persze Hitler kiszolgálásának ezt a politikáját azért is sikeresebben folytathatták mint pl. Hácha hívei Csehországban, mert minden megelőző rendszer Szlovákiával kapcsolatos bűnös, elnyomó politikájának hibájából többé-kevésbé ügyes nacionalista demagógiával sikerült nekik Szlovákiában bizonyos tömegbázisra is szert tenniük. Široký elvtárs erről 1946. március 29-én a CsKP VIII. kongresszusán ezt mondta:

»...míg Csehországban a megszállás idején egyetlen fasiszta pártnak sem volt tömegbázisa, addig be kell ismernünk, hogy Szlovákiában az a reakciós ideológia, amelyet a Hlinka-párt terjesztett, a szlovák nyilvánosság bizonyos köreire jelentős hatást gyakorolt.«⁷

Vajon a társadalom mely köreire támaszkodhatott elsősorban a szlovák fasiszta rendszer?

Elsősorban a klérusra, mely leginkább a klerikál-fasiszta rendszer létrehozásában látta biztosítva az egyházi földbirtokot és a vallásos szlovák néprétegek feletti korlátlan hatalmát. A klérus volt Szlovákiában a fasiszta rendszernek egyik legfőbb támasza.

A szlovák fasiszta rendszer másik pillérét az iparvállalatok szlovák tulajdonosai alkották, akik megszabadultak a cseh konkurrensaiktól és akiknek a beköszöntő háborús konjunktúra lehetővé tette, hogy soha nem remélt haszonhoz jussanak a szlovák nép kizsákmányolása révén.

Falun a már említett kléruson kívül a fasiszta rendszer támaszaihoz tartoztak a falusi gazdagok is, akik 1940 tavaszán az ún. földreform segítségével megerősítették gazdasági pozíciójukat. Ekkor ugyanis a fasiszta rendszer néhány zsidó és mások birtokait felosztotta azért, hogy »30 hektáros parasztgazdaságok«,⁸ azaz kulákgazdaságok keletkezzenek.

A városokban (és a falvakban is) a szlovák fasiszta rendszer társadalmi bázisát képezték még az árjásítók (arizátorok), akik aljas módszerekkel megszerezték a zsidó kézben levő ipari üzemeket és vállalatokat.

A szlovák fasiszta rendszer további társadalmi bázisát alkotta a szlovák értelmiség ama felső rétege, amelynek számára a cseh értelmiség Szlovákiából való kiűzése a karriernek addig soha nem remélt útját nyitotta meg.

⁶ Viliam Široký: Za šťastné Slovensko v socialisticom Československu. (A szocialista Csehszlovákiában boldog Szlovákiáért). Bratislava, 1952. 40. l.

⁷ Protokol VIII. riadneho sjazdu KSČ (Csehszlovákia Kommunista Pártja VIII. rendes kongresszusának jegyzőkönyve). Praha, 1946, 77. l.

⁸ »Slovák« 1949. febr. 27.

A felsorolt rétegek alkották tehát a szlovák fasiszta rendszernek társadalmi bázisát s ezek segítségével tudta a hitleri fasizmus érdekében fenntartani uralmát a szlovák nemzet döntő többsége felett. A szlovák nemzet döntő többsége számára — és ezt különösképp hangsúlyozni kell — a fasiszta rendszer csak a gazdasági helyzet rosszabbodását, a nyomor fokozódását és a kizsákmányolás erősödését hozta, sőt a fronton szlovák katonák vérezték a hitleri imperialisták érdekében.

Ezért a szlovák kommunisták feladata az volt, hogy illegális munkájukkal megteremtsék az előfeltételeket, majd fokozatosan megnyerjék a szlovák nemzet minden dolgozó rétegét a szlovák bábállam és a hitlerista protektorai elleni harcra.

A fasiszta szlovák állam létrehozásával és a cseh országrészek közvetlen elfoglalásával a Csehszlovák Köztársaságot teljesen összezüzták. Szlovákiában más politikai fejlődés kezdődött, mint a cseh országrészekben. Ezért volt szükség arra, hogy a Csehszlovák Kommunista Párt szlovák része szervezetiesen függetlenné váljék. Így jött létre Szlovákia Kommunista Pártja (SziKP), amelynek élén 1939 márciusától a központi bizottság állott.

Szlovákia Kommunista Pártja Szlovákia területén a szlovák nemzet egyetlen szervezett erejeként fejtett ki tevékenységet a fasizmus ellen, a hitleri Németország és hazai cinkosai ellen. Munkáját kezdettől fogva az egész munkásosztály, az egész szlovák nép széleskörű egységének a megteremtésére összpontosította, hogy szabotázs és sztrájkok szervezésével sikerüljön megtörni, majd megbénítani a hitleri fasizmus ludák segítőtársainak háborús erőfeszítéseit. Arra törekedett, hogy a szabotázs és sztrájktevékenység végül az egész nemzetnek a szabadságért folyó felkelésében érje el tetőfokát.

Hogy a Szlovák Kommunista Párt milyen céllal szervezte meg ezt a harcot, azt Široký elvtárs fejtette ki, amikor 1939 májusában megírta, hogy »a szlovák nemzet előtt ma világosabb az út második felszabadításához, mint bármikor azelőtt: a legszorosabb testvéri kapcsolat útja ez a szlovák és a cseh nemzet között, mindkét nemzet nemzeti szabadságfrontja szétbonthatatlan egységének az útja« és hogy »a szlovák nép nemzeti felszabadító küzdelmének a célja a demokratikus Csehszlovák Köztársaság visszaállítása«. Široký elvtárs már ebben a cikkében hangsúlyozta, hogy a reakciós burzsoázia árulása után a nemzeti felszabadító harc vezetésére a munkásosztály hivatott.⁹

A szlovák nép nemzeti felszabadító harcának nagy segítségére szolgált, hogy a szlovák kommunisták szervezeti függetlenségük ellenére is állandó kapcsolatban voltak cseh elvtársaikkal és hogy az ő munkájukat is Csehszlovákia egységes és közös Kommunista Pártjának moszkvai vezetősége irányította, amelynek élén Klement Gottwald elvtárs állott.

Ezért léphetett fel Gottwald elvtárs Csehszlovákia erőszakos szétzúzása után a szlovák kommunisták nevében is, amikor kijelentette, hogy »a cseh és szlovák nép végigküzdő harcát a megszállók és gyarmatosítók uralma ellen«, »a legnagyobb határozottsággal ki lehet jelenteni, hogy a megszállt Csehszlovákia sohasem lesz Hitler számára nyugodt háterszág«, mivel »Csehszlovákia népi tömegeinek a legnagyobb erőssége az a mélyeséges tudat, hogy a hatalmas, erős és legyőzhetetlen ország, a Szovjetunió, a szocializmus országa, a jövő országa az ő oldalukon, a jog az igazság oldalán áll.«¹⁰

⁹ *Viliam Široký*, i. m. 45—46. l.

¹⁰ *Klement Gottwald: Desat' rokov (Tíz év)*. Bratislava, 1950. 196. l.

Attól a tudattól és mély meggyőződéstől áthatva, hogy Csehszlovákia a szocialista Szovjetunió és annak hadserege segítségével felszabadul, a kommunista párt kidolgozta a fasiszmus elleni harc koncepcióját, a cseh és szlovák nemzet felszabadító harcának koncepcióját. Ez annak a nemzeti és demokratikus forradalomnak a koncepciója, amelyben a munkásosztálynak létre kell hoznia minden előfeltételét annak, hogy fokozatosan megnyerje a nemzet összes elnyomott rétegeit, majd a nemzet élére állva felsorakoztassa maga mögé a parasztságot, az értelmiséget és általában a nemzet mindama rétegeit, amelyek valamilyen oknál fogva készek résztvenni a nemzeti felszabadító harcban. A munkásosztály, amelyet politikai szempontból élcsapata, a kommunista párt képviselt, már a nemzeti felszabadító harcban vállalt vezető szerepével megteremtette az előfeltételeit annak, hogy a felszabadult Csehszlovák Köztársaság ráléphetett a szocializmus építésének útjára. Az a körülmény, hogy ebben a nemzeti felszabadító harcban a munkásosztály politikai képviselője éppen a kommunista párt volt, biztosította, hogy nem fognak megisméltódni az 1918—1920-as évek, amikor a munkásosztály akkori képviselőjének, a szociáldemokrata pártnak az árulása miatt a burzsoázia kiszolgálója lett.

A munkásosztály és a kommunista párt e koncepciójával szemben, amelyet elsősorban Klement Gottwald elvtárs fogalmazott meg, ott álltak a cseh és szlovák burzsoázia ama rétegeinek a celszövészei, amelyek a feladatot megosztva a nyugati imperialista államok felé orientálódtak. A cseh és a szlovák burzsoázia — akárcsak az első világháború idején — ismét két vasat tartott a tűzben: a burzsoázia egyik része győzelmére számítva Hitler felé orientálódott, másik része pedig a nyugati imperialisták felé tekintgetett, arra az esetre, ha a közeledő világháborúban, amelynek eljövételében München után egyetlen reálpolitikus sem kételkedhetett, a nyugatiak győznének. Közben a burzsoázia mindkét csoportja valójában továbbra is együttműködött egymással. Maga Beneš, a cseh burzsoázia feje, aki miután önként lemondott, szerencsekívánatait fejezte ki Háchának elnökké választása alkalmából és igen hosszú ideig titkos írásbeli érintkezést tartott fenn vele.

A cseh és szlovák burzsoáziának ez a második garnitúrája (Beneš, Hodža és a többi) azért orientálódott a nyugati imperialisták felé, hogy azok győzelme esetén akár a megújított Csehszlovákia keretei között, avagy más (dunai, vagy lengyel-csehszlovák) középeurópai föderáció keretében biztosítsák a München előtti kapitalista viszonyok visszatérését.

A kommunista párt előtt az a feladat állott, hogy ne csak vezesse a hitleri fasiszmus és a hazai burzsoá cinkosai ellen irányuló felszabadító harcot, hanem hogy helyes politikával megghiúsítsa a cseh és a szlovák burzsoázia eme második garnitúrájának celszövészeit is.

*

A szlovákiai fasiszta rendszer tömegbázisának első próbája a második világháború kitörése volt 1939 őszen. A Lengyelországnak szóló hadüzenettel, annak a Lengyelországnak szóló hadüzenettel, amellyel való szövetségére a szlovák burzsoázia azelőtt annyit hivatkozott — a szlovák fasiszta rendszer a történelem legszörnyűbb háborújába lépett be, az igazságtalan, hódító háborút viselő hitleri fasiszmus oldalán, és pedig mindjárt a háború elején.

A SzZKP a hadseregben erős antifasiszta tevékenységet fejtett ki, amelynek eredménye volt például a katonaság zendülése Késmárkon, Lócsén,

Körmöcbányán és Zólyomban. Ezek a zendülések bizonyították, hogy a fasiszta rendszer tömegbázisa kezd szétesni.

A Lengyelország elleni háború és ennek következményei, mint a közszükségleti cikkek árának addig soha nem tapasztalt emelkedése, egyes közszükségleti cikkek szabad árusításának fokozatos korlátozása, a fekete-kereskedelem elharapódzása stb. — a tömegek antifasiszta hangulatának erősödését vonták maguk után.

A szlovák népnek a SzlKP által szervezett antifasiszta harca hamarosan a fasiszta rendszer kormányzati válságára vezetett Szlovákiában. A Hlinkapárt akkori főtitkára kijelentette, hogy a szlovák fasiszták egyes csoportjai között dühöng a »rendszerért folytatott harc«. A harc okául leplezetlenül azt a tényt jelölte meg, hogy a nép nem akarja jószántából megvalósítani a fasiszta rendszer terveit és céljait, és ezért a tekintélyuralmi rendszert fokozni kell. Ekkor majd csak egyszerűen parancsokat adnak ki, mégpedig a feleslegessé vált országgyűlés nélkül, mert — úgymond — a szlovákoknak, akiket hosszú ideig idegen diktatúra tartott féken, a legjobban a diktátori rendszer felel meg.¹¹

A »rendszerért folytatott harc« olyan méreteket öltött, hogy magának Hitlernek kellett közbelépnie. 1940. július 20-án Salzburgba rendelte a szlovák fasiszta burzsoázia egyes csoportjainak képviselőit, ahol szorosán az ún. nemzeti szocializmus mintájára jelölte ki a fasizmus további útját Szlovákiában.

A salzburgi értekezlettől kezdve a fasiszta fejlődést Szlovákiában elsősorban az jellemzi, hogy pontosan utánozták a kormányzás, a gazdasági, társadalmi és kulturális élet egyes területei megszervezésének összes hitlerista formáit, fokozták a politikai hajszát, mindinkább élesedett a faji üldözés, a német finánctóke még alaposabban ellenőrzés alá vonta a szlovák gazdasági életet és heves támadást intéztek a szlovák kultúra teljes felszámolása céljából.

A szlovák fasiszta rendszer által Salzburg után végrehajtott összes intézkedéseknek az volt a céljuk, hogy a szlovák nép széles rétegeiből kitépje a demokratikus meggyőződés gyökereit, kiölje a testvéri cseh néppel való összetartozás érzését, megsemmisítse az összetartozás tudatát a többi szláv néppel, és ezáltal elérje, hogy a szlovák nép minél nagyobb tömegei teljes mértékben a hitleri fasizmus felé orientálódjanak.

Hogy a szlovák fasiszta rendszernek ez a gonosz terve nem sikerült, ebben a SzlKP-é a főérdem. A párt megszervezte a szlovák nép harcát a fasiszta rendszer Salzburg utáni összes intézkedései ellen. A párt erejét és befolyását főleg a handlovai bányászok hatalmas megmozdulása mutatta meg. A handlovai bányászok 1940. október 30-án, tehát éppen három hónappal Salzburg után, beszüntették a munkát és így tiltakoztak a handlovai szénmedence német tulajdonba való átadása ellen.

A handlovai bányászok sztrájkja a szlovák nép antifasiszta, nemzeti felszabadító harca első szakaszának befejezése volt. A handlovai sztrájk, amelyet 1940 tavaszán és nyarán egész sor kisebb sztrájk előzött meg, szemléltető módon bizonyította, hogy sem a hitleristák ideiglenes győzelme Franciaország ellen 1940 nyarán, sem az ún. nemzeti szocializmus bevezetése Szlovákiában — hála a SzlKP erőfeszítéseinek — nem tudta megváltoztatni a szlovák népnek azt az eltökélt szándékát, hogy a fasizmus ellen küzdjön.

¹¹ »Gardista«, 1940. jan. 6.

A handlovai sztrájknek nagy visszhangja támadt egész Szlovákiában. A sztrájk tovább erősítette a munkásosztály öntudatát. Ez viszont segítette a kommunista pártot abban, hogy még sikeresebben szervezhessen különböző harci akciákat, mint pl. a munkabér emeléséért folytatott további sztrájkokat, melyek révén a szlovák nép nemzeti felszabadító harca még magasabb fokot ért el.

*

A szlovák nép nemzeti szabadságharcának első döntő jelentőségű határköve 1941. június 22-e, az a nap, amikor a hitleri Németország hitszegő módon megtámadta a Szovjetuniót. A Nagy Honvédő Háború, amellyel a szovjet nép erre az orvttámadásra válaszolt, nemcsak a Szovjetunió becsületéért, szabadságáért és függetlenségéért vívott háború volt, hanem egyúttal a szovjet nép hatalmas küzdelme a civilizált világ megmentéséért, a fasiszta igába és rabszolgaságba hajtott nemzetek felszabadításáért. Erről Sztálin elvtárs 1941. július 3-i történelmi jelentőségű beszédében — többek között — ezeket mondotta:

»A fasiszta elnyomók ellen vívott és az egész népet felölelő Honvédő Háborúnak nemcsak az a célja, hogy az országunk fölött tornyosuló veszélyt megszüntesse, hanem az is, hogy segítsük Európa minden népét, mely a német fasizmus igája alatt nyög.«¹²

Így a szlovák népnek a SzlKP által vezetett nemzeti felszabadító harca is elválaszthatatlanul összekapcsolódott a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújával és új szakaszba lépett.

És amikor a moszkvai rádió szlovák adása közölte Sztálin elvtárs említett beszédét, amelyben — egyebek között — azt is mondotta, hogy »az ellenség által megszállt körzetekben lovas és gyalogos partizán-osztagokat kell alakítani, diverziós csoportokat kell létesíteni az ellenséges hadsereg egységei elleni harcra, a partizánháború felszítására az ellenség által megszállt terület minden zugában, a hidak és utak felrobbantására, a telefon- és táviróvezetékek megrongálására, az erdők, raktárak és szállítmányok felgyújtására«¹³, ekkor a SzlKP általában ebben a szellemben irányította tovább a munkát. Ettől az időtől kezdve a SzlKP egyes központi bizottságai, amelyek a tagok időnkénti letartóztatása miatt egymást követték (az első központi bizottsággal tartóztatták le a szovjet-német háború kitörése után Široký elvtársat is, akit a moszkvai vezetőség valamivel korábban küldött Szlovákiába), főfeladatuknak tekintették a partizánmozgalom megszervezését és szüntelen erősítését.

Így a SzlKP központi bizottsága már 1941 szeptemberében kidolgozta a partizáncsoportok tevékenységének részletes irányelveit. A csoportok a Jánošík hagyományra való tekintettel először a »Jánošík harci csoport« nevet kapták. Egyidejűleg a párt erős agitációs és propagandatevékenységet fejtett ki a hadseregben, amelyet a fasiszta rendszer a hitleri hadsereg oldalán a Szovjetunió testvéri népei ellen vetett be.

A hitleri Németországnak a Szovjetunió elleni galád háborúja és a szlovák fasiszta rendszer részvétele ebben a háborúban új helyzetet teremtett Szlovákiában. Annak következtében, hogy ez a háború havonta 150 millió-

¹² Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Bpest, 1949. 11—12. l.

¹³ Uo. 11. l.

koronába került,¹⁴ Szlovákia gazdasági helyzete elképzelhetetlen mértékben megromlott. Mérhetetlenül nőttek az adók, rohamosan süllyedt a dolgozók reálbére. Minthogy a termelést mindenekelőtt a hadiszükségletek fedezésére állították át, több közszükségleti cikknek csökkent a termelése. A mezőgazdasági termelést ellenőrzés alá vonták. 1941. június 22-e után az egész szlovák nemzetgazdaság célja, hogy teljes gőzzel és kizárólagosan a hitleri Németország hadiszükségeinek kielégítésére dolgozzék.

Az említett okok miatt még jobban nőtt az elégedetlenség a széles dolgozó tömegek körében és fokozódott a gyűlölet és az ellenállás a szlovák fasiszta rendszer háborús politikájával szemben. Ez a nemzeti szabadságmozgalom vezetőerejének, a SzLKP-nak lehetővé tette, hogy még sikeresebb szervező munkát végezzen az antifasiszta harc érdekében. Így tehát az 1942-es év a nemzeti felszabadító harc terén Szlovákiában a partizáncsoportok kezdeti fejlődésének az éve, amelyben több csoport jött létre. Nyugat-Szlovákiában, a Kis-Kárpátokban alakult meg 1942 májusában a »Jánošík harci csoport«, amely vasútvonalak megrongálásával és a német fasisztáknak szánt gabona felgyújtásával kezdte meg tevékenységét. Közép-Szlovákiában a selmeci hegységben jött létre egy nagyobb partizáncsoport és vele egyidejűleg a Vihorlát hegységben alakult meg az első kelet-szlovákiai partizánegység.

Hogy a párt ekkor mindenekelőtt a partizánmozgalom megszervezésére irányította munkáját, amelynek át kellett nőnie az egész nemzetet átfogó fegyveres felkelésbe, arról Široký elvtárs 1942 első felében a börtönből küldött levele tanúskodik, amelyben ezt írta: »A nemzeti felszabadító harc naponta alkalmazandó (és nemcsak propagálandó) formái és módszerei (szabotázs, partizánháború) mellett (amelyekről világosan beszél a május 1-i felhívás és amely akcióprogram alapján *kell aktivizálni az egységes Nemzeti Frontot*) szem előtt kell tartanunk egy perspektívikus (belső) tervet, hogy ez a mozgalom és ez a harc a szlovák *nemzeti felkelésbe* torkolljék. E felkelés mellett fog állni — a nemzeti felszabadító háborúval szövetkezve — a Vörös Hadsereg és a szövetségesek hadereje, hogy a középeurópai nemzetek felkelésével utolsó, halálos csapást mérjen a német imperializmusra.«¹⁵

A Szovjetunió belépése a háborúba, a londoni csehszlovák kormány elismerése a szovjet kormány által, valamint ezzel a két ténnyel összefüggő egyéb nemzetközi és hazai események következtében a SzLKP abban a törekvésében, hogy a harcosok egyre szélesebb frontját tudja szembeállítani a hitleri és a ludák-fasizmusmal, egyre nagyobb sikereket érhetett el. Az 1942-es és 1943-as évek nemcsak a partizánmozgalom állandó növekedésének az évei (különösen Kelet-Szlovákiában és a Nyitra felső folyása mentén), hanem ekkor jöttek létre a politikai harc egységes szervezetei is. Ilyen szervezetekké váltak a városban és a falun egyre szaporodó nemzeti bizottságok.

Jelentős sikereket ért el a SzLKP a hadseregben és főleg a fronton kifejtett antifasiszta munkájában is, amelynek eredményeképpen és a moszkvai Össz-szláv Bizottság munkája révén állandóan emelkedett a Vörös Hadsereg és a szovjet partizánok oldalára átálló szlovák katonák száma. Ezek a hősök azután a Vörös Hadsereg és a szovjet partizánok oldalán hősiessen harcoltak a

¹⁴ »Pred súdom národa« (dokumenty zo súdneho procesu s Tisom a spol.). (»A nemzet ítélőszéke előtt«, dokumentumok Tisonak és társainak bírósági tárgyalásából) Bratislava, 1947. II. k., 223. l.

¹⁵ *Viliam Široký: Za št'astné Slovensko v socialistickom Československu* (Boldog Szlovákiáért a szocialista Csehszlovákiában). 56. l.

hitleristák ellen és közülük pl. Jan Nálepka kapitánynak, a Szovjetunió hőségnek és másoknak a neve örökre a szlovák nemzet büszkesége lesz.

Így Szlovákiában a fasiszta rendszer hatalmának alapja, a hadsereg szétesése megkezdődött. Ez további bizonyítéka volt annak, hogy a szlovák fasiszmus tömegbázisa fokozatosan összeszűkült és ez lehetővé tette a nemzeti felszabadító harc még magasabb színvonalra való emelését.

*

Döntő jelentőségű volt a szlovák nép további küzdelme számára a Vörös Hadsereg dicsőséges sztálingrádi győzelme. A Vörös Hadsereg 1943. évi világtörténelmi jelentőségű győzelmeinek hatására, abban az időben, amikor a cseh és a szlovák nép tekintete kelet felé fordult, ahonnan nyilvánvalóan közeledett a felszabadulás, a londoni csehszlovák burzsoá-kormány kénytelen volt megkötöni a Szovjetunióval a barátsági, kölcsönös segélynyújtási és háború utáni együttműködési szerződést. Az 1943. évi december 12-i szerződés azt jelentette, hogy a csehszlovák burzsoázia londoni ügynöksége eredeti terveivel és cselszövéseivel szemben — mely tervek a nyugati imperialista hatalmakra orientálódtak — a munkásosztály és a kommunista párt koncepciója elérte első nagy győzelmét. Ezt a győzelmet az a körülmény is kihangsúlyozta, hogy a csehszlovák-szovjet szerződés aláírása után Beneš annak következtében, hogy az események fejlődése hallatlan mértékben emelte a cseh és szlovák nemzet tömegeiben a kommunista párt tekintélyét, kénytelen volt Gottwald elvtárssal a nemzeti felszabadító harcban való közös fellépés kérdéseiről és a felszabadulás utáni köztársaság belső berendezkedésének alapvető problémáiról tárgyalni. Beneš a felszabadított köztársaságban ezáltal akarta biztosítani a saját pozícióját és a burzsoázia pozícióját, amelynek főképviselője volt, de közben azzal számolt, hogy alkalmas pillanatban meghiúsítja a megkötött megegyezés végrehajtását. Ezért látszatra egyetértett a problémák döntő többségének azzal a megoldásával, amelyet a kommunisták javasoltak. A kommunisták ugyan semmiféle illúzióban nem ringatták magukat Benešhöz, de mindazok egységes fellépésének biztosítása érdekében, akik bármely okból kifolyólag hajlandók voltak Hitler ellen harcolni, mindent megtettek az akcióegység elérése érdekében. Beneš látszatra egyetértett a problémák döntő többségének azzal a megoldásával, amelyet a kommunisták a tárgyalások alkalmával javasoltak. Egyetértett azzal, hogy a londoni csehszlovák kormány is partizánháborúra szólítja fel a népet, egyetértett a nemzeti bizottságok gottwaldi koncepciójával, egyetértett a csehszlovák gazdasági élet kulcspozícióinak az államosításával stb.

Habár Beneš — amint a későbbi események megmutatták — valóban nem adta fel népellenes és szovjetellenes terveit, már maga az a tény, hogy látszatra kénytelen volt egyetérteni a CsKP moszkvai vezetőségének több javaslatával, azt bizonyította, hogy a nemzeti felszabadító harcban a munkásosztály koncepciója, a CsKP koncepciója elérte első nagy győzelmét. Mindez döntő módon rányomta a bélyegét azokra az eseményekre, amelyek a következő évben, 1944-ben játszódtak le.

A Vörös Hadsereg nagy győzelmei és nyugati irányú feltartóztathatatlan előnyomulása után a szlovák nép nemzeti felszabadító harcához a szlovák burzsoázia különböző csoportjai is csatlakozni akartak. A szlovák burzsoáziának az a része, amelynek München és 1938. október 6-a után át kellett engednie

a vezetést ludák vetélytársainak, a fronton bekövetkezett fordulat után a londoni csehszlovák burzsoá klikk és annak közvetítésével a nyugati imperialisták felé orientálódott. Annak érdekében, hogy a nemzet valamennyi része egyesüljön, amely hajlandó bármily okból kifolyólag résztvenni a hitleri fasizmus elleni harcban, helyes volt, hogy a SzlKP kapcsolatba lépett a szlovák burzsoázia eme csoportjaival. Így alakult meg 1943 szeptemberében Pozsonyban a Szlovák Nemzeti Tanács, amely 1943 decemberében elfogadta a szlovákiai ellenállás politikai programjáról szóló megegyezést.

Elmondhatjuk, hogy az 1943 decemberi egyezmény, amely létrehozta a Szlovák Nemzeti Tanácsot, a fasizmus felszámolására alakított egységes szervezetet, amely rendelkezett a csehek és szlovákok közös demokratikus államának megteremtéséről, arról az államról, amelynek a Szovjetunióra kell támaszkodnia, alapjában véve helyesen fejezte ki a nemzeti felszabadító harc célkitűzéseit. Ami helytelen volt, de hamarosan megmutatkozott, az a tény volt, hogy a kommunista párt és a Szlovák Nemzeti Tanács vezetésébe — kihasználva akkor azt, hogy a SzlKP legjobb funkcionáriusai, élükön Široký elvtárral, fasiszta fogságban voltak — behatoltak a burzsoá nacionalista kártevők, Husák és Novomeský. Ezek a burzsoá nacionalisták igyekeztek megakadályozni azt, hogy a harcban azon feladatok megoldása és azon célok elérése során, amelyekről a Szlovák Nemzeti Tanács megalakulásáról szóló megegyezés beszél, a munkásosztály csakugyan a harc élére kerüljön. A burzsoá nacionalisták kártékony tevékenysége ebben a tekintetben (azaz a SzlKP és a burzsoázia képviselői közti együttműködés kérdésében) a nemzeti felszabadító harc későbbi fejlődése során arra irányult, hogy a Szlovák Nemzeti Tanácson keresztül megpróbálták alárendelni a párt tevékenységét a szlovák burzsoázia politikai irányvonalának.

A kommunista párt egészének az érdeme, hogy a burzsoá nacionalisták eme gonosz szándékai nem sikerültek, bár — érthető módon — nagyon ártottak a szlovák nép nemzeti felszabadító harcának. A SzlKP tagságának széles tömegei munkájukat elsősorban a moszkvai rádió irányvonalához szabták, amelynek hullámhosszán (valamint a »Szlovák Szabadságért« nevű titkos leadó hullámhosszán) Gottwald elvtárs és a CsKP moszkvai vezetőségének más tagjai fegyverezték fel a pártot világos útmutatásaikkal a nemzeti felszabadító harc módszereit és feladatait illetően.

És minthogy a SzlKP tagságának széles tömegei és főleg funkcionáriusai ismerték Klement Gottwald elvtársat, minthogy tudták, hogy mit jelent számukra Moszkva hangja, növelték a megadott irányvonalat. Érthető, hogy a burzsoá nacionalisták ezt az irányvonalat szabotálni igyekeztek, de nem tudták azt nagymértékben végezni, nehogy már akkor leleplezzék magukat, mint a szlovák fasiszta burzsoázia ügynökei. Ezáltal ugyanis nem tudták volna magukat átmenteni a felszabadulás utáni korszakra. Így szabotázs-tevékenységük ellenére Szlovákiában a nemzeti felszabadító harc — a kommunista párt érdemeiből — a legfelsőbb szakaszába lépett.

*

A Vörös Hadsereg fokozatos közeledésével nőtt a szlovák nép spontán ellenállása. A hitleri hadseregnek szovjet területről való visszavonulása Szlovákiában az államapparátus jelentős részére is hatást gyakorolt. Ebben szintén a bomlás jelei mutatkoztak. A SzlKP egyes szervezetei és a partizán-

egységek ezáltal könnyebben építették ki a kapcsolatot a hadsereggel, melynek katonái átálltak a partizánokhoz, valamint a csendőrállomások legény-ségével stb.

Különösen nagy arányokban bontakozott ki a partizánmozgalom Kelet-Szlovákiában, amely a legközelebb feküdt a közeledő Vörös Hadsereghez. A partizáncsoportok (köztük a leghíresebb a »Csapájev« volt) megtámadták a hitleri katonai egységeket és megsemmisítették azokat, megrongálták a vasútvonalakat, amelyeken keresztül a hitleri hadsereg a hadianyagot szállította, megsemmisítették a hitleristák táviró- és telefonösszeköttetéseit stb.

A Szovjetunió ekkor már jelentős segítséget nyújtott a szlovák nép nemzeti felszabadító harcához. A CsKP moszkvai vezetőségének a kezdeményezésére Ukrajna partizánmozgalmának törzskara mellett különleges ejtőernyős partizániskolát hoztak létre, amely szervezőket nevelt a csehszlovákiai partizánmozgalom számára. 1944 elején jelentek meg Szlovákiában az ebben az iskolában kiképzett első szervezők. Egészében véve 21 partizánmozgalmat szervező ejtőernyős csoportot szállítottak Szlovákiába repülőgépen, 7 pedig Lengyelországból jött át; az ő szervező munkájuknak köszönhető, hogy Szlovákiában még további 14 partizánalakulat jött létre.¹⁶

A SzlKP szervezetei és általában a szlovák nép nagy szeretettel fogadták ezeket a csoportokat, minden tekintetben gondjukat viselték, és elősegítették tevékenységüket. A párt legjobb funkcionáriusai átmentek a partizánalakulatokhoz, munkások és parasztok jelentkeztek soraikba. Így pl. az a csoport, amelynek a parancsnoka Jegorov szovjet partizán parancsnok volt, s amelynek a létszáma szlovák területre érkezése idején 23 főt számlált, egyetlen hét leforgása alatt 850 főre szaporodott.¹⁷

1944 nyarán Szlovákiának nem volt egyetlen vidéke sem, ahol ne működött volna legalább egy partizáncsoport (a leghíresebbek voltak közülük a Velička által vezetett csoport Túrócbán, a Jegorov-vezette csoport a Felső-Garam vidékén és Gömörben, Karasiov-Stepanov csoportja Kelet-Szlovákiában stb.). Így jött létre Szlovákiában egy összefüggő partizán-terület, ahol 1944 augusztus első felében igazi partizán-háború tört ki. A »Szlovák Szabadságért« nevű titkos rádióállomás, amelyet akkor a szlovák nép rendszeresen hallgatott, erről 1944. augusztus 16-án ezt mondotta: »A szlovák partizánmozgalom alkotórésze a szabadságért az egész világon folyó harcnak. A szlovák partizánmozgalom a győzelmes testvéri orosz hadseregre támaszkodik, amely a határainkon áll; a szlovák partizánmozgalom a szlovák nép legnagyobb támogatását élvezi és ezért legyőzhetetlen. A partizánháború kitörésével a szlovák nép felszabadulása végső stádiumába jutott.«¹⁸

A szlovák nép forradalmi mozgalmának a terjedése a kommunista párt és a szovjet partizánparancsnokok vezetésével az egész nemzetet átfogó fegyveres felkelés irányába mutatott. Ehhez járult a Vörös Hadsereg közeledése és ezáltal a Szovjetunió tekintélyének szüntelen növekedése. Mindez arra készítette a londoni csehszlovák burzsoá klikket, hogy hasonlóképpen intenzívebb tevékenységbe kezdjen és megvédje pozícióit a cseh és szlovák

¹⁶ Csehszlovákia Kommunista Pártja Párttörténeti Intézetének Levéltára. Prágában, S-28/1944—50.358 sz.

¹⁷ Sborník Ústava Slovenského národného povstania (A Szlovák Nemzeti Felkelés Intézetének cikkgyűjteménye). Baňská Bystrica, II. évf. (1950.) 14. l.

¹⁸ CsKP. T. I. levéltára Prágában: a »Szlovák Szabadságért« nevű titkos rádióleadó anyaga.

nemzet körében. Mivel a szlovák nép nemzeti felszabadító harcát már semmiképpen sem lehetett megakadályozni, megkísérelte, hogy visszaéljen vele, korlátozza a kommunista párt és a szovjet partizánparancsnokok döntő befolyását ebben a harcban és a saját céljaira használja fel a mozgalmat.

Ezeknek a céloknak az elérését szolgálta a nyugati imperialisták felé orientálódó csehszlovák burzsoázia részéről az ő szlovákiai felkelési tervük. Ez a terv abból állott, hogy a szlovák hadsereg egyes tisztjeinek a közreműködésével, akik a hitlerista hadsereg veresége után London felé orientálódtak (Golian stb.) a hadsereg segítségével alkalmas pillanatban magukhoz ragadják a fontos állásokat Közép-Szlovákia egy kisebb területén, a Garamberzence—Besztercebánya—Zólyom közt elterülő úgynevezett operációs háromszögben.¹⁹ Ezáltal a szlovák népet kész tények elé akarták állítani és a Szovjetuniót arra kényszeríteni, hogy a szövetségi szerződés alapján ismerje el a csehszlovák állami szuverenitást ezen a területen.

A burzsoázia ezen részén kívül, amely London felé orientálódott és amely vele egyetértésben készítette elő puccstervét, a fasiszta szlovák burzsoázia egy része is tudatára ébredt annak, hogy tennie kell valamit, ha a hitleri fasizmus veresége után is meg akarja őrizni pozícióit. Feltételezte, hogy a nyugati imperialisták mégsem engedik meg a hitleri Németország totális katonai vereségét, és a háború még valamiféle kompromisszummal végződhet a nyugati imperialisták és Németország között. Ez az ő titkos reményeik szerint azt jelentette volna, hogy Közép-Európában egy úgynevezett dunai föderáció létesül, amelynek keretén belül, a háború utolsó szakaszában végrehajtott bizonyos németellenes fellépésért, megmenthetik az úgynevezett szlovák államot.²⁰ A szlovák fasiszták eme »németellenes« fellépését szintén egyes tábornokoknak kellett előkészíteni (Čatloš, Malár).²¹

Így 1944 nyarán a hitlerellenes fellépésnek három terve volt:

1. Széles alapokon megszervezett partizánmozgalom terve, amelynek fokozatosan össznemzeti fegyveres felkelésbe kellett átnőnie. Ez olyan terv volt, amely a néptömegek számára a leghatékonyabb részvételt biztosította az antifasiszta harcban (beleszámítva a szlovák hadsereg tömegeit is), és amely egyértelműen a Szovjetunió és hős hadserege segítségére támaszkodott. Ezt a tervet ültette át a gyakorlatba és valósította meg a SzlKP szervezetein keresztül a szovjet partizánok önfeláldozó segítségével a CsKP moszkvai vezetősége. Emellett a széles alapokon megszervezett fegyveres harcnak az egész szlovák hadsereget is magával kellett volna ragadnia, hiszen ez világosan megmutatta, hogy milyen az igazi gondolkodása. Így a nép legszélesebb rétegeinek a harcban való részvétele biztosította volna (és a későbbiek során biztosította is) azt, hogy a nép nem hagyja magát megfosztani nemzeti felszabadító harca vívmányaitól.

2. A katonai puccs terve, melyet a londoni csehszlovák burzsoá kormány közreműködésével dolgoztak ki hú tisztjeik a szlovák hadseregben és amelyet a szlovák burzsoázia képviselői és a burzsoá-nacionalisták a Szlovák Nemzeti Tanácsban is elfogadtak. Ez olyan terv volt, amely azzal számolt, hogy alkalmas pillanatban, miután az úgynevezett operációs háromszögben (tehát nem nagy területen) kiobbantják a felkelést, a szlovák hadsereg erőivel

¹⁹ *Julius Nosko*: Vojáci v Slovenskom Národnom povstani (Katonák a szlovák nemzeti felkelésben). Bratislava, 1945. 9. 55—60. l.

²⁰ Pred súdom národa (A nemzet ítélőszéke előtt). I. k. 181—182. l.

²¹ Uo. 2. k. 84. l.

megvalósul a fordulat, amely biztosítja a burzsoázia számára a hatalom-átvételt, és kizárják belőle (illetve, hogyha ez teljes mértékben nem menne, úgy legalábbis korlátozzák) a nép részvételét és ezáltal kész tény elé állítják a Vörös Hadsereget. Ennek számára ugyanis két kelet-szlovákiai szlovák hadosztálynak kellett volna lehetővé tennie az átkelést a Kárpátokon. Olyan terv volt ez tehát, amelynek célkitűzése szerint a Csehszlovák Köztársaságot a régi, München előtti — kapitalista — alapokon újították volna meg.

3. A szlovák fasiszta burzsoázia egy részének »terve«, amely azzal számolt, hogy a nyugati imperialisták, jutalmul a szlovák burzsoázia »németellenes« fellepéséért a háború utolsó szakaszában (akár a hitleri Németország veresége esetén, akár abban az esetben, ha kompromisszum jön létre köztük és a hitleristák között) — valamiféle szovjetellenes föderáció, vagy valami más keretében — meghagyják az ún. szlovák, azaz fasiszta államot.

Világos, hogy a szlovák nép legszélesebb tömegei igazi kívánságának, vágyainak és céljainak a széles alapokon szervezett fegyveres harc terve felelt meg, amelynek fokozatosan kellett átmennie az egész nemzet felkelésévé. Mindkét másik terv népellenes terv volt, mert megvalósulásuk esetén a népet megfosztották volna a nemzeti felszabadító harc többéves vívmányaitól. Arról volt most szó, hogy melyik tervet sikerül teljes mértékben megvalósítani, illetve mennyire fog az egyik vagy másik terv megvalósítása kihatni a többi terv végrehajtási kísérletére.

1944 augusztusában már teljesen világos volt, hogy a hitleri Németország katonai veresége elkerülhetetlen. A Vörös Hadsereg Lengyelországban Lódz térségében nagy offenzívát indított, amely a Kárpátok mentén Ostrava felé irányult. Délen összeomlott a német front Romániában és a szovjet katonaság feltartóztathatatlanul behatolt a Nagyalföldre. Bulgária és Finnország előkészületeket tett a kapitulációra. Várható volt a Vörös Hadsereg új nagy offenzívája a Kárpátok mentén Lengyelországon keresztül és délről Magyarországon keresztül. Ez bekerítéssel fenyegette a hátráló hitleri hadsereget. Így Szlovákia a németek számára életfontosságú stratégiai jelentőségű területté vált, amelyet a döntő pillanatban elfoglalni készültek.

A hitleristáknak ezt a szándékát csakis az egész nemzet fegyveres felkelésével lehetett meghíúsítani. Ezért a partizánegységek, melyeket kipróbált szovjet parancsnokok vezettek és amelyeket a szlovák nép legszélesebb tömegei támogattak (ideszámítva a szlovák katonák tömegeit is), 1944 nyarán nyílt partizánháborúba kezdtek. A Szlovákián átvonuló hitlerista katonai egységeknek kárt okoztak, megsemmisítették utánpótlásukat és közlekedési vonalaikat. 1944. augusztus 20—29-ig Szlovákiában több partizánakció történt, végre a hitlerista fegyveres erők, utánpótlás, vasútvonalak stb. ellen, mint a nemzeti felszabadító harc egész addigi időszaka alatt.

Mínthogy a fasiszta rendszer tömegbázisa a nemzeti felszabadító harc eredményeképpen teljesen széthullott, a szlovák fasiszták 1944. augusztus 23-án és 25-én katonai segítséget kértek a hitleristáktól a partizánok ellen. Ennek a híre, valamint az a hír, hogy a hitlerista egységeket már régebben összpontosították Szlovákia határain, hogy az országot, mint stratégiailag fontos területet kedvező időpontban elfoglalják, a partizánok ellenintézkedéseit váltotta ki. A partizánok a hegyekből leereszkedtek és számos várost és falut elfoglaltak. Így 1944. augusztus 25-e és 28-a között elfoglalták Turóc-

szentmártont, Liptószentmiklóst, Rózsahegyét, Breznót és más helységeket, ahol a helyőrségek mindenütt teljes számban az oldalukra álltak.

Az 1944. augusztus 28-áról 29-ére virradó éjjelen a katonák és a partizánok Túrócszentmártonban elfogtak, majd az ellenállás megkísérlésekor agyonlőtték egy német katonai küldöttséget, élén egy tábornokkal. Ennek az eseménynek a híre futótűzként terjedt el Szlovákiában.

1944. augusztus 29-én az esti órákban a szlovák fasiszta kormány bejelentette a rádióban, hogy meghívására hitlerista egységek érkeznek a partizánok ellen és felszólította a szlovák katonaságot, hogy barátságos magatartást tanúsítson velük szemben. A szlovák nép azonban ellenállt és már aznap sor került az első fegyveres harcra az előrenyomuló hitleri egységekkel szemben Zsolna térségében. Így nőtt át 1944. augusztus 29-én a szlovák nép széleskörűen szervezett partizánmozgalma a Szlovák Nemzeti Felkelésbe.

1944. augusztus 30-án estig a felkelt szlovák nép birtokba vette az akkori déli határoktól északon a Magas Tátráig, nyugaton a Nyitra folyóig, keleten Késmárkig és Lőcséig terjedő területet. A felkelés központja Besztercebánya lett.

A felszabadított városokban és falvakban minden hatalmat a forradalmi nemzeti bizottságok vettek át, a felszabadított terület ura a nép lett.

A felkelés kialakulása és kezdete megmutatta, hogy a helyzet valódi urává a nép, a népi szervek (nemzeti bizottságok) és fegyveres erők (a partizánok és a hozzájuk álló katonák, akik szintén megtagadták az engedelmességet a fasiszta kormánynak) váltak. A fasiszta szlovák burzsoázia ama része pedig, amelynek eredetileg szintén megvolt a »németellenes« fellépéssel kapcsolatos terve, a felkelés kezdetén azonnal feladta a további küzdelmet. A további harcoktól való megfutamodásának az volt az egyik eredménye, hogy két hadosztály (melyet az ő emberüknek — Malár tábornoknak — kellett volna vezetnie) Kelet-Szlovákiában nem csatlakozott szervezeten a felkeléshez. Ennek a ténynek az egyik okát Čatloš fasiszta miniszter a népbíróság előtti tárgyalása során 1948-ban a következő szavakkal árulta el:

»Malár a mi felkelésünkkel egyezett meg és nem azzal, ami megvalósult.«²²

Természetesen a szlovák burzsoázia másik, a londoni csehszlovák burzsoá klikk felé orientálódó csoportja képviselőinek nem maradt más hátra, mint csatlakozni a felkeléshez, amely a SzlKP, a partizánok és a hozzájuk csatlakozó katonák műve volt. Erről tanúskodnak dr. Vavro Šrobár szavai, aki a felkelés kitörésének az időpontjában éppen Besztercebánya közelében volt és aki — ahogy maga kifejti — »felhívást szövegezett a katonasághoz, hogy csatlakozzék a felkeléshez és a lakossághoz, valamint a Nemzeti Bizottságokhoz, hogy mindannyian szálljanak hareba.«²³

Ezekkel a felhívásokkal kezdte el 1944. augusztus 30-án Besztercebányán rendes adását a »Szabad szlovák rádió«; így ezen a hullámhosszon az egész világon elterjedt a híre, hogy 1944. augusztus 29-én az egész szlovák nemzet felkelt a hitlerista és a ludák fasizmus ellen.

*

²² Pred súdom národa (A nemzet ítélőszéke előtt) 2. k. 121. l.

²³ »Nad Tatrou sa blýska« (A Táttra felett villámlik) cikkgyűjtemény. Praha-Bratislava, 1946. 46. l.

A Szlovák Nemzeti Felkelés, melybe 1944. augusztus 29-én a szlovák nép nemzeti felszabadító harca beletorkollott, a SzlKP műve volt. A párt a nemzeti felszabadító harc szervezése során a Szovjetunió és a Nagy Honvédő Háború skoldalú segítségére támaszkodott. A Szlovák Nemzeti Felkelés azok műve volt, akik az elmúlt negyedszázad, és különösen az elmúlt hat év folyamán az illegális nemzeti felszabadító harcban megmutatták, hogy a legelszántabb harcosai a munkásosztály és nemzetük ügyének.

Amint azonban várható volt, a szlovák burzsoáziának az a része, amely a londoni csehszlovák burzsoá kormány felé orientálódott, annak ellenére, hogy a felkelés nem az ő terve alapján jött létre (hiszen az a terv realizálódott, amely a széles alapokon szervezett partizánmozgalomból nőtt ki a néptömegek legszélesebbkörű részvételével, beleszámítva a szlovák hadsereg tömegeit is), nem adta fel rögtön azokat a kísérleteket, hogy amennyire lehet, kihasználja ezt a harcot a maga számára. Ezért nem dezertált mindjárt a felkelés elején, ahogy a fasiszta burzsoázia egy része tette, hanem arra törekedett, hogy eredeti tervéből minden lehetőleg megvalósítsa és a céljai érdekében minden lehető felhasználjon.

A burzsoázia, valamint a hozzá hű katonai vezetés, továbbá a SzlKP-ban és a Szlovák Nemzeti Tanácsban működő nacionalista ügynökök eme fondorlatainak meghiúsulása többek között attól függött, hogy mennyire áll majd a harcban feladata magaslatán a szlovák nép élcsapata, a SzlKP, és a kommunista pártnak mennyire sikerül majd érdekeltté tennie a szlovák nép legszélesebb tömegeit ebben a felszabadító harcban. És valóban, a SzlKP funkcionáriusainak és tagjainak széles tömegei a területeken, a kerületekben, az üzemekben, a falvakban, a partizánegységekben, sőt az egyes katonai egységekben is a szlovák nép harcának az élére tudtak állni és a szovjet katonák, valamint a partizánok hathatós segítségével igen nagy hősiességgel harcoltak.

A SzlKP a felkelés egyedüli szervezett ereje volt. Szervezetei, amelyeknek tagjai kemény illegális munkában, börtönben, koncentrációs táborokban és sztrájkokban álltak helyt, nemcsak az első partizánsoportokat kezdték megalakítani, hanem a nemzeti bizottságokat is, amelyek a felkelés kitörése után (s számos községben még a felkelés hivatalos bejelentése előtt) működési területükön mozgósítottak és átvették az egész államhatalmat. A munka és a harc legnehezebb szakaszain a kommunista párt legjobb tagjai állottak.

Az a tény, hogy a felkelés élén a SzlKP állt, annyira nyilvánvaló volt, hogy pl. a csehszlovák burzsoázia szociáldemokrata ügynökének, aki a felkelés székhelyére jött, nem maradt más hátra, minthogy 1944. október 18-án rádiótávíron jelentse Londonba a csehszlovák burzsoá klikknek: »A párt (t. i. a SzlKP — M. G. megjegyzése) jelentős vonzóerőt gyakorol a tömegekre, az értelmiség, a parasztság, a tisztek és a csendőrök is hozzá csatlakoznak. A hadseregben nagy rokonszenvnek örvend, a partizánok mind vele tartanak... Szükségtelen hangsúlyozni, hogy a párt áll a harcoló Szlovákia élén.«²⁴

Éppen e miatt, azaz annak következtében, hogy a felkelés lelke a kommunista párt volt és abból a tényből kifolyólag — amint később látni fogjuk —, hogy a felkelés kezdettől fogva a Szovjetunió felbecsülhetetlen segítségét élvezte, amelynek támogatására alapozta a kommunista párt a nemzeti

²⁴ SzlKP. T. I. Párttörténeti levéltára Pozsonyban, 5.155/53. sz. rádiógramm London és Besztercebánya között.

felszabadító harc kezdetétől fogva tervét, éppen ennek köszönhető, hogy több mint két hónapig közel 80 000 elszánt népi harcos (több mint 60 000 katona és 14 000 partizán) harcolt a hitleri hadsereg túlereje ellen és több német hadosztály erejét kötötte le, amelyekre a hitleri vezetésnek más frontokon annyira szüksége lett volna.

Érthető, hogy a szlovák burzsoázia és főleg a SzlKP-ban és a Szlovák Nemzeti Tanácsban levő nacionalista ügynökei, amikor 1944. szeptember 1-én a Szlovák Nemzeti Tanács átvette az egész felszabadított területen a törvényhozó és végrehajtó hatalmat, megkísérelték megtörni a pártnak ezt az erejét és befolyását. A szlovák burzsoázia érdekében a mozgósított hadsereg vezetését meghagyták a reakciós katonai körök kezében és arra törekedtek, hogy a párt és a felkelés szervei előtt ne tudatosodjék a fegyveres felkelésről szóló marxista tanítás, amely azt mondja, hogy mihelyt a felkelés kitör, a legnagyobb határozottsággal kell cselekedni, támadni kell, mert a védekezés minden fegyveres felkelés halála.²⁵ Szándékosan sietteték a szociáldemokrata és a kommunista párt egybeolvadását 1944. szeptember 17-én anélkül, hogy kiderült volna, hogy a nemzeti felszabadító harc körülményei között melyik szociáldemokrata hagyott fel valóban a reformista ideológiával. Ezzel azt a célt követték, hogy a nemzet színe java — a kommunista párt — összekeveredjék a szociáldemokrata opportunizmus képviselőivel. Azon buzgólkodtak, hogy a megszállt (még fel nem szabadított) területről ne szabadítsák ki a fasiszta börtönből a párt legjobb 40 funkcionáriusát, köztük Široký elvtársat, holott világos, hogy mit jelentett volna az ő részvételük a felkelésben, annak további eseményei folyamán. A burzsoázia képviselőinek a kezébe fontos pozíciókat adtak a Szlovák Nemzeti Tanácsban, a Nemzeti Front politikáját felcserélték a vezető pártok koalíciójával és arra törekedtek, hogy a felszabadulás után Szlovákia a megújított köztársaságban a két politikai párt fejletlen rendszerével jelenjék meg.

És ha mindenek ellenére nem sikerültek a burzsoázia és nacionalista ügynökeinek cselzövései, az csak amellet bizonyít, hogy a nép bízott a kommunista pártban, hiszen mintegy negyed évszázada ismerte a kommunista pártot, meggyőződött az illegalitásban vitt hősies küzdelméről, a felkelés hosszú előkészítéséről és ezért vezetése alatt hősiesen küzdött nemzeti és szociális kívánságainak teljesítéséért.

*

A szlovák nép határtalan lelkesedéssel indult az egész nemzetet átfogó fegyveres harcba. Ez volt már kezdetétől fogva a Szlovák Nemzeti Felkelés egyik legfőbb erőforrása. Ezzel az erővel egyáltalában nem számolt a hitleri katonai vezetés, bár a felkelés gyors leverése érdekében kezdetben négy SS-hadosztályt vezényelt ide. Ezeknek a hadosztályoknak a parancsnoka már 1944. szeptember 1-én levelet írt főnökének (az SS birodalmi vezetőjének), amelyben azzal kérkedett, hogy négy nap alatt felszámolja a felkelést.²⁶

A szlovák nép a felkelés során azonban megmutatta, hogy a háborúban nem csupán az anyagi, technikai és számbeli túlerő dönt. A szlovák felkelők a felkelés első napjaiban a következő erőkkel rendelkeztek: 16 zászlóalj,

²⁵ Marx K.—Engels Fr. Művei. (orosz kiadás) 1930. 6. k. 99. l.

²⁶ Pred súdom národa (A nemzet ítélőszéke előtt). 3. k. 153. l.

10 gyalogsági század, 13 tüzéruteg, 26 különböző repülőgép és 10 tank.²⁷ A felkelő csapatok többségét tartalékosok alkották, akik nem rendelkeztek olyan harci tapasztalattal, mint az ellenük bevetett SS-hadosztályok. Ennek ellenére a felkelő harcosok olyan bátorsággal és lelkesedéssel vetették magukat a hitlerista megszállók elleni küzdelembe, hogy a hitleristák csak mérhetetlen veszteségek árán nyomulhattak be a felkelés területére.

A szlovák nép helytállásának szimbólumává váltak a sztrecsnói szorosért és a Telgartért vívott harcok. Ugyanilyen kitartóan harcolt a szlovák nép egész Turócbán, a felső Nyitra mentén, a felső Vág völgyében és az egész felső Garam mentén. Ezek a harcok megmutatták, hogy milyen hősiességre képes a nép, ha tudja, miért harcol.

A szlovák nép hősie harcához felbecsülhetetlen segítséget nyújtott a Szovjetunió.

Már 1944. szeptember 2-án a Szovjetunió külügyi népbiztosságának képviselője közölte Csehszlovákia akkori moszkvai követével, hogy a szovjet kormány »úgy véli, hogy a szlovák felkelésnek össz nemzeti jellege van és vannak feltevések, amelyek indokolt reményt nyújtanak a sikerhez«, és hogy »ezért segítséget kell nyújtani.«²⁸ Egy nap múlva Gottwald elvtárs Molotov elvtárhoz írt részletes levelében megvilágította a szlovák nemzeti felkelés politikai hátterét és kifejtette annak jelentőségét.

A Szovjetunió tekintet nélkül arra, hogy a Szlovák Nemzeti Felkelés időben egybeesett a szovjet hadvezetés előkészületeivel a visztulai új nagy hadműveletre, amelynek célja az volt, hogy a hitlerista megszállókat kiűzzék Lengyelországból (a hadművelet maximális erő kifejtését igényelt), mégis végrehajtott néhány intézkedést a harcoló szlovák nép megsegítése érdekében. Sztálin elvtárs mindenekelőtt megváltoztatta a Vörös Hadsereg stratégiai tervét, amelyben eredetileg egyáltalában nem szerepelt a nehezen bevehető kárpáti hágók elleni támadás.²⁹ A Vörös Hadsereg eredeti stratégiai terve ez volt: előrenyomulni a Kárpátok mentén Krakkó és Ostrava irányában és délen a Nagyalföldön. Az említett változás, amelyet egyedül a harcoló szlovák nép megsegítésére irányuló törekvés idézett elő, abból állott, hogy az ukrán front egységei, egyesülve a 1. és 3. csehszlovák brigáddal, a lengyel Sanok és Krosno helységei irányából igyekeztek behatolni a járhatatlan és meredek kárpáti hegyeken, különösen a Lupkovi és a Duklai hágókon keresztül Szlovákiába. Ott két szlovák hadosztálynak kellett volna őket fogadnia, amelyek a hitlerista haderők hátsó vonalaira mért csapással szabaddá teszik a hágókat a Vörös Hadsereg számára.

Ennek a »Duklai hadművelet« néven ismeretes támadásnak a kezdetét a Vörös Hadsereg parancsnoksága szeptember 8-ára állapította meg és az eredeti terv szerint 1944. szeptember 12-én el kellett volna érnie Eperjest.³⁰ Könnyen elképzelhetjük, hogy mit jelentett volna ez nemcsak a felkelés eseményeinek az alakulására, hanem általában a második világháborúnak a kimenetelére is, ha a Vörös Hadsereg már 1944 őszén Szlovákián keresztül

²⁷ Sbornik Ústava Slovenského národného povstania (A szlovák nemzeti felkelés intézetének cikkyűjteménye), II. évf. (1950) 76. l.

²⁸ Zdeněk Fierlinger: Ve službách ČSR (A Csehszlovák Köztársaság szolgálatában). Praha, 1948. II. k. 345. l.

²⁹ A szlovák nemzeti felkelés intézetének idézett gyűjteménye, I. évf. (1949) 101. l.

³⁰ Zdeněk Fierlinger, i.m. II. k. 353—354. l.

elérhette volna Ausztria határát. A két szlovák hadosztály azonban Kelet-Szlovákiában a burzsoá katonai vezetők árulása miatt, akiknek a kezében a burzsoá nacionalisták a vezetést meghagyták, katasztrofálisan csődöt mondott. Így a duklai hadművelet csaknem egy hónapig tartó véres küzdelemmé változott. Több mint 80 000 vörös katona vére, akik ebben a harcban együtt estek el a szovjetunióbeli csehszlovák hadtest több mint 6 000 tagjával, a legkifejezőbb bizonyítéka annak, hogyan támogatta a szovjet nép még rendkívüli áldozatok árán is a szlovák nép felszabadító harcát.

A duklai hadműveletek jelentőségét Klement Gottwald elvtárs értékelte, amikor azok 5. évfordulóján kijelentette: »Történelmi tapasztalat, hogy csak a szocialista Szovjetunióban, annak állhatatos népében, legyőzhetetlen hadseregében, a zseniális Sztálinban van az egyetlen reális biztosítéka szabadságunknak, szuverénitásunknak, nemzeti és állami jövőnk biztonságának. Duklánál új jelszó született, amely mélyen behatolt népünk szívébe és tudatába: A Szovjetunióval örökre! A Szovjetunióval és soha többé másképp!«³¹

A Duklai hágóért indított harccal egyidejűleg (a hágót a Vörös Hadsereg 1944. október 6-án elfoglalta), a szovjet repülőgépek minden éjjel, amennyire csak az időjárás megengedte, a felszabadított területre különböző fajtájú fegyvereket dobtak le, kivéve a nehéz fegyverzetet, melyet — sajnos — légi úton nem lehetett szállítani. Nem teljes és nem pontos adatok szerint a Szovjetunió a Szlovák Nemzeti Felkelés területére eljuttatott 2 000 puskát, 900 géppisztolyt, 200 géppuskát, 150 tankelhárító puskát, 500 000 puska- és géppuskatöltényt, 300 000 géppisztolytöltényt, 14 000 töltényt a tankelhárító fegyverekhez és 1000 aknát.³² Ezeknek a szállítmányoknak a jelentőségét a legjobban akkor értékelhetjük, ha tudjuk, hogy a szlovák hadsereg hadiraktárjai (Trencsénben és Poprádon) rögtön a felkelés kezdetén a hitlerista megszállók kezébe kerültek.

1944. szeptember 17-én Szlovákiába repült az 1. csehszlovák vadászrepülő ezred a Szovjetunióból és azonnal hatékonyan bekapcsolódott a küzdelembe. 1944. szeptember 25-én megkezdődött a 2. csehszlovák ejtőernyős brigád átirányítása a Szovjetunióból a szabad területre. Így pl. csak egyetlen éjjelen (1944. okt. 5-ről 6-ra virradóra) Tri Duby (ma: a Szlovák Nemzeti Felkelés repülőtere) repülőterére 162 repülőgép szállt le ennek a brigádnak az egységeivel. A brigád, amint gazdag harci tapasztalatokat szerzett a hős Vörös Hadsereg oldalán és kitűnő felszereléssel rendelkezett (fegyverzete nincs beleszámítva a fent említett fegyverszállítmánnyal kapcsolatos szám adatok közé), azonnal beavatkozott a küzdelembe a front legnehezebb szakaszain és mindenütt példaképe lett a többi katonai egységeknek.

Október elején Kievből Szlovákiába repült Oszmolov ezredes (most tábornok) és főnöke lett a szlovákiai partizánegységek vezérkarának, amelyet 1944. szeptember 18-án állítottak fel. A Szovjetunió tehát a Vörös Hadsereg kipróbált magasrangú tisztjeivel is segítette a Szlovák Nemzeti Felkelést.

*

Amíg a szlovák nép a kommunista párt vezetésével harcolt és míg a Szovjetunió sokoldalú és hatékony segítséget nyújtott ehhez a harchoz, addig

³¹ Klement Gottwald: 1949—1950. Bratislava, 1952. 138. l.

³² Historie a Vojenství (Történelem és harcászat). Praha, 1953. 4. sz. 177. l.

a nyugati imperialisták, akik látták, hogy a Szlovák Nemzeti Felkelés a leg-szélesebb néptömegeket aktivizálta, ténylegesen semmiféle segítséget sem adtak. A felkelés előtt az angolszász légierő élénk tevékenységbe kezdett szlovák terület felett, közvetlenül a felkelés kitörése előtt bombázta Dubova finomítót, holott ennek kellett volna hajtóerőanyagkészlet raktárul szolgálnia a felkelés-kor. Erről a nyugati imperialistákat 1944. június 26-án titkos leadón értesítették.³³ Viszont a felkelés idején megszűnt mindenfajta légitévékenység, holott Dél-Olaszországból, ahol már akkor angol-amerikai légitámaszpontok működtek, három óra alatt elérhették a repülőgépek Szlovákiát. Segítség helyett Besztercebányára érkezett egy angol-amerikai katonai misszió, hogy megkísérelje a beavatkozást a felkelés vezetésébe.

Ugyanígy a londoni csehszlovák burzsoá klikk, Benešsel az élén, mikor látta, hogy eredeti tervei, amelyek a szlovák népnek a nemzeti felszabadító harc eredményeitől való megfosztására irányultak, megghiúsultak, minden erővel arra törekedett, hogy gyengítse a tömegek harci mozgalmát. Szlovákiai ügynökeikkel együtt pl. állhatatosan azon mesterkedtek, hogy a partizánokat — a szovjet partizánokat is — a reakciós katonai vezetésnek rendeljék alá és hogy a partizánok ne tartózkodjanak a felszabadult területen.

A nyugati imperialisták felé orientálódott csehszlovák burzsoázia politikájára általában jellemző, hogy a harcok egész ideje alatt egyes csoportjainak nem volt más gondjuk, minthogy a felkelés területén pozícióikat biztosítsák. Így pl. már a felkelés kezdetén, 1944. szeptember 1-én, amikor a szlovák nép az első súlyos harcait vívta a hitlerista megszállók ellen Sztrecsnónál, Szepesben, Tapolcsánynál és másutt, a londoni nemzeti szocialista vezetők felháborodtak azon, hogy az ő pártjuknak nincs képviselője a Szlovák Nemzeti Tanácsban.³⁴ Megjegyzendő, hogy a nemzeti szocialista párt Szlovákiában 1938. október 6-án egyesült a fasiszta ludákokkal és 1938. december 18-tól képviselője volt a fasiszta szlovák parlamentben.

A szlovák burzsoáziának a Szlovák Nemzeti Tanácsban levő képviselői pedig, akik a felkelés alatt az ún. demokrata pártot létesítették (holott ennek nem volt semmiféle szervezete, csupán a »Čas« nevű napilapot adta ki), a főfeladatuknak azoknak az előfeltételeknek a megteremtését tartották, amelyek majd a köztársaság felszabadulása után a lehető legnagyobb mértékben megvédik a szlovák burzsoázia osztályérdekeit. Erre a védelemre két irányban gondoltak: 1. egyrészt (és főleg) a dolgozó nép ellen, 2. másrészt a cseh burzsoázia elleni konkurrenciaharcban.

Az osztályérdekek eme kétirányú védelmére, azaz mind (és főleg) a munkásosztály elleni harcra, mind a szlovák burzsoázia elleni konkurrenciaharcra gondolt a csehszlovák burzsoá klikk is Londonban. Ezért — többek között — arra törekedett, hogy a felkelés szervei »minden tekintetben az érvényben levő 1920-as alkotmány szellemében járjanak el«, ahogy azt a csehszlovák kormány 1944. szeptember 20-án a Szlovák Nemzeti Tanácstól táviratban követelte.³⁵ Ezt a törekvést kívánta biztosítani az a kormánydelegáció is, amely 1944. október 7-én Besztercebányára érkezett, nem azért, hogy a szlovák nép harcát segítse szervezni, hanem hogy megállapítsa a tényleges viszonyokat a szlovákiai osztályerők megoszlása terén.

³³ SzlKP Párttörténeti Intézet Levéltára Pozsonyban. 5.155/53. sz.

³⁴ SzlKP. T. I. Levéltára Pozsonyban. 5.155/53. sz.

³⁵ Uo.

De a londoni csehszlovák burzsoá klikk és a szlovák burzsoázia, amelyek a burzsoá nacionalisták bűnei következtében a Szlovák Nemzeti Tanácsban szilárd pozíciókat szereztek, hiába fondorkodtak, mert cselszövéseiket meghiúsította az a tény — hála a SzlKP-nak, hála a CsKP moszkvai vezetőségének és főleg a Szovjetunió áldozatos segítségének —, hogy a Szlovák Nemzeti Felkelés a szlovák nép legszélesebb tömegeinek ügye lett.

*

A kommunista párt és a Szovjetunió tekintélye, melynek legjobb fiai a partizánalakulatokban a legnehezebb szakaszokon harcoltak, és amely a felkelés első pillanatától kezdve egyedül nyújtott segítséget a szlovák népnek, a felkelés területén élő nép, a katonák és a partizánok szemében igen nagy volt. E tekintély következtében még az ellenszegülő árulónak, Slánsky-nak, bár a partizánmozgalom vezérkarába is befurakodott, még sem sikerült végrehajtania minden ellenséges szándékát, jóllehet a partizánmozgalomnak — ahogy a leleplezés után maga beismerte — nagyon ártott.³⁶ Ezzel szemben annál világosabban kitűnik a felkelésben a CsKP egyik vezető funkcionáriusának, Jan Šverma elvtársnak a szerepe, aki rossz egészségi állapota ellenére, a Gottwald elvtárssal történt megállapodása értelmében, felvértezve a nemzeti és demokratikus forradalom stratégiájának és taktikájának alapelveivel, oda sietett, ahová őt kommunista mivolta parancsolta, a Szlovák Nemzeti Felkelés szívébe, a SzlKP központjába, hogy munkájával szembehelyezkedjék egyrészt a burzsoá nacionalisták szándékaival, másrészt a cseh és a szlovák burzsoázia fondorlataival és ily módon a lehető legsikeresebben segítse a szlovák népnek a hitlerista megszállók elleni harca folytatását az igazi nemzeti és szociális felszabadulás kivívása érdekében.

Šverma elvtárs, a CsKP moszkvai vezetőségének a tagja, a Szlovák Nemzeti Felkelés által felszabadított területen a Szlovák Nemzeti Tanács 1944. október 3-i ünnepi ülésén mondott beszédében először tett világos politikai kijelentéseket és először fogalmazta meg politikailag világosan a felszabadított területen azt, hogy mit értett a szlovák nemzet túlnyomó többsége és miért harcolt a SzlKP vezetésével a felkelés frontszakaszain és a fasiszta ellenség hátában. Šverma elvtárs a Csehszlovák KP moszkvai vezetőségének a megbízásából — többek között — ezt mondotta: »Az új Csehszlovákiának belső berendezkedését illetően is újnak kell lennie. Annak a döntő befolyásnak, amellyel a régi Csehszlovákiában a reakció és a fináncoligarchia rendelkezett, elárulva a nemzetet és az államot a hitleri Németországnak, valamennyiünk számára tragikus következményei voltak. Ezért ma világos: ezeket az árulókat el kell ítélni és el kell távolítani. Ma világos: új köztársaságunkat úgy kell felépíteni, hogy dolgozó népünk, amely a nemzetet soha nem árulta el és a nemzetért a legtöbbet szenvedett, úr legyen a szabad hazában. A nemzeti bizottságoknak, amelyek felszabadító harcainkból nőttek ki és amelyeket mindenütt a nép választott, mint a népi demokrácia szerveinek igazi hatalommal kell rendelkezniük. Az árulók és az együttműködők vagyonát ki kell sajátítani és a közjóra fordítani. Az államnak a dolgozók számára szabad és boldog életet kell biztosítania, a dolgozó parasztnak földet kell adni, az

³⁶ »Proces s vedenim protištátneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánskym«. Praha, 1953. 56. l.

értelmiségnek anyagi biztonságot és a kulturális alkotás szabadságát kell kapnia. Azoknak a szavaknak, hogy a nép minden hatalom forrása, nem szabad üres szólamnak maradniok, hanem valósággá kell válniok.

Az új Csehszlovákiának új nemzeti politikát is kell folytatnia... Ami a szlovák kérdést illeti, a mi álláspontunk világos és félreérthetetlenül kifejtette azt pártunk elnöke, Gottwald elvtárs és valamennyi cseh kommunista: a szlovák nemzet külön és önálló szláv nemzet. Mint minden szláv nemzetnek teljes joga van arra, hogy saját országának ura legyen. Az új Csehszlovák Köztársaságot, mint két szabad és egyenrangú nemzet, a cseh és a szlovák testvéri szövetségeként kell felépíteni. És mi valamennyien közös erővel fogjuk felépíteni a közös államot, abban a meggyőződésben, hogy a szabadság és a nemzetek egymás iránti kölcsönös tisztelete a Csehszlovák Köztársaságot ismét szilárdá, erőssé és széttephetlenné teszi.

És ha az új köztársaságnak nemzetiségi problémáinak megoldásával kapcsolatban voltak is kezdetben különböző kétségek és véleménykülönbségek. hinni akarjuk, hogy a szlovák nemzet nagy tette — hősie harca a német hóhérok ellen — ezt a kérdést teljesen megvilágította és véglegesen megoldotta.³⁷

Šverma elvtársnak ez a beszéde, amely a SzlKP központi sajtószervének, a »Pravda«-nak hasábjain 1944. október 5-én eljutott az összes községekbe, a harcoló Szlovákia minden frontjára, a szlovák nép széles tömegei számára megmutatta küzdelmük értelmét és így még intenzívebb harcra lelkesítette őket a hitlerista és Tiso-fasizmus ellen.

Šverma elvtárs, a cseh nemzet egyik legjobb fiának a példája, valamint a két testvéri nemzet közös államáért folytatott együttes küzdelem tudata a cseh nemzet tagjai közül sok mást is arra buzdított, hogy átlépje a morva-szlovák határt és a szlovák felkelők oldalán harcoljon a hitleri megszállók ellen. Így a Szlovák Nemzeti Felkelés ezáltal is megerősítette a Csehszlovák Köztársaság mindkét nemzetének testvéri kapcsolatait.

A felkelésben megmutatkozott a dolgozók nemzetközi szolidaritása is, mert a szlovák és szovjet partizánok és katonák oldalán a cseheken kívül harcoltak bolgárok, lengyelek, franciák, szerbek, magyarok és mások, sőt a körmői kerület német lakossága »Ernst Thälmann«-ról elnevezett német partizánegységet állított ki.

A szlovák népnek a német fasizmus ellen a SzlKP vezetése alatt történő tömegméretű fellépése, valamint a harcoló partizánok és katonák sokoldalú támogatása a felszabadított terület egész lakossága részéről, továbbá a Szovjetunió döntő segítsége és végül más nemzetek fiainak a proletárinternacionalizmus szellemében történő részvétele a harcokban meghiúsította a cseh és szlovák burzsoázia cselzővéseit, amelyek arra irányultak, hogy a maga javára használja ki ezt a küzdelmet.

*

A Szlovák Nemzeti Felkelés kiterjedése a hitleri katonai vezetés stratégiai terveire súlyos csapást jelentett. Ezért 1944 október második felében a már bevetett négy hadosztályt újabb hitlerista hadosztályokkal, elsősorban motorizált páncélos hadosztályokkal és kisebb hegyitüzér és hegyivadász stb. alakulatokkal erősítették meg. Ezek a hitlerista egységek (összesen 8

³⁷ Jan Šverma: Za socialistickou vlast (A szocialista hazáért). Praha, 1950. 365—366. l., továbbá a »Pravda« 1944. okt. 5-i száma.

hadosztály) főképp különböző frontokon szerzett [többéves harci tapasztalattal és mindenfajta nehéz fegyverzettel rendelkeztek. A szlovák felkelőknek ez hiányzott, mivel minden segítség mellett, amelyet a Szovjetunió a felkeléshez nyújtott, repülőgépeken képtelenség volt nehéz fegyvereket, tankokat, lövegeket stb. szállítani.

Így a szlovák felkelők hősiessége ellenére a hitlerista egységek, kihasználva többszörös számbeli túlerejüket, nehézfegyverzetbeli sokszoros fölényüket, fokozatosan hatalmukba kerítették a felszabadított területet. Így esett el szeptember folyamán egész Turóc, Árva, a felső Vág völgye, a felső Nyitra vidéke, és a front egyre jobban közeledett a felkelés központjához, Besztercebányához, amely 1944. október 27-én esett el.

A szlovák felkelők reguláris frontharcai tehát két teljes hónapig tartottak, de Besztercebánya elestével sem ért véget a felkelés. A küzdelemből most megfutamodott a burzsoázia másik része is, mert — bár nem sikerült visszaélnie a szlovák nép hősiességeivel — elég volt számára, hogy a felszabadulás közeledtével legalább a nemzeti szabadságharc résztvevőjének álarcát öltse magára.

Azok az erők azonban, melyeknek segítségével a széles alapokon szervezett fegyveres mozgalom 1944. augusztus 29-én a szlovák nép össznemzeti felkelésébe nőtt át, tehát a főleg szovjet tisztek vezetésével harcoló partizánok, Besztercebánya eleste után sem tették le a fegyvert. Felhúzódtak a hegyekbe, magukkal ragadták a hadsereg jelentős részét is (katonákat és tiszteket), melyet a burzsoá vezetés elhagyott és így csakhamar egész Szlovákiában ismét fellobogtak a partizánháború kiolthatatlan lángjai.

A felkelés leverése után a hegyekben az összes partizánegységeket összefogta a partizánmozgalom vezérkara, élén Oszmolovval, aki úgy szervezte újjá a partizáncsapatokat és brigádokat, hogy Szlovákia minden részében működhessen valamelyik partizáncsoport. Miután a felkelést a hegyekbe szorították, egész Szlovákiában kb. 40 partizánegység harcolt kb. 15 000 népi harcossal.

A partizánháború, amely ebben az időben folyt, alapvetően különbözött az 1944. évi tavaszi és nyári partizánháborútól. Mindenekelőtt alaposan megnőtt a partizánegységek száma, továbbá növekedett harckészségük, minthogy a felkelés folyamán gazdag tapasztalatokra tettek szert a hitlerista megszállók elleni harcokban. Ezenkívül itt már semmiféle zavaró hatás nem volt a reakciós katonai vezetés részéről. Ezenkívül különösen intenzívvé vált a partizánok és a szovjet vezetés közötti kapcsolat. A Szovjetunió nem szűnt meg repülőgépeken fegyvert, élelmiszert, orvosságot, lábbelit és más hasznos felszerelést szállítani.

A Szovjetunió sokra becsülte a szlovákiai partizán háborút. Így például még 1944. december 26-án mondotta Moszkvában Visinszkij elvtárs, hogy »a szovjet kormány mindent elkövetett, ami lehetséges volt, és továbbra is segítséget fog nyújtani, mert a szlovák ellenállás továbbra is fontos szerepet tölt be.«³⁸

Hála a Szovjetunió segítségének és hála annak a fáradhatatlan támogatásnak, amelyben úgyszólván az egész szlovák lakosság részesítette a partizánokat, és amelyet a SzlKP szervezett, a partizánegységek megsemmisíthették a hitleri megszállókat, azok utánpótlását, megzavarhatták a közlekedést az

³⁸ Zdeněk Fierlinger, i. m. II. k. 487. l.

összes fontosabb vasútvonalakon és más közlekedési utakon, szétrombolhatták a táviró- és telefonösszeköttetést stb. Ezáltal a szlovákiai partizánok nagy megszálló erőket kötöttek le, illetőleg semmisítettek meg, amelyeket éppen ezért a német hadvezetés már nem tudott felhasználni más, összeomló frontszakaszain.

A partizánháború érdeme, hogy többé soha nem sikerült megújítani — még a megszállt területen sem — a szlovák fasiszta hatalmi rendszert, mert a lakosság döntő többsége már csak az illegális szervekre: nemzeti bizottságokra, partizánalakulatokra és a SzKP szervezeteire hallgatott.

A szlovákiai partizánháború, amelyet a kommunista párt és a szovjet partizánparancsnokok szerveztek, egybefolyt a felszabadító Vörös Hadsereg előrenyomulásával, amely a kárpáti hágók átlépése után 275 km szélességben, nehéz harcokban, véglegesen felszabadította a szlovák területeket a hitlerista megszállóktól. A partizánegységek úgy nyújtottak segítséget a Vörös Hadseregnek, hogy hátbatámadták a hitlerista alakulatokat, lehetetlenné tették azt, hogy idejekorán visszavonulhassanak, szétrombolták a közlekedést, amely a hadianyagnak a frontra való szállításához, ill. a frontról való elszállításához volt szükséges stb. A Vörös Hadsereg gyors előnyomulása szempontjából hallatlan jelentőségű volt a partizánalakulatok hírszolgálatja. A Vörös Hadsereg egységei rádió-távíró útján megbízható értesítéseket szereztek a hitlerista állásokról, az ellenséges csapatösszevonásokról. A Vörös Hadsereg előnyomulásával egyes partizánegységek felvették az érintkezést a szovjet csapatokkal, tagjai beléptek a csehszlovák hadtestbe, amely vele együtt nyomult előre. Egyes partizánegységek továbbhaladtak a hitlerista ellenség hátában egészen a cseh országrészekbe, hogy ott is megerősítsék a partizánmozgalmat és a felszabadító Vörös Hadsereg előőrsei legyenek.

A Vörös Hadsereg, amely hatalmas csapásokkal szétverte a hitlerista haderőt, hatalmasan nyomult előre Csehszlovákia területén. A Vörös Hadsereg 1944. november 23-án felszabadította az első járási székhelyeket, Szobráncot és Nagykapost. A téli hónapokban a Vörös Hadsereg keresztül-tört Szlovákia legnehezebb hegyiterepén, 1945. január 19-én felszabadította Kelet-Szlovákia fővárosát, Kassát, 1945. márciusában a Szlovák Nemzeti Felkelés központját, Besztercebányát, 1945. április 4-én felszabadította Szlovákia fővárosát, Pozsonyt és 1945. május 1-én egész Szlovákia felszabadult.

A szlovák nép lelkesedéssel fogadta felszabadítóját, a hős Vörös Hadsereget, amellyel együtt hazaérkeztek a csehszlovák katonai egységek és a híres partizánok, a Szlovák Nemzeti Felkelés állhatatos harcosai.

A Vörös Hadsereg által felszabadított területen a hatalmat átvették a nemzeti bizottságok, azon szervek, amelyeket a nép a nemzeti felszabadító harc időszakában hozott létre. Pozsony felszabadításának a napján, 1945. április 4-én, a felszabadult Kassán a Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontjának kormánya, egy új típusú állam, a népi demokratikus állam kormánya vette át az egész államhatalmat. Így a nemzeti felszabadító harc a CsKP koncepciójának teljes győzelmével, egyben pedig a Szlovák Nemzeti Felkelés teljes győzelmével végződött.

Csehszlovákia felszabadítása idején a Vörös Hadsereg hadműveleteivel betetőzte a hitleri Németországra mért katonai vereséget. 1945. május 9-e a csehszlovák főváros, Prága felszabadulásának a napja egyben a Hitler-ellenes harci koalíció győzelmének napja lett. A német fasiszmust, amely kirobantotta a második világháborút, katonailag tönkrevették. A Szovjet-

unió, amely a Nagy Honvédő Háborúban a legnagyobb áldozatokat hozta, és amelynek döntő szerepe volt abban, hogy a Hitler-fasizmust totális katonai vereség érte, nagy győzelmét ünnepelte. A szlovák nép örök büszkesége marad, hogy nemzeti felkelésével azoknak az erőknek az oldalán sorakozott fel, amelyek a Szovjetunióval az élen a világ nemzetei számára a békés élet perspektíváját nyitották meg.

*

»A nemzeti felkeléssel és a partizánháborúval, amely csaknem az egész szlovák területre kiterjedt, a szlovák nemzet megdönthetetlen bizonyítékát adta politikai érettségének« mondotta Široký elvtárs a SzlKP 1945. évi augusztusi konferenciáján.³⁹

A Nagy Honvédő Háború időszakában, amely háború az egész emberiség halálos ellenségének, a hitleri fasizmusnak a megsemmisítéséért folyt, a világ összes haladó erőinek elsőrendű feladata volt, hogy hatékonyan hozzájáruljanak ehhez a vereséghez. Büszkén mondhatjuk, hogy a Szlovák Nemzeti Felkelés értékes hozzájárulás volt a fasiszta ellenség katonai vereségéhez. Abban az időben, mikor a hitleristák nem tudták, hogy honnan vonjanak el erőket, hogy összeomló frontjukat Romániában, Magyarországon, Lengyelországban és a nyugati fronton tartani tudják, a hitlerista csapatok hátában új hadszíntér keletkezett. A felkelés kiragadta Hitlerék tartalékából a szlovák hadsereget és néhány hónapon keresztül — a kezdettől — a győzelmes végig — lekötött nyolc különleges hadosztályt, amelyeket a német fasiszták ezért nem tudtak más frontokon felhasználni. Ezek a fasiszta hadosztályok a szlovákiai harcokban 55 816 katonát és tisztet, ezenkívül nagymennyiségű felszerelést és hadianyagot vesztek.⁴⁰ A felkelés kikapcsolta a hitleri katonai vezetés terveiből Szlovákia egész közlekedési hálózatát, amelyre a keleti front és a Balkán hadianyagellátásához, valamint a hitlerista egységeknek a Balkánról ekkor folyó visszavonulásához volt szükségük. Így »a szlovák nép, amelyet dicsó kommunista pártja vezetett, a felkelés révén a német fasiszta megszállók és a Tiso-rendszer elleni fegyveres harc révén aktív harcosként bekapcsolódott az antifasiszta frontba, a szabadságszerető nemzetek frontjába«⁴¹ — mondotta Široký elvtárs. Mindenekelőtt ebben áll a Szlovák Nemzeti Felkelés jelentősége.

A Szlovák Nemzeti Felkelés jelentősége továbbá abban áll, hogy nem csupán a hitleri fasizmusra mért csapást, hanem meghiúsította az angol-amerikai imperialisták cselszövéseit is, akik azzal számoltak, hogy csehszlovák ügynökségük segítségével a német imperializmus örökébe léphetnek Csehszlovákiában. De a szlovák nép világosan megmutatta, hogy nem azért kelt fel a hitleri fasizmus és szlovák segédcapata ellen, hogy a nyugati imperialisták rabszolgaságába kerüljön.

A szlovák nép azért is fegyvert fogott, hogy megmutassa az egész világnak, hogy soha nem azonosította magát a szlovák fasiszta burzsoázia 1938—39-es árulásával. A Szlovák Nemzeti Felkelés jelentősége abban áll, hogy a csehszlovák államterület egyik részén, amely korábban a hitleri fasizmus igáját nyögte, újjáteremtette a Csehszlovák Köztársaságot. Természetesen a

³⁹ *Viliam Široký*, i. m. 63. l.

⁴⁰ A CsKP Párttörténeti Intézetének levéltára Prágában. S—28/1944—50.358. sz.

⁴¹ *Viliam Široký*, i. m. 269. l.

szlovák nép, amely a Csehszlovák Köztársaság megújításáért szállt harcba, nem azért kelt fel, hogy a Köztársaságban felújuljanak a München előtti tőkés viszonyok és hogy a Köztársaság a nyugati imperialisták függvénye legyen. A szlovák nép azért kelt fel, hogy elválaszthatatlan kapcsolatban a testvéri cseh néppel és Csehszlovákia többi népeivel olyan államot építsen fel magának, amelyben valamennyi nemzeti és szociális kívánsága valóra válik és amely az ő védelmezőjére és felszabadítójára, minden nemzet szabadságának igazi védőpajzsára, a Szovjetunióra fog támaszkodni.

A szlovák nemzet elleni ludák-fasiszta árulás tetőpontja a felkelés idején, amikor a szlovák fasiszták saját népük leverésére behívták az emberiség leggonoszabb ellenségét, valamint a burzsoázia ama részének a cselszövései, amely a szlovák nép nemzeti felszabadító harcát a saját céljaira igyekezett kihasználni, világosan megmutatták, hogy a burzsoázia már egyáltalában nem képes nemzeti felszabadító harcban vezetni a népet, hogy a vezetőszerepre joggal a munkásosztály hivatott a felszabadított köztársaságban. A Szlovák Nemzeti Felkelés megmutatta, hogy a nemzeti szabadságért folytatott harc egyetlen megbízható ereje, valamennyi dolgozó egyetlen megbízható vezetője a munkáscsapat, amelyet politikailag élcsapata, a kommunista párt képvisel.

A Szlovák Nemzeti Felkelés közvetlen eredménye volt az új alapokon épülő Csehszlovák Köztársaság megújítása. Ezt a tényt a legtalálóbban Klement Gottwald elvtárs értékelte, amikor a Szlovák Nemzeti Felkelés ötödik évfordulójakor ezt mondotta:

»Azt a tényt, hogy van új Köztársaságunk, létrejött az egyenrangú csehek és szlovákok állama, a dolgozó nép állama, köztársaság, amelyben a dolgozó nép saját országa és nemzete sorsának ura, megbonthatatlan kapcsolatban a hatalmas Szovjetunióval — ezt tekintem a Szlovák Nemzeti Felkelés legnagyobb vívmányának.«⁴²

Így a Szlovák Nemzeti Felkelés »alapvető fordulatot jelent a szlovák nemzet történelmi fejlődésében«, mert »új korszak kezdetét jelenti, a szabad nemzeti élet korszakát, a szocializmus építésének korszakát.«⁴³

MILOŠ GOSIOROVSKÝ

⁴² *Klement Gottwald*: Za večné bratstvo Čechov e Slovákov (A csehek és szlovákok örök barátságáért). 261. l.

⁴³ *Viliam Široký*: Beszéd a Szlovák Nemzeti Tanács 1952. aug. 29-i ünnepi ülésén. »Pod zástavou socializmu« c lapban. I. évf. (1952) 337. l.

KÖZLEMÉNY

A „KELETKUTATÁS“ SZERVEZETE NYUGAT-NÉMETORSZÁGBAN*

Írta: Waldemar Szezinowski
(Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1954. 2. sz.)

Évek óta tart Nyugat-Németországban azon szervezetek hálózatának kiépítése, amelyeknek állítólagos céljuk »Kelet-Európa kutatása«. Ezeknek az intézményeknek azonban nem az a céljuk, hogy Kelet-Európa igazi történetével foglalkozzanak. Ha ugyanis ez volna a szándékuk, akkor a német fejedelmeknek szláv területen évszázadokon át folytatott hódító politikájáról úgy kellene beszámolniuk, hogy abból az elkövetett jogtalanságok, pusztítások, az üldözések és az elnyomás nagysága kiderüljön. Tudtára kellene adniuk a német népnek, hogy az elmúlt századok alatt Németországból kiindulva állandóan támadták és pusztították a szláv területeket. Be kellene ismerniök, hogy alaptalan minden igény Keleten az úgynevezett »törzsökös ősnémet területekre«. De ha ezt Nyugat-Németország kutatóintézményeiben megállapítanák, összeomlana az évtizedek óta gondosan épített történelmi legenda a német felsőbbrendű fajról, amely az állítólag alacsonyabbrendű, tehetségtelen keleti népek számára az életlehetőséget megteremtette.¹ Kiesne az egyik főérv a tervezett harmadik világháború ideológiai előkészítéséből. A nyugat-németországi keletkutató-társaságok feladata ti. éppen az, hogy ezt a történelmi legendát alátámasszák, a német népet továbbra is tudatlanságban és tévedésben tartsák és a történelmi igazságot mint eddig, most is meghamisítsák. E keletkutató társaságok ugyanis magukra vállalták, hogy az imperialistáknak a Szovjetunió és a népi demokráciák ellen tervezett és előkészületben levő támadását, amely mint németek testvérháborúja németek ellen kezdődne meg, már előre is igazolják.

* A közölt cikk leleplezi a Nyugat-Németországban folyó háborús uszítás ideológiai alátámasztására szolgáló ún. »Keletkutatás«-t (Ostforschung), amely alatt a cikk természetesen a Kelet-Európa »történeté«-re vonatkozó német kutatásokat érti. A szerkesztőség feladatának érzi, hogy a jövőben is figyelemmel kísérje és visszautasítsa az »Ostforschung«-nak az újabb Drang nach Osten előkészítését célzó, Magyarország ellen is irányuló termékeit.

¹ Egy példa sok más közül: Az állami levéltárigazgatói minőségben Königsbergben működő dr. Paul Karge levéltári titkos tanácsos 1925-ben Königsbergben megjelent, »Die Litauerfrage in Ostpreussen in geschichtlicher Beleuchtung« c. munkájában a Memel-vidékre vonatkozólag hangsúlyozta, hogy »németek voltak azok, akik az eddig műveletlen földre, ebbe az új világba való behatolásukkal a telepítést egyáltalán lehetővé tették, akik ennek az országnak egy magasabb kultúra első kezdeteit meghozták . . . Szellemileg és gazdaságilag először ők tárták fel ezt a földet a kurok és a később bevándorló litvánok számára is«. (50. l.)

Naivság volna szemet hunyni az előtt a tény előtt, hogy általában a haladás ellen és elsősorban Kelet-Európa haladó népei és államai ellen indított dühödt kirohanásokban a polgári Kelet-Európakutatásnak pontosan előírt feladata van. Ez a feladat annak bizonyítása, hogy a keleteurópai területek régi német területek, hogy azokat jogtalanul vették el a német néptől, hogy minden németnek öröklött szent joga van ezekhez és kötelessége, hogy azokat — akár karddal a kézben — visszaszerezze. Ezeknek a keletkutatóknak és a felállított keletkutató intézeteknek éppen ez a feladata, hogy e jelszavakat az egyetemeken a nyugatnémet ifjúság fejébe ismét és ismét beleverjék. Egészen nyíltan szólott erről K. Read, az Amerikai Történelmi Társulat elnöke. Mr. Read azt követelte 1949-ben a történészektől, hogy a múlt eseményeit úgy válogassák ki, úgy rendezzék el és úgy domborítsák ki, hogy ez közvetlen összhangban legyen azzal, ami »szociális szempontból kívánatosnak látszik«. Azt követelte, hogy »a társadalom fejlődését állandóan erre a célra gondolva« vizsgálják és végül is megállapította: »A totális háború, akár meleg, akár hideg, mindenkit mozgósít és megköveteli, hogy mindenki töltse be szerepét. A történész ugyanúgy tartozik eleget tenni ennek a kötelezettségének, mint a fizikus.«²

Mint hogy az amerikai imperialisták 1945 óta rendkívül nagy anyagi és erkölcsi befolyásra tettek szert a nyugatnémet egyetemeken és főiskolákon, jogos annak feltételezése, hogy Read úr követelései ezekre is vonatkoznak.

A háborús készülődés jelenlegi szakaszában a Keletet ismerő professzorokra nagyobb szükség van, mint a Keletet ismerő tábornokokra. Keresik és támogatják őket. A legkülönbözőbb működési területek állnak nyitva számukra. Nyugat-Németországban a társaságok, intézetek, kutatási-tanácsok, bizottságok és hasonló intézmények egész hálózatát építették ki. Schleswig-Holstein körzeti iskolai tanácsainál szakreferenciákat tartanak fenn keleti kérdésekre. Egész tartományok tanítóit rövid tanfolyamokon megismertetik »a keletismeret tanításának iskolagyakorlati problémáival«. Egyetemeiken új tanszékeket állítanak fel a keleteurópai történet számára és studium generale-jukban különleges figyelmet fordítanak »a német Keletről szóló előadások«-ra, keletkutató közösségeket alakítanak, menekültügyi szervezetek, főiskolai tanárok és kultuszminiszterek versengenek egymással abban, hogy ennek a kutatásnak sürgős szükségességét újra és újra hangsúlyozzák és annak előmozdítását követeljük. Amikor a szövetségi országgyűlés 1953 júniusában — a neofasiszta Német Párt (DP) javaslatára — kimondta, hogy »biztosítani kell a német keleti területekre, Kelet-Európára és Délkelet-Európára vonatkozó ismeretek terjesztését az iskolákban és művelődési intézményekben«, valamint »lehetővé kell tenni a kelet-német, keleteurópai és délkeleteurópai földrajzra és gazdaságismeretre vonatkozó tanszékek felállítását és kutatási lehetőségek megszervezését, akkor ezekből már igen sok mindent megvalósítottak.«³

1949-ben a dr. Adenauer-féle bonni különkormány létrehozásakor nyilvánvalóvá vált, hogy Nyugat-Németország hamarosan nem fog a békés és demokratikus fejlődés útjára lépni. Közvetlenül ezután érvénybe lépett a megszállási szabályzat, elfogadták a Marshall-tervet és aláírták a petersbergi

² Idézi M. A. Alpatov: A reakciós történetírás a háborús gyűjtogatók szolgálataiban. Bpest, 1952, 22—23 l.

³ »Deutscher Bundestag«, 268. ülés, Bonn, 1953. jún. 3. 13219—13226. és 12233—12238. l.

megegyezést titkos záradékaival együtt, amelyek egy nyugatnémet zsoldos-hadseregnek amerikai parancsnokság alatt való felállítását tartalmazzák. Ennek további következménye volt a Nauheimi Kör által Rengsdorfban tervezett »Első Németországi Kongresszus« betiltása. Ez volt egyben az az időpont, amikor a napi szükségletet kiszolgáló vad szovjetellenes hajszá mellett egy alaposabb, »tudományosan megalapozott«, hosszúlejáratú szovjetellenes hajszát indítottak meg. És ilyen körülmények között történt 1949. november 18-án — két nappal a kongresszus betiltása után és három nappal azelőtt, hogy dr. Adenauer a petersbergi megegyezést aláírta — a stuttgarti »Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde e. V.« (Német Társaság Kelet-Európa Tanulmányozására) alapítása. Ez a társaság magarávállalta »a Kelet történelmi, politikai, gazdasági és kulturális problémái tanulmányozásának előmozdítását« és — ami igen jellemző — vállalta annak megakadályozását is, hogy valaki »illetéktelenül, elégtelen ismeretekkel és téves felfogással ártson az ügynek«. ⁴ A társaság és létrehozói szemében — semmi kétség, hogy — »illetéktelenek« mindazok, akik a keletkutatók már hagyományossá vált történelem hamisításával szembeszállnak — élükön a marxista történelemkutatás képviselőivel —, akiknek »felfogását« már eleve »téves«-nek és »ismereteit« mindenesetre »elégtelen«-nek nyilvánítják. Gondoskodni arról, hogy »kárt ne okozhassanak«, ez ennek a társaságnak a feladata.

Mindez világos. Ez nem más, mint hadüzenet és árulás. Azt hiszik, hogy ezzel kompromittálják azokat a történészeket, akik azon fáradoznak, hogy az eddigi hamis képpel egy tudományosan kifogástalan történelmi képet állítsanak szembe; azt remélik, hogy ezen a módon, mint újra munkába állított »keleti szakértők«, a keleteurópai történet kérdéseiben egyedül ők válnak illetékes felvilágosító szervvé.

Hogy ezt a továbbiakban milyen módon képzelik, láthatjuk egy kis híradásból, amely a Nyugat-Németországban megjelenő »Ostarchiv« munkatársainak munkamódszeréről számol be. »A munkatársak — így szól a híradás — tudatában vannak a nehézségnek, amellyel az előadásmód dokumentális jellegének és a szovjet forrásokkal szemben a tudományos tárgyilagosságnak a megőrzése jár. Ezt úgy próbálják megoldani, hogy a tényeket összekötik jelentőségük magyarázatával.« ⁵

Ez a mondat a megkívánható legnagyobb egyértelműséggel mutatja, hogy az Amerikai Történelmi Társulat elnöke, K. Read már idézett követelésének Nyugat-Németországban teljes mértékben eleget tesznek, azaz a történészeknek a múlt eseményeit úgy kell kiválogatniok, elrendezniök és magyarázniök, ahogy azok az amerikai imperializmus számára szociális szempontból kívánatosnak látszanak. Senki sem állíthatja komolyan, hogy a keleteurópai eseményeknek hivatalos nyugatnémet történészek által való ilyesféle értelmezése a keleteurópai népek, a béke, a haladás és a szabadság szellemében történik. Tökéletesen ráillik a burzsoá nyugatnémetországi keletkutatásra M. A. Alpatov ítélete, amelyet a burzsoá történettudományra általában mondott: »a mai burzsoá történetírás végrehajtja az imperialisták parancsait és a legszemérmertlenebb módon hamisítja a történelmet. Ez a történetírás elferdít mindent, ami haladó, és dicsóít mindent, ami reakciós. A leg-

⁴ »Osteuropa«, Stuttgart, I. évf. I. füz., 1951. okt.; »Deutscher Bundestag«, id. h. 13234. l.

⁵ »Osteuropa«, id. h.

reakciósabb emberellenes elméleteket prédikálja, dicsőíti a háborút és a történelmet a mai reakciós imperialista politikai feladatoknak megfelelően hamisítja. Napjainkban a burzsoá »tudományban« az a történelemhamisítás, amelyet már 100 esztendővel ezelőtt megkezdték, a legtorzítóbb, a legreakciósabb formákat öltötte. A burzsoá »történettudomány« züllése során eddig még sohasem sülyedt ilyen mélyre.⁶

Ami a »Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde«-t illeti, ez — akár csak a Blank-hivatal a hitleri Wehrmacht Keleten járt tisztjeiről — kartotékot fektet fel a Keleteurópa-kutatás Németországban rendelkezésre álló szakembereiről, kutatási megbízásokat közvetít, felvilágosításokat ad »minden a keletkutatással összefüggő kérdésben« és intenzív együttműködésre törekszik a nagy nyilvánossággal. A »Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde« saját folyóiratot ad ki »Osteuropa« címen, többkötetes kézikönyvet (»Osthandbuch«) készít elő és Nyugat-Németország több városában állandó intézményeket épített ki, amelyek nyilvános előadások, vitaestek, szemináriumok és más rendezvények útján fejtenek ki működést.⁷ A társaság azt javasolta már az 1951. év elején a tartományok kultuszminisztereinek, hogy a keletkutatás kérdései számára tanszékeket állítsanak fel és azokat »munkanélküli, Keletről elűzött kutatókkal« töltsék be.⁸

Kikről van szó »a Keleteurópa-kutatás Németországban rendelkezésre álló szakemberei« esetében? Kik azok »a Keletről elűzött kutatók«? Múlt év áprilisában a Nyugat-Berlinben megjelenő »Tagesspiegel« Hitlernek »A keleti ország« felé utaló »Volk ohne Raum« (tér nélküli nép) elméletével kapcsolatban ezeket írta: »Hogy ebbe túlságosan sok német kelet-specialista belebukott, napjaink Keleteurópa-kutatása számára mindenesetre nagy teher-tételt jelent, mert ennek következtében még ma is minden német tudományos fáradozást, amely a keleteurópai kutatásra irányul, bizalmatlansággal szemlélnek.«⁹ Ez a sajnálkozó megállapítás kétszeresen is helytelen. Azt akarja ugyanis elhíttetni, hogy a mai nyugatnémet Keleteurópa-kutatás különbözik a Hitler-korabelitől és azonfelül azt állítja, hogy Hitler az ő »keleti tér-elméleteivel« a német »Kelet-specialistákat« befolyásolta volna, holott éppen az ellenkezője az igaz. Hiszen éppen a német történész-professzorok voltak azok, akik a »keleti ősnémet föld« elméletet megalkották, vagy legalább is »tudományosan« alátámasztották. »Láthattuk, hogy egy tudományos kutatási eredmény szeméink előtt elevenen ható népi tudattá vált«, írta annakidején diadalmasan Aubin professzor teljesen kifogástalan náci-zsargonban,¹⁰ és bizony nemcsak egyszer mutattak rá tudósok »ezeknek a kutatásoknak és gondolatoknak a náci-párt politikájára és népszerű propagandájára gyakorolt mély hatására.«¹¹ Végezetül hadd emlékeztessünk még egyszer a »professzorok emlékiratára«, a német imperializmus 1915-ben megfogalmazott, 325 főiskolai professzor által aláírt, »tudományosan« megalapozott rablóprogramjára az

⁶ M. A. Alpatov, id. m. 19. l.

⁷ »Der Tagesspiegel«, Nyugat-Berlin, 1953. ápr. 15.; »Osteuropa«, id. h.; »Die Neue Zeitung«, Frankfurt a. M. 1951. dec. 4.

⁸ »Mainpost«, Würzburg, 1951. márc. 5.

⁹ »Der Tagesspiegel«, Nyugat-Berlin, 1953. ápr. 15.

¹⁰ H. Aubin: »Zur Erforschung der deutschen Ostbewegung«. Leipzig, 1939. 1. l.

¹¹ Robert E. Dickinson: »The German Lebensraum«. Penguin Books. London, 1942. 217—218. l.

első világháborúban. Kelet-Európáról ez a következőket mondja : »Határsáncot és népünk növekedésének biztosításához alapot azonban az a terület ad, amelyet Oroszországnak kell átadnia, területet, . . . amelynek új betelepítése és elnémetesítése a szellemi proletariátusnak is új életlehetőségeket teremt. Ilyen területet testi, erkölcsi és szellemi gyógyulásunkra mindenekelőtt Keleten találunk . . . « Majd így folytatja : »Mi azonban még attól sem riadunk vissza, hogy az orosz keleti-tengeri tartományok régi, 700 év óta németektől művelt területére nyomatékosan utaljunk, amelynek . . . velünk nem egy tőről fakadt litván, lett és észt népeisége a számunkra sürgősen szükséges vándormunkásság biztosított törzsvé lehet . . . A területtel és a talajjal az orosz lakosság nem nőtt olyan gyökerestől össze . . . Az itt kézenfekvő lehetőségeket nem szabad szerény német kultúrmérték szerint megítélni . . . «¹²

Itt válik világosan láthatóvá, hogyan vállalta el készségesen a német történészprofesszorok jelentős része ezt a társadalmi feladatot, amelyet a polgári tudomány a monopolkapitalizmustól kap és hogyan vált a rabló-étvágyú német imperializmus propagandistájává. Ezt annál szívesebben tették, mert később a faszizmus idején a Németország keleti szomszédai ellen irányuló újabb német támadások »tudományos« megalapozását nagymértékben jutalmazták professzori kinevezésekkel és akadémiai címekkel, míg azokat a tudósokat, akik a tudományos tanítással és kutatással való ilyen bűnös visszaélés ellen felemelték szavukat, szabadságolták, elbocsátották, bezárták, sőt meg is gyilkolták. Így keletkezett a hitleri uralom alatt a történészprofesszorok egy olyan gárdája, amelynek tagjai ideológiailag előkészítették, igazolták Hitler hadseregeinek a népi demokráciák és a Szovjetunió népei ellen indított, rengeteg szenvedést okozó irtóhadjáratát.

Hitler keleti szakértői még mindig működnek. A mai Nyugat-Németországban tevékenykedő »Kelet-Európakutatók« között alig van valaki, aki ne Hitler alatt emelkedett volna magasra, akinek a náci-időkben ne jelentek volna meg könyvei, amelyek részben több kiadást is megértek (olyan hasznosak voltak az akkori rezsims számára), aki a tizenkét náci-év alatt ne gyártott volna futószalagon cikkeket gyűjteményes munkák és folyóiratok részére. Ezek ma ismét tekintélyes állásokban vannak, és ahol még nincs így, sokhelyütt fáradoznak azon, hogy ezt a mulasztást helyrehozzák. Többek között ezt teszi pl. a »Gesellschaft für Osteuropakunde« is, amelynek elnökségében olyanok is helyet foglalnak, mint dr. Otto Schiller és dr. Arthur Luther professzorok. Az »Osteuropa« c. folyóirat kiadója Klaus Mehnert, aki már 1933 előtt is az akkori »Gesellschaft zum Studium Osteuropas« (Kelet-Európát tanulmányozó társaság) ugyanilyen címen megjelenő folyóiratát szerkesztette.

Schiller professzor, aki a hitleri időkben a Szovjetunióra vonatkozó munkákat adott közre (1933 : »A szocialista mezőgazdaság válsága a Szovjetunióban« ; 1943 : »A szovjetek mezőgazdasági politikája«), 1946-ban előadói megbízatást kapott a hohenheimi mezőgazdasági főiskola agrárpolitikai és élelmezésgazdasági intézetében, majd 1947-ben rendes tanárrá nevezték ki.¹³

¹² Idézve *Paul Wandel* : »Die junkerlich-imperialistische Politik des 'Dranges nach dem Osten' — ein Unglück für das deutsche und das polnische Volk«. Berlin, 1952. 21. l.-ről.

¹³ Kürschners Deutscher Gelehrtenkalender 1950. Berlin, 1950. 1784—85. l. ; Handbuch der deutschen Wissenschaft. II. Berlin, 1949. 1294. l.

Luther professzor, akinek munkáit a náci-időkben részben kétszer is kiadták, és aki 1945-ig Lipcsében volt könyvtári tanácsos, előadói megbízatást kapott Marburgban.¹⁴

Sajátságos pályafutása volt Klaus Mehnertnek. 1929-ben a »Deutscher Akademischer Austauschdienst« (Német diákcsere szolgálat) titkára volt Berlinben; 1931-től 1933-ig a »Deutsche Gesellschaft zum Studium Osteuropas« főtitkára és az »Osteuropa« c. folyóirat szerkesztője volt; 1936–37-ben vendég-előadó a történelem és a politikai ismeretek tárgyköréből a California-egyetemen (Berkeley, USA), 1937-től 1941-ig rendkívüli tanár a hawaii egyetemen, Honoluluban (USA) és 1941-től 1945-ig egyidejűleg, ugyanilyen minőségben a náci-német orvosi akadémián és az amerikai — Pearl Harbour óta pedig japán igazgatás alatt — shanghai-i St. John's egyetemen.¹⁵

Mehnertnek az USA-val fennálló jó kapcsolatai indítanak arra, hogy ezen a helyen megemlítsünk egy intézetet, amelynek céljai, munkatársai és kapcsolatai olyan összefüggések felismerését teszik lehetővé, amelyek más keleteurópakutató intézeteknél nem tűnnek ki ilyen világosan. Az 1950 tavaszán Münchenben alapított »Institut für Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR«-ról (A Szovjetunió történetét és kultúráját kutató intézet) van szó. Ez az intézet »a nyugati tudósokat a szovjet gazdasági problémák és a Szovjetunió tudománya és kultúrája igazi mivoltának jobb megértéséhez« akarja hozzásegíteni; ezért »nagy számú tudóst egyesít magában, akik a második világháború folyamán és befejezése után a Szovjetunióból menekültek«, továbbá »együttműködik a Harvard-egyetem orosz kutatócentrumának egy különleges csoportjával.«¹⁶

Ha egyébként meg kell állapítanunk, hogy a nyugatnémetországi Kelet-Európa-kutató intézetek kapcsolatai az USA-imperializmussal még eléggé ismeretlenek, akkor ez azért van, mert még senki sem vette magának a fáradságot, hogy ennek utánajárjon. Hogy ezek a kapcsolatok fennállanak, nem kétséges. Kísérjük csak figyelemmel azt a sok látogatást, amelyeket Mr. McCloy nyugatnémetországi amerikai főbiztosi minőségben való hivataloskodása idején az egyetemeken és főiskolákon tett. Mint valami jóindulatú, modern Mikulás nyúlt ilyen alkalmakkor a zsebébe és nagy összegekről szóló csekkeket hagyott hátra. 1952-ben amerikai alapítványokból, az amerikai ellenérték-alapból és a McCloy-alapból egy-egy millió márkát kapott a bonni egyetem és az ulmi »Scholl testvérek-alapítvány«, 525 000 márkát a müncheni egyetem; a stuttgarti diáksegítő-egyesület 1 336 000 márkát, a majnafrankfurti egyetem 500 000 márkát, a tübingeni 250 000 (1945 óta több mint 500 000) márkát, a freiburgi 430 000 márkát; az amerikai főbiztosság összes kiutalásai a mainzi egyetem számára elérték a két millió márkát, és így tovább — hogy ne is szóljunk a sok kisebb kiutalásról, amelyek tíz- és százazrekre rúgnak, nem is említve az egyes professzorok részére tett »alapítványokat tanulmányutak céljára az USA-ba.«¹⁷

¹⁴ Kürschners . . . , 1262. l.

¹⁵ Uo. 1318. l.; Internationales Bibliographisches Archiv Stuttgart, 1953 dec. 12, 5671. l.

¹⁶ »Die Neue Zeitung«, München, 1951. jan. 18.

¹⁷ »Deutsche Universitätszeitung«, Göttingen, 1953. jan. 12.; »Die Neue Zeitung«, Frankfurt a. M., 1952. júl. 3.; »Rhein-Neckar-Zeitung«, Heidelberg, 1952. jún. 24.; »Die Neue Zeitung«, Frankfurt a. M., 1952. júl. 4.; »Colloquium«, Nyugat-Berlin, 1952. július.; »Mainpost«, Würzburg, 1952. júl. 21.; »Stuttgarter Nachrichten«, Stuttgart, 1952. júl. 23.; »Die Neue Zeitung«, Frankfurt a. M., 1952. aug. 1.; »Deutsche Studentenzeitung«, Düsseldorf, 1952. december.

McCloy már 1952 elején jelentette, hogy a »külön-tervek« programjának keretében egyetemek, főiskolák, szakiskolák, kutatóintézetek stb. részére tett kiutalások amerikai hányada 29 087 709 márkát tesz ki.¹⁸

McCloy úr — aki távol áll attól, hogy bőkezű Mikulás legyen — igen józan, sikeresen működő üzletember. Ha pénzt ad, azt csak abban a biztos tudatban teszi, hogy az meghozza a kamatait — csak akkor, ha az ajándékozással egybekötött, az üzleti életben szokásos és maguktól értetődő feltételeket elfogadták. Hogy ezek milyenek, azt megmutatja egy jelentés, amelyet a »Nürnberger Nachrichten« c. lap »Drága egyetemi szabadság« címmel közölt. A hír így szól: »A müncheni technikai főiskola 'Weihestephan' mezőgazdasági fakultása lemondott 10 millió márkáról, amelyet amerikai részről kellett volna kapnia. A tanszékeket betöltésébe való beleszólás jogát követelték érte.«¹⁹ Ugyanilyen világos — ha figyelembe vesszük, hogy adományozóként a haladó államokban való kém- és felforgató tevékenységet szervező hírhedt amerikai hivatal szerepel — az a híradás, amelyet a »Die Neue Zeitung« közölt: »A Kölesönös Biztonság Hivatala (MSA) folyó alapjából 10 millió márkát bocsátott segélyként a berlini tudományos kutatás rendelkezésére« és hozzáfűzte, hogy a »Berlini Szabad Egyetem eddig« 1,5 millió márkát kapott ebből.²⁰

Annak a vizsgálatába, hogy hogyan használták fel ezeket az anyagi eszközöket és milyen feltételek mellett bocsátották azokat rendelkezésre, itt nem mehetünk bele. Ezek a rövid utalások csak arra szolgálnak, hogy megvilágítsák azt a tényt, hogy a nyugatnémet egyetemeket az USA-imperializmustól akarják függővé tenni. Ilyen körülmények között »tiszta« tudományt, kutatást az emberiség javára, és különösen tárgyilagos történetkutatást a nyugatnémet kutatóintézetektől még kevésbé lehet várni, mint eddig. Nyugat-Németország tudósait az amerikai háborúnak akarják megnyerni és csak azt várják el tőlük, hogy — Mr. Read szavai szerint — »kötelességüket teljesítsék«. Lehet, hogy ez kissé nyersen és túlzottan hangzik, de megfelel a valóságnak. Hogy ezt a kérdést is világosan lássuk, szükséges, hogy egészen röviden kitérjünk a nyugatnémet egyetemek és főiskolák amerikanizálásával karöltve folyó visszatanácsításra.

Ez a folyamat rögtön a fegyverletétel után megkezdődött. Már a göttingai Fizikai Társaság 1947 szeptemberében tartott évi közgyűléséről szóló beszámolóban ezt olvashatjuk: »Olyan emberek, akik lidérces álmaimban szoktak előttem megjelenni, ültek ott elevenen és változatlanul az első sorokban. Változatlanul, ha nem tekinthetjük változásnak az egyszerű kék öltözetet az egyenruha helyett és a pártjelvény hiányát. Már nem jön az ember SA-egyenruhában a kollokviumra (Stuart Königsbergben, majd Drezdában, ma Hannoverben); az embert már nem szólítják »tábornok úrnak« (E. Schumann korábban Berlinben, ma egy hamburgi intézet körül tevékenykedik és könyveik új kiadásában törlik az ilyesféle részleteket: 'Nem vagyunk hajlandók a tudománynak a katonai hatalommal való összekapcsolásában visszaélést látni, minthogy a katonai hatalom bebizonyította kényszerítő építő erejét egy új Európa létrehozásában', P. Jordan, korábban berlini, ma

¹⁸ A németországi amerikai főbiztos 9. jelentése Németországról, 1951. okt. 1.—dec. 31-ig. 93—98. l.

¹⁹ »Nürnberger Nachrichten«, Nürnberg, 1952. dec. 9.

²⁰ »Die Neue Zeitung«, Berlin, 1953. márc. 12.

hamburgi egyetemi tanár: 'A fizika és a szerves élet titka', Braunschweig 1941.) Ma már nem fog az ember emlékezni, ha valaki azzal dicsekedett, hogy a bécsi egyetem és technikai főiskola árársító-bizottságának tagja volt (Schober, ma Hamburgban), hogy 1936-ban egyetemi intézetben Keitel kisasszonynak doktori értekezést készítettett (E. Schumann), vagy hogy olyanoknak, akiket politikai okokból nem bocsátottak vizsgára, a gyakorlatokról szóló igazolás kiadását megtagadta (H. Kneser, azelőtt Berlinben, ma Göttingenben). — Mindezek különben továbbra is gyakorlatokat és előadásokat tartanak, tovább művelik az "objektív tudományt" . . .²¹

Hasonló híradásokat lehetne idézni Erlangenből, Bonnól és bizonyára Nyugat-Németország más egyetemeiről és főiskoláiról is. A bonni egyetem egykori rektorának, dr. Heinrich Konen professzornak hivataloskodása alatt — aki egyébként egyidejűleg a Frigyes Vilmos-Egyetem rektora, ugyanannak kurátora, egy nagyüzem (Rengsdorf-Werke, Godesberg) jogtanácsosa, Észak-rajna-Vesztfália kultuszminisztere és a CDU tartományi gyűlési képviselője volt — már 1947-ben gondos válogatást hajtottak végre az egyetemi hallgatók felvételénél a visszánácisítás szellemében. »Megállapították«, jelenti a »Tagesspiegel«, »hogy a fogorvosi karon 16 új hallgató közül, akiket 365 pályázó közül választottak ki felvételre, négy hivatásos tiszt, kettő a náci párt egykori tagja, egy a NSFK tagja, egy a náci párt tagjelöltje és egy SS-jelölt volt. Ezeknek egyike sem jöhetett a fiatalokruak amnesztíaja szempontjából tekintetbe. Más pályázókat, akiknek jó előképzettségük és politikailag tiszta múltjuk volt, beleértve mindazokat is, akiknek a fiatalokruak amnesztíaja előjogot biztosított, figyelembe sem vettek.«²² A müncheni egyetem jogi karának már 1949-ben újra tagjai voltak a nyíltan náci professzorok: San Nicolo, Mezger, Hüek, Blomeyer és Maurach. Ugyanebben az évben Bajorországban az eredetileg elbocsátott 12 000 elemi iskolai tanító közül 11 000 ismét állásban volt. A visszánácisítás az egyetemeken és a főiskolákon — mint azt a bajorországi tartományi biztosi hivatalhoz intézett hivatalos jelentések, amelyekből ezeket az adatokat is vettük, igazolják — hasonló mértékben haladt előre.²³ Egész Nyugat-Németországban 1950-re már a tanulóifjúság több mint 60%-a újból a náci-pedagógusok kezében volt és újra felhangzott az »élettér« követelése.²⁴

Itt is érvényes az, amit Nyugat-Németország főiskoláinak amerikanizálására vonatkozólag mondtunk: ennek a tanulmánynak a kereteit meghaladná, ha a visszánácisítást részleteiben akarnánk tárgyalni. Csak a fejlődés általános vonalát jelezhetjük. Le kell azonban szögeznünk egy végső következtetést, amely világosan folyik az előbb mondottakból: ugyanazok az emberek, akik valaha Hitler szolgálatában Németországot és a német népet a háborúba hajszolták, ugyanazt teszik ma, az amerikaiak utasítására. Ebben a tekintetben nincsen semmi gátlásuk. Az ördöggel is szövetkeznének, hogy a Keleten elvesztett pozícióikat visszaszerezhessék. És miért ne helyeselnék azt a keletkutatók és a keletkutató intézetek is, amivel katonák és diplomaták, tanárok, fizikusok és jogászok egyetértenek? Nem hiába nőttek ki gombamódrá a földből Németország kettészakítása után.

²¹ *Ursula Maria Martius*: »Videant consules . . .«, »Deutsche Rundschau«, Gelsenkirchen, 11. füz., 1947. nov. 99. l.

²² »Der Tagesspiegel«, Nyugat-Berlin, 1948. jan. 30.

²³ *Drew Middleton*: »The New York Times«, New York, 1949. dec. 2.

²⁴ »Nürnbergger Nachrichten«, Nürnberg, 1951. aug. 11.

Amíg azonban a »Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde«, amely erkölcsi és pénzügyi tekintetben a bonni Külügyi Hivatal gondoskodó támogatását élvezi,²⁵ és súlyt helyez a külföldi elismerésre, ügyel arra, hogy vezetőségi tagjai ne legyenek nagyon feltűnően megjelölve a horogkereszttel, addig más keletkutató szervezeteknek egyáltalán nincsenek ilyen aggályaik. A »Johann-Gottfried-Herder-Forschungsrat e. V.« (Johann-Gottfried-Herder Kutatási Tanács) igen jó példa erre. Ezt a tanácsot 1950 tavaszán a Lahn melléki Marburgban alakították meg. Negyven tagja van. Mindegyik tagja »kitűnő ismerője a német keleti területek vagy az ezek kutatásába bevont tudományszakok egyikének«. A tanács »tevékenységét Pommeránia, Nyugat-Poroszország, Kelet-Poroszország, a Warthe-vidék, Szilézia, a Baltikum, Lengyelország és Csehszlovákia területére korlátozza, de a többi Keleti-tengeri területet is bevonja kutatásai körébe, amennyiben azok az említett kelet-német településterületekkel szoros kapcsolatban állottak.« 1950 őszén a »kutatási tanács« ismét életre hívta »a korábban ezeken a területeken tevékenykedett történelmi bizottságokat az említett országok történelmi és földrajzi kutatására« és 1952 óta kiad egy »Zeitschrift für Ostforschung« c. folyóiratot.²⁶

Ennek a tanácsnak a feladata egészen egyértelműen adódik a »kelet-német településterületek felsorolásából és a »történelmi bizottságok« újra-alapításából, amelyeknek megint annak igazolása lenne a feladatuk, »hogy hazánk egész szellemi és anyagi fejlődése a németységben és a németség által ment végbe«,²⁷ ahol »hazánk« alatt a felsorolt »keletnémet településterületek« közül mindig a megfelelő értendő. Még világosabban elárulja a tanács feladatát vezetőségének összetétele, amelyben többek között Aubin, Keyser és Schieder professzorok is helyet foglalnak. Dr. Hermann Aubin professzor az egész náci-időszakban mint jól javadalmazott professzor élt Breslauban és könyvei jelentek meg, amelyek Hitler eszméivel egyáltalán nem ütköztek. 1936-tól 1945-ig Aubin a »Deutschland und der Osten« társkiadója volt és egy sereg folyóiratcikket írt, amelyek többé vagy kevésbé közvetlenül a háború előkészítését szolgálták. 1946-ban mint nyilvános rendes tanár Hamburgba került.²⁸ Hasonló a helyzet Erich Keyser professzorral is, aki 1945-ig a Danzigi Állami Történelmi Múzeum igazgatója volt. 1937-ben megírta »Németország népesedéstörténeté«-t, amely 1943-ra harmadik kiadást ért és 1939-ben »a német Visztula-vidék történeté«-t, amelyet már 1940-ben másodszor adtak ki; 1943-ig Keyser professzor ezenkívül még a »Zeitschrift des westpreussischen Geschichtsvereins« kiadója is volt; 1947-ben előadói megbízatást kapott a hamburgi egyetemen.²⁹ Dr. Theodor Schieder professzor 1940-ben mint docens működött Königsbergben, egy munkát írt »Német szellem és rendi szabadság a Visztula-vidéken« címmel és 1942-ben nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. 1948-ban a kölni egyetemre került.³⁰

²⁵ »Deutscher Bundestag«, id. h. 13235. l.

²⁶ »Osteruropa«, I. évf. 2. füz., 1951. dec.; »Deutscher Bundestag«, id. h. 13235. l.

²⁷ Hermann Gollub: »Geschichtsverein und historische Kommission«, »Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia«. Lötzen, 1924, 28–29. füz., 20–21. l.

²⁸ Kürschners... 47. l.; Handbuch... 807. l.; a brémai történelmszakkongresszuson Aubint a »Verband Deutscher Historiker« elnökévé választották.

²⁹ Kürschners... 989. l.

³⁰ Uo. 1778. l.

Itt nem olyan különösen kompromittált személyekről van szó, hogy a dolgot ne lehetne általánosítani. Ellenkezőleg, ez a felsorolás igen jellemző arra, hogy milyen szelleműek a jövő történeztudomány generáció tanárai Nyugat-Németországban. 1952 nyári félévében a nyugatnémetországi egyetemeken többek között az alábbiak adtak elő Kelet-Európáról: Prof. Dr. Reinhard Wittram (Göttingen: »Az Északi Háború történetéhez«), Prof. Wittram és Prof. Dr. W. Conze (Göttingen: »A balti történetkutatás céljai, feladatai a jelenben«), Prof. Conze (Münster: »Gyakorlatok a lengyel kérdéshez az első világháború idején«), Dr. Otto-Alexander Webermann (Göttingen: »Észt történet« és »A Baltikum és a német kultúra«), Prof. Dr. Bruno Schumacher (Hamburg: »Kelet- és Nyugat-Poroszország gazdaságtörténete«), Dr. Anton Knežević (Münster: »Németek a szlávok között«) és Prof. Dr. Werner Philipp (Nyugat-Berlin: »Lengyelország politikai története a kezdetétől 1836-ig«).³¹

Ezeknek a tanároknak az egyetemi pályafutása a következő:

Conze professzor 1935-ben lett asszisztens Königsbergben, 1940-ben habilitált, 1943-ban magántanárként Posenbe került és 1944-ben rendkívüli tanárrá nevezték ki; 1946-ban Göttingenben előadói megbízatást nyert.³² Prof. Schumacher 1945-ig mint tanulmányi főigazgató hivataloskodott Königsbergben, 1937-ben az ottani egyetemtől előadói megbízatást kapott Kelet- és Nyugat-Poroszország története tárgykorre és 1939-ben tiszteletdíjas professzorrá lett; 1934-ben egy munkát írt »Nyugat-Poroszország Nagy Frigyes által történt megszerzésének államjogi megokolása« címen; 1946-ban a hamburgi egyetemen kapott előadói megbízatást.³³ Prof. Philipp szintén Hitler alatt habilitált (Berlin 1940) és 1941-ben Königsbergben lett magántanár; 1946-ban rendkívüli tanárrá nevezték ki Mainzban.³⁴ Wittram professzor, valamint Webermann és Knežević doktorok keleteurópai emigránsok. Wittram (egy Riga melletti községben született, 1928-ban rigai magántanár, később poseni rendes tanár, most Göttingenben él)³⁵ 1939-ben megjelentette a »Balti németek történeté«-t és nemrég a Baltikum egy új történetét adta közre.

Visszatérünk a »Johann-Gottfried-Herder-Forschungsrat« működésére, hogy már 1950 májusában felállította a »Johann-Gottfried-Herder Intézet«-et, azzal a céllal, hogy az gyűjtse a »német keletkutatás segédeszközait és a kutatást minden módon támogassa«. Az intézet »elsősorban a keleti német érdekeket« dolgozza fel; alapítása után hamarosan már 18 000 kötetes könyvtára és ugyancsak nagy térképgyűjteménye volt; »a középkeleturópai irodalom összesített bibliográfiáját dolgozza fel, amely máris mintegy 30 000 adatot tartalmaz; ugyanakkor rendszeresen kiadja a Tudományos szolgálat c. időszaki tájékoztatót és egy kézikönyvet »A német keleti területek« címmel.³⁶ Ezenkívül az intézet munkaértekezleteket tart fiatal keletkutatók számára,

³¹ »Osteuropa«, 5. füz., 1952. okt.

³² Kürschners ... 297—298. l.; Handbuch ... 875. l.

³³ Kürschners ... 1904. l.

³⁴ Uo. 1547. l.; »Die Wandlung«, Heidelberg, 5. füz., 1948. szept. 484. l.

³⁵ Kürschners ... 2297. l.

³⁶ »Osteuropa«, 2. füz., 1951. dec.; »Universitas«, 5. füz., Stuttgart, 1952. máj.; »Westfalenpost«, Hagen, 1952. márc. 7.; »Mainpost«, Würzburg, 1953. máj. 5.; »Deutscher Bundestag«, 268. ülés, Bonn, 1953. jún. 3., 13235. l.; »Der Tagesspiegel«, Nyugat-Berlin, 1953. ápr. 15.

akkal különösen dr. Schlenger professzor fáradozik sokat. Schlenger doktor katedráját szintén Hitler alatt nyerte el — 1944-ben címzetes rendkívüli tanárrá nevezték ki, miután 1938 óta Breslauban magántanár volt.³⁷

A »Johann-Gottfried-Herder-Intézet« — más intézetek mellett, amelyekről még szólni fogunk — a bonni »Össznémet Kérdések Minisztériuma« jóindulatú támogatását élvezzi, amely minisztériumról Brandt SPD-párti szövetségi-gyűlési képviselő jellemző módon állítja, hogy az »egyes intézeteknek adott támogatásokon kívül anyagi segítséget nyújt olyan különleges kutatási feladatokra is, amelyek a keletnémet (elsősorban azonban a szovjet-övezet-beli) problematikával kapcsolatosak«.³⁸

Hogy mit jelent ez az óvatos fogalmazás, az a soronkövetkező nyugat-németországi keletkutató-intézet, az »Osteuropainstitut der Freien Universität Berlin« (A Berlieni Szabad Egyetem Kelet-Európa Intézete) tárgyalásánál fog kiderülni. Ezt az intézetet 1951. november 24-én alapították; van szláv nyelvi és irodalmi, keleteurópai történeti és földrajzi, keleteurópai nép- és üzemgazdasági, valamint keleteurópai jogi osztálya, ezenkívül keleteurópai művészettörténeti és szovjet orvostudományi referenciái is vannak. 1952. február 1-én az intézet már 14 000 kötetnyi kutatási anyagot tudott beszerezni és 1952° májusában jelent meg első négy kiadványa »Berichte des Osteuropainstituts an der Freien Universität Berlin« c. sorozatában. A témák, amelyek az intézet tulajdonképpeni feladatkörét elárulják, a következők:

1. »A költségek szerepe a keleti övezeti gazdaságpolitikában«;
2. »A német keleti területek a lengyel gazdasági és tér-tervezés rendszerében«;
3. »Az általános szerződési rendszer Németország szovjet megszállási övezetének népi tulajdonban levő gazdaságában«;
4. »Üzempolitikai pénzügyi gazdálkodás (a szovjetövezetbeli pénzügyi ellenőrzés módszere és útjai)«.³⁹

Már rámutattunk, hogy a Berlieni »Szabad« Egyetemnek »tudományos kutatásra« először 1,5 millió márkát engedélyezett a »Kölcsönös Biztonsági Hivatal«. Ez a hivatal az amerikai kongresszus által 1951-ben elfogadott »a biztonság kölcsönös biztosításáról« szóló törvény eredményeképpen keletkezett, amely 100 millió dollárt biztosított ügynökök és kémek toborzására, »akiknek a Szovjetunióban és a népi demokráciák országaiban kellene dolgozniuk«. Időközben a kongresszus további tekintélyes összegeket szavazott meg erre a célra és egy kiegészítő törvény — 1952. június 20-án — leszögezte, hogy erre a kémkedési tevékenységre az észak-atlanti szövetség pénzeiből is ki lehet hasítani.⁴⁰ Az, hogy a nyugatberlini egyetem ilyen nagy részt kap abból a 10 millió márkából, amelyet ennek a kémkedési hivatalnak a megbízásából engedélyeztek, természetesen igen sokat mond. Hogy az »Osteuropainstitut« zsebe nem marad üresen, az feltehető, annál is inkább, mert a bonni belügyminisztérium szíven viseli az intézet ügyét. Ez utóbbi, újság-

³⁷ Kürschners ... 1795. 1.

³⁸ »Deutscher Bundestag«, id. h. 13235—13236. 1.

³⁹ »Der Tagesspiegel«, Nyugat-Berlin, 1953. ápr. 15.; »Die Neue Zeitung«, Nyugat-Berlin, 1952. febr. 1.; »Freie Universität Berlin, Mitteilungen für Dozenten und Studenten«, 15. füz., Nyugat-Berlin, 1952. máj. 15.

⁴⁰ W. Swjetalín: »Das amerikanische Spionage- und Schädlingnetz«. »Neues Deutschland«, Berlin, 1953. nov. 18.

hírek szerint, 1952-ben 80 000 márka hozzájárulást adott az intézetnek és — úgy látszik — 1953-ra is hasonló összegű támogatást helyezett kilátásba. A szövetségi gyűlés Keleteurópa-kutatást előmozdító bizottságának 1953 júniusi jelentése — ha gondosan kerüli is számok említését — mindazonáltal azt a benyomást kelti, hogy a rendelkezésre bocsátott pénzüsszegek sokkal nagyobbak.⁴¹ Jogos a feltevés, hogy a nyugatberlini keleteurópai intézet feladatai olyan kutatásokra is kiterjednek, amelyeket röviden és velősen kémkedésnek szokás nevezni.

Az intézet ügyvezető igazgatója dr. Vasmer, a szlavisztika rendes tanára lett. Vasmer professzor egyetemi pályafutása szintén igen érdekes. Úgy látszik, ő mindenholnan elvből menekül, ha haladó jellegű események kezdenek hatni a közelében. 1912-ben a szentpétervári női főiskola professzora volt; 1917—18-ban rendes tanárnak ment a szaratovi egyetemre, 1918—21 között a dorpatyi egyetemen tanított és 1921 óta Németországban él, 1925-től 1947-ig Berlinben működött; 1948-ban a stockholmi egyetemen adott elő és 1949 óta a nyugatberlini egyetemen tanít.⁴²

Más intézmények, amelyeknek támogatása ugyancsak a szövetségi belügyminisztérium szívéen fekszik, a következők: a göttingeni »Arbeitsgemeinschaft für Osteuropaforschung« (Keleteurópakutató munkaközösség), amely egy »Osteuropahandbuch«-ot (Keleteurópai kézikönyv) ad ki, továbbá az »Osteuropainstitut München« (Müncheni Keleteurópai Intézet), amelyet a bajor kultuszminisztérium 1951 júliusában alapított.

Az utóbbi intézet igazgatója, dr. Hans Koch professzor, vállalta azt a feladatot, hogy »a német Kelet elvesztett kutatóintézeteinek hagyományait« továbbviszi. Koch professzor, aki 1929-ben bécsi magántanár volt, 1934-ben meghívták Königsbergbe nyilvános rendes tanárnak keleteurópai történetből; 1937-ben Breslauba került és 1940-től 1945-ig Bécsben volt rendes tanár.⁴³ Koch nemrég tett kijelentése, amely szerint sok hibát bizonyára nem követtek volna el, mindenekelőtt a keleteurópai nemzetek embereivel való pszichológiai bánásmódban, ha a második világháború folyamán a Kelet tudósait jobban bekapcsolták volna, ilyen múlt mellett egészen egyértelmű. Csak Nyugat-Németország bel- és külföldi uraihoz intézett felhívásként foghatjuk fel, hogy ezt a hibát a harmadik világháború előkészítésével kapcsolatban ne kövessék el újra.

Az »Osteuropainstitut München« az 1952—53 költségvetési évben 50 000 márka támogatást kapott; persze itt is áll az, amit már Nyugat-Berlinre vonatkozólag mondtunk: bizonyára nem ez volt a teljes összeg. Az intézet kiadja a »Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas« (Keleteurópai történet évkönyvei) c. folyóiratot és évenként négy-hat kötetet akar kiadásra előkészíteni a keleteurópai tudományok minden ágából, egyenként 250—400 oldal terjedelemmel. Ezenkívül az intézet iratokat és okmányokat gyűjt »Németország történetéhez a második világháborúban Keleten, a lengyel hadjárat-tól 1945-ig«, amelyeket »Németország politikája a Keleten« cím alatt szándé-

⁴¹ »Deutscher Bundestag«, id. h. 13235 skk. 1.; »Telegraf«, Nyugat-Berlin, 1953. jan. 6.; »Die Neue Zeitung«, Frankfurt a. M., 1952. okt. 1.

⁴² »Hochschuldienst«, Bonn, 6. évf., 3. sz., 1953. febr. 8.; Kürschners... 2151—2152. l.; »Wer ist wer?« Berlin-Grünwald, 1951, 692. l.

⁴³ »Deutscher Bundestag«, id. h. 13235. l.; »Universitas«, Stuttgart, 7. évf., 2. füz., 1952. febr., 208. l.; »Geschichte in Wissenschaft und Unterricht«, Stuttgart, 1953. ápr.

kozik közrebocsátani; végül az intézet »érdeklődők részére előadókat és szakembereket« közvetít.⁴⁴

Ezen a »Keleteurópai Intézet«-en kívül van Münchenben egy »Délkelet-európai Intézet« is, amely egy évkönyvet ad ki, továbbá van még itt egy »Délkeletnémet kultúr- és kutatóállomás« is. E két utóbbi gyámolítását, ugyanúgy, mint a marburgi »Johann-Gottfried-Herder-Institut«-ét is, az »Össznémet Kérdések Minisztériuma« vállalta magára, amely ezeken kívül még a »Göttinger Arbeitskreis«-t — egy az ottani »munkaközösség« mellett fennálló »keletkutató-állomás«-t — és az »Északkeletnémet Akadémiá«-t is szárnyai alá vette.⁴⁵ A »Göttinger Arbeitskreis« a »német-lengyel viszony«-nyal, »az Odera—Neisse határ és a lengyel igazgatás alatt álló területek komplexumá«-val foglalkozik, ezenfelül »elsősorban a hazájukból elűződöttek és szülőföldjük sorsáról való tudósításokra« törekszik.⁴⁶ Hasonló színvonalon áll az »Északkeletnémet Akadémia« is. Ezt Lüneburgban, 1952 szeptemberében alapította a Walter von Keudell szolgálatonkívüli birodalmi miniszter vezetése alatt álló »Nordostdeutsches Kulturwerk« (Északnémet Kultúrintézet). Ennek az akadémiának kezdeményezője és vezetője dr. Max Hildebert Boehm népiségkutató- és szociológus-professzor (1933—45-ig jénai nyilvános rendes tanár, 1933-tól 1940-ig megbízott előadó a berlini egyetemen). Ennek az intézménynek is az a feladata, hogy »a régi keletnémet főiskolák hagyományait ápolja, a német Kelet kutatását folytassa és a nyugati külfölddel megismertesse a hazájukból elűzöttek kérdését. Rögtön megnyitása után egy napot sem mulasztva, meg is kezdte az akadémia a német és külföldi hallgatókkal megismertetni »a keletnémet helyzetet«. A tanulmányok vezetője dr. Karlheinz Gehrman, aki azelőtt Danzigban és a Baltikumban működött.⁴⁷

Ezzel kimerítettük a nyugatnémetországi és nyugatberlini »keletkutató-intézetek« sorát, amennyiben bevallottan egyik vagy másik minisztérium gondozásában vannak. A szövetségi gyűlés bizottságának előbb említett jelentése »a német keleti területekre, Kelet-Európára és Délkelet-Európára vonatkozó ismeretek előmozdításáról« szólva ezenkívül még megemlíti, hogy a »Menekültügyi Szövetségi Minisztérium« anyagi támogatást ad »a német Kelet kulturális honi hagyományának fenntartására és kiértékelésére«, hogy az »élelmezésügyi, mezőgazdasági és erdészeti szövetségi minisztérium« saját kutatóállomást tart fenn keleteurópai mezőgazdasági kérdések kutatására, továbbá hogy a »Marshall-terv minisztériuma« és a »gazdasági minisztérium« egyes keletkutatói megbízásokra adnak pénzeket. Mindazonáltal »nem volt egészen könnyű — mondta Brandt képviselő beszámolójában — áttekintést szerezni azokról a helyekről, amelyek már támogatást kapnak szövetségi pénzekből a keletkutatás, illetőleg keletismeret céljaira«, minthogy a szükséges áttekintés »az illetékes szövetségi minisztériumokban is csak részben van meg«. Brandt képviselő ezenkívül említést tesz »célszerűtlen hatásköri kereszteződésekről a minisztériumok között«, valamint »a tartományok és a szövetség részéről való pénzügyi támogatás terén«.⁴⁸

⁴⁴ »Mittelbayrische Zeitung«, Regensburg, 1952. dec. 29.; »Kurier«, Nyugat-Berlin, 1952. szept. 30.; »Bayern-Kurier«, München, 1953. máj. 16.

⁴⁵ »Deutscher Bundestag«, id. h. 13235—36. l.

⁴⁶ »Der Tagesspiegel«, Nyugat-Berlin, 1953. ápr. 15.

⁴⁷ »Die neue Furche«, Stuttgart-Zuffenhausen, 10. füz., 1952. okt., 712. l.; »Welt am Sonntag«, Nyugat-Berlin, 1952. szept. 14.; Kürschners... 174. l.; »Der Tagespiegel«, Nyugat-Berlin, 1953. márc. 28.

⁴⁸ »Deutscher Bundestag«, id. h. 13222, 13235—13236. l.

Ezeknek a tényeknek az összefoglalása nem nagyon hízelgő képet ad a nyugatnémet Keleteurópa-kutatásról. Feladatai megfogalmazásának módja, valamint munkatársainak nevei és múltja a munka célja tekintetében nem hagynak kétséget. A jelen tanulmány elején tett megállapítás, hogy a cél a német népet múltja felől továbbra is tudatlanságban és tévedésben tartani, az ifjúságnak pedig a történelem hamisított képét bemutatni, teljesen beigazolódik. Az egyes intézetek támogatása a bonni belügyminisztérium, a Kaiser-féle hírhedt »Össznémet Kérdések Minisztériuma« vagy a Hitler-diplomatáktól teljesen megfertőzött külügyminisztérium részéről, ezek rendkívüli segítő készsége, amely riktó ellentétben áll egyéb tudományos és kulturális célú támogatásoknál máskülönbön megmutatkozó garasoskodásukkal, továbbá a háborúra vágyó amerikai imperializmus alapítványaiból és képviselői útján folyósított gazdag pénzadományok, valamint az USA kémkedési hivatala által kiutalt jelentős összegek elfogadása, világosan beszélnek. A nyugatnémet »Keleteurópa-kutatás« magára vállalta, hogy az imperialisták tervezett és előkészületben levő agresszióját a Szovjetunió és a népi demokráciák ellen már előre is igazolja. Nem tévedünk, ha azt állítjuk a nyugatnémet Keleteurópa-kutatásról, hogy olyan embereket is megtúr soraiban, akik még kémfeladatokra is odaadják magukat.

Az előttük álló feladatok végrehajtására, azonban az eddig említett intézetek semmiképpen sem elegendők. Más, kisebb ilyesfajta intézmények hálózata is létrejött, különösen az utóbbi hónapokban, amelyekre mind nem térhetünk ki. Amennyiben azonban a múlt év közepe tájáig ismeretessé váltak, röviden felsoroljuk őket:

A bonni egyetem a studium generale keretén belül előadássorozatot tart »A német Kelet« témájáról, amelyben minden kar tanárai résztvesznek és igyekeznek »a német keleti problémákkal való foglalkozás«-t a hallgatók hasonló címen szervezett munkaközösségei útján intenzívebbé tenni.⁴⁹

A kieli egyetemről jelentették, hogy a »studium generale« középpontjában »a német Keletről szóló előadások« fognak állni.⁵⁰

A bonni, kölni és münsteri egyetemen, valamint az aacheni technikai főiskolán keletkutató munkaközösségeket szerveztek, amelyek célja »tevékenységükkel a népesség nagyobb körét átfogni«.⁵¹

A »Német Néprajzi Egyesületek Szövetsége« dr. Hans Künzig néprajzos professzor vezetése alatt a breisgauti Freiburgban megalapította »a német keleti területek kultúrjavainak központját«-t.⁵²

Dortmundban az ottani pedagógiai akadémia professzora, Alfons Perlick vezetésével »Keletnémet Néprajzi Archivum«-ot építenek ki, amely a »Tudományos Honismereti Intézet«-ből vált le és »tekintélyes gyűjteményei« vannak; »különösen a sziléziai néprajz köréből«.⁵³

A »Südostdeutsches Kulturwerk« (Délkeletnémet Kultúrintézmény) egyik, délkeleti kérdéseket tárgyaló müncheni tanulmányi ülészaka alkalmából egy irodalmi és egy tudományos díjat alapított »a délkeleturópai gondolatkörbe vágó munkák« jutalmazására, valamint »Adam-Müller-Guten-

⁴⁹ »Colloquium«, Nyugat-Berlin, 7. évf., 2. füz., 1953. febr., 19. l.

⁵⁰ »Colloquium«, Nyugat-Berlin, 7. évf., 4. füz., 1953. ápr.

⁵¹ »Hochschuldienst«, 7. sz., Bonn, 1952. ápr. 8.

⁵² »Hochschuldienst«, Bonn, 1951. dec. 5.

⁵³ »Geschichte in Wissenschaft und Unterricht«, Stuttgart, 4. füz., 1952. ápr.

brunn-kitüntetés«-t a délkelet európai kutatásban és népcsoport-munkában érdemeket szerzett személyek kitüntetésére».⁵⁴

1951 márciusa óta megjelenik a Wilhelm Cornides által kiadott »Europa-Archiv« önálló részeként az »Ost-Archiv«.⁵⁵

A hamburgi egyetem »Nemzetközi Jogi és Külföldi Közjogi Kutató-állomás«-n keleti jogi referencia létesült (Boris Meissner).⁵⁶

A tübingeni egyetem kelet európai történeti tanszéket szervezett, amelyre Werner Markert göttingeni történészt hívták meg; ugyancsak ő fogja a tübingeni egyetem és a baden-württembergi kultuszminisztérium kezdeményezésére a Hohentübingen kastélyban létesülő »Institut für osteuropäische Geschichte und Landeskunde« (Kelet európai Történeti és Földrajzi Intézet) igazgatását is ellátni. Az intézet egy »Osteuropahandbuch«-ot fog kiadni.⁵⁷

A mainzi egyetemen van egy »Kelet európa-ismereti Intézet«.⁵⁸

Kilátásba helyezték a giesseni Justus-Liebig-főiskolán a keletnémet fakultás megszervezését.⁵⁹

A baden-württembergi kultuszminisztérium 1953 februárjában ötnapos tanfolyamot rendezett, »amelyen az összes iskolafajták tanerőit megismertették a keleti ismeretek tanításának elméleti és iskolagyakorlati problémáival«. (Ezen a tanfolyamon szudétanémet résztvevők »ismételten nyomatékosan« rámutattak, »hogy ma minden kiadványnak, ismertetésnek és hivatalos publikációnak — amelynek tárgya »a keleti német haza« — mindig be kell vonnia a szudéta- és délkeleti németek hazáját is« tárgykörébe.)⁶⁰

Schleswig-Holsteinban egy »Unterricht ostdeutscher Raum« (A keletnémet tér tanítása) c. munkaközösség alakult, amelyben a tartomány kormányának és a tanáregyesületeknek a képviselői is résztvesznek, ezenkívül minden körzeti iskolai tanács mellett megszervezték a keleti kérdések szakreferenciáját.⁶¹

Északrajna-Vesztfália kormánya — dr. Konrad professzor, miniszteri tanácsos közlése szerint — »a legközelebbi időben« keletkutatási tanszékeket fog felállítani az egyetemeken és főiskolákon, továbbá arra gondol, hogy »ösztöndíjakat adományoz, tudományos munkák és mindenekelőtt doktori értekezések számára, amelyek a keleti területekkel foglalkoznak«.⁶²

A bajor kultuszminisztérium »rövidesen« beszámolót fog közzétenni a keletnémet kultúra és történelem magasabb iskolákban való ápolása terén tervezett intézkedéseiről.⁶³

Az eddig a goslari Kaiserhaus-ban elhelyezett »Deutsches Ostarchiv«-ot (Német keleti levéltár), mely a königsbergi állami levéltárat, a Német

⁵⁴ »Badische Neueste Nachrichten«, Karlsruhe, 1952. dec. 8.

⁵⁵ »Osteuropa«, 1. évf., 1. füz., 1951. okt.

⁵⁶ »Osteuropa«, 2. évf., 5. füz., 1952. okt.

⁵⁷ »Osteuropa«, 3. sz., 1953. jún. 240. l.; »Der Tagesspiegel«, Nyugat-Berlin, 1954. febr. 3.

⁵⁸ Vorlesungs- und Personalverzeichnis der Universität Mainz, Wintersemester 1952—53.

⁵⁹ »Giessener Freie Presse«, Giessen, 1953. jún. 1.

⁶⁰ »Allgemeine Deutsche Lehrerzeitung«, Frankfurt a. M., 8. sz., 1953. ápr. 15.

⁶¹ »Deutscher Bundestag«, id. h. 13221. l.

⁶² »Bremer Nachrichten«, Bremen, 1953. máj. 18.

⁶³ »Mittelbayrische Zeitung«, Regensburg, 1953. júl. 23.

Lovagrend levéltárát, Reval város levéltárát tartalmazza — kereken 200 tonna anyagot — Göttingenbe szállították át, »hogy a német Kelet-kutatás számára jobban hozzáférhető legyen«. ⁶⁴

Végül említsük még meg, hogy a nyugatnémet tartományok kultusz-miniszterei már 1952 áprilisában kijelentették, hogy »különös gondot« fognak fordítani »az általános keleti probléma keretén belül a kelet európai és mindenekelőtt a keletnémet kultúrjavaknak az egyetemeken való ápolására és erre vonatkozólag tevékenységüket mindig összhangba fogják hozni egymással«. ⁶⁵

Ennek a figyelemreméltó tevékenységnek és gondoskodásnak ellenére, a növekvő erkölcsi és pénzügyi támogatás ellenére fokozódnak a követelések a keletkutatás további kiépítése és nagyobb támogatása érdekében. Így pl. Nyugat-Németország és Nyugat-Berlin egyetemeinek és főiskoláinak rektorai 1953 januárjában felírtak a kultuszminiszterekhez, hogy »új tanszékek létesítése és pénzügyi eszközök rendelkezésrebocsátása útján tegyék lehetővé a további kutatásokat ezen a területen«. ⁶⁶ A rektorok ezzel a felhívásukkal együtt haladnak a nyugatnémetországi neofasiszta Német Párttal (DP), amelynek már említett törvényjavaslatát »a német keleti területekre, Kelet-Európára, és Délkelet-Európára vonatkozó ismeretek előmozdításáról« a szövetségi gyűlés képviselői 1953. június 3-án elfogadták. Csupán a Németországi Kommunista Párt mutatott rá Strohbach képviselő felszólalása révén, hogy a javaslattevő párt a fennálló felszűlésre és nézeteltéréseket »nem tárgyalások és kölcsönös megértés útján, hanem erőszakkal, tehát háborúval« akarja megoldani, és hogy ez a javaslat »ennek a kárhozatos koncepciónak egy része«. ⁶⁷

A német imperializmus új revans-háborúra készülődik. A hazafias német történészeknek tehát saját területükön arra kell törekedniük, hogy a második világháború maradjon az utolsó hibás lépés, melyet a német nép tett. Le kell leplezniük a nép félrevezetőit és romlásbavivőit. Nem lehet a keletkutatás területét tétlenül átengedni Nyugat-Németország nacionalista és nyíltan fasiszta történészeinek. Stern professzor mondta ezeknek a történészeknek a munkájáról: »Az össznémet és náci történetírás áltudományos elméleteivel nemcsak Bismarck újnémet agresszív nacionalizmusát, hanem a határvidéki németek dühödt szlávellenes nacionalizmusát és sovinizmusát is összekötötte, és ezt a marxistaellenes, proletárellenes, antiszemita, szlávellenes, szovjetellenes, bolsevistaellenes gyűlölettel egy mixtum compositum-má, közveszélyes méreggé keverte össze. Mindezt azzal a céllal tette, hogy a német ifjúságot ideológiailag megmérgezze és a német monopoltőke imperialista hódító-rétegeinek kritikátlan eszközévé tegye. Olyan cél ez, amelynek megvalósítása mindkét világháborúban, sajnos, igen jól sikerült. Ezt a mérget akarják megint, ezúttal azonban amerikai címkével, a nyugatnémet ifjúságnak beadni, hogy azt »védekezéspszichológiailag« éretté tegyék a »harmadik menet«. ⁶⁸

⁶⁴ »Die Kultur«, Stuttgart, 1953. febr. 25.; »Mannheimer Morgen«, Mannheim, 1953. ápr. 30.

⁶⁵ »Deutscher Bundestag«, id. h. 13235. l.

⁶⁶ »Deutsche Universitätszeitung«, 2. sz., Göttingen, 1953. jan. 26.

⁶⁷ »Deutscher Bundestag«, id. h. 13224. l.

⁶⁸ Leo Stern: Gegenwartsaufgaben der deutschen Geschichtsforschung. Berlin, 1952. 30. l.

Ezt a mérget már nagy adagokban helyezik a német ifjúság és az egész német nép elé. A Német Demokratikus Köztársaság történészeinek a feladata, hogy Nyugat-Németország összes hazafias történészeivel együttműködve, a népi demokráciák és a Szovjetunió történészeivel közösen, akiknek népei már többször voltak kénytelenek elszenvedni az ilyesféle »keletkutatás«
következményeit, ártalmatlanná tegyék ezt a mérget. Ennek a feladatnak a megoldása nem tűr halasztást; a legsürgősebben hozzá kell látni.

A »MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE« C. EGYETEMI TANKÖNYV ELSŐ KÖTETÉNEK VITÁJA

Több mint hároméves szervező, kutató és feldolgozó munka eredményeként a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében elkészült a »Magyarország története« c. egyetemi tankönyv első kötetének kézírata, melynek szövegét 1954. június 11-12-én és július 1-2-3-án vitatták meg a történészek széles nyilvánossága előtt.

Nemcsak az egyetemi oktatás nélkülözötte eddig Magyarország történetének tudományos igényű, marxista-leninista szemléletű összefoglalását, hanem a tudományos kutatás továbbfejlődését is hátráltatta egy olyan szintézis hiánya, mely egyrészt elég részletes, másrészt elvileg eléggé elmélyült ahhoz, hogy a magyar történeti fejlődést, mint az egyetemes történeti törvényszerűségek sajátos érvényesülési folyamatát sokoldalúan és konkrétan mutassa be. A magyar nép történetének »rövid áttekintése«, bármennyire is úttörő és hasznos munka volt, már rövid terjedelménél és népszerűsítő jellegénél fogva sem pótolhatott egy tudományos kézikönyvet.

Amilyen szükséges volt azonban az új, nagyjobbigenyű összefoglalás, olyan nagy nehézségeket is kellett megoldani ahhoz, hogy elkészülhessen. Polgári történetírásunk egész sor döntő fontosságú probléma megvilágításához úgyszólván semmi segítséget nem nyújthatott, különösen a gazdaságtörténet terén volt elmaradva még a nyugati burzsoá tudományossághoz képest is. De az az aránylag jelentős anyag is, melyet régi történetíróink összegyűjtöttek és feldolgoztak, a tankönyvmunkálatok megindulásakor csak igen kis részben volt kritikailag előkészítve ahhoz, hogy egy marxista-leninista szemléletű szintézishez felhasználható legyen. Maga a marxista-leninista monografikus kutatás akkor még a kezdeteknél tartott, első jelentős alkotásai alig hogy elhagyták a sajtót. Ilyen körülmények közt nem kis munkára vállalkozott az egyetemi tankönyv munkaközössége, mert nyilvánvaló volt, hogy a szerzők nem elégedhetnek meg csupán az addigi eredmények összefoglalásával, hanem maguknak is komoly monografikus kutatómunkát kell végezniök. Jelentős segítséget nyújtott a tankönyvíróknak egész sor előtanulmány, melyek nemcsak marxista-leninista szempontból dolgoztak fel elsősorban egy-egy problémát, hanem sok esetben addig teljesen ismeretlen fontos adatsorozatokat is feltártak. A tankönyvmunkálatok így már az előkészület fázisában előbbrevitték a történetírást s maguk a szerzők is nagy levéltári anyagot mozgattak meg, saját monografikus kutatásokat dolgoztak be szövegükbe.

A tankönyvet a Történettudományi Intézet három kötetre tervezi. Az első kötet 1790-ig, a második 1918-ig, a harmadik pedig napjainkig követi az eseményeket. A tankönyvmunkálatokat 1953 végéig, az első két kötet nyers kéziratainak elkészültéig, Lederer Emma irányította. Az első kötet (mint a többi is) két félkötetre oszlik. Az 1526-al záródó félkötet szerzői Lederer Emma (900—1320), Székely György (1320—1382, 1437—38, 1490—1526) és Elekes Lajos (1382—1437, 1439—1490); a második félkötetet Sinkovics István (1526—1604), Wittman Tibor (1604—1664), Heckenast Gusztáv (1664—1711), Ember Győző (1711—1754), Wellmann Imre (1754—1780) és H. Balázs Éva (1780—1790) írták.

Az előtanulmányok és a tankönyvfejezetek szerzőinek névsora is mutatja, hogy a magyar történészeknek aránylag széles arcvonalát sikerült a közös munkára mozgósítani s a tankönyv ezzel nagymértékben hozzájárult a történész-egységfront fejlődéséhez. Ez a fejlődés azonban még ma sem érkezett el a teljes egységhez, a tankönyvmunkálatok megindulásakor tehát még nem lehetett szó a történészeknek olyan széleskörű bevonásáról, mint amilyenre már a vitákon sor került. Ezért a tankönyv tematikáját, szerkesztését és korszakbeosztását kezdetben csak egy szűkebbkörű értekezlet tárgyalhatta meg, s ez nem pótolta a főbb problémák részletes megvitatását, még kevésbé az általános periodizációs vitát. Az első kötet tartalmi áttekintésének megbeszélése ugyan 1953 második felében már valamivel szélesebb nyilvánosság előtt történt meg, de az alapszöveg szűkszavúsága és az értekezlet rövidsége nem engedte meg a problémák mélyebb kifejtését, sőt még az elhangzott hasznos észrevételek felhasználását sem lehetett teljes

mértékben biztosítani, mert a tankönyv szövege akkorra már nagyobb részében meg volt fogalmazva s a rendelkezésre álló idő nem volt elegendő nagyobbarányú átdolgozás végrehajtására.

A Szovjetunió és a népi demokráciák történései értékes szempontokat vetettek fel az első félkötettel kapcsolatban. Noha észrevételeik nem a teljes szövegre, hanem csak az aránylag szűkszavú tartalmi áttekintésre vonatkoznak, megállapításaik rendkívül értékesek számunkra és bizonyosságai annak, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák közötti együttműködés a történettudomány területén is fejlődik és gazdag eredményeket tud felmutatni. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történeti Intézete részéről M. M. Szmirin, A. J. Nyeuszihin és V. F. Szemjonov professzorok biztos kézzel tapintottak reá a tankönyv elvi mondanivalójának és periodizációjának legkényesebb, legvitathatóbb pontjaira, a »prefeudális« korszak termelési viszonyainak és időtartamának nyitott kérdéseire, a korai feudalizmus megoldatlan problematikájára és a rendi fejlődés kifejtésében mutatkozó hiányosságokra. T. L. Manteuffel professzor a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének nevében, P. Ratkoš a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete részéről, D. Koszev akadémikus a Bolgár Tudományos Akadémia Történeti Intézetének nevében, St. Pascu a Román Népköztársaság Tudományos Akadémiája Történeti Intézete részéről és Sproemberg, valamint Markow professzorok a lipcsei egyetem egyetemes történeti intézete részéről rámutattak egész sor elvi és ténybeli problémára a kezdeti magyar-szláv kapcsolatok, a korai feudális monarchia a házirabszolgaság, a feudális széttagoltság, az eretnekmozgalmak stb. vonatkozásában. Megjegyzéseikre az illető problémák tárgyalása kapcsán az alábbiakban még utalni fogunk. Ezek a tanulmányos szakvélemények azonban már a kézirat lezárása után érkeztek s így a szerzőknek utólag, a vita anyagának feldolgozásával párhuzamosan kell majd azokat felhasználniuk.

Ilyen körülmények közt a két félkötet szerkesztőire várt volna az a feladat, hogy az egyes szerzők írásait összehangolják és ezzel a szerkezet és a periodizáció következetességét biztosítsák, amire annál inkább szükség lett volna, mert a munka során a szerzők sok esetben az előzetes tartalmi és a tartalmi áttekintés álláspontjától eltérő véleményre jutottak. Ez azonban túlságosan kitolta volna a vita időpontját, már pedig a tankönyvmunkálatoknak ebben a stádiumában jelentős előrejutást csak az eddig nélkülözött széleskörű megvitatástól lehetett remélni. Ezért meg kellett elégedni egy gyors előszerkesztéssel, mely a legkiáltóbb ellentmondások és egyenetlenségek kiküszöbölésére szorított s így a kézirat olyan hiányokkal és félmegoldásokkal, sőt itt-ott elírásokkal terheltlen került a bírálók kezébe, melyeken a kutatás mai állása mellett is aránylag könnyen lehetett volna segíteni. Ezek a fogyatékoságok, ha a vita során néha okoztak is fölösleges időpazarlást azáltal, hogy elvonták a figyelmet a lényegi problémáktól, nem érintették a szöveg alapvető mondanivalóját és így végeredményben helyes volt a kéziratot még ebben az állapotban is vitára bocsátani.

Az öt napig tartó vitáulésen több mint száz történész jelent meg és 68 hozzászólás hangzott el. Már ezek a számok is tanúsítják, hogy történéseink a vitát fontos eseménynek tekintették. Egészében véve a vitára bocsátott kézirat meg is felelt annak a várokozásnak, mely megelőzte. »Jobb, teljesebb, realisabb és megnyugtatóbb, mint valamennyi korábbi összefoglalás — állapította meg Mályusz Elemér az 1526-ig tartó első félkötetről s arra is rámutatott, hogy »a helyesnek felismert módszer és szemlélet vezette a szerzőket s tette munkájukat egységessé«. Hasonló értékelést adott a második félkötetről Hajnal István: »Nem csupán politikai siker a magyar eseménytörténetnek ez az új előadásmódja, s nem csupán tudományos siker, hanem didaktikai siker is egyuttal.« Ennek a két megnyilatkozásnak annál nagyobb a jelentősége, mivel két tapasztalt, kiváló szakember szájából hangzott el, akiket a tudományos teljesítmény minősége győzött meg a marxista-leninista módszer helyességéről.

Komoly szolgálatot tett a tankönyv a magyar történészek egységfrontja megszilárdulásának azzal is, hogy újra bebizonyította: a dolgozó nép, a munkássztyál álláspontjáról nézve múltunk nagy nemzeti értékei nem hogy eljelentéktelenednének, hanem olyan tisztán, egyértelműen és lelkesítően ragyognak fel, amilyenek a polgári nacionalizmus történetiszemlélete még leghaladóbb korszakában sem tudta megmutatni azokat. Bocskai, Bethlen, Rákóczi igaza, mely egyuttal a magyar dolgozó nép igaza is, a polgári történészeknek néha egyenesen a nemzeti törekvések elítéléséig menő relativizmusával szemben félreérthetetlenül és vitathatatlanul derül ki a tankönyvszövegből.

Persze, annak örvendőző hangsúlyozása, hogy »a tankönyv múltiszemlélete meg egyezik múltunk nagyjainak egykorú ítéletével« (Benda Kálmán megállapítása), nem jelenti azt, hogy azonosítjuk a marxista álláspontot a polgári történetírás protestáns-kuruk szemléletével. Bocskainak, Bethlennek, Rákóczinak annyiban és azért adunk

igazat, amennyiben és amiért a haladást, s így végső fokán a dolgozó nép érdekeivel egybeeső nemzeti fejlődést képviselték. A vita nem egy hozzászólása olyan igényeket támasztott a tankönyvvel szemben a hazafias nevelés szempontjából, melyeknek teljesítése a sovinizmus még nem is olyan halvány kísérteteinek felidézését vonhatná maga után. Kétségtelen azonban, hogy a nemzeti múlt értékének megítélésében maga a tankönyv is egyenetlenségeket, következetlenségeket tartalmaz. Míg egyik oldalon »a burzsoá nacionalizmus és a kozmopolitizmus ellen hadakozván, néha túlló a célon«, amint azt Lederer Emma az őt ért bírálatokra válaszolva, önkritikával beismerte, addig a másik oldalon feladja ezt a harcot, amire viszont példa a második félkötetben a polgári történetírás bírálatának nagyfokú hiányossága.

Ez az ingadozás is mutatja, hogy a tankönyv, minden kiemelkedő érdeme ellenére sem hibátlan alkotás, amint hogy fiatal marxista történettudományunk fejlődésének adott szakaszán nem is lehet az. Az előtanulmányok íróinak és a tankönyv szerzőinek minden erőfeszítése ellenére sem sikerülhetett ilyen rövid idő alatt még a legfontosabb problémákat sem hiánytalanul tisztázni. Számos vonatkozásban tárgyi tudásunk sem elegendő még ahhoz, hogy a fejlődés vonalát folyamatosan áttekinthessük, nem is beszélve további kutatásra váró jelentős részletkérdésekről.

A kötet hiányosságai azonban nem tulajdoníthatók egyedül a tárgyi tudás hézagainak. A tankönyvszöveg is árulkodik történetírásunk egyik legfőbb gyöngeségéről, arról, hogy még nem jutottunk el a történeti fejlődés törvényszerűségeinek sokoldalú és elmélyült átgondolásáig, nem tudjuk a vonalakat következetesen végigvezetni az egész történeti folyamaton s nem bírjuk az egyes történeti jelenségeket dialektikus egységbe összefogni. Ebből következik a kézirat két alapvető hibája: a termelőerők, a termelési viszonyok és a felépítmény jelenségeinek összekapcsolásában és a magyarországi fejlődésnek az egyetemes fejlődésbe való beillesztésében mutatkozó bizonytalanság, töredékesség.

A vita rá is mutatott az elvi és tárgyi hiányok, tévedések egész sorára, sőt a dolog természeténél fogva a hozzászólások középpontjában éppen a negatívumok állottak. »Nem azért jöttünk össze, hogy elismerő okleveleket osztogassunk — mondotta Molnár Erik az első félkötet vitájának zárszavában —, hanem azért, hogy a tankönyvtervezet hibáit kijavítsuk.« A vita résztvevői valóban tudásuk legjavát adták s ha elvétve szükségtelenül éles megjegyzések, indokolatlan túlzások is elhangzottak, általában a segítőkészség jellemezte a hozzászólásokat. Az egész vita meggyőző bizonyítéka volt annak, hogy a magyar történettudomány az elmúlt néhány esztendő alatt hatalmasat fejlődött. Örvedetes volt hallani, hogy a polgári történetírás művelői és neveltjei közül egyeseknek mennyire vérévé vált a marxista-leninista problématalálás, mások pedig milyen nagy lépésekkel közelednek a helyes módszer felismeréséhez, sőt alkalmazásához is, ugyanakkor viszont fiatal kutatóink egész sora széleskörű tárgyi tudásról és komoly elméleti felkészültségről, vagy legalábbis ilyenirányú jelentős előrehaladásról tett tanúságot.

Nem hallgathatjuk el azonban azt sem, hogy a vita történettudományunk hiányosságait is tükrözte. Annak ellenére, hogy a hozzászólások túlnyomóan konkrét adatok pótlására vagy helyesbítésére vonatkoztak, a vita során aránylag kevés olyan új adatcsoport került felszínre, mely történetírásunk nagy »fehér foltjainak« eltüntetését (a termelőerők fejlődése, a török terület belső viszonyai, a nem-magyar népek története stb.) a tankönyvszöveghez képest döntően előbbre vitte volna. Legtöbb esetben a bírálónak is meg kellett elégednie a hiányok megállapításával és legfeljebb hasznos szempontokat adott a további kutatáshoz. Ebből nemcsak az derült ki, hogy a tankönyvírók a jelenleg feltárt adatanyag túlnyomó részét értékesítették munkájukban és általában nem maradtak el a kutatás jelenlegi élvonalától, hanem az is, hogy kutatási tervünk nem volt elég sokoldalú, egyes fontos problémák forrásanyagának feltárására még kezdeményezések sem történtek. De nemcsak az egyes problémakörök, hanem az egyes korszakok iránti érdeklődés tekintetében is erős aránytalanságok mutatkoztak meg. A vitán feltűnően sokat foglalkoztak a X—XII. század történetével. Ez nemcsak annak tulajdonítható, hogy ebben a vonatkozásban Molnár Erik munkái széles alapot biztosítottak a vitának, hanem annak is, hogy polgári történetírásunknak az Árpádkorhoz való vonzódása még mindig erős hatást gyakorol történetészeinkre, s egyébként is ebben a korszakban sok probléma vár megoldásra. A polgári történetírás még le nem győzött hatása mutatkozott meg abban is, hogy a vitán jóval több szó esett konkrét részletadatokról, mint a nagy összefüggésekről, a fejlődés törvényszerűségeiről, általában elvi kérdésekről. Ha ez utóbbiak fel is merültek, nem mindig tudták a hozzászólók élesen, tisztán, biztosan megragadni azokat. Ez különösen a második félkötet vitájára érvényes, melyen a hozzászólók egész sor alapvető elvi probléma mellett mentek el megjegyzés nélkül.

Ez persze nem azt jelenti, hogy a vita során ne vetődtek volna fel elvi jelentőségű problémák. Különösen a periodizáció tekintetében kerültek szembe a szerzők és a bírálók a fejlődés szélesebb távlatával s az egyes történeti jelenségek általános összefüggésének kérdéseivel. A periodizációs kérdésfeltevés különösen alkalmas a fejlődés gerincvonalának kitapintására és az egyes fejlődési szakaszok jellegének megkülönböztetésére s ezért e sorok írója is ezt az eljárást választotta, már csak azért is, hogy a vitán felmerült szétágazó problémákat egy aránylag rövid ismertetés keretében össze lehessen fogni. Ez azt jelenti, hogy ezúttal le kell mondanunk a vita hű képének visszaadásáról, nem ismertetjük részletesen az egyes hozzászólásokat, sőt még értékelésükre sem térhetünk ki, mert az természetesen önmagában még nem jelent értékelést, hogy egyik-másik véleménnyel viszonylag többet kell foglalkozni az érintett problémákhoz való kapcsolódásuk miatt.

A tankönyvírók a történeti fejlődés egyes szakaszait a termelési viszonyok és a politikai felépítmény kölcsönhatásának és az osztályharc alakulásának figyelembevételével próbálták meg elhatárolni s ez a helyesnek tekinthető elv több-kevesebb következetességgel az egész kötetben érvényesül. Ennek ellenére a periodizációban sokszor mutatkozik bizonytalanság, belső ellentmondás, aminek az az oka, hogy sem a termelési viszonyok, sem a politikai felépítmény alakulását nem sikerült minden esetben megfelelően tisztázni.

A termelési viszonyok helyes ábrázolásának előfeltétele a termelőerők fejlődésének ismerete. Márpedig ezen a téren állunk a legrosszabbul. Molnár Erik az első félkötet zárószavában a legsúlyosabb hibának éppen azt tekintette, hogy egy marxista igényekkel fellépő tankönyvtervezet nem foglalkozik a társadalmi fejlődés olyan döntő hajtóerejének, mint a termelőerők fejlődésének kérdésével. Ugyanezt állapította meg a második félkötet vitáján nem egy hozzászóló. Különösen Mályusz Elemér és Hajnal István mutattak rá élesen arra, hogy a termelőerők fejlődésének elhanyagolása — amellett, hogy megfosztja az egész történeti konstrukciót a szükséges megalapozástól, azzal a következménnyel is jár, hogy a dolgozó nép történelemalkotó szerepe, mindennapi munkája nem kap kellő hangsúlyt, főleg pedig nem ábrázolható konkrétan. Bár a kutatások ezen a téren csak a kezdeteknél tartanak, a régészet és a néprajz segítségülhívásával máris többet lehetne mondani, mint amennyit a tankönyv jelenlegi formájában tartalmaz. A vita résztvevői azonban egyetértettek abban, hogy a termelőerők fejlődésének összefüggő képét ma még nem lehet felvázolni, annál sürgősebb viszont az ilyen irányú munka megindítása és történettudományunk tervezésében ennek a problémának megfelelő súlyt kell kapnia. A termelési viszonyok és a politikai felépítmény alakulásáról persze a termelőerők fejlődésének részletes ismerete nélkül, sajátos belső fejlődésük elemzése alapján is lehet megközelítően helyes képet alkotni, ebben a vonatkozásban viszont Elekes Lajos mutatott rá arra, hogy a tankönyvszöveg gyakran laza egymasmellettiségben ábrázolja az alap és a felépítmény jelenségeit s nem kapcsolja őket szerves egységbe, ami a periodizációban is bizonytalanságokat okoz.

»A vitában periodizációs kérdések ugyan nagy számban szerepeltek — állapította meg a hozzászólásokra adott válaszában Székely György —, de kevés helyet kapott az a döntő kérdés, hogyan alkalmazza ez a tankönyvkötet a középkor fő korszakbeosztását, a kialakuló, virágzó és kései feudalizmus periódusait.«A problémát a vita valóban nem általános, elvi formában vetette fel (s ez egész sor félreértés forrásává lett), lényegileg azonban a hozzászólások nagyrésze éppen a feudalizmus »kialakulásának« periódusával, annak tartalmával és határaival foglalkozott. A tankönyv szövege a 900-tól 1061-ig tartó korszakot nevezi a feudalizmus »kialakulási« idejének s ezt a prefeudális korszakkal azonosítja, melynek tudvalevőleg az a főismérve, hogy akkor »a parasztok még nem voltak jobbaggyá téve«. Lederer Emma külön is hangsúlyozza, hogy ez az időszak a »feudalizmus előtti korszakhoz tartozik«. Györffy György ezt a periodizációt elfogadhatatlannak találta, mert szerinte az államalapítás korának társadalmi már kialakult feudális osztálytársadalom, mely alapvetően különbözik a kalandozások korának valóban »prefeudális« társadalmától, viszont nem tér el döntően a XI. század második felének viszonyaitól. Szerinte a szerző azért tette olyan későre a feudalizmus kialakulását, mert már a honfoglaló magyarok általános társadalmi fejlettségi fokát is a valóságosnál alacsonyabbnak tételezi fel. A magyarokkal a honfoglalást megelőzően együttélt, hasonló szervezetű népek viszonylag magasszínvonalú földművelésének, valamint török eredetű »keke« szavunknak alapján Györffy György és László Gyula kétségbevonták Lederer Emmának azt az állítását, hogy a honfoglalók csak a kapás földművelés fokáig jutottak volna el, a levédiái viszonyokban pedig Györffy György (Molnár Erikre hivatkozva) a feudális kizsákmányolás kezdetét látja, melyek az új hazában erőteljesen továbbfejlődtek. Molnár Erik zárószavában a vitának ezt a részét úgy értékelte, hogy »ha

meggondoljuk azt, hogy a magyar társadalmi fejlődés 970 körül elérkezett az államalapítás korszakához, akkor feltétlenül messzire előrehaladottnak kell tekinteni az ősközöségi rend bomlását és ennek megfelelően viszonylag fejlettnak kell tekinteni a magyar társadalmat.

A szerzőt azonban nem győzték meg az ellenérvek s válaszában továbbra is ragaszkodott ahhoz a felfogásához, hogy a honfoglaló magyarok társadalmi lényegében még ősközöségi társadalom volt, ha el is jutott már a felbomlás szakaszába. Ezt a felbomlást siettetette a szláv hatás, továbbá a pásztortársadalom termelési válsága, mely első szakaszában, a szabad magyarok földművelésre való áttérése előtt, rabszolgaszerző hadjáratokra vezetett. Perényi József hozzászólásában kifogásolta azt a módot, főleg pedig azt az arányt, ahogy a szerző ezt a két gyorsító tényezőt kezeli. Perényi József abban látja a korai magyar-szláv kapcsolatok lényegét, hogy a magyar főnökök és a szláv parasztok közt feudális jellegű függési, kizsákmányolási viszony jött létre s ezekben a kizsákmányolt szláv parasztokban és a lesüllyedt szabad magyarokban kell látni annak az István-kori »servus«-rétegnek nagy többségét, melyen belül Lederer Emma a külföldről behurcolt rabszolgáknak olyan nagy jelentőséget tulajdonít. Ez a felfogás persze nehezen egyeztethető össze azzal, amit a tankönyv a szláv zsupánoknak, mint feudális uralkodó osztálynak a magyar honfoglalás utáni (legalábbis részleges) fennmaradásáról és a magyar törzsi vezetőréteggel való összeolvadásáról mond.

A források szűkszavúsága miatt itt tág tere nyílik a vitának. Lederer Emma tankönyvszövege joggal mutat rá arra, hogy István király első törvényében a »servus« termelőeszközzel nem rendelkező, adható, vehető, megölhető rabszolgát jelent, ugyanakkor viszont Perényi Józsefnek is igaza van abban, hogy a második törvényben s a XI. század közepén keletkezett oklevelekben a »servus« saját föld és termelőeszközök birtokában levő feudális jobbágyként fordul elő, amellet, hogy a házi rabszolgá neve is még századokon át »servus« marad. Arra a kérdésre, hogy a kizsákmányolt szláv parasztokat milyen elnevezés alatt kell keresni, ha nem »servus« néven, a szerző csak az »udvornik«-rétegre utal, márpedig a jobbágyoknak ez a csoportja (mint azt Györfly György állítja) túlságosan szűk ahhoz, hogy a magyarországi szláv parasztság egészét sejtjük mögötte.

A »servus«-réteg jelentős részének a külföldi eredetű rabszolgákkal való azonosítása alapján rajzolja meg Lederer Emma a 970 körüli magyarországi társadalmat úgy, hogy a kizsákmányolt osztályt elsősorban a rabszolgák »nagy tömege«, másodsorban a szláv jobbágyok »tömegei« alkotják, míg a »lesüllyedt« magyar pástorok ekkor még szabad parasztok, bár már fenyegeti őket a szabadság elvesztése. Lényegileg ugyanez a kép bontakozik ki az István-kori viszonyok elemzéséből is, mert a rabszolgáknak tekintett »servus«-ok földreültetését, valamint a szegény szabadok jobbágygá tételét (ez utóbbit a »kőbor javak« érdekes elemzése során) olyan folyamatnak ábrázolja, mely csak a XI. század közepe után teljesedik ki.

A feudalizmus kialakulási időpontjának tisztázása attól függ, hogy mikor beszélhetünk a magyar és szláv jobbágyoknak a rabszolgákét s a még szabad magyar »vulgárisok«-ét meghaladó arányáról s éppen ezt tette a vita nyílt kérdéssé.

Eltelkintve most a XI. századi »servus«-réteg összetételének további vizsgálatra szoruló kérdéséről (melyet Szabó István hozzászólása is felvetett), a vita nagymértékben azon fordul meg, hogy tekinthetjük-e a kalandozó hadjáratokat elsősorban rabszolgaszerző vállalkozásoknak? Perényi József egyrészt a források elemzése alapján (amit azonban a szerző nem tartott meggyőzőnek), másrészt a földművelő rabszolgák termelőeszközökkel való ellátásának áthághatatlan nehézségei miatt erre a kérdésre határozott nemmel válaszolt. Ebben az értelemben nyilatkoztak a szovjet bírálók is. »A prospekt első oldalán arról van szó — írja M. M. Szmirin és A. J. Nyeuszihin professzor —, hogy a magyar kalandozások az ország területének elfoglalása idején elsősorban rabszolgaszerző jellegűek voltak. Ez a tétel számunkra igen kétségesnek látszik. A kalandozások általában jellemzőek minden népre a fejlődésnek ebben a szakaszában. Az olvasó azt a benyomást nyeri, hogy Magyarországon ebben a korban rabszolgatartó formáció létezett. Úgy gondoljuk, hogy a rabszolgaság ebben a korszakban a magyaroknál nem haladta meg a patriarchális rabszolgaság kereteit.« A bolgár és a román szakvélemény is túlzottan tartja azt a jelentőséget, amelyet a tankönyv a rabszolgáknak tulajdonít. A hozzászólók egybehangzó véleménye tehát az volt, hogy a magyarországi jobbágyviszonyok létrejöttében a rabszolgák földreültetése korántsem játszhatott olyan nagy szerepet, mint a szabad magyarok és a szláv parasztok feudális függés alá vetése.

Ha ez a vélemény helytállóna bizonyul, eszik a legfőbb érv amellet, hogy a X. század végi magyarországi társadalom osztályviszonyaiban a feudális függés még nem domináló jellegű s egyuttal kiküszöbölődik az az ellentmondás is, hogy a feudális

állam létrejötte után még félévszázadig prefeudális társadalmi viszonyok állanak fenn. Ezt az utóbbi ellentmondást Lederer Emma úgy próbálja feloldani, hogy a magyar államalapításban nagy szerepet tulajdonít egyrészt a szláv hatásnak, másrészt a nyugati lovagok és főpapok tevékenységének. Ez utóbbiak jelentőségét Perényi József szerint a szerző Géza és István magyar kiséretének rovására értékeli túl. A szláv hatás tényét elvben nem vonták kétségbe a hozzászólók, de Györffy György és Perényi József egyaránt helytelenítették a pannonszláv állam előtérbe állítását, mert szerintük ilyen államnak a létezése sem bizonyítható. Annál több figyelmet kellett volna azonban fordítani a bolgárszláv hatásra, melynek lehetőségét a tankönyv nem vizsgálja. P. Ratkó szerint sem indokolt »a dunántúli pannonszláv állam fontosságának túlméretezése«, ő viszont nyilván morva hatást tételez fel. Konkrét adatokkal azonban a bolgárszláv vagy morva elméletet még kevésbé lehet alátámasztani, mint a pannonszláv feltételezést, s így a végleges megoldást további kutatásoktól, főleg ásatásoktól kell remélni. Mind Györffy György, mind Perényi József azonban a szláv hatás méreteit is szűkíteni kívánták, amennyiben kétségbevonták, hogy egyes szláv elnevezésű intézményeink (pl. megye, ispán) szláv eredetűek lennének. Szerintük a szláv kifejezések csak a magyar belső fejlődés során kapták a feudális államszervezethez kapcsolódó jelentésüket. Molnár Erik ezzel az érveléssel szemben zárszavában leszögezte, hogy »amikor a korai magyar államélet terminológiája szinte teljesen szláv jellegű, a magyar államnak szláv alapjait tagadni nem lehet«. Viszont »szem előtt kell tartani, hogy a magyar állam kialakulása, bármennyire is sietteti ezt a szlávok leigázása, a német lovagok segítségével, végső soron a magyar fejlődésben gyökerezik«. A részletekre vonatkozólag Molnár Erik is további kutatásokat tart szükségesnek, s ezek során nyilván az ő általa felvetett két szempont helyes egyensúlyának fenntartásával kell eljárni.

A magyarországi prefeudális korszak periódusátárát a vita tehát nem dönthette el végérvényesen s Molnár Erik sem mint konkrét javaslatot, hanem mint megfontolandó elgondolást vetette fel, hogy a prefeudális korszakot 970-el kellene lezárni s a 970-től kb. 1060-ig terjedő időt a feudális társadalom és a feudális állam kialakulása korának lehetne nevezni.

A feudális kialakulása után következő periódust Lederer Emma 1061-től kb. 1320-ig vezeti és a »fokozódó széttagoltság korszaká«-nak nevezi. Még a tartalmi áttekintés szűkszavú fogalmazásában is feltűnt a lengyel bírálóknak, hogy a tankönyvben a feudalizmus kialakulását közvetlenül a feudális széttagoltság kora követi. Ezt a periodizációt a lengyel szakvélemény vitathatónak tartja, nyilván abból az egyetemes történeti tapasztalatból kiindulva, hogy a feudális társadalom és állam létrejötte egyúttal a központi hatalom viszonylagos túlsúlyával, melyet a feudális széttagolódás csak bizonyos idő múlva tud meggyöngyíteni. A lengyel történelem periodizációjában a központi hatalom e viszonylagos túlsúlyának korát a »korai feudális monarchia« szakaszának nevezik (1000—1138), melyet egyébként szorosan kapcsolnak az előzményekhez, és a prefeudális terminus mellőzésével a feudalizmus elemeinek létrejöttétől a széttagolódás jelentkezéséig tartó egész szakaszt korai feudalizmusnak nevezik. A magyar tankönyvszöveg azonban nem ismeri a korai feudalizmus kategóriáját, sőt ennek megfelelő periódus problémáját sem veti fel.

A »korai feudális monarchia« fejlődési szakaszának kiejtését, anélkül azonban, hogy összefüggésbe hozták volna általános periodizációs kérdésekkel, a vita hozzászólói közül többen kifogásolták. Ide vonatkoznak elsősorban a feudális széttagoltság kérdése körül támadt nézeteltérések. Györffy György szerint a XI—XII. században a feudális széttagoltságnak nem volt meg a reális alapja, mert a XII. században a legnagyobb magyarországi magánbirtok is alig haladta meg az ország területének 1%-át s az is szórt állapotban, a hercegség intézménye pedig, mivel sem állandó, sem örökölhető nem volt, szintén nem válhatott a széttagolódás alapjává. Ezért az úri csoportok magyar-azátat ebben a korszakban nem lehet a feudális széttagolódásban keresni, mint azt a tankönyvszöveg teszi. Perényi József arra mutatott rá, hogy a »feudális széttagolódás« fogalmához hozzátartozik a politikai széttagolódás, a szinte független részfejedelemségek kialakulása, mint az az orosz, lengyel és más népek történetében valóban meg is történt. Magyarországon is megvoltak ezek a tendenciák, de megvalósulni legfeljebb a XIII. század végén tudtak néhány évtizedre. Ezekre a tényekre mutatott rá Sproemberg professzor is bírálatában. A feudális széttagolódás magyarországi érvényesülésének túlságos leszűkítése ellen nyilatkozott Molnár Erik, mikor zárszavában leszögezte, hogy a széttagolódás a feudalizmusnak kezdetétől fogva fennálló törvényszerű tendenciája, s ha »a magyar történetben a klasszikus formák elmosódtak, ki kell tudni tapintani a feudális széttagoltságot a nagybirtok katonai, igazságszolgáltatási, közigazgatási, hogy úgy mondjam felségjogaiban... A feudális széttagoltság folytonos harc, változó ered-

ményekkel, a korai feudalizmusban is érvényesülő centralizáció és decentralizáció erői között.« A hozzászólók azonban éppen azt kifogásolták, hogy Lederer Emma ennek a harcnak ábrázolása folyamán túlkorainak tételezi fel a feudális széttagolódás érvényesülését az uralkodói hatalom rovására. Bónis György rámutatott a XI—XII. századi királyi hatalomnak a későbbihez viszonyított túlsúlyát bizonyító számos konkrét tényre, Györffy György pedig az István-kori államszervezetnek a tankönyvben feltételezettnél nagyobb fejlettségére. Ugyanő, majd Mályusz Elemér és Eckhart Ferenc kifogásolták, hogy Lederer Emma eltúlozza, illetőleg nem fejlődésében szemléli a pápai befolyás jelentőségét, mert a XI—XII. században a magyar király önállósága egyházi ügyekben jóval nagyobb volt, mint később. Ha a hozzászólók nem is határolták el világosan nézeteiket a polgári történetírásnak az Árpádok »parancsuralmá«-ról szóló polgári elméletektől, lényegileg ugyanazt kívánták, mint a lengyel bírálók: ti. a »korai feudális monarchia« sajátosságainak figyelembevételét és határozott elválasztását a széttagolódás megvalósulásának korszakától.

Sajnos a vita túlnyomó részben a politikai felépitmény kérdései körül mozgott, holott a feudális széttagolódás kialakulásának vizsgálata során, mint ezt M. M. Szmirin és A. J. Nyeuszihin professzor megjegyezték, »nagyobb figyelmet kell szentelni a belső folyamatoknak«. A szovjet történészeknek ez a helyes iránymutatása nyilvánvalóan azokra a tanulságokra utal, melyek a Szovjetunió történetének most megjelenő hatalmas szintézisében nyertek megfogalmazást. Ez a mű is élesen elválasztja a »régi Oroszország« és a »feudális széttagolódás« korát s a XII. század elejéig nem feudális széttagolódásról, hanem csak annak kialakulóban levő előfeltételeiről beszél, ezen túlmenően azonban világosan összekapcsolja a feudális széttagolódáshoz vezető politikai fejlődést a feudális termelési mód »új szakaszá«-val (a háromnyomásos rendszer elterjedésével, a magyaranyú telepítésekkel, általában a munka termelékenységének fokozódásával és a városok megerősödésével) s ezzel együtt a feudális földtulajdon továbbfejlődésével, a magán-nagybirtok súlyának megnövekedésével. Ez az a gazdasági folyamat, mely »a viszonylag egységes korai feudális állam széttagolódásához vezetett«. A magyarországi viszonyok közt ennek megfelelő (nyilván sajátos eltéréseket mutató) belső fejlődést sem a tankönyv, sem a vita nem világította meg. Lederer Emma »a feudális nagybirtok területi terjeszkedése« címet viselő fejezetben tulajdonképpen az uralkodóosztály frakcióharcairól szól, melyek a magán-nagybirtok megerősödését hivatottak bizonyítani, de a királyi és magán-nagybirtok belső szerkezetében végbemenő változásokat és ezeknek a jobbágyi függés alakulásával való összefüggéseit éppentűgy nem tisztázza, mint Györffy György, aki vele szemben a XII. századi magán-nagybirtok viszonylagos jelentéktelenségére utalt. Mikor M. M. Szmirin és A. J. Nyeuszihin professzor a közvetlen termelők jobbágyvá válásának és a feudális földtulajdon kialakulásának a kapcsolatát hiányolja a tankönyvben, szintén erre a kérdésre irányítja a figyelmet. V. F. Szemjonov professzor pedig határozottan rámutat a királyi földtulajdonnak a korai feudalizmusban oly döntő jelentőségére s arra, hogy az ekkor uralkodó osztály többsége inkább az adó egy részének, mint a földnek a birtokosa.

A »korai feudális monarchia« nyilvánvalóan a királyi birtokon, mint a feudális földtulajdon uralkodó formáján alapszik, felbomlása és a feudális széttagolódás pedig nálunk is éppentűgy a termelőerők megnövekedésének következménye, mint Oroszországban és Lengyelországban. Véleményem szerint a termelőerők viszonylagos fejletlensége, a gyér népsűrűség és a technikai kezdetlegesség szűkségszerűen jár együtt a XI. s részben a XII. századi nagybirtok erősen zárt természeti gazdálkodásával, a sokféle speciális szolgáltatás rendszerével és egyúttal a jobbágy személyi szabadságának erős korlátozásával. A termelés és a munkamegosztás fejlődése teszi lehetővé a paraszti szolgáltatások fokozódó egységesülését, az így kieső termékeknek a munkamegosztással együtt növekvő árucsere útján való beszerzését, következésképpen a nagybirtok belső autarkiajának bomlását, ami viszont objektív alapot teremt a jobbágyok személyi kötöttségének lazulására. Amikor azonban a fejlődés ebbe a szakaszába érkezik, a feudális uraknak a királyi birtok rovására történő terjeszkedése általános és ellenállhatatlan támadásba megy át, mely szűkségszerűen győzelemmel végződik, mert a királyi birtokoknak a zárt természeti gazdálkodáson alapuló rendszere ekkor már a fejlődés gátja s megszüntetése nemcsak a nagyméretű telepítésekbe kezdő, birtokaikat kikerekítő és növelő földesuraknak, hanem végső fokon a szabadabb mozgást kívánó jobbágyoknak is érdekében áll. Ez az a történelmi pillanat, mikor a feudális széttagolódás tendenciái a megvalósulás stádiumába érkeznak.

Kérdés, hogy a magyar történetben mikorra tehetjük ezt a fordulatot. Több hozzászóló (Györffy György, Szabó István, Bónis György) túlzottnak tartotta Lederer Emmának azt a nézetét, hogy a királyi birtok széthullása a XII. század végére lénye-

gileg befejeződött, mert szerintük ez a folyamat döntően a XIII. század első évtizedeiben játszódott le. Ennek a kérdésnek tisztázása azért fontos, mert enélkül a »korai feudális monarchia« és a széttagolódás korszakának határa nem állapítható meg. Ezt a periodizációs szempontot a vitán egyedül Bónis György vetette fel, de ugyanakkor a korai feudális társadalom és állam jellegét úgy határozta meg, hogy ekkor még (nálunk a XIII. század előtt) »kifejlett feudalizmusról... feudális tulajdonjogról... nem lehet beszélni«, azaz a korai feudalizmust lényegében prefeudalizmusnak jellemezte, ami természetesen nem állhatja meg a helyét. A magyarországi korai feudalizmus problémája tehát a vita után is nyitva maradt.

A XIII. század fejleményei közül a hozzászólók két társadalmi réteg keletkezési problémáját vetették fel: a köznemességét és a polgárságét, ami összefügg a rendi fejlődés kezdeteinek kérdésével s így a periodizációval is. Szabó István hiányolta, hogy a szerző a nemesi rend XIII. századi szerveződéséről, a nemesi megye és az országgyűlés ilyen értelmű vonatkozásairól nem beszél, Bónis György pedig megjegyezte, hogy a rendiség elvi kifejtésére később sem kerül sor a tankönyvben. Molnár Erik az egész kötetre vonatkoztatva szögezte le, hogy »a nemesi rend és ezzel kapcsolatban a feudális nacionalizmus fejlődését a XIII. század óta kell vizsgálni, sőt ami a feudális nacionalizmust illeti, a XI. századtól«.

Ami a polgárság történetét s ezzel kapcsolatban a városfejlődést illeti, Fügedi Erik hozzászólása rámutatott a tankönyvszövegnek arra az egyoldalúságára, hogy a városfejlődésnek csak azt a fő vonalát követi nyomon, mely a munkamegosztás fejlődésének során a faluból vásárhellyé, ebből pedig várossá váló alakulásra vezet, de elhanyagolja a célzatos városalapításokat, főleg pedig az idegen telepek városalapító szerepét, mely a belső fejlődés alapján lehetővé vált. Paulinyi Oszkár nagyrészt eddig fel nem használt forrásanyag alapján vázolta a német kereskedőtoke városalapító tevékenységét a felvidéki bányavárosok esetében, utalva arra, hogy ez valószínűleg nem szorítkozik csupán erre a területre. Hozzászólása értékes útmutatásokat adott a várostörténeti kutatás módszerének sokoldalúbbá tételére, elsősorban a topográfia eredményes alkalmazására.

A XIII. század végi feudális anarchia ábrázolását a vita hozzászólói mint Lederer Emma kéziratának egyik legsikerültebb részét emelték ki. Mindössze két vonatkozásban hangzottak el észrevételek; egyrészt Révész Imre, valamint Sproemberg és Markov professzorok az egyes eretekmozgalmak élesebb megkülönböztetését ill. az osztályharc egyéb természetű jelenségeitől való pontosabb elhatárolását kívánták. Másrészt Szabó István és Fügedi Erik képviseltek a jobbágyság személyi függésében beállott századvégi változásokkal kapcsolatban a tankönyvtől némileg eltérő nézeteket (a szabad költözési jogra vonatkozó 1298. évi törvény értelmezése, telekrendszer jelentősége).

Az 1320—1382 közötti korszakot tárgyaló tankönyvrészlet szerzője, Székely György, ezt a szakaszt a központi hatalom megerősödésének és a rendi törekvések megindulásának jegyében látja. A termelőerőknek a XIV. század folyamán bekövetkezett nagyarányú fejlődéséről, az árutermelés kiterjedéséről és a parasztságon belül ezzel kapcsolatban végbemenő átalakulásokról a szerző sok újat mond, nagyrésztben saját monografikus kutatásai alapján. A társadalmi fejlődés rajza azonban, amilyen gazdag konkrét részletekben, olyan kevésbé egységes vonalvezetésű. Az egyes részletkérdések szerves összekapcsolás nélkül, bel- és külpolitikai fejezetek által elszigetelve sorakoznak egymás mellé, aminek hátránya különösen a kunok, románok és székelyek feudálizálódásáról szóló alfejezet esetében mutatkozik meg. Azzal, hogy a szerző ezt a kérdést a mezőgazdaság általános fejlődésének bemutatását megelőzve tárgyalja, megfosztja magát attól, hogy a folyamatot a megfelelő távlatban, a magyarországi feudális viszonyok alakulásának széles talaján mutassa be és magyarázza meg. Másrésztől viszont nem mutat rá ebben az összefüggésben a nem-magyar népek általános arányában és társadalmi helyzetében beálló változásokra sem, holott a XIV. század ebből szempontból is nagy jelentőségű.

Hasonló töredékességet mutat a városfejlődés ábrázolása is, melynek nem egészen száz esztendőszakasza három egymástól távolos alapfejezetre forgácsolódik szét (a harmadik már Elekes Lajos tollából), minek következtében nemcsak az előadás folytonossága törik meg, hanem — mint arra Szücs Jenő rámutatott — elsikkad egy sor fontos mozzanat, pl. a kereskedelmi toke szerepe, a földbirtokos »comes«-patricius-ságnak a kereskedőtöke patriciusokkal való leváltása stb., az iparosodás előrehaladása pedig a szűkreszbott távlatban a valóságosnál nagyobbarányúnak tűnik.

Az a tény, hogy a vita résztvevői a történeti folyamatnak azzal a konkrét ábrázolásával s az egyes problémáknak azzal az értelmezésével, melyet Székely György adott, egyetértettek, viszont az elvi megalapozás és a szélesebb összefüggések tekintetében

hiányérzet jelentkezett, arra mutat, hogy ennek a fejlődési szakasznak a jellege, főként pedig a fejlődés egészébe való beilleszkedése nem kapott egyértelmű megvilágítást. A hozzászólásokra adott válaszában a szerző is kételyeit fejezte ki aziránt, hogy a XIV—XV. századi fejlődés jellegét helyesen határozza-e meg a tankönyv. Az 1320 körül felvett főkorszakhatárnak, amennyiben ezzel a szerzők a feudális széttagoltság szakaszát kívánják lezárni (s erre vall az, hogy Székely György a vitán a XIV. századot »a széttagolás utáni területlegesítés« korának mondotta), a klasszikus periodizáció értelmében a rendiség kialakulásával kellene egybeesnie. Az 1320—1382 közti korszakok foglalkozó alfejezet címében történi is egy bátortalan utalás a rendi képvisleti állam felé tartó fejlődésre. Ugyanakkor viszont — mint azt a vitán többen is megállapították — éppen a rendiség problémája szorul ebben a részben háttérbe a központi hatalom megerősödésének nyomatékosan hangsúlyozott jelenségei mögött. A feudális széttagoltság felszámolása és a rendi képvisleti monarchiának 1438 körülre tett kialakulása közt így több mint százéves tisztázatlan jellegű szakasz lappang, ugyanakkor viszont a hatalom rendi megosztásának korszaka, bár ezt formailag a tankönyv az 1438—1526 közötti évszázadra teszi, a valóságban szerfelett összeszorul a mátyási centralizáció jelentőségének erőteljes kidomborítása folytán. Amikor Székely György válaszában az államfejlődés XV. századi szakaszát »a rendi monarchiától az abszolút monarchia felé vezető« átmenetnek jellemezte, elvileg is állást foglalt a hatalom rendi megosztása korának e nagyfokú időbeli korlátozása mellett.

Végeredményben az olvasóban az a benyomás támad, hogy a magyarországi feudalizmus fejlődési szakaszai csupa »átmenet«-et, valami felé» tartó mozgást mutatnak, s egyiket sem lehet hiánytalanul azonosítani a klasszikus periodizáció szakaszaival. Ennek a szemléletnek persze van bizonyos jogosultsága, ha a történeti folyamat dinamikus voltát kívánjuk hangsúlyozni, de periodizációs elvként alkalmazni annyit jelent, mint a fejlődés szakaszait, az egyes korszakok saját jellegzetességeit egymásbamოსni, eltüntetni. Vajon miért nem fogadták el a szerzők azt a magától kínálkozó megoldást, hogy a X—XII. századot a korai, a XIII—XV. századot a virágzó feudalizmus korszakaival azonosítsák? Miért alkalmazták ehelyett a klasszikus beosztás ismérveinek semmiképpen meg nem felelő 900—1061, 1061—1320, 1320—1438, 1438—1526 tagolást?

Ennek az eljárásnak egyik okára, a korai feudalizmus szakaszának kiejtésére már rámutattunk. A főok azonban az, hogy a periodizációs alapelvet, az alap és felépítmény fejlődésének együttes figyelembevételét, a szerzők gyakorlatilag nem érvényesítették következetesen, hanem — mint azt a bolgár történészek szóvártették — a hangsúlyt a politikai felépítményre tolták át s azon belül is a hatalmi központosítás jelenségeit tekintették döntő fontosságú határköveknek. Ezért szorul háttérbe a központi hatalom XIV. századi megerősödése mögött a rendiség kialakulásának problémája s ezért keletkezik az a látszat, hogy Mátyás központosítása áttörte a hatalom rendi megosztását az abszolút monarchia irányában. A XIV. és a XV. századvég »anarchiá«-nak jellemzett eseményei így nem mint a fejlődés uralkodó tendenciájának, a rendiségnek felülkerekedése, hanem mint az illető korszakokban főtörvényszerűségnek feltételezett központosítás átmeneti, másodlagos jelentőségű háttérbeszorulása tűnnek fel. Végeredményben a XIV—XV. századi magyar történelmi folyamat ezáltal egyetemes viszonylatban nemcsak rendkívül sajátosnak, hanem mind az aránylag fejletlennek bemutatott megelőző századokhoz, mind az általános kelet európai helyzethez képest ugrásszerűen előrehaladottnak mutatkozik.

Ez lehet optikai csalódás, ami abból származik, hogy a szerzők előszeretettel dolgozták ki a központosítás előremutató jelenségeit, de az sincs kizárva, hogy ez a sajátosság és viszonylagos fejlettség bizonyos fókig valóban fennáll. Megnyugtató választ erre csak akkor kaphatunk, ha az alap és felépítmény összefüggéseit az eddiginél tisztábban látjuk. Barek István megjegyezte, hogy a termelőerők és az áruterelés XV. századi fejlődését Elekes Lajos (az 1382—1490 közötti rész szerzője) nem annyira a gazdaságtörténeti tényanyag felől, mint inkább a politikai felépítmény fejlettségéről alkotott benyomásának hatása alatt mérlegeli ezért olyan jelenségeket, melyek haladásra vallanak (lovassékefogat, háromnyomásos rendszer elterjedése), anélkül általánosít, hogy országos érvényesülését bizonyítani tudná. Szücs Jenő a XV. századi városi iparosodás egyenesvonalú fejlődéséről adott képet vont a kétségbe, mert kutatásai azt mutatják, hogy (legalábbis az általa vizsgált és sajátos körülmények miatt általánosnak jellemzőnek nem tekinthető soproni viszonylatban) a városi ipar a XV. század közepén tartósan stagnál, a városi piacörzet nem bővül, a polgárok földművelő tevékenysége erősödik, másrésről viszont a feudális pénzjáradék feltételezett általános növekedését sem igazolják az adatok. Elekes Lajos válaszában megfontolandónak tartotta ezeket

az érveket, de utalt a kisebb városok és mezővárosok kétségtelen fejlődésére, melynek figyelembevételére nélkül az árutermelés arányairól nem lehet végleges képet alkotni.

Ezek az észrevételek történetírásunknak a termelői és a termelési viszonyok feltárásában mutatkozó általános fogyatékosságát érintik, melyen természetesen a tankönyv szerzői egyéni kutatással csak igen korlátozott mértékben segíthettek. A XIV—XV. század végleges értékelése, a periodizáció ellentmondásainak kiküszöbölése s nem utolsósorban a magyar történelemnek az általános fejlődéshez való ekorszakbeli helyes viszonyítása csak az alap kérdéseinek tisztázása után lesz lehetséges. Nagy elismeréssel adózott Elekes Lajosnak a vita közvéleménye azért, hogy az így adódó korlátok között is részleteiben és felépítésében helyes, meggyőző és lendületes ábrázolást tudott adni a XV. század politikai történetéről, melyet néhány részletkérdéstől (pl. Mátyás nyugati politikájának megítélése, a centralizált hivatali apparátus és hadsereg szervezetével kapcsolatos egyes vitás mozzanatok) eltekintve, a hozzászólók egyhangulag a félkötet legjobban sikerült részének tartottak.

A XV—XVI. század fordulójának szövevényes problematikájával ennek a résznek a szerzője, Székely György, már nehezebben tudott megbirkózni s a vita résztvevői sem nyújthattak ezen a téren lényeges segítséget. Székely György a hozzászólásokra adott válaszában joggal emelte ki annak a feladatnak súlyosságát, melyet számára három össze nem függő korszak (1320—1382, 1437—38, 1490—1526) feldolgozása jelentett. Részben ez, részben az előmunkálatok elégtelensége okozta, hogy a Mohács előtti évtizedeket nem tárhatta fel olyan mélységben, mint a XIV. századot.

Ezeket az okokat kívül azonban sajátosan megnehezítette a szerző dolgát az, hogy minden jel szerint ebben a korszakban érlelődött meg az a változás, mely az általános kelet európai fejlődésen belül Magyarország történetében is döntő fordulatot hozott. A »második jobbágyság« fogalmilag közismert, de részleteiben még igen kevésbé tisztázott jelenségéről van szó. A »második jobbágyság« nálunk a XVI. század második felében fejlődik ki a majorsági robotgazdálkodás formájában, de kétségtelen, hogy előzményei jóval messzebbre nyúlnak vissza s Bácskai Vera joggal hiányolta, hogy az 1514-es parasztháborút a tankönyvszöveg nem hozza kapcsolatba ezzel a fejlődéssel. A kutatás jelenlegi állása mellett Elekes Lajos csak kérdésként vehette fel válaszában, hogy »vajon feltehető-e, hogy a két időszak közt, tehát amidőn a paraszti árutermelés dominál és a járadékformák közül előtérben áll a pénzforma, illetőleg a földesúri allodium időszaka között van egy átmeneti időszak, melynek lényeges vonása a termékjáradékra való visszatérés és az, hogy a földesúr a jobbágytól elsajátított terméket gazdasztek útján maga igyekszik piacra juttatni«. Ilyen átmeneti korszak meglétére számos jel mutat (mint pl. a mezővárosok kilencedfizetésre kötelezése), s ha konkrét jellegzeteségei ma még nem is fejthetők ki, kétségtelen, hogy lényeges vonása a városok viszonylagos háttérbeszorulása (amire egyébként Szücs Jenő említett megjegyzése is utalt) és ezzel párhuzamosan a feudális földbirtokosok közvetlen kereskedelmi tevékenységének megélénkülése, ami a fejlődés során az árutermelő majorsági robotgazdálkodás kialakulására vezet. Ennek a folyamatnak háttérben az európai történeti fejlődésnek a kapitalizmus nyugati előretörése folytán bekövetkező kettéágazása rejlik, nyugaton és keleten a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenetnek különböző formái alakulnak ki. Jelenlegi megfogalmazásában a tankönyvszöveg nem néz szembe ezzel a problémával s ebből következik az árutermelés 1500 körüli fejlődésének hiányos ábrázolása (melyet Székely György is komoly hiányosságnak tekint).

A »második jobbágyság«-ot, mint a mezőgazdaságban a feudalizmushól a kapitalizmusba való átmenet sajátos kelet európai útját, minden ellentmondásossága ellenére is elsősorban a feudalizmus bomlásának jelenségeként értékeli a tankönyv, illetőleg annak »második félkötete. Mint a termelési viszonyokban bekövetkezett legjellegzetesebb változást, a »második jobbágyság«-ot tekintették a második félkötet előszerkesztői döntő periodizációs szempontnak, mikor a XVI—XVIII. századi fejlődést a feudalizmus előrehaladó bomlásának, a nemzetállás előkészítésének jegyében látják. Noha sem a tankönyv, sem a vita nem nevezte ezt a korszakot kései feudalizmusnak, a fenti meghatározásban ez értelmileg bennefoglaltatik. A vita azonban nem a kései feudalizmus szempontjából foglalkozott a periodizáció kérdésével, hanem az alkorszakok elhatárolása körül mozgott.

Az első periodizációs probléma a »második jobbágyság« előkészítő szakasza kezdő időpontjának meghatározásával kapcsolatban merült fel. Sinkovics István, az 1526—1604 közötti rész szerzője, részletesen foglalkozik a »második jobbágyság« újabb szakaszának, a majorsági robotgazdálkodásnak a kialakulásával, de nem tekint vissza az előzményekre, melyek így (mivel az első félkötet sem foglalkozik velük) homályban maradnak. Az ebből fakadó tisztázatlansághoz járult az a meglepetés, melyet N. Kiss

István hozzászólása okozott, aki bizonyító erejű hatalmas forrásanyag alapján mutatta ki a XVI. századi paraszti árutermelés eddig nem sejtett nagy arányait, megingatva ezzel azt a feltevést, hogy a majorsági gazdálkodás előretörése a XVI. század második felének uralkodó gazdasági tendenciája. A szövevényes problémát Pach Zsigmond Pál vitte közelebb a megoldáshoz azzal, hogy a (feltehetőleg a) XV. század második felében meginduló fejlődés alapvető jellegzetességét a szabadparaszti és az örökös jobbágyi tendenciák harcában jelölte meg. Ennek a küzdelemnek a »második jobbágy-ság« rendszerének felülkerekedésével és a Habsburg-gyarmatosítás diadalával egybeeső fontos állomását a XVIII. század elejére, végét pedig 1848-ra tette. Mindennek alapján úgy látszik, hogy a »második jobbágy-ság« újabb szakasza, noha az ország egyes területein már 1560 körül erőteljes jelei mutatkoznak, csak a XVII. század elejére fejlődött ki olyan arányokban, hogy ettől kezdve (bár még mindig harcban a szabadparaszti törekvésekkel) uralkodó tendenciának nevezhető.

A »második jobbágy-ság«-gal kapcsolatban azonban nemcsak periodizációs problémák merültek fel, hanem az egész fejlődési szakasz tartalmi meghatározása sem bizonyult kielégítőnek abban a formában, ahogy az a tankönyvszövegben szerepel. Pach Zsigmond Pál hozzászólásában kifejtette, hogy nem elegendő a nyugat- és keleteurópai fejlődés közötti különbség egyszerű megállapítása, hanem ennek okait is fel kell tárni. Ezt a különbséget nem lehet leegyszerűsíteni a nyugati ipari és keleti mezőgazdasági árutermelés egyébként helyes szembeállítására, mert az eltérő fejlődés magában a mezőgazdaságban is megmutatkozik s éppen ebből fakad a szabadparaszti és örökös jobbágyi tendenciák említett harca és az utóbbinak diadalra jutása. Továbbá élesen kifejezésre kell azt is juttatni, hogy a második jobbágy-ság a kapitalizmusba való átmenetnek nemcsak sajátos, hanem egyben kerülő útja is. A feudalizmus bomlásáról van szó ugyan, de olyan körülmények közt, melyek akadályozzák a kapitalizmus kialakulását. Viszont »a fejlődés útja így vagy úgy, közvetlenebb vagy kerülő úton a kapitalizmus felé vezet. . . Rá kell mutatni arra, hogy a gazdasági fejlődés objektív törvényszerűségéről van szó, amelyik a második jobbágy-ság alapvetően feudális rendjén, a feudalizmust konzerváló rendjén keresztül, zezugos utakon is. . . keresztültrór és szükségképpen, törvényszerűen elvezet a kapitalizmus kialakulásához.« Az a kétely, melyet Szabó István a »második jobbágy-ság« kifejezésnek a magyarországi viszonyokra való alkalmazásával szemben emelt, lényegileg csak a szóhasználatot magát illeti, hiszen az a változás, mely a keletnémet paraszt »hőrig«-állapotától »leibeigen«-állapotához vezet, kevésbé éles formák közt nálunk is végbement, mikor a magyar paraszt a korai feudalizmus »első jobbágy-ság«-nak súlyosabb kötöttségeiből a XIII—XV. század viszonylag szabadabb állapotába, abból pedig az »örökös jobbágy-ság« nyomorúságába jutott. Bármennyire is módosítja, főként pedig késeleteti a magyarországi fejlődést az idegen hódítás, az egyetlen lényeges vonásában sem tér el az általános keleteurópai fejlődéstől. A vita egésze megengedi ennek az elvnek leszögezését, ami már magában is komoly eredmény.

Ahhoz azonban, hogy a vitának ezek az eredményei a periodizáció alapjait szolgálhassanak, tekintetbe kell még venni a magyarországi viszonyoknak azt a sajátosságát, hogy a belső változások normális menetét olyan súlyos külső tényezők befolyásolják, mint a török hódítás, majd a Habsburg-gyarmatosítás. Azzal a kívánsággal szemben, hogy a »második jobbágy-ság« jelentkezésének megfelelően a virágzó és a késői feudalizmus közötti korszakhatárt a XV. század végére kell visszatozni, több más hozzászólóval egyetértésben Pach Zsigmond Pál ragaszkodott a hagyományos 1526-os dátumhoz, azzal az indokolással, hogy a török hódítás nemcsak a politikai felépítményben, hanem a gazdasági alapon is mélyreható változásokat hozott, mindenekelőtt a termelőerők és a piac fejlődésének visszavetése által.

Anélkül, hogy a kései feudalizmus, kezdetének már érintett problémáját felvetette volna, Spira György helytelenítette a XVI—XVIII. századnak egységes korszakba foglalását, mert szerinte a kapitalizmus előtörténetéről, az eredeti tőkefelhalmozás kezdeteiről 1711 előtt nálunk nem lehet beszélni, márpedig az eredeti felhalmozás feltételeinek kialakulása döntő periodizációs szempont. A vita ebben a vonatkozásban sem juthatott megnyugtató közös álláspontra, mert az eredeti felhalmozásról érdemileg alig esett szó. Spira György pedig nem tett kísérletet annak tisztázására, hogy a késői feudalizmus és a kapitalizmus előtörténete hogyan viszonyulnak egymáshoz a periodizáció tekintetében.

Nem került sor a vitán az abszolút monarchia elvi kérdéseinek elmélyítésére sem. A XVI. századi centralizáció kérdése a tankönyvben elsősorban mint a Habsburg és erdélyi oldalról a szétdarabolt magyar állam újraegyesítésére irányuló hatalmi törekvések ellentéte merül fel. A szerzőt és a hozzászólókat egyaránt a két központosító törekvés pozitív vagy negatív megítélésének kérdése érdekelte. Benda Kálmán azt

tekintette a tankönyv egyik legnagyobb érdemének, hogy véglegesen bebizonyítja: nem külföldi pénzekből tartották fenn a magyarországi végvári vonalat, mert az ország megfogyott adójévédelme is több volt, mint amennyit a Habsburgok a védelemre fordítottak, tehát elesik az az érv, melynek hangoztatásával az aulikus magyar történetírás a Habsburg-centralizációt magyar érdekeknek igyekezett feltüntetni.

Ezen a vonalon, de valamivel általánosabban nyúlt hozzá a problémához Kosáry Domokos, mikor hiányolta a világos állásfoglalást abban a tekintetben, hogy vajon a soknemzetiségű Habsburg-monarchia létrejötte olyan történelmi szükségszerűség volt-e, mely a török elleni védekezésnek az akkor egyedül lehetséges szervezeti keretet adta meg, s ha igen, mennyiben és hogyan teljesítették a Habsburgok ezt a történelmi feladatot. A tankönyv második félkötetének szerzői erre a kérdésre általában negatív választ adnak, de felfogásukat sehol sem fejtik ki alaposan és egyértelműen. Különösen a Habsburgoknak a XVII. századvégi törökellenes hadjáratokban vitt szerepét illetőleg találta Benczédi László kevésbé meggyőzőnek a tankönyv negatív ítéletét, mert szerinte ekkor — ha átmenetileg és ellentmondásosan is — a Habsburgok mégiscsak betöltötték az erők tömörítésének feladatát. Ezzel függ össze a polgári történetírás által oly sokat vitatott »két ellenség«-probléma is, a Habsburg és török hódítókkal szemben az idők folyamán elfoglalt különböző politikai álláspontok értékelése, amit — mint arra Elekcs Lajos mutatott rá — a tankönyvkötet szerzői mellőztek.

Ezeket a kérdéseket tehát valóban újra meg kell vizsgálni egész terjedelmükben, de a centralizáció problematikája mégsem merül ki ezekben. Legalább olyan figyelmet érdemel, mint a honvédelmi szempontok, a centralizációnak a belső fejlődést előmozdító vagy hátráltató hatása, valamint maga az a kérdés, hogy mennyiben lehet a XVII. században Magyarországon abszolút monarchiáról beszélni. A tankönyv ebben a viszonylatban édeskeveset mond a Habsburg- és az erdélyi centralizációról. Sem társadalmi bázisuk, sem hatalmi apparátusuknak szervezete nincs megfelelően ismertetve, még kevésbé párhuzamba állítva, nem is beszélve azoknak a problémáknak felvetéséről, melyek a keleti és nyugati központosító törekvéseknek a gazdasági alaplóból adódó különbségeit illetik. Ez a hiány különösen erdélyi vonatkozásban tűnik fel s Borus József szövé is tette, de a Habsburg-centralizáció jellege és nemzetközi háttere sincs sokkal jobban megvilágítva.

A török hódítás katonai és politikai történetéről, különösen a végváriak hősi küzdelméről Sinkovics István sikerült ábrázolást adott s előadásához, a hozzászólók alig találtak hozzátennivalót. Annál súlyosabb problémák merültek fel azonban a török állammal és társadalommal, valamint a török által meghódított területen élő magyarság sorsával foglalkozó fejezettel kapcsolatban. Fekete Lajos és Perényi József egyaránt hangsúlyozták, hogy a szerző a kutatás jelenlegi állásához mérten a lehető legjobbat nyújtja, de ő sem pótolhatta az eleműnkálatok rendkívüli fogyatékoságait. A kép, amelyet megrajzol, szükségszerűen statikus és sematikus, mert a forrásanyag és a feldolgozások csekély száma és szűk távlata miatt nem láthatjuk fejlődésükben a török viszonyokat. Fekete Lajos átmenetileg csak annyiban látja a szöveg megjavításának lehetőségét, hogy a terjeszkedés és a hanyatlás jelenségeit két külön fejezetben összegezve lehetne érzékeltetni azt az átalakulást, mely a török birodalmon belül két évszázad leforgása alatt végbement. Perényi József szerint a rendelkezésünkre álló adatanyag ehhez sem elég, de amíg a török források közzététele nagyobb arányokban megindulhat, igen értékes tanulságokat lehet levonni a magyar forrásokból is, melyeknek kiaknázását és marxista szellemű feldolgozását sürgősen meg kell kezdeni. Csak így lehet remélni, hogy a Fekete Lajos által javasolt XVII. századi új fejezet létrejöhet.

Wittman Tibornak az 1604—1648 közti évekre terjedő fejezetében a hozzászólók az éles és határozott elvi állásfoglalást emélték ki, mellyel a szerző elhatárolja a pozitív és negatív történelmi jelenségeket és ennek során meggyőzően domborítja ki az erdélyi fejedelemiség haladó szerepét. Nem tartotta azonban szerencsésnek Benda Kálmán az 1606-os alkorszakhatár elejtését, mert így a függetlenségi harcok új mozzanata nem kap megfelelő hangsúlyt, de elmosódnak azok a gazdasági változások is, melyek a XVII. század első felét a megelőző korszaktól elválasztják. Azt a javaslatát, hogy a XVII. század közepe táján külön gazdaságtörténelmi fejezet foglalja össze azokat a fejleményeket, melyek a kuruckor eseményeinek alapjául szolgálnak; a vita közvéleménye helyesléssel fogadta, bár az érdekeltek szerzők megjegyezték, hogy ennek a kívánságnak a teljesíthetősége újabb kutatásoktól függ.

Sokat foglalkozott a vita a félkötet 1648 és 1711 közé eső részével, a kuruckorral. Az adatkezelés egyenletessége és következetessége, valamint új problémafelvetései miatt a hozzászólók Heckenast Gusztáv fejezetét a tankönyv egyik legsikerültebb részletének tartották, de élénk eszmecsere váltottak ki azok a szempontok, melyekkel a szerző

az 1648-as alkorszakhatárt indokolta. Eltekintve a dátum egyetemes történeti vonatkozásától (westfáliai béke, angol forradalom), abban jelölte meg az ekkor bekövetkező fordulatot, hogy a harmincéves háború után új szakaszba lépő *Habsburg-abszolutizmus* gyarmatosító politikája ill. ennek fő haszonélvezője, a Magyarországot kisajátítani akaró árutermelő nagybirtokos *udvari főnemesség* szembekerül azzal a nemzeti összefogással, mely a servitori viszony bomlása folytán önállósuló *magyar köznemesség* hazafias elemei és a gyarmati elnyomással súlyosbított második jobbágyságtól szabadulni akaró *paraszttság* között jön létre. Ez a nemzeti összefogás Erdély bukása után a függetlenségi harc egyetlen lehető bázisa, s időnként az idegen gyarmatosítók által létérdekeikben fenyegetett *magyar arisztokraták* kisebb-nagyobb töredéke is csatlakozik hozzá.

A koncepciót magát a vita közvéleménye nagy vonalaiban magáévá tette, de nézeteltérések merültek fel az alkorszakhatárként szereplő 1648-as év jelentőségével kapcsolatban. Wittman Tibor és Benda Kálmán mind a Habsburg gyarmatosító törekvések nyílt jelentkezését, mind a nemzeti összefogás szükségességének (Erdély bukásával összefüggő) aktualizálódását a 60-as évek elejére teszik s ott kívánják megvonni az alkorszakhatárt is, Benczédi László azonban rámutatott arra, hogy Zrínyi munkássága és az ötvenes évek eseményei nélkül a kuruckor nem érthető meg, tehát a fejlődési szakasz egységes képét legjobban az 1648-as kiindulópont felvétele biztosítja.

Még nagyobb vitát váltott ki, mint a periodizáció, az a kérdés, hogy a parasztság és köznemesség milyen szerepet játszottak és hogyan viszonyultak egymáshoz a nemzeti összefogáson belül. Noha a tankönyvben a népi kezdeményezések eléggé szóhoz jutottak, a hozzászólók egész sora (Esze Tamás, Köpeczi Béla, Borus József, Tóth Gyula) még erőteljesebben kívánta hangsúlyozni jelentőségüket. Ez az óhaj nyilván összefüggött azzal, hogy a vita résztvevőinek egy része nem értett egyet Heckenast Gusztávnak azzal a tételével, hogy a nemzeti összefogás vezető ereje a köznemesség volt. Esze Tamás ezzel a felfogással szemben II. Rákóczi Ferenc abszolút hatalmát tekintette a vezető politikai tényezőnek. Benczédi László a köznemesség előtérbehelyezését annak tulajdonította, hogy a szerző a reformkori polgárosuló köznemesség történelmi szerepét vetíti vissza. Ember Győző a hozzászólásokra adott válaszában érintette ezt a kérdést és a XVIII. századi helyzetből kiindulva a XVII. században is az arisztokrácia politikai túlsúlyát tételezte fel. Ezekkel a véleményekkel szemben Várkonyi Ágnes figyelemreméltó adatokkal bizonyította, hogy a Rákóczi-szabadságharc állami és katonai apparátusában a köznemesség a döntő tényező. Fontos adatokat hozott a köznemesi megyei autonómia XVII. századi megerősödéséről Degré Alajos hozzászólása. Támogatták a szerző nézetét Benda Kálmán, Maksay Ferenc és Balázs Tibor is, akik a köznemességnek a függetlenségi harcokban vitt pozitív szerepét már a XVI. század második felétől kezdve sokkal nagyobb mértékben kiemelendőnek vélték, mint azt a tankönyv teszi. A köznemesség előretörésének folyamata ennek ellenére számos ponton homályos marad és további kutatást igényel. Elekes Lajos felhívta a figyelmet arra, hogy a kérdés megoldását az árutermelés fejlődésével összefüggésben kell keresni, mert az egyes társadalmi rétegeknek a függetlenségi harcokhoz való viszonyulása végső fokon kapcsolatos az árutermelésben való érdekeltségükkel.

Eckhart Ferenc és még számos más hozzászóló elismeréssel nyilatkozott a XVIII. századdal foglalkozó terjedelmes rész szerzőinek nagy leváltári anyagra támaszkodó, számos új részleteredményt hozó komoly tudományos teljesítményéről, ugyanakkor azonban Kosáry Domokos rámutatott ennek a tankönyvrésznek arra az általános hibájára, hogy a Habsburg-gyarmatosítás kérdését a központba állítja s nem a magyarországi belső fejlődés fonalát követve, hanem a bécsi politikai intézkedések felől nézve fejti ki az eseményeket. Hangsúlyozta a bíráló, hogy nem annyira tartalmi, mint inkább szerkezeti problémáról van szó; a belső fejlődés adatai kellő bőségben szerepelnek az előadásban, de olyan beállításban, hogy főkezdeményezőknek, a fejlődést irányító túlnyomó erőnek a bécsi politika és nem a magyarországi társadalom saját törvényszerű mozgása tűnik. Így pl. Ember Győző nem a termelőerők fejlődésével, a belső vándorlással, a nép nagyszabású újjáépítő munkájával kezdi meg előadását, hanem a gyarmatosító rendszer berendezkedését állítja mondanivalója élére. Wellmann Imre az 1754-es vámrrendeletből kiindulva jellemzi a gyarmatosítás új szakaszát ahelyett, hogy a magyarországi gazdasági életben a század közepéig beállott változásokat, az örökös tartományok ipari fellendülését és a birodalom politikai-katonai válságát bocsátaná előre, mint a vámrrendeletben megnyilatkozó gyarmatosító törekvés előfeltételeit és kiváltó okait. H. Balázs Éva előadásában pedig II. József intézkedései mögött háttérbe szorult a magyar jozefinizmus érdekes problematikája. A szerzők védelmében Spira György azzal érvelt, hogy a Habsburg-gyarmatosítás döntő jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Pach Zsigmond Pál azonban leszögezte, hogy a korszak lényeges tartalma nem egyszerűen a gyar-

matosítás, hanem a burzsoá nemzet elemeinek erősödése a gyarmati korlátok között, nem helytálló tehát a bécsi szemzögből néző felfogás. A nemzetétválásnak a késői feudalizmus egész szakaszára kiterjedő folyamatát a tankönyvön sokkal világosabban, következetesebben kell végigvezetni, mert ez a fővonal a XVI—XVII. század tárgyalása során éppen csak fel-feltűnik, a XVIII. század előadásában meg egyenesen eltűnik, aminek a főoka a »bécsi szemzög« érvényesülése.

Azon az egységen belül, ahogy a három szerző a gyarmatosító rendszert még a belső fejlődés rovására is előadásának tengelyébe állítja, jelentkeznek bizonyos felfogáskülönbségek a gyarmatosítás jellegét és megítélését illetően. Ilyen eltérés mutatkozott különösen a felvilágosult abszolutizmus jellemzésében. Wellmann Imre és H. Balázs Éva mind azzal, hogy az egyik a felvilágosodott abszolutizmust inkább összeurópai, a másik inkább keleteurópai vonatkozásaiban vizsgálta, mind azzal, hogy egyikük a negatív, másikuk a pozitív megítélés felé hajlott, a szükséges kétoldalú megvilágításon túlmenő felfogásbeli ellentét látszatát keltették, amire Kosáry Domokos hozzászólásában fel is hívta a figyelmet. Pach Zsigmond Pál azután rámutatott arra, hogy a felvilágosult abszolutizmus megítélésében, nem elég a burzsoáziából kiindulni — mint azt lényegileg a szerzők tették —, hanem a paraszti osztályharc kérdését kell a központba állítani, mert az abszolutizmus alapvető feladata a burzsoázia és a parasztság antifeudális szövetségének megakadályozása volt. Ami a felvilágosodott abszolutizmus keleteurópai kialakulását illeti, itt is az agrárfejlődés sajátosságaiából kell kiindulni. A »második jobbágyság« előrehaladó folyamata kielezi az osztályellentéteket, másrészt a burzsoázia fejletlensége miatt a monarchia a parasztiadózás fokozott igénybevételére kényszerül, s ez indítja az uralkodót bizonyos reformok végrehajtására, melyeket a burzsoá történetírás »parasztvédelmi« intézkedéseknek állított be.

Valamivel halványabban jelentkezett a felfogás ellentétessége Ember Győző és a másik két szerző közt a köznemesség kérdésében. A század első felének történetében ugyanis nem látható semmiféle előzménye annak a folyamatnak, mely a köznemességet a század végén élreveti. Ez a következtetlenség azonban összefügg azzal a tanácsatlansággal, mely a félkötetben a köznemesség jelentőségének kezelését jellemzi.

Töredékességet és ellentmondások sorát fedezték fel a hozzászólók a gazdasági alap, főleg a mezőgazdasági viszonyok XVIII. századi fejlődésvonalának vezetésében is, annak ellenére, hogy a paraszti élet részleteit Wellmann Imre nemcsak meglepő gazdagságban, hanem példaadó meleg együttérzéssel is ábrázolta. Ennek egyik oka abban rejlik, hogy a XVII. század második felének gazdaságtörténete úgyszólván teljesen ismeretlen, főként a majorsági robotgazdálkodás ekorszakbeli alakulásáról nem tudunk még magunknak képet alkotni, s ezért a XVIII. századi kiindulópont is bizonytalan. Hozzájárul ehhez az is, hogy a századforduló háborús eseményeinek a gazdasági életre gyakorolt hatása szintén nincs még megbízhatóan leírva. Ezért fogadta bizonyos kétellyel Szabad György a tankönyvnek azt az állítását, hogy a XVIII. század közepén került sor a majorgazdálkodás általánossá válására. Szerinte ekkor csak jelentős előretörésről van szó, a majorsági árutermelés azonban csak a XIX. század elején válik a mezőgazdasági termelés döntő tényezőjévé. Ruzsás Lajos hozzászólása azt bizonyította, hogy a mezőgazdaság fejlődése vidékenként igen nagy eltéréseket mutat s főként a volt török területek hátramaradását komolyan számításba kell venni. Bakács István a mezőgazdasági hitel kérdését vetve fel, ugyancsak a XVIII. századi fejlődés sajátos nehézségeire mutatott rá. Mindez végül is az I. és II. tankönyvkötet érintkezési pontjának kérdéséhez vezetett. Ismeretes volt ugyanis, hogy a II. kötet szerzői a fejlődésnek valamivel alacsonyabb színvonalából indulnak ki, mint amilyent az I. kötet szerzői a XVIII. század végén feltételeznek. A kérdés végleges tisztázására ezért a II. kötet vitája alkalmával kerülhet sor, addig csak annyit lehet megállapítani, hogy a XVIII. század közepén a mezőgazdasági fejlődés eléri már azt a fokot, melyen a kapitalizálódás problémái időszertívé válhatnak. Ugyancsak a II. kötet vitájával kapcsolatban kell majd újra felvetni az I. kötet befejező periódusátárának helyességét is. Benda Kálmán és mások az 1795-ös év mellett érveltek, mert a jelenlegi periodizáció kettévágja a jakobinus mozgalomhoz vezető folyamat szerves egységét, Spira György ezzel szemben az 1790 körül jelentkező korszakváltó jelentőségű mozzanatokot emelte ki.

A vitán felmerült problémáknak a fentiekben csak egy részét említhettük itt meg s különösen a sok értékes részletmegjegyzés, adatkiegészítés, helyesbítés felsorolására e cikk keretében nem kerülhet sor. Ki kell emelni azonban azt, hogy a hozzászólók hatalmas tényanyaggal is gazdagították ismereteinket s néhány hozzászólás (pl. Purjesz Istváné, Paulinyi Oszkáré, N. Kiss Istváné stb.) egész kis tanulmány volt vagy éppen egy nagyobb monográfia elemeit rejtette magában. A vitának egyik jelentőségét éppen abban kell látnunk, hogy a monografikus kutatás számára a témák hosszú sorát vetette

fel, melyeknek kidolgozása a tankönyvmunkálatok most következő utolsó fázisában komoly segítséget nyújthat a hiányosságok kiküszöböléséhez.

Legvégül említjük meg, mert nem csupán egy-egy korszakra, egy-egy szerzőre, hanem kevés kivétellel a tankönyvkötet egészére vonatkozik az a több hozzászóló által kifejtett kifogás, hogy a tankönyvtervezet súlyos hiányosságokban szenved a kultúr-történet, a nem-magyar népek története, az egyetemes történeti összefüggések és a polgári történetírás bírálata szempontjából. A kultúrtörténetnek nemcsak tényanyagát használták fel fogyatékosan a szerzők, hanem még azt az egységes elvet sem találták meg, melynek alapján az irodalom, a művészetek és a tudományok fejlődésének egyes állomásait az általános történeti folyamatba szervesen illeszthetik bele. Így a kultúr-történeti részek többnyire függetlenként, mechanikusan kapcsolódnak az egyes fejezetekhez. Ebben a tekintetben, mint azt különösen az első félkötet vitáján leszögezték, a rokontudományok rendszeres és elméletileg is tisztázott együttműködésére van szükség, melynek első lépéseit éppen a tankönyvvitán tették meg László Gyula, Dercsényi Dezső, Gerevich László, Kardos Tibor, Mendöl Tibor, Pécsi Márton és Tarnai Andor. Kiderült a vitán (különösen Varga Endre és Borus József hozzászólásaiból), hogy még az olyan közeli tudományágak is, mint a jogtörténet és a hadtörténet, sem állnak elég szoros kapcsolatban az általános történetírással. A nem-magyar népek történetének művelése is speciális felkészültséget kíván s történettudományunk még nem áll ott, hogy ennek a feladatnak önjelétől megfeleljen. Arató Endre, Perényi József és Makkai László, mikor a tankönyv ilyen természetű fogyatékosaira rámutattak, a hazai kutatás jobb megszervezésének szüksége mellett a szomszédnépek történezeivel való együttműködés fontosságát is hangsúlyozták. A polgári történetírás bírálatának a tankönyvszövegben előforduló ellentétes jelenségeire, a hiperkritikára és a teljes hallgatásra különösen Heckenast Gusztáv és Sándor Pál hívták fel a figyelmet. Ezek a hibák az előkészületben levő historiográfiai fejezetek munkálatai során nagyrészt kiküszöbölhetők.

Számos hozzászóló foglalkozott a tankönyvszöveg stílusával, szerkezeti felépítésével, terjedelmével, pedagógiai és didaktikai problémáival. Általában az a vélemény alakult ki, hogy jelenlegi formájában csak néhány részlet felel meg a tankönyvszerzés követelményeinek. A szöveg ebből a szempontból is alapos átdolgozásra szorul.

Az a nagy segítség, melyet a vita a tankönyv megjavításához adott, indokolja, hogy a jövőben minél több alkalmat adjunk a történészeknek a szakmai eszmecsere. A Magyar Történelmi Társulat szekciói, melyek most kezdik el gyakorlati működésüket, teret adnak arra, hogy a tankönyvvitán felmerült problémák továbbgyűrűzzenek s a történészek minél nagyobb számban aktív résztvevőivé váljanak annak a közös munkának, melynek közelebbi célkitűzése az egyetemi tankönyv elkészítése, távolabbi perspektívája pedig történelmünk nagy marxista-leninista szintézisének megalkotása.

MAKKAI LÁSZLÓ

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉSZAKMAGYARORSZÁGI CSOPORTJÁNAK VITÁJA

A SZÁZADOK SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI ÜLÉSÉNEK ANYAGÁRÓL

A Magyar Történelmi Társulat Északmagyarországi Csoportja f. é. szeptember 30-án vitaulést tartott. Soós Imre, a társulati csoport elnöke megnyitójában kiemelte: miként a »Századok« szerkesztőbizottsága 1953 őszén megvitatta a magyar történettudomány helyzetét és megjelölte feladatait, szükséges, hogy a Társulat vidéki szervezetei is vitauléseken tájrják fel elgondolásaikat, problémáikat.

Szántó Imre, a Magyar Történelmi Társulat Északmagyarországi Csoportjának titkára vitaindító referátumában — Elekes Lajosnak a szerkesztőbizottság ülésén elhangzott referátumából kiindulva — ismertette a társulati csoport eddigi eredményeit, hiányosságait és az előttünk álló feladatokat. Kiemelte Elekes Lajos referátumából azon részeket, melyek bizonyos értelemben ránk is vonatkoznak. Feladatunk a történezmunka színvonalának felemelése arra a fokra, melyet fontossága: országunk építésében, dolgozó népünk politikai öntudata és kulturális életszínvonala fejlesztésében meghatározott szerepe megkövetel. Ennek fontos feltétele: a történeések egységfrontjának további erősítése és egyúttal marxista-leninista szellemű történetírásunk irányelveinek, valamint módszereinek további tisztázása és fejlesztése.

A Magyar Történelmi Társulat Északmagyarországi Csoportja kerekén 3 éves múltra tekinthet vissza. Működésének kiemelkedő eseménye az 1952-ben megrendezett centenárium volt. A Csoport komoly feladatokat oldott meg a helytörténeti kutatás terén, tevékenyen ápolta a helyi hagyományokat, a honvédő harc hagyományait. Ideológiai vonalon a feudális-kerikális-polgári szemlélet helyett a történelmi materializmus szempontjait alkalmazta. Havi ülésein országos témájú, változatos tárgyú s a helyi haladó hagyományokat sem elhanyagoló előadások hangzottak el, amelyekkel igyekezett kielégíteni városunk dolgozó népének történelmi szükségleteit. Gondot fordított a közép- és általános iskolai történelemtanárok továbbképzésére és tevékeny, irányító szerepet töltött be az Előadói Szakosztályban, majd a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat történelmi munkabizottságában.

Vitálgjuk meg eredményeinket konkrétan. Az egeri vár hősi védelmének 400. évfordulójára Soós Imre és Szántó Imre — Balogh György közreműködésével — megírta »Eger vár védelme« c. könyvét. A városi és falusi előadók számára ennek alapján útmutatót készítettek. Soós Imre és Szántó Imre anyagot gyűjtöttek a »Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790« c., az Akadémia kiadásában megjelent tanulmánykötethez, melyben Szántó Imre írta meg az egyik fejezetet. Most jelent meg Szántó Imre »Parasztságunk kisajátítása és mozgalmai a dunántúli Festetics birtokon 1711—1850« c. könyve. Évek óta foglalkozik szülőfaluja, Páhook történetével, mely bekerült az Akadémia által kibocsátott kiadványtervezetbe. Soós Imre eddig főként a Heves megyei parasztság történetével foglalkozott. Jelenleg a Bükk és Mátra vidéke iparának XVIII—XIX. századi történetét kutatja, különös tekintettel a diósgyőri vasgyár történetére.

A Magyar Történelmi Társulat Északmagyarországi Csoportja történelmi munkaközössége 1954. január 1-re elkészítette »Tanulmányok Heves megye történetéből« c. tanulmánykötetét. Ebben szerepelnek Szántó Imre, Soós Imre, Székely Béla, Balogh György, Molnár József, Nagy József, Annási Ferenc tanulmányai.

A Csoport a politikai színvonal emelése szempontjából rendkívül fontosnak tartja a Horthy-korszak és felszabadulás utáni fejlődésünk történetének feldolgozását Heves megyében. Szántó Imre kutatásokat folytat »Heves megye a Horthy-faszizm korában« c., Nagy József pedig »Népi demokráciánk története Heves megyében« c. témához.

Felszabadulásunk 10. évfordulója méltó megünnepléséhez a Csoport nemcsak a fentemlített kutatómunkával kíván hozzájárulni. Balogh György a Városi Tanács Végrehajtóbizottságának felkérésére elkészíti Eger város képes történelmi kalauzát. Az Oktatásügyi Minisztérium felkérésére a Csoport a Szocialista Nevelés Könyvtára sorozatában szeretné megjelentetni »A helytörténetírás módszere és feladatai a hazafiságra nevelés szolgálatában« c. könyvét.

E jelentős eredmények mellett azonban komoly hibák és fogyatékoságok is mutatkoznak. Helytörténeti kutatásunk legfőbb hiányossága itt Egerben is, hogy a minőség fejlődése nem tartott lépést a mennyiségi gyarapodással. A következő időszakban nekünk is az lesz a legfőbb tennivalónk, hogy a minőségi követelményeket állítsuk előtérbe. Az elmélet tanulmányozásának nem kielégítő foka a mi helytörténeti kutatásainkban is azt eredményezte, hogy félreiszlottunk a történet sematizálására, merev, dogmaszerű értelmezése felé. A forrásokat túlzottan »beszéltetjük«, szövegüket egyszerű,

csupán magyarázó megjegyzésekkel kísérve vesszük át. Kritikánk fejletlensége nehezíti hibáink feltárását és kijavítását, pedig minden hiba az ellenséges nézetek valamely maradványának felululását könnyíti meg.

Ami a társulati életünket illeti, be kell vallanunk, laza volt a tagság kapcsolata. A jövőben a pedagógiai főiskolai hallgatók körén túlmenve, nagyobb mértékben be kell kapcsolnunk társulati csoportunk vérkeringésébe a közép- és általános iskolai tanárokat és a város egyéb értelmiségi csoportjait. A viták hiányának, a kapcsolatok lazaságának felszámolására itt Egerben is létre kell hoznunk egy társulati klubot.

A Magyar Történelmi Társulat központja Spira György személyén keresztül eddig is sok segítséget nyújtott Csoportunknak. Arra szeretnék kérni a központot, hogy az eddiginél is jelentősebb mértékben tegye lehetővé számunkra a publikációs alkalmakat és fokozza az eddig is nyújtott nagyértékű segítséget.

Eddigi működésünk során nemcsak több helyi feladatot oldottunk meg, hanem országos jelentőségű feladat elvégzésére is tudtunk vállalkozni. S ha az eddiginél még szorosabban kiépítjük kapcsolatainkat nemcsak a megyei, hanem a városi pártbizottsággal is, és ha a Történetzkongresszus és a Századok szerkesztőségének kibővített szerkesztőbizottsági ülésén elhangzott útmutatások alapján kijavítjuk hibáinkat, tökéletesítjük munkamódszereinket, bizton tekinthetünk a jövő feladatok sikeres elvégzésére felé.

Az itt csak röviden ismertetett, részletes és alapos referátumhoz a részvevők közül többen hozzászóltak.

Molnár József a társulati csoport és a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat viszonyával foglalkozott. A társulati csoport és a TTTT Tört. Szakosztályának tagjai és vezetősége csaknem ugyanaz. Mindkét szervezet hibája, hogy nem tudta teljesen bevonni a közép- és általános iskolák történelemtanárait. Pedig a közép- és általános iskolai tanárok bevonásával szeleesebb alapokra lehetne helyezni mindkét szervezet munkáját. A munkakörök oly irányú szétválasztása, hogy a Társulati Csoport tudományos munkával, a TTTT Tört. Szakosztálya pedig ismeretterjesztő előadások tartásával foglalkozzék, nem helyeselhető. Elv: minden kutató oktasson és fordítva. A gyöngyösi fiókesoporttal foglalkozva megemlíti, hogy a csoport tagjai érdeklődnek a tudományos kutatómunka iránt, de eredmény eddig még nem mutatkozott. Az elvtársak sok irányú elfoglaltságukra és nagy óraszámukra hivatkoznak.

Radies Jolán a tankönyvekkel kapcsolatos szakmai problémát vet fel. Tankönyveink hibája egyrészt a szematizmus, másrészt hogy kizárólag konkrét adatokkal foglalkoznak — hiányzik tankönyveinkből az elvi összefoglalás. A Társulat működésével kapcsolatban elismeri a havi előadói ülések vitathatatlan jelentőségét. Az üléseken a tanárok igen sokat tanultak, amit iskolai munkájukban is eredményesen kamatoztattak. Szeretnének a jövőben a Társulat életében aktívabban közreműködni.

Az Egri Városi Pártbizottság részéről hozzászólt Szolnoki János. Felhívta a közép- és általános iskolai tanárokat, hogy aktívabban támogassák a Társulat előadói és tudományos munkáját. A tanárok egy részénél nagyfokú praktikizmus észlelhető. Pedig sok történelemtudós indult már el a középiskolából. A színvonal emelésére nagy jelentőségűek az elvi viták. A lényeg: nem szabad türelmetlennek lenni. Itt is, miként a Hazafias Népfőntban, egységfrontpolitikát kell folytatni. Igen fontos feladat haladó hagyományaink népszerűsítése. Ezzel is hasznosan szolgáljuk a hazafias egységfront megteremtését.

Némedi Lajos a Történelmi Társulat Északmagyarországi Csoportja és a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat kapcsolatában ugyanazt a hibát látja, mint társadalmi életünk más területein. Sokszor 2–3 társulat ugyanazt az embercsoportot jelenti és a funkciókat is ugyanazon emberek látják el. E hibát meg kell szüntetni. — Vidéki kutatók részére sajátosan kínálkozik a helytörténeti kutatás. Fontos és hálás kutatási terület. Veszélye, hogy a helytörténeti kutatás provincializmussá válhat. A publikációs lehetőségek hiánya szárnyszegője a tudományos kutatásnak. Helyi újságokon kívül csak országos orgánunkom vannak. Kezdő kutatók nem igen élhetnek e lehetőséggel. Közbeeső alkalmakat is kellene teremteni.

Mi a tanárok praktikizmusának az oka? — veti fel a kérdést Berencz István. Egyik oka a publikációs lehetőségek hiánya, a másik: politikai ok. Több bizalmat a régi szakembereknek.

Annási Ferenc hozzászólásában arról a segítségről szólt, melyet a Társulat a gyakorló pedagógusoknak adott. Tanításunk főhiányossága a szematikus tárgyalási mód. A havi ülések előadásai hibáink kiküszöböléséhez nagy segítséget adnak. Az előadások példát mutatnak arra, miként kell egy-egy esemény valamennyi összetevőjét dialektikusan, összefüggéseiben megvizsgálni. Az előadásokon hallottakat felhasználta a taní-

tása során. Így tudatosult benne a helytörténeti adatok felhasználásának nagy jelentősége. A következő tapasztalatokat szerezte. A tanítási órán ismertetett országos jelentőségű történelmi tények hihetőbbé tétele céljából is jelentősek a tanulók által is ellenőrizhető helytörténeti adatok. A helytörténet kiválóan alkalmas a hazaszeretet felkeltésére és fejlesztésére, a régmúlt események közelhozása, az érzékelhetőség szempontjából. Felkelti a történelmi érdeklődést. Jelentősen hozzájárul a tanulók erkölcsi tulajdonságainak kialakításához is.

A hozzászólások során a közép- és általános iskolai tanárok közül többen kifejezésre juttatták azon szándékukat, hogy a jövőben jobban bekapcsolódnak a Társulat munkájába. Ez a vitailés egyik nagy pozitívuma.

Pesti vendégeink hozzászólásai lényegesen hozzájárultak a vitailés eredményességételéhez.

Barta István kiemelte, hogy a Társulat Északmagyarországi Csoportjánál nem kezdeti próbálgatásokról beszélhetünk, hanem szép eredményekről. Tény az, hogy a publikációs lehetőségek hiánya fékezően hat. Pedig a helytörténetírás felbecsülhetetlen jelentőségű. E területen eléggé el vagyunk maradva. Ennek hiánya élesen megmutatkozott egyetemi tankönyveink megírásakor. Saját munkaterületéről, a reformkorból hoz fel példákat annak igazolására, hogy még mennyi a tisztázatlan kérdés, melyre csak a helytörténeti kutatás deríthetne fényt.

Balázs Éva a publikációs lehetőségekre hívja fel az elvtársak figyelmét. Egyik lehetőség a rádió. Javasolni fogja helytörténeti előadások rendszeresítését. A másik: az Oktatásügyi Minisztérium a történelemtanárok számára folyóirat kiadását tervezi. Ez átmeneti orgánum lenne a helyi és az országos jellegű (Századok) folyóiratok között.

Spira György a vitaest tanulságaival foglalkozott. Felhívta a Csoport vezetőségének figyelmét, hogy a jövőben konkrétan keressék a Városi Pártbizottsággal a kapcsolatot. Rámutatott arra, hogy a jövőben fokozottan foglalkozzunk a nemzeti egységfront történelmi hagyományaival. Mutassunk rá a régi és a mostani egységfront különbségeire. Javasolja, hogy a Társulat Északmagyarországi Csoportja havi előadásainak listáját a vezetőség állítsa össze és az előadásokat bocsássa az érdeklődők rendelkezésére. A csoport vezetősége dolgozzon ki téma-javaslatokat a kutatni szándékozó tanárok részére. Szükség van a Társulat és a TTIT összhangjára, azonban helytelen, ha e két szervezet témái azonosak. A tanárok jó munkájára feltétlenül kihat a Csoport jó munkája is. Megállapíthatjuk — fejezte be Spira György —, hogy a Csoport ért el szép eredményeket Egerben is, Gyöngyösön is. Eredményeink fokozására használjuk fel a jelen vita tanulságait és a Századok kibővített szerkesztőségi ülésén elhangzottakat.

Szántó Imre válasza után Soós Imre zárószavában méltatta a vitailés eredményeit. Mint negatívumot említette, hogy viszonylag kevés elvi problémát vetettek fel: nem foglalkoztunk eléggé, elvi síkon a helytörténetírás problémáival. Ennek ellenére a vitaest jelentősen előbbrevítte az egri csoport munkáját. Különös örömeinkre szolgál az egri pedagógusok nagyszámú részvétele. Sokszorozzuk meg sorainkat, fokozzuk eredményeinket, hiányosságainkat kiküszöbölve végezzük méltóan azt a munkát, melyet népi demokratikus országunk, dolgozó népünk reánk kiszabott.

ANNÁSI FERENC

A SZOVJETUNIO ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSFRONTJA

A SZOVJETUNIO ÉS A NÉPI DEMOKRATIKUS ORSZÁGOK TÖRTÉNÉSZEINEK ALKOTÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSE

(Voproszi Isztorii. 1954. 8. sz.)

Minden ország dolgozói megemlékeznek a fontos történeti évfordulókról. 1954. július 22-én volt a lengyel nép nemzeti megújulásának 10. évfordulója; augusztus—novemberben ünnepli Románia, Bulgária és Albánia népe a fasiszta iga alóli felszabadulásának 10. évfordulóját; 1954. október 1-én lesz öt éve annak, hogy a Kínai Népköztársaság megalakult.

Mindezek a dátumok világtörténelmi jelentőségű győzelmek emléknappjai. A népi demokratikus országok a Szovjetunio testvéri segítségével azalatt a rövid idő alatt, amióta fennállnak, rendkívül nagy sikereket értek el politikai, gazdasági és kulturális életük minden területén. Ezekben az országokban gyökeres forradalmi-demokratikus fordulat ment végbe és széleskörű szocialista építőmunka bontakozott ki.

A népi demokratikus országokban a többi tudományág mellett a történettudomány is új utakra tért. A múltban ezekben az országokban a történettudományban tudományellenes, idealista nézetek uralkodtak. A reakciós történészek elferdítették a történeti folyamatot, tagadták a történeti folyamat objektív törvényszerűségeit, lebecsülték a népi tömegeknek a történetben játszott szerepét. Nyugati orientációjú kozmopolita eszméket ültettek el és lekicsinyelték a nemzeti történelmet. A burzsoázia uralkodó körei országuk tudósainak ellenséges magatartást sugalmaztak a Szovjetunio, a szovjet történettudomány ellen és arra ösztönözték őket, hogy ellenségeskedést szítsanak a népek között.

A reakciós, burzsoá-nacionalista nézetek ellen a haladó történészek küzdöttek, de a burzsoá-földesúri rendszerben nem tudtak döntő befolyást gyakorolni a történettudomány irányvonalára. A reakciós kormányok üldözték őket és megfosztották őket a munkalehetőségtől. A történettudomány tengődésre volt így kárhozthatva. Sok országban nem volt olyan tudományos intézmény, amely a történelem problémáinak kidolgozásával foglalkozott volna. A levéltárak magánszemélyek és állami intézmények rendelkezése alatt állottak, és majdnem hozzáférhetetlenek voltak a kutatók számára és a kiadott forrásanyag nagy része meg volt hamisítva. A történeti értékekkel rabló módon bántak; Kínából, Koreából és a többi keleti országból sokezer régi könyvet hurcoltak el az európai hatalmak. A hitleri rablók elpusztították Lengyelország rendkívül értékes levéltárait.

A történettudomány helyzete a népi demokratikus rendszer létrejöttével gyökeresen megváltozott. A kommunista- és munkáspártok és a népi demokratikus kormányok gondoskodása révén a népi demokratikus országokban is igen kedvező feltételeket teremtettek a történettudomány fejlődése és a történettudományi intézmények munkája számára. Az új feladatoknak megfelelően újjászervezték a régi tudományos intézeteket és társaságokat, és újakat hoztak létre. Lengyelországban megalakították a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetét, a Lengyel Egyesült Munkáspárt mellett működő Táradalomtudományi Intézetet és egyéb tudományos intézményeket, amelyek a történettudomány problémáit dolgozzák fel; Magyarországon a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetét, a Magyar Munkásmozgalmi Intézetet és más intézményeket. Hasonló tudományos intézetek alakultak a többi népi demokratikus országban is. Ezekben az országokban sikerrel működnek történettudományi társulatok, több monográfiát és forráskiadványt publikálnak, történettudományi folyóiratokat adnak ki, új történeti múzeumokat nyitnak. A népi demokratikus országok kormányai ellátják a történészeket a szükséges anyagi eszközökkel és rendelkezésükre bocsátják a könyvtárakat és levéltárakat.

Szélesen kibontakozott a munka a kínai történészek között. A Kínai Akadémia keretében működik az újkori történeti és az archeológiai intézet. Kiadásra kerül a Lisi Janciu (Történettudományi tanulmányok) c. és egyéb történettudományi folyóirat.

Az intézetek, a tudományos társulatok és kiadók nagyszámú monográfiát, népszerűsítő munkát és forrásgyűjteményt adnak ki, amelyek Kína történetének legfontosabb korszakaival foglalkoznak.

A történettudomány területén jelentős munka folyik a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban is. A Kim Ir Szen egyetemen felállították a történettudományi tanszékét. 1952-ben az Akadémia keretében megszervezték a Történettudományi Intézetet és az Anyagi Kultúra Történeti Intézetét. A koreai történészek tanulmányokat írtak Korea újkori történetéről és a koreai nép felszabadító harcának történetéről.

Eredményesen fejlődik a történettudomány a Német Demokratikus Köztársaságban. 1952 elején a berlini egyetem keretében megszervezték a Német Nép Történetének Intézetét. Hasonló intézeteket alakítottak a lipcei és a hallei egyetemen is. A Német Demokratikus Köztársaságban kiadják a Zeitschrift für Geschichtswissenschaft c. folyóiratot, ezenkívül sok monográfia és népszerű-tudományos munka jelenik meg.

A népi demokratikus rendszerben megváltozott a tudományos kutatás iránya, tematikája és tartalma. A népi demokratikus országok történészei az alkotó marxizmus hadállásába lépve, döntő harcot indítottak a burzsoá történészek hamisításai és torzításai ellen. Hozzáfoglaktak ahhoz, hogy kritikusan revidéálják a burzsoá történetírás egész hagyatékát és valóban tudományos, marxista alapon kidolgozzák országuk történetét. A népi demokratikus országok történészei különösen nagy figyelemmel tanulmányozzák a munkásosztálynak és a parasztságnak a kizsákmányolók ellen vívott harcát, a munkásság és a parasztság közötti szövetség kialakulásának problémáját. Propagálják népeik nemzeti-felszabadító és forradalmi hagyományait, tisztázzák a népi tömegeknek a történelemben játszott szerepét, és feltárják a népi demokratikus forradalom jellegét, szakaszait és sajátosságait. A modern történettudomány terjedelmé, tartalma és iránya tekintetében a népi demokratikus országokban messze előrehaladt a régihez viszonyítva.

Megváltozott a tudományos kutatómunkának a jellege is. Eltűnik a tudósok régebbi kasztszelleme és elzárkózottsága, a történettudomány most a széles közönség segítségét és támogatását élvezi. A történészek mind gyakrabban alkalmazzák a kollektív munka módszerét, a kutatás tervszerű és egységes célra irányul. Nagy munka folyik az új történészkaderek képzése területén. Az ifjú és öreg történészkaderek közös munkája révén sikerrel halad előre a marxista történettudomány.

A népi demokratikus országok történettudományának eredményes fejlődését elősegíti a népi demokratikus országok tudósai és a Szovjetunio tudósai közötti alkotó együttműködés. Ebben a barátságban az az új viszony jut kifejezésre, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom oroszországi győzelme és számos európai és ázsiai országban végbement népi demokratikus forradalom győzelme révén kialakult. A népi demokratikus országok már fennállásuk kezdetétől fogva a világ első szocialista állama — a Szovjetunio — köré tömörültek és együtt alkotják a béke, a demokrácia és a szocializmus táborát, egy cél és törekvés egyesíti őket. Míg az imperialista tábor országai közötti viszony a diktátum és a leigázás politikájára épül, addig a demokratikus tábor országai közötti viszony a kölcsönös bizalom és barátságon, mindegyik ország egyenjogúságának és szuverénitásának tiszteletbentartásán nyugszik. Ez a viszony, amelyet barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezmények erősítenek meg, a népi demokratikus tábor politikai, gazdasági és kulturális együttműködésében jut konkrét kifejezésre.

Marx, Engels, Lenin és Sztálin nagy tanítása az a szilárd eszmei alap, amely a demokratikus tábor összes országainak népeit egyesíti. A marxista-leninista módszer alkalmazása elősegíti ezen országok tudományának és kultúrájának fejlődését, a közöttük fennálló baráti kapcsolatok megerősítését és kiszélesítését. A Szovjetunio és a népi demokratikus országok történészei közötti együttműködés lehetőséget nyújt arra, hogy alaposabban megismerkedhessenek egymás eredményeivel, tapasztalatcserét folytathassanak a kutatómunkában és közös erővel előrelendítsék a történettudományt.

A szovjet és a népi demokratikus történészek közötti kapcsolatok napról-napra szorosabbá és eredményesebbé válnak. Rendszeres csere folyik a tudományos irodalom és a folyóiratok terén; a különböző tudományos intézmények és egyes történészek a népi demokratikus országokból a Szovjet Tudományos Akadémia intézeteihez fordulnak felvilágosításért konzultációképpen, és megküldik munkáikat véleményezésre. Különösen nagy jelentőségűek a szovjet történészek és a népi demokratikus országok történészei közötti személyes találkozók. E találkozókön megvitatják a történettudomány aktuális kérdéseit, kitűzik a közös kutatómunka témáit és irányvonalát.

A Szovjetunio és a népi demokratikus országok közötti tudományos kapcsolatok megerősítésében nagy szerepet játszanak a történészek kongresszusi és értekezletes találkozói. A Budapesten tartott Magyar Történeti Kongresszuson (1953 június) részt vettek a Szovjetunio, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária, a Német Demokratikus

Köztársaság történései. A kongresszus egész munkáját áthatotta a népek közötti barátság eszméje és az a törekvés, hogy megerősítsék és kiszélesítsék az együttműködést a népi demokratikus országok történései között. A kongresszuson sok előadás foglalkozott a Kelet- és Közép-Európa népei közötti baráti kapcsolatok történetével. A népi demokratikus országok és a Szovjetunió történései találkoztak a csehszlovák történések konferenciáin, a történéskongresszusokon és értekezleteken Lengyelországban, Romániában, Bulgáriában és más országokban.

1954 áprilisában zajlott le a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Osztályának archeológiai-etnográfiai ülésszaka. Az ülészakon aktívan résztvettek kiváló archeológusok, etnográfusok, antropológusok a Szovjetunióból, az európai népi demokratikus országokból, a Kínai Népköztársaságból, a Mongol Népköztársaságból. A szovjet és külföldi tudósok előadásaikban és referátumaikban összegezték a nagyarányú expedíciók eredményeit, és megvizsgálták, hogy milyen eredmények születtek az archeológia és az etnográfia területén.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok történései máris szép sikereket értek el, de a meglévő eredmények még nem felelnek meg a növekvő szükségleteknek és feladatoknak. A tudományos intézmények munkájában, a kutatómunkák tematikáiban és tartalmában, az egyes kérdések megvilágításában még komoly fogyatékoságok és hiányosságok vannak. A fennálló hiányosságok felszámolása és a történettudomány további fellendítése érdekében ki kell szélesíteni a tudományos kapcsolatokat, és fokozni kell az alkotó együttműködést a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történései között. Meg kell szervezni a rendszeres kapcsolatot minden viszonylatban a szovjet történések, valamint Kína, Korea, Vietnam és más keleti államok történései között, és erre fel kell használni a Szovjetunió és az európai népi demokratikus országok történéseinek alkotó együttműködése során felgyűlt tapasztalatokat.

De el kell mélyíteni és meg kell sokszorozni a kapcsolatot az európai népi demokratikus országok történéseivel is. Minél szélesebbre kell fejleszteni a kölcsönös tájékoztatást, a kiadott munkák cseréjét, és közös értekezleteket és kongresszusokat kell tartani. Kívánatos lenne a tudományos kutatóintézetek munkájának koordinálása, az intézetek terveinek összehangolása, egyes témák közös kidolgozása stb. Kétségtelenül hasznos lenne a legfontosabb munkák közös megvitatása még megjelenésük előtt. A Szovjetunió és néhány népi demokratikus ország történései máris alkalmazni kezdték az alkotó együttműködés e módszereit.

Az utóbbi évekkben a népi demokratikus országok történései egyes monográfiák írása mellett hozzáálltak, hogy összefoglaló munkákat és tankönyveket írjanak országuk történetéről. A Szovjetunióban is írnak könyveket a népi demokratikus országok történetéről. A tapasztalat azt mutatta, hogy e munka sikerének múlhatatlan feltétele a szovjet és a népi demokratikus történések kölcsönös segítségnyújtása. A szovjet történések megvitatatták Lengyelország történetének lengyel történések által készített prospektjét, a lengyel történések pedig azt a »Lengyelország története« c. művet, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szlavisztikai Intézetének munkatársai írtak. A lengyel és a szovjet történések sok hasznos tanácsot adtak egymásnak. Ugyanilyen hasznos volt a Csehszlovákia történetét tárgyaló egyetemi tankönyv csehszlovák történések által készített prospektjének megvitatása és a »Csehszlovákia története« c. munka előkészítésével kapcsolatban a cseh és a szlovák nép története kérdéseinek megbeszélése.

1953 végén a Szlavisztikai Intézetben megvitatatták a »Bulgária története« első kötetének maketjét, amelyet bolgár történések készítettek. A bolgár tudósok pedig a maguk részéről segítséget nyújtottak a szovjet történéseknek a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szlavisztikai Intézetének kiadásában megjelenő kétkötetes »Bulgária története« munkálatai során.

A történések gyümölcsöző együttműködésére például szolgálhat a Mongol Népköztársaság történetéről írt munka, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Orientalisztikai Intézetének munkatársai a Mongol Népköztársaság történéseivel karöltve készítettek.

A népi demokratikus országok történéseinek egyik fontos feladata országuk kommunista pártja történetének megírása tankönyv formájában. E feladat sikeres megoldása érdekében igen fontos, hogy a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történései szorosan együttműködjenek. Az SzKP Központi Bizottsága mellett működő Marx-Engels-Lenin-Sztálin Intézet és a lengyel, csehszlovák, román, bolgár, magyar és német kommunista és munkáspártok központi bizottságai párttörténeti intézetek munkatársai részére Budapesten tartott konferencia számos intézkedést irányzott elő a kommunista és munkáspártok történetének további kidolgozása érdekében végzendő munka tekintetében. Elhatározták, hogy rendszeresen tartanak történéskonferenciákat az e téma

kidolgozásával kapcsolatos kérdések megvitatására. Legközelebb felül fogják vizsgálni a párttörténet periodizációjával és a burzsoá-demokratikus forradalomnak a népi demokratikus országokban szocialista forradalomba való átnövésével kapcsolatos kérdéseket.

Az alkotó együttműködés kiterjesztése és a kölcsönös kapcsolatok megerősítése szempontjából nagy jelentőségű az az elhatározás, hogy a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészei közösen kollektív tudományos munkákat fognak készíteni. A csehszlovák történészek vezetik annak a gyűjteménynek az összeállítását, amely a XV—XVI. század parasztmozgalmaival fog foglalkozni. A szovjet történészek vezetése alatt készül majd »Az első orosz forradalom nemzetközi jelentősége« címmel egy cikkgyűjtemény. A lengyel történészek készítik elő annak a közös gyűjteménynek a kiadását, amely a népeknek a fasiszta rezsim elleni harcával, a Közép- és Kelet-Európa országaiban a népi demokratikus rendszer megvalósításáért folytatott harcával fog foglalkozni. A magyar történészek vállalták annak a gyűjteményes kötetnek az előkészítését, amely arról szól, hogy milyen hatást gyakorolt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 1917—1923 között a mai népi demokratikus országokban kibontakozott forradalmi mozgalom fellendülésére.

A demokratikus tábor történészei közötti alkotó együttműködés kiterjesztése szempontjából fokozni kell a kölcsönös tudományos téjékoztatást a már elvégzett munkáról és a munkatervekről, ki kell szélesíteni a személyes érintkezést a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészei között, meg kell szervezni a rendszeres kiküldetéseket tapasztalatszere és közös kutatómunka céljából. Célszerű lenne kiépíteni a cserét a dokumentációs anyag, bibliográfia, levéltári lajstromok, bírálatok, történeti folyóiratokban megjelent cikkek különnyomatai és a szerkesztőségek között a történettudományi folyóiratok cikkei tekintetében. A Voproszi Isztorii a maga részéről azt a feladatot tűzi ki, hogy részletesebben kell megvilágítani a népi demokratikus országokban működő történettudományi intézmények tevékenységét, és idejében reflektálni az ezekben az országokban megjelent történettudományi irodalomra.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészei közötti alkotó együttműködés mulaszthatatlan feltétele az elvtársi kritika és önkritika megvalósítása. A tudomány nem fejlődhet eredményesen, ha a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészei találkozik a megvitatásra kerülő munkáknak csak pozitív oldalairól emlékeznek meg. Minden munkát mélyrehatóan és minden szempontból kell elemezni, és beható tudományos vitákat kell rendezni minden vitás vagy megoldhatatlan kérdésről. A történettudomány csak a vélemények harca, az elvi kritika és önkritika segítségével oldhatja meg sikerral az előtte álló feladatokat.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészei az egymás közötti kapcsolatok megerősítése és kiszélesítése mellett nem zárkoznak el a kapitalista országok történészeitől sem. Amellett, hogy leleplezik az imperialista agresszió érdekeit és egy újabb világháború kirobbantását szolgáló reakciós történészeket, ugyanakkor együttműködnek a kapitalista országok minden haladó történészeivel. Ennek az együttműködésnek nagy jelentősége van a béke ügyének megerősítése és a történettudomány eredményes fejlődése szempontjából.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészeinek alkotó együttműködése olyan értékes marxista tanulmányok és általánosító művek létrejöttét fogja elősegíteni, amelyek helyesen világítják meg a történeti folyamatot és elősegítik a béke és a demokrácia nagy eszméinek győzelmét. A demokratikus tábor történészeinek szoros együttműködése a történettudomány további előrehaladásának záloga.

BESZÁMOLÓ A SZOVJETUNIÓBAN TETT TANULMÁNYÚTRÓL*

1954 június—júliusában egyhónapos tanulmányúton voltunk a Szovjetunióban. Meglátogattuk Moszkvában, Leningrádban és Kievben a legfontosabb történeti és párttörténeti intézeteket, múzeumokat, könyvtárakat és archívumokat, valamint más, a történettudomány művelésével kapcsolatos intézményeket. Igyekeztünk magunknak átfogó képet alkotni a szovjet történetkutatás rendkívül kiterjedt hálózatáról, annak munkájáról és azokról a kérdésekről, amelyek ma elsősorban foglalkoztatják a szovjet történészeket. Tekintettel a rendelkezésünkre állott idő rövidegére és a feladat rendkívüli szélességére, természetesen csak nagy általánosságban vizsgálhattuk meg az egyes területeken folyó munkát.

A beszámolóban három kérdéscsoportról szeretnék beszélni: a látogatás során felmerült elvi tudományos kérdésekről, a tudományszervezési kérdésekről és a szovjet-magyar történettudományi kapcsolatokról.

Meg kell mondanom, hogy semmiféle olyan elvi kérdés nem merült fel, amiről ne tudtunk volna, vagy amelyek az utóbbi időben nálunk nem kerültek volna napirendre. Tapasztaltuk azonban azt, hogy ugyanazok az elvi kérdések, amelyek nálunk most napirenden vannak és amelyek bennünket annyira foglalkoztatnak, hogyan vetődnek fel a Szovjetunióban.

Beszélnem kell talán mindenekelőtt a párttörténeti kutatómunka jelentőségéről. A párttörténeti *tanítás* eddig is központi kérdés volt, de most előtérbe került a *kutatás* kérdése. Fő hiánynak tekintik azt, hogy az SzKP története (rövid tanfolyam) óta nem jelent meg nagyobb munka (kivéve az Enciklopédia legutóbbi cikkét), amely általánosan és nagy elvi kérdéseket előtérbe helyezve foglalkoznék a párttörténettel.

Nagy hiányosságnak tartják például, hogy alig készülnek doktori disszertációk a párttörténet kérdéseiről. A legfontosabb feladat tehát most a párttörténetírás terén nagy, átfogó munkák készítése. Napirendre került egy részletes 3—4 kötetes tankönyv megírásának a kérdése is. A Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet még ebben az évben elkezdte a nagy munka prospektusának elkészítését.

Eppen e nagy, átfogó kérdések feldolgozásával kapcsolatban, mint ennek elengedhetetlen előfeltételét, ma igen szélesen megvitatják a helyi párttörténet részletes és alapos feldolgozásának a feladatát. Az általánosan elfogadott nézet szerint ugyanis az átfogó általános munkák jó elkészítéséhez feltétlenül szükséges a rész kérdések és ezek között elsősorban a helyi történelmi események ismerete. Ezért a Szövetéséges Köztársaságok Párttörténeti Intézetei előtt ma fő feladatként áll a saját területük párttörténetére vonatkozó kutatás kiszélesítése, erre vonatkozó dokumentumkötetek, monográfiák és átfogó, össze-sítő munkák elkészítése. Csakis a helyi párttörténet részletes és alapos feltárása szolgáltathat megfelelő alapot és anyagot a Szovjetunió Kommunista Pártja történetének az eddiginél sokkal szélesebb méretekben való feldolgozásához.

Természetesen erősen foglalkoztatja a szovjet történészeket a tömegek történelmi szerepének és a személyiség szerepének a kérdése. Legfontosabb feladatnak tekintik minden történeti munkában a tömegek, elsősorban a munkásság és parasztság történelmet formáló szerepének az eddiginél jobb, alaposabb bemutatását. A személyiség történeti szerepének a kérdésében is rámutatnak azokra a hibákra, amelyeket a közelmúltban ezen a téren elkövettek. A turkesztáni párttörténetről szóló munka például ilyen fejezetreszeket tartalmazott: Frunze és Kujbisev a turkesztáni mozgalom élén, vagy Kaganovics szerepe a Nep-re való áttérés idején. Nyilvánvaló, hogy az ilyen fejezetek már eleve nem arra törekszenek, hogy a turkesztáni kommunisták, a turkesztáni dolgozó tömegek küzdelmeit mutassák be, hanem egyes személyiségek tevékenységének leírásával helyettesítik a tömegek harcának az ismertetését.

Mindemellett hangsúlyozták az elvtársak, hogy az ezen a téren elkövetett hibák ma már általában tisztázottak. Most ott a hiba, hogy sokan a másik végletbe esnek és személytelen történelmet akarnak írni. Ez ellen komoly harcot folytatnak. Rámutatnak arra, hogy a tömegek történelmi szerepének helyes bemutatása nem ellentétes a személyiség történeti szerepének megmutatásával. A feladat az, hogy a nagy történelmi személyiségek szerepét ne magában, elszigetelten mutassuk be, hanem szoros kapcsolatban azokkal a szervezetekkel, azokkal a tömegekkel, amelyekkel együtt hatottak és működtek, amelyeken keresztül elveik és nézeteik érvényesültek.

Ezzel kapcsolatban merült fel az életrajzok írásának a kérdése is. Nálunk itthon az utóbbi időkben elhangzottak olyan vélemények, amelyek szerint az életrajz — mivel

* Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Főbizottságának 1954 augusztusi ülésén.

egy személy szerepével foglalkozik — nem helyes, nem marxista történelmi műfaj. A Szovjetunióban ezt az álláspontot a leghatározottabban elvetik. Nem az a hiba — mondják —, hogy életrajzokat készítettek — ezekre feltétlenül szükség van —, hanem hogy egyes életrajzokban, éppen úgy, mint sok más történelmi munkában, helytelenül mutatták be a személyiség történelmi szerepét. Nem megszüntetni kell tehát az életrajzok írását, hanem jobb, helyesebb életrajzokat kell írni. A Marx — Engels — Lenin — Sztálin Intézet a közeljövőben megjelenteti Lenin életrajzának átdolgozott, második kiadását. Utána rövidesen megjelenik Sztálin életrajzának új kiadása is, amelyben egy új fejezet fog foglalkozni Sztálin elvtárs 1945 utáni tevékenységével. A továbbiakban az Intézet egész sor életrajzot készít el Lenin és Sztálin közvetlen munkatársairól, így Kalinyin, Szverdlov, Kirov, Frunze, Ordzonikidze és más elvtársak életéről.

Igen sok szó esett arról, hogy elhanyagolták a múltban a munkás-paraszt szövetség történetének kutatását. Ebből a szempontból is rendkívül fontosnak tartják a helyi történelem és ezen belül a helyi párttörténet megírását. Még kell mutatni, hogy az egyes szövetséges köztársaságokban hogyan alakult a munkásság és a parasztság szövetsége, milyen történelmi fázisokon ment át, anig eljutott a mai helyzethez, amikor a munkásság és a parasztság együtt építi a kommunista társadalmat. A két fő szempont: egyrészt kutatni és feltárni a munkás-paraszt szövetség objektív alapját, a közös történelmi érdekeket és a közös történelmi célkitűzéseket; az elnyomás időszakában a kizsákmányoló osztályok ellen és felszabadulásért folytatott közös harcot, a szocializmus időszakában, az osztálymentes társadalom építése folyamán pedig a közös történelmi érdekeket és feladatokat.

Másrészt meg kell mutatni a kommunista párt vezető, szervező, irányító szerepét is a munkás-paraszt szövetség létrehozása és megerősödése során, tehát azt a szubjektív tényezőt, amely döntő szerepet játszott és játszik a munkás-paraszt szövetség kialakításában.

Nagy viták folynak a Szovjetunióban a történelem helyes, a valóságnak megfelelő bemutatása érdekében, a történelmi események megszépítése ellen éppúgy, mint az igazságtól eltérően sötét színekben való ábrázolása ellen.

Egyrészt fellépnek az úgynevezett rózsaszínű történelemírás ellen. A helyi párttörténet problémáinak vitatása során sok érdekes példával támasztották alá, hogy milyen helytelen az olyan történelemírás, amelyik szerint pl. — egyes vidékeken — a mensevikek nem játszottak lényeges szerepet, a burzsoázia kezdettől fogva el volt szigetelve, a tömegek mindig a bolsevikok oldalán álltak, és végül hatalmas küzdelem után a bolsevikok győztek. Nem mutatják meg, miért volt szükség akkor mégis harcokra, küzdelemre, ha a bolsevikok kezdettől fogva egyedül álltak a történelem színterén és kezdettől fogva mindenki a bolsevikokhoz csatlakozott.

Hivatkoztak például az urali pártszervezetek történetéről szóló — egyébként igen nagyra értékelt — munkára, amely ugyancsak arról beszél, hogy a mensevikeknek egy bizonyos időben nem volt semmi befolyásuk, de ugyanakkor nem tud magyarázatot adni arra a tényre, hogy mégis mensevik küldöttet is választottak a pártkongresszusra. Vagy az azerbajdzsániai az egyik tanulmányban úgy mutatták be a Nep-re való áttérést, hogy akkor minden simán ment, náluk mindenki megértette és minden erejével támogatta az új feladatok megvalósításáért folytatott küzdelmet. Holott az SzKP története rövid tanfolyamából ismerjük azokat a hallatlanul nagy nehézségeket, kemény harcokat, amelyek a Nep bevezetését kísérték mindenütt — így természetesen Azerbajdzsánban is. Említették azt is, hogy például Kazahsztanban egyes történészek mindenáron ki akarják mutatni, hogy ott 1917 előtt is voltak már bolsevik szervezetek, holott ez a történelmi tényekkel ellenkezik. Be kell tehát mutatni a nehézségeket, a tömegekért folytatott harcokat, amelyek során a párt a győzelemig eljutott és be kell mutatni az ellenség tevékenységét is.

Másrészt ugyanilyen élesen és határozottan fellépnek a »pesszimista történelemírás« ellen. Többször idézték az elvtársak az SzKP Központi Bizottságának határozatát apolgárháború történetének megírásával kapcsolatban, hangsúlyozták, hogy a marxista történelemírásnak feltétlenül az igazat kell megírnia, írni kell a hibákról is, de állandóan szem előtt tartva azt, hogy nem az ellenség győzött és megmutatva a győzelem okait, előfeltételeit, útját.

Vita folyik a Szovjetunióban a citálásról is. Megállapították, hogy az idézetek alkalmazása súlyos hiba volt és dogmatizmushoz vezetett. Rámutattak arra, hogy még a témák kiválasztásánál is — igen helytelenül — túlnyomóan olyan kérdéseket dolgoztak fel, hogy mit ír Lenin arról, vagy Sztálin arról a kérdéstről. A szerzők nem saját nézeteiket ismertették, hanem a klasszikusokét és a magukét a klasszikusok idézetei mögé rejtették el, illetve egyáltalában ki sem alakították. Ugyanakkor most különös súlytal mutatnak rá arra, milyen elvtelen az a vélemény, hogy nem szabad a klasszikusokat idézni és nem

szabad rájuk támaszkodni. Valójában elsősorban a klasszikusokból kell kiindulni, amikor a szerző saját álláspontját kimutatja.

Nálunk idehaza megdöbbenő és feltétlenül figyelemre méltó jelenség, hogy egy év óta a marxizmus-leninizmus klasszikusai műveinek könyvkereskedői forgalma kb. felére csökkent. Nem vásárolják, mert valahogyan úgy képzelik, hogy mivel nem kell idézni, nem helyes idézni, tehát nem is kell ismerni a klasszikusok munkáit, így hát el sem kell olvasni azokat. A Szovjetunióban, mint említettem, most arra törekcszenek, hogy a klasszikusok alapos tanulmányozása megint méltó helyre kerüljön, mert nem lehet egy munka tudományos értékű akkor, ha nem használja fel mindazt, amit klasszikusaink azon a tudományos területen, amellyel a munka foglalkozik, alkottak, teremtettek. Idézni kell Marx—Engels—Lenin—Sztálin műveiből, de nem annak leplezésére, hogy az illető szerzőnek nincs saját álláspontja, saját véleménye, hanem azért, hogy az ő útmutatásai alapján dolgozza ki a szerző önálló tudományos véleményét.

Idézni kell továbbá feltétlenül, megfelelő helyen és mértékben a témával kapcsolatos párhuzamokat is. És — természetesen — a tudományos munkában idézni kell azokat a dokumentumokat, amelyek alapján a kutató tudományos megállapításaira jutott. Enélkül nem is lehet tudományos kutatásról, főleg történelmekutatásról beszélni. Fontos azonban az, hogy mindezeknek az idézeteknek a száma, aránya ne legyen olyan, hogy a szerző egyáltalában ne jusson szóhoz, hanem csak idézeteket közöljön. A munka tartalmazzon önálló gondolatokat, tudományos megállapításokat és ezek alátámasztására, bizonyítására használjon fel idézeteket.

A részvételünkkel megtartott megbeszéléseken és ismertetéseken súlyos hibaként említették meg, hogy a közelmúltban nem foglalkoztak eleget a mensevizmus történelmi szerepének leleplezésével és feltárásával, nem foglalkoztak eleget a nemzetközi jobboldali szociáldemokrácia és általában a szociáldemokratizmus elleni harccal. Kijelentették, hogy ezen feltétlenül javítani, változtatni kell.

Igen fontos feladatnak tekintik a Szovjetunió népei történelmi kapcsolatának tanulmányozását. Megmutatkozott ez Oroszország és Ukrajna újraegyesítésének 300. évfordulója megünneplése során is. Dokumentum- és tanulmánykötetek egész sora foglalkozott ezzel a kérdéssel. A helytörténetírásnál is, az 1905. évi forradalom 50. évfordulója megünneplésénél is, középpontban áll a Szovjetunió népei történelmi kapcsolatainak feltárása, hagyományainak felelevenítése és felhasználása a kommunizmus építésében. Ugyanakkor — véleményem szerint ezzel elvileg szoros kapcsolatban — az eddiginél sokkal nagyobb súlyt helyeznek az orosz és nemzetközi történelem, a Szovjetunió és az egyetemes történelem kapcsolatainak kidolgozására, az orosz és szovjet forradalmi mozgalom nemzetközi hatásának, nemzetközi szerepének, összefüggéseinek az eddiginél sokkal bővebb, alaposabb tanulmányozására.

Szeretnék beszélni még — ez a mi munkánk szempontjából is fontos — a visszaemlékezések felhasználásának módjáról. Arról vitatkoztak a Szovjetunióban, hogy miképpen lehet a visszaemlékezéseket a történelemtudományban felhasználni. Az az általános vélemény alakult ki, hogy a legújabb kor történetének kutatásánál igen fontos a visszaemlékezések összegyűjtése és felhasználása, de nem szabad elfelejteni, hogy a visszaemlékezés nem azonos a történelmi dokumentummal, a megállapított történelmi tényanyaggal, nem is pótolhatja azt. Különösen nagy felelősséggel jár a visszaemlékezések felhasználása, értékelése, hitelességének ellenőrzése. Mindamellelt feltétlenül nagy súlyt kell helyezni a visszaemlékezések gyűjtésére: sok hiányos részt kiegészíthetnek, felvilágosítást adhatnak és igen gyakran további kutatáshoz segíthetnek.

A munkásmozgalom történetének felkutatása szempontjából különösen nagy jelentősége van a visszaemlékezéseknek, mert ahogy az egyik megbeszélésen Pankratova elvtársnő szellemesen megjegyezte, az illegális mozgalomban »ha jó a konspiráció — nincs dokumentum«. A visszaemlékezések gyűjtésének jelentőségét húzta alá a Voproszi Isztorii is, amikor Lenin halálának idei évfordulóján néhány régi harcos visszaemlékezését közölte.

Most rátérek arra, hogy a tudományszervezés terén milyen tapasztalatokat szereztünk. Röviden ismertetni akarom, mert — úgy tudom — nálunk nem ismerik a Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet szervezeti felépítését.

Az IMELSZ-nek kettős, Össz-Szovjetunióra kiterjedő hálózata van: az egyik az IMELSZ-fiókinézetek, a másik a területi pártarchívumok hálózata. Az IMELSZ-nek 15 szövetséges köztársaságban van fiókinézetete. Ezenkívül van még 5 fiókinézetete: a moszkvai, a leningrádi, a szverdlovszki, a kazányi területi és a dagesztáni autonóm köztársaságban működő párttörténeti intézet, összesen tehát húsz. A fiókinézetek kettős irányítás, vezetés alatt végzik munkájukat: párttörténeti intézetek a helyi pártszervezet központi bizottságának vagy területi bizottságának vezetése alatt: ez adja a szer-

vezeti és politikai irányítást, ennek státuszában működik az intézet — az ideológiai, tudományos irányítást pedig az IMELSZ-től kapják.

A Szovjetunió 146 területén a területi pártarchívumok a területi pártbizottság szervezeti, politikai irányításával és az IMELSZ tudományos, ideológiai vezetésével dolgoznak, tehát szintén kettős irányítás alatt működnek. A pártarchívumokban is fontos tudományos munka folyik és szerepük a helyi párttörténetírás jelentőségével együtt rendkívüli mértékben nő. Kiemelték azoknak a pártarchívumoknak a munkáját, amelyek már eddig is dokumentumkötetek kiadásával és monográfiák írásával tudományos szerkesztői, kiadói tevékenységet folytattak. Ilyen pl. a rosztovi pártarchívum, amelynek nagy jelentőségű, eredményes munkájáról elismeréssel nyilatkoztak.

Ennek az archívumnak a vezetője Kercsin elvtárs, akivel személyesen találkoztunk. Kercsin elvtárs öreg bolsevik, az 1905-ös forradalom aktív résztvevője, és bár 70 éven jóval felül van, még mindig jelennek meg cikkei és tanulmányai, főleg a rosztovi mozgalom történetéről.

Az IMELSZ programjában levő fő munkákról szeretnék röviden beszélni. A Marx-Engels-szektor most Marx és Engels összes művei második kiadásán dolgozik. Nemrégén fogtak hozzá; a tervek szerint 8 év alatt, 30 kötetben adják ki Marx és Engels műveinek 2. kiadását oroszul. Az anyagot folyamatosan elküldik Berlinbe és a berlini IMELSZ feladata lesz, hogy párhuzamosan, nem sokkal az orosz kiadás megjelenése után, németül is megjelentesse a műveket. Óriási apparátus dolgozik ezen a munkán. Rendkívül sokat tanultunk tudományos módszereikből.

Az alapos előkészítés és a magas tudományos színvonal jellemzésére említem meg, hogy a munka elkezdésekor részletes instrukciót állítottak össze, amely nyomtatásban megjelent, és amely pontos útmutatást ad a szerkesztés munkájának minden részletére vonatkozólag. Az eddigi tervek szerint a 2. kiadásban kihagynak kb. 150 — főleg kisebb — munkát, amelyről a kutatás megállapította, hogy nem Marx vagy Engels munkái, vagy amelyek más okból nem valók a művekbe. Viszont 200 olyan új munka kerül a gyűjteménybe, amelyeket eddig nem ismertek. Megállapították például a Neue Rheinische Zeitung két, 1849 elején írott — Magyarországgal foglalkozó — cikkéről, hogy azok Engels tollából származnak és így be fognak kerülni a kötetekbe.

A Lenin-szektor fő munkája most a mutatók kötetének megjelentetése a 35 kötetes Lenin Művekhez. Ennek rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítanak. A tárgymutató az, ami nehézségeket okozott. 4 éve készül, jelenleg 50 tudományos munkatárs dolgozik rajta az Intézet minden osztályából. A tárgymutató elkészítésénél alapul vették a munka harmadik kiadásának tárgymutatóját, de teljesen átdolgozták. Még ebben az évben befejezik és valószínűleg ki is adják az egész világon türelmetlenül várt kötetet.

Ebben az évben készül el az említett Lenin életrajz második kiadása és még az idén szeretnék megjelentetni. Négy új gyűjteményes kötetet készítenek Lenin műveiből. Azt hiszem, a mi szempontunkból a legfontosabb Leninnek már nyomdában lévő A munkás-paraszti szövetségről c. kötete. A könyv kefelevonatát rendelkezésünkre bocsátották, abból a célból, hogy minél előbb magyar nyelven is megjelenhessen. Ezzel is tanuljelét adták őszinte, baráti segítőkészségüknek. Tervbe vették a Leninszkij Szbornyik új kiadásának előkészítését is, az eddiginél sokkal bővebb formában.

A Sztálin-szektor elkészítette Sztálin művei 14. és 15. kötetét, amelyek rövidesen megjelennek. Ezekkel az utolsó kötetekkel befejeződik Sztálin műveinek kiadása. Hozzákezdtek Sztálin művei mutatókötetének elkészítéséhez is, ezt 2 év alatt akarják befejezni. A Sztálin életrajz átdolgozása, mint említettem, folyamatban van. Itt különösen nagy feladat a 12., az új fejezet megírása. A kötetet a jövő évben akarják megjelentetni.

A párttörténeti szektor a párttörténet 13., 14. és 15. fejezetének elkészítésén dolgozik. Ez már azért is kollektív munka lesz, mert a 13. fejezetet a Pártfőiskola, a 15-öt a Társadalomtudományi Akadémia, a 14. fejezetet az IMELSZ készíti és mind a három fejezet elkészítésért, egybedolgozásáért, egységes munkaként való megjelentetéséért az IMELSZ felelős. Ez a három fejezet úgy fog megjelenni, mint oktatási anyag az 1938-tól napjainkig terjedő párttörténet tanításához.

A párttörténeti szektornak legfontosabb aktuális feladata: felkészülés az 1905-ös első orosz forradalom 50. évfordulójára. Két dokumentumkötetet adnak ki ezzel kapcsolatban: az októberi általános oroszországi sztrájkra vonatkozó dokumentumgyűjteményt és a Bolsevik Párt III. kongresszusának előkészítésére, lefolyására és hatására vonatkozó dokumentumok kötetét.

Már hozzákezdtek Lenin és Sztálin munkatársai életrajzainak és műveik gyűjteményes kiadásainak elkészítéséhez; megírták Kalinyin életrajzát és összegyűjtötték 3 kötetben munkáit, de az életrajz kiadásával, végleges átdolgozásával várnak a Lenin-Sztálin életrajzok megjelenéséig.

A polgárháború története szektor a megjelent két kötet után még három kötetet készít el. Ezek közül az első kötet már többé-kevésbé végleges formában, a másik két kötet nyers kéziratban elkészült, 2—3 év alatt mind a három kötetet ki akarják adni. Tervbevétték továbbá a polgárháború története dokumentumainak kiadását, ugyancsak öt kötetben.

A Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének felépítéséről, szervezetéről nem akarok beszélni, mert erről Pankratova elvtársnő részletesen beszámolt a múlt évben. Számunkra különösen fontos volt annak újra megállapítása, hogy a Szovjetunió történeti intézményeinek feladata, munkaköre nem teljesen azonos a mi történeti intézményeink feladataival, profiljával. Különösen abból a szempontból, hogy az IMELSZ csakis a párttörténet feldolgozásával foglalkozik, míg a Magyar Munkásmozgalmi Intézet, mint minden más népi demokratikus ország hasonló intézete is, sokkal tágabb értelemben a munkásmozgalom egész történetét kutatja fel. Egyébként a szovjet elvtársak általában helyeselték, hogy a népi demokratikus országokban ezen a téren nem veszik át mechanikusan a Szovjetunió történettudományi intézményeinek szervezeti felépítését.

A Történettudományi Intézet igen szétágazó munkát végez, számtalan kérdéssel foglalkozik. A legkiemelkedőbbeket, a legfontosabbakat megemlíteném: igen nagy erővel dolgoznak a 10 kötetes egyetemes történelem elkészítésén, erre a célra külön szektort (osztályt) létesítettek. Mint mondták, másfél évvel ezelőtt úgy képzelték el, hogy az egyes osztályok elvégzik e téren a rájukeső feladatokat, de hamarosan kiderült, hogy ezt nem győzik. Most külön osztály foglalkozik a 10 kötetes egyetemes történet szerkesztésével, természetesen bevonva ebbe a munkába a többi osztályokat.

Igen nagy gondot fordítanak a Szovjetunió története egyetemi tankönyve új kiadásának kidolgozására, különösen arra, hogy kiegészítsék az 1918—1939 közötti időszak történetével. A terv szerint az új tankönyv 1955 végére jelennek meg. Elkészült Ukrajna és Oroszország egyesítésének 3 kötetes dokumentumgyűjteménye. Erdemes megemlíteni, mennyire fontosnak tartják, hogy ne csak a Történettudományi Intézet, hanem az IMELSZ és minden más történelmi és kiadó intézmény is vállalkozzék minél több dokumentumkötet kiadására.

Megemlítették, hogy egész sor régebben megjelent dokumentumkötet részben teljesen kifogyott, részben az egyes dokumentumokban, bevezető tanulmányokban vagy jegyzetekben található hibás nézetek miatt nem használható ma, és éppen ezért igen nagy szükség van a régi dokumentumkötetek újraserkesztésére és kiadására is.

Külön folyóirat jelenik meg a közeljövőben az Akadémia Történettudományi Intézete, az IMELSZ és az Archivumi Központ közös kiadásában *Isztorieszeszkij Archiv* címmel. Feladata dokumentumok közlése és az archivumokat érintő kérdések tisztázása, vitatása. Kidolgozzák a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében a dokumentum-publikáció szabályait. Kézirata már elkészült, megvitatás után rövidesen meg akarják jelentetni.

Folytatják a munkásmozgalmi történeti dokumentumok kiadását a XX. század időszakából és megkezdik egy nagyobb dokumentumkötet-sorozat kiadását a XIX. század parasztmozgalmainak történetéről. Folytatják Moszkva történetének megírását. Két kötet már megjelent, a harmadik nyomdában van és kéziratban elkészült a 4. kötet is. Pankratova elvtársnő nagy monográfia megírásába kezdett az orosz proletariátus történetéről. A mű valószínűleg több kötetből fog állni.

Központi feladat az egész történettudomány számára az 1905-ös első orosz forradalom évfordulójának megünneplése. Nagy súlyt helyeznek az elvtársak arra, hogy elkészüljön az a tanulmánykötet, amelynek megírását a budapesti történész-kongresszus elhatározta. E kötet anyaga rendkívüli mértékben bővült, egész sor új tanulmányt vettek tervbe: az első orosz forradalomnak nemcsak a népi demokratikus országokra, hanem szinte az egész világra kiterjedő hatását is meg fogja mutatni. Az újabban tervbe vett tanulmányokat részben szovjet történészek, részben más országok történészei írják meg.

Ezenkívül még egész sor tudományos munka, dokumentumkötetek, tudományos népszerűsítő munkák kiadását, tudományos folyóiratok külön számainak, speciális tanulmányoknak megjelenítését tervezik. A tudományos intézetek munkatársai az 1905-ös forradalommal kapcsolatos előadásorozatokat tartanak a legszélesebb körben, üzemekben, kolhozokban. Tudományos ülésekre és ülészakokra is sor kerül. Központi tudományos ülészakot terveznek a Tudományos Akadémia rendezésében, valószínűleg az októberi összoroszországi általános sztrájk évfordulóján. Ez az ülészak nemzetközi jellegű lesz. a testvérintézményeket és a külföldi történészeket is meghívják. Tudományos ülészakot terveznek minden szövetséges köztársaságban és Leningrádban is.

Számunkra rendkívül fontos, hogy, mint már arról a múlt évben is szó volt, szervezés alatt van a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében a népi demok-

ratikus osztály, a nem szláv népi demokratikus országok történetének kutatására. Ennek 3 szekciója lesz: román, albán és magyar. A magyar szekcióhoz, tudományos előrelátással, már munkatársakat is képeznek. (Természetesen régi munkatársak is foglalkoznak ezzel a kérdéssel.) Két aspiránsa van a Történettudományi Intézetnek, akik a magyar történelemmel foglalkoznak. Egyikük most ősszel fog végezni, disszertációs témája az 1905-ös forradalmi mozgalmak Magyarországon: 3 éve dolgozik ezen a munkán. A másik még munkájának felénél tart, témája a munkásosztály egységének megteremtésért folytatott harc a kommunista párt vezetésével, 1945—1948-ban. Több, részben magyar kérdésekkel foglalkozó, magyar vonatkozású munka készül a TTI-ben. Így például az Osztrák-Magyar Monarchia szétesésével foglalkozik Rubinstein professzor készülő nagy monográfiája.

A Voproszi Isztorii szerkesztőségét két ízben látogattuk meg. Pankratova elvtársnő említette már Budapesten tartózkodásakor, hogy a Központi Bizottság határozata alapján a Voproszi Isztorii munkáját a múlt évben átszervezték. Ma minden ország, minden korszak történetével foglalkozik, az őstörténettel azonban csak keveset, mert ennek van speciális folyóirata. A Voproszi Isztorii munkájában előtérben az újkor és különös súllyal a legújabb kor története áll, ezen belül a munkásmozgalom és a szovjet társadalom története. Hogy mennyire fontosnak tartják ezt a korszakot, bizonyítja az, hogy a főszerkesztő Pankratova elvtársnő, a munkásmozgalom történetének specialistája, helyettese Burdzsalov elvtárs, a pártfőiskola párttörténeti tanszékének volt vezetője, és legutóbb bevonták a szerkesztőségbe, szerkesztőségi tagnak Obucskin elvtársat, az IMELSZ igazgatóját is.

A Voproszi Isztorii a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének a folyóirata, de kiadója a párt kiadóvállalata, a Pravda és a párt központi folyóirataival együtt adja ki. A párt nagyon fontosnak tartja, hogy ne csak a Voproszi Isztorii, de általában a társadalomtudományokkal foglalkozó folyóiratok, a párt harci fegyverei legyenek az ideológiai fronton. A Voproszi Isztorii különösen nagy súlyt vet a jövőben a vitára, a kritikára, a recenziókra, mégpedig a vitaközlő, a hibákat feltáró recenziókra. Meg kell mondanom, hogy nemcsak a Voproszi Isztorii-nál, de mindenütt, ahol megfordultunk, azt láttuk, hogy a tudományos alkotásnak, az egyéni alkotó munka mellett, fő módszere a Szovjetunióban, hogy a munkát többször, alaposan, legkülönbözőbb formában, különböző szervek megvitatják. A tudományos kutató önálló, egyéni kutatással készíti el munkáját, de az elkészítéstől a megjelenésig a kollektív elbírálás formálja ki véglegesen, az egyén által elkészített munkát is.

A Központi Bizottság említett határozata hangsúlyozza, hogy a Voproszi Isztorii nem lehet levelesláda, amely összegyűjti a különböző cikkeket, hanem tudományos, szervező, irányító lapnak kell lennie, állást kell foglalnia az elvi kérdésekben és irányt kell mutatnia a történelmi alkotó munka számára.

Ennek megfelelően a lap átalakított szerkezete igen tág teret nyújt a vitának, bírálatnak, a különböző nézetek tisztázásának. A lap rovatai a következők:

1. *Vezércikk.* — Olyan általános, átfogó kérdésekről, mint pl. a 7. számban: az új- és legújabbkori történetírás kérdéseiről, és a 8. számban: a népi demokratikus országok történettudományáról.

2. *Cikkek.* — Régebben arra törekedtek, hogy egy-egy számban egy kérdésről vagy kérdésesoportról szóló cikkek legyenek. Most ellenkezőleg, arra törekszenek, hogy minél több, minél sokoldalúbb kérdést tárgyaljon a folyóirat egy száma, hogy ezáltal a legszélesebb olvasóközönség találja meg minden számban az őt érdeklő írásokat. Hogy ennek a célkitűzésnek mennél jobban eleget tehessenek, igyekeznek a cikkek átlagos terjedelmét az eddigi 2 ív helyett 1½ ívre korlátozni.

3. *Vita-rovat.* — Egyes, a történettudomány területén felmerült kérdések, álláspontok megvitatása, nézetek kicserélése.

4. *Közlések.* — A cikkektől abban különböznek, hogy szűkebb kérdéseket vetnek fel, főleg tényanyagok, dokumentumok közlésével. Nem, vagy csak kevéssé foglalkoznak általános, elvi következtetések levonásával.

5. *Kritika és bibliográfia.*

a) Kritikai cikkek és szemlék nagy, általános kérdéseket tárgyaló művekről, vagy több, egy tárgyról szóló műről, valamint egy-egy ország vagy egy-egy intézmény egész történetkutatói munkájáról. Historiográfiai cikkek egész történelmi korszakra vonatkozó kutatásról.

b) Recenziók: egyes megjelent művek kritikai ismertetése.

c) Annotációk: rövid közlemények egyes művek megjelenéséről, tartalmáról, bírálat nélkül, de a későbbi bírálat lehetőségének fenntartásával.

6. *A történettudomány helyzete.* Közlemények, ismertetések a történettudományi intézmények munkájáról, eredményeiről és hiányosságairól, felmerült elvi kérdésekről, tudományos vitákról stb.

a) a Szovjetunióban,
 b) külföldön. Ide kérnék az elvtársak rendszeres rövid ismertetéseket a magyar történettudományi kutatómunka helyzetéről, problémáiról, feladatairól.

7. *Olvasók levelei.* Az olvasók által beküldött rövid megjegyzések, cikkek, észrevételek a történettudomány egyes kérdéseiről, esetleg a szerkesztőbizottság álláspontjának ismertetésével.

8. *Új könyvek.* Bibliográfiai adatok a megjelent új történettudományi könyvekről. Ezt a rovatot a folyóirat fedőlapjának belső és hátsó oldalain helyezik el.

A folyóiratban közlendő cikkeket az év elején közölt több éves munkaterv alapján általában megrendelik a szerzőknél. A kijelölt szerzővel először elkészítetik a cikk tervezetét, azt megvitatják és ennek alapján adnak végleges megbízást a cikk megírására. Nagyon sok olyan cikket is kapnak, amelyek megírására nem adtak megbízást, de amelyek között gyakran igen értékesek és érdekesek is akadnak. Havonta mintegy 150 cikk érkezik be, ezekből állítják össze azt az anyagot, ami a szerkesztőbizottság elé kerül.

A Voproszi Isztorii szerkesztőbizottsága nem formális bizottság, hanem tényleges és felelős szerkesztője a folyóiratnak, minden cikket megvitat. Amikor a cikkek együtt vannak, a szerkesztőbizottság dönt megjelenésükről. Ha már elfogadták a cikkeket, rendszerint visszaadják őket a szerzőnek további átdolgozásra. Az első kefelevonatot a szerkesztőbizottság minden tagjának meg kell küldeni, hogy módjuk legyen ellenőrizni, végrehajtotta-e a szerző a szerkesztőbizottság határozatát.

A folyóirat megjelenése után rövidesen a szerkesztőség újra megvitatja a megjelent szám tartalmát, tekintetbe véve az időközben már beszerzett első olvasói véleményeket. Az olvasókkal való kapcsolat elmélyítése céljából időnként olvasó-értekezleteket hívnak össze és rendszeresen részt vesznek azokon az értekezleteken, melyeket az Oktatásügyi Minisztérium hív össze a Szovjetunió minden részében a történelemtanárók számára.

A Voproszi Isztorii 50 000 példányban jelenik meg, a Szovjetunióon kívül 42 országban vannak előfizetői.

Egy-két fontos tapasztalat a tudományos kérdérgörzéssel kapcsolatban.

Az SzKP Központi Bizottsága mellett működik a Társadalomtudományi Akadémia, amely a párt részére tudományosan képzett kandidátusokat nevel 3 éves akadémián. Ezen belül van egy külön egyéves tanfolyam olyanok számára, akik a kandidátusi vizsgákat már letették és az Akadémia keretében 1 év alatt készítik el a disszertációt. Azt tapasztaltuk, hogy az aspiránsok munkájában itt is, másutt is a Szovjetunióban sokkal fontosabbnak tartják a disszertáció megírására való felkészülést, mint mi.

Bár természetesen igen komolyan veszik és fontosnak tartják a vizsgákat, mégis kezdettől fogva az aspiráns munkájának középpontjában a disszertáció megírására való felkészülés áll. Az aspiránsvezetők is ezt tekintik fő feladatuknak és mennél jobban közeledik a disszertáció megvédésének ideje, annál többet foglalkoznak az aspiránssal. Így például a Társadalomtudományi Akadémián az aspiránsvezetők az első évben 50 órát, a második évben 80 órát, a harmadik évben 100 órát fordítanak egy-egy aspiránssal való foglalkozásra.

Minden területen rendkívül nagy erőfeszítéseket tesznek a káderek tudományos továbbképzésére. Most, különösen a párttörténet kutatása területén, a doktorképzés került előtérbe. Indokolt esetben egyéves alkotószabadságot adnak azoknak, akik doktori disszertációjuk megvédésére készülnek.

Még igen röviden rá szeretnék térni a szovjet-magyar kapcsolatokra a történelemkutatásban. Mindenütt azt tapasztaltuk, hogy az adott óriási lehetőségeket eddig még a legkisebb mértékben sem használtuk ki. A Szovjetunióban igen nagy az érdeklődés a magyar történelem és a történelemkutatás eredményei, általában a népi demokráciák története iránt. Mindenütt hangsúlyozták, hogy viszonylag sokat tudnak már Lengyelországról, Csehszlovákiáról, Romániáról, de sokkal kevesebbet tudnak és többet szeretnének tudni a magyar nép, a magyar munkásosztály történetéről és a magyarországi kutatómunkáról. Úgy érzik — mondták —, hogy ők a hibásak, mert nem törődtek eddig eléggé ezzel a kérdéssel. Azt hiszem azonban, elsősorban mi vagyunk az okai annak, hogy ezen a téren eddig viszonylag kevés történet: magyar vonatkozásban ugyanis igen nagy nehézségeket okoz és akadályozza a szovjet elvtársak munkáját a nyelv. Éppen ezért nekünk kell kezdeményezőként fellépniünk, hogy megkönnyítsük a szovjet elvtársak munkáját és minél több történelmi művet jelentessünk meg orosz nyelven, vagy legalábbis lefordíttassuk, hogy a szovjet történészek maguk tanulmányozhassák a magyar történelemkutatás eredményeit, véleményt alkothassanak róla, megbírálhassák, és ezzel is segítsék munkánkat.

A Voproszi Isztorii-ban sokkal több cikket szeretnének közölni a magyar történelemkutatásról és — mint már említettem — állandó tudósítást arról, hogy a magyar

történelemtudomány min dolgozik, milyen eredményeket ért el, milyen problémái vannak. Szeretnénk rendszeres levelező-kapcsolatot teremteni velünk; kérjük a magyar történészeket, mondják meg, milyen magyar vonatkozású anyagról írjanak, mit bíráljanak meg.

Hasonló tapasztalatra tettünk szert az Idegennyelvű Könyvkiadónál tett látogatásunk alkalmával is. A könyvkiadó vezetői biztosítottak bennünket arról, hogy az érdeklődés magyarvonatkozású történelmi művek — és elsősorban a legújabb kor, a munkásmozgalom története iránt, de más történeti munkák iránt is a Szovjetunióban igen nagy. Meg is állapodtunk abban, hogy a munkásmozgalom történetével kapcsolatos minden olyan művet, amelyet szovjet kiadásra alkalmasnak tartunk, legalább nyers fordításban elküldünk hozzájuk, hogy áttanulmányozhassák és maguk dönthessenek, ki akarják-e adni. Ugyanezt természetesen helyes lenne megtenni más történelmi kiadványokkal is.

A kapcsolatok kiszélesítésének kérdésénél meg kell még említeni kievi tapasztalatainkat. Itt meglátogattuk az Ukrán Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetét és Ukrajna Kommunista Pártja Párttörténeti Intézetét. Mindkét intézet vezetőivel megállapodtunk abban, hogy az ukrán és magyar történészek közös feladata összegyűjteni és feldolgozni a Kárpátukrajna történetét érintő dokumentumokat, természetesen arra az időre vonatkozóan, amikor Magyarországhoz tartozott. Az erre az időre vonatkozó dokumentumok — így a munkásmozgalom történetének dokumentumai is — túlnyomórészt a magyarországi archívumokban találhatóak és így önként adódik az a feladat, hogy közös kutatómunkával, esetleg közös kiadványok keretében tárjuk fel és ismertessük azokat.

Megemlítem még itt, hogy az ukrán Történettudományi Intézetnél most szervezik a népi demokratikus osztályt, amelynek fő feladata nem általában ezen országok történetének kutatása lesz, hanem a népi demokratikus országok és Ukrajna történelmi kapcsolatainak feltárása. Így magyar vonatkozásban foglalkozni akarnak többek között Rákóczi és a 48—49-es szabadságharc ukrán kapcsolataival, magyarok részvételével a polgárháború ukránjai frontszakaszain 1917—1921-ben, a Magyar Tanácsköztársaság ukránjai visszhangjával és kapcsolataival, magyarok részvételével az ukrán partizánharcokban a Nagy Honvédő Háború idején. Mindezen feladatok megoldásához természetesen számítanak a magyar történészekkel való szoros, baráti együttműködésre.

Egyhónapos tanulmányútunkkal kapcsolatban meg kell mondanunk: éppen azért, mert első ízben jártunk ilyen feladattal a Szovjetunióban, nem tűzhattük ki célul, hogy elmélyülten tanulmányozzuk a történettudományi intézményeket és az egyes kérdéseket. Arra törekedtünk csupán, hogy általános képet kapjunk arról, hogyan folyik a történetkutatás és ezen belül a párttörténet kutatása a Szovjetunióban, mik a lehetőségei, hogyan használhatjuk fel a mi munkánkban ezeket a tapasztalatokat.

Legfontosabb teendőnk volt a kapcsolatok teremtése és elmélyítése. Nagyon rövid volt az idő (természetesen nem tárhattuk fel mindazokat a lehetőségeket, amelyek felmerülnek), mégis az első lépéseket megtettük ezen az úton. A Munkásmozgalmi Intézet eddig csak egy intézménnyel volt kapcsolatban és csereviszonyban a Szovjetunióban, most még 13 intézménnyel kötöttünk olyan megállapodást, hogy állandóan kicseréljük munkánk termékeit.

Egész sor intézménnyel tehát — és még sokkal több tudományos dolgozóval — közvetlen személyes kapcsolatba kerültünk. Tudjuk, hová kell fordulnunk, ha szovjet történettudományi intézményekkel dolgozunk akad, hol, kitől kaphatunk segítséget, útmutatást.

Ezzel kapcsolatban további feladatunk volt anyag gyűjtése a magyar párttörténet feldolgozásához. Itt sem végezhattunk alapos munkát, de feltártuk a lehetőségeket, hol találhatóunk a jövőben további kutatással a magyar párttörténettel kapcsolatos dokumentumanyagokat. Részben már gyűjtöttünk is anyagot, részben megállapodtunk abban, hogy a szovjet elvtársak megkezdik a magyar vonatkozású dokumentumok kutatását, feltárását és folyamatosan elküldik nekünk azokat.

Széles távlata nyílik a szovjet-magyar tudományos kapcsolatok elmélyítésének, szovjet történészeknek hazánkba, illetve magyar történészeknek a Szovjetunióba küldésével. Szovjet részről ezt igen fontosnak tartják, szívesen megragadnak minden alkalmat, hogy hozzájuk eljőjenek és szívesen látják bármikor a magyar történettudomány képviselőit a Szovjetunióban.

A Szovjetunióban szerzett tapasztalatok és a létrejött tudományos kapcsolatok segítenek bennünket abban, hogy a munkánkban eddig elkövetett hibákat kijavítsuk, többet, jobban dolgozzunk a magyar munkásmozgalom és pártunk történetének minél alaposabb felkutatása és minél szélesebbkörű ismertetése érdekében.

RÉTI LÁSZLÓ

KLANICZAY TIBOR:

ZRÍNYI MIKLÓS

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954. 548 l.)

Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiája szép példája annak, hogyan lehet gazdag adatanyagot mozgató, elmélyült elemzéseket adó, magas elvi és elméleti igényű tudományos munkát írni úgy, hogy az egyúttal élménytadó alkotás, mozgósító kulturális és politikai tett is legyen. E kettős feladat sikeres megoldásához elengedhetetlenül szükséges, de nem elegendő a lelkiismeretes kutatómunka és az írói képesség. A történelmi materializmus biztos irányítóje nélkül nem lehetett volna Zrínyi sokoldalú egyéniségét és szétágazó tevékenységét egységesen és lényegében bemutatni. Ahogyan Klaniczay Tibor az irodalom és az élet, a művek és a tettek szerves kapcsolatát kifejti, nyomon követve azt, hogy az írói alkotás hogyan nő ki a társadalmi valóságból és hogyan hat arra vissza, hogy Zrínyi cselekedetei hogyan torkollanak bele műveibe és az így megszületett eszmék hogyan öltöznek újabb tettekbe, az meggyőző bizonyítéka annak, hogy a marxista-leninista módszer nemcsak rávilágít a történelem belső összefüggéseire, hanem megadja a helyes történelmi ábrázolásmód kulcsát is: lehetővé teszi a történelmi valóság igaz megismerését és életteljes visszaadását. Elsősorban ez a módszer (s nem csupán az, hogy Zrínyi nagy költő, katoná és politikus volt egyben) teszi Klaniczay könyvét az irodalomtörténet szűkebb köréből kiemelkedő, általános értelemben vett történelmi művé, ami viszont feljogosítja a bírálót, hogy (ha nem is téveszti szem elől a könyv elsődleges irodalomtörténelmi célkitűzéseit) a tárgyalt korszak alapvető problémáinak felvetését és megválaszolását keresse benne.

A könyv Zrínyit mint az idegen hódítók elleni felszabadító harcból kinövő és ezt a harcot támogató nemzeti abszolutizmus lángelméjű költőjét, elméleti és gyakorlati politikusát és hadvezérét mutatja be. Klaniczay kiindulópontja az, hogy a XVII. század derekán Magyarországon is «a társadalmi haladás soron lévő állomása a feudális széttagoltság megszüntetése, a központosított feudális monarchia létrehozása volt». Zrínyi jelentőségét tehát abban látja, hogy felismerte a társadalmi és politikai fejlődés szükségszerű irányát s egy hatalmas lépést tett előre. Természetesen azt is jól tudja a szerző, hogy a nemzeti abszolutizmus csak egyik állomása a nemzetévtől új útjának s éppen ennek végső távlatába kell Zrínyi munkásságát beállítani. «Alkotásaiban és terveiben — írja — a kibontakozás korai fokán lévő nemzeti erők igényei tükröződnek. Zrínyi képes volt ezeket az igényeket felismerni és a fejlődés adott fokán egységbe foglalni. Ő nyitja meg a magyar nemzet ébresztőinek sorát.»

Írói programja és politikai koncepciója kialakítása során Zrínyi rövid életében megjárta azt az utat, melyet a magyar történelem másfél évszázad alatt futott be: a Habsburgok oldalán vívott törökellenes harc eszméjétől az erdélyi fejedelemségnek, mint a függetlenségi harccal összekapcsolott nemzeti központosítás bázisának koncepcióján keresztül eljutott odáig, hogy megsejtse és csirájában előrevetítse a kuruc korszak nemzeti összefogásának gondolatát. Zrínyi életpályáját eszerint tagolja Klaniczay három szakaszra s mindegyiknek jelképes összefoglalója egy-egy irodalmi mű: a Szigeti Veszedelem, a valószínűleg együttesen kiadni szándékozott Vitéz Hadnagy és Mátyás Király, illetőleg a Török Áfium. A három szakaszt, bármilyen döntő fordulatok is választják őket el egymástól, szorosan egybekapcsolja az, hogy — Klaniczay helyes meglátása szerint — Zrínyi költői ösztönösséggel már kezdetben rátapintott a nemzeti abszolutizmus és a nemzeti összefogás problémáira, melyeket politikai tudatossággal csak jóval később és fokozatosan fogalmazott meg. Ezzel Klaniczay rámutat a kultúrtörténet egyik legdöntőbb kérdésére: a művészet, közvetlenül kapcsolódva a társadalmi fejlődés konkrét tényeihez, önállóan is továbbfejlesztheti a társadalmi tudatot s a fejlődés iránya bizonyos feltételek közt korábban tükröződhetik benne, mint a politikai és tudományos gondolkodásban.

A kultúrának azt a nagy mozgósító, előremutató és előrelendítő szerepét dokumentálja Zrínyi költészete is. Ebben az értelemben egyetérthetünk Klanciczayval Zrínyi életművének »nemzeti« jellegére vonatkozóan: »Bátran mondhatjuk, hogy nemzeti irodalmunk Zrínyivel, a Szigeti Veszedelemmel kezdődik. Kétségtelen, hogy Zrínyi eposzában, mely műfajilag és mondanivaló tekintetében oly mélyen gyökerezik a feudáliszmusban, a nép erőinek megsejtése, a felekezeten felüli szemlélet, a politikai egység sürgetése, a kibontakozófélben levő Habsburg-ellenesség mindmegannyi jelei a nemzetévválás újabb, fejlettebb szakaszának. A hatvanas évek elejére ez a szakasz, mely lényegileg a kuruc nemzeti összefogás korszaka, szélesen kibontakozik s kialakul a magyar nemzeti hagyománynak az a bázisa, melyre majd a XVIII. század végétől kezdve a nemzeti ébredés támaszkodik.

Azt, hogy Zrínyinél joggal beszélhetünk a nemzet ébresztéséről, igazolják az alában végbement változások, melyeket Klanciczay érint ugyan, de — művének természetéből kifolyólag — nem tárgyal behatóan. Eddigi tudásunk szerint Magyarországon (pontosabban a királyi Magyarországon) a kapitalizmus csirái a XVII. század közepén jelentkeznek tömegesebben, elsősorban az árutermelő nagybirtok megerősödésével, s ekkor lép végső szakaszába az az elkseredett küzdelem, melyet a parasztság vív a földesurakkal a szabad árutermelésért. Ez a harc összekapcsolódik a függetlenség védelmével s létrejön a népi kurucok programja: szabad parasztság független hazában. Zrínyi kétségtelenül nagy szerepet játszott ennek a programnak előkészítésében, főleg szükségyszerű feltételének, a nemzeti összefogás és a nemzeti abszolútizmus koncepciójának kialakításában. Nem alábecsüljük, hanem éppen kiemeljük jelentőségét, ha megállapítjuk, hogy nem ő az első és egyedüli ébresztő, hiszen a nemzeti összefogás programja ösztönösen már a XVII. század elejétől fogva érelődött a népi mozgalmakban (hajdúk, Császár Péter), és a nemzeti kultúra alapvetéséhez nélkülözhetetlen haladó polgári eszméket Zrínyi kortársai, a magyar puritánusok már hirdették. A puritánusok szerepére Klanciczay is kitér, sőt összehasonlítja őket Zrínyivel, kiemelve haladóbb voltukat a polgári tendenciák tekintetében, ugyanakkor azonban egészen véve Zrínyi programját a függetlenség kivívása és a haladás szempontjából jelentősebbnek tartja, azzal az indoklással, hogy »az erdélyiek számításából ... kimaradtak a katonai kérdések«. Ezt a felfogást nem oszthatjuk, hiszen a magyar puritánusok eleven politikai tevékenységében központi helyet foglalt el a felszabadító háború terve (nemesak Habsburg-, hanem törökellenes viszonylatban is). Legfeljebb azt lehetne mondani, hogy hadtudománnyal nem foglalkoztak, ami azonban érthető, hiszen számukra az erdélyi fejedelemség jól szervezett hadserege magátólértető adottság volt, míg Zrínyinek a királyi Magyarország zilált honvédelmi viszonyai közül kellett kiutat keresnie. Amennyiben valóban találhatóunk Zrínyinél a puritánusokéhoz képest haladóbb vonást, azt kétségkívül a vallási kérdéshez való viszonyulás módjában kell keresni: a puritánusok programja erősen protestáns színezetű (részben ez is magyarázza a Zrínyihez képest haladóbb polgári vonásokat), míg Zrínyi már előremutat a felekezeti korlátokat átlépő egységes nemzeti kultúra felé.

A dolog lényege az, hogy a nemzetévválás folyamatának új szakasza való érkezése az alában történt változásoknak megfelelő objektív törvényszerűség következménye s ez fejeződik ki a különböző törekvésekben: Zrínyinél, mint a királyi Magyarország arisztokráciájának leghaladóbb képviselőjénél, a felvidéki köznemességnél, a kelet-magyarországi puritánusoknál és nem utolsósorban a népi kuruc programot érelő parasztmozgalmakban. Zrínyi életműve ennek a sokágú fejlődésnek egyik vonala, önmagában még nem, csak a többiekkel együtt jelenti a nemzetévválás új szakaszát, s éppen a fejlődés egészében elfoglalt helye adja meg azt a jelentőséget, melyet Klanciczay egyébként joggal tulajdonít neki. Mindez azonban nem domborodik ki eléggé Klanciczay könyvében, aminek oka elsősorban az, hogy a szerző igen gondosan kinyomozza Zrínyi politikai és irodalmi előzményeit, de kevesebb figyelmet fordít a kortársaknak reá gyakorolt hatására, s általában Zrínyinek a saját korában való elhelyezésére. Ez szűkebb irodalomtörténeti vonatkozásban is fennáll, amennyiben pl. a Szigeti Veszedelemnek az európai eposzköltészetben elfoglalt helyét nem tárgyalja, holott igen bőven emlékezik meg forrásairól. Ugyanígy részletesen taglalja Magyar hatását, de csak futólag érinti a puritánusok és Comenius társadalomkritikájával és programjával való kapcsolatokat, bár ez esetben egy alapos összehasonlítás helyénvaló lett volna. A népi mozgalmakkal való összefüggést a horvátországi parasztfelkelésre korlátozza, noha tanulságos lett volna a magyarországi parasztmozgalmak általános fejlődési vonalába állítva világítani meg Zrínyi gondolkodásának alakulását a nemzeti összefogás kérdésében. Nem arról van természetesen szó, hogy Klanciczay elszigetelten, kora viszonyaiból kiemelve tárgyalja Zrínyit, hiszen egész sor értékes meglátása van Zrínyi osztályhelyzetére, a nemzeti fejlődés egészében játszott szerepére, kortársaival való kapcsolatának természetére vonatko-

zólág is, hanem közelebből arról, hogy nem világít rá élesen a nemzetváltás folyamatában működő objektív törvényszerűsége s nem illeszti bele eléggé szervezen Zrínyi életpályáját ebbe az általános folyamatba, ami csak az egykorú hasonló tendenciájú törekvésekkel való részletes egybevetés által válnék lehetségessé.

Pedig csak így juthatna el annak az egyébként helyes tételének magyarázatához, hogy Zrínyi »szinte másfél évszázaddal megelőzte korát«. Ez a »megelőzés« nem egyedül Zrínyire áll, hanem a vele egykorú összes haladó irányzatokra is, elsősorban a puritanusokra és az akkor bontakozó népi kuruc mozgalomra, melyeknek célkitűzései ugyancsak a XIX. század elejére váltak újból időszerűekké. Az következik ebből, hogy a nemzetváltásnak az a szakasza, melyet többek közt Zrínyi tevékenysége nyit meg, egészében véve »megelőzte korát»? Kétségtől nem. Éppen az a tény, hogy lényegileg ugyanazok a törekvések olyan sokszínűen jelentkeznek a XVII. század közepén, mutatja, hogy a nemzetváltás újabb szakaszba lépésének objektív feltételei adva voltak s nem egyes lángeszű egyének anticipációiról van csupán szó. Az viszont szintén tény, hogy ezek a törekvések akkor csak részlegesen valósulhattak meg s 1711-ben súlyos vereséget szenvedtek. Ennek az ellentmondásnak a magyarázatát egyedül a gyarmatosító Habsburg-hatalom közbelpésében kereshetjük s ezért Zrínyi életművével kapcsolatban is tekintetbe kell venni, hogy a XVII. század közepén nemcsak a magyar nemzetváltás folyamatában, hanem a Habsburg-birodalom fejlődésében is döntő fordulat áll be s az sem kétséges, hogy ez a két fordulat egymással szoros kölcsönhatásban volt. Klaniczay több helyen utal is a Habsburg-politikában beállott változásra, a »magyarellenesség«-re, a gyarmatosítás kezdeteire, de nem hatol a kérdés mélyére s így Bécs nem egyszer titokzatos, gonosz fátumként lebeg nála is Zrínyi és Magyarország fölött, mint ahogy a polgári történetírásban jóval fokozottabb mértékben szerepelt. Zrínyi és a magyar népsorsa nem válik teljesen érthetővé, amíg a bécsi politika reális mozgató rugóit nem tárjuk fel részletesen s lényegbevágóan. A Magyarországot gyarmatosítani akaró osztrák aulikus árutermelő nagybirtokos réteg sajátos fejlődéséről, a kereskedelmi tőkével való kapcsolatairól, egészében véve a kapitalizmushoz vezető fejlődésben játszott szerepéről kell ebben az összefüggésben többet tudnunk s akkor Zrínyi és Bécs viszonya is világosabban rajzolódik majd ki.

Alapjában véve tehát a két központi probléma: a nemzetváltás és a Habsburg-gyarmatosítás dialektikájába elhelyezve lehet Zrínyi jelentőségét felmérni. Klaniczay Tibor könyve ebben a tekintetben is hatalmas lépést jelent előre a Zrínyi-kutatás terén. Irodalomtörténeti vonalon valószínűleg hosszú időre érvényes, megnyugtató eredményeket hozott, melyeket ez idő szerint legfeljebb a költő nemzetközi viszonylatban való értékelésével és az egykorú kulturális-ideológiai irányzatokhoz való viszonyának bővebb elemzésével lehetne kiegészíteni. De általános történeti szempontból is komoly új eredményeket mutat fel a könyv, különösen a nemzeti abszolutizmus problémájának elmélyítése, Zrínyinek Erdélyhez és a felvidéki köznemességhez fűződő kapcsolatai, a horvátországi parasztfelkelés és török háborúk terén. Természetes, hogy ezeknek további kifejtése a szűkebb értelemben vett történések feladata lesz, de Klaniczay az irodalomtörténeti célkitűzésen jóval túlmenő tárgyi és elvi segítséget és útmutatást adott a kutatáshoz. Ebből persze az is következik, hogy általános történeti szempontból Klaniczay kitűnő munkája nem zárja le, hanem éppen előrelendíti a Zrínyi-kutatást, melynek feladatait nagyrészt ki is jelöli. A könyvnek ez éppen egyik legnagyobb érdeme s ezért is joggal tekintjük jelentős eseménynek megjelenését.

MAKKAI LÁSZLÓ

LENIN MAGYARORSZÁGRÓL

(Budapest, Szikra, 1954. 176 l.)

RÉTI LÁSZLÓ:

LENIN ÉS A MAGYAR MUNKÁSMOZGALOM

(Budapest, Szikra, 1954. 87 l.)

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a Szikra Könyvkiadó igen komoly szolgálatot tett az olvasóközönségnek s a történelemmel foglalkozóknak egyaránt, amikor közreadta összegyűjtve, egy kötetben Leninnek hazánkra vonatkozó megállapításait. A kötet csak az összefüggő, nagyobb részeit közli Lenin magyar vonatkozású írásainak, de a

csatolt bibliográfia Lenin magyar nyelven megjelent műveinek teljes ilyen értelmű ismertetését adja.

Köztudomású, hogy Lenin rendkívüli figyelmet szentelt az európai országok történetének, munkásmozgalmának. Sokat foglalkozott Kelet-Európával s így Magyarország helyzetével, problémáival is. Meglátta azt, hogy a magyarországi viszonyok igen sok tekintetben hasonlítanak a cári Oroszország helyzetéhez. Az 1848-as forradalomtól kezdve hazánk történetének szinte minden nagyobb eseményéhez, legfontosabb problémáihoz volt megjegyzése Leninnek. Ezek a megjegyzések hozzásegítettek bennünket egy-egy kérdés helyes megoldásához. De ezen túlmenően, Leninnek az a módszere, hogy a magyar viszonyokat nem szakítja ki nemzetközi összefüggéseiből, hogy állandóan a fejlettebb és elmaradottabb országokhoz viszonyítja, módszertanilag is követendő példa.

A kötet öt fejezetre tagolva közli Lenin beszédeinek, írásainak részleteit. Az első fejezet az 1848/49-es szabadságharc és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom közötti időszakra vonatkozik. Anyaga bizonyítja, hogy Lenin milyen világosan és határozottan fogalmazta meg ítéletét a cári Oroszország zsandárszerepéről, a magyar szabadságharc elfojtásáról. Rámutat arra, hogy a cári Oroszország a történelem folyamán több esetben is hozzájárult idegen népek szabadságharcának elfojtásához s ugyanakkor, saját népének is kegyetlen zsarnokaként, gúzsbakötötte a nagy birodalom népeit.

A dualizmus nehéz, bonyolult története két igen fontos kérdésének megoldásához adnak segítséget Lenin megjegyzései. Az agrárkérdéssel kapcsolatban tüzetes vizsgálat alá vette az 1895-ös statisztika adatait. Rámutatott arra, hogy a magyar mezőgazdaság a kapitalista fejlődésben, a gépek használatában még igen elmaradott. Különbösen szegényes, korszzerűlen a kis- és középparaszti gazdaságok felszerelése és így munkája is. A birtokmegosztást tekintve hangsúlyozta, hogy Magyarország ebben a vonatkozásban legközelebb áll Oroszországhoz. A nagybirtokok uralmát még csak erősíti az a tény, hogy ezek kapitalista fejlődésének előrehaladása »tönkreteszi, nyomorba dönti és elnyomja a kistermelők tömegét...« A Monarchián belül a nemzetiségű kérdés, a nemzeti kérdés, igen bonyolult volt. A nyugateurópai országokban a nemzeti kérdés a XIX. században megoldódott a nagy, nemzeti államok létrejöttével. Nálunk azonban egészen más volt a helyzet. Ausztria kívül rekedt az önálló német államon, az 1848/49-es forradalom nemzeti törekvései elbuktak. »...a magyarok, majd a csehek is, nem az Ausztriától való különválásra, hanem Ausztria épségének megerősítésére törekedtek, éppen a nemzeti függetlenség érdekében, amelyet kapzsiabb és erősebb szomszédok teljesen eltiporhatnának!« — s ez egyben a kulcsa a dualista rendszer, a kiegyezés létrejöttének is.

Az 1914—18-as imperialista háború menetében döntő fordulatot jelentett a Nagy Októberi Szocialista Forradalom s új szakaszt nyitott meg hazánk történetében is. (A kötet 2. fejezete.) A magyar nép győzelemre vitte 1918 októberében a polgári demokratikus forradalmat, a Monarchia a népek akaratából széthullott. Lenin az egész szovjet-orosz nép nevében üdvözölte a Monarchia népeit, Magyarország dolgozóit: »... Megdöbben a szívünk annak a hírnék hallatára, hogy kezükbe vették a béke ügyét... Köszöntjük Önöket, akik lerázták magukról a nemzeti elnyomás jármát... Szilárd hitünk, hogy a magyar munkások és parasztok leszámolnak a magyar tőkésekkel és a magyar kormány a magyar munkások, katonák és parasztok kormánya lesz...« Lenin igen sok helyen utal arra, hogy az európai forradalmi mozgalom fellendülése, a magyar forradalom újabb erőt ad Oroszország népeinek a további harcban. Különös figyelmet szentelt a tanácsok megalakulásának és működésének. A munkáshatalom szervei hazánkban is gyorsan szaporodtak s Lenin megállapította, hogy a falusi munkában Magyarország élen jár.

1919. március 21-én hatalomra került a proletariátus, megszületett a Magyar Tanácsköztársaság. (Ez az időszak a kötet 3. fejezete.) A hatalom átvételéről Lenin igen találó jellemzést adott: »... A magyar burzsoázia az egész világ színe előtt elismerte, hogy önkéntesen lemond és hogy csak egy hatalom van a világon, amely nehéz pillanatokban képes vezetni a népeket és ez — a Szovjethatalom.« A magyar forradalom győzelmének különös jelentőséget tulajdonított s erről több alkalommal is szólott. Meg volt győződve arról, hogy nálunk figyelembe veszik az orosz forradalom tapasztalatait s hogy a magyar forradalom nagy hatással lesz Európa többi népére. Már március 22-én üdvözölte a Tanácsköztársaságot és állandó összeköttetés megteremtését javasolta. Nemcsak figyelte a magyarországi eseményeket, hanem tanácsaival, észrevételeivel segítette is a magyar proletariátust. Látta, hogy a magyar forradalomnak még igen sok nehézséggel kell megküzdenie. Aggodalommal érdeklődött Kun Bélánál a kormány összetételéről, a két párt egyesülésének körülményeiről. De Kun Béla megnyugtató válaszával megtévesztette, becsapta Lenint. Amikor az intervenciós csapatok rátámadtak

a Magyar Tanácsköztársaságra, Lenin Szamuely Tiborral küldött üzenetet: »Most az a hálás és igen nehéz feladat áll előttetek, hogy megálljátok a sarat az antant elleni súlyos háborúban. . . Az a háború, amelyet ti viseltek, az egyetlen jogos, igazságos, igazán forradalmi háború. . . « Lenin volt az, aki óvatosságra, éberségre intette Tanácsmagyarország vezetőit az antant alávaló manővereivel, cselvetéseivel szemben is. De figyelmeztetése Kun Béla kezén elsikkadt.

A kötet külön fejezetben foglalja össze a Tanácsköztársaságra vonatkozó lenini megállapításokat. Lenin már ekkor számos, igen fontos tényezőre hívta fel a figyelmet, amelyek szem elől tévesztése mind hozzájárult a magyar nép hősiek harcának vereségéhez. Így, elsősorban az áruló szociáldemokrácia magatartására utalt, arra, hogy bár a két párt egyesülése megtörtént, a »szociálmegalkuvók« nem változtak meg, imperialista hatalmak ügynökeiként ártottak a Tanácsköztársaságnak. Hosszasan foglalkozott a tanácskormány parasztpolitikájával is. Az orosz tapasztalatok alapján mondogta, hogy »a nagyüzemi termelést meg lehet tartani és emellett mégis lehet adni a kisparasztoknak valamit, ami számukra igen lényeges«. Ha a parasztok nem érzik mélyrehatónak azt a változást, amit a Tanácsköztársaság jelent korábbi életükhöz képest, nem lesznek a forradalom támogatói s ez megbosszulja magát. Utalt arra is, hogy a hadviselés szempontjából sokkal kedvezőbb helyzetben volt Oroszország a maga hatalmas területeivel — hazánkhoz képest. Ott volt lehetőség a visszavonulásra, erőgyűjtésre, míg a mi szűk területünkön ez lehetetlen volt.

A Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalom került hatalomra. (Ez az időszak a kötet utolsó fejezete.) A győztes ellenforradalom hihetetlen kegyetlenséggel állt bosszút a magyar népen, s ezt a terrort támogatta a nemzetközi ellenforradalom is. Lenin e rendkívül nehéz és szomorú helyzetben is biztatta a magyar népet, a magyar forradalmárokat, további harcra, munkára lelkesítette őket. Rámutatott arra, hogy a burzsoázia »csak azt teszi, amit a történelem által pusztulásra ítélt minden osztály tett. A kommunistáknak tudniuk kell, hogy a jövő mindenestre az övék. . . « Hangoztatta, hogy folytatni kell a munkát, s nemcsak illegálisan, hanem meg kell találni a módját a legális munkának is.

Egy ismertetés szűk kerete nem teszi lehetővé, hogy Lenin magyar vonatkozású írásait alaposabban elemezhessük. Az itt elmondottak csak utalások lehetnek arra a gazdag anyagra, amelyet ez a kötet tartalmaz.

*

A »Lenin Magyarországról« című kötetet igen jól kiegészíti, tanulmányozását eredményesebbé teszi Réti László munkája: Lenin és a magyar munkásmozgalom. Ez a feldolgozás az adott keretek között Lenin magyarországi kapcsolatait, magyar vonatkozású megállapításait beágyazza a magyar munkásmozgalom történetébe. A terjedelem korlátozottsága azonban nem teszi lehetővé, hogy a szerző itt mélyebb, alaposabb elemzést adjon. De így is megteremti azt a talajt, amelyen állva jobban megérthetjük, nagyságában világosabban látjuk azt a hatást, amelyet Lenin a magyar munkásmozgalomra gyakorolt.

A kötet első négy fejezete lényegében a fent ismertetett kiadvány fejezetbeosztásának felel meg. Az utolsó két fejezet azonban rámutat arra, hogyan lelkesítette, tanította népünk legjobbjait Lenin az ellenforradalmi korszakban s tanításai hogyan sokszorozták meg népünk erejét a szocializmus építésében.

A XX. század eleji magyar munkásmozgalom jóformán egyáltalán nem ismerte Lenin munkásságát, hatása sem mutatkozott a bolsevikok tanításának. Réti László rámutat arra, hogy mindezért elsősorban a munkásmozgalom akkori vezetőit, a szociáldemokrata párt vezető alakjait terheli a felelősség. A szociáldemokrata vezetők ugyanis még az 1905-ös forradalom idején is — és természetesen a későbbi években is — elhallgatták Lenin szerepét, tevékenységét a magyar tömegek előtt s általuk cenzurázott híreket adtak csak az oroszországi munkásmozgalom fejlődéséről, a bolsevikok erősödéséről. Ez a helyzet lényegesen megváltozott az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalommal. Ekkor már nem lehetett elhallgatni a tömegek előtt az események igazságát, a bolsevikok, az orosz munkásság győzelmének igazságát. Lenin neve ettől az időtől kezdve a magyar dolgozók körében hihetetlenül nagy népszerűsége tett szert, zászló volt, amelyet magásra tartva küzdöttek áruló vezetőik ellen, az orosz példa követéséért. Akkor, amikor ez a harc sikerre vezetett, és létrejött a Magyar Tanácsköztársaság, a tömegek e napon Lenint is ünnepelték. A szerző — többek között — hivatkozik a győri ünnepség szónokára, aki így beszélt: »Az első gondolatunk és üdvözetünk szálljon Lenin elvtársához. Azután köszöntsük a napot, amely a magyar szovjetköztársá-

ságot létrehozta.« A kötet részletesen foglalkozik Lenin és a magyar munkásmozgalom kapcsolatával a Tanácsköztársaság idején. Azok a táviratok, beszédek, írások stb., amelyekben Lenin a magyar forradalom problémáival, jelentőségével foglalkozott (s amelyekre fentebb már utaltunk), itt a Tanácsköztársaság történetébe ágyazva jelennek meg s világosan látjuk, olyan segítség volt ez a magyar forradalom számára, amelyet sokkal jobban fel kellett volna használni. Kun Béla és a szocialdemokraták azonban mindvégig igyekeztek ezt meghiusítani.

Igen érdekes és újszerű a könyv két utolsó fejezete. Rámutat arra, hogy Lenin tanításai halála után sem halványultak el, lelkesítették a kommunistákat az ellenforradalmi időszakban is. »A Lenin emlékéhez és eszméihez való törhetetlen ragaszkodás elválaszthatatlanná vált a magyar proletariátus felszabadításáért folytatott állhatatos harctól.« A párt megkezdte illegális tevékenységét és újságjai, az Új Március, majd a Munka és Tudás könyvtára stb. rendszeresen közöltek részleteket Lenin műveiből. Ezek nagy segítségére voltak a párt tagjainak a felmerült nehéz problémák megoldásában. Réti László számos igen szép adatot hoz annak dokumentálására, milyen eleven erővel élt a magyar népben és a mozgalom vezetőiben a Szovjetunió, Lenin iránti szeretet, hogy nem halványult el az »orosz példa« követésére irányuló törekvés.

Lenin tanítása azonban igazán csak akkor válhatott a magyar nép közkincsévé, amikor a Szovjetunió felszabadította hazánkat, »Népünk és elsősorban munkásosztályunk, pártunk, nagy léptekkel haladt előre a lenini tanítások elsajátításának és saját viszonyainkra való alkalmazásának útján.« »A felszabadulás óta Leninnek összesen hatvan műve hetvenöt kiadásban, több mint kétmillióhétsházezer példányban jelent meg Magyarországon.« — Ezek olyan adatok, amelyek magukért beszélnek. A kötet befejezése-képpen a szerző rámutat arra, hogy Lenin tanításainak tanulmányozása terén még sok a tennivalónk. »A magyar munkásmozgalom csaknem öt évtizedes kapcsolata a nagy Leninnel, e kapcsolat minden tanulsága világosan megmutatja feladatainkat. Szívveljűk meg az eddiginél jobban azt, amit Sztálin, Lenin halálának első évfordulóján mondott: 'Emlékezzetek Iljicsre, szeressétek, tanulmányozzatok őt, tanítómesterünket, vezérünket!'«

KLEIN JÁNOSNÉ

AZ 1848/49. ÉVI NÉPKÉPVISELETI ORSZÁGGYŰLÉS

Sajtó alá rendezték Csizmadia Andor és Gyulai Lajos. A bevezető tanulmányt írták Beér János és Csizmadia Andor. Szerkesztette Beér János.

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954. 933 l.)

Ez a terjedelmes kiadvány, amely az 1848—49-i országgyűlés mindkét házának jegyzőkönyveit, valamint az országgyűlés által elfogadott törvényeket, határozatokat, kiáltványokat és az országgyűlés elé terjesztett, bár el nem fogadott törvényjavaslatokat teszi közzé, értékesen gyarapítja a negyvennyolcas magyar forradalom nyomtatásban kiadott forrásainak sorát. A kötetet összeállító jogtörténészeket az a nemes szándék vezette, hogy jóvátéve a felszabadulás előtti jogtudomány bűnös mulasztását, a magyar törvénytárban méltó helyükre illesszék kiadványukkal az első népképviselői országgyűlés által alkotott törvényeket, amelyek érvényét korábban azzal a hamis jogászok oszkodással vonták kétségbe, hogy létrejöttek idején nem nyerték el a Habsburgok — a népünk életére fegyverrel törő s a nép képviselői által ezért trónjuktól meg is fosztott Habsburgok — kezéből a szentesítést. S a kötet összeállítóit — elmondhatjuk — munkájukkal — a továbbiakban tárgyalandó nem kis hibái ellenére — le is rótták egy részét annak a tartozásnak, amellyel ma már szabad népünk adósa e téren szabadságáért oly sokat áldozó ősei emlékének.

Engedtések meg azonban e sorok írójának, hogy a magyar történészek folyóiratának lapjain méltatva a kiadvány jelentőségét s elemezve hibáit, elsősorban ne a jogtudomány, hanem a történettudomány szempontjaira legyen tekintettel. Mert e kiadvány megjelenésének a történettudomány művelői is komoly hasznát látják. Igaz, a kötet nagy terjedelme ellenére sem tartalmazza az 1848—49-i országgyűlés anyagának történeti forrásértékekkel leginkább bíró — bár jogi szempontból kétségkívül kevésbé érdekes — részét: az országgyűlés két házának naplóit, a kiadvány szerkesztőitől azonban — mint arra a bevezető tanulmányban (11—12. l.) maguk is utalnak — nem idegen az a feltétlenül helyeslést kiváltó gondolat, hogy később további kötetekben köztegyék a napló-

kat is, s már a jelenleg előttünk fekvő kötet is segítségünkre van a forradalom történetének feltárására irányuló kutatómunkában. Hiszen, ha a kiadvány anyagának zöme még 1848—49 folyamán napvilágot látott is nyomtatásban (a hivatalos *Közlöny* hasábjain, illetve az országgyűlés irományainak sorozatában), ezek a lelőhelyek ma már csak igen bajosan hozzáférhetőek, nehezkésen kezelhetőek, s az országgyűlés irományaiból például nem is található egyetlen közgyűjteményünkben sem teljes sorozat. És a kiadvány szerkesztői nem is szorítkoznak ezeknek az alapvető forrászövegeknek a közlésére, hanem a kortársak emlékiratai alapján megkísérlik rekonstruálni például az országgyűlés zárt üléseinek menetét is, ami azért bír nagy fontossággal, mert ezekről az általában döntő politikai kérdésekkel foglalkozó ülésekről annakidején sem jegyzőkönyv, sem napló nem készült s éppen ezért történetírásunk mindeddig meglehetősen bizonytalan képet festett róluk.

Bár itt mindjárt meg kell jegyezni, hogy a zárt ülések anyagának összeállításában korántsem érik el a kívánatos teljességet. Hogy csak hamarjában soroljunk fel néhányat egyes zárt ülésekkel kapcsolatos s a szerkesztők által mellőzött forráshelyek közül: az 1848. augusztus 1-i üléssel, amelyről a kötetben csak futó említést találunk, foglalkozik a *Marcius Tizenötödike* (1848. aug. 1. 119. sz. 478. l.), kiemelve, hogy Kossuth a katonai állítási törvényjavaslat kérdésében milyen élesen szembefordult minisztertársaival; a december 6-i ülésről, amelyet a kötet egyedül Horváth Mihálynak a békepárt vezérszónokaként tévesen Wesselényit feltüntető előadása nyomán ismertet, ír Szilágyi Sándor is (A magyar forradalom története 1848- és 49-ben. Pest, 1850. 241. l.), helyesen Pázmány Déneset jelölve meg a békepárt vezérszónokaként, s említést tesz Kazinczy Gábor is (Szerepem a forradalomban, Hazánk 1884. 95. l.), rámutatva, milyen keményen fellépett Kossuth Pázmány ellenében (bár az ülés időpontját hibásan december 2-ára téve); az 1849. január 8-i ülésről nemcsak Kovács Lajos számol meg, hanem Madarász József (Emlékirataim 1831—1881, Bpest, 1883. 190—191. l.) és Kemény Zsigmond is (Emlékirat 1849-ből, Bárány Kemény Zsigmond Összes Művei. IX. Bpest, 1907. 66—67. l.), az utóbbi akaratlan békepárti önleleplezéssel; az április 13-i ülésről, amelyet különben a kötet aránylag részletesen tárgyal, megemlékezik a *Marcius Tizenötödike* (1849. ápr. 21. 59. sz. 226. l.), Duschek Ferenc (ism. *Steier Lajos*: Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei, h. és é. n., 200—202. l.) és Batthyány Kázmér is (*Tóth Lőrincz*: Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai, Budapesti Szemle LXXV. 55. l.), s Kossuth egyik visszaemlékezését az ülésen elmondott beszédének egy részére (Értekezés Magyarországról, Kossuth Lajos Iratai. II. k. Bpest, 1881. 274—275. l.) sem a kötetnek az üléssel foglalkozó helyén, hanem egy egészen más fejezetének jegyzetei között találjuk meg; az április végén tartott zárt ülésekről olvashatunk Komény Zsigmondnál is (i. h. 127—130. l.) s Kazinczy Gábor is jóval többet ír róluk, mint amennyit a kötet közöl feljegyzéseiből, megemlíti azt — az ülések kronológiájának tisztázatlansága miatt fontos adatot is, hogy e zárt ülések egyikét április 22-én tartották; a július 27-i ülésről pedig ismét ad képet Duschek (ism. *Steier Lajos*: Haynau és Paskievics. II. k., h. és é. n., 32—35. l.), továbbá Szemere Bertalan is (még ugyanaznap Kossuthhoz intézett levelében, amely rövidesen megjelenik Kossuth Lajos Összes Munkáinak sajtó alatt levő XV. kötetében). Itt említendő meg egyébként, hogy Görgey fővezérré való kinevezésének ügyét — amint azt Barta István éppen Szemere levele alapján tisztázza a készülő új Kossuth-kötetben — a képviselők nem a július 25-i, hanem a kötet ilyenértelmű beállításától eltérően csak a július 27-i zárt ülésen vitatták meg s a július 25-i ülésen egyedül a nemzetiségi törvényjavaslatról volt szó. Végül említés nélkül marad a kötetben a képviselőház utolsó, az *ausztus 3-án*, immár Aradon tartott zárt ülése, noha erről a kötet e részének egyik legfőbb forrása, Hunfalvy Pál is beszél (Idősb Görgey István munkája, Budapesti Szemle. LV. 213. l.).

Hasonló sajnálatos fogyatékoságok különben a kiadvány más pontjain is megmutatkoznak. A bevezető tanulmány például foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az országgyűlés nem dolgozta ki a független magyar állam alkotmányát, s azt állítja, hogy csak Szemere és Kossuth tett a trónfosztás után bizonyos előkészítő lépéseket alkotmánytervezet létrehozására (38—39. l.). Pedig Táncsics már egy hónappal a trónfosztás előtt megszövegezte s ki is adta alkotmánytervezetét, s erről a fontos dokumentumról — az első kerek magyar alkotmánytervezetről — illendő lett volna megemlékezni akkor is, ha Táncsics nem is terjesztette az országgyűlés elé. A képviselőház Pesten hozott határozatai közül pedig a szerkesztők kifelejtették a Németországhoz való viszony kérdésében augusztus 3-án elfogadott nagyjelentőségű határozatot (még csak nem is utalnak rá, ami önmagában elégséges volna, mivel a határozat szövege a jegyzőkönyv megfelelő helyén is fellelhető), holott a felsőház augusztus 17-én hozott hasonló határozatával a maga helyén (686. l.) részletesen foglalkoznak (bár ennek a szövege is megtalálható a jegy-

zőkönyvben). S így azután csodálkozva állapítják meg a felsőházi határozathoz fűzött jegyzetükben, hogy ez a határozat nem kellett visszahozatni a képviselőházban, holott nyilvánvalóan éppen a képviselőház hamarabb hozott határozata ösztönözte a felsőházat hasonló határozat elfogadására.

Súlyosabb hiba azonban ezeknél az elvétett felületességeknél az a gondatlanság, amely a munka archeografiai kiállítását jellemzi. Kezdjük azzal, hogy a közölt szövegekre vonatkozó jegyzetek, magyarázatok rendkívül fogyatékosak. A jegyzőkönyvek több esetben az indítványozó nevének közlése nélkül említenek meg az országgyűlés elé terjesztett javaslatokat. Ilyen esetekben az indítványozó nevét hiába keressük a kiadvány jegyzeteiben is. De azt sem tudjuk meg a jegyzetekből, hogy bizonyos, az országgyűlés elé került s a jegyzőkönyvekben szerepelő, de azonnal nem vagy később sem tárgyalt ügyeknek mi lett a folytatásuk. (Ez különösen áll az országgyűléshez intézett kérvények nagy részére.) Az országgyűlés megnyitásakor elhangzott királyi trónbeszéd kapcsán a képviselőház és a felsőház által tárgyalt válaszfelirati javaslatokról (672—678. l.) szintén nem derül ki, hogy kik dolgozták ki őket, s a felsőház által tárgyalt szöveget hol javaslatként (676. l.), hol elfogadott határozatként (673. l.) kezeli a kiadvány. A katonaiállítási törvény közlésekor (570. l.) nem történik említés arról, hogy az országgyűlés nem a kormány eredeti, hanem lényegében a központi bizottság kompromisszumos javaslatát fogadta el. Ahol pedig vannak magyarázatok, azok valójában sokszor nem a szöveget magyarázzák. Például a kiadvány közli a Kossuth által 1848 júliusában az országgyűlés elé terjesztett pénzügyminiszeri jelentést s benne azt a pontot is, amelyben Kossuth beszámol arról, hogy a kormány kölcsönrel támogatja a pesti gépgyárat fegyvergyárrá való átalakításának megkönnyítése érdekében (775. l.). Az ehhez a ponthoz fűzött jegyzet azonban nem a kormány és a gépgyár között áprilisban kötött vonatkozó szerződést ismerteti, hanem arról szól, mi történt a gyárral novemberben — tehát több hónappal Kossuth jelentésének kidolgozása után — végrehajtott államosítását követően. Ez a példa — és erre, sajnos, még számos más példa is lehetne hozni — azt mutatja, hogy a szerkesztők könnyebb végéről igyekeztek megfogni dolgukat: a kötetet majd használó szakemberek által jól ismert tényeket magyarázzák, a valóban magyarázatot igénylő szövegrészeket viszont gyakran hagyják magyarázat nélkül. Nem is beszélve arról, hogy a magyarázatokban helyenkint apróságoknak látszó, de ennek ellenére is megengedhetetlen tárgyi tévedések vannak. Csak egy példát: a szerkesztők azt állítják, hogy Kossuth 1848 júliusának végén 62 millió forint hitel megszavazását kérte az országgyűléstől (575. l.), holott 61 milliónyi hitelt kért s 62 millióra az 1849. évi költségvetés végösszegét tervezte.

De nem kevésbé bírálható a kötet használatának megkönnyítésére hivatott technikai apparátus sem. A kötet különböző fejezeteiben közölt szövegek (például az országgyűlés által elfogadott törvények és az illető törvényeket megvitató ülések jegyzőkönyvei) között a dolog természetéből folyóan igen sok esetben rendkívül szoros összefüggés van, s ezekre az összefüggésekre a jegyzetekben feltétlenül utalni kell. Nos, a jegyzetek minden esetben körülmenyesen utalnak is a tárgyalt ügygel összefüggő egyéb iratokra, csak éppen azt nem tüntetik fel — egy-két kivételtől eltekintve —, hogy az illető iratok a kötetnek hányadik lapjain olvashatóak. Ugyanez vonatkozik a bevezető tanulmányok azokra a jegyzetekre is, amelyek a kötet szövegrészében közölt iratokra hivatkoznak. Meglehetősen rendetlenség figyelhető meg továbbá azzal kapcsolatban is, hogyan közli a kiadvány azokat a szövegeket, amelyeknek elvileg két helyen is kellene szerepelniök a kötetben (például az olyan országgyűlési határozatokat, amelyeknek a szövege teljes terjedelmében bennefoglaltatik a határozatot hozó ülés jegyzőkönyvében). Ezeket a szövegeket a kiadvány — helyesen — általában csak egyszer közli, s a másik helyen, ahol az olvasó szintén kereshetné őket, csupán címük szerepel, utalással a kötetnek arra a helyére, ahol teljes terjedelemben megtalálhatóak (persze itt is a lapszám megjelölése nélkül). Csakhogy ezeket az utalásokat hol az irat címéhez fűzött lapalji jegyzetben, hol az irat címe után következő regeszta szerű szövegben találjuk, hol pedig mindkét helyen. (Két és fél lapon belül előfordul valamennyi változat például a 678—680. lapokon.) S néha ellentmondásokkal is találkozunk. A 232. lapon a képviselőház jegyzőkönyveibe foglalva olvashatjuk például az szőlődezsma eltörléséről szóló határozatot. A hozzá fűzött jegyzet ennek megfelelően be is jelenti, hogy ezt a szöveget a képviselőház határozatait tartalmazó fejezetben nem fogják ismét közölni, hanem csak regeszta alakjában ismertetni. Ennek ellenére a 685. lapon a képviselőház határozatai között ismét ott lát-hatjuk a határozat teljes szövegét. És a kötetet használni kívánó olvasó nehézségeit fokozza még az is, hogy az egyes iratokat megelőző, az irat létrejöttének folyamatát ismertető bevezető szövegeket ugyanolyan betűtípussal szedték, mint maguknak az iratoknak a szövegét (kivéve a törvényekét) úgy, hogy az olvasónak néha nem kis

fejtörésébe kerül eldönteni, hol végződik a bevezető szöveg s hol kezdődik az irat. Arról nem is beszélve, hogy az egyes iratok sincsenek egymástól megfelelően elválasztva (például a 643. lapon Mészáros Lázár törvényjavaslata az újoncászati rendszer javításáról és Klauzál Gábor törvényjavaslata a vámszabályozásról annak a fejezetnek a részeként szerepel, amely a jobbágyviszonyok maradványainak megszüntetése tárgyában kidolgozott törvényjavaslatokat tartalmazza). S nem beszélve a kötetben található sok-száz sajtóhibáról, amelyek igazán méltatlanok egy tárgyánál fogva ilyen nagyszűlyű kiadványhoz.

De ezeken túl igen sok elvi hiba és tárgyi tévedés is foglaltatik különösen a bevezető tanulmányban. A bevezető tanulmány első fele a kiadvány forrásait, majd az országgyűlés összetételét, szervezetét, működési rendjét stb. ismerteti, második, nagyobbik fele pedig az országgyűlés tevékenységének történeti összefoglalását igyekszik adni. A tanulmány első felének tényközlései elég pontosak és általában megfelelő útbaigazítást adnak az olvasónak. Ahol azonban elvi kérdésekben kell állást foglalni, már itt is s még inkább a tanulmány második felében kiütközik a szerzők bizonytalansága. Ezt mutatja az is, hogy önálló értékelést helyett többnyire beérik egy-egy vezetés marxista történésztől vett idézet közlésével (bár ezek az idézetek sokszor nem tárgyalnak egy-egy kérdést annyira részletesen, amennyire az adott helyen szükséges volna), ahol pedig nem támaszkodhatnak ilyen idézetekre, ott lehetőleg kerülnek az értékelést s megalégysznek a felületi jelenségek ismertetésével. Ezt a fogyatékoságot bizonyos mértékig menti, hogy a tanulmány szerzői nem történészek. De feltűnő, hogy helyenkint alkotmányjogi kérdéseket is pontatlanul ismertetnek. Az oktrojált alkotmány például a szerzők szerint a törvényhozó hatalmat a birodalmi gyűlésre ruházta (108. l.), pedig a valóságban úgy rendelkezett, hogy azt a császár gyakorolja a birodalmi gyűléssel együtt. Szorosabb értelemben vett történeti kérdésekben persze több hibát követnek el. Így igen sokszor kritikátlanul tárgyalják az országgyűlés, a forradalmat vezető középirtokos nemesség, a Batthyány-kormány, a békepárt, a Szemere-kormány szerepét, tevékenységét. Vegyünk néhány példát. Az országgyűlésről és különösen képviselőházáról több ízben is úgy írnak, mintha az, mivel népképviseleti volt, a nép akaratának autentikus kifejezője lett volna s általában élvezte volna a nép támogatását. Pedig az országgyűlés összetételét elemezve, maguk mutatják ki, hogy az országgyűlés valójában az uralkodó osztályt képviselte. Az osztrák ellenforradalom felfogásával szembehelyezkedve, helyesen hangsúlyozzák például azt, hogy az országgyűlés királyi szentesítés nélkül is teljesérvényű törvényeket alkothattott, de álláspontjukat helytelenül azzal a kossuthi érveléssel védemzik, hogy »a nemzeti akarat legfőbb forrása a népképviseleti országgyűlés« volt (56. l.), holott ebből a nézetből indulva ki, következetes logikával nemcsak az udvarnak az országgyűlés feloszlására és határozatainak érvénytelenítésére irányuló törekvéseit kellene elítélniök, hanem a baloldalmi forradalmi diktatúra bevezetésére irányuló törekvéseit is, ami persze képtelenség volna. S amennyiben ezt nem teszik, így önmagukkal kerülnek ellentmondásba. Nem is szólva arról, hogy a szerzők még Kossuth álláspontját is túlhatják, hiszen Kossuth az országgyűlés tevékenységének törvényes voltát 1848 őszén csak taktikai megfontolásokból emelte ki, elvet azonban ebből nem formált, s később volt olyan időszak, amikor maga is szabadulni igyekezett az országgyűléstől.

A Batthyány-kormány szerepének szépítésére példa az a tanulmányban kétszer is szereplő megállapítás, hogy a kormány önálló magyar hadsereget kívánt létrehozni (48., 53. l.), ami nem felel meg a tényeknek. A nemesség és az országgyűlés parasztpolitikájának helytelen ábrázolására több példát is lehet találni. Így Deák Ferenc úrbéri törvényjavaslatának (71. l.) éppen legfontosabb fogyatékoságát hagyják említés nélkül, azt, hogy az 1848 márciusa után is megmaradt feudális szolgáltatások megváltásának terhé általában a parasztokra kívánta háritani. Vagy a szőlődézsma eltörlését azzal magyarázzák, hogy a kormány (vajon milyen kormány: talán Batthyány második kormánya?) a nép legszegényebbein kívánt ezzel segíteni (uo.), holott az országgyűlést valójában a nemzeti összefogás erősítésének politikai célja vezette, s nem utolsó sorban a korábbi parasztmozgalmak bírták engedékenységre. A békepárt szerepének és a középirtokos nemesség jobbratolódásának kicsinyítésére példa az a beállítás, mintha a békepártot 1849 márciusában csak esetleges okok készítették volna a baloldal elleni támadásának megindítására (83. l.), Görgey mentegetésére példa az az (éppen Görgey emlékirataiban közölt tényeknek ellentmondó) állítás, hogy ő 1849 májusában elutasította a katonai diktatúra gondolatát (91. l.), holott éppen ő vetette fel ezt a gondolatot. És nem helyeselhetők az olyan óvatoss megfogalmazások sem, hogy a Szemere-kormány nem törekedett a forradalom továbbvitelére (91. l.), hiszen egyenesen a forradalom felszámolására törekedett.

Ilyen, a valóságot szépítő megállapítások — bár kisebb számban — Kossuthtal és a baloldallal kapcsolatban is találhatóak a tanulmányban (például amikor úgy tűnneti fel, mintha Kossuth nem lett volna felelős Hatvani szabadsapatának Jancu serege ellen intézett bűnös támadásáért : 95. l.), szembeszökő azonban, hogy Kossuth és a baloldal tevékenységének tárgyalásában mennyivel több az ellenkező előjelű hiba. A Kossuth és a baloldal kezdeményezésére 1849 februárjában elfogadott véstörvény kezdeményezésének érdemét például a tanulmány Hadzsics Lázárnak tulajdonítja (11. l.) azért, mert Hadzsics már 1848 júliusában javasolta, hogy három délvidéki megyében vezessenek be ostromállapotot, noha ennek a javaslatnak ténylegesen semmi köze nem volt a februárban elfogadott véstörvényhez. Kossuthot minden ok nélkül hibáztatja a tanulmány azért, hogy 1849 áprilisában nem foglalt állást a kormányforma kérdésében (114—115. l.). Kossuth szerepét kicsinyíteni alkalmas az a beállítás, mintha ő a tavaszi hadjárat küszöbén csak a hadsereg lelkesítése céljából sietett volna a táborba (86. l.), holott Kossuth elsősorban a haditerv kidolgozásában kívánt részt venni és részt is vett benne. Bem szerepét kisebbíti az a tényeknek ellentmondó megállapítás, hogy nemzetiségi politikája nem tért el a középnemességétől (94. l.). És a példákat még lehetne szaporítani.

Van azonban a bevezető tanulmánynak egy olyan része is, amely lényegesen kiegészíti eddigi ismereteinket. Ez az országgyűlés összetételéről szóló fejezet, amely új kutatásokon alapuló teljes statisztikát ad a képviselői kar foglalkozás, vagyon, jogállás szerinti megoszlásáról. (Bár sajnálatos, hogy az adatok részletes felsorolása kimaradt a tanulmányból s csak később fog napvilágot látni.) Hézagpótló továbbá a képviselőház tagjainak a kiadvány függelékében található névsora is. Bár ez a névsor sem tekinthető tökéletesnek. A névsor feltünteteti ugyanis, hogy az igazolási eljárások során kik vesztették el mandátumukat a képviselők közül, azt azonban már nem jelöli meg, hogy kik mondták le önként és kik hunytak el az országgyűlés tartama alatt. A pótválasztásokon bekerült képviselők közül pedig — helytelenül — csak azoknak a neve szerepel a jegyzékben, akiknek a képviselőház verifikálta mandátumát, s így például Noszlopy Gáspár neve hiányzik belőle. Ennél nagyobb hibák vannak viszont a bevezető tanulmánynak az egyes képviselők politikai hovatartozandóságára vonatkozó passzusai- ban. (Mert a tanulmány egy sor képviselőnek és néhány főrendnek is közli — különben dicséretes buzgalommal — legfontosabb életrajzi adatait és rövid jellemzését.) Több- ször tévesen jelöli meg a tanulmány egyes politikusok pártállását vagy osztályhelyzetét. Luzsénszky Pált például, aki egyenes vonalban fejlődött liberálisból radikálissá, kezdetől fogva a radikálisok közé sorolja (21. l.), ami túlzás, Szemeréről pedig azt írja, hogy a forradalom kezdetén közelített a radikálisokhoz (29. l.), bár ezt a dicséretet Szemere egyáltalán nem érdemli meg. A márciusi fiatalok táborához tartozó Lukács Sándort viszont kormánytárogatónak könyveli el (19. l.). Szivák Miklósról megírja, hogy jobbagy- telken élt (16. l.), de azt nem, hogy nemes volt. S ezeknél a tévedéseknél súlyosabb hibák is akadnak, hasonlóak az előbb már tárgyaltakhoz, Lonovics József érsekről például, aki 1849-ben tevékenyen támogatta a megszálló császári csapatokat, a tanulmány szerzői azt állítják, hogy ekkor egyszerűen »visszavonult a szabadságharcotól» (25. l.), Wesselényiről szólva (67. l.) teljesen szó nélkül hagyják az ő fokozatos jobbrtolódását, a különben érdemekben csakugyan gazdag Palóczy Lászlót pedig hol demokratának (97. l.), hol meg egyenesen még a demokráciát is baloldallal bíró politikusnak (21. l.) tüntetik fel, bár sem az egyik, sem a másik nem volt. S megdöbbentő, milyen nyugodt lélekkel használják fel a szerzők egy sor politikus jellemzésére a jobboldali Pálffy János — tisztesség ne essék, sólván — jellemrajzait, például a baloldal olyan kiváló vezetőire, amilyen Irinyi József vagy Kállay Ödön volt, szórt alaptalan rágalma- it (20. l.). Az ember hajlandó feltételezni, hogy ebben az esetben is csak kényelmi szempont vezette a szerzőket, hiszen Pálffy emlékirataiban betűrendben közöl arcképeket kortársai- ról, az ő könyvében tehát különösebb fáradság nélkül lehet találni megállapításokat a forradalom sok részvevőjéről, de hát mentheti-e ezt a hibát ilyen kényelmi szempont? S vajon menthető-e az a kép, amelyet a kötet Madarász Józsefről fest? Mivel a képviselő- ház 1849. augusztus 11-én Aradon tartott utolsó üléséről nem készült jegyzőkönyv, ehelyett a kiadvány az ülésen jelenvolt Besze János feljegyzését közli. Besze felsorolja azt a tizenegy mindvégig kitartó képviselőt, aki még ebben az utolsó órában is helyén maradt, köztük Madarász Józsefet is. A kiadvány szerkesztői pedig Madarász nevéhez jegyzetet fűznek — senki máséhoz nem — s ebben a következőket írják: »Madarász József emlékirataiban nem emlékezik meg arról, hogy ott lett volna Aradon« (479. l.). Holott Madarász emlékirataiban három lapot szentel annak a hétnek, amelyet augusztus 5-étől 12-éig (bátyjával, Madarász Lászlóval együtt) Aradon töltött (i. h. 259—261. l.).

Míndez azt mutatja, hogy a szerkesztőknek a kötet sajtó alá rendezésére fordított munkája nem éri el azt a színvonalat, amelyet a különben nagyfontosságú kiadvány

megkívánt volna s amelyet a kötet anyagának összegyűjtésére irányuló széleskörű kutatómunka általában megütött. Ne vegye tehát rossz néven az olvasó a néhol részletekbe bocsátkozó bírálatot: feltétlenül szükségessé teszi ezt az a kívánság, hogy az országgyűlés naplóinak remélhetőleg minél hamarabb elkészülő kiadása ment legyen a hasonló hibáktól.

SPIRA GYÖRGY

VARGA JENŐ:

AZ IMPERIALIZMUS GAZDASÁGÁNAK ÉS POLITIKÁJÁNAK FŐ KÉRDÉSEI

(Budapest, Szikra, 1954. 651 l.)

Varga Jenő nagy érdeklődéssel várt könyve, miként azt már a könyv címe is elárulja, az imperializmus gazdasági és politikai fejlődésének fő vonásait elemzi a második világháború után. Ebben az időszakban a kapitalizmus általános válságának új szakasza köszöntött be, amelyet gazdasági és politikai tekintetben egyaránt lényeges változások jeleznek. A szerző vizsgálja az általános válság elmélyülésének és kiéleződésének valamennyi főbb folyamatát: a két tábor erőviszonyainak megváltozását a szocializmus táborára javára, az egységes világpiacnak két párhuzamos piacra való szétesését, az imperializmus gyarmati rendszerének szétesését és mindazokat a folyamatokat, amelyek egyfelől az egyes imperialista országokon belül meglévő ellentmondások éleződése folytán, másfelől az imperialista táboron belüli ellentétek fokozódása következtében törvényszerűen siettetik az imperializmus gyengülését. Ha a vizsgált anyag átfogó, minden kérdésre kiterjedő témaköre mellett figyelmet fordítunk a vizsgálat módszerére is, meg kell állapítanunk, hogy rendkívül növeli a mű értékét a gazdasági és politikai elemzés összhangja, a történeti összefüggések elemzése s az a logikus tárgyalási mód, amelynek során az egyes problémák kidolgozásában kidomborodik a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése.

A mű a kapitalizmus általános válsága további elmélyülésének általános vonásai mellett konkrétan elemzi annak fontosabb megnyilvánulásait a főbb imperialista országokban, elsősorban az Egyesült Államokban. Az amerikai imperializmus monopoltökéje a maximális profit megszerzésére irányuló törekvése során óriási mértékben bővítette valamennyi iparág termelési kapacitását, annak ellenére, hogy a fokozott kizsákmányolás, az elnyomorodás, a nagy adók miatt a fogyasztás lehetőségei korlátozottak. Az Egyesült Államok monopoltökéje számára sürgető szükségességgé vált az áru- és tőkeexport, ami a második világháború után az amerikai imperialista politika gazdasági bázisa. A piacprobléma mellett a munkanélküliség problémája egybefonódott azzal a törekvéssel, hogy meg kell hódítani az amerikai földrészen kívül eső nyersanyagforrásokat. Ezzel a gondolattal zárul a szerzőnek az a rendkívül érdekes fejtegetése, amellyel levezeti, hogy az amerikai uralkodó körök különböző rétegei: a nyíltan expanzionista erők és a belső piac fejlődésében érdekelt rétegek közötti harc során, az új gazdasági feltételek alapján miképpen tért át az amerikai imperializmus a hajdani elszigetelési politikáról — amelynek alapja az Egyesült Államok katonai gyengesége, valamint az a körülmény volt, hogy a gyarmati kizsákmányolásra saját területén is alkalma nyílt — a nyílt világturalmi törekvés politikájára.

A világturalmi törekvések szolgálatában álló háborús gazdaság vizsgálatából kiderül, hogy a háborús vágányokra való áttérés csak ideig-óráig hathat a tőkés ciklus alakulására, a háborús gazdaság következményeképpen a ciklus eltorzul. A ciklus alakulásának és háború utáni sajátosságainak vizsgálatából a szerző levezeti, hogy »a háború céljaira történő termelés nem oldhatja meg a piac, az értékesítés problémáit. A tőkés gazdaság kétségtelenül egy új gazdasági válság küszöbén áll.«

A szerző rendkívül érdekesen elemzi, hogy az amerikai imperializmus prófétáinak az Egyesült Államok kimeríthetetlen gazdasági erőforrásairól és az amerikai hadsereg legyőzhetetlenségéről szóló dicshimnuszaival szemben mi is az igazság ebben a kérdésben.

Természetesen helytelen volna tagadni, hogy az Egyesült Államok jelentős hadigazdasági potenciállal rendelkezik, azonban nem szabad lebecsülnünk az amerikai imperializmus gyenge oldalait, amelyek mind az országon belül, mind pedig nemzetközi vonatkozásban jelentősek. Hogy csak néhányat említsünk: a termelés társadalmi jellege — és a kisajátítás tőkés formája közti ellentmondás élesebb, mint bármely más

tőkés országban; különösen nagy az értékesítés nehézsége, s a kihasználatlan termelési kapacitás növekedése fokozza ezt az ellentmondást; a gazdaság koncentrációja és a széles tömegek elnyomorodása egyre növekvő mértékben élezi az osztályharcot; végül a nemzetiségek nemzeti elnyomása — ezek az Egyesült Államok gyengeségének fő tényezői az országon belül. Nemzetközi vonatkozásban: a dömpingpolitikával egyidőben alkalmazott árubehozatali korlátozás az Egyesült Államok gazdasági kapcsolatainak szűküléséhez, ez pedig az ország gazdasági elszigetelődéséhez vezet; az Egyesült Államok a gyarmati népek szabadságharcainak elleni harc támogatásával adóz gyűlöletet vált ki a gyarmati és félgyarmati népekből. A tőkés országok népei látják, hogy az amerikai imperializmus az ágyútöltelék szerepét szánja nekik, és ezért ugyancsak gyűlölettel viseltetnek az Egyesült Államok politikája iránt.

Igen érdekes az angol imperializmus hanyatlásával foglalkozó fejezet is. A szerző ezt a folyamatot a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése törvényének megnyilvánulásaként, a kapitalizmus általános válsága elmélyülésének fontos tüneteként vizsgálja. Anglia gazdasága az első világháború után hanyatlásnak indult, ami maga után vonta a világpolitikában betöltött szerepének csökkenését is. Az angol imperializmus hanyatlása a Brit Birodalmon belül két főbb formában jelentkezik: a gyarmati népek nemzeti-felszabadító harcának fellendülésében és abban, hogy csökken a dominiumok függősége az anyaországgal szemben.

Igen érdekes a dominiumok és gyarmatok közötti különbség osztálytartalmának és gazdasági jellegének fejtegetése.

A második világháború után az Egyesült Államok politikája a Brit Birodalom szétesésének meggyorsítására irányul. Angliára amerikai barátja mérte a legnagyobb csapásokat. Anglia azonban elég erős ahhoz, hogy megszabadulhasson veszélyes amerikai »szövetségesétől».

Az Angol Birodalom az Egyesült Államokkal folytatott harcban nem áll elszigetelten. Fontos nyersanyagok és élelmiszerek szállítója, Anglia a dominiumok mezőgazdasági termékeinek és nyersanyagainak legfontosabb felvevőpiaca, a dominiumok viszont az angol iparcikkek számára jelentenek felvevőpiacot. Jelentős gazdasági tényezők a preferenciális vámrendszer és a sterlingblokk is. Mindez azt jelenti, hogy nagymértékben fennáll az a lehetőség, hogy Anglia lerázza magáról az amerikai uralmat. Ha jelenleg az angol politikában az amerikai barát erők nagyobbak is még mint az amerikaellenesek, a történelmi fejlődés abban az irányban halad, hogy ez utóbbiak növekednek és konfliktusra kerül sor Anglia és az Egyesült Államok között.

A gyarmati rendszer széteséséről szóló fejezet elemzi azokat az új tényezőket, amelyek a második világháború után fokozták a gyarmati népek szabadságharcát. A három imperialista nagyhatalom feletti győzelem, az ipar fejlődése és az ipari proletariátus megerősödése a gyarmatokon, az imperialista hódítók évszázados kegyetlenséggel kikényszerített tekintélyének megrendülése, a gyarmati népek felfegyverzése a második világháborúban és a reguláris forradalmi hadseregek felállítása, mindez fellendítette a gyarmati népek szabadságharcát. Rendkívül érdekesen állítja szembe a szerző és részletesen elemzi Indiát és Kínát, mint egy-egy példáját annak, hogy a gyarmati szabadságharc — a történelmi körülményektől függően — eltérő eredménnyel jár. Ott, ahol a szabadságharc élén a kommunista párt halad, ott a harc győzelemmel végződött, másutt viszont, ahol a gyarmati országok kizsákmányoló osztályai és a kapitalista államok imperialista burzsoáziája rothadt kompromisszumot kötött — a harc mindmáig tart.

Az utolsó fejezetekben, a szociáldemokratizmusról, az egyház szerepéről szóló fejezetekben a szerző levezeti, hogy a monopolkapitalizmus politikai pártjai hogyan alakulnak át a kisebbség pártjává, s ezzel szembeállítja a kommunista pártok szerepével foglalkozó fejezetben, hogy a kommunista pártok az objektív társadalmi fejlődéstörvények tudományos felismerése alapján ha lassan is, de teljes biztonsággal haladnak azon az úton, hogy a reakció erőfeszítései ellenére a többség pártjaivá alakuljanak.

HAZAI LUJZA

AZ ILLEGÁLIS SZABAD NÉP

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet kiadványa. Horváth Márton előszavával

(Budapest, Szikra, 1954. 135 l.)

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet fennállásának hat esztendeje óta jelentős munkát végez a magyar munkásmozgalom dokumentumainak felkutatásában, összegyűjtésében és kiadásában. Az Intézet elé megalakulásakor azt a feladatot tűzték, hogy tudatosítsa népünk gondolkodásában »a magyar munkásosztály évtizedes harcainak döntő jelentőségét a magyar fejlődésben« (Révai József beszéde a MMI megnyitáson). Ezt a célt szolgálja az újabb kiadvány is. A Szabad Nép illegális számainak kiadásával a történészek, tanárok, propagandisták és az olvasóközönség széles köre számára vált lehetővé e nagybecsű és ezideig rendkívül nehezen hozzáférhető történelmi dokumentum tanulmányozása.

Az illegális Szabad Nép a háború alatt 1942 február-májusában (1—4. sz.) és 1944 szeptember-decemberében. (1—5. sz.) jelent meg. Ezekben az években a Hitler és magyar cselédei igájában nyögő magyar nemzet előtt a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtésének, a népi demokrácia kiharcolásának feladata állott. E cél érdekében minden nemzeti erő összefogására és tömörítésére volt szükség. A Kommunisták Magyarországi Pártjának hivatalos lapja, az illegális Szabad Nép ezt a célkitűzést hirdette, e nagy nemzeti érdek megvalósítására mozgósította a párt tagjait, a népet és minden hazafit.

A Szovjetunió elleni bűnös háború megkezdése után és még inkább a németek Moszkva alatti vereségét követően, egyre inkább terjedt az a felismerés, hogy az ország urai végzetes katasztrófát készítenek elő. Kifejeződött ez az 1941. évi őszi megmozdulásokban (a Batthyány örökméces, majd Kossuth és Táncsics sírjának megkoszorúzásában) és a Népszava karácsonyi számának cikkeiben. Ebben a helyzetben parancsolóan szükségessé vált az 1941 szeptembere óta működő Kossuth Rádió mellett egy olyan sajtóorgánium megteremtése, mely a cenzura bilincseitől szabadon »kisugározza azokat az eszméket, amelyek a magyar nép felszabadító harcának útját bevilágítják« (a Sz. N. első számának vezércikkéből. 11. l.). A KMP külföldön lévő vezetői a Kossuth-Rádióon keresztül hívták fel erre a figyelmet: »Latba kell vetnünk minden erőnket, hogy megmentjük katonáinkat, hadseregünket, hazánkat. De a nép széles tömegeit szabad sajtó nélkül nem lehet bevonni ebbe a harcba... Hogy a magyar igazságot százezrekhez, milliókhoz eljuttassuk: meg kell teremteni a cenzuramentes, titkos magyar sajtót!« (1942. febr. 5-i adás.)

Egy ilyen sajtó létrehozása hihetetlen nehézségekkel és rendkívül nagy áldozatokkal járt. A független, szabad, demokratikus Magyarországért folyó harc hivatott vezetője, az illegális kommunista párt vállalva a történelmi feladatot, 1942 februárjára létrehozta ezt a sajtót, a »szabadság világitótornyát« — ahogy a lap első számának programadó vezércikkében nevezték —, és négy hónapon keresztül biztosította folyamatos megjelenését.

Ezekben a hónapokban sorsdöntő volt a párt felkészítése a függetlenségért és demokráciáért folyó harc vezetésére. Ennek megfelelően a Szabad Nép 1942 tavaszán megjelent számainak közvetlen feladata, hogy »a párttagság politikai színvonalát emelje és ideológiailag felkészítse vezető szerepére« (12. l.). De a párttagságon keresztül, a párt szervezeti és ideológiai megerősítésének eredményeként a Szabad Nép az egész nemzethez kívánt szólni.

Az illegális Szabad Nép számait olvasva élénk táruul az a hősi küzdelem, amelyet az illegális párt a rendkívül nehéz és bonyolult viszonyok között folytatott. A függetlenség és szabadság mozgósító eszméi 1942 tavaszán egyre inkább terjedtek. Ezzel számolva a politikai hatalmon levő fasiszta klikk is megpróbálta a Szovjetunió elleni rablőháborúját valamiféle »függetlenségi« harcnak feltüntetni: »1848 óta — mondotta ebben az időben Kállay miniszterelnök — most elevenítjük fel újra a magyar háborút.« A munkásosztály, a kommunista párt elszigetelése és a vezetőjétől így megfosztott függetlenségi mozgalom »megnyergelése«, tévútra vivése volt a hatalmon levők politikája a függetlenségi mozgalom megsemmisítésére. E politika ellen harcolt a Szabad Nép, leleplezve a félrevezető mesterkedéseket, felkészítve a pártot a függetlenségi mozgalom vezetésére, a nemzeti erők összefogásának megszervezésére, a munkásegység, a munkás-paraszti szövetség megteremtésére.

De a munkásosztály vezető szerepét nemcsak »kívülről« fenyegette veszély, hanem a munkásmozgalmába becmpéztett provokátorok frakciós »baloldali« jelszavaitól is.

Ezek azt hirdették, hogy a munkásosztálynak nem kell törődnie a függetlenségért és demokratikus átalakulásért folyó küzdelemmel, hanem annak hátatfordítva »egyenest a szocializmusért« kell harcolnia. Ezzel ugyanazt a célt akarták elérni: a munkásosztály, a kommunista párt elszigetelését a függetlenségi és demokratikus mozgalomtól, amely vezetőjétől megfosztva elkerülhetetlenül a reakció martalékkává válik.

A Szabad Nép fellépett a párt egységét és politikai irányvonalát fenyegető frakciók ábaloldali politikája ellen. Szembe szegezte vele a népi demokratikus fejlődés perspektíváját: »A nemzeti demokratikus irányzat a német élnyomással együtt annak bel-földi támaszát, a reakciós körök uralmát is felszámolja és szabaddá teszi az utat a nemzet demokratikus fejlődésének, ami az új európai viszonyokban egyértelmű a szocializmus felé való viszonylag békés fejlődéssel.« (60—61. l.) E politika elvi igazolására a Szabad Nép minden számában idézeteket hozott Lenin műveiből, melyek azt magyarázták, hogy a munkásosztálynak a demokratikus forradalom élére kell állnia (lásd 44—45, 62, 81. stb. lapok).

Az illegális Szabad Nép a nemzeti erők antifasiszta háborúellenes összefogásának érdekében szállt sikra. A poyerista szociáldemokrata vezetéssel szemben a munkásegységért küzdött. A munkás-paraszti szövetséget hirdette és a még szélesebb antifasiszta nemzeti tömörülést. Ennek érdekében feltámasztotta a reakció által eltemetett függetlenségi és demokratikus hagyományokat. Az illegális párt és sajtója szervezte az 1942. március 15-i nagy hazafias megmozdulást.

Az illegális Szabad Nép alapján helyes utat mutatott a magyarországi nemzeti-ségek egymáshoz való viszonyának bonyolult kérdésében is.

A Szabad Nép 1942-es számain végighúzódo fő törekvés megmagyarázni a párttagoknak a párt politikai vonalát és megvédeni azt minden oldalról jövő támadásokkal szemben. Így készíti fel az illegális kommunista sajtó a pártot a függetlenségért és demokráciáért folyó harc vezetésére. A Szabad Nép nem jelentéktelen mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a felszabadulás után a kommunista párt megvalósította és megvalósítja nagy történelmi feladatát: a demokrácia útján a szocializmus felé vezeti az országot.

Ma is rendkívül tanulságos az a mód, ahogyan a Szabad Nép egybekapcsolta a nagy nemzeti célokért folyó harcot a munkásosztály mindennapi gazdasági küzdelmével: »Minden jelentéktelennek látszó megmozdulás is — írja — hozzájárul a nemzeti erők megszervezéséhez, harcbalendítéséhez« (47. l.). A lap számos munkáslevelet közölt, melyek beszámoltak a munkások és dolgozók helyzetéről, egyes üzemeken belüli harcukról. Ezek a levelek azt is mutatják, hogy a párt a dolgozók minden rétegére kiterjesztette a figyelmét. Éppen ezért nem lehet helyeselni, hogy a sajtó alá rendezés során a kiadványból néhány munkáslevél indokolatlanul kimaradt. Gondolunk itt a »Jövőhiány a kesztyűs szakmában« (2. sz.), a »Fűszeresek vasárnapja« (3. sz.), »Az ezüst evőeszközt készítőket sztrájkja«, »A kereskedelmi alkalmazottak élete« (4. sz.) c. levelekre.

A függetlenségi mozgalom sikerein felüdült fasiszta uralkodó klikk 1942 május-júniusában irtóhadjáratot indított a mozgalom vezetője, az illegális kommunista párt ellen. A párt számos tagját letartóztatták, köztük két vezetőt, Schönherz Zoltánt és Rózsa Ferencet, a Szabad Nép szerkesztőjét. Mindkettőjüket meggyilkolták. A fasiszta reakciónak sikerült komoly veszteséget okoznia a pártnak, ami többek közt abban is megmutatkozott, hogy az illegális Szabad Nép megjelenése lehetetlenné vált.

A kommunista párt újjáalakulásával, 1944 szeptemberében ismét megjelent illegálisan a Szabad Nép. Ebben az időben a német és magyar fasiszták elleni fegyveres felkelés szervezése volt a feladat. Ezt a célt szolgálták a Szabad Nép 1944-es számai is. »A nemzeti ellenállást aktív, fegyveres felszabadító harcra fokozni — írta —, ez ma a párt, a munkásosztály s a magyar nép legfőbb feladata« (115. l.). Hazánk felszabadításában a munkásosztály, a dolgozó nép nem játszott döntő szerepet. De ha nem is döntő mértékben, a magyar nép passzív ellenállásával és helyenként fegyveres harcával segítette a Szovjet Hadsereg dicsőséges, felszabadító harcát. És hogy ez így volt, abban nagy része van a Szabad Nép 1944-es illegális számainak is. Az illegális kommunista párt és sajtója a háború menetét nem tudta megváltoztatni, de előkészítette a talajt a felszabadulás utáni győzelmekhez.

A kiadványhoz írt előszóban Horváth Márton az illegális Szabad Nép történelmi jelentőségét és az illegális párt háború alatti helyzetét, feladatait ismerteti tömören. Az előszó komoly segítséget, elvi útmutatást ad a Szabad Nép illegális számainak tanulmányozásához. De éppen ebből a szempontból hiányolni kell túlságos tömörségét és azt, hogy az 1944-es számokkal csak általánosan foglalkozik.

A kiadványba felvették a párt néhány — az illegális Szabad Nép kiadásaival egyidőben készült — röpiratát is. Ezek elhelyezése azonban nem szerencsés. Zavarólag hat, hogy ezek a röpiratok a Szabad Nép számai közé vannak iktatva feltűnő elhatárolás nélkül. Helyesebb lett volna ezeket a röpiratokat függelékben közölni.

Elismerés illeti a Magyar Munkásmozgalmi Intézetet a kiadvány gondos, szép kiállításáért. A negyedíves lapok és az egyes számok fejlődésének hű másolata az eredeti példányok formáját hozzák közel az olvasóhoz. Ezt még inkább elősegítené egy-két fotokópia. Nem szerencsés Rózsa Ferenc képének az 1944-es számok közötti elhelyezése. Rózsa Ferenc az 1942-es számok szerkesztője volt.

Komoly hiányossága a kiadványnak a jegyzetek majdnem teljes mellőzése. Több helyen szükség lenne magyarázatokra, hogy az olvasó helyesen tudjon tájékozódni. A néhány cikk, ill. munkáslevél kihagyását is helyes lett volna jelezni.

E hiányosságok nem csökkentik az illegális Szabad Nép kiadásának kiemelkedő jelentőségét.

GALÁNTAI JÓZSEF

RUZSÁS LAJOS:

A PÉCSI ZSOLNAY-GYÁR TÖRTÉNETE

(Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 257 l. + XVI tábla)

A kerámia az emberiség legősibb »ipara«. A legősibb, amely a szervetlen természet-anyagnak belső, szerkezeti átalakításával teremtett az emberi életet szolgáló technikai anyagot. Mintegy anyja volt, közvetlen szülője vagy nevelője minden anyagátalakító, a vegyi, hőtani, mechanikai hatások kombinációival dolgozó emberi technikának . . .

Ilyen távoli idővel kezdjük ismertetésünket egy könyvről, amely egy magyar kerámiai gyárnak alig két-három emberöltőre visszanyúló történetéről szól. Ruzsás munkája azonban oly példamutató feldolgozás, hogy alkalomként szolgálhat az ipartörténet nagy elvi-módszertani kérdéseinek felvetésére. Arra, hogy a Zsolnay-gyár történetét mint az agyagipar világfejlődésének egy pillanatát állítsuk be és szempontokat tanuljunk belőle a jövődöntő kutatások számára.

A szerző is fejlődéstörténeti problémának fogja fel a gyár történetét — ami egyébként természetszerűen következik a marxizmus tanításainak alkalmazásából. Széles és mély alapokból indul ki, Pécs városának és környékének egész társadalmából a kapitalizmus korának kezdetén, a mezőgazdasági és kézművesi munka formáiból, visszanyúlva az előző századok fejlődésére is. Amit mond, nemcsak konkrét és pontos, hanem előadásának íze is van, rövidege ellenére is színt és sajátos életet ad a város múltjának. Mint egész munkájában, igen gondos anyaggyűjtéssel dolgozik itt is, levéltárak, üzleti iratok, magánlevelezések felhasználásával, az egykorú és újabb irodalomban kinyomozva az apró, elszórt megemlékezéseket is; bejárja a színhelyet és környezetet; meghallgatja a hagyományokat is, öreg munkások szóbeli közléseit.

A kapitalizmus kialakulását általában elősegítő tényezőket Pécsre vonatkoztatva gondosan sorbaveszi: a közlekedés, az áruforgalom, a kereskedelem, a banküzlet kitérülését, majd a bérmunkásság keletkezését. S azután, a magyarországi kapitalizmusnak a szabadversenyen alapuló szakaszában (1852—1900), a tőkés vállalkozónak megjelenését, Zsolnay Vilmos személyében, aki még a haladó, alkotó ipari kapitalista típusa, szenvedélyes szakmabeli elmélyüléssel, európai hírű találmányokkal. Mégis kíméletlenül segíti elő a kapitalizmus általános törvényszerű folyamatát, a termelés és a tőke koncentrációját, a munkás munkájának és egzisztenciájának önállóságtól való megfosztását.

Majd a kapitalizmus imperialista szakaszában (1900—1921) mindannak nyers üzletszerű kihasználása következett, amit az előző korszak termékenyen alkotott. A gyárból fináncoligarcha lett, szövetségben az államhatalommal, mind ellenségesebb állásfoglalással a proletarizálódott munkássággal szemben, ennek mind öntudatosabb szervezkedésével és mozgalmaival szemben. Ugrásszerűen megnőtt a vállalkozó-tulajdonos profítja, szomorú statisztikák hasonlítják össze a profitnak és a többszáz főnyi munkásság összbeérének évi összegeit. — A két világháború közötti időszakban aztán egyre élesednek a fejlődésnek mindezen tendenciái.

Nem térhetünk itt ki Ruzsás munkájának gazdag részleteredményeire. Példát mutatott arra, hogy a társadalmi fejlődés törvényszerűségében való meggyőződés nem kötelez a sablonosságra; szabad tere marad az újnak, a változatosnak, a sajátosnak a történeti jelenségek tárgyalásában. Mint ahogyan a szerző az egész Zsolnay-gyárat a magyar ipari kapitalizmus általános fejlődésétől bizonyos mértékig elütő, sajátos jelenségek tartja. Mindenekelőtt azért, mert éppen a kerámiai iparban általában véve

kevésbé vihető keresztül a gépesítés, automatizálás, mint más iparágakban; a gyártás aránylag nagyobb mértékben rászorul a munkás szakavatott önállóságára. Sajátos vonása a pécsi gyárnak a helyi kisiparból való kinövekvés, jóideig a szomszédos vidékek piacára való támaszkodás. Éppen ezért e biztos alapokból nagyüzemmé tudott kifejlődni a közlekedési hálózatnak — viziútnak és vasútnak — kedvezőtlen alakulása ellenére is. Sajátos vonás, hogy a gyár, különösen teremtő időszakában, magából a tulajdonos-családból vette szakértő vezető alkalmazottait, míg más üzemekben a fizetett technikai és üzleti tisztviselők szerepe gyorsabban elszakította a tőkés vállalkozót a munkásságtól. Ez a családi vezetés volt egyik oka, hogy a gyár sohasem került a külföldi tőke lényeges befolyása alá, ami ritka példa volt a magyarországi nagyüzemknél. De még csak a magyarországi banküzlet hatalma alá sem került a gyár, a tulajdonos-család tagjai bizonyos szolidaritással és áldozatokkal is igyekeztek a gazdasági válságokban is megőrizni a gyár önállóságát.

Végül pedig, mint egyéni sajátosság a nagyüzemek között, álljon előttünk, természetesen, a Zsolnay-gyárnak nagymértékben műipari jellege.

Engedje meg a szerző, hogy épp e pontból kiindulva intezzünk hozzá egyes kérdéseket, amelyek könyvének bizonyára más olvasóiban is felmerültek. E kérdések nyilvános megfogalmazása talán hasznos lehet a jövőd ipartörténeti kutatások számára. A szerző valósággal átélte a Zsolnay-gyár múltját. Eddig — mint maga is mondja — vagy csak dicsérető »családtörténetek« jelentek meg Zsolnayékról, vagy pedig specialista technikusok fejtegetései a gyártás szakmabeli problémáiról. Szerzünk az első igazi történettudós, aki egyúttal szakavatott ismerője a kerámiai ipar technikai problémáinak is. Kitűnik a szakavatottsága már a rövid vázlatból is, amelyet a gyártásfolyamatról ad, beleillesztve azt a kerámiai ipar általános fejlődésébe.

Valóban annyira az iparművészet volt a Zsolnay-üzem alapja, mint ahogyan azt a közvélemény általában tartja? Ezt a véleményt a szerző is aláhúzza azzal, hogy Zsolnay találmányainak technikai magyarázatával nem is foglalkozik, hanem e feladatot kifejezetten az iparművészet történetének körébe utalja. Követi ezáltal az agyagipar fejlődésének történetírásában domináló esztétikai szempontokat, amelyekből oly nehezen hámozható ki a kerámiai technika fejlődésének társadalmi jelentősége.

Ezzel visszatérnénk oda, ahol, túlmessziről, jelen ismertetésünket kezdtük: Az agyagiparnak ősi életbevágó szerepére. Amikor még nem csupán edények készültek agyagból, hanem eszközök és fegyverek is. A fémkorszak korántsem szüntette meg az agyagnak mindennapos szerepét. Tulajdonképpen csak az újkorban fejlődött ki a vastechnika annyira, hogy például a vasedény lassankint szerephez juthatott az agyagedény mellett. De még ennél is szélesebb alapjaiból kell megítélnünk az agyagipar fejlődését: Nem szabad elfelejtenünk, hogy a téglagyártás a legszélesebb alap; s hogy éppen az újkor elejétől terjedt el hirtelen Európában, a téglá használata az egyszerű építkezéseknél is, felülmúlva ebben az antik társadalmakat. A nyersanyagok ismerete, a technikai módszerek, köztük az égetőtechnikai berendezések széles alapokon fejlődtek tehát tovább. S azután az élet sok területéről kiszorulhatott bár az agyagárú, más területen viszont tért hódított, sohasem várt jelentőséggel. Sohasem várt, addig hihetetlen technikai képességekre tudták mindinkább kidolgozni az agyagot, fantasztikus hőfokokkal, pusztító vegyi hatásokkal, óriási elektromos erőkkel szemben való ellenállásra. Az épületeket fényesen díszítő ősi kerámiából tartós fal- és padlóburkolat lett, a higiéniai berendezések közkeletű anyaga. Lábunk alatt a földet agyagcsövek hálózák be. Megőrizte azonban az agyag ősi szerepét a háztartásokban is, a fazekasáruk elmúltával a »porcelán edény« új minőségében, minden kicsiny ember asztalán.

Mindez állandó alapvető technikai megújulások révén következhetett be. A Zsolnay-gyárnak sem lett volna létjogosultsága, ha nem vett volna részt a kerámiai technika korabeli modern megújulásában. A szerző maga is többször említi, hogy a gyár a »durva« kerámiával kezdte működését. A közölt adatokból és táblázatokból nem tűnik elő élesen a durva kerámiának ez az alapvető szerepe; bizonyos, hogy idővel a termelés méginkább ezirányban toldott el. A szerző ismételtelen beszél egyes finomáruk gyártásának »kiszélesedéséről«; úgy látjuk, arról van szó, hogy az, ami addig inkább a díszműiparhoz tartozott, a technikai eljárások tökéletesedése folytán a széles közönségnek gyártó iparrá szélesedhetett ki.

A technikának ez a társadalmasodása, a minőség és a közkeletűség fejlődése által a társadalom általános életszínvonalának emelése: oly szempont, amelynek kidolgozása elsődrendű történetírói feladat. A technikus-szakembert, ha ő írja a technikatörténetet, rendszerint csak az újítások szakmabeli titkainak megoldása érdekli a múlt fejlődésben, s kevésbé az újítások társadalmi következményei. A művészettörténészen meg mintha egyenesen kedvetlenség érződne, ha valamely alapvetőbb újítás, amely

kezdetben ragyogó díszműárú kiképzését tette lehetővé, idővel kivetkőzik exkluzív formáiból és »elközönségesedik«, tömegiparrá válik — mint az például a mi esetünkben a porcelánnal is történt.

Vajon ki ad számot a történéssznek, hogy mi történt a porcelánnal? Pedig az egész kerámia-történet erre a problémára irányítja figyelmét, amióta a kínai porcelán Európában terjedni kezdett. Azóta állítólag az egész európai kerámiának csak egy célja lett volna: a porcelán, e »legtökéletesebb« agyagáru titkának megfejtése, vagy legalábbis az áru lehető hú utánzása. Mi a magunk részéről, laikus módon, mégis úgy látjuk, hogy az európai agyagipar széles menetben és sokoldalúan haladt előre. A porcelán titkát állítólag már a XVIII. sz. elején felfedezték, véletlenül rátalálva tiszta nyersanyagára, a kaolinra; de az európai kerámia nem nyugodott bele a maga tisztaságában ritkán előforduló ezen nyersanyagokhoz való kötöttségbe. Folytatódta a XVI. századtól megindult sokoldalú kísérletek a kerámiai anyagok tökéletesítésére, eleinte a franciák, majd az angolok vezetésével. Egyik eredménye volt e munkának a XVIII. században a »keménycserép« technikai anyagának kialakítása, a finomárutól a tömegcikkekig használható minőségben; csakhamar hatalmas füstölő gyártelepek óriásipara keletkezett belőle. A valódi porcelánáru a XIX. sz. második feléig csak luxuscikk maradt. Minden agyagiparnak, a legközönségesebb fazekasságnak is többé-kevésbé szüksége van a kaolinnal közös leszármazási nyersanyagokra; a porcelán meg még ma is nagy mértékben a természetben tisztán előforduló kaolinhoz van kötve, úgy, hogy Magyarország, ahol ily tiszta »porcelánföld« nem fordul elő, ma is kaolin-importra szorul, főként Csehországból. A XIX. században mégis végbement valami alapvető technikai fejlődés, ami ezt a kötöttséget nagymértékben lazította; a porcelángyártás hirtelen kiszélesedett. Igen érdekelne bennünket, hogy mi volt ezen technikai fejlődésnek a lényege.

Miként illeszthető bele ebbe az európai fejlődésbe a Zsolnay-gyár? Az a tény, hogy Zsolnay Vilmos találmányai elsősorban műipari célúak voltak, nem jelentheti azt, hogy nem kapcsolódott volna bele az általános fejlődésbe a kerámiai technika minden lényeges vonatkozásában. Kétségtelen, hogy nagy szakértelemmel s ügyesen ragadott meg egy adódó pillanatot, amikor gyárat megalapította. A művészi újítások egyébként, különösen a kerámiában, nem külsőséges eljárások; a máz, a festés új technikája mindig bensőleg az áru alapanyagának technikájához van kötve. Zsolnay »porcelánfájánsza« nem csupán a szépsége miatt vált európai hírűvé, hanem azért is, mert egy fokkal tovább vitte a technikát a porcelánhoz hasonló tökéletesség felé. Zsolnay egyéb találmányai, a »plutonit«, a »pyrogranit« pedig az építészeti kerámia tökéletesedése és közkeletűsége felé vitték a fejlődést. És általában, Zsolnay felkutatta és gyártási körébe vonta az összes számbavehető hazai nyersanyag-lelőhelyeket, durvább és finomabb áruk gyártására. Ambíciója nem volt egyoldalúan művészeti.

Nem tudjuk, helyesen látjuk-e a dolgokat; mi inkább csak kérdeznél, s nem állítani akarunk. Úgy hiszük azonban, a gyár sikeres alapításának történeténél nem elégséges a szorosabb értelemben vett gazdasági viszonyokkal való magyarázat, hanem alapvetően fontos az időpont általános technikai felkészültségének megértése is. A szerző bizonyára igen jól érti ezt, de aránylag szűkszavúan szól róla. A termelőerők, azaz az eszközök és a szakmai hozzáértés, mindig alapvető tényezői a fejlődésnek. Az olvasót igen érdekli e tényezők szerepe, különösen egy gyár történeténél. A termelőerők bizonyos előzetes fejlődésfoka nélkül nem keletkezhetik kapitalista ipari termelés. Szerzőnk maga is hangsúlyozza, hogy a Zsolnay-gyár Pécs régi kézművességének talajából nőtt ki. Nem az üres tőke teremtette meg, hanem a helyi adottságok szerint sajátosan, a régi időktől fejlődött módszerekkel dolgozó kisiparosságát fogta össze a tőke, egyidejű nyílván még eléggé laza munkaszervezetbe. Mert feltűnő, hogy bár már 1868-tól gőzgép hajtotta a munkagépeket, mégpedig már 1873-ban — csak az anyagelőkészítő fázisokban — 6 különböző munkagépet, a foglalkoztatott munkások száma 1871-ben csak 16—18 és 1872-ben is csak 30—35 volt. Nyilvánvaló, hogy a gyártás egyes fázisait valamilyen mértékben még a többé-kevésbé önállóan hagyott kisiparosokra bízta a gyár. De a továbbiakban is érdekelné az olvasót a gyártásfolyamat egyes részleteinek fejlődése. A fokozódó gépesítés nem csupán a tőke műve, hanem elsősorban ismét a technikai eljárások fejlődése készíti elő és teszi lehetővé; bizonytalan, kiszámíthatatlan processzusokat, amelyekhez állandó szakértő emberi készenlét kell, nem lehet gépesíteni. A munkásság tagozódása, önállósága vagy csupán önállóan fizikai közreműködése a technikai részletek fejlődésével van összefüggésben. A technikai fejlődés részleteinek ismerete, mindig összefüggésbe hozva a hozzájuk tartozó emberi munkával: igazi, mélyeséges és érdekesítő társadalomtörténet.

A termelőerők fejlődése a történetírás számára egyelőre még igen kevésé magyarázható, mintegy mélyből felnyomuló geológiai alakulás, a termelési viszonyok

fejlődése alatt. Tudtunkkal a szovjet történetírás ma fokozottan sürgeti a termelőerők és a termelési viszonyok belső összefüggéseinek feltárását a fejlődésben. A politikai gazdaságtan a termelési viszonyokkal foglalkozik, a termelőerők fejlődését inkább csak regisztrálja, s nem magyarázza. A termelési viszonyok alakítják ki a harcot, ahol a szociális küzdelmek sorsa eldől. A történetírásnak egyik legfontosabb feladata bizonyára a termelési viszonyok múlt fejlődésének felkutatása. Mi azonban úgy találjuk, hogy a mi magyar történetírásunk túlságosan egyoldalúan csak a termelési viszonyokra irányítja tekintetét; mintha nem is annyira a történettudomány, hanem inkább a politikai gazdaságtan babérait vágnék. Pedig a történelem önálló tudomány, sajátos funkciókkal a tudományok egészében. Egyik legfontosabb funkciója lenne a termelőerők fejlődésének vizsgálata, magyarázata, a termelési viszonyokkal való kölcsönös összefüggésének felderítése; ez lenne a legértékesebb hozzájárulása a politikai gazdaságtan munkájához is.

Nem vállalkozhatnék például a Zsolnay-gyár kitűnő történetírója arra, hogy munkáját ilyen értelemben kiegészítse, papírosra vetvén mindazt, ami kutatásai közben eleven élményként már úgyszólamint kialakult benne, a munkafolyamat részletezett és társadalmi összefüggéseiben is megvilágított képét?

HAJNAL ISTVÁN

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK ÉVKÖNYVE

(Szerk : Schultheisz Emil)

(Budapest. Tankönyvkiadó Vállalat, 1952. 146 l.)

Az előttünk fekvő kötetet a Szegedi Tudományegyetem adta ki. A tanulmányok és szerzőik a következők: Bónis György: Egy Jagelló-kori magyar jogász (Petróczy Henczefi István). — Buza László: A non-intervenció elvének szocialista és imperialista koncepciója. — Horváth Róbert: Marx hozzájárulása a statisztikai tudomány alapjainak megteremtéséhez. — Martonyi János: A vezetés, irányítás és koordináció kérdései az oktatásügyi igazgatásban. — Móra Mihály: A per létrejöttének kérdése a burzsoá polgári perrendtartás szerint. — Perbíró József: A munkajogviszony tárgya s ennek elhatárolása a munkajogviszony tartalmától és céljától. — Pólay Elemér: Az eladói kötelezettség szabályozásának első megjelenése a római jogban. — Schultheisz Emil: Néhány új szempont a büntetőjogban.

Miként látjuk, az évkönyvben a jogtudomány majdnem valamennyi ágából található tanulmányokat, amelyek a marxista módszer alkalmazásával készültek. A cikkek, leszámítva a jogtörténeti és római jogi tanulmányt, a burzsoá és szocialista joggal foglalkoznak, összehasonlítva őket egymással.

A történetészeket Bónis György jogtörténeti tanulmánya érdekelheti. A szerző, aki már hosszabb idő óta dolgozik a XIV—XVI. századi jogászrend összetételéről és szerepéről szóló művén, ebben a dolgozatban a jogászrend egyik jellegzetes képviselőjének, Petróczy Henczefi István királyi jogügyigazgatónak, majd országbírói és szlavóniai ítélmesterek pályáját ismerteti. Azonban cikke, rövidsége ellenére, több mint egyszerű életrajz. Henczefi életének bemutatásával elénk tárja a jogászrend szerepét, amelynek problémáját Engels vetette fel, és amit nálunk eddig, sajnos, kevésbé vizsgáltak.

A szerző a tanulmány elején Engels nyomán ismerteti a jogászrend problémáját, és foglalkozik ennek magyarországi szerepével. Nálunk a jogászrend már a XIV. században a jogtudósok és a gyakorlati jogászok csoportjaira oszlik: előbbieket az egyetemen végzett római jogi vagy kánonjogi doktorok, akik azonban a hazai szokásjog fejlesztésében nem vettek részt; vagy az egyházi bíróságoknál helyezkedtek el, vagy a királyi szolgálatában, a nagy és titkos kancelláriákban politikai-diplomáciai feladatokat láttak el. A hazai jogfejlődésre a gyakorlati jogászoknak volt hatása. Ezek hazai iskolákat végzett litteratusok voltak, akik ismereteiket jogi képesítés nélkül, a gyakorlatban sajátították el. Az ítélmesterek, akik a központi bíróságokban ítéleztek, ebből a többnyire kisbirtokos nemesi eredetű rétegből kerültek ki. A gyakorlati jogászrend kimagasló tagjai az ítélmesterek és a jogügyigazgatók, és nem a személynők, akik Werbőczyig a nagy kancellária igazságszolgáltatási exponensei.

A továbbiakban Henczefi pályáját ismerteti Bónis. A Vas megyei eredetű kisbirtokos nemes a deákmuveltség elnyerése után ügyvédi gyakorlatot folytat. Az 1490-es évek elején a királyi kúriába kerül nótáriusként, majd a század végén rövid ideig Vas megye

alispánja. Utána megint ügyvédkedik, később sókamaraispán, és 1505-ben jogügyi-igazgató lesz. Ezzel kapcsolatban rátér az ügyigazgató feladataira, és ismerteti fizetését. 1515-ig viseli tisztét, amikor is felcseréli az országbírói és szlavóniai ítélőmesteri állással. Itélőmesteri működéséről világos képet kapunk. Haláláig ítélőmester. A tanulmány végül Henczefi birtokszerző politikáját ismerteti. Befejezésül értékeli Henczefi és pályatársai, a Jagelló-kori magyar jogászcsoport pályáját a haladás szempontjából. »A magyar jogászcsoport, mely Mátyás korában a törvényhozás megszilárdításában, a feudális anarchia leküzdésében és a központi államhatalom megerősítésében szükséges eszköze volt a nagy királynak, a Jagellók alatt a felbomlást siettető főpapok és főurak szolgálataiba szegődött, vagy a maga ügyességére, legfeljebb a köznemesi párt erejére támaszkodva úzte kis játékaikat, hogy családját a társadalom magasabb rétegébe emelje, vagyonhoz és hatalomhoz juttassa.« (20. l.) Így tehát a jogászcsoportot a Jagellókorban — szemben Mátyás korával — negatívan értékeli. Ez az értékelés elsősorban a centralizáció kérdésében elfoglalt szerepük szempontjából negatív.

Ez a tanulmány sokban fogja segíteni a Hunyadi- és Jagelló-kor történetének kutatóit, hiszen a jogászcsoport fontos szerepet vitt ezekben az időkben, tagjai elsősorban bírói és kincstári funkciókban helyezkedtek el. A dolgozatnak sikerült Henczefi működésének bemutatásával az egész Jagelló-kori jogászcsoportot jellemeznie. Sajnos, mivel a tanulmány Henczefi személyéhez volt kötve, aki közéleleti pályáját Ulászló alatt kezdi, pályatársai működésének Mátyás-kori szerepére nem térhet ki részletesen. Különösen érdekes lett volna ez, ugyanis a jogászok a nagy király központosító törekvéseinek eszközei voltak, a dolgozat azoknak, akik a Mohács előtti korszak hivataltörténetével foglalkoznak, a bíróságokra és a pénzügyi szervezetre vonatkozólag értékes adatokat fog nyújtani.

KUBINYI ANDRÁS

TANULMÁNYOK AZ ÁLLAM ÉS JOG KÉRDÉSEI KÖRÉBŐL

(Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadványai I. Budapest, 1953. 339 l.)

A budapesti Állam- és Jogtudományi Kar tudományos munkájának fellendülését, az állam- és jogtudományok marxista-leninista művelése iránti igényét mutatják a kötet tanulmányai, amelyek legnagyobb részét fiatal oktatók munkái. A tanulmányok nagyobb része mai állami és jogi problémákat dolgoz fel — közte a szocializmus építése és a békeharc kiemelkedően fontos kérdéseit is —, hat tanulmány pedig történeti vonatkozású. A kötet előszava helyesen emeli ki a kötet pozitívumai közt a haladó nemzeti hagyományok ápolását és feldolgozását, a jogtörténeti tanulmányok zöme ugyanis 1848 és 1919 forradalmi problémáit taglalja. Nem lehet azonban egyetérteni avval, hogy az előszó a kötet negatív vonásait is említi a történeti témák viszonylagos előtérbe nyomulását. A jogtudományok egésze szempontjából, a jogászok dialektikus szemléletének kialakításához ez legalább annyira fontos, mint a történettudomány számára. A feldolgozott kérdések mind olyanok, amelyekkel az állam- és jogtörténet legjobb polgári művelői is igen keveset foglalkoztak: az ókori társadalom történet egyik izgalmas fejezetének jogi megvilágítása, a XVIII—XIX. századi feudális katonaiállítást néprajzi hagyományainkban is oly jelentős és értékes anyagot nyújtó problémája, az 1848-as jogászcsoport küzdelmei (amelyek más egyetemi fakultások 1848-as hagyományainak feltárására is serkentenek), az 1848—49-i országgyűlés egyik feltáratlan kérdése s a Tanácsköztársaság jogának két fontos problémája. Egyébként ez a két utóbbi tanulmány mai problémáinkkal is szervesen összefügg. Az alábbiakban egyenként ismertetjük a történeti vonatkozású tanulmányokat.

1

Brósz Róbert docens tanulmánya (»Ius patronatus«) a szerző készülő nagyobb munkájának (»Jogi egyenlőtlenségek szabad és szabad között Rómában«) egyik részlete, amely a libertinusok jogállásával, illetőleg annak egy fontos jellegzetességével, a libertinusok jogi helyzetének a volt tulajdonos javára történő korlátozásaival foglalkozik. Ez a téma igen fontos nemcsak a római jog, de általában a római társadalomtörténet kutatása szempontjából is. A szabadonbocsátottak a római rabszolgatartó társadalom

jelentős és a fejlődés során egyre növekvő rétegét képezték. A szabadonbocsátások a rabszolgatartás állandó kíséreléseinek; számuk főleg a rabszolgatartás válságának periódusában nő meg, amikor már a rabszolgák kizsákmányolásának régi formája egyre kevésbé fizetődik ki. Az egyre szaporodó szabadonbocsátottak helyzetének szabályozása fontos problémája volt a római törvényhozásnak. A rájuk vonatkozó számos jogszabály értékes társadalomtörténeti forrásanyagot jelent és élesen rávilágít azokra a jogi különbségekre, amelyek a római polgárságon belül elválasztották egymástól a szabadszületésűeket (ingenui) és szabadonbocsátottakat (libertini). Brósz Róbert a libertinusok külön, alacsonyabb jogi helyzetével foglalkozva ennek egyik fő megnyilatkozását, a jus patronatus tárgyalja, amely kivételes helyzetet biztosított a volt tulajdonosnak felszabadított rabszolgájával szemben, lehetőséget adott arra, hogy — formailag enyhített függőségi viszonytal — továbbra is hatalma alatt tartsa és kizsákmányolja.

A római rabszolgatartás kezdeti korszakában (amelynek állapotait a XII táblás törvény tükrözi), mikor a libertinusok szerepe csekély, a jus patronatus még nem alakult ki a maga teljességében. Csak a késői köztársaság korában, a nagy hódítások után, a rabszolgatartás óriási fellendülésével és első nagy válságával vált fontossá és kezdődött meg a felszabadítottak helyzetének jogi szabályozása, amelyet azután a császárkor törvényhozása dolgozott ki teljes mértékben. Ennek a szabályozásnak a fő tendenciája a patronus érdekeinek biztosítása volt libertusával szemben.

A libertus lekötésének már a formája is sajátos: még rabszolgakorában, ünnepélyes eskü útján történik; ez kényszeríti arra, hogy felszabadulása után olyan kötelezettségeket vállaljon, amelyek egyébként nem egyeztethetők össze a szabadok jogállásával.

A felszabadított mindenképp obsequiummal tartozott volt gazdájának. Az obsequium közelebről meg nem határozott, általános jellegű engedelmességet, szolgálattal jelentett; incerta obligatio volta azonban igen tág lehetőséget nyújtott a libertus munkájának kizsákmányolására. (A kései császárkorban egyébként az obsequium terminus lett az egész patronus-libertus viszony általános megjelölésévé.) Azokban az esetekben, amikor a libertus nem tartozott obsequiummal patronusának, a societas nyújtott lehetőséget a patronusnak volt rabszolgája további kizsákmányolására: a felszabadult ui. ez esetben köteles volt urával társasági szerződést kötni, amelynek alapján a patronus rész illeti a libertus vállalkozásának jövedelméből. Ha a volt gazda nem kap megfelelő részt, akkor a libertus halála után a hagyatékból elégitik ki. Általában a patronusnak privilegizált örökségi joga van libertusával szemben.

A szűkebb értelemben vett obsequiumon kívül a libertus officiummal is tartozott patronusának: köteles volt ellátni ügyeit, kezelni javait, gyámságot vállalni gyermekei felett stb. Nagy megterhelést jelentett az operae is: különböző munkák elvégzésének kötelezettsége, amelyek bizonytalan és nagymértékű lekötöttségként súlyosodtak a libertusra. Emellett a patronus ajándékokat is követelhetett libertusától. — A gazdasági természetű függőségen túl a patronusnak bírói joghatósága is volt (legalább is a császárkorig) szabadonbocsátottjával szemben. Emellett a libertus helyzetét több házassági jogi korlátozás is súlyosbította.

A tanulmány általában jó képet ad a libertusok kizsákmányolt helyzetéről, sajátos függőségi viszonyokról. Természetesen e kép további bővítése és egyes helyeken pontosabbá tétele lehetséges, sőt szükséges lenne. Problémaként merül fel például: hogyan egyeztethető össze a libertusok elnyomott, jogilag korlátozott helyzetével az a körülmény, hogy a császárkorban feltűnően sokan gazdagodnak meg közülük és kerülnek be a városi vezetőrétegbe és az államigazgatásba? Általában a libertusok helyzetének fejlődését részletesebben, történetiben kellene ábrázolni. — Természetesen ezeket a problémákat egy fejezet nem is fejthette ki részletesen; ezt a megjelenendő egész műtől várjuk.

2

»Eljött az éj; csendesen nyugvék a háznép a nap fáradságai után; s im ajtó zörren, az előjárók belépnek, az álmából felriadó ifjút megkötik; nem egyszer éppen fiatal neje agyából, s anyja karjaiból hurcolják el.« (Kölcsey Ferenc Összes Művei. Bpest, é. n. 1048. l.) A katonafogás minden embertelensége megelevenedik Kölcsey költői szemléletes-séggel papírravetett soraiból. Néhány oldallal utóbb azután azt is hozzátesszük, hogy kik azok, akiknek parancsa katonának kell állni, s távol a családi tűzhelytől, idegen országokban, előttük értelmetlen idegen érdekért kell meghalniok. »Felkerestetik a pártfogás nélkül való szegény, fel a magára haragot vont ügyefogyott; s mennie kell, mert magát megvál-

tani nem tudja; mert kóborlónak, hazátlanak, gonosz életűnek» mondják. (*Kölcsey Ferenc*, i. m. 1050. l.)

A feudális korszak utolsó száz esztendejének e kényszerű katonaállítása és katonafogása nyer tudományos feldolgozást *Révész László* docens: »Harc a katonaállítás körül a jobbágytársadalomban a hűbérkor végén« c. másfélívnyi tanulmányában. Egyrészt az idevágó jogi anyagot dolgozza fel a törvények s országgyűlési iratok felhasználásával, másrészt pedig — s ez a tanulmány főcélja — bemutatja a katonaállítási gyakorlatot. Gazdag levéltári anyaggal bemutatja azt, hogy: »Akármilyen is volt a jogi helyzet, akár-hogyan is rendelkezett az országgyűlés vagy a helytartótanács, katonai szolgálatra valójában mindig csak a legszegényebb réteg fiai mentek.« (290. l.) A jobbágyfalu »gazdáit« szembekerülnek a nincstelen zsellérekkel, mert azoknak a fiait kényszerítik mundérba, s a legszegényebbek ellen összefog velük a földesúr, a falu vagy a város tanácsa, a vármegye s az egész államhatalom.

A feudális termelésből kiszorított, s a társadalomból nem egyszer kivetett elemeket viszik el legszivesebben. Nincstelen »heverők« »paripás herék« (betyárok), kóborlók, csavargók, utazók, vidéki származású cselédek, s a tanáccsal szemben engedetlen vagy büntetett előéletű személyek azok, akikből a hivatalos hatóságok a kirótt katonakontingens elsősorban kiállítani igyekeznek. »Összefoglalva leszögezhetjük — mondja a szerző —, hogy a nemes a katonáskodás terhét az 'adófizetőkre', azaz a jobbágyokra hárítja, a mezővárosok és községek jómódú jobbágjai pedig a nincstelenek roskadozó vállára zúditják ezt a kötelezettséget is.« (307. l.)

A tanulmány érdekes, világos szerkezetű, gazdag bizonyító anyaggal illusztrált és ennek a kérdésnek nagyon jól sikerült összefoglalása. Legfeljebb azt hiányolja az ember, hogy a szerző bemutatassa és konkrét adatokkal is szemléltesse, hogy országos viszonylatban tulajdonképpen mekkora volt a katonaállítás terhe, különösen a háborús időkben, s ugyanakkor azt is, hogy a kisvagyonú és nincstelen falusi rétegek számára is milyen végromlással járt a hosszú katonai szolgálat. A felhasznált gazdag bizonyító anyaggal kapcsolatban csak az tűnik fel, hogy jóformán kizárólag az Alföldről való, ahol a gazdag civis városokban ez a harc természetesen a legélesebb, anélkül azonban, hogy csak ennek a vidéknek a jellemzője lenne. Végül pedig meg kellene említeni néhány reformpolitikust — kiemelve közülük Kölcseyt —, akik ezzel a kérdéssel foglalkoztak, s akik, ha nem is tudtak döntő változást elérni a maguk idejében, reformtörekvéseikkel mégis hozzájárultak ahhoz, hogy ugyanazok, akiket a feudális korban erőszakkal kellett katonának hurcolni, 1848-ban felszabadultan ezt énekeljék: »Most szép lenni katonának, mert Kossuthnak verbuválnak.«

3

»Öntudatlanul is arra vágytunk, hogy politikai szerepet játsszunk, s tetterőnknek tért nyissunk. Mindnyájan egyetértettünk abban, hogy a fennálló viszonyok nem tarthatnak soká, hogy az uralkodó rendszer meg fog bukni, hogy az egész ország átalakulása kikerülhetetlen« — írta visszaemlékezéseiben Pulszky, a reformkor országgyűlési s egyetemi ifjúságáról. A gazdasági és társadalmi kényszer hajtotta őket, hogy szembeálljanak az avult feudalizmussal, s annak politikai rendszeren túl, reakciós iskolapolitikája ellen is felvegyék a harcot.

Az egyetemek és akadémiák ifjúságának reformkorvégi és 1848-as magatartása, harca elevenedik meg *Nagy István* tanársegéd »Az egyetemi ifjúság 1848-ban« c. tanulmányában. Elsősorban persze a jogászipfúság küzdelmeit foglalja össze, amely a »gutgesinnt«, »a modern szellem által fölkapott tévtanok ellen« minden eszközzel harcoló dékánok és tanárok akarata ellenére is bekapcsolódik a politikai életbe, résztvesz az országgyűléseken, meggyűléseken, nyelvművelő társaságokat hoz létre, s ahol csak lehet, aktívan segíti az ellenzéket.

1848-ban megfogalmazzák a közoktatási rendszerrel szembeni kívánásaikat és ezekben tükröződik: »egyetemi és akadémiai ifjúságunk politikai felfogása, demokratizmusa, antiklerikális beállítottsága és talán mindenekelőtt nagy hazaszeretete« (273. l.). Iskolatagunknak Bécsből, az egyházi irányítástól és befolyástól való függetlenítése, a tanítási rendszer gyökeres átalakítása a tanítási és tanulási szabadság elve alapján, a súlyos tanulmányi költségek csökkentése teszik követeléseik legfontosabb pontjait. Ezeket részben sikerült is elérniük: nem utolsósorban azért, mert egyes célkitűzéseket a késedelmeskedő tanügyi hatóságokkal szemben saját maguk hajtottak végre.

Amint ebből is kiténik, a tanulmány az egyetemi ifjúság elsősorban tanügyi vonatkozású követeléseivel foglalkozik, döntően a pesti és vidéki jogakadémiák anyaga alapján. A cím tehát sokkal szélesebb, hiszen az egyrészt a többi fakultások ifjúsági mozgalmait

maival való foglalkozást is szükségessé tenné, másrészt pedig az egyetemi ifjúság szociális helyzetének és politikai aktivitásának, szerepének a feldolgozását is megkívánná. Erre azonban csak utal a szerző, amikor március 15-ével kapcsolatban azt mondja az egyetemi ifjúságról, hogy az »nem egyszerű kérvényezőként lépett fel, hanem mint a nagy átalakulás harcosa s a győzelem részese«. (282. l.)

4

Csizmadia Andor docens »Az 1848. évi népképviselői országgyűlés zárt ülései« c. tanulmányát a reformkori kerületi ülések kialakulásának történetével kezdi, s végigvezet azon a fejlődésen, amíg ezekből az országgyűlés szervezete, államjogiilag elismert intézménye lesz. Helyesen húzza alá ezeknek a kiemelkedő jelentőségét, hiszen már 1833-ban az udvari titkos rendőrségnek az volt a véleménye, hogy »tulajdonképpen minden rossz gyűjtőpontja a kerületi ülések mostani formája. Itt az ifjúság uralkodik . . . a rendek a kormánynak a kezéből lassanként a tárgyalások irányításának minden jogát kivesszik . . . a kerületi ülések határozatait az országos üléseken egy puszta »maradjon« által szentesítik« stb. (O. L. Takács hagyaték 44. fasc. 5723.)

A tanulmány ezekután rátér a zárt ülések államjogi szempontból való boncolgatására. Fölveti a zárt ülések *jellegének, szerepének, működésének és hatáskörének* problémáját, s arra a megállapításra jut: »A zárt ülések eredményének igen sokszor döntő politikai fontossága volt. A zárt üléseken alakulhattak ki az egybehangzó politikai nézetek, amelyek elhatározó jelentőségűek voltak az országgyűlés által utóbb törvényt vagy határozatot alakjában létrejött akaratkijelentés tekintetében« (256. l.).

A felvetett elvi kérdések kifejtését követi az ott tárgyalt ügyek vizsgálata. Ezeket négy csoportba sorozza: *a)* katonai kérdések; *b)* döntő politikai ügyek; *c)* előkészítő szerepet betöltő ülések; *d)* az országgyűlés székhelyének áttételére, elnökének személyére vonatkozó ügyek. Ennek a felosztásnak megfelelően hoz után *példákat* mindegyikre, s fejtegetéseit ezzel zárja: »Az 1848—49. évi forradalmi országgyűlésnek zárt ülései jogtörténeti intézményekké váltak, de jelentőségük a rájuk vonatkozó meglehetősen gyér történeti adatokból is kiviláglik. Bár döntő kérdésekben is sokszor segítették Kossuthot és a szabadságharc ügyét (pl. a függetlenség kimondása, nemzetiségi törvény), a zárt ülések elsősorban az országgyűlési jobb- és baloldal éles harcainak voltak színhelyei.« (264. l.)

A szerzőnek, amikor erre az érdekes államjogi kérdésre felhívta a figyelmet, igen nehéz dolga volt, mert alig van forrásanyaga. Emiatt nem is tudhat néhány általános megállapításon túlmenni; s nem vállalhatja a zárt ülések anyagának rendszeres feldolgozását. A kis forrásanyag s a feldolgozó igényessége közötti ellentmondás vezetett valószínűleg arra, hogy a kis tanulmány túlzottan szétaprózott (17 oldal — 11 részre tagolva). Véleményem szerint fölöslegesen osztotta 4 csoportba a zárt üléseken tárgyalt ügyeket, mert ha a felosztás alapjául az ott tárgyalt anyag szolgál, akkor — csak az első két csoportról lehet szó. (A *d* pont a *b* pont alá tartozik, a *c* pedig az első két pontra egyaránt vonatkozhat.) Persze különben sem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a reformkori kerületi ülésekkel szemben, 1848—49-ben éppen a nyílt ülések a döntő jellegűek, ahol a nép forradalmi befolyása inkább érvényesülhetett.

5

1919. március 21-én először alakult hazánkban valóban népi hatalom. Történettudományunk ezideig erőteljes kísérleteket tett arra, hogy ez új államforma tanulságos tartalmát feltárja. Sok igen lényeges probléma azonban még tisztázatlan.

A fent két tanulmányra megpróbálkozik a Tanácsköztársaság történetének eddig meglehetősen homályban levő fontos kérdése — a felépítmény — egy-egy mozaikjának megrajzolásával.

Tóth Imre tanársegéd »A Magyar Tanácsköztársaság munkajogi jogalkotása« c. tanulmánya helyesen kapcsolja össze a munkajogi intézkedéseket az új gazdasági alappal. Így a tanulmány az alapvető kérdéseket kielégítően oldja meg. Részletesen tárgyalja a munkajog egyes elemeit (munkához való jog, általános munkakötelezettség, pihenéshez való jog stb.). A tanulmány egész tartalmából kidomborodik a proletárdiktatúra azon törekvése, hogy a társadalom munkájának szocialista megszervezése révén biztosítsa a dolgozók anyagi és kulturális szükségletei egyre magasabb fokú kielégítését.

A Tanácsköztársaság gazdasági és politikai téren hatalmas erőfeszítéseket tett a dolgozókat annyira sújtó és a háború után különösen súlyos munkanélküliség felszámolására. Munkanélküli segélyben részesítették azokat, akiknek az állam még nem tudott munkaalkalmat biztosítani. A munkaviszonyban álló dolgozók fizetését rendezték. E téren első feladata volt a Tanácsköztársaságnak, hogy a béreket közelebb hozza a létminimumhoz, a bérezést új alapokra fektetve eltüntesse azt az éles szakadékot, amely a fizikai és szellemi munka, férfi és női munka díjazása közt volt. A bérezésnél a következő szempontokat vették figyelembe: a munkások szakképzettsége, vezetésre való alkalmassága, munkában töltött éveinek száma. Ennek alapján a munkásokat 5 fizetési osztályba sorolták be. Ugyanakkor e szabályozás alátámasztására a Népgazdasági Tanács 90. sz. rendelete az üzemi munkafegyelem megtartását írta elő. Mindezek a rendelkezések azonban nem tudták pótolni a termelést fegyelmező, a termelékenység emelését ösztönző teljesítménybérezést.

Törvényileg biztosították a heti pihenőidőt, amennyiben a heti munkaidőt 48 órában szabták meg. Túlmunkát csak rendkívüli, indokolt esetben engedélyeztek. Törvény biztosította a dolgozók fizetett szabadságát is. Külön rendelkezések foglalkoztak az anyák és ifjúság védelmével. Ismeretes, hogy az anyáknak külön terhességi, gyermekágyi és szoptatási segély járt. A betegség esetére való biztosítási kötelezettséget a megelőző 1907. évi XIX. t. c. értelmében meglehetősen szűkkörűen szabták meg. A Forradalmi Kormányzótanács XXV. sz. rendeletével kiterjesztette ezt minden dolgozóra (háztartási alkalmazottak, mezőgazdasági munkások stb.). Szabályozták a betegség idejére járó táppénz mértékét is. A proletárállam egyik feladatának tekintette az imperialista háború rokkantjairól, árváiról, özvegyeiről való gondoskodást.

A Tanácsköztársaság az egyes intézkedések végrehajtására új intézményeket hozott létre. A szerző széleskörűen körvonalazza ezen intézmények feladatát, létjogosultságát. (Ellenőrző Munkástanács, Országos Egészségügyi Tanács, Munkügyi Biróságok stb.)

A tanulmány írója elsősorban mint jogász vizsgálta a kérdéseket, és ebből kifolyólag a történeti összefüggéseket csak felületesen érintette. (Pl. nem teljes és így nem is helyes a polgári-demokratikus forradalom győzelméről adott értékelése.) A jog régi elemeinek az új kialakulását, érvényesülését akadályozó törekvését itt-ott odavetve tárgyalta.

Tóth Imre tanulmányában jól összefoglalja az e kérdésről meglévő hiányos és rendezetlen ismereteinket.

6

Nagy Tibor adjunktus: »A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi jog« c. tanulmánya a jog más területét, a szocialista pénzügyi jog kialakulását vizsgálja. A Tanácsköztársaság előtt e jogág is a monarchia politikai és gazdasági rendjének védelmére, erősítésére szolgált. A pénzügyi jog gerincét az adójog alkotta.

A Tanácsköztársaság megalakulásával e téren is jelentős változás ment végbe. A bankok, vállalatok államosításával a pénzügyrendszer is új alapokra helyeződött és ennek megfelelően új pénzügyigazgatási szervezet jött létre. Kezdetét vette a pénzügyi jog új, szocialista irányba való fejlődése. Ez a szocialista jelleg a jogág minden területén megmutatkozott.

A költségvetési jog terén a Tanácsköztársaság minden igyekezete arra irányult, hogy költségvetésszerűen gazdálkodjon. Ezt az adott körülmények közt nehéz volt megvalósítani, s így csak rövid lejáratú, hétről-hétre, hónapról-hónapra elkészített tervezetek szabályozták az állami kiadásokat. A pénzügyi jog fejlődésében új szakaszt jelentett az alkotmánytörvény. Az alkotmány tartalmazta a költségvetési jog alapveit is. Érvényben hagyta a költségvetés végrehajtására vonatkozó 1897. évi XX. t. c.-t, de az új helyzetnek megfelelően új elemekkel bővítette (a helyi tanácsoknak önálló költségvetési jogot biztosított stb.). Az adójog és adópolitika terén érvényben hagyták a régebbi adókat, az adózó elemek köre azonban változott. A Tanácsköztársaság adópolitikájában a gazdagabb rétegek korábban kivetett adójának szigorú behajtására törekedett, a vagyon- és jövedelemadó a legfontosabb adómnem vált. Az adórendszer egyszerűsítését is tervbe vették, de ezt idő híján nem tudták végrehajtani. Az állami szektor bevételei, valamint a magánszektor megadóztatása révén keletkezett pénzügyi eszközök elégségesnek bizonyultak a központi állami kiadások fedezésére. A helyi tanácsok pénzügyi forrásai azonban nem voltak rendezve, később tervbe vették a földérték-adó kivetését, amely a tanácsok kiadásait fedezte volna.

Nagy problémát jelentett a politikai szövetséges kispolgári, paraszti elemek adóztatása. Ezt a kérdést nem tudta megoldani a Tanácsköztársaság. E területen is a paraszt-kérdést, mint gazdasági, pénzügyi kérdést kezelte elsősorban. A 100 holdon aluli birtokosokat nem adóztatta, így a kulák birtokok egy része is adómentes volt. A parasztságot gazdaságilag egységes táborként kezelte, ami nehezítette (egyéb tényezőktől eltekintve) a politikai szövetség létrejöttét a középrétegekkel. Erre a kérdésre bővebben kiteríthetett volna a szerző, hiszen a proletárdiktatúra egyik legfontosabb tartalmi problémáját érinti.

A pénzforgalom szabályozása terén a Tanácsköztársaság a lenini elvek megvalósítására törekedett. A pénzforgalmat az államosított, ellenőrzés alatt álló bankokba igyekezett központosítani. Az államosított vállalatok elszámolását és pénzkezelését a május 2-i rendelet értelmében »egyszámlarendszer« bevezetésével oldották meg. A régi intézmények pénzkezelése, pénzforgalmi rendje lényegében nem változott. Az új elsősorban a pénzügyi rendszer új területein mutatkozott meg. A pénzforgalom illetően való szabályozása megszilárdította a Tanácsköztársaság pénzügyi rendjét, végső fokon a Tanácsköztársaság államrendjét.

A biztosítási, valamint takarékösszervezeteket is a szocialista pénzügyi rendszer belső törvényei szerint szabályozták.

A szerző tanulmányában helyesen mutatja ki a Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi jogrendszere szinonim fejlődését Szovjetországnak pénzügyi fejlődésével a hasonló szakaszban. Sok azonosságra mutat rá és ezek meglete törvényszerű. Ugyanakkor itt hibát is követ el a szerző. Módszerével bizonyos fokig elhomályosítja a magyar fejlődés sajátosságait. Nem tűnik ki elég élesen, hogy az új gazdasági alap születte mind Szovjetországnak, mind a Magyar Tanácsköztársaságnak az új jogi felépítmény és a neki megfelelő intézmények.

A szerző a jogág egész belső struktúrájának elemzésével, a rendelkezések tömör felsorakoztatásával meggyőzően cáfolja az ellenforradalmár jogtudósok állításait a Tanácsköztársaság pénzügyi jogára vonatkozólag.

SARKADY JÁNOS (1) — UNGER MÁTYÁS (2—4)

NEVELŐ IBÉN (5—6)

RADOCSEY DÉNES:

A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG FALKÉPEI

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954. 254 l. + CXXXII tábla)

Radocsay Dénes műve mind az anyaggyűjtés, mind az összegyűjtött anyag feldolgozása szempontjából jelentős teljesítménye újabb művészettörténeti irodalmunknak. Lelkiismeretes, alapos munkával dolgozta fel a középkori Magyarország falfestményeit, s bevezető tanulmányában marxista igényű elemzésre törekedett. Művészettörténetírásunk határozott fejlődésének jele, hogy — egyes vidéki falfestmények esetében — »a maradi szellemből következő provincializmus« hamis nézetei helyett, Radocsay »gyakorlatlanságból fakadó népi jellegű« kezdeményezéseket ismer fel. Így elsősorban az erdélyi falfestményeken, mint a XII. századi dejtei és a XIV. századi gelencei falképeken a »népi képzelet stílusformáló« erejét magyarázza. A népi hang jelentkezésének, a népi hagyományok ösztönző erejének felismerésére Radocsayt elsősorban Dimitrijeva szovjet tudós megállapításai irányították. A román művészettörténeti kutatások eredményei nyomán lerögzíti, hogy az erdélyi templomok egyes falképeinek stílusa »elárlulja az ortodox templomok festészetével, a románok művészetével való kapcsolataikat«, a »párhuzamos együttfejlődés, gyakran a két stílusforma közötti szoros egybefonódás törvényszerű és jellegzetes«. Egyúttal megállapítja, hogy a román szakirodalom noha »ikonográfiai és stílárius szempontból is foglalkozott a bizánci művészet hatásával, de nem vetette fel azt a kérdést, hogy az erdélyi bizánci falképfestészet milyen kapcsolatban volt a szomszédos szláv művészetekkel«.

A középkori Magyarország falképeinek ismertetésekor azonban Radocsay Dénes is egyes esetekben megelégszik azzal, hogy átveszi a korábbi, a magyar szakirodalom eredményeit, anélkül azonban, hogy a régi kutatások kritikai értékelésébe bocsátkoznék. Árpád-kori művészetünkkel kapcsolatban az új kritikai értékelés fontosságát egy problémához fűzve szeretném hangsúlyozni: a felszabadulás előtt a nyugati egyház-

művészet »domináns hatásának« bizonyítása érdekében a szakirodalom mellőzte Bizánc közvetlen indításának felismerését. A románkori művészetünkben mutatkozó bizantinizáló stílus elsősorban az olasz bizantinizáló művészet közvetítésének, másrészt francia és német befolyásoknak tekintették. Radocsay nem tárta fel a közvetlen bizánci összefüggéseket. Az utóbbi években felfedezett XI. századi hidegségi falfestmények esetében felismer franczia kapcsolatok mellett északolasz és svájci analógiákat. A stílusvizsgálat során azonban mellőzi az esetleges közvetlen bizánci analógiákat — noha a festményekkel díszített hidegségi templom a XI. században kerek, tehát görög, centrális jellegű templom lehetett. Nyugat bizantinizáló művészete fejlődésében a bizánci festett kódexek mellett Bizánc iparművészeti termékei, elsősorban kispasztikája, az elefant-csontreliefek döntő szerepet játszottak. Eppen ezért, midőn a hazai művészetben jelentkező közvetlen bizánci nyomokat keressük, figyelembe kell vennünk ezeket a művészeti ágakat is. Árpádkori falfestményeink nem egy esetben igénylik a közvetetten kívül a közvetlen bizánci kapcsolatok keresését, nemcsak az erdélyi falképek és a már XIV. század eleji gelencei falfestmények esetében, hanem pl. a XI. századi feldebrői freskók, vagy a XIII. század végén készült szepesdaróci Angyali üdvözlés elemzésekor is. A szepesdaróci freskó, noha — a szerző szerint — a benne jelentkező »formakincs Itália vagy Németország közvetítésével« érkezett hazánkba, nemcsak Bizánc művészetével rokon, de kapcsolatban van a korai szláv ikonművészettel is. Radocsay munkájának e hiányossága is tanúsítja, hogy művészettörténeti kutatásunk sürgős feladata a középkori Magyarország művészetében jelentkező bizánci kapcsolatok kikutatása.

A gótikus és reneszánsz falképek vizsgálatakor Radocsay a feudalizmus fejlődésével párhuzamosan rámutat arra, hogy milyen mértékben váltja fel falképfestészetünkben a korábbi kizárólagos egyházi tájékozódást az ábrázolás világiasabb jellege. Helyesen ismeri fel, hogy »témájánál fogva jelentős fejlődési állomás« falképfestészetünkben az 1317-ben készült, I. Károly koronázását bemutató szepeshelyi freskó. Ezen a festményen egyházi férfiak ábrázolása mellett ott látjuk a király kardhordozójának képét is. A XIV. század, az Anjouk kora az, amikor az olasz művészet erőteljes hangsúllyal jelentkezik falképfestészetünkben is. Így a kiváló itáliai mester, Niccolò di Tommaso festi az esztergomi királyi kápolna falfestményeit. A XIV. század utolsó negyedében több helyi mester működése mellett kiemelkedő művészegyéniség az osztrák származású Aquila János, aki művészi és polgári öntudattal már megnevezi magát művein, s két ízben is lefesti önarcképét a veleméri s mártónhelyi templomban. — A XV. századbeli falképfestészetünkben az Anjou-kori hagyományok továbbfejlesztéseként a vajdahunyadi falképek tükrözik a lovagi udvari kultúrát. Az olasz reneszánsz kapcsolatokat az esztergomi királyi palota Filippino Lippi egy követőjétől festett falképei példázzák. Míg a löcsei »Utolsó ítélet« névtelen művésznének realiztikus emberábrázoló készsége folytán a XVI. századi magyarországi falképfestészet egyik legkiemelkedőbb alkotása.

Nincs módunk arra, hogy itt falképeinkkel részletesen foglalkozzunk. De szeretnénk felhívni a figyelmet XIV. századvégi falképfestészetünk egy-két igen jellegzetes és a művészet és a társadalmi fejlődés problémáinak érdekes összefüggéseire rávilágító ritka és jelentős ábrázolására. A kőszegi templomban van egy köpenyeges Máriát ábrázoló falkép, melynek keletkezési idejét 1400 köré helyezi a kutatás. A köpenyeges Mária ábrázolása (Mária védően széttárt köpenye alatt térdepelnek a hívek) másutt is szerepel falképfestészetünkben. A kőszegi freskón Mária ábrázolása azonban merőben eltér a megszokottól. Művésze nem az egykorú ábrázolások időtlen, sematizáló palástjában ábrázolja Máriát, hanem — e korban szokatlan és meglepő módon — valóságú korviselőben: pontosan I. Lajos udvari környezetének, a Képes Krónika miniatúráinak oly jól ismert királynői viseletében. Máriát Anjou-kori vállraomló bodros, bóbítás főkötőjére illesztett koronával jeleníti meg a művész. A viselet ily pontos ábrázolása a festmény keletkezésének egy-két évtizeddel korábbi volta mellett szólna. Joggal kérdezhetjük: vajon Máriának világi királynői méltósággal való ábrázolása nem a megkoronázott magyar Anjou Mária királynő jelképes ábrázolása-e? Vajon a feudális anarchia legvéresebb idejében, nem az anyakirályné kivégzése, Mária királynő fogvatartása idején (1386—1387) készült volna ez a freskó, mintegy tüntetésként a délvidekiek fogóságában levő megkoronázott magyar királynő mellett? Uralkodónak vallásos vonatkozású ábrázolására van példa a középkorban. Kurt Vaessen mutatott rá, hogy az aachen-i dóm egyik kódexében »egy Otto-kori uralkodót evangélista szimbólumokkal övezett mandorlában mintegy Krisztusként ábrázolták (Lásd Kurt Vaessen: Mittelalterliche Kunstwerke publizistisch gesehen c. tanulmányát a Beiträge zur Zeitungswissenschaft. Festgabe für Karl d'Esther zum 70. Geburtstag von seinen Freunden und Schülern. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster Westfalen. 1952. kiadványban 199. l.)

A kőszegi falképen kívül nem érdektelen még felemlítenünk, hogy a zselizi templom egy 1390 körül készült falfestményén a hagyomány szerint a művész egy női szent ábrázolásában a megrendelő Becsei Margitot igyekezett megörökíteni. E tematikájában s ábrázolási módjában egyaránt rendkívül érdekes falkép Becsei Vesszős György különíttetését mutatja be. Becsei György az első nápolyi hadjárat idején Nápolyban Durazzo Károly herceget ölta meg. A zselizi falképen a halott Becsei György lelkét az ördög magának követeli, de Krisztus és Mária segítségével bűnbocsánatot nyer. A falkép eseményeit az egyes szereplők kezében tartott tekercs latin felirataival magyarázza meg a művész. A falkép egésze, az egyes szereplők színpadias elhelyezése, a szabályos hexaméterekben, kifejezetten dialogizáló formában írott latin feliratok, nézetünk szerint a középkori misztikus színjátékok ihletésében fogant.

A középkori városi irodalom, elsősorban a gazdagodó polgárság erkölceit gúnyoló világi irodalom hatása jelentkezik egy XIV. századvégi s a középkori Magyarország falckpfestészetében páratlan lőcei falképen. A lőcei Szt. Jakab templomban 1380 táján festi egy művész az irgalmasság cselekedeteinek és a hét főbűnnek két képsorozatát. Az utóbbin a művészi ábrázolás groteszk, élesen szatirikus jellege kapcsolatba hozható a középkor szatirikus állathistóriáival, bohózataival.

Radocsay Dénes munkája az Akadémiai Kiadó ízléses kiadásában jelent meg, de sajnálatos, hogy a kiadó nem helyezett súlyt az amúgyis elmosódott és elkopott falfestmények fényképeinek jobb klisékkel való reprodukálására.

BERKOVITS ILONA

DIMITAR KOSZEV:

JEGYZETEK BULGÁRIA ÚJKORI TÖRTÉNETÉBŐL

(Szófia, 1951. 328 l.)

A bolgár történetírás egyik fontos témája az ún. bolgár megújulás korszaka, az az idő, amely a kapitalista viszonyok elterjedésével, a bolgár nemzeti öntudatosodással kezdődik és a parasztnozgalmakon és forradalmi szervezkedéseken át elvezet az 1876. évi áprilisi felkeléshez és az ország felszabadulásához. A felkelés előtti évek és különösen a felkelés történetével már az egyik neves kortárs, Zaharij Sztojanov foglalkozott részben emlékiratszerűen megírt munkájában, de inkább csak a politikai történet érdekelte. A polgári történetírás, elsősorban pedig az irodalomtörténetírás igen nagy anyagot tárt fel, az 1910-es évek bolgár folyóiratai vaskos kötetekben közölték a dokumentumokat. Annál meglepőbb, hogy az egész korszak összefoglaló nagy feldolgozására egy történész sem vállalkozott, kisebb lélegzetű szintézisét is inkább irodalomtörténészek adták meg. És ugyanakkor említésre méltó az is, hogy éppen irodalomtörténészek, mint Ivan Sismanov és Bojan Penev az elsők, akik felismerik a bolgár megújulás mozgalmában a gazdasági tényezőt. Sismanov egyenesen az olasz renaissance-szal hasonlítja össze, persze a gazdasági tényezők alapvető meghatározó jelentőségét ők sem ismerik fel. A harmincas években ez a felismerés is veszendőbe megy, a kérdéssel foglalkozó történészek csak kulturális vagy legfeljebb politikai tényezőket méltatnak figyelemre. Nikov például a bolgár megújulási mozgalmat azonosítja a bolgár egyház önállósodásával. A harmincas és negyvenes évek fordulóján pedig Arnaudov és Mutafesiev már egyenesen a fasiszta rendszert és ideológiát igazolják a bolgár megújulás korával, a diktatúra előzményeit próbálják megkeresni itt és a nép saját erejébe vetett misztikus hitével magyarázzák a bolgár nép végül is megtörtént felszabadulását. Mihail Dimitrov irodalomtörténész részletkutatásai már valamivel reálisabb képet nyújtanak, a felszabadulás után pedig lehetővé válik a bolgár megújulási mozgalom teljes felkutatása és értékelése. Pantelej Zarev még mindig inkább irodalomtörténeti jellegű első összefoglaló kísérlete, Koszev, Hrisztov és különösen Burmov részletkutatásai mellett Zsak Natan könyve, »A bolgár megújulás« az egész korszak első marxista szintézise. (A könyv ismertetését l. Századok 1950. 442—444. l.)

Az általunk ismertetett könyv mintegy a következő lépés Natan professzor könyve után. Dimitar Koszev a Bolgár Tudományos Akadémia Bolgár Történeti Intézetének igazgatója és a szófiaí egyetemen az újkori bolgár történelem tanára. A felszabadulás után néhány évig részletesebben foglalkozott a megújulás korának történetével, különösen az ötvenes évektől kezdve; Pencso Szlavejkovról szóló nagyobb monográfiája ezeknek a tanulmányoknak a leszűrődése. Egyéni tanulmányain túlmenően az egész gazdag

irodalmi anyag alapján egyetemi előadásában ad összefoglaló képet erről a korszakról itt ismertett könyvében. Az első fejezet Törökország belső fejlődését mutatja be a XVIII—XIX. század fordulóján és ismerteti a nemzeti felszabadító mozgalom kezdeteit, Paiszj és mások kulturális működését és a különböző spontán népi ellenállási és felkelési kísérleteket, mintegy az 1828—29-es orosz-török háborúig.

A második fejezet a XIX. század második negyedének eseményeit ismerteti, először általános áttekintést ad a gazdasági és társadalmi fejlődésről. viszonylag elég részletesen vizsgálja a kulturális fejlődés kérdéseit, mivel a nemzeti felszabadító mozgalom még ekkor is elsősorban kulturális téren folyik. De már elég részletesen ismerteti a kisebb forradalmi megmozdulásokat és parasztfelkeléseket, különösen — saját kutatásai alapján — az 1850. éveket. Befejezésül a krimi háborúra és annak bulgáriai visszhangjára tér ki, a harmadik fejezetben pedig megmutatja, milyen hatalmas befolyást gyakoroltak a krimi háború következményei a bolgár fejlődésre. Bizonyítja, hogy a fellendülő bolgár ipar fejlődésében a nyugati áruk beözönlése és konkurenciája miatt törés támadt, ez Bulgáriában a kialakulóban levő burzsoázia elszegényedésére, elégedetlenségére és forradalmasodására vezetett, és ebből magyarázható a bolgár forradalmi mozgalom a hatvanas és különösen a hetvenes években.

Mielőtt ennek részletesebb ismertetésére rátérne, a negyedik fejezetben, időben kissé előreszaladva, elmondja a konstantinápolyi patriarchátustól független bolgár exarchátus felállításának történetét.

A könyv legrészletesebb fejezete az ötödik, amely a nemzeti forradalmi mozgalom szakaszait mutatja be, Rakovszki és a külföldről betörni próbáló csapatok működését, azután a Bolgár Forradalmi Központi Bizottmány és a hazai forradalmi szervezkedés történetét. Részletes képet ad a bolgár forradalmi mozgalom baloldali vezető alakjairól, Levszkiről és Botevről, elmondja az áprilisi felkelés történetét. A hatodik fejezetben pedig részletesen leírja az orosz-török felszabadító háborút és Bulgária berendezését az orosz megszállás idején. Az igen rövid hetedik fejezet az utolsó negyedszázad kulturális fejlődését ismerteti.

Természetesen nem állhat módunkban, hogy a könyvről részletes tartalmi ismertetést adjunk. Csak néhány megjegyzésre szorítkozhatunk. Mindenekelőtt meg kell állapítani azt, hogy Koszev könyve az eddigi ismert és kiadott hatalmas anyag gondos felhasználásával és több helyen egyéni kutatások révén való kiegészítésével az egyetemi hallgatók számára rendkívül gazdag, talán kissé túlságosan is bő anyagot nyújt. A kérdésnek ezt az oldalát persze nem tudjuk megítélni. A mű mondanivalóját tekintve meg kell állapítani, hogy a materialista történetfelfogás alapján megírott szintetikus munka, és éppen a történelmi materializmus alkalmazása lehetővé teszi a szerző számára számos kérdés helyes megoldását vagy legalábbis helyes felvetését.

Koszev könyve végeredményben szélesebb, nagyobb léleketű mint Zsak Natané, és az egyetemi oktatásban is fontos szerepet kell játszania. Ezért fontos, hogy a könyv a polgári történetírás helytelen idealista és eklektikus szemléletével szemben egységes szempontból mutassa be a bolgár nép történetét az egész korszakban. Különösen fontos volt ebből a szempontból a gazdasági alapoknak a kiemelése. Féll azonban, hogy a szerző itt kissé mereven kezelte a problémát, a gazdasági és társadalmi fejlődést és a politikai és kulturális eseményeket tárgyaló fejezetek meglehetősen mereven elválnak egymástól s így az az általánosan elfogadott megállapítás, hogy a bolgár nemzeti megújulás és nemzeti felszabadító mozgalom a bolgár burzsoázia fejlődésének következménye, inkább csak deklarativ jellegű.

Természetes, hogy a könyvnek bizonyos nehézségekkel kellett küzdenie éppen a gazdasági alap ábrázolásánál, azzal a nehézséggel ti., hogy a bolgár gazdaságtörténet számos kérdése mindmáig feldolgozatlan és megíratlan. Az ipar és a kereskedelem fejlődésére a könyv viszonylag elég sok anyagot hoz, azonban jóval kevesebbet a mezőgazdaság és a parasztság fejlődéséről, itt egyes kérdéseket teljesen magyarázat nélkül hagy. Így pl. beszél általában az ún. csiflik-rendszerről (a csiflik magántulajdonban levő török földbirtok) anélkül, hogy megmagyarázná, mi is az a csiflik. Így azután a mezőgazdaság és a parasztság történetére vonatkozó részei még sematikusabbak, mint a könyv általában. Különösen világosan mutatkozik ez meg az 1850-es parasztfelkelés értékelésében (119. l.), ahol a politikai részletek eléggé világosak, a társadalmi helyzet és a feladatok azonban teljesen sematikusak.

A megújulás korának egyik legvitatottabb kérdése az ún. csorbadszik szerepe. A csorbadszik a bolgár nép leggazdagabbjai, többnyire kereskedők vagy uzsorások, akik a török hatóságokkal való közvetlenebb kapcsolataik révén szereztek vagyonukat, társadalmi állásukat, és pénzüket idővel földbirtokba fektették. Zsak Natan társadalmi helyzetük és 1878 után követett erősen konzervatív politikájuk alapján a török feudaliz-

mus függelékének tartja őket, és állítása mellett szól néhány kisebb tanulmány, amelyik egyes csorbadzi családok sorsát követi nyomon a felszabadulás után. Ezekből kiderül, hogy a kapitalista viszonyok beköszöntése után a csorbadzi családok tönkrementek. A csorbadzik tönkremenését a felszabadulás után mutatja az a közismert tény is, hogy már néhány évvel a tárnóvi alkotmány meghozatala után a csorbadzsikat képviselő konzervatív párt letűnik a porondról. Ezzel a felfogással szemben Koszev azt vitatja, hogy a csorbadzsik eredetileg nem feudális földesurak, tehát nem a feudális uralkodó osztály tagjai, hanem kereskedelemről és uzorából szerzik vagyonukat, s ennél fogva bennük látja a bolgár nagyburzsoázia őseit, konzervatív állásfoglalásukat éppen nagyburzsoá mivoltukból magyarázza és szembeállítja velük a bolgár kispolgárság, kézművesek széles tömegeit, mint forradalmi elemet. Véleményünk szerint Koszev megoldása ebben a kérdésben nem megnyugtató.

Az erős társadalomtörténeti és politikai érdeklődés miatt a kulturális fejlődés kérdései, a bolgár irodalom és művészet szerepe háttérbe szorul, különösen a krími háború és a felszabadulás közti szakaszban. Igaz, hogy a korszak jelentős írói és költői egyúttal politikai téren is jelentékeny szereplői a történelemnek, s ott bővebben esik is róluk szó, ez azonban nem kárpótol azért, hogy a bolgár művelődésről valamivel behatóbb képet nem kapunk. Különösen ezekben a részekben azután bizonyos csalódást okoz a könyv. Szükszavú, de mégis száraz stílusa miatt a szerző nem tudja magával ragadni és lelkesíteni hallgatóit vagy olvasóit. Ez különben összefügg általában a hazafias nevelés nálunk sokat emlegetett kérdésével, Koszev könyvében úgy látszik ez a szempont nem játszott domináló szerepet.

A könyv kétségtelenül nagy előnye, hogy Bulgária történetét a nemzetközi fejlődésbe beleépítve tárgyalja, a török birodalom belső helyzetéről pl. igen részletes képet ad s ugyanakkor a nemzetközi eseményeknek is viszonylag sok helyet szentel. Ebben kétségkívül tanulhatunk a könyvből. A nemzetközi események vizsgálatánál azonban bizonyos leegyszerűsítést tapasztalunk, a nagyhatalmakat Koszev csak két táborban látja, az egyik oldalon Oroszország egymaga, a másik oldalon az összes nyugati hatalmak, Anglia és Franciaország épp úgy, mint az Osztrák-Magyar Monarchia vagy Németország. Nyilvánvalóan helyes Oroszország objektív felszabadító szerepének kiemelése, és ezért szembe kell állítani ezt az országot más hatalmakkal, amelyeknek a politikája objektív értelemben sem vezetett Bulgária felszabadulására, azonban a nyugati hatalmak ilyen egységes oroszellenes arcvonalának felvázolása mesterkéltnek hat.

Magyar szempontból felvethető, hogy a tankönyv, amely részletesen foglalkozik az oroszországi és romániai bolgár emigrációval, elsősorban kereskedőkkel, egy szót sem szól a magyarországi bolgárokról. Holott Magyarországon a XIX. század első felében éppen Budán és Pesten jelentős számú bolgár kereskedő élt, nem egy, a bolgár művelődés szempontjából fontos bolgár könyv itt jelent meg, Atanaz Neskovic tudományos szempontból egyébként jelentéktelen bolgár története 1801–11 között háromszor is, és Pesten adják ki pl. első ízben Paiszij atya történetét nyomtatásban 1844-ben. Ez a kérdés egyébként magyar részről is további kutatásokat érdemelne.

A könyv fejezetenként igen részletes és hasznos bibliográfiát közöl, külön a forrásokat és külön a feldolgozásokat, természetesen nemcsak bolgár, hanem más nyelvű anyagot is. Orosz fordítása 1952-ben jelent meg Moszkvában I. N. Csasztuhin néhány hibát felróvó, de általában igen elismerő bírálatával.

Koszev professzor könyve az új utakat járó bolgár történettudománynak kétségtelenül egyik reprezentatív alkotása, megmutatja azt, hogy a történelmi materializmus szellemében folyó új kutatás mennyivel jobb és eredményesebb munkát tud végezni a polgári történetírásnál.

NIEDERHAUSER EMIL

J. P. KANGYEL:

MARX ÉS ENGELS A KOMMUNISTÁK SZÖVETSÉGÉNEK MEGSZERVEZŐI**A proletariátus forradalmi pártjának megteremtéséért vívott harc történetéből****(Budapest, Szikra, 1954. 335 l.)**

A szovjet szerző hézagpótló feladatra vállalkozott, amikor munkájában célul tűzte ki, hogy »megvilágítsa Marxnak és Engelsnek azokat az első lépéseit, amelyeket a proletariátus megszervezése, a forradalmi proletárpárt előfutárának, a Kommunista Szövetségének megteremtése, taktikai és programtételeinek kidolgozása érdekében tettek«. Továbbá, hogy megmutassa: »a nemzetközi munkásmozgalom számára milyen történelmi jelentőségű a Kommunista Szövetség, Marxnak és Engelsnek első tapasztalata a proletárpárt megteremtéséért vívott harcukban«. (S. 1.)

Ez a témaválasztás azonban nagyon sokra kötelez. Kötelezi a történeisztt elsősorban arra, hogy Marx-Engels negyvenes évekbeli elméleti és szervező tevékenységét nagy marxista előképzettség alapján, elmélyülő elméleti készséggel elemezze, igen széleskörű anyagismeretre támaszkodjék és képes legyen e nagy témakört és hatalmas nyersanyagot áttekinthető szerkezetben, élvezetes előadásban bemutatni.

J. P. Kangyel munkájában e fokozott követelményeknek nem mindenben tudott eleget tenni.

A mű magyarra való átültetésével mégis jó szolgálatot tett a kiadó. Összefoglaló feldolgozás Marx és Engels e korszakbeli tevékenységéről, az Igazak Szövetségében, majd a Kommunista Szövetségében vitt szerepéről nem áll rendelkezésünkre s ennek következtében számos pártoktatási, egyetemi tananyagban az e korszakra vonatkozó adatok és művek összesítése és értékelése meglehetősen elnagyolt, töredezett, sematikus.

Ez az első tudományos igényű munka Marx és Engels tevékenységéről a negyvenes években általában helyes képet ad; jól domborítja ki azt az állandó, a párt alapítására való törekvést, amely Marxot és Engelst már ebben az időszakban eltöltötte és amely ideológiai és gyakorlati tevékenységüket egyaránt jellemezte. Az igen hasznos, bár hézagos historiográfiai részben utal a szerző a burzsoá és revizionista szociáldemokrata irodalomra, amely meghamisítva tárgyalja Marx és Engels forradalmi pártért folytatott harcának történetét, rendőrségi közleményekre, a marxizmus és a forradalmi munkásmozgalom ellenségeinek rágalmozó koholmányaira támaszkodva. Helyes a szerzőnek az a célkitűzése is, hogy ennek az időszaknak a történelmi viszonyaival, az akkori szocialista és munkásmozgalom sajátosságaival igyekezzik meghatározni Marxnak és Engelsnek a proletár pártról szóló elméleti tételeit és a párt megalapításával kapcsolatos gyakorlati tevékenységüket.

Ezt a célkitűzést azonban nem sikerült Kangyelnek következetesen megvalósítania Marx és Engels munkásságának jellemzésénél. Más vonatkozásban pedig munkájának egyik lényeges hiányossága éppen az — s erre a szovjet kritikák (mindenekelőtt a Voproszi Isztorii 1953. 9. számában megjelent kritika) mutatnak rá elsősorban —, hogy nem az adott időszaknak, adott történelmi folyamatnak megfelelően rajzolja az egykorú munkásmozgalmat, párttevékenységet. Mai, a múlt század negyvenes éveire vonatkoztatva túl igényes követelményeket támaszt pl. a chartista-mozgalommal, a Kommunista Szövetségének pártjellegével és szervezeti formáival kapcsolatban is. A szerzőre jellemző bizonyos fokú ahisztórikus szemléletmód a chartista-mozgalom általános jellemzésénél mutatkozik meg élesen. Bár a mozgalom nagy történelmi jelentőségét Lenin és Sztálin ismert erre vonatkozó idézeteivel húzza alá, saját értékelése ezeknek az idézeteknek többé-kevésbé ellentmond. A chartista-mozgalom Kangyel felfogásában eszmeileg szétforgácsolt, szervezetenleg gyenge mozgalom volt, szinte minden egyes vezető »külön eszmei irányvonalat képviselt a pártban« (28. l.). S felrója mind a chartista vezetőknek, mind a tömegeknek, hogy »igen homályos képet alkotnak magukban a munkásmozgalom végső céljairól« (27. l.). Holott a valóságban élesen elhatárolódott a mozgalmon belül a forradalmi és mérsékelt szárny s egyes (éppen a forradalmi szárnyhoz tartozó) chartista vezetőknek meglehetősen szilárd elképzelésük volt — bár elméletileg nem elég tisztázott — a mozgalom célkitűzéséről.

Az angol munkásosztály heterogén összetételének megfelelően nem rendelkezhetett akkori állapotában fejlettebb ideológiával. De nem vonható kétségbe a mozgalom tömegmérete, országos jellege és az adott helyzetnek megfelelő szervezethez. Kétségtelen, hogy a chartizmusban jelentkező tömegméretű munkásmozgalom nem találkozott még a szocialista elmélettel a negyvenes években, és amikor egyes vezetőik előtt, min-

denekelőtt Marx és Engels segítségével tisztán állott a szocialista elmélet, a beköszöntő gazdasági fellendülés időszakában a munkásmozgalom már nem volt tömegmértetű.

De Kanyel nem szíveleli meg Lenin nagyszerű megállapítását: »A történelmi érdemeket nem aszerint szokták megítélni, hogy mit *nem adtak* a történelmi személyiségek a mai követelményekhez viszonyítva, hanem aszerint, hogy mi *újat adtak* elődeikhez képest.« (Lenin Összes Művei 2. kötet, 181. l. Vopr. Iszt. 1953. 9. sz. 149. l.) A szerző jól alkalmazva, bőven idézi Lenint és Sztálint, de nagy munkásságuknak lényeges tanulságait mégsem vonta le. Nem szentel kellő figyelmet a németországi és franciaországi egykorú gazdasági állapotok leírásának sem, pedig erre szinte kínálkozik az alkalom. Nem tárgyalja részletesen, nem értékeli megfelelően Marxnak és Engelsnek nagy elméleti kérdéseket tartalmazó munkáit.

A könyv e számos hiányossága mellett alapvető feladatát jól oldotta meg. Az események szálaít erősen kezében tartja a szerző s nagy szolgálatot tesz az Igazak Szövetsége, a Kommunisták Szövetsége tevékenységének részletes bemutatásával, valamint Marxnak és Engelsnek e szövetségekben való részvételének valóságos megrajzolásával.

A könyv mindvégig érdekes, figyelmet lekötő olvasmány, bár ez inkább a jó szerkesztésnek, az események sokaságának és színességének eredménye, mint a szerző stílusának. Szerkezetileg csupán az angol, francia és német munkásmozgalomról szóló részek aránytalansága (ez nyilván adódik abból a tényből, hogy a szerző jobban ismeri a vonatkozó német és francia, mint angol forrásanyagot) kifogásolható, és hogy a befejező rész nem eléggé szervesen kapcsolódik az előzőkhöz.

A szerző munkájának hiányosságait azonban nagymértékben kiküszöbölheti, ha kutatásait tovább folytatva, jobban kiaknázza a rendelkezésére álló kiadatlan kéziratos anyagot (Marx—Engels—Lenin—Sztálin—Intézet), az igen nagyszámú memoár irodalomból és az egykorú sajtóból szélesebben merít és a gyakori csupán adatközlő vagy forráskritikai módszerén felülemelkedve, gazdag anyagát az elméleti kérdések felvetésével, az általános következtetések levonásával értékesebbé, gazdagabbá, példamutatóvá fejleszti.

H. HARASZTI ÉVA

A HUSZITIZMUS ÚJABB IRODALMÁBÓL

JOSEF MACEK:

Ktož jsú Boží bojovníci — Čtení o Táboře v husitském revolučním hnutí (Akik Isten harcosai — Olvasmány Táborról a huszita forradalmi mozgalomban). Praha, Melantrich, 1951. 342 l.

Tábor v husitském revolučním hnutí (I. Díl) (Tábor a huszita forradalmi mozgalomban). Praha, Rovnost, 1952. 453 l.

Husité na Baltu a ve Velkopolsku (Husziták a Baltikumban és Nagy-Lengyelországban). Praha, Rovnost, 1952. 173 l.

Zdeněk Nejedlý a husitství (Zdeněk Nejedlý és a huszítizmus). (Különlenyomat a Český Časopis Historický 1953. I. évf. I. számából, 21—37. l.)

FRANTIŠEK KAVKA:

Husitská revoluční tradice (A huszita forradalmi hagyomány). Praha, Státní Nakladatelství Politické Literatúry, 1953. 357 l.

A huszítizmus, a Jan Husz mester tanításai nyomán támadt társadalmi és nemzeti mozgalom hagyománya és öröksége nemzeti újjáéledése óta egyre fokozottabban áthatotta a cseh nemzet öntudatát; a népi és demokratikus nemzeti hagyomány e példátlanul gazdag és szüntelenül aktuális öröksége több mint százötven esztendeje szüntelenül foglalkoztatta a cseh nemzet legjobbjait; a cseh történetírók, politikusok — ki-ki saját korának és saját társadalmának megfelelően — mindenkor hozzászóltak a huszítizmus kérdéséhez, úgyhogy a huszita gondolat valósággal azonosult magával a cseh nemzeti öntudattal. . . Minden korszak, minden társadalom újra és újra átértékeli, átírja, maga szükségleteihez és igényeihez alakítja a nemzeti múltat, kihámozván a hagyományok holt tömbjéből a néki kedveset; ugyanekkor háttérben hagyván, homályt borítván mindazokra a momentumokra, amelyek az illető adott társadalomnak nem megfelelőek.

Ime, a huszita kor történetét is a cseh nemzeti fejlődés különböző fázisaiban másként és másként értelmezték s most a huszitzizmus szocialista történetírói joggal érezhetik, hogy teljes világosságot derítettek reá s egyben sokkal közelebb is hozhatták népükhöz, mint különféle polgári elődeik. Hogyan? — hiszen a cseh történeti irodalom külföldi ismerői eddig úgy tudták és úgy látták, hogy nemzedékről nemzedékre a legkülönbözőbb rangú és színvonalú írók és kutatók feldolgozták e nagy epocha összes részleteit; hiszen a rendkívül gazdag cseh történeti irodalom, majd meg az egyes korszakok politikai publicisztikája széles rétegek közé elterjesztette a huszita történeti öntudatot. . . S ez a népszerűsítés, mely egyúttal a cseh népnek a Habsburg-uralom ellen vívott politikai és függetlenségi küzdelmeiből is táplálkozott, azért is volt oly jelentős és olyan korszakosan átalakító hatású, méretű, mert hiszen 1620 óta a cseh nép s a régi jogaiban mindinkább összezsugorított cseh államiság végül is Habsburg-, illetve ellenreformációs és feudális külső jegyeket hordozott magán s a fehérhegyi csatával látszólag megsemmisült a régi cseh múlthoz fűződő társadalmi és történeti folytonossága: ugyanekkor viszont a huszita gondolat terjedése a nemzeti és polgári fejlődés egyes fokain soká egyet jelentett a Monarchia elleni lázadással, egyet jelentett a fokozatos demokratizálódással. Ha tehát ismerjük a cseh történeti irodalom és tudomány bőségét 1938 végzetes esztendejéig, ha ugyanekkor tudjuk azt is, hogy a huszita gondolat (nem egyszer kispolgárirá, frazeológiai kellékké is silányulva bár) mennyire áthatotta a cseh köztudatot, joggal kell kérdeznünk: lehet-e még újat mondani arról a cseh nemzeti hagyományról, amely annyira átítatta Csehországot, a cseh népet és amely — bármely polgári, kispolgári s vulgárizált formában is — szemben egyes más középeurópai népeknek akkori hagyománykultuszával (itt pl. az 1920-as évektől való magyar avagy lengyel »történeti tudatra« gondolunk elsősorban) feltétlenül haladó jellegzetességeket hordozott eleve önmagában?..

Az előttünk fekvő néhány munka, melyekről a következőkben rövid ismertetést adunk, megmutatja, hogy igen lehetséges és igen szükséges volt e egyszerű nemzeti hagyomány újjáélesztése, átértékelése s újra a cseh nép köztudatának középpontjába való állítása. Elsősorban is e munkák módszeréről és az őket átható hivatásról kell itt szólnunk. Méltán illette a Csehszlovák Köztársaság államdíja Josef Macek-ot hatalmas munkásságáért és munkái módszeréért, ahogy szemléletesen és elevenen újra feldolgozta a huszita korszakot és elmélyedt annak minden részletében — különben is, ha a huszitzizmus új történeti irodalmáról beszélünk, akár egészében, akár részletekben, elsősorban is feltétlenül az ő nevét és munkásságát kell említenünk. A régiebb és modernebb cseh történeti irodalom olvasói közölről-távolról ismerik azt a hatalmas okleveles anyagot s azt a rengeteg kiadványt, melyekkel a nemzeti újjáéledés kezdetétől fogva seregnyi kutató, író, történész, irodalomtörténész mindig más és más oldalról megvilágította s részleteiben feltárta a huszita kort. Többé-kevésbé azonban e művek és publikációk mégis csak elsősorban a szakkörökhöz szóltak s miként nálunk a hanyatló 1848—49-es függetlenségi párt is egyre műveletlenebb, vulgárisabb és közhelyszerűbb formában, publicisztikai és oratóri módon élt (vagy: élt vissza) s szabadságharcaink örökségével, úgy a cseh polgári politika is már-már csak frazeológiájában hangzottatta a nagy huszita múltat, azt kifosztván igazi lényegéből. Az előttünk fekvő művek olvastán távolból is feltétlenül megérezzük, hogy igenis szükség volt e könyvek népszerűsítő módszerére, amely azonban a legkomolyabb tudományossággal semmiképpen sem ellenkezik: szerzőjük (illetve: szerzőik) marxista szemlélete feltétlenül oly elemekre hívta fel a cseh olvasó figyelmét is, melyek soká, az adott társadalmi és politikai viszonyok miatt homályban maradtak.

Általánosságban máris emeljük ki a munkáknál szakszerű és pontos tudományosságukat, biztos uralmukat a cseh múlt e legbonyolultabb korszakának összes részletein. A művek szerzője (illetve szerzői) nem érez semmiféle ellentétet a tudatoson vállalt és a százezrekhez szóló népszerűsítés és a szaktudományosság között. Irodalmi és okleveles magyarázataik, jegyzeteik mintaszerűek. Ugyanekkor e könyvek olvashatóságát és népszerűségét feltétlenül elősegíti népszerű, közvetlen és közben mégis komoly e műveket a szakember és az ún. laikus olvasó, — messziről nézve valósággal úgy érezzük, hogy az e könyveket olvasó cseh munkásember, értelmiségi, paraszt szinte kedvet kap a dús jegyzetanyag, irodalmi és könyvészeti utalás közepette a további olvasáshoz, tanulmányhoz. Önmagunk felé is szól mindjárt ez a felismerés: Josef Macek és a huszitzizmus új, szocialista történetírói megtalálták annak módját és formáját, hogyan tegyék a múltat, a nemzeti hagyományt elevenné, étellel teljessé. Nemcsak azzal hatnak a mai cseh olvasóra, hogy bőven és részletesen megindokolják, hogy a cseh kommunisták miért és miként igazi örökösei a huszitáknak, elsősorban a táborítáknak és Zdeněk Nejedlý, Klement Gottwald mikor és miként tettek erről becsülettel hitet, szemben a

burzsoá korok történéseivel, politikusaival, vulgarizálóival. Természetesen szükséges ez a részletekbe menő kritikai elemzés, hiszen Masarykig és Benešig a cseh polgár politikai pártok és osztályok igen sokat használták fel saját érdekeik szerint a huszita hagyományt, nem egyszer eltorzítván azt és félremagyarozván annak lényegét. De ez a kritikai elemzés csak úgy lehetett hiteles, ha a huszita örökséget tisztaságában új életre keltő történetíró (túl társadalmi és politikai állásfoglalásán) új felismeréseit és szemléletét konkretizálja, hitelessé teszi. Utaltunk már rá, hogy pl. a masaryki-beneši nagypolgári korszakban a huszitizmus voltaképpen inkább csak frázisokban élt, a lényeg eltemetődött a forráskiadványokban, a cseh embereknek is tulajdonképpen csak nagy vonásokban, ködösen volt és lehetett fogalmuk Husz Jánosról, a huszita mozgalomról; hiszen a magyar politikából is bőven ismerjük a magyar szabadságról hangoztatott s legkülönbözőbb szándékú kegyes, vagy csalárd általánosításokat. . . Josef Macek és a többiek előtt ott állott a nagy feladat, hogy legmélyebb tartalmában és részleteiben, egyszerre népszerűsítően és egyszerre tudományos hitellel új szemléletet adjanak a cseh embereknek a huszitizmus felől. Hitelesen és meggyőzően teljesítették ezt a feladatot s módszerük is e komoly népszerűsítő hivatásnak megfelelő. Josef Macek feleleveníti legapróbb részleteiben is a nagy korszakot s mestere annak a módszernek, hogy előadásával összefűzze a kor forrásanyagát. A »Ktož jsú Boží bojovníci« előhangjában nyíltan megmondja: az általa összefoglalt anyag, főként a forrásanyag nem új dolog a szakemberek előtt. Munkásságának egyik elsőrendű érdeme azonban az is például, hogy ezt a forrásanyagot, amelyet érző emberi megrendülés nélkül nem olvashat senki sem, oklevelekből, magániratokból, levéltárakból, városok és falvak levéltáraiból stb. felszínre tárta, hitelesen és szemléletesen, élményszerűen a mai olvasó közvetlen közelébe hozta, — igen a huszitizmust valósággal újra érző százazrek, milliók szeretett szívügyévé tette. . .

Kellett, hogy ez ismertetés során pillanatra magunk is érzelmes hangon emlékezünk Josef Macek kiadványaira, oly forró levegő, oly szenvedély árad felénk lapjaikon. Josef Macek mestere annak is, hogy tárgyias és mégis eleven stílussal idézze fel a huszita múltat, és népszerűsítő módszeréhez híven nemcsak maga beszéljen a múltról, hanem azt saját magát is megszólaltassa. Szeretet és szenvedély, odaadás és beleézés nélkül ezt nem is tehetné és a szövegébe iktatott források, akár a cseh nyelv e gyönyörű régi népi emlékei a maguk zord és fenséges gyökerességével, akár régi harci dalok és vallásos énekek mind hitelesen kísérik a szerző előadását, illetve tudatos történetírói, politikai és világnézeti misszióját. Josef Macek részletesen utal Klement Gottwaldnak, a cseh kommunistáknak a husziták, főként és elsősorban a tábortírák iránti rendkívül pozitív állásfoglalására s arra, hogy a huszitizmus, Tábor nemcsak nemzeti hagyományként nagyszerű, hanem hogy a tábortíra örökség a cseh kommunisták első hagyománya, a cseh kommunisták Tábor közvetlen és hiteles örökösei. Am ha ezt nem is tenné, a szocialista történetírót akkor is igazolnák a kor forrásai és hagyományai, amelyeket oly hűséggel tárt fel százezres olvasóközönsége előtt. A »Ktož jsú Boží bojovníci«-ben hangoztatja a huszitizmusnak, mint örök forradalmi és nemzeti hagyománynak jelentőségét és azt, hogy e nemzeti hagyomány a cseh dolgozó nép történetének első és legszebb hagyománya és a szöveget át- meg átszövő forrásközlések mind azt mutatják, hogy a huszitizmus nemcsak vallási, hanem elsősorban is társadalmi forradalom volt a régi társadalmi rendszerrel szemben, hogy a mai élet rengetegét tanulhat és okulhat a huszitáktól. A forrásközlések parasztok, városi kisemberek, szegények és mesterek, a papi és feudális nagybirtoktól létükben fenyegetett kismesemek írásait, leveleit, manifestumait mutatják be a mai olvasónak; belőlük árad az akkori társadalmi forradalmiság. Tábor 1431-es manifestuma három rendről beszél: a krisztusi szegénység eszméjét híven vállaló papokról, a »világi urakról«, kik jelen esetben maguk is a néphez állott elszegényedett vidéki kismesemek, végül a köznépről, akik Tábor magvát tették és meghatározták társadalmi (és vallási) programját, — s a köznép: városi kisemberek, kisiparosok, parasztok. . . Ime, ezek hangja szól hozzánk századokon át a király, a főpapok, a római egyház, a főurak, a városi patriciusok ellenében.

Itt is, többi könyveiben is Josef Macek rendkívül részletesen s igen bő cseh és idegen irodalmi, szakszerű történeti anyag alapján elemzi a társadalmi helyzetet, a huszita forradalmat, majd a Tábor létrehozó gazdasági okokat és körülményeket. Ily futólagos ismertetés során részletekbe mi nem bocsátkozhatunk; e könyvismertetés terjedelme nem teszi lehetővé, hogy a huszitizmus, Tábor teljes társadalmi-gazdasági és vallási-szellemi hátterét és okait elemezhessük. Josef Macek itt is, egyéb műveiben is képzett, művelt és alapos szocialista történetíróként áll előttünk, aki é a szocializmus klasszikusainak módszerével és segítségével; ugyanakkor ért ahhoz is, hogy a csehországi társadalmi és gazdasági, vallási és intellektuális fejlődést európai összefüggé-

seiben mutassa be. Tehát ébresztő és gazdagító tanulságokat szerzett bőven Engelsnek a német parasztháborúról írott művéből; ugyanekkor Husz János korát, még előbb pedig a Luxemburgok korszakának Csehországot az európai gazdaságtörténet összefüggéseiben mutatja be, számos utalással az avignoni pápaságra, a firenzei pénzgazdaságra, az angol-firenzei-flandriai-csehországi pénzügyi és kereskedelmi kapcsolatokra. Mélyrehatóan elemzi az avignoni pápaság gazdaságpolitikájának csehországi kapcsolatait, a Luxemburgok és Avignon gazdasági s politikai összeköttetéseit, az egyházi gazdagság és papi zsarolás meg pápai adópolitika nyomán támadt és elején vallási mezben jelentkező elégedetlenséget. S bár ugyanekkor hangoztatja is, hogy módszere következtében elsősorban a gazdasági szempontokra, a társadalmi-gazdasági viszonyok megmutatására fektette a fősúlyt, ám igenis az olvasó bőségesen tájékozódhat egyben a kor vallási kérdéseiről is, — Engels útmutatásai nyomán lehántja a vallási burkot a korszak nagy társadalmi és emberi kérdéseiről. Sorra elemzi a különböző társadalmi rétegek, osztályok problematikáját, mindenütt a források szavát hallatván és megmutatja egyben a feudalizmus válságát is, a csehországi pénzgazdaság eredményeit. Végigvezeti az olvasót Európa és Csehország e korszakának városi, ipari és kereskedelmi életén; ismerteti az egyházi helyzetet és a vallási reformtörekvéseket, belőlük kifejtve a társadalmi forradalmiság magvát, a főurak és az egyház viszonyát és gazdasági feszültségeit s közben a források erejével igenis szétűl bizonyos nacionalista mítoszokat — pl. a huszita főurak történeti szerepének és Podjebrád György királyságának elemzésére gondolunk: a »huszita főurakat« az egyházi birtok elleni ragadozás állította ideig-óráig e mozgalom oldalára, hogy azután betelvé, a reakció oldalára álljanak. Hasonlóképpen bő analízis foglalkozik a falusi és városi szegénység problémáival, Žižka, Prokop szerepével, Lipany végzetes csatájával, a bázeli zsinattal — és így tovább. Magvasan és tömören bár, Josef Macek e könyve oly anyagot, főként olyan szemléleti és kritikai anyagot foglal magában, amelynek mindegyik részlete majd nyilván külön-külön problémát jelent — így érezzük a távolból — a cseh történelem egyes korszakainak újjáértékelésénél, új feldolgozásánál.

Még teljesebben és gazdagabban, rengeteg problémával súlyosan továbbfejti mindezeket a kérdéseket Josef Macek Tábor-ról szóló hatalmas műve. De e könyv szerzőjét már sokkal egyénibben mutatja, mint az előző írás: tömör, súlyosveretű szerzőnek s bár a népszerűsítés nemes igényének módszerét itt is fenntartja töretlenül, itt már egyáltalában nem az a talán könnyed és kellemes látszatú népszerűsítő író, mint előbb idézett művében. Az olvasó érzi a problémákkal való viaskodását, érzi méginkább korszakos átértékelő törekvéseit s az anyag terhét, amely reánehazedik. Tábor történetét írja alapításától, 1420-tól és a cseh társadalmi és forradalmi harcokban vitt döntő szerepét a következő korszakokra osztja: 1420—21: az ideáramló vidéki szegénység forradalmi időszaka; 1421—34: a polgári-kisnemesi ellenzék viszi a hegemoniát, azonban mindig igenis a falusi-városi szegénység a hajtóerő; 1434: a végzetes lipanyi csata: a városi-kisnemesi ellenzék elveszti most népi szövetségét; végül: 1452: Tábor »királyi város« lesz, polgársága szövetséget köt Podjebrád Györggyel, a huszita küzdelmekből győztesen kiemelkedő főúri feudális frakcióval. . . Ime, e korbeosztás szerint elemzi és részletezi a szerző Tábor történetét.

Ha, sajnos, nem is ismertethetjük teljes részletességében ezt a gyönyörű és küzdelmes történetet, viszont nem mondhatunk le arról, hogy röviden bár, de ne foglalkozunk össze pár sorral e könyv bevezetését. E bevezetés eszmetörténeti áttekintést ad arról, hogy az egyes korszakok történetírói s politikai vezetői miként is vélekedtek a maguk adott korszakában, a maguk adott társadalmi és nemzeti programja szerint Tábor felől. S itt joggal idézi a szerző Zdeněk Nejedly szavát: »Mondd meg, mi a véleményed a huszitizmusról és én megmondom, ki vagy. . .« Josef Macek elsősorban a cseh nemzeti éledés nagy történetírójának, František Palackýnak nézeteit elemzi, segítségül híván J. J. Udalcov szovjet történetírónak a Voproszi Isztorii-ban 1950-ben megjelent Palacký-tanulmányát is. Kimutatja, hogy Palacký a cseh liberális burzsoázia legjelentősebb megszólaltatójaként, mely burzsoázia nem zárta ki a politikai programjából az Ausztriával való megegyezés lehetőségét sem, nem jutott el a táboriták teljes megértéséig, burzsoá szemlélettel közeledett feléjük, a huszitizmusban elsősorban a vallási és erkölcsi kritériumot kereste meg. (Míg pl. kortársa, E. Arnold tovább ment: a huszitizmust a haladás, reform, politikai radikalizmus szempontjából elemezte.) Palacký a kompromisszumot kereső, felemelkedő burzsoázia képviselőjeként — történeírása minden ébresztő, nemzeti hatásai mellett — nem volt, nem lehetett forradalmár és a huszitizmusban elsősorban a nemzeti elemeket hangsúlyozta. (Mindjárt hadt említsük meg, közbevetően: ez a múltban annyit hangoztatott s burzsoá értelmzésű »nemzeti jelleg« Macek előbbi művében sem szerepel; vagyis helyesebben: más hangsúlyt nyer, éppen mert a »szegénység« történetét írta meg. . .) Hogyan tükröződött tehát Palacký-

nál, illetve a cseh burzsoázia történetiszemléletében a huszitizmus e »nemzeti« jellege? Josef Macek kifejti, hogy a cseh burzsoázia a XIX. század első felében nekiindult, hogy meghódítsa magának a cseh államiságot. A Habsburgok mellett e harcában még két elemmel kellett számolnia: a feudalizmussal meg a csehországi német polgársággal. Macek itt részletesen elemzi Palacký történetírásának és szemléletének elemeit: a demokrácia elsősorban a csehek »nemzeti« tulajdonsága, az ősi szláv néplélek (tehát a cseh néplélek is) eleve demokratikus: a feudalizmus idegen, elsősorban német elem a cseh nép életében; s végül: Tábor: az ősi szláv demokratizmus megjelenítője, Lipány csatája pedig a szláv demokrácia bukása. . . Prága huszita szerepe: feudális és patriciusi jellegű; Tábor: valósággal a demokrácia szimbóluma. Íme, Palacký sok mindent megsejtett és felvetett Tábor kérdésében, azonban a vallásos forma mögé eleve nem hatolt.

Josef Macek részletekbemenően elemezte itt a csehek nagy polgári liberális történetírójának pozitív hatásait és egyben korlátait; azonban nézetünk szerint több oly momentumot mégsem említett, amelyek talán még jobban megvilágíthatják volna Palacký álláspontjának eredetét és lényegét. Nem foglalkozott az európai és szláv romantika XIX. századeleji hatásával és Palackýnak hozzá való viszonyával; nem utalt arra a cseh nemzeti, huszita romantikára, amely nélkül Palacký történetírása nem érthető; nem fejtegette, hogy a cseh nemzeti romantika a kor adott, polgári feltételei közt mennyiben kellett, hogy sokkal haladóbb és demokratikusabb legyen, mint a szentszövetségi fogantatású német romantika, és említés nélkül hagyta Herder hatását, indításait, viszonyát a szláv kérdéshez, magához a huszita kérdéshez. Úgy érezzük, mindez még gazdagabbá tehetné volna előadását, nemkülönben a cseh társadalmi fejlődés, nemzeti reformmozgalom sok más problémáját is új fényvel vizsgálhatta volna meg.

Ugyanekkor azonban igen értékes és figyelemreméltó a szerzőnek az a megvilágítása, hogy a felemelkedő cseh burzsoázia azután hatalma teljében odahagyta Palacký merész koncepcióját. Társadalom- és eszmetörténetileg a szerző a következő állomásokat állapítja meg a huszitizmus, Tábor történeti szemléleténél: Palacký még a fejlődő burzsoázia történetírója és szemléletének megjelenítője, Václav Tomek az uralkodó burzsoáziáé, végül Josef Pekař reakcióé, ellenforradalmi történetírása az imperializmus korszakának, a felbomló polgárságnak, az osztályharc élesedése korának terméke. V. Tomek a XIX. század végső szakaszának történetírója: Josef Macek éles kritikával fordul ellene. Igenis méltányolja Prága városa történetírójának szakmai készültségét, hatalmas forráskutatásait, publikációit; ugyanekkor leleplezi feldolgozásának tendenciáit. V. Tomek — osztrák császári-királyi professzorként — békeszerető volt, a Habsburgok felé való óvatos koncessziók mellett mindenestől az uralkodó cseh burzsoáziát szolgálta, művében megvetően szembefordult a huszita, táborita forradalmi szegénységgel, minden társadalmi és közvetett-közvetlen vallási reformmal és forradalmisággal; Žižkában csak az önvédelmi, nemzeti védelmi szerepvállalást méltányolja anélkül, hogy értékelné őt a forradalmi néphadsereg dicső vezéréként; történetírói és politikai rokonszenveivel pedig inkább a polgárságnak, a Táborral szembenálló »prágaiaknak« és a kismenességnek adózik.

Még súlyosabb Josef Macek kritikája a közelmúlt reakciós történetírója, a protestáns-radikális polgári velleitász T. G. Masarykkal jobbfelől csatázó Josef Pekař iránt. Mindjárt az elején mondjuk el talán, mit érzünk e szenvedéllyel előadott, mélyreható kritikai elemzésben hiányosságnak. Úgy érezzük, hogy a szerző még teljesebbé tehetné volna a Josef Pekař-ról alkotott képet, ha megmutatja működésének ún. szellem-történeti jellegét, bécsi udvari levéltárösszága hatásait a cseh történet értelmének (Smysl českých dějin) keresésében, elsősorban pedig nyíltan hangoztatott s a huszita irányú cseh polgári, haladó közvéleménnyel szembeszegülő katolikus, klerikális gyökerzetét, a Habsburg-feudális cseh barokkban gyökerező érzelmeit s a Dobrovský, Palacký, Havlíček-Borovský óta kialakult köztudattal, huszita rokonszenvekkel telített közvéleménnyel szembeszegülő szemléletét. Ugyan utal rá, hogy Josef Pekař a Národní Politika c. lapban fejtette ki időnként álláspontját a huszita, táborita kérdésben, ám még világosabb lett volna ez a rész akkor, ha a szerző elmondja: a Národní Politika annak a Karel Kramář-nak, a »nemzeti demokrata pártnak« lapja volt, amely Masarykon-Benešen túlmenően a cseh és nemzetközi imperialista nagytőke, a szovjetellenes intervenció elsőrendű, sőt európai mérvű fóruma volt; Pekař és Kramář kapcsolatainak felelevenítése is még jobban megvilágította volna e történetíró reakciós, ellenforradalmi jellegét. Pekař Žižkáról szóló négykötetes nagy művében a kétségtelenül rendelkezésre álló roppant forrásanyagot egyoldalúan használja fel, a huszitizmusban csak »nemzeti« mozgalmat lát, annak szociális tartalmát és igazságát teljesen elutasítja, szemlélete teljesen relativista, a huszitizmust és Tábor megvetően csak »agitátorok« hatásának tudja be stb. stb. — nem egyszer pedig publicisztikai cikkeiben a huszitákat, táboritákat

a »bolsevikiekkal«, »bolseviki agitátorokkal« hasonlítja össze, megfelelően fűszereze — mindezt a cseh nagytőkének az oroszországi ipartelepek felé sandító orgánumban, az 1920—30-as években. . . Magunk részéről is figyelemreméltónak és érdekesnek érezzük Josef Macek elemzését Pekař-ról; viszont kissé kielégítetlenül hágy, hogy Josef Pekař-t és iskoláját nem különíti el eléggé T. G. Masaryktól, bár a pekaři-masaryki vonal közti gyakori nézeteltérésekre utal is. Am lehetséges, hogy ez utóbbi kifogásunk talán magyarországi szemszögből is történik: gondoljunk csak arra, hogy Masaryk történeti és politikai állásfoglalása az 1880-as évektől kezdve mennyire haladóbb, radikálisabb jellegű, mint a magyar félféudális társadalom történeteszmélete. . . Ugyanekkor viszont, igaz, a mai szocialista cseh történetírásnak éppen a masaryki történet-szemlélet, történetpolitikai állásfoglalás, mint közvetlen előzmény és polgári hatóerő ellen kell küzdenie. Masaryk a maga idealista-burzoá nézőpontja szerint számos vonatkozásban értékelte és népszerűsítette a huszitizmust és azt szívesen tette volna etikai szempontból a cseh polgári társadalom tartalmává. Am ez a burzoá társadalom a maga gazdasági és társadalmi szervezeténél fogva nem is fogadhatta volna magába a huszitizmus vallási-bibliái-öskeresztényi burkának nem is olyan mélyén, sőt igenis majd felszínre lévő szociális tartalmat, emberi egyenlőségi tanítást. S itt hiányoljuk, hogy Josef Macek nem mutatott reá a valóságos cseh burzoá társadalomba idegenként érkezett T. G. Masaryk bizonyos társadalmi és eszmei előzményeire: pl. a reformista szociáldemokráciával való szoros kapcsolataira, tudományos és popularizáló karriériszmusára, angol-amerikai protestáns, szabadegyházi, majd mai genfi, nagypolgári eszmei kötöttségeire — ezzel a Tábor-ral szembeni állásfoglalását is megvilágíthatta volna, még alaposabban. Ugyanekkor igen okadatoltan megmutatta a szerző, hogy Masaryk a huszitizmusban csak reformerséget és vallási eszmét, valamint humanizmust látott — azonban Masaryk huszita-szemléletét éppen angolszász protestantizmusa adta meg, ahogy Palackýnál annak huszita-polgári entuziazmusát cseh-morva testvéri származása, magyarországi szlovák lutheri környezetben való nevelkedése s a huszita magvagnak éppen magyarországi szlovák társadalmi feltételek közül való átplántálása is sokban meghatározta.

A továbbiakban Josef Macek számos újabb cseh történész huszita-szemléletét vizsgálja és bírálja és az 1920-as évek után ott világosan megtalálja a szemlélet társadalmi-politikai okait abban is, miként viszonyultak az illetők a maguk társadalmi és politikai érdekeltségei szerint a szovjet nép nagy szocialista forradalmához. És miként a reakciós Josef Pekař-nál egészen nyilvánvaló a husziták iránti ellenszenv, Tábor elítélése a kommunizmus elleni állásfoglalásából, úgy viszont az 1920-as évektől az is egyre nyilvánvalóbbá válik — fejtegeti részletes indokolással, közelmúlt források tükrében —, hogy a kommunisták vallhatják magukat egyedül a husziták, Tábor igaz örököseinek. Pekař és Masaryk bármely ellentétes polgári álláspontjával szemben Josef Macek ismételten utal Zdeněk Nejedlý fokozatosan kialakuló álláspontjára a huszitizmus, a táboriták ügyében, mely állásfoglalás mélyseges népi és irodalmi, történelmi emlékekből éppen úgy táplálkozik, mint 1918—1920 után a nagy író, történész és államférfiú szocialista-kommunista állásfoglalásából.

Természetesen ezúttal sem hagyja szerzőnk Marx és Engels műveit, azok történelmi tanulságait gyümölcsözetlenül; a Német parasztháború mellett utal Marx történelmi kronológiai jegyzeteinek a huszitákról szóló részleteire. Mindezen irodalmi anyag, valamint a gazdag korbéli forrásanyag birtokában e műve sokkal részletesebben és mélyrehatóbban elemzi, előtérbe helyezvén saját előadását, a huszitizmus, a táboriták kérdéseit, mint az előző, mellyel különben tartalom, korbéli terjedelme lényegében egyezik. A kor összes emberei, rétegei megjelennek ismét előttünk s társadalomtörténeti szempontból rendkívül figyelemreméltó, ismét csak a forrásanyag tükrében, az az elemzés, mely az eretnesség fogalmával foglalkozik: ime, eretnek azok, akik a pápa, a császár, a főurak, a főpapok ellen lázadoznak, vagy fegyvert fognak. . .

Josef Macek történetírói munkásságának további állomása a balti-nagylengyelországi huszita hatásokkal, hadjáratokkal, cseh-lengyel kölcsönhatásokkal foglalkozó munka. Karl Marx egyes megjegyzéseinek, valamint német forrásoknak világánál kifejti, hogy egyes burzoá történetírók a husziták külföldi expedícióiban (amelyek kezdetben védelmi jellegűek voltak) egyszerűen rablóhadjáratokat láttak; nos, Marx is utal reá, a huszita mozgalom mily rokonszenvet keltett a németországi szegény nép között. Igen hatalmas volt a huszita társadalmi tanok hatása Lengyelországban; különben is a szláv testvéri tudat első jelentkezéseit is itt találjuk, a rokon nyelv rendkívüli lehetőségeket adott az eszmék terjesztésének. A husziták lengyelországi hatása mutatja a huszita forradalom nemzetközi jelentőségét; sőt a lengyelországi német városi polgárság számos eleme is csatlakozott a huszitizmushoz. A szláv nyelvi rokonság Nagylengyelországban, Kujáviában kétségtelenül segítette a huszita társadalmi reform terjedését;

ugyanekkor a lengyelországi németésgből is igenis sokan csatlakoztak hozzá — ez viszont ismét a cseh népi-nemzeti mozgalom egyetemes emberi, társadalmi jelentőségére figyelmeztet. Josef Macek részletesen elemzi a husziták és a lengyelek, litvánok, balti népek huszita kapcsolatait, a huszizmus ébresztő szerepét a lengyelek között, a cseh nyelv és irodalom kedvező hatását a lengyel nyelvre és irodalomra. S a nemzetközi kapcsolatok elemzése mindjárt felfakaszt bennünk egy — úgy véljük — európai, legalább is középeurópai igényt és kívánságot. Az elmúlt évek során láthatuk örömmel, hogy újabb történetírásunk mily gondnal és figyelemmel fordult a magyar-huszita vonatkozások pozitív kutatása és értékelése felé. A cseh és szlovák történetírás pedig nyilván tovább folytatja majd, tovább gazdagítja az így megkezdett munkát, amelynek az idézett művek is szép tanúságai. Azonban a huszizmus mai értékelésének európai, középeurópai szempontból vannak még szép és nagy feladatai! A nemzeti ellentéteket hangoztató, a huszizmus »nemzeti« jellegét más népekkel szemben kiélező burzsoánacionalista történetírás (Palacký rosszul értett örökségeként) szüntelenül a német-cseh ellentétet hangoztatta. Igaz! — mennyit is kellett ezer éven át a cseh népek és államának a német imperialista hódítás különböző formáitól szenvednie. . . Az imperialista-német kérdés tehát máig is égő problémája a cseh nép történetének, a cseh társadalomnak. Am ugyanekkor van egy másik németésg is, amely felé Husz János mester is szeretettel fordult, szóban-írásban egyaránt; igen, ott van a szászországi és lengyelországi német husziták dolga, és az utóbbiakról Josef Macek is szeretettel ír, éppen mert a huszizmus, a táborításág nemcsak népi-nemzeti, de egyetemes társadalmi mozgalom, társadalmi és emberi program is volt. (S itt gondoljunk csak a magyar huszítákra — alighanem a cseh történetírás is szívesen fogadna a Macekéhez hasonló, róluk szóló feldolgozást. . .) Herder humanizmusa, bármennyire is tisztában vagyunk északnémet-balti-kispolgári-pietista eredetével és vallásos feltételeivel, a mai békés, a mai másik németésg emberi és történeti tudatának eleme része és továbbfejlesztve: programja is. Igaz, a német kérdés, a német imperializmus kérdése égő sebe a cseh népeknek. Am Josef Macek a balti-lengyel könyvének utalásai eleve felvetik bennünk a kívánságot, a béke ügye érdekében igen aktuális kívánságot: bárha készítenék az előbbiekhöz hasonló alapos, forrásokon épülő, csehekhez-németekhez és a többi középeurópai néphez szóló mű a cseh-német huszita kapcsolatokról, együttműködésről, melynek sokhelyt, Cseh- és Szászországban is gazdag emlékei vannak. Az ilyeszerű munka feltételül jó ügyet szolgálna és gazdagítaná látókörünket, történeti ismereteinket is.

Josef Macek könyveit kiegészíti František Kavka nagy és alapos eszmetörténeti műve a huszita forradalmi tradíció továbbéléséről végig a cseh történet századain. Tudatosan mondtuk: eszmetörténeti ez a könyv — ha tetszik: nevezhetjük a huszizmusról szóló irodalom történetének is. Kézikönyv e mű, gazdag bibliográfiája nélkülözhetetlen kézikönyvévé avatja a cseh történeti és irodalmi tudományok művelőinek és híveinek. A szerző koronként sorra veszi: ki, miként és hogyan válaszolt a huszizmus által felvetett társadalmi és történeti kérdésekre; végigvezet a cseh történetírás és irodalom egész területén, megvizsgálja az egyes korszakok társadalmát, bennök az egyes szerzők viszonyát az adott társadalomhoz és végignyomozza napjainkig a huszita gondolat és program iránti állásfoglalást, hogy végül is — miként Josef Macek műveinél is láttuk ezt — kifejtse a cseh kommunisták, Klement Gottwald ismert állásfoglalásának indokait és igazát.

Külön figyelmet igényel a huszita társadalmi eszmény élete, hatóereje szempontjából Zdeněk Nejedlý történetírói és publicisztikai működése, amely azért is fontos a mai, fiatalabb nemzedékek előtt, mert hiszen Nejedlý képviselte — éppen a burzsoá korszakban — töretlenül és hamisítatlanul a tiszta huszita szellemet, szemben akár Masaryk idealista, vallásos-protestáns, vagy Josef Pekař reakciós-ellenforradalmi álláspontjával, egyben ezek kortársaként. Josef Macek joggal szentelt külön tanulmányt Nejedlý működésének, amely elejétől fogva a huszita lelkesedéssel és szenvedélyességgel táplálkozott és amely épp akkor indult el pályáján, mikor Palacký már meghaladottnak számított a burzsoázia előtt. Zdeněk Nejedlý huszita tanulmányai társadalmi-gazdasági vizsgálódásokból, kutatásokból indultak el, majd 1919 után a huszita korszak társadalmi kérdéseit egyre inkább marxista szempontból vizsgálta — úttörő és példamutató e munkásságának jelentősége. Szemben Palacký vagy Masaryk etikai és vallási szempontjaival, Nejedlý Huszban a forradalmárt látta, rámutatott Husz népi gyökereire, a néppel való közvetlen emberi kapcsolatára — mindezt elsősorban a cseh énekköltészet kapcsán, annak nevelő és forradalmasító ismertetése során. S ugyanekkor épp a marxista Nejedlý elemzi azt is, hogy a huszita istentisztelet és éneklés, a népi ének mennyire demokratizálta a vallást, a papásgot is. E kutatásai során Nejedlý egészen azokra az eredményekre jutott, mint ahogy Marx és Engels vélekedtek Husz felől — Marx pl. a

harcoló Huszt Garibaldihoz hasonlította, Engels pedig kijelölte helyét a forradalmi városi eretnkségek legjelentősebb képviselői között. Hasonló módon mutatja meg sorra Nejedlý más huszita vezetők, előharcosok emberi és társadalmi demokratizmusát, a huszita vallási és társadalmi mozgalom terjedésének és hatásának egyik legfőbb okát abban találván, hogy a vezetők áttörték a feudális középkori egyház kereteit, kapcsolathatba kerültek a néppel, Jan z Rokycana, Jakoubek ze Střibra, Jan Želivský példái mutatván be a legjellegzetesebb típusokat, egyben pedig megvédvén ezek emlékét a reakciós, burzsoá történetírás ellenében. Kimutatta, hogy Palacký történetírásával szemben Masaryk huszita értékelései hátralepést jelentenek. A cseh történetírásban — írja szerzőnk — Nejedlý a legkiválóbb érdem, hogy a huszitizmust elsőnek méltatta, mint szociális forradalmat és fokról fokra fejlődő marxista értékeléssel hozzájárult annak megértéséhez s jelentősége felismeréséhez. Mint Alojz Jirásek regényírói működése első értékelője pedig következetesen őt állott a huszita népi tradíció oldalán, miközben viszont a hivatalos cseh történetírás agyonhallgatta arányaiban is impozáns működését. . . Josef Macek a következőkben részletesen ismerteti Nejedlý írói és történetírói munkásságát, harcait a huszitizmus igazi megértése érdekében: »A huszitizmusra elsősorban csakis szocialista hivatkozhat, ez nyilvánvaló igazság. . . « írta 1925-ben. S ha korai művei még nem is voltak mentések idealista hatásoktól, később a huszitizmus megértésében Klement Gottwaldal s a cseh kommunistákkal találkozók s közös úton halad. Josef Maceknek e külön tanulmánya (Fr. Kavka könyvével együtt) emberi dokumentum is: bizonyossága annak, hogy a huszita örökség, a táborita hagyomány egyénileg, emberileg is milyen hatalmas közösségi szerepet játszott és játszik a cseh nép sorsában — szinte senki sem vonhatja ki magát a véle való találkozás elől és évszázadok felelnek nagy kérdéseire, tudósok, írók, államférfiak, XVIII. századi feudális és dinasztikus önkény ellen lázadó parasztok, az egész cseh nemzet összessége, amely most még jobban megérti, még teljesebben és hívebben látja, mint azelőtt.

GOGOLÁK LAJOS

A »ZEITSCHRIFT FÜR GESCHICHTSWISSENSCHAFT« 1953-AS ÉVFOLYAMA

1953-ban, Marx Károly halálának 80 éves évfordulója alkalmából indult meg a Német Demokratikus Köztársaság történészeinek tudományos folyóirata, a »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft«, A folyóirat, amely számos szempontból példamutató, többek között jól megmutatja, hogyan kell a tudományos szempontokat úgy összekapcsolni az érdekes és aktuális történelmi problémákkal, hogy az időszerű politika ösztönözze a kutatást és szélesítse területét. Kétségtelen, hogy a német történészek ma bizonyos vonatkozásban sajátos és egyben igen szomorú »előnyben« vannak. A német nép mai aktuális politikai problémái ugyanis azonosak évszázados történelmi kérdéseivel. A német egység nemcsak politikai, de történelmi probléma is, amelynek hatalmas tudományos anyagát újból feltárni és helyesen aktualizálni nemcsak történelmi kutatómunka, de elsősorú napi-politikai harci feladat mind a német nép, mind pedig a békéért folytatott egyetemes küzdelem szempontjából.

Meg kell állapítani, hogy a »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft« megfelel ennek a feladatnak. Az a körülmény, hogy a folyóiratot — bevezetőjének szavai szerint — nem tekintik néhány tudós szűk csoportja öncélú ügyének, hanem a marxizmus-leninizmus szellemének megfelelően olyan eszköznek, amelynek a német hazafiak harcait kell támogatnia — azt mutatja, hogy a szerkesztőbizottság tudatában van a rendkívüli tudományos és politikai felelősségének. »A Zeitschrift für Geschichtswissenschaft-ot — mondja a bevezető — olyan szervnek tekintjük, amelynek Kelet és Nyugat sok-sok németje számára arra kell szolgálnia, hogy hazánk egységének helyreállításáért harcba szálljon és megértesse történelmi tudatunk alapvető átalakulásának szükségességét.«

A folyóirat anyagát általában három csoportra tagolhatjuk: A német egység és Németország demokratikus fejlődésének kérdését, a marxista-leninista történettudomány ideológiai elmélyülését és a német munkásmozgalom eddig ismeretlen mozzanatait elemző tanulmányokra. Meg kell mondanunk, hogy a csoportok semmiesetre sem választhatók el mereven egymástól, minthogy a témák természetes belső összefüggésük folytán összekapcsolódnak. Kétségtelen, hogy adott esetben ez a tagozódás jól megfelel a folyóirat szerkesztési rendszerének és az előtte álló feladatnak.

E helyen természetesen nem lehet célunk, hogy a folyóirat I. évfolyamának tanulmányait részletesen ismertessük, arra azonban mindenesetre szükség van, hogy

néhány tanulmányon keresztül jellemezzük a N. D. K. új és harcos történész-folyóiratát. Így időrendben haladva Kamnitzer elvtárs munkáját említjük meg elsősorban. Kamnitzer professzor tanulmánya ugyanis a német uralkodó osztály nemzetellenes politikájának rendkívül érdekes történelmi adaléka, amely Stein, Arndt, Scharnhorst, Gneisenau stb. német hazafiak küzdelmének egyik mozzanatát ábrázolja abból az időből, amelyben Németország a francia megszállás alól való felszabadulásáért harcolt. Kamnitzer elvtárs érdekesen veti fel tanulmányában azt a kérdést, hogy éppen mivel a porosz uralkodó osztályok a leghatározottabban megakadályozták a német parasztok aktív és fegyveres részvételét a francia-ellenes felszabadító háborúban, vált lehetővé az, hogy a harcot végül is Ausztria beavatkozása döntse el. Ennek viszont az volt a következménye, hogy a felszabadítás nem a német demokratikus erők megszilárdításával járt, hanem a feudális uralkodó osztályok helyzetének megmerevedésével, ami Németország további fejlődésére súlyosan kihatott. Különös érdekessége Kamnitzer elvtárs tanulmányának, hogy olyan német hazafiak demokratikus tevékenységét és jelentőségét eleventi fel, akik közvéleményünkben a poroszág legjellegzetesebb képviselői közt szerepeltek, nem utolsósorban a fasiszta propaganda hamisítása folytán. (1. sz. 50. l.)

Dr. J. Streisand tanulmányának címe: »Marx és Engels harca Németország demokratikus egyesítéséért az 1848—49-es forradalom és az I. Internacionálé megalakítása közötti időszakban« (2. sz. 242. l.). A tanulmány bebizonyítja, hogy a Marx és Engels véleménye szerint a német liberális polgárság önmaga képtelen volt a proletariátus és »valamilyen második kiadású parasztháború« támogatása nélkül a német egység megvalósítására. A probléma abban állott, hogy Németország egyesítését sikerül-e demokratikus úton, tehát a néptömegek forradalmi mozgódulása útján megvalósítani vagy sem. Az a tény, hogy a múlt század 50-es éveiben a német munkásosztálynak még nem volt (s nem is lehetett) olyan párta, amely Németország demokratikus egységéért síkra szállhatott volna — a felülről való egyesítést mozdította elő.

Németország demokratikus fejlődésének kérdéséről közvetett vagy közvetlen formában számos más cikk is foglalkozik a folyóiratban. Ehhez a kérdéskörhöz kell ugyanis sorolni azokat a munkákat is, amelyek történelmi visszapillantásban dolgoznak fel olyan témákat, mint dr. F. Klein tanulmánya »Hogyan készítette elő a német nagyburzsoázia a fasiszta diktatúrát (1929—1932)«. A tanulmány (6. szám) kimutatja, hogy bár az egész német nagyburzsoáziát helytelen volna ugyan egységesen náci fasisztának nyilvánítani, többsége azonban vitathatatlanul Hitler mellett állott, s számára készítette elő a hatalomhoz vezető utat.

Ebben az összefüggésben kell még megemlíteni a »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft« azon harcos vitáikat is, amelyek főleg a nyugatnémet történelemhamisítás és ideológiai kódosítás ellen irányulnak. Ilyen harcos vitáikat G. Paulus cikke »A II. világháború nyugatnémet történelemhamisításához« (3. sz. 445. l.). Ebben a cikkben a szerző leplezi Görllitz és Tippelskirch nyugatnémet történészek munkáját, akiknek az a céljuk, hogy tisztára mosdassák a német vezérkart, s hogy minden bűnt, amelyet ez elkövetett, kizárólag Hitler rovására írjanak.

A nyugatnémet történészek hamisítása természetesen már a II. világháború okainak ismertetésénél kezdődik, amikor is sietnek az 1939-es angol-francia-szovjet tárgyalások kudarcát a Szovjetunióra hárítani, holott bebizonyosodott tény volt már akkor is, hogy a nyugatiak, különösen Chamberlain és Halifax nem is akarták a meg egyezést. Hasonló történelmi »hűséggel« ábrázolják a háború egész lefolyását. Ugyanakkor szemérmetlenül elhallgatják a fasiszta hadsereg rablásait és gyilkosságait, a hadjáratot »a haza védelmének« tüntetve fel. A német seregek vereségét ezekután persze igen nehéz volna reálisan megmagyarázni. Ezért kell az időjárási tényezőket, valamint a »vezetési válságokat« annyira felnagyítani, hogy a fasiszta vereség ne a szovjet hadsereg belső erőinek ellenállhatatlan fölényéből, hanem külső tényezőkből következzen. Mindezzel párhuzamosan figyelhető meg a szerzők munkáiban a szovjet hadsereg győzelmeinek lebecsülése, s a nyugati hadműveletek jelentőségének eltűzése. Mindez azért, hogy az amerikaiak jóvoltából újjászülető német militarizmusnak híret és nevét újból becsempézhessék a nyugatnémet és általában a nyugati országok közvéleményébe.

Ugyanezt a célt szolgálta a Brémában tartott 22. német történészkonferencia, amelyen a N. D. K. történészei is jelen voltak. Ennek napirendjén szerepelt többek között G. Ritter nyugatnémetországi történész felolvasása is: »A militarizmus problémái Németországban«. Az előadás célja — Meusel elvtárs tudósítása szerint — a bonni állam egyre erősödő militarizmusának, valamint a német militarizmus egész múltjának letagadása. E kísérlet leleplezése dr. A. Meusel elvtárs és a »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft« harcos cselekedete (6. sz. 923. l.).

A folyóirat ezen — aktuális történeti — anyagával szándékosan foglalkoztunk kissé részletesen, mert ebben tudományos és harcos jellege rendkívül jellemzően domborodik ki. Nem kevésbé érdekes azonban az az anyag, amely a marxista-leninista történettudomány ideológiai elmélyedését szolgálja és amely elvi szempontból a magyar történetírás számára is érdekes problémákat vet fel. Idetartozik elsősorban G. Schilfert cikke a gazdasági törvényekről, amelyben arról van szó, hogy ezeket teljes mértékben csak a proletariátus tudja kihasználni (5. sz. 731—32. l.). S ugyancsak rendkívül figyelemre-méltó K. Obermann tanulmánya »A termelő viszonyok és termelő erők összhangjáról Németországban a XIX. században«. Hasonló problémával foglalkozó vitaindító tanulmányban J. Kuczynski szintén arra az eredményre jut, hogy az 50-es évek elején a termelési viszonyok és a termelőerők jellege Németországban csak bizonyos közeledést mutathatott, de nem juthatott el a teljes azonosuláshoz (3. sz. 481. l.). S ugyanezen tárgyban tartott vita keretében hangzott el dr. Gentzen vitareferátuma arról, hogy »a kapitalista termelés tiszta formája Európában csak Németalföldön, Angliában és Franciaországban valósult meg a feltétlen összhang törvényének megfelelően, ahol az objektív és szubjektív feltételek egybeestek és ahol a burzsoázia és parasztság szövetségét forradalomban vitték keresztül« (4. sz. 622. l.). Nagyon hasznos volna, ha e vitához hasonlóan a magyar történettudomány is hozzáfogna e kérdések saját területén történő tisztázásához.

Ezen a helyen, tehát a történetírás ideológiai problémáit tisztázó dolgozatok csoportjában kell még megemlíteni Leo Stern professzor munkáját: »A polgári történetírásról. Ebben a polgári történetészet rendkívüli fogalomzavarát hozza szóba és különösen »a különben politikailag szabadgondolkodó K. Lamprecht« ún. kultúrmorfológiai szemléletét marasztalja el, amely számos későbbi igen ártalmas elméletnek lett az előkészítőjévé (6. sz. 843. l.). Hozzátehetjük, hogy ez az elmélet számos magyar polgári történetíróra is komoly hatást gyakorolt.

Ugyanitt, az ideológiai tanulmányok csoportjában kell kiemelni J. Nichtweiss: »A második jobbágyság«-ról szóló tanulmányának rendkívüli fontosságát, amely a parasztság termelőszekőktől való elválasztásának problémájával foglalkozik a kapitalizmus kifejlődése előtti Németországban. Ez a kérdés az »amerikai« és a »porosz út« fejlődéstörténeti sajátosságait veti fel, s a Magyarországon ugyancsak sokat vitatott kérdések közé tartozik.

A »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft« anyagának harmadik csoportjába sorolhatók azok a munkák, amelyek Németország Kommunista Pártja és a német munkásmozgalom történetével foglalkoznak. Ezek közé tartozik elsősorban Ulbricht elvtárs egyik írása a NKP tízéves harci tapasztalatairól.

Ebben a tanulmányában Ulbricht elvtárs megmutatja azt, miképpen gyűjtötte a párt maga köré a munkásságot a forradalom éveiben a proletárdiktatúráért folytatott harc jegyében, illetőleg milyen küzdelmet folytatott a párt az osztályfrontok tisztázásáért és a munkásosztálynak a kommunista párt vezetése számára való megnyeréséért. Megmagyarázza továbbá Ulbricht elvtárs a német szociáldemokrata párt igazi szerepét is, amennyiben kifejti, hogy e párt vezetői nemcsak, hogy nem harcoltak a fasizmus ellen, de meggátolták azt is, hogy bármilyen egységes harc indulhasson meg Hitlerék ellen. Ezután a német kommunista párt egyes pártellenes frakcióinak ártalmas tevékenységét eleveníti fel Ulbricht elvtárs tanulmánya. E frakciók káros munkájának volt a következménye az, hogy a szakszervezeti munka, a fasisztáellenes egységfront-taktika, valamint a pártnak az üzemi sejtrendszer szerinti átszervezése meghiusult. Mivel Ulbricht elvtárs műve olyan korszakot tárgyal, amely nemcsak Németország, de egész Európa szempontjából is döntő fontosságú eseményekkel volt telítve, ezért elemzései igen sok tanulságot, elvi és gyakorlati tapasztalatot jelentenek számunkra.

A német munkásmozgalom két hősi korszakának történetével foglalkozik D. Schmidt tanulmánya »A Neue Rheinische Zeitung harca a német munkásosztály önálló szervezete megteremtéséért«, valamint H. Gemkow munkája »Marx Károly és Engels Frigyes mint a német munkásmozgalom vezetői és tanítói a szocialista törvény elleni harcban«. Mindkét dolgozat a Marx Károly emlékszámban jelent meg. Míg az első cikk a német 48-as forradalomnak egy darabját, a német munkásosztály öntudatosítási folyamatát és első pártalakítási törekvését ábrázolja, addig a másik ugyanannak a munkásosztálynak későbbi fejlődési szakaszát tárja eléünk. Ebben az utóbbi időszakban a már érett német munkáspárt folytatja legyőzhetetlen harcát az uralkodóosztályok terrorjával és elnyomásával szemben. Mindkét szakaszban azonban közös jellemvonása, hogy Marx és Engels a vezetője és irányítója. Az elsőben még ifjan folytatják harcukat az önálló proletárpárt megteremtéséért. A másodikban mint érett harcosok küzdenek a kispolgári megalkuvás különböző megnyilvánulásai ellen.

A »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft« még számos rendkívül érdekes dolgozatot közöl, s ezek között néhány olyan is található, amelynek bizonyos magyar vonatkozása van. Így J. Bernsteinnek a »Science and Society« c. folyóirat 1952/53-as számából átvett cikkében, amelyben Andrásy Gyulának Bismarck-kal és Gorcsakovval folytatott együttműködését írja le a szerző az I. Internacionálé elnyomására. A másik, ennél rokonszenvesebb magyar vonatkozás Eva Priesternek a »Weg und Ziel« c. folyóirat 1953. évf. 6. számából átvett cikkében található, amelyben Marx bécsi utazásával kapcsolatban történik említés Deákék 1848-as nyárvégi megjelenéséről Bécsben, amelyet a haladó szervezetek nemzeti és nemzetközi összefogásának kísérletével lehet összefüggésbe hozni. Megemlíthető még Leo Stern érdekes tudósítása is a Magyar Történész Kongresszusáról.

Még számos igen érdekes cikk és ismertetés van a »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft« 1953-as első évfolyamában, amelynek anyaga nemcsak tudományos színvonalával, de rendkívüli változatosságával és színességével is kiemelkedik a szakfolyóiratok egyhangú sorából. Az előkészületben levő német főiskolai történelmi tankönyv témavázlata pl. szintén igen tanulságos olvasmány, nemcsak a módszere, de tartalma miatt is. A német egyetemi történelmi tankönyv anyaga ugyanis magyar történelmi kutatásunk eredményeit is igen sok szempontból érintheti, mert új megállapításai sok olyan történelmi problémát helyezhetnek új megvilágításba, amelynek német vonatkozása van. Ilyen kérdés a két nép sajátos kapcsolatainál fogva igen sok van. Ez is különös ok arra, hogy a legnagyobb érdeklődéssel figyeljük annak a német történelmi tankönyvsorozatnak munkálatait, amelyeket a Németország Szocialista Egységpártja márciusi kongresszusa sürgős központi problémává tett. Érdekes tájékoztatást nyújtanak még a lap egyéb tudományos közleményeinek és könyvismertetései rovatai is. Általában megállapítható, hogy a NDK történéseinek folyóirata mind anyagának élénkségével és tartalmának érdekességével, mind pedig harcos kiállásával olyan példát mutat, amelyet sok tekintetben a magyar történészek is követhetnek. A »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft« egyes szerkesztési módszereinek átvétele a magyar történettudomány folyóiratának is előnyére válnék.

GONDA IMRE

ALBERT SCHREINER:

ZUR GESCHICHTE DER DEUTSCHEN AUSSENPOLITIK

I. Band: 1871—1918.

(Berlin, Dietz Verlag, 1952. 463 l.)

Albert Schreiner munkája a német külpolitika történetéről kétségtelenül több, mint a német diplomácia történeti összefoglalása. Több elsősorban azért, mert a hasonló tárgyú polgári munkáktól eltérően nem a diplomáciai intrikák és cselekedések ismeretét adja, hanem valóban a német külpolitika történetét, abban az összefüggésben, ahogyan azt Németország politikai fejlődésének egysége megkívánja. Ezen túlmenően több, mint egyszerű diplomáciatörténet Schreiner könyve azért is, mert úgyszólván elsőnek kísérli meg azt, hogy a marxizmus-leninizmus módszerének s a marxista klasszikusok idevonatkozó műveinek alapján foglalja rendszerbe a forradalmi osztályharc és a munkásosztály külpolitikájának alapelveit. Ezen a ponton bizonyos vonatkozásban még a Patyomkin-féle diplomáciatörténeten is túlment. Kiindulva ugyanis a »Kommunistische Kiáltvány«-ban lefektetett tételekből, hat pontban foglalja össze a marxista külpolitika alapjait. Ezek a következők: A tudományos szocializmus megalapítóinak szellemében *először* is hangsúlyozza a munkásosztály saját s önálló külpolitikájának szükségességét. E külpolitika legfontosabb elvi alapja — *másodszor* — az internacionalizmus, az *osztályharc egysége és oszthatatlansága*. Ez azonban — *harmadszor* — semmiképpen sem jelenti a nemzeti kérdés jelentőségének lebecsülését. A munkásosztálynak — *negyedszer* — meg kell tanulnia a nemzetközi politika titkainak kezelését és az uralkodó osztályok külpolitikájának ellenőrzését. A munkásosztály — *ötödször* — önálló külpolitikájának eszközéül megteremtí nemzetközi szervezetét. S végül — *hatodszor* — a munkásosztály önálló külpolitikájának erkölcsi alapjátul — Marx szerint — az a tétel szolgál, hogy az államok viszonylatában az igazságosság ugyanazon egyszerű törvényeknek kell érvényesülniök, mint az egyes emberekében. Ezekben az elvi szempontokon

kívül annak a törvényszerűségnek is érvényesülnie kell, Albert Schreiner helyes megállapítása szerint, a német külpolitika történetének megírásában, hogy az ábrázolás alapját azoknak a gazdasági tényezőknek kell képezniök, amelyek részben meghatározói, részben pedig elérendő céljai voltak (10. l.). Ezen kívül — éppen a lenini megállapítások útmutatása szerint — ebben az esetben a mű legfőbb feladata az, hogy a német imperializmus sajátosságait meghatározza, dolgozza ki külpolitikai irányzatainak és ezen irányzatok fő képviselőinek jellemvonásait. Megállapíthatjuk, hogy ezen alapelvek nemcsak a német külpolitika, hanem általában minden más nemzet esetében hasonlóan érvényesítendőek.

Albert Schreiner a német, s általában a külpolitika történetének elvi kérdéseiről, maguknak a német terjeszkedési törekvéseknek s diplomáciatörténeti vonatkozásaiknak ismertetésére tér át. Ezekkel a részekkel kapcsolatosan röviden megállapítható az, hogy ott, ahol a német külpolitika problémáit tárgyalja, a mű valóban elég biztos és szilárd talajon mozog, s ha egyes problémák előadásánál vannak is szerkesztési hibák — a kidolgozott anyag igen jó és érdekes. Az anyag érdekessége fokozódik azoknál a fejezeteknél, amelyeknél Schreiner — rendkívül helyesen — a polgári, illetőleg az imperialista-soviniszta történetírók torzításait cáfolja meg. Ugyanezért azonban meg kell említeni Schreiner e munkájának néhány gyengeségét is. Ezek közül az egyik éppen az, hogy amilyen szilárd talajon áll a mű a német külpolitikát ábrázoló fejezetekben, annyira bizonytalan a nemzetközi diplomácia-történeti vonatkozások ismertetésénél. Ez az oka annak, hogy ezekben a fejezetekben nem megy túl a Patyomkin-féle diplomácia-történet anyagán. Ugyanezért viszont — s ez a másik hiányosság — nem vesz tudomást, s láthatóan nem is használja fel Jeruzsálimszkij igen alapos és nagy művét a német külpolitikáról a XIX. század végén. Ez a jelenség még akkor is teljesen érthetetlen, ha Schreiner munkájának alapját 1947—49-es egyetemi előadásainak szövege alkotta, mert Jeruzsálimszkij munkájának első, Sztálin-díjas kiadása ekkor már forgalomban volt, sőt 1951-ben, tehát Schreiner 1952-ben megjelent könyve előtt, már második, átdolgozott formája is elérhetővé lett. Igen nagy kár, hogy Schreiner e munkájában — tehát a legilletékesebb helyen — nem használja fel, vagy legalább is nem értékeli ezen alapvető mű megállapításait.

Schreiner munkájának központi, s újszerűség szempontjából is legérdekesebb fejezeteit éppen a német szociáldemokrata párt külpolitikájának történetéről szóló részek alkotják. Kétségtelen, hogy ezt a problémát, legalább is ilyen formában, összefoglalóan még nem dolgozta fel senki. Ez az első, mondhatjuk, igen jól sikerült kísérlet arra, hogy a munkásosztály önálló külpolitikájának tényleges történetét — az ismertetett alapelveknek megfelelően — valaki megkísérelje. Fontos ez elsősorban azért, mert a német munkásmozgalom ebben a korszakban központi helyet foglalt el az európai munkásmozgalomban, s így határozatai és megnyilvánulásai döntően befolyásolták a többi európai munkásmozgalmak tevékenységét, ezek között pedig elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchiát. Van azonban e munkának más, ennél aktuálisabb jelentősége is. Ez pedig az, hogy azon államok munkáspártjai részére, amelyekben a munkásosztály még nem került uralomra, mint a Szovjetunióban és a népi demokráciákban, ahol a munkásmozgalom és az állam külpolitikája ma már egybeesik — Schreiner munkájának ezen részei valóban jó anyagot adnak ezirányú működésük megalapozásához és megfogalmazásához.

»A szociáldemokrata párt és a német imperializmus külpolitikája az első világháborúig« című fejezet öt pontban tárgyalja a német munkásosztály állásfoglalását a külpolitika különböző kérdéseiben. Így *először* is a kereskedelem és vámpolitika kérdésében. *Másodszor* a gyarmati politika és a nemzetek önrendelkezési jogának kérdésében, *harmadszor* a militarizmus ellen folytatott harc, *negyedszer* a titkos diplomácia s végül *ötödször* a munkásosztály nemzetközi akcióinak problémája szempontjából. Meg kell állapítanunk, hogy Schreiner mindegyik pontban olyan, eddig alig ismert anyagot foglalt össze vagy rendszerezett, amely történetkutatásunk szempontjából igen fontos. S ugyancsak rendkívüli fontosságú az a rész, amely a szociáldemokrata pártnak a gyarmati kérdéssel kapcsolatos állásfoglalásával foglalkozik. Ez a probléma ui. nemcsak a könyvnek, hanem a munkásmozgalom történetének is egyik kulcskérdése. Ezen a kérdésen, illetőleg éppen a gyarmati jövedelmekben való részesedés kérdésén nőtt nagyra a német revizionizmus is a legjobban. Schreiner helyesen mutat rá arra, hogy E. Bernstein, a revizionizmus teoretikusa, hogyan kísérlete meg »az angol imperializmus sikerült gyakorlatát, hogy a munkásokat a gyarmati extraprofitban való részesítés révén vonják az imperializmus szekerébe — a német viszonyokra is átültesse«. Ezen a ponton Schreiner valóban a gyökerénél fogja meg a revizionizmus kialakulásának kérdését, s erre vonatkozó megállapításait a szociáldemokrácia külpolitikájára vonatkozóan

mindvégig következetesen keresztül is viszi. Különösen kidomborodik ez azokban a fejezetekben, amelyekben a revizionizmus külpolitikai árulása a baloldali törekvésekkel szemben kerül ábrázolásra. Így elsősorban az első világháború hadihiteleinek megszavazása kérdésében, a háború alatti békepolitika, valamint a német novemberi forradalom külpolitikájának kérdéseivel kapcsolatban, amelyekben ez a baloldal, ha nem is mindig teljes következetességgel, de mégis őszintén békepolitikát folytatott.

A. Schreiner munkája még igen számos rendkívül érdekes részletet és megállapítást tartalmaz, amelyekben ebben a keretben alig lehet felsorolni vagy értékelni. Összefoglalva azonban megállapítható, hogy a könyv komoly nyeresége a marxista-leninista történeti irodalomnak, s felhasznált anyaga és következtetései tanulságosak mind a történész, mind pedig az érdeklődő olvasó számára, nem is beszélve arról, hogy a német imperialista törekvések leleplezése milyen nagy politikai cselekedet a mai nyugat-német agresszió ellen folytatott harcban. Bár a műnek kétségtelenül vannak bizonyos hibái, ezek nem zavarhatnak meg bennünket abban, hogy a második kötet megjelenését türelmetlenül ne várjuk.

GONDA IMRE

AZ AMERIKAI MUNKÁSOK ÉS FARMEREK HELYZETÉRŐL

(Budapest, Szikra, 1954. 251 l.)

1931 óta adja ki két évenként a new-yorki Labor Research Association nevű haladó munkásmozgalmi kutató intézet Labor Fact Book c. kötetét. Ezek a könyvek az amerikai munkásosztály helyzetével kapcsolatos adatokat közölnek, főként kormányforrások és más hivatalos jelentések, valamint a szakszervezetek adatszolgáltatása alapján. Örömmel üdvözölhető a sorozat legutóbbi kötetének (Labor Fact Book 11, International Publishers, New York, 1953) magyar fordítása, amely a magyar olvasó elé tárja az amerikai valóság tényeit és gazdag adattára hasznos segítséget nyújthat az Amerikai Egyesült Államokkal foglalkozó újabbkori történészek, közgazdászok és újságírók számára.

A könyv az 1951—52-es évekre vonatkozik. A sorozat többi kötetéhez hasonlóan külön fejezetekben foglalkozik az ország gazdasági életének fő vonásaival, a munkásosztály helyzetével, a szabadságjogok ellen intézett támadásokkal, a szakszervezetekkel, a sztrájkokkal, a farmerek helyzetével és végül a főbb belpolitikai, továbbá a fontosabb nemzetközi munkásmozgalmi eseményekkel. Ez a szerkezet, a részletes tartalomjegyzékkel és a név- és tárgymutatóval a könyvet könnyen áttekinthetővé és kezelhetővé teszi.

Bevezetőben a könyv a gazdaság militarizálásának következményeivel foglalkozik. A közölt adatok, amelyek a beruházásoknak a hadiipar javára történő aránytalan növekedéséről, a fogyasztási cikkek termelő iparágak stagnálásáról, illetve visszaeséséről, továbbá arról szólnak, hogy az ipar látszólagos fellendülése kizárólag a koreai háború számára történő haditermeléssel volt kapcsolatos, mutatják a válságjelenségeket, amelyek az amerikai ipari termelés globális növekedése mögött lappanganak. A monopóliumok profitjainak példátlan emelkedése mellett a dolgozók széles rétegeinek és különösen a munkások és a farmerek elkölthető tiszta keresete 1952 augusztusában kevesebb volt, mint 1950 júniusában és ez az elszegényedés legjobban a legkisebb fizetésűek csoportját sújtja. Bő dokumentáció cáfolja meg az apologetikus közgazdászoknak azokat az állításait, amelyek szerint a második világháború óta az Egyesült Államok nemzeti jövedelmének megoszlása arányosabb lett. A könyv hivatalos statisztikák és jelentések alapján mutatja ki, hogy a hadikiadásokat fedező megemelt adók terhét nem a nagyjövedelmű tőkésék viselik, akiknek profitjai 1951—52-ben magasabbak voltak, mint az ország történetének bármely előző kétéves időszakában, és akik a törvényben biztosított kibúvók segítségével sorozatosan kímélik meg magukat attól, hogy teljes vagyonuk és jövedelmük után adózzanak; hogy a fogyasztási célokra szánt kiadások bizonyos emelkedésének fő oka a kiskereskedelmi áremelkedés volt, és hogy a háborús adóztatás terhét a kifizetésű dolgozók, elsősorban a munkásosztály és a kis farmerek viselik. A munkás átlagos napi keresetének mintegy egyharmada egyenes vagy közvetett adók fizetésére megy. A magas árak és a nagy adók következtében az átlagos amerikai háztartás vásárlóereje 1953-ban 15%-kal volt kisebb, mint 1944-ben. A mezőgazdaság helyzetéről szóló fejezetben a könyv rámutat arra, hogy a farmon élő családok átlagos jövedelme 1952-ben hozzávetőleg a fele volt a városi családokénak. A koreai háború

kitörése után mind a külföldi, mind a belföldi piac szűkült. A feldolgozást és elosztást kézben tartó monopóliumok egyre növekvő ereje következtében emelkedett a farmereknek fizetett ár és a piaci ár közötti különbség. Ezzel csökkent mind a farmerek, mind a munkások vásárlóereje, tovább szűkült a piac. Közben az adók emelkedtek, ami fokozta a farmerek eladósodását. 1947 és 1952 között a farmerek vásárlóereje körülbelül 30%-kal csökkent.

A »Szabadságjogok« c. fejezetben a könyv a fasiszta törvények érvényesítéséről szól. Az 1950-ben hozott McCarran-féle törvény értelmében a kommunista párt tagjainak nevét nyilvántartásba kell venni, és deportálható az olyan nyilvántartásba vett személy, aki nem rendelkezik amerikai állampolgársággal. A törvény érvényesítése ellen a kommunista párton kívül a szakszervezetek és számos társadalmi, politikai szervezet harcol.

A munkások egyre szélesebb körben követelik a Smith-törvény visszavonását. Ez a törvény, amelyet 1940-ben fogadott el a Kongresszus, a valóságban a legemlékezőbb demokratikus szabadságjogok megsemmisítésére törekszik. A könyv adatokat közöl a törvény alapján folytatott perekéről, amelyeknek elítéltek a kommunista párt funkcionáriusai, szakszervezeti vezetők, írók, lapszerkesztők, tanítók. A fasiszta térhódítására mutatnak azok az adatok is, amelyek a rádió-, a televíziós- és a filmstúdiókban vezetett feketelistákról, az oktatók államhűségének vizsgálatáról és útlevelek sorozatos megtagadásáról szólnak.

A könyv ismerteti az 1951- és 1952-es években tartott szakszervezeti kongresszusok határozatait és az egyes szakszervezetek politikáját és helyét a munkásmozgalmában. Az 1947-ben hozott Taft-Hartley törvény erősen korlátozza a szakszervezetek jogait és a kormány ellenőrzése alá rendeli őket, továbbá arra kényszeríti a szakszervezeti funkcionáriusokat, hogy nyilatkozatot írjanak alá, amelyben kijelentik, hogy nem kommunisták. A könyv megjegyzi, hogy az A. F. L. és a C. I. O. reakciós vezetői 1953 elején már csupán módosításokat javasoltak a törvény elviselhetőbbé tételére. A szervezett munkások legnagyobb részét tömörítő két szakszervezeti szövetség, az A. F. L. és a C. I. O. kongresszusi határozataikban támogatták a kormány külpolitikáját és elítélték az Európában és Ázsiában növekvő békevágyat. Lényegesen nehezebb körülmények között folytatják harcukat azok a független szakszervezetek, amelyeket a C. I. O. 1949-ben haladó politikájuk miatt kizárt. Nemcsak a tőkés és a kormánysszervek támadják őket, hanem a reakciós szakszervezetek is, amelyek igyekeznek tagságukat »elhódítani«. Ezek a független szakszervezetek békepolitikát folytatnak, a szabadságjogok biztosítását követelik és általában eredményesebb harcot vívnak a bérek emeléséért és a munkafeltételek javításáért, mint a reakciós vezetés alatt álló szakszervezetek.

A könyv bő dokumentációs anyaga, amely nemcsak a munkásosztály helyzetéről ad tájékoztatást, hanem az amerikai gazdasági élet visszasságait, a maximális profitra való törekvés és a háborús agresszió következményeit is elénk tárja, leleplező fegyver a nemzetközi munkásmozgalmak kezében. Felvilágosító munkánk megjavításához is nagy-mértékben hozzájárulhat. Helyes lett volna, ha a kiadó több magyarra fordított (pl. olyan fogalmak megmagyarázásával, mint a C. I. O., vagy a Taft-Hartley törvény) könnyebbé tette volna a könyv megértését és a benne közölt értékes adatok felhasználását az amerikai belpolitikai kérdésekben nem járatos olvasó számára.

UJHÁZI LÁSZLÓNÉ

BRADFORD SMITH:

CAPTAIN JOHN SMITH. HIS LIFE AND LEGEND

(Philadelphia — New York, 1953, 309 l. Függelékben: Polányi Striker Laura: Captain John Smith's Hungary and Transylvania. 311—347. l.)

Smith John kapitány jellegzetes és kiemelkedő alakja az amerikai történetnek. Virginia állam első elnöke, majd Új-Anglia kormányzója, mielőtt Amerika földjére lépett volna, kalandos élete során két évet Magyarországon töltött, zsoldos katonaként, 1600—1602-ben. Résztvett a császári hadsereg dunántúli harcaiban a török ellen, majd Basta oldalán, később pedig Báthory Zsigmond szolgálatában az erdélyi harcokban. 1602 novemberében Erdélyben tatár fogságba került. Fogságából hónapok múlva kalandos módon megszökött, s Erdélyen, Felső-Magyarországon és Csehországon át

utazott haza Angliába. 1630-ban *The True Travels, Adventures and Observations of Captain John Smith* címen nyomtatásban közreadta emlékiratait s ezekben a Magyarországon és Erdélyben töltött két évvel is részletesen foglalkozik. A harmadik személyben írt emlékezése kalandos, nem egyszer hihetetlennek hangzó események egész sorát adja elő, s ezek forráskritikai ellenőrzése annál nehezebb, mert a személy- és helyneveket szinte kivétel nélkül torzított formában hozza. De nemcsak a Magyarországon töltött időről, hanem tatár rabságáról, vagy a későbbiekben Virginia és New England viszonyairól szóló leírásai is kiszínezetteknek hatnak. Az emlékiratokat csak egy ponton ellenőrizhetjük forráskritikailag, és ez éppen a magyarországi két esztendő. A magyar rész szavahihetősége tehát egyben az egész emlékirat megbízhatóságához is támpontul szolgál.

Az emlékiratok magyar vonatkozásaival először az emigráns Pulszky Ferenc foglalkozott 1858-ban. Csak általánosságban vizsgálta Smith elbeszélését és azt szavahihetőnek találta. A múlt század végén Kropf Lajos több tanulmányban részletesen taglalta az emlékiratok magyar vonatkozásait, lesújtó eredménnyel. Véleménye szerint Smith írása történelmi regény, melynek hőse maga a kapitány. Amit ír, nem illeszthető bele a délkelet-európai történetbe, s adatai annyira valószínűtlenek, hogy Kropf még azt is kétségbe vonja, szerzőjük járt-e egyáltalában Európának ezen a részén. Véleménye szerint adatait más, egykorú munkákból merítette.

Kropf tanulmányának túlzott kritikizmusa ellen már Szerb Antal felszólt *(The Hungarian Quarterly, 1940, 734. sköv. l.)*, de az emlékiratok forráskritikájával érdemben nem foglalkozott. Polányi Striker Laura az első, aki most már a Kropf vizsgálatai óta kiadott források, sőt a bécsi és stájerországi levéltárak iratainak segítségével egész részletes kritikai elemzés alá veszi Smith emlékiratait. Eljárása módszeres és tudományos, ugyanakkor — olyan kérdések megoldásában, melyeket Kropf meg sem tudott közelíteni — határozottan elmés és szellemes. Azonosítja a mindaddig vitás személy- és helyneveket, és azért, hogy az emlékiratban érintett katonai eseményeket beilleszti a 15 éves török háború eseményláncolatába, a Kropf által fölvetett kétségek legnagyobb részét eloszlatja. Munkája nyomán Smith első látásra valóban valószínűtlenül hangzó elbeszélésének magvát, mondanivalójának lényegét beilleszthetjük a tényleges történelmi helyzetbe, s ezzel a szerző nemcsak az emlékirat írójának szavahihetőségét állítja helyre, hanem egy új forrást is ajándékoz a magyar történelemnek. A kérdést persze nem tekinthetjük végleg lezártnak. Smith életének és elbeszélésének vannak olyan homályos pontjai (pl. a Báthory Zsigmondtól kapott nemeslevél), amelyek még további tisztázásra szorulnak. Ezen túlmenően azonban most már azt is érdemes lesz megvizsgálni, Smith kapitány emlékiratai mi újat mondanak a magyar historikus számára, mi az, amivel az egykori eszaki katonája visszatekintései gazdagítják vagy színezik a korról való ismereteinket.

BENDA KÁLMÁN

JOHN SAVILLE:

ERNEST JONES: CHARTIST

Selections from the Writings and Speeches of Ernest Jones

(London, 1952. 284 l.)

John Saville könyve Ernest Jonesról, a chartista mozgalom balszárnyának egyik legkiemelkedőbb képviselőjéről ad élethű képet. A könyv két részre oszlik: bevezető tanulmányra és Jones írásaiból, valamint beszédeiből válogatott dokumentumokra.

A mintegy öt íves bevezetés külön méltatást érdemel. Szerzője nem csupán Jones életének, elméleti téren megrett fejlődésének, illetve e fejlődés tévútjainak bemutatására, a közölt okmányok értékelésére szorítkozik, hanem általános szempontokat is felvet a chartista-mozgalom kutatásához és részben igyekszik ezeket meg is oldani. A chartista-mozgalmat a kérdés kutatói 1848-al, a hanyatlás félreismerhetetlen jeleinek fellépésével szinte lezártak tekintik. John Saville hívja fel első ízben a figyelmet arra, hogy a chartizmus 1848. április 10-e utáni teljes története még megírásra vár. És Jones személye és tevékenysége kapcsán ő maga is nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a chartizmus ez utótörténete, a 48 utáni mintegy két évtizedes időszak számos kérdése tisztázódjék. Nagy érdeme a szerzőnek, hogy ugyancsak első ízben ő mutatja be leg-

teljesebben E. Jones munkásságát. Böven merít a rendelkezésére álló Nagy-Britanniában fellelhető Jones kéziratokból, Jones regényeiből, verseiből, röpirataiból, az egykorú chartista lapokból, Marx, Engels összes műveiből és a korra vonatkozó valamennyi fontosabb angol feldolgozás, valamint a nagyszámú angol memoir-irodalom kitűnő ismerőjének bizonyul.

Az előző ismerteti Jones életének főbb állomásait, származását, családi életét, vagyoni helyzetét, kapcsolatait Marxszal és Engelsszel, valamint a többi chartista vezetővel, főleg O'Connorról és Harneyvel. Irodalmi tevékenységét is méltatja, bár nem szabja meg — minthogy ez nem is Saville feladata — helyét az angol irodalomban. Megrázóak azok az oldalak, amelyek Jones börtönben töltött éveivel (1848—1850) foglalkoznak.

A bevezetés — bár minden Jones-szal kapcsolatos részletkérdésre is kitér — igyekszik szellemi fejlődése, politikai állásfoglalása leírásának megfelelő teret hagyni és ezeket a kérdéseket érdemük szerint tárgyalni. Így megmutatja, hogyan válik a jó társaságbeli fiatal jogászból a chartista-mozgalom 1846-tól ismét felfelé ívelő szakaszának egyik legkiemelkedőbb vezetője. Majd az 50-es évek végén, de különösen a 60-as években hogyan válik a hanyatló ügy tévutakon — burzsoá szövetségen keresztül — járó védelmezőjévé. Savillenek jobban sikerült bemutatnia azt a fejlődést, amelyen keresztül megy Jones, míg polgárból chartista vezetővé válik és amíg a politikai reformokat hirdető, de már az osztályellentéteket világosan látó forradalmi demokratából Marx és Engels hatására szocialista forradalmár lesz, a visszafejlődés útját — a burzsoáziával való szövetség hirdetőjét. Helyesen utal a szerző Jones politikai állásfoglalásának változásainál Jones egyéni anyagi helyzetének változásaira is, de ugyanakkor nem elemzi elég mélyen az általános gazdasági helyzetet Nagy-Britanniában, amely végső soron Jones egyéni életét is befolyásolta. Ez a hiányosság viszont nem a szerző tájékozatlanságából fakad, hiszen éppen a chartista-mozgalom és Nagy-Britannia XIX. századi gazdasági és társadalmi fejlődésének közbevetett elemzéseit bizonyítják Saville általános szakmai és politikai-gazdaságtani felkészültségét. Inkább magyarázható avval a mértéktartással — amely időnként túlzásba megy át —, hogy a bevezetés főleg a Jones személye körüli kérdéseket tisztázza. Ezért válik az 1851—52-t követő évek leírása is túl aprólékosá, szétfolyóvá.

E. Jones válogatott beszédei és írásai — az okmányok — igazán élvezetes és élményszerű olvasmány. Jones magávalragadó személyisége, az igaz ügy iránti lelkesedése, forradalmisága csap ki ezekből a lapokból. Az okmányok első csoportja — amelyek Jones korai mozgalmi éveinek (1846—48) termékei — valamennyi ez időszakra vonatkozó lényeges megnyilatkozásait tartalmazza. Az első irat Jones első elvi chartista írása, 1846 májusából. Ebben a nyílt levelében Jones kifejti, hogy azért hisz a nép chartában, azért kíván a chartisták képviselője lenni, mert olyan kormányt akar, olyan alsóházat, amely nem egy pártot, hanem az egész népet képviseli s chartista »testvéreikhez« úgy szól, mint az osztály törvényhozás, az elpuhult despotizmus és a korrupt egyház megemalkuvó ellensége (85—86. l.). Ugyanezen év végén és 1847 elején — éppen úgy, mint a későbbi években is — már felemeli hangját más elnyomott népekkért, az angol, a francia, a német, a lengyel nép testvériségéért (lásd a német és francia emigránsok haladó szervezeteiben, a krakkói felkelés évfordulóján tartott emlékünnepeken elmondott beszédeit 86., 92., 94. l.). Fontos elméleti kérdéseket vet fel — később ezeket az 1851-es érett chartista-programban kidolgozottabban látjuk viszont — Jones 1847-es első választási beszéde Halifaxben. Itt a charta hat pontján túlmenően többek között követeli az állam és egyház szétválasztását, a halálbüntetés eltörlését, az egyenes adózás bevezetését (95—97. l.). Közli a szerző Jonesnak azt a beszédét is, amelyet letartóztatása, kétéves börtönélete követett és amelyben sürgeti a nép szervezkedését. Szervezettség és elszántság kell, s akkor majd a száműzetésben levő ír forradalmárral, J. Mitchellel és a chartista John Frosttal Sir George Grey (Ausztrália és Újzeland kormányzója) és Lord John Russell (a miniszterelnök) helyet fog cserélni (105. l.).

Az okmányok második csoportja Jones tevékenységének 1850-től 1860-ig terjedő időszakára vet fényt. E gyűjteményen belül hat nagyobb témakör (és egy kisebb) köré csoportosítja a szerző Jones írásait, beszédeit. Ez írások a chartista-mozgalom szervezeteivel, szervezésével, a chartizmus szociális (társadalmi) programjával, a napi politikával, a szakszervezetekkel kapcsolatos kérdésekkel, nemzetközi és a nemzetköziség kérdéseivel, a vallás és egyház közötti összefüggés kérdéseivel foglalkoznak. Az a tény is, hogy Jones annyira alaposan elemzi a chartista-mozgalom szervezeti felépítését, sürgeti a szervezettséget, éppen a hatalom megnyerése érdekében — indokolja Marxnak és Engelsnek Jonesba vetett bizalmát. Engels 1852. március 18-án Marxhoz írott levelében azt mondja, hogy a chartista mozgalom teljesen dezorganizált és kevés hasznavehető

emberrel rendelkezik; a mozgalom vagy teljesen leáldozik, vagy olyan emberre akad aki változott szervezeti alapon új életre kelti a mozgalmat. S erre alkalmas embernek ítéli Jonest. Az 50-es évek elejére éri el Jones azt az elméleti tisztánlátást, amelyet Marx és Engels segítségével nélkül talán soha sem ért volna el, és amelynek az a tragikumja, hogy Anglia olyan gazdasági fellendülésének (világipari monopolhelyzet, gyarmatbirodalom következményeként) időszakában következett be, amikor már nem tudott hatékonyvá válni az angol munkástömegek körében. Jones ekkor már túljut az egyszerű politikai reformköveteléseken, keresi a chartizmus végső célját, lényegét, s eljut a szociális forradalom eszméjéig. Ezekben az években olyan sajtóorgánumok állnak rendelkezésére — a *Notes to the People*, *People's Paper* —, amelyekben hosszan kifejtheti Marx közvetlen irányításával, segítségével és közreműködésével eszméit. Jones fejtegeti, hogy a hatalmat nemcsak megnyerni kell tudni, hanem tudni kell azt meg is tartani. A charta követeléseiben túlmenően rá kell mutatni azokra a társadalmi előnyökre, amelyek a népi charta megvalósulásának következményei. Jelszava: »Egyedül a szegény nyerheti meg a szegények csatáját« (112. l.). Ugyanakkor Jones egyik-másik írása megmutatja koncepciója korlátait is. Jones követeli mind a föld nacionalizálását, mind a »berrabszolgáság eltörlését«, de a burzsoá társadalom legkárhóztatandóbb gonoszságának a földmonopóliumot tartja.

Nem ismertethetjük Jones e termékeny időszakának valamennyi Saville által bemutatott dokumentumát s nem feladatunk elemezni azokat. Megállapíthatjuk azonban, hogy a válogatás sikerült volt, mert Jones álláspontja — annak tisztult formái és korlátai egyaránt, a kül- és belpolitikai, az elméleti és gyakorlati kérdések egész sorozatában — világosan kifejezetre jut. Magyar szempontból is rendkívül érdekes pl. Jones 1855 márciusában Palmerston lordról írott cikke, amely ezekkel a szavakkal kezdődik: »A legnagyobb gazember gyakran a legnépszerűbb ember« (vonatkozik ez természetesen Palmerstonra) (181. l.). Sorra leleplezve a nemes lord kül- és belpolitikai becstelenségeit, idézi Palmerston 1855-ben az alsóházban mondott szavait: »Az osztrák kormány tudja ma már és mindig is tudta, hogy Nagy-Britannia kormánya Európa számára nagy szerencsétlenségnek tartaná, ha Magyarország kiválna az osztrák birodalomból« (Hansard, Vol. 137. 882. l.). Tehát az osztrák kormány mindig tudta — jegyzi meg Jones —, a magyarországi nagy küzdelem idején is, hogy az áruló brit kormány intrikát sző Ausztriával Magyarország és Európa szabadsága ellen. Jegyezzék ezt meg jól Palmerstonról — szól intőleg Jones.

Saville függeléként közli Marx—Engels összes munkáiból a Jones-szal kapcsolatos leveleket, levélrészleteket, 1848-tól 1869-ig. Jones politikai tevékenysége és személyi tulajdonságai Marx és Engels értékelése nyomán állnak előttünk igazán világosan. Bár tevékenysége bizonyos szakaszán rendkívül sok kárt okozott az angol proletariátusnak, képességeit és őszinteségét mindig nagyrabecsülték s Engels szerint »ő volt az egyedüli képzett angol politikus, aki alapjában véve teljesen a mi oldalunkon állt«. (Engels Marx-hoz 1869. január 29. 247. l.)

A függelékben szerepel a többi között az 1851-es chartista program is, amely a mozgalom leghaladóbb célkitűzéseit önti formába, és amely Saville értékelése szerint »a szociáldemokrata állam minta programja«. A függelékben végül közzéteszi a szerző az 1854-es »Munkás Parlament« programját és Marx e parlamenthez intézett levelét.

John Saville könyvét az angol munkásmozgalom történetének értékes és új adalékként értékelhetjük. Meggyőződésünk szerint a szerző részletesebben feltárhatta volna Marx, Engels és Jones kapcsolatát, továbbá Jonesnak az első Internacionáléhoz való viszonyát, ha alkalmas lett volna más kéziratok anyagot is átnéznie és ha nem csupán angol feljegyzéseket és memoárokat használ másodlagos forrásként. Ugyancsak érdekes lett volna annak bemutatása is, hogy a korabeli burzsoázia hogyan értékeli Jonest (a burzsoá lapok alapján) és a kormány hogyan figyelvetti tevékenységét (Home Office Papers felhasználásával). Nem valószínű azonban, hogy ezek a további kutatások E. Jones arcképét és értékelését lényegesen módosítsanak.

A könyv magyarra fordítását hasznosnak és fontosnak tarthatjuk, mert az angol munkásmozgalom e fontos időszakáról alig, a chartista vezetőkről egyáltalán nincs magyar nyelvű irodalom.

Időszerű lenne már kiadói vonalon az egyetemes történeti tudományos munkák lefordításánál és kiadásánál jelentkező — nehezen érthető — szűkkeblűséget felszámolni.

JOHN GOLLAN :

THE BRITISH POLITICAL SYSTEM

(London, Lawrence and Wishart, 1954, 192 l.)

Nem véletlen, hogy az utóbbi időben számos könyv jelent meg Angliában, mind a liberális és a konzervatív párt, mind a baloldali részéről, amely a brit politikai rendszerrel és ezen belül a munkáspárt parlamenti szerepével foglalkozik. Az angol munkáspárt tagjainak nagy része elégedetlen vezetői politikájával, sőt egy-két fabiánus teoretikus, mint például G. D. H. Cole, megbírálta a munkáspárti államosításokat is, amelyek nem a munkásosztály, hanem a monopolkapitalisták javát szolgálják.* A munkáspárt vezetősége a növekvő elégedetlenség láttára olyan nagy ágyúkat vetett be, mint Herbert Morrison, aki »Government and Parliament« c. könyvében boncolgatta a munkáspárt szerepét a parlamenti rendszerben. Morrison könyve azonban, ahogy arra az egyik szemlélő rámutat, nem a munkások meggyőzésére törekszik, hanem az a burkolt célja, hogy megmutassa a tőkés osztálynak, milyen híven használja fel a parlamentet a munkáspárti kormány a kapitalizmus érdekében. Nagy szükség volt tehát John Gollan könyvére, amely — népszerű formában ugyan —, de mélyrehatóan elemzi a brit parlamenti rendszer igazi osztálytartalmát. Választ ad arra a kérdésre, amely annyira foglalkoztatja azokat, akik 1945-ben lelkesen adták szavazataikat a munkáspárt jelöltjeire, arra ti., hogy miért nem hozott messzemenő változásokat az angol politikai életben a sok reménnyel várt munkáspárti kormány.

Az első két fejezetben Gollan a baj gyökereit tárja fel, amikor az állam és parlamenti szervezetét elemezve, a tények sokaságával bizonyítja be, hogy a munkáspárt kormányai idején is a »big business«, az üzletemberek, nagytőkésék és nagykereskedők uralkodtak a parlamentben, az államapparátusban, és ezek érdekében kormányoztak a munkáspárti államférfiak. A munkáspárt az 1945. évi választásokon nyert nagy többsége sem hozott létre olyan parlamentet, amely a munkásosztály érdekeit képviselte. Gollan leleplező kimutatást közöl az akkor megválasztott képviselők foglalkozásáról, amelyből kitűnik, hogy a 611 képviselő közül csak 84 volt ipari munkás; a konzervatív párt oldalán 99 részvénytársasági igazgató, nagyiparos és kereskedő ült, a hivatalokból és egyetemekről 20, a jogászok közül 34 képviselő került ki, míg a munkáspárti padokon 18 részvénytársasági igazgató, 40 jogász és 120 hivatalnok foglalt helyet. A 107 szakszervezeti, munkáspárti és szövetségi funkcionárius — főleg a szociáldemokrata eszmék befolyása alatt álló bürokrácia — nem javított a helyzeten. Gollan érdekesen mutat rá arra, hogy ezeket a középosztálybeli és szakszervezeti képviselőjelölteket a munkáspárt vezetősége felülről kényszeríti a választókerületekre, a munkás képviselőjelöltek helyett. Közülük sokan azt a nézetet vallják, amelyet a fiatal fabiánus Roy Jenkins nemrégiben fejtett ki a brit kettős pártú politikai rendszer örökérvényességéről. A politikai inga szerinte minden bizonnyal a munkáspárti kormány ellen fordul, mivel nincs kormány, amely mindenkinek megnyerné a tetszését: a konzervatív párt minden körülmények között erős ellenzék marad, és időről-időre hatalomra is jut. Ilyen képviselőknél természetesen semmi közük a szocializmus ügyéhez. Ahogy Gollan megjegyzi, ez az elmélet csak egyik változata a régi szociáldemokrata államelméletnek az állam osztályfeletti természetéről, amelyet a brit munkáspárti vezetők, Ramsay MacDonaldtól kezdve mindmáig erősen terjesztenek a munkások között. Clement Attlee, a munkáspárt vezetője és egykori miniszterelnöke szerint Anglia kormányzási és közjogi rendszere századokon keresztül lassú evolúció útján jött létre, és időről-időre átalakult az új szükségletekhez mérten. »Az én hitem az — fejti ki Attlee —, hogy ezzel a gépezettel sikerül létrehozunk azokat az alapvető változásokat, amelyeket kívánunk.« A kapitalista állam, foglalja össze Gollan az előbb mondottakat, megfelelő a munkáspárti kormányoknak, mivel azok a kapitalisták politikáját folytatják. Még a kapitalista állam karhatalmát és büntetőjogát is éppoly kegyetlenül használják fel a gyarmati szabadsághozszalom és a hazai tüntető vagy sztrájkoló munkások ellen, mint a konzervatívok.

Gollan, folytatva a parlamenti rendszer elemzését, vázolja a minisztertanács összetételét és megmutatja az ellenzék szerepét is az angol két-párt rendszerben. Az ellenzék harca csupán szócsata, amely a parlament falai között zajlik le és tíz közül kilenc esetben vereséggel jár. E színlelt harc főcélja az, hogy levezesse a nép elégedetlenségét

* Ld. G. D. H. Cole: Is This Socialism? New Statesman Pamphlet, London, 1954.

és a munkásmozgalom aktivitását a szavazatok leadására korlátozza. A munkáspárti ellenzék éppoly lojális, mint a konzervatív; Gollan szembeállítja velük a kommunista képviselők bátor kiállítását az angol nép érdekeiért, akik tribünként használták a parlamentet a parlamenten kívüli tömegmozgalmak segítségére és fejlesztésére. A munkáspárti képviselők lebecsülik a parlamentre gyakorolt tömegnyomást, de a kommunisták a gyakorlatban is bebizonyítják, hogy a tömegmozgalom komoly hatást gyakorolhat a képviselőház és kormány politikájára.

Egyik legérdekesebb és legsikerültebb fejezetében tárgyalja a monarchia szerepét a brit politikai életben. Sok emberben felmerül a kérdés: ha a király csak bábú, ha kezében nincs tényleges hatalom, miért ragaszkodnak annyira az angolok a királysághoz? Tudjuk, hogy sok angol — túlzás nélkül mondjuk — lehetetlennek tartja Anglia létezését király nélkül. A király és udvar szerepe a munkáspárti vezetők korrumpálásában köztudomású; ez magában véve is fontos fegyverré teszi a királyságot az uralkodó kapitalista politikusok kezében. Kevésbé ismert, de még mindig jelentős a király politikai hatásköre. »A monarchia politikai semlegessége — állapítja meg Gollan — a brit politikai rendszer egyik legmondosabban terjesztett fikciója.« A királyok és királynők, természetesen, konzervatívok, és tanácsadók a legbefolyásosabb monopolkapitalistákból, a magasrangú tisztekből, a jogi és vallási intézmények vezetői közül választják. Bár századokon keresztül a király jogai módosultak, maradt kezében bizonyos hatalom, amelyet ma a konzervatívok és a munkáspárt vezetői felhasználnak a kapitalizmus rozoga épületének támogatására, a brit társadalmi rendszerben esetleg bekövetkező változások meggátolására. Ezt még az alkotmányjogászok is elismerik. Sir Ivor Jennings, aki egyike a leg híresebbeknek, például azt írja, hogy a politikában a döntéseket »a király éppúgy előmozdíthatja, mint akadályozhatja... végül persze a minisztertanács határozata kötelezi őt is, de fontos szerepet játszhat a határozat megalkotásában«, és ráadásul a titoktartás ránézve nem kötelező. Ezt a megállapítást Gollan tényekkel, a király tanácsadóinak saját beismeréseivel támasztja alá és összefoglalóban — ellentétben a munkáspárti vezetők monarchia előtti hajbókolásával — arra a következtetésre jut, hogy a kapitalista államnak a monarchia nagyon fontos támasza Angliában, így annak a népi demokráciában nem lehet helye.

Gollan foglalkozik a Lordok Házával is, amely arra hivatott, hogy gátolja az Alsóház törvényhozó munkáját akkor, amikor a konzervatív párt nincs hatalmon. Foglalkozik továbbá a brit politikai pártok és választások rendszerével. Ez utóbbit úgy szervezték, hogy a munkáspárt előretörését megnehezítse, és megakadályozza egy harmadik párt színrelépését. Az arányos képviselői rendszert, amely a mandátumok igazságosabb megosztását eredményezné, a munkáspárt elleni a kommunista párt előretörésétől való félelmében. A konzervatív- és munkáspárt szervezétével kapcsolatban kiemeli a munkáspárti vezetőség diktatórikus helyzetét a mozgalmon belül, a konzervatív pártban pedig a »vezér« — a tory párt legelső embere — egyeduralkodó szerepét. A »vezért« nem kötelezik a konzervatív párt határozatai, ő egyedül felelős a párt programjáért és előjogát képezik a konzervatív párt központjában a kulcspozíciókra való kinevezések.

Az utolsó fejezetben Gollan eseteli a kapitalista »demokrácia« jellegzetes vonásait: az állam alárendelését a monopoliáknak, a tisztikar osztálybázisát és a bíróságok szerepét az uralkodó osztály oldalán. A bíróság »pártatlanságáról« szóló legendát több érdekes példával cáfolja meg. Anglia bár büszke a demokratikus szabadságjogaira — ezek nincsenek papíron lefektetve, hanem bírósági precedensek, szokásjog és néhány rendelet képezik jogi alapját —, a sajtószabadságot, hogy csak egy példát említsünk, a gyakorlatban korlátozza a becsületsértésről szóló törvény. E törvény, írja Gollan, »a lehető leghatásosabb módszer, amelyet a kritika elfojtására létrehoztak sajtó- és szólásszabadság látszatának fenntartása mellett«. A rágalom, ahogy azt az egyik híres jogász megfogalmazta, egy megállapítás, melynek eredményeként a sértett fél becsületét veszítené a társadalom helyesen gondolkodó tagjainak szemében. A »helyesen gondolkodó« alatt természetesen a fennálló társadalmi rendszer híve értendő. Ez a gyakorlatban be is bizonyosodik: míg a baloldali újságírók sok pert vesztenek, nagyszámú büntetéseket fizetnek, a baloldalt rágalmazókat alig sújtja a törvény keze. Ugyanígy a felség-sértésről, összeesküvésről szóló és hasonló törvényeket főleg a baloldaliak, a sztrájkoló munkások vagy az egyszerű tüntetők ellen alkalmazzák.

Gollan könyve vitázó, népszerű jellegű, de tudományos igénnyel írt munka, amely nem mozog a felszínen, mint a munkáspárt teoretikusainak művei, hanem feltárja a brit demokrácia lényeges vonásait. Gollan azonban a kapitalista demokráciának nemcsak árnyoldalait mutatja be, hanem megmutatja a brit nép által kivívott szabadságjogokat, azt a harcot, amelynek során a brit nép kivívta és fenttartja jogait

a konzervatív- és a munkáspárt vezetőinek támadásaival szemben. Gollan nem elégszik meg azzal, hogy vázolja a mostani rendszer fő vonásait: rámutat az előre vezető útra is, amelyet a kommunista párt fektetett le az »Anglia útja a szocializmus felé« c. programjában és amelynek alapvető törekvése az angol nép jólétének előmozdítása.

ELRIK DORIS

KRÓNIKA

ELŐADÁSOK, VITÁK

1954. május 21-én a Magyar Történelmi Társulat *vita-ülést* rendezett a Művelt Nép Könyvkiadó kiadásában megjelent *népszerű történelmi kiadványsorozatról*. A vita mintegy száz résztvevője között ott voltak a Társulat titkárságának tagjai, a Művelt Nép Könyvkiadó, az Állami Könyvterjesztő Vállalat, a budapesti, vidéki és üzemi könyvtárosok, a budapesti és vidéki pedagógusok, az Országos Levéltár, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet, a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat képviselői.

A vitaindító referátumot Klein Jánosné, a Társulat népszerű kiadványainak felelőse tartotta. Beszámolójában rámutatott arra, hogy a Társulat az MDP II. Kongresszusának útmutatásai, a magyar marxista történetírás eredményei alapján indította meg népszerű kiadványsorozatát, amelynek feladata: a történettudomány legújabb eredményeinek népszerűsítése tanárok, más tudományágak művelői, egyetemi hallgatók, a sajtó szakemberei számára. A sorozat *általában* jól oldotta meg feladatát, de szerkesztésénél számos hibát is elkövettünk. Néhány munka — annak ellenére, hogy sok anyagot ölel fel — nem ad megfelelő összképet. A burzsoá történetírás helytelen állásfoglalásai ellen nem harcoltunk megfelelő módon és mértékben, a történeti hősök helyenként túlzott értékelése következtében néha elhanyagoltuk a tömegek helyzetének, mozgalmainak bemutatását. A sorozatban megjelent könyvek kétharmad része az 1849 előtti időszakkal foglalkozik s csak egyharmada az 1849-től 1945-ig terjedő korrall, míg a felszabadulás óta eltelt kilenc évről egyetlen népszerű munka sem jelent meg.

A beszámolót követő vitában számos felszólalás hangzott el. A hozzászólások rámutattak arra, hogy a népszerű sorozat jó, igen keresett, tanításban, tanulásban, ismeretterjesztő munkában egyaránt felhasználható. A felszólalók hiányolták, hogy a sorozat köteteit nem eléggé az olvasók igényei szerint állították össze.

A vita túlnyomó része a népszerű történelmi sorozattal kapcsolatos jövőbeni feladatainkkal foglalkozott. A hozzászólók több olyan témát soroltak fel, amelyekről népszerű munkák megjelentetését javasolják, pl.: Budai Nagy Antal, Mátyás, Zrínyi, a dolgozó nép mindennapi élete, Széchenyi István, Táncsics Mihály, a Magyar Tanácsköztársaság, a kommunista párt harcai, az európai népek antifasiszta harcai. Mind a Magyar Történelmi Társulat, mind a Művelt Nép Könyvkiadó elé fontos követelményként állították, hogy népszerű könyveink az olvasók igényeinek kielégítésére törekedjenek, a munkák népszerűsítő jellege, közérthetősége emelkedjék, a könyvek külső kiállítása egyöntetűbb legyen, a lehetőség szerint minden munkához legyen arckép és más illusztráció. Felvetődött az a kívánság, hogy a Történelmi Társulat, a Művelt Nép Könyvkiadó és az Állami Könyvterjesztő Vállalat között szorosabb kapcsolat jöjjön létre, elsősorban az olvasók kívánságainak megismerése és kielégítése céljából.

Elekes Lajos zárószavában a vita hasznos voltáról szólt. A kérdésekre válaszolva hangsúlyozta, hogy a felmerült igények lényegében mind jogosak. Fontos a munkák népszerűsége, de ezt nem lehet elválasztani a tudományos igényektől. Elsősorban olyan témákról kell könyveket megjelentetnünk, amelyekkel eddig nem foglalkoztunk; így a magyar munkásmozgalom története, Magyarország legújabbkori története, az egyetemes történet és kultúrtörténet egyes kérdései.

*

A Magyar Történelmi Társulat és a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat rendezésében 1954. augusztus 16-án *Milóš Gosiorovský*, a bratislavai egyetem tanára *»Az 1944. évi antifasiszta szlovák nemzeti felkelés«* címmel tartott előadást. Az előadás rávilágított arra, hogy az augusztusi szlovák nemzeti felkelés az 1939 márciusától egyre erősödő partizánmozgalom kiszélesedése, tetőpontja volt. A partizánmozgalom 1944 tavaszán nagymértékben megerősödött: egész falvak és járások szabadultak fel. A felkeléshez a döntő segítséget a szovjet hadsereg adta: 1944 augusztusában a

szovjet csapatok már a Kárpátoknál álltak, s nagy offenzívájuk várható volt. Ezen felül a Szovjetunió más segítségét is adott: fegyvert, repülőgépeket és tapasztalt partizánvezetőket. A szlovák fasiszták 1944 augusztusában katonai segítséget kértek — és kaptak — a hitleri Németországtól. Válaszul a szlovák nép augusztus 30-ig felszabadította Szlovákia nagy részét. Forradalmi nemzeti bizottságok alakultak. Nyolcvanezer szlovák szabadságharcos két teljes hónapon keresztül harcolt hat német divízió ellen. A felkelők harcának célja világos volt: független, demokratikus Csehszlovák Köztársaság kivívása. Célját a szlovák nép elérte s ma jogos büszkeséggel veheti számba az elmúlt tíz év eredményeit.

Az előadáson elnöklő Nemes Dezső zárszavában a magyar partizánmozgalommal foglalkozott. Újabb kutatások alapján utalt arra, hogy bár a magyar partizánmozgalom nem volt olyan tömegméretű, mint a szlovák, de 1944 szeptember, október, november hónapjaiban jelentős tevékenységet folytatott, egyrészt a szlovák partizánokkal együtt, másrészt önállóan. A magyar mozgalomban kiemelkedő szerepe volt azoknak a partizánegységeknek, amelyek volt magyar hadifoglyokból állottak és akiket ejtőernyővel dobtak le Magyarországon. A legjelentősebb munkát a Rákóczi és a Nógrádi egységek végezték.

*

A Magyar Történelmi Társulat hazánk felszabadulásának tízéves évfordulója alkalmából előadás-sorozatot indított. 1954. szeptember 28-án Nemes Dezső: »Magyarország a felszabadulás előestéjén« c. előadásának első részét tartotta meg »A Horthy-fasizmus a hitlerista háborús blokkban« címmel. Az előadás konkrét tények alapján bizonyította a magyar uralkodó osztályok áruló, kettős politikáját. A második világháborúban a német hódítókkal szövetségbe léptek, de ugyanakkor kapcsolatot teremtettek az angol-amerikai imperialista körökkel is. A németek veresége esetén ezek segítségével remélték átmenteni a tőkés-földbirtokos rendszert a háborút követő időkre. 1944 májusában a szövetséges országok kormánya felhívással fordult Magyarországhoz, Romániához, Bulgáriához és Finnországhoz, hogy ne folytassák tovább a háborút a fasiszta Németország oldalán; a magyar kormány azonban a nyugati hatalmak balkáni partraszállására várakozott.

A továbbiakban Nemes Dezső eddig nagyrészt teljesen ismeretlen adatok alapján tárgyalta a szovjet hadsereg »kilencedik csapás«-ának megindulását, a Horthy-klikk felemás kísérletét a hitlerista blokkból való kiugrásra.

Az 1944. augusztus 25-i minisztertanács a háború további folytatása mellett foglalt állást. A sorozatos német vereségek láttán azonban Horthyék fegyverszünetet akarnak kötni — a Szovjetunió háta mögött. Ez már lehetetlenné vált, mivel a szovjet csapatok szeptember 26-án elfoglalták Makót. Horthyék ekkor »végső« lépésre szánták magukat: megbízottakat küldtek Moszkvába. fegyverszüneti tárgyalásra — ugyanakkor azonban a magyar hadosztályokat feltöltötték és a frontra dobták. A szovjet hadsereg ellenállhatatlan erejű támadásai és rohamos előrenyomulása azonban arra kényszerítette Horthyékat, hogy elfogadják a szovjet kormány fegyverszüneti feltételeit és aláírják az előzetes megállapodást.

1944. október 15-én Horthy — anélkül, hogy a szakítást katonailag és politikailag előkészítette volna — nyilvánosan is fegyverszünetet kért a szövetségesektől, de ugyanakkor a hitlerellenes koalícióban való aktív részvételt elutasította. Horthy és kormánya »kiugrott« a hitlerista blokkból, de úgy, hogy a hatalom a hitlerbérenc nyilasok kezébe került, akiknek uralma a huszonötéves Horthy-fasizmus haláltusája volt.

Andics Erzsébet zárszavában rámutatott arra, hogy ez a tanulmány a felszabadulás történetének első tudományos feldolgozása, amely egyúttal megindítja a legújabbkor történetének feldolgozására irányuló munkálatokat. A magyar marxista történeteszeknek igen fontos feladata a felszabadulás óta eltelt időszak történetének a feldolgozása, hiszen az utolsó tíz év mintegy tükör a dolgozó nép előtt, amely megmutatja, milyen sokat alkotott, milyen nehézségeket győzött le, ugyanakkor arra buzdít, hogy bizon saját erejében, bizon abban, hogy erőfeszítéseinek meglesz az eredménye.

1954. október 21-én tartotta Nemes Dezső: »Magyarország a felszabadulás előestéjén« című előadásának második részét »A magyar nép harca a német megszállók és cinkosaik ellen a független, demokratikus Magyarorszáért« címmel. Az előadás rámutatott arra, hogy a »kilencedik csapás« nagy ütközeteinek első szakaszát, az októberi harcokat — amelyek során a Vörös Hadsereg felszabadította a Tiszántúlt, a Duna-Tisza közének déli részét — azonnal követte a budapesti hadművelet. A budapesti hadművelet mintegy négyszáz kilométeres frontszakaszon indult meg s kéthónapos kemény harc eredményeként a Szovjet Hadsereg felszabadította Észak-Magyarországot, majdnem egész Közép-Magyarországot, a Dunántúl jelentős részét és körülzárta a Budapesten rekedt német és magyar fasiszta seregeket.

1944. október 15-e után a német és nyilas rémuralom »totális« terrorral igyekezett megakadályozni a népi fegyveres ellenállás kifejlődését. Megkezdték az ország teljes kiürítését; az erőszakosságok, fosztogatások napirenden voltak.

Bár Magyarországon széleskörű nemzeti ellenállás nem bontakozott ki, ennek kisebb-nagyobb megnyilvánulásaival mégis találkozunk. Így pl. a városi és falusi lakosság ellenállást tanúsított a kiürítési parancssal szemben; számos gyárban szabotálások és nyílt harci fellépések voltak a munkásság és a hazafias értelmiség részéről a berendezések leszerelésének és kiszállításának megakadályozására: a lakosság szabotálta a fasiszta erődítési munkálatokat; számosan megtagadták a fasiszta hadseregbe való bevonulást, a szökések tömegmértékűeké váltak.

Az ellenállás erejét elsősorban az 1944 szeptember elején újjáalakult kommunista párt felvilágosító munkája növelte, de segítette a hazafias »Magyar Front« is. A kommunista pártnak a szociáldemokrata párttal való szorosabb akcióegységre irányuló törekvése sikerrel járt: 1944. október 19-én a két párt közös határozatot fogadott el az új, demokratikus Magyarország kialakításáért folyó harcban való együttműködésről.

1944 októberétől kezdett kifejlődni Magyarországon a partizánmozgalom, melyet bár nagy késedelemmel, de egyedül a kommunista párt szervezett.

Nemes Dezső előadását Ember Győző akadémikus zárószavában köszönte meg

ÚJABB TÖRTÉNETI MUNKÁK

A Hadtörténelmi Intézet kiadásában megjelent Kovács Endre: »Bem József« című könyve, amely végigvezeti az olvasót a nagy szabadsághős életén, bemutatja ifjúkori éveit, szerepét az 1830—31-es lengyel nemzeti felkelésben, tevékenységét a franciaországi emigrációban, részvételét a 48-as bécsi forradalomban. Igen részletesen tárgyalja az 1848—49. évi erdélyi hadjáratot, Bem hadvezéri pályájának csúcspontját. Megrajzolja harcát a cári intervenció ellen s leírja életének utolsó évét a törökországi emigrációban. A munka a magyarországi, a lengyelországi és a bécsi levéltárak anyagának, valamint az idevágó terjedelmes nyomtatott irodalomnak a felhasználásával készült.

*

Megjelent Kosáry Domokos: »Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába (1711—1825)« című munkájának második kötete (Művelt Nép Könyvkiadó), amely szerves folytatása az első — az őskortól 1711-ig terjedő időszakot tárgyaló — kötetnek. A munka célja, hogy gyakorlati segítséget nyújtson az 1711—1825 közötti korszak fontosabb forrásanyagára irodalmának ismeretéhez. Ha nem is részletezve, de ismerteti a források főbb csoportjait, a szerzők személyi adatait, az iratkiadások jellegét, esetleges hiányait. Az irodalmat lehetőleg a történeti fejlődés sorrendjében, tájékoztató megjegyzések kíséretében sorolja fel. Az első kötettől eltérően e második kötetben a szerző a kézirat források közül is igen sokat bemutat.

*

1954. novemberében jelent meg Sándor Vilmos »Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900« c. monográfia (Szikra). A munka első része foglalkozik a nagyipar kezdeti kibontakozásának folyamatával 1867—1800 között. Tárgyalja a nagyipari fejlődés feltételeit, a termelés alakulását, az egyes iparágak helyzetét, fejlődését, az ipari nagytőke megoszlását, a munkásság helyzetét. A második részben — a nagyipar kibontakozása Magyarországon az imperializmusra való átmenet idején (1880—1900) — foglalkozik a magyarországi gyáripár lassú erősödésével 1879—1887 között, a nagyipari fejlődésnek és a monopolkapitalizmus kialakulásai folyamatának meggyorsulásával 1887—1900 között, a nagyiparral és a monopóliumokkal (1900), a munkásosztállyal és helyzetével.

*

Ruzsás Lajos: »A pécsi Zsolnay-gyár története« (Művelt Nép Könyvkiadó) c. műve a felszabadulás óta az első marxista igényű, tudományos gyártörténeti monográfia, amely levéltári anyagok alapján mutatja be a pécsi Zsolnay porcelángyár fejlődését. Az időközben világhírűvé vált Zsolnay-gyár a múlt évszázad utolsó évtizedeitől kezdve a magyar kerámiai ipar területén, a kerámiai iparművészet fejlődésében döntő fontosságú helyet foglalt el.

*

Az elmúlt hónapokban a Magyar Történelmi Társulat négy népszerű kiadványa jelent meg a Művelt Nép Könyvkiadó népszerű kiadványai között:

1. Incze Miklós—Petőcz Pál: »A dolgozó parasztság helyzete az ellenforradalmi rendszerben« c. népszerű munkája — nagyrészt eddig feltáratlan adatok alapján — foglalkozik a dolgozó parasztságnak hazai és külföldi tőke által történt kizsákmányolásával, a parasztság rétegeinek helyzetével, a magyar mezőgazdasági munkások állandó munkanélküliségével, a munkabérek és árak alakulásával. Megvilágítja a szegényparasztság nyomorát és a középparasztság elszegényedését a Horthy-fasizmus idején.

2. Pamlényi Ervin: »Horváth Mihály« c. tanulmánya a múlt századi haladó történetíró, államférfi és főpap életrajzát nyújtja. A munka egyúttal adatokat szolgáltat a magyar historiográfia múlt századi történetéhez.

3. Október végén jelent meg Makkai László: »A felsőtiszavidéki parasztfelkelés (1631—32)« c. népszerű munkája, amely a történetírásban eddig Császár Péter felkeléséneven emlegetett, részleteiben nem ismert nagy parasztfelkelésnek nagyrészt ismeretlen levéltári adatokon alapuló leírása.

4. Ugyancsak 1954 októberében jelent meg Wellmann Imre: »Tessedik Sámuel« c. népszerű munkája. A mű Tessedik Sámuel életének, tevékenységének, legfőbb törekvéseinek: a paraszti nép anyagi és szellemi felemelésének részletes ismertetésén túlmenően foglalkozik a felvilágosodás nézeteivel, a XVIII. századvégi Magyarország mezőgazdaságának és jobbágyságának a helyzetével.

*

A történészek kutató és oktató munkáját nagymértékben elősegítik a Pártfőiskolán elhangzott, majd a Munkásmozgalmi Intézet közreműködésével sajtó alá rendezett és nyomtatásban megjelent magyar párttörténeti előadások. Az előadások feldolgozását, a magyar párttörténet megismerését szolgálja az egyes előadások periódizációjának megfelelően összeállított »*Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához*« című sorozat. Az öt kötetre tervezett sorozatból eddig három jelent meg. Az első az 1848-tól 1917-ig terjedő időszak dokumentumait tartalmazza, a második az 1917—1919-es évek anyagát foglalkozik. A harmadik, a Horthy-fasizmus első tíz évének dokumentumaiból közöl anyagot. Az 1929—39-es időkkel foglalkozó és a második világháború dokumentumait tartalmazó kötetek pedig 1955-ben jelennek meg. A sorozat anyaga lényegében a Magyar Munkásmozgalmi Története Válogatott Dokumentumai c. kiadványsorozat kutatásainál feltárt anyagon alapszik.

*

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet tudományos alosztályának főmunkája a már említett *Magyar Munkásmozgalmi Történetének Válogatott Dokumentumai* c. sorozat. A kutatások során feltárt anyag bősége, a felmerült problémák sokrétűsége szükségessé tette, hogy az Intézet az eredetileg tíz kötetre tervezett sorozatot tizennégy kötetre bővítse. E változtatások következtében az 1917-ig terjedő korszakkal nem három, hanem négy dokumentumkötet foglalkozik: I. A magyar munkásmozgalmi kialakulása (1848—1890) (megjelent 1951-ben). II. A magyar munkásmozgalmi az imperializmusra való átmenet időszakában (1890—1900). (Ez a kötet 1954 tavaszán hagyta el a nyomdát). Az 1917 előtti korszakból hamarosan elkészül az 1900—1907-ig terjedő éveket magában foglaló harmadik kötet.

Az egy kötetre tervezett dokumentációs anyag helyett két kötet tárgyalja a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására fellendülő magyar munkásmozgalmat. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetlen hatásával, a magyar polgári demokratikus forradalommal, a KP megalakulásával és a proletárdiktatúráért folytatott harcával foglalkozik az egyik kötet, míg a másik a Tanácsköztársaság kérdéseit öleli fel. Az 1917. november 7—1919. március 21-ig terjedő kötet szerkesztői munkálatai hamarosan befejeződnek.

*

A Levéltárak Országos Központja kiadásában legújabbán két szovjet és egy kelet-német levéltári szakmunka jelent meg magyar fordításban. Mind a három joggal tarthat számot a levéltárosok szűkebb körén kívül a történészek érdeklődésére is. Az első *K. G. Mityajev: A levéltárügy elmélete és gyakorlata* (Moszkva, 1946. 233 l.) című műve a szovjet történész levéltárosok képzésére szánt egyetemi tankönyv. A hozzánkjutott szovjet levéltári szakmunkák közül ez az első, amely összefüggően ismerteti az alapvető levéltári munkákat és képet ad a szovjet levéltáraknak az anyaggal kapcsolatos sokrétű tevékenységéről. Az általános irattant tárgyaló első rész a forradalom előtti és utáni Oroszország-

ban előforduló (főleg újkori) iratfajtákat ismerteti, továbbá — ügyvitelükkel együtt — azokat a szerveket, amelyeknek működése során az említett iratfajták létrejöttek. A második rész főleg rendezési és selejtezési kérdésekkel foglalkozik. A harmadik rész a leltározási munkáról, az ismertető leltárról és a levéltárakban készített különféle, a kutatást megkönnyítő segédletekről szól, a negyedik rész pedig arról, hogy milyen sokoldalúan használják fel a levéltári anyagot a Szovjetunióban. Történezkutatók és kiadványkészítők számára különösen az első és negyedik rész tanulmányozása hasznos.

Jórészt hasonló kérdésekkel foglalkozik a második lefordított mű, *G. A. Knyazev: A levéltári munka elmélete és technikája* (Leningrád, 1935. 88 l.) c. könyve, amely azonban a szovjet levéltárak fejlődésének korábbi állapotát tükrözi. Knyazev művének »Levéltári terminológia« c. első fejezete a levéltári szakirodalom sokat vitatott terminus-technicsainak magyarázatát tartalmazza, egyik melléklete pedig a XIX—XX. századi iratok publikációjának szabályzatát.

A harmadik munka *Heinrich Otto Meisner: Újkori oklevél- és irattan* (Leipzig, 1952. 248 l.) c. könyvének legújabb bővített kiadása. Főleg a XVII—XVIII. századi porosz hatósági irattermeléssel foglalkozik, de helyenként átnyúlik a XIX. századra is. A levéltárosoknak bő felvilágosítást nyújt a nálunk is használatos iratfajtákkal kapcsolatban. A történészek figyelmét felhívja a korszak forrásanyagának gazdagságára és sokféleségére. Az újkori hivatalos ügyintézés valamennyi fontos produktumát megemlíti és nem szorítokzik csupán az iratfajták ismertetésére, hanem azokat részleteikben is elemzi, kitérve külső ismertető jeleikre is. Tüzetesen tárgyalja az iratok keletkezésének körülményeit és beszámol az elkészítésükben résztvevő hivatalokról és funkcionáriusokról.

*

A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottságának szerkesztésében megjelent *Interceisa* (Dunapentele—Sztálinváros) története a római korban (I. kötet. *Archaeologia Hungarica* új folyam XXXIII. k.). A díszes, közel száz tablós kiadvány *Interceisáról*, mint táborról és lakótelepről, temetőiről, késő római kori népességének embertani vázlatáról, pénzforgalmáról, emlékeiről, epigráfiájáról és görög nyelvű sírfeliratairól ad pontos és részletes képet.

*

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának és a Szovjetunió Igazságügyi Minisztériumának folyóirata a »Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo« 1954. VI. száma K. I. Ivanov ismertetését és bírálatát közli Rákos Ferenc: »Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban« c. művéről. K. I. Ivanov hangsúlyozza, hogy e mű jelentős tudományos értéket képvisel, mivel ez a Magyar Tanácsköztársaság államalkotásának feldolgozására irányuló első tudományos kísérlet. Elismerő hangon nyilatkozik a szerző értékes anyaggyűjtéséről, általánosításairól, marxista elemző módszeréről, amelyek lehetővé teszik, hogy az olvasók megközelítően teljes képet alkothassanak maguknak azokról a rendszabályokról, amelyeket Magyarország állami és társadalmi átalakulása terén 1919-ben megvalósítottak. A munka hiányosságaként említi, hogy a szerző kevés figyelmet fordít a tanácsok, a központi állami szervek gyakorlati tevékenységére.

VIDÉKI CSOPORTOK HÍREI

A Magyar Történelmi Társulat 1954. április 27-én alakította meg Pécs székhellyel Baranya, Tolna, Somogy és Zala megyékre kiterjedő hatáskörrel Déldunántúli Csoportját. A Csoport alakuló ülésén, amelyet Pécssett a városi tanács nagytermében rendeztek, Hanák Péter, a történettudományi kandidátusa tartott előadást »Az 1905-i orosz forradalom hatása Magyarországon« címmel, majd Mérey Klára, a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa »Dunántúli arató- és cselédsztrájkok 1905-ben« című korreferátuma hangzott el. Ezután a Csoport tagjai megválasztották a vezetőséget, megtárgyalták és jóváhagyták az 1954. évi munkatervet. A vezetőség tagjai: elnök: Babics András, a történettudomány kandidátusa; ü. v. alelnök: Vas Károly, a Pécsi Állami Pedagógiai Főiskola tanszékvezető tanára; alelnökök: Dombay János, a Janus Pannonius Múzeum igazgatója és Vörös Márton, a Pécsi Állami Levéltár vezetője; titkár: Mérey Klára, a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa; szervező: Ruzsás Lajos, a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa; propagandista: Dénés Béla, a Pécsi Állami Pedagógiai Főiskola adjunktusa; pedagógus felelős és gondnok: Szilágyi Béla, a pécsi Nagy Lajos gimnázium tanára; ifjúsági felelős: Székely Zsófia pedagógiai főiskolai hallgató.

*

A Magyar Történelmi Társulat Keletmagyarországi Csoportja 1954. szeptember 30-án — számos tudományos dolgozó, egyetemi oktató, levéltáros, könyvtáros, középiskolai tanár, egyetemi hallgató, valamint budapesti küldött részvételével Szabó István egyetemi tanár vezetése alatt — vitautól rendezett a magyar történettudomány helyzetéről és feladatairól. A beszámolót Szendrey István, a Csoport megbízott titkára készítette. A beszámolót élénk vita — mintegy húsz felszólalás — követte.

A Magyar Történelmi Társulat Északmagyarországi Csoportja 1954. szeptember 30-án tartotta meg vitautól történettudományunk helyzetéről és feladatairól. A vitautól referátumot a Csoport titkára, Szántó Imre készítette, a megbeszélést a Csoport elnöke, Soós Imre vezette. A vitán részt vettek a Csoport vezetőségi tagjai, közép- és általános iskolai tanárok, a gyöngyösi fiókcsoport képviselői, budapesti küldöttek és sokan mások. A nagy érdeklődést bizonyítja, hogy a jelenlevőknek mintegy a fele szólalt fel.

(A Társulat Keletmagyarországi és Északmagyarországi Csoportjainak szeptember 30-i vitáin a Századok kibővített szerkesztőségi üléseinek anyagát [közvetette a Századok 1953. 4. és 1954. 1. sz.] beszélték meg.)

*

A Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja rendezésében 1954. október 19-én Ruzsás Lajos, a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa előadást tartott »A pécsi ipar a feudalizmusban« címmel. Az előadó az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálata után rámutatott arra, hogy a pécsi ipar a múlt század elejére a céhes formák közt magas nívót ért el, át lépett a manufaktúra fokra. Fejlődése azonban az osztályok ipart támogató Habsburg-politika következtében elakadt, a manufaktúrák jelentős része elpusztult. A belső piac, a szabad iparfejlődés biztosításának nagy szerepe volt abban, hogy a pécsi polgárok az 1848-as forradalom és szabadságharc mellé állottak. Az előadás után a társulati tagság a Csoport elnökévé Kanyar József kaposvári levéltárvezetőt, ifjúsági felelőssé Kövesi Mária főiskolai hallgatót választotta.

*

A Magyar Történelmi Társulat 1954. október 24-én Miskolcon vándorgyűlést rendezett és megalakította a Társulat Borsod-Miskolci Csoportját, a Társulat első megyei csoportját.

A vándorgyűlés keretében Soós Imre, az Egri Állami Levéltár vezetője előadást tartott »A diósgyőri vashámor története 1714—1867« címmel. Előadásában Fazola Henrik és fia, Fazola Frigyes élete kapcsán ismertette a vashámor történetét. Gazdag anyaga bemutatta a Habsburg gyarmati elnyomást, amely lehetetlenné tette a magyarországi ipar fejlődését. Fazola Henriknek igen nagy erőfeszítéssel sikerült ugyan vasgyárat létesítenie, de ezt a gyarmatosítók csak addig és annyiban segítették, ameddig és amennyiben ez rájuk nézve előnyös volt. A kohómanufaktúra a lakosság szükségleteit kielégítő iparcikké előállítását nem végezhette, csupán félkész termékeket állíthatott elő, amit Ausztriában dolgoztak fel kész iparcikké. Az előadó a továbbiakban részletesen foglalkozott a vashámor fejlődésével, termelésével, a vaskohó dolgozóinak életkörülményeivel. — Kiszely Gyulának, a Lenin Kohászati Művek kirendeltsége vezetőjének korreferátuma — amelyben a diósgyőri vasgyár történetét tárgyalta 1867-től napjainkig — jól érzékeltette a gyár — 1860-tól 1945-ig lassú és vonatott, majd 1945-től rohamos — fejlődését. Ismertette a munkásszolgálat kibontakozását és fellendülését: sztrájkokat, tüntetéseket és a gyár munkásainak a második világháborúval szembeni állásfoglalását. Helyesen mutatott rá arra a szerepre, amelyet az üzem napjainkban betölt.

Ezután került sor a Borsod-Miskolci Csoport alakuló ülésére, amelyen Soós Imre, a Magyar Történelmi Társulat Északmagyarországi Csoportjának elnöke a Miskolci Csoport megalakulásának jelentőségéről beszélt. Kifejtette, hogy a miskolci történészek eddig elszigetelten dolgoztak; összefogásuk megsokszorozza majd erőiket és fokozza eredményeiket. Az ülés a Csoport titkárává Deák Gábort, titkárhelyettesekké Palumb Gyulát és Zádor Tibort választotta meg. A megválasztott titkár ismertette a Csoport első félévi munkatervét, amelyet a jelenlevők elfogadtak.

A vándorgyűlés második részeként a résztvevők megtekintették a Diósgyőri Vasgyár egyik elődjét, az újmassai kohómanufaktúrát. Látták a Lenin Kohászati Művek munkásai által helyreállított vasolvasztót és a most készülő múzeumban a vaskohó termékeit, az előállított használati tárgyakat. Korompay Győző vasgyári főmérnök — fényképekkel illusztrált — ismertetése nagyban elősegítette a vasolvasztás e régi módjának rekonstruálását.

*

A Magyar Történelmi Társulat vezetőségének határozata értelmében a Társulat decemberben Debrecenben tartandó vándorgyűlésén vitát rendez a helytörténeti kutatások helyzetéről és feladatairól. A referátum előkészítésére a Társulat e kérdés legjobb szakértőiből — Szabó István egyetemi tanár vezetésével — bizottságot alakított. A bizottság 1954. október 29-i ülésén összeállította az előadás tematikáját, amely szerint a referátum a következő fő kérdésekkel foglalkozik: a helytörténetírás fogalma, jelentősége, a korábbi helytörténetírás kritikai elemzése, a helytörténetírás mai helyzete, fő feladatai, a helytörténetírás személyi, módszerbeli, kutatási, anyagi, publikációs felteleteinek biztosítása, eredményeinek felhasználása az oktató és ismeretterjesztő munkában. A megbeszélésen elhangzott több helyes szempont alapján az alapszöveget Szántó Imre, a bizottság titkára készíti el, s ezt a bizottság tagjai novemberi ülésükön megvitatják. A referátum végleges szövegét a Társulat eljuttatja a vándorgyűlés résztvevőihöz, hogy a helytörténetírásunk fellendítését célzó vita valóban eredményes legyen.

A TANÁRI TAGOZAT HÍREI

A Magyar Történelmi Társulat vezetősége határozatot hozott a Társulat tanári tagozatának további működéséről. A határozat értelmében a tanári tagozat előadás-sorozatot indított egyelőre budapesti történelemtanárok számára. A konzultációval egybekötött előadások megtartására a Társulat tagjai, egy-egy korszak legkiválóbb kutatói vállalkoztak. Az előadássorozatot — a tanárok véleményének kikérése után lehetőleg az iskolai tanmenethez alkalmazkodva — legfontosabb és legtöbbet vitatott kérdések megbeszélésére használják fel. Az első előadást a múlt tanév végén Kardos Tibor akadémiai levelező tag tartotta, nagyszámú hallgatóság jelenlétében.

*

Újabb társulati vezetőségi határozat alapján a tanári tagozat mozgalmat indított a szakkör-vezető történelemtanárok körében az egyes iskolák névadóra vonatkozó dokumentációs anyag gyűjtésére. Az iskolák a névadóra vonatkozó legjellemzőbb iratok fényképmásolatairól és ha mód van rá, egykorú képekből és tárgyakból állandó kiállítást rendeznek és albumot készítenek. Eddig a budapesti Varga Katalin-, Teleki Blanka- és Rákóczi-gimnázium, továbbá a pécsi Leövey Klára-gimnázium történelemtanárai, illetve szülői munkaközösségi elnökei gyűjtötték össze anyagukat, több más iskola anyaggyűjtése pedig folyamatban van. Az anyaggyűjtésben — az egyes témák szakértőin kívül, akik a névadókkal kapcsolatos iskolai előadásokra is vállalkoztak — a levéltárak és kéziratárak dolgozói is a történelemtanárok rendelkezésére állanak.

*

A Magyar Történelmi Társulat tanári tagozata október 20-án rendezte meg történelemtanároknak szóló előadássorozata második előadását. Az előadást Sinkovics István egyetemi docens tartotta »Harc a török megállításáért Mohács után« címmel, kb. 250 főnyi hallgatóság előtt. A nagy érdeklődéssel fogadott előadás után néhány fontos konzultációs kérdés hangzott el, amelyekre az előadó azonnal megadta a választ.

SEKCIÓK

A Magyar Történelmi Társulat legújabbkori szekciójának alakulását előkészítő munkabizottság Nemes Dezső vezetésével 1954. június 18-án megbeszélést tartott és megtárgyalta az alakuló ülésen a tagság elé terjesztendő programot.

*

1954. július 15-én megalakult a Magyar Történelmi Társulat újkori szekciója. A szekció elnökévé I. Tóth Zoltán akadémiai levelező tagot, titkárává Szabad Györgyöt választották. Az alakuló ülés határozatai többek között a következőket tartalmazták:

1. Az újkori szekció célja, hogy szorosabb egységbe fogja a magyar történelem 1790—1918-as szakaszával foglalkozó történészeket.
2. A szekció vezetőségének javaslatára Barta Istvánt alelnökké választották.

3. A szekció két munkabizottságot hoz létre, az egyiket az 1790—1849-es időszak, a másikat az 1849—1918-as időszak tanulmányozására. Az előbbi titkárává Varga János, az utóbbi titkárává Ránki Györgyöt választotta meg.

4. A szekció 1954—55-re a következő programot fogadta el:

- a) részvétel a II/1—2 egyetemi tankönyv vitáin;
- b) hozzájárulás a történettudomány második ötéves tervének előkészítéséhez;
- c) megbeszélések a következő témákról:

Széchenyi értékelése a polgári és marxista történeti irodalomban.

A kiegyezés értékelése a magyar és osztrák történeti irodalomban.

Historiográfiai vita a dualizmuskori magyarországi nemzetiségi kérdés tárgyköréből.

Az ülés résztvevői ezután meghallgatták a második tankönyv intézeti felelőseinek — Spira Györgynek és Hanák Péternek — beszámolóit a vitára készülő tankönyvszövegek főbb problémáival kapcsolatban.

*

A Magyar Történelmi Társulat egyetemes történeti szekciójának alakulását előkészítő munkabizottság G. Fazekas Erzsébet egyetemi tanár vezetésével 1954. október 9-én előzetes megbeszélést tartott az egyetemes történeti szekció megalakulásának kérdéseiről.

TUDOMÁNYOS KAPCSOLATOK

Ez év június 18—23. között rendezték meg Csehszlovákiában — az 1953. évi liblicei konferencia folytatásaként — a smolenicei történész-konferenciát, melyen a csehszlovák egyetemi tankönyvek 1848-tól napjainkig terjedő részének téziseit vitatták meg. A megbeszélésen a Csehszlovák Tudományos Akadémia meghívására magyar részről Pach Zsigmond Pál egyetemi tanár és Hanák Péter, a történettudomány kandidátusa vettek részt, akik 1954. július 17-én a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében nagy érdeklődéssel kísért beszámolót tartottak e konferenciáról.

*

1954. augusztus 8-án Karl Weber osztrák történész, újságíró, az Osztrák—Magyar Társaság bécsi folyóiratának szerkesztője látogatást tett a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében, ahol hosszabb megbeszélést folytatott az egyetemes történeti osztály tudományos munkatársaival.

*

A magyar—csehszlovák kultúrcsere-egyezmény értelmében két hónapot (szept.-okt.) Budapesten töltött dr. Alexander Húščava, a bratislavai egyetem történeti segédtudományok tanszékének tanára, a szlovákiai levéltáros-képzés vezetője. Diplomatikai és paleográfiai művei (Jan Literát a liptovské falzá, Dejiny a vývin nášho písma stb.) a magyar szaktudósok körében közismertek. Jelenleg metrológiával, a különféle mértékek tanulmányozásával foglalkozik. Munkáját nagymértékben megkönnyítették az Országos Levéltárban készült és külföldre juttatott alapleltárak. Hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a két állam tudományos intézetei minél nagyobb számban juttassák el egymáshoz kiadványaikat és nyíljék nagyobb lehetőség erőteljesebb filmcsere-akcióra is a magyar és csehszlovák levéltárak között. Húščava professzor a közeljövőben ismét Magyarországra jön, ahol kiadványt szándékozik készíteni a szlovák parasztság XVIII. századvégi társadalmi megmozdulásaira vonatkozó magyar levéltári forrásanyagról.

*

Szeptember közepétől október közepéig Magyarországon tartózkodott Eugen Stanescu, a bukaresti egyetem tanára, a Román Akadémiai Kiadó igazgatója. E. Stanescu a XVI—XVIII. századi román történet kutatója, elsősorban a román jobbágság török-elynyomás-sori helyzetével és a román nép törökellenes honvédő harcaival foglalkozik. Itt tartózkodása alatt három előadást tartott: október 1-én Egerben, »A román nép

évszázados harca a török hódítók ellen» címmel, október 8-án a Magyar Történelmi Társulat középkori szekciója rendezésében »A román és a magyar nép közös harca az 1657—61-es törökellenes felkelés idején» és október 14-én a Román—Magyar Barátsági Hét alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége meghívására »A történettudomány fejlődésének tíz éve a Román Népköztársaságban» címen. Ezenkívül számos szakmai megbeszélést folytatott a magyar történészekkel a román és a magyar nép történetének közös problémáiról és sok értékes, a magyar—román kulturális egyezmény keretében megvalósítandó javaslatot tett közös magyar—román történeti kutatásokra. Látogatása nagymértékben hozzájárult a román és a magyar történettudomány kapcsolatainak kiszélesítéséhez és elmélyítéséhez, előmozdította népeink barátságának megszilárdulását.

*

Lederer Emma egyetemi tanár a Történettudományi Főbizottság szeptember 20-i ülésén számolt be a Német Demokratikus Köztársaságban tett útjáról. Hangsúlyozta többek között, hogy a magyar történészeknek be kell kapcsolódnok a Nyugat-Németországban folyó Ostforschung leleplezésének feladatába.

Lederer Emma október 4-én a budapesti levéltárosok számára is érdekes beszámolót tartott négyhetes keletnémetországi útjának tapasztalatairól. Meglátogatta a Német Demokratikus Köztársaság levéltárügy szervezetének központi hivatalát Berlinben, a drezdai, weimari és potsdami levéltárakat, valamint a potsdami levéltárosképző főiskolát, megbeszélést folytatott a legkiemelkedőbb német levéltárosokkal. Előadásában utalt a magyar és német levéltárügy hasonlóságaira és különbségeire. Bemutatta a Német Demokratikus Köztársaságból magával hozott német levéltári szakmunkákat és végezetül válaszolt a németországi levéltári munkával, valamint a levéltárügy szervezésével kapcsolatosan nagy számban feltett kérdésekre.

*

Pach Zsigmond Pál, Kossuth-díjas egyetemi tanár, az MTA Történettudományi Intézetének h. igazgatója a Szovjetunió Tudományos Akadémiája meghívására október 13-án kéthónapos tanulmányútra Moszkvába utazott.

*

Práger Miklós, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet könyvtárának vezetője és Erényi Tibor, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet tudományos munkatársa a berlini Marx-Engels-Lenin-Sztálin Intézet meghívására 1954. október 26-án egyhónapos tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utaztak.

*

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet könyvtárának állománya megnövekedett az elmúlt hónapok során. A Szaletikov Szesedrin könyvtár ajándékként az Intézet a Szovjetunióban megjelent magyar újságokról készült filmeket kapott. (Szocialista forradalom, moszkvai Vörös Újság stb.) A Szocialis Forradalom filmjeit átnézve a könyvtár munkatársai megállapították, hogy az eddigi ismeretekkel ellentétben a Szocialis Forradalom nem csupán 1918. december 11-ig jelent meg, hanem Szamuely Tibor Magyarországra való hazatérése után is, 1919. március 28-ig. Az utolsó szám még hírt ad a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásáról.

*

Ember Győző akadémikus, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója, a lengyel-magyar kultúregyezmény keretében a közelmúltban egy hónapig Lengyelországban tartózkodott. Utazásának célja a lengyel levéltárügy, a levéltári szervezet, a levéltárakban folyó munkák és munkamódszerek tanulmányozása volt. Útja során megtekintette a Lengyel Levéltári Főigazgatóságot, a varsói Régi Iratok és Új Iratok Főlevéltárait, továbbá a krakkói, wroclawi, gdanski, poznani és lublini vajdasági levéltárakat, tanulmányozta a levéltárak és történettudományi szervek együttműködését. Részt vett a lengyel levéltárak igazgatóinak Poznanban tartott kongresszusán és előadást tartott a magyar levéltárügyről. Lengyelországi tartózkodása alatt alkalma nyílt megbeszélést folytatni két szovjet levéltárossal, akik ugyanebben az időben tettek látogatást Lengyelországban.

*

K. G. Schilfert professzor, a berlini Humboldt Egyetem egyetemes történeti tanszékének vezetője egyhónapos (okt.—nov.) tanulmányútra hazánkba érkezett. Schilfert professzor budapesti tartózkodása során számos megbeszélést folytatott magyar történészekkel a feudalizmus általános és egyes kérdéseiről, egyetemes újkori történeti kérdé-

sekről, valamint a történelemoktatás és kutatás szervezeti kérdéseiről. 1954. november 9-én nagy érdeklődéssel kísért előadást tartott a Magyar Munkásmozgalmi Intézetben »Marx és Engels — a német egység előharcosai« címmel, valamint november 11-én Debrecenben »A parasztok helyzete és mozgalmi Németországban a XVII—XVIII. század fordulóján« címmel a Magyar Történelmi Társulat előadásorozatában.

HÍREK A LEVÉLTÁRAK TERÜLETÉRŐL

A Levéltári Híradó folyó évi 1., 2. számában megjelent az 1945-i szovjet forrás-közlési szabályzat »A Szovjetunió állami levéltári fondjába tartozó dokumentumok alapvető közlési szabályai« címmel. Kiadványkészítők minduntalan szembe találják magukat azzal a nehézséggel, hogy nem támaszkodhatnak kellő alapoossággal kidolgozott, a gyakorlati tapasztalatok tanulságait leszűrő, magyar forrásközlési szabályzatra. A 177 pontból álló szovjet szabályzat — amelyet a Moszkvai Történelmi-Levéltári Intézet docense, P. G. Szofinov, a történettudományok kandidátusa állított össze — sok vitás kérdésben igazítja el a kiadványkészítőket. A szabályzat egyes korszakok speciális problémáival nem foglalkozik; nem tér ki továbbá az elbeszélő források kiadásának kérdéseire sem. Míg az eddigi szabályzatok nagyrészt technikai jellegű utasításokat tartalmaznak, ez a szabályzat magában foglalja a kiadandó dokumentumok feltárásával és kiválasztásával kapcsolatos módszertani utasításokat is. Ennek különösen azért van jelentősége, mert az újkorban az iratok termelése egyre nagyobb arányokat öltött. A szabályzat elkészítése során felhasználták a legjobb orosz és külföldi forráskiadványokat, valamint a szovjet archeográfia gazdag tapasztalatait. A munka öt főrésze oszlik: 1. Általános szempontok. 2. A kinyomtatandó dokumentumok feltárása és kiválasztása. 3. A dokumentum szövegének közlésre való előkészítése. 4. A dokumentum és a dokumentum csoport formái kialakítása (cím és legenda). 5. A tudományos tájékoztató apparátus. A forráskiadási szabályzat részletes tanulmányozása minden bizonnyal elősegíti majd a magyar forráskiadványoknak az eddiginél egységesebb forrásközlési módszereinek kialakítását.

*

Megjelent az Országos Levéltár sokszorosított alapleltárainak nyolcadik kötete. A m. kir. helytartótanács (1724—1848) levéltáráról készült alapleltár 238 állagról 662 oldal terjedelemben nyújt rendszeres és bőséges tájékoztatást a kutatók számára. A helytartótanácsnak mint központi jellegű országos kormányzásoknak hatásköre annyira nagy volt, hogy iratanyagának tanulmányozását a jelzett korszak kutatói kevés kérdés feldolgozásánál mellőzhetik. Az újonnan megjelent alapleltárát Paulinyi Oszkár, a levéltárügy gazdag tapasztalatokkal és hatalmas anyagismerettel rendelkező kitűnő szakembere készítette.

*

A lengyel levéltári dolgozók az egykori varsói kormányzóság orosz levéltári anyagának átkutatása során igen értékes és eddig teljesen ismeretlen levéltári anyagot találtak a lengyel munkásmozgalom kezdeteiről. Többek között megtalálták az első forradalmi lengyel munkáspárt, a »Nagy Proletariátus« bírósági perének iratanyagát. Az újonnan talált dokumentumanyag értékes adatokat szolgáltat az oroszországi és a lengyel forradalmi mozgalom kapcsolataira vonatkozóan.

*

A Magyar Történelmi Társulat gondozásában készülõ, Rákóczi diplomáciai kapcsolatairól szóló kiadvány előkészítő munkálatai során a Rákóczi-szabadságharc párizsi levéltári anyagában — amelyet mikrofilmen hozatott meg a Történettudományi Intézet — számos, teljesen ismeretlen iratra és adatra találtak a kiadvány szerkesztői. Különösen érdekesek Rákóczi XIV. Lajoshoz intézett, eddig seholsem publikált levelei és egy 1705-ből származó szerződéstervezet, amely világosan körvonalazza Rákóczi álláspontját és feltételeit.

*

Az Országos Levéltár dolgozói dokumentációs anyaggal látják el a történelmi tárgyú darabokat bemutató színházakat és filmszínházakat. Eddig a Bánk bán, Fáklya-láng, A köszívű ember fiai, Mátyás király Debrecenben, Egy magyar nyár, Feltámadott a tenger és az Életjel című darabokhoz válogattak össze túlnyomórészt egykorú, a műeszei mondanivalóját alátámasztó iratokat. Az eredeti iratok fényképmásolatait, magyarító szövegek kíséretében, a fővárosi színházak és filmszínházak előcsarnokában állították ki.

»A NÉPI DEMOKRATIKUS ORSZÁGOK MUNKÁSMOZGALMÁNAK TÖRTÉNETE« MŰZEUM

Ez év május 1-én nyílt meg a Magyar Munkásmozgalmi Intézet épületében a népi demokratikus országok munkásmozgalmának történetét bemutató múzeum, amely az Intézet harmadik állandó jellegű múzeuma.

A magyar munkásmozgalom története ismertetésének egyik igen fontos és hatékony eszköze a magyar munkásmozgalom történetét bemutató múzeum, amelyet első formájában az Intézet megnyitására, 1948 novemberére készítettünk el.

1953-ban új épületünkben, kibővítve és átdolgozva (lényegében mai formájában), 16 teremben rendeztük be a múzeumot, amely már napjainkig mutatja be a magyar munkásmozgalom történetét.

A magyar múzeum létrehozása után merült fel az a gondolat, hogy munkásmozgalmunknak és dolgozó népünknek a proletár internacionalizmus szellemében történő nevelése érdekében tovább kell fejleszteni múzeumunkat a nemzetközi munkásmozgalom történetének bemutatásával. Így alakult ki az a vélemény, hogy új épületünkben a magyar munkásmozgalom története múzeum mellett létre kell hozni a Szovjetunió Kommunista Pártjának történetét, a népi demokratikus országok munkásmozgalmának történetét, valamint a főbb kapitalista országok munkásmozgalmának történetét bemutató múzeumot.

Ennek a munkának első lépése volt az SzKP története múzeum létrehozása. A múzeumot 1952. május 1-én nyitottuk meg, 18 teremben. E múzeum rendkívül nagyjelentőségű. A szocializmust nem lehet felépíteni az SzKP gazdag tapasztalatainak ismerete és alkalmazása nélkül. Éppen ezért párt- és egyetemi oktatásunkban igen nagy szerepe van az SzKP története tanulmányozásának. Ezt támasztja alá és segíti ez a múzeum.

E múzeum megnyitása után kezdtünk hozzá a nemzetközi munkásmozgalom történetét bemutató múzeum előkészítéséhez. Első része 1954. május 1-én nyílt meg, a főbb kapitalista országok munkásmozgalmának történetét bemutató második részt pedig két év múlva nyitjuk meg.

A most létrehozott múzeum feladata az, hogy megismertesse a népi demokratikus országok munkásmozgalmának és dolgozóinak a múltban és jelenben vívott harcát.

A múzeum a marxizmus-leninizmus általános érvényű igazságainak tíz országban aratott győzelmét mutatja be és mindazt, amivel ezek az országok a nemzetközi munkásmozgalom gazdag kincsestárát gyarapították. Az eddiginél alaposabban tárja fel a múzeum a magyar munkásmozgalom és e tíz ország munkásmozgalmainak kapcsolatát, hozzájárul népünk és a népi demokratikus országok népei közötti testvéri jóviszony erősítéséhez.

A múzeumnak 12 terme van. A Kínai Népköztársaság anyagát két teremben, a többi országot egy-egy teremben helyeztük el. Az utolsó terem a szocialista tábor országainak egymás közötti kapcsolatát mutatja be. A termekben minden egyes falitábla (tabló) a munkásmozgalom egy-egy korszakát öleli fel. A falitáblák alatti vitrinekben elhelyezett dokumentáció egészíti ki az egyes korszakok anyagát. Minden teremben van térkép és a fontosabb eseményeket feltüntető kronológiai tábla is.

Az anyag megértését minden egyes falitáblán a korszakot magyarázó rövid összefoglaló szöveg teszi könnyűvé. A termeket több képzőművészeti alkotás díszíti: a népi demokratikus országokból küldött festmények, szobrok, magyar művészek alkotásai és itt készült másolatok.

A múzeum történeti felépítése egységes. Ez elsősorban abból adódik, hogy a népi demokratikus országok munkásmozgalmának fejlődésének sok közös vonása van.

Minden egyes ország munkásmozgalmának történetének első témaköre, mintegy bevezetőként, a múlt századbéli nemzeti felszabadító harcokat, a polgári forradalmakat, a kapitalista fejlődés kezdeteit, a proletariátus első harci megnyilvánulásait és első szervezeteinek megalakulását foglalja magában, falitáblákon, korabeli rajzokkal illusztrálva. Grafikonok mutatják be a kapitalista fejlődés erősödését a múlt század második felében. Az európai országokban erre az időszakra esik az első munkásegyletek és pártok megalakulása. Ezt a korszakot a szervezetek újságainak, első vezetőinek fényképei, Marxnak és Engelsnek az egyes országok nyelvére lefordított művei egészítik ki.

A mai népi demokratikus országok munkásmozgalmának fejlődése a történelem folyamán szorosan összekapcsolódott a bolsevikok harcaival. A fejlődés egyik láncszemét mutatja be a múzeum második általános témaköre. Meggyőző erejű dokumentumok illusztrálják az 1905-ös orosz forradalom hatására kibombant forradalmi megmozdulásokat Bulgáriától Kínáig, az orosz munkásság mellett hősiesség kiállítását, a lengyel munkások nagyszerű harcát, a bulgáriai sztrájkokat, az 1905-i események hatására kitört 1907-es romániai parasztfelkelést, a kínai forradalmi mozgalmak megerősödését, az 1911-es burzsoá-demokratikus forradalmat.

A harmadik nagy általános témakör: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása, a kommunista pártok megalakulása. A múzeum bemutatja, mit jelentett a Nagy Októberi Szocialista Forradalom a népi demokratikus országok munkásmozgalmának történetében. Az egyes termekben elhelyezett dokumentumok bizonyítják, hogy az egyes országok proletariátusa tömeggyűléseken, tüntetéseken fejezte ki rokonszenvét a Szovjetállam béketörekvéseivel és tiltakozott az intervenció ellen.

Fellendültek a proletariátus forradalmi mozgalmi. Németországban forradalom robbant ki. Lengyelországnak és Csehszlovákiának a Nagy Októberi Szocialista Forradalom adta vissza nemzeti függetlenségét. A volt gyarmati országok történetének dokumentumai is feltárják a Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténelmi jelentőségét. Elsősorban a Kínára vonatkozó anyagok, ahol az 1919. május 4-i tüntetés döntő fordulatot jelentett; de ekkor indult meg erőteljesen a nemzeti függetlenségért vívott harc Mongóliában és Koreában is.

A munkásmozgalmak történetének új fejezetét nyitja meg a kommunista pártok megalakulása. A termekben elhelyezett dokumentumokból élénk tárul, hogyan erősítették az oroszországi események a forradalmi csoportok harcait a munkásosztály élesapatának megalakításáért. A Szovjetországban élő hadifoglyok az SzK(b)P segítségével megalakították az első kommunista csoportokat. Röpcédulák, plakátok mutatják a jobboldali szociáldemokrácia ellen, a bolsevikok tapasztalatai alapján vívott küzdelmet.

A forradalmi fellendülés időszakában megalakult kommunista pártok új lendületet adnak a munkásmozgalomnak. Megteremtésük körülményeit széleskörű dokumentáció tárja fel: a bolgár teremben az első kongresszus fényképei, több teremben az első kongresszusok határozatait és a pártok első újságjai.

A kapitalizmus ideiglenes stabilizációja korszakának szemléltetése után minden országban a következő általános témakör: a munkásosztály helyzete és harcai a világgazdasági válság idején. A gazdasági válság méretei nem voltak mindenütt azonosak, de a válság egyformán súlyos következményekkel járt ezekben az országokban, mert mindegyik az imperialista nagyhatalmakhoz volt láncolva. Grafikonokkal ábrázoljuk a termelés óriási méretű visszaesését. A kommunista pártok harcba vezették a munkásosztályt a válság forradalmi megoldásáért. Ennek a harcnak egyik kiemelkedő eseménye az 1933 februári grivicai sztrájk volt, amikor a román munkásosztály hősiessen szembeállt a fasiszálódó burzsoázia terrorjával.

Minden terem dokumentációja élénk tárja, de különösképpen a német események ismertetése világítja meg, hogyan segítette hatalomra a burzsoázia és a szociáldemokrácia együttműködése a faszizmust.

A bolgár és német termekben ismertetjük a lipcei pert, G. M. Dimitrov hősiességét, magatartását, a fasiszta provokáció vereségét.

Minden ország munkásmozgalmának történetében határkövet jelentettek a Komintern VII. Világkongresszusának határozatai: harc az antifasiszta Népfront létrehozásáért, együttes harc a faszizmus ellen.

Minden teremben egyik legjelentősebb és kiemelt esemény az egyes népi demokratikus országok felszabadulása.

A népi demokratikus országokban a gazdasági, társadalmi és kulturális életben végbement alapvető változások feltétele az volt, hogy ezek a népek, a szovjet nép hősiességei árán, felszabadultak a faszizmus iga alá. Ez nemcsak az európai országokra vonatkozik, hanem Koreára és Kínára is, ahonnan szintén a Szovjet Hadsereg verte ki a német, illetve japán fasiszta csapatokat. A felszabadulást, a Szovjetunió Vörös Hadseregének egyszerű harcait sok korabeli fényképen és dokumentumon kívül több képzőművészeti alkotás — a berlini, varsói, prágai és bukaresti szovjet hősi emlékművek másolata — szemlélteti.

A múzeum anyaga élénk tárja a hatalomra jutott munkásosztály első intézkedéseit: a földosztást, az újjáépítés munkájának megindítását, a demokratikus erők harcát a faszizmus maradványainak megsemmisítéséért. Általában egy-egy falitábla mutatja be minden teremben ezt a korszakot, amely a munkásosztály egységének megteremtésével, hatalmának megszilárdításával fejeződött be.

A következő témakörök a terveződésre való áttéréssel, a kultúrforradalmak eredményeivel, az első, illetve második öt éves tervekkel foglalkoznak.

Ezek a múzeum történelmi felépítésének általános vonásai. Előkészítés közben gondot fordítottunk arra, hogy az egyes országok történelmi fejlődésének, mai helyzetének speciális vonásai ne szoruljanak háttérbe. Ezt még nem minden esetben sikerült elérnünk. A múzeum továbbfejlesztése során egyik fő feladatunk éppen az, hogy az aktuális eseményekkel való állandó kibővítés mellett minél inkább előtérbe kerüljenek a munkásmozgalmak, nemzeti felszabadító harcok sajátos, egy országra jellemző vonásai.

Ez az új múzeum első kísérlet a népi demokratikus országok munkásmozgalmi történetének összefoglaló bemutatására. Egyedül a mi erőnkől, a testvérintézetek segítségével nélkül, ezt a feladatot nem tudtuk volna megoldani. Az új múzeum létrehozásának alapvető feltétele volt a kapcsolatok kiépítése, a meglévő kapcsolatok elmélyítése a népi demokratikus országok Párttörténeti Intézeteivel és más tudományos intézményeivel.

Az egyes termek forgatókönyveit a népi demokratikus országokban addig megjelent feldolgozások és a rendelkezésre álló igen gazdag szovjet irodalom alapján készítettük el. A forgatókönyvek kidolgozásához nagy segítséget nyújtottak a Történettudományi Intézet és az egyetemi népi demokratikus tanszék munkatársai is.

Az előkészítés idején kint járt a varsói Párttörténeti Intézetnél Intézetünk küldöttsége s az ottani Intézet munkatársaival tartott közös megbeszélésen vitatta meg az általunk készített forgatókönyvet. Az elvtársak akkor rámutattak a periodizáció hibás felépítésére, az anyag elrendezésében lévő aránytalanságokra. Az ottani megbeszélések alapján a lengyel elvtársak összeállították a forgatókönyvet és elküldték a szükséges teljes fénykép- és iratdokumentációt.

A prágai Párttörténeti Intézetnél is járt Intézetünk küldöttsége, ahol megvitatták és kijavították a csehszlovák terem forgatókönyvét, a periodizációt és az egyes események értékelését.

Az előkészítés alatt Intézetünk munkatársai tanulmányúton voltak a berlini és bukaresti Párttörténeti Intézeteknél is. A román elvtársak összeállították a múzeum teljes anyagát s korszakonként rendezve küldték el nekünk. Ezenkívül még több eredeti tárgyat is rendelkezésünkre bocsátottak.

A kialakult kapcsolatok, a múzeum előkészítésének biztosítása mellett, egész Intézetünk munkáját is segítették, így például Intézetünk tudományos munkáját a magyar munkásmozgalom nemzetközi kapcsolatainak feltárása szempontjából. Sok olyan új dokumentum került elő, amelyek bővítik eddigi ismereteinket. Igen nagy értékűek számunkra azok a dokumentumok, amelyek a Magyar Tanácsköztársaság csehszlovákiai, romániai és bulgáriai visszhangját, az ennek hatására kirobbant mozgalmakat bizonyítják.

Ezeket a dokumentumokat a múzeum előkészítése kapcsán kutatták fel a csehszlovák, román és bolgár testvérintézetek. Igen jelentős az 1912-es magyarországi forradalmi jellegű megmozdulások lengyelországi hatását bemutató, most felkutatott dokumentum.

Intézetünk munkatársai a múzeum előkészítése idején kb. 300 olyan eddig nem ismert dokumentumot tartak fel, amelyek az egyes országok munkásmozgalmának magyarországi visszhangját mutatják. Kiemelkedik ezek közül G. M. Dimitrovnak a magyar munkásokhoz 1912-ben küldött, eddig nem ismert levele. Dimitrov, aki szakszervezeti titkár volt abban az időben, ebben a levelében a bolgár munkásosztály helyzetét írta le.

Az együttműködés hathatósan segítette az Intézetek munkáját. Együttal lerakta az alapjait a további szoros együttműködésnek is.

A népi demokratikus országok egymás közötti mély barátságát bizonyítja az a segítség is, amelyet az akkor még harcban álló Koreai Népköztársaság nyújtott nekünk. A koreai Tudományos Akadémia összeállított a múzeum számára egy 250 képből álló sorozatot a munkásmozgalom történetéről. A Vietnami Népköztársaság a francia megszállás elleni harc fényképeit, a pártnak 1945 óta kiadott könyveit küldte el.

A Kínai Népköztársaságból is igen sok fényképet, iratot, képzőművészeti alkotást, illetve reprodukciót kaptunk az anyag összeállításához.

A múzeum megnyitására meghívtuk a testvérintézetek vezetőit, akik a megnyitás előtti héten bírálaikkal segítettek a múzeum végleges formájának kialakításában. Ennek és az előkészítés idején nyújtott segítségnek köszönhetjük, hogy a múzeum jelentős mértékben hozzájárul népünknek a proletárinternacionalizmus szellemében való neveléséhez. A múzeum megnyitása alkalmából Horváth Márton elvtárs, az MDP Központi Vezetőségének tagja a múzeum jelentőségét az alábbiakban foglalta össze:

»E tíz ország munkásmozgalmának története a népek szabadságharcának s a néppel összeforrott kommunista pártoknak a legyőzhetetlenségéről beszél. A népi demokráciák országai, élükön a Szovjetunióval, testvéri egységben és szövetségben összeforrva az elnyomott népekhez fűződő testvéri szolidaritással visszaverik és legyőzik az imperializmus minden háborús provokációját.

A békeháború országaiban a világ minden népeinek minden reménye, az emberi haladás leírhatatlan ereje testesül meg. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet érdeme, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártjának történetét és a népi demokráciák munkásmozgalmának történetét bemutató múzeumokkal hozzájárul népünk öntudatának emeléséhez, a nemzetközi szolidaritás fejlesztéséhez.«

A múzeum megnyitásán résztvett külföldi vendégeink véleményét Tusunov elvtárs, a moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet igazgatóhelyettese így mondta el: »Ez a múzeum, amelyet a mai napon megnyitottunk, demonstrálja a népi demokratikus országok népeinek barátságát, amely a történelem folyamán kifejlődött. A múzeum fontos eszköze a marxizmus—leninizmus nagy eszméi propagálásának és nagyban hozzájárul a marxizmus—leninizmus eszméinek gyakorlati megvalósításához. Az a nagy propaganda és ideológiai munka, amelyet a most megnyitandó múzeum fog végezni, elő fogja segíteni a népi demokratikus rendszer megerősödését, elő fogja segíteni a szocializmus hősies harcát, hozzá fog járulni a béke és a demokrácia táborának a megerősödéséhez.«

GERELYES EDE

BIBLIOGRÁFIA

A MAGYARORSZÁGON MEGJELENT TÖRTÉNETI MUNKÁK JEGYZÉKE

(1954. jan. 1.—okt. 1.)

1. Bibliográfiák.

Banner János—Jakabffy Imre: A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája a legrégebb időktől a XI. századig. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 581 l.

Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. 2. 1711—1825. [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. 1954, Művelt Nép. 638 l.

Magyarország huszadik századi történelmének tanulmányozásához szükséges bibliográfiák és segédkönyvek válogatott bibliográfiája. (Összeáll. a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának tájékoztató-bibliográfiai szolgálata.) Bp. 1954, Tankönyvkiadó. Soksz. 33 l.

(Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára 2.)

A marxizmus-leninizmus klasszikusai az 1848—1849. évi forradalmakról. (Összeáll. a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának tájékoztató bibliográfiai szolgálata.) Bp. 1954, Tankönyvkiadó. Soksz. 64. l.

(Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára 4.)

K. Nagy Zsuzsa: Ajánló könyvjegyzék a Magyar Tanácsköztársaság [1919] történetének tanulmányozásához. Bp. 1954, Soksz. 8 l.

A nemzetiségi iskolapolitika a dualizmus korában. Válogatott bibliográfia. (Összeáll. a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának tájékoztató-bibliográfiai szolgálata.) Bp. 1954, Tankönyvkiadó. Soksz. 47 l.

(Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára 1.)

R ölapbibliográfia a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 35. évfordulójára. 1954. március 21. — Ajánló bibliográfia. (Összeáll. Flórián László, Tiszay Andor.) Bp. 1954, Föv. Szabó Ervin Könyvt., Jegyzetsoksz. 20 l.

2. Általános és gyűjteményes munkák

Bartók Imre: A magyar szemészet története. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 212 l. (Borsody—Bévilaqua Béla): Régi magyar világjárók. (Összeáll. — Szerk. és az előszót írta Agárdi Ferenc.) Bp. 1954, Művelt Nép. 341 l., 4 t., 1 térk.

A csehszlovák és a magyar nép közös küzdelmeinek hagyományaiból. Bp. 1954, Szikra. 87 l.

(Magyar Történešzkongresszus 1953. június 6—13., előadásaiból 5.)

Dezsényi Béla—Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. 1. köt. (Bév. Mihályfi Ernő.) Bp. 1954, Művelt Nép. 287 l., 24 t.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának évkönyve az 1952—53. évre. (Szerk. Kardos Tibor.) Bp. 1953 [1954], Tankönyvkiadó. 487 l.

A kötet tartalmából:

Nádor György: A szellemtörténeti reakció térhódítása a burzsoá tudománytörténetben.

Szücs Jenő: Céh és város a XV. században.

Entz Géza: Adalék Kolozsvár városképének fejlődéséhez.

Róna Éva: A »Piers Plowman« antiklerikalizmusa.

Dömötör Tekla: Népies színjátszó hagyományaink és az iskoladráma.

Süpek Otto: Victor Hugo korai demokratizmusa.

Tehel Péter: A magyar nemzeti művészet kialakulásának kérdései a reformkorban.

Törő Györgyi: Az igazi művészet és a »művészet a művészetért« harca Petőfi korában.

Berend Iván—Ránki György: A magyarországi monopóliumok szerepének kérdéséhez.

- Dolmányos István: A koalíciós kormány történetének első időszaka.
 Katona Imre: Magyar kubikusdalok.
 Szabó György: A futurizmus történeti szerepe.
 Galántai József: A klerikális reakció az első imperialista világháború támogatója.
- Erkel Ferenc és Bartók Béla emlékére.
 Szerk. Szabolcsi Bence, Bartha Dénes, Bp. 1954, Akad. Kiadó. 559. l., 25 t.
- A kötet tartalma:*
- Mosonyi Mihály: Erkel Ferenc »Bánk bán«-ja.
 V. Cosma-Lakatos I.: Erkel Ferenc élete és munkássága, mint összekötő kapocs a magyar és román zene-kultúra között.
 Maróthy János: Erkel Ferenc opera-dramaturgiája.
 Barna István: Erkel Ferenc első operái az egykorú sajtó tükrében.
 Ujfalussy József: A »Hunyadi László« és irodalmi előzményei.
 Várnai Péter: Egy magyar muzsikussal a reformkorban: Mátray Gábor élete és munkássága a szabadságharcig.
 Demény János: Bartók Béla tanulói évei és romantikus korszaka.
 Gálos Rezső: Erdélyi hangversenyek a XVIII. században.
 Murányi Róbert Árpád: Két XVIII. századi iskoladráma dallamai.
 Falvy Zoltán: A Pray-kódex zenei paleográfiája.
 Molnár Antal: Schubert emlékezete.
- Haraszi Éva, H.: Comptes rendus du Congrès des Historiens [Hongrois]. [Bp.] 1954, Akad. Kiadó. 265–300. l. (Könyv az Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)
 Az idegen hódítók elleni harcaink XI–XVII. századi történetéből. Bp. 1954, Szikra. 67 l.
 (Magyar Történeti Kongresszus, 1953. június 6–13., előadásaiból 1.)
 A magyar és a lengyel nép közös küzdelmeinek hagyományából. Bp. 1954, Szikra. 67 l.
 (Magyar Történeti Kongresszus, 1953. június 6–13., előadásaiból 3.)
 Magyar Művészettörténeti Munkaközösség évkönyve. 1953. Művészettörténeti tanulmányok. (Lyka Károly 85. születésnapjára). Bp. 1954, Képzőművészeti Alap. 703 l.
- A kötet tartalmából:*
- H. Takács Marianna: A kékeddi Melczér kastély.
- D. Szemző Piroska: A magyar folyóiratillusztráció kezdetei.
 Zádor Anna: Pollack Mihály tolmácmegyei építkezései.
 Soós Gyula: Huszár Adolf. 1843–1885.
 Berkovits Ilona: Zichy Mihály és az orosz művészet.
 Lányi Vera: Festőink az 1896. évi millennium kiállításán.
 Radocsay Dénes: Thorma János 1870–1937.
 Aradi Nóra: Nagybánya értékeléséhez.
 Révhelyi Elemér: Adatok Gode Lajos művészetéhez.
 H. Boros Vilma: A Pesti Szépművészeti Bizottság működésének kezdete és a Szépművészeti terv.
 Biró Béla: Magyar művészek Olaszországban a 19. század első felében.
 Zakariás G. Sándor: Pesti építőmesterek munkássága 1850–1860-ig.
 Farkas Zoltán: Munkácsy és Sedelmeyer.
 Soltész Zoltánné: Hollósy Simon leveleiből.
 Bodnár Éva: A magyar műgyűjtés történetéből. Fruchter Lajos gyűjteménye.
- A magyar nép története. Összeáll. Pamlényi Ervin. 1. 1849-ig. (Írták: Pamlényi Ervin, Unger Mátyás.) Bp. 1954, Művelt Nép. 208 l., 2 térf.
 (Műveltség könyvtára)
 Magyar Történeti Kongresszus. 1953. június 6–13. [Kiadó: a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 688 l.
- A kötetben megjelent tanulmányok:*
- Elekes Lajos: A magyar nép szövetségesei és ellenségei a török hódítókkal vívott harcban.
 Székely György: A kelet-európai népek harca a feudális német hódítók ellen a XI–XIV. században.
 Sinkovics István: Végvári harcok.
 Esze Tamás: A Rákóczi-szabadságharc.
 J. V. Tarló: Rákóczi és az európai nagyhatalmak.
 Pach Zsigmond Pál: A nemzeti összefogás kérdése a Rákóczi-szabadságharcban.
 Borus József: A Rákóczi-szabadságharc hadművészetének kérdéséhez.
 Heckenast Gusztáv: Rákóczi tevékenysége a gazdasági élet fejlesztése érdekében.
 Zsigmond László: Az amerikai és angol imperialisták a magyar nép felszabadulása ellen (1919–1944).
 Leon Grosfeld: Az amerikai-angol imperializmus lengyelelles politikája (1918–1939).

- Magos György: A nyugati imperialista hatalmak szerepe a Horthy-rendszer megszilárdításában.
- Mérei Gyula: A magyar reformmozgalom és az 1830—31-es lengyel szabadságharc.
- Henryk Jabłoński: Az 1830. évi lengyel felkelés néhány problémája.
- Kovács Endre: Bem a magyar szabadságért.
- Szokolay Katalin: A Magyar Tanácsköztársaság visszhangja a lengyel nép körében.
- I. Tóth Zoltán: Bălcescu Miklós a magyar és román nép összefogásáért 1848—1849-ben.
- Mihail Roller: Nicolae Bălcescu.
- Victor Cheresesiu: Bălcescu Miklós, a nagy román forradalmi demokrata.
- Kemény G. Gábor: Adalékok a magyar uralkodó osztályok nemzetiségi politikájához Erdélyben és Magyarországon az 1867 utáni évtizedben.
- G. Dián Éva: A magyar-román munkásmozgalmi kapcsolatok történetéhez 1900—1918 között.
- Arató Endre: Csehszlovák-magyar munkásmozgalmi kapcsolatok. (1867—1890)
- Spira György: Szlovák bányászok az 1848—49-i magyar szabadságharcban.
- Erényi Tibor: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája. (1890—1917.)
- J. V. Tarlé: Az 1514. évi magyar parasztfelkelés.
- Fogarasi Béla: Csernisevskij magyar vonatkozású cikkei.
- Niederhauser Emil: Herzen és Magyarország.
- A. M. Pankratova: Az 1905—1907. évi első orosz forradalom nemzetközi jelentősége.
- Hanák Péter: Az 1905-ös orosz forradalom hatása Magyarországon.
- Földessy Gyula: Ady és az 1905-ös orosz forradalom.
- Simon Péter: Agrármozgalmak és a Szociáldemokrata Párt parasztpolitikája a XIX. század végén és a XX. század elején.
- Méry Klára: A dunántúli arató- és cselédsztrájkok 1905-ben.
- Réti László: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Magyarországon és a magyar forradalmak (1918—1919).
- Bolgár Elek: Lenin segítségével a Magyar Tanácsköztársaságnak.
- Jindřich Veselý: Csehszlovákia és a Magyar Tanácsköztársaság.
- Gyórfy Sándor: A magyar nép harca a nyugati imperialisták ellen a Tanácsköztársaság védelmében.
- Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege.
- Székely Lajos: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása a munkásmozgalomra Szegeden.
- Nemes Dezső: A Szovjetunió iránti szeretet és bizalom a magyar nép tömegeiben (1919—1945).
- A népi demokratikus országok történettudományával való együttműködés főkérdései.
- A szovjet történettudomány segítése az új magyar történettudománynak.
- Molnár Erik: Sztálin »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« című műve és a magyar történettudomány.
- Magyarország műemléki topográfiája. Szerk. Dercsényi Dezső. 3. köt. Nógrád megye műemlékei. Írták: Genthon István, Aggházy Mária stb. Bp. 1954, Akad. Kiad. 492 l., 2 t.
- A kötet tartalmából:*
- Patay Pál: Nógrád megye régészeti emlékei.
- Makkai László: Nógrád megye története 1848-ig.
- Genthon István: Művészettörténeti áttekintés.
- Voit Pál: A kerámika emlékei.
- Vargha László: Népi építészet.
- Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországgal. 7., bőv. és átd. kiad. 50 000—58 000. Bp. 1954, Szikra. 743 l.
- Réti Endre: Nagy magyar orvosok. Bp. 1954, Művelt Nép. 139 l.
- A román és a magyar nép közös küzdelmeinek hagyományaiból. Bp. 1954, Szikra. 71 l.
- (Magyar Történetkongresszus, 1954. június 6—13., előadásaiból 4.)
- Szabolcsi Bence: Népzene és történelem. Tanulmányok. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 175 l., 5 t.
- Szabolcsi Hedvig: Régi magyar bútörök. 1. Főúri és polgári bútorművészet. Bp. 1954, Képzőművészeti Alap. 125 l.
- A tudománytörténet kérdései. Cikkgyűjtemény. (Szerk. Nádor György. A bibliográfiai útmutatót összeállította Szentmihályi János.) Bp. 1954, Akad. Kiadó. 207 l.
- 3. Magyar őstörténet. A római kori és népvándorláskori Magyarország. Magyarország története 1526-ig.**
- Berkovits Ilona: A magyar feudális társadalom tükröződése a Képes Krónikában. Bp. 1953 [1954]. 39 l., 2 t. (Kiny. a Széadokból.)

- Czeglédy Károly : A kangarok (besenyők) a VI. századi szír forrásokban. Bp. [1954], Akad. Kiadó. 243—276. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiből.)
- Elekes Lajos : Die Verbündeten und die Feinde des ungarischen Volkes in den Kämpfen gegen die türkischen Eroberer. Bp. 1954, Akad. Kiad. 44 l.
(Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 9.)
- Fettich Nándor : Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen. Bp. [1954], Akad. Kiad. 127—178. l., 12 t.
(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 1953. évf.-ából.)
- Hadrovics László : Az ó-magyar Trója-regény nyomai a délszláv népek irodalmában. Bp. [1954], Akad. Kiadó. 79—181. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiből.)
- Hajdú Péter : Die ältesten Berührungen zwischen den Samojuden und den jenseitschen Völkern. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 73—101. l.
(Klny. az Acta Orientalia Hungaricae 1953. évf.-ából.)
- Horváth János (ifj.) : Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 400 l.
- Intercisa. (Dunapentele-Sztálinváros) története a római korban. I. Írták: Barkóczy László, Erdélyi Gizella stb. (Bev. Szilágyi János.) Bp. 1954, Akad. Kiadó. IX, 284 l., 99 t., 2 térk.
- Lipták Pál : A típusok eloszlása Kiskunfélegyháza környékének XII. századi népességében. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 105—120. l., 1 t.
(Klny. a Földtani Közönyből.)
- Lipták Pál : La population de la région de Nógrad au moyen âge. Essai d'anthropologie historique. Bp. [1954], Akad. Kiadó. 289—339. l.
(Klny. az Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae 1953. évf.-ából.)
- Lipták P(ál)—Nemeskéri J(ános)—Szöke B(éla) : Le cimetière du XIe siècle de Képuszta. I. La description des découvertes. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 205—279. l., 10 t., 1 térk.
(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)
- Mezey László : Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei és a középkori laikus mozgalmak. (Kandidátusi értekezés tételei. [Kiad. a] Tudományos Minősítő Bizottság. Bp. 1954, 9 l.)
- Mócsy András : Das Territorium Legionis und die Canabae in Pannonien. — Barkóczy László : Beiträge zum Rang der Lagerstadt am Ende des II. und Anfang des III. Jahrhunderts. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 179—203. l.
(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 1953. évf.-ából.)
- Molnár Erik : A magyar nép őstörténete. [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete 2., átdolg. és bőv. kiad. Bp. 1954, Szikra. 175 l., 3 térk.
- Németh Gyula : Kun László király nyögerei. Bp. 1954, 304—318. l.
(Klny. a Magyar Nyelv 1953. évfolyamából)
- Pekáry Tamás : Aquincum pénzforgalma. [Bp. 1954.] 9 l.
(Klny. az Archaeológiai Értesítő 1953. évf.-ából.)
- Radocsay Dénes : A középkori Magyarország falképei. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 254 l., 66 t., 1 térk. mell.

4. Magyarország története 1527—1790.

- Esze Tamás : A Mercurius-kérdés revíziója. Bp. 1954. M. Irodalomtört. Társ. 57—75. l.
(Klny. az Irodalomtörténeti Közlemények 1953. évf.-ából. Irodalomtörténeti füzetek. Új sorozat. 3.)
- Gálos Rezső : Mikés Kelemen. [Kiad. a] Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Bp. 1954, Művelt Nép. 139., 1. t.
- Havasné Bede Piroska : A XVI—XVII. századbeli földrajztudomány és Apácai Cséri János »Magyar Encyclopaediá«-ja. Bp. 1954, Tankönyvkiadó. 149—160. l.
(Klny. az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának 1952—53. tanévi évkönyvéből.)
- Klaniczay Tibor : Zrinyi Miklós. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 548 l.
- A Rákóczi-szabadságharc történetéből. Bp. 1954, Szikra. 95 l.
(Magyar Történeti kongresszus, 1953. június 6—13., előadásából 2.)
- I. Rákóczy György birtokainak gazdasági iratai. (1631—1648.) Sajtó alá rend. és bev. Makkai László. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 679 l., 3 t., 1 térk.
- Szántó Imre : Eger püspöki város úrbéri és felszabadulási pere a 18. században. Eger 1954, 34 l.
(Hevesmegyei füzetek 1.)
- Tolnai Gábor : Rákóczi Ferenc, az író. Bp. [1954], Akad. Kiadó. 219—234. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiből.)

- M. Tótfalusi Kis Miklós (Munkáiból) [Szemelvények.] (Bev., vál. és jegyz. ell. Tordai Zádor. Az Apologia Bibliorum közölt részét ford. Kiss Géza.) Bp. — Bukarest [1954], Művelt Nép — Áll. Tudományos Kiadó. 324 l.
- Zrinyi Miklós: Válogatott prózai írások. (Sajtó alá rend. és bev. Bán Imre.) [Bp.] 1954, Szépirod. Kiadó. 98 l.

5. Magyarország története 1791—1849.

- Bajza József: Válogatott cikkek és tanulmányok. (Válogatta, bev. és az útmutatót írta Lukácsy Sándor) Bp. 1954, Szépirod. Kiadó. 304 l.
- Bónis György: Hajnóczy. 1750—1795. [Kiad. a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1954, Művelt Nép. 100 l., 3 t.
- Bónis György: Hajnóczy József. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 296 l.
- Bulla Béla: Néhány szó a magyar földrajztudomány haladó hagyományairól. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 10 l., 2 t.
(Klny. a Földrajzi Közleményekből.)
- Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk. Beér János. (Az anyagot gyűjtötték Csizmadia Andor, Gyulai Lajos, Szimonidesz Lajos. Sajtó alá rend. Csizmadia Andor, Gyulai Lajos.) Bev. Beér János, Csizmadia Andor. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 933 l.
- Kárpáti Aurél: Kántorné. [Kiad. a] Színház és Filmművészeti Szövetség. Bp. 1954, Művelt Nép. 83 l.
- Pamlényi Ervin: Horváth Mihály. [Kiad. a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1954, Művelt Nép. 100 l.
- Pogány Ó[don] Gáborné: Id. Markó Károly. Bp. 1954, Képzőművészeti Alap. 53 l., 17 t.
- Révész Imre: Lamennais és a magyarok. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 35—122. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményeiből.)
- Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése. Bev. és jegyz. közzéteszi Bisztray Gyula. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 644 l., 16 t.
- Schleicher Aladár: Az 1813. évben épült és 1952-ben újjáépített újmassai nagyolvasztó. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 403—411. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztályának Közleményeiből.)
- A szabadságharc csatái. 1848—1849. (Gracza György Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története c. művéből válogatta Pollák Dénes. Szerk., az ismertető összefoglalásokat és jegyz.

- írta Elek István.) Bp. 1954, Ifj. Kiadó. 292 l., 15 t., 1 térk.
- Szentpál Olga: A csárdás. A magyar nemzeti társastánc a XIX. század első felében. Bp. 1954, Zeneműkiadó. 71 l., 8 t.
- Tot[h] Zoltan, I.: Kosut i nacional'nüj voprosz v 1848—1849 gg. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 122 l.
(Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 8.)
- Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1954. Művelt Nép. 114 l.
- Vörös Károly: Az 1840. évi mesztegnői zendülés. Kiad. a Somogy megyei Tanács VB Népművelési Osztálya. [Kaposvár 1954.] 24 l.
(Somogyi füzetek 1.)
- Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 336 l.

6. Magyarország története 1849—1917.

- Ady Endre Válogatott cikkei és tanulmányai. (Sajtó alá rend. Földessy Gyula.) Bp. 1954, Szépirod. Kiadó. 503 l., 1 t.
(Magyar klasszikusok.)
- Andics Erzsébet: A magyarországi munkásmozgalom az 1848—1849-es forradalomtól és szabadságharcától az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalomig. Bp. 1954, Szikra. 123 l.
(Az MDP Pártfőiskolája Magyar Párt-történeti Tanszék 1.)
- Bíró József: A Szántó Kovács János-féle agrárszocialista mozgalom. Hódmezővásárhely 1954, 28 l.
(Csongrád megyei füzetek 1.)
- A budapesti Eötvös József Gimnázium centenáris emlékkönyve. (1854—1954.) Szerk. Donátsy Ferenc, Kollár József. Bp. 1954, 223 l., 4 t.
- Dokumentumok a magyar párt-történet tanulmányozásához. 1. 1848—1919. (Összeáll. Erényi Tibor, Mucsi Ferenc, S. Vincze Edit. Sajtó alá rend. Víg Vilmosné.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1954. 228 l.
- Az 1905—1907-es orosz forradalom nemzetközi jelentősége és magyarországi hatása. Bp. 1954, Szikra. 119 l.
(Magyar Történeti Szekcionárius, 1953. június 6—13. előadásából 6.)
- Fülep Lajos: Izsó Miklós. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 13—31. l. (Klny. a Művészettörténeti Értesítő 1953. évf.-ából.)
- Komlós Aladár: Komjáth Jenő. Bp. [1954], Akad. Kiadó. 385—459. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiből.)
- Komlós Aladár: Vajda János. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 363 l., 9 t.

- A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 2. köt. A magyar munkásmozgalom az imperializmusra való átmenet időszakában. 1890—1900. (Összeáll. Erényi Tibor, S. Vince Edit. Sajtó alá rend. Iványi Béla.) [Szerk. és kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1954, 719 l., 8 t.
- Mód Aladár: Marx [Karl] und die ungarische Geschichte. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 217—249. l.
- (Klly. az Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)
- Niederhauser Emil: Gereen [Alekszandr Ivanovics] i Vengrija. Bp. 1954, Akad. Kiad. 252—264. l.
- (Klly. az Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)
- Perényi József: A ruszinok történetének vázlata. (1800—1918.) Kandidátusi értekezés tételei. [Kiad. a.] Tudományos Minősítő Bizottság. [Bp.] 1954. 14 l.
- Réti István: A nagybányai művésztelep (Szerk. [és bev.] Aradi Nóra. [Előszóval ell.] Lyka Károly). [Bp.] 1954, Képzőművészeti Alap. 355 l., 40 t.
- Sándor István: János Kszantusz [Xántus]. Bp. (1954), Akad. Kiadó. 233—288. l.
- (Klly. az Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae 1953. évf.-ából.)
- Schimanek Emil: Bánki Donát tudományos munkássága és alkotásai. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 168 l., 3 t.
- Selényi Pál: Eötvös Loránd a tudós és az ember. Bp. 1954, Akad. Kiadó. XV—XXXVII. l.
- (Klly. az Eötvös Loránd Összegyűjtött munkái c. műből.)
- Seress János: Petzval József. (1807—1891.) A fényképező optika magyar származású feltalálójának mérnöki, professzori és feltalálói működése. Bp. 1954, Tankönyvkiadó. 61 l., 4 t.
- (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. Műszaki tudománytörténeti kiadványok 3.)
- Székelly Zoltán: Madarász Viktor. Bp. 1954, Képzőművészeti Alap. 37 l., 25 t.
- Vajda János Válogatott politikai írásai. Összeáll. és bev. Komlós Aladár. Bp. 1954, Művelt Nép. 254 l.
- 7. Magyarország története 1917—1954.**
- Az angol-amerikai imperialisták ellenséges tevékenysége a magyar nép ellen a két világháború között. Bp. 1954, Szikra. 79 l.
- (Magyar Történészkongresszus, 1953. június 6—13., előadásából 7.)
- Balázs Béla: A klerikális reakció szerepe a Horthy-fasizmus uralomrajutásában és konszolidálásában. Bp. 1954, Szikra. 71 l.
- A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Növénytan Intézetének 25 éves multja és jelene. [Összeáll.] (a Növénytan Intézet munkaközössége.) Bp. 1954. 169—182. l.
- (Klly. az Annales Biologicae Universitatum Hungariae 1952. évf.-ából.)
- Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. 2. 1917 november—1919 augusztus. (Összeáll. Gábor Sándorné, Horváth Zoltánné stb.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1954, Szikra. 239 l., 8 t.
- „Előre, harcra ifjúmunkás!” 1919—1945. (Összeáll. Svéd László.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1954, Ifj. Kiadó. 813 l., 16 t.
- (Válogatott írások a magyar ifjúmunkásmozgalom harcok multjából 2.)
- Gellért Oszkár: Kortársaim. [Visszaemlékezések.] Bp. 1954, Művelt Nép. 366 l.
- 35 éves a Magyar Kommunista Ifjúsági Mozgalom. (Kiad. a DISZ Közp. Vezetősége.) Bp. 1954. 47 l.
- Horváth János: 25 éves a Tihanyi Biológiai Kutatóintézet. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 35—42. l.
- (Klly. a Biológiai Közleményekből.)
- Az illegális Szabad Nép. [Az 1942—1944 között megjelent számok újranyomása.] (Összeáll. Svéd László. Bev. Horváth Márton.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1954, Szikra. 135 l., 3 t.
- Incze Miklós—Petőcz Pál: A dolgozó parasztság helyzete az ellenforradalmi rendszerben. [Kiad. a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1954, Művelt Nép. 130 l.
- Koch Ferenc: A nyolcvan éves Magyar Földrajzi Társaság története. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 233—238. l.
- (Klly. a Földrajzi Közlemények 1953. évf.-ából.)
- Lenin, [Vladimir Iljics] Magyarországról. Szemelvények — — műveiből. (Összeáll. a Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a Szikra könyvkiadó.) Bp. 1954, Szikra. VII, 176 l., 6 t.
- A Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusának jegyzőkönyve. 1954. május 24—30. Bp. 1954. 656 l., 2 t.
- A Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusának rövidített jegyzőkönyve. Bp. 1954, Szikra. 375 l., 2 t.
- A Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusának rövidített jegyzőkönyve. 1954. május 24—30. 2. kiad. Bp. 1954, Szikra. 318 l.
- A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. (Tanulmányok.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1954, Szikra. 271 l.

- Nagy Imre: Egy évtized. Válogatott beszédek és írások. I. (1945—1947.) 2. (1948—1954.) Bp. 1954, Szikra. 1—2. köt.
- Nagy István: Az Északi Főműhely története. (1867—1945.) Közreműk. a MÁV Északi Járműjavító üzemi vállalatnak történeti munkaközössége. Bp. 1954, Népszava. 235 l., 9 t., 1 térk.
- Nemes Dezső: A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca 1919 augusztusától 1929 őszéig. Bp. 1954, Szikra. 111 l.
(Az MDP Pártfőiskolája Magyar Párttörténeti Tanszék 3.)
- Nemes Dezső: A Szovjetunió iránti szeretet és bizalom a magyar nép tömegeiben (1919—1945.) Bp. 1954, Szikra. 47 l.
(Magyar Történész-kongresszus. 1953. június 6—13., előadásaiból 8.)
- Orbán Sándor: A szovjetellenes háború klerikális támogatói. [Kiad. a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1954, Művelt Nép. 107 l., 5 t.
- Petőcz Pál: Cselédsors az ellenforradalmi Magyarországon [Kiad. a] Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Bp. 1954. 31 l.
- Rákosi Mátyás: A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért. A Magyar Tanácsköztársaság. Bp. 1954, Szikra. 59 l.
(Az MDP Főiskolája Magyar Párttörténeti Tanszék 2.)
- Réti László: Lenin és a magyar munkásmozgalom. Bp. 1954, Szikra. 87 l.
- Ruzsás Lajos: A pécsi Zsolnay-gyár története. [Kiad. a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1954, Művelt Nép. 260 l., 8 t.
- Uhorovics Sándor: A Mosonmagyaróvári Timföldgyár 20 éves jubileuma. — (Bartha Lajos: A Magyaróvári Timföldgyár története.) [Győr 1954.] 31 l.
- Vadász Elemér: A Budapesti Tudományegyetem földtani tanszékeinek százados története. Bp. 1954, Tankönyvkiadó. 79—94. l., 1 t.
(Klly. az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának 1952—53. tanévi évkönyvéből.)
- (Klly. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának közleményeiből.)
- (Borzák István): A hellénizmus és történeti szerepe. (Vitaülés a hellénizmus problémáiról.) [Bp. 1954.] 167—182. l.
(Klly. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből.)
- Cservenkov, Vlko: Válogatott cikkek és beszédek. (Ford. Bárány Zsuzsa) Bp. 1954, Szikra. 301 l., 1 t.
- Czóbel Ernő: Engels [Friedrich] politikai tevékenységének fő szakaszai. Bp. 1954, Szikra. 104 l.
- Engels [Friedrich]: Az erfurti programtervezet bírálata. (Kritik des Erfurter Programms der Sozial-Demokratie.) Bp. 1954, Szikra. 59 l.
(A marxizmus-leninizmus könyvtára.)
- Engels, [Friedrich]: A munkásosztály helyzete Angliában. (Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Ford. Bolyai Ernő.) Bp. 1954. Szikra, 382 l., 2 t., 1 térk.
- Fučík, Julius: Üzenet az élőknek. (Reportáž psana oprátce.) [Naplójegyzetek] (Ford. Peéry Rezső.) Bp. 1954, Szikra. 143 l., 4 t.
- Godunov, N. I.: A francia nép harca a hitlerista megszállók és cinkosaik ellen. (1940—1944.) (Bor'ba francuzszkognaroda protiv gitlerovszkih okkupantov i ih szoobscsnikov. Ford. Elek Mária Sellő Edit.) Bp. 1954, Szikra. 219 l.
- Gyóni Mátyás: A román történet bizánci forrásai. Bp. [1954], Akad. Kiadó. 71—78. l.
(Klly. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiből.)
- Hainchelin, Charles: A vallás eredete. (Les origines de la religion. Ford. Kepes Tamás.) Bp. 1954, Szikra. 330 l.
- Hajnal István: L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales. Bp. 1954. Akad. Kiadó. 187 l.
(Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 7.)
- Holbach, [Paul Henri—Dietrich]: A természet rendszere. A természeti és erkölcsi világ törvényei. (Système de la Nature ou Des loix du monde physique et du monde moral. Ford. Bruckner János, Győry János stb. A fordítást átd., szerk. bev. és jegyz. ell. Mátrai László.) Bp. 1954, Akad. Kiadó. LVI, 550 l.
(Filozófiai írók tára. Új folyam 8.)
- Ilijin, M. A.: A lenini szövetségi terv és megvalósítása a Szovjetunióban. (O leninszkom kooperativnom plane i ego oszucsceszvtvenii v SzSzsZR. Ford. Török Piroska.) Bp. 1954, Szikra. 167 l.

8. Egyetemes történet.

- Andruscsenko, [A. I.]: Usakov admirális. (Admiral Usakov. Ford. Trócsányi György.) Bp. 1954, Művelt Nép. 263 l., 8 t., 1 térk.
- Bolgár Elek: A kapitalizmus fejlődésének alapvető kérdései az Egyesült Államokban a szovjet történeti irodalom fényénél. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 26 l.

- Kangyel, E. J. P.: Marx és Engels, a Kommunista Szövetségének megszervezői. (Marx és Engel'sz — organizatorü Szojuza Kommunisztov. Ford. Siklósi Mihály.) Bp. 1954, Szikra. 335 l., 3 t.
- Kara-Murza, [G. Sz.]: A nagy kínai parasztháború, 1850—1864. (Tajpinü. Velikaja kreszt' janszkaja vojna i tajpinszkoe goszudarsztvo v Kitac 1850—1864. Ford. Kozma Géza. Bev. G. B. Erenburg.) Bp. 1954, Művelt Nép. 136 l., 1 térf.
- Kozmogjernjanskij, A. A.: Zsukovszkij, az orosz repülés atyja. (Nikolaj Egorovics Zsukovszkij otec ruszszkoj aviacii.) Bp. 1954, Művelt Nép. 112 l., 1 t.
- Kovács István: A burzsoá alkotmányosság válsága. Bp. 1953 [1954], Szikra. 243 l.
- Lenin, V[ladimir] I[ljics]: Filozófiai füzetek. (Filozofszkie tetradi. Ford. Bolyai Ernő.) Bp. 1954, Szikra. 441 l., 5 t.
- Lenin, V[ladimir] I[ljics] Művei. 8. köt. 1905 január-július. Bp. 1954, Szikra. VIII, 632 l.
- Lenin, V[ladimir] I[ljics] Művei. 9. köt. 1905 június-november. Bp. 1954, Szikra. VIII, 516 l., 2 t.
- Lenin, V[ladimir] I[ljics] Művei. 10. köt. 1905 november—1906 június. Bp. 1954, Szikra. VIII, 594 l., 1 t.
- Lenin, [Vladimir Iljics] Válogatott művei. 1. köt. 3. kiad. 100 001—115 000. Bp. 1954, Szikra. 1091 l., 1 t.
- Lenin, V[ladimir] I[ljics] Válogatott művei. 2. köt. 3. kiad. 100 001—115 000. Bp. 1954, Szikra. 1076 l.
- Lepesinszkája, O[lg]a B[oriszovna]: Marx—Engels—Lenin—Sztálin művei és a természettudomány fejlődése. (Tvorszcseszkoe znacsenie trudov Marksza, Engel'sza, Lenina, Sztáalina dlja razvitija esztesztvoznania. Ford. Gál Éva.) Bp. 1954, Szikra. 67 l.
- Ljubimova, V. V.: Franciaország gazdasága és a francia dolgozó tömegek helyzete. (Ékonomika Francii i polozsenie trudjacsieszija maszsz poszle vtoroj mirovoj vojnü. Ford. Solt László) Bp. 1954, Szikra. 427 l.
- Luxemburg, Rosa: Levelek a börtönből. (Briefe aus dem Gefängnis. Ford. Gordon Éva.) Bp. 1954, Szikra. 68 l.
- Macek, Josef: A huszita forradalmi mozgalom. (Husitské revoluční hnutí. Ford. Bóné András.) Bp. 1954, Művelt Nép. 205 l., 3 térf.
- Major Máté: Építészettörténet. Ősközöségi és rabszolgatartó társadalmak építészete. Bp. 1954, Építészügyi Kiadó. 306 l.
- Mejlah, B.: Lenin és az orosz irodalom kérdései a XIX. század végén és a XX. század elején (Lenin i problemü ruszszkoj literaturü.) Tanulmányok és vázlatok. (Ford. Szenczi Miklós.) Bp. 1954, Akad. Kiadó. 399 l.
- Milliárdos trösztök Franciaországban. (Les trusts milliardaires en France.) Összeáll. Egy francia közgazdászcsoport. Bev. Jean Baby. (Ford. és az utószót írta Porzsolt József.) Bp. 1954, Szikra. 215 l.
- A munkásosztály helyzete és harca az európai tőkés országokban. (Polozsenie i bor'ba rabocsego klassza kapitaliszticeszkiz sztran Evropü poszle vtoroj mirovoj vojnü.) Cikkgyűjtemény. (Ford. Nánási György.) Bp. 1953 [1954], Szikra. 424 l.
- A Németországi Kommunista Párt 35 esztendeje. Bp. 1954, Szikra. 63 l.
- Oelssner, Fred: Rosa Luxemburg. Kritikai életrajzvázlat. (Ford. Józsa Péter.) Bp. 1954, Szikra. 194 l., 8 t.
- Pogány Frigyes: Terek és utcák művészet. Történeti áttekintés. Bp. 1954, Építészügyi Kiadó. 213 l.
- Segédanyag az SzKP [Szojvetunió Kommunista Pártja] történetének tanulmányozásához. 1. évf. Bp. 1954, Szikra. 111 l., 2 t., 2 térf.
- Szmirin, M. M.: Münzer Tamás népi reformációja. (Narodnaja reformacija Tomasza Mjuncera. Ford. Niederhauser Emil.) Bp. 1954, Művelt Nép. 578 l., 1 t.
- A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Könyvészeti áttekintés Sztálin elvtárs utolsó művének közgazdasági irodalmáról. (Összeáll. a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára.) Bp. 1954, Akad. Kiadó. 56 l.
- A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. (Isztorija Vseszojuznoj Kommuniszticeszkoj Partii (bol'sevikov). Kratkij kursz.) 8. kiad. Bp. 1954, Szikra. 450 l.
- A Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai 1898—1954. (KPSZSZ v rezoljucijah i resenijah szjezdov, konferencij i plenumov CK.) 1. r. 1898—1924. [Kiad. a] Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet. Bp. 1954, Szikra. 972 l.
- A Sz[ovjetunió] K[ommunista] P[ártja] XIX. kongresszusának anyaga. (1952. okt. 5—14.) 2., bőv. és jav. kiad. Bp. 1954, Szikra. 405 l.
- Sztálin, [Joszif Viszszarionovics]: A békéért. Gyűjtemény — elvtárs háborúutáni nyilatkozataiból. 1946-1952. 3. kiad. Bp. 1954, Szikra. 127 l.
- (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 79—80).

- Tondi, Alighiero: A jezsuiták titkos hatalma. (La potenza segreta dei gesuiti. Ford. Majoros Ferenc.) Bp. 1954, Szikra. 87 l.
- Ulbricht, Walter: A fasiszta német imperializmus (1933—1945). (Der faschistische deutsche Imperialismus.) Bp. 1954, Szikra. 147 l.
- Vaszkó Mihály: Komensky Amos János világnézete és pedagógiája. Bp. 1954, Tankönyvkiadó. 175 l., 4 t.
- Victor, Walther: Marx Károly élete. (Karl Marx. Ford. Székely Andorné.) Bp. 1954, Ifj. Kiadó. 110 l., 1 t.
- Waldeck Rochet: A francia parasztság útja a felszabadulás felé. (Vers l'émancipation paysanne. Ford. Aranyossi Pál.) Röv. Kiad. Bp. 1954, Szikra. 238 l.
- Zetkin—Milovidova E.: Az ifjú Lenin. (Wladimir Iljitsch Lenin. Die Jugendjahre. Ford. Gáspár Endre.) Bp. 1954, Ifj. Kiadó. 58 l.

Иштван Сабо :

ЗАКОНЫ 1351 ГОДА О КРЕПОСТНОМ ПРАВЕ

Три артикула декрета 1351 года регулируют вопросы, касающиеся крепостного права. Рассматривая уже раньше 18-й артикул декрета, автор пришел к заключению, что этот артикул относится не к праву крепостных крестьян на свободное переселение, а к судебной власти помещиков. В связи с тем, что Дьёрдь Секей оспаривает такое разъяснение, автор документальными данными и сличением текста законов, выдвигая одновременно существенные вопросы образования венгерского помещичьего судебного права, разъясняет, что этим артикулом дворяне (мелкие феодальные землевладельцы) старались расширить развивавшееся уже на практике в течение нескольких десятилетий право помещиков на осуществление правосудия. Декрет от 1351 года в целом защищал интересы дворян от крупных феодальных помещиков. Декрет как бы учреждал «новые свободы» в дополнение к дворянским правам. 18 артикул предоставил дворянам право чинить суд и расправу над своими крепостными даже и в случае серьезных преступлений. Дворяне добились такого всеобщего и широкого распространения помещичьего судебного права в благоприятной политической обстановке, однако на практике оно все же не было осуществлено в такой форме, более того — судебная власть позже совсем выскользнула из рук дворян — мелких землевладельцев — и перешла в руки комитатских властей.

6-й артикул декрета содержит распоряжение об уплате крепостными продовольственного налога, так называемой «девятини» (попа). Девятинна до раскрепощения крестьян (1848 г.) была самой важной и общей из пошлин, полагающихся помещику. Автор, защищая свое прежнее утверждение против возражений Дьёрдя Секей, подчеркивает, что в разъяснении закона решающей точкой зрения следует считать то, что этим артикулом декрета предусматривается не платежное обязательство крепостных, а обобщенное и усугубленное узаконением обязательство феодальных помещиков по взысканию пошлыны. По словам автора дворянство этим законом хотело добиться того, чтобы крупные помещики не могли переманивать к себе их крепостных, предоставляя им более благоприятные условия. В этом артикуле декрета нет мотивировки, но автор в обоснование своего разъяснения приводит королевскую грамоту от 1438 года. В этой грамоте говорится, что некоторые помещики одного комитата не взыскивают девятину со своих крепостных с той целью, чтобы крепостные других помещиков, видя это, переселились к ним. Поэтому король приказывает, что все помещики обязаны взыскивать девятину. Итак, разъяснение закона в таком смысле не может быть предметом спора. Автор настаивает на своем прежнем заключении, согласно которому созданный с целью стандартизации налога 6-й артикул декрета от 1351 года связан с эпидемией чумы, известной под названием «большой» или «черной смерти», свирепствовавшей в 1349 году и в Венгрии. Таким образом, этот артикул можно отнести к постановлениям, изданным во всей Европе в затронутых «черной смертью» странах в связи с недостатком в рабочей силе.

Анализируя извращающую содержание ошибку в тексте обсуждаемого третьего закона о крепостном праве (16 артикул), автор доказывает, что этот артикул, запрещающий насильственный захват крепостных другими помещиками, органически входит в ряд законов 1351 года, защищающих интересы дворянских масс от произвола крупных помещиков.

И, наконец, следует указать на то, что эти законы свидетельствуют о наличии не только основных противоречий между феодальными помещиками и крепостными, но и противоречий интересов между отдельными слоями собственников феодальных земель. Крупных феодальных помещиков и многочисленное венгерское дворянство противопоставили друг другу столкновения их интересов. Их интересы сталкивались и в вопросе о крепостных крестьянах, являвшихся в феодальную эпоху решающей производительной силой, законы же о крепостном праве от 1351 года были созданы также вследствие столкновений. В этих законах дворяне старались обеспечить правовую опору своих интересов, связанных с крепостными и угрожаемых властными лицами.

Эва Балаж :

ЗАМЕЧАНИЯ К КРЕСТЬЯНСКОЙ ПОЛИТИКЕ ПРОСВЕЩЕННОГО АБСОЛЮТИЗМА

«Второй крепостной строй» в странах Средней и Восточной Европы, из-за необходимости сохранения абсолютизма, был вынужден принимать реформы. Затронутые классы неправильно поняли реформы. Преобладающее большинство господствующего класса, не только в Венгрии, но и в других странах Австрийской империи, протестовало против реформ и уступок, не понимая, что они призваны предотвратить бурю. Господствующий класс, не понимая, что обуздывание эксплуатируемого большинства в интересах эксплуататорского меньшинства, или как выражались идеологи и официальные лица эпохи, сохранение «общественного блага», возможно лишь ценой реформ. В то же время и крестьянство неправильно поняло принципы экономической политики просвещенного абсолютизма, ждало полного освобождения от строя, полной ликвидации привилегий господствующего класса.

Переписи населения и измерение доходов на основании земельной собственности и землепользования, проведенные в интересах запланированной налоговой реформы, свидетельствуют о быстрых темпах расслоения крестьянства. Сохранение крепостного права стало препятствием развития и, что было решающим с точки зрения Вены, препятствием развития налогового фонда. После других стран империи в 1783 году и в Венгрии было издано постановление об урегулировании положения крестьянства. Помещичий класс в Венгрии резко выступил против так называемого постановления о крепостном праве, и только под влиянием грандиозного восстания, развернувшегося в Трансильвании под руководством Горией и Кюски (Horia и Cloșca), удалось добиться, если и не осуществления, то, по крайней мере, опубликования постановления. Постановлением отменяется название «крепостной», обеспечивается право свободного переселения, свобода заключения брака, избрания профессии, распоряжения движимым имуществом. На этом этапе венгерского развития важнейшим пунктом постановления является запрещение изгнания крестьян с наделов без законной причины. Однако краткое описание отдельных крестьянских движений свидетельствует о том, что власти не соблюдали постановления, и крестьянство, подавая обжалования в Вену, обманывалось в своих ожиданиях.

Крупнейшее крестьянское восстание того столетия, руководимое Горией и Кюской восстание румынских крестьян, направленное прежде всего против венгерских помещиков, вспыхнуло в Южной Трансильвании в то время, когда там шла ликвидация разбойничьих элементов, выходящих из рядов экспроприированных крестьян и дезертиров. Национальный характер восстания определяется глубоким православным убеждением румынского крестьянства. Религиозные элементы восстания препятствовали массовому присоединению к нему венгерского крестьянства. Только после беспощадного кровавого подавления восстания крестьяне во всей стране начинают выступать против своих помещиков. Правительство издает приказ об обязательной сдаче всякого вида оружия. Движения, вспыхивавшие в комитатах Сатмар, Варашд, Барш и в других подавлялись зачастую с помощью вооруженных сил. Наряду с основной классовой борьбой, в этих движениях заслуживает внимания также борьба плебеев, выступающих уже против крестьянских богачей.

Эти движения показали, что «постановление о крепостном праве» без реформы крестьянского правосудия не защищает платящее подати крестьянство от их господ. Поэтому были изданы в 1787 году постановления, которые ограничивая деятельность земских судов, обеспечивая право на обжалование и деятельность крестьянских адвокатов, были призваны предоставить крестьянам правовые гарантии.

Эта судебная реформа, а также тот факт, что в интересах введения налоговой системы, базирующейся на физиократических принципах, во всей стране было проведено измерение земель и доходов, расположили крестьянство к Вене и восстановили против нее помещичий класс.

Крестьянская политика просвещенного абсолютизма создала такое противоречивое положение, что линию национального сопротивления представляло дворянство, которое в то время выполняло еще мало прогрессивные и далеко не буржуазные функции. Крестьянство же оставалось при характерной для XVIII столетия вере в доброго императора, несмотря на кровавые репрессии, на подавление его движение по приказу Вены.

Шандор Дьёрффи :

ДАнные К ПОЛИТИКЕ ИМПЕРИАЛИСТОВ В ВЕНГРИИ;

(Январь—Март 1919 г.)

В начале 1919 года все более выявлялись внутренние слабости буржуазно-социал-демократического правительства, пришедшего к власти после октябрьской буржуазно-демократической революции 1918 года. Укреплялось влияние коммунистов и постоянно суживалась классовая база правительства Каройи. Трудящиеся массы все яснее видели, что правительство, пришедшее к власти с помощью буржуазно-демократической революции, не удовлетворяет их требований.

Венгерская буржуазия старалась обеспечить себе опору у западных империалистов, прежде всего Соединенных Штатов Америки, против революционирующихся народных масс.

В январе 1919 года приступила к работе парижская «мирная конференция». На этой конференции были разработаны методы, имеющие целью подавление все более укрепляющихся революционных движений международного пролетариата. В первые недели 1919 года буржуазия держав Антанты под руководством американских империалистов предприняла концентрированное наступление. В Германии убили Либкнехта и Люксембург, кровавым террором хотели подавить движение рабочего класса. 16-го января 1919 года в Будапешт приехал руководитель американской секретной службы в Восточной и Средней Европе Кулидж, который из данных, предоставленных ему своей распространенной шпионской сетью, и из заявлений Каройи видел, что венгерская буржуазия не способна своими силами подавить революционное движение. Как указал Ленин, когда империалисты «предвидели в Венгрии революцию, они хотели ее уничтожить, не дать ей родиться». (Ленин, Соч., 1952, т. 29, стр. 244.) Это являлось действительной целью поездки Кулиджа. Для разрешения этой позорной задачи как в Германии, так и в Венгрии, империалисты хотели использовать социал-демократов. Одновременно с Кулиджем в Будапешт приехали главнокомандующий интервенционными армиями Антанты на Украине и в Крыму генерал Бертело и английский майор Смит.

Кулидж, Бертело и Смит вели переговоры с Каройи, Гарами, Кунфи и Бёмом. Они, а позже, после приезда в Будапешт в начале февраля, руководитель английской шпионской службы Каннингем, разработали вместе с социал-демократами план применения в Венгрии носкенизма. Во время переговоров они разработали план террористического похода против коммунистов, осуществление которого началось исключением коммунистов из советов, продолжалось разгромом редакции «Вёрёш Уйшаг» (Красная Газета) и достигло кульминационной точки 20-го февраля 1919 года, когда были арестованы члены Центрального Комитета партии.

Период между 20 февраля и 21 марта 1919 года является периодом полного банкротства «вильсонизма». Перед массами во всей ее наготе открылась вильсонистская внешняя и внутренняя политика правительства Каройи и социал-демократической партии. Венгерские трудящиеся поняли, что их обманули.

Им обещали мир - и старались втянуть страну в позорнейшую войну истории, в антисоветскую интервенцию.

Им обещали национальную независимость — а превратили Венгрию в полуколонию американо-английского, французского империализма.

К марту месяцу завершилось банкротство внешней политики правительства. «Ориентация на Запад, рассчитывающая на Вильсона политика потерпела окончательное крушение.» (*Jász Oszkár, Magyar kálvária, magyar feltámadás. Vena 1920, стр. 97.* (Венгерские хождения по мукам, венгерское воскресение.) Формальным выражением этого внешнеполитического банкротства была нота Вика, имевшая целью оккупацию большей части Венгрии румынскими, сербскими, чешскими и французскими войсками.

Венгерское буржуазное правительство отклонило ноту и, потерпев фиаско во внешней и во внутренней политике, ушло в отставку. В Венгрии была провозглашена диктатура пролетариата, одержал победу руководимый коммунистической партией пролетариат. Державы же Антанты, опираясь на внутренние контрреволюционные силы, начали плести новые сети в целях свержения победившей диктатуры пролетариата.

Милош Госиоровский:

СЛОВАЦКОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОССТАНИЕ 1944 ГОДА

Чешская и словацкая буржуазия, приняв осенью 1938 года мюнхенский диктат, предала дело национальной независимости. До Мюнхена словацкая буржуазия делилась на две группы. Первая, меньшая группа, сотрудничала с чешским финансовым капиталом; вторая, большая группа, сплачивалась вокруг фашистской партии Глинки. 6-го октября 1938 года в Жилине обе группы словацкой буржуазии приняли решение распустить все политические партии и передать власть агентуре Гитлера, фашистской партии Глинки. Фашистское правительство первым постановлением, изданным 9-го октября, запретило деятельность Коммунистической партии Чехословакии, затем распустило все профессиональные и рабочие организации. Из деморализованных элементов была организована фашистская гвардия Глинки, которая сразу же приступила к созданию концентрационных лагерей. Словацкая буржуазия, захватив власть, забрала имущество чешской и еврейской буржуазии.

14-го марта 1939 года, после полной ликвидации Чехословацкой Республики, Гитлер дал словацким фашистам так называемый самостоятельный государственный аппарат, использованный им в борьбе против славянских народов. Словацкие фашисты с помощью искусной демагогии завоевали поддержку высшего духовенства, грабителей кулацкого, чешского и еврейского имущества и высших слоев интеллигенции.

Пленум словацкого комитета КПЧ, проведенный 6-го октября 1938 года, на основании доклада товарища Широкого принял решение перейти на нелегальное положение, а в марте 1939 года словацкая часть партии отделилась под названием Коммунистической партии Словакии. Задачей партии товарищ Широкий наметил борьбу за создание Чехословацкой Республики под руководством рабочего класса и с привлечением на свою сторону всех угнетенных классов. Одновременно надо было сорвать также и планы фашистских групп, надеющихся на победу Гитлера и буржуазных групп, рассчитывающих на помощь со стороны западных империалистов.

Во время нападения из-за угла на Польшу все народное хозяйство Словакии было поставлено на службу немецкому империализму, что привело к годовым расходам в сумме 150 миллионов крон, к снижению жизненного уровня населения и к диктатуре фашизма. В результате деятельности партии осенью 1939 года в армии вспыхнули бунты, а осенью 1940 года гандловские горняки объявили забастовку в знак протеста против немецкого господства. После вероломного нападения на Советский Союз партия на основании указаний Сталина приступила к организации народного сопротивления. В сентябре 1941 года была организована «боевая группа Яношика», затем были образованы партизанские отряды в Шявницких и Вихорлатских горах, а в селах и городах — национальные комитеты, органы народной власти, объединяющие широкие массы.

В результате успехов Советского Союза буржуазное правительство, образованное эмигрантами в Лондоне, 12-го декабря 1943 года заключило с Советским Союзом договор о дружбе и взаимопомощи и начало переговоры с руководством КПЧ в Москве. В интересах обеспечения своей власти на случай победы СССР правительство по видимости приняло программу коммунистов. Словацкая буржуазия также завязала сношения с руководителями Коммунистической партии Словакии, и в сентябре 1943 года в Братиславе был создан Словацкий Национальный Совет, который в декабре принял план национального восстания. Однако проникнувшие в партию буржуазные националисты сильно затрудняли осуществление политики партии.

Летом 1944 года, с приближением советских войск к границе Словакии, деятельность словацких партизан приняла такой размах, что к 30-му августа они захватили территорию, ограниченную горами Высоких Татр, рекой Нитра, южными границами и городами Левоча и Кежмарок, и нанесли оккупантам огромный ущерб. Правительство в Лондоне, правда по необходимости, сотрудничало с повстанцами, но в то же время в согласии с предателем Сланским и его сторонниками старалось изолировать коммунистов, поддерживая объединение коммунистов и социал-демократов и оставив руководство армией в руках реакционных офицеров. На основании конституции 1920 года вместо Национального фронта были организованы коалиционные партии. Руководство партии в Москве послало для руководства борьбой товарища Яна Шверму, который заявил, что новая Республика должна быть построена в народно-демократической форме, на основе полного равноправия чешского и словацкого народов.

Лишь огромным фашистским вооруженным силам удалось захватить обратно территории, занятые плохо вооруженными и плохо обученными повстанцами. Партизаны

продолжали борьбу отступив в горы. Советский Союз с самого начала поддерживал восстание, посылая партизанам на самолетах оружие, продовольствие, медикаменты и военных руководителей. Более того, советское командование, чтобы облегчить их положение, изменило свой военный план, послав им на помощь значительные вооруженные силы. Советские войска освободили Словакию ценой огромных кровавых жертв и 1-го мая 1945 году вступили в Братиславу.

Словацкое национальное восстание нанесло немецкому империализму и его словацким агентам весьма сильный удар. Причинив гитлеровцам большие потери в живой силе и технике, Словацкое национальное восстание сорвало планы западных империалистов и, воспрепятствовав осуществлению планов стремящейся к власти чешской и словацкой буржуазии, заложило основы народно-демократического государства.

RESUMÉ

ISTVÁN SZABÓ:

LES LOIS DE 1351 SUR LE SERVAGE

Trois articles du décret de 1351 sont consacrés à des problèmes relatifs aux serfs. Antérieurement, l'auteur avait déjà publié une étude concernant l'article 18 : dans cette étude, il avait dégagé la conclusion que l'article en question n'avait point trait à la libre migration des serfs, mais au pouvoir judiciaire seigneurial. Puisque, récemment, cette explication a été mise en doute par György Székely, l'auteur précise, en procédant au recoupement des données documentaires et textes de lois et en formulant les problèmes essentiels du développement de la juridiction seigneuriale hongroise, que par cet article, les nobles (propriétaires féodaux mineurs) s'étaient efforcés d'élargir la juridiction des seigneurs terriens, droit qui, dans la pratique, était en voie de développement depuis plusieurs décades déjà. Le décret de 1351 servait entièrement les intérêts de la noblesse, et ceci à l'encontre des puissants gros propriétaires féodaux. Le décret stipulait pour ainsi dire des «libertés nouvelles» venant s'ajouter aux droits nobiliaires. L'article 18 conférait à tout noble le droit de juger lui-même ses serfs, même si ceux-ci s'étaient rendus coupables de quelque délit grave. C'est dans une conjoncture politique favorable que la noblesse obtint cette extension à la fois large et générale de la juridiction des seigneurs terriens. Toutefois, sous cette forme, le droit en question demeura caduc : bien plus, dans la suite, le pouvoir judiciaire échappa totalement aux nobles terriens mineurs, pour passer aux mains des autorités du comitat.

L'article 6 du décret règle l'acquittement du neuvième (nona), impôt en nature à la charge des serfs. Jusqu'à l'émancipation des serfs (1848), le neuvième demeura la plus importante et la plus largement répandue des redevances serviles dues au seigneur terrien. Réaffirmant ses conclusions contestées par György Székely, l'auteur souligne qu'au point de vue de l'interprétation de la loi, il convient d'attacher une importance décisive au fait que l'article réglait non les obligations des serfs, relatives à l'acquittement de l'impôt, mais le devoir, incombant aux propriétaires féodaux, de percevoir ces mêmes impôts, devoir rendu général et même aggravé de sanctions par l'article en question. De l'avis de l'auteur, la noblesse entendait empêcher par cette loi que de tierces personnes — les gros propriétaires — fussent en mesure d'embaucher, en leur offrant des conditions plus avantageuses, les serfs au service des nobles terriens. L'article n'indique point les motifs, toutefois, pour étayer ses conclusions, l'auteur publie le texte d'un diplôme délivré en 1438. Dans ce document, le roi déclare que dans un certain comitat, il est des propriétaires qui s'abstiennent de percevoir le neuvième, ceci pour que les serfs d'autrui, voyant cet état de choses, viennent s'établir sur leurs terres. Aussi le roi ordonne-t-il qu'à l'avenir, chacun est tenu de percevoir le neuvième. Cette interprétation de la loi ne peut donc point être contestée. L'auteur demeure également sur ses positions en ce qui concerne ses conclusions d'après lesquelles l'article 6 de l'an 1354, édicté en vue d'unifier les charges, était en corrélation avec la peste qui, en 1349, sévit aussi en Hongrie. (L'épidémie en question est connue sous le nom de «Grande Mort» ou «Mort Noire».) Ainsi, l'article en question s'inscrit dans le cadre des mesures prises à cette époque dans les pays d'Europe où la «Grande Mort» avait causé un fléchissement de la main-d'œuvre.

Analysant l'incorrection que renferme le texte de la troisième loi sur le servage (Art. 16), défaut susceptible de prêter à contresens, l'auteur démontre qu'en interdisant aux seigneurs terriens d'embaucher par la force les serfs d'autrui, l'article s'intègre d'une manière organique aux lois de 1351 qui, face aux gros propriétaires, servaient les intérêts de la masse des nobles.

Ces lois témoignent enfin du fait qu'outre l'antagonisme fondamental entre propriétaire féodal et serf, il existaient également des conflits d'intérêts entre les maîtres des terres féodales, et au sein des couches que formaient ceux-ci. Les puissants gros

propriétaires terriens et la masse nombreuse des nobles hongrois se faisaient opposition à cause de leurs conflits d'intérêts et des luttes que ces différends engendraient. Le serf, force productive infiniment précieuse de l'époque féodale, fut, lui aussi, l'une des causes du choc de leurs intérêts : les lois de 1351 sur le servage étaient le fruit de conflits de ce genre. Par ces lois, les nobles s'efforcèrent d'étayer sur le plan juridique leurs intérêts relatifs aux serfs, intérêts que menaçaient les puissants de la Hongrie féodale.

A. L. SIDOROV :

SUR LE DÉPLACEMENT DU CENTRE DU MOUVEMENT OUVRIER EN RUSSIE

Le déplacement du centre du mouvement révolutionnaire d'un pays à l'autre est étroitement lié au passage du féodalisme au capitalisme et à la loi du développement inégal du capitalisme. Dans certains pays, le passage s'opéra par la voie révolutionnaire, et dans d'autres pays au moyen de réformes (c'est le cas de la Russie, par exemple). Le déplacement du centre de la révolution est également en étroite corrélation avec l'idéologie socialiste et l'activité des partis prolétariens. Ce sont donc les aspects objectifs et subjectifs du mouvement ouvrier qui déterminent la marche du déplacement.

Les exemples historiques démontrent que le centre des mouvements révolutionnaires ne se déplace pas forcément dans les pays les plus évolués au point de vue économique. Après la chute de la Commune de Paris, le centre de gravité du mouvement révolutionnaire se déplaça en Allemagne. C'est dans la classe ouvrière allemande et son parti que Marx et Engels voyaient le détachement d'avant-garde du mouvement ouvrier. Aussi aidèrent-ils le parti à corriger ses erreurs. Ce fut la période relativement pacifique du capitalisme, celle de l'organisation des partis prolétariens et de la victoire du marxisme dans le mouvement ouvrier. Cependant, dans la période du passage à l'impérialisme, la bourgeoisie, bénéficiant de surprofits grâce aux colonies et aux investissements à l'étranger, constitua une forte aristocratie ouvrière : dès lors, au sein du mouvement ouvrier, les opportunistes et déviationnistes passèrent de plus en plus au premier plan. Les jeunes pays capitalistes (Allemagne, Japon, États-Unis) s'alignèrent sur les plus anciens et c'est ainsi qu'il se constitua en Allemagne aussi une forte aristocratie ouvrière. Au sein du Parti, l'on vit entrer en jeu divers éléments opportunistes : Luxemburg et Mehring demeurèrent incapables de les combattre avec efficacité et esprit de suite.

Au début du XXe siècle, le centre de gravité du mouvement révolutionnaire se déplaça de plus en plus vers la Russie, pays qui était parvenu au seuil d'une révolution populaire radicale. Les survivances féodales, demeurées vivantes dans l'agriculture après les réformes de 1861, marquèrent de leur empreinte tout le système économique et social de la Russie. Des capitalistes étrangers s'emparèrent du pouvoir dans les branches principales de l'industrie et le tsarisme devint l'agent de l'impérialisme international. L'oppression exercée par la bourgeoisie vint s'ajouter aux activités oppressives des seigneurs terriens et du tsarisme, c'est-à-dire à l'oppression exercée par l'impérialisme militaro-féodal. La paysannerie, ployant sous le fardeau des survivances féodales, de la pénurie de terres et de l'arbitraire seigneurial et tsariste, devint l'alliée naturelle de la classe ouvrière. Les antagonismes se manifestant sur le plan des nationalités affaiblirent, eux aussi, la domination du régime tsariste. Ainsi, les conflits de plus en plus graves qui se produisaient en Russie transformèrent la classe ouvrière russe, très concentrée et riche en traditions révolutionnaires, en une force révolutionnaire extrêmement puissante.

A ce moment-là ; la social-démocratie révolutionnaire de Russie, dirigée par V. I. Lénine, fut seule à lutter d'une manière conséquente contre l'opportunisme. Lénine élaborait les statuts et les principes tactiques du parti ouvrier révolutionnaire et définissait le rôle de la classe ouvrière dans la révolution russe. Il précisa que la révolution qui devait éclater en Russie serait de caractère bourgeois démocratique, et qu'elle allait être dirigée par la classe ouvrière, en étroite alliance avec la paysannerie. Face aux opportunistes, il élaborait le programme agraire du parti et révéla les forces révolutionnaires inhérentes à la paysannerie. Il signala que l'alliance de la classe ouvrière et de la paysannerie serait la base de la dictature démocratique révolutionnaire à instaurer et que la révolution pouvait être transformée en révolution socialiste.

La révolution qui eut lieu entre 1905 et 1907 vérifia pleinement les affirmations de Lénine. Les soulèvements armés du prolétariat et de la paysannerie fournirent la preuve que, dans la période donnée, il était parfaitement possible de passer efficacement à l'insurrection et que cette expérience était de portée internationale. Il se confirma que les Soviets ouvriers et paysans, en tant que formes de lutte, étaient d'une importance extrême au point de vue du combat de la classe ouvrière. Il se confirma aussi que la classe ouvrière était la force directrice des révolutions bourgeoises démocratiques se déclenchant à l'époque de l'impérialisme. La révolution enrichit d'une expérience très vaste l'arsenal des armes de combat et formes de lutte de la classe ouvrière. Le déplacement du centre du mouvement révolutionnaire d'Europe occidentale en Russie, processus dont les origines remontent à la fin du XIXe siècle, s'acheva au cours de la révolution de 1905—1907. Sans la «répétition générale» de 1905, il eût été impossible de faire triompher la Révolution d'Octobre de 1917, cette révolution qui permit aux bolchéviks de montrer aux prolétaires de tous les pays comment il fallait renverser la bourgeoisie, pour passer ensuite à l'édification de la nouvelle société communiste.

ÉVA BALÁZS :

SUR LE PROBLÈME DE LA POLITIQUE PAYSANNE DE L'ABSOLUTISME ÉCLAIRÉ

Dans les pays du «deuxième servage» d'Europe centrale et orientale, ce furent tout simplement les exigences de la conservation de soi qui forcèrent l'absolutisme à introduire des réformes. Les classes affectées par ces réformes se méprirent sur la nature de celles-ci. Non seulement en Hongrie, mais aussi dans les autres pays de l'Empire, la grande majorité de la classe dominante éleva des protestations : elle ne comprenait pas que les réformes et concessions n'avaient pour but que d'apaiser l'orage. Elle ne saisissait pas que le recours aux réformes était le seul moyen de contenir la majorité exploitée au profit de la minorité exploiteuse, ou, comme s'exprimaient les idéologues et la phraséologie de l'époque, de sauvegarder le «salut public». Simultanément, la paysannerie se méprenait, elle aussi, sur les principes économique-politiques de l'absolutisme éclairé, et attendait du régime son complet affranchissement et la liquidation totale des privilèges de la classe dominante.

Au témoignage des recensements contemporains et de la vérification des revenus, effectuée en vue d'introduire une réforme fiscale prévue sur la base de la propriété foncière et de la jouissance des biens-fonds ruraux, la différenciation de la paysannerie avait progressé dans une mesure considérable. Le maintien du servage héréditaire devint une entrave au développement et — ce qui, au point de vue de Vienne, était l'argument décisif — un obstacle à l'élargissement de la base d'imposition. En 1783, après avoir pris des mesures analogues dans les autres provinces de l'Empire, on décréta en Hongrie aussi le règlement du statut de la paysannerie. La classe des propriétaires terriens hongrois opposa une vive résistance à la mesure législative appelée décret sur le servage : ce n'est que sous le coup de la grande insurrection transylvaine de Hora et Closca que l'on réussit enfin à mettre en application, du moins à promulguer le décret en question. Ce décret supprimait la dénomination de serf et les mesures attachant le paysan à la glèbe, autorisait celui-ci à se marier librement, à choisir un métier et à disposer de ses biens mobiliers. Dans cette phase de l'évolution historique hongroise, il convient de considérer comme capital le fait qu'aux termes du décret, il était interdit d'expulser le paysan de sa terre sans motif légal. Toutefois, l'exposé succinct des divers mouvements paysans révèle que les autorités ne tinrent point compte du décret en question. Et même si les recours formulés par la paysannerie parvenaient jusqu'à Vienne, les résultats en demeuraient décevants.

L'on procédait justement à la liquidation, en Transylvanie méridionale, des groupes de bandits se recrutant parmi les paysans expropriés et les déserteurs, lorsque se déclencha, au sein de la paysannerie, la plus grande insurrection armée du siècle. Ce furent Hora et Closca qui commandèrent les paysans roumains dans leurs attaques dirigées avant tout contre leurs seigneurs terriens hongrois. Le caractère national du soulèvement tirait son origine des sentiments religieux profondément orthodoxes de la paysannerie roumaine. Ces motifs de caractère religieux furent un obstacle au ralliement massif de la paysannerie hongroise. Ce n'est que plus tard, quand l'insurrection

eût été impitoyablement noyée dans le sang, que dans de nombreuses régions de la Hongrie, une agitation hostile aux seigneurs se fit jour parmi la paysannerie. Les autorités décrétèrent alors la livraison des armes de toute espèce. Les mouvements qui se manifestèrent dans les villages et bourgades des comitats de Szatmár, Varasd, Bars, etc. furent réprimés plus d'une fois par la troupe. Il est à noter que dans ces mouvements, la lutte des classes fondamentales allait déjà de pair avec les conflits opposant les plébiens à la paysannerie aisée.

Ces mouvements fournirent l'évidence que sans la réforme de la justice paysanne, le « décret sur le servage » ne protégeait point contre ses seigneurs la paysannerie, source des revenus fiscaux du pays. Voilà pourquoi furent publiés en 1787 les décrets qui, en limitant les activités des tribunaux seigneuriaux, en garantissant le droit d'appeler et en créant l'institution des avocats de paysans, étaient appelés à fournir des garanties juridiques. Cette réforme de la justice, et le fait qu'en vue d'introduire un système fiscal basé sur des principes physiocratiques, l'on procéda dans tout le pays au recensement des terres et des revenus, eurent pour effet de disposer la paysannerie en faveur de Vienne, et d'indisposer la classe des propriétaires terriens contre le régime.

La politique paysanne de l'absolutisme éclairé créa une situation impliquant une contradiction : en effet, ce fut la noblesse, peu progressiste encore à ce moment-là et ne remplissant nullement des fonctions bourgeoises, qui représentait la politique de la résistance nationale, tandis que la paysannerie, en dépit des sanglantes représailles et de la répression, ordonnée par Vienne, des actions revendicatives entreprises par elle, demeura fidèle à sa foi en l'empereur débonnaire, croyance caractéristique du XVIIIe siècle.

SÁNDOR GYÖRFFY :

CONTRIBUTIONS AU PROBLÈME DE LA POLITIQUE DES IMPÉRIALISTES EN HONGRIE

(Janvier-mars 1919)

Au début de 1919, les faiblesses intestines du gouvernement bourgeois-social-démocrate, parvenu au pouvoir après la révolution bourgeoise démocratique d'octobre 1918, se manifestèrent avec une force toujours croissante. L'influence des communistes s'accrut et la base de classe du ministère Károlyi se rétrécit sans arrêt. Les masses laborieuses comprirent de plus en plus clairement que le cabinet, arrivé au pouvoir grâce à la révolution bourgeoise démocratique, demeurait incapable de résoudre leurs problèmes et de donner satisfaction à leurs revendications.

Face aux masses populaires engagées dans la voie du développement révolutionnaire, la bourgeoisie hongroise s'efforçait de prendre appui sur les impérialistes occidentaux, et avant tout sur les États-Unis.

En janvier 1919, à Paris, la « Conférence de la Paix » commença ses travaux. C'est à cette conférence que l'on élabora les méthodes visant à étouffer les mouvements internationaux de révolution prolétarienne, mouvements dont l'ampleur croissait sans cesse. Dans les premières semaines de l'année 1919, la bourgeoisie des puissances de l'Entente déclencha une offensive générale sous la direction des impérialistes américains. En Allemagne, on assassina Liebknecht et Luxemburg, et c'est en inaugurant un sanglant régime de terreur que l'on voulut réprimer les mouvements des ouvriers. Le 16 janvier 1919, Coolidge, chef des services secrets américains en Europe orientale et centrale, arriva à Budapest. A la lumière des renseignements fournis par ses vastes réseaux d'espionnage et sur la foi des déclarations de Károlyi, Coolidge comprit que, par ses propres moyens, la bourgeoisie hongroise serait incapable d'étouffer le mouvement révolutionnaire. Lorsque les impérialistes, comme l'a signalé Lénine, « virent qu'en Hongrie, il fallait s'attendre à une révolution, il voulurent anéantir celle-ci et ne point lui permettre qu'elle visse le jour. » (Oeuvres de Lénine, tome 29, p. 271, édition en langue hongroise.) Tel était donc l'objectif véritable de la mission confiée à Coolidge. C'étaient les sociaux-démocrates que l'on voulut utiliser en Hongrie, tout comme en Allemagne, pour accomplir cette tâche abominable. L'arrivée de Coolidge à Budapest coïncida avec celle du général Berthelot, commandant en chef des armées interventionnistes de l'Entente en Ukraine et en Crimée, et du commandant anglais Smith.

Coolidge, Berthelot et Smith conférèrent avec Károlyi, Garami, Kunfi et Böhm. Ce furent eux et Cunningham, chef des services d'espionnage britanniques, venu à Budapest au début de février, qui élaborèrent avec les sociaux-démocrates le plan de la mise en pratique du «noskeïsme» en Hongrie. Au cours de ces entretiens, l'on mit au point le projet de la campagne terroriste anticommuniste, dont la réalisation débuta par l'exclusion des membres communistes des Conseils, se poursuivit par le saccage des locaux du Vörös Újság (Journal Rouge), et culmina le 20 février 1919 par l'arrestation du Comité Central du parti.

La période entre le 20 février et le 21 mars fut celle de la faillite complète du «wilsonisme». C'est alors que les masses virent dans toute sa nudité la politique étrangère et intérieure wilsoniste du ministère Károlyi et du parti social-démocrate. Les travailleurs hongrois découvrirent avec stupéfaction qu'ils avaient été dupés.

On leur avait promis la paix : or, on s'efforçait d'entraîner le pays dans la guerre la plus abominable de l'histoire, dans l'intervention antisoviétique.

On leur avait aussi promis l'indépendance nationale : or, on transformait la Hongrie en une semi-colonie de l'impérialisme américain, anglais et français.

Au mois de mars, la faillite de la politique étrangère du gouvernement devint complète. «L'orientation occidentale, la politique fondée sur Wilson fit définitivement naufrage.» (Oszkár Jászi : Magyar kálvária, magyar feltámadás [Calvaire hongrois, résurrection hongroise], Vienne 1920, p. 97.) Cette banqueroute, survenue sur le plan de la politique étrangère, trouva une expression très concrète dans la note Vyx : ce document avait pour objectif l'occupation d'une partie considérable de la Hongrie par des unités roumaines, serbes, tchèques et françaises.

Le gouvernement bourgeois de la Hongrie n'eut plus à donner suite à cette note : acculé à la faillite totale en matière de politique extérieure et intérieure, le cabinet démissionna. La dictature du prolétariat était proclamée en Hongrie : le prolétariat, guidé par le Parti communiste, avait remporté la victoire. Quant aux puissances de l'Entente, elles commencèrent, appuyées sur les forces contre-révolutionnaires de l'intérieur, à tramer de nouvelles intrigues pour écraser le pouvoir victorieux du prolétariat.

MILOŠ. GOSIOROVSKY :

L'INSURRECTION NATIONALE SLOVAQUE DE 1944

En automne 1938, la bourgeoisie tchèque et slovaque trahit la cause de l'indépendance nationale en acceptant le diktat de Munich. Avant Munich, la bourgeoisie slovaque comprenait deux groupes : le premier, moins important au point de vue du nombre, collaborait avec le capital financier tchèque, tandis que le second, plus important, s'était rallié au parti fasciste de Hlinka. Le 6 octobre 1938, à Žilina, les deux groupes de la bourgeoisie slovaque décidèrent la dissolution de tous les partis politiques et la remise du pouvoir entre les mains du parti fasciste de Hlinka, agence d'Hitler en Slovaquie. La première mesure du gouvernement fasciste fut d'interdire le 9 octobre le Parti Communiste de Tchécoslovaquie, puis de dissoudre toutes les organisations professionnelles et autres organismes appelés à protéger les intérêts des travailleurs. On mit sur pied la garde de Hlinka, recrutée parmi les éléments crapuleux, et organisa des camps de concentration. Après la prise du pouvoir, la bourgeoisie slovaque s'empara des biens de la bourgeoisie tchèque et juive.

Le 14 mars 1939, après la liquidation complète de la République Tchécoslovaque, Hitler octroya aux fascistes slovaques une soi-disant organisation d'État indépendante, qu'il utilisa pour ses fins dans sa lutte contre les peuples slaves. Par d'habiles manœuvres démagogiques, les fascistes slovaques réussirent à gagner l'appui du clergé, des koulaks, des acquéreurs de biens tchèques et juifs, et des couches supérieures de l'intelligentsia.

Le 6 octobre 1938, à Žilina, le Parti Communiste de Tchécoslovaquie décida, sur la base du rapport présenté par le camarade Široký à la réunion plénière du Comité national de Slovaquie, d'entrer dans l'illégalité. Puis, en mars 1939, l'élément slovaque du Parti se constitua en organisation autonome sous le nom de Parti Communiste Slovaque. Alors, le camarade Široký assigna au Parti la tâche d'engager la lutte pour la création d'une République Tchécoslovaque démocratique et unifiée, une lutte qui devait être dirigée par la classe ouvrière et se poursuivre avec l'appui de toutes les couches opprimées. Simultanément, il s'agissait aussi de faire échouer les visées des groupes

fascistes, convaincus de la victoire d'Hitler, de même que les projets des groupes bourgeois qui comptaient sur l'aide de l'impérialisme occidental.

A l'époque de l'agression traîtreusement déclenchée contre la Pologne, toute l'économie nationale de la Slovaquie fut enchaînée au char de l'impérialisme allemand, ce qui eut pour résultat une dépense annuelle de 150 millions de couronnes, le fléchissement du niveau de vie et l'instauration de la dictature fasciste. Grâce aux activités du Parti, des mutineries militaires éclatèrent en automne 1939, puis, en automne 1940, les mineurs de Handlova se mirent en grève en signe de protestation contre la domination allemande. Après le déclenchement de l'attaque perfide contre l'Union Soviétique, le Parti, s'inspirant des directives stalinienne, entreprit d'organiser la résistance nationale. En septembre 1941, on mit sur pied le «Groupe de combat Jánošík», puis, on organisa dans les montagnes de Štiavnica et du Vihorlat des unités de partisans. Dans les villes et les villages, ce furent les Comités nationaux qui mirent sur pied les vastes organisations du pouvoir populaire.

Grâce aux succès remportés par l'Union Soviétique, le gouvernement bourgeois, émigré, à Londres, conclut le 12 décembre 1943 avec l'U. R. S. S. un traité d'amitié et d'assistance mutuelle et entama des pourparlers avec la direction, siégeant à Moscou, du Parti Communiste de Tchécoslovaquie. En vue de s'assurer le pouvoir après la victoire, le gouvernement bourgeois feignit d'accepter le programme des communistes. La bourgeoisie slovaque entra en contact, elle aussi, avec les dirigeants du Parti Communiste Slovaque et, en septembre 1943, l'on créa à Bratislava le Conseil National Slovaque qui, lui, approuva en décembre le projet d'insurrection nationale. Toutefois, les nationalistes bourgeois qui s'étaient infiltrés dans le parti causèrent de nombreuses difficultés sur le plan de la politique du Parti.

Grâce au fait qu'en été 1944, les troupes soviétiques atteignirent la frontière slovaque, l'activité des partisans s'intensifia à tel point que le 30 août, les unités de partisans, dont le centre se trouvait à Banská Bystrica, contrôlaient déjà le territoire situé entre la Haute Tatra, la rivière Nitra, la frontière sud et les villes de Levoča et Kežmarok, et infligeaient de graves dégâts aux occupants. Certes, bon gré mal gré, le gouvernement de Londres dut collaborer avec les insurgés, toutefois, d'accord avec le traître Slánský et les amis de celui-ci, il entendait isoler les communistes en soutenant l'union des communistes et sociaux-démocrates et en laissant le commandement de l'armée aux mains d'officiers réactionnaires. S'appuyant sur la Constitution de 1920, il organisa des partis de coalition, et non un Front national. La direction du Parti, siégeant à Moscou, confia au camarade Jan Šverma la tâche de diriger la lutte. Celui-ci déclara que la nouvelle république devait être édifiée selon les principes de la démocratie populaire et sur la base de la parfaite égalité des peuples tchèque et slovaque.

Il fallut des forces fascistes très considérables pour reconquérir sur les insurgés incomplètement équipés et insuffisamment entraînés les territoires qu'ils avaient occupés. Les partisans se replièrent dans la montagne et y poursuivirent la lutte. Dès le début, l'Union Soviétique avait appuyé le soulèvement : par la voie des airs, elle envoya aux partisans des armes, des vivres, des médicaments et des chefs militaires parfaitement entraînés. Bien plus, pour dégager les partisans, le commandement suprême soviétique modifia ses plans d'opération et détacha des forces considérables pour les soutenir. C'est au prix de sacrifices sanglants que les unités soviétiques libérèrent la Slovaquie et, le 1er avril 1945, entrèrent à Bratislava.

L'insurrection nationale slovaque porta un coup très rude à l'impérialisme allemand et aux agents de ce. ui-ci. Elle causa aux hitlériens de grandes pertes en vies humaines et en matériel, fit échouer les tentatives de pénétration des impérialistes occidentaux, et, en vouant à l'échec les projets de domination de la bourgeoisie tchèque et slovaque, jeta les fondements de l'État démocratique populaire.

SZEMLE

<i>Klaniczay Tibor</i> : Zrínyi Miklós (Ism. <i>Makkai László</i>).....	666
Lenin Magyarországról — <i>Réti László</i> : Lenin és a magyar munkásmozgalom (Ism. <i>Klein Jánosné</i>)	668
Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés (Ism. <i>Spira György</i>).....	671
<i>Varga Jenő</i> : Az imperializmus gazdaságának és politikájának fő kérdései (Ism. <i>Hazai Lujza</i>)	676
Az illegális Szabad Nép (Ism. <i>Galántai József</i>).....	678
<i>Ruzsás Lajos</i> : A pécsi Zsolnay-gyár története (Ism. <i>Hajnal István</i>).....	680
A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának évkönyve (Ism. <i>Kubinyi. András</i>).....	683
Tanulmányok az állam és jog kérdései köréből (Ism. <i>Sarkady János, Unger Mátyás, Nevelő Irén</i>)	684
<i>Radocsay Dénes</i> : A középkori Magyarország falképei (Ism. <i>Berkovits Ilona</i>)....	689
<i>Dimităr Koszev</i> : Jegyzetek Bulgária újkori történetéből (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	691
<i>J. P. Kangyel</i> : Marx és Engels a Kommunisták Szövetségének megszervezői (Ism. <i>H. Haraszi Éva</i>)	694
A huszitizmus újabb irodalma (Ism. <i>Gogolák Lajos</i>).....	695
A »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft« 1953-as évfolyama (Ism. <i>Gonda Imre</i>)..	702
<i>Albert Schreiner</i> : Zur Geschichte der deutschen Aussenpolitik. I. Band : 1871—1918. (Ism. <i>Gonda Imre</i>)	705
Az amerikai munkások és farmerok helyzetéről (Ism. <i>Ujházi Lászlóné</i>).....	707
<i>Bradford Smith</i> : Captain John Smith. His Life and Legend (Ism. <i>Benda Kálmán</i>)	708
<i>John Saville</i> : Ernest Jones : Chartist (Ism. <i>H. Haraszi Éva</i>).....	709
<i>John Gollan</i> : The British Political System (Ism. <i>Elrick Doris</i>)	712

KRÓNKA

A történészfront hírei	715
<i>Gerelyes Ede</i> : »A népi demokratikus országok munkásmozgalmának története« muzeum	725

BIBLIOGRÁFIA

A Magyarországon megjelent történeti munkák jegyzéke (1954. jan. 1.—okt. 1.) ..	729
Резюме.....:	738
Résumé	743

Értesítjük előfizetőinket, hogy a Századok 1955-ben két havonként, évi hat számban fog megjelenni kb. 60 ív terjedelemben. Ezzel kapcsolatban folyóiratunk évi előfizetési díja 24,— Ft-ról 36,— Ft-ra emelkedik.

ÚJABBAN MEGJELENT TÖRTÉNELMI KIADVÁNYOK

Magyarország felszabadítása. Írta: Nemes Dezső

A munka első része Magyarország helyzetével foglalkozik a második világháború idején és a felszabadulás előestéjén. A »Magyarország felszabadulásának első szakasza« c. részben a magyarországi hadműveletek kezdetét, a horthysta klikk »kiugrási« kísérletét, a Budapesti Hadműveletet, a kommunisták vezette munkásosztály és nép harcát a felszabadulásért és a partizánharcokat tárgyalja a szerző. A harmadik rész Magyarország demokratikus nemzeti újjászületésével, Budapest felszabadításával, az antifeudális agrárforradalommal és Magyarország teljes felszabadításával ismerteti meg az olvasót.

Magyar Munkásmozgalmi Intézet szerkesztésében
256 l. Szikra. *Ára füzve 16,— Ft, kötve 20,— Ft*

Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900. Írta: Sándor Vilmos

A munka első része foglalkozik a nagyipar kezdeti kibontakozásának folyamatával 1867—1880 között. Tárgyalja a nagyipari fejlődés feltételeit, a termelés alakulását, az egyes iparágak helyzetét, fejlődését, az ipari nagytőke megoszlását, a munkásság helyzetét. A második részben foglalkozik a magyarországi gyárípar lassú erősödésével 1879—1887 között, a nagyipari fejlődésnek és a monopóliumkapitalizmus kialakulási folyamatának meggyorsulásával 1887—1900 között, a nagyiparral és a monopóliumokkal (1900), a munkásosztállyal és helyzetével. MTA Történettudományi Intézete. 771 l. Szikra. *Ára kötve 48 Ft*

Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába (1711-1825). Írta: Kosáry Domokos

A munka ismerteti a források főbb csoportjait, a szerzők személyi adatait, az iratkiadások jellegét, esetleges hiányait. Az irodalmat lehetőleg a történeti fejlődés sorrendjében, tájékoztató megjegyzések kíséretében sorolja fel. Az első kötettől eltérően, e második kötetben a szerző a kéziratok források közül is igen sokat bemutat.

MTA Történettudományi Intézete
638 l. Művelt Nép Könyvkiadó, *Ára füzve 37,— Ft, kötve 40,— Ft*

Levéltári Közlemények

A 28 ív terjedelmű szám a folyóirat új feladataival, a magyar levéltárügy fejlődésével, néhány időszerű elméleti kérdéssel és a Rákóczi-szabadságharc forrásainak ismertetésével foglalkozik. A Károlyi-kormányra vonatkozó források mellett kisebb cikkek számolnak be a külföldi levéltárak munkájáról, valamint az utóbbi években megjelent magyar forráskiadványokról.

Országos Levéltár 317 l. Akadémiai Kiadó. *Ára füzve 60,— Ft*

Ráday Pál iratai, I. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László.

A kötet Ráday Pálnak, II. Rákóczi Ferenc fejedelem kancelláriai directorjának, diplomatájának és többszörös külföldi követének 1703—1706 közötti iratait közli, melyek megvilágítják a szabadságharc történetét, elsősorban Rákóczi államépítő és külpolitikai tevékenységét. A munka a Ráday levéltár anyagán kívül az Országos Levéltár Rákóczi-szabadságharc levéltára, egyes családi levéltárak, s a Károlyi család levéltára, fontosabb vidéki és néhány külföldi levéltár anyagának felhasználásával készült.

Magyar Történelmi Társulat gondozásában
828 l. Akadémiai Kiadó. *Ára kötve 130,— Ft*

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT gondozásában ú j a b b a n megjelent NÉPSZERŰ KIADVÁNYOK Művelt Nép Könyvkiadó

Heckenast—Incze—Karácsonyi—Lukács—Spira: A magyar nép története. Rövid áttekintés. III. kiad.	37,— Ft
Bónis György: Hajnóczy 1750—1795	5,— Ft
Incze—Petőcz: A dolgozó parasztság helyzete az ellenforradalmi rendszerben	11,50 Ft
Pamlényi Ervin: Horváth Mihály	9,50 Ft
Makkai László: A felsőtiszavidéki parasztfelkelés (1631—32)	9,50 Ft
Wellmann Inre: Tessedik Sámuel	10,— Ft